



Sayı/Number 49

Mart/March 2022

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**



ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 49

Mart/March 2022

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Nurten SARICA

Baş Editör

Prof. Dr. Naci KARKIN

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırma Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBİAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66

pausbed.pau.edu.tr

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Teksa Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDİ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KABA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KABA
Dr. Öğr. Üyesi Kamuran ŞİMŞEK
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖRENÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan ÖZ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hayal Ayça ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan HAŞLAK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İshak AYDEMİR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Metehan TOLON	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TOMBUL	Eskişehir Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nejla AKLAN	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Nizam ÖNEN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Özden SÖZALAN	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ	Fenerbahçe Üniversitesi
Doç. Dr. Adem DAĞ	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ÖZALP	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt DUMRUL	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder AYÇİN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Engin ÜMER	Ordu Üniversitesi

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Doç. Dr. Figen BÜYÜKAKIN	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Gürol YOKUŞ	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim HANÇABAY	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya ÇELİK	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin SEVGİ	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail ÇELİK	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Kübra Yıldırım ÖZCAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Levent KURGUN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ŞENGÜR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Veysel KAYA	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÇABUK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem BELKIS	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ragıp TARANÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Sezer BOZKUŞ KAHYAOĞLU	Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin AVANER	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Tuğba AKDAL	Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Didem PEKKURNAZ	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul BAYER	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güncel SARIMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ahmet ÇAKIR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hale ALAN	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Havva TAHTALIOĞLU	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Gürkan KÜÇÜKERGİN	Atılım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent ÇORUH	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan TUFAN YENİÇIKTI	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pelin MASTAR ÖZCAN	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selma KARABAŞ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şekip YAZGAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba EYCEYURT BATIR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ulvi SANDALCI	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Ümit ŞENGEL	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin ARSLAN	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ELİTAŞ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Öğr. Gör. Çiğdem KIZILGEÇİ	Anadolu Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Çiğdem CERİT	Mardin Artuklu Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Elif TOPAL DEMİROĞLU	Kırklareli Üniversitesi
	Marmara Üniversitesi

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Arş. Gör. Dr. Ulaş İLİC
Arş. Gör. İbrahim HATİPOĞLU
Arş.Gör. Mahmut Ferit AYDIN
Arş. Gör. Yunus Emre GÜMÜŞ
Uzman Serhat YILMAZ
Dr. Taylan GÜLASLAN

Pamukkale Üniversitesi
Bursa Uludağ Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
İstanbul Aydın Üniversitesi
Serbest Araştırmacı

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Orkun DEMİRBAĞ, Artür Yetvart MUMCU, Taha Yusuf ÇAKAREL.....	1
Beşeri ve Sosyal Sermayenin Örgütsel Dayanıklık Üzerindeki Etkisinde Finansal Sermayenin Aracılık Rolünün İncelenmesi <i>Investigation of the Mediation Role of Financial Capital in the Effect of Human and Social Capital on Organizational Resilience</i>	
Asude Yasemin ZENGİN, Sevilay USLU DİVANOĞLU, Şengül SAĞLAM.....	23
Sosyal Medya, Algılanan Kalite ve Ağızdan Ağıza İletişimin Hastane Marka İmajıyla İlişkisi <i>The Relationship between Social Media, Perceived Quality and Word of Mouth Communication with Hospital Brand Image</i>	
Bayram BOZHÜYÜK.....	43
“Fransız-Belçika” Çizgi Roman Üslubunun, Tarihsel Açıdan Gelişimi ve Görsel Yapısının İncelenmesi <i>Historical Development and Visual Structure of “French-Belgian” Comics Style</i>	
Cansu DAYAN, İlknur YÜKSEL-KAPTANOĞLU.....	59
Online Focus Groups and In-Depth Interviews: What Can Our Experiences Articulate? <i>Çevrimiçi Odak Grup Görüşmeleri ve Derinlemesine Mülakatlar: Deneyimlerimiz Neler Söyler?</i>	
Deniz ALÇİN ŞAHİNTÜRK, Ahmet Kemal ÇELEBİ.....	69
Doğurganlık Hızını Arttırmaya Yönelik Kamu Mali Teşvikleri: Avustralya, Japonya, Danimarka, Fransa, Kanada ve Rusya Analizi <i>Public Fiscal Incentives to Increase Fertility Rate: Analysis of Australia, Japan, Denmark, France, Canada, and Russia</i>	
Elif ACUNER, Kübra KÜÇÜK.....	89
Yerel Halkın Neofobi Düzeyleri ile Özel İlgi Turizmi Kapsamında Değerlendirilen Çay Turizmi Algısı Arasındaki İlişki: Rize İli Örneği <i>The Relationship between Neophobia Levels of the Local People and the Perception of Tea Tourism Evaluated within the Scope of Special Interest Tourism: An Example of Rize Province</i>	
Engin TENGİLİMOĞLU, Ramazan GÖRAL, Erkan AKGÖZ.....	107
Müşteri Bağlılığının Oluşum Sürecinin Biliş Duygu Davranış Modeli İle İncelenmesi: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma <i>An Investigation of the Formation Process of Customer Loyalty with The Cognitive Affective and Conative Framework: A Research on Hotel Businesses</i>	
Eray ÇAKMAKLI.....	123
Asimilasyon ve Çokkültürlülük Sarmalında Amerikan Kimliği <i>American Identity in a Spiral of Assimilation and Multiculturalism</i>	
Emel ÖZDEMİR AKCAN, Nihal SÜTÜTEMİZ	145
Analysis of Brand Perceptions of COVID-19 Vaccines by Sentiment Analysis on Social Media <i>COVID-19 Aşılarının Marka Algılamalarının Sosyal Medya Üzerinden Duygu Analizi ile İncelenmesi</i>	
Fatih DENİZLİ, Özgür DEMİRTAŞ.....	163
Dijital Hastaneye Dönüşüm Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumlarının Değerlendirilmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği <i>Evaluation of the Readiness for Technology of Healthcare Professionals in the Process of Transformation into a Digital Hospital: A Public Hospital Example</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

İbrahim ÇELİK, Erkan SUVEYDAS, Fatih GÜRSES.....	175
Kamu Sendikacılığında Sosyal Medya Kullanımı: Sendika-Paydaş Etkileşimi Üzerine Bir Analiz <i>The Use of Social Media in Public Unionism: An Analysis on Union-Stakeholder Interaction</i>	
Göksel KORKMAZ, Murat GÖRMEN.....	191
Kamuda Kurumsal Yönetim (Yönetişim) Olgunluk Seviyesinin Ölçülmesi <i>Measuring the Corporate Governance (Governance) Maturity Level in Public Sector</i>	
Hakan SAĞLAM.....	213
Afet Haberlerinde “Korku Çekiciliği”nin Kullanımı: Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah Gazetelerindeki COVID-19 Haberlerine Yönelik Bir İnceleme <i>“The Use of Fear Appeal” in Disaster News: Review on COVID-19 News in Cumhuriyet, Hurriyet and Sabah Newspapers</i>	
Bahadır KÖSEOĞULLARI, Hakan ULUCAN.....	229
Education, Income Distribution and Gender Pay Gap: The Case of Turkey <i>Eğitim, Gelir Dağılımı, Cinsiyete Dayalı Ücret Farklılıkları: Türkiye Örneği</i>	
Kadir KURT, Nihal SÜTÜTEMİZ.....	245
Social Networking Sites Continuance: An Empirical Investigation of Instagram Users in Turkey <i>Sosyal Ağ Sitelerinin Sürekliliği: Türkiye’deki Instagram Kullanıcıları Üzerinde Ampirik Bir İnceleme</i>	
Metin ÇOLAK.....	261
Intertextuality, Pastiche and Parody in Postmodern Cinema <i>Postmodern Sinemada Metinlerarasılık, Pastiş ve Parodi</i>	
Ömer SARICA, Muhammet Ali AVCI , Reşat CEYLAN.....	275
İşsizlik Oranı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği <i>The Analysis of the Asymmetric Relationship between Economic Growth and Unemployment: The Case of Turkey</i>	
Mustafa Cemil KARA.....	291
Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Yeni Rabita ve Kâr Tahsisi Kuralları <i>New Nexus and Profit Allocation Rules in Taxation of Digital Economy</i>	
Mutlu SAYLIK.....	309
Abbâsîler’in İlk İki Asrında Muktedir Vezirlere Yönelik Müsâdere Uygulamaları <i>An Investigation on the Applications of Confiscations Against the Authorized Viziers in the First Two Centuries of The Abbasids</i>	
Necla İLTER KÜÇÜKÇOLAK.....	325
Ürün İhtisas Borsacılığının Gıda Fiyat İstikrarına Katkısı <i>Contribution of Mercantile Exchanges to Food Price Stability</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Onur BİLGİN, H. Bayram IŞIK.....	341
Türkiye’deki Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Üzerine Tekno-Ekonomik Araştırmalar: Makale ve Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi <i>Techno-Economic Research on Technology Development Zones in Turkey: A Content Analysis on Articles and Theses</i>	
Özlem Muraz BUDAK.....	363
Hicri 1243 (M. 1827-1828) Tarihli İhtisap Rüsumu Defteri ve Kayseri Esnafları Üzerine Bir Değerlendirme <i>Hijri 1243 (G. 1827-1828) Dated Ihtisap Rusum Notebook and an Assessment on Craftsmen of Kayseri</i>	
Yeşim TANRIVERMİŞ, Esra KESKİN, Parla GÜNEŞ.....	379
Ulaşım Sistemleri Üzerine Yapılan Plan Değişikliklerinin Değer Artışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi <i>Analysis about the Effects of Plan Changes in Transportation Systems on Value Increase</i>	
Rümeysa ERKAN.....	397
Dolarizasyon Histerisi: Türkiye Örneği <i>Dolarization Hystery: The Case of Turkey</i>	
Sıla KARAKUŞ, Seda Gökçe TURAN	409
Yetişkinlerin Siber Zorbalık Davranımları ile Dijital Vatandaşlık Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examining the Relationship Between Adults' Cyber Bullying Behaviors and Digital Citizenship Skills</i>	
Semra PORSUK.....	429
Denetimli Serbestlik Tedbiri Uygulanan Yükümlülerin Bazı Özelliklerinin Suç Açısından Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Some Characteristics of Persons with Supervised Freedom Measure in Terms of Crime</i>	
Serdar ÇAKAN.....	449
Duygusal Emek ile Mesleki Yetkinlik Algısı İlişkisinde İş Arama Davranışının Düzenleyici Rolü <i>The Regulatory Role of Job Seeking Behavior in the Relationship Between Emotional Labor and Perception of Professional Competence</i>	
Sinan GÜL.....	463
Feminist Tiyatro ve Mimetik Aksiyon <i>Feminist Theater and Mimetic Action</i>	
Ş. Şeyda ZEYNEL.....	479
Politik Psikoloji Kapsamında Katı Siyasi Tutumların Oluşumuna Ebeveynlerin Etkisi: Isparta İli Örneği <i>The Effect of Parents on the Formation of Rigid Political Attitudes within the Scope of Political Psychology: The Case of Isparta Province</i>	
Şahin BARANOĞLU.....	495
Dil Meselelerinin Çözümünde Bilim ve Bilgi <i>Science and Information in Matters of Language</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Şule CAN, Levent DUMAN.....	505
Fransız Manda Dönemini 'İçeriden' Hatırlamak: Hatay'da Bir Sözlü Tarih Çalışması <i>"Insiders" Remembering of French Mandate Period: A Study of Oral History in Hatay</i>	
Ufuk TUĞTEKİN, Barış MERCİMEK.....	519
Genç Yetişkinlerin Yeni Medya Okuryazarlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi <i>Investigation of Young Adults' New Media Literacy Levels in Relation to Various Variables</i>	
Müslüm POLAT, Ethem KILIÇ.....	539
BRICS Ülkelerinde Döviz Kuru ve Borsa Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli ile Bir Uygulama <i>Interaction of Return and Volatility Between Exchange Rate and Stock Market an BRICS Countries: An Application with VAR-EGARCH Model</i>	
Semih GÜL, Selahattin BEKTAŞ.....	553
Türkiye'de Faaliyet Gösteren Konvansiyonel Bankaların Finansal İstikrar Performanslarının Finansal Sağlamlık Göstergeleri ile Değerlendirilmesi: ENTROPI ve ARAS Yöntemleri ile Analizi <i>Evaluation of Financial Stability Performances of Commercial Banks Operating in Turkey with Financial Soundness Indicators: Analysis with ENTROPY and ARAS Methods</i>	

Derleme Makaleleri-Review Articles

Meryem GÜL.....	573
Göç Sürecinde Erken Yaşta Evlilikleri Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Çocuklar Özelinde Düşünmek <i>Thinking of Early Marriages on Migration Process, Syrian Children Living in Turkey in Particular</i>	



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.06.2021 ✓Accepted/Kabul:04.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.955517

Araştırma Makalesi/ Research Article

Demirbağ, O., Mumcu, A. Y. ve Çakarel, T. Y. (2022). "Beşeri ve Sosyal Sermayenin Örgütsel Dayanıklık Üzerindeki Etkisinde Finansal Sermayenin Aracılık Rolünün İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 1-21.

BEŞERİ VE SOSYAL SERMAYENİN ÖRGÜTSEL DAYANIKLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE FİNANSAL SERMAYENİN ARACILIK ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Orkun DEMİRBAĞ*, Artür Yetvart MUMCU**, Taha Yusuf ÇAKAREL***

Öz

İletişim başta olmak üzere teknolojik alandaki gelişmelerin, toplumsal alışkanlıklara ve iş yapış şekillerine önemli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler işletmelerin sürdürülebilirliklerini devam ettirebilmeleri için değişim ve yeni koşullara uyumun yanı sıra belirsizliklere karşı dayanıklılığa sahip olmalarını da gerektirmektedir. İşletmelerin bu özellikleri bağlamında ele alınan örgütsel dayanıklılık araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma modeli beşeri ve sosyal sermaye teorisi bakışıyla ele alınmıştır. Araştırma Türkiye’de faaliyet gösteren 435 adet farklı ölçekteki işletme sahibinden kota örnekleme yoluyla elde edilen verilerle yürütülmüştür. Araştırma sonucunda beşeri sermaye, sosyal sermaye ve finansal sermayenin, örgütsel dayanıklılık üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca beşeri sermayenin ve sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkilerinde finansal sermayenin kısmi aracılık etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmada literatüre paralel sonuçlara ulaşılmış olup, işletmelerin dış çevredeki değişimlerin olumsuz etkilerinden kaçınılması için örgütsel dayanıklılığın önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkarak işletmelerin değişken piyasa koşullarında odaklanması gereken işletme süreçleriyle ilgili bir öngörü oluşturulabilecektir.

Anahtar kelimeler: *Örgütsel dayanıklılık, Finansal sermaye, Beşeri sermaye, Sosyal sermaye.*

INVESTIGATION OF THE MEDIATION ROLE OF FINANCIAL CAPITAL IN THE EFFECT OF HUMAN AND SOCIAL CAPITAL ON ORGANIZATIONAL RESILIENCE

Abstract

Developments in the field of technology, especially in communication, have important impacts on social habits and ways of doing business. These impacts require businesses to have resilience against uncertainties as well as adaptation to change and new conditions to maintain their sustainability. Organizational resilience, which is discussed in the context of these characteristics of businesses, is the subject of the research. The research model is taken from perspective of human and social capital theory. Our research was conducted with the data obtained from the owners of 435 different-scaled enterprises operating in Turkey by quota sampling. As a result of the research, it has been seen that human capital, social capital, and financial capital have a positive effect on organizational resilience. In addition, it has been determined that financial capital has a partial mediation effect in the relationship between human and social capital and organizational resilience. In the research, obtained results are parallel with the literature, and the importance of organizational resilience was tried to be revealed for businesses to avoid the negative effects of changes in the external environment. Based on these results, foresight can be created regarding the business processes, of which the enterprises should focus on in changing market conditions.

Keywords: *Organizational resilience, Financial capital, Human capital, Social capital.*

*Dr. Öğr. Üyesi, T.C. Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, GÜMÜŞHANE.

e-posta:orkundemirbag@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9889-3406>)

**Dr. Öğr. Üyesi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İ.İ.B.F., Girişimcilik Bölümü, İSTANBUL.

e-posta:arturmumcu@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2276-0145>)

***Arş.Gör., T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İ.İ.B.F., Girişimcilik Bölümü, İSTANBUL.

e-posta:t.cakarel@iku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8238-4911>)

Giriş

Tüm dünyada başta pandeminin etkisiyle iletişim, sanat, spor, sosyalleşme, işletmecilik vb. tüm süreçlerde teknolojiye hızlı gelişimin de etkisiyle dijitalleşme yönünde kısa sürede büyük değişimler yaşanmaktadır. Bu süreç işletmeleri de sürekli olarak değişen koşullara uygun pozisyonda kalabilmeleri gerekliliği ile karşı karşıya bırakmıştır. Koşullardaki bu hızlı değişim, rekabeti yoğunlaştırmakta ve olası krizlerin sayı ve şiddetini arttırarak işletmelerin sürekliliklerini tehlikeye atmaktadır (Kantur ve Say, 2015).

İşletmelerin bu değişen koşullara uyum göstermesi ve bu uyumun doğru ve koşullara uygun şekilde yapılabilmesi ise işletmenin sahip olduğu yetenek, esneklik, dayanıklılık ve uyum seviyesi vb. özelliklerle sınırlıdır (Karaköse vd., 2020).

Dayanıklılık kavramı yazında ilk kez psikoloji alanında ele alınmış olsa da (Holling, 1973; Werner ve Smith, 1977) 2000' li yıllara gelindiğinde kavram ekolojik çalışmalara ve sistemlerin uyum kapasitelerine, değişime uyumları, dayanıklılıkları ve esneklikleri kapsamında da ele alınarak bir teori formunda incelenmeye başlanmıştır (Redman ve Kinzig, 2003; Kantur ve Say, 2015). Dayanıklılık kavramı yazında her ne kadar birey ve gruplar seviyesinde de ele alınmış olsa da, son dönemde işletmelerin başta kriz süreçleri olmak üzere değişen koşullara karşı dayanıklılığı kapsamında da ele alındığı görülmektedir (Fleming, 2012; McManus, Seville, Vargo ve Brunson, 2008). Özellikle McMannuse vd. (2008) ve Fleming' in (2012) araştırmaları, işletmelerin kriz dönemlerinde ayakta kalma ve sürekliliği ile ilişkilerini ortaya koymaktadır. Son dönemlerdeki bu ve benzeri çalışmaların ışığında, dayanıklılık kavramı bu araştırmada da örgütsel seviyede ele alınmıştır.

Yazında son dönemde örgütsel dayanıklılık kavramı sıkça karşımıza çıkmakla birlikte birçok değişkenle ilişkisi ele alınmaktadır (Mallak, 1998; Wilson, 2016; Khosravi vd., 2019). Türkiye' de konu ile ilgili araştırmalar sınırlı olmakla birlikte, bunlardan liderlik tarzlarının örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkilerinin incelendiği araştırmada, dönüşümcü ve adaptif liderlik tarzlarının örgütsel dayanıklılık kapasitesi üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karaköse vd., 2020). Bir başka araştırmada ise örgütün beyaz yakalı çalışanlarının yaşadığı travmatik olayların, örgütsel dayanıklılık ile negatif yönde korelasyona sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum çalışanların örgütsel dayanıklılıkları arttıkça travmatik olaylarla daha iyi baş edebileceği kanaati oluşturmuştur (Özbudak ve İdil, 2020). Bu araştırmaların yanı sıra Türkiye' de iki farklı doktora tezinde örgütsel dayanıklılığın tez konusu olarak ele alındığı görülmüştür. Kumbalı' nın 2018 yılındaki doktora tezinde ISO' ya kayıtlı şirketlerin orta ve üst yöneticilerine uygulanan anketle örgüt yapılarının ve bilgi yönetimi sürecinin, örgütsel dayanıklılığı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Öztürk' ün 2018 yılındaki doktora tezinde ise sağlık çalışmalarında hizmet yenilikçiliğinin tüm alt boyutlarıyla birlikte örgütsel dayanıklılığı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye' deki çalışmaların dışında uluslararası literatürde de örgütsel dayanıklılık kavramının hem teorik hem de ampirik bakış açılarıyla ele alındığı görülmektedir. Her ne kadar kavramsallaştırılma süreci devam devam ediyor olsa da bu araştırmada olduğu gibi birçok değişkenle ilişkisi incelenmektedir. Bu çalışmalardan Henari ve Shankar (2021) çalışmalarında başarılı kriz yönetiminin ve örgütsel dayanıklılığın ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Kim' in (2020) çalışmasında ise örgütsel dayanıklılığın; çalışanların yeterliliği, esnekliği ve proaktivitesi üzerinde pozitif yönde etkili olduğu, bu sonuçlar çerçevesinde de bir kriz durumundan sonra dahi örgütsel etkinliğe katkıda bulunacağı sonucuna ulaşılmıştır. All-Abrrow vd.' nin (2018) çalışmasında da örgütsel dayanıklılığın proje başarıları ile pozitif yönde etkili olduğu; ayrıca örgütsel dayanıklılığın tepe yöneticilerin narsizm davranışları ile ise negatif yönde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Senbeto ve Hon' un (2020) araştırmasında da piyasalardaki dalgalanmaların, hizmet yeniliği üzerindeki etkisinde, çalışanlardan oluşan örgütsel dayanıklılığın aracı etkisi ortaya koyulmuştur. Suryaningtyas vd.' nin (2019) araştırması sonucu elde ettiği veriler doğrultusunda, örgütsel dayanıklılığın örgütsel performans ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koyulmuştur. Ayrıca bu çalışmada dayanıklı liderlik ve örgütsel kültürün de aynı modelde aracılık rolü tespit edilmiştir. Yazında bu kavramın öncülleri birçok çalışmada ele alınmasına rağmen (Doong vd., 2011; Fatoki, 2011; Fili vd., 2013) beşerî ve sosyal sermayelerinin bağımsız değişken olarak ele alındığı sınırlı sayıda araştırma mevcuttur (Carter vd. 2003). Ayrıca beşerî ve sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisinde işletmelerde kritik öneme sahip olan finansal sermayenin aracı etkisine ilişkin herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Teknolojik ve kültürel değişim hızının her geçen gün artmasının işletmeler üzerindeki etkileri doğrultusunda, işletmelerin değişen bu çevre koşullarına uyum sağlayabilmesi ve bu değişimlerden avantajlı çıktılar elde edebilmesi adına işletmelerin sahip olması gereken özelliklerin test edilmesi bu çalışmanın öncelikli amacıdır. Ayrıca işletmenin finansal gücünün önemi ve olası diğer unsurlar ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda finansal sermayenin önemi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. İşletmelerin hem kuruluş hem de faaliyet süreçlerinde kritik üretim faktörü olan finansmanın öncelikle temin imkanları, temin şekli ve de temin şartları, rekabet avantajı sağlayabilecek önemli bir değişkendir (Cooper vd., 1994; Boso vd., 2012; Cetindamar vd., 2012). İşletmenin hem sosyal hem de ekonomik yapısı ve işletmenin işlevselliği de yine avantajlı finans kaynaklarına ulaşma imkanını arttırarak finansal sermayeyi destekler niteliktedir (Youndt vd., 2004). Araştırmada yine bu yaklaşımlardan yola çıkarak işletmenin beşerî ve sosyal sermayesinin finansal sermaye üzerindeki etkisiyle işletmeye örgütsel dayanıklılık katabileceği öngörüsü ile araştırma modeli kurulmuştur. Bu model ile finansal sermaye ile birlikte beşeri ve sosyal sermayenin de örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma işletmenin beşeri ve sosyal sermayesi kapsamında ele alınmış olup, beşeri ve sosyal sermaye teorisi bakış açısı ile araştırma modeli oluşturulmuştur. İşletmenin sahip olduğu insan sermayesi ve sosyal ağları ile dayanıklılığını arttırabilecek imkanlara ulaşabileceği öngörüsüyle araştırma beşeri ve sosyal sermaye teorisi üzerinden ele alınmıştır.

Çalışmada öncelikle değişkenlerin literatür taraması gerçekleştirilmiş, sonrasında bu değişkenler arası ilişkiler ortaya konulup hipotezler oluşturulmuştur. Sonrasında hipotez testler gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular sonuç kısmında yorumlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örgütsel Dayanıklılık (Resilience)

Günümüz küresel iş ortamında örgütlerin hayatta kalabilmesi, varlıklarını sürdürebilmesi, faaliyetlerinde sürdürülebilirliği ve sürekliliği sağlayabilmesi adına çeşitli sosyal, çevresel, ekonomik ve toplumsal faktörlere dikkat etmesi gerekmektedir (Fiksel, 2003). Örgütler belirtilen bu faktörlerle beraber, yıkıcı olaylar ve krizlerin de beraberinde getirdiği tehditler ile sıklıkla mücadele etmektedir (Burnard ve Bhamra, 2011). Örgütler, belirtilen tehditler karşısında korunmak ve bunlardan kaçınmak için yeni ve farklı stratejiler geliştirme ve var olan stratejilerini de yeniden tasarlamak zorundadırlar (Mafabi vd., 2012). Organizasyonların sürekli değişen çevresel koşullar, ortaya çıkan krizler ve zorlayıcı rekabet ile mücadele içerisinde girmeleri ve bu mücadelelerden mümkün olduğunca az etkilenmeleri ve bunların yanında değişen çevresel koşullara da uyum sağlayabilmeleri söz konusu olduğunda, başka disiplinler içerisinde oldukça fazla incelenen ancak yönetim ve işletme bilimleri için yeni bir kavram olarak gösterilen “dayanıklılık” kavramı gözümüze çarpmaktadır (Robb, 2000; Burnard ve Bhamra, 2011; Bhamra vd., 2011). Bir organizasyonun yıkıcı bir olay ya da bir büyük krizden kurtulabilmesi, kurtulma yeteneğini geliştirebilmesi, organizasyon yapısına, operasyonel sistemlerine ve yönetim yapısına ve dolayısıyla bütün bunların da dayanıklılığına bağlıdır (Seville vd., 2008).

Dayanıklılık kavramı literatürde birçok farklı disiplin içerisinde araştırma konusu olmuştur (Ledesma, 2014). Öncelikli olarak daha çok çocuk davranışları ve psikolojik gelişim alanlarında çalışılan kavram (Garmezy, 1970), sonralarda ise ekoloji alanında yoğun bir biçimde çalışılmaya başlanmıştır (Holling, 1973; Walker vd., 2006; McDaniels VD., 2008). Birçok farklı disiplin içerisinde ele alınan ve her disiplinde kendi bağlamı kapsamında değerlendirilen dayanıklılık kavramı, oldukça geniş bir yelpaze içerisinde çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar içerisinde psikolojik dayanıklılık, ekolojik dayanıklılık, endüstriyel dayanıklılık, örgütsel dayanıklılık, ekonomik dayanıklılık, sosyo-ekolojik dayanıklılık, ağ dayanıklılığı başlıca gelenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Madni ve Jackson, 2009). Bunun yanında dayanıklılık kavramı; sosyoloji (Adger, 2000), kriz yönetimi (Somers, 2009), örgüt kuramı (Weick ve Sutcliffe, 2011), stratejik yönetim (Hamel ve Valikangas, 2003), mühendislik (Madni ve Jackson, 2009) gibi farklı uygulama alanları ve farklı disiplinlere de konu olmuştur. Kavram, iyileşme, toparlanma, özümseme, sağlamlık, gelişme ve hayatta kalma kavramlarıyla karakterize edilmiştir (Lee vd., 2013). Çok geniş bir tanımıyla bir rahatsızlık ya da şok durumlarından sonra iyileşme, toparlanma yeteneği olarak belirtilmektedir (Madni ve Jackson, 2009). Yapılan bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi dinamik bir yetenek olan

dayanıklılık, bağlam değişikçe değişkenlik gösteren, buna bağlı olarak artan ya da azalan niteliğe sahip olan bir kavramdır (Gibson ve Tarrant, 2010).

Örgütsel dayanıklılık son zamanlarda araştırmacılar tarafından oldukça ilgi görmüştür (Coutu, 2002; Hamel and Valikangas, 2003; Lengnick-Hall and Beck, 2009; Burnard and Bhamra, 2011; Annarelli and Nonino, 2016; Carden vd., 2018). Örgütsel dayanıklılık (organizational resilience), kurumun, kuruluşun ya da organizasyonun belirlenmiş olan amaçlarının yerine getirilebilmesi, gelişebilmesi ile sürdürülebilirliğinin sağlanması için değişen, farklılaşan bir ortamın ya da durumun özümsemesi ve uyum sağlanması yeteneğidir (Şen ve diğerleri, 2020:35). Bir kriz ya da sorunlu bir olay sonrasında iyileşme, toparlanma, değişme, başa çıkma, sağlam geri dönme (Holling, 1973; Hormann, 2007; Somers, 2009; Powley, 2012; Limnios vd., 2014; De Galizia vd., 2016); olumsuzluklar, zorlayıcı deneyimler, direnç gibi olaylar yaşanırken işlevsel hareket edebilme, olumsuzlukları tanımlayarak bunlarla başa çıkabilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Mandojana ve Bansal, 2015; King vd., 2016). Ani ve zorlayıcı olaylar karşısında daha sağlam durabilenler, örgütsel dayanıklılığı yüksek olanlardır (Özbudak ve Işık, 2020: 98).

Örgütsel dayanıklılığın odak noktasında, çevrede yaşanan ani durumlara, beklenmeyen ve yıkıcı olaylara organizasyonun bütünüyle karşılık, cevap verebilme ve bu tarz durumların üstesinden gelebilmesi yer almaktadır (Burnard ve Bhamra, 2011; Bhamra vd., 2011). Yıkıcı olaylar, şok etkileri, krizler, bozulmalar gibi durumlar zor yorumlanabilen, değişkenlik gösteren, operasyonel kesintilere yol açan, tehdit içeren olaylar olarak tanımlanabilmektedir (Madni ve Jackson, 2009). Örgütsel dayanıklılık, bu tarz olaylar, durumlar karşısında bunlarla başa çıkabilecek yeteneklere sahip olmakla birlikte, riskli ve yeni çevrelere de uyum sağlayabilme kapasitesi olarak da tanımlanmaktadır (Starr vd., 2003). Buna benzer olarak bir başka tanım ise, çevresel değişkenlerin yönetilebilmesi, çevresel ihtiyaçlara uyum sağlanabilmesi olarak da ifade edilmiştir (McDonald, 2006). Kantur ve Say (2012)'a göre ise örgütsel dayanıklılık, belirsizlik durumlarında esneklik olarak tanımlanırken; organizasyonların sağlamlığı, çevikliği ve bütünlüğü ile açıklanmaktadır.

1.2. Sosyal Sermaye

Bourdieu tarafından geliştirilen sosyal sermaye kavramı, Coleman (1994) tarafından da ele alınmış ve literatürde birçok kavram ile ilişkilendirilmiştir (Yetim ve Tatlıdil, 2004). Kavram olarak son yıllarda çok fazla önem kazanmış olmasına karşın sosyal sermaye, başta toplum olmak üzere, devletlerin, işletmelerin ve girişimcilerin önemi ve etkinliği bağlamında incelenmeye başlanan sosyoloji temelli bir kavramdır. Marx, Smith, Durkheim, Weber gibi kuramcılar sosyal sermayenin önemini ekonomik ve toplumsal kalkınma ile birlikte incelemiş, ayrıca sosyal problemlerin de çözüme kavuşturulması kapsamında önemini belirtmişlerdir (Woodhouse, 2006). Bütün bu gelişmelere bağlı olarak kavrama yönelik ilgi ve araştırmalar da 1990'lı yıllardan itibaren hızlı bir şekilde artış göstermiştir (Putnam, 1995; Bankston ve Zhou, 2002).

Sosyal sermaye, çok boyutlu yapısından dolayı ortak kabul edilen ve tek bir tanımının yapılması oldukça zordur (Redondo, 2005). Kavrama ilişkin birçok çalışma iktisadi büyüme kapsamında gerçekleştirilmiştir (Karagül ve Akçay, 2002). Özellikle son yıllarda girişimcilik bağlamında da araştırılan kavram, girişimcilerin kişilik özellikleri özelinde açıklanmasının dışında ekonomik, kültürel ve sosyal çalışmalar üzerinde de yoğunluk kazanmış ve bu bağlamda girişimciler ile de ilişkilendirilmiştir (Gartner, 1985; Zapalska ve Fogel, 1998; Mumcu ve Ataman 2021).

Sosyal sermaye, organizasyonların bilgi birikiminden oluşan, insan grupları ve ağlarını tanımlayan bir sermaye türüdür (Nahapiet ve Ghoshal, 1998). Gerni (2013)'ye göre sosyal sermaye; bir değer yaratmayı sağlayan kaynakları oluşturan ilişki ve ağların tümüdür. Organizasyonlar için sosyal sermaye, organizasyon içerisinde gömülü olan bilgi kaynaklarından oluşan, ilişki ağlarından türetilmiş olan ancak bu ilişki ağlarının gömülü (dahili) olarak sınırlı olmadığı yani sadece çalışanlar arasında oluşan bir ağ olmadığı, aynı zamanda müşteriler, tedarikçiler, stratejik ortaklar ve bazen de rakiplerle olan bağlantılara kadar uzanan bir ağ olduğu kabul edilmektedir (Coleman, 1988; Burt, 2009).

Özellikle yeni ekonomik düzen içerisinde toplumsal, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması için finansal sermayenin yanı sıra sosyal ve beşerî sermayenin de önemi yadsınamaz bir gerçektir. Sosyal sermayenin etkinliği adına beşerî sermayeye de fazlasıyla ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Karagül, 2003).

1.3. Beşerî Sermaye

Klasik iktisat teorisinde üretim faktörleri olarak sermaye, emek, doğal kaynaklar ve girişimci tanımlanmaktadır (Denison, 1962). Günümüzde artık üretim faktörlerinin bu kavramlar ile açıklanması pek mümkün değildir. Bu faktörlerin geçerliliği klasik teorisinin ilk yıllarına dayandığından, yaklaşık 200 yıl öncesinin ekonomik, sosyal ve toplumsal şartları doğrultusunda tanımlanan üretim faktörleriyle günümüz koşullarında tanımlananlar farklılık göstermektedir. 1980'li yıllara kadar etkili olan ve özellikle büyüme konusunda nicel veriler üzerine araştırmaları yapılan neoklasik iktisat teorisini yerini özellikle 20.yy sonlarına doğru değişik boyutlarla incelenen beşerî sermayeye bırakmaya başlamıştır (Kipritcioğlu, 1998).

Ekonomik büyüme kapsamında ele alınan ve bu bağlamda temel faktörlerden biri olarak tanımlanan beşerî sermaye kavramı, bireyin veya toplumun bilgi, beceri, eğitim düzeyi, sağlık durumu, yetenekleri, ilişki türleri gibi benzeri kavramların tamamını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda beşerî sermaye, eğitim yoluyla kazanılabilecek ve aynı zamanda tecrübe ve deneyime bağlı olarak da oluşabilecektir (Taban ve Kar, 2006).

Beşerî sermaye, organizasyon içerisinde çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerini ifade ederken (Schultz, 1961; Becker, 1964); bunların organizasyonlarda yarattığı değer olarak tanımlanmaktadır (Flamholtz ve Lacey, 1981). Bu tanımıyla beşerî sermaye sadece ödünç alınabilen ya da kiralanabilen, sürekliliği olmayan bir sermayedir (Bontis, 1996; Stewart, 1997). Huza (1998)'a göre beşerî sermaye, aile bireylerinin ya da bir jenerasyonun üretim süreçlerinde kullanılabileceği bilgisi, becerisi, tecrübesi ve zamanı olarak ifade edilmektedir.

Beşerî sermayenin kavram olarak üzerinde hem fikir olunan bir tanımını yapmak oldukça zordur. Genel bir ifade ile beşerî sermaye, toplum içerisinde yer alan bireylerin, iş süreçleri ile ilgili bir bağlamda, işe yönelik duygusal bağlılığı, bilgisi, becerisi, tecrübesi, yetenekleri, davranışları ve değerlerinin ulaştığı, ulaşabileceği seviye olarak tanımlanabilmektedir. Ancak bunların yanında, fiziksel ve mental dinçliği, sağlamlığı ya da direncini de ifade etmektedir (Keskin, 2011:128). Beşerî sermaye durgun bir yapıda olmayıp, dinamik bir şekilde sürekli yenilenmektedir. Bu özellikleri bakımından fiziksel sermayeden ayrılmaktadır (Karagül, 2002:29).

1.4. Finansal Sermaye

Finansal sermaye kavramı, özellikle finans literatürü içerisinde üzerinde çokça durulan ve en önemli konuların başında gelen kavramlardan biridir. Dünya genelinde 18.yy itibarıyla borsaların gittikçe kurumsallaşması ve buna bağlı olarak da işletmelerin mevcut somut değerlerinin dışında piyasa/borsa değerlerini de yükseltmek adına farklı arayışlar içerisine girmeleri, sermaye yapılarında çeşitlendirme içerisine girme çabalarını ortaya çıkarmış ve bu da finansal sermaye kavramının daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır (Terim ve Kayalı, 2009). Modern tanımıyla, sermaye kavramı ve buna bağlı olarak da finansal sermaye özellikle 1970'lerden sonra finansal yönetim alanının en önemli konuları arasında yer almıştır (Sayılğan vd., 2006; Ata ve Ağ, 2010). Finans piyasalarında yaşanan hızlı gelişim, beraberinde gelen firmaların hızlı büyümesi ve yeni girişimlerin sayısının gün geçtikçe artmasında en önemli faktörlerin başında güçlü finansal sermaye gelmektedir (Myers, 1984; Frank ve Goyal, 2007). Organizasyonlar için zengin finansal sermaye kaynaklarına sahip olmak daha fazla başarı elde etmenin faktörlerinin başında gelmektedir (Voss vd., 2008; Lin ve Liu, 2011). Organizasyonlarda finansal sermaye kaynaklarının az olması ya da sınırlı erişimde olması girişim ve pazar odaklı stratejilerin uygulanmasını zorlaştıracak olup, kalite ve sürdürülebilirlik bağlamında organizasyona zarar verecek ve düşük başarı ile sonuçlanma şansını artıracak etkiler yaratabilecektir (Wiklund ve Shepherd, 2005; Lin ve Liu, 2011).

1.5. Değişkenler arası ilişkiler

Araştırmanın bağımlı değişkenleri ile örgütsel dayanıklılık ilişkisini inceleyen yazında mevcut çalışmalar, araştırmanın kavramsal altyapısını oluşturulmuştur. Bu çalışmalardan beşerî sermaye ile örgütsel dayanıklılık ilişkisinin incelendiği çalışmada, imalat işletmesi yöneticilerine anket uygulanmış, performans yönetiminin ve eğitim gibi beşerî sermayeyi geliştiren faaliyetlerin, örgütsel dayanıklılık üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Okuwa vd.,2016). Bir diğer çalışmada ise iflas sürecini atlatılmasında beşerî sermayenin güçlendirilerek örgütsel dayanıklılığın artırılması faaliyetleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda işletmeleri iflas gibi olumsuz koşullar altında, koşullara uyum sağlama yetenekleri örgütsel dayanıklılık kapsamında ele

alınmış ve süreçteki kritik önemi ortaya konulmuştur. Ayrıca işletmenin örgütsel dayanıklılığını geliştirmek için insan kaynakları stratejilerinde gerekli düzenlemelerin yapılması gerekliliği ifade edilmiştir (Wilson, 2016). Örgütsel dayanıklılığın işletmelerin stratejik süreçlerine dâhil edilmesi gerekliliğinin yanı sıra bir diğer çalışmada ise çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesinin işletmenin sürdürülebilirliğini pozitif yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Performans yönetim sistemleri, ödüllendirmeler ve eğitimlerle beşerî sermayenin geliştirilerek örgütün kriz dönemlerine karşı daha dayanıklı olacağını ve örgütsel dayanıklılığın ve işletmenin performansının yükseltilebileceği ifade edilmiştir (Douglas, 2021). Bu araştırmalardan yola çıkarak beşerî sermaye ile örgütsel dayanıklılığın yakın ilişkisi, aralarında pozitif yönde bir korelasyon olduğu kanaati oluşturmaktadır. İşletmelerde insan kaynakları faaliyetlerinin geliştirilmesi örgütsel dayanıklılığı geliştirmekte ve de işletmenin belirsizliklere karşı doğru pozisyona geçmesine de imkân sağlamaktadır. Yazından elde edilen bu veriler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H1: Beşerî sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerinde etkisi vardır

Araştırmada bir diğer bağımlı değişken olan sosyal sermayenin, örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada örgütsel dayanıklılığın örgütün yenilikçiliği üzerindeki etkisinde, örgütün sosyal sermayesinin aracı etkisi ortaya konulmuştur. Araştırmada işletmenin örgütsel dayanıklılığının sosyal sermaye ile desteklenmesi ile yaratıcı süreçlere ulaşılabilirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Fandiño vd., 2019). Sosyal sermaye ile örgütsel dayanıklılığın incelendiği bir diğer çalışmada ise işletmelerin Covid-19 pandemisi sebebiyle yaşadığı krize varan olumsuzluklarla baş edebilmek amacıyla örgütsel dayanıklılığın etkileri incelenmiştir. İran’ da gerçekleştirilen araştırmada sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılığa etkisinde, bilgi paylaşımının aracı rolü ortaya konulmuştur. Sosyal sermayenin bilgi paylaşımına pozitif yönde, bilgi paylaşımının da örgütsel dayanıklılık üzerinde yine pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir (Moradzadeh vd., 2020). Bir diğer çalışmada ise beşerî sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisinde sosyal sermayenin aracı etkisi incelenmiş olup, stratejik insan kaynakları yönetiminin, örgütsel dayanıklılık ve sosyal sermaye üzerinde pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Tahran’ da sağlık sektöründe 280 hemşireye anket uygulanarak gerçekleşen bu çalışmada, sosyal sermayenin aracı rolü ortaya konulmuştur. Ayrıca sosyal sermayenin de örgütsel dayanıklılık ile pozitif yönde korelasyonu görülmüştür. Araştırma sonucunda yöneticilerin, çalışanların bilgi, fikir ve düşüncelerini dikkate alarak örgütsel dayanıklılığını artırabileceği kanaati oluşmuştur (Norouzi vd., 2020). Bu çalışmalardan yola çıkarak örgütsel dayanıklılığın işletmelerde artırılması yönünde sosyal sermayenin öncül bir etkisinin olduğu, ayrıca beşerî sermayenin de sosyal sermayeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal sermaye ve örgütsel dayanıklılık arasındaki bu ilişkiler ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2: Sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerinde etkisi vardır.

Amati ve arkadaşları (2011) dayanıklılık ile finansal sermaye ilişkisini; ekonomik kalkınmayla ilgilenen çeşitli kuruluşların varlığından ve bu kuruluşlar arasındaki iş birliği çerçevesinde ele almıştır. Aynı zamanda, bir vizyona veya ekonomik kalkınma planına ulaşma yolunda, toplumsal bir çabanın varlığı koşuluyla direncin oluştuğunu ifade etmişlerdir. Adger (2000) de dayanıklılığın ekolojik tanımının dışında, bir bütün olarak sosyo-kültürel toplulukların finansal sermayesiyle ilişkisine genişleten ilk yazarlardandır.

Örgütsel dayanıklılık ile finansal süreçler arasındaki ilişkilerin incelendiği ampirik çalışmalarda, örgütsel dayanıklılığın finansal süreçler ile pozitif yönde ilişkili olduğu birçok çalışmada ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan örgütsel dayanıklılığın finansal performansa etkisinin turizm sektöründe, örgütsel dayanıklılığın finansal performansı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Prayag vd., 2018). 247 şirketin 14 yıllık birçok verilerinin incelenmesi yöntemiyle boylamsal olarak gerçekleştirilen bir diğer araştırmada ise kriz süreçlerinde örgütsel dayanıklılığın işletmenin ekonomik sürdürülebilirliğini pozitif yönde etkilediği, beklenmedik durumlara adaptasyonda da yine örgütsel dayanıklılığın gerekliliği ortaya konulmuştur. Ayrıca örgütsel dayanıklılığın uzun dönem başarıyı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Palmi vd., 2018). İnovasyon ile örgütsel dayanıklılık ilişkisinin incelendiği bir diğer araştırmada ise, finansal performans verileri kapsamında oluşturulan model test edilmiştir. Araştırmada inovatif şirketlerin finansal performanslarının inovatif olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Boylamsal olarak ele alınan araştırmada 2 farklı dönemde şirket verileri incelenmiştir (De Carvalho vd., 2016).

Adı geçen araştırmalarda örgütsel dayanıklılık ile finansal performans ilişkisinin ortaya konulmasından yola çıkarak, bu performansın göstergelerinden biri olan finansal sermaye ile örgütsel dayanıklılık ilişkisinin incelenebileceği kanaati oluşmuştur.

H3: Finansal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerinde etkisi vardır.

İşletmelerin sahip oldukları nitelikli çalışanlar, süreçte daha yüksek oranda hayatta kalma imkânı sağlayabilecektir. Çünkü nitelikli insan sermayesi günümüzde rekabet üstünlüğü sağlamada en önemli faktörlerden biridir. Ayrıca firmadaki önemli pozisyonlarda görev yapan özellikle orta ve üst düzey yöneticilerin sosyal ağları, örgütün hayatta kalabilmesi için önemli unsurlardan biri olan finansal sermayeye erişimi de daha kolay hale getirebilecektir. Belirsizliğin yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz iş çevresinde, finansal sermayeye erişimlerinin kolaylaşması, işletmelerin örgütsel dayanıklılıklarına katkı sağlayacaktır.

Yukarıda ele aldığımız literatür kaynaklı araştırmalarda işletmenin finansal kaynaklara ulaşma yeteneği kapsamında ele alınan finansal sermayenin (Adger, 2000; Amati, Arregoces ve Song, 2011), insan kaynağı kapsamında ele alınan beşeri sermayenin (Douglas, 2021; Okuwa, Nwuche ve Anyanwu, y.y.; Wilson, 2016) ve sosyal ağlar kapsamında ele alınan sosyal sermayenin (Fandiño, Formiga ve de Menezes, 2019; Moradzadeh, Zarei ve Heydarian, 2020; Norouzi, Khamehchi ve Darvish, 2020) örgütsel dayanıklılık ile ilişkilerinin incelendiği araştırmalardan yola çıkarak, birbirleriyle ilişkili bu değişkenlerin tek bir model içerisinde iken örgütsel dayanıklılık ile ilişkisinin sınanması gerekliliği kapsamında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur. Bu hipotez ayrıca araştırmanın modelini oluşturmaktadır.

H4: Beşerî sermaye ve sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisinde Finansal sermayenin aracı etkisi vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Prosedür ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini Türkiye'deki girişimciler oluşturmaktadır. Kota örnekleme yöntemi kullanılan araştırmada, araştırmacıya hedefindeki kitleyi belirli özellikleri açısından sınırlandırarak sadece hedefindeki özellikleri içeren katılımcıları örnekleme dâhil etmesine olanak veren bir örnekleme yöntemidir (Cohen, Manion ve Morrison, 2008; Telef ve Karaca, 2011). Araştırmamızda dâhil edilme kriteri olarak "işletme sahibi" olma koşulu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, Mart 2020- Haziran 2021 tarihleri arasında iletişime geçilen firma yöneticileri ile çevrimiçi anket programı vasıtasıyla veriler elde edilmiştir. Geri dönüş yapılan anket formları içerisinde yanlış ya da eksik doldurulan, soruların tümünde ya da büyük bir kısmında aynı seçeneğin işaretlendiği ve okunmadan cevaplandırıldığı anlaşılan anket formları analiz kapsamına dâhil edilmemiştir. Eleme sonucunda, analiz kapsamında kullanılacak 435 anket formu ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılan girişimcilerin %87,6'sı erkek ve %12,4'ü kadın iken; %75 evlidir ve %25'i bekârdır. Katılımcıların %46'sı üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların %55'nin firma mülkiyeti kendisine aittir ve %53'ü 1 ile 10 arası çalışana sahiptir. Araştırmaya katılan girişimcilerin yer aldığı sektörler tekstil, demir-çelik, elektrik-elektronik, gıda, inşaat, imalat, turizm, bilişim teknolojileri, ticaret, hizmet, reklamcılık, enerji, kuyumculuk, sağlık, taşımacılık ve kırtasiyecilik olarak dağılım göstermektedir ve %24'ünü tekstil, %19'unu imalat ve %16'sını gıda sektörlerinde yer alan firmalardan oluşmaktadır. Katılımcıların %41'i daha önceden girişimcilik deneyimine sahipken; %36'sı bir sivil toplum kuruluşu üyesidir ve katılımcıların %75'i firmalarının yönetiminde birinci kuşak olarak yer almaktayken; %67'si daha önceden herhangi bir girişimcilik eğitimi almadığını belirtmiştir. Ayrıca, girişimcilerin firmaları son beş yıl içerisinde yeni bir sektöre girme oranı %47, yeni bir ürün ortaya çıkarma oranı %45 ve patent alma oranı ise %36'sı olduğunu belirtilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 40.91 (Sd= 11.21 ve min. 20; max. 78), firmalarının kuruluş yılı ortalaması 2005 (Sd= 14.21 ve min. 1910; max. 2020 ve toplam deneyimleri 16 yıldır (Sd= 10.15 ve min. 1; max. 50).

2.2. Veri Toplama Araçları

Brislin'in (1986) geri çeviri prosedürünü takip edilerek anketler başlangıçta araştırma amacına kör olan iki doktora öğrencisi tarafından tercüme edilip daha sonra ilgili anketler başka bir doktora öğrencisi tarafından Türkçeden İngilizceye çevrilmiştir. Bu aşamada, iki dilli bir yönetim profesöründen orijinal İngilizce anketinde ve geri çeviri prosedüründe farklılıklar olup olmadığını karşılaştırması istenmiştir. İfadelerin ilgili kavramı ölçüp ölçemeyeceği kontrol edilmiş ve küçük düzeltmeler yapıldıktan sonra konunun yüz geçerliliği test edilmiştir. Brislin'in geri çeviri prosedürü literatürde birçok çalışmada yaygın olarak kullanılmıştır (Liu, Zhao ve Sheard, 2017; Muduli ve Raval, 2018; Wang, Zheng ve Zhu, 2018; Abdelmotaleb, Metwally ve Saha, 2018; Liu ve Keller, 2021). Çalışmada firmanın insan sermayesi, sosyal sermayesi, finansal sermayesi ve örgütsel dayanıklılığı ve çeşitli demografik özellikleri ölçülmüştür.

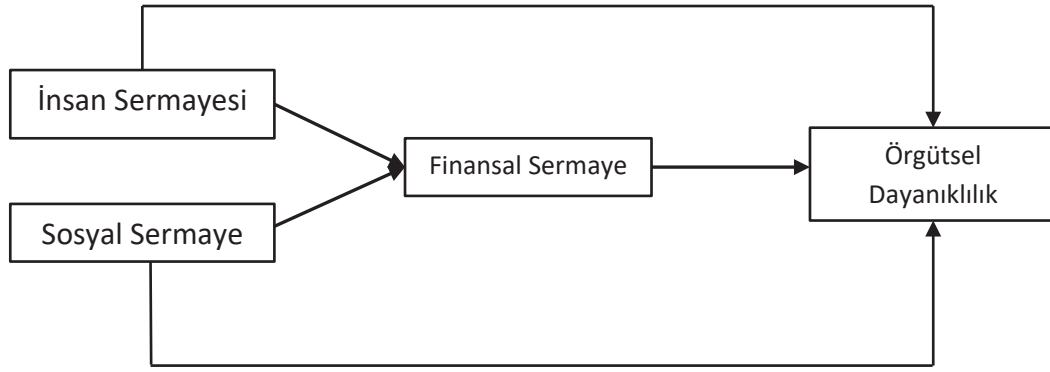
İnsan sermayesi. Youndt vd. (2004) tarafından geliştirilen "İnsan Sermayesi Ölçeği" kullanılarak girişimcilerden örgütlerindeki insan sermayesinin durumunu değerlendirilmeleri istenmiştir. Bu ölçekteki beş madde, örgütteki insan sermayesini değerlendirmektedir. Örnek ifadeler şunları içermektedir: "Çalışanlarımız oldukça yeteneklidir"; "Çalışanlarımız, belirli işlerinde ve işlevlerinde uzmandır"; "Çalışanlarımız yeni fikirler ve bilgiler geliştirir. İnsan sermayesi için 1'den (asla) 7'e (her zaman) kadar değişen yedi puanlık bir yanıt ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçek için alfa katsayısı 0.81'dir.

Sosyal Sermaye. Youndt vd. (2004) tarafından geliştirilen "Sosyal Sermaye Ölçeği" kullanılarak bir kuruluşun bilgiyi çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, ittifak ortakları vb. ağlar arasında paylaşma ve kullanma konusundaki genel yeteneğini değerlendiren beş maddelik bir ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekteki maddeler örgütün sosyal sermayesini değerlendirmektedir. Örnek ifadeler şunları içermektedir: "Çalışanlarımız sorunları teşhis etmek ve çözmek için birbirleriyle iş birliği yapma konusunda yeteneklidir"; "Çalışanlarımız, iş çözümleri geliştirmek için müşteriler, tedarikçiler, ittifak ortakları vb. ile ortaklık yapar; Çalışanlarımız, şirketin bir bölümündeki bilgileri bir diğer bölümünde ortaya çıkan sorunlara ve fırsatlara uygular." İnsan sermayesi için 1'den (asla) 7'e (her zaman) kadar değişen yedi puanlık bir yanıt ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçek için alfa katsayısı 0.88'dir.

Finansal sermaye. Wiklund ve Shepherd'ın (2005) "Finansal Sermayeye Erişim Ölçeği", firma yöneticilerinin finansal sermayeye erişimden memnuniyet düzeyini değerlendirmek için uyarlanmıştır. Yapıyı ölçmek için dört ifade kullanılmıştır. Örnek ifadeler şunları içermektedir: "Firmamızda operasyonlarımız için daha fazla mali yardıma ihtiyacımız olursa, bunu kolayca sağlayabiliriz"; "Firmamız operasyonlarımızı desteklemek adına finansal sermayeye kolaylıkla erişmektedir."; "Firmamız operasyonlarımızı desteklemek için kısa sürede finansal kaynaklar elde edebilmektedir." Finansal sermaye için 1'den (asla) 7'e (her zaman) kadar değişen yedi puanlık bir yanıt ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçek için alfa katsayısı 0.90'dir.

Örgütsel dayanıklılık. Çalışmada Kantur ve İşeri-Say (2015) tarafından geliştirilen 11 maddelik örgütsel dayanıklılık ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek sağlamlık (dört öge); çeviklik (üç öge); ve bütünlük (iki öge) boyutlarından oluşmaktadır. 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen beşli Likert tipi bir ölçek bu boyutları değerlendirmiştir. Örnek ifadeler şunları içermektedir: «Firmamız çalışanları ile bir bütün olarak hareket etme konusunda başarılıdır.»; «Firmamız piyasadaki pozisyonu korumakta ve sürdürmektedir.»; «Firmamız hızla harekete geçmektedir.» Orijinal ölçek için alfa katsayısı sırasıyla 0.82, 0.73 ve 0.85'dir.

Kontrol değişkenleri. Cinsiyet, yaş, girişimcilik deneyimi, ortaklık yapısı ve girişimcilik eğitimi çalışmada kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır.



2.3. Veri Analizi

Çalışmada, firmadaki insan sermayesi, sosyal sermaye, finansal sermaye ve örgütsel dayanıklılık arasındaki ilişkileri araştırılmaktadır. Bu doğrultuda ortak yöntem varyansı, doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve bundan sonra modeli test etmek için yapısal eşitlik analizi kullanılmıştır. Bootstrap yöntemi ile hem doğrudan hem de dolaylı etkileri olan modeller birlikte test edilmekte ve ölçüm hatalarının etkilerini en aza indirmektedir (Klein, 2010). Aksi takdirde, Sobel testi gibi alternatif testlere göre önemli bir avantaj olarak, önyükleme, dolaylı etkinin normal olmayan bir dağılımından kaynaklanabilecek Tip 1 hatalarını önlemek için modele katkıda bulunmaktadır (MacKinnon vd., 2004). Analiz süreci, çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. İlk aşamada, ortak method varyansını ve ikinci aşamada, ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliğini doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Son aşamada ise, hipotez yapısal bir denklem modeli kullanılarak test edilmiş ve yapısal denklem modeli için bir yazılım paketi programlaması olan SPSS 24 Hayes Process Model kullanılarak analiz edilmiştir. Tek bir kaynaktan toplanan anket yöntemi hem daha az maliyetli hem de çok sayıda katılımcıya ulaşmak kolay olsa da metodolojik olarak yaygın bir varyans yanlılığı hatasına neden olabilmektedir (Podsakoff vd., 2003). Bu sorunu ortadan kaldırmak için Podsakoff ve diğerleri tarafından belirtilen prosedürel ve istatistiksel aşamalar takip edilmiştir (2003; 2012). Çalışmamızda veri setinin güvenilirliği açısından veriler tek bir kaynaktan toplandığı için yaygın yöntem varyans hatasının var olup olmadığını ortaya çıkarmak önemlidir. Prosedür aşamasında, çalışmanın kapak mektubu katılımcıların bilgilerinin gizliliği taahhüt edilmiştir. İstatistiksel aşamada Harman tek faktör testi, tek faktör ölçüm modeli ve Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri hesaplanmıştır. İlk olarak, tek bir zaman diliminde elde edilen bildirimlerden kaynaklanan ortak yön varyansını incelemek için Harman'ın tek faktör testi yapılmıştır. Bu testin sonuçlarına göre, toplam varyansın %50'den azının gizli bir yapı ile açıklandığını gösteriyorsa, ortak yöntem varyansı çalışma için uygun kabul edilir (Andrews vd., 2016; Riley vd., 2018; Teng vd., 2020). Bu test için

Tablo 1: Alternatif Model Ölçümleri için Uyum İndeksleri

Ölçüm Modeli	df	χ^2	χ^2/df	CFI	GFI	SRMR	RMSEA
Tek faktörlü model ^a	230	2549.244	11.08	0.56	0.56	0.12	0.15
İki faktörlü model ^b	229	2196.580	9.59	0.62	0.61	0.12	0.14
Üç faktörlü model ^c	227	1531.432	6.75	0.75	0.71	0.09	0.12
Dört faktörlü model ^d	224	756.728	3.38	0.90	0.87	0.06	0.07
Beş faktörlü model ^e	220	741.120	3.37	0.90	0.87	0.06	0,07
Altı faktörlü model ^f	213	532.129	2.50	0.94	0.91	0.05	0.06

Not: n = 435. CFI = Karşılaştırmalı Uyum İndeksi; GFI: Uyum İyiliği İndeksi; SRMR = Hata kareler ortalaması karekökü; RMSEA = Kestirim hataların ortalama karekökü, 95 % güven aralığı. ^a Tüm göstergeler tek bir faktöre yüklenmiştir; ^b İnsan sermayesi bir faktör ve sosyal sermaye, finansal sermaye, sağlamlık, çeviklik ve bütünlük ikinci bir faktöre yüklenmiştir; ^c insan sermayesi ve sosyal sermaye ayrı birer faktör, ve finansal sermaye, sağlamlık, çeviklik ve bütünlük tek bir faktöre yüklenmiştir; ^d insan sermayesi, sosyal sermaye, finansal sermaye ayrı birer faktör, ve sağlamlık, çeviklik ve bütünlük tek bir faktöre yüklenmiştir; ^e insan sermayesi, sosyal sermaye, finansal sermaye, sağlamlık ayrı birer faktör, ve çeviklik ile bütünlük tek bir faktöre yüklenmiştir ^f insan sermayesi, sosyal sermaye, finansal sermaye, sağlamlık, çeviklik ve bütünlük ayrı faktörlere yüklenmiştir.

Çalışmamızda yirmi üç maddeye temel bileşenler analizi uygulanmıştır. Döndürmesiz analiz sonuçları, özdeğerleri > 1 olan ve birlikte toplam varyansın %61,95'ini açıklamaktadır. İlk faktör varyansın %35,34'ünü oluşturmuştur. İkinci olarak AMOS 24.0 kullanılarak tüm maddeler tek faktörde birleştirilerek tek faktörlü bir ölçüm modeli kullanılmıştır (Dedahanov ve Rhee, 2015; Rhee vd., 2017). Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), uyum iyiliği indeksi (GFI), Standartlaştırılmış Kök Ortalama Kare Kalıntı (SRMR) ve Yaklaşımın Kök Ortalama Kare Hatasını (RMSEA) değerlendirmek için kullanılmış ve bulgular zayıf bir model göstermiştir. Tek faktörlü ölçüm modeli, ortak method varyans hatasının olmadığını doğrulamıştır (χ^2 : 2549.244; χ^2 / df: 11.08; $p < 0.01$; CFI = .558; GFI = .562; SRMR = .126 ve RMSEA = .152). Son olarak, çoklu doğrusallık problemini test etmek için VIF değerleri hesaplanmıştır. Tüm değerlerin 1,18 ile 1,88 arasında olduğu ve hiçbir değer 10'u geçmemesi nedeniyle sorun olmadığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, ortak yöntem varyansının araştırmada ciddi bir tehdit olmadığını, dolayısıyla diğer analizler için uygun olduğunu göstermektedir (Harris ve Mossholder, 1996; Wang vd., 2019). Ayrıca, veri setinin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmek için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık ilgili araştırmalarda, Byrne (2010) basıklık değerinin 5'ten küçükken; Kline (2016) ise çarpıklık değerinin ± 3 ; basıklık değerinin ise ± 10 aralığında olması halinde veri setinin normal dağılıma sahip olacağını belirtmektedir. İnsan sermayesi ölçeği için çarpıklık değeri -0,605, basıklık değeri 0,517; sosyal sermaye ölçeği için çarpıklık değeri -0,924, basıklık değeri ise 0,787; finansal sermaye ölçeği için çarpıklık değeri -0,694, basıklık değeri 0,099; örgütsel dayanıklılığının sağlamlık boyutu için çarpıklık değeri -1,466, basıklık değeri 3,333; örgütsel dayanıklılığının çeviklik boyutu için çarpıklık değeri -1,466, basıklık değeri 3,333; örgütsel dayanıklılığının bütünlük boyutu için çarpıklık değeri -1,011, basıklık değeri 0,828; örgütsel dayanıklılığının çeviklik boyutu için çarpıklık değeri -1,712, basıklık değeri 4,776 olarak hesaplanmıştır. Her iki ölçek için çarpıklık ve basıklık değerleri alan yazında belirtilen aralıklarda yer aldığı için veri setinin normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmada kullanılan birkaç farklı yapıyı belirtmek için bir doğrulayıcı faktör analizi (DFA) analizi uygulanmıştır. Sonuçlar, altı faktörlü modelin iyi model uyum değerine sahip olduğunu göstermektedir (χ^2 : 532.129; χ^2 / df: 2.50; $p < 0.01$; CFI: 0.94; GFI: 0.91; SRMR: 0.05; RMSEA: 0.06) ve altı değişkenin hepsinin Tablo 1'de insan sermayesi, sosyal sermaye, finansal sermaye, sağlamlık, çeviklik ve bütünlük birbirinden farklı değişkenler olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca faktör yükü 0.50'den küçük hiçbir değişken analize dâhil edilmemiş ve tüm değişkenler analize dâhil edilmiştir. Gizli değişkenlere ilişkin göstergeler için tüm faktör yükleri

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	Ort	Faktör Yüğü	Cronbach σ	CR	AVE
İnsan Sermayesi			0,89	0,89	0,61
İS1	5,26	0,78			
İS2	4,90	0,76			
İS3	5,17	0,84			
İS4	5,32	0,76			
İS5	5,26	0,76			
Sosyal Sermaye			0,84	0,78	0,52
SS1	5,55	0,82			
SS2	5,70	0,82			
SS3	5,40	0,75			
SS4	4,89	0,52			
SS5	4,91	0,63			
Finansal Sermaye			0,90	0,90	0,69
FS1	4,99	0,73			
FS2	5,08	0,87			
FS3	5,07	0,83			
FS4	5,08	0,88			

T. Y. Çakarel

Örgütsel Dayanıklılık					
Sağlamlık			0,80	0,71	0,45
SA1	4,42	0,68			
SA2	4,49	0,83			
SA3	4,48	0,63			
SA4	4,52	0,57			
Çeviklik			0,71	0,78	0,47
ÇE1	4,37	0,70			
ÇE2	4,23	0,62			
ÇE3	4,47	0,69			
Bütünlük			0,73	0,74	0,58
BÜ1	4,26	0,71			
BÜ2	4,52	0,81			

Not: İS: İnsan Sermayesi; SS: Sosyal Sermaye; FS: Finansal Sermaye; SA: Sağlamlık; ÇE: Çeviklik; BÜ: Bütünlük. χ^2 : 532.129; χ^2 / df: 2.50; $p < 0.01$; CFI: 0.94; GFI: 0.91; SRMR: 0.05; RMSEA: 0.06* Tüm faktör yükleri 0,001 düzeyinde anlamlıdır.

anlamlıdır ($p < 0.001$), bu da göstergelerin tüm gizil yapıları iyi temsil ettiğini göstermektedir. Faktör yükleri, insan sermayesinde 0,76-0,84, sosyal sermayede 0,52-0,82, finansal sermayede 0,73-0,88, sağlamlıkta 0,57-0,83, çeviklikte 0,62-0,70 ve bütünlük boyutunda 0,72-0,81 arasında değişmiş ve iç tutarlılığın her bir değişken değerinin değerleri uygun seviyelerdedir. Ek olarak, tüm gizli yapıların bileşik güvenilirlik (CR), 0.71 ile 0,90 arasında değişen değerlere sahiptir ve 0.7 eşik sınırını aşmıştır. Tüm yapıların ortalama çıkarılan varyans (AVE) puanları, 0,45 ile 0,69 puanları arasında 0,6'dan yüksek olması durumunda, yapının yakınsak geçerliliği yeterli bulunmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 3: Yapının Özellikleri ve Korelasyonları

Değişkenler	Ort	SD	AVE'	1	2	3	4	5	6
1. İS	5,25	1,13	0.78	-					
2. SS	5,29	1,18	0.71	0,66**	-				
3. FS	5,05	1,37	0.83	0,38**	0,30**	-			
4. SA	4,48	0,56	0.68	0,38**	0,33**	0,36**	-		
5. ÇE	4,36	0,62	0.67	0,33**	0,27**	0,37**	0,64**	-	
6. BÜ	4,29	0,70	0.76	0,39**	0,41**	0,33**	0,55**	0,44**	-

Not: İS: İnsan Sermayesi; SS: Sosyal Sermaye; FS: Finansal Sermaye; SA: Sağlamlık; ÇE: Çeviklik; BÜ: Bütünlük. *Korelasyon değeri 0,05 (2-kuyruklu) değişmektedir. AVE'nin 0,5'ten az olması, ancak bileşik güvenilirliğinin (CR)

Bu koşullar altında tüm bileşik güvenilirlik değerleri bu değer üzerinde olduğu için yapının yakınsak geçerliliği sağlanmıştır (bkz. Tablo 2). Bundan sonra, ayırt edici geçerliliği değerlendirmek için Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen yaklaşımı kullanılmıştır. Her yapının çıkarılan ortalama varyansının (AVE) karekökünün yapılar arasındaki korelasyondan daha büyük olduğu ortaya konulmuştur (bkz. Tablo III). Araştırmada tüm değişkenlerin ayırt edici geçerliliğe sahip olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, araştırma modeli uygun ayırt edici geçerliliğe, iç tutarlılığa ve güvenilirliğe ve yakınsak geçerliliğe sahiptir. Tablo III'de belirtildiği gibi, insan sermayesi, sosyal sermaye ($r = 0,66$, $p < 0,01$), finansal sermaye ($r = 0,38$, $p < 0,01$), sağlamlık ($r = 0,38$, $p < 0,01$), çeviklik ($r = 0,33$, $p < 0,01$); bütünlük ($r = 0,39$, $p < 0,01$) pozitif yönlü ilişkiye sahiptir. Buna ek olarak sosyal sermaye, finansal sermaye ($r = 0,30$, $p < 0,01$), sağlamlık ($r = 0,33$, $p < 0,01$), çeviklik ($r = 0,27$, $p < 0,01$); bütünlük ($r = 0,41$, $p < 0,01$) pozitif yönlü ilişkiye sahiptir. Ayrıca, finansal sermaye, sağlamlık ($r = 0,36$, $p < 0,01$), çeviklik ($r = 0,37$, $p < 0,01$); bütünlük ($r = 0,33$, $p < 0,01$). Son aşamada, sağlamlık hem çeviklik ($r = 0,64$, $p < 0,01$) hem de bütünlükle ($r = 0,55$, $p < 0,01$) pozitif ilişkiye sahiptir; sağlamlıkla da çeviklik ($r = 0,44$, $p < 0,01$) pozitif yönlü ilişkiye sahiptir. Bu sonuçlar oldukça tutarlıdır ve hipotezimizi test etmek için bir başlangıç noktası sağlamaktadır. Sonuç olarak, araştırma modeli uygun ayırt edici geçerliliğe, iç tutarlılığa ve güvenilirliğe ve yakınsak geçerliliğe sahiptir. Tablo III'ün işaret ettiği gibi sonuçlar ilgili hipotezleri desteklemektedir.

Tablo 4: Aracılık Analizi Sonuçları

Öncüller		Finansal Sermaye				Örgütsel Dayanıklılık				
	β	SE	LLCI	ULCI	R ²	β	SE	LLCI	ULCI	R ²
Sabit	2.63***	.03	.06.	3.20	.15***	3.02***	.11	2.80	3.23	.27***
İS	.46***	.05	.36	.57		.15***	.02	.11	.19	
FS						.11***	.02	.08	.14	
Tahmin			Etki		SE		LLCI		ULCI	
Doğrudan etki										
IS→SA			.15		.02		.11		.19	
Dolaylı etki										
IS-FS-SA			.05		.01		.03		.07	
Toplam etki										
IS→SA			.20		.02		.11		.19	
		Finansal Sermaye				Örgütsel Dayanıklılık				
	β	SE	LLCI	ULCI	R ²	β	SE	LLCI	ULCI	R ²
Sabit	2.63***	.03	.06.	3.20	.15***	3.02***	.11	2.80	3.24	.17***
İS	.46***	.05	.36	.57		.12***	.02	.10	.17	
FS						.13***	.02	.09	.16	
Tahmin			Etki		SE		LLCI		ULCI	
Doğrudan etkiler										
IS→ÇE			.14		.02		.10		.17	
Dolaylı etkiler										
IS-FS-ÇE			.04		.01		.03		.07	
Toplam etkiler										
IS→ÇE			.18		.02		.14		.22	

H₁ hipotezi firmanın insan sermayesinin (X) örgütsel dayanıklılık (Y) üzerindeki etkisinde firmanın finansal sermayesinin (M) aracılık rolü araştırılmıştır. Tablo 4, resmi arabuluculuk testinin bulgularını göstermektedir. İnsan sermayesi, finansal sermaye (B = 0.46, SE = 0.05, t = 8.58, p < 0.001, LLCI = 0.36, ULCI = 0.57) ve örgütsel dayanıklılık (B = 0.15, SE = 0.02, t = 7.45, p < 0.001, LLCI = 0.11, ULCI = 0.19) ile pozitif yönde ilişkilidir. Finansal sermaye, örgütsel dayanıklılık da pozitif olarak ilişkilidir (B = 0.11, SE = 0.02, t = 6.64, p < 0.001, LLCI = 0.08, ULCI = 0.14). Son çalışmaları takiben (örneğin, Tariq ve Ding, 2018; Tariq ve Weng, 2018; Tariq ve diğerleri, 2020), finansal sermaye aracılığıyla insan sermayesinin sağlamlık üzerindeki dolaylı etkileri için önyargı düzeltmeli önyüklemeli güven aralıkları (5.000 önyükleme örneği kullanarak) hesaplanmıştır. Tablo 4, insan sermayesinin finansal sermaye yoluyla örgütsel dayanıklılık üzerindeki önemli olumlu dolaylı etkilerini göstermektedir (B = 0.18, SE = 0.02, LLCI = 0.14, ULCI = 0.22). Dolayısıyla, insan sermayesinin sağlamlık üzerindeki doğrudan etkileri (B = 0.14, SE = 0.02, LLCI = 0.10, ULCI = 0.17), insan sermayesinin finansal sermaye yoluyla örgütsel dayanıklılık üzerine dolaylı etkileri (B = 0.18, SE = 0.02, LLCI = 0.14), ULCI = 0.22) ve insan sermayesinin sağlamlık üzerindeki toplam etkisi (B = 0.05, SE = 0.01, LLCI = 0.03, ULCI = 0.07) H₁ için desteklenmiştir; yani insan sermayesi ile örgütsel dayanıklılık arasındaki pozitif ilişki finansal sermayenin kısmi aracılığıyla gerçekleşmiştir.

H₂ hipotezi firmanın sosyal sermayenin (X) örgütsel dayanıklılık (Y) üzerindeki etkisine firmanın finansal sermayenin (M) aracılık rolü araştırılmıştır. İnsan sermayesi, finansal sermaye (B = 0.46, SE = 0.05, t = 8.58, p < 0.001, LLCI = 0.36, ULCI = 0.57) ve örgütsel dayanıklılık (B = 0.14, SE = 0.02, t = 7.18, p < 0.001, LLCI = 0.10, ULCI = 0.17) ile pozitif yönde ilişkilidir. Finansal sermaye, örgütsel dayanıklılık da pozitif olarak ilişkilidir (B = 0.13, SE = 0.02, t = 7.62, p < 0.001, LLCI = 0.09, ULCI = 0.16). Tablo 4, insan sermayesinin finansal sermaye yoluyla örgütsel dayanıklılık üzerindeki önemli olumlu dolaylı etkilerini göstermektedir (B = 0.18, SE = 0.02, LLCI = 0.14, ULCI = 0.22). Dolayısıyla, insan sermayesinin çeviklik üzerindeki doğrudan etkileri (B = 0.14, SE = 0.02, LLCI = 0.10, ULCI =

0.17), insan sermayesinin finansal sermaye yoluyla örgütsel dayanıklılık üzerine dolaylı etkileri $B = 0.18$, $SE = 0.02$, $LLCI = 0.14$, $ULCI = 0.22$) ve insan sermayesinin örgütsel dayanıklılık üzerindeki toplam etkisi ($B = 0.04$, $SE = 0.01$, $LLCI = 0.03$, $ULCI = 0.07$) H_2 için desteklenmiştir; yani insan sermayesi ile örgütsel dayanıklılık arasındaki pozitif ilişki finansal sermayenin kısmi aracılığıyla gerçekleşmiştir.

4. SONUÇ

İşletmelerin ekonomik sürdürülebilirliklerini tehdit eden belirsizliklerin ve krizlerin her geçen gün sayısı ve şiddetini artmaktadır (Wenzel, Stanske ve Lieberman, 2020). Özellikle teknolojideki gelişimlerin toplumlar ve iş yapış şekilleri üzerindeki etkileri, bu durumun en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Her değişim bir önceki düzenden farklı bir evren yaratmaktadır. İnsanlar gibi işletmelerin de bu değişime uyum göstermeleri her ne kadar güç olsa da zorunlu bir durumdur.

Dayanıklılık kavramı her ne kadar kişilerin bu değişimler karşısında ayakta kalabilme yeteneklerine odaklanmış olsa da zaman içerisinde örgütsel seviyede de ele alınmaya başlanmıştır (Masten ve Reed, 2002; Vogus ve Sutcliffe, 2007).

Örgütsel dayanıklılığın kavramsallaştırılması sürecinde, kavramın öncüllerinin tespiti önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada da yazından yola çıkarak tespit edilen bu öncüllerin bir modelde birleştirilerek aracı etkileri sorgulanmıştır. Araştırmada sosyal sermaye, insan sermayesi ve finansal sermayenin, örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkileri ele alınmış ve finansal sermayenin aracı etkisi incelenerek literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonuçlarında bağımsız değişkenler olan sosyal sermaye, insan sermayesi ve finansal sermayenin; örgütsel dayanıklılık üzerinde pozitif yönde etkili olduğu, ayrıca finansal sermayenin aracı etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 4). Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmamızın tüm hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırmada Hipotez 1 kapsamında ele alınan bağımsız değişkenlerden beşerî sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer ilişkilerin incelendiği Okuwa ve arkadaşlarının (2016) çalışmalarında beşerî sermayeyi geliştirdiğini ifade ettikleri performans yönetimi ve eğitimin, örgütsel dayanıklılık üzerinde pozitif yönde etkili olduğu, Wilson (2016) çalışmasında insan kaynakları stratejilerinin örgütsel dayanıklılığı pozitif yönde etkilediği, Douglas' ın (2021) yılındaki araştırmasında ise ödüllendirmeler ve eğitimlerin beşerî sermayeyi geliştirmesi ve yine bu gelişmenin örgütsel dayanıklılığı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmamız ve bu benzer sonuçlardan yola çıkarak örgütlerde beşerî sermayeyi geliştiren faaliyetlerin çalışanların ve dolayısıyla örgütün üzerindeki olumlu etkiler oluşturduğu, bu durumun da belirsizliğin yüksek olduğu veya kriz gibi dönemlerde işletmenin dayanıklılığını arttırıcı etkileri olabileceği kanaati oluşmaktadır. Beşerî sermayenin bu olumlu etkisinin, çalışanların işletme ile olan bağlarının veya olası bağlılıklarının bir sonucu olabileceği düşüncesi ile bu etkiler gelecek çalışmalarda incelenebilecek konular arasındadır.

Hipotez 2 kapsamında ele alınan ve kabul edilen sosyal sermaye ve örgütsel dayanıklılık ilişkisi de yazında elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Fandino vd.' Nin (2019) ve Moradzadeh vd.' nin (2020) ve Norouzi vd.'nin (2020) çalışmalarında, sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerinde pozitif yönde etkili olduğu sonuçları ile benzer şekilde bu araştırmada da sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür. İşletme çalışanlarının ve yöneticilerinin sosyal sermayeleri ile oluşan bağlar, işletmelere rekabet avantajı sağlamalarının yanı sıra, kriz dönemlerinde de krizin atlatılması ve süreçten zarar görmeden çıkılması gibi faydalar yaratabilecek potansiyelindedir.

Finansal sermaye ile örgütsel dayanıklılık ilişkisinin incelendiği çalışmalardan Prayag vd. (2018) örgütsel dayanıklılığın finansal süreçleri pozitif yönde etkileyerek finansal sermayeye katkıda bulunduğunu ifade etmiş olup, bu araştırmada elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Palmi vd. (2018) yılındaki çalışmasında da örgütsel dayanıklılığın ekonomik sürdürülebilirliği pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Araştırmada Hipotez 3 kapsamında elde edilen sonuçlar ışığında finansal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisinde de yine yazında tespit edilen araştırmalarla benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Amati ve arkadaşlarının (2011) çalışmasında toplumsal iş birliği ile oluşan ve buna uyum gösteren işletmelerin ekonomik

T. Y. Çakarel

finansal sermayelerinin de güçlendiğini ifade etmişlerdir. Çalışmadaki örgütsel sermayenin oluşumu da modelimizde bulunan ve örgütsel dayanıklılığın öncülü olarak tespit ettiğimi sosyal sermaye ile benzer bir yapıdadır. Bu sonuçlardan yola çıkarak sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılığa katkı sağladığı ve bunun sonucunda finansal sermayenin de pozitif yönde etkilendiği kanaati oluşmaktadır.

Araştırma modelinde finansal sermayenin beşerî sermayenin ve sosyal sermayenin örgütsel dayanıklılık üzerinde etkili olduğu, bu etkide finansal sermayenin de aracı rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 4). Bu sonuçlar ışığında beşerî ve sosyal sermaye her ne kadar örgütsel dayanıklılık üzerinde etkili olsa da finansal sermaye artmadıkça bu etkinin de artamayacağı görüşüne ulaşılmıştır.

Modeldeki finansal sermayenin aracılık etkisi, işletmelerin nihai amacı olan karlılık beklentisini destekler niteliktedir. İşletme faaliyetlerinde çalışanların refahı, çalışma koşullarındaki iyileştirmeler vb. beşerî sermayeyi geliştiren faaliyetlerin uzun dönemde finansal açıdan fayda yaratması beklenmelidir. Ayrıca örgütün sosyal ilişkilerinin geliştirileceği ve sosyal faydaların yaratılacağı bir ortamın kurulması sağlanmalı, fakat bu senaryolarda işletmenin finansal sermayesinin güçlendirilmesi hususu göz ardı edilmemelidir. Beşerî ve sosyal sermayenin artırılması ile işletmenin karlılığının ve finansal sermayesi pozitif yönde etkileyecek, bu süreç neticesinde örgütsel dayanıklılığı artacak ve ekonomik sürdürülebilirliğe ulaşabilecektir. Ekonomik sürdürülebilirlik de tekrar uzun dönem istihdam sağlayabilecek ve de yine beşerî ve sosyal sermayeleri ile ilgili bütçeler ayırabilecek, nihayetinde de bu döngü doğru şekilde kurgulandıkça işletmenin hem çalışanları hem de ortakları uzun dönem ulaşabileceklerdir.

Girişimciliğin ekonomik iyileşme ve sürdürülebilirliğe olan katkısı göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde artan ekonomik kapasite ve çeşitliliğe karşı özellikle kriz durumlarında girişimciler için dayanıklılığın önemini çok daha fazla ön plana çıkarmıştır (Williams ve Vorley, 2014). Özellikle girişimlerin dayanıklılıkları üzerinde güçlü bir finansal sermayesinin varlığı oldukça etkilidir (Doern, 2016).

Girişimcilerin ve KOBİ'lerin kriz durumlarında örgütsel dayanıklılıkları üzerinde sosyal ve beşerî sermayelerinin önemi vurgulanmıştır. (Herbane, 2019). Güçlü bir finansal sermayenin varlığı için sosyal sermaye de önemli bir belirleyici olabilmektedir.

Girişimlere finansal sermaye yaratan bankalar, finans kuruluşlar, ortaklar, yatırımcılar gibi sermaye sağlayıcılar aynı zamanda girişimcilerin sosyal sermayesi olarak da tanımlanabilmektedir (Mzid vd., 2019).

Girişimlerin başarı kriterleri arasında hiç şüphe yoktur ki finansal sermaye gibi sosyal ve beşerî sermayeleri de önemli faktörler arasındadır. Özellikle kriz durumlarında girişimlerin başarısından söz edebilmek, sürdürülebilirliğin sağlanması ve varlığını devam ettirebilmesi için örgütsel dayanıklılıklarının da yüksek olması gerekmektedir. Bu çalışma girişimlerin dayanıklılıkları üzerinde sosyal ve beşerî sermayelerinin pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu noktada girişimlerin finansal sermayeleri de oldukça etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal ve beşerî sermaye, girişimlerin örgütsel dayanıklılıklarını açıklamak adına tek başına yeterli olmayabilir. Bu noktada sosyal ve beşerî sermayenin etkisi finansal sermayenin de varlığıyla açıklanabilmektedir. Sosyal ve beşerî sermayesi güçlü olan girişimlerin finansal sermaye kapasiteleri ile birlikte dayanıklılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Girişimlerin öncelikle hayatta kalabilmeleri ve sürdürülebilir başarı elde etmeleri adına özellikle kriz durumlarında örgütsel dayanıklılıklarının da yüksek seviyelerde olması gerekmektedir. Bu noktada büyük işletmelere kıyasla daha yalın bir yapı içerisinde yer alan girişimlerin dayanıklılıkları üzerinde beşerî sermayeleri ve sosyal sermayeleri önemli bir açıklayıcıdır. Bunların yanında finansal sermayeleri de beşerî ve sosyal sermayelerinin dayanıklılıkları üzerindeki etkisini açıkladığı tespit edilmiştir.

İşletmelerin sürekliliğinin desteklenmesi amacıyla örgütsel dayanıklılığın öncüllerinin tespiti ile ilgili keşifsel incelemeler ve kriz yönetiminde hem proaktif hem de reaktif yaklaşımlarla örgütsel dayanıklılığın incelenmesi gelecek çalışmalarda ele alınabilecek konular arasındadır

Çalışmamızın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, farklı büyüklükteki firmalar arasında kaynaklar ve yetenekler için karşılaştırma yapılmamıştır. Farklı büyüklükteki firmaların dayanıklılığı artırıcı kaynaklarını veya

yeteneklerini karşılaştırarak daha derinlemesine incelemeler yapılmasını olanak sağlayacak şekilde gelecekteki çalışmalar için vaka analizleri ortaya koyulabilir (Koronis ve Ponis, 2018).

İkinci olarak, çalışmamız kesitseldir. Firmanın hem beşerî sermayesini hem de sosyal ağlarını geliştirmeye ilişkin yeteneklerini nasıl oluşturduğu ve geliştirdiğine ve bunlara bağlı olarak boylamsal çalışmalar yapılabilir. Bunun nedeni, örgütsel dayanıklılığa hazırlıklı olma bakış açısı benimsek firmaları, sektörleri ve kurumları daha uzun süreli izleyen araştırmalara daha kapsayıcı neden sonuç ilişkileri kurulabilir (Rodríguez-Sánchez vd., 2019). Diğer taraftan, verilerin tek kaynaktan veri toplanmasını ortak varyans yanlılığı oluşturabilmektedir. Ancak Harman testi, veride ortak bir yöntem sapması olmadığı ortaya koymuştur. Ayrıca, çalışmamız organizasyon düzeyinde ele alınmıştır, gelecekteki çalışmalarda veriyi hem girişimci hem de çalışanlardan elde ederek çift taraflı olarak ölçümlenebilir.

Girişimcilik bağlamında örgütsel direncin tam olarak ne olduğunu girişimlerin ve KOBİ'lerin esnek yetenek ve uygulamalarını nasıl inşa ettikleri ve uygulamalarında neler yapıldığının tespit edilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Boin ve van Eaton, 2013). Bu noktadan hareketle, gelecekteki araştırmalarda, büyüme, değer yaratma, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü, sosyal etkililik, firma performansı ve ihracat performansı gibi örgütsel çıktılar inceleme kapsamına alınabilir. Ayrıca hem firmanın sosyal sermayesi hem de politik sermayesi de araştırma modeline dâhil edilerek kapsamı genişletilebilir.

Elde edilen bulgular ışığında, araştırmamızın girişimcilik literatürüne ışık tutması ve gelecek çalışmalarla literatüre katkı sağlamasını temenni ederiz.

Kaynakça

- Abdelmotalieb, M., Mohamed Metwally, A.B.E. and Saha, S.K. (2018), "Exploring the impact of being perceived as a socially responsible organization on employee creativity", *Management Decision*, Vol. 56 No. 11, pp. 2325-2340. <https://doi.org/10.1108/MD-06-2017-0552>.
- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related?. *Progress in human geography*, 24(3), 347-364.
- Al-Abrow, H., Alnoor, A. ve Abbas, S. (2019). The effect of organizational resilience and CEO's narcissism on project success: Organizational risk as mediating variable. *Organization Management Journal*, 16(1), 1-13.
- Amati, C., Arregoces, J. ve Song, G. (2011). Chapter Three—Financial Capital and Community Resilience: Perspectives from Financial Institutions in the Town of Olds. *Resource Economics And Environmental Sociology*, 48.
- Andrews, M.C., Kacmar, K.M. and Valle, M. (2016), "Surface acting as a mediator between personality and attitudes", *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 31 No. 8, pp. 1265-1279.
- Annarelli, A., ve Nonino, F. (2016). Strategic and operational management of organizational resilience: Current state of research and future directions. *Omega*, 62, 1-18.
- Ata, H. A., ve AĞ, A. G. Y. (2010). Firma Karakteristiğinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Ekonometri ve İstatistik e-dergisi*, (11), 45-60.
- Bankston III, C. L., ve Zhou, M. (2002). Social capital as process: The meanings and problems of a theoretical metaphor. *Sociological Inquiry*, 72(2), 285-317.
- Becker, G. S. (1964). *Human Capital Theory*. Columbia, New York, 1964.
- Bhamra, R., Dani, S., ve Burnard, K. (2011). Resilience: The Concept, A Literature Review And Future Directions. *International Journal Of Production Research*, 49(18), 5375-5393.
- Boin, A., ve Van Eeten, M. J. (2013). The resilient organization. *Public Management Review*, 15(3), 429-445.
- Bonits, N. (1996). *Managing Intellectual Capital Strategically*.
- Boso, N., Cadogan, J. W., ve Story, V. M. (2012). Complementary effect of entrepreneurial and market orientations on export new product success under differing levels of competitive intensity and financial capital. *International Business Review*, 21(4), 667-681.
- Brzoo Henari, D., & Shankar Singh, U. (2021). A Study Measuring The Impact Of Academic Resilience, Background, And Behavior On Performance. *International Journal of Management*, 12(2), 48-61.

- Burnard, K., ve Bhamra, R. (2011). Organisational Resilience: Development Of A Conceptual Framework For Organisational Responses. *International Journal Of Production Research*, 49(18), 5581-5599.
- Burt, R. S. (2009). *Structural Holes: The Social Structure Of Competition*. Harvard University Press.
- Byrne, B.M. (2010), *Structure Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming*, 2nd ed., *Multivariate Application Series*, Routledge: Taylor and Francis Group, New York, NY and London.
- Carden, L. L., Maldonado, T., ve Boyd, R. O. (2018). Organizational resilience: A look at McDonald's in the fast food industry. *Organizational Dynamics*, 47(1), 25-31.
- Carter, N., Brush, C., Greene, P., Gatewood, E., & Hart, M. (2003). Women entrepreneurs who break through to equity financing: the influence of human, social and financial capital. *Venture Capital: an international journal of entrepreneurial finance*, 5(1), 1-28.
- Cetindamar, D., Gupta, V. K., Karadeniz, E. E., ve Egrican, N. (2012). What the numbers tell: The impact of human, family and financial capital on women and men's entry into entrepreneurship in Turkey. *Entrepreneurship ve Regional Development*, 24(1-2), 29-51.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital In The Creation Of Human Capital. *American Journal Of Sociology*, 94, S95-S120.
- Coleman, J. S. (1994). *Foundations of social theory*. Harvard university press.
- Cooper, A. C., Gimeno-Gascon, F. J., ve Woo, C. Y. (1994). Initial human and financial capital as predictors of new venture performance. *Journal of Business Venturing*, 9(5), 371-395.
- Coutu, D. L. (2002). How resilience works. *Harvard business review*, 80(5), 46-56.
- Çoban Kumbalı, H. (2018). Örgüt yapısına göre bilgi yönetimi ve örgütsel dayanıklılık ilişkisi.
- De Carvalho, A. O., Ribeiro, I., Cirani, C. B. S., ve Cintra, R. F. (2016). Organizational resilience: A comparative study between innovative and non-innovative companies based on the financial performance analysis. *International Journal of Innovation*, 4(1), 58-69.
- De Galizia, A., Simon, C., Weber, P., lung, B., Duval, C., ve Serdet, E. (2016). Markers And Patterns Of Organizational Resilience For Risk Analysis. *Ifac-Papersonline*, 49(19), 432-437.
- Doern, R. (2016). Entrepreneurship and crisis management: The experiences of small businesses during the London 2011 riots. *International Small Business Journal*, 34(3), 276-302.
- Doong, S.-C., Fung, H.-G., ve Wu, J.-Y. (2011). Are social, financial, and human capital value enhancing? Evidence from Taiwanese firms. *International Review of Economics ve Finance*, 20(3), 395-405.
- Douglas, S. (2021). Building organizational resilience through human capital management strategy. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*.
- Fandiño, A. M., Formiga, N. S., ve de Menezes, R. M. (2019). Organizational social capital, resilience and innovation validation of a theoretical model for specialized workers. *Journal of Strategy and Management*.
- Fatoki, O. O. (2011). The impact of human, social and financial capital on the performance of small and medium-sized enterprises (SMEs) in South Africa. *Journal of Social Sciences*, 29(3), 193-204.
- Fiksel, J. (2003). Designing resilient, sustainable systems. *Environmental science ve technology*, 37(23), 5330-5339.
- Fili, A., Berggren, B., ve Silver, L. (2013). The impact of financial capital, human capital and social capital on the evolution of Business Angel Networks. *International Journal of Corporate Governance*, 4(3), 209-228.
- Flamholtz, E., ve Lacey, J. M. (1981). *Personnel Management, Human Capital Theory, And Human Resource Accounting* (No. 27). University Of California Inst Of.
- Fleming, R. S. (2012). Ensuring organizational resilience in times of crisis. *Journal of Global Business Issues*, 6(1), 31.
- Fornell, C. and Larcker, D. (1981), "Evaluating structure models and unobservable variable and measurement errors", *Journal of Marketing Research*, Vol. 18, 39-50.
- Frank, M. Z., ve Goyal, V. K. (2008). Trade-off and pecking order theories of debt. *Handbook of empirical corporate finance*, 135-202.

- Garnezy, N. (1970). Process and reactive schizophrenia: Some conceptions and issues. *Schizophrenia Bulletin*, 1(2), 30.
- Gartner, W. B. (1985). A conceptual framework for describing the phenomenon of new venture creation. *Academy of management*
- Gerni, M. (2013). İlişkilerin Maddi Yönü Sosyal Sermaye Ve Örgütsel Boyutu. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık: Iv.
- Gibson, C. A., ve Tarrant, M. (2010). A 'conceptual models' approach to organisational resilience. *Australian Journal of Emergency Management, The*, 25(2), 6-12.
- Hamel, G., Ve Valikangas, L. (2003). The quest for resilience, Harvard business review, September, 2003.
- Harris, S. G., ve Mossholder, K. W. (1996). The affective implications of perceived congruence with culture dimensions during organizational transformation. *Journal of management*, 22(4), 527-547.
- Herbane, B. (2019). Rethinking organizational resilience and strategic renewal in SMEs. *Entrepreneurship ve Regional Development*, 31(5-6), 476-495.
- Holling, C. S. (1973). Resilience And Stability Of Ecological Systems. *Annual Review Of Ecology And Systematics*, 4(1), 1-23.
- Hormann, S. D. L. (2007). Organizational Trauma: A Phenomenological Study Of Leaders İn Traumatized Organizations.
- Iso (International Organization For Standardization). 2019. Iso 22301:2019. Security And Resilience – Business Continuity Management Systems – Requirements. Geneva: Iso
- Kantur, D., ve Iseri-Say, A. (2012). Organizational Resilience: A Conceptual Integrative Framework. *Journal Of Management And Organization*, 18(6), 762.
- Kantur, D., ve Say, A. I. (2015). Measuring organizational resilience: A scale development. *Journal of Business Economics and Finance*, 4(3).
- Karagül, M. (2003). Beşerî Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz University Faculty of Economics ve Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5).
- Karagül, M., ve Akçay, S. (2002). Ekonomik büyüme ve sosyal sermaye: Ampirik bir kanıt. *İktisat İşletme ve Finans*, 17(198), 82-90.
- Karagül, M., ve Karagül, M. (2002). Beşerî Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü Ve Türkiye Boyutu. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Karaköse, M. A., İmamoğlu, S. Z., ve İnce, H. (2020). Dönüşümcü ve Adaptif Liderlik Tarzlarının Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesinin Geliştirilmesindeki Rolü: Kavramsal Bir Model Önerisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), 153–169.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü Ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- Khosravi, S., Najafi, A., Mohammadi, N., ve Marjani, M. (2019). The Correlation between Financial Health and Business Continuity of Banks with the Mediation of Organizational Resilience. *Journal of Health Promotion Management*, 8(4), 35–42.
- Kim, Y. (2020). Organizational resilience and employee work-role performance after a crisis situation: exploring the effects of organizational resilience on internal crisis communication. *Journal of Public Relations Research*, 32(1–2), 47–75.
- King, D. D., Newman, A., ve Luthans, F. (2016). Not İf, But When We Need Resilience İn The Workplace. *Journal Of Organizational Behavior*, 37(5), 782-786.
- Kline, R.B. (2010). Principles and practice of structural equation modeling. New York Guilford Press,.
- Kline, R. B. (2016). Principles and practice of structural equation modeling (Fourth Edition). NewYork: Guilford publications.
- Koronis, E., ve Ponis, S. (2018). A strategic approach to crisis management and organizational resilience. *Journal of Business Strategy*, 39(1), 32-42.

- Ledesma, J. (2014). Conceptual frameworks and research models on resilience in leadership. *Sage Open*, 4(3), 2158244014545464.
- Lee, A. V., Vargo, J., ve Seville, E. (2013). Developing a tool to measure and compare organizations' resilience. *Natural hazards review*, 14(1), 29-41.
- Lengnick-Hall, C. A., ve Beck, T. E. (2009). *Resilience capacity and strategic agility: Prerequisites for thriving in a dynamic environment* (pp. 39-69). San Antonio, TX: UTSA, College of Business.
- Limnios, E. A. M., Mazzarol, T., Ghadouani, A., ve Schilizzi, S. G. (2014). The Resilience Architecture Framework: Four Organizational Archetypes. *European Management Journal*, 32(1), 104-116.
- Lin, W. T., ve Liu, Y. (2012). Successor characteristics, organisational slack, and change in the degree of firm internationalisation. *International Business Review*, 21(1), 89-101.
- Liu, Y., ve Keller, R. T. (2021). How Psychological Safety Impacts RveD Project Teams' Performance: In a psychologically safe workplace, RveD project teams perform better, more readily share knowledge and engage in organizational citizenship behavior, and are less likely to leave. *Research-Technology Management*, 64(2), 39-45.
- Liu, Y., Zhao, H., ve Sheard, G. (2017). Organizational citizenship pressure, compulsory citizenship behavior, and work-family conflict. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 45(4), 695-704.
- MacKinnon, D.P., Lockwood, C.M., and Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128
- Madni, A. M., ve Jackson, S. (2009). Towards A Conceptual Framework For Resilience Engineering. *Ieee Systems Journal*, 3(2), 181-191.
- Mafabi, S., Munene, J., ve Ntayi, J. (2012). Knowledge management and organisational resilience: Organisational innovation as a mediator in Uganda parastatals. *Journal of Strategy and Management*.
- Mallak, L. A. (1998). Measuring resilience in health care provider organizations. *Health Manpower Management*.
- Masten, A. S., ve Reed, M.-G. J. (2002). Resilience in development. *Handbook of Positive Psychology*, 74, 88.
- McDaniels, T., Chang, S., Cole, D., Mikawoz, J., ve Longstaff, H. (2008). Fostering resilience to extreme events within infrastructure systems: Characterizing decision contexts for mitigation and adaptation. *Global Environmental Change*, 18(2), 310-318.
- McDonald, N. (2006). Organisational Resilience And Industrial Risk. *Resilience Engineering: Concepts And Precepts*, 1, 155-179.
- McManus, S., Seville, E., Vargo, J. ve Brunson, D. (2008). Facilitated process for improving organizational resilience. *Natural Hazards Review*, 9(2), 81-90.
- Moradzadeh, A., Zarei, K., ve Heydarian, H. (2020). The effect of social capital on promoting organizational resilience: explanation of the mediating role of knowledge sharing related to Covid-19 crisis. *Scientific Journal of Strategic Management of Organizational Knowledge*, 3(10), 87-112.
- Mucuk, İ. (1996). *Modern işletmecilik*. Türkmen Yayınevi.
- Muduli, A. and Raval, D. (2018), "Examining the role of work context, transfer design and transfer motivation on training transfer: Perspective from an Indian insurance industry", *European Journal of Training and Development*, Vol. 42 No. 3/4, pp. 266-282. <https://doi.org/10.1108/EJTD-09-2017-0078>.
- Mumcu, A.Y. ve Ataman, G. (2021), "Girişim fonlamasında sosyal sermayenin çevrimiçi rolü: Kitleli fonlama üzerine bir araştırma", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 360-373.
- Myers, S. C. (1984). *Journal of Finance*. *THE JOURNAL OF FINANCE*, 39(3).
- Mzid, I., Khachlouf, N., ve Soparnot, R. (2019). How does family capital influence the resilience of family firms?. *Journal of International Entrepreneurship*, 17(2), 249-277.
- Nahapiet, J., ve Ghoshal, S. (1998). Social Capital, Intellectual Capital, And The Organizational Advantage. *Academy Of Management Review*, 23(2), 242-266.

- Norouzi, H., Khamehchi, H., ve Darvish, F. (2020). Investigating the Effect of Strategic Human Resource Management Functions on Organizational Resilience with Emphasis on Social Capital Mediation. *Quarterly Journal of Nursing Management (IJNV) Original Article*, 9(3).
- Okuwa, J. A., Nwuche, C. A., ve Anyanwu, A. C. (2016). Human Capital Development and Organizational Resilience in Selected Manufacturing Firms in Rivers State.
- Ortiz-De-Mandojana, N., ve Bansal, P. (2016). The Long-Term Benefits Of Organizational Resilience Through Sustainable Business Practices. *Strategic Management Journal*, 37(8), 1615-1631.
- Özbudak, E. Ç., ve İdil, I. (2020). Örgütsel Travmalar: Beyaz Yakalı Çalışanlarda Algılanan Travma Riski ve Örgütsel Dayanıklılık ile İlişkisi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 2(2), 97–105.
- Palmi, P., Morrone, D., Miglietta, P. P., ve Fusco, G. (2018). How did organizational resilience work before and after the financial crisis? An empirical study. *Int. J. Bus. Manag*, 13, 54–62.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., ve Podsakoff, N. P. (2012). Sources of method bias in social science research and recommendations on how to control it. *Annual review of psychology*, 63, 539-569.
- Podsakoff, P.M., MacKenzie, S.B., Lee, J., and Podsakoff, N.P. (2003). Common methods biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88, 879–903
- Powley, E. H. (2013). The Process And Mechanisms Of Organizational Healing. *The Journal Of Applied Behavioral Science*, 49(1), 42-68.
- Prayag, G., Chowdhury, M., Spector, S., ve Orchiston, C. (2018). Organizational resilience and financial performance. *Annals of Tourism Research*, 73(C), 193–196.
- Putnam, R. (1995) "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, 6 (1) 65-75.
- R. W. Brislin, (1986) "A Culture General Assimilator: Preparation for Various Types of Sojourns," *Int. J. Intercult. Relat.* 10, 215-234
- Rai, S. S., Rai, S. ve Singh, N. K. (2021). Organizational resilience and social-economic sustainability: COVID-19 perspective. *Environment, Development and Sustainability*, 1–18.
- Redman, C. L., ve Kinzig, A. P. (2003). Resilience of past landscapes: resilience theory, society, and the longue durée. *Conservation Ecology*, 7(1).
- Riley, M. R., Mohr, D. C., ve Waddimba, A. C. (2018). The reliability and validity of three-item screening measures for burnout: Evidence from group-employed health care practitioners in upstate New York. *Stress and Health*, 34(1), 187-193.
- Robb, D. (2000). Building resilient organizations resilient organizations actively build and integrate performance and adaptive skills. *Od Practitioner*, 32(3), 27-32.
- Rodríguez-Sánchez, A., Guinot, J., Chiva, R., ve López-Cabrales, Á. (2019). How to emerge stronger: Antecedents and consequences of organizational resilience. *Journal of Management ve Organization*, 1-18.
- Sayılgan, G., Karabacak, H., ve Küçükocaoğlu, G. (2006). The firm-specific determinants of corporate capital structure: Evidence from Turkish panel data. *Investment Management and Financial Innovations*, 3(3), 125-139.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Senbeto, D. L. ve Hon, A. H. Y. (2020). Market turbulence and service innovation in hospitality: examining the underlying mechanisms of employee and organizational resilience. *The Service Industries Journal*, 40(15–16), 1119–1139.
- Seville, E., Brunson, D., Dantas, A., Le Masurier, J., Wilkinson, S., ve Vargo, J. (2008). Organisational resilience: Researching the reality of New Zealand organisations. *Journal of business continuity ve emergency planning*, 2(3), 258-266.
- Somers, S. (2009). Measuring Resilience Potential: An Adaptive Strategy For Organizational Crisis Planning. *Journal Of Contingencies And Crisis Management*, 17(1), 12-23.

- Starr, R., Newfrock, J., ve Delurey, M. (2003). Enterprise Resilience: Managing Risk İn The Networked Economy. *Strategy And Business*, 30, 70-79.
- Stewart, T. A. (1997). Intellectual Capital, Currency.
- Suryaningtyas, D., Sudiro, A., Eka, T. A. ve Dodi, I. W. (2019). Organizational resilience and organizational performance: examining the mediating roles of resilient leadership and organizational culture. *Academy of Strategic Management Journal*, 18(2), 1–7.
- Şen, A. Ve Çağlar, N. (Ed.). (2020). *Organizasyonel Esneklik Ve Dayanıklılık (Resilience) Prensipleri İş İnsanlarından Yaşanmışlık Örnekleri*. İstanbul, İkü Yayınevi
- Taban, S., ve Kar, M. (2006). Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme nedensellik analizi, 1969-2001.
- Tariq, H., ve Weng, Q. (2018). Accountability breeds response-ability: Instrumental contemplation of abusive supervision. *Personnel Review*, 47(5), 1019–1042
- Tariq, H., Weng, Q., Garavan, T. N., Obaid, A., & Hassan, W. (2020). Another sleepless night: Does a leader’s poor sleep lead to subordinate’s poor sleep? A spillover/crossover perspective. *Journal of sleep research*, 29(1), e12904.
- Teng, C.-C., Lu, A.C.C., Huang, Z.-Y., Fang, C.-H., 2020. Ethical work climate, organizational identification, leader-member-exchange (LMX) and organizational citizenship behavior (OCB): a study of three star hotels in Taiwan. *Int. J. Contemp. Hospit. Manag.* 32, 212e229.
- Terim, B., ve Kayalı, C. A. (2009). Sermaye yapısını belirleyici etmenler: Türkiye’de imalat sanayi örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 125-154.
- Tierney, K. J. (2003). Conceptualizing and measuring organizational and community resilience: Lessons from the emergency response following the September 11, 2001 attack on the World Trade Center.
- Vega-Redondo, F. (2006). Building up social capital in a changing world. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 30(11), 2305-2338.
- Vogus, T. J., ve Sutcliffe, K. M. (2007). Organizational resilience: towards a theory and research agenda. 2007 IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics, 3418–3422.
- Voss, G. B., Sirdeshmukh, D., ve Voss, Z. G. (2008). The effects of slack resources and environmental threat on product exploration and exploitation. *Academy of Management journal*, 51(1), 147-164.
- Walker, B., Gunderson, L., Kinzig, A., Folke, C., Carpenter, S., ve Schultz, L. (2006). A handful of heuristics and some propositions for understanding resilience in social-ecological systems. *Ecology and society*, 11(1).
- Wang C, Luo J, Nie P and Wang D (2019) Growth Mindset Can Reduce the Adverse Effect of Substance Use on Adolescent Reasoning. *Front. Psychol.* 10:1852
- Wang, Y., Zheng, Y., ve Zhu, Y. (2018). How transformational leadership influences employee voice behavior: The roles of psychological capital and organizational identification. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 46(2), 313-321.
- Weick, K. E., ve Sutcliffe, K. M. (2011). *Managing the unexpected: Resilient performance in an age of uncertainty* (Vol. 8). John Wiley ve Sons.
- Wenzel, M., Stanske, S., ve Lieberman, M. B. (2020). Strategic responses to crisis. *Strategic Management Journal*.
- Werner, E. E., ve Smith, R. S. (1977). *Kauai’s children come of age*. University Press of Hawaii Honolulu.
- Wiklund, J., ve Shepherd, D. (2005). Entrepreneurial orientation and small business performance: a configurational approach. *Journal of business venturing*, 20(1), 71-91.
- Williams, N., ve Vorley, T. (2014). Economic resilience and entrepreneurship: lessons from the Sheffield City Region. *Entrepreneurship ve Regional Development*, 26(3-4), 257-281.
- Wilson, R. L. (2016). Organizational resilience as a human capital strategy for companies in bankruptcy. *Work*, 54(2), 309–323.
- Woodhouse, Andrev. (2006) Social Capital and Regional Development in Australia: A Case Study, *Journal of Rural Studies*, No. 22, ss. 83-94.

- Yetim, N., ve TATLIDİL, E. (2004). Social and Cultural Dynamics of Women Entrepreneurs: The Case of Small and Medium Size Clothing Enterprises in Adana and Mersin. *Turkey, EIMENA*, 491-507.
- Youndt, M. A., Subramaniam, M., ve Snell, S. A. (2004). Intellectual capital profiles: An examination of investments and returns. *Journal of Management studies*, 41(2), 335-361.
- Yuwen Liu ve Robert T. Keller (2021) How Psychological Safety Impacts RveD Project Teams' Performance, *Research-Technology Management*, 64:2, 39-45, DOI: 10.1080/08956308.2021.1863111.
- Zapalska, A., ve Fogel, G. (1998). Characteristics of Polish and Hungarian entrepreneurship. *The Journal of Private Enterprise*, 8(2), 132-144.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Zengin, A. Y., Uslu Divanoğlu, S. ve Sağlam, Ş. (2022). "Sosyal Medya, Algılanan Kalite ve Ağızdan Ağıza İletişimin Hastane Marka İmajıyla İlişkisi ", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 23-41.

SOSYAL MEDYA, ALGILANAN KALİTE VE AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMİN HASTANE MARKA İMAJIYLA İLİŞKİSİ

Asude Yasemin ZENGİN*, Sevilay USLU DİVANOĞLU**, Şengül SAĞLAM***

Öz

Türkiye’de her geçen gün özel hastane sayısı artmaktadır. Dijitalleşme hem müşterileri ile hastaneler arasındaki etkileşimi hem de hastaneler hakkındaki bilgiye daha kolay erişilmesini sağlamaktadır. Bu unsurlar hastaneler arasındaki rekabeti yoğunlaştırmaktadır. Çalışmanın temel amacı günümüzde sağlık kuruluşlarınca da yoğun bir şekilde kullanılan ve müşterileriyle ilişkilerini sürdürmek ve onlarda sadakat yaratmak için önemli bir araç olan sosyal medya iletişimi, algılanan hizmet kalitesi, ağızdan ağıza iletişim ile marka imajı, hasta tatmini ve davranış eğilimi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. İkincil amacı ise sosyal medya iletişiminin, algılanan hizmet kalitesinin, ağızdan ağıza iletişimin ve davranış eğiliminin marka imajı ve hasta tatmini üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmada veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, faktör analizi ve korelasyon analizi, çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bulgular; algılanan hizmet kalitesi, ağızdan ağıza iletişim, marka imajı ve davranış eğilimi arasında olumlu yönde bir ilişkiye işaret etmektedir. Sosyal medyada müşteri etkileşiminin ise hasta tatmini ile arasında anlamlı bir ilişki belirlenememiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ağızdan Ağıza İletişim, Algılanan Kalite, Marka İmajı, Müşteri Tatmini, Sosyal Medya.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA, PERCEIVED QUALITY AND WORD OF MOUTH COMMUNICATION WITH HOSPITAL BRAND IMAGE

Abstract

The number of private hospitals in Turkey is increasing day by day. Digitization provides both communication between customers and hospitals and easier access to information about hospitals. These factors create though competition between hospitals. The main purpose of the study is to determine the relationship between the perceived service quality, hospital brand image, word of mouth communication, behavioral intention, and social media activities, which are used extensively by healthcare institutions today and are an important tool for maintaining their relations with their customers and creating loyalty in them. Secondary aim of this study is to investigate the effect of social media activities, perceived service quality, word of mouth communication and behavioral intention on hospital brand image and patient satisfaction. The data in the study were collected by face-to-face survey method. In the analysis of the data, descriptive statistics, reliability analysis, factor analysis and correlation analysis, multiple regression analysis were applied. Findings revealed a positive relationship between perceived service quality, word-of-mouth, brand image and behavioral intention. There was no significant relationship between customer interaction and patient satisfaction in social media.

Keywords: *Word of Mouth, Perceived Quality, Brand Image, Customer Satisfaction, Social Media.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, AKSARAY.
e-posta:yasasuzengin@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-3147-7958>)

**Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, AKSARAY.
e-posta:sevilayuslu@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8210-2622>)

***Sağlık Kurumları Yönetim Uzmanı, e-posta:sengulsaglammm61@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9150-3142>)

1. GİRİŞ

Türkiye sağlık hizmeti sunumunda dünyada önemli bir konuma ulaşmak için yoğun çaba sarf etmektedir. Gelir seviyesinin yükselmesiyle beraber hastalar için özel hastaneler daha kolay ulaşılabilir hale gelmektedir. Bu doğrultuda her geçen gün Türkiye’de faaliyet gösteren özel sağlık kuruluşlarının sayısı artmaktadır. Buna göre 2002 yılında sayısı 271 olan özel sağlık kuruluşları 2015 yılında 562’ye ulaşmıştır. 2019 yılı verilerine göre ise Türkiye’de 1538 hastanenin 575 tanesi özel hastanedir (TÜİK, 2021).

Türkiye’de sosyal medya tüm dünyada olduğu gibi hızla kabul görmüştür. Hem müşteriler hem de işletmeler tarafından ikiyönlü etkileşime izin vermesinden dolayı tercih edilmektedir. İşletmeler açısından müşteri ile etkileşim kurmada zaman ve maliyet avantajı sağlaması sosyal medyayı müşterilere ulaşmak, onlarla ilişki geliştirmek ve bu ilişkiyi sürdürmek açısından cazip kılmaktadır. 2021 yılı verilerine göre tüm dünyada nüfusun %53,6’sı (4.20 milyar kişi) sosyal medya kullanıcısıdır. Sosyal medyada harcanan süre 2 saat 25 dakikadır. Türkiye’de sosyal medya kullanıcılarının sayısı 2020 yılına kıyasla %11.1 artmıştır. Nüfusun %70.8’i (60 milyon kişi) sosyal medya kullanmaktadır ve sosyal medyada geçirilen ortalama süre 2 saat 57 dakikadır. Türkiye sosyal medya kullanım rakamları itibarıyla değerlendirildiğinde dünyada sosyal medyada en çok süre harcayan 14. ülkedir. Markalar hakkında bilgi araştırması için sosyal medya kullanımına göre Türkiye dünyada 17. sırada yer almaktadır (Weare Social, 2021). Söz konusu verilerin de işaret ettiği gibi sosyal medya Türkiye’de marka etkileşimi için önemli bir araç olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın temel amacı günümüzde sağlık kuruluşlarınca da yoğun şekilde kullanılan ve müşterileriyle ilişkilerini sürdürmek ve onlarda sadakat yaratmak için önemli bir araç olan sosyal medya iletişimi, algılanan hizmet kalitesi, ağızdan ağıza iletişim ile marka imajı, hasta tatmini ve davranış eğilimi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. İkincil amacı ise sosyal medya iletişiminin, algılanan hizmet kalitesinin, ağızdan ağıza iletişimin ve davranış eğiliminin marka imajı ve hasta tatmini üzerindeki etkisini incelemektir. Türkiye’de her geçen gün yükselen gelir seviyesi ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi göz önüne alındığında nitelikli sağlık hizmeti arayışı artmaktadır. Bu nedenle özellikle özel hastanelerde marka imajının sosyal medya iletişimi, algılanan kalite ve ağızdan ağıza iletişimle ilişkisinin araştırılması önem arz etmektedir. Literatürde bu yönde yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması bakımından katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. SAĞLIK KURUMLARI VE SOSYAL MEDYA

Sağlık hizmeti sunucuları ve hasta arasındaki iletişim, bireyin sağlıkla ilgili konulardaki davranışlarının şekillenmesinde rol oynamaktadır. Sağlık iletişiminin hedefleri arasında hastalıklar ve bu hastalıkların tedavisiyle ilgili farkındalık oluşturulması, toplumun bilgilendirilmesiyle sağlık hizmetlerinde etkinliğin artırılması yer almaktadır (Koçak ve Bulduklı, 2010: 8). Bu noktada hedef kitleye ulaşmak için doğru iletişim kanalı kullanmak oldukça önemlidir. Sağlık kurumları için sosyal medyanın marka iletişimi ve tanıtım aracı olarak kullanılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Günümüzde sağlık şikâyeti olanlar karar vermeden önce sağlık kurumlarını ya da doktorlarını internet ve sosyal medyada araştırmaktadır. Dolayısıyla sağlık kurumları da diğer ticari işletmelerdeki gibi sosyal medya araçlarını pazarlama amacıyla aktif bir şekilde kullanmaktadır (Tosyalı ve Sütçü, 2016: 12).

Marka imajı sosyal medyada görünür olmak açısından oldukça önemlidir. Özellikle acil vakalarda, hastaların hizmet alacakları doktor veya sağlık kurumuyla ilgili bilgi toplamaya vakitleri olmadığından hızlı karar almaları gerekmektedir. Bu durumda hastalar, hasta/müşteri ya geçmiş tecrübelerinden yola çıkacak veya hakkında olumlu deneyim edindiği ve aklına ilk gelen hastane ve doktora başvurmayı tercih edecektir. Bu nedenle, sağlık sektöründe faaliyet gösteren işletmeler bakımından kurumsal itibar önem taşımaktadır. Diğer sektörlerden farklı olarak doğrudan insan hayatının söz konusu olması nedeniyle sağlık sektöründe hizmet sağlayıcılar ve hizmet alan müşteriler arasında güvene dayalı ilişkilere daha fazla dikkat edilmektedir. Hasta veya hasta yakınlarıyla çalışanlar arasındaki iletişim sorunları sağlık kurumlarının itibarını zedeleyebilmektedir. İnternet ve sosyal medya araçları: arşiv, geri bildirim, erişim gerçek zamanlı gözlem ve ölçüm kolaylığı gibi özellikler sayesinde kurumsal itibar tesisinde iletişim için elverişli bir araçtır (Kıyat ve Sütçü, 2013: 23).

3. AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM

Ağızdan ağıza iletişim, mal ve hizmet sağlayıcıları, işletmeden bağımsız uzmanlar, aile ve arkadaşlar gibi gruplar arasında olumlu veya olumsuz sözlü iletişim şeklidir (Ennew vd., 2000: 78). Bir başka ifadeyle, tüketicilerin bir ürün veya hizmet ile ilgili tecrübelerini birbiriyle paylaşması olarak ifade edilebilir (Yakın, 2011: 4). Günümüzde ise literatürde sadece yüz yüze ağızdan ağıza iletişime değil aynı zamanda elektronik ortamda tüketicilerin bilgi ve deneyimlerini paylaştıkları elektronik ya da çevrim içi (online) ağızdan ağıza iletişime odaklanan çok sayıda araştırma da bulunmaktadır.

Hastalar herhangi bir sağlık sorunu yaşadığında, yakın çevresindekilerin tavsiyelerini dikkate almaktadır (Uzunal ve Uydacı, 2010: 89). Sağlanan hizmet kalitesinin beklentileri karşılayıp karşılamamasına göre müşteri memnuniyeti veya memnuniyetsizliği ortaya çıkmaktadır. Olumlu veya olumsuz ağızdan ağıza iletişim, hizmetle karşılaşma sonunda hastaların/müşterilerin sergiledikleri davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Keskin ve Çepni, 2012: 100). Ağızdan ağıza iletişim, hastalar ve hasta yakınları için çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Satın alma karar sürecinde hizmeti değerlendirmede rol oynamaktadır (Grewal vd., 2003: 188).

4. SAĞLIK KURUMLARINDA MARKA İMAJI

Marka imajı marka hakkında tüketicilerin duygu ve düşünceleri şeklinde ifade edilebilir (Severi ve Ling, 2013: 127). Hastalarla güçlü ilişkilerin kurulması ve ilişkilerin sürdürülebilir olması için sağlık sektöründe markalaşma önemli bir etkidir. Bu durum sağlık kurumlarının marka geliştirme ve marka iletişimi üzerine daha fazla eğilmesine neden olmaktadır. Sağlık hizmeti sunucularının müşterileri yani hastalarla özenle ilgilenmesi ve onlara sevgi ve saygı çerçevesinde yaklaşımları kurumlara olan güveni de arttırmaktadır. Bu nedenle markayla tüketicilerin davranış ve tutumunu etkilemektedir (Apaydın, 2009: 12).

Sunduğu sağlık hizmeti ile çok güçlü bir marka olarak bilinen hastane veya doktorlar, hastaların bilinçaltında olumlu bir yere sahip olurlar. Bu hastane markası müşteri hizmetleri, fiyatlandırma, çalışanların tutumu gibi farklı ve hafızada yer eden kimlik oluşturma özelliklerine sahiptir (Petromilli ve Michalcyzk, 1999: 4).

Reklamı kısıtlı olan sağlık kurumları açısından diğer sektörlerde göre olumlu bir marka imajı oluşturmak daha zorlu bir süreçle olur. Hizmet sunduğu alanlarının fiziki koşulları, sağlık personelinin dış görünüşleri ve hizmet talep edenlere karşı tutum ve davranışları, kurumun halkla ilişkiler faaliyetleri gibi birçok faktör de sağlık kurumlarında imajı etkilemektedir (Doğan, Doğan ve Soysal, 2018: 77-78).

5. ALGILANAN HİZMET KALİTESİ

Sağlık kurumları arasında rekabet her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla çevresel değişikliklere zamanında cevap vermek, rekabette üstünlüğü elde etmek, maliyetleri azaltmak ve verimliliği arttırmaya yönelik faaliyetlerde kalite iyileştirme çabalarının etkisi kayda değer düzeydedir. Bu durum hasta bakımının yanı sıra hasta görüşleri de değerlendirilerek sunulan sağlık hizmetinin kalitesinin değerlendirilmesine de dikkat çekmektedir. Kaliteli bir hizmet sunumu için hastane yönetimi, hastaların ihtiyaç, beklenti ve algılarına yönelik düşüncelerini belirlemelidir (Işık, 2011: 38).

Literatürde sağlık kurumlarında algılanan hizmet kalitesi konusunda çok sayıda çalışma yer almaktadır. Peyrot, Cooper ve Schnopf (1993) tarafından yapılan bir çalışmada hasta tatmini ve hizmet sağlayıcılarını başkalarına tavsiye etme isteğinin, algılanan hizmet kalitesi ile ilişkili olduğu görülmüştür. Curry ve Sinclair'in (2002) araştırmasında ise Servqual modelinin (hizmet kalitesi modeli) fizyoterapi alanında bir uygulaması gerçekleştirilmiştir. Servqual Modeli, Parasuraman ve arkadaşlarının (1985) ortaya koydukları bir model olup bu modelde hizmet kalitesi beş boyutta incelenmektedir. Bu boyutlar:

- Fiziksel Özellikler: İşletmenin hizmet sunumundaki araç-gereç, bina ve personel görünümü,
- Güvenilirlik: Söz verilen bir hizmeti eksiksiz ve güvenilir bir şekilde yerine getirebilme yeteneği,
- Heveslilik: Müşteriye hızlı hizmet verme isteği ve gerektiğinde yardım edebilme,

S. Sağlam

-Güven: Çalışanların bilgili, müşterilere nazik davranmaları ve güven duygusu aşılayabilmeleri,

-Empati: Çalışanların kendilerini müşterilerin yerine koyması ve müşterilere kişisel ilgi göstermesidir.

Aşar (2020) Mardin ilinde yapmış olduğu çalışmasında algılanan hizmet kalitesi ve hasta memnuniyetine yönelik araştırma ölçeğinin alt boyutları olan güven, fiziksel görünüm, empati, güvenilirlik, yanıt verebilirlik boyutlarının cinsiyete ve medeni duruma göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Analiz sonuçlarına göre gelir düzeyi, eğitim durumu, mesleği, sosyal güvenlik ve yaşanan yere göre tutumları hem algılanan hizmet kalitesine göre hem de memnuniyete göre farklılık göstermektedir. Samancı ve Kök (2020) Samsun ilinde yaptıkları çalışmada hastaların demografik özelliklerinin hizmet kalitesi algılarında farklılığa neden olup olmadığını araştırmışlardır. Sağlık hizmeti kalite algısının cinsiyet ve yaş gruplarına göre bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Fakat hastaların sağlık hizmeti algısı, eğitim düzeylerine göre incelendiğinde farklılık tespit edilmiştir.

6.SAĞLIK KURUMLARINDA MÜŞTERİ TATMİNİ VE DAVRANIŞ EĞİLİMİ

Özel sektör ve kamu sektörünün hem kendi içinde hem de birbirleri arasında son yıllarda iyice artan rekabet ortamı oluşmaya başlamıştır. Bu durumun oluşmasında özel hastanelerin sayısının artmasının, hasta beklentilerinin değişmesinin ve hastaların tercih edebileceği hastane ve doktor seçeneklerinin genişletilmesinin etkisi büyüktür (Erdem vd., 2008: 96). Hasta tatmini birçok etkenin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan bir durumdur.

Örneğin Yetim ve Çelik'in (2021) yaptıkları çalışma sonucunda yaş, medeni durum, cinsiyet ve eğitim seviyesi gibi bireysel ve demografik faktörlerin müşterilerin sağlık hizmeti tercihlerini etkilediği tespit edilmiştir. Bireysel ve demografik özelliklerin yanı sıra zorunluluk ve tanıdık gibi doğrudan hizmet sunucusu ile ilgili faktörlerin de müşteri tercihini etkilediği belirlenmiştir.

Davranışsal niyet ya da davranış eğilimi kavramı insanların belirli şekillerde davranmaları için kendilerine verdikleri talimatlardır. Psikolojik açıdan kişinin davranışı yapma isteğini ifade etmektedir (Şahin ve Solunoğlu, 2019: 387). Yu vd.'nin (2014) çalışmasında sağlık sektöründe bu durumu hastaların almış olduğu hizmetten memnun kalarak kurumun sadık müşterisi haline gelmesi, ağızdan ağıza iletişim yoluyla diğer sağlık hizmeti kullanıcılarına kurumu tavsiye etmeleri ve kurumun sunduğu hizmet karşılığında gerekirse daha fazla ücret ödemeye razı oldukları bir değer ölçüsü olarak belirtmiştir. Söz konusu ölçütler davranışsal niyetin üç boyutuna işaret etmektedir. Bu boyutlar Zeithaml vd.'nin (1996) çalışmasındaki olumlu davranışsal niyet yönelik değerlendirmeleri içermektedir. Buna göre tekrar ziyaret etme niyeti, müşterinin/hastanın mevcut durumu ve olası koşulları göz önünde bulundurularak aynı kurumun sunduğu hizmeti tekrar satın alma kararı vermesidir(Çavuşoğlu ve Bilginer, 2018: 76).

6. YÖNTEM

6. 1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmanın temel amacı algılanan hizmet kalitesi, sosyal medya iletişimi, ağızdan ağıza iletişim ile marka imajı, hasta tatmini ve davranış eğilimi arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bununla beraber algılanan hizmet kalitesinin, ağızdan ağıza iletişimin, sosyal medya iletişiminin ve davranış eğiliminin marka imajı ve hasta tatmini üzerindeki etkisini incelemek de amaçlanmaktadır. Araştırmaya başlamadan önce Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (Tarih: 23/10/2019 No: 2019/10-30) yazılı izin alınmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda belirlenen hipotezler şöyledir:

H_1 :Sosyal medya iletişimi ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

H_{2a} :Algılanan hizmet kalitesi "güvenilirlik" boyutu ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

H_{2b} :Algılanan hizmet kalitesi "fiziki ortam" boyutu ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

H_{2c} :Algılanan hizmet kalitesi "cevap verebilirlik" boyutu ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

S. Sağlam

H_{2d}: Algılanan hizmet kalitesi “güven/itimat” boyutu ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

H_{2e}: Algılanan hizmet kalitesi “empati” boyutu ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

H_{3a}: Algılanan hizmet kalitesi “güvenilirlik” boyutu ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır

H_{3b}: Algılanan hizmet kalitesi “fiziki ortam” boyutu ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır.

H_{3c}: Algılanan hizmet kalitesi “cevap verebilirlik” boyutu ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır.

H_{3d}: Algılanan hizmet kalitesi “güven/itimat” boyutu ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır

H_{3e}: Algılanan hizmet kalitesi “empati” boyutu ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır

H₄: Ağızdan ağıza iletişim ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

H₅: Davranış eğilimi ile marka imajı arasında bir ilişki vardır.

H₆: Ağızdan ağıza iletişim ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır.

H₇: Davranış eğilimi ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır.

H₈: Sosyal medya iletişimi ile hasta tatmini arasında bir ilişki vardır.

6. 2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Veriler Kasım 2019-Mart 2020 tarihleri arasında özel hastanelerde sağlık hizmeti alan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 18 yaşından büyük hastalardan toplanmıştır. Anketin ilk bölümünde demografik sorular, ikinci bölümünde ise algılanan hizmet kalitesi, sosyal medya iletişimi, ağızdan ağıza iletişim, marka imajı, hasta tatmini ve davranış eğilimini belirlemeye yönelik ölçek soruları yer almaktadır.

Bu çalışmada ağızdan ağıza iletişimi için O’Cass ve Grace (2004) tarafından geliştirilen, sosyal medya iletişimi için Bruhn v.d., (2012), hastane marka imajı için Hsieh ve Li (2008), algılanan hizmet kalitesi için Lam (1997), hasta tatmini için Panjakakornsak (2008) ve davranış eğilimi için Choi, vd.’den (2004) uyarlanan **değil ölçekler** esas alınıp Türkçe’ye çevrilerek kullanılmıştır. Ankette yer alan ölçekler 5’li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Algılanan hizmet kalitesi ölçeği 17 madde, sosyal medya iletişimi ölçeği 6 madde, ağızdan ağıza iletişim ölçeği 7 madde, marka imajı ölçeği 3 madde ve hasta tatmini ölçeği ise 4 maddeden oluşmaktadır.

Hastalara uygulanan anketin verileri “SPSS 25. 0” paket programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler ve güvenilirlik analizi yanında ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

6. 3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın örnekleme, basit tesadüfi örneklem yoluyla 5 adet özel hastaneye başvuran hastalara 300 anket dağıtıldıktan sonra geri dönen anketlerin yetersizliği de dikkate alınarak ve verilen cevapların tutarsızlığı nedeniyle 251 hasta olarak saptanmıştır.

7. BULGULAR

7. 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmanın amacı doğrultusunda anket formunu cevaplayanların demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo-1’de görülmektedir. Katılımcıların cinsiyetlerine bakıldığında kadınların sayısının (%70,8) erkeklerden daha fazla olduğu (%29,2), yaşları itibarıyla ise en fazla katılımcının 18 ile 24 yaş aralığında (%31,1) olduğu ve en az katılımın ise %2,4 ile 65 ve üzeri yaş grubunda olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde; %61,4’ünün lise ve öncesi, %27,1’inin fakülte/yüksekokul, %6,4’ünün lisansüstü düzeyde olduğu ve %5,2’sinin ise tahsilinin olmadığı görülmektedir. Ayrıca katılımcıların gelir düzeylerinin %24,7’sinin 2021-3000

Ş. Sağlık

TL, %18,3'ünün 3001-4000 TL , %15,9'unun 4001-5000 TL, %14,7'sinin 5001-6000 TL, %11,6'sının 2020 TL ve altı, %6,0'ının 7001-8000 TL , %5,2'sinin 8000 TL ve üzeri, %3,6'sının ise 6001-7000 TL olduğu görülmektedir. Katılımcıların %62,9'u evli ve %37,1'i ise bekarıdır. Ankete katılanların çoğunluğunu ise öğrenci, özel sektör çalışanı ve ev hanımları oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların % 51,8'inin hastaneye ilk başvurusunun telefonla randevu olduğu, %30,3'ünün diğer, %9,6'sının acil, %6,0'ının çevrim içi (online) başvuru ve % 2,4'ünün ise sevk ile geldiği görülmektedir. Son olarak katılımcıların %16,7'si hastaneye ilk kez gelirken, %83,3'ü daha önceden geldiği görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

		Frekans	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	179	70,8
	Erkek	74	29,2
	Toplam	251	100,0
Yaş	18-24	78	31,1
	25-34	75	29,9
	35-44	60	23,9
	45-54	24	9,6
	55-64	8	3,2
	65 ve üzeri	6	2,4
	Toplam	251	100,0
Eğitim Durumu	Tahsilim Yok	13	5,2
	Lise ve Öncesi	154	61,4
	Fakülte/Yüksekokul	68	27,1
	Lisansüstü	16	6,4
	Toplam	251	100,0
Gelir Düzeyi	0-2020 TL ve Altı	29	11,6
	2021-3000 TL	62	24,7
	3001-4000 TL	46	18,3
	4001-5000 TL	40	15,9
	5001-6000 TL	37	14,7
	6001-7000 TL	9	3,6
	7001-8000 TL	15	6,0
	8000 TL ve Üzeri	13	5,2
	Toplam	251	100,0
	Medeni Durum	Bekâr	93
Evli		158	62,9
Toplam		251	100,0
Meslek	Öğrenci	53	21,1
	Memur	28	11,2
	Tüccar/Sanayici/Esnaf	9	3,6
	Özel Sektör Çalışanı	67	26,7
	Emekli	6	2,4
	Ev Hanımı	64	25,5
	Diğer	24	9,6
	Toplam	251	100,0
İlk Başvuru	Telefonla Randevu	130	51,8
	Sevk	6	2,4
	Acil	24	9,6
	Online Başvuru	15	6,0
	Diğer	76	30,3
	Toplam	251	100,0
İlk Geliş Mi?	Evet	42	16,7
	Hayır	209	83,3
	Toplam	251	100,0

7.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Tablo 2: Güvenirlik analizleri

Alt Faktörler ve Genel	Cronbach Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
Güvenilirlik	0,887	3
Fiziki Ortam	0,875	4
Cevap Verebilirlik	0,878	3
Güven/İtimat	0,936	4
Empati	0,837	3
Algılanan Hizmet Kalitesi	0,956	17
Sosyal Medya İletişimi	0,931	6
Ağızdan Ağıza İletişim-AAİ	0,944	5
Davranış Eğilimi(AAİ)	0,883	2
Ağızdan Ağıza İletişim	0,927	7
Marka İmajı	0,896	3
Hasta Tatmini	0,944	4

Algılanan hizmet kalitesi için her bir alt faktör ve algılanan hizmet kalitesinin geneli için güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Güvenilirlik boyutunun güvenilirlik düzeyi 0.887, fiziki ortam boyutunun güvenilirlik düzeyi 0.875, cevap verebilirlik boyutunun güvenilirlik düzeyi 0.878, güven/itimata boyutunun güvenilirlik düzeyi 0.936 ve empati boyutunun güvenilirlik düzeyi 0.837'dir. Algılanan hizmet kalitesinin genel olarak güvenilirlik düzeyi ise 0,956 olarak hesaplanmıştır. Ağızdan ağıza iletişim için her bir alt faktör ve ağızdan ağıza iletişimin geneli için güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Davranış eğilimi boyutunun güvenilirlik düzeyi 0.883 ve ağızdan ağıza iletişim boyutunun güvenilirlik düzeyi 0.944 olarak belirlenmiştir. Ağızdan ağıza iletişimin genel güvenilirlik düzeyi ise 0.927 olarak hesaplanmıştır. Sosyal medya iletişimi için güvenilirlik düzeyi 0.931, marka imajı için güvenilirlik düzeyi 0.896 ve hasta tatmini için güvenilirlik düzeyi 0.944 olarak hesaplanmıştır. Bir ölçeğin güvenilirliğinin "iyi" olarak değerlendirilebilmesi için güvenilirliğinin 0,70 ve üzerinde olması gerekmektedir (Hair vd., 2006). Buradaki algılanan hizmet kalitesi, sosyal medya iletişimi, ağızdan ağıza iletişim, marka imajı ve hasta tatmini ölçekleri için güvenilirlik düzeyleri 0,70'in üzerinde olduğu için ölçeklerin "iyi" olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3: Ölçeklerin KMO ve Bartlett testleri

Ölçekler	Kaiser-Meyer-Olkin Testi		0,949
Algılanan Hizmet Kalitesi	Bartlett Testi	Ki-kare	3680,446
		Serbestlik Derecesi	136
		Anlamlılık	,000
	Kaiser-Meyer-Olkin Testi		0,879
Ağızdan Ağıza İletişim	Bartlett Testi	Ki-Kare	1558,093
		21	
		,000	
	Kaiser-Meyer-Olkin Testi		0,870
Sosyal Medya İletişimi	Bartlett Testi	Ki-kare	1374,385
		Serbestlik Derecesi	15
		Anlamlılık	0,000
	Kaiser-Meyer-Olkin Testi		0,720
Marka İmajı	Bartlett Testi	Ki-Kare	472,944
		3	
		0,000	

Ş. Sağlık

	Kaiser-Meyer-Olkin Testi		0,855
Hasta Tatmini	Bartlett Testi	Ki-kare	982,225
		Serbestlik Derecesi	6
		Anlamlılık	0,000
	Kaiser-Meyer-Olkin Testi		0,946
GENEL	Bartlett Testi	Ki-Kare	9644,233
			666
			0,000
		Anlamlılık	

Algılanan hizmet kalitesi, ağızdan ağıza iletişim, sosyal medya iletişimi, marka imajı ve hasta tatmini ölçeklerinin faktör yüklerinin uygun olarak dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesi için KMO- Bartlett Testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlarda algılanan hizmet kalitesi için KMO değerinin 0.949, ağızdan ağıza iletişim için KMO değeri 0.879, sosyal medya iletişimi için KMO değeri 0.870, marka imajı için KMO değeri 0.720 ve hasta tatmini için KMO değeri 0.855 olarak belirlenmiştir. Ölçeklerde yer alan faktör yüklerinin uygun olarak dağılım gösterdiği sonucu görülmektedir.

Tablo 4: Algılanan hizmet kalitesi ölçeği faktör yükleri

Maddeler	Faktör-1	Faktör-2	Faktör-3	Faktör-4	Faktör-5
Güvenilirlik-3	,812				
Güvenilirlik-2	,804				
Güvenilirlik-1	,715				
Güven/İtimat-2		,796			
Güven/İtimat-3		,794			
Güven/İtimat-1		,784			
Güven/İtimat-4		,755			
Empati-3			,704		
Empati-2			,649		
Empati-1			,632		
Cevap Verebilirlik-3				,658	
Cevap Verebilirlik-2				,645	
Cevap Verebilirlik-1				,541	
Fiziki Ortam-2					,854
Fiziki Ortam-4					,827
Fiziki Ortam-1					,779
Fiziki Ortam-3					,696

Algılanan hizmet kalitesi ölçeği için faktör yükleri 0,854 ile 0,541 arasında çıkmıştır. Beş faktörün varyansı açıklama yüzdesi ise %69,806'dır.

Tablo 5: Ağızdan ağıza iletişim ölçeği faktör yükleri

Maddeler	Faktör-1	Faktör-2
Ağızdan Ağıza İletişim-3	,922	
Ağızdan Ağıza İletişim-4	,902	
Ağızdan Ağıza İletişim-2	,883	
Ağızdan Ağıza İletişim-5	,868	
Ağızdan Ağıza İletişim-1	,835	
Davranış Eğilimi-1		,737
Davranış Eğilimi-2		,679

Ağızdan ağıza iletişim ölçeğinde; faktör yükleri 0,922 ile 0,679 arasında çıkmıştır. İki faktörün varyansı açıklama yüzdesi ise %61,213'dür.

S. Sağlık

Tablo 6: Sosyal medya iletişimi ölçeği faktör yükleri

Maddeler	Faktör-1
Sosyal Medya İletişim-3	,917
Sosyal Medya İletişim-4	,914
Sosyal Medya İletişim-5	,878
Sosyal Medya İletişim-2	,877
Sosyal Medya İletişim-6	,831
Sosyal Medya İletişim-1	,765

Sosyal medya iletişimi ölçeği faktör yükleri 0,917 ile 0,765 arasında çıkmıştır.

Tablo 7: Marka imajı ölçeği faktör yükleri

Maddeler	Faktör-1
Marka İmajı-3	,806
Marka İmajı-2	,784
Marka İmajı-1	,778

Marka imajı ölçeği faktör yükleri 0,806 ile 0,778 arasında çıkmıştır.

Tablo 8: Hasta tatmini ölçeği faktör yükleri

Maddeler	Faktör-1
Hasta Tatmini-3	,898
Hasta Tatmini-2	,895
Hasta Tatmini-1	,866
Hasta Tatmini-4	,833

Hasta tatmini ölçeği faktör yükleri 0,898 ile 0,833 arasında çıkmıştır.

7.3.Normal Dağılım

Tablo 9: Algılanan hizmet kalitesi ölçeği normal dağılım testi

Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Güvenilirlik-1	3,94	1,014	-1,070	1,095
Güvenilirlik-2	3,91	1,012	-1,083	1,105
Güvenilirlik-3	3,95	1,001	-1,103	1,075
Fiziki Ortam-1	3,53	1,067	-0,357	-0,290
Fiziki Ortam-2	3,76	1,147	-0,907	0,107
Fiziki Ortam-3	4,06	0,961	-1,163	1,359
Fiziki Ortam-4	3,84	1,049	-0,818	0,133
Cevap Verebilirlik-1	3,71	1,091	-0,697	-0,058
Cevap Verebilirlik-2	4,05	0,920	-0,935	0,628
Cevap Verebilirlik-3	3,96	0,993	-0,915	0,487
Güven/İtimat-1	3,96	0,956	-1,007	1,037
Güven/İtimat-2	3,92	1,038	-1,044	0,845
Güven/İtimat-3	3,99	0,998	-1,071	1,063
Güven/İtimat-4	3,92	0,975	-1,125	1,159
Empati-1	3,64	1,145	-0,607	-0,385
Empati-2	4,03	0,946	-1,064	1,133
Empati-3	3,81	1,092	-0,810	0,073

Araştırmada algılanan hizmet kalitesi değişkeninin ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanarak normal dağılıma uyup uymadığı test edilmiştir. Algılanan hizmet kalitesi ölçeğine ve alt boyutlarına yapılan dağılımın normal olup olmadığı araştırılmıştır. Test sonuçlarına göre ölçeğin tüm alt boyutlarına ait ifadelerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 değerleri arasında olduğu için normal dağılım gösterdiği sonucu elde edilmiştir (Tabachnick ve Fidell;2003).

S. Sağlık

Tablo 10: Ağızdan ağıza iletişim ölçeği normal dağılım testi

Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Ağızdan Ağıza İletişim-1	3,45	1,166	-0,410	-0,755
Ağızdan Ağıza İletişim-2	3,38	1,225	-0,317	-0,923
Ağızdan Ağıza İletişim-3	3,59	1,136	-0,572	-0,527
Ağızdan Ağıza İletişim-4	3,64	1,131	-0,654	-0,347
Ağızdan Ağıza İletişim-5	3,60	1,174	-0,551	-0,652
Davranış Eğilimi-1	4,00	1,041	-1,107	0,904
Davranış Eğilimi-2	4,16	0,976	-1,347	1,067

Araştırmada ağızdan ağıza iletişimin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanarak normal dağılıma uygun olup olmadığı belirlenmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,5 ile 1,5 arasında olması kuralını sağladığı için normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Tabachnick ve Fidell;2003).

Tablo 11: Sosyal medya iletişimi ölçeği normal dağılım testi

Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Medya İletişim-1	3,17	0,999	-0,204	0,150
Sosyal Medya İletişim-2	3,15	0,984	-0,181	0,265
Sosyal Medya İletişim-3	3,16	0,930	-0,151	0,466
Sosyal Medya İletişim-4	3,16	0,944	-0,094	0,240
Sosyal Medya İletişim-5	3,14	0,964	-0,094	0,240
Sosyal Medya İletişim-6	3,19	0,918	-0,202	0,484

Sosyal medya iletişimi ölçeğinin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanarak normal dağılım uygunluğu incelenmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasında olduğu için normal dağıldığı görülmektedir.

Tablo 12: Marka imajı ölçeği normal dağılım testi

Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Marka İmajı-1	3,75	0,985	-0,600	0,005
Marka İmajı-2	3,88	0,983	-0,861	0,541
Marka İmajı-3	3,85	1,034	-0,859	0,451

Marka imajı ölçeğinin hesaplanan ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri, normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 13: Hasta tatmini ölçeği normal dağılım testi

Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Hasta Tatmini-1	4,00	1,018	-1,224	1,499
Hasta Tatmini-2	4,00	0,994	-1,101	1,055
Hasta Tatmini-3	3,97	1,046	-1,182	1,152
Hasta Tatmini-4	4,06	1,002	-1,207	1,070

Hasta tatmini ölçeği dağılım normalliği test sonuçlarına göre ifadelerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1,5 ile 1,5 değerleri arasında olduğu için normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

7.4. Korelasyon ve Regresyon Analizleri

Korelasyon analizi, ilişkilerin kuvvetli ya da zayıf olup olmadıklarını ve bir değişkene ait değerlerden biri artarken diğerinin artıp artmadığını ya da azalıp azalmadığını gözlemlemektedir. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki ilişkinin yönü aynı yönde değişim gösteriyorsa pozitif bir ilişki, farklı yönde değişim gösteren bir durumda ise ters yönde, negatif bir ilişki söz konusudur (Gürbüz ve Şahin, 2016: 264). Bu araştırmada da değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır.

S. Sağlam

Tablo 14: Sosyal medya iletişimi ve marka imajı korelasyon analizi

		Sosyal Medya İletişimi	Marka İmajı
Sosyal Medya İletişimi	Pearson Korelasyon	1	0,618**
	Sig.(2-tailed)		0,000
	N	251	251
Marka İmajı	Pearson Korelasyon	0,618**	
	Sig.(2-tailed)	0,000	
	N	251	251

Sosyal medya iletişimi ile marka imajı değişkenleri arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizi sonuçlarına göre yapılan araştırmada sosyal medya iletişimi ile marka imajı arasında %61,8 pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu görüldüğü için H_1 hipotezi kabul edilir.

Tablo 15: Sosyal medya iletişiminin marka imajı üzerindeki etkisini inceleyen regresyon analizi

Bağımsız Değişken (Sosyal Medya İletişimi)	Bağımlı Değişken (Marka İmajı)		
	β	T	P
Sosyal Medya İletişimi	0,461	12,342	0.000**
F	51,054**		
R	0,462		
R²	0,213		

Sosyal medya iletişiminin marka imajı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Modelin anlamlılığını gösteren F değerinin 51,054 olması modelin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Bağımlı değişkendeki değişimin, bağımsız değişken tarafından ne kadar açıklanabildiğini gösteren bir ölçü olan R^2 değeri ise 0,213 olarak bulunmuştur. Buna göre, Sosyal medya iletişimi marka imajına ilişkin varyansın %21'ini açıklamaktadır. İki değişken arası pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur ($\beta=0,461$; $p=0,000$).

Tablo 16: AHK alt faktörleri ile marka imajı arasındaki korelasyon analizi

Ölçek Alt Boyutları	Marka İmajı	Güvenilirlik	Fiziki Ortam	Cevap Verebilirlik	Güven/İtimat	Empati
Marka İmajı						
r	1	0,766**	0,667**	0,574**	0,511**	0,500**
Güvenilirlik						
R		1	0,509**	0,745**	0,636**	0,574**
Fiziki Ortam						
r			1	0,613**	0,755**	0,670**
Cevap Verebilirlik						
r				1	0,725**	0,759**
Güven/ İtimat						
r					1	0,420**
Empati						
r						1

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Ş. Sağlık

Marka imajının açıklanmasında Algılanan Hizmet Kalitesinin alt boyutlarından “Güvenilirlik”, “Fiziki Ortam”, “Cevap Verebilirlik”, “Güven/İtimat” ve “Empati” bağımsız değişkenlerinin rolü çoklu regresyon analizi yapılarak incelenmiştir. Regresyon analizi yapmaya başlamadan önce değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çoklu doğrusallık ise bağımsız değişkenler arasında $r = 0.90$ ve üzeri olduğu durumda yüksek düzeyde ilişki olacağı için bağımsız değişkenlerin tahmin gücünün azalmasına sebep olmaktadır (Eroğlu, 2010; Pallant, 2016). Tablo-16’ya göre değişkenler arasındaki ilişkinin en yüksek $0,766$ olduğu görülmekte ve bu da modelde çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığını göstermektedir. Değişkenlerin bağımlı değişken ile olan ilişkisine bakıldığında; açıklayıcı değişken Algılanan Hizmet Kalitesinin alt boyutlarından olan “Güvenilirlik” ($r=0,766$ $p<0,01$), “Fiziki Ortam” ($r=0,667$ $p<0,01$), “Cevap Verebilirlik” ($r=0,574$ $p<0,01$), “Güven/İtimat” ($r=0,511$ $p<0,001$) ve “Empati” ($r=0,500$ $p<0,01$) ile Marka imajı arasında pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre; algılanan hizmet kalitesi ve algılanan hizmet kalitesinin alt boyutlarına verilen önemin marka imajını etkilediği sonucuna ulaşılır. Ulaşılan sonuca göre ise; H_{2a} , H_{2b} , H_{2c} , H_{2d} ve H_{2e} hipotezleri kabul edilir.

Tablo 17: Algılanan hizmet kalitesi boyutlarının marka imajı üzerindeki etkisini inceleyen regresyon analizi

Bağımsız Değişken (Algılanan Hizmet Kalitesi)	Bağımlı Değişken (Marka İmajı)		
	β	T	P
Güvenilirlik	0,19	12,07	0.00**
Fiziki Ortam	0,05	3,87	0.00**
Cevap Verebilirlik	0,26	1,05	0.25
Güven/İtimat	0,31	5,70	0.00**
Empati	-0,02	6,70	0.00**
F	89,960**		
R	0,805		
R²	0,647		

** 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Algılanan hizmet kalitesi alt boyutları ile marka imajı arasındaki ilişkiler incelendikten sonra, çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Marka imajı bağımlı değişken ve algılanan hizmet kalitesinin alt boyutları bağımsız değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Marka imajı ile algılanan hizmet kalitesinin etkilerinin ilgili regresyon analizi sonuçlarına yer verilen Tablo-17’ de modelin anlamlılığını gösteren F değerinin $89,960$ olması modelin $0,01$ düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Algılanan hizmet kalitesi ile marka imajı arasındaki regresyon analizinde R değeri $0,805$ ’tir. Bağımlı değişkendeki değişimin, bağımsız değişkenler tarafından ne kadar açıklanabildiğini gösteren bir ölçü olan R^2 değeri ise $0,647$ olarak bulunmuştur. Buna göre marka imajı, modeldeki algılanan hizmet kalitesi değişkenlerinin tümünü $\%64,7$ düzeyinde açıklayabilmektedir. Modeldeki bağımsız değişken olan algılanan hizmet kalitesi boyutları olan güvenilirlik, fiziki ortam, güven/itimat ve empati ile marka imajı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu algılanan hizmet kalitesi alt boyutlarından sadece cevap verebilirlik ile marka imajı arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0,25$).

Ş. Sağlık

Tablo 18: AHK alt faktörleri ile hasta tatmini arasındaki korelasyon analizi

Ölçek Alt Boyutları	Hasta Tatmini	Güvenilirlik	Fiziki Ortam	Cevap Verebilirlik	Güven/İtimat	Empati
Hasta Tatmini						
r	1	0,561**	0,435**	0,603**	0,621**	0,633**
Güvenilirlik						
r		1	0.520**	0.593**	0,512**	0,539**
Fiziki Ortam						
r			1	0,621**	0,591**	0,613**
Cevap Verebilirlik						
r				1	0,561**	0,522**
Güven/ İtimat						
r					1	0,631**
Empati						
r						1

*p< 0.05, = **p< 0.01

Algılanan hizmet kalitesinin alt boyutlarından olan “Güvenilirlik” (r=0,561 p<0,01), “Fiziki Ortam” (r=0,435 p<0,01), “Cevap Verebilirlik” (r=0,603 p<0,01), “Güven/İtimat” (r=0,621 p<0,001) ve “Empati” (r=0,633 p<0,01) ile hasta tatmini arasında pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre algılanan hizmet kalitesi ve algılanan hizmet kalitesinin alt boyutlarına verilen önemin hasta tatminini etkilediği sonucuna ulaşılır. Ulaşılan sonuca göre ise; H_{3a} , H_{3b} , H_{3c} , H_{3d} ve H_{3e} hipotezleri kabul edilir.

Tablo 19:Algılanan hizmet kalitesi boyutlarının hasta tatmini üzerindeki etkisini inceleyen regresyon analizi

Bağımsız Değişken (Algılanan Hizmet Kalitesi)	Bağımlı Değişken (Hasta Tatmini)		
	β	T	P
Güvenirlik	0,326	2,489	0.017**
Fiziki Ortam	0,241	3,870	0.00**
Cevap Verebilirlik	0,394	2,519	0.015**
Güven/İtimat	0,340	2,521	0.012**
Empati	0,730	2,490	0.009**
F	91.78**		
R	0,86		
R²	0,74		

** değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Hasta tatmini ile algılanan hizmet kalitesi boyutlarının etkilerinin ilgili regresyon analizi sonuçlarına yer verilen Tablo-19’da modelin anlamlılığını gösteren F değerinin 91,78 olması modelin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Algılanan hizmet kalitesi boyutları ile hasta tatmini arasındaki regresyon analizinde R değeri 0,860’tır. R² değeri ise 0,74 olarak bulunmuştur. Buna göre, algılanan hizmet kalitesi boyutlarının tamamı modeldeki hasta tatminini %74 düzeyinde açıklayabilmektedir.

Modeldeki bağımsız değişken olan algılanan hizmet kalitesi boyutları olan güvenilirlik, fiziki ortam, güven/ itimat ve empati ile hasta tatmini arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

S. Sağlam

Tablo 20: Ağızdan ağıza iletişim alt faktörleri ile marka imajı arasındaki korelasyon analizi

Ölçek Alt Boyutları	Marka İmajı	Ağızdan Ağıza İletişim	Davranış Eğilimi
Marka İmajı			
r	1	0,082**	0,107**
Ağızdan Ağıza İletişim			
r		1	0,053
Davranış Eğilimi			
r			1

*p< 0.05, = **p< 0.01

Değişkenlerin bağımlı değişken ile olan ilişkisine bakıldığında; açıklayıcı değişken olan Ağızdan ağıza iletişim alt boyutlarından olan “Ağızdan Ağıza İletişim” (r=0,082 p<0,01) ve “Davranışsal eğilim” (r=0,107 p<0,01) ile marka imajı arasında pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre ağızdan ağıza iletişimin marka imajını etkilediği sonucuna ulaşılır. Ulaşılan sonuca göre ise; H₄ ve H₅ hipotezleri kabul edilir.

Tablo 21: Ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğiliminin marka imajı üzerindeki etkisini inceleyen regresyon analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken (Marka İmajı)		
	β	T	P
Ağızdan Ağıza İletişim	0,326	4,624	0.000**
Davranış Eğilimi	0,241	5,253	0.000**
F	49,058**		
R	0,532		
R²	0,283		

** değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Marka imajı ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarının etkilerinin ilgili regresyon analizi sonuçlarına yer verilen Tablo-21’de modelin anlamlılığını gösteren F değerinin 49,058 olması modelin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğilimi ile marka imajı arasındaki regresyon analizinde R değeri 0,532’dir. R² değeri ise 0,283 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, modeldeki bağımsız değişken olan ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğilimi ile marka imajı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 22:Ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğilimi ile hasta tatmini arasındaki korelasyon analizi

Ölçek Alt Boyutları	Hasta Tatmini	Ağızdan Ağıza İletişim	Davranış Eğilimi
Hasta Tatmini			
r	1	0,541**	0,774**
Ağızdan Ağıza İletişim			
r		1	0,502**
Davranış Eğilimi			
r			1

*p< 0.05, = **p< 0.01

Değişkenlerin bağımlı değişken ile olan ilişkisine bakıldığında; açıklayıcı değişken olan “Ağızdan Ağıza İletişim” (r=0,541 p<0,01) ve “Davranışsal eğilim” (r=0,774 p<0,01) ile hasta tatmini arasında pozitif yönlü ve anlamlı

S. Sağlam

düzeide ilişki olduğu görölmektedir. Bu sonuçlara göre ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğiliminin hasta tatminini etkilediği görölmektedir. Ulaşılan bu sonuca göre ise; H_6 ve H_7 hipotezleri kabul edilir.

Tablo-23: Ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğiliminin hasta tatmini üzerindeki etkisini inceleyen regresyon analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken (Hasta Tatmini)		
	β	T	P
Ağızdan Ağıza İletişim	0,178	4,562	0,000**
Davranış Eğilimi	0,656	15,029	0,000**
F	210,997**		
R	0,794		
R²	0,630		

Hasta tatmini ile ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğilimi ile ilgili regresyon analizi sonuçlarına yer verilen Tablo-23’de modelin anlamlılığını gösteren F değerinin 210,997 olması modelin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğilimi ile hasta tatmini arasındaki regresyon analizinde R değeri 0,794’tür. R² değeri ise 0,630 olarak bulunmuştur. Buna göre modeldeki ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğilimi hasta tatminini %63,0 düzeyinde açıklayabilmektedir.

Ağızdan ağıza iletişim ve davranış eğilimi ile hasta tatmini arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 24: Sosyal medya iletişimi ve hasta tatmini arasındaki korelasyon analizi

		Sosyal Medya İletişimi	Hasta Tatmini
Sosyal Medya İletişimi	Pearson	1	0,103
	Korelasyon		
	Sig.(2-tailed)		0,035
	N	251	251
Hasta Tatmini	Pearson	0,103	
	Korelasyon		
	Sig.(2-tailed)	0,035	
	N	251	251

Sosyal medya iletişimi ile hasta tatmini değişkenleri arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizi sonuçlarına göre yapılan araştırmada sosyal medya iletişimi ile hasta tatmini arasında %10,3’lük bir ilişki olduğu görülse de $p=0,035>0,01$ olduğu için H_8 hipotezi reddedilmiştir.

8.SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada hastane tarafından oluşturulan sosyal medya iletişiminin hastanenin marka imajı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal medya, hastaların hastane web sayfasını ziyaret etmeleri için bir “köprü” görevi görmektedir. Bu durum hastaların algısal ve karar verme süreçlerinde etkili olmaktadır. Bu çalışma, hastane web sitesinin sosyal medyaya ve diğer çevrim içi forumlara dâhil edilmesinin, hastaneye başvuracak hastalar arasında belirli bir hastanenin marka imajını oluşturmada yararlı olduğuna dair bulgular olduğunu göstermektedir. Bu nedenle hastanelerin sosyal medya mesajlarını oluştururken ve yönetirken güvenilir müşteri hizmetleri ile birlikte çeşitli interaktif süreçleri kullanmaları önerilmektedir (Cham vd., 2019). Ayrıca hastanelerin sosyal medya platformlarını yönetecek kalifiye bir ekibe sahip olmaları önerilebilir. Çünkü bu iletişim araçları hastaların ilgili hastaneyi ziyaret etmeleri ile ilgili genelden özele ya da teknik sorulara kadar çeşitli iletişim konularını içerir (Cham vd., 2019). Ancak sosyal medya iletişimi ile hasta tatmini arasında anlamlı

Ş. Sağlam

bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, hastaların hastanenin sosyal medya hesapları ya da web sayfası üzerinden kurdukları iletişim faaliyetlerine yeterince önem vermediği ya da sosyal medya faaliyetleri konusunda yeterli farkındalıkları olmayışı ile açıklanabilir.

Ağızdan ağıza iletişim, hastaneye başvuran hastaların hastane marka imajı algısını etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. Hastaların belirli bir özel hastane ile ilgili olumlu geri bildirim ve inceleme aldıklarında hastaneyi daha olumlu algılamaları muhtemeldir. Hastaların ağızdan ağıza iletişimde aileleri, akrabaları ve arkadaşlarından elde ettikleri bilgiler daha güvenilir olarak kabul edilmektedir (Lim ve Chung, 2011). Ağızdan ağıza iletişim, özellikle internet kullanıcısı olmayan hastalar için önemli bir bilgi kaynağı olabilir. Bu bulgu, ağızdan ağıza iletişimin mal/hizmet ve işletmeler için marka imajı algısını belirlemede önemli bir faktör olup önceki çalışmalarla tutarlıdır (Jalilvand ve Samiei, 2012; Riezebos, 2003; Podoshen, 2008; Chamvd., 2019). Hastanenin her hastaya saygılı davranması ve kaliteli hizmet sunması, hastaların hastaneyi ailelerine ve arkadaşlarına kendiliğinden önermeye teşvik edecek niteliktedir.

Hastanenin marka imajının, hastane tarafından sağlanan hizmetin kalitesine yönelik müşterilerin algısı ile önemli bir pozitif ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Cham vd.'nin (2019) hastaların sağlık hizmet kalitesine yönelik algılarında marka imajını sıklıkla bir araç olarak kullandıkları sonucuna ulaştığı çalışması ile benzer niteliktedir. Bu nedenle hastanelerin marka iletişimi faaliyetlerine makul miktarda kaynak ayırması gerekebilir. Hastaneler, sosyal medya iletişimi ve ağızdan ağıza iletişime aktif olarak katılarak ve aynı zamanda medya reklamlarını geliştirerek, halkla ilişkileri ve diğer araçları da kullanarak tanıtım stratejilerini oluşturabilirler (Cham vd., 2019). Bu durum hastaların gözünde marka imajını iyileştirebilir.

Çalışmanın sonuçlarına göre algılanan hizmet kalitesi ile hasta tatmininin pozitif ilişkili olduğu görülmektedir. Hastaneler, hastalar arasında memnuniyet yaratmak için üstün kalitede sağlık hizmetleri sunmalıdır. Hastaneler, cevap verebilirlik, güvence, güvenilirlik, fiziki ortam ve empati gibi çeşitli yönleri dikkate alan hizmet odaklı stratejiler uygulayarak hizmet kalitesinin önemini kabul etmeli ve hasta ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için en son tıbbi teknolojilerin ve tesislerin (somut yönü) mevcudiyetini sağlamalıdır. İnsan unsuru bakımından ise hastane personelinin görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için teknik ve sosyal becerilerinin gelişmesine yönelik eğitimleri sağlanmalıdır.

Araştırma aynı zamanda, hastanenin hizmetinden memnun olan hastaların yakınlarına tavsiyede bulunacağına ve ikinci ziyaret için geri gelme niyetinde olduğuna dair bir kanıt sunmuştur. Bu sonuç, hasta tatmininin davranış eğilimi ile anlamlı ve pozitif bir ilişkisi olduğunu da göstermektedir. Bu durum önceki çalışmaları destekler niteliktedir (Choi, vd., 2004; Kim vd., 2008; Cham, vd., 2019). Hastanelerin hastalarının tatmin düzeylerini düzenli olarak değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu değerlendirmeler için de müşteri anketi, öneri kutusu ve diğer geri bildirim programları, hastaların memnuniyet düzeyini ele almanın yolları olabilir.

Algılanan hizmet kalitesi, sosyal medya iletişimi, ağızdan ağıza iletişim ile marka imajı ve hasta tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olan çalışmada, örneklemin sadece özel sağlık kuruluşlarının hastalarını kapsamaması bu araştırmanın en önemli kısıtıdır. Dolayısıyla, araştırmanın sonuçlarının bütün hastaneler için genellenerek değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu konu ile ilgili yapılacak olan ileriki çalışmalarda farklı yaş, eğitim, mesleki gelir grupları ve farklı işletme özelliklerine sahip hastaneleri kapsayan örneklem seçilmesi farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir. Öte yandan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar konunun daha iyi anlaşılması için ileride yapılacak olan çalışmalarla karşılaştırılabilir.

KAYNAKLAR

- Apaydın, F. (2009). 'Sağlık İşletmelerinde Marka Yönetimi', *Sağlık İşletmeleri Yönetim Rehberi*, (Ed: A. Coşkun ve A. Akın), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Aşar, H. (2020). Sağlık Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesi ve Hasta Memnuniyetine Yönelik Bir Araştırma: *Mardin İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Bruhn, M. Schoenmueller, V. ve Schäfer, D.B. (2012), "Are Social Media Replacing Traditional Media in Terms of Brand Equity Creation?", *Management Research Review*, 35/9, 770-790.

Ş. Sağlık

- Cham, T. H. Lim, Y. M. Aik, N. C. and Tay, A. G. M. (2019). "Antecedents of Hospital Brand Image and the Relationship With Medical Tourists Behavioral Intention", *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 10 /4, 412-431.
- Choi, K. S. Cho, W.H. Lee, S. Lee, H. ve Kim, C. (2004), "The Relationships Among Quality, Value, Satisfaction and Behavioral Intention in Healthcare Provider Choice: A South Korean Study", *Journal of Business Research*, 57/8, 913-921.
- Curry, A. ve Sinclair, E. (2002). "Assessing the Quality of Physiotherapy Services Using Servqual", *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 15(4/5): 197-204.
- Çavuşoğlu, S. ve Bilginer, F. G. (2018). "Tüketici Deneyimlerinin Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Bingöl İli Örneği", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 72-85.
- Doğan, T. G. Doğan, S. ve Soysal, A. (2018). "Sağlık Kurumlarında Algılanan Kalitenin Marka Denkliği Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Kayseri’de Özel Hastanelerde Bir Araştırma", *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 71-94.
- Ennew, T. Christine, Ashish, K. Banerjee, Derek, L. (2000). "Managing Word of Mouth Communication: Empirical Evidence From India", *International Journal Bank Marketing*, 75-82.
- Erdem, R. Rahman, S. Avcı, L. Demirel, B. Köseoğlu, S. Fırat, G. Kesici, T. Kırmızıgül, Ş. Üzel, S. ve Kubat, C. (2008). "Hasta Memnuniyetinin Hasta Sadakatinin Üzerine Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 95-110.
- Eroğlu, A. (2010). Çok Değişkenli İstatistik Tekniklerin Varsayımları, (Editör: Şeref Kalaycı). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (5. Baskı). Ankara: Asil Yayıncılık, 205-233.
- Grewal, R. Cline, T. W. Davies, A. (2003). "Early entrant advantage, Word – Of- Mouth Communication, Brand Similarity and the Consumer Decision- Making Process", *Journal of Consumer Psychology*, 3, 187-197.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*. (3. Baskı), Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Hair, J. F. Black, W. Anderson, R. Babin, B. R. ve Tahtam, R. L. (2006). *Multivariate data Analysis With Readings*, London: McmillanBookCompany.
- Hsieh, A.T. and Li, C.K. (2008). "The Moderating Effect of Brand Image on Public Relations Perception and Customer Loyalty", *Marketing Intelligence and Planning*, 26/1, 26-42.
- Işık, O. (2011). Algılanan Kalitenin Hastane Marka Değerine Etkisi: Tüketici Değerlendirmesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jalilvand, M. R. ve Samiei, N. (2012), "The Effect of Electronic Word of Mouth on Brand Image and Purchase Intention: an Empirical Study in the Auto Mobile Industry in Iran", *Marketing Intelligence and Planning*, 30/4, 460-476.
- Keskin, D. H. ve Çepni, B. (2012). "Ağızdan Ağıza Pazarlama Kapsamında Demografik ve Sosyal Faktörlerin Üniversite Öğrencilerinin Sinema Filmi Tercihleri Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16, 99-117.
- Kıyat, B. D. ve Sütçü, Ç. S. (2013). *Research on Measuring Perceptions of Reputation in the Health Sector Through Social Media New Challenges, New Opportunities: Interdisciplinary Perspectives on Reputation Management*, Pozitif Matbaacılık, Ankara.
- Kim, Y. K. Cho, C. H. Ahn, S. K. Goh, I. H. ve Kim, H. J. (2008). "A Study on Medical Services Quality and its Influence Upon Value of Care and Patient Satisfaction- Focusing Upon Outpatients in a Large-Sized Hospital", *Total Quality Management*, November /19/11, 1155-1171.
- Koçak, A. ve Buldukluk, Y. (2010). "Sağlık İletişimi: Yaşlıların Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6/3, 5-17.
- Lam, S.K. (1997), "SERVQUAL: A Too For Measuring Patients' Opinions of Hospital Service Quality in Hong Kong", *Total Quality Management*, 8/4, 145-152.
- Lim, B. C. and Chung, C., M. (2011), "The Impact of Word-Of-Mouth Communication on Attribute evaluation", *Journal of Business Research*, 64/1, 18-23.

S. Sağlam

- O’Cass, A. ve Grace, D. (2004), “Exploring Consumer Experiences With a Service Brand”, *Journal of Product and Brand Management*, 13/4, 257-268.
- Pallant, J. (2016). *SPSS Kullanma Kılavuzu: SPSS ile Adım Adım Veri Analizi*. (Çevirenler: Sibel Balcı ve Berat Ahi) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Panjakakornsak, V. (2008), “A Comprehensive Model for Service Loyalty in the Context of Thai Private Hospitals”, *AU Journal of Management*, 6/2, 61-73.
- Parasuraman, A. Zeithaml, A. U. ve Berry, L. (1985). “A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research”, *Journal of Marketing*, Sonbahar Dönemi/ 49, 41-50.
- Petromilli, M. Michalczyk D. (1999). “Your Most Valuable Asset: Increasing the Value of Your Hospital Through Its Brand”, *Marketing Health Services*, 19/2, 4-9.
- Peyrot, M. Cooper, P. D. Schnapf, D. (1993). “Consumer Satisfaction and Perceived Quality of Out patient Health Services”, *Journal of HealthCare Marketing*, 13/1, 24-34.
- Podoshen, J.S. (2008), “The African American Consumer Visited: Brand Loyalty, Word-Of-Mouth and the Effects of the Black Experience”, *Journal of Consumer Marketing*, 25/4, 211-222.
- Riezebos, R. (2003), *Brand Management: A Theoretical and Practical Approach*, Financial Times PrenticeHall, Harlow.
- Samancı, M. ve Kök, S. B. (2020). “Sağlık Kurumlarında Algılanan Hizmet Kalitesi: Samsun İli Örneği”, *Sağlık Yönetimi ve Liderlik Dergisi*, 1: 43-53.
- Severi, E.ve Ling, K. (2013). “The Mediating Effects of Brand Association, Brand Loyalty, Brand Image and Perceived Quality on Brand Equity”, *Asion Social Science*, 9/3, 125-137.
- Şahin, E. ve Solunoğlu, A. (2019). “Planlı Davranış Teorisi Kapsamında Sokak Yemeği Yeme Niyetinin Ölçülmesi: Mersin Örneği”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16/3, 383-397.
- Tabachnick ve Fidell, (2013). B.G. Tabachnick, L.S. Fidell *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.) Pearson, Boston.
- Tosyalı, H. ve Sütçü, Ç.S. (2016). “Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Bireyler Üzerindeki Etkileri”, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3/2, 3-22.
- TUİK, (2021). Kamu ve Özel Yataklı Sağlık Kurumlarının Yatak Sayıları, 11.10.2021:<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101>,
- Uzun, B. ve Uydacı, M. (2010). “Sağlık Kurumlarında Ağızdan Ağıza Pazarlama ve Bir Pilot Çalışma”, *Öneri Dergisi*, 34, 87-95.
- We are Social Digital, (2021). 05.07.2021:<https://wearesocial.com/digital-2021>.
- Yakın, V. (2011). “İnternet Perakendeciliği ve Ağızdan Ağıza Pazarlama İlişkisi: Tuğla Duvarlar Yıkılabilir Mi?”, *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-18.
- Yetim, B. Çelik, Y. (2021). “Sağlık Sektöründe Bireylerin Hizmet Sunucu Tercihlerini Etkileyen Faktörler”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 174-185. Doi: 10.18026/cbayarsos.682772.
- Yu, H. S. Zhang, J. J. Kim, D. H. Chen, K. K. Henderson, C. Min, S. D. ve Huang, H. (2014). ‘Service Quality, Perceived Value, Customer Satisfaction, and Behavioral Intention Among Fitness Center Members Aged 60 Years and Over’, *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 42/5, 757-767.
- Zeithaml, V. A. Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). “The Behavioural Consequences of Service Quality”, *Journal of Marketing*, 60, 31-46.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Bozhüyük, B. (2022). "Fransız-Belçika" Çizgi Roman Üslubunun, Tarihsel Açıdan Gelişimi ve Görsel Yapısının İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 43-57.

"FRANSIZ-BELÇİKA" ÇİZGİ ROMAN ÜSLUBUNUN, TARİHSEL AÇIDAN GELİŞİMİ VE GÖRSEL YAPISININ İNCELENMESİ

Bayram BOZHÜYÜK*

Öz

Toplumların geçmişten bu yana geliştirmekte olduğu görsel kültür ve sanatsal birikim farklı alanlarda yapılan işlere yansımaktadır. Çizgi roman yapımında da karakter tasarımı, renk uygulamaları gibi temel özellikler bazen kültürler arası değişiklikler göstermektedir. Dolayısıyla bir çizgi romanın görsel açıdan temel özelliklerini çizgi romanı üreten çizer belirlese de, çizerin yaşadığı kültür onun üslubunun gelişmesinde etkili olmaktadır. Dünya'nın birçok yerinde çizgi romanlar üretilmektedir. Çizgi roman konusunda da farklı tasarım anlayışları ve üsluplar coğrafi açıdan bölgeden bölgeye değişiklikler gösterebilir. A.B.D'deki "comic"ler ya da Japon "manga"larının yanında Fransızca konuşan ülkelerin ürettiği çizgi roman şekli günümüzde önemli ekollerden birisidir. Fransız-Belçika çizgi roman üslubunun matbaa öncesi zamanlara kadar köklü bir tarihsel gelişim süreci vardır. Bu önermeyi destekleyen önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu yüzden önce makalede çizgi romanın Fransa'da tarihsel gelişim süreci temel hatlarıyla anlatılmış, Fransız-Belçika çizgi romanlarının tarihsel gelişiminin üslup bağlamında çizgisel dile, karakter tasarımlarına ve konu seçimine etkisi örneklerle incelenmiş, popüler kültürdeki yeri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Grafik, Çizgi roman, İllüstrasyon, Bandes dessinées*

HISTORICAL DEVELOPMENT AND VISUAL STRUCTURE OF "FRENCH-BELGIAN" COMICS STYLE

Abstract

The visual culture and artistic accumulation that societies have been developing since the past is reflected in the works done in different fields. In the production of comics, basic features such as character design and color applications sometimes vary between cultures. Therefore, although the artist who produces the comic determines the visual basic features of a comic, the culture of the cartoonist is effective in the development of his style. Comics are produced in many parts of the world. Different design approaches and styles in comics may vary from region to region in terms of geography. In addition to the "comics" in the USA or the Japanese "manga", the form of comics produced by French-speaking countries is one of the important schools today. The Franco-Belgian comic style has a deep-rooted historical development process back to pre-printing times. There is important information to support this proposition. Therefore, in the article, the historical development process of the comics in France was explained in basic terms, the effect of the historical development of the French-Belgian comics on the linear language, character designs and subject selection in the context of style was examined with examples, and information was given about its place in popular culture.

Keywords: *Graphic, Comics, Illustration, Bandes dessinées.*

*Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Sanatlar Bölümü, GAZİANTEP.
e-posta: bayramb@gantep.edu.tr (orcid.org/0000-0002-3958-5072)

Giriş

Toplumların görsel imgeleri üretme ve algılama şekilleri görecelilik arz etmektedir. Kültürlerin yaşadığı coğrafya, tarihsel süreç, dil gibi unsurlar o kültürün sanatında etkili olmaktadır. Görsel kültürün farklılık içermesi geçmişte olduğu gibi günümüz toplumlarında da söz konusudur. Sanatın ortaya çıkmasındaki kullanılan araç gereçler bazen aynı şeyler olsa da ortaya çıkan sonuç farklılık göstermektedir. Dolayısıyla kültürden kültüre birçok sanat türünde farklılıklar olduğu gibi çizgi romanlarda da değişik anlayışlar bulunmaktadır.

Çizgi romanların yayımlanma ve üretim açısından çizgi roman olarak ortaya çıkması endüstri devrimi dönemindeki yayınlar aracılığı ile olsa da, teknik anlamda ilk çağlardan beri bir gelişim süreci bulunmaktadır. Özellikle ilkçağın papirüs yazmalarından, ortaçağın minyatürlü el yazmalarına kadar bir inceleme yapıldığında yazılı ve görsel ifadelerin bir yüzey üzerinde panellere bölünerek ifade edildiği eserlerle karşılaşılmaktadır. Bu durum çizgi romanların gelişiminin tarihin ilk zamanlarında başladığı fikrini desteklemektedir. Buna ek olarak ortaçağın sonlarından sanayi devrimine kadar ki geniş süreç içerisinde Avrupa'daki karikatür yapımı çizgi romanın modern yayın aracına dönüşmesinde geçiş dönemi görevi görmüştür. Ayrıca modern çizgi roman alanında özgün üslupların oluşturulmasında kültürlerin geçmişten getirmiş oldukları sanatsal birikimin de etkili olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla çizgi romanda Fransız-Belçika üslubunun ortaya çıkışının bu bağlamda tarihsel bir süreci bulunmaktadır. Dünya'da grafik illüstrasyon konusunda ilerleme kaydetmiş Japon sanatının bir ögesi haline gelen "manga"larda da tarihsel ve kültürel izler bulunmaktadır. Yine İtalyan çizgi roman ekolü "fumetti" kapsamında yetişen sanatçıların çokluğu ve ürünlerinin panellerinde figürlerin ele alınışındaki üslup tarihten gelen sanatsal bir birikimin sonucudur. Amerikan çizgi roman yapıcılığının ise kendine özgü gelişim süreci olsa da kökenleri Avrupa'ya dayandığı söylenebilir. Fransız-Belçika çizgi roman üslubu, 20. yüzyılda önemli çizgi roman eserleri üretmiştir. Fransız-Belçika ekolü çizgi romanlar 20. yüzyılın görsel anlamda popüler kültür materyalleri içerisinde önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla bu ekolün 20. yüzyıla gelindiğinde kültürel ve grafik tasarım alanında önemli hale gelmesindeki sebepler bu araştırmayı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca popüler hale gelmiş Fransız-Belçika üslubunun bazı çizgi roman eserleri incelenerek karakter gelişimi ve hareket bağlamında temel hatları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Fransız-Belçika çizgi romanlarının "Fransız-Belçika" olarak isim almasında ve ayrılmasının sebebinde de edebi ve kültürel bir tavır bulunmaktadır. Fransızcanın konuşulduğu Fransa'da ve Belçika'da görsel kültür ve coğrafi yakınlık bulunmaktadır. Bu sebeple Fransız-Belçika üslubuna "Frankofon" denildiği de olmuştur. Frankofon (Fransızca: la francophonie), Fransızca konuşan kimse için veya çoğunluk olarak Fransızca konuşanlara verilen isimdir (Frankofon, 2020: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Frankofon>). Yine Fransız-Belçika ekolüne Fransızca "Bande Dessinée (Fransızca: "çizimlerin olduğu bantlar" kelimesinden anlaşılması gereken "çizgi roman")" ya da kısaltılmış hali "BD" de denilmektedir. Her ne kadar "Bande Dessinée" Fransızcada çizgi roman anlamına gelse de Fransız-Belçika ekolü için bu tümce kullanılmaktadır. Bu yüzden makalede Fransız-Belçika ekolünden bahsederken "BD" kısaltması kullanılmıştır.

Fransız-Belçika çizgi romanları hem tarihsel açıdan gelişimi hem de üslup açısından değerlendirmede yöntem olarak popüler örnekler seçilmiş ve bu örnekler üzerinden açıklamalar yapılmıştır. Fransız-Belçika çizgi romanlarının tarihsel süreçte gelişimini açıklamak için ortaçağ minyatürlü el yazmalarına, matbaa sonrası resimli ilanlara, karikatürlere değinilmiştir. Makalede Fransız-Belçika üslubunun ortaya çıktığı Batı Avrupa'ya ait çizgi romanı ilgilendiren bazı görsel eserler incelenmiştir. Daha sonra bu üslubun ortaya çıkartmış olduğu dünyaca bilinen hale gelmiş ürünlerinin biçimsel özellikleri anlatılmıştır. Fransız-Belçika üslubunun görsel yapısında hareket ve duygu ilişkisi ve buna bağlı olarak panellerdeki renkler ve biçimlendirmelerde 20. Yüzyıl başlarıyla, 21 yüzyılın webcomicileri arasında farklar bulunmaktadır. Fakat genel anlamda incelendiğinde Fransız-Belçika üslubu çizgi romanların içerik bağlamında edebi ve tarihi derinliğini çizgi romanın dijitalleşmesine rağmen sürdürmektedir. Bu yargı araştırmada Fransız-Belçika üslubunun popülerleşmiş ve dünyaca kabul görmüş eserleri üzerinden örneklerle anlatılmak istenilmiştir. Ayrıca Fransız-Belçika üslubunun günümüz popüler kültüründeki önemi üzerinde de durulmuştur. Elde edilen bilgilerle Fransız-Belçika çizgi romanlarının yapısını incelemek, kültürel geçmişi hakkında önemli bilgiler ortaya koymak, çizgi romanın Batı Avrupa'daki kökenlerine vurgu yapmak ve çizgi roman hakkında literatüre yeni bilgiler kazandırılması amaçlanmıştır.

1. ÇİZGİ ROMANIN FRANSIZCA KONUŞAN COĞRAFYALARDAKİ TARİHİ GELİŞİMİ

Batı Avrupa'nın görsel sanatlar tarihi önce mağara resimleriyle başlamaktadır. Daha sonra Avrupa'nın eski pagan toplulukları tarafından üretilen çeşitli yüzeylere işlenmiş motif ve formlar görsel açıdan önem taşımaktadır. Ortaçağ'a gelindiğinde IV. ve V. yüzyıllarda, Fransa'da Hıristiyanlığı kabullenip kiliselerini inşa etmek isteyenler mevcut pagan yapılarından faydalanmışlardır. Önceki dönemlere ait yapı unsurlarının ve süsmelerinin yeniden kullanılmasına sanatsal ve kültürel devamlılık göstergesi olarak sık sık rastlanmaktadır (Göğebakan, 2017: 23). Bu nedenle pagan motifleri Hıristiyanlık dönemi çeşitli el yazması kitaplarda, mimaride ve bezemelerde varlığı sürdürülmüştür. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu çökerken Avrupa kavimleri de kültürlerini yaşamaları için kendilerine hâkimiyet alanı bulmuştur. Bu duruma ek Hıristiyanlık ta inanç ve felsefe anlamında kendisine etki alanı bulmuştur. Bu olayların yaşandığı 5. Yüzyıl ile 15. Yüzyıl arasındaki dönem ortaçağ olarak adlandırılmaktadır. Ortaçağ, antik kültürden gelen bazı sanatsal özellikleri taşısa da Rönesans dönemine kadar ortaçağ kendi içerisinde yapıtlarıyla özgün kalmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sındaki dini veya seküler el yazma eserleri görsel sanatlar için özellikle de grafik sanatı açısından önemlidir. Çünkü ortaçağ el yazmalarının sayfa düzeni ve içlerinde barındırmış olduğu illüstratif anlatımlar, tipografik öğeler çizgi romanın kökenine dair belirli ipuçları vermektedir. Ortaçağ Avrupa el yazmalarını inceleyen çizgi roman teorisyenleri, metin ve görüntü arasındaki bağlantıları ortaya koyarak, el yazmalarının çizgi romanın kökenine dair bir dizi olası ilişki kurmuşlardır (Hurlbut, 2015: 1). Bu düşünceyle, çizgi roman araştırmalarının dilini ortaçağa uygulayacak bir retorik model geliştirmek mümkündür. Çünkü ortaçağ sanatı sadece çizgi romanların öncüllerini içermez, çizgi romanların kendisini de içerir (Wiegand, 2017: 1). Ayrıca ortaçağ Avrupa minyatürlü el yazmalarındaki konu edinilen azizler, farklı dini ve mitolojik karakterler ve hikâyeleri tıpkı günümüz çizgi romanlarının süper kahramanlarına atıfta bulunan eski versiyonları gibi görünmektedir. Fransa'daki bazı el yazmalarında çizgi roman görünümüne sahip; konuşma alanlarının olduğu, konuların ardışık şekilde panellere bölünerek anlatıldığı illüstrasyonlar bulunmaktadır (Görsel 1).



Görsel 1: Solda “Etienne Harding incili”nden (1109-1112) bir sayfa örneği. Sağda “Liber Floridus” (1090-1120) isimli el yazmasının sayfa örneği.

(Kaynak: http://www.enluminures.culture.fr/documentation/enlumine/fr/BM/dijon_035-01.htm, Ekran Görüntü, Erişim Tarihi: 14.09.2021)

(Kaynak: <https://i.pinimg.com/736x/e1/6c/3b/e16c3b859e8d6b5b2d925de99b44df16--saint-michel-medieval-art.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 14.09.2021)

Ortaçağ el yazması eserlerin üretilmeye devam ettiği 15. yüzyılda, yüksek baskı teknikleri batı Avrupa'da bilinmektedir. 15. yüzyılda Gutenberg'in geliştirdiği matbaa tekniğinin yanı sıra Avrupa'da ahşap kalıplı baskı sistemleri kullanılmıştır. Belçika'da, ahşap kalıptan oyulmuş 1418 tarihli “The Virgin surrounded by Four Saints”

(dört aziz ile çevrili bakire) isimli eser bilinen en eski gravürdür. Bu eser şimdi Brüksel Müzesi'nde sergilenmektedir (Younger, 1950: 9) Bu gravür incelendiğinde figürlerin etraflarındaki konuşma bantları görülmektedir (Görsel 2).



Görsel 2: The Virgin surrounded by Four Saints (1418-1460) gravürü.

(Kaynak: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brussels-madonna-virgin-saints-garden-1418-1460.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

15. yüzyılda matbaanın Gutenberg tarafından Almanya'da geliştirilmesinin hemen ardından Batı Avrupa ülkelerinde Gutenberg'in baskı sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Çeşitli yayın türleri arasında resimli kitaplar üretilmiştir. 17. Yüzyıldan itibaren sanatın Avrupa'da yönü İtalya'dan batı Avrupa'ya doğru kaymaya başlamıştır. Fransa kralları, saraylarını süslemek amacıyla İtalyan sanatçıları Fransa'ya çağırınca, sanat kurumları, Fransa'da da yaygınlaşmıştır. İtalya'dan Fransa'ya giden sanatçılar orada özel bazı atölyeler kurarak yeni düşünce biçiminin yerleşmesine önayak olmuşlardır (Özsezgin, 1973: 1). Bu durum 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ortaya çıkacak birçok yeni sanat akımının merkezini Batı Avrupa haline getirmiştir. Ayrıca 18. yüzyılda aydınlanma dönemi önemli düşünürlerinin, bilim insanlarının Batı Avrupa'da yetişmesi de batı sanatının konu ve kavramsal açılarından zenginleşmesine olanak sağlamıştır.

Aydınlanma döneminde Fransa'da grafik illüstrasyon anlamında gravür ve tahta kalıp teknikleriyle bir çok baskı yapılmıştır. Özellikle grafik ürün bağlamında Fransa'da 18. yüzyılda karikatürler yayınlanmaya başlanmıştır. Karikatürler içerik bakımından günlük olayları ve fikirleri eğlenceli ve görsel açıdan ele alarak anlattığından Fransız devrimi öncesinde halk tarafından takip edilmiştir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Paris, Londra ve Berlin gibi şehirler, farklı lehçeler ve diller konuşan ve iletişimi zorlaştıran bir insan akını yaşamıştır. Ayrıca Paris nüfusunun sadece yarısı okuyabilmektedir. Dolayısıyla karikatürler, hem dil hem de okuma yazma bilmeyenlerle okurların arasındaki uçurumu kapattığından oldukça popüler hale gelmiştir (French Caricature: Social Commentary, 2007: <http://exhibits.hsl.virginia.edu/caricatures/fr1-scenes/>). Bu yüzden tek panelli ya da iki üç panelden oluşan kısa anlatımların olduğu karikatürler, Fransa'da çizgi roman kültürünün oluşmasındaki etkenlerden birisi olduğu düşünülebilir. 18. Yüzyılda lüks modayı ve dönemin politikalarını eleştiren karikatürlerin üretimi Fransa'da artmıştır. Bu karikatürlerin 1789 Fransız ihtilali öncesindeki Fransa'daki toplumsal durumun anlaşılması kapsamında başlıca ayrı inceleme konusudur (Görsel 3).



Görsel 3: Devasa peruklar için modayı hicveden 18. yüzyıl Fransız karikatürü. 1785.

(Kaynak: <https://www.alamy.com/stock-photo-18th-century-french-caricature-satirising-the-fashion-for-enormous-131473199.html>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 14.12.2021)

Ortaçağ'da üretilen panelli el yazmalarından aydınlanma dönemi karikatür yapımına BD ekolünün gelişim sürecinin anlaşılmasında önem taşımaktadır. 1789 Fransız devrimiyle neredeyse eş zamanlı başlayan, Avrupa'da endüstri devrimi grafik illüstrasyon ve basım teknikleri alanında üretim şeklini değiştirmiştir. Baskıdaki teknolojik ilerlemeler nedeniyle karikatür, günün güncel temalarına ve olaylarına hızlı bir yanıt vermek için de çok uygun bir araç olmuştur (French Caricature: Social Commentary, 2007: <http://exhibits.hsl.virginia.edu/caricatures/fr1-scenes/>). Gazetelerde yayınlanan ardışık anlatımlı mizah çizimleri 19. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamıştır. Hali hazırda kullanılan yüksek baskı ve gravür tekniklerinin yanında litografi ve ardından kromolitografi baskının gelişimi, sonrasında ofset makinesinin icadı renkli baskı işinde ve tasarımların üretiminde yeni bir çığır açmıştır. On dokuzuncu yüzyılda grafik anlatılar; resimli metinlerdeki metnin ortadan kaldırılması, yerine film kurgusuna benzeyen görsel bir dilbilgisinin geliştirilmesi, balonların ortak kullanımıyla yeni bir kimlik ve üretimle beraber olağanüstü yoğun bir serileştirme sürecine girmiştir (Pagello, 2016: 1). 17. ve 18. yüzyılda edebiyatta yaygınlaşan fabllar Fransız edebiyatında ve sonra dünya edebiyatını etkileyen bir tür olmuştur. Latince hikâye anlamı anlamına gelen "fabula" sözcüğünden kaynağını alan fabl, ahlak öğretisi sunarak, kıssadan hisse türünde simgesel hikâyeler anlatılır. Kahramanı hayvanlar olan bu türde, teşhis ve intak sanatlarına bolca yer verilir (Ungan, 2015: 2). Hayvanlı hikâye anlatımı formu fabllar, 19. yüzyılda Fransa'da resimli ardışık panellerle üretilmiş çocuk kitaplarının basılmasının da temelini oluşturmuştur (Görsel 4).



Görsel 4: Fables choisies pour les enfants / La Fontaine (Çocuklar için masallar / La Fontaine) isimli eserin Louis-Maurice Boutet de Monvel çizim ve panelleri (1888).

(Kaynak: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65669231/f22.image>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

19. yüzyılda Fransa, baskı ve illüstrasyon konusunda işler yapan bir çok sanatçının yaşadığı ve eğitim aldığı ülke olmuştur. Modern çizgi romanın öncüsü sayılan Rodolphe Töpffer'de Paris'te eğitim almış bir sanatçıdır (Rodolphe Töpffer, 2021: https://en.wikipedia.org/wiki/Rodolphe_T%C3%B6pffer). Rodolphe Töpffer (1799-1846), birçok kişinin ilk çizgi roman veya grafik roman olarak kabul ettiği bir resimli hikâye olan Histoire de Mr. Vieux Bois'i 1827'de tamamlamıştır (Leuner, 2015: 200). Çizgi roman panelleri ve karikatürler 19. Yüzyıl boyunca gazete ve dergi sayfalarında yer almıştır. Fakat 1893'te Georges Colomb Christophe, La Famille Fenouillard'ı albüm formatında yayınlamıştır. La Famille Fenouillard, dünya coğrafyasını, orta sınıf karakterlerinin turist olarak seyahat

ettikleri sıradaki hem komik hem de acımasız olayları işlemektedir (Hoerner, 2007: 190). La Famille Fenouillard bu anlamda resimli anlatımların gazete ve dergi gibi unsurlardan bağımsız hale gelmiş ilk örneklerindedir (Görsel 5).



Görsel 5: La Famille Fenouillard isimli yayından sayfa örneği.

(Kaynak: <https://pictures.abebooks.com/inventory/1370379477.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

20. yüzyılda çizgi roman gazete köşelerinden yavaş yavaş kendi başına yayın halini almaya başlamak suretiyle özgün bir ifade alanı haline gelmiştir. Özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde karakter tasarımlarının geliştirilmesi ve süreli çizgi romanların yayınlanması çizgi romanların 20. yüzyılda kurumsal bir hale gelmeye başladığını göstermektedir. BD ekolüne ait çizgi roman ürünleri de 20. yüzyılın başında yaygınlaşmaya başlamıştır. BD ekolü ilk çizgi romanlardan olan J.P.Pinchon yapımı "La Semaine de Suzette" (1905) dergileri orta sınıfa ait çocukların ve gençlerin ilgisini çekmiştir (History Of The French and Francophone Comics, 2010: <https://mt.ambafrance.org/History-of-the-French-and>). 20. Yüzyılın başlarında bir diğer BD çizgi roman olan "Les Pieds Nickelés" 1908'de Fransa'da Louis Forton tarafından çizilmiş ve senaryolaştırılmıştır (Axelroud, 2015: 82) (Görsel 6).

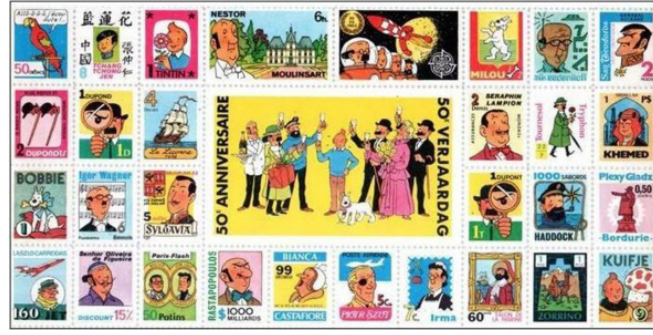


Görsel 6: Solda Sağda La Semaine de Suzette'nin çizgi roman panelleri. Sağda Les Pieds Nickelés isimli yayının kapakları.

(Kaynak: <https://www.invaluable.com/auction-lot/becassine-au-pays-basque-ed-de-la-semaine-de-suze-521-c-2434d51845>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 16.09.2021)

(Kaynak: <https://www.cnews.fr/racines/2015-05-27/pourquoi-certains-malfrats-sont-ils-appelés-pieds-nickeles-704852>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

20. Yüzyılın başlarında Belçika'da "Spirou" (1938) ve "Tintin" (1946) adlı haftalık yayınlar ilgi görmeye başlamıştır (History Of The French and Francophone Comics, 2010: <https://mt.ambafrance.org/History-of-the-French-and>). Özellikle "Tintin" in yapmış olduğu dünya seyahatleri; bu çizgi romanın üretildiği dönemlerde okurlara farklı coğrafyaları ve kültürleri tanıtmaları bakımından kültürel bir işlev de sağlamıştır. Tintin Belçika'nın sembollerinden birisi haline gelmiştir. Belçika'daki "Musee Herge" çizgi roman müzesi bulunmaktadır ve bu müzede "Tintin" olmak üzere BD ekolüne ait birçok çizgi roman bulunmaktadır. Dolayısıyla Tintin ve diğer BD ekolü çizgi roman karakterleri markalaşmıştır. Bu yüzden sadece çizgi roman sayfaları arasında kalmayıp aynı zamanda değişik baskılı ürünler üzerinde de kullanılmaktadır (Görsel 7).



Görsel 7: Tintin posta pulları (1979).

(Kaynak: <https://www.swapmeetdave.com/Herge/Philately/labels-30-1979.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

1940 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa ve Belçika Almanya'ya karşı yenilmiştir. Almanlar Haziran 1940'ta Paris'e girdiğinde, tüm çocuk yayınlarını yayını askıya alınmıştır (Tufts, 2008: 55). Bu dönemde aynı kaderi paylaşan ve dil birliği olan Fransız ve Belçikalılar çizgi roman ile kültürel yakınlaşmayı ortaya koymuşlardır. 1944 yazında Paris özgürlüğüne kavuştuğunda, savaş hakkında renkli resimli, yirmi dokuz sayfalık, ciltli bir çizgi roman, bir gecede piyasada görünmüştür. Bu yayının adı "La bête est morte!" (Canavar öldü) 'dir. Bu çizgi romanda İkinci Dünya Savaşı'nın tüm önemli karakterleri yine fabl türünde hayvanlarla temsil edilmiştir (Tufts, 2008: 44) (Görsel 8).



Görsel 8: "La bête est morte!" isimli çizgi romanın sayfa örneği (1944).

(Kaynak: <https://picclick.fr/CALVO-LA-B-%C3%80TE-EST-MORTE-%C3%A9dition-originale-384182073136.html>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

1950'ler, Fransız çizgi roman sanatçıları için ticari ve finansal özgürlükler getirmiştir. BD üreten ülkelerde birçok bireysel çizgi romanlar üreten kişilerin yanında yeni üretime başlayan stüdyoların sayısı da artmıştır. Bu durum İkinci Dünya savaşı bitiminde BD yayınlarının Dünya'da popülaritesinin artmasını sağlamıştır. Özellikle Herge'in Milou ve Tintin çizgi romanları sayesinde 20. yüzyılın ortaları BD ekolünün altın yılları olarak adlandırılmaktadır (Laberge, 2011: 133). François Bourgeon ve Hermann Huppen gibi ünlü BD sanatçıları, piyasadaki yeni çıkan diğer yayıncıları desteklemek için çizgi romanlar üretmesini engellememiş, hatta bu sanatçılar bazen kendi BD dizilerini, başka BD dizileri için askıya almışlardır (Bandes Dessinées, 2021: https://en.wikipedia.org/wiki/Bande_dessin%C3%A9e). Bu sayede BD üretiminde artış olmuştur. Ayrıca 20. Yüzyılda çizgi filmlerin artış göstermesi BD ekolü karakterlerinin de sahnede yer almasını sağlamıştır. Asterix, Tintin, Lucky Luke, Gaston Lagaffe, Les Schtroumpfs gibi yayınların çizgi film uyarlamaları BD ekolünün daha da tanınmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Asterix, Tintin, Lucky Luke, Les Schtroumpfs gibi yayınlar 21. yüzyıla gelindiğinde ise animasyona ve sinemaya uyarlanmıştır. Bu uyarlamalara ek olarak BD ekolü ürünlerin bilgisayar oyunları da üretilmiştir.

1970'lerde bilim kurgu türü çizgi roman yapımının Dünya'da popüler hale gelmesi BD ekolü çizerlerini yeni yayınlar ortaya koymaya sevk etmiştir. Les Humanoïdes associés tarafından 1975'te "Métal Hurlant" 21. Yüzyılda BD ekolü yayınlar üretilmeye devam etmektedir. 1990'lardan beri BD ekolü çizgi roman ve grafik roman konusunda uzmanlaşmış küçük yayınevlerinin sayısı artmıştır. Fransa'da ve Belçika'da; L'Association, Ego Comme X, Cornélius ve Vertige Graphic gibi yayınevleri hem biçim hem de içerik açısından ana akım çizgi roman türlerinden kopma arzusuyla biyografi, tarihi gerçeklik, röportaj gibi kurgusal olmayan materyallerin üretimine yönelmiştir (Miller, 2008: 98). Teknik anlamda ise 20. Yüzyılın önemli klasik çizgi romanları bilgisayarlı grafik uygulamalarının da gelişmesiyle BD ekolü dijital alanda da üretilmeye devam etmektedir. Carbone et Silicium, Persepolis, Tardi, prisonnier de guerre au Stalag II B gibi yayınlar 21. yüzyılda üretilmiştir. Webcomic BD ekolünü 21. Yüzyılda etkileyen diğer bir yayım türü olmuştur. Çizgi roman alanı, her zaman piyasa yasaları ve okuyucuların zevklerine göre belirlenen kârlılık arayışı tarafından güçlü bir şekilde yönetilmiştir (Rosier, 1988: 79). Fakat 20. yüzyılın sonlarında çizgi romanların dijital ortama taşınması karlılık, satış ve BD ürünleri için telif gibi sorunları ekonomik anlamda gündeme getirmiştir (Webcomics in France, 2021: https://en.wikipedia.org/wiki/Webcomics_in_France).

Görüldüğü üzere Fransa ve Belçika çizgi roman konusunda incelenmesi gereken tarihsel bir derinliğe sahiptir. BD ekolü ülkelerinde çizgi roman kültürü de son derece farklı bir yere konulmaktadır. "Comics in French: The European Bande Dessinée in Context" isimli kitabın özsözünde bu konuda Laurence Grove şunları yazmıştır:

"İngilizce konuşulan ülkelerde çizgi romanlar çocuklar veya yetişkinler için üretilmektedir. Fakat Fransa ve Belçika'da çizgi romanlar "Dokuzuncu Sanat" olarak kabul edilir ve şiir, mimari, resim ve heykel gibi sanatlardan beslenir. BD, kendi ulusal kurumlarına sahiptir, Gaulle'den itibaren devlet adamları tarafından düzenli olarak öncelikli bir yeri vardır ve övgüler alır. Tarihsel olarak, BD, ortaçağ minyatürlü el yazmalarından ve Rönesans amblem kitaplarından modern sinematografiye kadar Fransa'nın edebi ve sosyolojik gelişimi boyunca ortaya çıkan bir metin/görüntü etkileşimi geleneğinin doruk noktası olarak görülebilir" (Grove, 2010: 8)."

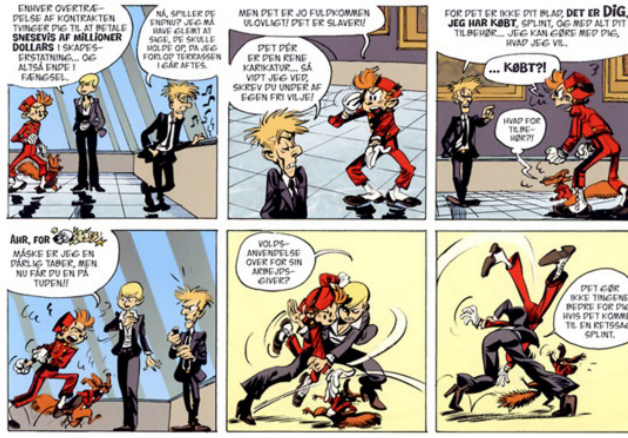
Çizgi romanların 20. Yüzyılda kültür yaratmak gibi bir yönü de bulunmaktadır. Bu yüzden BD ekolünün olduğu ülkelerde çizerler ve çizgi roman stüdyoları devlet ve kültür hakkında ilgili bakanlıklarca da 20. Yüzyıldan günümüze dek desteklenmektedir. Mitterrand'ın (1981-1986) kültür bakanı olarak görev yaptığı dönemde kültür üzerine devlet politikasında radikal bir yön değişikliği yapılmıştır. Bu politikaya göre artık kitle iletişim araçları tarafından yönlendirilen popüler kültürler, otantik kültür olarak değerlendirilmiştir (Michallat, 2011: 689). Bu politikanın devamı olarak Fransız kültür bakanlığı 2020 yılını "çizgi roman yılı" ilan etmiştir. Bu kapsamda birçok yayının lansmanı yapılmış, yayınlanmış, konferanslar düzenlenmiştir. "Patrimoine et bande dessinée" (Çizgi roman ve miras) teması etrafında bir dijital çizgi roman oluşturma yarışması da düzenlenmiştir (L'année de la bande dessinée à la BnF, 2020: <https://www.bnf.fr/fr/bd-2020-lannee-de-la-bande-dessinee-la-bnf>).

2. BD EKOLÜ ÇİZGİ ROMANLARINA ÖRNEKLER VE BU ÖRNEKLERDEKİ GÖRSEL ÜSLUP

Yüzyılda çizgi romanın bağımsız bir tür olarak yaygınlaşmış ve 1950'lerden sonra popüler kültürün bir parçası haline gelmiştir. Buna ek olarak çizgi romanın Frankofon ülkelerinde tarihsel gelişimi BD çizgi romanlarına görsel açıdan kendine has bir üslubun gelişmesinde etkili olmuştur. Bu bölümde BD ekolünün grafiksel anlamda kendine has üslubunun incelenmesi ve karakter yapılarının incelenmesi için BD'nin farklı dönemlerdeki Spirou, lucky Luke, Asterix, Les Schtroumpfs, Tintini vb. dünyaca en çok ilgi gören, popüler hale gelmiş eser örnekleri seçilmiştir.

Karakterlerin karikatürize edilerek ifade edilmesi BD ekolünün çizim üslubunu yansıtmaktadır. BD ekolünde çizgi roman sanatı biçimleri, karakter okumaya yönelik dış fiziksel girişimlere olan güvensizliğini ifade etmek için Romalı hicivci Juvenal'in "fronti nulla fides" (görünümlere güven yoktur) özdeyişini benimsemiştir. Juvenal'in beyanı, aynı zamanda karikatüristlerin ve çizgi romancıların, "görünümlerin aldatıcı olabileceği, öznelinin doğası hakkındaki gerçeğin tavırlara yansımalarıyla ortaya çıkacağı" iddialarını desteklemektedir (Hope, 2009: 2). BD ekolüne ait popüler anlamda bilinen eserler, illüstratif ve karakter tasarımları açısından incelendiğinde olayların işlenişindeki ana renk kullanımları ve panellerin hareketli nesnelere taşınması, figürlerdeki abartılı anatomilerden dolayı karikatürize bir yapıya sahiptir. Robert Velter'in çizdiği Spirou, André Franquin'in çizdiği Gaston, René Goscinny ve Albert Uderzo'nun Asterix'i incelendiğinde mekânlar, figürler ve hareketlerinde oran orantılar abartılı çizilmektedir. Görsel 9'daki Spirou'nun panel örnekleri incelendiğinde figürlerin ısıklık çalması, hareket

ve dönüşlerin çizgilerle ifade edilmesi, figürlerin arasındaki vücut dili ve anatomilerinde, yüzlerinde abartılı ve orantısız görünüm bulunmektedir. Bu bağlamda BD ekolünün ilk örneklerinde çizim özelliklerinin dinamik bir yapısı vardır denilebilir (Görsel 9).



Görsel 9: Spirou isimli çizgi romanın sayfa örneği.

(Kaynak: <https://spiroureporter.net/wp-content/uploads/2013/05/viper.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

BD ekolü 20. Yüzyılda hem ürettiği karakterlerle hem de çizim özellikleriyle genel anlamda karikatürize ve yalın formlara yönelmiştir. Bununla birlikte içerik bağlamında Asterix, Tintin ve Luck Luke gibi yayınlar tarihsel ve kültürel derinlik bakımından entelektüel özellikler taşımaktadır. BD ekolünün 1950’lerden sonra dünyaya ihraç edilmesinde konuşma balonlarındaki dil ve dile bağlı balonların uzun tasarımları da etkili olmuştur. Geniş çapta tercüme edilen Avrupa çizgi romanlarının yeni markası Tintin ve daha sonra Astérix, kendi ayırt edici özelliklerini geliştirirken (ligne claire çizim stili, uzun diyaloglar vb.), görsel dili önceki grafik hikâye anlatımı geleneklerinden bir kopuşu ifade ediyordu (Zanettin, 2018: 450). Asterix’in “Asterix et les Goths” isimli sayısının hem kapağında, hem de iç panellerinde kullanılan yazılardaki harf karakterlerinin seçimi ve diyaloglarda kültürel göndermeler bulunmaktadır. Bu tür yaklaşımlar Tintin ve Asterix serilerinde görülmektedir (Görsel 10).



Görsel 10: Asterix serisinden “Asterix et les Goths” isimli çizgi romanın kapak ve sayfa örneği.

(Kaynak: <https://images-na.ssl-images-amazon.com/images/I/81j2udcZzuL.jpg>, <https://www.fivesenseseducation.com.au/media/catalog/product/cache/7c9e542d7fbae759be59a73757b8b50f/d/o/door.png>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

BD ekolünde edebiyatın görsel ifadeye yansıdığı durumlar da bulunmaktadır. BD’lerde, Frankofon edebiyatındaki gibi fabl özellikleri olan karakterler vardır. Fabl kullanımı dünyanın diğer çizgi roman üreticisi ülkelerinde de başvurulan bir yöntemdir. Fakat Fransız-Belçika anlatım şeklindeki fablların diğer çizgi roman ekollerinden farkı tarihsel derinliğindedir. Fransız edebiyatında fabl denilince akla sadece La Fontaine gibi isimler ya da sade metinsel eserler gelmemelidir, ortaçağ el yazmaları da düşünülmelidir. Batı Avrupa’da ortaçağ’da 14. Yüzyılda yapılmış “Dit de Fauvain” isimli el yazmasında bir atın yaşamı kişiselleştirilerek anlatılması hem

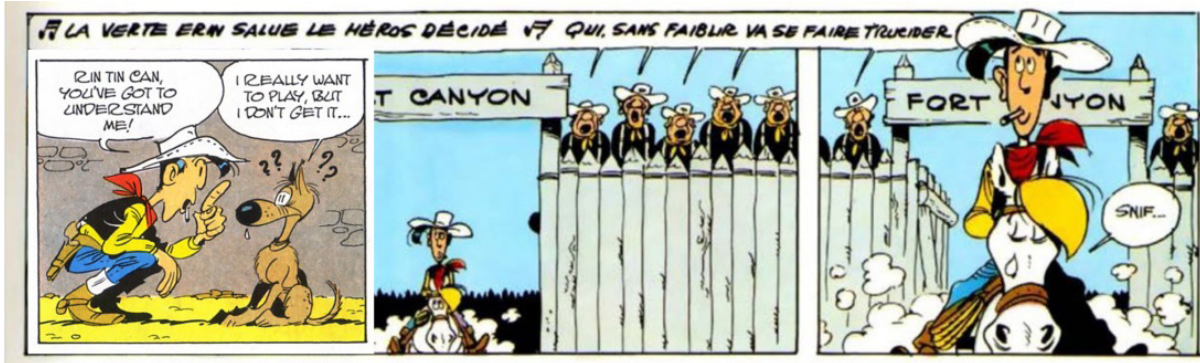
çizgi roman hem de fabl özellikleri taşımaktadır. (Görsel 11). Dolayısıyla batı Avrupa’da (Fransa ve Benelüks ülkelerinde) hayvanları kişiselleştirilerek üretilen karakter tasarımları bir gelenektir ve bu yüzden 20. Yüzyılın Amerikan ve Japon çizgi romanlarına nazaran daha eski örnekleri mevcuttur.



Görsel 11: Dit de Fauvain isimli el yazmasındaki panel örnekleri.

(Kaynak: <http://drawingandillusion.blogspot.com/2013/12/2014-year-of-horse.html>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 14.12.2021)

Morris tarafından çizilen Lucky Luke’taki fabl figürler Fransız-Belçika ekolünün birer yansımasıdır. Ayrıca karakter tasarımlarındaki karikatürize yapısı yalınlığıyla Lucky Luke tipik bir BD çizgi romanıdır. Çizgi romanda değişik becerilere sahip olan Luck Luke’ün atı Jolly Jumper (Düldül) ve gardiyan köpeği Rantanplan (Rintintin) fabl karakterlerdir (Görsel 12).



Görsel 12: Lucky Luke panel örnekleri.

(Kaynak: <https://downthetubes.net/p=464>, <https://64.media.tumblr.com/2450efde0c005485f8da167250d73b13/c6e4d8a0f7055a79-a6/s1280x1920/7ef86865caf6c1f3f0a490f71042c5ceaaf4381c.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 14.09.2021)

Çizgi roman ve çizgi filmlerde kullanılan yalın formlu yapı BD ekolünün kullandığı yöntemlerden birisi olmuştur. Başka bir deyişle “Ligne claire” (Yalın çizgi) anlamına gelen bu yapıda renkler, ışık ve gölgeler dolgular oluşturacak şekilde yapılmaktadır. Ligne claire, figürlerin ana hatlarının belirgin olması yoluyla figürlerin hemen tanınması için ortaya çıkmış bir çizim tekniğidir (Baetens ve Gelder, 2007: 183). Işık ve gölge unsurlarında tarama tekniği kullanılmaz, ışık gölge lekesele özellikler barındırır. Renk seçimlerinde canlı ve keskin geçişler vardır. Arka plan sahneler soluk ya da daha sadeleşmiş şekilde yapılır. Özellikle Belçikalı Hergé’in çizmiş olduğu Tintin (Tenten) BD ekolünün hem dinamik yapısını, hem de yalın formunu anlatmak için referans olarak düşünülebilir (Görsel 13).



Görsel 13: Tintin çizgi romanının panel örnekleri.

(Kaynak: <https://i.pinimg.com/736x/bf/5a/a6/bf5aa6c7aad27405f1a1c0bed81510b8--dupont-tintin.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

Peyo'nun çizdiği Les Schtroumpfs (Şirinler) serisi "ligne claire" tekniğine önemli örneklerdir. Bu teknik yer yer BD ekolünün yeni eserlerinde de görülmektedir. Buna bir örnek ise 21. Yüzyılın başlarında yayımlanan Persepolis'tir (Görsel 14).



Görsel 14: Solda Les Schtroumpfs (Şirinler) çizgi roman serisinin kapağı. Sağda Persepolis çizgi romanının panel örnekleri.

(Kaynak: <https://m.media-amazon.com/images/I/61QQ9B-2c9L.jpg>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

(Kaynak: https://www.bedetheque.com/media/Planches/PlancheA_18355.jpg, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

Dinamik yapı, yalın form, figürlerin karikatürize edilmesi ve fabllardan yararlanılması, BD ekolünü grafik illüstrasyon anlamında Amerikan comic çizgi romanlarından, fumetti'den veya Japon mangalarından ayıran en önemli özelliktir. Amerikan çizgi romanları ve fumettler renk ve figür yapısı gerçekçiliğe yakındır. Buna karşın Japon mangalarında dinamik yapının olduğu eserler olsa da gelenekten gelen belli başlı anatomik özellikler Japon mangalarında bir standart oluşturmaktadır.

20. yüzyılın sonlarında görsel sanatların hem üretiminde yaşanan değişiklikler BD ekolünü de etkilemiştir. 1970'lerden itibaren gerçekçi etkilerin hissedileceği formlar bu ekolün üretim alanını genişletmiştir. İllüstratif anlamda gerçekçi formlarla üretilen çizgi romanlar; efektleriyle, detaylarıyla ve taramalarıyla BD ekolüne uyum sağlamıştır. Gerçekçi çizim şekli, figürlerin panellerde daha farklı mesafelerde uzaklı yakınlı açılardan ele alınabilmesini sağlamaktadır. Klasik anlamda BD ekolünün en karakteristik özelliği olan yalınlık ve karikatür etkisi, gerçekçi şekilde çizim yapan çizerler tarafından fazla tercih edilmemiştir. Jean Van Hamme ve Grzegorz Rosiński'nin çizdiği Thorgal, Roger Lecureux tarafından yazılan Rahan ve Enki Bilal tarafından çizilen La Femme Piège gibi çizgi romanlar gerçekçi form yöntemin örneklerindedir (Görsel 15).



Görsel 15: Solda Rahan çizgi roman panel örnekleri. Sağda La Femme Piège çizgi romanının panel örnekleri.

(Kaynak: https://www.bdnet.com/img/couvpage/36/9782302076365_pg.jpg, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

(Kaynak: https://cafans.b-cdn.net/images/Category_50749/subcat_103884/xFblnFPF0502140702591.jpg, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

Gerçekçi etki grafik roman alanında da benimsenmiştir. Bu yöntem ile önemli edebiyat eserlerinin çizgi romanları yapılmıştır. Paul Gillon ve Claude Gendrot'un çizdiği Victor Hugo'ya ait Notre Dame de Paris, Naunerle Farr tarafından çizilen Alexandre Dumas'a ait Les Trois Mousquetaires gibi birçok eser gerçekçi formlarla çizgi romana dönüştürülmüştür (Görsel 16). Ayrıca Morris'e ait Lucky Luke gibi BD ekolü klasikleri de karikatürize ve sade formlarının yanında gerçekçi formlarla üretilmiştir. Jean Giraud'un Lucky Luke çizimleri buna örnektir (Görsel 16).



Görsel 16: Solda Paul Gillon ve Claude Gendrot'un çizdiği Notre Dame de Paris çizgi romanının panel örnekleri. Sağda Jean Giraud'un Lucky Luke çizgi romanının panel örnekleri.

(Kaynak: https://www.galerienapoleon.com/zoom_planche-originale-5-notre-dame-de-paris-par-paul-gillon-original-comic-art_gb_331_0.html, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

(Kaynak: <https://www.pipelinecomics.com/lucky-luke-blueberry-moebius-morris/>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

21. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan webcomic, BD ekolünü de etkilemiştir. Webcomic; dijital tekniklerin kullanıldığı ve internet üzerinden yayın yapan çizgi romanlardır. Web çizgi romanları, basılı çizgi romanların ve grafik romanların sayısallaştırılmış versiyonlarıdır, internet için tasarlanmış ve internet üzerinden sunulan grafik anlatılardır (Fenty, Houp ve Taylor 2004'den aktaran Zanettin, 2018: 446). Web çizgi romanları Fransa'da "bande dessinée en ligne", "blog BD" ya da BD numérique olarak adlandırılır (Webcomics in France, 2021: https://en.wikipedia.org/wiki/Webcomics_in_France). Çizgi romanların internet ortamına taşınması çizerleri ve baskılı çizgi roman üretimini etkilemiştir. İnternet ortamında yayınlanan dijital çizgi romanlar gittikçe geniş bir alanda okur bulmuştur. Webcomicler aynı zamanda bireysel çizerlerin piyasaya daha çok girmesinin yolunu açmıştır. İnternet, iyi kötü bir şeyler çizebilen herkesin çizgi romanlarını yayımlayabileceği bir alan haline gelmiştir. İnternet ortamında yayımlanan çok fazla webcomic olmasına rağmen BD ekolü bu alanda da özgün eserler vermeye devam etmektedir. Les Autres Gens, hareketli serbest panel yapısıyla Les Culottées ve Donjon Zénith BD webcomic yayınlarından birkaçıdır (Görsel 17).



Görsel 17: Solda Les Autres Gens çizgi romanının panel örnekleri. Sağda Les Culottées çizgi romanının panel örnekleri.

(Kaynak https://www.bedetheque.com/media/Planches/PlancheA_124756.jpg, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

(Kaynak: <https://www.bdfugue.com/les-culottes-tome-1>, Ekran Görüntüsü, Erişim Tarihi: 15.09.2021)

Webcomicta kişisel yeteneğe dayalı serbest çizim türleri çok çeşitli olması Frankofon ülkelerinde de serbest bir çizim şeklini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Fransız-Belçikalı çizerler arasında manga türünde çalışan da, gerçekçi tarzda çizgilerle çalışanlar da mevcuttur.

Sonuç

BD ekolünün çizgi roman tarihinde önemli bir yeri olduğu makalede vurgulanmıştır. BD ekolünün tarihsel gelişimi kronolojik yöntemle incelenmiştir. İnceleme sırasında Batı Avrupa'daki sanatsal birikimin ve dönemlerin, çizgi romanların gelişimine sağladığı katkılar el yazmaları ve matbaa sonrası baskılı işlerden örnekler verilerek anlatılmıştır. Ayrıca Frankofon ülkelerin edebi anlamdaki sanatsal geçmişi de, BD ekolünün konu ve dil bağlamında kendine özgün yapısının oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca araştırmanın ilk bölümünde BD ekolünün gelişmeye devam ettiği de anlatılmıştır. Ortaya çıkan bilgiler ve tarihsel geçmiş; BD ekolünün gerek kültürel gelişimiyle gerekse kendine özgü üslubuyla kendi içerisinde güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Fransızca konuşan toplulukların dünya ya bakış açısı ve biçimleri algılayışı bakımından, BD ekolü çizgi romanların kendi içerisinde konu, renk ve karakter tasarımı bağlamında karakteristik yapısı bulunmaktadır. Özellikle 20. Yüzyılın başlarında üretilen BD çizgi romanlarında karikatürize figürler ve fabl kullanımları göze çarpmaktadır. Fransız Belçika 20. Yüzyılda BD ekolünün üretmiş olduğu karakterlerde her ne kadar Avrupa kültürüne ait izler bulunsa da dünyaca tanınmış ve popüler kültürde yer bulmuştur. Bunun sonucunda BD ekolü, çizgi roman alanında Peyo, Hergé, Morris, René Goscinny gibi birçok isim yapmış sanatçı dünyaya kazandırmıştır. BD ekolü çizgi romanların popülaritesinin dünyada artması sonucu 20. Yüzyıl sonlarında Lucky Luke, Asterix gibi karakterlerin sinema ve grafik animasyon uyarlamaları da yapılmıştır.

BD ekolü çizgi romanların grafik anlamda özgün bir yapısı olduğu ve kültürel hatlar taşıdığı makalenin “BD Ekolü Çizgi Romanlarına Örnekler ve Bu Örneklerde Görsel Üslup” bölümünde örneklerle anlatılmıştır. Seçilen örnekler BD ekolünün farklı dönemlerdeki anlayışları temsil eden çizgi romanlardan oluşmaktadır. 20. Yüzyılın başlarında karikatür ve yalın ifadenin etkisi BD ekolü çizgi romanlarının ifade tarzı olduğu örneklerle anlatılmıştır. Özellikle Fransız edebiyatının bir parçası olan fabl, çizgi romanlarda da kullanılmıştır. Ayrıca BD çizerleri Fransız edebiyatına ait ünlü eserleri konu edinerek bu eserlerin çizgi roman uyarlamalarını yapmışlardır. 20. Yüzyılın sonunda BD ekolü Dünya’daki gelişimlere ayak uydurmuştur. Webcomics ile çizgi roman panellerinde grafiksel anlamda üretim biçimini arttırmıştır. Bu sayede serbest stil, klasik gelenek (yalın ve karikatürize) ve gerçekçi çizgilerin olduğu üsluplar internet alanında daha fazla okur tarafından takip edilmesini kolaylaştırmıştır.

Kaynakça

- Ambassade de France À Malte. (2010). History Of The French and Francophone Comics. (8.9.2021) <https://mt.ambafrance.org/History-of-the-French-and>.
- Axelroud, Gilda. (2015). “Reassessing René Magritte’s Période Vache: From Louis Forton’s Pieds Nickelés to Georges Bataille”, *Surrealism, Science Fiction and Comics*, 82-103.
- Baetens, J., Gelder, V., H. (2007). “Permanences de la Ligne claire. Pour une esthétique des trois unités dans L’ascension du Haut-Mal de David B”, *Poétiques de la bande dessinée*, (Ed: P. Fresnault-Deruelle), Editions L’Harmattan/Paris, Fransa.
- Bibliothèque Nationale De France. (2020). L’année de la bande dessinée à la BnF. (8.9.2021) <https://www.bnf.fr/fr/bd-2020-lannee-de-la-bande-dessinee-la-bnf>.
- Göğebakan, Y. (2017). “Hale Biçiminin Kaynağı Ve Erken Dönem Hıristiyan Resim Sanatında Kullanımı”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 21-36.
- Grove, L. (2010). *Comics in French: The European Bande Dessinée in Context*, 1. Baskı, Berghahn Books, New York.
- Hoerner, J.-M. (2007). *La famille fenouillard: A premonitory work?*. 190-205.
- Hope, C. S. (2009). *Graphic Caricature In Eighteenth-Century England*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) The Department Of History Of Art And Architecture At Brown University
- Hurlbut, J. (2015). *Interpretive Spaces: Opening the Medieval Manuscript Using Comic Book Theory*. 50th International Congress on Medieval Studies. Western Michigan University. Kalamazoo.
- Laberge, Y. (2011) “Comics in French: The Bande Dessinée in Context”, *Modern & Contemporary France*, 20, 133-134.
- Leuner, K. (2015). *Rodolphe Töpffer’s Earliest Comic Strips and the Tools of the Picturesque*. Palgrave Studies in the Enlightenment, 1. Baskı, Romanticism and Cultures of Print book series, Londra.
- Michallat, W. (2011). *French popular culture and the case of bande dessinée*. s.689-699. 10.1017/CHOL9780521897860.078.
- Miller, A. (2008). “Reportage In Comics And Bande Dessinée, History and Politics in French-Language Comics and Graphic Novels, (Ed: M. Mark), University Press of Mississippi/Jackson, Mississippi.
- Özsezgin, K. (1973). *Bugünkü Anlamda Sanat Eğitimi Yapan Güzel Sanatlar Akademileri İlk Kez 16. Yüzyılda Kuruldu*, İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi, 1-3.
- Pagello, F. (2016). “Before the “Comics”: On the Seriality of Graphic Narratives during the Nineteenth Century”, *Belphégor*, 14, 1-19.
- Rosier, J., M. (1988). “La bande dessinée francophone de Belgique”, *Québec Français*, 70, 78-82.
- Tufts, C. (2008). “Re-imaging Heroes / Rewriting History The Pictures and Texts in Children’s Newspapers in France, 1939–45”, *History and Politics in French-Language Comics and Graphic Novels*, (Ed: M. Mark), University Press of Mississippi/Jackson, Mississippi.
- Ungan, S. (2015). “Fabl Türünün Çocuk Edebiyatındaki Yeri Ve Günümüzde Bu Türden Yararlanma Olanakları”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 1-10.

- University of Virginia Historical Collections at the Claude Moore Health Sciences Library. (2007). French Caricature: Social Commentary & Scenes of the Day. (10.9.2021) <http://exhibits.hsl.virginia.edu/caricatures/fr1-scenes/>.
- Wiegand, J. (2017). Medieval Comics From Bayeux To Botticelli A Survey Of The Pictorial Narrative In Medieval Art, s. 1-11.
- Wikipedia. (2021). Bande Dessinée. (8.9.2021) https://en.wikipedia.org/wiki/Bande_dessin%C3%A9e.
- Wikipedia. (2020). Frankofon. (7.9.2021) <https://tr.wikipedia.org/wiki/Frankofon>.
- Wikipedia. (2021). Rodolphe Töpffer. (8.9.2021) https://en.wikipedia.org/wiki/Rodolphe_T%C3%B6pffer.
- Wikipedia. (2021). Webcomics in France. (10.09.2021) https://en.wikipedia.org/wiki/Webcomics_in_France.
- Younger, A. (1950). French Engravers Of The Eighteenth Century Ninety-Seven Illustrations With An Introduction, 1. Baskı, Otto Schulze and Company, Edinburgh.
- Zanettin, F. (2018). "Translating Comics And Graphic Novels", The Routledge Handbook Of Translation And Culture, (Ed: S.-A. Harding ve O. Carbonell i Cortés), Routledge, London & New York.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.09.2021 ✓Accepted/Kabul:28.10.2021

DOI:10.30794/pausbed.993249

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dayan, C. ve Yüksel-Kaptanoğlu, İ. (2022). "Online Focus Groups and in-Depth Interviews: What Can Our Experiences Articulate?", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 49, Denizli, ss.59-67.

ONLINE FOCUS GROUPS AND IN-DEPTH INTERVIEWS: WHAT CAN OUR EXPERIENCES ARTICULATE?

Cansu DAYAN*, İlknur YÜKSEL-KAPTANOĞLU**

Abstract

Online interviewing has increasingly begun to be preferred in qualitative research in recent years. Here, we aim to discuss our methodological experiences based on e-field of the PhD thesis designed with a qualitative approach on poverty measurement. For this, we narrate our strategies improved for in-depth interviews and synchronous focus group discussions conducted in a 5-month-process through Zoom, categorizing them as before, during and after interviews. Scrutinizing our strategies, we discuss situationally prominent key characteristics of the e-field. Within this scope, we find out that the quality of infrastructure, keeping the duration of the interview short and the number of the questions and participants less than the traditional interviewing are significant factors. Last, we find it crucial to indicate that some outcomes of the e-field can have ambivalent characteristics and obligate the researchers to make selections.

Keywords: *Qualitative research, Online interviewing, Focus group, In-depth interview.*

ÇEVİRİMİÇİ ODAK GRUP GÖRÜŞMELERİ VE DERİNLEMESİNE MÜLAKATLAR: DENEYİMLERİMİZ NE SÖYLÜYOR?

Öz

Çevrimiçi görüşmeler son zamanlarda giderek artan bir şekilde nitel araştırmalarda daha fazla tercih edilir hale geldi. Biz de bu çalışmada, yoksulluğun ölçülmesi konusunda nitel yaklaşımla yürüttüğümüz doktora tez çalışmasının çevrimiçi saha çalışmasına dayanan metodolojik deneyimlerimizi tartışmayı amaçlıyoruz. Bunun için, Zoom uygulaması aracılığıyla 5 aylık bir süre içinde gerçekleştirdiğimiz senkron odak grup görüşmeleri ve yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler için geliştirdiğimiz stratejileri görüşmeler öncesi, esnası ve sonrasında olmak üzere gruplandırarak aktarmayı hedefliyoruz. Belirlediğimiz stratejileri ayrıntılandırarak çevrimiçi saha çalışmamızda durumsal olarak öne çıkan başlıca özgünlükleri tartışıyoruz. Bu bağlamda, teknik altyapının kalitesi, yüz yüze görüşmelere kıyasla görüşme süresinin kısalığı ile soru ve katılımcı sayılarının düşüklüğünün önemli etkenler olduğunu saptadık. Son olarak, çevrimiçi saha çalışmasının bazı sonuçlarının ikircikli bir doğaya sahip olduğunu ve araştırmacıları seçim yapmak durumunda bırakabileceğini paylaşmayı da önemli bulduğumuzu belirtmek isteriz.

Anahtar kelimeler: *Nitel araştırma, Çevrimiçi görüşme, Odak grup, Derinlemesine görüşme.*

*PhD, Hacettepe University, Institute of Population Studies, Social Research Methodology Dept. and YÖK 100/2000 Fellow in Poverty Studies in Economics Dept., ANKARA.

e-mail: cansu.dayan03@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-2242-2979>)

**Assoc Prof, Hacettepe University, Institute of Population Studies, Social Research Methodology Dept., ANKARA.

e-mail: ilknur@hacettepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-5969-1238>)

Qualitative research has been one of the most debated issues of social sciences since the early 1990s. Focusing on “exploring and understanding the meaning individuals or groups ascribe to a social or human problem” (Creswell and Creswell, 2018: 41), it has been attempted to be defined and framed for many times. Yet, as Mason puts it directly, “qualitative research – whatever it might be – certainly is not a unified set of techniques or philosophies, and indeed has grown out of a wide range of intellectual and disciplinary traditions” (Mason, 2002: 2). Ranged from modernist to postmodernist approaches (Garfinkel, 1967; Blumer, 1969; Schutz, 1976; Fairclough, 1992; Glesne and Peshkin, 1992; Stanley and Wise, 1993; Denzin and Lincoln, 1998; Wetherell, Taylor and Yates, 2001; Saldaña 2009; Savin-Baden and Major, 2010), this enriched ground that qualitative research has been ascended on brings together a grand spectrum of components that help constitute affluent characteristics of qualitative research. Within this sense, the nature of social reality, the properties of knowledge, the ways of generating data, the selection of research topics, the positionality of the researcher, the participants of the research, the style of presenting the data change in accordance with the approach we embrace. For Mason, these characteristics include the requirements of qualitative research to be systematically and rigorously conducted, accountable, strategically conducted yet flexible and contextual, actively reflexive, producing explanations and arguments rather than mere descriptions, generalizable in some way, not antithetical to quantitative research, and conducted as a moral practice (2002: 8). While for Creswell and Creswell (2018), natural setting, researcher as key instrument, multiple sources of data, inductive and deductive data analysis, participants’ meanings, emergent design, reflexivity, and holistic account compose the main characteristics (257-8). Setting the relationship between the researcher and the participants non-hierarchically and interactively with the aim of generating situated knowledges (Haraway, 1991), qualitative research acknowledges the significance of the specificities of the subjectivities with regard to the situation, context, location, condition and alike. In other words, as Glesne and Peshkin (1992) specify, “in qualitative research, face-to-face interactions are the predominant distinctive feature”. However, recently, the mode of qualitative researching has varied from traditional face-to-face interactions to online, and immersive virtual world settings (Savin-Baden, Gourlay & Tombs, 2010).

In accordance with the characteristics of qualitative research, in this study, we aim to share our qualitative e-field experiences by reference to semi-structured in-depth interviews and synchronous focus group discussions with a highlight on the importance of the specificities of a research rather than giving a general account of ads and cons of online interviewing in comparison to face-to-face interviewing as it is mainly addressed in literature. As a part of a PhD dissertation whose focus is on multi-dimensional poverty measurements, this fieldwork rises upon grounded theory and feminist standpoint. As constituents of qualitative research, grounded theory requires a flexible stance while feminist standpoint asserts a self-reflexive and active voice language, as which will welcome the reader in this study. Since this study is generated within the scope of my PhD dissertation, we, my supervisor and I, have designed the methodology of the research collaboratively and interactively while, as the researcher, I conducted the research fieldwork and data generation processes. Therefore, the subject pronouns of ‘we’ and ‘I’ will be used throughout the text to indicate the agents of the act. By sharing scrutinized strategies of the stages of the e-fieldwork with a methodological approach rather than focusing on the results of the PhD research, we think and hope that we can be of support to qualitative researchers planning to conduct online qualitative fieldworks.

WHAT PREVIOUS RESEARCH SAYS ABOUT ONLINE INTERVIEWING?

The use of internet in social research has been introduced and practiced since the beginning of the 1990s. In literature, sampling is mentioned as an advantage with the possibility to reach an extensive population and as a disadvantage for coverage and sampling errors related to the generalization in the quantitative research. However, reduced cost and time are among the main advantages of online quantitative and qualitative research. Many studies focus on the comparisons of the use of online methods to traditional ones in different disciplines (Mehda and Sivadas, 1995; Hewson, 1996; Bloor, Frankland, Thomas and Robson, 2001; Beddows, 2008; Tates et al., 2009; Lupton, 2021). Ethical problems in online research are also mentioned as one of the disadvantages noting that basic principles are not determined (Dogan, 2020). Among the advantages, recruitment issues, participant convenience, researcher benefits, quality of the data obtained, cost and time-savings, unconstrained place of participation have particularly been documented along with the critical evaluation that the internet “allows new recruitment opportunities for ill or disabled participants, housebound respondents, marginalized populations, and socially or geographically isolated people” (Tates et al., 2009).

It is no wonder that the studies about the online quantitative and qualitative research have been more discussed in the pandemic period. The number of special issues of the journals and webinars organized by international and national research institutions are increasing globally (Adalı et al., 2021). In those webinars, the influence of COVID-19 on the ongoing surveys, changes in methods in quantitative, qualitative and mixed methods are widely discussed. The World Association for Public Opinion Research (WAPOR) and American Association for Public Opinion Research (AAPOR) are some of the examples for the institutions that organized specific webinars on qualitative research to discuss the challenges. In one of the webinars of WAPOR, it is indicated that transferring the qualitative research from traditional to online is evaluated as hard especially for focus groups (qtd in Adalı et al., 2021: 57).

In Turkey, on the other hand, a few studies (Kısakulakoğlu, 2014; Dogan, 2020) have discussed online researching up to now but it is increasing since many researchers have changed their techniques and continued to generate data using qualitative, quantitative or mixed methods approach. Among these studies, a few (Adalı et al, 2021; Sociology Association, 2021) focus on methodological challenges.

WHAT WE DESIGNED?

In my PhD dissertation, I study poverty measurement methodologies. To proceed with Mason, “all qualitative research should be constructed around an intellectual puzzle of some kind, and should attempt to produce some kind of explanation of that puzzle, or an argument” (2002:18). With this in mind, in order to understand poverty, broaden its definitions and enrich the measurements, we designed a qualitative research through focus group interviews and semi-structured in-depth interviews.

We started the preparations and conduct of my fieldwork in the beginning of 2021 which corresponds to a period when we were struggling with the Covid-19 pandemic. As Lobe et al. (2020) addresses, “[i]n a time of unprecedented change and disruption due to COVID-19, qualitative researchers face unique opportunities and challenges”. Keeping these in mind, we planned the whole fieldwork as online rather than facing the risks of traditional face-to-face interviewing in regards to health concerns, lockdowns, low participation and similar. Of course, online interviewing did not seem less risky from the aspects of technical issues and quality of data; however, we preferred technical problems instead of health problems. In addition, we thought that, with the help of the strategies situationally determined before, during, and after interviews, we could technically manage to take the control of the e-field more efficiently than the traditional one. McCartan et al. (2012) suggest the use of texting with smartphones to be one of the practical and innovative techniques in online interviewing; however, we decided on the use of interactive video conferencing in accordance with the demands of our research inquiry, as Sullivan (2012) evaluates it to be appropriate for data generation in qualitative research. From various platforms, we selected Zoom application due to its characteristics including real-time audio, full-motion video, video recording, user-friendliness, non-compulsion for participants to download the application and/or to have an account for attending any meeting (Lobe et al., 2020: 2-3).

The sample comprised participants from different backgrounds as academia, civil society, public sector, and art world, who are directly related to the research topic. For convenience, we addressed these backgrounds categorically but most of the participants had naturally intersecting backgrounds. The participants’ selection was based on their interest on the research topic, and they were reached by key informants and the institutions related to the research topic as well as searching personal websites and the social media platforms such as Instagram. Within this scope, we tentatively planned the fieldwork to consist of 20 in-depth interviews and 6 focus group interviews as 2 heterogeneous and 4 homogenous, bearing the recurrence of the data in mind. Upon preparing the guidelines and informed consents for both in-depth interviews and synchronous focus group discussions ensuring the anonymity, confidentiality and security of the participants along with the voluntary basis of their participation, we applied to the Ethical Commission of the Hacettepe University.

HOW WE CONDUCTED THE FIELDWORK?

Aware of the fact that keeping the promises of our ethical conduct in an online platform would be harder and we might have challenges in persuading people to trust us and attend the interviews, we had thought of

solutions and precautions prior to our application for ethical approval, even though we had to develop new and more effective ones during the fieldwork, as well. As Mason indicates “in qualitative research, decisions about design and strategy are ongoing and are grounded in the practice, process and context of the research itself. However, although qualitative researchers should not aim to produce entire advance blueprints, in my view, they very definitely should nevertheless produce a research design at the start of the process. The main proviso is that thinking about strategy and design should not stop there” (Mason, 2012: 24). We find it significant to indicate that the topic on which we are studying and the subjects of the topic are critical in the application of these solutions and precautions. Since our study is, in the broadest sense, on methods and measurement, our semi-structured interview guidelines did not contain sensitive questions that might be challenging to ask and brainstorm online. In addition, we used purposive (theoretical) sampling for our research whose subjects *ipso facto* are mostly people with high level of education, technological literacy and availability. Purposive sampling

means selecting groups or categories to study on the basis of their relevance to your research questions, your theoretical position and analytical framework, your analytical practice, and most importantly the argument or explanation that you are developing. Theoretical sampling is concerned with constructing a sample (sometimes called a study group) which is meaningful theoretically and empirically, because it builds in certain characteristics or criteria which help to develop and test your theory or your argument (Mason, 2002:14).

We were aware that we would miss those who did not have the necessary technological substructure whom we might have the chance of interviewing in traditional face-to-face methods; however, the pandemic has reduced this possibility of missing people to a lesser extent, if not to zero, by enhancing the rates of ownership of a computer/internet and internet use in comparison to a non-pandemic period. Keeping in mind that each research has its unique design in accordance with its aims, research questions and sources, we can say that we were lucky from the aspects of our topic and its subjects. In addition, we paid specific attention to the existence of disadvantaged identities from ethnicity, age, sex, class to sexual orientation, willingly and purposefully inviting NGOs and activists working in the related areas.

Before the Online Fieldwork: Recruitment, Initial Contacts and Follow-up

Recruitment of the participants both in in-depth interviews and focus group discussions is an important part of the planning of a fieldwork even in the face-to-face fieldwork. After deciding the characteristics of the participants and compositions of each focus groups, the initial contacts with the potential participants, invitations and follow-up procedures are significant to guarantee their participation (Morgan and Krueger, 1998). It is a well-known fact that, to find the interested participants on the research topic is not easy all the time. Since we have different target groups, we spend more time for recruitments. We prepared a list of potential participants according to the eligible criteria for our research topic and tried to find the desired participants.

Immediately after receiving ethical approval, I started the fieldwork in March, 2021. From the very beginning until the end, I preferred written communication, specifically e-mails as my communication medium so that the information regarding our identities, contact addresses, our research, the rights of the participants, places they can ask and prove or report the research/ers in any case can be clear, savable and reliable. Although communication through e-mails has the risk of slowing down the process and of no replies, I preferred it against any disturbance that phone calls and/or WhatsApp messages might cause, i.e. doubt and mistrust. If I did not have the e-mail information of the participants at first contact, I used mentioned alternatives to request for e-mail information. I did not use a common template in the e-mails, instead I preferred writing personal and situationally composed e-mails, which took more time and energy yet felt sincerer and more attached for both sides. Besides, I kept reminding the participants our responsibilities towards them and their rights in nearly all e-mails, at the risk of being boring.

When I got acceptances and decided on the date of the interviews, I opened the phase of reminding myself via day-by-day e-mails until the interview date arrived. First, I shared detailed information about the whole process and aspects of the interviews such as the duration, questionnaire guideline and question types for both in-depth interviews and focus group discussions, the general profile of the participants, technical information,

what I expect from the participants and what I can provide, and especially the information that declared I was to continue my e-mails until the day of the interview.

Then, I shared a Google form which I had prepared for focus group discussions with the aim of properly getting personal information that might be lost in the shuffle, such as age, education, job, institution, field, the place of participation to the interview and alike. Google forms have played another significant role as I requested the permissions of the participants for voice and video records through them. In in-depth interviews I had asked this immediately before the interview started. However, in focus groups this would be risky regarding the organization of the discussion, ethical responsibilities and time issues. On the other hand, sharing the forms the day before the interviews enabled me to track the participants if they were still with us by means of participants filling-in their forms without directly asking to and bothering them, and brought me extra time to handle the situation if they were not. Towards the end, in the morning of the interview, I shared the link of the meeting so as to ensure the security of the interview and reminded them for the last time. In all of the collective e-mails sent before the interviews, I used bcc to protect the privacy of the participants. I took the responsibility of moderating the focus group discussions and conducted the interviews under the guidance of my thesis supervisor.

During the Online Fieldwork: Conducting In-depth Interviews and Moderating Focus Groups

When the interviews started I, once again, repeated the significant information that I had previously shared via e-mails. I requested the participants to keep their videos on and not to use some features of Zoom unless it was really necessary, such as raising hands, which might cause changes in the screen and confuse and/or disturb one's concentration. If any participant did not feel comfortable with video recording s/he kept the camera off. We also suggested nicknames option but nobody in our interviews needed to use that option. In contrast, the real names being ceaselessly shown on the screen helped the participants to follow and address each other with their names and warmed the atmosphere faster than face-to-face interviews in which the participants might not remember and/or confuse the names of other participants in the absence of nametags.

We did not define a rule for the voice to be muted or unmuted in the beginning, but in due course it turned out to be necessary for the quality of the interviews and of course transcription process. Keeping unmuted while one was speaking prevented background noises; what is more, the action of muting and unmuting signified that one had finished her/his speaking and/or another had something to say. Necessitating to follow each other and preventing interruptions, this silent communication enhanced the dynamics of the group, as well.

After the participant/s settled and felt ready, I started the recording, which took nearly the first five-ten minutes in each interview. For both in-depth interviews and focus groups, we did not prefer having an observer. We thought both video/voice recording and an observer would be too much from the aspects of the participants as voice and video recording would, in one hand, sufficiently enough cause the feelings of being gazed, and would on the other, function like an observer.

I, as the interviewer/moderator, played the role of a facilitator and was there to motivate the participants. During the focus group discussions, leaving the floor to the participants as a moderator and enduring the long silences turned out to be crucial to bring the participants back to the discussion. Sometimes I used pass-the-ball technique¹ in introduction and meeting sessions to create connections between and among the participants and to establish a speaking order free from the interferences of the moderator, through which I observed that the participants owned the group as theirs and felt much belonged.

In focus group discussions, we had previously planned to have 6-8 participants as suggested optimum range. However, in practice, the arranged participant number had always changed due to last minute withdrawals/ attendances and I ended up with the range of 4-7. Realizing that with increasing number of participants, either the duration of the interview increases or the number of questions decreases, I found out the ideal number of the participants in an online focus group to be 6, thenceforward I intentionally aimed at 6 participants for each group so that we could have the chance of deeply focusing on the topic for 2-2,5 hours. The number of the

¹ For our case, one of the participants starts introducing her/himself and passes a virtual ball to another participant s/he would like to meet, and this goes on until everybody gets to know each other. For further information, see <https://powerfulpanels.com/virtual-panel-discussion-technique/>

questions raised were no more than five, which meant that each question was discussed for at least half an hour by all group members. Ending the interview at previously decided and declared time had always been important keeping in mind that everybody had already been suffering from Zoom fatigue and even 2 hours had been long enough for some participants especially for those who were working.

Leaving aside the group dynamics and interaction which is the first and foremost determining factor also in traditional interviewing, the quality of the technical infrastructure has by landslide determined the quality of the interviews in online interviewing. For us, the quality of the technical infrastructure is composed of the quality of the internet service, the quality of technological equipment from computer to camera and headphone, and the quality of the place to attend the interview from being alone to silence, brightness and airiness.

During the interviews, we faced technical problems both as moderator and the participants. As the moderator, during lockdowns, I conducted most of the interviews from home with my unlimited wireless connection up to 100 Mbps with which I had many problems from disconnections to asynchronous voice and video, from unstable connections to freezing screens and so on. Speculating on my internet speed, I, then, upgraded it to 200 Mbps and tried to eliminate these problems, which were mostly solved. In partial normalization processes, yet, I preferred conducting the interviews from the Institute with wired network facilities of the university where I had no connection problems in the interviews. Beyond, since I encountered some troubles with the camera and microphone features of my personal computer, I had to change it with a new model to enhance and ensure the quality of the interviews and data. A bright and silent room which I predicted that nobody would interrupt during the interview felt comfortable for me, on the other hand.

As for the participants, we witnessed the same technical problems, the ones who attended the interviews through their personal connections experienced more disturbances than the ones with institutional connections. What is more, the place where they attended the interviews were not always silent, belong only to them, and/or even stable. In these situations, I implicitly requested the participants to share their disturbances with me and the group participants so that the group could adapt itself and embrace the situation without putting each other out of sorts. In so doing, when one faced any technical problem, the whole group worked for a solution without having a motivation and/or concentration loss, which, in contrast, created a friendly and cheerful atmosphere within the group.

After the Online Fieldwork: Final Inspections

In qualitative research, some incentives are offered for the participants before or after the interview or focus group discussions. In our study, we did not offer any incentives. Following the last question of the interviews and focus groups discussions, almost all participants expressed that they were pleased to participate in the research, learnt a lot, met new people and would like to continue the communication after the fieldwork. Moreover, some participants stated that they would like to read the results of the research, and some of the NGO members suggested to use the results of the study for advocacy in their work. Especially in focus groups, the existence of different perspectives from the same/similar and/or different fields revealed the professional deformation that participants had gone through, and seeing this impressed almost all of them. Moreover, in both homogenous and heterogeneous focus group discussions, bringing non-acquainted people thinking and working on similar issues created an atmosphere of solidarity and a will to pursue this friendship. However, what is more significant and necessary to be underlined, most of the participants indicated that they would not have been able to attend the interviews if it had not been online with reasons like busyness, lack of time, low psychological and physical energy, children's care, pregnancy, elderliness, work, and similar. It may also be vital to indicate that we did not receive any refusals to attend the interviews showing online interviewing as reason, all of our refusals were due to busyness.

Immediately after the interviews ended, I once again sent an e-mail to the participants to thank for their participation and contribution. While Zoom application was converting the interview, I wrote my observations about the interview and/or downloaded Google Form sheets of the focus group. When the record was converted I did the final checks, and backed up all files both in memory cards and Google Drive. In in-depth interviews, I shared the records with the participant if s/he requested while, in focus groups, I did not share any records so as not to violate the rights of any participant.

I ended the fieldwork up in late July, 2021, with 22 in-depth interviews and 6 focus group interviews composed of 2 heterogeneous and 4 homogenous focus groups. In-depth interviews lasted for 1 to 3,5 hours while focus group interviews took 2-2,5 hours at most.

WHAT WE HAVE LEARNT FROM ...

As literature supports, online fieldwork brings ads and cons together; however, in this study, instead of discussing the ads and cons in a dichotomous way, we prefer approaching them from the aspect of specificities of the situation. An advantage can turn out to be a disadvantage in another situation, and/or a situation that online interviews put forth can simultaneously be negative and positive, we witnessed this for several times in our field. Therefore, we would like to discuss the topic not over ads and cons but over our specific experiences.

Accustomed to traditional qualitative research methods, we were worried about the opinion of an online fieldwork. These worries include the risk of being unable to reach at targeted sampling, having poor quality data due to technical problems, the possibility of failure in creating a qualitative atmosphere in an online platform, security problems and related refusals as well as ethical weaknesses. At the end, though, we realized that the data we generated during the fieldwork could not have been produced in traditional ways. Definitely first to mention, in both in-depth interviews and focus groups, online interviewing provided us with a tremendous diversity and multiplicity in sampling and recruitment. We were in Ankara and the participants were all around the world. Especially in focus groups, it was very effective to have participants from different cities and countries, which supplied the group with different geographical observations and examples in addition to common thoughts and feelings on the same subjects and questions. In traditional interviewing, enabling this would cost incomparable chance, budget, time and energy. Besides, if it were not online, I would be limited with Ankara due to lack of budget and I would not have the chance of conducting such an extended sample comprised of 56 participants.

The other point is the issue of time. I have conducted these interviews in 5 months due to my methodological requisitions. As researchers, we evaluate this as a fast and fruitful field. With travels, busyness of the participants, tiredness and organization processes this would have been longer in traditional fieldwork. As for the participants, on the other hand, this situation has an ambivalent aspect. Participants did not need to make travels before or after the interviews/focus groups even within their cities. They could attend the interview from where they were to be: homes, university rooms, working places, cars, museums and even from exhibitions. This was both an opportunity and a weakness. In one hand, our research could host mostly disadvantaged groups that probably could not be included in traditional methods if they were not the direct targets such as pregnant women, mothers with small children, working women, the unemployed, people in rural areas, old and/or sick people and so on. On the other, attending from where they were reduced the possibility of focusing only on the group and the discussions which would much be easy in a room and a period completely dedicated for this purpose. I observed that during the interviews some participants attending from work were interrupted by telephone calls, knocking doors and visitors, and participants attending from home simultaneously replied to the needs of the household, while participants attending from outside places were disturbed with other atmospheres and necessities. Although they were actively participating they were also in another place physically and this seemed like a bifurcation of consciousness in space. For this, I indicated in my e-mails the ideal properties of the place they were to attend the interview so that they could prepare themselves and their environment if they had the chance. Relatedly, I realized that participants who preferred attending with off-cameras were less attached to the group and discussions and felt the need of introducing themselves and/or greet the group once again each time they took the floor. I carefully watched whether this feeling of alienation would reciprocally transmit to other participants or not, yet it did not.

Another ambivalent return of the online interviewing is that it is open to not only last-minute cancels but also last-minute attendances. Especially in focus group interviews, this situation created both disturbances and happy moments. Since we had set a minimum limit of 6 participants for our focus group interviews, last-minute withdrawals brought the risk of cancelling the interview which had been organized days before with difficulty to find the common day and hour for all group members. However, the same situation brought the solution with it as well by the opportunity of including another participant with the same speed. These are highly stressful

moments that test the researchers' thinking, deciding and acting abilities under pressure. Once, in the first focus group discussion, I had to comply with 4 participants and it was inevitable due to the last-minute withdrawals of particularly selected participants of specific public institutions due to convergent meetings.

Besides, as the interviewer/moderator, I felt the urge of looking at myself on the camera during the interviews, this was disturbing in the beginning of an interview. I, at the first sight, had evaluated this situation as negative and wished that I could have minimized my picture ratio. However, then, during the transcriptions, I realized that I had been concentrated on the interviews immediately after the introduction, and as it was revealed by my gestures in the records, I had totally forgotten myself through the interviews. That was a big surprise for me and I have learnt a lot from my mimics by means of online interviewing and evidently realized the importance of gestures and facial expressions in qualitative research which previously I knew only by heart. On the other hand, this can be evaluated as an opportunity in catching the visual signs of agreement/disagreement and/or non-verbal facial clues of the participants through the records that can be missed in face-to-face interviewing.

IN LIEU OF CONCLUSION

We know that, stimulated by the pandemic, online interviewing will continue to draw the attentions of the qualitative researchers. In this paper, we have shared our own experiences driven by a 5-month-fieldwork. We have found out that the studied topic is one of the key determinants of the course of an e-field. Similarly, the advantages and disadvantages of online interviewing can situationally turn into a slippery ground to stand on. We have even learnt a situation can bear both ads and cons that force us to make a selection.

What is incontestable, the quality of network facilities, equipment, and place of attendance to an interview adds to the quality of the interview and data generated out of it. Yet, when psychological connections are ensured between the participant and the interviewer and/or among the participants, physical or virtual connection problems can fade away. With technical precautions and strategies along with personal and ethical elegance before, during and after conducting the interviews, this process can be turned into a very effective, enjoyable, fruitful and friendly experience.

We cannot say that online interviewing costs less. With the technical requirements of online interviewing including the equipment, network packages and application fees, we think it is equally significant to think over. On the other hand, the opportunity of having participants simultaneously from all over the world is beyond price. In this experience, with a diversity and multiplicity of participants, we conducted a fast online fieldwork, which happened to be very rich and productive.

Acknowledgements: We would like to thank Dr. Hilal Arslan, Hakan Türkoğlu and Dr. Hasan K. Akcan for their technical support during our fieldwork.

REFERENCES

- American Association for Public Opinion Research (AAPOR). (2020). Covid-19 Workshop Series: Covid-19 Changes to Research Practices. <https://www.aapor.org/Conference-Events/COVID-19-Workshop-Series.aspx>
- Adalı, T., Koyuncu, Y. & Türkyılmaz, A. S. (2021). Surveys in Covid-19 and Post Covid-19 Days. UNFPA Turkey. Retrievable from <https://turkey.unfpa.org/en/publications/surveys-covid-19-and-post-covid-19-days>
- Beddows, E. (2008). The Methodological Issues Associated with Internet-Based Research. *International Journal of Emerging Technologies and Society*, 6(2): 124-139.
- Bloor, M., Frankland, J., Thomas, M. & Robson, K. (2001). *Focus Groups in Social Research*. Sage Publications.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Creswell, J. W. & Creswell, J. D. (eds.). (2018). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (5th Edition)*. Sage Publications, Inc.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y.S. (1998). *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage Pub.
- Dogan, O. (2020). Are online researches scientific? *Anatolian Journal of Psychiatry*, 21 (6): 656-661.

- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Glesne, C. & Peshkin, A. (1992). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction*. New York: Longman.
- Haraway, D. (1991). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. In *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Hewson, C. M., Laurent, D. & Vogel, C. M. (1996). Proper methodologies for psychological and sociological studies conducted via the Internet. *Behaviour Research Method, Instruments and Computers*, 28: 186-191.
- Karakulakoğlu, S. E. (2014). İnternet Araştırmalarında Yöntem Sorunu. *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*, 3(4):122-134.
- Lobe, B., Morgan, D. & Hoffman, K. A. (2020). Qualitative Data Collection in an Era of Social Distancing. *International Journal of Qualitative Methods*, Volume 19: 1–8.
- Lupton, D. (ed.). (2021). *Doing fieldwork in a pandemic* (crowd-sourced document), revised version. Available at: DOING FIELDWORK IN A PANDEMIC
- Mason, J. (2002). *Qualitative Researching*. Sage Publications, Inc.
- Mehda, R. & Sivadas, E. (1995). Comparing response rates and response content in mail versus electronic mail surveys. *Journal of Market Research Society*, 37: 429-439.
- Morgan, D. L. & Krueger, R.A. (1998). *The Focus Group Kit*. Sage Publications, Inc.
- Saldaña, J. (2010). Writing Ethnodrama: A sampler from educational research. In M. Savin-Baden and C. H. Major (eds), *New Approaches to Qualitative Research: Wisdom and Uncertainty* (pp. 61-70). London and New York: Routledge.
- Savin-Baden, M., Gourlay, L. & Tombs, C. (2010). Researching in immersive spaces. In M. Savin-Baden and C. H. Major (eds), *New Approaches to Qualitative Research: Wisdom and Uncertainty* (pp. 162-172). London and New York: Routledge.
- Savin-Baden, M. & Major, C. H. (eds.). (2010). *New Approaches to Qualitative Research: Wisdom and Uncertainty* (pp. 61-70). London and New York: Routledge.
- Schutz, A. (1976). *The Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann.
- Stanley, L. & Wise, S. (1993). *Breaking Out Again: Feminist Ontology and Epistemology*. London: Routledge.
- Sociology Association. (2021). Salgında Sosyolojik Araştırma: Sınırlılıklar ve Yeni Tahayyüller [Sociological Research in the Pandemic: Limitations and New Imaginations]. Online Workshop. <https://sosyolojidernegi.org.tr/salginda-sosyolojik-arastirma-sinirliliklar-ve-yeni-tahayyuller-cevrimici-atolye/>
- Tates, K., Zwaanswijk, M., Otten, R. et al. (2009). Online focus groups as a tool to collect data in hard-to-include populations: examples from paediatric oncology. *BMC Med Res Methodol* 9, 15. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-9-15>
- Wetherell, M., Taylor, S. & Yates, S. J. (2001). *Discourse Theory and Practice: A Reader*. London: Sage Pub.
- World Association for Public Opinion Research (WAPOR). (2020). WAPOR webinars: Changes in Survey Research in Times of Covid-19 (May 2020). <https://wapor.org/resources/wapor-webinars/webinar-may-2020/>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2021 ✓Accepted/Kabul:30.09.2021

DOI:10.30794/pausbed.870493

Araştırma Makalesi/ Research Article

Alçin Şahintürk, D. ve Çelebi, A. K. (2022). "Doğurganlık Hızını Arttırmaya Yönelik Kamu Mali Teşvikleri: Avustralya, Japonya, Danimarka, Fransa, Kanada ve Rusya Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 69-87.

DOĞURGANLIK HIZINI ARTTIRMAYA YÖNELİK KAMU MALİ TEŞVİKLERİ: AVUSTRALYA, JAPONYA, DANİMARKA, FRANSA, KANADA VE RUSYA ANALİZİ*

Deniz ALÇİN ŞAHİNTÜRK*, Ahmet Kemal ÇELEBİ**

Öz

Son 30 yılda birçok gelişmiş ülkede doğumların azalmasıyla birlikte genç nüfusun toplam nüfus içindeki payı düşmekte ve buna bağlı olarak nüfus yaşlanmaktadır. Ülkeler için nüfusun yaşlanması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle birçok ülkede doğurganlık hızını arttırmak amacıyla ailelere yönelik mali teşvikler uygulanmaktadır. Çalışmada bu konuda Avustralya, Japonya, Danimarka, Fransa, Kanada ve Rusya'nın mali teşvik uygulamaları ve sonuçları analiz edilmiştir. Mali teşvik enstrümanları olarak; nakit ve hizmet cinsinden kamu harcamaları, vergi teşvikleri ve izin hakları incelenmiştir. Buna göre bu ülkelerde yeterli teşvik politikalarının uygulandığı dönemlerde doğurganlık hızının da arttığı izlenmiş, daha güçlü politikaların uygulandığı ülkelerde doğurganlık hızının genel olarak da daha yüksek seyrettiği ortaya çıkmıştır. Mali teşvikler, özellikle kadınlar açısından iş ve aile yaşamı arasında koordinasyonu sağladığı ölçüde bu farkı yaratmıştır.

Bilindiği gibi son yıllarda ülkemizde de doğurganlık hızının arttırılmasına yönelik devlet politikaları benimsendiğinden çalışma güncel bir soruna vurgu yapmakta ve özellikle nüfusu yaşlanmaya başlayan gelişmekte olan ülkeler için politika örneği oluşturmaktadır. Bunun yanında konunun Türkçe maliye literatüründe devlet teşvikleri çerçevesinde çok sık incelenmemesi çalışmanın alana katkısını güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İzin Hakları, Kamu Harcamaları, Kamu Mali Teşvikleri, Vergi Teşvikleri, Nüfus Artışı, Toplam Doğurganlık Hızı (TDH).*

PUBLIC FISCAL INCENTIVES TO INCREASE FERTILITY RATE: ANALYSIS OF AUSTRALIA, JAPAN, DENMARK, FRANCE, CANADA, AND RUSSIA

Abstract

In the last thirty years, the share of the young population has been decreasing in the developed world thanks to a drop in the number of births, which results in an aging population. An aging population carries some other problems along with it. Most countries provide fiscal incentive programs for families to encourage higher levels of fertility rate. The current study investigates the fiscal incentive practices and their outcomes in the specific context of the following countries: France, Australia, Japan, Denmark, Canada, and Russia. The fiscal incentive instruments include public expenditures in the form of cash and services, tax incentives, and rights of leave. The findings of the study reveal that the fertility rate increased during those periods when there were sufficient incentive policies in place, and the pace of fertility rate was even higher in countries where stronger policy initiatives were adopted. The study concludes that fiscal incentives have probably contributed to this outcome by coordinating work and family life, especially for women.

*08.09.2020 tarihinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan ve başarılı bulunan "Dünyada ve Türkiye'de Nüfus Artışını Teşvik Eden Kamu Mali Politikalarının Analizi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, MANİSA
e-posta:deniz.alcin@cbu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1261-3392>)

** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, MANİSA
e-posta:kemal.celebi@cbu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3584-8397>)

This study underlines a relevant and current problem since there have been several recent policy initiatives aiming to increase the fertility rate in our country. Such practices in the developed country set examples particularly for the developing countries with an aging population. We hope to contribute to Turkish public finance literature from a government incentives framework that has largely been neglected to date.

Keywords: *Leave Rights, Public Expenditures, Public Fiscal Incentives, Tax Incentives, Population Growth, Total Fertility Rate (TFR).*

GİRİŞ

1980 ve 1990'lı yıllarda bazı gelişmiş ülkelerde oranı büyük ölçüde azalan ve nüfusun yaş yapısını kritik eşiklere taşıyarak nüfusun yaşlanmasına sebep olan unsur doğumlardır. Buna bağlı olarak genç nüfusun toplam nüfus içindeki payının azalması sosyo-kültürel, toplumsal, ekonomik, askeri ve mali açıdan bazı olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle söz konusu ülkelerde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren doğum oranlarının tekrar arttırılması yönünde politikalar izlenmeye başlanmıştır. Çalışmada 1995-2017 yılları arasında bu ülkelerden Avustralya, Japonya, Danimarka, Fransa, Kanada ve Rusya'da doğurganlık hızının arttırılmasına yönelik uygulanan teşvik edici nitelikteki kamu mali politikaları analiz edilmiş ve sonuçları irdelenmiştir. Çalışmada bu ülkelerin seçilmesinin nedenleri; Birleşmiş Milletlerin "World Population Policy 2013" (Dünya Nüfus Politikası 2013) Raporu'na göre Avustralya, Japonya ve Rusya'da 2005 ve 2013 yıllarında doğurganlığın çok düşük olduğu ve bu nedenle doğurganlığın arttırılmasına yönelik politikalar uygulanmaya karar verilmesinin ilan edilmesi, Danimarka'da 2005 yılında yeterli olarak görülen doğurganlık oranının 2013 yılında düşük olarak ilan edilmesi ve oranın arttırılmasına yönelik politikalar uygulanmaya karar verilmesinin ilan edilmesi, Fransa'da ise 2005 yılında doğurganlığın çok düşük olduğu ve bu nedenle doğurganlığın arttırılmasına yönelik politikalar uygulanmaya karar verilmesinin ilan edilmesidir (UN,2013b:160,316,240,266,430). Kanada'da ise doğurganlığın çok düşük olmasına karşı müdahale edilmeme kararı alınmıştır (UN,2013b:206). Kanada'da Toplam doğurganlık hızını (TDH) arttırma kaygısı taşımaya da sosyal devlet olma gereğince iyi aile politikaları uygulanmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Elbette bu ülkelerle benzer nitelikte başka ülkeler de vardır. Ancak çalışmada dünyanın farklı bölgelerinde bulunan gelişmiş ülkelerin karşılaştırılması da amaçlanmıştır. Bahsedilen politikaların içeriği ise; çocuk sahibi olmalarından dolayı ailelere sağlanan izin hakları, nakit ve hizmet şeklindeki devlet yardımları ve vergi teşvikleridir. Bu politikalar, bireylerin özellikle kadınların üreme haklarına müdahale etmeden hem kadın istihdamının hem de çocuk sahibi olma isteğinin artmasını sağlamaktadır. Politikalar hem hane başına yardımlar hem de bu tür yardımların GSYİH'ya oranı cinsinden belirtilmiş ve analiz edilmiştir. OECD'de Rusya'nın federal düzeyde yıllık kamu harcamaları ve vergi teşvikleri rakamlarına ulaşamamaktadır. Ancak ülke yaklaşık son 20 yıldır pronatalist politika benimsediği ve uyguladığı için hane başına ve çocuk başına verilen teşvikler bazında çalışmaya dahil edilmiştir.

Nüfus projeksiyonlarına göre gelecekte nüfusu yaşlanan ülkelerin sayısının daha da artması beklenmektedir. Buna ek olarak gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanma süreci yüzyıllar almışken ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde aynı sürecin çok daha hızlı geçeceği öngörülmektedir (Pison, 2009:3). Ülkelerin nüfuslarının yaşlanması ekonomik kalkınma yolunda dezavantajlar yaratmaktadır. Örneğin; nüfusun yaşlanması ile her çalışan başına düşen yaşlı insan sayısı artacağından sosyal güvenlik sisteminin mali açıdan kendi kendini çevirmesi güçleşebilir. Özellikle günümüzün akıl almaz teknolojik gelişmelerinin yakalanması, kullanılması, üretim ve tüketim sistemine adapte edilmesi genç dimağlara bağlı olduğundan genç nüfusun azalması teknoloji yarışında ülkeleri geride bırakabilir. Küresel dünyaya adapte olma yolunda en önemli köprü olan sosyal, kültürel ve siyasi dinamizm yavaşlayabilir. Bu sebeplerle, "bir kadının doğurganlık yaşamı süresince, yaşa özel doğurganlık hızlarının geçerli olması durumunda doğuracağı toplam çocuk sayısını" (HÜNEE, 2019:54) ifade eden TDH'nin artmasına yönelik gelişmiş ülkelerde uygulanan mali teşvikler son 20 yılda oldukça artmıştır. Ülkemiz başta olmak üzere birçok gelişmekte olan ülke de nüfusun yaşlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalarak politika arayışlarına yönelmiştir. Durum böyle iken Türkçe literatürde özellikle maliye alanında doğurganlık hızının artmasını hedefleyen mali teşvikleri inceleyen yayın sayısının çok az olması büyük bir boşluk ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışma, nüfusu yaşlanan belirli ülkelerin deneyimlerini incelemek suretiyle ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde uygulanması gereken politikalara ışık tutarak bu boşluğun bir miktar doldurmasına yönelik bir katkı sağlama amacı taşımaktadır.

Çalışmada öncelikle genel olarak dünyada ve seçili ülkelerde nüfus artışının seyri incelenmiş ve sonuçları ortaya konmuş, sonrasında ise bu ülkelerde, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren doğurganlık hızının artmasını teşvik etmek amacıyla devlet tarafından hane halkı veya kişi bazında ebeveynlere sağlanan kamu mali teşvikleri (Nakit ve hizmet cinsinden çocuk bakım yardımları ve vergi teşvikleri) o ülkenin para birimi cinsinden ya da USD cinsinden rakamsal olarak ortaya konmuştur. Son kısımda ise OECD, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler veri tabanlarından bu yardımların GSYİH'ya oranı verileri ve TDH verileri 1995-2017 yılları arasında yıl yıl ülkeler bazında elde edilmiş, teşviklerin arttığı yıllarla TDH'nin arttığı yıllar arasında bir paralellik olup olmadığı izlenmiştir. Ülkelerde kürtaj yasağının olup olmadığı, kontraseptif kullanma imkânı ve yaygınlığı ve evlilik oranı da doğurganlık üzerinde direkt etkili olup demografik nitelikteki etkenlerdir (Bongaarts, 1978:125). Ülkelerde mali teşviklerin yanında söz konusu demografik etkenlerin de doğurganlık üzerinde etkili olup olmadığını ortaya koyarak mali teşviklerin rolünü daha görünür hale getirebilmek için mali teşviklerin TDH'ı etkilediğinin düşünüldüğü dönemlerde evlilik oranları ve kontraseptif yöntem kullanım oranlarına da bakılmış ve etkileri yorumlanmıştır.

1. DÜNYA GENELİNDE VE BELİRLİ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE NÜFUS ARTIŞININ SEYRİ VE SONUÇLARI

Bir ülkede yaşayan kişilerin toplamı o ülkenin nüfusunu oluşturmaktadır. Kişilerin belirli bir nüfusa katılımı doğum ve göç, belirli bir nüfustan ayrılması ölüm ve göç yolu ile gerçekleşmektedir (Aksu, 1998:119). Ancak göç, nüfus artışının doğal olmayan bir unsurudur. Doğal nüfus artışını tespit etmek için, kaba doğum hızından kaba ölüm hızının düşürülmesi gerekmektedir (Koç vd., 2009:8). Dünya genelinde yirminci yüzyıl ortalarına kadar doğal nüfus artışı ölüm oranlarının azalmasına bağlı olarak önemli ölçüde yükselmiş fakat daha sonra doğum oranlarının düşmesine bağlı olarak tekrar azalmaya başlamıştır (Yüceşahin, 2009:2). Gelecekte de bu trendin devam edeceği beklenmektedir. Son 250 yılda insan sayısının artması, doğurganlığın artması ile değil ölümlerin azalması ile ortaya çıkmıştır (Başar, 2013:55). Bu gelişmeler sonunda aktif olarak çalışan insanların bakmakla yükümlü oldukları nüfusun 1950'de yüzde 87'si çocuk, yüzde 13'ü yaşlı insanlardan oluşmuşken, yaşlı insanlar 2080 yılında tüm bağımlı nüfusun yarısını temsil edecektir (UN, 2013a:22).

Birleşmiş Milletlerin "World Population Policy 2013" (Dünya Nüfus Politikası 2013) Raporu" na göre; Avustralya, Japonya, Danimarka, Fransa, Kanada ve Rusya yukarıda sayılan özelliklere benzer özellikler taşıyan ülkeler arasındadır (UN,2013b:160,316,206,240,266,430). Aşağıda bu ülkelerin durumları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.1 . Avustralya'da Nüfus Artışının Seyri

Avustralya'da kaba doğum hızı ve kaba ölüm hızı 1950'li yıllardan günümüze doğru azalmış, ölüm hızının azalmasının nüfus artışına pozitif katkısı göz önüne alındığında kaba doğum hızının oldukça azalması sonucu doğal nüfus artışı 1950'li yıllardaki binde 13,7 seviyesinden günümüzde binde 6,3 seviyesine inmiş, ülkede 1955-1960 yılları arasında 3,41 olan TDH, günümüzde 1,83 seviyesine ulaşmıştır (UN, 2019a).

1950 yılında nüfus içinde en yüksek orana sahip grup 0-4 yaş grubu iken günümüzde nüfus içindeki en yüksek paya sahip olan yaş grubu 30-34 yaş grubu olup 65 yaş üstü grupların oranı ise 1950 yılına göre oldukça artmıştır (UN, 2019b).

1. 2. Japonya'da Nüfus Artışının Seyri

Japonya'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra oldukça artan kaba doğum hızı 1950-1955 yılları arasında binde 23,6 iken, günümüzde binde 7,5 olarak gerçekleşmiş, kaba ölüm hızı ise 1950-1955 yılları arasında binde 9,1 iken 1980'li yılların ortalarında binde 6,1'e kadar düşmüş, sonrasında tekrar yükselerek günümüzde binde 10,4 olmuş, doğal nüfus artış hızı da günümüze doğru sürekli azalmış ve binde -2,9 olarak negatif değer almıştır (UN, 2019a). Yani nüfus artmamakta, azalmaktadır. Ülkede daha önce en son 1945 yılında nüfus artışı negatif değerde (-0,01) gerçekleşmiştir (Population Statistics of Japan, 2008:4). Japonya'da 1950'li yıllarda 2'nin üzerinde olan TDH'nin günümüzdeki oranı 1,37'dir (UN, 2019a).

Ülkede doğum sayılarının oldukça azalmasına bağlı olarak "az sayıda çocuk sahibi olmaya yönelme" anlamına gelen *Shoshika* kavramı ortaya atılmıştır (Stewart, 2007:6). 1950 yılında nüfus içindeki en yüksek oranı 0-5 yaş grubu oluştururken, 2020 yılında en yüksek orana 45-49 yaş arası nüfus sahip olmuştur (UN, 2019b). Günümüzde Japonya dünyanın en yaşlı ülkesidir ve nüfusun beşte biri 65 yaş ve üzerindeki nüfustan oluşmaktadır (He vd, 2016:10).

1. 3. Danimarka’da Nüfus Artışının Seyri

Danimarka’da kaba doğum hızı 1950’li yıllardan günümüze dalgalanma göstermekle birlikte genel olarak azalmış, kaba ölüm hızı dalgalanmakla birlikte genel olarak yükselmiş ve doğal nüfus artış hızı 1950’li yıllardaki binde 8,8 seviyesinden günümüzde binde 1 seviyesine inmiş, ülkede 1950-1955 yılları arasında 2,55 olan ve sonra oldukça düşen TDH’in 2005-2010 yılları arasındaki seviyesi tekrar yükselerek 1,85 olmuştur (UN, 2019a). Danimarka’da 150 yıl sonra tekrar 1981-1984 yılları arasında doğurganlık açığı ortaya çıkmıştır (Soren ve Öğretim, 1991:16).

1. 4. Fransa’da Nüfus Artışının Seyri

Fransa’da kaba doğum hızı 1950’li yıllardan günümüze azalmış, kaba ölüm hızı 2005-2010 yılları arasında en düşük seviye olan binde 8,6’ya kadar düşmüş ve doğal nüfus artış hızı da 1950’li yıllardaki binde 6,4 seviyesinden günümüzde binde 2 seviyesine inmiş, ülkede 1950-1955 yılları arasında 2,76 olan TDH, 1990’lı yılların ortalarına doğru azalmış, bu yıllardan sonra tekrar yükselmeye başlayarak 2010-2015 yılları arasında 1,98 seviyesine kadar çıkmıştır (UN, 2019a).

1. 5. Kanada’da Nüfus Artışının Seyri

Kanada’da özellikle kaba doğum hızının oldukça azalması sonucu doğal nüfus artışı 1950’li yıllardaki binde 18,9 seviyesinden günümüzde binde 2,8 seviyesine inmiş, 1960-1965 arasında 3,88 olan TDH, günümüzde 1,53’e düşmüştür (UN, 2019a). 1950 yılında nüfus içinde en yüksek orana sahip grup 0-4 yaş grubu iken günümüzde en yüksek paya sahip olan yaş grubu 55-59 yaş grubudur (UN, 2019b).

1. 6. Rusya’da Nüfus Artışının Seyri

Rusya’da 1950’li yıllardan günümüze, kaba doğum hızı dalgalanma göstermekle birlikte genel olarak azalarak ve kaba ölüm hızı da dalgalanma göstermekle birlikte genel olarak artarak doğal nüfus artış hızı binde 0,1 seviyesine taşınmış, 1950’li yıllarda 2,85 olan TDH ise günümüzde 1,82 olmuştur (UN, 2019a). Birleşmiş Milletler’in (BM) “Demographic Components of Future Population Growth-2013” raporuna göre, 2100 yılında ülkedeki nüfusun azalmasının en büyük sebebi doğurganlık hızının azalması olacaktır (Andreew vd, 2013:7).

1950 yılında nüfus içinde en büyük pay 10-14 yaş grubuna ait iken günümüzde genç nüfusun payı gittikçe azalmakta olup nüfus içindeki en büyük pay 30-34 yaş grubuna aittir (UN, 2019b).

1.7 Seçili Ülkelerde Nüfus Artışı Seyrinin Sonuçları

Kabul edilmelidir ki *kişilerin* nitelikli yaşlanabilmesi, yaşam süresinin uzaması kendilerinin en doğal hakkı olup devletler için de olumlu bir gösterge iken genç nüfusun azalmasına bağlı olarak *nüfusun* yaşlanması devletler için bazı dezavantajları beraberinde getirmektedir (UNFPA, 2012:11). Nüfusun yaşlanması ve genç nüfus sayısının azalması hızla değişen ve gelişen dünyada sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik dinamizmin sağlanmasını ve bu konudaki gelişmelere adapte olunmasını güçleştirebilir (Alçin Şahintürk, 2020:228). Nüfusun yaşlanması sonucu işgücü sayısının azalması ve işgücünün yaşlanması verimliliği azaltarak hem tüketimi hem de üretimi olumsuz etkileyip ekonomik büyüme ve kalkınmayı sekteye uğratabilir. Kamu maliyesi açısından, vergi mükellefi sayısının azalmasına bağlı olarak devletin gelirleri azalabilir. Genç nüfusun azalmasına bağlı olarak prim ödeyenlerin sayısının azalması ve nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak sosyal transferlerden faydalanacak kesimin sayısının artması emeklilik ve sağlık sisteminin işleyişini güçleştirebilir. Askerî açıdan bakıldığında yeterli askeri güç oluşturmada zorluklar yaşanabilir. Bunların hepsinden önemlisi genç nüfusun azalması, eğer kişilerin sahip olduğundan daha fazla çocuk sahibi olmak istemelerine rağmen ekonomik nedenlerle çocuk sahibi olamamalarından kaynaklanıyorsa devletin sosyal devlet niteliğini ve toplumun refah seviyesini sorgulatabilir. Kaldı ki; nüfusun yaşlanmasının önemli bir sebebi olan doğumların azalmasında rol alan faktörlerin bazıları; kadınların eğitim düzeylerinin artmasına bağlı olarak kariyerleri ile çocuk sahibi olma arasında tercih yapmak zorunda kalmaları, çocuk yetiştirme yükünün ağırlıklı olarak kadının üzerinde olması, sosyo-ekonomik nedenlerle evliliklerin ertelenmesi, çocuk sahibi olmanın beraberinde getirdiği maddi maliyetler ve boşanmaların artmasıdır. Bu nedenle ülkeler bu faktörlerin doğum oranları üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacak teşvik edici nitelikteki kamu mali politikaları uygulamaktadır.

2. DOĞURGANLIK HIZINI ARTTIRMAYA YÖNELİK UYGULANAN KAMU MALİ TEŞVİKLERİ

Nüfus politikası, devletin nüfusun yapısı, büyüklüğü ve dağılımını direkt olarak etkileyecek biçimde aldığı önlemlerin tümüdür (Başar, 2013:25). Nüfus politikaları genel olarak doğum oranı, ölüm oranı ve göç unsurları üzerinden oluşturulmaktadır. Ancak ülkenin geleceğini şekillendiren en önemli kesimin genç nüfus olduğu ve gelişmiş ülkelerde yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak ölüm oranlarının önemli ölçüde düştüğü gerçeklerinden yola çıkarak nüfus politikası uygulamasında en çok kullanılan ve etki edilen unsurun doğum oranı olduğu söylenebilir.

Çalışmada devletin çocuk sahibi olmayı zorlayıcı nitelikteki politikaları (kürtaj ve kontraseptif yöntem kullanımı yasağı vb..) değil teşvik edici nitelikteki politikaları ele alınmaktadır. Çünkü zorlayıcı nitelikteki politikalar üreme haklarına müdahale niteliği taşımaktadır. TDH'ı arttırmayı teşvik eden kamu mali politikaları; ebeveynlere yönelik ücretli izin düzenlemeleri, çocuk bakımına yönelik kamu hizmetleri, çocuklu ailelere yönelik nakit yardımlar ve vergi teşvikleri uygulamalarıdır (OECDa). Teşvik edici mali politikalar ile devlet, ebeveynlerin çocuk sahibi olunmasından kaynaklanan doğrudan ve fırsat maliyetlerini azaltarak çocuk sahibi olmayı teşvik etmektedir. Çocuk sahibi olmanın doğrudan maliyetleri parasal maliyetler olup; çocuk için yapılan tüm masrafları ifade ederken (D'addio ve Dercole, 2005:48) çocuk sahibi olmanın fırsat maliyeti ise ebeveynlerin özellikle annenin kariyerinin durması ya da kesilmesini ifade etmektedir (Deliktaş, 2001:103). Yani çocuğun fırsat maliyeti ile daha çok anne karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle bebek bakımı için verilen sübvansiyonların, çok uzun olmadığı sürece ücretli ebeveyn izin haklarının ve yarı zamanlı çalışma fırsatının kadınların işgücüne katılımlarını arttırdığı ortaya çıkmaktadır (OECD, 2004c:1,8,9). Böylelikle mali politikalar ebeveynlerin özellikle kadınların iş ve aile yaşamı koordinasyonunu sağlamakta, katlandıkları parasal maliyetleri azaltmakta ve çalışma yaşamını güvence altına almaktadır. Ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı, yalnızca ailelerin talebine değil, ailelerin çocuğu üretme yeteneğine de bağlı olduğuna göre (Becker, 1960:231) bu politikalar çocuk sahibi olmayı kolaylaştırıcı niteliktedir. Doğumları arttırmaya yönelik bu politikalara pronatalist politikalar (Ünlütürk Ulutaş, 2015:731) adı verilmektedir. Politika başarısı, politika odağının insan olduğu gerçeğinin farkında olunması ile gelecektir (Alçın Şahintürk, 2020:222). İnsanın çok yönlü bir varlık olduğu göz önünde bulundurularak politika karmasının da çok yönlü, anlaşılır, güvenilir olması ve gerçek ihtiyaçlara cevap verebilmesi gerekmektedir.

2. 1. Avustralya Örneği

Avustralya'da TDH 2000'li yılların başında 1,7'ye düşünce Maliye Bakanı 2004 bütçesinin tanıtımı sırasında vatandaşlara "biri anne, biri baba ve biri de ülke için olmak üzere 3 çocuk yapın" çağrısında bulunmuştur (Dodson, 2004'den aktaran Guest ve Par, 2011:222). Bu açıklamayı bazı mali teşvikler takip etmiştir.

Ücretli izin hakkı çok fazla gelişmeyen ülkede 2011 yılında 18 haftalık ücretli ebeveyn izni kullanma hakkı verilmiş, 2014 yılı rakamları ile izin sırasında verilen ödeme haftalık 622,20 AUD olmuş, iznin 2 haftası 2013 yılından itibaren babalar için ayrılmıştır (OECD, byy:6; OECD, 2020a:1,2).

2005 yılında Avustralya, çocuk başına yaptığı okul öncesi eğitim harcamaları neticesinde OECD ülkeleri sıralamasında ilk üçe girmiştir (Robson, 2009:2). Aynı yıl büyükanne ve büyükbabalara da çocuk bakımı için destek vermeye başlanmıştır (OECD, 2004a:25). 1995 ve 2016 yılları arasında okul öncesi eğitim ve bakım için yapılan toplam kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı 3 kattan fazla artarak 0,65'e yükselmiştir (OECD). Avustralya'da 2003 ve 2013 yılları arasında yeni doğan her bir çocuk için yapılan bakım harcaması 410 USD'den 996 USD'ye, 4 yaşındaki her bir çocuk için yapılan bakım harcaması 1.748 USD'den 3.750 USD'ye yükselmiştir (OECDc).

Ülkede çocuğu olan ailelere başka bir yardım alınmaması koşuluyla ebeveyn ödemesi verilmektedir (OECD, 2001a:12). Daha önce ailelere çocuk sahibi olmalarından dolayı verilen çeşitli yardımlar 2000 yılında birleştirilmiş, 2004 yılı itibariyle de çocukları 21 yaşına gelinceye kadar her aileye yıllık 613,20 AUD tutarında ödeme yapılmıştır (OECD, 2001a:18, OECD, 2004c:12). 2008 yılında ise 5.924 AUD tutarında olan "bebek bonusu" yardımından faydalanmak için ailelerin doğumdan sonraki 6 aylık gelirinin 75.000 AUD'ı geçmemesi ve ebeveyn izni ödemesinden faydalanmamış olma kriterleri aranmıştır (OECD, byy:4). 2015 yılı rakamları ile, 2.056,45 AUD ilk çocuk, 1.028,15 AUD sonraki çocuklar için yeni doğan desteği verilmiş ve yıllık 100.000 AUD'dan daha düşük geliri olan ve ilk ve orta dereceli okullara kayıtlı çocuğu olan ailelere okul yardımı (Schoolkids Bonus) yapılmıştır (OECD, 2015a:16,25).

Avustralya’da “Bebek Bonusu” programı kapsamında 1 Temmuz 2001 tarihinden sonra doğmuş olan çocuklar için “İlk Çocuk Vergi İadesi” adıyla yeni bir vergi indirimi uygulanmaya başlanmıştır (Guest ve Par, 2011:220). Ülkede 1 Temmuz 2004 tarihi itibarıyla çalışan ve bu nedenle çocuk bakım kurumlarından faydalanan ailelere bakım maliyetlerinin yüzde 30’unu vergi iadesi şeklinde talep etme imkânı getirilmiştir (OECD, 2004a:17). İade miktarı ilk olarak en fazla 4.000 AUD olarak belirlenmiş, 2008 yılında ise miktar 7750 AUD olarak değiştirilmiştir (Guest ve Par, 2011:223). Bebek bonusu programı 1 Mart 2014’de sona ermiştir (OECD, 2016b:3).

2005 yılı verileriyle ebeveynlerin yüzde 41’i esnek çalışan Avustralya’da (Avustralya Hükümeti, 2006’dan aktaran OECD, 2016a:4) 2009 yılında yürürlüğe giren Adil Çalışma Yasası ile (Whitehouse vd., 2017:50) en az bir yıl çalışmış olan ebeveynler, çocukları okula başlayınca kadar esnek çalışma hakkına sahiptir (Fagan vd, 2014:69).

2. 2. Japonya Örneği

Doğurganlığın çok fazla azalması ve nüfusun gittikçe yaşlanması üzerine Japonya doğum artışını teşvik eden kamu politikalarına 1990’lı yıllarda hız kazandırmıştır. “Angel Plan” adı altında uygulanan bu politikalar; ebeveynler için uygun istihdam koşulları yaratma, çocuk bakımı ve eğitime yönelik özel ve kamu hizmetlerini ve sağlık hizmetlerini iyileştirme, konut yardımı tanımlama ve aile sorumluluklarında babanın payını yükseltme uygulamalarını içermektedir (MHLW 1994 ve MHLW 1999’dan aktaran Ishii, 2008:19; Stewart, 2007:9).

Belirlenen bu plan dahilinde 1991 yılında çıkarılan bir kanunla çalışan ebeveynlere analık ve babalık izninin yanında bir yıllık ücretsiz ve işe dönüş garantisi içeren ebeveyn izni kullanma imkânı getirilmiştir (OECD, 2020a:38; Suzuki, 2006:9). 1995 yılında ise izni kullanan ebeveynin izin sırasında maaşının yüzde 25’ini, 2001 yılında ise maaşın yüzde 40’ını alabilme hakkı verilmiştir (Ma, 2009:11). 2010 yılında ise anne ve babanın bu izni aralarında paylaşması durumunda iznin süresi uzamış, 2014 yılında ise ödeme miktarı yükseltilerek ilk 6 ay için en fazla 286.021 JPY olmak koşuluyla kazancın yüzde 67’si, kalan günler için ise en fazla 213.450 JPY olacak şekilde kazancın yarısının verilmesi kararlaştırılmıştır (Nakazato and Nishimura, 2014’dan aktaran; OECD, 2020a:42,43). 2007 yılında analık izni ödeneği yükseltilmiş ve annenin ortalama günlük kazançlarının üçte ikisi kadar olmuştur (Nakazato and Nishimura, 2012’dan aktaran; OECD, 2020a:42). Son olarak 2018 yılı rakamları ile analık izni süresince annelere maaşın yüzde 67’si, ebeveyn izni boyunca yüzde 60’ı, babalara ise ebeveyn izni süresince maaşın yüzde 58,4’ü verilmektedir (OECD, 2019a:3,7). Japonya’da babalık izni hakkı hala gelişmemiştir (Thevenon, 2011:70).

Yine Angel Plan düzenlemeleri kapsamında çocuk bakımı kurumlarının sayısı 451.000’den 1999 yılında 564.000’e yükseltilmiştir (Retherford ve Ogawa, 2005:28). Geç saatlere kadar çalışan ve çocuklarını okuldan alma imkânı bulamayan ebeveynler için okul sonrası programlar oluşturulmuştur (Matsukura vd., 2007’dan aktaran Ma, 2009:11). Ülkede günlük tam zamanlı çocuk bakımı için gereken masrafın yüzde 60’ını devlet üstlenmektedir (OECD, 2010:18). Anne ve babanın okul öncesi eğitim alan iki veya daha fazla çocuğu varsa ikinci çocuk için bakım ücretinin yarısı kadar indirim yapılırken, ikinci çocuktan sonraki çocuklar için ücret alınmamaktadır (OECD, 2015b:20). 2020 yılında ülkede “Ücretsiz erken çocukluk eğitimi ve çocuk bakımı” programı kapsamında ise 3-5 yaş arası çocuklar için anaokulları, gündüz bakım evleri ücretsiz hale getirilmiştir (OECD, 2020b:21-22). 4 yaşındaki her bir çocuk için devlet tarafından 2003 yılında 1.041 USD bakım harcaması yapılırken, 2013 yılında harcama tutarı 3.982 USD’ye yükseltilmiştir (OECDc).

Japonya’da 1970’li yıllarda en az üç çocuğu olan ailelere çocuk yardımı yapılırken TDH’nin gittikçe azalması sonucu 1986’da en az iki çocuğu ve 1992’de ise tek çocuğu olan ailelere de yardım yapılmaya başlanmıştır (Ma, 2009:9). 2000 yılı ortasından itibaren 0-6 yaş arasındaki ilk iki çocuk için aylık çocuk başına 5.000 JPY, üçüncü ve sonraki çocuklara aylık çocuk başına 10.000 JPY ödeme yapılmıştır (OECD, 2001b:7). Daha sonra yaş sınırı yükseltilmiş, 2004 yılı rakamlarıyla, 0-3 yaş arası çocuklar için ayda yaklaşık 100 USD, 3-12 yaş arasında ilk iki çocuk için ayda yaklaşık 50 USD, 12 yaş üstündeki çocuklar için ise ayda yaklaşık 100 USD ödeme yapılmıştır (Ma, 2009:8). 2010 yılı verilerine göre 15 yaşından küçük her çocuk için aylık 10.000 ile 15.000 JPY tutarı arasında ödenen ve ismi “Kodomo-teate” olan bir ödeme yapılmaktadır (OECD, 2010:11,16). Ülkede 2014 yılında her çocuğun doğumunda vergi dışında tutulan 420.000 JPY doğum yardımı yapılmıştır (OECD, byy:63,64). Eğer çocuğa bakan ebeveyn yalnızca ödeme miktarları arttırılmaktadır (OECD, 2015b:11). 2020 yılı verileriyle belirli bir gelir eşliğinin altında gelir elde edenlere 3 yaşından küçük her çocuk için ayda 15.000 JPY, 3 yaş ile ilköğretim mezuniyeti

arasında olan her birinci ve ikinci çocuk için ayda 10.000 JPY, üçüncü ve sonraki çocuklar için ayda 15.000 JPY, ortaokul öğrencileri için ayda 10.000 JPY 15. yaş gününü takip eden 31 Mart tarihine kadar verilmekte; belirli bir gelir eşliğinin üzerinde gelir elde edenlere her çocuk için ayda 5000 JPY 15. yaş gününü takip eden 31 Mart tarihine kadar verilmektedir (OECD, 2020b:15-16). Yalnız yaşayan ebeveynler için bu miktarlar artmakta ve gelire göre değişmektedir (OECD, 2020b:16-17). Bunun yanında ailelere, 5 ay boyunca 2020 yılında miktarı hane halkı sayısına bağlı olarak 2.630 ile 5.560 JPY arasında değişen kişi yardımı ödemesi de verilmektedir (OECD, 2020b:11).

Ülkede 2004 yılı rakamları ile gelir vergisinde 0-15 yaş arasındaki her çocuk için 380.000 JPY, 16-22 yaş arasındaki her çocuk için 630.000 JPY, yerel vergilerde 0-16 yaş arasındaki her çocuk için 330.000 JPY, 16-23 yaş arasındaki her çocuk için 450.000 JPY vergi indirimi uygulanmıştır (OECD, 2004b:15,16). 2020 yılı verileriyle ise gelir vergisinde mükellefin bakmakla yükümlü olduğu, referans geliri 480 000 JPY'yi aşmayan ve 16 yaş ve üzerinde çocukları veya başka akrabaları varsa bakmakla yükümlü olunan her kişi için 380 000 JPY indirim verilmekte, mükellefin bakmakla yükümlü olduğu, referans geliri 480 000 JPY'yi aşmayan ve 19-22 yaşları arasında çocukları veya başka akrabaları varsa bakmakla yükümlü olunan her kişi için 630 000 JPY özel indirim verilmektedir (OECD, 2020b:28). Yerel gelir vergilerinde ise mükellefin bakmakla yükümlü olduğu, referans geliri 330 000 JPY'yi aşmayan ve 16 yaş ve üzerinde çocukları veya başka akrabaları varsa bakmakla yükümlü olunan her kişi için 330 000 JPY indirim verilmekte, mükellefin bakmakla yükümlü olduğu, referans geliri 330 000 JPY'yi aşmayan ve 19-22 yaşları arasında çocukları veya başka akrabaları varsa bakmakla yükümlü olunan her kişi için 450 000 JPY özel indirim verilmektedir (OECD, 2020b:30,31).

Japon şirketlerin henüz çok az bir kısmı çalışanlarına tam anlamıyla esnek çalışma olanağı tanımaktadır (EIRO, 2008'den aktaran OECD, 2016a:4). Ülkede daha çok yarı zamanlı çalışma olanağı bulunmakta olup en az 1 yıllık çalışma geçmişi bulunan ebeveynler çocuklarının üçüncü doğum gününe kadar günlük çalışma saatlerini en az 6 saate düşürebilmekte, 1 yaşından küçük çocuğu olan anneler emzirme izninden ayrı olarak günde iki defa en az yarım saat mola verebilmektedir (Nakazato ve Nishimura, 2017:245). Yine bir yaşından küçük çocukları olan ve bakım izni kullanmayan çalışanlar, esnek ve yarı zamanlı çalışma hakkına sahiptir (Fagan vd, 2014:72).

2. 3. Danimarka Örneği

Günümüzde ücretin yaklaşık %50'si ile birlikte 2 hafta şeklinde tanınan babalık izin hakkı Danimarka'da ilk 1980'li yıllarda tanınmış, bu yıllarda analık izni hakkı da 18 hafta olmuştur (OECD, 2019a:3,7; Rasmussen, 2010'dan aktaran; OECD, 2020a:16). Günümüzde annelerin analık iznine ek olarak kullanabilecekleri 32 hafta ücretli ebeveyn izin hakkı da vardır (OECDh). Bu izin ebeveynler arasında paylaşılabilir (OECD, byy:25).

Danimarka'daki tüm gündüz bakım tesislerinin yaklaşık yüzde 70'i belediye gündüz bakım tesisleridir. (European Commission, 2002:63). Ailenin geliri belirli bir seviyenin altında ise gündüz bakım hizmeti için ücret alınmamaktadır (OECD, 2014:14). Danimarka'da bazı bölgelerde vardiyalı ya da akşam çalışan ebeveynlerin faydalanması için gece kreşleri oluşturulmuştur (European Commission, 2002:63-64). Ebeveynler kreş hizmeti almak yerine çocuklarına bakmak için sübvansiyon da alabilirler (OECD, 2020c:21).

Ülkede 2003 ve 2013 yılları arasında yeni doğan her bir çocuk için yapılan bakım harcaması 319 USD'den 6.328 USD'ye, 4 yaşındaki her bir çocuk için yapılan bakım harcaması 2.481 USD'den 6.891 USD'ye yükselmiştir (OECDc).

Ülkede 1980'lerle birlikte çocukların 18'inci yaş gününe kadar annelerine, miktarı çocukların yaşlarına göre belirlenen ve vergi dışında tutulan bir yardım verilmekte, ebeveyn yalnızca ya da hala eğitim almaktaysa ayrı bir yardım daha yapılmakta, çoklu doğumlarda istihdama bağlı olmayan genel bir yardım da yapılmaktadır (OECD, 2014:11; Soren ve Öğretir, 1991:26). 2020 yılı verileriyle 0-14 yaş arası çocuklar için 3 aylık ödeme yapılırken 15-17 yaş aralığındaki çocuklara aynı miktara denk gelecek şekilde aylık 954 DKK ödenmektedir (OECD, 2020c:17).

Danimarka'da vatandaşlar istedikleri takdirde sözleşme yaparak tam zamanlı çalışmadan esnek çalışmaya geçebilmekte böylece ailevi sorumluluklar kadın ve erkek arasında daha sağlıklı paylaşılabilir (OECDd). Ülkede kadınların çalışma oranı yüksek olup 2020 yılı verileri doğrultusunda 0-2 yaş grubunda çocuğu olan 15-64 yaş grubu arasındaki annelerin istihdam oranı yüzde 73,8'dir (OECDb).

2. 4. Fransa Örneği

Fransa 1995 yılında, “Fransa’nın çocuğa ihtiyacı var!” duyurusuyla vatandaşlarını özellikle üç çocuk sahibi olmaları için teşvik etmiştir. (Tümertekin ve Özgüç, 2016:255). Bu yıllarda bu amaca yönelik bir takım mali teşvikler de uygulanmaya başlamıştır.

Fransa’da 16 hafta tam ücret ödemesiyle birlikte analık izni, 2002 yılından itibaren 11 günlük ücretli babalık izni bulunmakta olup babalar için süre 2014 yılında 26 haftalık ebeveyn izni ile birlikte 28 haftaya çıkarılmıştır (OECD, byy:37; OECD, 2019a:3,7; OECD, 2020a:24). Annelere yönelik ücretli ebeveyn izni ise 2004 yılında başlamış ve 26 hafta olarak belirlenmiştir (OECD, 2019a:3; OECDh).

Devletin 3-6 yaş grubundaki çocukların eğitimini finanse ettiği ülkede kadın istihdamını arttırmak için merkezi ve mahalli yönetimler tarafından bakım evleri kurulmuş, ailelerin güvenli ve kaliteli bakım hizmeti alabilmeleri yolunda özel çocuk bakıcılarını tercih etmelerini sağlamak için vergi teşvikleri verilmiştir (Köppen, 2006:299; Letablier, 2003:247,252; Neyer, 2003:26).

Ülkede 1990’lı yıllarla birlikte ailelere ikinci çocuğa sahip oldukları an çocuk yardımı, her doğumdan sonraki 9 ay doğum yardımı yapılmaya başlanmış, 2004 yılından itibaren yeni doğum yapan kadınlara vergi dışında kalan toplu bir ödeme yapılmaya başlanmış, 2006 yılından sonra ise üçüncü çocuğunu dünyaya getirenlere, ebeveyn izni sırasında yarı zamanlı çalışma olmaksızın sadece 12 ay boyunca daha fazla ödeme yapılma seçeneği verilmiştir (Commaile, 1991:89; D’addio ve D’ercole, 2005:51; Letablier, 2003:249; OECD, byy:39). Ülkede 2003 ve 2013 yılları arasında yeni doğan her bir çocuk için yapılan bakım harcaması 2.543 USD’den 4.147 USD’ye, 4 yaşındaki her bir çocuk için yapılan bakım harcaması 6.075 USD’den 9.080 USD’ye yükselmiştir (OECDc).

Ülkede 2001 yılında tam zamanlı çalışma 35 saate indirilmiş, en az bir yıl iş değiştirmeyen ebeveynlere doğumdan sonra yarı zamanlı çalışma hakkı verilmiş (Letablier, 2003:250-251) ve 2003 yılı ile birlikte kadınların yarı zamanlı çalışma oranı yükselmiştir (Wbc). 2019 yılı verileri ile Fransa’da 15-64 yaş arası kadınlardan 0-2 yaş arası en az bir tane çocuğu olan kadınların yüzde 60’ı çalışmaktadır (OECDb).

2. 5. Kanada Örneği

Babalık izni bulunmayan Kanada’da 1990 yılında 17 haftalık analık iznine ek olarak 10 haftalık ebeveyn izni de tanımlanmış, bu izin 2001 yılında 35 haftaya uzatılmıştır (Beaujot vd, 2012:3). 2018 yılı rakamlarıyla anneler bu izni kullanırken normal ortalama ücretlerinin yüzde 53,2’sini almaktadır (OECD, 2019a:3).

Ülkenin farklı eyaletlerinde bu konuda farklı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Quebec eyaletinde 2006 yılında doğum oranlarının artırılması için oluşturulan planda izin kullanma konusunda ebeveynlere farklı alternatifler sunulmuş, birinde ortalama ücretin yüzde 70’i ile birlikte 18 hafta analık izni, 5 hafta babalık izni ve yaklaşık ortalama yüzde 60 ücret ile birlikte 32 hafta ebeveyn izni bulunurken, bir diğer seçenekte ortalama ücretin yüzde 75’i ile birlikte 15 hafta analık izni, 3 hafta babalık izni ve 25 haftalık ebeveyn izni hakkı bulunmaktadır (Beaujot vd, 2012:3,4).

Kanada’da 2005 yılı verileri ile ebeveynler çocuk bakım maliyetlerinin yaklaşık yarısına katlanmıştır (OECD, 2005:16). Ülkede 2006 yılında federal düzeyde *Evrensel Çocuk Bakım Yardımı* programı başlatılmış, program dahilinde 0-6 yaş arasındaki çocuğu olan ailelere yılda 1.800 CAD, 6-17 yaş arasında çocuğu olan ailelere yılda 720 CAD’a kadar vergiye tabi olan bir yardım verilmiştir (MacDonald ve McInturff, 2015:46). Bu program ile birlikte 2006-2007 mali yılında federal hükümetin çocuk bakımına yönelik toplam harcamaları yaklaşık 4 kat artmıştır (Malanik, 2015:10). Quebec’de, çocuk bakımı için kamu yardımları çocuk bakım hizmeti sağlayıcılarına yapılmakta olup 2010-2011 yıllarında bu yardımların toplamı federal düzeydeki yardım toplamını aşmış, toplam 2,1 milyar USD olarak gerçekleşmiştir (Pierre, Godbout ve St-Cerny 2013’dan aktaran Piano, 2014:3). 2015 yılı verileri ile evrensel çocuk bakım yardımı ödemesi 0-5 yaş arası çocuklar için en yüksek 1920 USD, 6-17 yaş arası çocuklar için ise 720 USD’dir (Battle, 2015:13). 2016 yılının Temmuz ayında Kanada Hükümeti, Kanada Çocuk Vergi Yardımı’nı, Ulusal Çocuk Yardımı Ekini ve Evrensel Çocuk Bakımı Yardımını yeni bir Kanada Çocuk Yardımı ile değiştirmiş, miktarlar 0-5 yaş arası çocuklar için yıllık en yüksek 6496 CAD, 6-17 yaş arası çocuklar için ise 5481 CAD’dır (OECD, 2019d:14,15).

Ülkede 1971 yılından itibaren gelir vergisi matrahından çocuk bakım giderlerinin belirli bir miktarını düşme hakkı tanımıştır (Department of Finance, 1971, 2010'dan aktaran Malanik, 2015:6). 2001 yılı itibariyle bu indirim sınırları; anne ve babadan geliri düşük olanının gelirinin üçte ikisini aşmayacak şekilde, 0-6 yaş grubundaki çocuklar için 7.000 CAD, 7-16 yaş grubundaki çocuklar için 4.000 CAD olarak belirlenmiştir (OECD, 2002:8; OECD, 2005:21). 1993 yılından itibaren bu konuda ailelere alternatifler sunulmuş, vergi indiriminden faydalanmak istemeyen ve belirli bir gelir seviyesinin altında olan ailelere 0-17 yaş grubundaki çocuklar için doğrudan nakit desteği verilmiştir (MacDonald ve McInturff, 2015:45). 2007 yılında ise federal devlet, 0-17 yaş grubundaki çocuklar için 2.000 CAD tutarında yeni bir vergi kredisi uygulaması başlatmıştır (Battle, 2015:7). 2015 yılı rakamlarıyla birinci çocuk için Kanada çocuk vergi kredisi 3.750 USD olarak belirlenmiştir (Battle, 2015:16). 2019 yılı verilerine göre ise anne ve babadan geliri düşük olanının gelirinin üçte ikisini aşmayacak şekilde, 0-6 yaş grubundaki çocuklar için 8.000 CAD, 7-16 yaş grubundaki çocuklar için 5.000 CAD olarak belirlenmiştir (OECD, 2019d:25). Bunun dışında ailelerin çocuk bakımı için aldığı mal ve hizmetlere tüketim vergisi muafiyeti getirilmiştir (Malanik, 2015:5).

Ülkede 2015 yılı rakamları ile 0-6 yaş arasındaki her çocuk için yapılan tüm yardımların toplamı en fazla 5.670 USD olarak gerçekleşmekte, ailenin geliri net olarak en az 137.000 USD olduğunda ise yardım toplamı 1.363 USD'ye düşmektedir (Battle, 2015:19,20).

Kanada'da kadın ve erkeklerin yarısından daha fazlası esnek çalışma imkânına sahiptir (Ferrer ve Gagne, 2006 ve OECD, 2007'den aktaran OECD, 2016a:4). Ülkede özellikle kadınlarda 1980 yılından beri yarı zamanlı çalışma oranındaki artış tam zamanlı çalışma oranındaki artıştan daha yüksektir (Statistics Canada, 1997'den aktaran; Higgins vd, 2000:17).

2. 6. Rusya Örneği

Rusya'da doğurganlığın ve nüfus artış hızının oldukça düşmesi sonucu 2007 yılında "Rusya Federasyonu Demografi Politikası Konsepti-2025" düzenlemeleri ile (Kemaloğlu, 2016:5) izin ve kamu mali yardımları konusunda yeni adımlar atılmıştır. 2000'li yıllarla birlikte, annelere doğumdan önce 70 gün ve doğumdan sonra 70 gün ücretli izin hakkı verilmiştir (ILO, 2010:15). Ülkede çalışan anneler çocukları 3 yaşına gelinceye kadar çocuk bakım izni hakkı kullanabilir (OECD, 2018:25). Çocuğun 18 aydan 3 yaşına kadar olan döneminde her anneye 2018 yılı rakamlarıyla aylık 50 RUB kreş yardımı verilmektedir (OECD, 2018:25). Ülkede 2000-2004 yılları arasında sayısı 3.500 olan kreşlerden faydalanan çocukların sayısı 58.000 olarak belirlenmiştir (Taratukhina vd, 2006:7). Kreşlerin büyük bir kısmının finansmanı yerel yönetimler tarafından karşılanmış, 2006 yılı rakamlarıyla her çocuk için 21.000 Ruble (RUB) harcama yapılmıştır (Taratukhina vd, 2006:7,22). Federal düzeyde ebeveynlerin ödediği ücret günlük bakım maliyetinin yüzde 20'sini geçmemektedir (OECD, 2018:32).

Ailelere doğumdan itibaren 18 ay boyunca verilen devlet desteği 2006 yılında tanıtılan Demografik Gelişim Konsepti paketi ile iki kattan fazla artırılmış, analık izni sırasında normal ücretin en az yüzde 40'ünün verilmesi kararı alınmış, "Analık Sermayesi" uygulaması ile de en az iki çocuğu olan annelere belirli alanlarda kullanılmak şartıyla yıllık 250.000 RUB kredi desteği verilmesi uygulaması başlatılmıştır (Putin'in 10 Mayıs 2006 tarihinde "Rusya Federasyonu Federasyon Konseyi'ne Konuşması"ndan aktaran; Demirtepe ve Has, 2014:39,40). 1 Ocak 2017 itibariyle rakam 453.026 RUB'a yükseltilmiştir (OECD, 2018:26). 1 Ocak 2018'den itibaren yeni aile yardımları yürürlüğe girmiş, çocuk tam zamanlı eğitimde ise 18, aksi halde 16 yaşına kadar çocuk yardımı almaya hak kazanmış, miktarlar bölgelere göre değişiklik göstermiştir (OECD, 2018:22).

Rusya'da çocuk sahibi olmayı teşvik edici nitelikte vergi tedbirleri de alınmıştır. Ebeveynlerin vergi matrahından 2005 yılında her çocuk için düşülen 300 RUB'lik meblağ Ocak 2009'da 1.000 RUB'ye yükseltilmiş, 2012'de ise indirim ilk iki çocuk için 1.400 RUB, üçüncü ve sonraki çocuklar için 3.000 RUB olarak belirlenmiştir (Elizarov ve Levin, 2015:16). Bu uygulama 2018 yılında da devam etmiştir (OECD, 2018:35).

Ülkede 14 yaşın altında çocuğu olan anne ve babalar yarı zamanlı çalışma hakkına sahiptir (Fagan vd, 2014:74). Aynı zamanda, birlikte yaşayan ebeveynlere çocukları 3 yaşına gelinceye kadar, yalnız yaşayan ebeveynlere ise çocukları 5 yaşına gelinceye kadar ancak yazılı izinleri alınmak kaydıyla fazla mesai ve iş seyahati görevleri verilebilmektedir (Sinyavskaya, 2017:348).

3. POLİTİKA UYGULAMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Aşağıda çalışmadaki veriler çerçevesinde ülkelerin politika uygulama sonuçlarını analiz ederken kullandığımız ve OECD Aile Veritabanı'ndan (OECD Family Database) çektiğimiz "Ailelere Yönelik Devletin Nakit ve Hizmet cinsinden Yaptığı Harcamaların ve Vergi Teşviklerinin GSYH'ya Oranı" verilerinin, izin verilerinin, kadın ve anne istihdam oranı verilerinin kapsamını açıklamak gerekmektedir. Nakit ve hizmet şeklindeki iki harcama türü de ülkelerin istatistik ofislerinin verilerinden alınan bütçe tahsislerinin rakamlarını yansıtmakta olup nakit şeklinde yapılan kamu harcamaları; çalışan ebeveynlere periyodik olarak ödenen çocuk yardımı, tek seferlik veya taksit şeklinde verilen doğum yardımı, izin kullanımı sırasında verilen ödemeler, çocuk belirli bir yaşa gelinceye kadar ödenen çocuk bakım yardımı ve belirli eğitim desteklerini (Japonya tek ebeveyn ile yaşayan çocuklar için yapılan nakit yardımlarını ayrı bir kategori olarak ele almaktadır), hizmet şeklinde yapılan kamu harcamaları; okul öncesi bakım ve eğitim kurumlarının doğrudan finansmanını, çocuk bakımı yardımını ve evde bakım yardımını kapsamakta, bazı ülkelerde yardımlar mahalli idareler tarafından, bazılarında ise merkezi yönetim ve mahalli idare işbirliği çerçevesinde verilmektedir (OECD, 2019b:1,2,3). Vergi teşvikleri ise ülkelerin vergi kurumlarının tahmini rakamlarına dayanan vergi istisna, indirim ve kredilerini kapsamaktadır (OECD, 2019b:1,2). Ulusal ve/veya federal izin süresi verileri, ebeveynlerin özel sektördeki izin kullanım koşullarını taşıdığı varsayılarak ailedeki birinci doğum için verilen izin sürelerini haftalar bazında yansıtmakta, hafta 5 işgünü olarak kabul edilmektedir (OECD, 2019c:7,8). Ülkelerin bir kısmında ebeveyn ve bakım izin hakları her ebeveyn için ayrı ayrı verilirken diğerlerinde izni paylaşmak kaydıyla ebeveynlere birlikte ve toplu olarak verilmektedir (OECD, 2019c:5). Yine ülkelerin bir kısmında ebeveyn izni kullanan anneler çalışıyor kabul edilirken diğerlerinde kabul edilmemekte, ülkelerin bir kısmında çocukla aynı evi paylaşanlar ebeveyn sayılırken diğerlerinde bu şart aranmamakta ve bağımlı çocukların kanuni yaş sınırları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (OECD, 2015c:4). Tüm bu hususlar ülkelerarası karşılaştırmanın sağlığını etkileyebilen hususlardır.

Tabii ki kişilerin çocuk sahibi olma kararları üzerinde sadece ekonomik faktörler etkili değildir. Aslında üreme kararlarını ilk, direkt ve yüksek seviyede belirleyen faktörler biyolojik ve davranışsal faktörlerdir (Bongaarts, 1978:125; Eryurt, 2005:68). Bu faktörlere örnek olarak bir toplumdaki evlilik oranı, kürtaj uygulaması, kontraseptif yöntem kullanımının yasal sınırları ve yaygınlığı ve emzirme süresi verilebilir (Bongaarts, 1978,125). Evlilik oranı ve doğurganlık hızı arasında pozitif yönlü bir ilişki, kürtaj ve doğum kontrolü uygulamalarının serbestliği ile doğurganlık arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle aşağıda ülkelerin kamu mali teşvik politikalarının doğurganlık davranışı üzerindeki etkileri değerlendirilirken analizin daha sağlıklı olması için bağımsız değişkenler olarak, biyolojik ve davranışsal faktörlerden evlilik oranı, kürtaj serbestisi ve modern kontraseptif yöntem kullanımının oranı da analize dahil edilmiştir. Ekonomik faktörler dışında üreme kararlarını ikincil seviyede etkileyen diğer faktörler ise etnik, sosyal, kültürel ve dini faktörlerdir (Eryurt, 2005:68; Murat, 2006:267). Bu konu hakkında Tümertekin ve Özgüç; ölümlerin aksine doğumların yönetilebilir bir takım toplumsal, ekonomik, siyasal, fizyolojik ve psikolojik faktörler tarafından belirlendiği hakkında görüş bildirmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2016:231). Örneğin; aile tavsiyesi ya da arkadaşların çocuk sahibi olmasından etkilenecek çiftlerin çocuk sahibi olmaya karar vermesine "sosyal çarpan" denilmektedir (Feyrer vd, 2008:5). Ancak ülkeler çapında etnik, sosyal, kültürel ve dini faktörler ilgili sayısal verilere zor ulaşıldığından bu faktörler analize dahil edilmemiştir. Becker ise 1960'da yayımladığı "An Economic Analysis of Fertility" isimli eserinde ekonomik faktörlerin kişilerin üreme davranışlarını oldukça etkilediğini belirtmiştir (Becker, 1960:231).

Analizde bağımlı değişken olarak nüfus artışının çok önemli bir göstergesi kabul edilen TDH alınmıştır.

3.1 Avustralya'da Politika Uygulama Sonuçları

Aile planlaması uygulaması bulunan Avustralya'da 2000'li yıllarla birlikte isteğe bağlı kürtaj uygulaması da serbest bırakılmıştır (UN, 2014:27). 1995-2017 yılları arasında 15-49 yaş arası kadınlarda modern kontraseptif kullanma yaygınlığı yüzde 60'ın üzerinde seyretmekle birlikte kullanım 2002-2009 yılları arasında azalmıştır (UN, 2020). Ülkede 1995 yılında kaba evlilik oranı binde 6,1 iken günümüze doğru bir miktar azalış göstererek 2017 yılında binde 4,6 olarak gerçekleşmiştir (OECDg). Ülkede 1995-2017 yılları arasında aile planlaması faaliyetlerinin devam etmesi, 2000'li yıllarla birlikte isteğe bağlı kürtaj serbestisinin bulunması ve kaba evlilik oranının da yıldan yıla azalması sonucu TDH'nin azalması beklenir. Ancak ülkede TDH 2002 ve 2008 yılları arasında artmış, 1,76'dan

1,98'e çıkmıştır (WBa). Bu artışta esnek çalışma düzenlemelerinin yanında kamunun mali teşviklerinin etkili olması muhtemeldir. Çünkü ailelere yönelik hizmet şeklindeki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı 2001 yılından 2015 yılına kadar artış gösterip % 0,63'den % 0,92'e çıkmıştır (OECDf). 1995-2017 yılları arasında ailelere yönelik nakit şeklindeki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı ise 2000-2003 yılları arası dışında azalış göstermiş %2,14'den 1,40'a düşmüştür (OECDf). Ancak oran hala hizmet şeklindeki kamu harcamalarının payının üzerindedir. Tüm bunlara ek olarak 2001 ve 2009 yılları arasında yüksek seyreden vergi teşviklerinin de doğurganlık hızı artışı üzerinde etkili olması muhtemeldir (OECDf). Ülkede kadınların işgücüne katılım oranı da 1995 yılında yüzde 64,1 iken 2017 yılında yüzde 72,34 olmuştur (WBb).

3. 2. Japonya'da Politika Uygulama Sonuçları

Aile planlaması uygulaması bulunan Japonya'da analiz dönemi içerisinde isteğe bağlı kürtaj uygulaması yasaktır (UN, 2014:21). 1995-2017 yılları arasında 15-49 yaş arası kadınlarda modern kontraseptif kullanma yaygınlığı günümüze doğru azalmıştır (UN, 2020). Ülkede 1995 yılında kaba evlilik oranı binde 6,4 iken günümüze doğru azalış göstererek 2017 yılında binde 4,9 olarak gerçekleşmiştir (OECDg). Ülkede 1995-2017 yılları arasında isteğe bağlı kürtajın yasak olması ve kontraseptif kullanımının azalması TDH'ı arttırıcı, kaba evlilik oranının azalması TDH'ı azaltıcı niteliktedir. Ülkede TDH 2006 ve 2015 yılları arasında artmış, 1,32'den 1,45'e çıkmıştır (WBa). Kürtaj yasağının geçmişte de var olduğu düşünüldüğünde bu artışta kamunun mali teşviklerinin ve izin düzenlemelerinin etkili olması muhtemeldir. Çünkü ailelere yönelik nakit şeklindeki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı 1997'den 2011 yılına kadar yaklaşık 4 kat artıp yüzde 0,2'den yüzde 0,74'e çıkmış, hizmet şeklindeki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı 2001 yılından 2017 yılına kadar artış gösterip yüzde 0,4'ten 0,93'e çıkmıştır (OECDf). Ülkede annelere yönelik ücretli toplam izin hakkı 58 hafta, 2010 yılından itibaren babalara yönelik ücretli izin hakkı 52 haftadır (OECDh). Tüm bunlara ek olarak 2001 ve 2009 yılları arasında ailelere yönelik vergi teşviklerinin GSYİH'ya oranının da yüzde 0,40'dan yüzde 0,51'e çıkması da TDH'ın artması üzerinde etkili olabilir (OECDf). Ancak özellikle Avustralya, Fransa, Danimarka ile kıyaslandığında TDH Japonya'da hala düşük seviyededir. Bunda Japonya'daki ailelere yönelik kamu mali teşviklerinin genel oranının bu ülkelere göre oldukça düşük olmasının ve esnek çalışma düzenlemelerinin oturmamasının etkisi bulunmaktadır. Anne çalışma oranı da yükselmiş olsa da bu ülkelerle karşılaştırıldığında hala düşük seviyededir.

3. 3. Danimarka'da Politika Uygulama Sonuçları

Ülkede 1995-2017 döneminde aile planlaması doğrudan desteklenmiş, kadınlarda modern kontraseptif kullanımı yüksek seviyelerde seyretmiş, isteğe bağlı kürtaj serbest tutulmuş ve kaba evlilik oranı da değişim göstermekle birlikte genel olarak azalmıştır (UN, 2014:22-32; UN, 2020; OECDg). Bu durumda TDH'ın genel olarak düşük seyretmesi beklenebilir. Oysa TDH seçili bazı ülkelere göre yüksek seviyede olup 2003-2008 döneminde de artmış, 1,76'dan 1,89'a çıkmıştır (WBa). TDH'ın genel olarak yüksek seviyede olması izin sürelerinin uzunluğu ve kamu yardımlarının yüksekliği ile ilgilidir. 1995-2017 yılları arasında ülkede nakit cinsinden kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı bir miktar azalsa da ortalama olarak 1,50 seviyesinde seyretmiş, hizmet cinsinden kamu harcamalarının oranı ise artış göstererek 1,97'den 2011 yılında 2,42'ye çıkmıştır (OECDf). Görüldüğü gibi çocuk bakım hizmeti konusunda iyi politikalar uygulanan Danimarka'da hizmet cinsinden kamu yardımlarının GSYİH'ya oranı nakit cinsinden yardımlara göre daha fazladır. Aynı zamanda Danimarka seçili ülkeler içinde hizmet cinsinden kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı en yüksek olan ülkedir (OECDf). Bu durum çocuk bakımı konusunda çalışan ebeveynlere oldukça kolaylık sağlamaktadır. Kaldı ki ülkede kadınların istihdam oranı oldukça yüksek olup 1995-2015 yılları ortalaması yüzde 75,37'dir (WBb).

3. 4. Fransa'da Politika Uygulama Sonuçları

İsteğe bağlı kürtaj serbestisi bulunan ve 2005 yılından itibaren aile planlamasına destek veren ülkede kadınların modern kontraseptif kullanma yaygınlığı da yıldan yıla artmış ve kaba evlilik oranı sürekli düşmüştür (UN, 2014:24-34; UN, 2020; OECDg). Bu gelişmelere bağlı olarak TDH'ın düşük olması beklenebilir. Ancak Fransa'da TDH yüksek olup 1995'de 1,74 olan oran 2010 yılında 2,03 olmuştur (WBa). Pronatalist söylemle birlikte Fransa'da annelere tanınan izin süreleri 2004 yılından sonra artmış (OECDh), özellikle hizmet cinsinden kamu transferlerinin GSYİH'ya oranı yükselerek, 1997 yılında yüzde 1,13'den 1998 yılında yüzde 1,79'a çıkmış ve 2005 yılına kadar yüksek seviyede seyretmiştir (OECDf). Nakit cinsinden kamu transferlerinin GSYİH'ya oranı 2006 yılında keskin bir artış

göstererek yüzde 1,35'den yüzde 1,69'a çıkmış ve 2009 yılına kadar bu seviyede seyretmiş, tüm bunlara ek olarak ailelere yönelik vergi teşvikleri verilmiş ve esnek çalışma hakları tanınmıştır (OECDf). Ülkede 0-2 yaş çocuğu olan 15-64 yaş arasındaki kadınların çalışma oranı da yaklaşık yüzde 60'dır (OECDb).

3. 5. Kanada'da Politika Uygulama Sonuçları

Aile planlaması uygulaması bulunan Kanada'da isteğe bağlı kürtaj uygulaması serbesttir (UN, 2014:27). 1995-2017 yılları arasında 15-49 yaş arası kadınlarda modern kontraseptif kullanma yaygınlığı günümüze doğru artmıştır (UN, 2020). Ülkede 1995 yılında kaba evlilik oranı binde 5,5 iken 2008 yılında binde 4,4 olarak gerçekleşmiştir (OECDg). Tüm bu sayılan unsurlar TDH'ı azaltıcı niteliktedir. Ancak ülkede TDH 2001 ve 2008 yılları arasında artmış, 1,51'den 1,68'e çıkmıştır (WBa). Bu artışta kamunun mali teşviklerinin, izin ve esnek çalışma düzenlemelerinin rolünün olması muhtemeldir. Çünkü ailelere yönelik nakit şeklindeki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı 2000'de 0,74 iken 2009 yılına kadar artmış ve 1,09 olmuş, hizmet şeklindeki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı 1999 yılında 0,14 iken 2015 yılına kadar artmış ve 0,23 olmuştur (OECDf). Ülkede annelere yönelik ücretli toplam izin hakkı 2001 yılında yaklaşık 2 kat artarak 52 hafta olmuştur (OECDh).

Ancak Kanada'da da ailelere yönelik kamu mali teşviklerinin genel oranı Danimarka, Fransa ve Avustralya'ya göre oldukça düşüktür. TDH'da bu ülkeler ile kıyaslandığında daha düşük seviyededir.

3.6 Rusya'da Politika Uygulama Sonuçları

Rusya'da devletin ailelere yönelik yaptığı kamu harcamaları ve vergi teşviklerinin GSYİH'ya oranı verilerine OECD'de yıl bazında ulaşılamadığı için sayısal verilerle analiz yapmak mümkün değildir. Ancak yukarıda bahsedilen hane başına ve çocuk başına verilen teşvik verilerinden yola çıkarak Rusya'da 2000'li yıllarla birlikte kamunun çocuklu aileler için periyodik ve tek seferlik nakit yardımlarını, devlet tarafından finansmanı desteklenen kreş sayısını, vergi teşviklerini arttırması ve annelerin izin haklarının iyileştirilmesi ile TDH'ın 2006 yılından itibaren önemli ölçüde arttığını söyleyebiliriz. Öyle ki, TDH 1995 yılında 1,33 iken 2000 yılına kadar daha da düşerek 1,19 seviyesine gelmiş, 2000 yılından sonra ise artarak 2015 yılında 1,75 seviyesine ulaşmıştır (WBa).

Anlaşıldığı üzere Avustralya, Japonya, Danimarka, Fransa, Kanada ve Rusya'nın 1990'lı yıllarda TDH'ı oldukça azalmış ve bu durum nüfuslarının yaşlanmasına yol açmıştır. Bu ülkeler nüfuslarının yaşlanmasının ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz sonuçlarını bertaraf etmek amacıyla doğurganlık hızlarının artmasını teşvik eden bir takım mali politikalar uygulamışlardır.

Bulgulara göre tüm ülkelerde mali teşviklerin arttığı dönemlerde TDH'ın da bir miktar arttığı görülmüştür. Ancak TDH'ı arttırmaya yönelik mali teşvikleri hem miktar hem de tür olarak arttıran, çocuk bakımına yönelik özellikle hizmet cinsinden kamu yardımlarını arttıran, bu politikaları güvenceli esnek istihdam ve izin politikaları ile destekleyen ve doğurganlık hızının artmasının özellikle kadının yaşamdaki her rolünü gerçekleştirebilecek imkânın verilmesi ile sağlanacağını idrak eden Fransa ve Danimarka gibi ülkelerde TDH daha yüksek seviyelerde seyretmiştir. Dolayısıyla TDH'ı arttırmak isteyen ülkelerin ailelere yönelik nakit cinsinden yardımların miktarını arttırmaları, gece hizmet veren çocuk bakım merkezleri kurmaları, gündüz ve gece hizmet veren bakım merkezlerinin maliyetlerinin bir kısmını ailelerin üzerinden almaları, ücretli ebeveyn izni haklarını hem anneye hem babaya tanımaları ve güvenceli esnek çalışma modellerini uygulamaya koymaları gerekmektedir.

SONUÇ

Doğurganlığın azalmasına bağlı olarak nüfusu yaşlanmaya başlayan birçok ülke, bu gelişmenin olumsuz sonuçlarını bertaraf etmek için nüfusun doğurganlık hızını arttırmak istemektedir. Ancak ülkelerin bu ihtiyacı, ailelerin gerçekleriyle çoğu zaman uyuşmamaktadır. Çünkü çocuk sahibi olmak ailelere birçok maliyet yüklemekte böylelikle aile hayatı yaşamın diğer alanları üzerinde gerilim yaratmaktadır. Bu nedenle mali politikalar çerçevesinde bu devletler, günümüzde çocuk yapma kararı üzerinde en etkili faktör olan ekonomik faktörü göz önüne alarak vatandaşlarının daha fazla çocuk sahibi olması için kamu mali teşvikleri sağlayarak çocuk sahibi olmanın maliyetini ebeveynler ile paylaşmaya çalışmaktadır. Bu teşvikler; analık, babalık ve ebeveyn izni artışları ve/veya iyileştirmeleri, çocuk bakımı için hizmet sunumu, çocuklar için nakdi yardım verme ve vergi kolaylıkları sağlama şeklindedir.

Avustralya, Japonya, Kanada, Fransa, Danimarka ve Rusya bu ülkeler arasındadır. Danimarka ve Fransa'da ailelere yönelik uygulanan politikalar bu ülkelerin sosyal refah devleti kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Uzun izin süreleri ve yeterli mali teşvik politikaları esnek çalışma politikaları ile bir araya geldiğinde bu ülkelerde hem TDH hem de kadın istihdamı diğer seçili ülkelere göre yüksek düzeyde seyretmiştir. Böylelikle kadınlar ne kariyerlerinden ne de çocuklarından mahrum kalmışlardır. Aynı zamanda kadınların istihdamda kalması aile gelirine katkıda bulunarak çocuk yetiştirmeyi kolaylaştırmaktadır.

Avustralya'da ebeveyn izni bulunmamasıyla birlikte esnek çalışma düzenlemeleri iyileştirildiği ve özellikle bebek bonusu programı ile kamunun nakit ve hizmet şeklindeki kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı yükseltildiği için TDH artmıştır. Fransa ve Danimarka'da uygulanan politikalar ile Avustralya'da uygulanan politikalar arasındaki en belirgin farklar Avustralya'da izin sürelerinin ve hizmet cinsinden kamu transferlerinin Fransa ve Danimarka'daki kadar gelişmemiş olmasıdır.

Japonya'da uygulanan politikalar da TDH'ı çok fazla olmasa da bir miktar arttırmıştır. Ancak durum Avustralya, Danimarka ve Fransa'daki gibi değildir. Çünkü Japonya'da kültüre bağlı olarak bireylerin çalışma koşulları hala ağır olup, esnek çalışma uygulaması tam oturmamış, babalara yönelik izin hakları da ancak 2010 yılından itibaren gelişmeye başlamıştır. Ayrıca Japonya'da kamunun mali teşviklerinin GSYİH'ya oranı da bu ülkelere göre oldukça düşüktür. Dolayısı ile genel olarak TDH da bu ülkeye göre daha düşüktür.

Kanada'da 2000'li yıllarla birlikte ebeveyn izinlerinin iyileştirilmesi, nakit ve hizmet cinsinden yardımların artırılması ve esnek çalışma düzenlemeleri ile TDH 2001 yılından itibaren küçük bir miktar yükseltilmiştir. Mali politikalar açısından Kanada'nın durumu Japonya ile benzerlik göstermektedir. Ailelere yönelik nakit ve hizmet cinsinden kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı 2000'li yılların başından itibaren artış gösterse de çok yüksek olmamıştır. TDH da 2001-2008 yılları arası artsa da Avustralya, Fransa ve Danimarka'daki kadar yüksek değildir.

2000'li yıllarla birlikte Rusya pronatalist uygulamalarla TDH'ı epey arttırmıştır. İzin haklarının iyileştirilmesinin yanında çocuklara yönelik aylık nakit destekleri, tek seferlik toplu doğum yardımları, çocuk bakım hizmetleri ve vergi teşvikleri ile özellikle 2006 yılı ile birlikte TDH'da bir artış ortaya çıkmıştır. Rusya'da TDH kısa süre içerisinde çok fazla yükselmiştir.

Bu gerçeklerden yola çıkarak teşvik politikalarının doğurganlık üzerindeki etkisinin zayıf olduğu ülkeler nüfuslarının yaşlanmasını önlemek için başarılı bir politika karması belirlemelidir. Politika karması özellikle kadın istihdamını azaltmadan ve üreme haklarına müdahale etmeden doğurganlığı arttırabilmeye odaklanmalıdır. Bunun için anneye destek verecek şekilde babanın çocuk bakım ve yetiştirilmesindeki rolünün artırılması için iki ebeveyni de kapsayacak ve yeterli ebeveyn izin süreleri oluşturulmalı, çocuk sahibi olmanın doğrudan maliyetini azaltacak nakit, fırsat maliyetini azaltacak çocuk bakımı için hizmet cinsinden kamu transferleri yapılmalı ve vergi teşvikleri verilmelidir. Başarılı politika karmasının tamamlanması için güvenceli esnek çalışma biçimi en azından çocuğun belli bir yaşına kadar her iki ebeveynin talep edebileceği bir çalışma biçimi haline getirilmelidir. Kürtajın ya da kontraseptif yöntem kullanımının kısıtlanması uygulamaları gibi direkt müdahalelerin ise Japonya örneğinde görüldüğü üzere doğurganlığın arttırılması üzerinde her zaman etkili olmadığı açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, L. (1998). Dünyada ve Türkiye'de Nüfus Analizleri. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. (25):119-309. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/101080>, (28.03.2017).
- Alçin Şahintürk, D. (2020). *Dünyada ve Türkiye'de Nüfus Artışını Teşvik Eden Kamu Mali Politikalarının Analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Andreev, K., Kantorova, V. ve Bongaarts, J. (2013). *Demographic Components of Future Population Growth*. United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division, Technical Paper 3. New York: United Nations, <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/technical/TP2013-3.pdf>, (13.12.2016).
- Başar, E. (2013). *Demografiye Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Battle, Ken. (2015). Child Benefits in Canada-Politics Versus Policy. *Renewing Canada's Social Architecture, Research 7*, Caledon Institute of Social Policy, Canada, <https://maytree.com/wp-content/uploads/1074ENG.pdf>. (17.06.2018).

- Beaujot, R., Ravanera, Z. ve Du, C. J. (2012). Family Policies in Quebec and The Rest of Canada: Implications for Fertility, Child Care, Women's Paid Work and Child Development Indicators, <http://epc2012.princeton.edu/papers/120201>. (19.07.2017).
- Becker, S. G. (1960). An Economic Analysis of Fertility. *Demographic and Economic Change in Developed Countries*, (Ed: George B. Roberts), Columbia University Press. <https://www.nber.org/chapters/c2387.pdf>. (13.01.2017).
- Bongaarts, J. (1978). A Framework for Analyzing the Proximate Determinants of Fertility. 105-132. https://pdfs.semanticscholar.org/27f8/2c7d2600f97014a116a8cada9a84c3867e69.pdf?_ga=2.207718034.1465503211.1596606535-831174121.1586723074. (24.08.2019).
- Commaille, J. (1991). "Fransa" (Çev. Mehmet Yazgan), *Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikası*, (Ed:W. Dumon), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- D'addio, A. C. ve D'ercole, M. M. (2005). *Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers 27. France: OECD. <http://www.oecd.org/social/family/35304751.pdf>, (29.08.2017).
- Deliktaş, E. (2001). "Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye", *Ege Akademik Bakış*, 1/1, 92-114.
- Demirtepe, M. T. ve Has, K. (2014). *Rusya'nın Demografik Yapısındaki Değişim ve Nüfus Politikaları*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Rapor (20), SN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti, Ankara.
- Elizarov, V. ve Levin, V. (2015). *Russian Federation Aging Project-Family Policies in Russia: Could Efforts to Raise Fertility Rates Slow Population Aging?*. WorldBank Group, <http://documents.worldbank.org/curated/en/257131468000013801/pdf/99503-WP-P143700-PUBLIC-Box393204B-Family-Policies-in-Russia-final-cover.pdf>. (18.09.2018).
- Eryurt, M.A. (2005). Türkiye'de Doğurganlığı Belirleyen Ara Değişkenler: Yakın Döneme Bakarken, *Nüfusbilim Dergisi*, 27,67-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213575>. (28.12.2021).
- European Commission. (2002). *Feasibility Study on The Availability of Comparable Child Care Statistics in The European Union*, Lüksemburg: Office for Official Publications of the European Communities. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5816429/KS-CC-02-001-EN.PDF/7219da52-3fbe-4a4b-9664-a12efc54ec3f>. (30.08.2016).
- Fagan, C., Norman, H., Smith, M. ve Gonzalez Menendez, M.C. (2014). *In Search of Good Quality Part-time Employment*, Condition of Work and Employment Series 43. Geneva: ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_237781.pdf. (25.04.2018).
- Feyrer, J., Sacerdote, B. ve Stern, A.D. (2008). Will the Stork Return to Europe and Japan? Understanding Fertility Within Developed Nations. *Journal of Economic Perspectives* 22(3), 3-22. <https://www.nber.org/papers/w14114.pdf>. (02.02.2016).
- Guest, R. ve Parr, N. (2011). The Contribution of Recent Increases in Family Benefits to Australia's Early 21st Century Fertility Increase: An Empirical Analysis. *Demographic Research* (25), 215-244. <https://www.demographic-research.org/volumes/vol25/6/25-6.pdf>. (09.08.2016).
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) (2019), 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA), Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Elma Teknik Basım Matbaacılık Ltd. Şti, Ankara.
- He, W., Goodkind, D. ve Kowal, P. (2016). *An Aging World:2015-International Population Reports*, Washington DC: United States Census Bureau. <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2016/demo/p95-16-1.pdf>, (30.04.2018).
- Higgins, C., Duxbury, L. ve Johnson, K.L. (2000). Part-Time Work for Women: Does It Really Help Balance Work and Family?. *Human Resource Management*, 39(1),17-32. <https://wall.oise.utoronto.ca/inequity/9higgins.pdf>. (06.06.2017).

- International Labour Organization (ILO) (2010), *Maternity at Work-A Review of National Legislation-Findings From the ILO Database of Conditions of Work and Employment Laws*, International Labour Office, Geneva. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_124442.pdf. (10.10.2018).
- Ishii, C. (2008). Japan's Demographic Future and Policy Directions. *Pacific News*, (29), 18-21. http://pacific-geographies.org/wp-content/uploads/sites/2/2017/06/pn29_ishii.pdf. (08.08.2016).
- Kemaloğlu, İ. (2016). "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (III) 2, 1-14.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T. ve Seçkiner, P. (2009). *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişiklikler:1968-2008*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf, (01.02.2019).
- Köppen, K. (2006). Second Births in Western Germany and France. *Demographic Research* (14), 295-330. <https://www.demographic-research.org/volumes/vol14/14/14-14.pdf>. (08.08.2017).
- Letablier, M. T. (2003). Fertility and Family Policies in France. *Journal of Population and Social Security (Population)* (1), 245-261. http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_6/9.Letablier.pdf. (04.12.2017).
- Ma, L. (2009). Social Policy and Childbearing Behavior in Japan Since the 1960s. An Individual Level Perspective. *Stockholm Research Reports in Demography* (10). Stockholm University Demography Unit. https://www.suda.su.se/polopoly_fs/1.295395.1473146783!/menu/standard/file/SRRD_2009_10.pdf. (10.10.2017).
- MacDonald, D. ve McInturff, K. (2015). Family Policies For The Way We Live Now. Our Schools/Our Selves. 39-52. https://www.policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/National%20Office/2015/09/OS120_Summer2015_Family_policies.pdf, (24.07.2017).
- Malanik, C. (2015). *How Much Does the Federal Government Spend on Child Care and Who Benefits?* Canada: Office of The Parliamentary Budget Officer. http://pbo-dpb.gc.ca/web/default/files/files/files/Child_Care_EN.pdf. (01.01.2018).
- Murat, S. (2006). *Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası. <https://docplayer.biz.tr/1977901-Istanbul-ticaret-odasi-dunden-bugune-istanbul-un-nufus-ve-demografik-yapisi-hazirlayan-prof-dr-sedat-murat.html>. (12.03.2020).
- Nakazato, H. ve Nishimura, J. (2017). "Japan". *13th International Review of Leave Policies and Related Research 2017*, (Ed: Sonja Blum, Alison Koslowski, Peter Moss), https://www.leavenetwork.org/fileadmin/user_upload/k_leavenetwork/annual_reviews/2017_Leave_Review_2017_final2.pdf. (12.12.2019).
- Neyer, G. (2003). Family Policies and Low Fertility in Western Europe. *MPIDR Working Paper*. (021), 1-63. <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2003-021.pdf>. (12.04.2017).
- Piano, M. (2014). Are We Ready for Universal Childcare in Canada?, Canada 2020 Analytical Commentary. (6). <http://canada2020.ca/wp-content/uploads/2014/01/Canada-2020-Analytical-Commentary-No.-6-Universal-childcare-Jan-29-2014.pdf>. (02.02.2022).
- Pison, G. (2009). Population Ageing Will be Faster in The South Than in The North. *Population & Societies*. (457). Institut National d'études Demographiques. https://www.ined.fr/fichier/s_rubrique/19125/pesa457.en.pdf, (08.07.2017).
- Population Statistic of Japan 2008. <http://www.ipss.go.jp/p-info/e/psj2008/PSJ2008-01.pdf>, (01.01.2018).
- Retherford, R. D. ve Ogawa, N. (2005). Japan's Baby Bust: Cause, Implications, and Policy Responses. *Population and Health Series* (118), 1-44. Hawaii: East-West Center Working Papers. <http://hdl.handle.net/10125/3757>. (02.02.2017).
- Robson, A. (2009). *How Much Do We Actually Spend on Early Childhood? A Review of International Comparisons and the OECD's Starting Strong II*. Institute of Public Affairs. https://ipa.org.au/wp-content/uploads/archive/1255065925_document_robson-startingstrong.pdf, (20.02.2020).

- Sinyavskaya, O. (2017). "Russian Federation", 13th International Review of Leave Policies and Related Research 2017, (Ed: S. Blum, A. Koslowski, P. Moss). https://www.leavenetwork.org/fileadmin/user_upload/k_leavenetwork/annual_reviews/2017_Leave_Review_2017_final2.pdf. (12.12.2019).
- Soren, J. ve Öğretir, İ. (1991). "Danimarka", *Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikası* (Ed: W. Dumon), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Stewart, J. (2007). An Investigation into Japan's Population: The Current State of Decline. Portland State University. *Geography Masters Research Papers*. (17),1-19. https://pdxscholar.library.pdx.edu/geog_masterpapers/17/?utm_source=pdxscholar.library.pdx.edu%2Fgeog_masterpapers%2F17&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages. (07.07.2018).
- Suzuki, T. (2006). Fertility Decline and Policy Development in Japan. *The Japanese Journal of Population*. 4 (1), 1-32. http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2006_3/suzuki.pdf. (18.09.2018).
- Taratukhina, M.S., Polyakova, M.N., Berezina, T.A., Notkina, N.A., Sheraizina R.M. ve Borovkov, M.I. (2006). Early Childhood Care and Education in the Russian Federation. *United Nations, 2007/ED/EFA/MRT/PI/29*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000149142_eng. (09.09.2017).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECDa). Family Database Public Policies for Families and Children. http://www.oecd.org/els/family/database.htm#public_policy. (07.01.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECDb) Family Database LMF 1.2 Maternal Employment Rate (xls). http://www.oecd.org/els/family/database.htm#labour_market. (01.08.2021).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECDc). Family Database. PF1.6 Public Spending by Age of Children. (xls). Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. http://www.oecd.org/els/family/database.htm#labour_market. (03.07.2018).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECDd) Better Life Index – Work-Life Balance in Detail by Country. <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/work-life-balance/>, (03.07.2017).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECDe) Family Database. PF3.1 Public Spending on Childcare and Early Education. (xls). Family Database OECD - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>. (02.02.2020).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECDf). Family Database. PF1.1 Public Spending on Family Benefits (xls). Family Database OECD - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>.(02.02.2020).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECDg). Family Database. SF3.1 Marriage and Divorce Rate (xls). Family Database - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. <http://www.oecd.org/els/family/database.htm#structure>. (01.03.2020).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECDh). Family Database. PF2.5 Trends in leave entitlements around childbirth (xls). Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. http://www.oecd.org/els/family/database.htm#public_policy (01.03.2020).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (byy). Country Notes on Birth-Related Leaves and Benefits for the OECD Family Support Calculator 2014. <http://www.oecd.org/els/family/Country-notes-birth-related-leaves-benefits-2014.pdf>. (02.05.2017).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2001a). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages—Australia 2001. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2001b). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages—Japan 2001. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2002). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages—Canada 2002. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).

- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2004a). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages—Australia 2004. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>.(12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2004b). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages—Japan 2004. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2004c). Female Labour Force Participation: Past Trends and Main Determinants In OECD Countries. <https://www.oecd.org/social/labour/31743836.pdf>. (12.12.2020).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2005). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages—Canada 2005. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2010). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages-Japan 2010. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2014). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages-Denmark 2014. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2015a). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages-Australia 2015. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>.(12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2015b). Country Policy Descriptions - Benefits and Wages-Japan 2015. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (12.12.2016).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2015c). OECD Family Database LMF 1.2 Maternal Employment Rate. https://www.oise.utoronto.ca/atkinson/UserFiles/File/Publications/LMF1_2_Maternal_Employment_July2013.pdf. (13.12.2018).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2016a). Family-Friendly Workplace Practices. Social Policy Division- Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. http://www.oecd.org/els/family/LMF_2-4-Family-friendly-workplace-practices.pdf. (02.06.2018).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2016b). Detailed Information on The Impact of the Tax System on Social Expenditure. <https://www.oecd.org/els/soc/OECD2016-Social-Expenditure-Update-Oct2016-Tax-Data-by-Country.pdf>. (02.06.2019).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2018). The OECD Tax-Benefit Model For Russia-Description of Policy Rules For 2018. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm> (14.08.2021).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2019a). Parental Leave Systems. Family Database - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. http://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.pdf (02.12.2019).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019b). Family Database. PF1.1 Public Spending on Family Benefits. Family Database OECD - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs https://www.oecd.org/els/soc/PF1_1_Public_spending_on_family_benefits.pdf. (02.02.2020).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2019c). Trends in Parental Leave Policies Since 1970. Family Database - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. http://www.oecd.org/els/family/PF2_5_Trends_in_leave_entitlements_around_childbirth.pdf. (02.02.2020).

- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019d). The OECD Tax-Benefit Model For Canada-Description of Policy Rules For 2019. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (14.08.2021).
- The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). (2020a). Detail of Change in Parental Leave by Country. Family Database - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. https://www.oecd.org/els/family/PF2_5_Trends_in_leave_entitlements_around_childbirth_annex.pdf.(02.02.2020).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020b). The OECD Tax-Benefit Model For Japan-Description of Policy Rules For 2020. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (10.08.2021).
- The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020c). The OECD Tax-Benefit Model For Denmark-Description of Policy Rules For 2020. <http://www.oecd.org/els/soc/benefits-and-wages-country-specific-information.htm>. (14.08.2021).
- The Worldbank (WBa). Fertility Rates. (xls). <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>, (07.05.2018).
- The Worldbank (WBb). Labor Force Participation Rate of Women. (xls) https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.FE.ZS?end=2016&name_desc=false&start=1995&view=chart, (09.05.2018).
- The Worldbank (WBc). Part Time Employment Rate of Women. (xls) <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.PART.ZS>, (09.05.2018).
- Thevenon, O. (2011). Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review*. 37(1), 57-87. <https://www.vasa.abo.fi/users/minygard/Undervisning-filer/Th%C3%A9venon%202011.pdf>.(11.05.2017).
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2016). *Beşeri Coğrafya – İnsan, Kültür, Mekan*, Anka Matbaacılık, İstanbul.
- United Nations (UN) (2013a), *World Population Ageing 2013*, United Nations, New York. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2013.pdf>. (31.03.2017).
- United Nations (UN). (2013b), *World Population Policies 2013*, United Nations, New York. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2013/wpp2013.pdf#zoom=100>. (29.04.2017).
- United Nations (UN). (2014), *Abortion Policies and Reproductive Health Around the World*, United Nations, New York. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/AbortionPoliciesReproductiveHealth.pdf>. (08.06.2017).
- United Nations (UN) (2019a). World Population Prospects 2019. Total Fertility. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>. (23.02.2020).
- United Nations (UN) (2019b). United Nations Desa/Population Division. Population By Age Groups. <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>. (05.02.2021).
- United Nations Database (UN). (2020). Contraceptive Prevalence: Any Modern Method (Percent). <https://population.un.org/dataportalng/data/indicators/1,2/locations/36,40,56,124,203,208,246,250,276,372,380,392,578,620,643,703,724,752/start/1995/end/2018/table/pivotbylocation>, (03.03.2020).
- United Nations Population Fund (UNFPA) (2012), *Population Matters for Sustainable Development*. UNFPA, New York. https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Population%20matters%20for%20sustainable%20development_1.pdf. (28.06.2017).
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2015). “İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye’de Yeni Politika Arayışları”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3),723-750.
- Whitehouse, G., Baird, M., Brennan, D. ve Baxter, J. (2017). “Australia”, *13th International Review of Leave Policies and Related Research 2017*. (Ed: S. Blum, A. Koslowski, P. Moss), https://www.leavenetwork.org/fileadmin/user_upload/k_leavenetwork/annual_reviews/2017_Leave_Review_2017_final2.pdf. (12.12.2019).
- Yüceşahin, M. (2009). “Türkiye’nin Demografik Geçiş Sürecine Coğrafi Bir Yaklaşım”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*,7/ 1,1-25.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.06.2021 ✓Accepted/Kabul:15.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.959664

Araştırma Makalesi/ Research Article

Acuner, E. ve Küçük, K. (2022) "Yerel Halkın Neofobi Düzeyleri ile Özel İlgi Turizmi Kapsamında Değerlendirilen Çay Turizmi Algısı Arasındaki İlişki: Rize İli Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 89-105.

YEREL HALKIN NEFOBİ DÜZEYLERİ İLE ÖZEL İLGI TURİZMİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLEN ÇAY TURİZMİ ALGISI ARASINDAKİ İLİŞKİ: RİZE İLİ ÖRNEĞİ*

Elif ACUNER**, Kübra KÜÇÜK***

Öz

Bilişsel kuram ve bilişsel davranış kuramı temeline dayanarak, yenilik korkusu olarak tanımlanan neofobi eğiliminin, bireylerin yeni bir uyarıcı karşısında gösterecekleri davranış etkileyeceği söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmayla; Rize’de yerel halkın neofobi eğilimleri ile çay turizmi algısı arasındaki ilişkiyi test etmek amaçlanmıştır. Bilindiği üzere çay; Türk kültürünün ve yaşam tarzının önemli bir parçasıdır. Son dönemlerde çay bitkisinin yetiştirildiği bölgelerde turizm faaliyetlerinin çeşitlendirildiği görülmektedir. Çay turizmi, başta Çin Halk Cumhuriyeti, Sri Lanka ve Hindistan gibi ülkeler olmak üzere; çay bitkisinin yetiştirildiği bölgelerde yoğun bir şekilde yapılmakta ve post modern turizm dinamikleri ile de giderek artan oranda talep görmektedir. Çay bitkisinin yetiştirildiği Rize ilinin diğer turistik çekicilikleri ile birlikte çay turizmi açısından potansiyeli yüksektir. Bu bağlamda yerel halkın konu ile ilgili görüşleri önem arz etmektedir. Çalışmada nicel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve araştırmanın deseni, deneysel olmayan yöntemlerden olan tarama modeli olarak belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, bireylerin neofobi eğilimi ile çay turizmi algısı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bireylerin neofobi eğilimleri arttıkça çay turizminin oluşturacağı olumsuz etkilere odaklanılırken, neofobi eğilimleri azaldıkça çay turizminin oluşturacağı olumlu etkilere odaklanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda kamu ve özel sektörde yer alan turizm paydaşlarına çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rize, Yerel Halk, Çay Turizmi, Neofobi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN NEOPHOBIA LEVELS OF THE LOCAL PEOPLE AND THE PERCEPTION OF TEA TOURISM EVALUATED WITHIN THE SCOPE OF SPECIAL INTEREST TOURISM: AN EXAMPLE OF RİZE PROVINCE

Abstract

Based on the cognitive theory and cognitive behavior theory, it can be said that the neophobia tendency, which is defined as the fear of novelty, will affect the behavior of individuals in the face of a new stimulus. Therefore, in this study, it is aimed to test the relationship between the neophobia tendencies of the local people in Rize and the perception of tea tourism. As it is known, tea is an important part of Turkish culture and lifestyle. It is seen that tourism activities have recently been diversified in the regions where the tea plant is grown. Tea tourism is intensely done in regions where tea plants are grown, especially in countries such as the People's Republic of China, Sri Lanka and India, and it is increasingly in demand thanks to post-modern tourism dynamics. The province of Rize, where the tea plant is grown, has a high potential in terms of tea tourism along with

*Bu çalışma; Dr. Öğr. Üyesi Elif ACUNER danışmanlığında, Kübra KÜÇÜK tarafından Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalında tamamlanan "Yerel Halkın Neofobi Düzeyleri ile Özel İlgi Turizmi Kapsamında Değerlendirilen Çay Turizmi Algısı Arasındaki İlişki: Rize İli Örneği" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, RİZE.

e-posta: elif.acuner@erdogan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7769-8705>).

*** Araş. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, RİZE.

e-posta: kubra.kucuk@erdogan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7876-4698>).

other touristic attractions. In this context, the local people's opinions on the subject are important. Quantitative research approach was adopted in the study and the design of the research was determined as the screening model, which is one of the non-experimental methods. Questionnaire technique was used to collect data. As a result of the study, a negative relationship was found between individuals' neophobia tendency and the perception of tea tourism. It was concluded that as individuals' neophobia tendencies increase, the negative effects of tea tourism are focused on while the positive effects of tea tourism are focused on as their neophobia tendencies decrease. In line with the results obtained, various suggestions were made for tourism stakeholders in the public and private sectors.

Keywords: *Rize, Local People, Tea Tourism, Neophobia.*

GİRİŞ

Turizm hareketi yirmi birinci yüzyılda; turistlerin istek, beklenti ve ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Her ne kadar tatil turizminin popülerliği artmaya ve turistler tarafından yüksek düzeyde tercih edilmesi devam ediyor olsa da; turistler, giderek artan oranda kendi ilgi alanlarına hitap eden farklı turizm türlerini tercih etmeye başlamışlardır.

Alternatif turizm türleri aracılığı ile turistik ürünlerin çeşitlenmesi destinasyonların sahip olduğu özgün ve özel potansiyellere bağlıdır. Örneğin üzüm bağlarına sahip olan destinasyonlarda şarap turizmi gelişim göstermekte ve şarap turizmine ilgisi olan turistler, turizme katılma tercihlerini o destinasyondan yana kullanmaktadırlar. Şarap turizmine benzer şekilde çay tarımı yapılan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, çay bitkisini turizm ile entegre ederek, yeni bir turizm ürününün ortaya çıkma potansiyeli mevcuttur. Ancak bir destinasyonda turistlere sunulacak olan yeni turizm ürününün başarılı ve sürdürülebilir olması için, kilit turizm paydaşlarından birisi olan yerel halkın tutum ve algısı önem arz etmektedir. Yerel halkın destinasyonda geliştirilecek olan çay turizmine ilişkin algı ve tutumunun olumsuz olması durumunda, destinasyonda çay turizminin gelişimi başarılı bir şekilde ilerleyemeyecektir. Bunun tam tersi, yeni bir turizm ürünü olarak konumlandırılacak çay turizmine ilişkin yerel halkın olumlu bir tutum sergilemesi ise bu turizm ürününün başarılı ve sürdürülebilir bir gelişim gösterme olasılığını yükseltecektir. Yerel halkın algı ve tutumunu etkileyen bazı unsurlar söz konusudur. Bu unsurlar arasında yerel halkın demografik özellikleri ile turizm çeşidinin ortaya çıkaracağı çevresel, ekonomik, sosyo-kültürel etkiler yer almaktadır. Benzer şekilde yenilik korkusu olarak adlandırılan neofobi eğiliminde de, çay turizmine ilişkin yerel halkın algı ve tutumunda etkili olacağı düşünülmektedir. Çalışmada yerel halkın neofobi eğiliminin turizm algısına etkisindeki ilişkiyi açıklamak için, bilişsel kuram ve bilişsel davranış kuramı temele alınmıştır. Çalışmanın teorik altyapısını oluşturan bilişsel kuram ve bilişsel davranış kuramına göre; bireyler yeni bir durum ile karşı karşıya kaldığında ilk etapta yeniliği kabul etmemekte ve eski alışkanlıklarını devam ettirmektedir. Aynı zamanda bireylerin geçmiş dönemde deneyimledikleri olumsuz tecrübeler, bireylerin yeni bir durum ile karşılaştığında yeniliğe karşı olumsuz bir tutum sergilemesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla bireyin geçmişte sahip olduğu olumlu deneyimler, bireylerin yeniliğe karşı olumlu tutum sergilemesine katkı sağlayacak ve yeniliği benimseme sürecinin hızlanmasında etkili olacaktır. Buradan yola çıkarak Rize'de geliştirilmesi planlanan çay turizmi, Rize yerel halkı için yeni bir turizm ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Yeni bir turizm ürünü olarak nitelendirilen çay turizmine karşı yerel halkta oluşan algıda neofobi seviyesinin etkili olacağı düşünülmektedir.

Literatür taraması yapıldığında, neofobi kavramının çoğunlukla gıda neofobisi üzerine çalışıldığı ve gastronomi turizmi türü içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir (Meiselman, King ve Gillette, 2010; Mustonen ve Tuorilla, 2010; Siegrist, Hartmann ve Keller, 2013; Stratton, Vella, Sheeska ve Duncan, 2015; Tuorila, Lähteenmäki, Pohjalainen ve Lotti, 2000). Literatürde neofobi kavramının farklı turizm türleri ile çalışıldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada ise yeni bir turizm ürünü olarak ortaya çıkan çay turizmi ile yerel halkın neofobi seviyeleri arasındaki ilişkinin ölçülmesinin amaçlanmış olması, çalışmanın önemini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Çalışma sonucu ve bulgularından yola çıkılarak geliştirilen öneriler ile literatüre katkı sağlanacağı, çalışma sonuçlarının çay turizmi çalışmaları için kamu ve özel sektör paydaşlarına önemli veriler sağlayacağı ve ayrıca çay turizmini geliştirmek üzere yapılacak çalışmaların yol haritasının belirlenmesinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

NEOFOBİ

Neofobi kelimesi Yunanca "*neos*" yeni ve "*-phobia*" korku kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Kaplan, 2018: 51). Kavram literatürde 1980'lerden itibaren çoğunlukla "*yeni bir yiyeceği denemekten kaçınma*"

olarak tanımlanmış ve gıda neofobi üzerine çalışılmış (Birch, McPhee, Shoba, Pirok ve Steinberg, 1987; Galloway, Lee ve Birch, 2003; Tuorila, vd., 2001) olsa da, psikolojide belirli bir durum ya da yenilikten aşırı derecede korku veya memnuniyetsizlik olarak ifade edilmiştir (Harvard Health Publishing, 2018). Diğer taraftan “*Bireyi yeni ve alışmadığı her şeyden dehşet duyarcasına korkması ve bir türlü eski alışkanlıklarını terk edemez hale getirmesi gibi sonuçlar doğuran psikolojik kaynaklı rahatsızlık*” (Bozkurt, 2015: 100) olarak tanımlanan neofobi terimi yenilik korkusu olarak da ifade edilmektedir (Campbell, 2004: 357). Ancak tüm bireyler yeni bir duruma karşı olumsuz tavır sergilemeyecektir. Yeniliğe karşı olumlu tutum sergileme durumu literatürde “*neofili*” olarak isimlendirilmekte ve “*keşfetme eğilimi, değişim ihtiyacı ve yenilik arayışı*” gibi kavramlarla tanımlanmaktadır (Fischler, 1988: 293).

Yeni durumlar ve endişe oluşturacak olaylar, bireylerin neofobi ya da neofili eğilimi sergilemesinde etkin rol oynamaktadır (Pliner ve Hobden, 1992: 106). Yeniliğin kabul edilmesinde ya da reddedilmesindeyse bireylerin sahip olduğu sosyo-demografik özellikler arasında yer alan cinsiyet, yaş, milliyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, davranışsal faktörler, psikolojik faktörler, yeniliğe karşı aşinalık, yenilik arayışı içerisinde bulunma, bireyin sahip olduğu statü ve özellikleri, kültürel farklılıklar, kişisel değerler, tecrübe edinme isteği, saygınlık kazanma arzusu, yeni durumlara karşı tutumlar ve davranış kalıpları gibi faktörler etkili olmaktadır (Flight, Leppard ve Cox, 2003; Pliner ve Hobden, 1992; Sivrikaya, 2019; Stratton vd., 2015; Tuorila vd., 2001; Üzülmöz, 2018; Wadolowska, Zielinska ve Czarnocinska, 2008:123; Wejnert, 2002). Bireylerin yeniliğe karşı tutumunda etkili olan faktörler arasında yer alan bir diğer unsur ise bireylerin sahip olduğu kişilik özelliklerdir. Neofili eğilimine sahip bireyler, dışa dönük kişilik özelliğine sahip olmakla yanında, içlerinde merak duygusu barındırdıklarından dolayı yeniliklere karşı olumlu tutum sergilemekte ve yeni tecrübeler edinmekten haz duymaktadırlar (Costa ve McCrae, 1992: 660; Elliot ve Trash, 2002: 807; Watanable, Tareq, Kanazawo, 2011: 4; Woo, Chernyshenko, Longley, Zhang, Chiu ve Stark, 2014: 29). Neofobi eğilimine sahip bireyler ise, sosyal ortamlarda bulunmaktan zevk almayan, daha çok içine kapanık, utangaç kişilik özelliklerine sahip olmakta ve yeniliğe karşı olumsuz tutum sergilemektedirler (Pliner ve Salvy, 2006: 80; Pliner ve Loewen, 1997: 240). Buradan yola çıkarak neofili eğilimine sahip bireylerin yeniliğe karşı tutumlarının olumlu olduğunu; neofobi eğilimleri yüksek olan bireylerin ise yeniliğe karşı tutumları olumsuz şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Yeniliğe karşı tutumda etkili olan faktörlerden bir diğeri ise yeniliğin sahip olduğu özelliklerdir. Yenilik; bireyler için ne kadar karmaşık ve anlaşılması güç hale gelirse bireylerin yeniliğe karşı tutumu da o derece olumsuz yönde olacaktır (Rogers, 1995’ten aktaran: Demir, 2006: 370). Bireylerin yeniliğe uyum sağlamasında; yeniliğin bireyler tarafından denenebilir olması, gözlenebilir olması, bireylere yarar sağlaması ve uygun olması gibi özellikler önem arz etmektedir (Crouch ve Chamala, 1981’den aktaran Özçatalbaş, 2014: 129-130).

Siegrist vd. (2013), Ceylan ve Şahingöz’ün (2019), Olabi ve arkadaşlarının (2009), Meiselman ve arkadaşlarının (2010), Öztürk’ün (2019) ve Yiğit ve Doğdubay’ın (2017) bireylerin neofobi düzeylerinin demografik faktörlere göre değişkenlik gösterip göstermediğini inceledikleri çalışmalarında, katılımcıların yaşı arttıkça, gıda neofobi düzeyinin arttığı ve eğitim ve gelir seviyesi ile neofobi düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kaplan’ın (2018), Rızaoğlu ve arkadaşlarının (2013) ve Pliner ve Hobden’in (1992) yapmış olduğu çalışmalarda ise farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalarda, daha ileri yaştaki bireylerin genç kişilere göre gıda neofobi seviyesinin daha düşük olduğu ve üniversite eğitimi alan ve orta seviye gelir durumuna sahip bireylerin diğer bireylere göre neofobi seviyesinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tuorila arkadaşlarının (2001), Choe ve Cho’nun (2011), King ve arkadaşlarının (2008), Hobden ve Pliner’in (1995) ve Yiğit ve Doğdubay’ın (2017) çalışmalarında, bireylerin gıda neofobi seviyeleri arttıkça alışık olunmayan yiyecekleri deneme istekliliğinin azaldığı ve bireylerin aşına olunan yiyecekleri deneme isteğinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yücel (2020) tarafından tüketicilerin neofobi düzeylerinin hedonik tüketim üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, yabancılık korkusunun azalmasıyla, bireylerde yabancı ortamlarda kendilerini rahatsız hissetme durumunun da azalacağı, böylelikle sosyal alışverişin artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

ÇAY TURİZMİ

Dünya çapında yerli ve yabancı ziyaretçiler tarafından tercih edilen çay turizmi son yıllarda popüler hale gelen bir turizm çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır (Mishra, 2020: 5468). Literatürde çay turizmine ilişkin birçok tanım yer almaktadır. Jolliffe’ye (2007: 9) göre; çay turizmi “çayın tarihine, geleneklerine ve tüketimine olan

ilgi ile motive olunan turizm” türü olarak ifade edilmektedir. Bu tanıma ek olarak çay turizmi, “çayın toplandığı çay bahçesini, üretildiği çay fabrikalarını, çayın satılması ya da içilmesi için oluşan mağazaları, çay kültürünün zedelenmesini engelleyen ve canlandıran kurumları, çay müzelerini” içerdiği ifade edilmektedir (Jolliffe, 2007: 9).

Literatürde çay turizmi; eko turizm, miras turizmi, wellness turizmi ve kırsal turizm ile bağlantılı bir turizm çeşidi olduğu değerlendirilmektedir (Cheng, Hu, Fox, ve Zhang, 2012: 29). Fakat çay turizmine katılım sağlayan turistlerin ilgi alanları çay olduğu için; çay turizmi, niş ya da özel ilgi turizm çeşidi altında da kabul edilmektedir (Fernando vd., 2016: 64). Özel ilgi turizmi altında değerlendirilen turizm çeşitlerinde, turistlerin ilgi alanları ön planda tutulmakta ve turistlerin beklentilerini karşılayan turizm çeşitleri geliştirilmektedir.

Çay turizmi, diğer turizm türlerinde olduğu gibi çay turistlerinin ilgi alanlarına hitap eden bir turizm ürünüdür. Jolliffe (2007) çay turistini, “*tarihe, geleneklere ve çay tüketimine ilgi duyan turist*” olarak tanımlamaktadır. Çay turistleri gidilen destinasyon ile ilgili çeşitli beklentiler içerisine girmektedir. Bu beklentiler arasında; çayın kökenini bilmek, öğrenmek, çay kültürünü deneyimlemek (Zhou, 2011: 62), çay festivallerine katılmak, çay yetiştirme ve işlemesi hakkında bilgi sahip olmak (Zhou, 2011: 64), çay gelenekleri hakkında bilgi almak, çeşitli yiyecek ve çayları deneyimlemek, tatmak, satın almak (Cheng vd., 2012: 29; Sohn, Yuan ve Jai, 2014: 18), çay ile ilgili faaliyetlere katılmak (Chen, vd., 2017: 127) ayrıca trekking gibi boş zaman aktivitelerine katılmak ve benzeri (vb.) beklentiler yer almaktadır (Bezborah ve Goowalla, 2019: 13). Turistlerin çay turizmine ait beklentileri dışında çay turizmine katılım sağlama amaçları arasında; stresli ortamlardan uzaklaşma, kendini iyi hissetme, benzer ilgi alanlarına sahip olan kişilerle bir araya gelme isteği vb. amaçlar yer almaktadır (Zhou, 2011: 65). Diğer yandan turistlerin çay turizmi için beklentilerinin karşılanmasında çay turizminin geliştiği destinasyonların özellikleri önemli bir rol oynamaktadır.

Çay turizminin gerçekleştirildiği destinasyonlar turistleri bölgeye çekmek için çeşitli avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Destinasyonda çay bahçelerinin bulunması, çeşitli flora ve fauna ile doğal güzelliklere sahip olması (Mishra, 2020: 5468), bölgeye gelen turist sayısının fazla olması, destinasyonda düzenlenen çeşitli şenliklerin olması (Eröz ve Bozok, 2018: 1173), destinasyonun antik ihtişamı, kültürel ayrıca sosyal vb. özellikler bölgede çay turizminin gelişimi için avantaj olarak kabul edilmektedir (Jayasooriya, 2019: 478). Diğer yandan destinasyonlar çay turizmi için çeşitli dezavantajlarla da karşı karşıyadırlar. Bunlar; devletin çay turizmi için desteğinin olmaması, destinasyonda bulunan altyapı ve yan hizmetlerin (telekomünikasyon, sağlık ve banka hizmetleri vb.) yetersiz kalması (Fernando vd., 2016: 76), eğlence merkezlerinin eksikliği (Mishra, 2020: 5472), destinasyonun ve turizm türünün yeterli düzeyde reklamının yapılmaması, çay turizmi için bölgede yer alan çekici motivasyon faktörlerinin turistler tarafından yetersiz görülmesi, turizm paydaşları arasındaki işbirliği bilincinin yetersiz düzeyde olması (Sultana ve Khan, 2018: 28-29), yönetim uygulamalarının eksikliği, mevsimsel turizm dalganmaları, doğal kaynaklara erişimde çeşitli sıkıntıların varlığı (Prasath ve Wickramaratne, 2019: 140), profesyonel personelin az olması (Qian, 2019: 611), çay turizmi şirketlerinin pazarlamaya verilen desteği yetersiz bulması (Chen vd., 2017: 127), destinasyonda turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak turistik ürünlerin az olması, destinasyon markasının turistler tarafından bilinmemesi, kültürel çağrışım eksikliği (Yue, 2019: 584), hizmet kalitesinin düşük seviyede olması (Goonwalla ve Neog, 2011: 247), destinasyonda yer alan mevcut çay üreticilerinin çayın tarihinin, çay kültürünün ve geleneğin geniş çapta yayılmasına katkı sağlamaması (Su vd., 2019: 1606), turistlerin destinasyonda çay turizmine karşı farkındalık düzeylerinin yetersiz düzeyde kalması ve turistlerin bölgedeki çay turizmi destinasyonlarına erişimde sıkıntı yaşamaması (Sultana ve Khan, 2018: 29) ve diğerleri şeklinde sıralanmaktadır.

Dünyada çay turizmi ile ön plana çıkan destinasyonlar arasında Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve Sri Lanka yer almaktadır (Eröz ve Bozok, 2018: 1169). Çin Halk Cumhuriyeti’nde ilk çay müzesi olarak bilinen Ulusal Çay Müzesi (*National Tea Museum*), çay turizminin önemli varlıklarından biri olarak görülmektedir (Easy Tour China, 2020). Bölgede bulunan çeşitli oteller çay bitkisinin şifa veren özelliğini SPA (“*Selus Per Aqua*” ya da “*Sanitas Per Aquam*”) sudan gelen sağlık merkezlerinde turistlere ekstra turistik ürün olarak sunmaktadırlar (İskender, 2020: 1959; Çay Çalıştayı, 2019: 91). Çay turizmi için bir diğer önemli destinasyon olan Sri Lanka’da “*Seylan Çayı*” ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Sri Lanka’nın ilk tatil köyü olan “*Relais & Chateaux*” ve dünyanın tek çay bahçesi tatil yeri olan “*Tea Trails*” turistlere konaklama hizmeti olarak lüks bir deneyim yaşama imkânı sunmaktadır (Çaymer, 2018: 9). Bir başka destinasyon olan Hindistan’da ise ülkenin Darjeeling Bölgesi’nde, “*Darjeeling Çay ve Turizm Festivali*” düzenlenmektedir. Bununla birlikte ülkede benzer fuar ve festivaller

düzenlenerek çay turizminin gelişimine destek olunmaktadır (Çaymer, 2018: 7). Ayrıca Hindistan'a çay turizmi için gelen turistler yoga, masaj ve sudan gelen sağlık terapileri ile yerel mutfağı deneme fırsatlarına da sahiptirler (Chen vd., 2017: 129). Hindistan'ın eyaleti olan Assam'da bulunan yüzyıllık "Toklai Çay Araştırma Merkezi" uluslararası turist potansiyeline sahiptir. Assam eyaletinin sahip olduğu "bungalov kültürü" zamanla gelişerek bölgeye daha fazla turist çekilmesine katkıda bulunmaktadır. Bölgenin sahip olduğu çay mirası alanlarında etnik fuarlar, kongreler, yemek festivalleri düzenlenerek destinasyonun canlanmasına katkı sağlanmaktadır (Bezborah ve Goowalla, 2019: 13; Sarmah, 2020: 4342).

Çay turizmi için çalışma kapsamında Türkiye'nin Rize ili değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde Rize ilinin çay turizmi için elverişli bir destinasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Eröz ve Bozok, 2018; İskender, 2020). Rize ilinin flora ve fauna zenginliği ile birlikte muhteşem bir doğaya sahip olması, alternatif turistik aktiviteler için uygun potansiyelinin bulunması, yöresel mutfak kültürünün zenginliği, yöre halkının sıcakkanlı ve misafirperver olması ayrıca deprem ve kasırga gibi ciddi zararlara yol açan doğal afetlerin az sayıda olması, güvenli ve huzurlu bölge imajına sahip olması, doğal kaynakların bozulmamış olması gibi özellikler çay turizmi için elverişli bir destinasyon olduğunu ortaya koymaktadır (Kansız ve Acuner, 2007; Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2014; Acuner, Küçük, Keskin, Ergin, 2021). Destinasyon sahip olduğu olanaklar doğrultusunda yayla turizmi ile ön plana çıksa da, diğer taraftan gastronomi turizmi, akarsu turizmi, kongre turizmi, termal turizm, heliski turizmi ve kültür turizmi gibi alternatif turizm türleri için de ziyaretçi kabul etmektedir (Acuner ve Tayfun, 2016: 74; Eröz ve Bozok, 2018: 1170). Rize ilini farklı turizm çeşitlerine katılmak için tercih eden ziyaretçi sayısı gün geçtikçe artış göstermektedir. Rize iline gelen ziyaretçi sayılarına ilişkin veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Rize İlinin Yıllara Göre Ziyaretçi Sayısı

YIL	YERLİ	Bir Önceki Yıla Göre Değişim %	YABANCI	Bir Önceki Yıla Göre Değişim %	TOPLAM	Bir Önceki Yıla Göre Değişim %
2007	417.338	-	57.975	-	475.313	-
2008	433.415	3,85	58.415	0,75	491.830	3,47
2009	437.817	1,01	58.729	0,53	496.546	0,95
2010	489.731	11,85	69.407	18,28	559.138	12,60
2011	509.911	4,12	61.217	-11,79	571.128	2,14
2012	524.021	2,76	61.675	12,74	585.696	2,55
2013	581.465	10,96	68.418	10,93	649.888	10,95
2014	615.053	5,77	71.116	3,94	686.169	5,58
2015	616.889	0,29	73.459	3,29	690.348	0,60
2016	602.814	-2,28	76.059	3,53	678.059	-1,78
2017	761.413	26,30	105.404	38,58	866.817	27,83
2018	855.323	12,33	121.171	14,95	976.494	12,65
2019	889.837	4,03	134.173	10,73	1.024.010	4,86

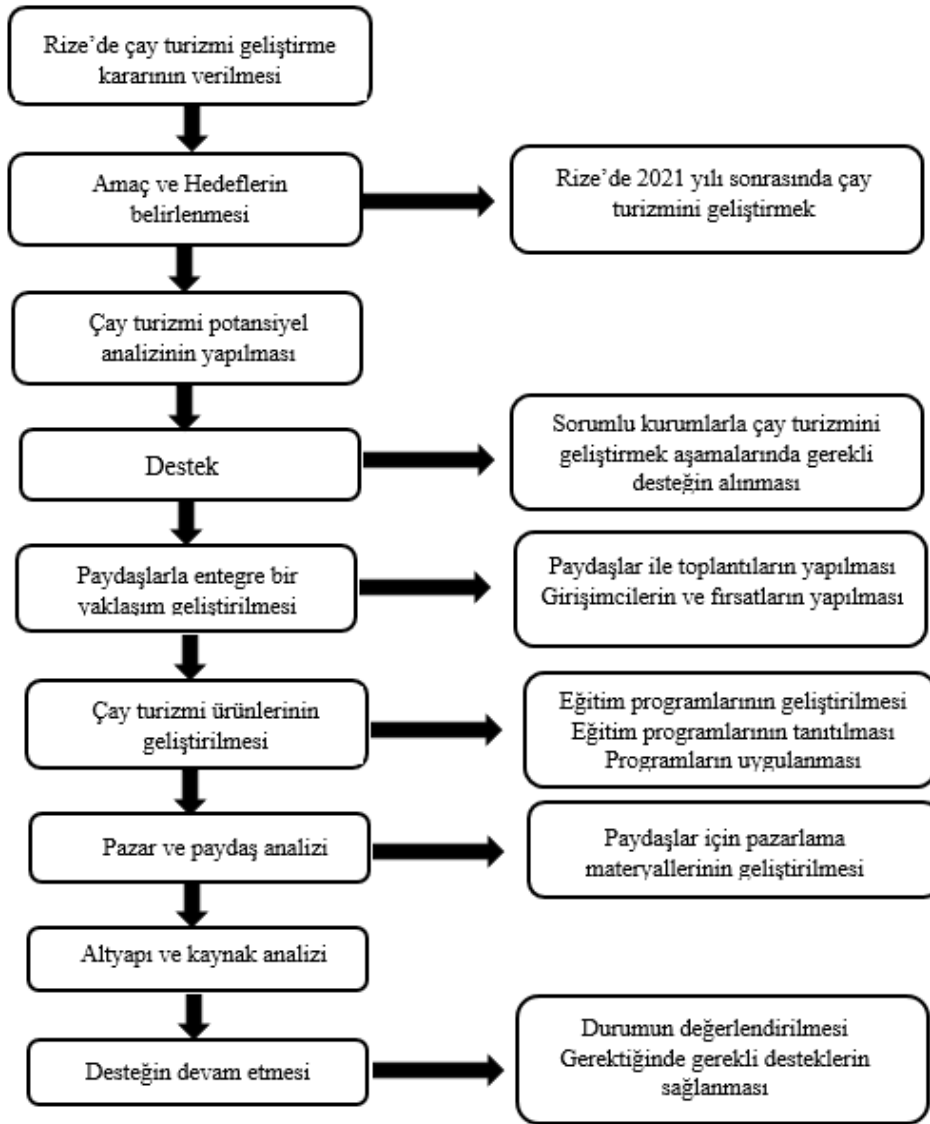
Kaynak: Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020.

Destinasyonda gerçekleştirilen turizm çeşitliliğinin artması destinasyona yönelik ziyaretçi hareketliliğini arttıracaktır. Bu sebeple Rize ilinde gelecek vadeden bir turizm ürünü olan çay turizminin profesyonel bakış açısıyla geliştirilmesi önem arz etmektedir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda Rize ili için çay turizmi planlama süreci Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1'e göre; planlama sürecinin ilk aşamasında destinasyonda çay turizminin yapılması adına gerekli kurumlar tarafından karar alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Kamu ve özel kurumlar tarafından karar alınması sonucunda çay turizmine ait amaç ve hedeflerin açıkça tanımlanması önem arz etmektedir. Daha sonrasında ise, bölgenin çay turizmi için elverişli olanaklara sahip olup olmadığının analizinin yapılması gerekmektedir. Elverişli olanaklara sahip olduğu görüşüne ulaşıldığı takdirde, destinasyonda çay turizminin gelişmesi için gerekli

kurumlardan destek alınması gerekmektedir. Çay turizminin başarılı şekilde gelişebilmesi için tüm paydaşlarla işbirliği içinde olunmalı ve bütüncül bir yaklaşım sergilenmelidir. Çay turizmi farkındalığının oluşması için çeşitli toplantı ve eğitimlerin düzenlenmesi önemli gerekliliklerden biridir. Turistleri destinasyona çekmek amacıyla çay ile ilgili çeşitli ürünlerin oluşturulması bir diğer önemli husustur. Turistlerin beklentilerini karşılamak ve herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmalarını sağlamak için altyapı ve kaynak iyileştirilmelerinin sürdürülmesi önemlidir.

Profesyonel bakış açısıyla planlanması yapılan çay turizminin, çay sektörü ve turizm sektörü ile de başarılı bir şekilde entegre edilmesi ve birbirleri ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Çay ve turizm sektörü birleşimi sonucunda, turistler tarafından çay bahçelerinin görülmesi, çay perakendecilerinin ziyaret edilmesi, çay müzelerinin ziyaret edilmesi, çay üretim sürecine şahit olma, çay etkinliklerine katılma, çay tadımlarının yapılması, çay özellikli gastronominin deneyimlenmesi, çay özellikli konaklama ihtiyacının giderilmesi gibi faaliyetleri deneyimleme şansı ortaya çıkacaktır (Geoffrey, Wall ve Wang, 2019; İskender, 2020).



Şekil 1. Rize’de Çay Turizmi Planlama Süreci

Kaynak: Jayasooriya, (2019)

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çay turizmi Rize ilinde profesyonel bir sistemle aktif olarak yapılmamaktadır. Bölgede, gelen ziyaretçilere bireysel çabalarla bazı çay aktivitesine yönelik deneyimler yaşatılmaya çalışılmaktadır. Çalışmaya; çay turizmi profesyonel olarak aktif şekilde yapılmaya başlandığında, yerel halkın neofobi düzeylerinin, yeni bir turizm çeşidi olan çay turizmine ilişkin tutum ve algılarını etkiler mi? sorusuna cevap aranarak yola çıkılmıştır. Böylelikle “Rize halkının neofobi düzeyi ile çay turizmi algısı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” araştırma sorusu geliştirilmiştir.

Yapılan çalışmada nicel araştırma yaklaşımı kullanılmış olup, araştırma modeli olarak tarama modeli tercih edilmiştir. Tarama modeli çerçevesinde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin detaylı bilgiler için tekil tarama modeli ve yerel halkın neofobi eğilimi ile çay turizmi algısı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Rize ilinde ikamet eden kişiler oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre 2019 yılında Rize’nin nüfusu 343.212 kişiden oluşmaktadır (www.tuik.gov.tr). Araştırmada örneklemin belirlenmesinde ise Covid-19’un ortaya çıkardığı çeşitli kısıtlamalardan dolayı örneklem içerisinde yer alacak kişilere eşit seçilme hakkı tanınamayacağından ötürü olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğünün seçiminde %95 güven derecesinde ve %5 hata payı ile toplam örneklem büyüklüğü 384 olarak belirlenmiştir (örneklem belirleme tablosu için bkz: Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50). Çalışma kapsamında incelenecek olan veriler anket tekniği ile Aralık 2020 ve Ocak 2021 tarihleri arasında Covid-19 sebebiyle *Google Formlar*’dan hazırlanarak elektronik ortamda uygulanmıştır. Çalışma genelinde 422 kişiye anket uygulanmış ancak eksik ve/veya hatalı doldurulan 20 adet anket araştırma kapsamı dışında tutularak 402 anket ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışma verilerinin toplanmasında kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Rize yerel halkın demografik faktörleri (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu, mesleği) ve diğer bilgiler (Rize’de ikamet süresi, çay bahçesine sahip olma durumu) yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise yerel halkın çay turizmine karşı algısını belirlemek amacıyla Dilek, Çoban ve Harman (2017) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Kullanılan ölçek 5’li likert şeklinde (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=orta düzeyde katılıyorum, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) hazırlanmıştır. Ölçek 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Son bölümde ise Rize yerel halkının neofobi düzeylerini belirlemek amacıyla Pliner ve Hobden (1992) tarafından oluşturulmuş ve Karataş Yücel (2019) tarafından Türkçe’ye uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 7 ifaden oluşmaktadır ve ölçek 5’li likert şeklinde hazırlanmıştır. Neofobi ölçeği orijinali tek boyuttan oluşmaktadır.

Çalışmada öncelikle ölçeklerin güvenilirliği ve geçerliği ve normal dağılım testleri yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliği, KMO değeri, çarpıklık ve basıklık değeri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Geçerlilik ve Normal Dağılım Testleri

Ölçekler	Cronbach’s alpha katsayısı	KMO	Çarpıklık değeri	Basıklık değeri
Turizm Algı Ölçeği	0,81	0,95	-,188	-,514
Neofobi Ölçeği	0,81	0,878	,352	,109

Yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağılım sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliği incelendiğindeyse, “iyi düzeyde güvenilir” olduğu sonucuna varılmıştır. Faktör analizine uygunlukları belirlenen ölçeklere, doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, geliştirilmiş olan ölçeğin tekrardan kullanılması durumunda yapılan faktör analiz çeşididir (Saruhan ve Özdemirci, 2018: 225). Doğrulayıcı faktör analiz sonuçlarına göre elde edilen uyum indeks değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Çalışma Sonuçlarının Uyum İndeksleri ile Karşılaştırılması

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırmada Elde Edilen Uyum Değerleri
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	$2 \leq \chi^2/df \leq 3$	3,70
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,08
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,91
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,93
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,90
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	0,87
RFI	$0,90 < RFI < 1,00$	$0,85 < RFI < 0,90$	0,90

Doğrulamalı faktör analiz sonuçlarına göre neofobi ölçeğine ilişkin faktör yükleri Tablo 4'te ve çay turizmi algısına ilişkin faktör yükleri ise Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 4. Neofobi Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri
1. Alışık olmadığım durumlarda kendimi rahatsız hissedirim.	,704
2. Ne zaman başka bir yere gitsem alıştığım ortamıma, evime dönmek isterim.	,754
3. Bilinmeyenden korkarım.	,767
4.Yeni durumlardan çok rahatsız olurum.	,771
5.Bir etkinliğe gittiğimde tanımadığım insanlarla konuşmaktan kaçınıyorum.	,741
6. Bana yabancı gelen ortamlarda kendimi huzursuz hissedirim.	,758
7. Tanımadığım birinin yanında oturmaktan hoşlanmam.	,740
8. Ne zaman tatile gitsem eve dönmek için sabırsızlanırım	,793

Tablo 5. Turizm Algı Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri					
	Turizmin Pozitif Etkileri	Çevresel ve Ekonomik Olumsuz Etkiler	Çay Turizmi Gelişimine Destek	Çay Turizmi Gelişiminden Memnuniyet	Kişisel Fayda	Sosyokültürel Olumsuz Etkiler
<i>Çay turizmi ile Rize kültürünün gelişimi, korunması ve özendirilmesi sağlanabilir.</i>	,97					
<i>Çay turizmi, Rize halkının yaşam kalitesini arttırabilir.</i>	,93					
<i>Çay turizmi, Rize halkına ekonomik kazanç sağlayabilir.</i>	,97					
<i>Çay turizmi, Rize ekonomisini desteklemede en önemli sektörlerden birisi olabilir.</i>	,90					
<i>Çay turizmi, Rize'nin doğal dokusunun korunmasına ve gelişmesine katkı sağlayabilir.</i>	,91					
<i>Çay turizmi, Rize'nin gelecek nesilleri için çevre kalitesini iyileştirebilir.</i>	,97					
<i>Çay turizmi, Rize'deki ürün ve hizmet fiyatlarını arttırabilir.</i>		,87				
<i>Çay turizmi, Rize'de trafik problemlerine, gürültüye ve kirliliğe neden olabilir.</i>		,96				

Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri					
	Turizmin Pozitif Etkileri	Çevresel ve Ekonomik Olumsuz Etkiler	Çay Turizmi Gelişimine Destek	Çay Turizmi Gelişiminden Memnuniyet	Kişisel Fayda	Sosyokültürel Olumsuz Etkiler
<i>Çay turizmi gelişimi, Rize’de çevresel kirliliğe (çöp, atıklar, hava ve su) neden olabilir.</i>		,96				
<i>Çay turizmi, Rize’de hayat pahalılığına neden olabilir.</i>		,87				
<i>Çay turizmi, Rize ekonomisine katkı sağlayacak önemli bir sektör olarak değerlendirilmelidir.</i>			,95			
<i>Rize’de çay turizmi ile ilgili yatırımlar ve altyapı çalışmaları artarak devam etmelidir.</i>			,94			
<i>Rize’deki yerel yönetimler, çay turizminin gelişimini daha fazla desteklemelidir.</i>			,94			
<i>Rize’deki çay turizminin gelişimini destekliyorum.</i>			,93			
<i>Çay turizmi ile birlikte gelişecek kamu hizmetlerinden memnuniyet duyuyorum.</i>				,94		
<i>Çay turizminin Rize’ye sağlayacağı çevresel değişim ve gelişimden memnuniyet duyuyorum.</i>				,93		
<i>Çay turizminin Rize’ye sağlayacağı ekonomik gelişmelerden memnuniyet duyuyorum.</i>				,93		
<i>Çay turizminin Rize’ye sağlayacağı sosyal imkân ve olanaklardan memnuniyet duyuyorum.</i>				,90		
<i>Yöredeki çay turizmi gelişimi genel olarak bana da fayda sağlayacaktır.</i>					,98	
<i>Sahip olduğum iş, turizm endüstrisi ile yakından ilişkilidir.</i>					,91	
<i>Elde ettiğim gelir, turizm endüstrisi ile yakından ilişkilidir.</i>					,98	
<i>Çay turizmi, Rize halkının tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyebilir.</i>						,93
<i>Çay turizmi, Rize halkının kültürel değerlerinin yok olmasına veya değişmesine neden olabilir.</i>						,96
<i>Çay turizmi, Rize’de suç oranının artması gibi toplumsal sorunlara neden olabilir.</i>						,98

Yapılan analizlerle elde edilen her iki ölçeğin faktör yükleri, çalışmada kullanılmasına uygun olduğu sonucunu vermiştir. Araştırma bulgularını elde etmek amacıyla demografik faktörler için betimleyici testler (frekans ve yüzde) yapılmış olup, buna ek olarak yerel halkın neofobi eğilimleri ile çay turizm algısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla korelasyon analizi ve yerel halkın neofobi eğilimlerinin çay turizmi algısına etkisini belirlemek amacı ile basit regresyon analizi kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmada 402 katılımcının vermiş olduğu yanıtlar göz önünde bulundurularak analizler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 6’da yer almaktadır. Katılımcıların %67,2’sini erkek, %56,2’sini evli, % 36,8’ini 35-44 yaş aralığında olan, %31,8’ini lisans düzeyinde eğitim gören ve %50’sini ise orta gelir grubuna sahip kişiler oluşturmaktadır. Katılımcıların %57,2’si turizm ile ilgili bir işte çalışmadığını belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların %76,1’i 16 yıl ve üzerinde Rize ilinde ikamet etmektedirler.

Tablo 6. Katılımcıların Demografik Özellikleri (n=402)

Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	132	32,8
	Erkek	270	67,2
Medeni Durumu	Evli	226	56,2
	Bekâr	176	43,8
Eğitim Durumu	İlköğretim	47	11,7
	Lise	99	24,6
	Ön lisans	81	20,1
	Lisans	128	31,8
	Lisansüstü	47	11,7
Meslek Dağılımı	Turizm İle İlgili	89	22,1
	Turizm İle İlgili Değil	230	57,2
	Çalışmıyorum	83	20,6
Yaş Dağılımı	18-24 yaş	36	9,0
	25-34 yaş	77	19,2
	35-44 yaş	148	36,8
	45-54 yaş	84	20,9
	55 yaş +	57	14,2
Gelir Dağılımı	Düşük	144	38,8
	Orta	201	50
	Yüksek	57	14,2
İkamet Süresi	1 yıldan az	30	7,5
	1-5 yıl	29	7,2
	6-10 yıl	23	5,7
	11-15 yıl	14	3,5
	16 yıl ve +	306	76,1

Katılımcılara, çay turizmine ilişkin düşüncelerini belirlemek amacıyla birkaç ek soru yöneltilmiştir. Katılımcıların çay turizmine ilişkin düşüncelerine ait bilgiler Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların Çay Turizmine İlişkin Düşünceleri (n=402)

Çay bahçenizi turizme açmayı düşünür müsünüz?	f	%
Çay bahçem yok ama olsaydı da turizme açmazdım.	19	4,7
Çay bahçem yok ama olsaydı turizme açardım.	91	22,6
Çay bahçem var ama turizme açmam.	70	17,4
Çay bahçem var ve turizme açarım.	222	55,2
Rize’de çay turizmi yapılmalı mıdır?	f	%
Evet	325	80,8
Hayır	77	19,2
Rize’ye çay turizmi için hangi turistler gelmelidir?	f	%
Yerli	18	4,5
Yabancı	3	0,7
Hem yerli hem yabancı	369	91,8
Hiç turist gelmesin	12	3,0

Yapılan frekans ve yüzde analiz sonuçları incelendiğinde katılımcıların %55,2'sinin çay bahçesinin olduğunu ve çay bahçelerini çay turizmine açmaya istekli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak katılımcıların %80,8'i Rize ilinde çay turizminin yapılmasını istemektedir. Rize'de çay turizmi yapıldığında ise katılımcıların %91,8'i destinasyona hem yerli hem de yabancı turistlerin gelmesini tercih etmektedirler.

Araştırma sorusuna cevap bulabilmek amacıyla elde edilen veriler korelasyon ve basit regresyon analizi ile test edilmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkeni olan neofobi ile bağımlı değişkeni olan çay turizm algısı arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucu değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik sonuçlar Tablo 8'de yer almaktadır. Çay turizm algısının alt boyutları arasında yer alan turizmin pozitif etkileri ile çay turizminin gelişimine verilen destek ($r = ,835$) ve çay turizminin gelişiminden memnuniyet duyma ($r = ,835$) arasında, pozitif yönlü ve kuvvetli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır; çevresel ve ekonomik olumsuz etkiler ($r = -,710$) ve sosyo-kültürel olumsuz etkiler ($r = -,725$) arasında ise negatif yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevresel ve ekonomik olumsuz etkiler ile turizmin gelişimine verilen destek ($r = -,718$) turizm gelişiminden memnuniyet duyma ($r = -,705$) arasında negatif yönlü ve yüksek derece ilişki, kişisel fayda ile ($r = -,376$) negatif yönlü, düşük bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır; sosyo-kültürel olumsuz etkiler ($r = ,823$) arasında kuvvetli bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Tablo 8. Yerel Halkın Neofobi Düzeyi ile Çay Turizmi Algısına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Çay Turizmi Alt Boyutları	1	2	3	4	5	6	7
Turizmin Pozitif Etkileri	1	-,710**	,835**	,835**	,392**	-,725**	-,674**
Çevresel ve Ekonomik Negatif Etkiler		1	-,718**	-,705**	-,376**	,823**	,561**
Turizmin Gelişimine Destek			1	,940**	,446**	-,728**	-,647**
Turizmin Gelişimden Memnuniyet				1	,438**	-,753**	-,643**
Kişisel Fayda					1	-,352**	-,339**
Sosyokültürel Olumsuz Etkiler						1	,610**
Neofobi Eğilimi							1

** Korelasyon katsayısı %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çay turizmi gelişimine verilen destek ile turizmin gelişiminden memnuniyet duyma ($r = ,940$) arasında kuvvetli ve pozitif yönlü, kişisel fayda ($r = ,446$) ile orta düzey ve pozitif yönlü bir ilişki bulunurken; sosyo-kültürel olumsuz etkiler ($r = -,728$) ile kuvvetli ve negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Turizm gelişiminden memnuniyet duyma ile kişisel fayda ($r = ,438$) arasında orta düzey ve pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır; sosyo-kültürel olumsuz etkiler arasında ise ($r = -,753$) negatif yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9. Bireylerin Neofobi Eğilimleri İle Çay Turizm Algısı Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Çay Turizm Algı Alt Boyutları	Neofobi Eğilimi
Turizmin Pozitif Etkileri	Negatif Yönlü, Orta Düzey, Anlamlı İlişki
Çevresel ve Ekonomik Olumsuz Etkileri	Pozitif Yönlü, Orta Düzey, Anlamlı İlişki
Turizm Gelişimine Destek	Negatif Yönlü, Orta Düzey, Anlamlı İlişki
Turizm Gelişiminden Memnuniyet Duyma	Negatif Yönlü, Orta Düzey, Anlamlı İlişki
Kişisel Fayda	Negatif Yönlü, Düşük Düzey, Anlamlı İlişki
Sosyokültürel Olumsuz Etkiler	Pozitif Yönlü, Orta Düzey, Anlamlı İlişki

Yerel halkın neofobi eğilimi ile çay turizminin oluşturacağı pozitif etkilere ($r = -,674$), çay turizmi gelişimine desteğe ($r = -,647$) ve çay turizminin gelişiminden memnuniyet duymaya ($r = -,643$) ilişkin algı arasında orta düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki bulunurken; çay turizminden elde edilecek kişisel faydaya ($r = -,339$) ilişkin oluşan algı arasında negatif, düşük ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yerel halkın neofobi eğilimi ile çevresel ve ekonomik olumsuz etkilere karşı algı ($r = ,564$) ile sosyo-kültürel olumsuz etkilere ($r = ,610$) karşı oluşan algı arasında orta derecede, pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yerel halkın neofobi eğilimlerinin çay turizm algısına etki edip etmediğini belirlemek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır ve sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır. Yerel halkın neofobi eğilimi ile çay turizminin pozitif etkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü ($\beta = -0,674$) bir ilişki bulunmaktadır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı $R^2 = 0,455$ olarak hesaplanmıştır. Yerel halkın neofobi eğilimi ile çevresel ve ekonomik olumsuz etkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ($\beta = 0,561$) bir ilişki bulunmaktadır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı $R^2 = 0,315$ olarak hesaplanmıştır.

Yerel halkın neofobi eğilimi ile turizm gelişimine verilen destek boyutu arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlüdür ($\beta = -0,647$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı $R^2 = 0,418$ olarak hesaplanmıştır. Yerel halkın neofobi eğilimi ile turizm gelişiminden memnuniyet duyma boyutu arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlüdür ($\beta = -0,643$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı $R^2 = 0,414$ olarak hesaplanmıştır.

Yerel halkın neofobi eğilimi ile kişisel fayda boyutu arasındaki etki istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlüdür ($\beta = -0,339$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı $R^2 = 0,115$ olarak hesaplanmıştır. Yerel halkın neofobi eğilimi ile sosyo-kültürel olumsuz etkileri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür ($\beta = 0,610$). Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı $R^2 = 0,372$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 10. Yerel Halkın Neofobi Eğilimlerinin Çay Turizmi Algısının Boyutlarına Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	β	t	p
Sabit		40,762	,000
Neofobi eğilimi	-,674	-18,26	,000
Bağımlı Değişken: Turizmin Pozitif Etkileri			
$R^2 = ,455$ F=333,765 p=,000*			
Sabit		5,827	,000
Neofobi eğilimi	,561	13,569	,000
Bağımlı Değişken: Çevresel ve Ekonomik Olumsuz Etkiler			
$R^2 = ,315$ F= 184,118 p=,000*			
Sabit		41,534	,000
Neofobi eğilimi	-,647	-16,966	,000
Bağımlı Değişken: Turizm Gelişimine Verilen Destek			
$R^2 = ,418$ F=287,840 p=,000*			
Sabit		42,305	,000
Neofobi eğilimi	-,643	-16,813	,000
Bağımlı Değişken: Turizm Gelişiminden Memnuniyet Duyma			
$R^2 = ,414$ F=282,668 p=,000*			
Sabit		16,563	,000
Neofobi eğilimi	-,339	-7,208	,000
Bağımlı Değişken: Kişisel Fayda			
$R^2 = ,115$ F=51,954 p=,000*			
Sabit		-,372	,710
Neofobi eğilimi	,610	15,384	,000
Bağımlı Değişken: Sosyokültürel Olumsuz Etkiler			
$R^2 = ,372$ F=236,654 p=,000*			

* %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

SONUÇ

Büyüyen bir endüstri olarak yirmi birinci yüzyıl post modern turizm anlayışında, turistlerin özel ilgi turizm türlerini tercih etmeleri giderek yaygınlaşmaktadır. Özel ilgi turizmi altında değerlendirilen çay turizmi de, çay turistleri tarafından tercih edilmeye başlanan turizm çeşitleri arasında yer almaktadır. Dünyada çay turizminin yaygın olarak yapıldığı yerler olsa da, Türkiye’de henüz aktif şekilde çay turizmi gerçekleştirilmemektedir. Ancak Rize ili için gelecek vadeden çay turizmi, yenilikçi bir turizm ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda turizm paydaşları arasında yer alan yerel halkın çay turizmine ilişkin algıları, çay turizminin sürdürülebilir şekilde geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Yeni gelişen diğer turizm türlerinde olduğu gibi, çay turizminde de etkili faktörler bulunmaktadır. Bu etkili faktörlerin başında, demografik özellikler ile çevresel, ekonomik ve sosyokültürel dinamikler yer alsa da, yerel halkın neofobi eğiliminin de etkili olabileceği düşünülmektedir. Öngörülen bu ilişkinin ve dolayısıyla çalışmanın teorik altyapısını bilişsel kuram ve bilişsel davranışçı kuram oluşturmaktadır.

Araştırma sorusu “Rize halkının neofobi düzeyi ile çay turizmi algısı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” kapsamında elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda araştırma sorusu değerlendirildiğinde yerel halkın neofobi eğilimi ile çay turizmi algısı arasında *negatif yönlü* bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çay turizm algısı alt boyutlarından olan çay turizminin pozitif etkileri, çay turizmine destek ve çay turizminden memnuniyet duyma ile yerel halkın neofobi eğilimi arasında negatif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle, bireyin neofobi eğilimi arttığında, alt boyutlara ilişkin algılarının da orta düzeyde bir azalış göstereceği söylenebilmektedir. Diğer alt boyutlar arasında yer alan çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel olumsuz etkileri ile bireylerin neofobi eğilimleri arasında pozitif yönlü ve orta düzey bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle, bireylerin neofobi eğilimleri arttığında, bu boyutlara ilişkin algıda da orta düzeyde artış meydana geleceği söylenebilmektedir. Çay turizminden elde edilecek kişisel fayda ile bireylerin neofobi eğilimi arasındaki ilişki değerlendirildiğinde ise negatif yönlü ve düşük seviyede bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin neofobi eğilimi ve çay turizmi algısı arasındaki ilişkide ise, bireylerin neofobi eğiliminin çay turizminin oluşturacağı pozitif etkilere, çay turizmi gelişimine verilen desteğe, çay turizmi gelişiminden memnuniyet duymaya ve kişisel faydaya karşı negatif yönde bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin neofobi eğilimleri, çay turizmi alt faktörlerinden çay turizminin pozitif etkilerine karşı algılarından, çay turizmi gelişimine verilen destekten, çay turizm gelişiminden memnuniyet duyma boyutundan negatif yönde etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin neofobi eğilimleri çay turizminin oluşturacağı sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik olumsuz etkilere karşı pozitif yönlü bir etki ortaya çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularından yola çıkılarak elde edilen sonuçlar ile araştırmanın teorik altyapısını oluşturan bilişsel kurama ve bilişsel davranışçı kuramın iddiaları örtüşmektedir. Bilişsel davranışçı kuramda, bireylerin karşılaştığı olumsuz durumlar karşısında negatif davranışlar sergilendiği belirtilirken (Beck, Weissman, Lester ve Trexler, 1974; Özdel, 2015), araştırma sonucunda da bu bilgiyi destekler sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca bireylerin neofobi eğilimleri arttıkça çay turizminin ortaya çıkaracağı çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel olumsuz etkilere karşı bireylerin olumsuz algısının artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna ek olarak bireylerin neofobi eğilimleri azaldıkça çay turizmine karşı olumlu düşüncelere sahip oldukları ve destinasyonda çay turizminin gelişimini destekler nitelikte davranışlar sergileme eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür. Çalışma sonucunda bireylerin çay turizmine ilişkin algı ve tutumunu açıklamada bireylerin neofobi eğiliminin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bundan dolayı destinasyonda çay turizmi gelişiminde bireylerin neofobi eğilimlerinin göz ardı edilmemesi gerektiği önerilmektedir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak kamu ve özel sektörde yer alan turizm paydaşlarına çeşitli öneriler sunulmuştur. Rize ili çay turizmi için gerekli potansiyele sahip olduğundan; gerekli devlet yatırımlarının yapılması, yatırımcılara gerekli desteklerin sağlanması, altyapı-üstyapı iyileştirilmelerinin yapılması, boş zamanların aktivitelerinin oluşturulması hem yerel halk için hem de bölgeye gelecek turistler için Rize’nin daha cazibeli bir şehir haline gelmesinde faydalı olacağı düşünülmektedir. Çay turizmi, Türkiye ve Rize ili için yeni bir turizm türü olarak ortaya çıkacağından, tanıtım ve pazarlanmasına önem verilmesi gerekmektedir. Destinasyonda başarılı ve sürdürülebilir bir çay turizmi gelişimi için planlama sürecine tüm turizm paydaşlarının dâhil edilmesi gerekmekte ve paydaşlar arasında kuvvetli iş birliğinin olması önem teşkil etmektedir.

Bireylerin neofobi eğilimlerini azaltmak için yerel halkın çay turizmi hakkında bilinçlendirilmesi, yerel halka dönemseller olarak çay turizmi hakkında bilgilerin aktarılması faydalı olabilecektir. Ayrıca yerel halkın yeni turizm türünden kişisel ya da toplumsal olarak fayda sağlanması için gerekli çalışmaların yapılması, yerel halkın çay turizmi ile ilgili kararlara dolaylı ya da doğrudan olarak dâhil edilmesi, yerel halkın çay turizmne karşı algılarını olumlu yönde etkileyeceği belirtilebilir. Çalışmanın hem literatüre hem de çay turizmne yönelik planlamalar için kurumlara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Yapılan çalışma yalnızca Rize ili sakinlerini kapsadığından, örneklem çeşitliliğini sağlamak amacıyla çay tarımının yapıldığı farklı illerde de yerel halkın çay turizmi görüşlerinin alınması sağlanabilir. Son olarak çay turizminin gelişmesi için, turistlerin çay turizmi algısına ve beklentilerine yönelik çalışmaların yapılması da faydalı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acuner, E. & Tayfun, A. (2016). Doğa Temelli Erişilebilir Turizm: Rize Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 63-91
- Acuner E., Küçük, K., Keskin C. & Ergin, E. (2021). Yerel halkın turizme ilişkin tutumlarına yönelik bir araştırma: Huser yaylası örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(2), 266-283.
- Beck, A. T., & Weissman, A., Lester, D. & Trexler, L. (1974). The hopelessness scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(6), 861-865.
- Bezborah. H., & Goowalla, P. (2019). Economic of tea tourism in North East India. *Reconnecting Asia With Eastern Europe*, 12.
- Birch, L. L., McPhee, L., Shoba, B. C., Pirok, E., & Steinberg, L. (1987). What kind of exposure reduces children's food neophobia?. *Looking vs. tasting. Appetite*, 9(3), 171-178.
- Bozkurt, Ö. (2015). Sosyal hizmet işletmelerinde yenilik yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi. Sosyal Hizmet Özel Sayısı*, 89-106.
- Campbell, R. J. (2004). *Campbell's Psychiatric Dictionary* (8th ed.). Oxford University Press (OUP).
- Ceylan, V. ve Şahingöz, S. A. (2019). Yetişkin bireylerde gıda neofobi düzeyinin belirlenmesi. *Determination of Food. Studies*, 7(2), 772-784.
- Chen, Y., Jafar, R. M. S., Morley-Bunker, M., Lin, C., Chen, L., Wu, R., & Zhuang, P. (2017, May). On the Marketing Mix of Fujian Tea Tourism. *In International Conference on Social Science, Public Health and Education (SSPHE 2017)*. 127-137, Atlantis Press.
- Cheng, S., Hu, J., Fox, D., & Zhang, Y. (2012). Tea tourism development in Xinyang, China: Stakeholders' view. *Tourism Management Perspectives*, 2, 28-34.
- Choe, J. Y., & Cho, M. S. (2011). Food neophobia and willingness to try non-traditional foods for Koreans. *Food Quality and Preference*, 22(7), 671-677.
- Costa Jr, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Four ways five factors are basic. *Personality and individual differences*, 13(6), 653-665.
- Çaymer. (2018). Çay Turizmi Stratejisinin ve Eylem Planının Geliştirilmesi. Rize Çay Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin Kurulması Teknik Yardım Projesi.
- Demir, K. (2006). Rogersın yeniliğin yayılması teorisi ve internetten ders kaydı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 12(3), 367-392.
- Dilek, S. E., Çoban, Ö. ve Harman, S. (2017). Hasankeyf Halkının Turizmin Gelişimine Yönelik Tutumu. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 6(2), 59-72.
- Doğa Koruma ve Millî Parklar Müdürlüğü. (2014). *Rize Doğa Turizmi Master Planı 2014-2023*.
- Easy Tour China. (2020). Ulusal çay müzesi. <https://www.easytourchina.com/blogv/1130-top-places-in-china-to-enjoy-tea-adresinden> 17. 10. 2020 tarihinde edinilmiştir.

- Elliot, A. J., & Thrash, T. M. (2002). Approach–avoidance motivation in personality: approach and avoidance temperaments and goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 804–818.
- Eröz, S. S. ve Bozok, D. (2018). Çay turizmi ve Rize ili potansiyeli. *Third Sector Social Economic Review*, 53(3), 1159.
- Fernando, P. I. N., Rajapaksha, R. M. P. D. K., & Kumari, K. W. S. N. (201). Tea tourism as a marketing tool: a strategy to develop the image of Sri Lanka as an attractive tourism destination. *Kelaniya Journal of Management*, 5(2), 64-79.
- Fischler, C. (1988). Food, self and identity. *Social Science Information*, 27, 275-293.
- Flight, I., Leppard, P. & Cox, D. N. (2003). Food neophobia and associations with cultural diversity and socio-economic status amongst rural and urban Australian adolescents. *Appetite*, 41, 51-59.
- Galloway, A. T., Lee, Y., & Birch, L. L. (2003). Predictors and consequences of food neophobia and pickiness in young girls. *Journal of the American Dietetic Association*, 103(6), 692–698.
- Geoffrey, S., Wall, G., & Wang, Y. (2019). Integrating tea and tourism: A sustainable livelihoods approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(10), 1591-1608.
- Goonwalla, H., & Neog, D. (2011). *Problem and prospect of tea tourism in Assam-a SWOT analysis*. In 2011 International Conference on Advancements in Information Technology With workshop of ICBMG, Vol. 20, 243-248.
- Harvard Health Publishing (2018). Phobia: What is It. Harvard Health. https://www.health.harvard.edu/a_to_z/phobia-a-to-z adresinden 1.12. 2020 tarihinde edinilmiştir.
- Hobden, K., & Pliner, P. (1995). Effects of a model on food neophobia in humans. *Appetite*, 25(2), 101-114.
- İskender, A. (2020). Çay Turizmi: Doğu Karadeniz Bölgesinde uygulanabilirliği üzerine değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(3), 1958-1971.
- Jayasooriya, S. S. W. (2019). Exploring the potentials, issues, and challenges for community-based tea tourism development (with reference to Hanthana Mountains). *International Journal of Advance Research*, 5(2), 475-480.
- Jolliffe, L. (Ed.). (2007). *Tea and tourism: Tourists, traditions and transformations* (Vol. 11). Channel View Publications.
- Kansız, N. & Acuner, A. Ş. (2007). Rize İli Turizm Swot Analizi. *Milli Prodüktivite Merkezi*.
- Kaplan, A. (2018). *Gastronomi turistlerinin gıda seçiminde neofobi– neofili etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/Ulu-salTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- King, S. C., Meiselman, H. L., & Henriques, A. (2008). The effect of choice and psychographics on the acceptability of novel flavors. *Food Quality and Preference*, 19(8), 692-696.
- Liu, Y. (2019). Study on the Development of Tea Culture Tourism in Xinyang City. *World Scientific Research Journal*, 5(7), 17-22.
- Meiselman, H. L., King, S. C., & Gillette, M. (2010). The demographics of neophobia in a large commercial US sample. *Food quality and preference*, 21(7), 893-897.
- Mishra, A. K. (2020). Potentiality of tea tourism in Assam with special reference to tinsukia district. *Studies in Indian Place Names*, 40(60), 5468-5473.
- Mustonen, S., & Tuorila, H. (2010). Sensory education decreases food neophobia score and encourages trying unfamiliar foods in 8–12-year-old children. *Food Quality and Preference*, 21(4), 353-360.
- Olabi, A., Najm, N. E. O., Baghdadi, O. K., & Morton, J. M. (2009). Food neophobia levels of Lebanese and American college students. *Food Quality and Preference*, 20(5), 353-362.

- Özçatalbaş, O. (2014). *Tarımsal Yayın ve Danışmanlık*. Kişisel Gelişim. Cilt 1 Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları. No:1, 1-137.
- Özdel, K. (2015). Dünden bugüne bilişsel davranışçı terapiler: teori ve uygulama. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 8(2), 10-20.
- Öztürk, G. (2019). *Etnik gıdaya yönelik tutum ile kültürleşme, kültürel açıklık ve neofobi'nin ilişkisi: samsun Gürcü mutfağı örneği* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Pliner, P. L., & Hobden, K. (1992). Development of a scale to measure the trait of foodneophobia in humans. *Appetite*, 19(2), 105–120.
- Pliner, P., & Loewen, E. R. (1997). Temperament and food neophobia in children and their mothers. *Appetite*, 28(3), 239-254.
- Pliner, P., & Salvy, S. (2006). Food neophobia in humans. *Frontiers in Nutritional Science*, 3, 75.
- Prasath, J. M., & Wickramaratne, M. A. P. D. P. (2019). *Present Status and Future Prospects of Tea Tourism in Nuwara-Eliya Area*. In Proceedings of International Forestry and Environment Symposium (Vol. 24).
- Qian, Y. (2019). The swot analyses of Fujian tea health tourism. *Business and Management Research*, 85, 610-612.
- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Çay İhtisaslaşma Koordinatörlüğü Çay Çalıştayı (2019). Çalıştay Sonuç Raporu, <http://cayihtisas.erdogan.edu.tr/Files/ckFiles/cayihtisas-erdogan-edutr/%C3%87AY%20%C3%87ALI%C5%9ETAYI%20K%C4%B0TAP%C3%87I%C4%9EI.pdf> adresinden 17.10.2020 tarihinde edinilmiştir.
- Rızaoğlu, B., Ayazlar, R. A. ve Gençler, K. (2013). Yiyecek deneyimiyle bireysel eğilimlerin sosyo-demografik özellikler açısından değerlendirilmesi: Kuşadası'na gelen yabancı turistler örneği. *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı*, 669-687.
- Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2020). Rize ili turist verileri <https://rize.ktb.gov.tr/TR-141221/turist-istatistikleri.html> adresinden 15.03.2020 tarihinde edinilmiştir.
- Sarmah, P. (2020). Tea tourism of Assam: potential and challenges. *Journal of Critical Reviews*, 7(13), 4341-4344.
- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2018). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji* (5. Baskı). İstanbul:Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş
- Siegrist, M., Hartmann, C., & Keller, C. (2013). Antecedents of food neophobia and its association with eating behavior and food choices. *Food Quality and Preference*, 30(2), 293-298.
- Sivrikaya, K., K. (2019). *Gıda neofobisi ve heyecan arama kişilik özelliklerinin yabancı turistlerin geleneksel Türk yemeklerini satın alma niyetine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Sohn, E., Yuan, J., & Jai, T. M. (2014). From a tea event to a host destination: Linking motivation, image, satisfaction and loyalty. *International Journal of Tourism Sciences*, 14(3), 1-23.
- Stratton, L. M., Vella, M. N., Sheeshka, J., & Duncan, A. M. (2015). Food neophobia is related to factors associated with functional food consumption in older adults. *Food quality and preference*, 41, 133-140.
- Su, M. M., Wall, G., & Wang, Y. (2019). Integrating tea and tourism: A sustainable livelihoods approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(10), 1591-1608.
- Sultana, S., & Khan, R. S. (2018). Factors determining tourism: A Framework to promote tea tourism destination in Chittagong. *Global Journal of Management And Business Research*, 18(1), 21-30.
- Tuorila, H., Lähteenmäki, L., Pohjalainen, L., & Lotti, L. (2001). Food neophobia among the finns and related responses to familiar and unfamiliar foods. *Food Quality and Preference*, 12(1), 29–37.

- Türkiye İstatistikler Kurumu (TÜİK). Çay Üretimi. <https://data.tuik.gov.tr/tr/main-category-sub-categories-sub-components2/> adresinden 11.10.2020 tarihinde edinilmiştir.
- Üzülmez, M. (2018). *Yabancı turistlerin Türk mutfağı seçim motivasyonlarının neofobi ve neofili düzeylerine göre incelenmesi: İstanbul'da bir araştırma* (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Wadolowska, L., Zielinska, E. B., & Czarnocinska, J. (2008). Food choice models and their relation with food preferences and eating frequency in the Polish population: POFPRES study. *Food Policy*, 33(2), 122-134.
- Watanabe, S., Tareq, M., & Kanazawa, Y. (2011). When openness to experience and conscientiousness affect continuous learning: A mediating role of intrinsic motivation and a moderating role of occupation 1. *Japanese Psychological Research*, 53(1), 1-14.
- Wejnert, B. (2002). Integrating models of diffusion of innovations: A conceptual framework. *Annual Review of Sociology*, 28, 297-326.
- Woo, S. E., Chernyshenko, O. S., Longley, A., Zhang, Z. X., Chiu, C. Y., & Stark, S. E. (2014). Openness to experience: Its lower level structure, measurement, and cross-cultural equivalence. *Journal of personality assessment*, 96(1), 29-45.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yiğit, S. ve Doğdubay, M. (2017). Gastronomi eğitimi alan öğrencilerde yiyecekte yenilik korkusu (food neophobia): Balıkesir Üniversitesi örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 162-168.
- Yue, W. (2019). *Research on Tourism Commodity Development of Shandong Province Based on Traditional Tea Culture*. In 2019 International Conference on Economic Management and Cultural Industry (ICEMCI 2019), 584-587). Atlantis Press.
- Yücel, E. K.(2020). Neofobinin (Yenilik korkusunun) hedonik tüketim üzerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(1), 31-45.
- Zhou, M. I. (2011). Exploration of factors associated with tea culture and tea tourism in United States, China, and Taiwan (Master's Thesis). Libres.Uncg.Edu

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:22.03.2021 ✓Accepted/Kabul:06.10.2021

DOI:10.30794/pausbed.901405

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tengilimoğlu, E., Göral, R. ve Akgöz, E. (2022). "Müşteri Bağlılığının Oluşum Sürecinin Biliş Duygu Davranış Modeli ile İncelenmesi: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 107-122.

MÜŞTERİ BAĞLILIĞININ OLUŞUM SÜRECİNİN BİLİŞ DUYGU DAVRANIŞ MODELİ İLE İNCELENMESİ: OTEL İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Engin TENGİLİMOĞLU*, Ramazan GÖRAL**, Erkan AKGÖZ***

Öz

Bu çalışmanın amacı otel işletmelerinde müşteri bağlılığının oluşum sürecinin biliş duygu davranış modeli ile incelenmesidir. Biliş duygu davranış modeline göre birbirlerini etkileyen bilişsel, duygusal ve davranış aşamaları bağlılığı oluşturmaktadır. Bu bağlamda fiyata adaleti, teknik ve fonksiyonel kalite müşterilerin otel hakkında bilgiler edindiği bilişsel süreç, elde edilen bilişlerle oluşan tüketim duyguları duygusal tutum, biliş ve duyguların etkisiyle oluşan müşteri bağlılığı da davranışsal niyet olarak ele alınmıştır. Kavramlar arasındaki ilişkiler mevcut çalışmalarla desteklenerek araştırma modeli geliştirilmiş ve Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (KEKK-YEM) ile test edilmiştir. Araştırmaya Konya ilinde faaliyet gösteren üç farklı beş yıldızlı otelde konaklayan 319 kişi dahil edilmiştir. İlk olarak modelin uyum ve ayırt edici geçerlilikleri incelenmiş daha sonra sonuçlar aktarılmıştır. Sonuç olarak fiyat adaleti, teknik kalite ve fonksiyonel kalitenin tüketim duyguları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tüketim duygularının da müşteri bağlılığı üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Son olarak elde edilen bulgular dahilinde geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fiyat Adaleti, Teknik Kalite, Fonksiyonel Kalite, Tüketim Duyguları, Müşteri Bağlılığı*

AN INVESTIGATION OF THE FORMATION PROCESS OF CUSTOMER LOYALTY WITH THE COGNITIVE AFFECTIVE AND CONATIVE FRAMEWORK: A RESEARCH ON HOTEL BUSINESSES

Abstract

The purpose of this study is to examine the formation process of customer loyalty in hotel businesses with the cognitive affective and conative framework. In this context, price fairness, technical and functional quality are considered as the cognitive process through which customers obtain information about the hotel. Consumption emotions formed by the obtained cognitions were considered as affective process. Customer loyalty constituted by the effect of cognition and emotions was also considered as behavioral intention. A research model was developed by supporting with existing studies and tested with Partial Least Square structural equation model (PLS-SEM). 319 people staying in three different five-star hotels in Konya participated in the research. First, the convergent and discriminant validity of the model were examined and then the results were shown. As a result, it has been determined that price fairness, technical quality and functional quality effect the consumption emotions. In addition, it has been observed that consumption feelings have an effect on customer loyalty. Finally, recommendations developed within the scope of the findings were presented.

Keywords: *Price Fairness, Technical Quality, Functional Quality, Consumption Emotions, Customer Loyalty.*

*Arş. Gör. Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Konya.
e-posta: entengilimoğlu@selcuk.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7080-6147>)

**Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Konya.
e-posta: trgoral@selcuk.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9886-017X>)

***Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, KONYA
e-posta: eakgoz@selcuk.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6723-0271>)

1. GİRİŞ

Yüksek rekabet ortamında faaliyet gösteren otel işletmelerinin başarısı (Lewis ve McCann, 2004; Deng vd., 2013; Ali vd., 2017) mevcut müşterilerini memnun ederek elinde tutmasına bağlıdır (Blodgett vd., 1997; Gümüşsoy ve Köseoğlu, 2016). Mevcut müşterilerle uzun dönemli ilişkiler kurmanın işletmeler açısından daha faydalı olduğuna dair inanış (Blodgett vd., 1997) işletmelerin rekabet avantajı sağlamak adına müşteri bağlılığı konusuna odaklanmasını sağlamıştır (Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014). Diğer işletmelerde olduğu gibi otel işletmeleri açısından da başarıya giden yolda müşteri bağlılığının önemi geniş anlamda kabul görmüştür (Ladhari, 2009; Gracia vd., 2011; Deng vd., 2013; Gümüşsoy ve Köseoğlu, 2016; Ülker ve Kılıçhan, 2017).

Müşteri bağlılığı, oluşan yeni durum ve rakiplerin sunmuş olduğu tekliflere bakmaksızın müşterinin mevcut işletmeyi gelecek satın alımlarda tekrar tercih etmesi olarak tanımlanmaktadır (Hassan vd., 2013). Sadık müşteriler, tekrar satın alma, işletmeyi başkalarına tavsiye etme ve fiyat artışları karşısında daha az direnç gösterme gibi davranışlar bakımından işletmelere rekabet avantajı sağlayan en karlı müşteri grubu olarak görülmektedir (Ladhari, 2009; Deng vd., 2013). Müşteri bağlılığının işletme performansına yapmış olduğu katkıların bilinmesi, konunun uzun yıllar gündemde kalmasının yanı sıra araştırmacıların müşteri bağlılığı üzerinde etkisi olan unsurları geniş anlamda incelenmesini sağlamıştır.

Müşteri bağlılığını inceleyen çalışmalardan birisi Oliver 'ın (1999) **biliş-duygu-davranış** modelidir. Oliver 'ın (1999) bağlılık modeline göre birbirlerini etkileyen bilişsel, duygusal ve davranış aşamaları bağlılığı oluşturmaktadır. Bilişsel algılar müşterinin deneyimine ilişkin algılamaları neticesinde oluşan anlamlandırmayı, duygusal tutum anlamlandırma neticesinde oluşan duyguları ve davranışsal niyet ise biliş ve duyguların tetiklediği davranışı ifade etmektedir (Oliver, 1999).

Gracia ve diğerleri (2011) biliş-duygu-davranış modeli kapsamında gerçekleştirdikleri çalışmada kaliteyi bilişsel algı, olumlu duyguları duygusal tutum ve müşteri bağlılığını da davranışsal niyet olarak ele almıştır. Dolayısıyla çalışmada Gracia ve diğerlerinden (2011) farklı olarak fiyat adaleti bilişsel bir algı olarak modele eklenirken, duygusal tutum olarak ele alınan olumlu duygular yerine tüketim duygularına yer verilmiştir. Olumlu duygular ile tüketim duyguları konsepti birbirinin yerine kullanılabilen ve tüketim sürecini olumlu duygular üzerinden değerlendiren benzer yapılarıdır (Gracia vd., 2011; Deng vd., 2013; Ali vd., 2016). Tüketim duygularının tüketim sürecine odaklanması ve bu süreçte oluşan duyguları içermesi bakımından müşteri davranışlarının incelenmesinde daha uygun olduğu düşünülmektedir (Han ve Back, 2007; Deng vd., 2013; Ali vd., 2016). Bu kapsamda olumlu duygular yerine tüketim duyguları çalışmanın modeline duygusal tutum olarak eklenmiştir. Fiyat ise Zeithaml ve Bitner'e göre (1996) müşterilerin algı ve tutumları üzerinde etkili olan önemli unsurlardan birisidir. Yapılan çalışmalar fiyat algısının sadece satın alma öncesi karar sürecinde değil aynı zamanda tüketim duyguları gibi satın alma sonrası davranışlar üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir (Ye vd., 2014; Ali vd., 2016). Dolayısıyla müşteri davranışları ile ilgili çalışmalarda fiyat adaleti etkeninin göz önünde bulundurulması önerilmektedir (Konuk, 2019). Bu bağlamda fiyat adaleti, tüketim duyguları üzerinde etkili olan (Ali vd., 2016) bilişsel bir algı unsuru olarak çalışmada yer almıştır. Gracia ve diğerleri (2011) kaliteyi SERVQUAL yöntemi kullanarak ölçmüşlerdir. SERVQUAL yöntemi kalite değerlendirmesinde sadece süreçlere odaklanması bakımından eleştirilmektedir (Yong ve Bojei, 2006; Kang, 2006). Gronroos'un (1984) modeli ise hem süreçleri ifade eden fonksiyonel kaliteyi hem de çıktılarını ifade eden teknik kaliteyi içermektedir. Bu bağlamda çalışmada kalitenin ölçülmesinde Gronroos'un (1984) teknik ve fonksiyonel kalite modeli tercih edilmiştir.

Çalışmanın amacı biliş-duygu-davranış modeli dahilinde müşteri bağlılığının oluşum sürecinin otel işletmeleri açısından incelenmesidir. Bu bağlamda teknik kalite, fonksiyonel kalite ve fiyat adaletinin tüketim duyguları üzerinden müşteri bağlılığına etkileri KEKK-YEM kullanılarak ele alınmıştır. Önerilen modelle teknik kalite ve fonksiyonel kalite karşılaştırması yapılarak özellikle deneyimsel ürünler sunan otel işletmeleri açısından hizmet sunum sürecini ifade eden fonksiyonel kalitenin önemi incelenmiştir. Ayrıca kalite ve fiyat adaletinden hangisinin tüketim duyguları ve müşteri bağlılığı üzerinde daha etkili olduğunun saptanması sağlanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın tüketim duygularını etkileyen bileşenlerin karşılaştırılması ve tüketim duyguları ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi açısından biliş-duygu-davranış modeli kapsamında literatüre katkı sağladığı söylenebilir.

Çalışmada ilk olarak literatür kapsamında çalışmanın modeli, modele ilişkin kavramlar ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Daha sonra çalışma modeli oluşturulmuş ve araştırma hipotezleri geliştirilmiştir. Son bölümde çalışmanın yöntemi açıklanarak sonuçlara yer verilmiş ve sonuçlar dahilinde öneriler geliştirilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Performans, düşük maliyet, memnuniyet, bağlılık ve kar gibi işletmelere rekabet avantajı sağlayan unsurlara doğrudan ve dolaylı etkileri sayesinde kalite (Set vd., 2005), hem yöneticiler hem de araştırmacılar tarafından üzerinde en çok durulan konulardan biri haline gelmiştir (Ali vd., 2017). Hizmet kalitesi literatürü incelendiğinde Parasuman ve diğerleri (1985) tarafından geliştirilen SERVQUAL Modeli ile Gronroos (1984) tarafından geliştirilen Teknik ve Fonksiyonel Kalite Modelinin hizmet kalitesinin ölçümünde en sık kullanılan modeller olduğu görülmektedir (Yong ve Bojei, 2006; Kang, 2006; Kılıçhan ve Ülker, 2015; Ali vd., 2017). SERVQUAL müşteri beklentileri ile müşteri algısı arasındaki farka dayanan beklenti uyumsuzluğu temelinde bir modeldir. Bazı yazarlar tarafından SERVQUAL, kalite değerlendirmesinde çıktılar ifade eden teknik yönleri ihmal ederek sadece süreçleri ifade eden fonksiyonel yönleri odaklanması bakımından eleştirilmektedir (Yong ve Bojei, 2006; Kang, 2006).

Gronroos'un (1984) modeli ise hem süreçleri ifade eden fonksiyonel kalite hem de çıktıları ifade eden teknik kalite üzerine kurgulanmıştır. Teknik kalite sunulum hizmetin ne sağladığını ifade ederken fonksiyonel kalite hizmetin nasıl sunulduğuna odaklanmaktadır (Ferguson vd., 1999; Set vd., 2005; Ali vd., 2017). Fonksiyonel kalite, müşteri çalışan etkileşimi ve hizmet sunum hızı gibi konuları içermekte ve hizmet sunumu esnasında değerlendirilmektedir. Teknik kalite ise hizmet sunumu neticesinde elde edilen temel unsura odaklanmakta ve hizmet sunumu sonrasında değerlendirilmektedir (Kang, 2006). Bu yaklaşım Lehtinen'in (1983) süreç ve çıktı kalitesi yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir (Kang, 2006; Ali vd., 2017).

Fiyat adaleti tüketici davranışlarını etkileyen önemli unsurlardan biri olarak sıklıkla ele alınmaktadır (Kim ve Han, 2008; Konuk, 2019; Çakıcı vd., 2019). Mevcut çalışmalar fiyat algısının sadece satın alma öncesi karar sürecinde değil aynı zamanda memnuniyet, bağlılık ve tüketim duyguları gibi satın alma sonrası davranışlar üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir (Ye vd., 2014; Ali vd., 2016). Ali ve diğerleri (2016) fiyat adaletinin tüketim duyguları üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Fiyat adaleti, tüketicilerin ödediği fiyat ile alternatif fiyatlar arasındaki farkın makul, kabul edilebilir ya da adil olduğuna dair hislerini ifade etmektedir (Konuk, 2019). Tüketiciler aynı ürün için farklı fiyat ödediklerinde, geçmiş satın alma deneyimleri ve alternatif tedarikçi fiyatlarından oluşan referans fiyatına bağlı olarak fiyat adaleti algıları zayıflar ve kendilerine adil davranılmadığını düşünürler (Çakıcı vd., 2019). Fiyat adaleti memnuniyet, bağlılık ve olumlu duygular üzerinde pozitif etkide bulunurken adaletsiz fiyat memnuniyetsizlik, işletme değiştirme ve olumsuz duygular üzerinde etkilidir (Ali vd., 2016; Konuk, 2019).

Tüketim duyguları, bağlılık dahil olmak üzere tüketici davranışlarının temel öncülü olarak düşünülmekte (Bagozzi vd., 1999) ve tüketici deneyimleriyle ilgili çalışmalarda sıklıkla ele alınmaktadır (Lin ve Liang, 2011). Hizmet alım sürecinde oluşan duygu, his ve ruh hali, tüketim duygularını ifade etmektedir (Ali vd., 2016). Tüketim sürecinde oluşan duyguları içermesi bakımından genel duygulara göre daha dar ve belirgin bir alanla (tüketim süreci) ilgilidir (Han ve Back, 2007). Dolayısıyla tüketim sürecinde müşterinin yaşamış olduğu deneyim tüketim duygularının oluşmasına önemli katkıda bulunur (Ali vd., 2015). Mevcut çalışmalar tüketim duygularını olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirmektedir (Deng vd., 2013). Tüketim duygularının memnuniyet ve bağlılık gibi davranışsal niyetler üzerinde etkili olduğunu gösteren (Han ve Back, 2007; Clemes vd., 2010; Deng vd., 2013; Ali vd., 2015; Ali vd., 2016) birçok araştırma bulunmasına karşın hangi tüketim duygularının (olumlu-olumsuz) davranışsal niyetler üzerinde daha etkili olduğu konusunda fikir birliği henüz sağlanamamıştır (Deng vd., 2013). Phillips ve Baumgartner (2002) olumlu duyguların daha etkili olduğunu ifade ederken Han ve Back (2007) olumsuz duyguların daha etkili olduğunu belirtmektedir. Fakat olumlu duyguların davranışsal niyetleri olumlu, olumsuz duyguların ise olumsuz yönde etkilediği konusunda araştırmacılar hemfikiridir (Phillips ve Baumgartner, 2002; Han ve Back, 2007; Deng vd., 2013). Tüketim duygularının, memnuniyet ve bağlılıkta dahil olmak üzere satın alma sonrası tüketici davranışları üzerinde etkili olduğunu gösteren birçok araştırma bulunmaktadır (Jang ve Namkung, 2009; Lin ve Liang, 2011; Ali vd., 2015; Jalilvand vd., 2017).

2.1. Kalite ve Fiyat Adaletinin Tüketim Duygularına Etkisi

Tüketim duyguları, müşterinin tüketim süreci karşısında geliştirdiği duygusal tepkilerden oluşmaktadır (Lo vd., 2015). Diğer bir deyişle, hizmet alım sürecinde hizmet özelliklerine ilişkin müşterilerde oluşan his, duygu ve ruh halini ifade etmektedir (Ali vd., 2016). Bu bağlamda tüketim duyguları hizmet sunum performansı ve personel etkileşimlerinin sonucunda oluşan duygusal bir tepkidir (Deng vd., 2013; Ali vd., 2015). Dolayısıyla hizmetin sağlamış olduğu faydayı ifade eden teknik kalitenin ve bu faydayı nasıl sağladığını ifade eden fonksiyonel kalitenin (Yong ve Bojei, 2006; Kang, 2006) tüketim duyguları üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Mevcut çalışmalar kalitenin, tüketim duygularını etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğunu göstermektedir (Ladhari, 2009; Jang ve Namkung, 2009; Gracia vd., 2011; Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014; Lo vd., 2015).

Fiyat, müşterilerin algı ve tutumları üzerinde etkili olan unsurlardan birisidir (Zeithaml ve Bitner, 1996). Adalet teorisine göre alışveriş ilişkisine giren tarafların katlandıkları maliyet karşısında elde ettikleri faydanın eşit olması adalet algısını artırmaktadır (Blodgett vd., 1993). Eşit olmaması durumunda ise adalet algısı zayıflamakta (Konuk, 2019) ve müşterilerde olumsuz duygular gelişebilmektedir (Ali vd., 2016). Fiyat adaletinin memnuniyet ve müşteri bağlılığı gibi olumlu davranışlara etkisi sıklıkla ele alınırken (Hassan vd., 2013; Çakıcı vd., 2019; Konuk, 2019) tüketim duygularına etkisi üzerinde daha az durulmuştur (Varki ve Colgate, 2001). Ali ve diğerleri (2016) oteller üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada fiyat adaletinin tüketim duyguları üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Xia ve diğerleri de (2004) fiyat adaletinde yaşanan artışın olumlu duyguları artırdığını bulmuşlardır. Bu sonuç Walls ve diğerleri (2011) tarafından da doğrulanmıştır.

Oliver'ın (1999) bağlılık modeline göre, müşterilerin bilişsel algıları sonucunda elde ettiği bilgiler duygusal tutumların oluşmasında etkili olmaktadır. Bu modele göre kalite ve fiyat algısı müşterinin işletme hakkında bilgiler edindiği bilişsel algılar içerisinde değerlendirilmektedir (Gracia vd., 2011). Müşteri edindiği bu bilgilerin kendisini tatmin etmesi durumunda olumlu duygusal bir tutum geliştirebilmektedir (Lo vd., 2015). Dolayısıyla hizmet sunum sürecinde algılanan kalite ve fiyat adaleti müşterilerin işletme ve hizmet hakkında önemli bilgiler edindiği ve bu bilgiler neticesinde duygusal bir tutum geliştirdiği bilişsel bir süreç olarak değerlendirilebilmektedir (Gracia vd., 2011). Benzer çalışmalarda bilişsel algılar ve duygusal tutumlar arasında ortaya çıkan bu ilişki doğrulanmaktadır (Gracia vd., 2011; Lo vd., 2015). Bu bağlamda çalışmanın varsayımları olan H1, H2 ve H3 oluşturulmuştur.

H1: Teknik kalite tüketim duyguları üzerinde etkilidir.

H2: Fonksiyonel kalite tüketim duyguları üzerinde etkilidir.

H3: Fiyat adaleti tüketim duyguları üzerinde etkilidir.

2.2. Tüketim Duygularının Müşteri Bağlılığına Etkisi

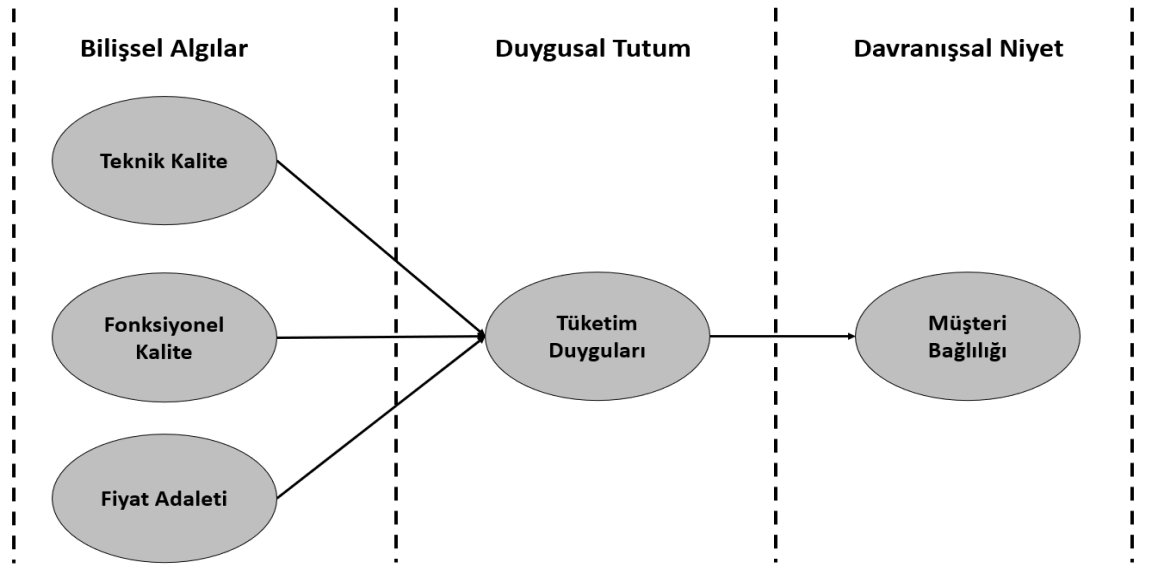
Duygular sadece durum değerlendirmeleri neticesinde oluşan hisler değil aynı zamanda hareketleri tetikleyen unsurlar olarak görülmektedir (Ali vd., 2016). Bu bağlamda Bagozzi ve diğerleri (1999) tüketim duygularının tüketici davranışlarını belirleyen en temel unsur olduğunu ifade etmektedir. Hizmet alım sürecinde gelişen olumlu duygular müşterileri, gelecekte aynı deneyimi tekrar yaşamak konusunda teşvik etmektedir (Lo vd., 2015). Bu bağlamda yaşanan deneyimin niteliği karşısında oluşan duygusal tepkiyi ifade eden tüketim duyguları (Deng vd., 2013) müşterinin aynı işletmeyi gelecek satın alımlarda da tekrar tercih etmesi olarak tanımlanan (Hassan vd., 2013) müşteri bağlılığının en temel öncülü olarak düşünülebilir (Chebat ve Slusarczyk, 2005; Ladhari, 2009; Qu vd., 2017). Baumann ve diğerleri (2007) duygusal tepkilerin bağlılık üzerinde en etkili unsur olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Jang ve Namkung da (2009) tüketim deneyimine ilişkin olumlu duygular geliştiren tüketicilerin bağlılık duygularının daha çok geliştiğini tespit etmiştir. Mevcut çalışmalar tüketim duyguları ve bağlılık arasında güçlü bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır (Han ve Back, 2008; Ladhari, 2009; Gracia vd., 2011; Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014; Qu vd., 2017).

Oliver'ın (1999) bağlılık modelinde duygusal tutumlar yaşanan deneyim sonucunda elde edilen bilgiler ışığında oluşurken davranışsal niyetlerin oluşmasına da öncülük etmektedir. Müşteri almış olduğu hizmet hakkında geliştirdiği olumlu bilişsel algı ve olumlu duygusal tutumun etkisiyle davranışsal bir niyet oluşturduğunda bağlılık modelinin son aşaması olan davranış süreci oluşmaktadır (Gracia vd., 2011). Oliver (1997) duygusal tutumların

müşteri bağlılığını sağlayan bir basamak olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bilişsel algılar sonucunda gelişen olumlu duygusal tutumlar, müşteri bağlılığını oluşturmaktadır (Lo vd., 2015). Biliş-duygu-davranış modeli bağlamında gerçekleştirilen mevcut çalışmalarda da duygusal tutumlarındavranışsal niyet (bağlılık) üzerine etkisi doğrulanmaktadır (Gracia vd., 2011; Lo vd., 2015). Bu bağlamda geliştirilen çalışmanın dördüncü varsayımı H4 aşağıda verilmiştir.

H4: Tüketim duyguları bağlılık üzerinde etkilidir.

Oliver'ın (1999) biliş-duygu-davranış modeli kapsamında oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de görülmektedir. Bu modelde teknik kalite, fonksiyonel kalite ve fiyat adaleti bilişsel algı aşamasını, tüketim duyguları duygusal tutum aşamasını, müşteri bağlılığı ise davranışsal niyet aşamasını oluşturmaktadır.



Şekil 1 Araştırma Modeli

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, biliş-duygu-davranış modeli temelinde müşteri bağlılığı üzerinde etkili olan teknik kalite, fonksiyonel kalite, fiyat adaleti ve tüketim duygularının arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu kapsamda Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) oluşturulmuştur. YEM gözlenen ve örtük değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin bir model dahilinde test edilmesini sağlayan çok değişkenli bir istatistiksel analiz yöntemidir (Çakır, 2019). YEM'in kovaryans tabanlı ve varyans tabanlı olmak üzere iki farklı türü bulunmaktadır. Bu çalışmada varyans tabanlı Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) kullanılmıştır. KEKK-YEM küçük örneklem sayılarında dahi verimli bir şekilde kullanılabilen, verilerin normal dağılımını gerektirmemekte ve birçok farklı yapı ve önermeden oluşan karmaşık modelleri çözümlenebilmektedir (Garson, 2016; Uşaklı ve Küçükergin, 2018; Hair vd., 2014; Çakır, 2019). KEKK-YEM'in sağlamış olduğu avantajlarla birlikte son zamanlarda yaygınlık kazandığı söylenebilir (Uşaklı ve Küçükergin, 2018). Bu araştırmada ise normal dağılım gerektirmeyen küçük örneklem için daha verimli sonuçlar üretmesinden dolayı (Garson, 2016; Hair vd., 2014; Çakır, 2019) KEKK-YEM tercih edilmiştir. Pandemi sürecinden dolayı veri toplama konusunda yaşanan zorluklar araştırmacıları daha küçük örneklemlemlerle çalışmak konusunda zorlamaktadır. Bu bağlamda daha küçük örneklem sayılarıyla verimli sonuçlar üretebilmesi (Hair vd., 2014; Garson, 2016; Uşaklı ve Küçükergin, 2018) bakımından KEKK-YEM tercihinin uygun olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yaş, gelir, meslek gibi katılımcıların demografik verilerine yer verilirken ikinci bölümde ise önceki çalışmalardan elde edilen ölçeklere yer verilmiştir. Fonksiyonel Kalite ve Teknik Kalite ölçekleri Sandy ve diğerlerinden (2011), Tüketim Duyguları Ali ve diğerlerinden

E. Akçöz

(2016), Fiyat Adaleti Konuk'tan (2019), Müşteri Bağlılığı ise Deng ve diğerlerinden (2013) alınarak uyarlanmıştır. Ölçekler Türkçeye çevrildikten sonra turizm alanında doçent 2 akademisyen, bir otel müdürü ve otelde konaklama deneyimi olan 3 kişi ile odak grup tartışması yöntemi kullanılarak tartışılmış ve ölçeklere son hali verilmiştir. Fonksiyonel kalite 5 önermeden, Teknik Kalite, Tüketim Duyguları, Fiyat Adaleti ve Müşteri Bağlılığı ölçekleri ise 3 önermeden oluşmaktadır. Önermelerin ölçümünde 5'li Likert yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın evrenini Konya ilinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinde konaklayan misafirler oluşturmaktadır. Bu bağlamda anketler Konya'da yer alan 3 farklı 5 yıldızlı otel işletmesinde çıkış işlemlerini gerçekleştiren müşterilerden gönüllü olanlara 2021 Ocak ayının farklı günlerinde yüz yüze uygulanmıştır. Toplam elde edilen 327 anketten 8'i boş bırakılan sorulardan dolayı elenmiş ve sonuç olarak 319 geçerli ankete ulaşılmıştır. KEKK-YEM yönteminde minimum örneklem sayısını hesaplamak için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Hair ve diğerleri (2014) en yüksek sayıda önermeye sahip olan boyutun önerme sayısının 10 katı kadar örneklemin yeterli olacağını ifade etmektedir. Bu hesaplama göre (Fonksiyonel Kalite: $5 \times 10 = 50$) 319 örneklem minimum örneklem şartını sağlamaktadır. Ayrıca minimum örneklem sayısını belirlemek için G*Power paket programı da (<http://www.gpower.hhu.de/en.html>) kullanılmaktadır (Ringle vd., 2014). En yüksek sayıda tahmin edici boyutu bulunan bağımlı değişkenin tahmin edici boyut sayısına ek olarak test gücü (power of the test) ve etki boyutu (f kare) parametreleri programa girilerek minimum örneklem sayısı hesaplanabilmektedir. Araştırma modelinde Tüketim Duyguları 3 tahmin edici boyutla (Teknik Kalite, Fonksiyonel Kalite, Fiyat Adaleti) en yüksek sayıda tahmin edici boyuta sahip bağımlı değişkendir. Cohen (1998) ile Hair ve diğerleri (2014) test gücünün 0,80, etki boyutunun ise 0,15 olarak hesaplanmasını önermektedir. G*Power paket programı ilgili parametreler dahilinde minimum örneklem sayısını 55 olarak hesaplamıştır. Dolayısıyla her iki minimum örneklem hesaplama yöntemine göre de 319 örneklem sayısı koşulları sağlamaktadır.

3.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi, Güvenilirlik ve Geçerlilik Testleri

KEKK-YEM ile oluşturulan modeller yorumlanmadan önce uyum (convergentvalidity) ve ayırt edici geçerliliğin (discriminantvalidity) kontrol edilmesi önerilmektedir (Uşaklı ve Küçükergin, 2018). Hair ve diğerlerinin (2014) önerileri doğrultusunda aşağıda yer alan uyum ve ayırt edici geçerlilik kriterleri ayrı ayrı incelenmiştir.

- Doğrulayıcı Faktör Analizi (Confirmatory Factor Analysis) (Dışsal Model)
- İç Tutarlılık Güvenilirliği (Bileşik Güvenilirlik -CompositeReliability)
- Açıklanan Ortalama Varyans (AVE-Average Variance Extracted)
- Ayırt Edici Geçerlilik (Discriminant Validity)

Tablo 1'de önermelerin dışsal yükleri, açıklanan ortalama varyans değerleri (AVE), bileşik güvenilirlik (CR) değerleri ve önermelerin ilgili oldukları boyutlara anlamlı katkı sağladığını gösteren T değerleri verilmiştir.

Tablo 1 Dışsal Yükler, Bileşik güvenilirlik ve AVE değerleri

Boyutlar	Önermeler	T Değeri	Dışsal Yükler
Teknik Kalite AVE: 0,730 Bileşik Güvenilirlik (CR): 0,890	TK_1 Otel çalışanları sorularımı cevaplayacak düzeyde bilgiye sahipti.	57.459	0,881
	TK_2 Otel çalışanları bilgi aktardıkları konulara hakimdi.	47.088	0,839
	TK_3 Otel çalışanları görevlerini bütünüyle yerine getirdi.	39.805	0,844
Fonksiyonel Kalite AVE: 0,659 Bileşik Güvenilirlik (CR): 0,906	FK_1 Otel çalışanları genel olarak nazikti.	36.722	0,829
	FK_2 Otel çalışanları bana yardımcı olma konusunda istekliydi.	36.749	0,827
	FK_3 Otel çalışanları bana kişisel anlamda ilgi gösterdi.	50.186	0,853
	FK_4 Otel çalışanları hızlı hizmet sundu.	41.480	0,829
	FK_5 Otel çalışanları bana özel hizmetler sundu.	20.676	0,715

Fiyat Adaleti	FA_1 Otel fiyatları makuldü.	57.359	0,884
AVE: 0,785	FA_2 Otel fiyatları adilidi.	69.019	0,881
Bileşik Güvenilirlik (CR): 0,916	FA_3 Otel fiyatları kabul edilebilirdi.	69.540	0,893
Tüketim Duyguları	TD_1 Otelde kaldığım süre boyunca mutlu hissettim.	90.112	0,914
AVE: 0,805	TD_2 Otelde kaldığım süre boyunca rahat hissettim.	56.855	0,871
Bileşik Güvenilirlik (CR): 0,925	TD_3 Otelde kaldığım süre boyunca iyi hissettim.	79.051	0,907
Müşteri Bağlılığı	MB_1 Gelecekte bu oteli tekrar ziyaret ederim.	80.738	0,885
AVE: 0,767	MB_2 Bu oteli başkalarına tavsiye ederim.	81.718	0,889
Bileşik Güvenilirlik (CR): 0,908	MB_3 Otelin fiyatı yükselse de bu oteli tercih ederim.	43.956	0,854

Dışsal yüklerin 0,7'nin üzerinde olması tavsiye edilmektedir (Hair vd., 2014). Modele dahil edilen her bir önermenin dışsal yükü 0,7'nin üzerinde hesaplanmıştır. Ayrıca 500 yeniden örnekleme sayısı kullanılarak yeniden örnekleme yöntemi (bootstrapping) ile elde edilen t değerleri de ($t > 1,96$) her bir önermenin ilgili olduğu boyuta anlamlı katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca çalışmada çoklu doğrusal bağlantı probleminin incelenmesi için VIF değerleri kullanılmıştır. Hesaplanan VIF değerlerinin 5 değerinden küçük olduğu görülmüş (Cassel vd., 1999) ve çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmadığına karar verilmiştir.

KEKK-YEM modellerinde iç tutarlılığın ölçülmesinde bileşik güvenilirliğin kullanılması önerilmektedir (Hair vd., 2014). Hesaplanan bileşik güvenilirlik değerlerinin tavsiye edilen 0,7'nin (Hair vd., 2014; Garson, 2016) üzerinde olduğu görülmüştür. Açıklanan ortalama varyans değerleri ise referans değeri olan 0,5'den (Uşaklı ve Küçükergin, 2018) büyük hesaplanmıştır. Dolayısıyla dışsal yükler, bileşik güvenilirlik ve AVE değerleri modelin uyum geçerliliğini sağladığını göstermektedir.

Uyum geçerliliği sağlandıktan sonra KEKK-YEM modellerinde ayırt edici geçerliliğin kontrol edilmesi önerilmektedir (Ringle vd., 2014; Hair vd., 2014). Fornell-Larcker kriteri ve Heterotrait-Monotrait oranı (HTMT) ayırt edici geçerlilik için kullanılan iki temel yöntemdir. Fornell-Larcker kriterine göre hesaplanan açıklanan ortalama varyans değerinin kareköklerinin **ilgili olduğu boyutta diğer boyutlardan** daha yüksek bir değer alması önerilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). HTMT oranında ise ilgili değişkenler arasında 0,90'ın altında bir değer hesaplanması ayırt edici geçerlilik açısından yeterlidir (Henseler vd., 2015). Tablo 2'de her iki yöntemle hesaplanan ayırt edici geçerlilik değerleri verilmiştir.

Tablo 2 Ayırt Edici Geçerlilik (Fornell ve Larcker, 1981) ve Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)

Boyutlar	Fornell-Larcker Kriteri					Heterotrait-Monotrait Oranı (HTMT)			
	TK	FK	FA	TD	MB	TK	FK	FA	TD
Teknik Kalite	0,854								
Fonksiyonel Kalite	0,718	0,812				0,852			
Fiyat Adaleti	0,582	0,660	0,886			0,693	0,765		
Tüketim Duyguları	0,710	0,757	0,762	0,897		0,839	0,866	0,873	
Müşteri Bağlılığı	0,745	0,713	0,718	0,770	0,876	0,890	0,827	0,838	0,884

Tablo 2 incelendiğinde Fornell ve Larcker 'in (1981) önerdiği gibi her bir boyut için hesaplanan açıklanan ortalama varyansın karekökü değerleri ilgili oldukları boyutlarda en yüksek değere sahiptir. HTMT oranına göre ise hesaplanan değerlerin referans değerinden (0,90) daha düşük olduğu görülmektedir (Henseler vd., 2015). Dolayısıyla çalışmanın her iki yöntemle de hesaplanan ayırt edici geçerlilik kriterini sağladığı görülmektedir.

3.2. Bulgular

Çalışmada ilk olarak katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 3'te katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, meslek, gelir, seyahat amacı ve rezervasyon türleri yer almaktadır.

E. Akgöz

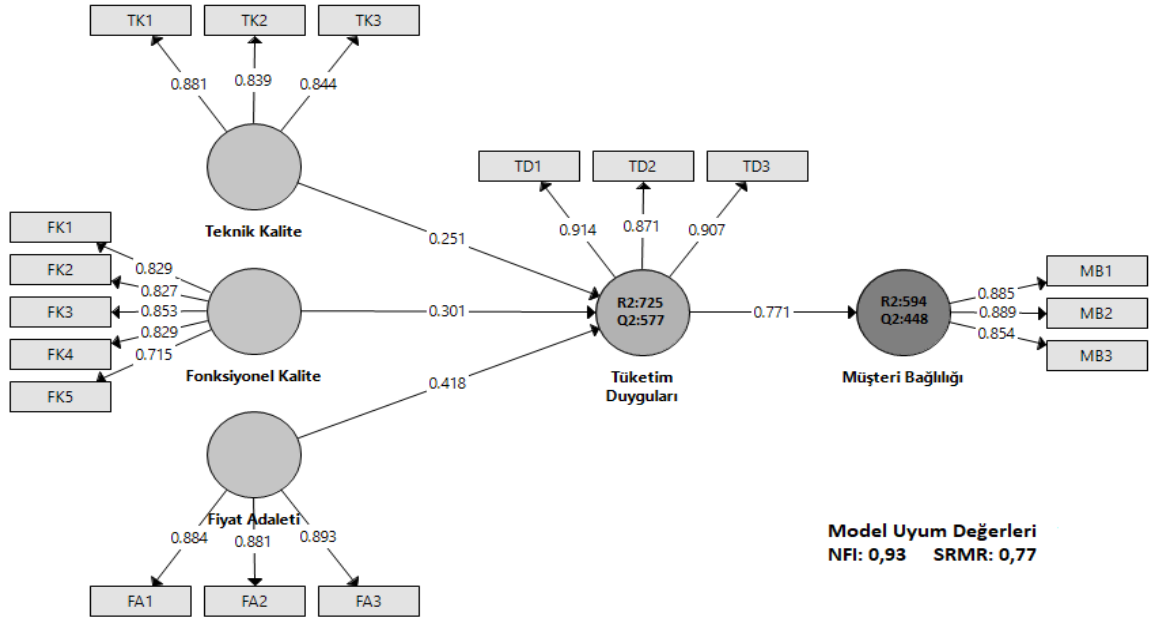
Katılımcıların yarısından fazlası erkeklerden (%55,2) oluşmaktadır. Doğum aralıkları incelendiğinde yine katılımcıların yarısından fazlasının 1981-1998 arasında doğan (%58,6) kişilerden oluştuğu görülmektedir. Medeni durum bakımından evli olan (%61,7) eğitim durumunda üniversite mezunları (%64,9) meslek açısından özel sektörde çalışanların (%43,9) aylık gelir bağlamında ise 5.000 TL ve üzeri gelire sahip (%36,7) kişilerin daha fazla katılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcıların Konya'ya geliş amaçları da incelenmiştir. Gezi (%55,8) ve iş (%35,4) amaçlı ziyaretlerin daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılara otel rezervasyonunu hangi kanal aracılığıyla yaptığı da sorulmuştur. Büyük oranda internetin (%42,3) ve sırasıyla acenta (%30,1) ve bireysel (%27,5) rezervasyonun tercih edildiği belirlenmiştir.

Tablo 3 Katılımcıların Demografik Özellikleri

Soru	Cevap	N	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	143	44,8
	Erkek	176	55,2
Doğum Aralığı	1999 ve Sonrası Doğumlular	38	11,9
	1981-1998 Arası Doğumlular	187	58,6
	1965-1980 Arası Doğumlular	70	21,9
	1946-1964 Arası Doğumlular	15	4,7
	1946 ve Öncesi Doğumlular	9	2,8
Medeni Durum	Bekar	122	38,2
	Evli	197	61,7
Eğitim Durumu	İlkokul-Ortaokul	14	4,4
	Lise	63	19,7
	Üniversite	207	64,9
	Lisansüstü	35	10,9
Meslek	Memur	57	17,9
	Özel Sektör	140	43,9
	Esnaf	65	20,4
	Diğer	50	15,7
Aylık Gelir	2.400 TL ve Altı	64	20,1
	2.401 – 3.500 TL	74	23,2
	3.501 – 5.000 TL	62	19,4
	5.001 TL ve Üzeri	117	36,7
Seyahat Amacı	Gezi	178	55,8
	İş Amaçlı	113	35,4
	Akraba Ziyareti	13	4,1
	Diğer	15	4,7
Rezervasyon Türü	Turizm Acentası	96	30,1
	Bireysel (Otel Arayarak)	88	27,5
	İnternet	135	42,3

Modelin Değerlendirilmesi

KEKK-YEM modelinin değerlendirilmesi; R^2 değeri, yol katsayıları (beta), yeniden örnekleme yöntemi ile elde edilen t değerleri, tahmin gücü (Q^2) ve etki büyüklüğü (f^2) değerlerinin incelenmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir (Hair vd., 2014). Ayrıca model uyumu için SRMR (standardized root mean square) ve NFI (normal fit index) değerlerinin incelenmesi de gerekmektedir (Garson, 2016; Çakır, 2019). Bu bağlamda oluşturulan modele ilişkin istatistiksel değerlendirmelere aşağıda yer verilmiştir.



Şekil 2 Araştırma Modeli, R² Değerleri, Yol Katsayıları ve Uyum Değerleri

Model uyum değerlerinden NFI'nin 0,90'dan büyük olması, SRMR'ninde 0,08'den küçük olması modelin iyi uyum sağladığını göstermektedir (Garson, 2016; Çakır, 2019). R² değerleri ilgili örtük bağımlı değişkendeki değişen varyansın model tarafından açıklanma oranını vermektedir. R²'nin değerlendirilmesinde 0,67 ve üzeri yüksek, 0,33-0,67 arası orta, 0,29-0,33 arası zayıf açıklanma düzeyini ifade etmektedir (Chin, 1998). Q² değeri ise blindfolding yöntemi ile elde edilmekte ve modelin bağımlı örtük değişkenleri tahmin etme gücünü ifade etmektedir (Garson, 2016). Q²'nin sıfırdan büyük olması modelin ilgili örtük bağımlı değişkeni tahmin gücünün olduğunu göstermektedir. Q² değeri 0,02-0,15 arasında düşük, 0,15-0,35 arası orta, 0,35 ve üzeri yüksek tahmin edicilik gücünü ifade etmektedir (Garson, 2016).

Bu bilgiler ışığında modelin uyum değerleri (NFI: 0,93, SRMR: 0,77) iyi uyumu gösterirken, R² değerleri oluşturulan model tarafından Tüketim duygularının yüksek (0,725) müşteri bağlılığının orta (0,594) düzeyde açıklandığını göstermektedir. Q² değerlerinden (0,577 ve 0,448) modelin örtük bağımlı değişkenleri tahmin etme gücünün yüksek olduğunu anlaşılmaktadır. Tüketim Duygularında ortaya çıkan değişimin %72'si teknik kalite, fonksiyonel kalite ve fiyat adaleti tarafından açıklanırken müşteri bağlılığında ortaya çıkan değişimin %59'u tüketim duyguları tarafından açıklanmaktadır.

Yol analizi uygulandıktan sonra yeniden örnekleme yöntemi ile yol analizi sonuçlarının anlamlılıkları test edilmiştir. Oluşturulan modelde yer alan yol katsayıları ve bu katsayıların anlamlılık düzeylerini gösteren olasılık değerleri (p) ile etki büyüklüğünü ifade eden f² değerleri Tablo 4'te verilmiştir. Etki büyüklüğünün (f²) değerlendirilmesinde kullanılan referans aralıklarına göre 0,02-0,15 arasındaki değerler düşük, 0,15-0,35 arasındaki değerler orta, 0,35 ve üzerindeki değerler yüksek etki büyüklüğünü ifade etmektedir (Cohen, 1988).

E. Aköz

Tablo 4 Yol Katsayıları, P değerleri ve f Kare Değerleri

Hipotezler	Yol Katsayıları	Std. Hata.	T Değeri	P Değeri	f Kare Değeri	Sonuç
H1: Teknik Kalite → Tüketim Duyguları	0,251	0,056	4,429	0,000	0,105	Kabul
H2: Fonksiyonel Kalite → Tüketim duyguları	0,301	0,055	5,472	0,000	0,130	Kabul
H3: Fiyat Adaleti → Tüketim duyguları	0,418	0,069	5,976	0,000	0,342	Kabul
H4: Tüketim Duyguları → Müşteri Bağlılığı	0,771	0,070	27,860	0,000	1,464	Kabul

Yol katsayılarına ilişkin hesaplanan t değerleri ($t > 1,96$) ve p değerleri ($p < 0,05$) bütün yol katsayılarının anlamlı olduğunu göstermektedir (Uşaklı ve Küçükergin, 2018). Sonuç olarak bütün hipotezler kabul edilmiştir. Mevcut çalışmalar da kalite (Han ve Back, 2008; Ladhari, 2009; Gracia vd., 2011; Han vd., 2011; Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014; Qu vd., 2017) ve fiyat adaletinin (Varki ve Colgate, 2001; Xia vd., 2004; Ali vd., 2016) tüketim duyguları üzerinde etkili olduğunu doğrulamaktadır. Bu sonuçlar biliş-duygu-davranış modelinin ilk aşamasını oluşturan ve müşterilerin fiyat ile kaliteye ilişkin bilişsel algılarının ikinci aşamayı ifade eden duygusal tutumların oluşumunu etkilediğini göstermektedir. Müşterilerin kalite ve fiyat adaleti algıları yükseldikçe daha yüksek düzeyde olumlu duygu geliştirdikleri söylenebilir. Dolayısıyla Lo ve diğerlerinin de (2015) belirttiği gibi bilişsel algıların müşterileri tatmin etmesi olumlu duygusal bir tutumun geliştirilmesinde etkilidir.

Yol katsayıları bağlı buldukları değişkeni etkileyen değişkenler arasında etki düzeylerinin karşılaştırılması içinde kullanılabilir (Tengilimoğlu ve Hassan, 2020). Bu bağlamda tüketim duyguları üzerinde en etkili olan unsur fiyat adaletidir (0,418). Daha sonra sırası ile fonksiyonel kalite (0,301) ve teknik kalite (0,251) gelmektedir. f^2 değerleri incelendiğinde ise teknik (0,105) ve fonksiyonel kalitenin (0,130) tüketim duyguları üzerinde düşük, fiyat adaletinin (0,342) ise yüksek düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir. Fiyat adaleti ve kalitenin tüketim duygularına etkisini karşılaştıran bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Fakat kalite ve fiyatın algılanan değer bağlamında karşılaştırıldığı bir çalışmada fiyatın daha etkili olduğu tespit edilmiştir (Varki ve Colgate, 2001). Benzer şekilde Ali ve diğerleri de (2016) fiziksel çevre ve fiyat adaletinin tüketim duygularına etkisini araştırdıkları çalışmada fiyat adaletinin fiziksel çevre unsurlarından daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuçlardan farklı olarak Walls ve diğerleri (2011) fiyat ve kalite algısının memnuniyet ve uyarılma duyguları üzerindeki etkisini karşılaştırdıkları araştırmada memnuniyet duygusu açısından kalitenin uyarılma duygusu açısından fiyatın daha etkili olduğunu tespit etmiştir.

Hizmet kalitesinin tüketim duyguları üzerinde etkili olduğunu gösteren birçok çalışma bulunurken (Han ve Back, 2008; Ladhari, 2009; Jang ve Namkang, 2009; Gracia vd., 2011; Lo vd., 2015; Qu vd., 2017) hangi kalite türünün (teknik-fonksiyonel) daha etkili olduğunu araştıran çalışma sayısı oldukça azdır (Giovanis vd., 2014). Teknik kalite sonuçlara, fonksiyonel kalite ise hizmet sunum sürecine odaklanan kalite göstergeleridir (Kang, 2006). Otel işletmelerinde personel-müşteri etkileşiminin yüksek olması hizmet alım sürecinde gerçekleşen iletişimin müşteri duygularını daha çok etkilemesine neden olabilir (Deng vd., 2013). Dolayısıyla otel işletmeleri gibi deneysel tüketimi içeren işletmelerde fonksiyonel kalitenin duygular açısından teknik kaliteden daha önemli olması beklenebilir. Bu düşünceyi destekler nitelikte Giovanis ve diğerleri (2014) fonksiyonel kalitenin tüketim duyguları üzerinde teknik kaliteden daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Teknik ve fonksiyonel kalitenin müşteri memnuniyetine etkisini otel işletmeleri bağlamında inceledikleri bir çalışmada Ali ve diğerleri de (2017) fonksiyonel kalitenin daha etkili olduğunu bulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen, fonksiyonel kalitenin tüketim duyguları üzerinde teknik kaliteden daha etkili olduğuna dair sonuç mevcut çalışmalarla da desteklenmektedir (Giovanis vd., 2014).

Tablo 4 tüketim duygularının müşteri bağlılığının oluşumunda anlamlı ($p < 0,05$) ve yüksek düzeyde etki büyüklüğüne ($f^2 > 0,35$) sahip olduğunu göstermektedir. Biliş-duygu-davranış modeline göre müşteri, işletmenin sunmuş olduğu hizmet hakkında geliştirdiği olumlu bilişsel algı (Kalite-Fiyat) ve olumlu duygusal tutumun (Tüketim Duyguları) etkisiyle davranışsal bir niyet (Müşteri Bağlılığı) oluşturmaktadır (Gracia vd., 2011). Oliver (1999) bilişsel algıların etkisiyle oluşan duygusal tutumların müşteri bağlılığını sağlayan bir basamak olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada da bilişsel algılar sonucunda oluşan olumlu duygusal tutumların bağlılık üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Mevcut çalışmalarda bu sonucu doğrulamaktadır (Chebat ve Slusarczyk, 2005; Ladhari,

E. Akçöz

2009; Jang ve Namkang, 2009; Gracia vd., 2011; Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014; Qu vd., 2017). Dolayısıyla hizmet deneyimine ilişkin bilişsel algılar neticesinde gelişen duygusal tutumlar bağlılığın oluşumunda etkilidir.

Oluşturulan modelde doğrudan etkilerin yanı sıra dolaylı etkilerde incelenmiştir. Tablo 5’te teknik kalite, fonksiyonel kalite ve fiyat adaletinin müşteri bağlılığı üzerindeki dolaylı etkilerine yer verilmiştir.

Tablo 5 Dolaylı Etki Kat Sayıları ve P değerleri

Dolaylı Etkiler	Yol Katsayıları	P Değeri
Teknik Kalite → Müşteri Bağlılığı	0,193	0,000
Fonksiyonel Kalite → Müşteri Bağlılığı	0,232	0,000
Fiyat Adaleti → Müşteri Bağlılığı	0,322	0,000

Tablo 5 incelendiğinde fiyat adaletinin (0,322) teknik kalite (0,193) ve fonksiyonel kaliteye göre (0,232) müşteri bağlılığı üzerinde daha yüksek düzeyde dolaylı etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Biliş-duygu-davranış modelinde deneyime ilişkin elde edilen bilgiler ışığında gelişen bilişsel algılar ve bilişsel algılar neticesinde oluşan duygusal tutumlar bağlılığı oluşturmaktadır (Gracia vd., 2011). Dolayısıyla deneyim neticesinde oluşan bilişsel algılarında (kalite-fiyat) bağlılık üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda teknik kalite, fonksiyonel kalite ve fiyat adaletinin bağlılık üzerinde dolaylı etkileri bulunmaktadır. Benzer şekilde Gümüşsoy ve Köseoğlu (2016) kalitenin algılanan değer ve memnuniyet üzerinden bağlılığı dolaylı olarak etkilediğini tespit etmiştir. Ladhari ise (2009) kalitenin bağlılık üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkisinin birbirine çok yakın olduğunu bulmuştur. Çakıcı ve diğerleri de (2019) fiyat adaletinin bağlılığı hem dolaylı hem de doğrudan etkilediğini tespit etmiştir. Dolayısıyla elde edilen sonuç algılanan kalite ve fiyat adaletinin bağlılık üzerinde etkili olduğunu gösteren çalışmalarla örtüşmektedir (Ladhari, 2009; Hassan vd., 2013; Gümüşsoy ve Köseoğlu, 2016; Çakıcı vd., 2019).

4. SONUÇ TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu çalışmada Oliver’ın (1999) biliş-duygu-davranış modeli kapsamında müşteri bağlılığının otel işletmeleri bağlamında oluşum süreci incelenmiştir. Oliver (1999) bağlılığın oluşum sürecinin birbirlerini etkileyen biliş, duygu ve davranış aşamalarından oluştuğunu belirtmektedir. Bu modele göre müşterinin hizmet deneyimine ilişkin bilişsel algıları neticesinde duygusal tutumların oluştuğu, bilişsel algılar ve duygusal tutumlar neticesinde de bağlılığın oluştuğu belirtilmektedir. Bu çalışmada, müşterinin otel işletmesi hakkında yeni bilgiler edinmesini sağlayan teknik kalite, fonksiyonel kalite ve fiyat adaleti bilişsel algılar olarak, bu algılar neticesinde oluşan tüketim duyguları duygusal tutumlar olarak, bilişsel algılar ve duygusal tutumlar neticesinde oluşan müşteri bağlılığı ise davranışsal niyet olarak ele alınmıştır. Bilişsel, duygusal ve davranışsal süreç arasındaki etkiler oluşturulan KEKK-YEM modeli ile incelenmiştir. İlk olarak modelin uyum ve ayırt edici geçerliliği kontrol edilmiş daha sonra sonuçlara yer verilmiştir.

Modelinin ilk aşamasında, müşterinin deneyimi sonucu algıladığı kalite ve fiyat adaletinin tüketim duygularına etkisi incelenmiştir. Sonuçlar teknik kalite, fonksiyonel kalite ve fiyat adaletinin tüketim duygularını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Benzer çalışmalarda da kalite (Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014; Qu vd., 2017) ve fiyat adaletinin (Varki ve Colgate, 2001; Xia vd., 2004; Ali vd., 2016) tüketim duyguları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla müşterinin hizmet alım sürecinde kalite ve fiyat adaletine ilişkin bilişsel algıları tüketim duygularının oluşmasında etkilidir. Benzer şekilde Lo ve diğerleri de (2015) kalite ve fiyat algısı gibi bilişsel öğelerin duygusal tutumları tetiklediğini belirtmektedir. Olumlu tüketim duyguları ancak kalite ve fiyat gibi bilişsel algıların müşteriyi tatmin etmesi sonucunda oluşabilmektedir (Gracia vd., 2011). Bu bağlamda kalite ve fiyat gibi bilişsel öğelerin müşterileri tatmin edecek şekilde düzenlenmesi olumlu tüketim duygularının geliştirilmesi açısından önemlidir.

Tüketim duyguları, müşterinin deneyim sürecine karşı geliştirmiş olduğu duygusal bir tepkidir (Ali vd., 2015). Bu süreçte müşterinin kalite ve fiyat gibi bilişsel algıları tüketim duygularının oluşmasında etkilidir (Deng vd., 2013; Ali vd., 2016). Elde edilen sonuçlar tüketim duyguları üzerinde fiyat adaletinin kaliteden daha etkili olduğunu göstermektedir. Fiyat adaleti müşterinin hizmet almak için katlandığı maliyetin aldığı hizmetle eşit olmasını ifade etmektedir (Çakıcı vd., 2019). Eşit olmaması durumunda müşteri kendine adaletsiz davranıldığını düşünerek

E. Akçöz

olumsuz duygular geliştirebilmektedir (Ali vd., 2016). Fiyat adaletinin duygular üzerinde etkili olduğunu gösteren çalışmalar bulunmasına karşın (Varki ve Colgate, 2001; Xia vd., 2004; Ali vd., 2016) fiyat adaleti ile kalite algısını tüketim duyguları bağlamında karşılaştıran bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Otel işletmelerinde fiyat adaletinin fiziksel çevre unsurları ile tüketim duygularına etkisini karşılaştıran bir çalışmada Ali ve diğerleri (2016) fiyat adaletinin daha önemli olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla fiyat adaleti duyguların oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir (Varki ve Colgate, 2001). Bu çalışmada fiyat adaletinin tüketim duyguları üzerinde kaliteden daha etkili olması, müşterilerin tüketim duyguları bağlamında kaliteden çok fiyat adaletine önem verdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda ürün fiyatlandırmalarının tüketicilerin adalet algısını zayıflatmayacak şekilde yapılması olumlu tüketim duygularının gelişmesi bakımından önemlidir. Ayrıca fiyat adaletinin sağlanamaması durumunda olumsuz duygular, şikayet ve işletme değiştirme gibi olumsuz sonuçlar oluşabilmektedir (Ali vd., 2016; Mancı ve Tengilimoğlu, 2021). Dolayısıyla hem olumsuz sonuçlardan korunmak hem de olumlu tüketim duyguları oluşturmak adına fiyat adaleti üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç fonksiyonel kalitenin tüketim duyguları üzerinde teknik kaliteden daha etkili olduğunu göstermektedir. Fonksiyonel kalite hizmetin sunum hızı, personel-müşteri etkileşimi gibi hizmet sunum sürecine odaklanırken teknik kalite hizmet sunumu neticesinde elde edilen sonuçlara odaklanmaktadır (Kang, 2006). Dolayısıyla teknik kalite görevin yerine getirilip getirilmediğiyle fonksiyonel kalite görevin nasıl yerine getirildiğiyle ilgilenmektedir. Otel işletmelerinin emek-yoğun yapısı (Johnson ve Fern, 1999; Fu, 2003; Koç, 2017; Tengilimoğlu, 2019), eş zamanlı tüketim ile birlikte düşünüldüğünde (Zeithaml vd., 1985) ortaya çıkan müşteri ile çalışan arasındaki yoğun etkileşim (Lewis ve McCann, 2004; Tsao, 2018) tüketim duygularının hizmet alım sürecinden daha çok etkilenmesine neden olmaktadır (Deng vd., 2013). Dolayısıyla otel işletmeleri gibi deneyimsel tüketimi içeren işletmelerde hizmet alım sürecini içeren fonksiyonel kalitenin duygular açısından hizmet sonucuna odaklanan teknik kaliteden daha önemli olması beklenebilir. Giovanis ve diğerleri de (2014) bu düşüncüyü destekler nitelikte fonksiyonel kalitenin duygular üzerinde teknik kaliteden daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Memnuniyet açısından teknik ve fonksiyonel kaliteyi otel işletmeleri bağlamında karşılaştırdıkları bir araştırmada Ali ve diğerleri de (2017) fonksiyonel kalitenin memnuniyet üzerinde daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla otel işletmeleri bağlamında hizmetin nasıl sunulduğu tüketim duyguları açısından önemlidir. Bu bağlamda olumsuz duyguların azaltılarak olumlu tüketim duygularının geliştirilmesi personel-müşteri etkileşimi ve hizmet sunum hızı gibi hizmet sunum sürecine odaklanan fonksiyonel kalitenin artırılması ile mümkün olabilmektedir. Olumlu tüketim duyguları geliştirmek açısından ilgili hizmeti sunmuş olmak yeterli değildir, hizmetin nasıl sunulduğu da çok önemlidir.

Oliver'ın (1999) bağlılık modelinde duygusal tutumların davranışsal niyetleri oluşturduğu ifade edilmektedir. Duygular sadece bilişsel değerlendirmeler sonucunda oluşan hisler değil aynı zamanda davranışsal niyetleri tetikleyen unsurlar olarak görülmektedir (Ali vd., 2016). Bu bağlamda tüketim duygularının tüketici davranışlarını belirleyen en temel unsurlardan biri olduğu belirtilmektedir (Bagozzi vd., 1999). Tüketim duygularının davranışsal niyetler üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkili olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır (Lin ve Liang, 2011; Deng vd., 2013; Ali vd., 2015; Ali vd., 2016). Lo ve diğerleri (2015) tüketim sürecinde oluşan olumlu duyguların müşterileri, gelecekte aynı deneyimi yaşamak konusunda teşvik ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla müşterinin hizmet deneyimine karşı geliştirdiği duygusal tepkiyi ifade eden tüketim duygularının (Deng vd., 2013; Ali vd., 2015) müşterinin gelecekte aynı işletmeyi tekrar tercih etmesi olarak tanımlanan (Hassan vd., 2013) müşteri bağlılığı üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Chebat ve Slusarczyk, 2005; Ladhari, 2009; Qu vd., 2017). Bu çalışmada da tüketim duygularının bağlılık üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç mevcut çalışmalar tarafından da doğrulanmaktadır (Han ve Back, 2008; Ladhari, 2009; Gracia vd., 2011; Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014; Qu vd., 2017). Olumlu tüketim duyguları müşteri bağlılığını sağlarken olumsuz duyguların da bağlılığı azaltacağı yönünde sonuçlar bulunmaktadır (Chebat ve Slusarczyk, 2005). Dolayısıyla olumlu tüketim duygularının geliştirilmesi işletmeye rekabet avantajı sağlayacak olan müşteri bağlılığının gelişmesi (Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014) açısından oldukça önemli bir unsur olarak görülürken olumsuz duygular ise işletmenin müşteri kaybetmesine neden olabilmektedir (Chebat ve Slusarczyk, 2005).

Çalışmada elde edilen sonuçlar olumlu tüketim duygularının kalite ve fiyat adaleti ile sağlanabileceğini ve bağlılık üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu durumda otel işletmelerinin sunmuş olduğu hizmetin kalitesi ve hizmete ilişkin fiyatlandırması tüketim duyguları üzerinden bağlılığı dolaylı olarak etkilemektedir.

E. Akçöz

Dolaylı etkilere ilişkin elde edilen sonuçlar fiyat adaleti, fonksiyonel kalite ve teknik kalitenin bağlılık üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Mevcut çalışmalarda da fiyat adaleti (Çakıcı vd., 2019; Konuk, 2019) ve kalitenin (Ladhari, 2009; Hassan vd., 2013) bağlılık üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada müşteri bağlılığının oluşum süreci Oliver'in (1999) modeline göre bilişsel algı, duygusal tutum ve davranışsal niyet bağlamında ele alınmıştır. Diğer çalışmalarda olduğu gibi bağlılığın bütün aşamalarının birbiri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Gracia vd., 2011). Hizmet alım sürecinde müşterilerin deneyimlediği kalite ve fiyat adaleti bilişsel algıları ifade eden ve bağlılığın oluşumunda ilk aşamayı oluşturan unsurlardır. Sonraki aşamalar bilişsel algıların etkisiyle gelişmektedir (Oliver, 1999). Dolayısıyla bu aşamada kalite ve fiyat adaletine ilişkin bilişsel algıların olumsuz olması gelişen olumsuz duygularla birlikte müşteri bağlılığının oluşmamasına ve hatta olumsuz davranışsal niyetlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Chebat ve Slusarczyk, 2005). Tüketim duygularının yaşanan deneyime karşı gelişen duygusal bir tepki (Deng vd., 2013; Ali vd., 2015) olmasından dolayı işletmenin doğrudan düzenleyebileceği bir unsur değildir. Ancak deneyime ilişkin kalite ve fiyat gibi bilişsel algılar ile tüketim duygularının düzenlenmesi mümkündür. Bu bağlamda kalite ve fiyat adaleti hem tüketim duygularının gelişmesi hem de bağlılığın oluşması bakımından ilk basamağı ifade eden önemli unsurlardır. Dolayısıyla işletmeler, kalite ve fiyat adaleti aracılığı ile rekabet avantajı sağlayacak olan müşteri bağlılığına ulaşabilmektedir.

Müşteri bağlılığının oluşumunda duygusal tutumları ifade eden tüketim duyguları müşteri davranışlarını konu alan çalışmalarda sıklıkla ele alınırken (Han ve Back, 2008; Ladhari, 2009; Gracia vd., 2011; Deng vd., 2013; Giovanis vd., 2014; Qu vd., 2017) tüketim duygularının oluşmasında kalite ve fiyatın etkisini karşılaştıran bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu çalışmada fiyat adaletinin tüketim duygularının oluşmasında daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç literatüre önemli bir katkı olarak düşünülebilir ve bu alanda daha fazla çalışma yapılmasını teşvik edebilir.

Çalışmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. İlk olarak bu çalışma Konya ilinde gerçekleştirilmiştir. Konya genel anlamda iş amaçlı ve kültür turizmi amaçlı seyahat edilen bir destinasyondur. Farklı amaçlarla seyahat edenlerin farklı beklentilere sahip olduğu (Radder ve Wang, 2006; Tengilimoğlu ve Öztürk, 2021) ve sunulan hizmetin farklı özelliklerine daha fazla önem verdiği bilinmektedir (Ye vd., 2014). Dolayısıyla elde edilen sonuçlar farklı amaçlarla seyahat eden guruplar açısından farklılık gösterebilir. Bu bağlamda farklı amaçlı seyahat eden guruplarında dahil edildiği daha kapsamlı çalışmalarla konunun ele alınması önerilebilir. Ayrıca çalışma sadece 5 yıldızlı otel işletmelerinde konaklayan müşterileri kapsamaktadır. Bu bağlamda sonuçların diğer oteller açısından genellenebilmesi uygun değildir. Diğer otel işletmeleri için elde edilen sonuçlar farklılık gösterebilir.

Çalışmada tüketim duyguları, mevcut bazı çalışmalarda olduğu gibi sadece olumlu duygular (Deng vd., 2013; Ali vd., 2016) üzerinden ölçülmüştür. Dolayısıyla sonuçlar sadece olumlu duyguların artması ve azalması üzerine kurgulanmıştır. Olumsuz duyguların etkileri incelenmemiştir. Bu çalışmanın bir kısıtlılığı olarak görülebilir. Bu çalışmanın metodolojisi olumsuz duyguların dahil edildiği çalışmalara rehberlik edebilir. Böylece fiyat ve kalitenin olumsuz duygulara etkisini, olumsuz duygularında müşteri bağlılığına etkisini anlamak mümkün olabilir. Son olarak fiziksel çevre unsurlarının da müşterilerin davranışsal niyetleri üzerinde etkili olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Bekar ve Sürücü, 2015; Ali vd., 2017). Bu bağlamda müşterilerin davranışsal niyetlerinin incelendiği çalışmalarda fiziksel çevre unsurlarının da incelenmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Ali, F., Amin, M. ve Ryu, K. (2016). "The Role of Physical Environment, Price Perceptions, and Consumption Emotions in Developing Customer Satisfaction in Chinese Resort Hotels", *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 17/1, 45-70.
- Ali, F., Hussain, K. ve Omar, R. (2015). "Diagnosing Customers Experience, Emotions and Satisfaction in Malaysian Resort Hotels", *European Journal of Tourism Research*, 12/2015, 25-40.
- Ali, F., Hussain, K., Konar, R. ve Jeon, H., M. (2017). "The Effect of Technical and Functional Quality on Guests' Perceived Hotel Service Quality and Satisfaction: A SEM-PLS Analysis", *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 18:3, 354-378.
- Bagozzi, R., Gopinath, M. ve Nyer, P. (1999). "The Role of Emotions in Marketing", *Academy of Marketing Science*, 27/2, 184-206.

E. Akgöz

- Baumann, C., Burton, S., Elliott, G. ve Kehr, H. (2007). "Prediction of Attitude and Behavioural Intentions in Retail Banking", *International Journal of Bank Marketing*, 25/2007, 102-16.
- Bekar, A., ve Sürücü, Ç. (2015). "Yiyecek İçecek İşletmesi Tasarımının Tüketici Tercihleri Üzerindeki Etkisi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19/1, 349-376.
- Blodgett, J., G., Granbois, D., H. ve Walters, R., G. (1993). "The Effects of Perceived Justice on Complainants' Negative Word of Mouth Behavior and Repatronage Intentions", *Journal of Retailing*, 69/4, 399-428.
- Blodgett, J., G., Hill, D., J. ve Tax, S., S. (1997). "The Effects of Distributive, Procedural, and Interactional Justice on Postcomplaint Behavior", *Journal of Retailing*, 73/2, 185-210.
- Cassel, C., Hackl, P. and Westlund, A. H. (1999). "Robustness of Partial Least-Squares Method For Estimating Latent Variable Quality Structures", *Journal of Applied Statistics*, 26/4, 435-44.
- Chebat, J., C. ve Slusarczyk, W. (2005). "How Emotions Mediate the Effects of Perceived Justice on Loyalty in Service Recovery Situations: An Empirical Study", *Journal of Business Research*, 58/2005, 664-673.
- Chin, W., W. (1998). "Issues and Opinions on Structural Equation Modelling", *MIS Quarterly*, 22/1, 7-16.
- Clemes, M., D., Gan, C. ve Ren, M. (2010). "Synthesizing the Effects of Service Quality, Value, and Customer Satisfaction on Behavioural Intentions in the Motel Industry: An Empirical Analysis", *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 35/4, 530-568.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*, 2nd edition, Psychology Press, New York.
- Çakıcı, A., C., Akgunduz, Y. ve Yildirim, O. (2019). "The Impact of Perceived Price Justice and Satisfaction on Loyalty: The Mediating Effect of Revisit Intention", *Tourism Review*, 74/3, 443-462.
- Çakır, F., S. (2019). "Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) ve Bir Uygulama", *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 5/9, 111-128.
- Deng, W., J., Yeh, M., L. ve Sung M., L. (2013). "A Customer Satisfaction Index Model for International Tourist Hotels: Integrating Consumption Emotions into The American Customer Satisfaction Index", *International Journal of Hospitality Management*, 35/2013, 133-140.
- Ferguson, R., J., Paulin, M., Pigeassou, C. ve Gauduchon, R. (1999). "Assessing Service Management Effectiveness in A Health Resort: Implications of Technical and Functional Quality", *Managing Service Quality*, 9(1), 58-65.
- Fornell, C. ve Larcker, D., F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, 18/1, 39-50.
- Fu, Y., Y. (2003). "The Impact of Service Failure and Service Recovery on Consumers' Satisfaction Updating Process in The Lodging Industry", Doctor of Philosophy Thesis, College of Health and Human Development, The Pennsylvania State University.
- Garson, G., D. (2016). *Partial Least Squares (Pls-Sem)*, Statistical Associates Publishing, Newyork.
- Giovanis, A., N., Zondiros, D. ve Tomaras, P. (2014). "The Antecedents of Customer Loyalty for Broadband Services: The Role of Service Quality, Emotional Satisfaction and Corporate Image", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148/2014, 236-244.
- Gracia, E., Bakker, A., B. ve Grau, R. (2011). "Positive Emotions: The Connection Between Customer Quality Evaluations and Loyalty", *Cornell Hospitality Quarterly*, 52/4, 458-465.
- Grönroos, C. (1984). "A Service Quality Model and Its Marketing Implications", *European Journal of Marketing*, 18/1984, 36-44.
- Gümüşsoy, Ç., A. ve Köseoğlu, B. (2016). "The Effects of Service Quality, Perceived Value and Price Fairness on Hotel Customers' Satisfaction and Loyalty", *Journal of Economics, Business and Management*, 4/9, 523-527.
- Hair, J., F., Hult, G., T., Ringle, C., M., ve Sarstedt M. (2014). *A Primer On Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*, 1st. edition, SAGE Publications, London.
- Han, H. and Back, K., J. (2007). "Investigating The Effects of Consumption Emotions on Customer Satisfaction and Repeat Visit Intentions in The Lodging Industry", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 15/3, 5-30.

E. Akgöz

- Han, H., Kim, Y. ve Kim, E. (2011). "Cognitive, Affective, Conative, and Action Loyalty: Testing The Impact of Inertia", *International Journal & Hospitality Management*, 30/4, 1008-1019.
- Hassan, M., Hassan, S., Nawaz, M., S. ve Aksel, I. (2013). "Measuring Customer Satisfaction and Loyalty Through Service Fairness, Service Quality and Price Fairness Perception: An Empirical Study of Pakistan Mobile Telecommunication Sector", *Science International Lahore*, 25/4, 971-980.
- Henseler, J., Ringle, C., M. ve Sarstedt, M. (2015). "A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43/1, 115-135.
- Jalilvand, R., M., Salimpour, S., Elyasi, M. ve Mohammadi, M. (2017). "Factors Influencing Word of Mouth Behaviour in The Restaurant Industry", *Marketing Intelligence & Planning*, 1/35, 81-110.
- Jang, S. ve Namkung, Y. (2009). "Perceived Quality, Emotions, and Behavioral Intentions: Application of An Extended Mehrabian–Russell Model to Restaurants", *Journal of Business Research*, 62/2009, 451-460.
- Johnston, R. ve Fern, A. (1999). "Service Recovery Strategies for Single and Double Deviation Scenarios", *Service Industries Journal*, 19/2, 69-82.
- Kang, G., D. (2006). "The Hierarchical Structure of Service Quality: Integration of Technical and Functional Quality", *Managing Service Quality*, 16/2006, 37-50.
- Kılıçhan, R. ve Ülker, M. (2015). "Fast Food Restoranlarının Hizmet Kalitesinin Dineserv Modeli İle Ölçülmesi: Kayseri İli Örneği", 12-15 Kasım 2015, 16. Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı. Ankara: Detay Yayıncılık: 885-904.
- Kim, W. ve Han, H. (2008). "Determinants of Restaurant Customers' Loyalty Intentions: A Mediating Effect of Relationship Quality", *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 9/3, 219-239.
- Koç, E. (2017). *Service Failures and Recovery in Tourism and Hospitality: A Practical Manual*. CABI Publishing, Wallingford.
- Konuk, F., A. (2019). "The Influence of Perceived Food Quality, Price Fairness, Perceived Value and Satisfaction on Customers' Revisit and Word-Of-Mouth Intentions Towards Organic Food Restaurants", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50/2019, 103-110.
- Ladhari, R. (2009). "Service Quality, Emotional Satisfaction, and Behavioural Intentions: A Study in The Hotel Industry", *Managing Service Quality*, 19/2009, 308-331.
- Lehtinen, J. (1983), "Customer Oriented Service System", Working Paper, Service Management Institute, Helsinki.
- Lewis, B., R. ve McCann, P. (2004). "Service Failure and Recovery: Evidence from The Hotel Industry", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16/1, 6-17.
- Lin, J. ve Liang, H. (2011). "The Influence of Service Environments on Customer Emotion and Service Outcomes", *Managing Service Quality*, 21/4, 350-372.
- Lo, A., Wu, C. ve Tsai, H. (2015). "The Impact of Service Quality on Positive Consumption Emotions in Resort and Hotel Spa Experiences", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 24/2, 155-179.
- Mancı, A. R. ve Tengilimoğlu, E. (2021). "Şanlıurfa'daki Konaklama İşletmelerinin Çevrimiçi Olumsuz Yorumlarının İçerik Analizi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9/2, 1123-1148.
- Oliver, R. (1999). "Whence Consumer Loyalty", *Journal of Marketing*, 63/1999, 33-44.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V., A., ve Berry, L., L. (1985). "A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research", *Journal of Marketing*, 49/1999, 41-50.
- Phillips, D., M. ve Baumgartner, H., (2002). "The Role of Consumption Emotions in the Satisfaction Response", *Journal of Consumer Psychology*, 12/3, 243-252.
- Qu, Y., C. ve Verhoel, P., C. (2017). "The Impact of Positive and Negative Emotions on Loyalty Intentions and Their Interactions with Customer Equity Drivers", *Journal of Business Research*, 80/2017, 106-115.
- Radder, L. ve Wang, Y. (2006). "Dimensions of Guest House Service Managers' Perceptions and Business Travelers' Expectations", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18/7, 554-562.
- Ringle, C. M., Silva, D. ve Bido, D. (2014). "Structural Equation Modeling with The Smartpls", *Brazilian Journal of Marketing*, 13/2, 56-73.

E. Akçöz

- Sandy, N., David, M., E. ve Dagger, T., S. (2011). "Generating Positive Word-Of-Mouth in The Service Experience", *Managing Service Quality*, 21/2, 133-151.
- Set, N., Deshmukh, S., G. ve Vrat, P. (2005). "Service Quality Models: A Review", *International Journal of Quality & Reliability Management*, 22/9, 913-949.
- Tengilimoğlu, E. (2019). "Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Öncesinde ve Eğitim Sürecinde Sektöre İlişkin Algıları", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/7, 491-507.
- Tengilimoğlu, E. ve Hassan, A. (2020). "Applying Flow Theory to the Online Booking Experience: The Role of Utilitarian and Hedonic Features", *Journal of Tourismology*, 6/1, 1-12.
- Tengilimoğlu, E. ve Öztürk, Y. (2021). "Gezi ve İş Amaçlı Seyahatlerde Fiyat Adaleti ve Tüketim Duygularının Olumlu Yorum Yapma Niyeti Üzerine Etkisi", *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5/3, 1815-1832.
- Tsao, W., C. (2018). "Star Power: The Effect of Star Rating on Service Recovery in The Hotel Industry", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30/2, 1092-1111.
- Usakli, A. ve Küçükergin, K., G. (2018). "Using Partial Least Squares Structural Equation Modeling in Hospitality and Tourism. Do Researchers Follow Practical Guidelines?", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30/11, 3462-3512.
- Ülker, M. ve Kılıçhan, R. (2017). "Gastronomi ve Mutfak Sanatları Alanındaki Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılıklarının İş Tatminleri Üzerindeki Etkisi, Yönetim", *Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 13-30
- Varki, S. ve Colgate, M. (2001). "The Role of Price Perceptions in an Integrated Model of Behavioural Intentions", *Journal of Service Research*, 3/1, 232-240.
- Walls, A., Okumus, F., Wang, Y. ve Kwun, D., J., W. (2011). "Understanding The Consumer Experience: An Exploratory Study of Luxury Hotels", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20/2, 166-197.
- Xia, L., Monroe, K., E. ve Cox, J., L. (2004). "The Price is Unfair! A Conceptual Framework of Price Fairness Perceptions", *Journal of Marketing*, 68/4, 1-15.
- Ye, Q., Li, H., Wang, Z. and Law, R. (2014). "The Influence of Hotel Price on Perceived Service Quality and Value in E-Tourism: An Empirical Investigation Based on Online Traveler Reviews", *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 38/1, 23-39.
- Yong, L., S. ve Bojei, J. (2006). "Effects of Technical Quality, Functional Quality and Satisfaction on Trust", *Bankers Journal Malaysia*, 4-12.
- Zeithaml, V., A., Berry, L., L. ve Parasuraman, A. (1996). "The Behavioral Consequences of Service Quality", *Journal of Marketing*, 60/1996, 31-46.
- Zeithaml, V., A., Parasuraman, A. ve Berry, L., L. (1985), "Problems and Strategies in Services Marketing", *The Journal of Marketing*, 49/2, 33-46.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.07.2021 ✓Accepted/Kabul:11.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.961071

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çakmaklı, E. (2022). "Asimilasyon ve Çokkültürlülük Sarmalında Amerikan Kimliği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 123-144.

ASİMİLASYON VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK SARMALINDA AMERİKAN KİMLİĞİ

Eray ÇAKMAKLI*

Öz

Christoph Colomb'un 1492'de tesadüfen keşfi sonucu başlayan süreç günümüzde dünyanın ırk, etnik köken ve kültür yönünden en çok çeşitliliğe sahip devletinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çeşitliliği başlarda asimile ederek ana damara dahil eden ve bu çerçevede bir kimlik oluşturan Amerika Birleşik Devletleri, ilerleyen süreçte artan göç dalgalarının toplumsal yapıda sebep olduğu değişimleri asimile edememiş ve çokkültürlü politikalar benimsemiştir. Bu çalışmada, tarihsel süreç içerisinde dil, din, ırk, etnik köken, ideoloji gibi çeşitli bileşenlerle meydana gelmiş olan Amerikan kimliğinin oluşum ve evrimini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, Amerika Kıtası'nın keşfinden başlayarak günümüze kadar Amerikan kimliğinin evrimi incelenmiştir. Çalışmanın sonunda, Amerikan kimliğinin koloni ve bağımsızlık sonrası dönemde modernizmin de etkisiyle monist, homojen ve üstten verili şekilde tanımlandığı, ancak 1965 Göç Yasası'nda yapılan düzenlemeler sonrası gerçekleşen göçler ve postmodernizmin de etkisiyle etnik ve kültürel kimliklerin ön plana çıkması neticesinde Amerikan kimliğinin tanım ve bileşenlerinin değiştiği sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Amerikan kimliği, Asimilasyon, Çokkültürlülük, Kimlik.*

AMERICAN IDENTITY IN A SPIRAL OF ASSIMILATION AND MULTICULTURALISM

Abstract

The process, which began as a result of Christoph Colomb's accidental discovery in 1492, has led to the emergence of the most diverse state in the world today in terms of race, ethnicity and culture. The United States, which at first assimilated this diversity and incorporated it into the main vein and formed an identity within this framework, was unable to assimilate the changes caused by the increasing waves of migration in the subsequent process and adopted multicultural policies. In this study, it is aimed to reveal the formation and evolution of American identity, which has occurred in the historical process with various components such as language, religion, race, ethnicity, ideology. In the study prepared for this purpose, historical and descriptive research methods were used. The study examined the evolution of American identity from the discovery of the Americas to the present day. At the end of the study, it was concluded that American identity was defined as monist, homogeneous and superior with the influence of modernism in the post-colonial and post-independence period, but that the definition and components of American identity changed as a result of the migration that took place after the regulations in the Migration Act of 1965 and the rise of ethnic and cultural identities to the fore with the influence of postmodernism.

Keywords: *American Identity, Assimilation, Multiculturalism, Identity.*

*Doktorant, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, MALATYA.
e-posta: erayizmir.35@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-6509-3453>).

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerde kimlik kavramı 20. yüzyıl başlarından itibaren önem kazansa da aslında kimliğin insanlık tarihi boyunca sürekli var olmuş bir kavram olduğu ifade edilebilir. İnsanlar tarih boyunca kendilerini sürekli bir ötekine göre konumlandırmış ve tanımlamıştır. Birçok farklı kavram ve bilim dalı ile ilişkili olduğu için tanımlanması konusunda fikir birliğinin sağlanmasının güç olduğu kimlik en basit anlamıyla “ben kimim ve kendimi ne ile ifade etmekteyim?” sorusuna verilen cevaptır. Kimlik, sosyal bir varlık olan ve toplumdan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan insanı kendisiyle benzer olanlar ile birleştirirken, farklı olanlar ile ayırır. Bu kimliksel farklılıkların meydana getirdiği toplumlar zaman içerisinde şekillenir ve sürekli inşa halinde olan kimlik kavramıyla birlikte farklı alt kimliklerin ortaya çıkmasıyla zenginleşerek çok kimlikli ve çokkültürlü yapılar haline gelebilir.

Tarihsel süreç boyunca farklı kültürel, ırksal ve sosyal yapıya sahip toplumlarda bir arada yaşayabilme her zaman çözülmesi gereken önemli bir sorun olmuştur. Bu kapsamda bazı devletler ana damar dışında bulunan farklılıkları dışlama ya da yok etme yoluna giderken, bazıları ise bu farklılıkları bir arada yaşatma yoluna gitmiştir. Bu ikinci yöntem tarihte genellikle imparatorluklarda görülse de günümüzde çokkültürlülüğü politika edinmiş devletlerde bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Amerika Birleşik Devletleri kuruluşundan itibaren aldığı göçlerle çok farklı kültürel, ırksal ve sosyal çeşitliliklere sahip olmuştur. Önceleri devlet bu farklılıkları asimilasyon yöntemleri ile tek bir homojen Amerikan kimliği altında toplamaya çalışmış; ancak süreç içerisinde bölgeye gerçekleşen yoğun göçler sonucu asimilasyonun artık mümkün olmadığı andan itibaren tek bir üst kimlik fikrinden vazgeçerek alt kimlikleri de dikkate alarak ülke içerisindeki çeşitliliği bir arada tutmanın yollarını aramıştır. Bunu da alt kimlikleri yok etmeden, ideolojik temellere sahip olan “Amerikan Ruhü” altında kendisini Amerikalı gören ve Amerikan ideolojisini kabul eden herkesin Amerikalı olduğu fikrinde bulmuştur.

Amerika Kitası'nın keşfinden başlayarak günümüze kadar Amerikan kimliğinin evrimini ele alan bu çalışmanın amacı, tarihsel süreç içerisinde dil, din, ırk, etnik köken, ideoloji vb. çeşitli bileşenlerle meydana gelmiş olan Amerikan kimliğinin oluşum ve evrimini ortaya koymaktır. Tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada “Amerikan kimliği nedir?”, “Bileşenleri nelerdir?”, “Tarihsel süreç içerisinde nasıl bir evrim geçirmiştir?” sorularına cevap aranmaktadır. Çalışma, genel olarak iki hipoteze dayandırılarak sürdürülecektir. İlk olarak, “Amerikan kimliği koloni ve bağımsızlık sonrası dönemde monist, homojen ve üstten verili bir şekilde tanımlanmıştır.” İkinci olarak, “1965 Göç Yasası'na ilişkin yapılan kanuni düzenlemeler sonrası gerçekleşen göçlerin yapısal niteliğinin farklılaşması sonucunda Amerikan kimlik bileşenleri ve tanımı değişmiştir.”

Bu hipotezler ışığında sürdürülen çalışma üç bölüm halinde organize edilmiştir. Takip eden bölümde kuramsal çerçeve başlığı altında çalışmanın anlaşılmasını kolaylaştıracak kavramlara ve kimliğe ilişkin temel yaklaşımlara yer verilmiştir. İkinci bölümde, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu çok çeşitliliğini meydana getiren bileşenleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, Amerikan kimliğinin tarihsel süreç içerisindeki evrimi incelenmiştir. Son olarak çalışma genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, genel itibarıyla Amerikan kimliğinin ne olduğunun, nasıl ortaya çıktığının, temellerinin neye dayandığının, ortaya çıktıktan sonra nasıl bir evrim geçirdiğinin anlaşılmasını mümkün kılacak olan temel kavramlara ve bu temel kavramlardan olan kimliğin daha net anlaşılmasına yönelik temel yaklaşımlara yer verilecektir.

2.1. Temel Kavramlar

2.1.1. Kimlik

Kendi tarihinin başından beri insanlık, devamlı olarak kendisini tanımlama lüzumu hissetmiş ve değişen koşulların da etkisi ile bunu farklı öğeler üzerinden gerçekleştirmiştir. Öncelikle kendi gibi olmayanlarla karşılaşılarak, kendisini ve farklı olan ötekileri keşfetmiştir.

Kimlik¹ kavramı üzerine literatürde birçok tanımlama yapılmasına rağmen hala üzerinde fikir birliğine varılan bir tanıma ulaşmak mümkün görünmemektedir (Aka, 2010: 17). Tanımlanması oldukça zor olan kimlik kavramı üzerinde fikir birliğinin sağlanamamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, kimliğin özü gereği birçok kavram ve bilim dalı ile ilişkili olması ve ilişkide olduğu farklı bilim dallarınca değerlendiriliyor olmasıdır. Ancak bu tanım işini asıl zorlaştıran sebep objektivitenin sağlanamıyor olmasıdır. Çünkü insanın kendi dışındaki olgu ve nesnelere tanımlarken bile uygulayamadığı objektifliği kendisini tanımlarken gerçekleştirmesini beklemek güç bir ihtimaldir (Göktolga, 2013: 122).

Etimolojik olarak kavramın kökeni 14. yüzyıl dönemi Fransa'sına ait olan "identité" kelimesinin "aynılık, teklik, aynı olma hali" anlamını taşımakla birlikte Latince "özdeş, aynı" anlamlarını ifade eden "idem" kelimesinden türetilmiştir (Etimolojik Sözlük, 2021). Kavram TDK Türkçe Sözlüğü'nde, "toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü; herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin tümü" şeklinde açıklanmıştır (TDK, 2021). Sosyal Bilimler Sözlüğü'nde ise kavram, "bir insanın kişiliği ya da bir grubun niteliğini belirleyen ayırt edici özellikler; bir bireyin 'ben kimim?' ve 'ne olacağım?' sorularına verdiği yanıtların tümü" biçiminde tanımlanmıştır (Arda vd., 2003: 350).

John Locke kimliği, "hatırlama, idrak ve şuurluluk hali" şeklinde açıklayarak kavrama yönelik ilk tanımlamayı gerçekleştirmiştir. Buradan hareketle kimlik bakımından Locke'un, bireylerin düşünme, ifade etme ve kendilerini geliştirme şekillerinin esas ve değişmez karakteri olduğuna yönelik yaklaşımı kendi döneminde kabul görmüş ve sonrasında gelen batılı düşünürler olan Leibnitz, Kant ve Kierkegaard tarafından da kimlik Locke'a benzer şekilde yorumlanmıştır (Anık, 2012: 21).

Kısaca insanın kendisini tanımlaması ve konumlandırması olarak ifade edilen kimlik tanımını genişletmek gerekirse, insanın sosyal dünyası içerisinde kendisini nasıl tanımladığı, konumlandığı, kim olduğu ve nerede durduğuna dair bir yanıttır. Yani kimliği bir bireyin ya da topluluğun kendisini öteki birey ya da topluluktan ayıran niteliklerin tamamı şeklinde açıklamak mümkündür (Bilgin, 2003: 199). Buradan çıkan sonuca göre kimlik tanımı daima ötekine göre yapılmaktadır.

Kimlik kavramını "bireyin olmak istediği şey ile dünyanın olmasına izin verdiği şeyin kesişim noktası" biçiminde tanımlayan Erik H. Erikson'a göre kimliğin oluşum sürecinde, kişinin farklı seçenekleri detaylıca araştırıp, düşünüp, bağımsız bir şekilde kendisine en uygun olanı seçmesi gerekmektedir (Anık, 2012: 31). Kimliği, "aynılık bakımından kişiyi hiç kimseye benzemez yapan şey" olarak tanımlayan Amin Maalouf'a göre ise, bu süreçte toplum bireyin önüne birçok kimlik seçeneği sunar ve birey bunlardan bazılarını kendi istek ve iradesiyle seçer. Her ne kadar bu seçim sırasında birey özgür gibi görünse de içinde yaşadığı toplumun değer ve yargılarından bağımsız seçimlerde bulunamaz (Maalouf, 2011: 16).

Kimlik kavramına değinen bir başka isim olan Anthony Giddens, "bireyin kişiliğini veya bir topluluğun niteliğini belirleyen, benlik algılarıyla ilişkili ayırt edici özellikler" şeklinde tanımladığı kavramın doğuştan değil sonradan meydana getirildiğini ve kimliklerin bireysel ve kolektif boyutlu olduğunu belirtmektedir (Giddens and Sutton, 2014: 265-266). Kavrama benzer açıdan yaklaşan Bhikhu Parekh de bireyin dünyaya karşı davranışını ve dünyadaki konumunu belirleyen inanç ve bağlılığı ifade için bireysel kimlik, bireyin özünü tanıma ve kendisini bununla bir bütün olarak görmesine yardımcı olan ilişkilere ise kolektif kimlik diyerek bu iki kimlik türünün bireyin temel kimliğini meydana getirdiğini ileri sürmüştür (Parekh, 2014: 53-55).

Kimliği durağan/statik bir olgu olarak değerlendirmek yanlış bir hareket olacaktır. Çünkü kimlik, insanın kendisinin farkına varmaya başladığı andan itibaren içinde yaşadığı sosyal çevre ile bir bütün olarak uyumlu bir şekilde devam etmektedir. Bireyin hem kendisini hem de çevresini tanıma ve tanımlama aracı olarak kullandığı kimlik bir inşa sürecine sahiptir. Bu süreçte kimlik, tanıma ve tanımlama aracının yanı sıra tanınma aracına da dönüşür. Süreç içerisinde kendi kimliğini inşa eden birey içinde yaşadığı toplumun yapısından da etkilenir. Bireysel kimlik ile başlayan inşa süreci, ulusal kimlik, sosyal kimlik, etnik kimlik ve dini kimlik gibi çeşitli kolektif kimlik türleri ile devam eder (Anık, 2012: 9).

1 Kimlik kavramı çalışmada Anthony Giddens'in tanımı çerçevesinde doğuştan değil, sonradan meydana getirilen ve bir süreç içerisinde oluşan kolektif boyutuyla ele alınmıştır.

Bireysel kimlik, diğerlerinden farklı olan bireyin, kendine has nitelikleri sebebiyle onu ötekilerden ayırmak amacıyla kullanılan bir kimlik türüdür. Philip Gleason'un deyimi ile bir kişilik devamı olan bireysel kimlik, bireyin kendi özünün yansıması olarak her insanın toplumsal hayat içinde oynadığı roller ile ilişki içerisinde (Gleason, 1983: 911). Kolektif kimliğe göre daha rahat ve kolay değişikliğe uğrayabilen bireysel kimlik, bireyin içinde yaşadığı toplumun değer ve yargılarından daha kolay değişkenlik göstererek yeni bir yapıya dönüşme ihtimali barındırmaktadır.

Bireye nazaran toplum parçalı bir yapıya sahip çoklu kimliklerden meydana gelmektedir. Değişik alt grupların bir araya gelerek daha büyük bir grubun kendisini tanımlamasını içeren kolektif kimlik kavramı (Bilgin, 2007: 13), Henri Tajfel'in liderliğinde doğmuş, ait olunan toplum içerisinde kendimizi konumlandığımız yeri belirleyerek benzerlik hissini ortaya çıkartırken, farklı toplumlar ve o toplumlara ait bireylere de farklılık hissedilmesini ifade etmektedir (Bilgin, 2003: 349).

Kolektif kimliklerin her zaman toplumlar arası karşıtlık ve fark biçiminde inşa edildiğine dikkat çeken Levi-Strauss, herkesin kendisini ötekilerden farklı bir bireysellik olarak sunduğuna işaret eder (Bilgin, 2007: 35-37). Nuri Bilgin'in (1995: 62-63) deyimiyle kolektif kimlik belirli bir durumdan ziyade bir süreci yansıtmaktadır. Bir topluluğun kimliği öteki toplumlarla girilen ilişki ve zaman sonucunda değişebilir. Nasıl bireysel kimliklerin oluşması bireylerin birbiriyle olan ilişkisiyle mümkün ise, kolektif kimliklerin oluşması da topluluklar arası ilişkilerle mümkündür.

Toplumların kimliğini oluşturarak farklılıklarını ortaya koyan kolektif kimlik sayesinde bireyler varlıklarını tarihsel süreç içerisinde devam ettirmektedir. Bu açıdan kolektif kimliği bulunmayan bir toplumun devamlılığını sağlaması imkansızdır. Kolektif kimlik türlerinden olan ulusal kimlik fikri özellikle 18. yüzyıl düşünürlerinden olan Montesquieu ve J.J. Rousseau da görülmektedir. Ulusal kimlik, bir ulusa olan ilişkinlik/aidiyet özellikleridir. Bireyi öteki uluslara mensup olanlardan ayıran, farklılaştıran kültürel özelliklerdir (Smith, 2017: 117-118). Ulusal kimlik deyince akla ilk gelen ilk isim olan Anthony D. Smith'e (2017: 31-32) göre ise ulusal kimlik, "tarihi bir toprağı, ortak mitleri, tarihi belleğı, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adıdır."

Ulusal kimlik ile bazı toplumsal işlevlerin yerine getirilmesi amaçlanmaktadır. Smith, toplumun kültürel değerlerinin korunması, özgün temellerinin yeniden keşfi, aynı topraklarda yaşayanlar arasında kardeşlik ve akrabalık hislerinin tekrar oluşturulması gibi kolektif ihtiyaçların ulusal kimlik vasıtasıyla gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bu ihtiyaçların ortak amacı, yüksek ulusal benlik bilincini oluşturarak, bireylerin ulusu kendisiyle, kendisini de ulusla bütünleştirmesini ve gerektiğinde ulusal reflekslerde bulunabilmeyi sağlamaktır (Anık, 2012: 62-63).

Bir diğer kolektif kimlik türü ve bireyin gerçekte sahip olduğu özellikleri ya da bireyin kendi varlığına dair sübjektif hislerini ve izlenimlerini aktarma durumu olan sosyal kimlik (Kolukırcık ve Yıldırım, 2010: 148) ise, bireyin toplumsal seviyede nasıl tanımlandığını, diğer bir deyişle ötekiler tarafından nasıl değerlendirildiğini ve görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca sosyal kimlik, bireyler arası etkileşim sürecinde sergilenen bir rol olarak görülebilir. Buna örnek olarak Erving Goffman sosyal kimliği, "bireyler arası ilişkide bir bireyin sosyal kategorisini öne çıkararak ve sosyal bir statüye dayalı tutumlar sergileyerek sunduğu görüntü" olarak tanımlamaktadır (Aka, 2010: 18). Stuart Hall ise, "yerel ve küresel, kültürel söylemler ve deneyimler perspektifinden devamlı kurulan, üstlenilen ve sahip çıkılan özdeşleşme duygusunu sağlama ve öte yandan farklı olgular arasında anlaşmalar sonucu ortaya çıkan gerilimin biçimlendirdiği aidiyet dizaynı" olarak tanımlamaktadır (Hall, 1998: 71).

Sosyal kimliğin ardından açıklanması gereken kimlik türü kültürel kimliktir. Kültürel kimlik Hall'a göre; "paylaşılan tek bir kültür, birçok başka benliğin içine gizlenen bir tür tek bir toplumsal ortak benlik ya da yapay olarak dayatılan benlikler; paylaşılan ortak bir tarih ve soydur" (Weedon, 2004: 102). Bunun yanı sıra kültürel kimlik, tarihsel algılama açısından bir olma sorunu olduğu kadar bir oluşma sorunudur. Mutlak ve sabit olmayan kültürel kimlik aynı zamanda hem geçmişe hem de geleceğe aittir. Kültürün değişken ve devingen olduğu gibi kültürel kimlik de bu özelliklere sahiptir (Larrain, 1995: 217-222). Kültürel kimlik meydana gelirken bireyin yaşadığı kültürel ortamın da buna etkisi oldukça büyüktür. Bunların başında da aile, arkadaşlar, iş ve eğitim ortamı gibi sosyal oluşumlar gelmektedir (Somersan, 2004: 143).

Bir başka kolektif kimlik türü olan etnik kimlik kavramı ise, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan bir terim olup, “ulus”, “millet” ve “devlet” kavramlarından oluşan bir düşünce olduğundan başlangıçta siyasi bir kavram olarak kullanıma girmiştir. Egemen bir kesimin azınlık gruba yüklediği kimlik olarak incelemenin mümkün olduğu etnik kimliğin bu yönünü bazı araştırmalar stratejik olarak değerlendirmekte ve bunun bir kimlik iddiası ve benlik imajının gerçekliğinin haricinde kullanımı olduğunu vurgulamaktadırlar (Bilgin, 1995: 65). Max Weber’e göre ortak köken inancını etnik kimlikte ön plandadır ve bunun yapay olup olması da önemli değildir. Burada önemli olan aynı etnik topluluğa ait olduğuna inananların ortak köken inancını benimsemeleri ve paylaşımlarıdır (Anık, 2012: 50-51). Günümüzde özellikle ayrılıkçı akımlar tarafından etnik kimlik söylemlerinin dillendirildiği bir gerçektir. Bu akımlar varlıklarını bir etnik kimlik temeline dayandırdıklarında ise etnik kimlik ile milliyetçilik kavramları karşı karşıya gelmiş olur.

Kolektif kimlik türlerinden son olarak dini kimliği ele almak gerekirse öncelikle dinin etkisine değinmek gerekir. Din, sağlam ve kararlı bir insan karakteri meydana getirerek toplumsal ilişkilerin kişilikli ve bütünlüklü bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Smith kimlikleri önemliliklerine göre sıralarken duygusal yönünün öteki bütün kimliklerden daha yoğun olduğunu ileri sürerek ulusal kimliği en başa koymuştur (Smith, 2017: 24-36). Fakat Smith’in bu tutumuna rağmen dini kimliğin de ulusal kimliğin ötesinde bir yoğunluğunun olduğu gerçektir. Dini kimlik, tarihsel olarak toplumların benimsedikleri inançlardan doğan ve yaşamlarını etkileyen bir yapıdır. Mistik inanışlardan semavi dinlere kadar bütün inançlar toplumların dini kimliğini şekillendirmektedir. Dini kimliğin sürekliliğini kazanmasında ise dini ayin ve törenler büyük önem arz etmektedir (Vermeer and Ven, 2001: 110-111).

2.1.2. Çokkültürlülük

Çokkültürlülük² kavramı tarihsel olarak çok eski olmasına rağmen terimsel olarak çok eskiye dayanmamaktadır. Birçok devletin birden fazla kültürel ve etnik topluluklardan meydana geldiği düşünüldüğünde hepsinin çokkültürlü oluşumları olduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme, zaman ve mekan algısındaki değişim, göç, kitle iletişim araçlarındaki gelişme gibi olgular çokkültürlülük kavramını günümüz sosyolojisinde karşımıza çıkarmaktadır (Aslan, 2020).

Bağımsız devletlerin sayısı 20. yüzyılın başında en fazla elli iken Doğu Bloku’nun dağılmasıyla bu sayı yüz altmışı, aynı yüzyılın sonunda ise iki yüzü bulmuştur. Totaliter devletlerin yıkılması sonucu gerçekleşen bağımsızlık hareketleri ve göç gibi etmenler sebebiyle günümüzde kültürel olarak homojen olan devletlerden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Günümüzde var olan devletlerin %10’undan daha da azı kültürel olarak homojendir. Ayrıca yeryüzünde beş binden fazla etnik oluşum bulunmaktadır (Doytcheva, 2020: 10). Bu sebeple farklı etnik yapıların bir arada ve çatışmasız yaşayabilmesi için çokkültürlülük gibi yeni kavramlar üretilmektedir.

Çokkültürlülük olgusunu daha iyi kavrayabilmek için öncelikle kavramın içinde geçen kültür olgusunu anlayabilmemiz gerekmektedir. Bu açıdan kültür, bir toplumun tarih boyunca oluşturduğu maddi ve manevi birikimlerinin bütünüdür. Bu birikim onu diğer toplumlardan farklı kılan ve ona özgü karakter kazandıran bir niteliğidir. Etimolojik olarak kavramın kökeni 15. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Fransızca “culture” kelimesinin “toprağı ekip biçme, terbiye, eğitim” anlamını taşımakla birlikte Latince “ekip biçme, toprak işlemek” anlamlarını ifade eden “colere” kelimesinden türetilmiştir (Etimolojik Sözlük, 2021). Kavram TDK Türkçe Sözlüğü’nde, “tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde meydana getirilen bütün maddi ve manevi değerler ile bunları oluşturmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresini, egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü” şeklinde açıklanmıştır (TDK, 2021). Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde ise kavram, “bir grup tarafından paylaşılan değerler, standartlar ve gereçlerdir; verili bir grubun ayırt edici değerleri, normları ve maddi malları sayılır” biçiminde tanımlanmıştır (Arda vd., 2003: 373).

İlk defa Johann Gottfried Herder, kültür kavramını uygarlık kavramının modernist ve tekçi anlamlarından sıyrarak, anlamlı farklılıklar manasını da yükleyip “kültürler” anlamında kullanmıştır (Koçak, 2013: 48). Will Kymlicka (2020: 39) çokkültürlülük kavramının, birbirinden farklı bir şekilde kendi meydan okuyuşlarını ortaya koyan kültürel çoğulculuk biçimlerini kapsadığını ileri sürmektedir. Buradan hareketle kavramın çoğulcu, içinde

² Çokkültürlülük kavramı çalışmada Will Kymlicka’nın tanımı çerçevesinde çeşitliliği, harmoniyi ve renkliliği içinde barındıran kültürel çoğulculuk boyutuyla kullanılmıştır.

çeşitliliği, renkliliği ve harmoniyi barındıran bir yapıya işaret ettiği sonucuna ulaşılabilir. Çokkültürlülüğün özellikle 1960'lerden itibaren yükselişiyle birlikte siyasal ve kültürel anlamda birleşik bir bütün olarak ulus fikrine meydan okunmuştur. Kültürel çeşitliliğin boyutu ve birçok modern toplumdaki kimlik ile alakalı farklılıkların altını çizen "farklılık siyaseti" üzerinde olan çokkültürlülük kavramı genellikle ırk, etnisite ya da dil üzerine oturtulan kültürel farklılaşma ile alakalıdır (Heywood, 2006: 172-173).

Bir toplum içerisinde en az iki kültür olmak üzere birden fazla kültürün varlığına dayanan bir olgu olan çokkültürlülük, "bir toplumda kültürel açıdan anlamlı farklılıklar olduğunu ve sosyolojik kategorilerin bulunduğunu gösteren, kültürel çeşitliliğe ve farklı kültürlerin bir arada oluşuna işaret eden sosyolojik/antropolojik bir kavramdır" (Kalaycı, 2010: 219). Bunun yanı sıra çokkültürlülük kavramı farklı anlamları ifade edecek biçimde kullanılabilir. Kültürel çeşitliliğin eşanlamlısı olan ve demografik betimlemeye dayanan kullanıma göre çokkültürlülük, farklı dini inanç, sosyal çevre, etnik köken ya da milliyetlere ait bireylerden meydana gelen modern toplumların bir niteliği olarak anlaşılabilir. Başka bir kapsamda ise kavram, kültürel ve toplumsal çeşitliliğe değer veren ancak bu durumun siyasal yapıyı şekillendirmesine olanak vermeyen çoğulculuk biçiminde kullanılmaktadır. Son olarak ise, sadece bu farklılıkları kabul etmekle yetinmeyip, aynı zamanda bu farklılıkları siyasi kurum ve normlara entegre etmeyi de öneren bir siyasi programı ifade etmektedir. Fakat günümüzde tartışma konusu olan kavram, eşitlik ilkesine dayalı, sadece birkaç özel düzenlemeden faydalanan bazı tarihsel toplulukların değil etnik kökeni ne olursa olsun kültürel olarak bütün bireylerin tanınmasını gerçekleştirme amacındadır (Doytcheva, 2020: 15-18). Ayrıca farklı kültürler arasındaki hiyerarşik ayrımı reddeden kavrama göre her kültür biriktir ve kendine özgü karakteristik özelliklere sahiptir (Kula, 2012: 56).

Çokkültürlülük, eylem veya pratik değil, bir durumdur. Bir toplum tarafından bu durumun kabulü beraberinde birtakım isteklerin ortaya çıkmasına sebep olacağından kolayca özümseyen bir olgu da değildir. Bu durum hakkındaki en temel endişe ise ulusal kimliğin tahrip edilerek zarar görmesi ve aşılması olarak görülmektedir (Güler, 2015: 9). Bu görüşe göre bir devlet eğer çokkültürlü olduğunu kabul ederse alt kimlikler canlanarak mikro milliyetçiliklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Çokkültürlülüğün tasvir edici ve normatif olmak üzere iki yönünün olduğunu ifade eden politik bilimci Andrew Heywood'a göre tasvir edici yönü, farklı kolektif kültürel toplulukların toplum içinde yükselerek varlığını ifade etmesi iken; normatif yönü ise, ortaya çıkan bu farklı kültürel toplulukların toplumun geniş kesimlerinde saygı ve kabul görmesidir (Heywood, 2006: 173). Devlet ise böyle bir toplumsal yapı içerisinde uzlaşmacı, çatı örgütlenmesi biçiminde ve her kültürel dokuya karşı yansız bir tutuma sahiptir.

Hemen hemen her ülke etnik, kültürel, dilsel olarak farklılıklar barındırmaktadır. Bundan dolayı çokkültürlü olmak bir toplumun değiştirebileceği, seçebileceği ya da vazgeçebileceği bir olgu değildir. Fakat bazı toplumlar tarafından tekkültürlülüğe dönebilmek amacıyla etnik temizlik, soykırım, asimilasyon, tecrit gibi çeşitli uygulamalar denenmiş olsa da genellikle amaçlanan sonuçlar elde edilememiştir.

2.1.3. Asimilasyon

Göçe maruz kalan devletler, farklı kültürlerden gelen göçmenlerin toplumlarına uyum sağlayamaması durumunda ortaya çıkabilecek toplumsal sorunların endişesi ile çeşitli strateji ve teorilere yönelmişlerdir. Bu yönelme neticesinde çokkültürlü toplumlar için iki farklı çözüm stratejisi olası görülmektedir. Bunlardan ilki, kültürel farklılıklara tahammül etmeyip toplumsal barışı tek bir kültürde bir araya gelmekte görerek azınlıkları asimile etmeye çalışmak; ikincisi ise, bu kültürel farklılıkları hoşgörü ile karşılayıp bir arada yaşama kültürünü oluşturmaya çalışmaktır. Bu durumla alakalı olarak Maykel Verkuyten (2010: 269) azınlık grup üyelerinin egemen değerlere uyması ve azınlık kimliklerinden vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürerken, Stephen Castles (2007: 356) ise azınlıkları toplumun geneli için bir tehlike olarak görür ve bu azınlıkların asimile edilmesinin toplumun bütünlüğünü koruyabilmek için yasal ve meşru bir hak olduğunu dile getirmektedir.

Etimolojik olarak kavram Fransızca "assimilation" kelimesinin "özümseme, benzeşme veya benzeştirme" anlamını taşımakla birlikte Latince "benzetmek, benzeştirmek" anlamlarını ifade eden "assimilare" kelimesinden türetilmiştir (Etimolojik Sözlük, 2021). Kavram TDK Türkçe Sözlüğü'nde, "farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme" şeklinde

açıklanmıştır (TDK, 2021). Sosyal Bilimler Sözlüğü'nde ise kavram, "bir azınlık grubunun, egemen kültürün normları ve değerlerine uyması, bütünleşmesi" biçiminde tanımlanmıştır (Arda vd., 2003: 47).

Asimilasyon³, en az iki farklı kültürel yapının temasa geçmesi ile başlayan bir etkileşim sürecini ifade eder. Bu etkileşimin sonucunda bir kültürel yapının başka bir veya daha fazla kültürel yapıyı kendine benzeterek egemenliği altına aldığı bir süreç meydana gelir. Bu süreç tabii olan kültürün kendine özgü -dil, gelenek görenek, tarih vb.- niteliklerinin başat kültür tarafından zorla değiştirilmesi yolu ile "özümleme" süreci olarak tanımlanabilir. Ancak bu süreci aynı zamanda tabii olan kültür için "özümleme" süreci olarak tanımlamak da mümkündür (Bilgin, 1994: 75).

Kavram ile alakalı tanımlamalara değinmek gerekirse Giddens, asimilasyonun "etnik bir bütünleşme olduğunu, azınlık kesimin kendine has gelenek görenek ve özelliklerini terk edip davranışlarını egemen olan kesime göre yeniden şekillendirmesi" olduğunu ifade etmektedir (Giddens, 2012: 544-545). Bilgin (1994: 75) kavramı, "birey ya da toplumun kendi kültürel geçmişinden, kimliğinden, yaşam biçiminden vazgeçerek başka bir kültürü benimseme süreci" olarak tanımlarken, yaşanan bu değişimin sadece davranışlarda değil zihniyette de olduğunu ileri sürmüştür.

Hugh Poulton (1993: 251) ise diğerlerinden farklı olarak zorunlu asimilasyonun yanına yumuşak/barışçı asimilasyonu eklemektedir. Zorunlu asimilasyonda, azınlıklar kendi kültürlerini hapsedilmek ya da öldürülmek gibi zorlayıcı etkenler sonucunda terk ederek egemen kültürü benimsemeye mecbur edilirken; barışçı/yumuşak asimilasyonda, azınlıkların sahip oldukları kültürleri zaman içerisinde egemen olan kültür ile tercih hakkı olmaksızın kademeli olarak birleşmekte ve bu büyük oranda doğal bir süreç olarak gerçekleşmektedir.

ABD'deki asimilasyon teorilerinde en önemli çalışmaları Chicago Okulu gerçekleştirmiştir. Robert Ezra Park öncülüğünde çalışmalar yürüten okulun en önemli önceliği gerçekleşen göç hareketleri sonrası Amerikan ulusal bütünlüğünün nasıl sağlanacağı olmuştur (Şan ve Haşlak, 2012: 34). Okulun öncülerinden olan Park ve Ernest W. Burgess'in (1921: 735) çalışmalarında asimilasyon, "kültürel grupların ortak bir alan içerisinde farklı diğer kültürel gruplar ile tarihlerini, duygularını ve deneyimlerini paylaşarak edindikleri bir iç içe geçme ve kaynaşma süreci" olarak ifade edilmiştir. Bu tanımdan da hareketle Park'ın ünlü "İrk İlişkileri Döngüsü" adlı teorisine değinmek gerekmektedir. Teorisinde Park, kentsel alana yeni ulaşmış olan bireylerin ve grupların uyum sürecinden geçtiğini ileri sürerken, bunun dört aşamada gerçekleştiğini belirtmiştir. Bunlar; Karşılaşma ve ilişki kurma, sınırlı kaynaklar üzerinde rekabet, devletin yeni gelenleri kamusal alana barışçıl bir şekilde dahil etme çabası ve isteğe bağlı ya da zorunlu asimilasyon/uyum şeklinde belirtilebilir (Kaya, 2014: 12). Uyum sürecinin ilk aşaması olan karşılaşma ve ilişki kurma, göç eden bireylerin ulaştıkları yerdeki halihazırda bulunan bireyler ile karşılaşarak ilişki kurmalarını; ikinci aşama olan sınırlı kaynaklar üzerinde rekabet, birlikte yaşamaya başlayan iki farklı grubun yaşam alanındaki kaynaklarda hak iddia etmeleri sonucu çıkan paylaşım sorunlarını; üçüncü aşama olan devletin yeni gelenleri kamusal alana barışçıl bir şekilde dahil etme çabası, üst bir yönetim olarak devletin çatışmayı ve rekabeti önleyerek yeni gelen grupları kamusal alana çekmek amacıyla ürettiği politikaları; ve son aşama olan isteğe bağlı ya da zorunlu asimilasyon/uyum, devletin göç ile gelen gruplara yönelik yönlendirici politikalarının yer aldığı uygulamaları ifade etmektedir (Park ve Burgess, 1921; akt.Kabakuşak, 2018: 108).

Bu teorinin yanı sıra ABD ile özdeşleşen ikinci önemli asimilasyon çalışması Milton Gordon tarafından geliştirilen "Asimilasyon Süreci Teorisi"dir. Gordon bu teorisini "*Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*" adlı çalışmasında bir tablo yardımıyla açıklamıştır. Ona göre süreç aşağıda tabloda aktarıldığı şekilde gerçekleşmektedir (Şan ve Haşlak, 2012: 38).

³ Asimilasyon kavramı çalışmada Robert Ezra Park ve Ernest W. Burgess'in tanımı çerçevesinde ele alınmış olup, yukarıda kısaca açıklanan İrk İlişkileri Döngüsü Teorisi, ABD'deki asimilasyon aşamalarını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Tablo 1: Gordon'un Asimilasyon Süreci Teorisi

Süreç ya da Şart	Asimilasyon Tipi veya Aşaması	Özel Kavram
Yerli toplumun kültürel öğelerine doğru dönüşüm	Kültürel veya davranışsal asimilasyon	Kültürleşme (Acculturation)
Birinci grup bazında, geniş çaplı yerli toplumun kulüplerine ve kurumlarına giriş	Yapısal asimilasyon	-----
Yaygın karışık evlenmeler	Evlilikle asimilasyon	Karışım (Amalgamation)
Yerli topluma dayalı birliktelik anlayışının geliştirilmesi	Tanımlamaya dayalı asimilasyon	-----
Önyargıların yok olması	Kabullenilmiş durum asimilasyonu	-----
Ayrımcılığın yok olması	Kabullenilmiş davranış asimilasyonu	-----
Güç ve değer çatışmalarının yok olması	Yurttaşlık asimilasyonu	-----

(Kaynak: Gordon, 1964: 71; akt.Şan ve Haşlak, 2012: 38)

2.2. Etnik Kimliğe İlişkin Temel Yaklaşımlar

Kendimizin kim olduğu sorusuna verdiğimiz cevap özelliği taşıyan, başkalarına yansıttığımız ve zaman içinde kurduğumuz ilişkiler aracılığıyla biçimlenen bireysellik ve farklılık simgeleri anlamına gelen kimlik (Rumelili, 2020: 389) ile ilgili sosyal bilimler alanında günümüze dek birçok metin yazılmış olmasına rağmen kesin bir teorileşmeden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Birçok alanla ilişkili olması sebebiyle ortak bir şekilde tanımlanması güç olan kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için teorik temellerini incelemek gerekmektedir. Konu ile alakalı yazılmış metinler incelendiğinde kimliğin temel yaklaşımları ile ilgili olarak çeşitli sınıflandırmalarla/adlandırmalarla karşılaşılmıştır. Bazı kaynaklarda kimlik üzerine araştırmaları bulunan sosyal bilimcilerin yaklaşımlarına değinilirken (Anık, 2012: 22-39), bazı kaynaklarda ise daha farklı sınıflandırmalara/adlandırmalara yer verilmiştir. Bu duruma Bahar Rumelili'nin (2020: 389-397) yaptığı "Özcü/İnşacı/Araçsal Yaklaşımlar" biçimindeki sınıflandırma örnek olarak gösterilebilir. Çalışmanın genel çerçevesi Amerikan kimliğinin ne olduğu, nasıl oluştuğu ve evrildiği şeklinde dönemsel bir yapı izlemesi nedeniyle Assiye Aka'nın (2010: 20-23) değindiği ve literatürde genel kabul görmüş olan "Modernizm/Sosyal İnşacılık/Postmodernizm Yaklaşımları" şeklindeki sınıflandırmadan yararlanılarak ortaya konmuştur.

Kimliğin -çoğunlukla kabul edilen- modernizmin bir ürünü olduğu düşüncesinden hareketle modernizm-kimlik ilişkiseliliği en çok tartışılan yaklaşımların başında gelmektedir. Bilindiği üzere "Batı" kökenli olan modernizmin temelleri Aydınlanma ile atılmış, daha sonra Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'yle evrensel bir hal almıştır. Bunun sonucunda da toplumsal oluşumları temelinden etkilemiş ve şekillendirmiştir. Batılı toplumlar bu şekillendirme neticesinde kendilerini yönetecek yasaları yapmış, sözleşmeye dayalı hukuk ve vatandaşlığa dayalı ulus sistemini oluşturmuşlardır. Geleneklerinden kopartılmış olan bireye modern şehirlerde yaşam, ikincil ilişkiler ve vatandaşlık üst kimliği verilmiştir (Dalbay ve Avcı, 2018: 18). Bu üst kimlik kendi döneminde toplumsal koşullar çerçevesinde belirli başarıya ulaşsa da günümüzde üst kimliklerin iflasından sıklıkla söz edilmektedir.

Kimliği modernizm ile ilişkilendiren Eric Kaufmann'a göre, geleneksel topluluğa üye olan ve somut bir şekilde yaşayan birey -günümüzdeki anlamda- kimlik sorunu yaşamamaktaydı. Kimliklerin yükselişi, toplumun bireyselleşmesi neticesinde gerçekleşen topluluğun çözülmesinden kaynaklanmıştır (Bilgin, 2007: 48). Kaufmann bireyin geleneğin kapsamından ayrılmasında yalnızca onun iradesinin değil, aynı zamanda yönetimi altında

bulunan kişileri saymak, tanımak ve denetlemek arzusunda bulunan devletin ve onun hukuk sisteminin de etkisinin olduğuna değinerek bu ilk modernlik döneminde kimliklerin daima üstten geldiğini ileri sürmüştür (Aka, 2010: 21).

Modernizm için dönüm noktası 1960'lı yıllar olmuştur. Birey bu dönemde melez haline gelmiştir. Bu dönemin karakteristiğine değinmek gerekirse dönüşümsel (refleksif) olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle bireylerin bir anlamda kendileri oldukları ve her şeyi sorguladıkları bir süreçtir. Aslında bu süreç Kaufmann'a göre çatışmalıdır ve kimlik bu evrede ortaya çıkarak parçaları bir araya getirir. Dönüşümsellik (refleksivite) kesinlikleri yıkarken kimlik anlam inşa eder. Böylece bireyi birleştirir ve tekilleştirir (Bilgin, 2007: 50).

Kimliğin önemine vurgu yapan Sosyal İnşacılık, modernizmde gördüğümüzün aksine kimliklerin verili değil, süreç içerisinde bireylerin kendilerini tanımlamalarına ve bu tanımlamalarının ötekiler tarafından ne oranda kabul gördüğüne bağlı olarak biçimlendiğini ve değiştiğini savunurlar (Wendt, 2016: 283-284). Bir örnek ile konuyu somutlaştırmak gerekirse, nüfus olarak yoğunluğu Hristiyan olan bir devlet Sosyal İnşacılık Yaklaşımı'na göre otomatik olarak Hristiyan kimliğini alamaz. Bu devlet, kendini Hristiyan olarak tanımladığı ve ötekiler tarafından kabul gördüğü derecede Hristiyan kimliğine sahip olur. Temelde kimliklerin inşa aşaması sosyal bir süreçtir ve var olabilmek için kimlik daima bir ötekinin tanımlamasına ihtiyaç duyar.

Birbirine zıt ve düşman olan kimliklerin hangi sosyal ve siyasal süreçler sonucunda inşa edildiğini inceleyen sosyal inşacılık, etnik ve milletler arası çatışmaların farklı kimliklerin kaçınılmaz bir neticesi olmadığını savunur. Bu yaklaşıma göre düşman kimlikler farklı sosyal ve siyasal süreçler sonucu önemini kaybedebilir, dahası dost kimliklere dönüşebilir (Rumelili, 2020: 390-391). Buradan çıkarılacak sonuç, Sosyal İnşacılığa göre kimlikler statik birer olgu değil, sürekli gelişen ve değişen canlı birer varlıktır.

Modernizm ve sonrasında genel olarak kimlik yaklaşımları postmodernizm-kimlik kapsamındaki yaklaşımlardan net çizgilerle ayrılmamıştır. Burada postmodernizm radikal bir kırılma ya da kopuş yerine bir kıvrılmayı, dönüşümü meydana getirir (Kahraman, 2007: 9). Postmodernizm kimliğin, modernizmin ileri sürdüğü gibi nihai ve tanımlanmış bir olgu olduğu anlayışından uzaklaşır ve bir süreçlenme olduğunu ileri sürer (Kahraman, 2007: 16-17).

Postmodernizm-kimlik ilişkisini daha net kavrayabilmek için postmodernizm kavramını biraz daha açmak gerekmektedir. Postmodernizm, bazıları açısından modernizmden kopuş anlamına gelirken, bazıları için ise modernizmin yeni versiyonudur. Kavramı kimisi tarihin sonu, ulus devletlerin bitişi olarak görüp endişelenirken, kimisi de en kıyıda köşede kalmış kimlikleri bile ortaya çıkaran, sınırları saydamlaştıran, toplumsal temsiliyetleri öne çıkaran ve siyasal, sosyal, ekonomik duvarları yıkarak insanlara görülmemiş fırsat eşitlikleri sağlayan bir varlık olarak kutsamışlardır (Dalbay ve Avcı, 2018: 22-23). İki dönem arasındaki kavramsal farkı gösterebilmek amacıyla sosyolog Zygmunt Bauman (2003: 131), "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik modernizmin sloganıydı. Özgürlük, farklılık ve hoşgörü ise postmodernizmin ateşkes formülüdür" demiştir.

Postmodernizm ulus ve toplumsal sınıf şeklindeki evrensel kimliklerin yerine tikel kimliklerin önem kazandığını ileri sürmektedir (Selçuk, 2012: 84-85). Bunun yanı sıra herkesin kendi gerçekliğinin olduğunu ve bu gerçeklik çerçevesinde haklı olduklarını ileri sürerek değişmez evrensel gerçekliğe karşı çıkar. Üst bilgi ve üst gerçekliğe karşı çıktığı gibi modernizmin idealize edilmiş, monist üst kimlik anlayışına da karşı çıkarak kimliklerin yerelliğini, çeşitliliğini, tercih edilebilirliğini ve heterojenliğini savunur (Dalbay ve Avcı, 2018: 23). Postmodernizm ile birlikte bireysel kimlik düşüncesi, toplumsal hayatta ön plana çıkarak değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir (Köksalan, 2009: 6). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise saydamlaşan ulusal sınırlar sebebiyle ulusal kimlikler büyük ölçüde zayıflamış, nüfusun heterojenleşmesiyle birlikte toplumlarda etnik ve kültürel kimlikler ön plana çıkmıştır (Dalbay ve Avcı, 2018: 28).

3. AMERİKAN HALKI: ÇOKLUKTAN MÜTEŞEKKİL BİRLİK

Hikayesi göçmenlik ve çeşitlilik üzerine kurulu olan ABD halkı, bugüne dek ülkelerine milyonlarca göçmen kabul etmiştir. Genellikle kendi ülkelerinde baskı, zulüm, fakirlik ve eşitsizlik gibi faktörler ile boğuşan insanların kurtuluş olarak gördüğü ülke ilk olarak kendilerinden geçmişlerini bırakmalarını ve mevcut kültürel normları kabul

etmelerini dayatan “Anglo-Uyum (Anglo-Conformity)”⁴ modelini, ardından “Eritme Potası”⁵ denen asimilasyon fikrini benimsemiş ve homojen bir Amerikan kimliği için çaba sarf etmiştir. Şu an için ise çeşitliliğe daha çok değer vererek çokkültürlülüğün “Salata Kasesi”⁶ metaforunu benimseyen Amerikalılar, etnik miraslarını tekrar yaşatmaya başlamışlardır. Bu kapsamda bu bölümde ABD’nin dil ve din olgusu ile etnik profili üzerinde durularak bir ölçüde çokkültürlülüğünü oluşturan faktörlere değinilmiş olacaktır.

3.1. ABD’nin Dil Olgusu

ABD’nin temellerinin atıldığı süreçte kimliğin ana bileşenlerinden biri ortak dil olgusu yani İngilizce olurken, bugün ülkenin herhangi bir şehrinde caddede yürürken farklı dillerin konuşulduğunu duymak oldukça doğaldır. Ülkede en çok konuşulan dil olan İngilizcenin ardından İspanyolca gelmektedir. 2017 yılı tahminlerine göre nüfusun %78,2’si İngilizce, %13,4’ü İspanyolca, %1,1’i Çince konuşurken diğer dillerin oranı %7,3’tür (CIA, 2021).

Anayasa ile tanımlanmış bir şekilde resmi dili bulunmayan federal devlette defacto olarak İngilizce en çok kullanılan dil konumundadır. Ancak ülkede resmi dilin Anayasa ile belirlenmemiş olması çeşitli tartışmaları da gündeme getirmiştir. Bir kesim Kanada’yı örnek göstererek iki farklı dilin konuşuluyor olmasının (İngilizce ve Fransızca) eyaletlerin ayrılmasına sebep olduğunu ileri sürerek İngilizcenin resmi dil olarak kabul edilmesini isterken, diğer kesim ise iki ülkenin birbirinden farklı olduğunu, Kanada’da Fransızca konuşanların büyük bir bölümünün sadece tek bir bölgede (Quebec) yaşarken, ABD’de İspanyolca konuşanların tüm ülkeye yayıldığını, böyle bir yasanın kabulü halinde diğer dilleri konuşanların göze batarak hayatlarının zorlaşacağı ve bu yasanın ABD’ye zarar vereceğini ileri sürmektedirler (Clack, 1997: 7). Eyaletlerde ise resmi dil konusunda standartlık/tekdüzelik bulunmamaktadır. Ülkede bulunan elli eyaletin her biri için anayasal düzenlemede farklı durumlar söz konusudur. Eyaletler, sadece İngilizceyi resmi dil kabul edenler, İngilizceyle birlikte diğer dilleri de resmi dil kabul edenler ve hiçbir dili resmi dil kabul etmeyenler şeklinde üçe ayrılır (CIA, 2021).

Bütün bunlara rağmen ülkede İngilizce resmi dil olarak kabul edilmese dahi vatandaşlık temininde önemli etkenlerden biridir. Bilhassa çocukların eğitimi söz konusu olunca İngilizce bilmek hayati bir öneme sahiptir. Çünkü kamusal alanda görünür ve var olabilmek buna dayanmaktadır. Kymlicka (2006: 480-481) ABD hükümeti içinde veya hükümet ile ilişkili kurumlarda çalışabilmek için gerçekleştirilecek başvurularda İngilizce konuşabilmenin tercih değil zorunluluk olduğunu ve bu durumun toplumsal kültürü meydana getirebilmek, ortak ulusal bir dilde vatandaşları bu toplumsal kültüre entegre edebilmek için liberal milliyetçi demokrasi stratejisinin bir parçası olduğunu ileri sürer.

Günümüzde ülke içinde farklı dillerin konuşulması, çocukların ikinci bir dilde eğitim alabilmesi, sokaklarda trafik tabelalarının İngilizcenin yanı sıra en çok konuşulan dil olması sebebiyle İspanyolca olarak da yazılması hoşgörü ile karşılanmaktadır. Ancak 1960’lı yıllara kadar ülkede tek dillilik savunularak iki dilli eğitim yasaklanmış, hatta dokuzuncu sınıf öncesi başka dilde yazılmış eğitim materyallerinden faydalanmak dahi çocukların Amerikan değerlerini benimsemelerini sekteye uğratacağı düşüncesiyle yasaklanmıştır (Koçak, 2013: 314).

3.2. ABD’nin Din Olgusu

Amerikan kimliğinin temel bileşenlerinden olan Hristiyanlık -hatta ondan da çok Protestanlık- beyaz ve Anglo-Sakson olmak kadar önemlidir. Hatta günümüzde beyaz olmak kavramı karmaşıklaştığı için Protestan olmanın daha öne geçtiği söylenebilir. ABD ile ilgili araştırmaları bulunan birçok kişi ülkenin dini bir heyecan/çoşkunlukla kurulduğunu ve din olgusunun kuruluşun itibaren siyasi ve kültürel bir birliktelikle ülkeyi şekillendirdiğini ifade etmektedirler (Fowler ve Hertzke, 1995: 4).

Protestan bir topluluk olarak kurulan ABD’de iki yüz yıl boyunca hemen hemen herkes Protestan’dı. Daha sonradan Almanya, İtalya, Polonya ve İrlanda’dan gerçekleşen Katolik göçler sonucu 2000’li yıllara gelindiğinde Protestan oranı %60’lara kadar düşmüştür. Ancak ülkeye yüzyıllar boyunca yerleşen Protestan ahlakı ve

4 Ülkeye göç eden göçmenlerin Amerikan toplumu ile bütünleşebilmesi için Amerikan değerlerini yani Amerika’yı ilk kez koloni haline getiren İngiltere’nin Anglo-Sakson ve Protestan değerlerini özümsemelerini amaçlamaktadır (Şan ve Haşlak, 2012: 36).

5 Yahudi asıllı yazar Israel Zangwill’in kavramsallaştırmış olduğu toplumsal entegrasyon planıdır. Amaç yönetim tarafından ABD içerisindeki farklı geçmiş ve aidiyetlere sahip olan azınlıkları tek bir üst kimlikte birleştirebilmek ve tek tipliliği yaratabilmektir (Çoban, 2012: 22).

6 Eritme Potası yaklaşımının tersi olarak ileri sürülen kavram, azınlık grupların aidiyet, kültür veya sahip oldukları değerlere karışılmayarak çokkültürlülüğe dayalı oluşturulan bir sistemdir (Çiftçi, 2020: 96).

kültürünün etkisi yüzdeler değişse bile değişmemiştir. Kısaca Huntington'ın (2004: 63) deyiimiyle "ABD Protestan doğmuş ve Protestan haline getirilmesi gerekmemiştir."

ABD'de bilinenin aksine dini özgürlükler kuruluştan beri barışçıl bir ortamda değil mezhep kavgaları ile gerçekleşmiştir (İmga, 2010: 21). Ülke tarihinde mezhepsel en büyük gerginlik, Protestan-Katolik gerginliğidir. Öteki olarak algılanan Katolikler dışlanmış ve ayrımcılığa uğramışlardır. 1789 yılında ABD'deki Katolik oranının %1 olmasının nedeni de bu katı tavidir (Huntington, 2004: 92-98). Daha sonraları önceden de belirtildiği gibi gerçekleşen Katolik göçleri ile ABD'deki Katolik oranı artsa da etki değişmemiştir. ABD kurucu babalarından Thomas Jefferson din özgürlüğünü gerçekleştiremeyen ülkelerin büyük acılar yaşadığını dile getirerek, birlik/bütünlük için din olgusunun ve hoşgörünün önemine vurgu yapmıştır (Berktin, 1966: 79-80). Buradan hareketle kısaca kolonyal ABD için vicdan hürriyetini onaylayan yapılardan baskıcı dini yapılara kadar çeşitlendirilebilecek devlet ve kilise uygulamalarından bahsetmek mümkündür (İmga, 2010: 86).

ABD hem özgürlük ruhuna sahip olunması hem de oldukça dindar bir halk olmayı başararak her zaman dini açıdan diğer ülkelerden farklı bir özelliğe sahip olmuştur. Bazı yorumlarda ABD'nin dünyanın gelmiş geçmiş en dindar ülkesi olduğu, bunun tek sebebinin de ülkede dinin her yerden daha özgür bir şekilde yaşanması olduğu ileri sürülmüştür. Gerçekleştirilen anketlerde halkın kendisini dindar olarak görme oranı %65'lerde iken, inançlı olduğunu dile getirme oranı %86'lardadır (Huntington, 2004: 83-87). 2014 yılı verilerine göre ülkedeki inanç dağılımı ise %69,8 Hristiyan (%46,5 Protestan, %20,8 Katolik, %1,6 Mormon, %0,9 diğer Hristiyanlar), %23,4 dinsiz ya da hiçbir dine bağlı olmayan, %1,9 Musevi, %0,9 Müslüman, %0,7 Budist ve %1,8 diğer dinler şeklindedir (CIA, 2021).

Kuruluşundan beri dinsel olarak çoğulcu bir anlayışın hakim olduğu ABD'nin bu başarısı, kuşkusuz kuruluş zamanlarında din adamlarının siyasetin dışında kalması, oluşturulan cumhuriyetin laik özelliklerine sahip olması ve hiçbir dini cemaatin çoğunluk olarak ortaya çıkmamasıyla açıklanabilir (Clack, 1997: 56).

3.3. ABD'nin Etnik Profili

Etnik grup veya ırk olarak ifade edilen topluluklar için arılık ya da saflıktan bahsetmek pek olası değildir. Bununla birlikte geçmişte olduğu gibi günümüzde de etnik kimlikler varlığını sürdürmektedir. Bu sebeple Amerikan kimliğinden söz ederken dil ve dinin yanı sıra bunlar kadar değerli olan etnik aidiyetlerin önemini de dile getirmek gerekmektedir.

Etnik profil konusunda ABD hiçbir şeyde olmadığı kadar çarpıcı bir örnektir. Dünya üzerinde bütün ülkelerden aldığı göçler sebebiyle en çok etnik çeşitliliğe sahip olan ülke konumundadır. Bu kadar fazla etnik çeşitliliği bünyesinde barındırmasına rağmen Protestan ve Anglo-Sakson (WASP) kökeni dışında kalanlar, kendilerini dışlanmış, haksızlığa uğramış, yalnız, eksik ve farklı hissedebilir. Azınlık psikolojisi ya da etnik bilinç düşüncesi içine giren bir grup kendisini egemen gruptan farklı tanımlama yoluna gider ve bu durum bazen olumlu anlamda kültürel zenginliğe yol açarken, bazen büyük kaoslara yol açabilir (Sowell, 1981: 3).

Bugün nüfusu 330 milyonu bulan ABD'nin etnik sınıflandırması, WASP (White Anglo-Saxon Protestant), Amerikan Yerlileri, Afro-Amerikanlar, Asya-Amerikanlar, Hispanik/Latinolar ve diğerleri şeklindedir (Kivisto, 2002: 75).

3.3.1. WASP (White Anglo-Saxon Protestant)

ABD'nin hem göçlere hem de Birleşik Krallık'a karşı kalkışmış olduğu mücadelenin sonucunda yoğun şekilde etkisini hissettiren İngilizce kadar Anglo-Sakson kültürde varlığını hissettirmekteydi. Geçen süreç sonucunda bu yapı kendisini "WASP" ifadesinde bulmuştur. Anglo Protestan kültür, özellikle ABD'yi ABD yapan değer olarak görülmüştür (Huntington, 2004: 59). Zaman içerisinde temelleri Germenlere dayanan Anglus ve Saksonların kaynaşması ile oluşan Anglo-Sakson kavramı MS. 5. ve 11. yüzyıllar arasındaki Birleşik Krallık toplumuna atıfta bulunur. Tanım, zamanla Kuzey Avrupa'yı da içine alacak şekilde genişlemiş, Protestan inancının da dahil olması sonucu uzun yıllar baskın güç olan WASP'ı oluşturmuştur (Horsman, 1981: 23). Bununla birlikte ayrıcalıklı pozisyona sahip olan WASP kültürü farklı dönemlerdeki uygulamalarıyla bazen yerlileri medenileştirme, bazen de siyahilerin çalıştırılması ve kültürel farklılığın eritilmesinde önemli rol oynamıştır (Donoghue, 2010: 950).

WASP, Amerikan kimliğinin hem kuruluşu hem de temelinden beri devam eden en önemli yapıtaşı konumundadır. Özellikle göçmenlerin uymaları ve benzemeleri gereken kültürün merkez noktasını Anglo Protestan kültürü oluşturmuştur. Bunun dışında WASP'ın diğer bir bileşeni de beyaz olmaktır. Beyazlıktan kasıt hem tensel bir renk hem de bir tür ideoloji, beyaz bir nativizm barındırmaktadır (Huntington, 2004: 310-311).

Şu an için ABD'de ırksal olarak %60'a yakın oranla çoğunluk konumunda bulunan WASP'lar "Amerikan Nüfus Sayım Bürosu"nun gerçekleştirdiği araştırmalara göre 2044'ten itibaren bu özelliklerini kaybedeceklerdir. Bu durum kendisini WASP'a ait hisseden kesime ayrıcalıklarını kaybetme korkusu yaşatmaktadır (Çiftçi, 2020: 100).

3.3.2. Amerikan Yerlileri (Indians-Kızılderililer)

Geçmiş otuz bin yıl öncesine kadar giden kıtalararası gezginler, ilk Amerikan göçmenleridir. Avcı toplayıcı bir yapıya sahip olan gezginler, hayvan sürülerinin peşinden bugün adı "Bering Boğazı" olan geçidi geçerek Asya'dan ABD'ye varmışlardır. Christoph Colomb 1492'de San Salvador'da karaya çıktığında burayı Hindistan zannettiği için bölgeye "Indies" adını vermiştir. Buradan hareketle de Amerikan Yerlilerine Hintliler anlamında "Indians" denmiştir (Clack, 1997: 4). Değnilmesi gerekir ki bölge keşfedildiği sırada yaklaşık olarak kırk milyon insan yaşamaktaydı. 15. yüzyılda milyonlarca dile getirilen yerlilerin sayısı 1800'lü yıllara gelindiğinde ciddi bir düşüş yaşamıştır. Bunun başlıca sebebi bölgede artan nüfus ile birlikte genişleyen egemenlik alanıdır (Embassy of the United States, t.y.: 3). Gerçekleşen yüksek miktardaki göç sonucu Yerliler baskı, savaş ve zorlamalarla topraklarından olarak verimsiz topraklarda yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Günümüzde hala yoksulluk, işsizlik Yerliler için devam eden bir sorundur (Clack, 1997: 4).

İlerleyen süreçlerde batı dilini, kültürünü, dinini benimseyen ve Avrupalı gibi olmaya başlayan Yerliler, Avrupalılar ile ticaret yapmış, müzakereler yoluyla sürgün politikalarından vazgeçilmesi için çabalarda dahi bulunmuşlardır. Ancak bu çaba, kabilelerin sürgün edilmesini engelleyememiştir (Chomsky, 2014: 12). Günümüzde ABD nüfusunun %1,3'ünü oluşturan Amerikan Yerlileri, sürgünler, savaşlar ve çeşitli salgın hastalıklar sonucu büyük kayıplar vermişlerdir. Hatta bazı kabileler tamamen yok olurken, bazıları kültürlerini ve dillerini yitirmişlerdir (Clack, 1997: 4-5).

3.3.3. Afro-Amerikanlar

ABD'ye 1619 ile 1808 yılları arasında isteksiz olarak gelen bir kesim bulunmaktaydı. Bunlar köle olarak getirilen Afrikalıları (Clack, 1997: 6). Günümüzde yoğun bir nüfusa sahip olan Afro-Amerikanlar, koloniler döneminde büyük toprakların işlenmesi amacıyla getirilmiş ve uzun yıllar kölelik yapmışlardır. Geçmişe nazaran bugün haklarının birçoğunu elde etmiş olsalar da ayrımcı ve ırkçı söylemlerin tamamen ortadan kalkmadığını söylemek mümkündür (CIA, 2021).

Kölelik zamanlarında Afro-Amerikanlar özellikle Güney Eyaletleri'nde önemli bir nüfusa sahip olmuşlardır. Öyle ki Kuzey ve Güney arasında meydana gelen iç savaştan önce Güney nüfusunun üçte biri Afro-Amerikalardan oluşmaktaydı. Kölelik dönemlerinde okuryazarlık yasak iken, köleler arası evlilik ise sahipleri müsaade ettikleri sürece serbestti ("Slavery in America", t.y., par. 14).

Çalıştırılmak üzere köle ticareti amacı ile ABD'ye getirilen Afrikalıları, zamanla çoğalarak önemli bir nüfusa ulaşılar da eşitlikçi bir yaklaşımla karşılaşmak ve haklarını almak için büyük çabalar vermeleri gerekmiştir. Nisan 1861'de özgür kuzey eyaletleri ile Birlik'ten ayrılan on bir güney eyaleti arasında köleliği sona erdirmek için iç savaş patlak vermiştir. Savaşın ortalarına doğru 1 Ocak 1863'te Başkan Abraham Lincoln "Köleliği Kaldırma Yasası" nı yayınlamıştır. Ancak köleliğin tüm ülkede kaldırılması 1865 yılında Anayasa'nın 13. maddesinin kabulüyle gerçekleşmiştir. Ancak köleliğin sona ermesinden sonra bile Afro-Amerikanlar eğitimde eşitsizliğe ve ırk ayrımına maruz kalmışlardır (Clack, 1997: 6).

1950'lerin sonu 1960'ların başında Afro-Amerikanlar Dr. Martin Luther King liderliğinde yasalar önünde eşit olmak ve ırk ayrımına son vermek amacıyla şiddet içermeyen eylemler gerçekleştirmişlerdir. Her tür ırktan üç yüz binden fazla insanın katıldığı bu eylemler, 28 Ağustos 1963 tarihinde Lincoln Anıtı önünde doruk noktasına ulaşmıştır. Bundan kısa bir süre sonra ABD Kongresi, Afro-Amerikalılara, oy kullanma, işte ayrımcılığın yasaklanması, toplum hizmetleri ve eğitimde eşitlik gibi haklar vermiştir (Wiltse, 2018: 256). Günümüzde Afro-

Amerikanlar ABD nüfusunun %13,4'ünü oluşturmaktadırlar. Geçtiğimiz 20-30 yıllık süreçte büyük hamleler yapan orta sınıf gelişmiş ve refah seviyelerini arttırmışlardır. Ancak bu süreçte en büyük gelişme ABD'deki beyaz halkın tutumunda olmuştur. King'in konuşmasının üzerinden geçen bir kuşağın ardından genç Amerikalılar, bütün ırklara saygı duyan bir tavır takınmaya başlamışlardır (CIA, 2021).

3.3.4. Asyalı Amerikanlar

Asya ülkelerinden ABD'ye göç etmiş olan kesim için kullanılan tabir Asya-Amerikan'dır. Çok geniş bir kapsamı olan Asya-Amerikan tabiri, Hindistan, Japonya, Çin, Kore, Pakistan, Malezya, Tayland, Kamboçya ve Vietnam gibi ülkelerden gelen insanları tanımlamaktadır ("The Rise of Asian Americans", 2013: 4). ABD nüfusunun 1965 yılında sadece %1'ini oluşturan kesimin 2020 yılındaki oranı, %5,9'dur (CIA, 2021).

Asyalılar, 20. yüzyıl başlarında ABD toplumuna uyum hususunda büyük çaba göstermişlerdir. Bu kapsamda 2000'li yıllarda 1900'lerde Musevilerin yaptığı gibi ticarete atılmış ve aile işletmelerini ABD'ye taşımışlardır (İrem, 2005: 215). Bugün ABD'de yirmi milyon civarında Asya kökenli insan yaşamaktadır. Ülkeye yakın zamanda gelmelerine rağmen etnik gruplar içinde en başarılı ve ekonomik düzeyleri diğerlerine nazaran daha yüksek olan kesimdir. Bunun yanı sıra eğitim seviyeleri diğer etnik gruplara göre daha yüksektir (Clack, 1997: 8).

3.3.5. Hispanikler/Latinolar

İspanya'nın Kıta'nın en eski sömürge devletlerinden biri olmasından ve Latince konuşmalarından dolayı Hispanik/Latino olarak adlandırılan bu kesim, Beyaz Amerikanların (WASP) ardından %18,5 gibi bir oranla ABD'deki en büyük etnik grubu oluşturmaktadırlar (US Census Bureau, 2017). Bu grubun diğer etnik gruplara göre en güçlü yanı, anavatanları ile olan bağlarını koparmamaları ve dil ile kültürlerine olan bağlılıklarıdır. Ancak bu bağlılıklarının ABD'deki hayata katılımlarını güçleştirdiği de dile getirilmesi gereken bir gerçektir (Yanık, 2013: 168-169).

Bu etnik grubun adlandırılması konusunda çeşitli kaynaklarda karşılaşılan farklı adlandırmaların (İspanik, Hispanik, Latino vb.) yanı sıra genel olarak literatürdeki birçok çalışmada birbiri yerine kullanılan Hispanik ve Latino kelimelerinde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Hispanik kelimesi, köken olarak ana dili İspanyolca olan ülkeler ve etnik kökeni bu ülkelere ait olan kişileri ifade ederken; Latino kelimesi ise Latin Amerika'dan ABD'ye göç eden kişiler için kullanılmaktadır (Çiftçi, 2020: 101).

Bu kesimin dillerine ve vatanlarına bağlılığın dışında bir diğer ayırt edici özellikleri, büyük çoğunluğunu gençlerin oluşturmasına rağmen düşük ücretlerle çalışmaları, eğitim seviyelerinin düşük olması ve siyasette etkin bir rollerinin olmamasıdır (Yanık, 2013: 170). Yapılan araştırmalara göre 20. yüzyılın sonlarına doğru tüm nüfusun sadece %5'ini oluşturmalarına rağmen günümüzdeki oranı %18,5, 2050'de ise %25'leri aşacağı öngörülmektedir (Çiftçi, 2020: 101).

3.3.6. Diğer Etnik Gruplar

ABD'de etnik çeşitlilik önceki başlıklarda sayılanlarla sınırlı değildir. Ancak ABD içinde en çok görünen ve azınlıklar içinde çoğunluğa sahip olan gruplar değerlendirilmektedirler. Bunlar dışında kalan etnik grupları da bu kategori altında ele almanın uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bu gruplardan ilki, ülke nüfusunun %0,2'sini oluşturan Yerli Hawaii ve Diğer Pasifik Adaları nüfusudur. Bir diğer grup ise ülke nüfusunun %6'sını oluşturan ve kendisini tek bir ırka ait görmeyen, bu sebeple kategorilerin hiçbirinde değerlendirilemeyen kesimdir (CIA, 2021). Bir diğer unsur olarak Latin kökenliler gibi ABD ile organik bir bağ kuramayan İtalyanlar gösterilmektedir. Anavatanlarıyla güçlü bağları devam etmekte olan ve geleneksel köklerine aidiyetleri kuvvetli olan İtalyanların, ABD siyasetine ilgisi oldukça azdır (İrem, 2005: 215). ABD'ye yalnızca 1880-1924 yılları arasında dört buçuk milyon İtalyan'ın göç ettiği bilinmekte olup, bunların büyük bir kesiminin fakir ve okuryazar olmadıkları söylenmektedir (Gürsel, 2007: 66-69).

4. TARİHSEL SÜREÇTE AMERİKAN KİMLİĞİNİN EVRİMİ

Amerikan kimliği dendiğinde salt ve homojen bir Amerikalı kimliğinden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Bunun sebepleri yüzyıllar boyunca değişen algılar, yaşanan gelişmeler ve birbiri ile iç içe geçmiş etnik, dini ve kültürel grupların çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır.

Amerikan kimliği, koloni çağlarından itibaren ABD'ye büyük gruplar halinde göç eden insanların geldikleri yerler ile olan bağlarını kopartıp, yeni yurtlarında eski kültürlerini Amerikanlaştırarak meydana getirdikleri yeni kültür, yurt, ulus kavramı ve ideolojinin vücut bulmuş halidir (Nevins ve Commager, 2014: 348). Amerikan kimliğinin tarihsel süreç sonucu ortaya çıkan bu kendine has yapısını anlayabilmek amacıyla Alexis de Tocqueville (2010: 387), "Nasıl oluyor da bu birleşik devletlerde yaşayanlar daha dün göç etmelerine ve yanlarında adetlerini getirmemelerine rağmen sanki kendisininmiş gibi kasabasının, eyaletinin ve ülkesinin işlerine sıkı sıkıya bağlı?" Başka bir deyişle bu heterojen ve çeşitli yeni toplumun nasıl olur da bir ulus olarak bir arada kalabildiği sorusunu sormuştur. Buna cevap olarak da bu topluluğu Amerikan ulusu haline getiren değerler, demokratik haklara olan bağlılık olduğunu vermiştir (Caldwell, 2006: 49).

Bu tanımdan da yola çıkarak anlaşılacağı üzere tarihsel süreç içerisinde birçok farklı bileşen ile şekillenmiş olan Amerikan kimliğinin evrimini üç başlık altında ele almanın uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu başlıklar; Koloni Dönemi (1492-1763), Başkaldırı ve Bağımsızlık Savaşı (1763-1789) ile Kıtada Yayılma, İç Savaş ve Sonrası (1789 ve Sonrası) şeklindedir.

4.1. Koloni Dönemi (1492-1763)

ABD toprakları üzerinde en eski insan varlığının otuz bin yıl öncesine dayandığı ve daha önce de belirtildiği gibi Bering Boğazı sularının donarak bir köprü oluşturması sonucu Amerikan yerlilerinin ataları olduğu düşünülen insanlar, bu topraklara gelmiştir (Oruç, t.y.: 1). Bölgeye ilk gelen Avrupalıların ise 1000 yılında Vikingler olduğu; ancak burada kalıcı bir yerleşim yeri kurmayı başaramadıkları bilinmektedir (Clack, 1997: 17).

3 Ağustos 1492'de Hindistan'a ulaşmak amacıyla İspanya'dan yola çıkan Christoph Colomb'un iki ay süren yolculuğunun ardından yeni dünya tesadüfen keşfedilmiştir (Fredriksen, 2008: 2-4). İspanyolların başlattığı bu seferlere kısa sürede Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Hollanda, Portekiz ve İsveç katılmıştır. Diğer deniz aşırı güçlerin katılmasıyla birlikte de bölgeye yoğun bir göç dalgası başlamış, üç yüzyıldan fazla süren göçler sonucu göçmen sayısı milyonları aşmıştır. Bugün Florida eyaleti sınırları içinde bulunan Kuzey Amerika'daki en eski yerleşim yeri olan St. Augustine şehri İspanyollar tarafından kurulmuş ve bu göçlerin çoğu ilk başlarda bu bölgelere gerçekleşmiştir (Sage, 2010: 13). Bölgeye gelen göçmenlerin güçlendikten sonra Batı Florida ve Teksas'ı ele geçirerek Kaliforniya'ya kadar olan alana yayıldıkları belirtilmektedir. Her ne kadar kıtanın keşfini ve ilk kalıcı yerleşim yerini İspanyollar yapmış olsa da ABD'ye giden yolda İngilizlerin rolü ve mirası çok daha belirleyici olmuştur (Eroğul, 2016: 75). 26 Nisan 1607 tarihinde bugünkü ABD'nin tarihi açısından dönüm noktası olarak kabul edilen ilk kalıcı İngiliz kolonisi Jamestown (Virginia) kurulmuş ve koloniyel dönemin İngiltere Kralı I. James'in adı verilmiştir (O'Callaghan, 2004: 12). İlk yerleşim yerinin kurulmasının ardından 1620 yılında Massachusetts olarak adlandırılan ikinci yerleşim yeri, İngiltere'deki mezhepsel bölünme ve çatışmalar sebebiyle ayrılan kişiler tarafından kurulmaya başlanmıştır. Bölgeye gelen kolonistler zenginlik arayışında olan ya da ülkelerinden sürgün edilen kitlelerden oluştuğu kadar kişisel ve dinsel özgürlük arayışında olan kitlelerden de oluşmaktadır (Özlük ve Doğan, 2017: 127). İngilizler kurdukları bu iki yerleşim yerinin ardından Atlantik kıyası boyunca Florida'dan Kanada'ya kadar uzanan on üç koloni kurmuşlardır (Armaoğlu, 2020b: 58). Sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda hızla gelişme gösteren kolonilere hem İngiltere'den hem de Avrupa'nın diğer ülkelerinden yoğun bir göç gerçekleşmiş ve nüfus olarak İngilizler, Fransızları geride bırakmıştır (Eroğul, 2016: 76). Bölgede gücü ele geçirmek isteyen iki ülke arasında uzun soluklu mücadeleler gerçekleşmiştir. Kıtanın gerçek sahipleri olan yerlilerin de zamanla dahil oldukları savaşlar, 1689'dan 1763'e kadar sürmüştür (Özlük ve Doğan, 2017: 129). Bu savaşlardan en önemlisi, Amerikan bağımsızlığına giden süreci de şekillendirmesi bakımından "Yedi Yıl Savaşları (1756-1763)" olmuştur (Kozłowski, 2010: 104-105). İngiltere bu savaşların galibi olmasına rağmen büyük bir ekonomik krizin içine girmiş ve krizi kolonilere yüksek vergilerle yıkmaya çalışmıştır. Ancak bu konuda umduğunu bulamamıştır (Ateş, 1984: 85-86).

Bugün ABD'ye bakıldığında tek bayrak ve ulusal idealler altında bir arada var olmaya çalışan çok sayıda farklı kültür ve kimlik görülmektedir. Bugünkü anlamda Amerikan kimliği düşüncesi koloni döneminin sonlarına kadar götürülebilmektedir. Koloni döneminin ilk yıllarında İngiliz dili, kültürü ve etnik yapısı kimlik anlayışında hakim iken, 1670'lere gelindiğinde Avrupa'nın başka ülkelerinden gerçekleşen göçler ile kimlik farklılaşmaya başlamıştır (Zielinski, 2020). Koloni döneminde ortak bir kimlikten ziyade, daha çok kendi kolonileri içinde ve koloni çıkarları doğrultusunda şekillenen bir kimlik mevcuttu. İngiltere'nin girdiği savaşlar sonrası düştüğü ekonomik krizden çıkmak için kolonilere ağır vergiler yüklemesi kolonilerde tepkilere yol açmış, bunun sonucunda da bir araya gelen kolonilerde ortak bir kimlik ve bağımsızlık fikri ortaya çıkmıştır (Spickard, 2007: 54).

4.2. Başkaldırı ve Bağımsızlık Savaşı (1763-1789)

Yedi Yıl Savaşları'nın sebep olduğu ekonomik krizi ortadan kaldırmak isteyen İngiltere, Kıta kolonilerine çeşitli vergiler yüklemiştir. Bunlardan ilki 5 Nisan 1764 tarihli "Şeker Yasası (Sugar Act)"dir. Şeker Yasası ile getirilen vergi oranları düşük olduğu için koloni halkı tarafından ciddi tepkilerle karşılanmamıştır (Johnson, 1959: 513-514). Tepkilerle karşılaşılmasına neden olan yasa 22 Mart 1765'te bizzat Kral tarafından yürürlüğe konan "Damga Pulu Yasası (Stamp Act)" ile gerçekleşmiştir (Cogliano, 2008: 46).

Damga Pulu Yasası'na karşı gösterilmiş olan direniş hareketi kolonilerin ortak çıkarları sebebiyle iş birliğinde bulunmaları, ortak özelliklerini ve bakış açılarını tanıyarak bir araya gelmeleri bakımından çok önemlidir. Ancak İngilizler, yasayı kaldırmaları sonucunda kolonilere karşı gururlarının kırıldığını düşünmüştür. Bu gururlarını kurtarmak için 18 Mart 1766'da İngiliz Parlamentosu'nun koloniler üzerinde mutlak yetkisinin olduğunu ve gerekli vergilendirmeyi yapabileceğine sahip olduğunu gösteren "Deklarasyon Yasası'nı (Declaratory Act)" çıkarmış ve bu yasanın ardından vakit kaybetmeden 1767 yılında "Townshend Yasası'nı uygulamaya koymuştur (Geise, 1992: 23-25). Uygulamaya koyulan bu yasa ile çay, kağıt ve cam gibi ithal ürünlere yeni vergiler getirilmiştir. Bu vergilere kolonilerden tepki gecikmemiş, giderek artan tepkiler sonucunda 1770 yılında çay hariç olmak üzere diğer ürünlerdeki vergiler kaldırılmıştır (McNeese, 2010: 10-11).

1764-75 yılları arasında İngiltere'nin kontrolü sağlamak için çıkardığı yasa ve uygulamalar her defasında kolonilerden büyük tepki görmüş ve ortam gittikçe şiddetlenmiştir. Özellikle 1773 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ni batmaktan kurtarmak amacıyla çıkarılan "Çay Yasası (Tea Act)" sonucunda Boston limanında demirlemiş olan çay yüklü gemiye giren birkaç kişinin üç yüz kırk üç sandık çayı denize dökmesi üzerine İngiltere'nin tepkisi çok sert olmuştur. Mart 1774'te yayınlanan "Boston Limanı Yasası (Boston Port Bill)" ile liman ticarete kapatılmıştır. Bunun üzerine Virginia kolonisi Eylül 1774'te "Birinci Kıta Kongresi"ni toplamış ve Kongre'de, İngiltere ile yapılan ithalat ve ihracata bir yıl süre ile ara verme kararı alınmıştır (Armaoğlu, 2020a: 47-48). Gerçekleştirilen Kongre'ye İngiltere'nin tepkisi gecikmemiş ve askeri müdahale kararı alınmıştır. 18 Nisan 1775'te İngiliz askerleri ile koloni halkı arasında silahlı çatışma çıkmıştır. Bu çatışmanın toplanacak olan "İkinci Kıta Kongresi" öncesi gerçekleşmesi kolonilerin tepkisinin sert olmasına ve savaş kararı alınmasına sebep olmuştur (Ammerman, 2000: 200-202). Bu kararın yanı sıra her iki Kongre'nin geneline bakıldığında henüz öne çıkan ya da vurgulanan bir Amerikan kimliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir (Perkins, 1993: 18).

İngiltere'nin kolonilerin bağımsızlığını önlemek için askeri güce başvurması, bu isteği daha da körüklemiştir. Lexington'da yaşanan ilk çatışmanın ardından ortaya çıkan bağımsızlık fikirleri, 4 Temmuz 1776'da Thomas Jefferson'un kaleminden çıkan "Bağımsızlık Bildirgesi" ile bir devletin ortaya çıkışının simgesi olmuştur (Baack, 2001: 642). Bu bildirgenin ardından İngiltere büyük bir donanmayı kolonilere göndermiş, Amerikan kıyılarına ulaşan donanmayı George Washington komutasındaki donanımsız, eğitimsiz ve birçoğu gönüllülerden oluşan bir ordu karşılamıştır (McCullough, 2001: 50-51). Bu süreçte Yedi Yıl Savaşları'nın intikamını almak isteyen Fransa, gizliden kolonilere yardım yapmaktaydı. 1777 yılındaki "Saratoga Zaferi"nin ardından bu yardımları açıktan yapmaya başlayan Fransa, 1778'de koloniler ile ittifak kurmuştur. Bu ittifaktan bir yıl sonra İspanya ve Hollanda, İngilizlere karşı savaşa girerek dolaylı yoldan kolonileri desteklemiştir (Nelson, 2010: 179-180). Tüm bu sürecin sonucunda İngiltere ironik bir şekilde ilk olarak yerleşim yeri kurduğu Virginia'dan 1783 yılında ayrılmıştır (McCullough, 2001: 52). Paris'te 3 Eylül 1783'te imzalanan antlaşma ile birlikte yedi yıldır süren savaş sona ermiş ve İngiltere ABD'nin bağımsızlığını tanımıştır. Paris Antlaşması bir savaşı sona erdirmekle kalmamış, ayrıca başarıyla sonuçlanan dünyanın ilk ulusal kurtuluş mücadelesinin sembolü olmuştur (Renehan, 2007: 9-10).

İngiltere ile bağımsızlık sürecinde savaşırken koloniler aynı zamanda kendi iç sistemlerini kurmaya çabalamışlardır. Doğrusunu söylemek gerekirse kolonilerin bağımsızlık kazanma süreci ile kendi siyasal kimliklerini oluşturma süreci arasında sıkı bir bağ vardır. Bağımsızlık ilanını yaptıkları dönemde kendilerini hem İngiltere'den hem de bütün Avrupa'dan farklı gören koloniler, bağımsız bir siyasi aktör olma seviyesine erişmişlerdir. Yeni bir ulus olarak kendisini tanımlayan bu devletin, birbirinden farklı kültürel, etnik ve sosyal niteliklere sahip kolonileri bir arada tutacak bir modele ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu modelin temelini Bağımsızlık Bildirgesi oluşturmaktaydı. Ancak bu modelin oluşumu için gereken yazılı metin, 1778'de hazırlanıp 1781'de yürürlüğe giren "Konfederasyon Maddeleri (Articles of Confederation)" olmuştur. Fakat bu belgenin zayıf bir birlik oluşturduğu, kolonileri bir arada tutacak derecede güçlü olmadığı ve bir dağılmaya sebep olabileceği yönünde endişeler mevcuttu (Gözen, 2018: 9-10). Ayrıca yeni inşa edilen devlette insanlar kendilerini ait oldukları koloni kimliği üzerinden tanımlamaya devam etmişlerdir. 1787'de hazırlanıp gecikmeli bir şekilde 1789'da kabul edilen Anayasa'ya kadar tek bir Amerikan kimliğine yönelik sorunlar devam etmiştir (O'Callaghan, 2004: 32-33).

Bağımsızlığın elde edilmesi sonrası kabul edilen Anayasa ve oluşturulan federal devletle birlikte bütün insanları tek bir çatı altında toplayacak Amerikan kimliği olgusu kendisini göstermeye başlamıştır. Huntington (2004: 12) Amerikan kimliğini tarihsel oluşum süreci içerisinde ırk, etnik köken, kültür ve ideoloji olmak üzere dört ana bileşenle şekillendirmiştir. ırk ile belirtilmek istenen beyaz ırktır ve bu özellikle Anglosakson kökeni ifade etmektedir. ABD'yi meydana getiren ilk yerleşimciler çoğunlukla İngilizler olmuş ve temel çekirdeği oluşturmuşlardır. Amerikan kimliğinin oluşumu sırasında tanımı dönemlere göre değişen beyazlık ile güçlü bağlar kurulmuştur (Jacobson, 1998: 29). Sonraları gerçekleşen göçler ile farklı etnik kökenler devreye girse de meydana gelme sürecinde etnik köken İngilizleri anlatır. Gerçek Amerikalı ile Kızılderili, siyahi ve diğer dünya topluluklarını ayırt etmek amacıyla güçlü bir etnik ayrımcı ölçüt bulunmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere bu ölçüt Anglosaksonluktur (Kramer, 2011: 126). Kuruluşundan itibaren yerleşim yerlerine verilen isimlerden ABD'nin Anglosakson bir özelliği bünyesinde barındırdığı kolaylıkla anlaşılabilir. Bunların içinde en belirgin olanı "New England" olup bunun dışında "Boston", "Cambridge", "Virginia", "Georgia", "Carolina" gibi isimler de örnek olarak gösterilebilir (Greenfeld, 1992: 403). Kültüre gelince, Hristiyanlığın din, Protestanlığın mezhep, İngilizcenin de dil olarak benimsendiği bir yapıdan söz etmek gerekir (Huntington, 2004: 63). İdeoloji de ise, Bağımsızlık Bildirgesi ile şekillenen cumhuriyetçi, eşitlikçi, özgürlükçü ve liberal bir toplum ifade edilmektedir. Amerikan kimliğinin ideolojik inanç çerçevesinde oluştuğunu iddia eden Martin Seymour Lipset (1997: 18-31), "ABD iyi bir toplumun nasıl olması gerektiği konusunda çeşitli dogmaları içeren bir ideoloji temelinde kurulmuş bir ülkedir. Amerikanizm tıpkı komünizm, faşizm veya liberalizm gibi bir ideolojidir... Avrupa'da, ulus kimliği toplulukla ilgili olduğundan, bir insan İngiliz olmayı bırakamaz. Ama Amerikan olmak ideolojik bir bağlılıktır. Doğumdan bağımsızdır. Amerikan değerlerini reddedenler Amerikalı olmayı bırakırlar." şeklindeki ifadeleriyle bu görüşlerini desteklemiştir. Buradan hareketle Amerikan kimliğinin etnik sınırlarının bulunmadığını, bir değerler sistemine ve ulusa bağlılıktan meydana geldiğini söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır.

4.3. Amerika Kıtası'nda Yayılma, İç Savaş ve Sonrası (1789 ve Sonrası)

ABD'nin bağımsızlığını kazandığı dönemdeki toprakları günümüzdeki topraklarının yaklaşık olarak üçte biri civarındaydı. O dönemde batısında bulunan ve Louisiana diye adlandırılan topraklar, Fransa'nın kontrolünde bulunmaktaydı. Dönemin ABD Başkanı Thomas Jefferson, bu toprakları aynı dönemde Fransa'nın başında bulunan Napoleon Bonaparte'tan para karşılığı satın alarak ülke sınırlarını genişletmiştir. 1867 yılında ise Başkan Andrew Johnson, Alaska'yı Rusya İmparatorluğu'ndan satın alarak ABD topraklarına katmıştır. Hawaii ise 1898 yılında Başkan William McKinley tarafından işgal edilerek ABD topraklarına katılmış ve böylece ABD kıtaya yayılımını tamamlayarak günümüzdeki sınırlarına ulaşmıştır (Oruç, t.y.: 8-9).

ABD'nin güney bölgelerinde 19. yüzyılın ortalarında büyük çiftliklerin yoğunlukta olduğu ve tarıma dayanan bir ekonomi bulunmaktaydı. Bu büyük çiftlikler için gereken iş gücü ise Afrika'dan getirilen siyahi kölelerden karşılanmaktaydı. Köleliğe karşı olan ve bunu kaldırma vaadiyle seçime giren Abraham Lincoln seçimi kazanınca köleliğin yoğun olduğu güney eyaletlerinden on biri (Güney Carolina, Florida, Georgia, Mississippi, Alabama, Louisiana, Virginia, Texas, Tennessee, Arkansas ve Kuzey Carolina) Birlik'ten ayrılarak bağımsızlık ilan etmiş ve "Amerika Konfedere Devleti"ni kurmuşlardır (Clack, 1997: 19). Nisan 1861'de Amerika Konfedere Devleti'ni kuran on bir eyalet, geri kalan kuzeyli eyaletlere saldırmış ve Amerikan İç Savaşı patlak vermiştir (Oruç, t.y.:

9). Savaşın ilk yıllarında üstünlük güney eyaletlerindeydi. Ancak Birlik Ordusu, daha çok kaynağa ve askeri güce sahipti. Nitekim 1863 yılında iki ordu karşı karşıya gelmiş ve üç gün boyunca süren ABD topraklarının gördüğü en büyük savaşta Amerika Konfedere Devleti yenilgiye uğramıştır. ABD tarihinin en sarsıcı dönemi olmasına rağmen bu savaş, köleliğe son vermiş ve ülkenin bölünmez bir bütün olduğunu ortaya koymuştur (Clack, 1997: 19).

Bu gelişmelerin yanı sıra Amerikan kimliğinde de 1900'lerin başlarında egemen olan WASP kültürüne karşı tepkiler yükselmeye başlamıştır. Yükselen bu tepkiler, yine WASP olan aydınlardan gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan liberal ilerlemecilik (liberal progressivism) düşüncesinin öncüleri olan John Dewey ve Jane Adams, WASP kökenli olmayan Amerikalıların topluma entegre olamamalarının ve dışlanmalarının herkes için daha zararlı olacağını ileri sürmüşler ve kimlik ayrımı yapılmadan ABD toplumunun sosyo-ekonomik bakımdan eşit bir parçası olarak kabul edilmelerini şart koşmuşlardır (Kaufmann, 2004: 61). Aynı dönemde Israel Zangwill'in kavramsallaştırdığı "eritme potası" (melting pot) mekanizmasına dayalı toplumsal entegrasyon sistemi uygulanmaktaydı. WASP ve benzeri alt kimlikler arasındaki uçurumun derinleşmesinin önlenmesi amacıyla tüm ABD halkının etnik, dini vb. kimliklerinden bağımsız olarak içinde homojenleştiği, sabit ve devlet tarafından verilen bir üst kimlik fikri hakimdi (Çoban, 2012: 22). Bu dönemdeki Amerikan kimliğinin sabit, tek ve üstten verili olması sebebiyle modernizm yaklaşımındaki kimlik fikriyle de birebir örtüştüğünü dile getirmek yanlış bir ifade olmayacaktır.

Tarih boyunca gerçekleşen göç dalgaları ABD'nin çokkültürlülüğe erişmesinde önemli bir rol oynamıştır. ABD'nin günümüzdeki bu çokkültürlü yapıya nasıl ulaştığını anlayabilmek için genel olarak gerçekleşen en büyük göç dalgalarına değinmek gerekmektedir. Bu göç dalgalarının ilki, 19. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Gerçekleşen bu birinci göç dalgası ile mevcut sosyolojik yapının temelleri atılmıştır. Gelen göçmenlerin çoğunluğunun Avrupa'dan olması bu göç dalgasını diğerlerinden ayıran önemli bir faktördür (Fix and Passel, 1994: 19). İkinci büyük göç dalgası ise 20. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Çoğunluğunu İtalyanların ve Yahudilerin oluşturduğu yaklaşık on milyon göçmen ülkeye gelmiştir. 1965 Göçmen Yasası ile kotaların kaldırılması sonucu ülkeye gerçekleşen göçler yapısal olarak değişiklik göstermeye başlamış, dil ve din çeşitliliğinin daha da keskinleşmesine sebep olmuştur. Bu kotaların kalkmasıyla birlikte ABD'ye gerçekleşen göçün hakim grubunu ise Hispanik/Latinolar ve Asyalılar oluşturmuştur (Hirschman, 2014: 71-72). 19. yüzyıldan beri gerçekleşen göç dalgaları ülke içerisinde sayısal ve niteliksel büyük değişiklikler meydana getirmesine rağmen asıl büyük etkiyi, 1980'lerden sonra başlayan son göç dalgası yaratmıştır. Bir önceki göç dalgasında olduğu gibi bunda da çoğunluğu anavatanına ve diline bağlılığı hat safhada olan Hispanik/Latinolar oluşturmuştur (Fix and Passel, 1994: 20). Gerçekleşen bu yoğun göç dalgaları sonucunda ülkede postmodernizmin de getirdiği etki ile asimilasyon modeli olan eritme potası etkisini kaybetmiş, yerine çokkültürlülüğün bir modeli olan "salata kasesi" metaforu etkili olmaya başlamıştır (Çiftçi, 2020: 97). Ülke içerisindeki azınlık durumunda bulunan etnik ve kültürel aidiyetlerin kendi özlerini kaybetmeden ve vazgeçmeden baskın kültürle birlikte yaşamını sürdürdüğü, farklı kültürlerin tek bir kalıp içine sokulmadığı bir model olan salata kasesi metaforu, Sosyal İnşacılık Yaklaşımı'nın savunduğu kimliklerin verili ve sabit olmadığı süreç içerisinde olduğu düşüncesinin ve postmodernizmin ileri sürdüğü monist kimliklerden ziyade birçok kimliğin olduğu, toplumların bireyselleşmesi ile etnik ve kültürel kimliklerin önem kazandığı fikirlerinin adeta ABD'de vücut bulmuş halidir. Gerçekleşen bütün bu çeşitliliklerden sonra Amerikan kimliği artık WASP ile değil, bütün etnik ve kültürel unsurların katkıda bulunduğu ortak bir bilinç ve ideoloji ile açıklanır hale gelmiştir (Çoban, 2012: 25).

Tablo 2: Amerikan Kimliğinin Bileşenleri ve Tarihsel Süreç İçerisindeki Evrimi

	Etnik	Irksal	Kültürel	İdeolojik/Politik
1607	+	+	+	-
1775-1940	+	+	+	+
1940-1965	-	+	+	+
1965-1990	-	-	+	+
1990-	-	-	-	+

(Kaynak: Huntington, 2004: 39)

Özetle Amerikan kimliğinin tarihsel evrimi çerçevesinde Tablo 1'i yorumlamak gerekirse 17. yüzyılda ABD'ye gelen ilk yerleşimciler başlangıçta ABD'yi etnik köken, ırk ve kültür çerçevesinde tanımlamışlardır. 18. yüzyılda ise geldikleri yerlerin halklarından bağımsız olduklarını kanıtlamak için ABD'yi ayrıca ideolojik olarak da tanımlamışlardır. 19. yüzyılın sonlarına doğru ABD'de etnik bileşenin Almanlar, İrlandalılar ve İskandinavlılar ile birlikte genişlemesi, hem II. Dünya Savaşı hem de Güney ve Doğu Avrupalılardan oluşan göç dalgalarının ABD'ye gelmesiyle birlikte etnik köken, Amerikan kimliğini tanımlayan bir bileşen olmaktan uzaklaşmıştır. 1965 Göçmen Yasası'nın başarılı sonuç vermesi ve medeni haklara yönelik hareketlerin sonucunda ırk bileşeni de etnik köken ile aynı sonu yaşamış ve 1970'lerde Amerikan kimliği, sadece kültür ve "ruh" ile tanımlanmıştır. Son olarak üç yüz yıl boyunca var olmuş olan Anglo-Protestan kültürü de gerçekleşen göçler sonucu değişen yapı ile birlikte kimlik bileşeni olma özelliğini kaybetmiş ve Amerikan kimliğinin yalnızca "Amerikan Ruhuna"na ideolojik bağlılık göstermek suretiyle ulaşılabileceğine yönelik bu tablo ortaya çıkmıştır (Huntington, 2004: 38).

5. SONUÇ

Christoph Colomb'un tesadüfen 1492'de Amerika Kıtası'nı keşfi sonrası başlayan süreç, birçok denizsarı ülkenin bölgenin zenginliklerinden faydalanmak istemesiyle kıtaya gelip koloniler kurmasına sebep olmuştur. En etkili ve güçlü kolonileri kuran İngiltere'nin, Amerika Kıtası'nda Fransa ile giriştiği güç yarışı sonucunda düştüğü ekonomik krizin içinden kolonilere uyguladığı vergilendirmelerle çıkmaya çalışması koloni halkının büyük tepkiler vermesine neden olmuştur. İlk başlarda aklında bağımsızlık fikri olmayan ve sadece ana karanın uyguladığı vergi politikalarındaki haksızlıklara karşı çıkmak olan koloni halkı, gün geçtikçe birlik olmuş ve sonunda bağımsızlıkları için mücadeleye girişmişlerdir. Özünü eşitlik, özgürlük, bireycilik, hoşgörü gibi unsurların teşkil ettiği Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanı ile başlayan mücadele süreci 1783 Paris Antlaşması sonucunda bağımsızlığın kazanılması ile son bulmuştur.

Bağımsızlık sonrası oluşturulan Anayasa ile birlikte tek bir Amerikan kimliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başlangıçta ırk, etnik köken ve kültür çerçevesinde tanımlanmaya çalışılan Amerikan kimliği, gerçekleşen büyük göç dalgaları sonucu her geçen dönemde değişen toplumsal yapı ile birlikte farklı tanımlamalarla karşılaşmıştır. Göç dalgalarından ilki, Avrupa ülkelerinden olması ve kültür, ırk, etnik köken bakımından mevcut yapıya benzemesi sebebiyle ABD'nin kurucu ana kültürünü zenginleştirirken, sonraki göçlerde kendi öz kültürel, etnik vb. yapılarından vazgeçmeyen grupların ülkeye gelmesi sonucu ABD'deki toplumsal yapı değişmiş ve farklı grupların toplumsal kurumlarda eşit temsil edilmesini sağlamaya yönelik bir siyaset anlayışı benimsenmiştir. Değişen bu toplumsal yapı sonrası başlarda ırk, etnik köken ve kültür çerçevesinde şekillenen Amerikan kimliği, yerini "Amerikan Ruhuna" kavramı altında birleşen ideolojik bağlılığa bırakmıştır.

Kimliğe ilişkin yaklaşımlar çerçevesinde Amerikan kimliğini değerlendirmek gerekirse modernizme ait olan monist, sabit ve devlet tarafından verilen üst kimlik düşüncesi, Amerikan kimliğinde 1965'lere kadar uygulanan asimilasyon uygulamalarına denk gelmektedir. Bu süreç zarfında ülkeye gelen göçmenler hem yerleşimcilere etnik, ırksal ve kültürel açıdan yakın olmaları hem de bölgeye göç ederken asimile olmayı göze almaları sebebiyle sorun teşkil etmemişlerdir. Ancak 1960'lardan sonra postmodernizmin etkisi ile oluşan bireyselleşme sonucu üst kimliklerden ziyade etnik ve kültürel kimliklerin ön plana çıkması ve 1965 yılında değişen Göç Yasası'nın da etkisiyle ülkeye gelen göçmenler kendi etnik kimliklerinden ve dillerinden vazgeçmemiş, giderek artan çeşitliliğin asimile edilememesi sonucunda da çokkültürlü eğilimler belirmeye başlamıştır. Bütün bu tarihsel süreçte gerçekleşen göç dalgaları Amerikan toplum yapısını biçimlendiren temel dinamik olarak ortaya çıkmış ve ülke etnik, ırksal ve kültürel farklılıklara rağmen bu çoğunluğun içerisinde yine de bir ulus kimliğine sahip olmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Aka, A. (2010). "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 34/1, 17-24.
- Ammerman, D.L. (2000). "The Tea Crisis and It's Consequences Through 1775", *A Companion To The American Revolution*, (Ed: J.P. Greene ve J.R. Pole), Blackwell Publishers, Massachusetts.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi (1.Baskı)*. Açılım Kitap. İstanbul.
- Arda, E., Kılıçgedik, N., Bakan, S., Bakan, İ. ve Kemer, B. (2003). *Sosyal Bilimler El Sözlüğü (1. Baskı)*. Alfa. İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2020a). *19.yy. Siyasi Tarihi 1789-1914*. Kronik Kitap. İstanbul.

- Armaoğlu, F. (2020b). *20.yy. Siyasi Tarihi 1914-1995*. Kronik Kitap. İstanbul.
- Aslan, A. (2020). Çokkültürlülük Nedir?, *Perspektif*. <https://perspektif.eu/2020/10/17/cokkulturluluk-nedir/> (14.05.2021).
- Ateş, T. (1984). *Siyasal Tarih*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Baack, B. (2001). "Forging a nation state: the Continental Congress and the financing of the War of American Independence", *Economic History Review*, 54/4, 639-656.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (Çev. İ. Türkmen). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Berklin, C.T. (1966). *Demokrasi Kahramanı Thomas Jefferson*. Ayyıldız Matbaası. Ankara.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. Ege Yayınları. İstanbul.
- Bilgin, N. (1995). *Kolektif Kimlik*. Sistem Yayınları. İstanbul.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Aşına Kitapları. Ankara.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü: Kavramlar, Yaklaşımlar*. Bağlam Yayıncılık. İstanbul.
- Caldwell, W.W. (2006). *American Narcissism: The Myth of National Superiority*. Algora Publishing. New York.
- Castles, S. (2007). "Twenty-First-Century Migration as a Challenge to Sociology", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33/3, 351-371.
- CIA (2021). United States - The World Factbook. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-states/> (01.06.2021).
- Clack, G. (1997). *ABD'nin Portresi*. Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı.
- Chomsky, N. (2014). Vahşi ABD Emperyalizmi. (Çev. Ö. Dede). Aylak Adam Yayınları. İstanbul.
- Cogliano, F.D. (2008). *Revolutionary America 1763-1815: A Political History*. Routledge: Taylor and Francis Group. Oxfordshire.
- Çiftçi, O. (2020). "Amerikan Çokkültürlülüğünü Yeniden Düşünmek: Hispanik/Latinolar ve Amerikan Toplumu İçerisindeki Rolü", *Liberal Düşünce Dergisi*, 25/100, 91-114.
- Çoban, M. (2012). "Amerikan Ulusal Kimliğinde WASP Unsuru: Dünü ve Bugünü", *Türk Yurdu Dergisi*, 298, 19-25.
- Dalbay, R.S., Avcı, N. (2018). "Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23/1, 17-39.
- Donoghue, J. (2010). "Out of the Land of Bondage: The English Revolution and the Atlantic Origins of Abolition", *The American Historical Review*, 115/4, 943-974.
- Doytcheva, M. (2020). *Çokkültürlülük (4.Baskı)*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Embassy of The United States (t.y.). Amerikan Tarihinin Ana Hatları. <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm> (07.05.2021).
- Eroğul, C. (2016). *Çağdaş Devlet Düzenleri İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya (10.Baskı)*. İmaj Yayınevi. Ankara.
- Etimolojik Sözlük. (2021). *Asimilasyon Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı*. <https://www.etimolojiturkce.com/arama/asimilasyon> (03.05.2021).
- Etimolojik Sözlük. (2021). *Kimlik Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı*. <https://www.etimolojiturkce.com/arama/kimlik> (03.05.2021).
- Etimolojik Sözlük. (2021). *Kültür Kelime Kökeni, Kelimesinin Anlamı*. <https://www.etimolojiturkce.com/arama/k%C3%BCl%C3%BCr> (03.05.2021).
- Fix, M. and Passel, J.S. (1994). *Immigration and Immigrants Setting the Record Straight*. Urban Institute. Washington.
- Fowler, R.B. and Hertzke, A.D. (1995). *Religion and Politics In America: Faith, Culture and Strategic Choices*. Westview Press. Boulder.
- Fredriksen, J.C. (2008). *Chronology of American History: Colonization and Independence Beginnings to 1788 (Volume 1)*. Facts On File. New York.
- Geise, R.D. (1992). *American History to 1877*. Barren's Educational Series. New York.

- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji (1.Baskı)*. (Çev. C. Güzel). Kırmızı Yayınları. İstanbul.
- Giddens, A., Sutton, P.W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev. A. Esgin). Phoenix Yayınevi. Ankara.
- Gleason, P. (1983). "Identifying Identity: A Semantic History", *The Journal of American History*, 69/4, 910-931.
- Gordon, M.M. (1964). *Assimilation in American Life The Role of Race, Religion, and National Origins*. Oxford University Press. Oxford.
- Göktolga, O. (2013). "Aynılık-Farklılık Bağlamında Kimlik Siyaseti", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 4/1, 121-131.
- Gözen, R. (2018). "Uluslararası Sistemde Amerika Birleşik Devletleri", *Amerikan Dış Politikası*, (Ed: R. GÖZEN), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Greenfeld, L. (1992). *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Harvard University Press. Cambridge.
- Güler, B.A. (2015). *Ulusalçılık ve Karşıtları*. Pozitif Yayıncılık. İstanbul.
- Gürsel, B. (2007). "Kenar Mahalleden Beyaz Perdeye: Yeni Göç Dalgası ve Amerika'daki İtalyan Göçmenler", *Doğu Batı Dergisi*, 10/42, 65-74.
- Hall, S. (1998). "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etkinlikler", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi* (Ed: A.D. King), (Çev. G. Seçkin ve Ü.H. Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. (Çev. M. Yıldız ve B. Şahin). Adres Yayınları. Ankara.
- Hirschman, C. (2014). "Immigration to the United States: Recent Trends and Future Prospects", *Malays J. Econ Studies*, 51/1, 69-85.
- Horsman, R. (1981). *Race and Manifest Destiny: The Origins of American Racial Anglo-Saxonism*. Harvard University Press. Cambridge.
- Huntington, S.P. (2004). *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*. Global Yayın Ajansı. İstanbul.
- İmga, O. (2010). *Amerika'da Din ve Devlet*. Liberte Yayınları. Ankara.
- İrem, N. (2005). "Eritme Potasından Eriyen Potaya: 21. Yüzyılın Eşiğinde Amerika", *Doğu Batı Dergisi*, 8/32, 199-219.
- Jacobson, M.F. (1998). *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*. Harvard University Press. Cambridge.
- Johnson, A.S. (1959). "The Passage of the Sugar Act", *The William and Mary Quarterly*, 16/4, 507-514.
- Kabakuşak, D. (2018). "Kültürel Çeşitliliğin Yönetim Modelleri Üzerine Bir İnceleme: İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21/1, 102-130.
- Kahraman, H.B. (2007). *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*. Agora Kitaplığı. İstanbul.
- Kalaycı, H. (2010). *Ulus Devletin Başağrısı Ayrımcılık Kanada Quebec Örneği*. Liberte Yayınları. Ankara.
- Kaufmann, E.P. (2004). "The Decline of the WASP in the United States and Canada", *Rethinking Ethnicity: Majority Groups and Dominant Minorities* (Ed: E.P. Kaufmann), Routledge. Oxfordshire.
- Kaya, A. (2014). "Türkiye'de Göç ve Uyum Tartışmaları: Geçmişe Dönük Bir Bakış", *İdealkent Dergisi*, 14, 11-28.
- Kivisto, P. (2002). *Multiculturalism in a Global Society*. Blackwell Publishing. New Jersey.
- Koçak, M. (2013). *Çokkültürlülük Açısından Dil Hakları*. Liberte Yayınları. Ankara.
- Kolukırcık, S., Yıldırım, A.R. (2010). "Kimlik İnşasında Söylem ve Anlam İlişkisi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 145-158.
- Kozlowski, D.J. (2010). *Key Concepts in American History: Colonialism*. J.L.Weber (Ed.). Chelsea House. New York.
- Köksalan, M.E. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Televizyon: Çokkimliklilik ve Postmodern İzleyicilik*. *Uluslararası Davraz*.
- Kramer, L.S. (2011). *Nationalism in Europe and America: Politics, Cultures and Identities Since 1775*. University of North Carolina Press. Carolina.
- Kula, O.B. (2012). *Almanya'da Türk Kültürü: Çok-Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim*. (Çev. A. Keskin ve S. Gökçe). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Kymlicka, W. (2006). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş (2. Baskı)*. (Çev. E. Kılıç). Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

- Kymlicka, W. (2020). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi (3. Baskı)*. (Çev. A. Yılmaz). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Sarmal Kitabevi. İstanbul.
- Lipset, S.M. (1997). *American Exceptionalism: A Double-edged Sword*. WW.Norton. New York.
- Maalouf, A. (2011). *Ölümcül Kimlikler*. (Çev. A. Bora). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- McCullough, D. (2001). "What the Fog Wrought: The Revolution's Dunkirk August 29, 1776", *What Ifs? Of American History* (Ed: R. Cowley), Berkley Books. New York.
- McNeese, T. (2010). *Discovering US History: Revolutionary America 1764-1789*. Chelsea House. New York.
- Nelson, J.L. (2010). *George Washington's Great Gamble and the Sea Battle That Won the American Revolution*. The McGraw-Hill Companies. New York.
- Nevins, A., Commager, H.S. (2014). *ABD Tarihi (6. Baskı)*. (Çev. H. İncalcık). Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- O'Callaghan, D.B. (2004). *An Illustrated History of the USA*. Longman. London.
- Oruç, A. (t.y.). *ABD Tarihi*. Academia. https://www.academia.edu/30718771/ABD_TAR%C4%B0H%C4%B0_pdf (07.06.2021).
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış (3. Baskı)*. Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- Özlük, E., & Doğan, F. (2017). "Keşiften Kuruluşa ABD Tarihi: Bir Özgürlük Hikayesi Mi, Bir Yıkım Mı?", *TYB Akademi*, 19, 121-149.
- Parekh, B. (2014). "Kimliğin Mantığı", *Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık*, (Ed: F. Mollaer), Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- Park, R.E., Burgess, E.W. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Perkins, B. (1993). *The Cambridge History of American Foreign Relations: The Creation of Republican Empire 1776-1865 (Volume 1)*. Cambridge University Press. New York.
- Poulton, H. (1993). *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*. (Çev. Y. Alogan). Sarmal Kitabevi. İstanbul.
- Renehan, E.J. (2007). *The Treaty of Paris: The Precursor to a New Nation*. Chelsea House. New York.
- Rumelili, B. (2020). "Kimlik", *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular* (Ed: Ş. Kardaş ve A. Balcı), Küre Yayınları, İstanbul.
- Sage, H.J. (2010). *U.S. History I: United States History 1607-1865 (Third Edition)*. Academic American History. Virginia.
- Selçuk, S.S. (2012). "Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaştırılması: Öteki ve Ötekeleştirme", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15/2, 77-99.
- "Slavery in America" (t.y.). *History*. <https://www.history.com/topics/black-history/slavery> (04.06.2021).
- Smith, A.D. (2017). *Milli Kimlik (9.Baskı)*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Sowell, T. (1981). *Ethnic America*. Basic Books Inc. New York.
- Spickard, P. (2007). *Almost All Aliens: Immigration, Race and Colonialism in American History and Identity*. Routledge. Oxfordshire.
- Şan, M.K., Haşlak, İ. (2012). "Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7/1, 29-53.
- TDK (2021). *Asimilasyon ne demek TDK Sözlük Anlamı*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=asimilasyon> (03.05.2021).
- TDK (2021). *Kimlik ne demek TDK Sözlük Anlamı*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=kimlik> (03.05.2021).
- TDK (2021). *Kültür ne demek TDK Sözlük Anlamı*. [https://sozluk.gov.tr/?kelime=kültür](https://sozluk.gov.tr/?kelime=kultur) (03.05.2021).
- "The Rise of Asian Americans". (2013). *Pew Research Center's Social & Demographic Trends Project*. <https://www.pewresearch.org/social-trends/2012/06/19/the-rise-of-asian-americans/> (04.06.2021).
- Tocqueville, A.de. (2010). *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique*. (Çev. James T. Schleifer). Liberty Fund. Indianapolis.

- U.S. Census Bureau (2017). Facts for Features: Hispanic Heritage Month 2017. U.S. Census Bureau. <https://www.census.gov/newsroom/facts-for-features/2017/hispanic-heritage.html> (04.06.2021).
- Verkuyten, M. (2010). "Assimilation Ideology and Situational Well-Being Among Ethnic Minority Members", *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 269-275.
- Vermeer, P., Ven, J.V.D. (2001). "Religious Identity Formation: An Educational Approach", *International Journal of Education and Religion*, 2/2, 107-125.
- Yanık, C. (2013). *Dünya'da ve Türkiye'de Çokkültürlülük*. Sentez Yayıncılık. Bursa.
- Zielinski, A.E. (2020). An Emerging Identity: Ruling Colonial America. American Battlefield Trust. <https://www.battlefields.org/learn/articles/ruling-colonial-america> (12.06.2021).
- Weedon, C. (2004). *Culture and Identity: Narratives of Difference and Belonging*. Berkshire. Massachusetts.
- Wendt, A. (2016). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (2. Baskı)*. Küre Yayınları. İstanbul.
- Wiltse, E.Ç. (2018). "ABD'nin Latin Amerika ve Afrika Politikası", (Ed: R. GÖZEN), *Amerikan Dış Politikası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.09.2021 ✓Accepted/Kabul:15.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.994700

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özdemir Akcan, E. ve Sütütemiz, N. (2022). "Analysis of Brand Perceptions of Covid-19 Vaccines By Sentiment Analysis on Social Media", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 49, Denizli, ss. 145-162.

ANALYSIS OF BRAND PERCEPTIONS OF COVID-19 VACCINES BY SENTIMENT ANALYSIS ON SOCIAL MEDIA

Emel ÖZDEMİR AKCAN*, Nihal SÜTÜTEMİZ**

Abstract

The increasing use of communication networks have facilitated to communication between brands and social media users, and users and brands have become closer in terms of sharing their thoughts. However, this use has also revived the need to analyze many ideas and thoughts. There is increasing curiosity and uncertainty in the public regarding the treatment of COVID-19 which concerns the entire world, in addition to concerns about which vaccine brand will be more effective and what the outcomes will be. In this study, it was aimed to reveal the perspectives of social media users about these vaccines and through Sinovac and BioNTech brands using text analysis. In the examination of COVID-19 vaccines within the scope of the study, text mining, which is a qualitative research method was performed. All tweets posted on the microblogging site Twitter about the BioNTech and Sinovac vaccines were interpreted using the sentiment analysis technique for the period between 15 March 2021 and 15 April 2021. In the analysis, it was ensured that the interpretations of vaccines were classified with R programming language as positive, negative or neutral. According to the obtained results, the attitudes of users towards the BioNTech brand were neutral, and the brand was perceived to be more trustworthy than the Sinovac brand in the comments shared.

Keywords: *Brand Image, COVID-19 Vaccines, Social Media, Sentiment Analysis, R.*

COVID-19 AŞILARININ MARKA ALGILAMALARININ SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN DUYGU ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Öz

İletişim ağları kullanımının giderek hız kazanması markaların sosyal medya kullanıcıları ile iletişimini kolaylaştırmış, kullanıcılar ile markalar düşünce paylaşımı açısından yakınlaşmışlardır. Bununla birlikte birçok fikir ve düşüncenin analiz edilmesi ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Kamuoyunda, tüm dünyayı ilgilendiren Covid-19 tedavisine yönelik hangi aşı markasının daha etkili olacağı ve sonucunun ne olacağına ilişkin sağlık endişelerinin yanı sıra artan bir merak ve belirsizlik bulunmaktadır. Bu çalışmada, sosyal medya kullanıcılarının bu aşılara bakış açıları ve bahsi geçen iki markaya karşı çağrışımları henüz yeni bir yöntem olan metin analizi tekniği kullanılarak BioNTech ve Sinovac markaları üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece, hem henüz yeni yeni kullanılmaya başlanan söz konusu yöntemin kavranmasıyla ilgili metodolojik bir katkı hem de aşı markalarının imajına etki eden unsurların ne olduğuna dair özetleyici bilgi sunmak hedeflenmiştir. Çalışma kapsamındaki Covid-19 aşılarının incelenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden metin madenciliği yapılarak, 15 Mart 2021 ile 15 Nisan 2021 tarihleri arasında, mikro-blog sitesi olarak kullanılan Twitter aracılığı ile BioNTech ve Sinovac aşıları ile ilgili tüm tweetler duygu analizi tekniği ile yorumlanmıştır. Analizde, aşılara ait yorumların pozitif, negatif veya nötr olarak R programlama dili ile sınıflandırılması sağlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, paylaşılan yorumlarda BioNTech markasına ait tutumların nötr olduğu ve Sinovac markasına göre daha güvenli olarak algılandığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Marka İmajı, Covid-19 Aşıları, Sosyal Medya, Duygu Analizi, R.*

* PhD Candidate, Sakarya University, Graduate School of Business, SAKARYA.

e-mail: emelozdemir83@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-2068-5265>)

**Assoc. Prof., Sakarya University, MIS Department, Faculty of Business, SAKARYA.

e-mail: nihals@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8964-7198>)

INTRODUCTION

A pandemic is a public health problem affecting the entire world. It deeply affects individuals socially, economically and culturally at times and countries where it is experienced heavily. SARS-CoV-2 (COVID-19) is a virus that first broke out in the city of Wuhan in China's Hubei province with respiratory symptoms such as fever, cough and shortness of breath at the end of 2019 (Ministry of Health, 2020).

It is known that the disease caused by the SARS-CoV-2 virus, which was stated as the novel coronavirus disease - 2019 (COVID-19) at the beginning of January 2020, was first transmitted from animals to humans in China, and it then spread all over the world including Europe and the Americas. The World Health Organization (WHO) declared COVID-19 as a global pandemic. Accordingly, the pandemic infected 247.472.724 individuals in 212 countries and caused over 5.012.337 deaths (WHO Coronavirus, 2021).

It is foreseen that concerns about the treatment of the COVID-19 pandemic and its impact on societies will continue for a while. Unfortunately, it is predicted that the pandemic will spread rapidly, and the numbers of people affected by the pandemic will continue to increase because of globalization. While the pandemic has caused the death of many people, it has also brought radical changes and inconveniences in daily life. The COVID-19 pandemic has reached a dangerous threat level that concerns the entire world. The world's agenda includes uncertainties about whether the pandemic can be brought under control, how it can be treated, and when it can end (Atay, 2020, p.169).

While searching for a vaccine to prevent infection with the SARS-CoV-2 virus and an effective drug to treat it definitively, preventive health services, as well as studies on drugs and vaccines against the disease, continue. There has been a general expectation that the pandemic will be treated by implementing an effective and trustworthy vaccination policy in society. Many countries have stepped up their clinical research activities to develop an effective vaccine against COVID-19. Approximately 200 vaccines developed for the effective treatment of the COVID-19 pandemic have begun to be clinically tested (Ullah et al., 2021, p.1). The number of COVID-19 infections is increasing exponentially, and there is a high level of public debate about finding a vaccine that is thought to reduce the spread of the disease.

With the COVID-19 pandemic being effective all over the world, much information and many thoughts about whose accuracy we are not sure have been shared, and it has become increasingly difficult to get trustworthy news about this pandemic. In this sense, information pollution on the topic in the media has led to increasing concern and panic in society regarding vaccination activities. Due to the measures taken to prevent people's mobility because of the COVID-19 pandemic, social media platforms have maintained their importance as an effective tool in conveying the public's curiosity, concerns and developments related to health news. To share health-related information and news during the pandemic period, Twitter has become one of the important channels in both following the current agenda closely and conveying one's thoughts and feelings. The information pollution in the media regarding research on vaccine development for the pandemic causes individuals to have hesitations about vaccination and which vaccine brand they should use, while it can cause healthcare workers to have a difficult time while administering vaccines (Ayaz, 2020, p.49).

Which vaccine brand is more effective and trustworthy in the prevention of the disease is being discussed in Turkey as in the rest of the world. This busy agenda and increasing curiosity have brought about the need to analyze many ideas and thoughts.

To analyze posts shared by social media users about vaccine brands, it is necessary to interpret the sentiments of the people in the text content and the intensities of these sentiments mathematically. In the analysis of big data on social media, especially the text mining method is used. This study also adopted the text mining method. Text mining is a relatively new field of computer science, and its use has grown as the available unstructured data continues to grow exponentially in both relevance and quantity. Text mining can be used to make large amounts of unstructured data accessible and useful (Işık, 2019, p.16). It is a technological research method that aims to extract useful information hidden in text content through techniques such as classification, entity extraction, sentiment analysis and others from unstructured texts (He, Zha, & Li, 2013, p.465).

In this study, it is aimed to reveal the brand images and attitudes of users regarding COVID-19 vaccine brands on Twitter, a micro-blog site, between 15 March and 15 April 2020. In terms of original contribution, this study not only provides a methodologically different analytical perspective to researchers in branding, but also offers an opportunity to explore consumer perceptions related to the BioNTech and Sinovac brands, the two vaccine brands used in Turkey, as well as the impact they have on people.

The sentimental intensities of tweet contents were determined through the available Twitter API using the R program within the scope of the research. For each text that was sent in the form of a tweet, an analysis was made based on the sentimental aspect of the text, the sentiment score of the text and the sentiment-related words. The NRC dictionary developed by Mohammad & Turney (2013) was used, in which negative words were scored as -1, positive words were scored as 1, and neutral words were scored as 0, and eight different emotions were included.

1. SOCIAL MEDIA

The internet is a universally used communication tool through which many electronic devices are interconnected, and the number of its users is increasing day by day.

The web has revealed the phenomenon of social media where users can communicate via easy-to-use programs and platforms (Akin & Şimşek, 2018, p.799). Social media channels are some of the most important information-sharing networks where users communicate with each other on the internet.

Social media, which offers fast, inexpensive and practical use, has become one of the most preferred communication channels of the current century (Öztürk & Talas, 2015, p.113).

According to the We Are Social (2021) October report, there are 4.55 billion social media users, which make up 57.6% of the world's population, and 60 million social media users in Turkey, which make up 71% of the country's population (We Are Social, 2021). While these figures show the widespread use of social media, they also make this digital medium a relevant field of research. It is asserted that social media is not just a communication tool but offers important strategies for policy, news, health, agenda and brand practices. Moreover, it is observed that social media is preferred to communicate more intensely in times of social crises. For example, the "2011 August events" in the United Kingdom, the "Arab Spring", the 2013 Boston Marathon Explosion" (Altunbaş, 2014, p. 5), the "2013 Gezi Park events" in Turkey, the "Occupy Wall Street movement, "I Can't Breathe demonstrations" (2014, USA), "Humanity Washed Ashore" (2015, Turkey), the "July 15 coup attempt" (2016, Turkey), the "Baltimore protests" (2017, USA), the "California earthquake in 2016", the "Yellow vests protests" (2018, France), the "uprising attempt against Maduro" (2019, Venezuela), and the "George Floyd protests" (2020, USA) are main examples that have taken their place on social media which is used commonly by scientists (Karakoç & Taydaş, 2020). Similarly, it is seen that the use of social media has increased with the COVID-19 pandemic that emerged in China at the end of 2019. According to the report prepared by Social CRM and Adba Analytics, together with the Brand Age Magazine, based on the period of January 21 - March 11 2020, the number of posts shared by social media users worldwide about COVID-19 exceeded 275 million. 6,506,597 posts were shared between the specified dates in Turkey, which ranks 10th in the ranking of the countries with the highest number of shares. Additionally, COVID-19 is related to the health sector among the sectors that have become prominent in worldwide shares, and implementing vaccination programs to prevent the spread of the disease is among matters that are prominent on the basis of health in worldwide shares (Indyturk, 2020). It is clear that social media is increasingly becoming a preferred communication tool among both individuals and decision-makers.

Social media platforms may be distinguished from each other based on their functions. This study focused on content posted on Twitter, which is used as a microblog platform.

Twitter is only one of the social media tools used today. The changing structure and form of communication have provided the momentum of the Twitter platform. Founded in the US in 2006, Twitter is a microblogging site that offers users the opportunity to follow current events with constantly updated and renewed news and at the

same time express their opinions through tweets posted using a maximum of 280 characters. Twitter, which is a groundbreaking and digital social space in social communication, has been actively used by 397 million people in the world according to 2021 data (Statista, 2021). While the country that uses Twitter most in the world is the United States of America with 73 million users, Turkey ranks 7th in the list with 15.6 million users (We Are Social, 2021).

Twitter is not only limited to providing information but also functions as an effective communication tool in social movements with its capacity to provide fast information flow. "One of the important features of Twitter is that it can affect individuals and audiences economically, psychologically, socially, culturally and politically and mobilize them on various issues in a short time. Having a communication network on this level is an important feature for Twitter to be popular as a communication platform" (Öke, 2018, p.56). In general, research has contributed to the understanding of Twitter's public power and potential. Thus, today, Twitter is being used as an effective communication platform in many fields such as diplomacy, politics, election campaigns, street actions, health, agenda, and brands. In this sense, it has been seen not only as a news source but also as an alternative media channel where everyone can report (Gülcan & Bayram, 2021, p.38).

Therefore, people prefer social media platforms they see as trustworthy as a channel of obtaining and disseminating information when they face social events and serious health threats such as a pandemic. Social media performs an important function in providing social communication with numerous forums and content related to information about such events (Şenol & Avcı, 2019, p. 53).

2. RELATIONSHIP BETWEEN BRAND IMAGE AND SOCIAL MEDIA

The image of a brand is the set of associations and attributes that the consumer has adopted regarding the brand name. These associations can be functional, tangible and emotional features such as trustworthy, exciting, fun, boring, or innovative. To evaluate the brand image besides qualities such as what the brand symbolizes in the customer's mind and what it makes one think, the customer's purchasing orientation should also be considered. Each product is targeted to be identified with a brand, and each brand assumes the position of the qualifier of that product. When the brand image, which is built based on a certain quality, loses the quality of that product, this image can be damaged by causing negative consequences such as losing reliability (Karpas, 1990 pp. 86-87 cited in Özüpek, 2004, pp. 103-104).

In this sense, social media platforms have the potential power to improve the brand and brand image of businesses (Aaker, 2015, p.112).

Research has shown that there is a strong interaction between social media and brand. In other words, in the online survey conducted by InSites Consulting on 9027 people in 2011, it was revealed that 50% of social network users had a connection with a brand, experiences related to a brand were expressed mostly in online conversations, and in this context, 36% of the themes on social platforms were related to brands. It was emphasized that social media comprises comments about brands, and consumers now prefer social networks instead of e-mail to ask questions, advise, complain and report about their satisfaction to a brand (InSites, 2011).

Social media channels appear as environments that can meet the needs of businesses so that brands can see the place they create in the consumer's mind and strengthen their brand position in the consumer's mind. This is because consumers can make comments freely about products and services for a brand, share their opinions and ideas and make recommendations and complaints in these environments. In this sense, consumers come to an active position by leaving their passive position and can determine the brand images of firms as positive or negative. Additionally, by reflecting the position of the brand identity in the customer's mind, social media users can reveal the differences of the brand from its competitors (Uraltaş & Bahadırılı, 2012, p. 41).

The presence of a new target audience interacting via social networks offers businesses the opportunity to see and manage their positive and negative qualities in areas such as competition analysis, image management, strategic positioning, public relations, and brand management. Moreover, consumers have the opportunity to follow brands more closely and position them more prominently in their minds through digital platforms (Aydın,

2017, p. 327). It is possible to determine the images of the COVID-19 vaccines in use in Turkey in the user's mind and consumer attitudes towards these vaccines by analyzing user activity on social networks.

3. STATUS OF COVID-19 VACCINE BRANDS IN THE WORLD AND IN TURKEY

Vaccine development studies for the COVID-19 pandemic started from the first stages of the spread of the disease. From January 2020 to November 2021, 129 vaccines with different contents and production techniques have been subjected to laboratory tests, and 28 of these vaccines are in Phase III, which is the final one among the generally accepted testing phases. Furthermore, development activities continue around the world for 194 candidate vaccines. As vaccine development work continues, over 247.472.724 people have been reported to be infected in the world, and the need for a vaccine with a high impact on the disease has increased (WHO Covid-19, 2021). It is foreseen that it will not be enough to create COVID-19 vaccines, which are still in progress, on a level that will meet needs and distribute them to the world. In countries where the vaccine is distributed, the issue of which groups in society will have the priority to get the vaccine has also brought up problems that are discussed in terms of morals and health. Additionally, there is not enough scientific information about the effects and results of vaccines. The organization named COVAX, which is formed by the World Health Organization and includes non-governmental organizations, provides services for the delivery of COVID-19 vaccines to the world on a fair and sufficient level. Thus, it is predicted that 40% of the population in countries will be vaccinated by the end of 2021. Although it is predicted that global vaccination will be very effective in slowing down and controlling the pandemic, it is not thought to annihilate the SARS-CoV-2 virus. There are serious uncertainties about whether vaccines will be sufficient in personal treatment, on which populations they will be effective and how effective they will be, the duration of their protection, and their side effects (Azap, 2020, pp.98-99).

In the fight against the COVID-19 pandemic across Turkey, Health Minister Fahrettin Koca signed the first vaccine contract on 3 December 2020. CoronaVac which has been developed by Sinovac, the first vaccine brand originating in China, was also the first vaccine brand planned to be implemented in Turkey. It reached Turkey on 25 December 2020. Another vaccine brand that was planned to be applied in Turkey is the BioNTech vaccine launched by Pfizer in the US and BioNTech in Germany. Health Minister Fahrettin Koca signed a usage agreement on 25 December 2020 and announced that it would arrive in Turkey on 18 March 2021 (Ministry of Health, 2020). There are 10 brands of COVID-19 vaccines that are currently being tested around the world to make them ready for application. These are the UK-based Astra-Zeneca (Oxford University), Turkey based Turkovac (Erciyes University- TUSEB), the US-based Moderna (US National Institute of Health (NIH)), the Germany-US-based Pfizer and BioNTech, the US-based Janssen (Johnson & Johnson), the Russia-based Gamaleya (National Research Center, Medical Sciences Military Academy), the Chinese CanSino (Military Academy of Biology Medical Sciences), the Chinese Sinovac (Biotechnology), the Chinese Sinopharm (Wuhan Institute of Biological Products), the Chinese Sinopharm (Beijing Institute of Biological Products), and the India-based Novavax (Bharat Biotechnology). In Turkey, in the first place, CoronaVac vaccines produced by China and BioNTech vaccines produced in the US-Germany have been put into use (Azap, 2020 p. 99). The production of domestic vaccines Turkovac has started in Turkey. It has been Phase III stage and clinical tests are still ongoing.

Most of the population in Turkey still has confusion and hesitations about which vaccine brand is more effective and safer. For this reason, this study was planned to determine perceptions on COVID-19 vaccine brands, which occupy the minds of society.

4. RELATED WORKS

Some examples of recent studies on the sentiment analysis of Twitter datasets on different topics related to the COVID-19 pandemic are as follows.

Xue et al. (2020) collected four million units of Twitter data on COVID-19 by using 25 different hashtags for the period between 1 March 2020 and 21 April 2020. For topic modeling and sentiment determination in tweets posted by Twitter users, they utilized the machine learning method known as Latent Dirichlet Allocation (LDA) with the unigram and bigram approaches. They used the NRC Sentiment Lexicon to categorize sentiments into eight main sentiments. The results they obtained showed that Twitter users displayed fear rather than trust while tweeting about COVID-19 cases or deaths.

Vijay et al. (2020) conducted a study on categorizing the sentiments of the Indian public based on cities in the COVID-19 pandemic period. They categorized 250,000 tweets they obtained using the Twitter API for sentiment analysis as positive, negative and neutral with the Python analysis tool.

Boon-Itt and Skunkan (2020) investigated the attitudes of the public towards the COVID-19 pandemic by using the sentiment analysis and topic modeling approaches. They obtained 107,990 units of Twitter data for the period from December 2019 to March 2020. Using the Python and RStudio analysis tools, they determined that the most intensely experienced sentiment among the public regarding the pandemic was fear. With the topic modeling method, the pandemic period was modeled under 3 headings as emergency, how to control COVID-19 and reports on COVID-19.

Dubey (2020) aimed to determine how citizens of each country coped with the COVID-19 pandemic period using tweets collected for 12 countries. They constructed a Twitter dataset using RStudio. They concluded that citizens of France, the US and the Netherlands displayed the sentiments of distrust and anger as more negative sentiments than those generally displayed in the other countries that were examined.

Kamran et al. (2020) examined the sentiments of Twitter users in a 7-day period as negative, positive and neutral. They collected 530,232 tweets posted in the period between 9 April 2020 and 15 April 2020 by using the Python platform. They compared the data obtained by using the COVID-19 and coronavirus key phrases based on which key phrase was used. According to their findings, the polarity of user comments for both key phrases was neutral.

Villavicencio et al. (2021) focused on sentiment analysis with the natural language processing (NLP) method to analyze the reactions of the public in COVID-19 vaccine-related tweets shared from the Philippines. The authors used the RapidMiner data science software with 81.77% accuracy, utilized the Naïve Bayes model to classify tweets posted in English and the local languages (993 tweets) and presented the sentiments of the Filipino people regarding COVID-19 vaccines.

Chaudhri et al. (2021) investigated whether or not people accepted getting a COVID-19 vaccine. They performed a sentiment analysis on a dataset consisting of 900 tweets. Their results showed that people generally had a weakly positive view about getting COVID-19 vaccines.

Sattar and Arifuzzaman (2021) conducted an analysis on public awareness about COVID-19 vaccination and its aftermath in relation to health and safety precautions. They utilized the methods of sentiment analysis and time series-based prediction. According to the results they obtained on tweets posted in English, people had positive sentiments about getting COVID-19 vaccines despite some adverse effects of some vaccines. Their prediction models projected that approximately 62.44% of the US population would have received at least one dose of a vaccine, 48% would have been fully vaccinated until the end of July 2021.

Sanders et al. (2021) used the sentiment analysis method to investigate Twitter data related to facemasks. They observed that the number of tweets about facemasks and the polarity of the sentiments of these tweets increased substantially from 17 March 2020 to 27 July 2020. They also used clustering methods to collect these tweets under fifteen sets and fifteen subsets under each topic. Moreover, they applied an abstractive text summarization model using NLP to automatically interpret and define the topic of discourse in each set and subset.

As seen in the literature review in this study, the number of studies that have focused on Twitter data regarding brand images for COVID-19 vaccines among previous sentiment analysis studies is highly limited.

5. METHOD

The aim of this study is to examine how the vaccine brands developed for protection and started to be implemented in Turkey during the COVID-19 pandemic, which affects the entire world population, are perceived throughout Turkey and how they create an image. In this context, it was aimed to find answers to the questions of what is talked about COVID-19 vaccines in Turkey, which vaccine brand is found the most trustworthy, towards

which brand people have a more positive attitude, and what feelings social media users have towards these brands. For this purpose, an analysis was conducted on the posts (tweets) of Twitter users in Turkey on the topic. In the study, sentiment analysis was carried out by using text analysis, a qualitative research method, in the examination of tweets.

The concept of sentiment analysis is an approach that aims to reveal the components of attitudes and opinions that are hidden in the datasets where people reveal their attitudes and thoughts about brands, companies, products, services, people, places, events and many similar subjects (Liu, 2020 pp. 1-2). Attitudes indicated by a piece of text are subjected to classification processes through various methods. A word is graded as negative, positive or neutral and classified according to whether the text-based data, paragraphs, sentences or words a unit of analysis contains have a positive or negative meaning. Sentiment classification techniques are generally considered in three basic categories: machine learning approach, lexicon-based approach and hybrid approach. In this study, the lexicon-based approach was adopted. This approach was selected because it does not require algorithmic coding and large amounts of data compared to machine learning approaches, and it can also be used for research in the social sciences. Additionally, the RStudio analysis software was preferred due to its easy-to-understand and applicable interface, its performance in large-volume datasets and its effective results in text mining.

The study was carried out at six stages. First, the Twitter microblogging network was used to obtain tweets about the vaccine brands Sinovac and BioNTech that are used in Turkey. Between 15 March 2021 and 15 April 2021, a total of 21,676 tweets were collected from Twitter users regarding the vaccine brands "BioNTech" and "Sinovac". The data set were collected from twitter users which was shared from Turkey location and in Turkish language. The data collection step was taken using the Twitter API. In the second step, the obtained data were preprocessed using the RStudio program. In the third step, the data that were cleared were divided into frequencies, and the most frequently used words in the tweets were determined. In the fourth step, the data whose frequencies were determined were matched with the NRC sentiment lexicon developed by Muhammad and Turney (2013) in the RStudio program, and word-level sentiment analysis was performed. The sentimental aspect of each entity was scored as negative (-1), positive (+1) or neutral (0), and the prominent sentiment words were classified as "positive", "negative" or "neutral". In the fifth step, the tweets for both vaccine brands were grouped on the document level with the method of sentiment aspect clustering. Finally, the collected tweets were grouped into clusters based on the emotional attitudes of the social media users who had posted these tweets.

6. FINDINGS

6.1. Data Extraction

During the data extraction phase, tweets shared between 15 March 2021 and 15 April 2021, when there were uncertainties regarding vaccine development and the use of vaccines in Turkey, were obtained through the Twitter API. Tweets that were posted in Turkish and by users located in Turkey were focused on. The "ROAuth", "rtweet" and "twitterR" libraries in the R programming software were used to access the Twitter API. Data with the date and number allowed by R and the Twitter API were collected using the keywords "Sinovac" and "BioNTech". The tweets related to these brands were named and recorded separately as datasets. A total of 20,277 units of data belonging to the Sinovac brand and 1,399 data units belonging to the BioNTech brand were recorded as corpus files.

6.2. Dataset Preprocessing

The cumulative Twitter sentiment analysis dataset of the Sinovac and BioNTech brands contained 21,676 tweets. The content of the dataset collected as text was filtered using the "tm", "tidytext" "tidyvers" "dplyr" and "magrittr" libraries on the RStudio platform. First of all, the numbers, symbols and punctuation marks in the data were removed.

Table 1: Removed Data

Removed Characters	Substitutes	Removed Characters	Substitutes	Removed Characters	Substitutes
.....	Space	!	Space	https	Removed
.	Space	J	Space	@	Removed
?	Space	50	Removed	but	Removed
:	Space	(Space	Locative cases	Removed

Then, capital letters were converted to lowercase letters, and all words were case-sensitized. Phrases formed by less than 3 words which are not express emotion were removed from the dataset. Examples of characters and words that were considered unnecessary for the analysis and those accepted as appropriate to be removed are given in Table 1.

6.3. Identifying Word Frequencies

In order to obtain meaningful and valuable results at the sentiment analysis stage, it is important that the words that are used show sentiment. In sentiment analysis studies in the English language, these words are called stop words. For example, words like “me”, “all of them”, “anyway”, “these” and “but” do not express any emotion. Such words were identified and discarded from the final dataset. The tweet text data belonging to the Sinovac and BioNTech brands were separated into two datasets of words. 414,790 words pertaining to the Sinovac brand were reduced to 25,830 words after the removal step. The same processes were applied to the BioNTech brand data, and finally, the initially collected 28,828 words were reduced to 7,537 words. To be able to conduct sentiment analysis using the NRC (Mohammad & Turney, 2013) lexicon, after determining the most frequently used Turkish words, these words were translated to English.

In the top 30 most frequently used words obtained from the review of the BioNTech vaccine brand, words generally related to health concerns were included. The words BioNTech and vaccine were the first 2 most frequently used words in terms of being related to the topic. Users shared information about their vaccination preferences and vaccination appointments. It may be stated that users were curious about the dose, effect and virus protection of the vaccine. Additionally, there were words about what the side effects of the vaccine could be. These words consisted of “arm”, “heart”, “pain” and “allergy”. The results are visualized in Figure 1.

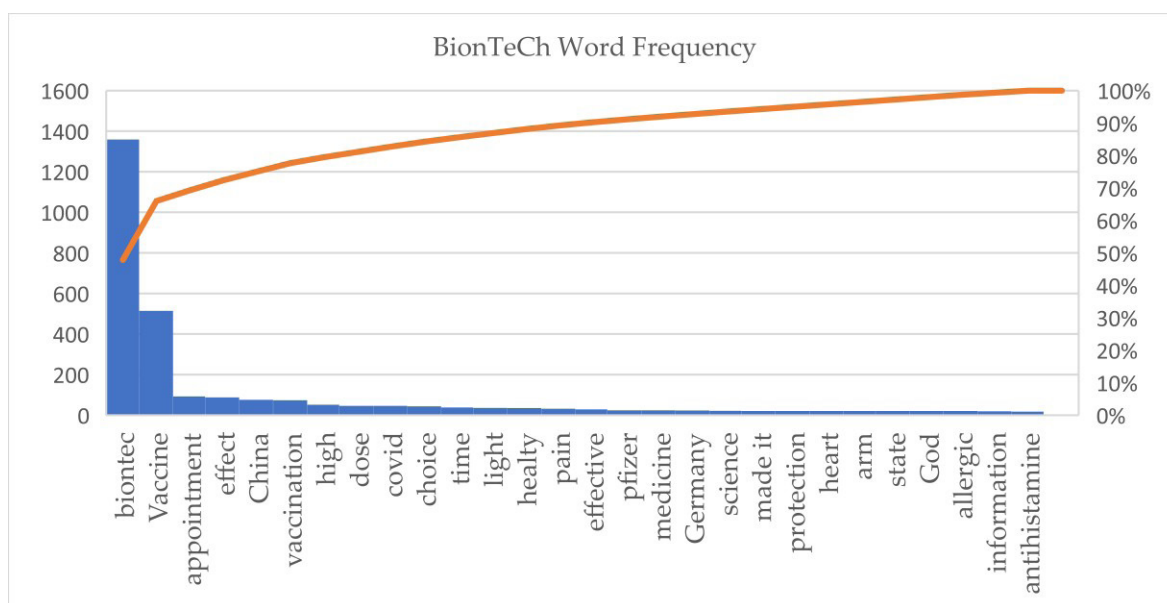


Figure 1: The 30 Most Frequently Used Words in Tweets Related to the BioNTech Brand

As seen in the findings of the Sinovac brand shown in Figure 2, the words Sinovac, vaccine, BioNTech, China and Covid were commonly used. It was seen that the word BioNTech was the most frequently used word in the collected tweets. About Sinovac, it may be inferred that there were uncertainties about the selection preferences of users related to the two vaccine brands, and users shared their information. Moreover, words such as health, effect, protection, phase and antibody and thoughts on the protection level of the vaccine brand against the virus were shared. It may also be stated that the words high, mild, pain and dose expressed the curiosity or concern of users in terms of usage levels and potential side effects.

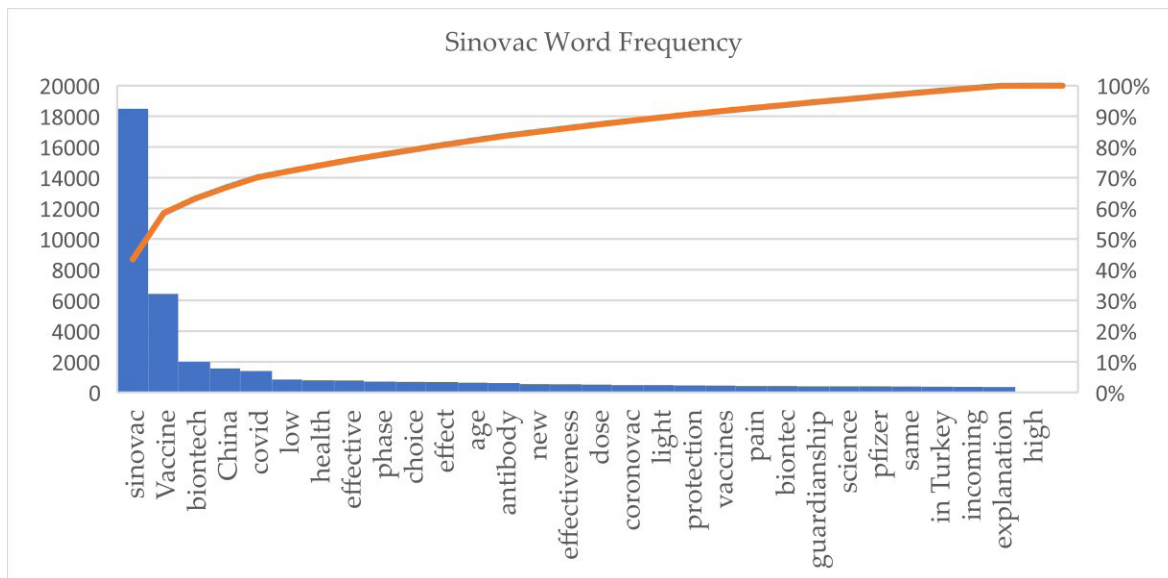


Figure 2: The 30 Most Frequently Used Words in Sinovac Brand Tweets

6. 4. Vocabulary Level Sentiment Analysis

Analyses on two different levels were carried out for the sentiment analysis of the data obtained using the Twitter API. These levels were the word (entity) level and the document (text) level. The word-level sentiment analysis approach is the process of understanding what emotion or thought is expressed with a word by rating the emotion of each word in a sentence. Document-level sentiment analysis, on the other hand, finds the overall sentiment of a text fragment by collecting individual sentiment scores for each word in the text to understand what emotion or thought is intended to be expressed with a piece of text. The overall user opinion, which consists of more than one sentence, is considered as a whole. While performing semantic analysis, firstly, words must be matched with appropriate objects from the database (Önden, Kiygi-Calli & Okan 2018, p. 248). For this, a lexicon of sentiments with sentiment scores is needed. In our study, the NRC (National Research Council of Canada) lexicon containing 13,901 words, developed by Muhammad and Turney (2013) and known as the most comprehensive general sentiment lexicon was used. Sentiment analysis can be performed on the eight basic emotions in the NRC dictionary. These are anger, anticipation, disgust, fear, joy, sadness, surprise, and confidence. The sentiment equivalents of words in the NRC lexicon are graded with scores of 1, 0 and -1. A score of 1 for a word shows a positive sentiment, a score of 0 shows a neutral sentiment, and a score of -1 shows a negative sentiment. Accordingly, the Sinovac and BioNTech datasets were separately combined with the “inner_join” function on the R platform, and the word scores were matched. A total of 1,797 words were matched in the Sinovac dataset, and the sentiment polarities and frequencies of the first 30 words are shown in Table 2. In the BioNTech data, 776 words were matched, and the sentiment polarities and frequencies of the first 30 words are visualized in Table 3. Approximately 8% of the words in the tweets were found in the NRC lexicon.

Table 2: Sinovac Tweets and the First 30 Words to Match with the NRC Lexicon

Word	Frq.	Polarity	Word	Frq.	Polarity	Word	Frq.	Polarity
Low	845	Negative	Effective	781	Positive	Vaccine	6428	Neutral
Vaccine	429	Negative	Effect	680	Positive	Day	1457	Neutral
Heavy	330	Negative	Protection	461	Positive	Side	1163	Neutral
Virus	287	Negative	Important	292	Positive	Health	797	Neutral
Chronic	265	Negative	Acceptance	248	Positive	Phase	717	Neutral
Patient	244	Negative	Protector	224	Positive	Percentage	704	Neutral
Pain	239	Negative	Doctor	206	Positive	Choice	693	Neutral
Problem	205	Negative	Information	181	Positive	Age	638	Neutral
Trouble	178	Negative	Next	179	Positive	Against	598	Neutral
Death	163	Negative	Yes	177	Positive	New	546	Neutral
Cancer	155	Negative	Option	176	Positive	Week	519	Neutral
Mutant	124	Negative	Serious	175	Positive	Today	503	Neutral
Bad	123	Negative	Research	166	Positive	Mild	478	Neutral
Lie	121	Negative	Question	163	Positive	Time	433	Neutral
Old	120	Negative	Result	141	Positive	High	396	Neutral
Flu	108	Negative	Search	123	Positive	Same	385	Neutral
Risk	104	Negative	Real	113	Positive	Incoming	364	Neutral
Insufficient	100	Negative	Curiosity	111	Positive	Explanation	360	Neutral
Mixed	97	Negative	Applied	110	Positive	Individual	359	Neutral
Pandemic	91	Negative	Appropriate	104	Positive	Appointment	359	Neutral
Risky	89	Negative	Beautiful	103	Positive	Continue	329	Neutral
Negative	82	Negative	Traditional	99	Positive	End	312	Neutral
Dangerous	70	Negative	Vitality	97	Positive	Output	298	Neutral
Common	65	Negative	Selection	97	Positive	Disease	275	Neutral
Indecisive	61	Negative	Maker	94	Positive	Different	270	Neutral
Toxical	61	Negative	Technology	87	Positive	Situation	266	Neutral
Indecisive	61	Negative	Healing	85	Positive	Dense	259	Neutral
Extreme	58	Negative	General	82	Positive	Yesterday	249	Neutral
Late	58	Negative	Authorized	78	Positive	Vaccination	241	Neutral
Garbage	55	Negative	Agreement	74	Positive	Big	239	Neutral
Complaint	42	Negative	Confirmation	74	Positive	Medicine	237	Neutral

In Tables 2 and 3, it is seen that the most frequently used negative words were related to the disease and the vaccine such as “Low”, “Vaccine”, “Heavy”, “Virus”, “Chronic”, “Pain”, “Problem” and “Death”, which showed that words related to anxiety about the results were used frequently. When we look at the most frequently used positive words, words of expectation about the selection and effectiveness of the vaccines were dominant, and the neutral words included words that gave ideas about the current agenda.

Table 3: First 30 Words to Match with BioNTech Tweets and NRC Lexicon

Word	Frq.	Polarity	Word	Frq.	Polarity	Word	Frq.	Polarity
Pain	32	Negative	Effect	46	Positive	Vaccine	515	Neutral
Cancel	28	Negative	Effective	29	Positive	Day	127	Neutral
Immediately	23	Negative	Doctor	27	Positive	Side	105	Neutral
Problem	17	Negative	Protection	21	Positive	Appointment	93	Neutral
Trouble	15	Negative	Information	19	Positive	Week	46	Neutral
Low	14	Negative	Yes	19	Positive	Today	45	Neutral
Lie	13	Negative	Acceptance	13	Positive	Choice	44	Neutral
Risky	12	Negative	Option	13	Positive	Yesterday	39	Neutral
Chronic	11	Negative	Protector	11	Positive	Time	38	Neutral
Risk	11	Negative	Friend	10	Positive	Mild	36	Neutral
Virus	11	Negative	Precious	10	Positive	Health	35	Neutral
Between	10	Negative	Serious	9	Positive	Age	33	Neutral
Dollar	10	Negative	Important	9	Positive	Human	32	Neutral
Paralysis	9	Negative	Prevention	9	Positive	Individual	32	Neutral
Cancer	9	Negative	Receive	8	Positive	Same	29	Neutral
Mixed	9	Negative	Certain	8	Positive	High	26	Neutral
Disabled	8	Negative	Search	7	Positive	Sir	25	Neutral
Open	7	Negative	Respects	7	Positive	Medicine	24	Neutral
Heavy	6	Negative	Alive	6	Positive	Output	23	Neutral
Lower	6	Negative	Cure	6	Positive	People	22	Neutral
Negative	6	Negative	Degree	6	Positive	Heart	21	Neutral
Death	6	Negative	General	6	Positive	Arm	21	Neutral
Pandemic	6	Negative	Real	6	Positive	Clock	19	Neutral
Uncomfortable	5	Negative	Curiosity	6	Positive	Vaccination	18	Neutral
Forcefully	5	Negative	Priority	6	Positive	Decision	18	Neutral
Bad	5	Negative	Question	6	Positive	System	15	Neutral
Stupid	3	Negative	Longing	5	Positive	End	15	Neutral
Extreme	3	Negative	Providing	5	Positive	Morning	13	Neutral
Excuse	3	Negative	Help	5	Positive	Long	13	Neutral
Uncertain	3	Negative	Knowing	4	Positive	Brain	10	Neutral

According to the NRC lexicon, the sentiment values used more in the words used in the Sinovac and BioNTech brand tweets are shown in Figures 4 and 5, respectively. Accordingly, 400 (22%) words were negative, 1,069 (59%) words were neutral, and 328 (19%) words were positive in terms of expressing opinions about the Sinovac brand.

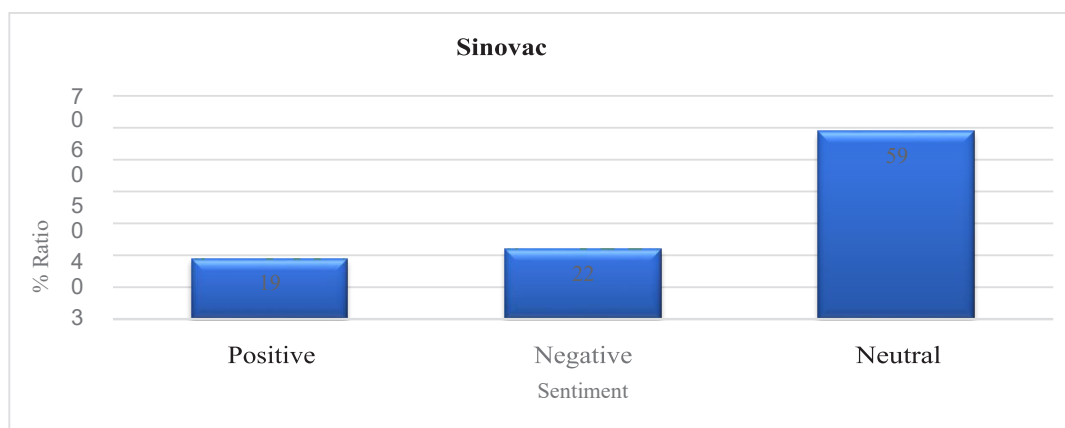


Figure 4: Distribution of Word Ratios by Sentimental Polarity (Sinovac)

When we look at the distribution of words used for the BioNTech brand, users used a total of 158 (20%) negative words, 449 (58%) neutral words and 169 (22%) positive words while expressing their opinions about the brand in question.

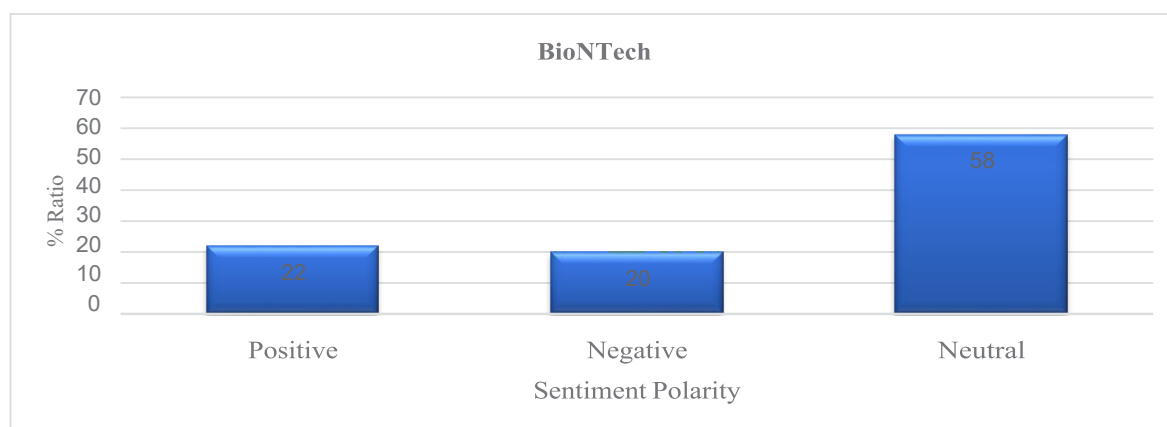


Figure 5: Distribution of Word Ratios by Sentimental Polarity (BioNTech)

The word-level sentiment analysis approach is considered the phase of determining the polarity of the sentiment to be expressed by a collection of words by rating the sentiment of each word in a sentence. According to the results of the sentiment analysis on the word level representing the fourth stage of the study, the Twitter posts of users showed a 3% more positive attitude towards the BioNTech brand in comparison to the Sinovac brand.

6. 5. Document (Sentence) Level Sentiment Analysis

Based on the Sinovac and BioNTech data, the sentiment score of each tweet was determined by using the “tidytext” and “tidyverse” packages on the R platform to determine whether the user attitudes regarding brands or their images about the brands were positive or negative. The tweets shared by each user were subjected to sentiment analysis on the document level, and it was aimed to determine what the overall sentiment score of each tweet was.

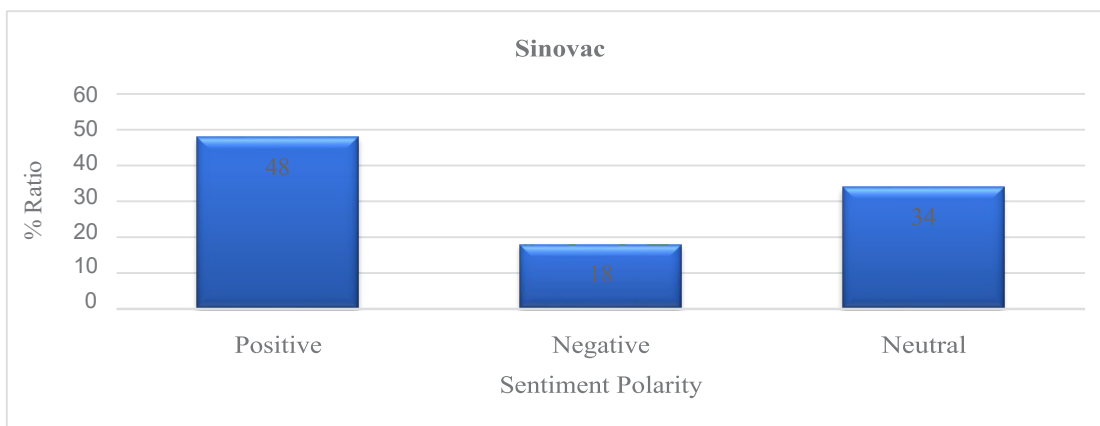


Figure 6: Sentiment Polarity Distribution of Sinovac Brand Tweets

Figure 6 shows the distribution of the sentiment polarities of the Sinovac brand on a document basis. Accordingly, 9,698 (48%) of the 20,277 Sinovac tweets showed a positive attitude, while 3,738 (18%) had a negative attitude. In 6,841 (34%) tweets, a neutral attitude towards the brand was displayed.

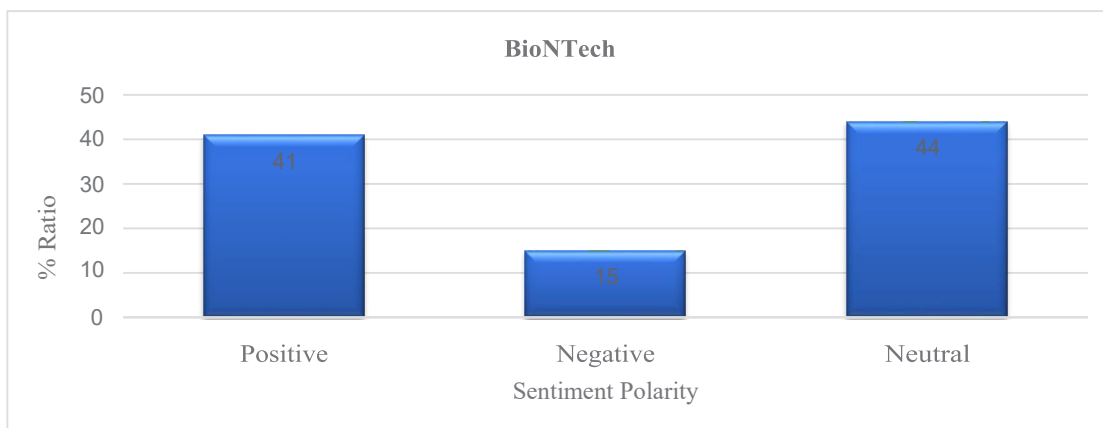


Figure 7: Sentiment Polarity Distributions of BioNTech Brand Tweets

As seen in Figure 7, regarding the tweets about the BioNTech vaccine brand, 569 (41%) of users showed that they had a positive attitude by making positive comments, while 208 (15%) of them made negative comments and had a negative attitude. Additionally, 622 (%) users were found to have a neutral attitude. Based on these findings, one may state that Twitter users had a generally neutral attitude towards the use of the BioNTech vaccine brand.

6. 6. Analysis of User Sentiments According to Brands

Within the scope of the NRC sentiment lexicon, there is a list of each word and its associations with specific categories of interest, such as emotions (e.g., joy, sadness, fear), attitudes (positive and negative) or colors (e.g., red, blue, black). Thus, it helps us eliminate large amounts of data and understand the content. For example, “What is said about a particular target entity?” as in Tables 2 and 3 (common target assets include a company, brand, product, policy, person, and country), or “Is the text about the target entity good or bad?” as in Figures 4-5 and Figures 6-7. Further sentiment analyses in the field of text analytics were also performed. This way, whether people are satisfied with, angry with or afraid of the goal can be revealed. It is possible to understand the basic sentiments in such texts more deeply. For this purpose, it was aimed to reveal what the basic sentiments of

social media users about the two brands were based on the data obtained in this study. According to the analysis findings, the sentiments of fear and anger outweighed the other sentiments in the comments of users about the Sinovac brand, as seen in Figure 8.

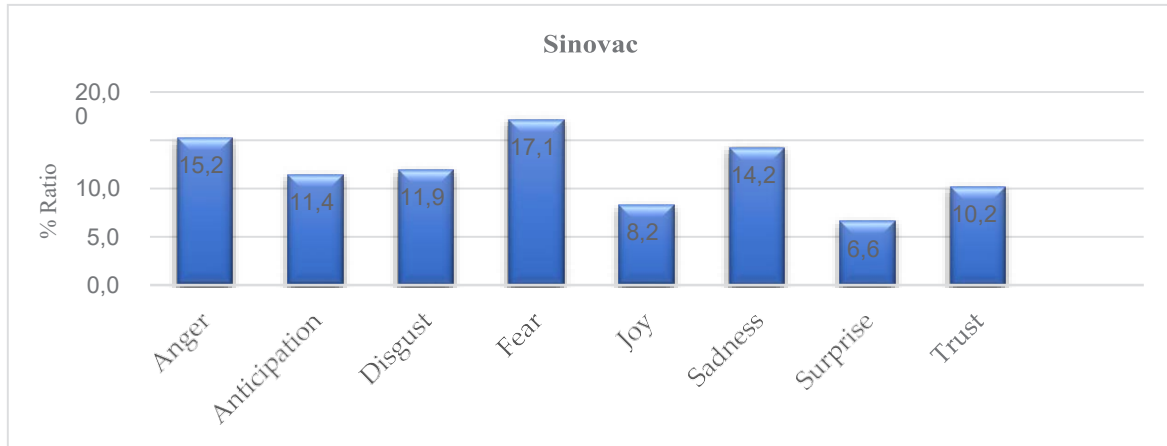


Figure 8: Distribution of Sentiments for the Sinovac Brand

It may be stated that there was anger against the brand in terms of the spread of the pandemic from China and the Sinovac brand being of Chinese origin, as well as fear and anxiety about the side effects that may occur due to the vaccine in the process of protection against the disease. The sentiment of sadness was also seen at a rate close to the sentiment of anger. The reason for this sadness may have been the uncertainty about the effectiveness of the vaccine and the resulting hopelessness. Considering the distribution of sentiments in general in the chart, negative emotions were more dominant than positive emotions.

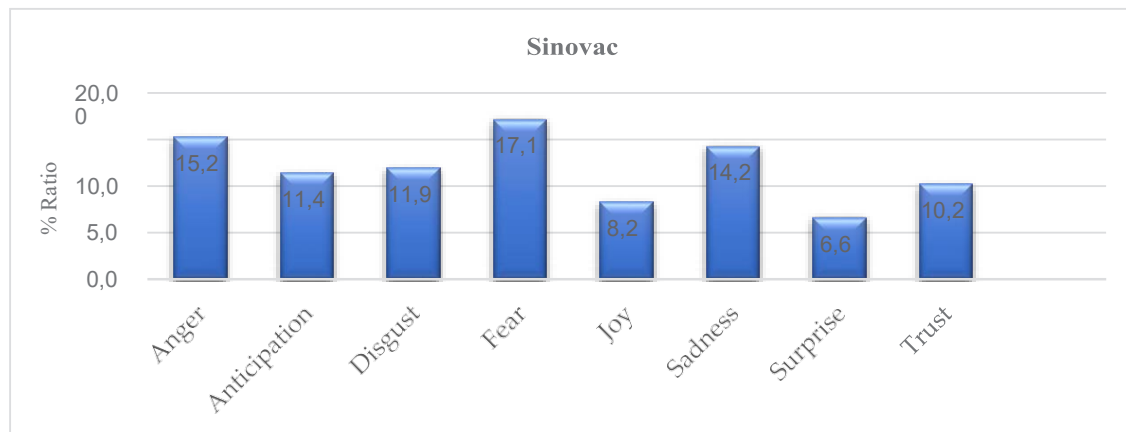


Figure 9: Distribution of Sentiments for the BioNTech Brand

In the tweets related to the BioNTech brand, the sentiment of trust was more common in comparison to other sentiments, and the sentiments of fear, sadness and anger had close distribution rates, as seen in Figure 9. The reason for trusting this brand may have been that it is of German origin, and it is thought to be more effective than the Chinese-origin brand, Sinovac. Moreover, the anger of users towards the process and the sentiment of fear brought about by uncertainty were also revealed in the tweets related to this brand. Considering the results given in the chart in general, it is possible to say that the majority of the tweets contained negative sentiments.

7. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This study was carried out when uncertainties and debates about the two vaccine brands to be used within the scope of preventive health services during the COVID-19 pandemic period in Turkey were on the main agenda of the country. It was aimed to examine the attitudes and feelings of social media users towards the Sinovac and BioNTech brands. For this purpose, the sentiment analysis technique was used. Data extraction was carried out via Twitter, which is a social media platform. The obtained datasets were analyzed using the RStudio platform, which is commonly used in big data analysis with its ease of use and flexible structure. Table 4. summarizes the findings of this study.

Table 4. Tweets Data Set Summary

	BioNTech	Sinovac	Total
Total number of tweets in Turkish	1,399	20,277	21,676
Number of words in the tweets	28,828	414,790	443,618
Number of words after the preprocessing of the data	7,537	25,830	33367
Number of words used in the sentiment analysis with the NRC lexicon	776	1,797	2573
Total number of negative words	158	400	558
Total number of positive words	169	328	497
Most frequently used negative word and its frequency	Pain	Low	877
	32	845	
Most frequently used positive word and its frequency	Effect	Effective	827
	46	781	

One of the main objectives of this study was to reveal the answer to the question of what users generally talked about vaccine brands. In the study, words such as “uncertain”, “problem”, “trouble”, “risky”, “death” and “pain” were among the most frequently expressed negative words in the tweets about both brands, which indicated that users were concerned about vaccination, and they were afraid. Positive words, on the other hand, appeared to consist of words such as “effect”, “effective”, “protective”, “choice”, “curiosity” and “remedy”. It was seen that users emphasized their curiosity and expectations about the preferences and results of the vaccines with these words.

Regarding which brand had more positive attitudes or image, according to the results of the analysis of the included tweets on the word level, the neutral or unbiased sentiment statements for both brands were found at almost the same rates. At the same time, it was found that the tweets about the BioNTech brand contained 3% more positive words and 2% fewer negative words than the Sinovac brand. It is possible to say that the image of the BioNTech brand was more positive on a word basis. Additionally, according to the findings revealed as a result of the analysis on the document level, the rate of sentences containing a neutral attitude towards the BioNTech brand was 10% higher than that of Sinovac. This means that attitudes towards the Sinovac brand were more pronounced. In this context, while the rate of sentences containing positive sentiments was 48% for Sinovac, it was 41% for BioNTech, and the rate of negative sentences was found to be higher for Sinovac (18%) than for BioNTech (15%). Considering these results in general, the sentence analyses showed that Sinovac’s image was more positive, although the difference was small.

The third question of this study was what feelings users had regarding both brands. As an answer to this question, when an evaluation was made according to sentiments, with a difference of about 7%, the sentiment of “trust” Sinovac outweighed the same sentiment expressed for BioNTech. Although this finding seems to contradict the sentence analysis finding, the evaluation based on sentiments regarding BioNTech, which is of German origin, reflected a general trust in German products. Additionally, when user sentiments were evaluated for both brands, it was seen that negative sentiments such as anger, fear, sadness and disgust were common.

These results showed that consumers had different perceptions of two different brands, and they had a more positive approach to BioNTech than Sinovac in terms of trust. However, when negative sentiments developed against the two brands are considered in general, the uncertainty about the side effects of vaccines and what they can do on human health in the future, as well as what will happen during the pandemic process, created serious fear, anxiety and anger in the public. From this point of view, it is recommended for the Ministry of Health, for the sake of public peace and health, to provide frequent information on both the pandemic process and the effects and side effects of vaccines, as well as managing the process more effectively by bringing other trustworthy vaccine brands apart from these two brands to the country.

To conclude, the findings of this study contain useful information about the positions of both brands in the minds of the public in Turkey. Companies producing vaccines could use this information to develop a more positive image.

Additionally, the findings show how effective social media is in health as in many other issues. It may be thought that the close results and generally similar results about the two brands that were examined in this study were due to the power of communication on social media. For this reason, the Ministry of Health, specialist doctors and vaccine companies could use social media as an extremely effective tool in terms of creating a positive influence on the public.

Limitations

The healthy determination of brand image with lexicon-based methods depends on that the sentiment lexicon that is used can sufficiently meet the terms related to a certain field or brand. Accordingly, the positive and negative nature of words can be matched clearly. General lexicons are insufficient in matching the values of the analyzed field words. One of the limitations of this study was the lack of a sentiment lexicon developed in the context of the brand domain. The lack of a lexicon source in the context of the brand image field of Turkish origin has caused the terms to not be adequately represented.

Sharing posts in the social media environment has its own unique structure. This structure includes abbreviations, allusions, the use of irony and emojis used to express emotion. Enough attention is not paid to grammar and spelling rules in the text, and conventional rules are not followed. This was another factor constituting a limitation of the study.

Additionally, the Twitter social network, which was used in the data extraction phase, limits the collection of data with a certain number of collection times and a certain number of tweets. Since the data of the study were obtained under these conditions, this situation constituted the third limitation of the study. Forth limitation of the study is, the study was carried out based on data obtained within one month.

REFERENCES

- Liu, B., (2020). Sentiment Analysis Mining Opinions, Sentiments, and Emotions. United Kingdom: Cambridge University.
- Aaker, D. A. (2015). *Markalama: Başarıya Ulaştıran 20 Temel İlke*. İstanbul: Mediacat.
- Akın B., & Şimşek, U. T. G. (2018). Sosyal Medya Analitiği İle Değer Yaratma: Duygu Analizi İle Geleceğe Yönelim. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 797-811.
- Atay, L. (2020). Covid-19 Salgını ve Turizme Etkileri. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* 17(1),168-172. Ayan, B. (2016). *Sosyal Ağlar Tarihi*. İstanbul: Abaküs.
- Ayaz, F., (2020). Online Gazetelerdeki Covid-19 İlaçlarına Ve Aşılarına Yönelik İçeriklerin Analizi.
- Aydın, A.F. (2017). Sosyal Medya Kullanımı Ve Kurumsal Markalaşma: Vodafone Örneği. *Global Media Journal Tr Edition*, 8(15), 320-345.
- Azap, A. (2020). COVID-19 Aşılı: Tünelin Ucundaki Işık. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(Özel Sayı 1),
- Boon-Itt S., & Skunkan, (2020). Public Perception of the COVID-19 Pandemic on Twitter: Sentiment Analysis and Topic Modeling Study. *(JMIR Public Health Surveill*, 6(4): e21978) doi: 10.2196/21978

- Chaudhri, A.A., Saranya, S., Dubey, S. (2021). Implementation Paper on Analyzing COVID-19 Vaccines on Twitter Dataset Using Tweepy and Text Blob. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 25(3) 8393–8396.
- Dubey, A. D. (2020). Twitter Sentiment Analysis during COVID19 Outbreak. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3572023>. *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 2(2),48-68.
- Gülcan, T.D., & Bayram, P., (2021). Covid-19 Sürecinde Siyasal Katılım: Sosyal Medya Üzerinden Bir İçerik Analizi. *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 4(2),1-11.
- He, W., Zha, S.& Li, L. (2013). Social Media Competitive Analysis and Text Mining: A Case Study İn The Pizza İndustry. *International Journal of Information Management*, 33(3), 464-472. <http://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2013.01.001>
- İndyurk,(2020).Availableat:<https://www.indyurk.com/node/146321/haber/koronavir%C3%BCs-sosyal-medyaya-nas%C4%B1l-yans%C4%B1d%C4%B1>(accessed 14.04.2021)
- İnsites, (2011). Available at: <http://blog.insites.eu/2011/09/14/347-millions-europeans-use-social-networks-results-of-a-global-social-media-study/> (accessed 14.04.2021).
- Işık, N. (2019). Metin Madenciliği Yöntemleri İle E-Ticaret Markalarına Yönelik Sosyal Medya Yorumlarının Analizi. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamaran H., Rebaz. N., Ramadhan N.P.& Mohammed R. A. (2020). Twitter Sentiment Analysis on Worldwide COVID-19 Outbreaks. *Kurdistan Journal of Applied Research (KJAR)* DOI: 10.24017/covid.8.
- Karakoç, E. & Taydaş, O. (2020). Toplumsal Hareketler ve Medya: Kavramlar, Kuramlar ve Tartışmalar içinde; Yeni Toplumsal Hareketler Ve Twitter. Avalabile at: https://www.researchgate.net/publication/345508647_TOPLUMSAL_HAREKETLER_VE_MEDYA_Kavramlar_Kuramlar_ve_Tartismalar.
- Mohammad & Turney (2013). Crowdsourcing a Word-Emotion Association Lexicon. Available at: <http://www.saifmohammad.com/WebDocs/NRCemotionlexicon.pdf> (accessed 02.01.2021)
- Sattar, N. S, Arifuzzaman, S. (2021). COVID-19 Vaccination Awareness and Aftermath: Public Sentiment Analysis on Twitter Data and Vaccinated Population Prediction in the USA, *Applied Sciences*, 11(13), June 30, DOI: 10.3390/app11136128
- Öke, Ç. Y. (2018). Alternatif Bir Medya Olarak Sosyal Medyanın Yeni Toplumsal Hareketler Üzerindeki Etkisi. Adnan Menderes Üniversitesi Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergisi, 1 (1). 52-61
- Önden, A., Çallı, M.K., & Okan, E.Y. (2018) Sosyal Medya’da Marka Krizleri: Duygu Analizi Yöntemi İle Vaka İncelemesi. *Journal of Management, Marketing and Logistics –JMML*, 5(3), 246-254.
- Öztürk, M. F. & Talas, M. (2015). Sosyal Medya Ve Eğitim Etkileşimi. *Journal of World of Turks (Zfwf)*,
- Özüpek M. N. (2004). Kurum İmajında Sosyal Sorumluluk Kurumsal Ve Uygulamalı Çalışma. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ministry of Health, (2020). Available at: <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir> (accessed 28.04.2021)
- Sanders, A.C., White, R.C., Severson, L.S., Ma, R., McQueen, R., Paulo, H.C.A., Zhang, Y., Erickson, J.S.& Bennett, K.P. (2021). Unmasking the conversation on masks: Natural language processing for topical sentiment analysis of COVID-19 Twitter discourse. *AMIA Jt Summits Transl Sci Proc.*, 555–564.
- Şenol, Y. & Avcı K. (2019). Sağlık Alanında Kamu Kurumlarının Sosyal Medya Kullanımına Bir Örnek: Sağlık Bakanlığı 2017 Yılı Twitter Hesabının İncelenmesi. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 20, 52-57.
- Statista, (2021). Avalabile at: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (accessed 04.11.2021)
- Ullah, S., Al-Sehemi. A.G., Klemeš, J.J. Saqıb, S., Gondal, S.M.A., Sidra, S., Akasha, A. Hira, S., Ahmad, M., Muhammad, A. Asif, S. & Bokhari, A. (2021). A Review of the Progress of Covid-19 Vaccine Development. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 23(1),1-23. <https://doi.org/10.18678/dtfd.890089>
- Uraltaş, N. T. & Bahadırılı, L. S. (2012). Elektronik Perakendecilik Ve Bir Reklam Mecrası Olarak Sosyal Ağ

- Vijay, T., Ayan Chawla, A. Balan Dhanka, B. & Purnendu Karmakar, P. (2020). Sentiment Analysis on COVID-19 Twitter Data. *5 IEEE International Conference on Recent Advances and Innovations in Engineering- ICRAIE 2020* (IEEE Record#51050) DOI: 10.1109/ ICRAIE51050.2020.9358301
- Villavicencio, C., Macrohon, J.J., Inbaraj, X.A., Jeng, J.H. & Hsieh, J.G. (2021). Twitter Sentiment Analysis towards COVID-19 Vaccines in the Philippines Using Naïve Bayes. *Information* , 12(5), 204; <https://doi.org/10.3390/info12050204>
- We Are Social. (20210). <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/10/social-media-users-pass-the-4-5-billion-mark/>
- Who Coronavirüs, (2021). Available at: https://covid19.wh.int/?gclid=CjwKCAjwiY6MBhBqEiwARFSCPo1mX43QwCOVRzcvoiTJXSoMBHw1pWPe3uEku2QcL8JXJPtr8cCDxoCmwEQAvD_BwE (accessed 03.11.2021).
- Who covid-19 (2021). Available at: <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines> (accessed 07.11.2021).
- Xue, J., Chen, J., Hu, R., Chen, C., Zheng, C. Liu, X. & Zhu, T. (2020). Twitter discussions and emotions about covid-19 pandemic: A machine learning approach. *Journal of medical internet research*, 22 (11).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.06.2021 ✓Accepted/Kabul:04.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.953074

Araştırma Makalesi/ Research Article

Denizli, F. ve Demirtaş, Ö. (2022). "Dijital Hastaneye Dönüşüm Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumlarının Değerlendirilmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 163-174.

DİJİTAL HASTANEYE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ TEKNOLOJİYE HAZIR BULUNUŞLUK DURUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: BİR KAMU HASTANESİ ÖRNEĞİ

Fatih DENİZLİ*, Özgür DEMİRTAŞ**

Öz

Bu çalışmanın amacı dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının değerlendirilmesidir. Araştırma ölçümleri için 36 ifadeden oluşan TRI (Technology Readiness Index-Techqual) ölçeği kullanılmış olup araştırma katılmaya gönüllü 340 sağlık personeli ile Nisan-Mayıs 2021 tarihleri arasında çalışma gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı analizler, t-testi ve ANOVA analizlerinden faydalanılmıştır. Analizler sonucunda sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının ortalamanın üzerinde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun cinsiyet, medeni durum, yaş grubu, unvan, eğitim durumu, çalışma süresi değişkenlerine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmada alan yazında konuyla ilgili sağlık çalışanlarına yönelik yeterli ve güncel çalışma olmamasından dolayı ilgili alan yazına katkı sağlaması bakımından çalışmanın önemli kazanımlar sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Çalışanları, Dijital Hastane, Teknolojiye Hazır Bulunuşluk.

EVALUATION OF THE READINESS FOR TECHNOLOGY OF HEALTHCARE PROFESSIONALS IN THE PROCESS OF TRANSFORMATION INTO A DIGITAL HOSPITAL: A PUBLIC HOSPITAL EXAMPLE

Abstract

This study aims to evaluate the technology readiness of healthcare professionals in the digital hospital transformation process. To assess the outcomes, the TRI (Technology Readiness Index Techqual) scale that consists of 36 statements, was used in the study, and the study was carried out between April-May 2021 with 340 healthcare personnel who volunteered to participate in the study. In the analysis of the data obtained, descriptive analyzes, t-test, and ANOVA analyzes were used in the analyzes. As a result of the analyzes, it was determined that the technology readiness of the health workers is higher than the average. In the study, it was determined that the technology readiness status of health workers showed a statistically significant difference according to the variables of gender, marital status, age group, title, education level, and working time. In the study, it is thought that the study will provide important gains in terms of contributing to the relevant literature since there are not enough and up-to-date studies on the subject in the literature.

Keywords: Health, Healthcare Professionals, Digital Hospital, Readiness for Technology.

*Paramedik, Kayseri İl Ambulans Servisi Başhekimliği, KAYSERİ.
e-posta:fatihdenizli0000@gmail.com, (orcid.org/0000-0001-5039-7606)
**Doç.Dr.,Kayseri Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, KAYSERİ.
e-posta:demirtasozgur@yahoo.com, (orcid.org/0000-0002-2495-2124)

1.GİRİŞ

21.yüzyılda bilgi çağının oluşumunda ve şekillenmesinde en önemli belirleyicilerin başında şüphesiz ki teknoloji gelmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle bilgi ve bilişim teknolojilerinin hızla gelişim göstermesi birçok sektörü de etkileyerek dijital dönüşüme neden olmuştur (Çalhan ve Kılıçhan, 2018: 863). Özellikle 1970 yılından sonra yaşanan teknolojik değişim ve dönüşüm ve 1990'lı yıllarda bilişim teknolojilerinin de gelişmesiyle hız kazanmıştır (Aksoy, 2012: 401).

Teknolojiye son derece duyarlı sağlık hizmetleri sektörü de bu hızlı değişim ve dönüşüm sürecinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu teknolojik değişim ve gelişmelerin hızla artış göstermesi örgütlerin hem yapısal hem de örgütsel niteliklerini doğrudan etkilemeye başlamıştır (Bingöl, 2006: 68). Tüm organizasyon yapılarında olduğu gibi sağlık işletmeleri de rekabet avantajı elde etmek, performanslarını artırmak, çalışanlardan yüksek verimlilik elde etmek ve sağlık hizmetlerinde hizmet kalitesini artırmak amacıyla teknolojik yeniliklerden faydalanmaktadır. Bu nedenle sağlık çalışanları tarafından teknolojinin benimsenmesi ve etkili bir şekilde kullanması gerekmektedir (Mertoğlu, 2020: 2). Sağlık hizmetleri sektöründe ortaya çıkan teknolojik yenilikler HBYS (Hastane Bilgi Yönetim Sistemi) ile birlikte sağlık bilişim sistemleri ve dijital hastane kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum sağlık hizmetlerinin sunumu noktasında birçok değişime neden olmuştur. Özellikle sağlık çalışanlarının teknolojide yaşanan değişimlere uyum sağlayabilmesi için hazırlıklı olmaları gerekmektedir (Atkinson vd., 2015: 1039). Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızlı bir dijital dönüşüm süreci yaşanmaktadır (Çoban, 2019: 2).

Ülkemizde dijital dönüşüm süreci kapsamında özel ve kamu sektörüne ait sağlık kurumlarında bilişim teknolojileri, dijital hastane ve e-sağlık uygulamaları ile birlikte sağlık hizmetlerinin sunumuna hız kazandırmak, maliyetleri düşürmek, hasta ve çalışan memnuniyetinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte kişilerin refahını yükseltmek, yaşam boyu sağlık kayıtlarını depolamak, korumak ve verilerin bilgiye dönüşümünü sağlamak gibi birçok hizmeti etkili, verimli ve kaliteli bir şekilde vermek için bilişim teknolojilerini yoğun bir şekilde kullanmaktadır (Kuo vd.,2016: 2).

Sağlık işletmelerinde dijital hastaneye dönüşüm süreci ile birlikte dijital hastane uygulamalarının ve e-sağlık uygulamalarının yoğun bir şekilde kullanılması kurum ile hasta arasında iletişim ve etkileşimi de önemli ölçüde artırmaktadır. Teknolojiye hazır bulunuşluk insanların yeni teknolojileri benimseme ve kullanma eğilimlerine atıfta bulunduğundan, özellikle sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk noktasında aralarında farklılıklar olması beklenmektedir (Melas vd., 2014: 673). Bu noktada özellikle doktorların teknolojiye hazır bulunuşluk noktasında diğer sağlık çalışanlarına göre farklılaştığı görüşü hâkimdir. Bu farklılıklarının sebebi olarak uzmanlık düzeyi, eğitim, görev ve sorumlukları gibi faktörler görülmektedir (Campbell vd., 2001; Bhattacharjee ve Hikmet, 2007; Melas vd., 2011). Özellikle kullanılan teknoloji ve teknik altyapı göz önünde bulundurulduğunda sağlık kurumları teknoloji yoğun hizmet veren işletmelerdir. Verilen sağlık hizmetlerinin aksamadan sürekliliğinin korunması kapsamında teknolojinin etkili bir şekilde kullanılması, benimsenmesi ve yeni gelişen teknolojilere hazır olunması gerekmektedir. Bunun içinde teknolojiyi doğru ve etkili bir şekilde kullanabilen sağlık çalışanlarının olması hizmetin kalitesi açısından belirleyici olabilmektedir (Odlum, 2015: 314). Sağlık kurumlarında hizmet sunumunda teknolojinin genişleyen rolü göz önünde bulundurulduğunda sağlık çalışanlarının dijital dönüşüm sürecinde teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının yüksek olması gerekmektedir.

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının dijital hastane kapsamında kullanılan teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun dijital hastaneye dönüşüm sürecinde olan bir kamu hastanesinde gerçekleştirilen bir araştırma ile tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda mevcut çalışmanın amacı dijital hastaneye dönüşüm sürecindeki bir kamu hastanesinde görev yapan sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk düzeylerini tespit etmektir. Aynı zamanda araştırma kapsamındaki sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği test edilerek elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

2.LİTERATÜR TARAMASI

2.1.Dijital Hastane

Bilgi çağının başlamasıyla hız kazanan teknolojik gelişmeler sağlık sektörünün de bu dijitalleşme sürecine uyumlu hale gelmesini zorunlu hale getirmiştir. Dijital hastane, tıbbi ve tıbbi olmayan tüm süreçlerde bilişim

teknolojilerinin kullanıldığı, bütün iletişim araçları, tıbbi cihaz ve bilgi sistemlerinin birbiriyle uyumlu olduğu, sağlık çalışanlarının hastane içi veya dışından verilere ulaşımını sağlayan bir hastane modelidir (Sağlık Bakanlığı, 2014).

Avaner ve Avaner'in (2018) dijital hastaneyi; bütün tıbbi cihazların bilgi yönetim sistemine bağlı olduğu ve veri gönderebildiği, çalışan ve hastaların onamları doğrultusunda verilere hastane içi ve dışından erişilebildiği entegre sağlık hizmeti sunan bir hastane modeli olarak açıklamışlardır. Dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık kurumlarının bazı kriterleri yerine getirebilmesi gerekmektedir. Bu noktada sağlık kurumlarının denetim ve kontrollerinin yapılarak dijital hastane teknik alt yapısına uygun olup olmadığı HIMMS (Healthcare Information and Management Systems Society - Sağlık Bilgi ve Yönetim Sistemleri Topluluğu) adlı kuruluş tarafından EMRAM akreditasyon modeli kullanılarak yapılmaktadır. Bu model ile hastaneler 1 ile 7 arasında derecelendirerek dijital sürecini altıncı ve yedinci seviyeye kadar tamamlamış hastaneler belgelendirilmektedir Tüfekçi vd., 2017: 150). Hali hazırda sağlık kurumları EMRAM ve HIMSS işbirliğiyle iş süreçlerinin dijitalleşmesi ve dijital hastane olma noktasında önemli adımlar atmıştır. Entegre dijital hastanenin sahip olduğu çok çeşitli teknolojik sistemler ve bilgi sistemleri söz konusudur (Ak, 2013: 5).

Genel olarak entegre bir dijital hastanenin temel bileşenleri içinde; akıllı kart, hastane otomasyon programı, PACS (Görüntü Saklama ve İletişim Sistemleri) sistemi, ilaç yönetim sistemi, robotik cerrahi sistemi, RFID (Radyo Frekansı ile Tanımlama Teknolojisi), iletişim ve bilgi sistemleri, bina yönetim sistemleri, doküman yönetim sistemi vb. teknolojik bütün sistemlerle beraber e-sağlık uygulamaları yer almaktadır (Ak, 2013: 5).

2.2. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk

Teknoloji Yunanca pratik, yetenek, zanaat ve sanat anlamlarına gelen "tekhne" ve süs, bilgi anlamlarına gelen "logos" kelimelerinden oluşan bir kavramdır. Antik-Helenistik Yunan dönemlerinde ise "bilgiden gelen sanat" ve "felsefe" anlamlarında kullanılmıştır (Ural, 2015: 138). Günümüzde ise teknoloji, "uygulamalı alanlarda bilimsel bilginin sistemli bir şekilde uygulanması" olarak tanımlanmaktadır (Aksoy ve Akbulut, 2016: 5).

Hazır bulunuşluk, herhangi bir faaliyette bulunabilmek için duyuşsal, bilişsel, psikolojik ve sosyal olarak bireyin hazır olma durumunu ifade eder (Sönmez vd. 2015: 307). Teknolojik yeniliklerin başarılı bir şekilde benimsenmesi ve uygulamaya konması, kişinin kendi gereksinimlerine bağlı sağlanabilecek yüksek düzeyde bir kabul etme eğilimini gerektirir (Wilkowska vd., 2012: 2073). Hazır bulunuşluk, farklı durumlar karşısında farklı şeylere hazır olma durumunu ifade eder (Dockett ve Perry, 2002: 72). Fidan'a (1986) göre hazır bulunuşluk, bireylerin belirli bir alanda almış oldukları eğitim bir davranış değiştirme süreci olduğu için, bu sürecin başlangıcı ve bitişi arasındaki farkın ortaya konması gerekmektedir. Bu da öğrenme ve geliştirme sürecinde mevcut durumu ve istenilen seviyeye ulaşıp ulaşılamadığını objektif olarak gösterecektir (Fidan, 1986: 195-196). Bu açıdan bakıldığı zaman hazır bulunuşluk seviyesi kişinin almış olduğu eğitim ve öğretim faaliyetlerine göre önemli ölçüde değişebilmektedir. Kişinin hazır bulunuşluk düzeyi bir durum karşısında öğrenmenin temelini oluşturmaktadır. Böylece değişen bir durum karşısında hazır olunmadığı zaman o alanda öğrenmenin gelişmesi de mümkün olmayacaktır (Mertoğlu, 2020: 59).

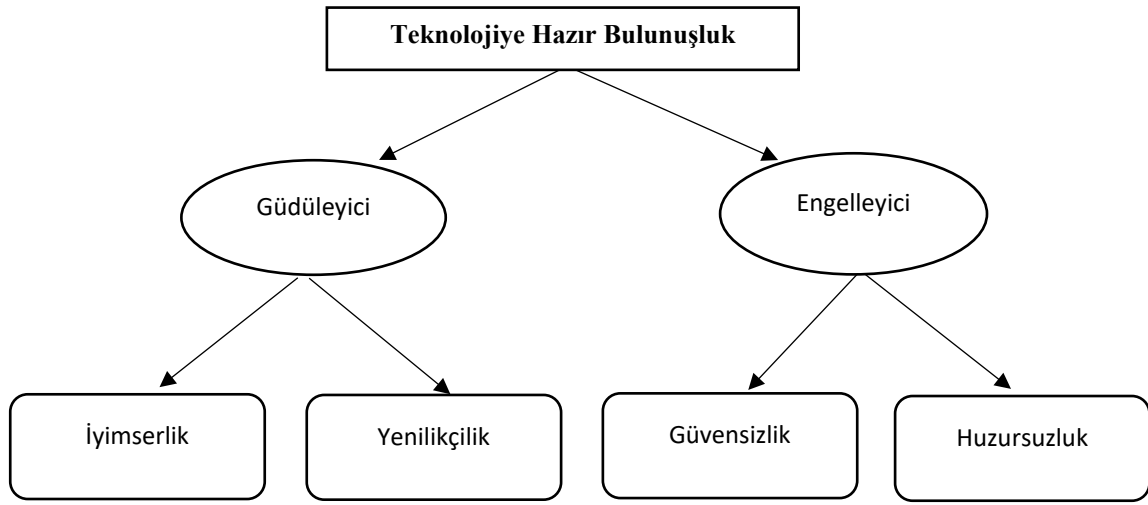
Teknolojiye hazır bulunuşluk ise bireylerin belirli amaç ve hedeflere ulaşmak için yeni teknolojileri kullanma eğilimlerini ve inançlarını kapsamaktadır. Bu inançlar bireyin teknolojiyi kullanma yeterliliğinden bağımsız olarak bu teknolojiyi benimseme, kabullenme ve onunla etkileşime geçme eğilimini belirler. Parasuraman'a (2000) göre teknolojiye hazır bulunuşluk "insanların iş ve gündelik yaşamlarındaki amaç ve hedeflerini başarılı bir şekilde ortaya koyabilmek için yeni teknolojileri kullanabilme ve benimseme eğilimi" olarak tanımlanmaktadır (Parasuraman, 2000: 308).

Parasuraman ve Colby (2001) tarafından yapılan bir diğer tanımlamaya göre teknolojiye hazır bulunuşluk, bireylerin teknolojiyi kullanmaya karşı olumlu ve olumsuz duyguların birleşiminden oluşan bir durumdur. Bu noktada işletmelerin teknolojiye yönelik stratejiler geliştirmesinde hem çalışanların hem de müşterilerin teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının bilinmesi önemli olmaktadır.

Lin vd. (2007) teknolojiye hazır bulunuşluğu “bireyin teknolojiyi kullanma eğilimini belirleyen güdüleyici ve engelleyici durumlardan kaynaklanan zihinsel bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Teknolojiye hazır olma durumu bir yeterlilik ölçüsü olarak değil, zihinsel bir değerlendirme durumu olarak ele alınmaktadır (Lin vd., 2007: 643).

“Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Teorisi” Parasuraman (1996) yaptığı çalışma ile ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre teknolojinin hizmet sunumu noktasında oldukça önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Teknolojinin bu önemi dikkate alınarak bireylerin hizmet sunumu noktasında teknolojik cihazları ve uygulamaları kullanmaya hazır bulunuşluk durumlarının anlaşılması gerekmektedir (Massey vd., 2007: 281). Sağlık hizmetleri sektöründe bilişim teknolojileri, dijital hastane ve e-sağlık gibi teknolojilerin kullanım düzeylerinde sağlık çalışanları arasında farklılıklar olabilmektedir. Bu teknolojilerin en iyi şekilde kullanılabilmesi için yeni teknolojilere hazır olunması gerekmektedir. Çünkü sağlık çalışanlarının yeni teknolojilere yönelik bilgi düzeyleri ve hazır olma durumları verilen sağlık hizmetinin kalite ve başarısını önemli ölçüde etkilemektedir.

Şekil 1’de görüldüğü üzere Teknolojiye Hazırlık Endeksi (TRI) 4 alt boyutta ele alınmaktadır. Bunlar; güdüleyici (iyimserlik, yenilikçilik), engelleyici (rahatsızlık, güvensizlik) boyutlarıdır (Parasuraman, 2000: 310-314).



Şekil 1. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk

Kaynak: (Caisson vd., 2008: 284).

İyimserlik, teknolojiye olumlu bir bakış açısı ile yaklaşmakta ve teknolojiyi kullanan kişiye etkinlik, verimlilik, esneklik ve kontrol imkânı sağlamaktadır. Yenilikçilik, kişinin teknolojik yenilikler noktasında öncü olma eğilimi göstermektedir. Rahatsızlık, kişinin teknolojiyi kullanma noktasında kontrol eksikliğine olan inancıdır. Güvensizlik, kişinin teknolojinin doğru ve güvenli bir şekilde çalışabilme yeteneğine olan inançsızlık ve şüpheciliktir. Bu boyutlar kişinin teknolojiyi kullanma ve benimseme eğilimlerini etkilemektedir (Odlum, 2016: 315).

İlgili alan yazın incelendiğinde Parasuraman (2000) tarafından geliştirilen TRI-Teknolojiye Hazır Bulunuşluk ölçeğinin farklı coğrafyalarda birçok araştırmada kullanıldığı görülmektedir. Tsiriktsis (2004) Parasuraman’ın teknolojiye hazırlık sınıflandırmasını test etmek ve genişletmek amacıyla yerel halkın teknolojiye hazır bulunuşluklarını ölçmeye yönelik çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonucunda yaş grubu, eğitim durumu, cinsiyet ve gelir durumu gibi değişkenlere göre yerel halkın teknolojiye hazır bulunuşluk durumları arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Andaleeb vd., (2010) uzaktan eğitim öğrencilerine yönelik yaptıkları çalışmada yaş grubu değişkenine göre katılımcıların teknolojiye hazır bulunuşluk düzeyi değerlendirilmiştir. Bu çalışma sonucunda katılımcıların yaş grubu değişkenine göre teknolojiye hazır bulunuşluk durumları arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Çalhan ve Kılıçhan (2018) mutfak şeflerinin teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının değerlendirilmesine yönelik yapmış oldukları çalışmada katılımcıların yaş grubu değişkeni hariç diğer demografik özelliklere göre

anlamli farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Shonhe (2019) Botsvana’da kütüphanecilere yönelik yapmış olduğu çalışmada çalışanların teknolojiye hazır bulunuşluk düzeylerinin yüksek olduğu aynı zamanda Kuo vd. (2013) hemşirelerin teknolojiye hazır bulunuşluklarının mobil tıbbi kayıt sistemlerini kabulüne etkisini ortaya koymaya yönelik yaptıkları çalışmada hemşirelerin teknolojiyi kabulünü güdüleyici faktörlerin (iyimselik, yenilikçilik) olumlu, engelleyici faktörleri (rahatsızlık, güvensizlik) olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Caison vd., (2008) hemşirelerin teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmeye yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada Teknolojiye Hazırlık Endeksinden (TRI) faydalanmışlardır. Bu çalışma sonucunda hemşirelerin demografik özelliklere göre teknolojiye hazır bulunuşluk durumları arasında istatistiki olarak anlamli farklılık tespit edilmemiştir. Caison vd., (2008) yapmış olduğu bu çalışma ile birlikte Teknolojiye Hazırlık Endeksinin kısıtlılıklarını değiştirmiş ve sadece tüketicilere yönelik uygulamalardan ziyade sağlık hizmetleri sektöründe de uygulanmaya uygun olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Jaafar vd.,(2007) Malezya’daki inşaat sektörü yöneticilerine yönelik yaptıkları çalışmada Teknolojiye Hazırlık Endeksinden (TRI) faydalanmışlardır. Bu çalışma sonucunda katılımcıların demografik özelliklere göre teknolojiye hazır bulunuşluk durumları arasında anlamli farklılık tespit edilmemiştir.

Araştırmanın temel hipotezleri ve alt hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Hipotez 1a: Dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumları cinsiyete göre anlamli farklılık göstermektedir

Hipotez 1b: Dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumları medeni duruma göre anlamli farklılık göstermektedir

Hipotez 1c: Dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumları yaşa göre anlamli farklılık göstermektedir

Hipotez 1d: Dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumları unvana göre anlamli farklılık göstermektedir

Hipotez 1e: Dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumları eğitim durumuna göre anlamli farklılık göstermektedir

Hipotez 1f: Dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumları çalışma süresine göre anlamli farklılık göstermektedir

3.METODOLOJİ

3.1.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışma dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını değerlendirmek amacıyla yapılmış ve veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma Nisan-Mayıs 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Kayseri ilinde faaliyet gösteren dijital hastane dönüşüm sürecindeki bir sağlık kurumunda görev yapan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Bu kurumda çalışan 2.500 sağlık personelinden 500 kişi tesadüfi olarak seçilerek anket uygulanmış olup eksik veri ve hatalı kodlamalar nedeniyle 340 anket değerlendirmeye alınmıştır. Özdamar (2003) tarafından geliştirilen örneklem büyüklüğü belirleme formülüne göre %95 güven aralığının da 340 katılımcı istatistiksel olarak değerlendirilme açısından yeterli olarak kabul edilmiştir.

3.2.Ölçekler

Anket; 2 bölüm ve 42 ifadeden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmeye yönelik Parasuraman (2000) tarafından geliştirilen, Başgöze (2010) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının yapıldığı 36 ifadeden oluşan Teknolojiye Hazır Olma Ölçeği (TRI-Technology Readiness Index-Techqual) kullanılmıştır. Ölçek 5’li Likert (Kesinlikle Katılmıyorum (1)- Katılmıyorum (2)- Kararsızım (3)- Katılıyorum (4)- Kesinlikle Katılıyorum (5)) türünde bir ölçektir. Teknolojiye

hazır bulunuşluk ölçeğinden alınacak en düşük puan 36, en yüksek puan 180'dir. Ölçekte olumsuzluk ifade eden maddeler ters kodlanarak analiz edilmiştir. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini; cinsiyet, yaş grubu, medeni durum, eğitim durumu, unvan ve kurumdaki çalışma sürelerini belirlemeye yönelik 6 ifade yer almaktadır.

Elde edilen verilerin istatistiksel analizinde SPSS (Statistical Package of Social Sciences) 22,0 kullanılmıştır. Teknolojiye hazır bulunuşluk ölçeğinin güvenilirliği Cronbach's Alpha değeri 0,933 olarak ölçülmüştür. Bu sonuca göre teknolojiye hazır bulunuşluk ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu söylenebilir. Verilerin çarpıklık-basıklık (*skewness- kurtosis*) değerleri ± 1 sınırları içinde olduğu ve toplanan verinin normal dağılım göstermesi nedeniyle parametrik testler kullanılmıştır. Demografik bilgilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiş olup tespit edilen farklılıkların değerlendirilmesinde ANOVA ve *t-testi* analizlerinden yararlanılmıştır.

4.ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 1'de araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik özelliklerine göre frekans ve yüzde dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	n	%
Cinsiyet		
Kadın	179	52,6
Erkek	161	47,4
Medeni Durum	n	%
Evli	182	53,5
Bekâr	158	46,5
Yaş Gurubu		
18-25	89	26,2
26-35	131	38,5
36-45	79	23,2
46 ve üzeri	41	12,1
Unvan		
Doktor	42	12,4
Hemşire	106	31,2
Sağlık Teknisyeni/Teknikeri	124	36,5
Sağlık Memuru	68	20,0
Eğitim Durumu		
Lise	82	24,1
Ön Lisans	91	26,8
Lisans	102	30,0
Yüksek Lisans ve Üzeri	65	19,1
Çalışma Süresi		
1 yıldan az	62	18,2
1-5 yıl	85	25,0
6-10 yıl	92	27,1
10 yıl ve üzeri	101	29,7

n=340

Araştırmaya katılan 340 kişinin %52,6'sı kadın, %53,5'i evli, %38,5'i 26-35 yaş grubunda, %36,5'i sağlık teknisyeni/teknikeri unvanında, %30'unun lisans mezunu ve %29,7'sinin 10 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip sağlık çalışanlarından oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2'de dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk düzeylerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmektedir.

Tablo 2. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumuna İlişkin Bulgular

	n	Maksimum	Minimum	Ortalama	Std. Sapma
Teknolojiye Hazır Bulunuşluk	340	172	67	117	21,251

Teknolojiye hazır bulunuşluk ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 36, en yüksek puan 180'dir. Elde edilen verilere bakıldığında teknolojiye hazır bulunuşluk bakımından en düşük puanın 67, en yüksek 172 olduğu görülmektedir. Sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamaları ($\bar{x}=117$) bulunmuştur. Bu bulgular ışığında sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk düzeylerinin ortanca değer üzerinde olduğu gözlenmiştir.

Tablo 3'te dijital hastaneye dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için *t-testi* yapılmıştır.

Tablo 3. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumunun Cinsiyet Değişkenine Göre *t-testi* Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Teknolojiye	Kadın	179	3,10	,539		
Hazır Bulunuşluk	Erkek	161	3,40	,604	-4,85	,000

n:340; Anlamlılık düzeyi $p<0,05$; Ölçek: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum.

Yukarıdaki bulgulara göre, sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının cinsiyet değişkeni göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kadın sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamalarının ($\bar{x}=3,10$), erkek sağlık çalışanlarının ortalamalarından ($\bar{x}=3,40$) düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4'te dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının medeni durum değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için *t-testi* yapılmıştır.

Tablo 4. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumunun Medeni Durum Değişkenine Göre *t-testi* Sonuçları

	Medeni Durum	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Teknolojiye	Evli	182	3,39	,609		
Hazır Bulunuşluk	Bekâr	158	3,11	,540	4,51	,000

n:340; Anlamlılık düzeyi $p<0,05$; Ölçek: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum.

Yukarıdaki tablo sonuçlarına göre, sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının medeni durum değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bekâr sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamalarının ($\bar{x}=3,11$), evli sağlık çalışanlarının ortalamalarından ($\bar{x}=3,39$) düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 5'te dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının yaş grubu değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Tablo 5. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumunun Yaş Grubu Değişkenine Göre ANOVA Test Sonuçları

	Yaş Grubu	n	Ortalama	Standart Sapma	f	p	Fark
Teknolojiye	18-25	89	3,42	,569			
Hazır	26-35	131	3,50	,541	8,440	,000	1>3
Bulunuşluk	36-45	79	3,15	,560			1>4
	46 ve üzeri	41	2,91	,684			2>4

n:340; Anlamlılık düzeyi $p<0,05$; Ölçek: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum.

Analizde öncelikle varyansın homojenliğini test etmek için *Levene* testi yapılmış olup ($p=0,199$; $p>0,05$) varyansın homojen dağılım gösterdiği ortaya konmuştur. Elde edilen verilere göre sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının yaş grubu değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=8,440$; $p=0,000$; $p<0,05$). Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Post-Hoc analizi yapılmıştır. Buna göre, 18-25 yaş grubundaki sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamaları ($\bar{x}=3,42$), 36-45 yaş grubu ($\bar{x}=3,15$) ve 46 yaş ve üzeri ortalamalarından ($\bar{x}=2,91$) yüksek bulunmuştur. 26-35 yaş grubu sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamalarının ($\bar{x}=3,30$), 46 yaş ve üzeri ortalamalarından ($\bar{x}=2,91$) anlamlı düzeyde yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 6'da dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının unvan değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Tablo 6. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumunun Unvan Değişkenine Göre ANOVA Test Sonuçları

	Unvan	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Fark
Teknolojiye Hazır Bulunuşluk	Doktor	42	3,68	,483	11,026	,000	1>2
	Hemşire	106	3,15	,570			1>3
	Sağlık Tekn. /Teknikeri	124	3,27	,577			1>4
	Sağlık Memuru	68	3,10	,583			

n:340; Anlamlılık düzeyi $p<0,05$; Ölçek: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum.

Varyansın homojenliğini test etmek için *Levene* testi sonuçları ($p=0,871$; $p>0,05$) homojen dağılım gösterdiğini göstermektedir. Elde edilen verilere göre sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının unvan değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=11,026$; $p=0,000$; $p<0,05$). Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Post-Hoc analizi yapılmıştır. Buna göre, Doktor unvanına sahip sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamalarının ($\bar{x}=3,68$), sağlık teknisyeni/teknikeri ($\bar{x}=3,27$), hemşire ($\bar{x}=3,15$) ve sağlık memuru ($\bar{x}=3,10$) unvanına sahip sağlık çalışanlarının ortalamalarından yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 7'de dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının eğitim durumu değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Tablo 7. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumunun Eğitim Durumu Değişkenine Göre ANOVA Test Sonuçları

	Eğitim Durumu	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Fark
Teknolojiye Hazır Bulunuşluk	Lise	82	3,17	,638	15,004	,000	4>1
	Ön Lisans	91	3,07	,508			4>2
	Lisans	102	3,21	,560			4>3
	Yüksek Lisans ve Üzeri	65	3,65	,501			

n:340; Anlamlılık düzeyi $p<0,05$; Ölçek: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum.

Varyansın homojenliğini test etmek için *Levene* testi yapılmış ($p=0,06$; $p>0,05$) ve varyansın homojen dağılım gösterdiği görülmüştür. Elde edilen verilere göre sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının eğitim durumu değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=15,004$; $p=0,000$; $p<0,05$). Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Post-Hoc analizi yapılmıştır. Buna göre, yüksek lisans ve üzeri eğitime sahip sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamalarının ($\bar{x}=3,65$), lisans ($\bar{x}=3,21$), ön lisans ($\bar{x}=3,07$) ve lise ($\bar{x}=3,17$) düzeyinde eğitime sahip sağlık çalışanlarının ortalamalarından yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 8’de dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının çalışma süresi değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Tablo 8. Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumunun Çalışma Süresi Değişkenine Göre ANOVA Test Sonuçları

	Çalışma Süresi	n	Ortalama	Standart Sapma	F	p	Fark
Teknolojiye Hazır Bulunuşluk	1 yıldan az	62	3,49	,551	8,369	,000	1>4
	1-5 yıl	85	3,28	,590			2>4
	6-10 yıl	92	3,28	,550			3>4
	10 yıl ve üzeri	101	3,04	,587			

n:340; Anlamlılık düzeyi $p<0,05$; Ölçek: 1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum.

Varyansın homojenliğini test etmek için *Levene* testi yapılmış ($p=0,860$; $p>0,05$) ve varyansın homojen dağılım gösterdiği gözlenmiştir. Elde edilen verilere göre sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının çalışma süresi değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur ($F=8,369$; $p=0,000$; $p<0,05$). Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Post-Hoc analizi yapılmıştır. Buna göre, 10 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk ortalamalarının ($\bar{x}=3,04$), 1 yıldan az ($\bar{x}=3,49$), 1-5 yıl ($\bar{x}=3,28$) ve 6-10 yıl ($\bar{x}=3,28$) çalışma süresine sahip sağlık çalışanlarının ortalamalarından düşük olduğu tespit edilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dijital hastane dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada sağlık çalışanlarının çoğunluğunun 26-35 yaş grubu, hemşire unvanına sahip, lisans düzeyinde eğitim almış, 10 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip, kadın ve evli sağlık çalışanlarından oluştuğu tespit edilmiştir.

Çalışmada dijital dönüşüm sürecinde sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk düzeyleri ortalama değerinde yüksek bulunmuştur. Buna göre sağlık çalışanlarının dijital hastane dönüşüm sürecinde yeni gelişen teknolojilere hazır oldukları söylenebilir. Shonhe (2019) tarafından teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmeye yönelik yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmada sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının demografik özelliklere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği test edilmiş ve yapılan analizler sonucunda sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun cinsiyet, medeni durum, yaş grubu, unvan, eğitim durumu, çalışma süresi değişkenlerine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, araştırma hipotezlerinden H1a, H1b, H1c, H1d, H1e, H1f hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre erkek sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk düzeyleri kadınlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerin teknolojik cihazlara ve yeniliklere kadınlara göre daha yatkın ve ilgili olmaları nedeniyle hazır bulunuşluklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Summak vd. (2010), Macnevin vd. (2021) ve Victorino vd. (2009) tarafından teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmeye yönelik yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. 18-25 yaş grubundaki sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşlukları orta ve ileri yaş gruplarındaki sağlık çalışanlarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Özellikle ileri yaş grubundaki sağlık çalışanlarının yeni tıbbi cihaz ve donanımlara yeterince hazır olmamaları ve değişime direnç göstermeleri nedeniyle teknolojiye hazır bulunuşluklarının düşük olduğu söylenebilir. Andaleeb vd. (2010), Tsiriktsis (2004) ve Çalhan ve Kılıçhan (2018) tarafından teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmeye yönelik yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Doktor unvanına sahip sağlık çalışanlarının diğer sağlık çalışanlarına göre teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Doktorların eğitim düzeylerinin yüksek olması, sürekli teknolojik cihaz ve donanımlarla işlem yapıyor olması ve yeni teknolojileri deneme ve kolay ulaşım imkânına olması nedeniyle teknolojiye hazır bulunuşluklarının yüksek olduğu söylenebilir. Parlaklıç (2020) tarafından

doktorların teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmeye yönelik yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Eğitim durumu yüksek lisans ve üzeri olan sağlık çalışanlarının teknolojiye hazır bulunuşluk düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sağlık çalışanların sağlık hizmeti sunumu noktasında kaliteli, etkili ve doğru hizmet verebilmesi için kullanmış olduğu teknolojik cihaz ve donanımları kullanmaya hazır olması ve bunun sağlanabilmesi içinde gerekli eğitimleri almış olması gerekmektedir. Eğitim düzeyleri yükseldikçe yeniliklere bakış açılarının değişmesi, yeniliklere uyum sağlaması ve bu teknolojilere yönelik bilgisinin artması nedeniyle hazır bulunuşluklarının arttığı söylenebilir. Tsiriktsis (2004) ve Parlakkılıç (2020) tarafından teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmeye yönelik yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Sağlık çalışanlarının çalışma süreleri arttıkça teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının azaldığı tespit edilmiştir. Özellikle çalışma süreleri 10 yıl ve üzeri olan sağlık çalışanlarının yaşlarının ilerlemesi, karmaşık teknolojilere aşina olmaması, daha önce hiç kullanmamış olması ve rutin işlerinin daha karmaşık ve zor hale geleceğini düşündükleri için yeni gelişen teknolojilere karşı direnç gösterdikleri için teknolojiye hazır bulunuşluklarının azaldığı söylenebilir.

Çalışmanın uygulayıcılara yönelik önemli çıktıları; özel veya kamu sağlık sektöründe faaliyet gösteren, dijital hastane dönüşüm sürecinde olan sağlık kurumu yöneticilerinin özellikle dönüşümle birlikte gelecek teknolojik tıbbi cihaz ve yazılımların kullanımına yönelik olarak teknolojiye hazır bulunuşluk düzeyleri düşük olan kadın, çalışma süresi 10 yıldan fazla ve ileri yaş grubundaki sağlık çalışanlarının eğitim ihtiyaçlarını göz ardı etmemeleri gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte, dijital hastane dönüşüm sürecinde kadın, çalışma süresi 10 yıldan fazla olan ve ileri yaş grubundaki sağlık çalışanlarının teknolojik tıbbi cihaz ve yazılımların etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi, değişime direnç göstermemesi ve sürece uyum sağlaması için tedarikçi firma tarafından süreç devam ederken oryantasyon eğitimi ve uygulamalı demo eğitimlerin verilmesinin önemli olduğu görülmektedir. Dijital hastaneler birçok farklı bileşeni bünyesinde bulunduran bütüncül bir sistemdir. Dolayısıyla dijital hastaneye dönüşüm sürecinde olan sağlık kurumunda öncelikle fizibilite çalışmalarının yapılıp, teknik ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi ve bilgi işlem personel sayısının artırılması gerekmektedir. Sonrasında tıbbi yazılım ve donanımları kullanacak sağlık personellerinin sistemi kullanımı ve ortaya çıkabilecek arızaların giderilmesi noktasında da teknik eğitim verilmesinin tıbbi hataların en aza indirilmesi noktasında önemli olduğu görülmektedir.

Çalışma sağlık sektöründe dijital hastaneye dönüşüm sürecindeki bir sağlık kurumunda sağlık çalışanlarına yönelik olarak yapılmıştır. Daha sonra yapılacak çalışmalar sağlık kurumunda hizmet veren sağlık çalışanları dışında diğer çalışanların özelinde yinelenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik olarak aynı veri toplama aracı ile farklı bölgelerdeki dijital hastane dönüşüm sürecindeki sağlık kurumlarında çalışmaların yapılması önerilebilir. Farklı bölgelerde yapılacak olan bu çalışmaların sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları karşılaştırılarak aralarındaki benzerlikler veya farklılıklar ortaya konabilir. Bunun dışında, teknolojiye hazır bulunuşluk değişkeni ile birlikte ikinci bir değişken olarak kişilik özellikleri veya tekno-stres değişkenleri eklenerek çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ak, B. (2010), Tıp Bilişiminde Mobilite Uygulamaları, Muğla Üniversitesi, Akademik Bilişim 10- XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, ss.1-9.
- Aksoy, B. (2012). Bilgi teknolojileri ve yeni çalışma ilişkileri. *Ege Akademik Bakış*, 12(3), 401-414.
- Aksoy, M. ve Akbulut, B. A. (2016). Restorantlardaki Teknolojik Yeniliklerin Deneyim Pazarlaması Açısından Değerlendirilmesi. 2. Eurasia Tourism Congress, Konya. https://www.researchgate.net/publication/310994877Restorantlardaki_Teknolojik_Yeniliklerin_Deneyim_Pazarlamasi_Acisindan_Degerlendirilmesi_Assessment_of_the_Technological_Innovations_in_Restaurants_in_terms_of_Experience_Marketing.
- Andaleeb, A. A., Idrus, R. M., Idrus, I. ve Mokaram, A.K. (2010). "Technology Readiness Index (TRI) among USM Distance Education Students According to Age". *International Journal of Social Sciences*, 5(3), ss.189-192.
- Atkinson, K.M., Ducharme, R., Westeinde, J., Wilson, S. E., Deeks, S.L., Pascali, D. and Wilson, K. (2015). "Vaccination Attitudes and Mobile Readiness: A Survey of Expectant and New Mothers". *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 11(4), ss.1039- 1045.
- Avaner, T. ve Avaner, E., (2018), "Yazılım Teknolojileri ve Sağlık Yönetimi: HIMSS ya da Dijital Hastane Hizmetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Yasama Dergisi*, 37,ss. 5-28.

- Bhattacharjee, A. ve Hikmet, N. (2007). "Physicians' Resistance Toward Healthcare Information Technology: A Theoretical Model And Empirical Test". *European Journal of Information Systems*,16(6), ss.725–737.
- Bingöl, D. (2006). İnsan Kaynakları Yönetimi, 6.Baskı, Arıkan Basım, Erzurum.
- Caison, A. L., Bulman, D., Pai, S. ve Neville, D. (2008). "Exploring The Technology Readiness of Nursing and Medical Students at A Canadian University". *Journal of Interprofessional Care*, 22(3), 283-294.
- Campbell J.D., Harris, K.D. ve Hodge, R. (2001) "Introducing Telemedicine Technology To Rural Physicians And Settings". *The Journal of Family Practice* 50(5), ss.419–424.
- Çoban, İ. (2019). *Teknolojik Değişimin Hastane Çalışanları Üzerine Etkileri: Bir Devlet Hastanesi Örneği*, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli.
- Dockett, S. and Perry, B. (2002). "Who's Ready for What? Young Children Starting School". *Contemporary Issues in Early Childhood*, 3(1), 67-89
- Fidan, N. (1986). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Kadioğlu Yayıncılık.
- Jaafar, M., Ramayah, T., Abdul-Aziz, A. R. ve Saad, B. (2007). "Technology Readiness Among Managers of Malaysian Construction Firms". *Engineering Construction & Architectural Management*, 14(2), ss.180-191.
- Kuo, K. M., Liu, C. F., & Ma, C. C. (2013). "An Investigation Of The Effect Of Nurses' Technology Readiness On The Acceptance Of Mobile Electronic Medical Record Systems". *BMC Medical Informatics And Decision Making*, 13(1), ss.1-14.
- Lin, C.-H., Shih, H.-Y. ve Sher, P.J. (2007). "Integrating technology readiness into technology acceptance: The TRAM model". *Psychology and Marketing*, 24(7), 641- 657.
- MacNevin, W., Poon, E. & Skinner, T. (2021). "Technology Readiness Of Medical Students And The Association Of Technology Readiness With Specialty Interest". *Canadian Medical Education Journal / Revue canadienne de l'éducation médicale*, 12(2), ss.31–41. <https://doi.org/10.36834/cmej.70624>.
- Massey, A. P., Khatri, V. ve Montoya-Weiss, M. M. (2007). "Usability of Online Services: The Role of Technology Readiness and context". *Decision Sciences*, 38(2), 277-308.
- Melas, C. D., Zampetakis, L. A., Dimopoulou, A., ve Moustakis, V. S. (2014). "An Empirical Investigation Of Technology Readiness Among Medical Staff Based In Greek Hospitals". *European Journal of Information Systems*, 23(6), ss.672-690.
- Melas, C., Zampetakis, L.A., Dimopoulou, A. ve Moustakis, V. (2011) ."Modeling the acceptance of clinical information systems among hospital medical staff: an extended tam model". *Journal of Biomedical Informatics* 44(4), ss.553–564.
- Mertoğlu, S. (2020). *Sağlık Çalışanlarının Hastanelerde Bilişim Teknolojilerine Yönelik Tutumları ve Hazırbulunuşluk Seviyelerinin Bireysel Performansa Etkisinin Değerlendirilmesi*, Hacette Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, Doktora Tezi. Ankara.
- Odlum, M. (2016). "Technology Readiness of Early Career Nurse Trainees: Utilization of the Technology Readiness Index (TRI)", *Nursing Informatics*, doi:10.3233/978-1-61499-658-3-314.
- Parasuraman, A. (2000). Technology readiness index (TRI) a multiple-item scale to measure readiness to embrace new technologies. *Journal of Service Research*, 2(4), 307-320.
- Parasuraman, A. ve Colby C. L. (2001). *Technoready marketing: How and why your customers adopt technology*. New York: Free Press.
- Parasuraman, A. ve Colby, C. L. (2014). An updated and streamlined technology readiness Index: TRI 2.0. *Journal of Service Research*, 18(1), 59-74.
- Parlakılıç, A. (2020). "Evaluation of Physicians' Information Technology Readiness". *Euras J Fam Med*. 9(3), ss.170-175. doi:10.33880/ejfm.2020090308.
- Sağlık Bakanlığı, 2014. <https://dijitalhastane.saglik.gov.tr/TR,5007/dijital-kagitsiz-hastane-nedir.html> Erişim Tarihi: 10.05.2021.
- Shonhe, L. (2019). "An Assessment of the Technology Readiness of Public Librarians in Botswana", *Global Knowledge, Memory and Communication*, 68,(4), ss.275-287.

- Sönmez, E. ve Akgül, H. (2015). “Üniversite öğrencilerinin teknolojiye hazır bulunuşluk düzeyi ve kişilik özellikleri arasındaki ilişki: Erciyes Üniversitesi örneği”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), ss.305-327
- Summak, M. S, Bağlıbel, M. ve Samancıoğlu, M. (2010). “Technology Readiness of Primary School Teachers: A Case Study in Turkey”. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, ss.2671-2675.
- Tsikriktsis, Nicos (2004). “A Technology Readiness–Based Taxonomy of Customers A Replication and Extension”. *Journal of Service Research*, 7(1), ss.42-52.
- Ural, N. M. (2015). “Antik Yunan’da ‘Teknik’: Teknoloji Felsefesi Tarihine Genel Bir Bakış,” *Mavi Atlas*, (4) ss.136-144.
- Victorino, L., Karniouchina, E. ve Verma, R. (2009), “Exploring the Use of the Abbreviated Technology Readiness Index for Hotel Customer Segmentation”. *Cornell Hospitality Quarterly*, 50(3), ss.342-359.
- Wilkowska, W., Ziefle, M. ve Alagöz, F. (2012). How User Diversity and Country of Origin Impact the Readiness to Adopt E-Health Technologies: an Intercultural Comparison. IOS Press, Work, 41(1), ss.2072-2080.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Çelik, İ., Suveydas, E. ve Gürses, F. (2022). "Kamu Sendikacılığında Sosyal Medya Kullanımı: Sendika-Paydaş Etkileşimi Üzerine Bir Analiz", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 175-190.

KAMU SENDİKACILIĞINDA SOSYAL MEDYA KULLANIMI: SENDİKA-PAYDAŞ ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ*

İbrahim ÇELİK**, Erkan SUVEYDAS***, Fatih GÜRSES****

Öz

Çalışmada Türkiye’de kamu sendikacılığı perspektifinden sosyal medyada sendika-paydaş etkileşimi araştırma konusu edilmiştir. Araştırmada sendikaların kendilerini ifade etme noktasında en uygun sosyal medya platformu olduğu düşünülen “Twitter” uygulaması, inceleme nesnesi kabul edilmiş ve ilgili literatürde yer alan bir ölçme aracı yardımıyla sendikaların paydaşlarıyla olan etkileşim düzeyinin belirlenebilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu ölçme aracı popülerlik, bağlılık ve yayılma etkinliği gibi alt boyutları bulunan ve alt boyutların toplamından hareketle de paydaşlarla olan etkileşim düzeyinin belirlendiği bir araçtır.

Bu bağlamda, araştırma kapsamında Türkiye’de en çok üyeye sahip ilk üç kamu sendikası konfederasyonu (KESK, MEMUR-SEN ve Türkiye KAMU-SEN) ile bu konfederasyonların genel başkanlarının Twitter hesapları ilgili ölçme aracı vasıtasıyla incelemeye tabi tutulmuştur. Araştırmanın bulgularına göre konfederasyon hesaplarının etkileşim ortalaması 3,66 iken; genel başkanların etkileşim ortalaması ise 9,48’dir. Etkileşim değerleri itibarıyla MEMUR-SEN’in etkileşim değerinin 8,2 ile konfederasyonların ortalamasının çok üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Genel başkanların etkileşim değerleri ele alındığında ise en yüksek etkileşim değerinin 11,73 ile KESK genel başkanı Mehmet BOZGEYİK’te olduğu; BOZGEYİK’i sırasıyla 9,77 ile Türkiye KAMU-SEN genel başkanı Önder KAHVECİ ve 6,94 ile de MEMUR-SEN genel başkanı Ali YALÇIN’ın takip ettiği anlaşılmaktadır. Bulgular göstermektedir ki, araştırmaya dahil edilen sendikaların paydaşlarıyla olan etkileşim düzeyleri oldukça düşüktür.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Sendikacılığı, Sendika-Paydaş Etkileşimi, Sosyal Medya, Twitter, Türkiye.*

THE USE OF SOCIAL MEDIA IN PUBLIC UNIONISM: AN ANALYSIS ON UNION-STAKEHOLDER INTERACTION

Abstract

In the study, the union-stakeholder interaction in social media has been the subject of research from the perspective of public unionism in Turkey. In the research, the "Twitter" application, which is thought to be the most appropriate social media platform for the unions to express themselves, was accepted as the object of examination. In this study, it is aimed to determine the level of interaction of the unions with their stakeholders with the help of a measurement tool in the relevant literature. The relevant measurement set has sub-dimensions such as popularity, commitment and virality effectiveness. Based on the sum of these sub-dimensions, the level of interaction with the stakeholders is determined.

* Bu çalışma XV. Uluslararası Balkan ve Yakın Doğu İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongresinde sunulan ve özet olarak yayınlanan “Türkiye’de Kamu Sendikalarının Sosyal Medyada Paydaşlarıyla Etkileşimi: Twitter Örneği” başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, BURSA.
e-posta:ibrcecik@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4293-1519>)

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, BURSA.
e-posta:suveydas@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8781-9144>)

**** Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İnegöl İşletme Fakültesi, BURSA.
e-posta:fatihgurses@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9922-8571>)

In this context, the Twitter accounts of the first three public union confederations with the highest number of members in Turkey (KESK, MEMUR-SEN and Türkiye KAMU-SEN) and the presidents of these confederations were examined through the relevant measurement tool. According to the findings of the research, the interaction average of the confederation accounts was 3,66; the interaction average of the general presidents is 9,48. According to the interaction values, it is understood that the interaction value of MEMUR-SEN is 8,2, much higher than the average of the confederations. When the interaction values of the general presidents are evaluated, it is seen that the highest interaction value is 11,73, with KESK general president Mehmet BOZGEYİK. BOZGEYİK is followed by Türkiye KAMU-SEN general president Önder KAHVECİ with 9,77 and MEMUR-SEN general president Ali YALÇIN with 6,94 respectively. As a result, the interaction level of the unions in the research with their stakeholders is quite low.

Keywords: *Public Unionism, Union-Stakeholder Interaction, Social Media, Twitter, Turkey.*

GİRİŞ

Sendikacılığın sanayi devrimi sonrasında İngiltere’de ortaya çıktığı bilinmektedir. Sanayi devrimi akabinde sanayi toplumu adı verilen yeni bir toplum meydana gelmiş, bu yeni toplum yapısı ise bünyesinden işçi sınıfı adı verilen yeni bir sınıf doğurmuştur. İşçi sınıfının gelişimi ve örgütlenmesi neticesinde de bugünkü anlamda sendikalar ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı temelli ve çoğunluğu meslek sendikaları olarak ortaya çıkan dünyadaki bu sendikalaşma sürecini kamu personelinin de sendikalaşması süreci takip etmiştir. Türkiye’deki sendikalaşma süreci ise batıdaki örneklerine nazaran çok daha geç tarihlerde yaşanmıştır.

Sendikalar özellikle demokratik ülkelerin vazgeçilmez kabul edilen örgütlerdir. Öte yandan, uluslararası hukuk bağlamında da sendikal hakların temel bir insan hakkı olduğu (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, m.23/4) kabul edilmektedir. Sendikalar, ücret artış talebi, iş güvencesi, iş güvenliği, işçi sağlığı, emeklilik ve sosyal haklar gibi pek çok alanda çalışanların haklarının güvence altına alınması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi işlevleri bulunan örgütlü yapılardır. O halde, gücünü örgütlü bir topluluk olmaya borçlu olan sendikaların, paydaşlarıyla olan etkileşiminin de kuvvetli olması, etkili bir sendikacılık için çok gerekli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, bilişim teknolojilerinin, internetin ve özellikle de günümüzde sosyal medyanın tüm dünyada kişisel ve kurumsal düzeyde kullanımının yaygınlaşmasının her alanda olduğu gibi sendikacılık ve sendikal faaliyetler üzerinde de bir yansıması olduğu ifade edilebilir. Sosyal medya, etkileşimli web anlamına gelen web 2.0 olgusunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır ve bu niteliğiyle sosyal medyanın sendikalar açısından sendika-paydaş etkileşimi bağlamında ilave katkı sunma potansiyeli bulunmaktadır. Geline durumda sendikaların sosyal medya platformları üzerinden paydaşlarıyla olan etkileşiminin, araştırmaya değer bir konu olarak ortaya çıktığını ifade edebilmek mümkündür.

Bu bağlamda, çalışmada öncelikle dünyada ve Türkiye’de kamu sendikacılığının gelişimi, sendikalar ve bilişim teknolojileri ilişkisi, sosyal medya ve sendika-paydaş etkileşimi ve sosyal medyada paydaş etkileşimine dair ölçüm setleri gibi bir hat üzerinden meselenin teorik arka planı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Akabinde yöntem başlığı altında öncelikle araştırma tanıtılacak ve hemen sonrasında bulgular başlığı ile araştırma kapsamında elde edilen bulgulara yer verilecektir. Çalışmada son olarak ise değerlendirme, sonuç ve öneriler başlığı altında çalışmanın bulguları değerlendirilerek sendikaların Twitter’deki etkileşimine ilişkin sonuçlar ortaya koyulmaya çalışılacak ve sendikaların Twitter hesaplarını nasıl kullanmaları gerektiğine ilişkin öneriler sunulacak çalışmada nihayete erdirilecektir.

1. TEORİK ARKAPLAN

1.1. Kamu Sendikacılığı ve Türkiye

Sendikalar, sanayi devriminin etkisi ile 18. yüzyılın ortaları itibari ile öncelikle İngiltere olmak üzere batılı ülkelerde ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi, mevcut sosyal yapı üzerinde çok etkili olmuş ve o zamana kadar çok belirgin ve etkin olmayan işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır (Yıldırım, 2019). Yaş ve cinsiyet ayırt etmeksizin herkesin çalıştığı, düşük ücret ve ağır çalışma koşullarının olduğu bu ortamda işçiler, çalışma koşullarını iyileştirmek için arayış içerisine girmişlerdir. İlk önce yardım sandıkları ve meslek grupları olarak örgütlenen işçiler daha sonra çalışma ortamı, mesai saatleri, ücret vb. sorunlar ile ilgili taleplerde bulunan sendikalar halini almışlardır.

Ülkemizde sanayi devriminin geç yaşanmasının bir sonucu olarak işçi hareketleri de daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Sendikalar, süreç içerisinde her ne kadar işçi örgütleri olarak ortaya çıksa da değişen çalışma koşulları zaman içerisinde kamu görevlilerinin de sendikalaşma taleplerini ortaya çıkarmıştır. Cerev (2015) bu durumun temel nedenini, “kamu çalışanlarının genel ekonomik durumunun, işçilere kıyasla, zamanla daha kötü hale gelmesi ve kamu çalışanlarının toplumsal statüsünün zaman içerisinde gerilemesi” olarak göstermektedir.

Ülkemizde kamu görevlileri sendikacılığı işçi sendikacılığının aksine dünya ile eş zamanlı olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Ülkemizin ilk anayasası olan 1924 Anayasası’nda grev, toplu sözleşme ve sendika kurmak vb. haklar yer almamıştır (Yenihan & As, 2017). Ülkemiz 1932 yılında Uluslararası Çalışma Örgütüne (ILO) üye olmuşsa da iç mevzuatını bu standartlar ile uyumlu hale getirmesi epey zaman almıştır.

1961 Anayasası kamu sendikacılığı adına bir başlangıç olmuştur. 1961 Anayasası’nın 46. maddesinde işçi ifadesi yerine çalışan ifadesi yer almış ve böylece örgütlenme hakkı yalnız işçi ve işverenlere değil bütün çalışanlara tanınmıştır. Fakat 1961 Anayasası’nda kamu görevlilerinin bu alandaki haklarını ancak yürürlüğe girecek ikincil bir mevzuatta belirlenen şartlarda kullanabilecekleri ve işçi sendikaları ile kamu görevlileri sendikalarının ayrı mevzuatlara tabi olacakları belirtilmiştir. 1965 yılında yürürlüğe giren ve kamu görevlileri sendikalarının işleyişlerini düzenleyen 624 sayılı “Devlet Personel Sendikaları Kanunu” ile de kamu görevlileri sendikacılığının önü hem anayasa hem de yasal seviyede tam anlamı ile açılmıştır. 624 sayılı Kanun ile şu an yürürlükte olan 4688 sayılı Kanun, kamu görevlilerine tanınan sendikal haklar ve örgütlenme imkânları noktasında mukayese edildiğinde, 4688 sayılı Kanun’un daha kısıtlayıcı olduğu ifade edilebilir (Güneş, 2013).

12 Mart Muhtırası ile 1971 yılında 624 sayılı Kanun mülga edilerek kamu görevlilerinin sendikalaşma hakları ellerinden alınmıştır. 1982 Anayasası’nda da sendikalaşma hakkı sadece işçilere tanınmış ve kamu görevlileri için sadece dernek çatısı altında bir araya gelebilecekleri uzunca bir dönem başlamıştır.

İç hukukumuzda bir düzenleme olmamasına rağmen imza konulan ILO sözleşmelerine (87, 98, 151 sayılı) dayanılarak 1990 yılında Eğitim-İş sendikasının kurulması fiili durum oluşturmuştur. Daha sonra Kamu-Sen (1992) ve Memur-Sen’in (1995) kurulması ile birlikte kamu görevlilerinin örgütlenme talepleri somutlaşmış ve neticesinde kamu otoritesi fiili durum karşısında yasal düzenlemeyi gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. 2001 yılında 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu düzenlenerek kamu görevlileri sendikacılığı ülkemizde geç de olsa tekrar yasal zemine oturmuştur.

4688 sayılı Kanun her ne kadar kimi noktalarda uluslararası normlar ile örtüşse de genel anlamda değerlendirildiğinde uluslararası normlara göre oldukça kısıtlayıcı ve yasaklayıcı hükümler içermektedir. Toplu pazarlık hakkının grevden yoksun oluşu, sendikalara üye olamayacak kamu görevlilerinin toplam kamu görevlileri içerisinde oldukça geniş yer tutması bu kısıtlama ve yasakların öne çıkanları arasında sayılabilir (Uysal & Köse, 2014).

Günümüze gelindiğinde, kamu görevlileri sendikaları ile ilgili yasal düzenlemeler, uluslararası sendikal normlar dikkate alındığında hala eksik olmakla birlikte, toplu görüşmeden toplu sözleşmeye geçiş süreci önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

1.2. Sendikalar ve Bilişim Teknolojileri

Sendikalar, gerek sanayi devrimi sonrası endüstride artan makineleşmenin çalışma koşullarını ağırlaştırması gerekse de 20. yüzyılda artan talebin karşılanması için işgücünün yerini alan yeni üretim tekniklerinin istihdamı olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle teknolojiye mesafeli bir duruş sergilemişlerdir (Gökalp, 2009). Bu mesafeli duruş, sendikaların bilişim teknolojileri karşısında da konumlarını muhafaza etme eğilimi içerisinde olmalarına neden olmuştur. Bu durumun internetin yaygınlaşmasına kadar devam ettiği söylenebilir. Bilgisayar ağlarının yaygınlaşmaya başlaması sonrası bu teknoloji kullanılarak yapılmış ilk sendikal faaliyet, Kanada’da British Columbia Öğretmenler Federasyonu yöneticilerinin planladıkları sendikal eylemi, modemle birbirine bağlanmış taşınabilir bilgisayarlar yardımıyla eyalet çapında koordine etmeleri ile görülmüştür. Bu anlamda uluslararası ilk sendika web sitesinin ise 1994 yılının başlarında, merkezi Güney Afrika’da bulunan, işçi eğitim derneklerinden oluşan uluslararası bir federasyon olan Uluslararası İşçi Eğitimi Dernekleri Federasyonu (IFWEA) tarafından açıldığı görülmektedir (Lee, 1999).

21. yüzyıla doğru bilişim teknolojilerinin özellikle işletmelerde etkin kullanımı ile birlikte işyerlerinde işçi işveren arasındaki iletişimin artırılması için şirket içi imkânlar genişletilmiş, çalışanların işyeri aidiyetini teşvik edici hamleler yapılmış, yönetsel sorunlar daha hızlı çözülmeye başlanmıştır (Chaison, 2002, 2005). Bu durum işçilerin sendikalaşma oranlarında düşüşe neden olarak sendikalar aleyhinde bir sonuç doğurmuştur. Yaşanan bu gelişmeler ışığında sendikaların, gerek faaliyetleri itibarıyla gerekse de üyelerine dönük etkileşimlerinin artırılmasında bilişim teknolojilerini de içeren bir strateji geliştirmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Literatürde sendikaların bilişim teknolojilerini içeren yeni stratejiler geliştirmesine vurgu yapan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bunlardan biri olan Townsend, Demarie ve Hendrickson (2001)'in çalışmasında "sendikalar, gerek mevcut üyelerine beklenen düzeyde hizmet verebilmek gerekse yeni üyelerin dikkatini çekebilmek için bilişim teknolojilerini doğru kullanmayı öğrenmelidir" denilerek bunun nasıl yapılacağı ve ne gibi faydalarının olacağı açıklanmıştır. Buna göre; sendikaya ait bir web sayfasının kullanıcılar tarafından internet tarayıcısında başlangıç sayfası yapılması, fikir ve düşüncelerinin yayılmasına ve karşılık bulmasına olanak sağlayacaktır. Bilişim teknolojilerinin kullanımı ayrıca, sendikal hedeflerle örtüşen profile sahip kişilerin tespit edilmesini de kolaylaştıracaktır. Hedef kitleye yönelik tanıtım faaliyetleri ve iletişim kurma girişimlerinin daha etkin bir biçimde yapılması ise nihayetinde üye sayılarının artmasına katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte, bilişim teknolojileri, sendika merkezinin yerel unsurlar ile bilgi alışverişinde bulunmasına ve sendikal organlar arasında eş zamanlı koordinasyon sağlanmasına da yardımcı olacaktır.

Öte yandan, Greer (2002)'in 6 farklı sendika türüne ait toplam 63 adet web sitesinin içerik analizini yaptığı çalışmasında, bilişim teknolojilerinin sendikal faaliyetleri önemli oranda etkilediği sonucuna varılmıştır. Greer'a göre sendikalar, bilişim teknolojileri aracılığıyla üyelerinin faaliyetler ve sendika yönetimine ilişkin fikirlerini alabilmekte, bu yolla üyelerin katılımlarını arttırabilmektedir. Örnek olarak sendika içi e-posta kullanımı, yönetim ve üyeler arası iletişimin daha hızlı ve maliyetsiz olmasını sağlamakla birlikte birbirinden uzak alt örgütlerin birbirleri ile olan iletişimine de önemli katkılar sağlamaktadır.

Diamond ve Freeman (2002)'a göre internetin gelişimi, bilgiye erişimi, iletişimi ve etkileşimi arttırmaktadır. Esasen internetin sunduğu bu imkânlar sendikalar için bir fırsat yaratmakla birlikte e-sendika kavramına geçişi de destekleyici bir rol oynamaktadır. İnternetin sendikalarca amaca yönelik kullanılması; geniş sendikal faaliyetlerde daha iyi koordine olmaya, örgüt içi demokrasinin gelişmesine, uyumsuzluklar için farklı çözümlerin üretilebilmesine ve uluslararası örgütlenmeye önemli faydalar sağlayacaktır.

Fiorito ve Royle (2005)'in İngiltere'de işçi sendikalarının yöneticileri ile yaptıkları çalışmada ise, bilişim teknolojilerinin, özellikle yönetim faaliyetlerinde, üyelere hizmet sunmada ve üyelerle iletişim kurma konularında etkili bir araç olabileceği gibi sendikal örgütlenme ve sendika personelinin veya temsilcilerinin eğitiminde de önemli bir rol oynayabileceği vurgulanmıştır.

Görüldüğü üzere literatürde özellikle web 2.0'in gündeme geldiği 2005 yılına kadar sendikalar-bilişim teknolojileri ilişkisinde e-posta kullanımı ve web site temelli faaliyetlere odaklanılmaktadır. İlgili çalışmalarda temel vurgu ise bilişim teknolojileri kullanımının sendikal faaliyetlerin maliyetlerini azalttığı, kalitesini veya niteliğini arttırdığı ve paydaş etkileşimine önemli katkılar yaptığı yönündedir. O halde gücünü örgütsel tabanın genişliğinden alan sendikaların, bilişim teknolojilerinin gelişimini takip ederek, paydaşları ile etkileşimlerini arttıracak yöntemler geliştirmesinin sendikalara şeffaflık ve örgüt içi demokrasinin yaşatılması ve geliştirilmesi ile güçlü bir koordinasyon altyapısının sağlanması gibi hususlar bağlamında ilave katkı sunacağı düşünülmektedir. Nihayetinde bu durumun da sendikaların kurumsal yapılarını sağlamlaştıracağı gibi savundukları ilkeleri, izledikleri politikaları ve söylemlerini hedef kitlesine daha fazla ulaştırabilmesine vesile olacağı ifade edilebilir.

1.3. Sosyal Medya ve Sendika-Paydaş Etkileşimi

Web 1.0 adı verilen dönem internette tek yönlü bilgi paylaşılan bir ortam iken; web 2.0, karşılıklı iletişime imkân sunması bakımından kurumsal ve bireysel etkileşimi önemli ölçüde arttırmaktadır. Web 2.0'in kullanıcıya kendi içeriğini üretme ve yayma imkânı veren bir altyapı sunması ile bireyler ya da topluluklar tarafından oluşturulan her türlü içeriğin paylaşılabilirliği, değiştirilebilirliği, tartışılabilirliği, etkileşimin yüksek olduğu bir ortam ortaya çıkmıştır (Berthon vd., 2012; Kaplan & Haenlein, 2010; Kietzmann vd., 2011).

Web 2.0'ın bir boyutu olarak sosyal medya; katılımı teşvik etme, geri bildirimleri, yorumları ve bilgiyi paylaşmayı destekleme, karşılıklı konuşmaya imkân sağlama, kişiler, kurumlar (STK, Kamu, Özel) ve diğer toplulukların iletişim kurmasını kolaylaştırma ve bağlantılı diğer platformlara erişim sağlama gibi olanaklar sunan bir platformdur (Mayfield, 2008). Öte yandan, mobil iletişim teknolojilerinin kullanımının artması, dünya nüfusunun yarısından fazlasının aktif sosyal medya kullanıcısı olması ve kullanıcıların günde ortalama 2 buçuk saate yakın bir süreyi sosyal medya uygulamalarında geçirmesi (We Are Social & HootSuite, 2021) ile birlikte değerlendirildiğinde, sosyal medyanın kurumsal kullanım açısından da büyük ve önemli fırsatları bünyesinde barındırdığı ifade edilebilir.

Sendikalar açısından değerlendirildiğinde ise sosyal medya; düşük maliyetle ve hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaşılabilme, toplu iş sözleşmeleri ve toplu pazarlık dönemlerinde propaganda aracı olarak kullanılabilme, farklı formatlarda yapılacak paylaşımlar ile kendilerini daha iyi ifade edebilme, paydaşlar aracılığıyla yaratılan etkileşim ortamı aracılığıyla karar vericiler üzerinde baskı kurabilme, nihayetinde örgütlerini daha görünür kılabilmek ve algı oluşturabilme (Sevgi, 2019) gibi önemli fırsatlar sunar.

Sosyal medya, yazılı ve görsel basına alternatif olarak kamuoyu oluşturma amacıyla da kullanılabilir. Özellikle son yıllarda geleneksel haber kaynaklarında kendine yer bulamayan konu ve olaylar, bu mecraada gündeme gelmekte, bireylerin sosyal medya kullanımlarının artması ve etkileşim mekanizmaları sayesinde hızlıca büyük kitlelere ulaşabilmektedir. Bu bakımdan sosyal medya, sendikalar için üyeleriyle etkileşim kurabilecekleri bir alan olmasının yanı sıra, geleneksel haber kaynaklarında yer verilmeyen faaliyet ve etkinliklerini duyurabileceği, doğru kullanılması halinde büyük kitlelere ulaşabileceği, bu yolla da bilinirliğini ve popülerliğini arttırabileceği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2014).

Öte yandan, sendikaların sosyal medya kullanımının paydaşları bakımından nasıl algılandığı da önemli bir konudur. Nitekim, Sevgi ve Tokol'un (2020) işçilerin, sendikaların sosyal medya kullanımlarına yönelik algısını tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmada; katılımcıların üye oldukları sendikaların sosyal medyada var olan hesaplarını günlük takip ettikleri, sosyal medyanın işçiler ile sendika arasındaki iletişimi kolaylaştırdığı, üye oldukları sendikaların bu tür platformlarda yer almasının işçilerin güven algısını olumlu etkilediği, sosyal medyayı sendikaya ulaşmada en kısa ve hızlı yol olarak gördükleri gibi bulgulara ulaşılmıştır.

Bununla birlikte, sendikaların sosyal medya kullanımından paydaş etkileşimi bağlamında beklenen faydaları sağlayabilmeleri, bu hesapları etkin ve doğru kullanmalarına bağlıdır. Bu noktada, sendikaların sosyal medyadaki varlıklarının paydaşlarla etkileşim başta olmak üzere çeşitli konular açısından değerlendirilmesi ve ölçülmesi meselesi önemli hale gelmektedir. Önemine rağmen literatürde sendikaların doğrudan sosyal medyada paydaşlarıyla etkileşimini konu edinen çalışma neredeyse bulunmamaktadır. Az sayıdaki çalışmadan bir tanesi de Türkiye'dendir. Türkiye'de işçi sendikalarının sosyal medyada paydaşlarıyla etkileşimlerini inceleyen Sevgi (2019)'nin çalışmasında, farklı ideolojik görüşleri benimseyen TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ konfederasyonlarının Facebook hesaplarından yapılan son 100 paylaşımın verilerinden yola çıkılarak söz konusu işçi sendikası konfederasyonlarının Facebook hesaplarının etkinliğini ölçmek amaçlanmıştır. Çalışmada, gönderi başına düşen etkileşim oranı (toplam beğeni, yorum ve paylaşım sayısı/gönderi sayısı) ile takipçi sayısı başına düşen etkileşim oranının (toplam beğeni, yorum ve paylaşım sayısı/takipçi sayısı) toplamının ilgili hesabın etkinlik düzeyini göstereceği ifade edilmiştir.

Gelinen durumda bu çalışmada literatürde sözü edilen bu boşluğu doldurabilmek adına yine ilgili literatürde yer alan kabul görmüş bir ölçüm seti aracılığıyla Türkiye'de sosyal medyada sendika-paydaş etkileşimi, Twitter inceleme nesnesi kabul edilmek suretiyle araştırma tabii tutulacaktır.

1.4. Sosyal Medyada Paydaş Etkileşimine Dair Ölçüm Setleri

Sosyal medya ölçümleri, farklı yöntemleri ve ölçüm setlerini kullanarak kişi ya da kurumlara katkı sağlayacak bazı göstergeler ortaya koyarlar. Sosyal medya analizlerinde kullanılacak yöntem ve ölçüm seti, analiz için tercih edilecek sosyal medya aracı ve bu araçtan elde edilecek göstergelere, analize tabii tutulacak hesabın kişisel ya da kurumsal olmasına ve analiz amacına göre değişiklik gösterebilir (Agostino & Sidorova, 2016). Buna göre ilgili literatürdeki ölçüm setleriyle finansal göstergeleri içeren analizler (Crumpton, 2014; Fisher, 2009; Jobs &

Gilfoil, 2014; Kaske vd., 2012; Lloret Romero, 2011; Powell vd., 2011), sosyal ağ analizleri (Bernabé-Moreno vd., 2015; Coulter & Roggeveen, 2012; Ellison & Boyd, 2013; Kane vd., 2014; Li vd., 2014), duygu analizleri (Asur & Huberman, 2010; Zhang vd., 2012), içerik analizleri (Diakopoulos vd., 2010; Herring, 2010; Waters vd., 2009) ve etkileşim analizleri (Agostino, 2013; Bonsón & Ratkai, 2013; Hoffman & Fodor, 2010) olmak üzere sosyal medyaya ilişkin farklı türde analizler gerçekleştirilmektedir.

Söz konusu analiz yöntemlerinden birisi olan ve daha çok pazarlama alanında kullanılan etkileşim analizleri ile sosyal medya hesabından elde edilen nicel veriler yardımıyla bir hesabın; bilgi yayınlama yeteneği, takipçileri ile iletişim kurma yeteneği, paylaşılan gönderilerin yayılma etkinliği ve kullanıcıların takipçileri nezdinde ne ölçüde kabul gördüğü ölçülebilmektedir (Agostino & Sidorova, 2016).

Etkileşim analizleri; marka bilinirliği, bağlılığı ve çeşitli pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi yönüyle bu alana önemli katkılar sağlamanın yanında ayrıca vatandaş iletişiminin, katılımının ve bağlılığının analiz edilmesi noktasında kamusal kullanım için de uygun bir analiz yöntemi olarak tercih edilmektedir. Nitekim Agostino (2013)'nin sosyal medya kullanımının vatandaş katılımı bağlamında yerel yönetim-vatandaş arasındaki etkileşimdeki potansiyel katkısını araştırdığı çalışmasında konunun vatandaşların, belediyelerin sosyal medya varlıklarına ilişkin farkındalıkları ile doğrudan alakalı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre, farkındalık bağlamında en önemli gösterge, belediyenin sosyal medyadaki takipçi sayısı iken; vatandaş katılımının en önemli göstergesi ise vatandaşların ilgili sosyal medya platformunda gerçekleştirdikleri eylem (Facebook için hakkında konuşma, Twitter için Tweet, Youtube için yorum gibi) sayısıdır.

Bu bağlamda, Bonsón ve Ratkai (2013)'nin geliştirdikleri ve daha sonra Bonsón ve diğerleri (2017; 2016)'nin Facebook'ta belediye-vatandaş etkileşimini araştırmak için kullandıkları ölçüm seti sosyal medyada vatandaş-kamu kurumu etkileşimini ölçmeyi amaçlayan çalışmalar içerisinde literatürde hayli kabul görmüş bir ölçüm setidir ve belediyeler dışında farklı pek çok kurumun paydaşlarıyla olan etkileşimini ortaya koymak adına kullanılmıştır. Söz konusu ölçüm seti kamu kurumu-vatandaş etkileşimini üç başlık altında ele almaktadır: Popülerlik (Popularity), Bağlılık (Commitment) ve Yayılma Etkinliği (Virality). Ölçüm setine göre söz konusu üç başlığın toplamından hareketle de ilgili belediyenin veya kurumun paydaşlarıyla olan genel etkileşim düzeyine ulaşılabilmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmada Türkiye'de en çok üyeye sahip ilk üç kamu sendikası konfederasyonu olan Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Memur Sendikaları Konfederasyonu (Memur-Sen) ve Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu (Türkiye Kamu-Sen) ile bu konfederasyonların genel başkanlarının sosyal medyada paydaşlarıyla olan etkileşim düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, sendikaların kendilerini ifade etme noktasında doğasına en uygun sosyal medya platformu olması ve analiz tarihinde takipçi sayıları bakımından sosyal medya platformları içerisinde en çok takipçiye sahip oldukları platform olması nedeniyle çalışmada inceleme nesnesi Twitter¹ olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda, çalışma kapsamında öncelikle ilgili konfederasyonlara ve konfederasyonların başkanlarına ait resmi Twitter hesapları tespit edilmiştir. Hesaplar tespit edilirken öncelikle Twitter'da hesabın onaylanmış hesap olduğunu belirten mavi onay rozetinin olup olmadığına bakılmıştır. Mavi onay rozeti bulunmayan durumda sendika web sayfasından yönlendirilen Twitter hesabının konfederasyonun kurumsal hesabı olduğu kabul edilmiştir. Mavi onaylı bir hesap ve web sayfasından yönlendirme olmaması durumunda ise Twitter üzerinden arama yapılarak bulunan hesabın profil bilgilerindeki açıklamalar dikkate alınmış ve Twitter'daki hesabın açıklama/biyografi kısmında hesabın o sendikanın resmi hesabı olup olmadığına dair bir bilgi aranmıştır. Sonuç itibarıyla bu üç kriterden en az birini karşılayan hesap doğrulanmış kabul edilmiştir. Buna göre aşağıda yer alan Tablo 1'den çalışmaya dahil edilen Twitter hesaplarının ne şekilde doğrulamasının yapıldığı görülebilir. Çalışmanın yapıldığı dönemde KESK'in iki genel başkanı bulunmakta ise de eş başkan Aysun GEZEN'in Twitter hesabının bahse konu

1 Twitter en basit ifadesiyle, kullanıcıların diğer kullanıcılar ile tweet adı verilen gönderiler aracılığıyla iletişim kurabildiği bir hizmet, tüm çevrimiçi kullanıcılar için erişilebilir kamusal bir ağıdır. Twitter da diğer sosyal medya platformlarında olduğu gibi bir akış sistemine sahiptir. Kullanıcılar akışlarını ilgili oldukları konulara, çevrelere, kişilere ve kurumlara göre biçimlendirebilmektedir. Twitter'da takip, bir kullanıcının akışına dahil etmek istediği kullanıcının güncellemelerine abone olmayı ifade eder. Beğeni, kullanıcının bir tweete katıldığını ya da o tweeti takdir ettiğini ifade eder. Retweet, kullanıcıların takipçilerinin akışında görüntülenmesini istedikleri diğer kullanıcıların tweetlerini ifade etmektedir. Yorum ise bir kullanıcının diğer kullanıcıların tweetine verdiği yanittir (Twitter, 2021).

yöntemlerden herhangi biri ile doğrulaması yapılamadığından ilgili hesap analiz dışında bırakılmış ve çalışmada KESK de diğer sendikalarda olduğu gibi tek başkan ile temsil edilmiştir.

Tablo 1: Konfederasyon ve Genel Başkanlarının Hesap Bilgileri

Konfederasyon	Hesap Adı	Doğrulama
KESK	KESK1995	Web Sitesi
MEMUR-SEN	MemurSenKonf	Onaylanmış Hesap
Türkiye KAMU-SEN	Kamu_Sen	Profil Açıklamaları
Genel Başkan		
Mehmet BOZGEYİK	BozgeyikKESK	Profil Açıklamaları
Ali YALÇIN	_aliyalcin_	Onaylanmış Hesap
Önder KAHVECİ	OnderKahveci	Profil Açıklamaları

Hesaplar tespit edildikten sonra ise Twitter üzerinden veri toplanması aşamasına geçilmiştir. Araştırmada kullanılacak verilere erişebilmek için öncelikle Twitter geliştirici hesabı oluşturulmuştur. Belirlenen 6 Twitter hesabına ilişkin veriler, geliştirici hesabından elde edilen uygulama anahtarları ile “Postman” uygulaması kullanılarak çekilmiştir. Postman uygulaması üzerinden JSON formatında çekilen veriler analiz için uygun hale getirilmiştir. Bu veriler 05.04.2021 tarihinden geriye dönük (05.04.2021 tarihi hariç) bir ay içinde gönderilen tweetler ile bu tweetlere ait beğeni, yorum, retweet sayıları ile hesapların takipçi sayılarını kapsamaktadır. Takipçi sayıları 04.04.2021 tarihinde saat 23:59’da, diğer veriler ise 05.04.2021 tarihinde saat 00:10-00:16 saatleri arasında çekilmiştir. Hesaplar üzerinden atılan tweet sayısı belirlenirken yalnızca hesabın kullanıcısı tarafından oluşturulan tweetler çalışmaya dahil edilmiş, o hesabın başka hesaplardan retweet ederek oluşturmuş olduğu tweetler çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

Araştırmanın son aşamasında ise Twitter’den elde edilen veriler belirlenen ölçüm seti ile analize tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, konfederasyonların ve genel başkanların Twitter hesapları aracılığıyla paydaşları ile etkileşim düzeylerinin belirlenebilmesi için Bonsón ve Ratkai (2013)’nin ölçüm setinden faydalanılmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere ilgili ölçüm setinde 3 ana ölçüt bulunmaktadır: Popülerlik (Popularity), Bağlılık (Commitment) ve Yayılma Etkinliği (Virality). Buna göre; bir hesabın popülerliği beğeni sayısı, bağlılığı yorum sayısı, yayılma etkinliği ise yeniden paylaşım sayısı ile ilişkilendirilmektedir. Bu ölçüm seti esasen Facebook için geliştirilmiş olmakla birlikte yine Bonsón ve arkadaşları (2019) tarafından Twitter için de uygulanmıştır. Söz konusu çalışmada popülerlik Twitter’deki “beğeniler”, bağlılık “yorumlar” ve yayılma etkinliği ise “retweet”ler üzerinden ölçülmüştür. Tablo 2’de Bonsón ve arkadaşları (2019)’nin ölçüm setine yer verilmektedir. Buna göre; popülerlik, bağlılık, yayılma etkinliği ve toplam etkileşime ilişkin oranlar tablodaki formüller üzerinden hesaplanmaktadır.

Ölçüm setine göre tweet başına düşen ortalama beğeni sayısının takipçi sayısına oranlanmasıyla hesaplanan P3, ilgili hesabın popülerliğini; tweet başına düşen ortalama yorum sayısının takipçi sayısına oranlanmasıyla hesaplanan B3, takipçilerin bağlılığını; tweet başına düşen ortalama retweet sayısının takipçi sayısına oranlanmasıyla hesaplanan Y3 ise tweetlerin kişiler arasındaki yayılma etkinliğini ifade etmektedir. Takipçi sayılarının fazlalığı, buna karşılık ilgili tweetlere yapılan beğeni, yorum ve retweetlerin de azlığından hareketle P3, B3 ve Y3 göstergeleri ifade edildiği şekliyle hesaplandığında sıfıra yakın sonuçlar elde edilmektedir. Çalışmaya konu hesaplar arasındaki farklılıkların daha anlaşılabilir ve karşılaştırılabilir olabilmesi için bu değerler 1000 ile çarpılmıştır. Bu durumda P3, B3 ve Y3 göstergelerinin 1.000 takipçi başına ortalama popülerlik, bağlılık ve yayılma etkinliğini gösterdiği ifade edilmelidir (Bonsón vd., 2017; Bonsón & Ratkai, 2013).

Tablo 2: Bonsón ve Arkadaşları (2019)'nın Twitter İçin Kullandıkları Ölçüm Seti

Ölçüt		Formülizasyon
Popülerlik	P1	Beğenilen tweet sayısı/toplam tweet sayısı
	P2	Toplam beğeni sayısı/toplam tweet sayısı
	P3	(P2/takipçi sayısı)*1000
Bağlılık	B1	Yorum yapılan tweet sayısı/toplam tweet sayısı
	B2	Toplam yorum sayısı/toplam tweet sayısı
	B3	(B2/takipçi sayısı)*1000
Yayımla Etkinliği	Y1	Retweet edilen toplam tweet sayısı/toplam tweet sayısı
	Y2	Toplam retweet sayısı/ toplam tweet sayısı
	Y3	(Y2/takipçi sayısı)*1000
Toplam Etkileşim	E	P3 + B3 + Y3

Kaynak: (Bonsón vd., 2019)

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında, 04.03.2021-04.04.2021 tarihleri arasındaki bir aylık dönemde, konfederasyon hesaplarından atılan 345 tweet ve genel başkan hesaplarından atılan 323 tweet de dahil olmak üzere toplamda 668 tweet analize tabi tutulmuştur. Tablo 3'te ilgili hesapların takipçi sayıları ile söz konusu bir aylık dönem içerisinde gönderilen tweetler ve bu tweetlere ilişkin beğeni, yorum ve retweet sayıları yer almaktadır.

Tablo 3: Konfederasyon ve Genel Başkan Hesaplarının Takipçi, Tweet, Beğeni, Yorum ve Retweet Sayıları

		Takipçi Sayısı	Tweet Sayısı	Beğeni Sayısı	Yorum Sayısı	Retweet Sayısı
Konfederasyon	KESK	90.828	256	20.285	120	6.933
	MEMUR-SEN	113.531	60	34.500	7.314	14.029
	Türkiye KAMU-SEN	46.803	29	1.850	31	278
	Toplam	251.162	345	56.635	7.465	21.240
Genel Başkan	Mehmet BOZGEYİK (KESK)	4.808	94	4.252	17	1.032
	Ali YALÇIN (MEMUR-SEN)	218.450	132	129.958	16.432	53.769
	Önder KAHVECİ (Türkiye KAMU-SEN)	35.686	97	25.607	2.296	5.906
	Toplam	258.944	323	159.817	18.745	60.707

Tablo 4'te ise konfederasyon ve genel başkanlarının Twitter hesaplarından çekilen verilere Bonsón ve Ratkai (2013)'nin ölçüm setinin uygulanması neticesinde elde edilen popülerliğe ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre KESK'in kurumsal hesabının dışındaki tüm hesaplardan atılan tweetlerin beğenilme oranı (P1) %100'dür. Yani ilgili hesap dışındaki hesaplardan atılan tüm tweetler en az bir kere beğenilmiştir. KESK'de ise bu oran %99'dur ve KESK'in hesabından atılan tweetlerin de neredeyse tamamı beğenilmiştir.

Popülerlik bağlamında bir diğer kriter de tweet başına düşen ortalama beğeni sayısıdır (P2) ve bu kriter bağlamında ortalama değerlerin konfederasyonlar için 239,34; genel başkanlar için ise 431,25 olduğu görülmektedir. Hem konfederasyon hem de genel başkan hesapları değerlendirildiğinde tweet başına düşen

ortalama beğeni sayısının en yüksek olduğu sendika konfederasyonu ortalama 575 beğeni ile MEMUR-SEN iken, ortalama 985 beğeni ile de genel başkan Ali YALÇIN'dır.

Popülerlik kriteri bağlamında son olarak tweet başına düşen ortalama beğeni sayılarının takipçi sayılarıyla oranlanarak 1000 takipçi başına düşen beğeni sayılarının hesaplandığı P3 değeri konfederasyon hesapları için 2,43; genel başkan hesapları için 7,1 olarak hesaplanmıştır. Buna göre popülerlik kriteri bağlamında hesabı en popüler olan konfederasyonun 5,06 ile MEMUR-SEN olduğu; hesabı en popüler olan genel başkanın ise 9,41 ile KESK genel başkanı Mehmet BOZGEYİK olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Hesaplara İlişkin Popülerlik Değerleri

Konfederasyon	P1	P2	P3
KESK	,99	79,24	,87
MEMUR-SEN	1	575	5,06
Türkiye KAMU-SEN	1	63,79	1,36
Ortalama	,99	239,34	2,43
Genel Başkan			
Mehmet BOZGEYİK	1	45,23	9,41
Ali YALÇIN	1	984,53	4,51
Önder KAHVECİ	1	263,99	7,4
Ortalama	1	431,25	7,1

Tablo 5'te analize tabi tutulan Twitter hesaplarına ilişkin bağlılık kriteri bağlamında değerlere yer verilmektedir. Tweet başına düşen yorumlar üzerinden hesaplanan bağlılık değerlerinin ilk boyutu olan B1 yani yorum yapılan tweetlerin oranı bağlamında değerlendirilecek olursa konfederasyon hesaplarından atılan tweetlerin %57'sine yorum yapıldığı; genel başkanların tweetlerinin ise %67'sine yorum yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kriter bağlamında tweetleri en yüksek oranda yorum alan konfederasyon hesabının %97 ile MEMUR-SEN olduğu; genel başkanın ise yine MEMUR-SEN'in başkanı olan Ali YALÇIN olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Ali YALÇIN'ın hesabından attığı her tweetin en az bir yorum aldığı anlaşılmaktadır.

Tweet başına düşen ortalama yorum sayılarını gösteren B2 kriteri bağlamında konfederasyon hesaplarının genelinde tweet başına ortalama 41,15 adet yorum gözlenirken; bu sayı genel başkan hesapları için 49,45'tir. Bu kriter bağlamında yaklaşık 122 yorum ile tweet başına en yüksek yorum ortalaması MEMUR-SEN'in Twitter hesabındadır. Genel başkanlar özelinde ise tweet başına yaklaşık 125 yorum ile Ali YALÇIN, diğer genel başkanlara göre açık ara öndedir.

Her bir tweet için 1000 takipçi başına düşen ortalama yorum sayılarının yer aldığı B3 kriterine göre konfederasyon hesaplarının ortalaması 0,37 iken; genel başkanların ortalaması ise 0,42'dir. Bu kriter bağlamında takipçilerinin bağlılığının en yüksek olduğu sendika konfederasyonu 1,07 ile MEMUR-SEN iken; genel başkan ise 0,66 ile Türkiye KAMU-SEN başkanı Önder KAHVECİ'dir.

Tablo 5: Hesaplara İlişkin Bağlılık Değerleri

Konfederasyon	B1	B2	B3
KESK	,36	,47	,01
MEMUR-SEN	,97	121,9	1,07
Türkiye KAMU-SEN	,38	1,07	,02
Ortalama	,57	41,15	,37
Genel Başkan			
Mehmet BOZGEYİK	,12	,18	,04
Ali YALÇIN	1	124,48	,57
Önder KAHVECİ	,89	23,67	,66
Ortalama	,67	49,45	,42

Tablo 6'da ise analize tabi tutulan Twitter hesaplarının retweet sayıları üzerinden hesaplanan yayılma etkinliğine yer verilmektedir. Retweet edilen tweetlerin oranını gösteren Y1 değerler itibariyle konfederasyonların tweetlerinin retweet edilme oranının %98 olduğu; genel başkanların tweetlerinin retweet edilme oranının ise %97 olduğu görülmektedir. Buna göre konfederasyon hesaplarından MEMUR-SEN'in; genel başkan hesaplarından ise MEMUR-SEN genel başkanı Ali YALÇIN ve Türkiye KAMU-SEN genel başkanı Önder KAHVECİ'nin attıkları tüm tweetlerin en az bir kez retweet edildiği anlaşılmaktadır.

Tweet başına düşen ortalama retweet sayılarının yer aldığı Y2 kriteri bağlamında ise konfederasyon hesaplarının genel retweet edilme ortalaması 90,16 iken; genel başkan hesapları için bu ortalama 159,74'tür. Bu bağlamda, tweet başına düşen ortalama retweet sayısının en yüksek olduğu konfederasyon hesabı yaklaşık 234 retweet ile MEMUR-SEN olurken; genel başkan ise yaklaşık 408 retweet ile Ali YALÇIN olmuştur.

Her birtweet için 1000 takipçi başına düşen ortalama yorum sayılarının yer aldığı Y3 kriterine göre konfederasyon hesaplarının ortalaması 0,85 retweet iken; genel başkan hesaplarının ortalaması ise 1,95 retweettir. Tweetlerin yayılma etkinliği bağlamında konfederasyon hesaplarının içerisinde yayılma etkinliği en yüksek olan hesap 2,06 retweet ile MEMUR-SEN olurken; tweetlerinin yayılma etkinliği en yüksek olan genel başkan ise 2,28 retweet ile Mehmet BOZGEYİK olmuştur.

Tablo 6: Hesaplara İlişkin Yayılma Etkinliği Değerleri

Konfederasyon	Y1	Y2	Y3
KESK	,97	27,08	,30
MEMUR-SEN	1	233,82	2,06
Türkiye KAMU-SEN	,97	9,59	,20
Ortalama	,98	90,16	,85
Genel Başkan			
Mehmet BOZGEYİK	,89	10,98	2,28
Ali YALÇIN	1	407,34	1,86
Önder KAHVECİ	1	60,89	1,71
Ortalama	,97	159,74	1,95

Çalışmada son olarak Twitter hesaplarının etkileşim değerleri hesaplanmıştır. Buradan hareketle Tablo 7’de analize dahil edilen Twitter hesaplarına ilişkin etkileşim değerlerine yer verilmektedir. Bilindiği üzere ilgili ölçüm seti ile Twitter etkileşimi hesaplanırken P3, B3 ve Y3 değerlerinin toplamı dikkate alınmaktadır. Bu yüzden etkileşim tek bir kategoride ele alınmaktadır. Buna göre konfederasyon hesaplarının etkileşim ortalaması 3,66 iken; genel başkanların etkileşim ortalaması ise 9,48’dir. Etkileşim değerleri itibarıyla MEMUR-SEN’in etkileşim değerinin 8,2 ile konfederasyonların ortalamasının çok üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Genel başkanların etkileşim değerleri ele alındığında ise en yüksek etkileşim değerinin 11,73 ile KESK genel başkanı Mehmet BOZGEYİK’te olduğu; BOZGEYİK’i sırasıyla 9,77 ile Türkiye KAMU-SEN genel başkanı Önder KAHVECİ ve 6,94 ile de MEMUR-SEN genel başkanı Ali YALÇIN’ın takip ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Hesaplara İlişkin Etkileşim Değerleri

Konfederasyon	Etkileşim	Genel Başkan	Etkileşim
KESK	1,18	Mehmet BOZGEYİK	11,73
MEMUR-SEN	8,2	Ali YALÇIN	6,94
Türkiye KAMU-SEN	1,59	Önder KAHVECİ	9,77
Ortalama	3,66	Ortalama	9,48

DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de kamu sendikalarının sosyal medyada paydaşlarıyla olan etkileşiminin konu edildiği bu çalışmadan elde edilen bulgular göstermektedir ki sosyal medya, paydaşlarla etkileşim kurabilme adına önemli bir platform iken; halihazırda sosyal medyadaki etkileşim düzeyinin beklenenin altında olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1000 takipçi başına düşen ortalama etkileşim sayılarının (ki buna hatırlanacağı üzere beğeni, yorum ve retweetten oluşan tüm eylemler dahil edilmektedir) konfederasyon hesapları için 3,66; genel başkan hesapları için ise 9,48’de kalması her durumda etkileşimin oldukça az olduğu anlamını taşımaktadır. Öte yandan, bu bulgular kendi içerisinde değerlendirildiğinde, genel başkan hesaplarının etkileşim düzeyinin konfederasyonların kurumsal hesaplarına nazaran daha yüksek olduğu gibi bir bulgunun da ortaya çıktığı gözlenmektedir. Buradan hareketle, genel başkanların şahsi Twitter hesaplarını kurumsal hesaplara göre daha etkin kullandığı sonucuna varılabilir. Hal böyle iken, genel başkanların konfederasyon yönetimlerindeki görevlerinin süreli olduğu düşünüldüğünde sendikaların, sosyal medya kullanımında örgüt odaklı yaklaşımı benimseyerek kurumsal hesapların etkileşimlerini arttırmaya yönelmesinin, kurumsal yapının güçlenmesine katkı sağlaması bakımından daha doğru bir yöntem olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle, sendikaların sosyal medyayı kullanırken genelde sosyal medya platformlarının özeldir ise Twitter’ın doğasına/işleyiş mantığına ilişkin şu bilgileri göz önünde bulundurmalarının işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Twitter’da kullanıcı tarafından gönderilen her bir tweet, o kullanıcının takipçilerinin tweet akışı içinde gösterilmektedir. Daha fazla sayıda takipçiye sahip olmak, gönderilen tweetlerin daha çok kullanıcının akışında görüntülenmesini sağlayacağından, tweetlerin beğeni, yorum ve retweet sayılarını arttırabilir. Bu da etkileşimin artmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte takipçi sayısının az olması da etkileşimin az olduğunu göstermemektedir. Takipçi sayısı az olan ancak diğer kullanıcılar tarafından fazla sayıda beğeni, yorum ve retweet alan kullanıcılar, bu yolla daha büyük bir kitleye ulaşabileceklerdir. Böylece hem takipçi sayıları artacak hem de tweetlerinin etkileşimleri artacaktır. O halde, gönderilen tweetin, kullanıcının takipçi kitlesi ya da diğer kullanıcılar tarafından kabul görüp görmediği büyük önem taşımaktadır. Atılan tweetin takipçi kitlesi tarafından kabul görmemesinin ölçütü ise o tweete ait beğeni, yorum ve retweet sayıları olarak ifade edilebilir.

Sosyal medya kullanıcılarının her gün en az iki buçuk saatlerini ilgili platformlarda geçirdikleri bilgisi tekrar hatırlandığında sendikaların yukarıda bahsi geçen düşük etkileşim oranları üzerinde etraflıca düşünmek durumunda olduğu ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere bir tweet önceden 140 karakterle sınırlıyken, bu karakter sınırı 2017 yılında 280’e çıkarılmıştır. Hal böyle iken Twitter kullanımına ilişkin istatistikler incelendiğinde görülmektedir ki 140 karakter sınırı varken ortalama 34 olan karakter kullanım sayısı, 280 karakter sınırlı birlikte

ortalama 33'e düşmüştür. Bununla birlikte, tüm tweetlerin sadece %6'sı 140 karakterin ve yine sadece %3'ü ise 190 karakterin üzerindedir (Habertürk, 2018). Özetle, Twitter fikirlerin oldukça öz bir şekilde ifade edildiği bir platformdur. İncelemeye tabi tutulan hesaplar içerisinde en çok tweet atılan KESK hesabının bir ayda toplam 256 tweet attığı, bunun da günde ortalama 8,5 tweete tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Tweetlerin doğası itibarıyla kısa ve öz metinler olduğu/olması gerektiği bilgisiyse beraber değerlendirildiğinde sendikaların ve genel başkanlarının hesapları ile paydaşları/takipçileri arasındaki söz konusu etkileşim oranlarının düşük olmasının sendikaların çok fazla tweet atması veya Twitter kullanıcılarının sendikaların attıkları tweetleri okuyacak zaman bulamamasıyla alakalı bir durum olmadığı aşikardır. O halde odaklanması gerekenin ilgili hesaplardan atılan tweetlerin içeriği yani sendikaların Twitter'ı kullanma biçimleri olduğu düşünülmektedir.²

Sosyal medya özü itibarıyla insanların keyifli vakit geçirmek, kendilerini ifade etmek ve bilgi edinmek için kullandıkları platformlardır. Söz konusu Twitter olduğunda platformun doğası gereği bu temel gerekçeler kendini ifade edebilmek, bilgilenmek ve gündemi takip etmek gibi başlıklarda yoğunlaşmaktadır. O halde hangi kişi veya kurum olursa olsun söz konusu platformu, kullanıcılarının bu beklentilerini dikkate alarak ve bu beklentileri karşılayacak biçimde kullanmaları gerekmektedir. Bu da içeriğin kalitesi yani kullanıcıların beklentilerinin karşılanması meselesiyle doğrudan alakalı bir konudur. Bu yüzden genelde sosyal medya platformlarında özelde ise Twitter'da paydaşlarıyla iyi bir etkileşim ortamı yakalamak isteyen kurumların ilgili platformların doğasına uygun hareket etmeleri elzemdir.

Bu bağlamda, Twitter kullanımında olabildiğince kısa ve öz tweetlerin atılması gerekmektedir. Atılan tweetlerin öncelikle kurumun veya kurumsal temsilin doğasına uygun bir dille yazılması gerekirken birlikte dikkatlice tasarlanmış eğlenceli ve esprili bir dile de zaman zaman başvurulabilir. Kurumun veya kurum temsilcisinin kendi gündemine uygun tweetler elbette ki ağırlıkta olmalıdır fakat genel gündem de ihmal edilmemelidir. Özel günler, bayramlar, sporda, sanatta vs. başarılar da bu gündem içerisinde olabilir ve bunlara da kayıtsız kalınmamalıdır. Yerel gündem, ülke ve hatta dünya gündeminden kopuk bir Twitter kullanımı paydaşlar açısından olumsuz bir durum yaratabilir, kendi meselesi haricindeki meselelere kayıtsızlık imajı oluşturabilir. Fakat, gündeme ilişkin tweetler atılırken de olabildiğince objektif olmak, politik davranmamak gibi kriterler göz önünde bulundurulmalıdır. Tweetlere kolayca ulaşılabilmesini sağlamak adına hashtag (#) kullanımına özen gösterilmelidir. Özellikle de genel gündeme ilişkin konularda ilgili kişi veya kurumun da fikir beyan ettiğinin Twitter'da kolayca bulunabilmesi/ anlaşılabilmesi adına hashtag kullanımı önemlidir. Fakat hashtag kullanımı abartılmaması gereken bir konudur. Hashtagsız bir tweet veya onlarca hashtag içeren bir tweettense iki veya en fazla üç ama her halükârda konuyla en alakalı hashtaglerin kullanıldığı tweetlerin atılması gerekmektedir. Bu noktada günlük atılan tweet sayısı da Twitter'ı etkin kullanmak adına önemlidir. Tweetler temelde kısa ve öz metinler olduklarından günlük iki veya üç tweetin ideal olduğu ifade edilebilir. Fakat bu konuda hassasiyet gösterilmesi gereken önemli bir husus da paylaşım istikrarıdır. O halde kurumun veya kurumsal temsilin doğasına uygun paylaşım sıklığı ve rutininin belirlenmesi ve zorunlu kalmadıkça da bunun terk edilmemesi gerekmektedir.

Twitter'da etkileşimi arttırmanın önemli bir adımı da paydaşlarla diyalog kurabilme yeteneği ve paydaşlara geri bildirimde bulunma/dönüş vermedir. O halde Twitter'da paydaşlara soru sormak, fikir/görüş istemek gibi yöntemler kullanılarak paydaşlarla daha fazla diyalog kurmanın önu açılabilceği gibi paydaşların talebe/isteğe geri dönüşleri ya da kendiliğinden kurumla diyaloga geçme girişimleri karşısında da kayıtsız kalmamak ve taleplere ve/veya sorulara hızlıca ve ciddiyetle dönüş sağlamak gerekmektedir. Ayrıca Twitter her ne kadar metin bazlı bir platform olarak öne çıksa da Twitter'da metin dışında pek çok formatta paylaşım yapabilmek mümkündür. Bu bağlamda, duygu ve durumların ifadesinde metni desteklemek için kullanılan emojilerin kullanımı başta olmak üzere GIF, fotoğraf ve videoların da Twitter'da etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Son olarak ise tweetlerin paylaşım saatlerinin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü insanların belirli Twitter kullanma alışkanlıkları vardır ve buna bağlı olarak da gün içerisinde Twitter'ı kullandıkları saatler genellikle benzeşmektedir. Çeşitli sosyal medya araştırma şirketleri ve ajansları tarafından gün içerisinde sosyal

² Nitekim bu bağlamda, ilgili dönemde KESK tarafından atılan 256 tweetin içeriğinin ne olduğuna bakmanın önemli hale geldiği ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, KESK diğer sendika konfederasyonlarına göre daha fazla sayıda tweet atmış olabilir ama bu tweetler birbirine bağlı ve aynı konuyu bir tweette toparlayamamaktan kaynaklı devam tweetleri olabilir. Böyle bir durumda, sıkça karşılaşılan bir durum olarak takipçiler bağlı tweetlerin yalnızca ilkiyle etkileşime girmeyi tercih edebildiklerinden diğer tweetlerin etkileşimi düşük kalıyor olabilir. Bununla birlikte, bu çalışma atılan tweetlerin içeriğine odaklanmadığından bu konuya ilişkin net bir açıklama getirebilmek de mümkün görünmemektedir.

medyanın daha fazla kullanıldığı ve dolayısıyla daha çok etkileşim alınan saatlere ilişkin etkileşim istatistikleri yayınlanmaktadır (Twitter'da haftanın günleri ve saatlerine göre etkileşim yoğunluğunu gösteren örnek bir çizelge için bakınız EK. 1). Buradan hareketle, paylaşım saatlerinin genel olarak bu saat aralıklarını dikkate alarak belirlenmesi gerekmektedir. Birlikte, kurumların süreç içerisinde denemeler yapmak suretiyle paydaşları nezdinde en fazla etkileşimin yakalandığı saatler belirlenerek paylaşımların o saatlerde yapılması da önem arz etmektedir. Çünkü paylaşılan bir tweetin Twitter algoritması tarafından takipçilerin akışında gösterilme ihtimali ya da oranı paylaşımın üzerinden vakit geçtikçe azalmaktadır. Dolayısıyla bu da yanlış zamanda yapılan bir paylaşımın diğer tüm öğeler doğru şekilde bir araya gelmiş olsa bile tweetin görüntülenme ve etkileşim alma olasılığını düşüreceği anlamına gelmektedir. Bütün bu ifade edilenlerden hareketle ortaya çıkan sonuç da şudur ki sendikalar, eğer Twitter başta olmak üzere sosyal medya platformları aracılığıyla paydaşlarıyla etkileşim kurmada başarıyı yakalamak istiyorlarsa öncelikle sosyal medya kullanımını ciddi bir iş olarak görmeleri ve ardından da genelde sosyal medyaya özelden ise Twitter'a ilişkin bir kullanım stratejisi belirlemeleri ve hesaplarını bu stratejiye göre yönetmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

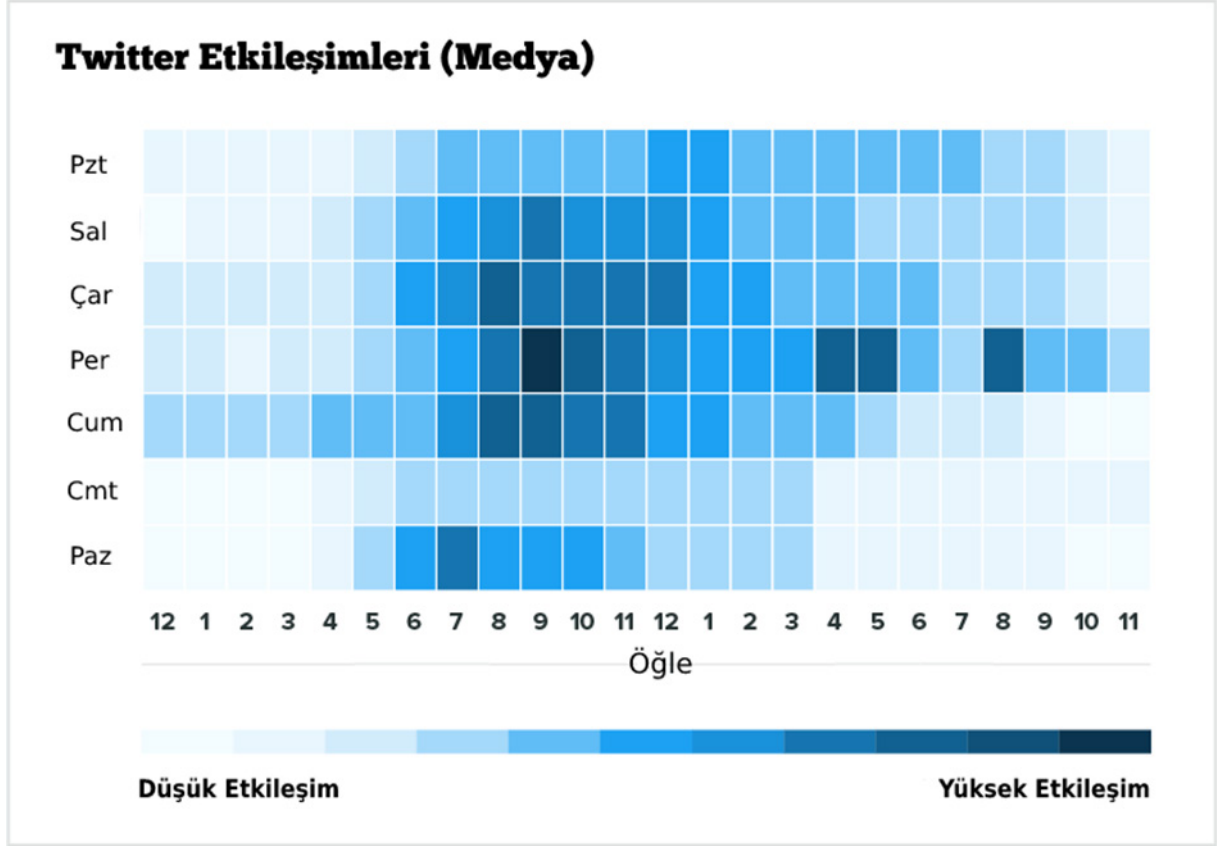
- Agostino, D. (2013), Using social media to engage citizens: A study of Italian municipalities, *Public Relations Review*, Cilt: 39, Sayı: 3, s. 232–234. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2013.02.009>
- Agostino, D., & Sidorova, Y. (2016), A performance measurement system to quantify the contribution of social media: new requirements for metrics and methods, *Measuring Business Excellence*, Cilt: 20, Sayı: 2, s. 38–51. <https://doi.org/10.1108/MBE-05-2015-0030>
- Arslan, G. (2014), Sendikaların Sosyal Medya Kullanımları: Türkiye, ABD ve Britanya İşçi Konfederasyonlarının Sosyal Medya Kullanım Analizi, *LaborComm Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı Bildiriler Kitabı*.
- Asur, S., & Huberman, B. A. (2010), Predicting the Future with Social Media, 2010 IEEE/WIC/ACM International Conference on Web Intelligence and Intelligent Agent Technology, s. 492–499. <https://doi.org/10.1109/WI-IAT.2010.63>
- Bernabé-Moreno, J., Tejada-Lorente, A., Porcel, C., Fujita, H., & Herrera-Viedma, E. (2015), CARESOME: A system to enrich marketing customers acquisition and retention campaigns using social media information, *Knowledge-Based Systems*, Cilt: 80, s. 163–179. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2014.12.033>
- Berthon, P. R., Pitt, L. F., Plangger, K., & Shapiro, D. (2012), Marketing meets Web 2.0, social media, and creative consumers: Implications for international marketing strategy, *Business Horizons*, Cilt: 55, Sayı: 3, s. 261–271. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2012.01.007>
- Bonsón, E., Bednárová, M., & Wei, S. (2016), Corporate twitter use and stakeholder engagement: An empirical analysis of the Spanish hotel industry, *European Journal of Tourism Research*, Cilt: 13, s. 69–83. <https://ejtr.vumk.eu/index.php/about/article/view/232/235>
- Bonsón, E., Perea, D., & Bednárová, M. (2019), Twitter as a tool for citizen engagement: An empirical study of the Andalusian municipalities, *Government Information Quarterly*, Cilt: 36, Sayı: 3, s. 480–489. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.03.001>
- Bonsón, E., & Ratkai, M. (2013), A set of metrics to assess stakeholder engagement and social legitimacy on a corporate Facebook page, *Online Information Review*, Cilt: 37, Sayı: 5, s. 787–803. <https://doi.org/10.1108/OIR-03-2012-0054>
- Bonsón E., Ratkai M., Royo S. (2016), Facebook Use in Western European Local Governments: An Overall View, Sobaci M. (ed.), *Social Media and Local Governments. Public Administration and Information Technology*, Cilt: 15, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17722-9_4
- Bonsón, E., Royo, S., & Ratkai, M. (2017), Facebook Practices in Western European Municipalities, *Administration & Society*, Cilt: 49, Sayı: 3, s. 320–347. <https://doi.org/10.1177/0095399714544945>
- Cerev, G. (2015), Türkiye'de Kamu Sektörü Sendikacılığının Mevcut Durumu Üzerine Bir Araştırma, *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, Cilt: 3, s. 111–126.
- Chaison, G. (2002), Information technology: The threat to unions, *Journal of Labor Research*, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 249–259. <https://doi.org/10.1007/s12122-002-1005-7>

- Chaison, G. (2005), The dark side of information technology for unions, *Working USA: The Journal of Labor and Society*, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 395–402.
- Coulter, K. S., & Roggeveen, A. (2012), “Like it or not”: Consumer responses to word-of-mouth communication in on-line social networks, *Management Research Review*, Cilt: 35, Sayı: 9, s. 878–899. <https://doi.org/10.1108/01409171211256587>
- Crompton, M. (2014), Accounting for the cost of social media, *The Bottom Line*, Cilt: 27, Sayı: 3, s. 96–100. <https://doi.org/10.1108/BL-06-2014-0017>
- Diakopoulos, N., Naaman, M., & Kivran-Swaine, F. (2010), Diamonds in the rough: Social media visual analytics for journalistic inquiry, 2010 IEEE Symposium on Visual Analytics Science and Technology, s. 115–122. <https://doi.org/10.1109/VAST.2010.5652922>
- Diamond, W. J., & Freeman, R. B. (2002), Will unionism prosper in cyberspace? The promise of the internet for employee organization, *British Journal of Industrial Relations*, Cilt: 40, Sayı: 3, s. 569–596. <https://doi.org/10.1111/1467-8543.00247>
- Du, H., Jones, P., Segarra, E. L., & Bandera, C. F. (2018), Development of a REST API for obtaining site-specific historical and near-future weather data in EPW format, *Building Simulation and Optimization conference (BSO2018)*, Eylül, s. 629–634.
- Ellison, N. B., & Boyd, D. M. (2013), *Sociality Through Social Network Sites*, W. H. Dutton (ed.), *The Oxford Handbook of Internet Studies*, Oxford University Press, s. 151-172 <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199589074.013.0008>
- Fiorito, J., & Royle, M. T. (2005), Information and communication technology use in British unions, *Critical Perspectives on International Business*, Cilt: 1, Sayı: 2/3, s. 180–193. <https://doi.org/10.1108/17422040510595663>
- Fisher, T. (2009), ROI in social media: A look at the arguments, *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, Cilt: 16, Sayı: 3, s. 189–195. <https://doi.org/10.1057/dbm.2009.16>
- Gökalp, İ. E. (2009), İletişim Teknolojileri ve Sendika, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, s. 63–74.
- Greer, C. R. (2002), E-voice: How information technology is shaping life within unions, *Journal of Labor Research*, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 215–235. <https://doi.org/10.1007/s12122-002-1003-9>
- Güneş, H. (2013), Sendikal Haklar ve Ülkemizde Kamu Görevlileri Sendikacılığının Gelişimi, *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 62–79.
- Habertürk. (2018), Twitter karakter sınırı kalkınca neler değişti?, <https://www.haberturk.com/twitter-karakter-siniri-kalkinca-neler-degisti-2202175-teknoloji>, (Erişim Tarihi: 10.04.2021)
- Haro-de-Rosario, A., Sáez-Martín, A., & del Carmen Caba-Pérez, M. (2018), Using social media to enhance citizen engagement with local government: Twitter or Facebook?, *New Media & Society*, Cilt: 20, Sayı: 1, s. 29–49. <https://doi.org/10.1177/1461444816645652>
- Hatipoğlu, İ., Sobacı, M. Z., & Korkmaz, M. F. (2020). Determinants of the Citizen Engagement Level of Mayors on Twitter: The Case of Turkey, M. Rodríguez Bolívar, & M. Cortés Cediél (Ed.), *Digital Government and Achieving E-Public Participation: Emerging Research and Opportunities* (s. 143-158). IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-1526-6.ch007>
- Herring, S. C. (2010), Web content analysis: Expanding the paradigm. Jeremy Hunsinger, Lisbeth Klastrup & Matthew Allen (Ed.), *The International Handbook of Internet Research* (s. 233–249), Springer Verlag.
- Hoffman, D. L., & Fodor, M. (2010), Can you measure the ROI of your social media marketing?, *MIT Sloan Management Review*, Cilt: 52, Sayı: 1, s. 41–49. <https://www.researchgate.net/publication/228237594>
- Jobs, C. G., & Gilfoil, D. M. (2014), A social media advertising adoption model for reallocation of traditional advertising budgets, *Academy of Marketing Studies Journal*, Cilt: 18, Sayı: 1, s. 235–248.
- Kane, G. C., Alavi, M., Labianca, G. J., Stephen, P., & Kane, G. C. (2014), What’s Different About Social Media Networks? A Framework and Research Agenda, *MIS Quarterly*, Cilt: 38, Sayı: 1, s. 275–304.

- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010), Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, *Business Horizons*, Cilt: 53, Sayı: 1, s. 59–68. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Kaske, F., Kugler, M., & Smolnik, S. (2012), Return on Investment in Social Media-Does the Hype Pay Off? Towards an Assessment of the Profitability of Social Media in Organizations, 2012 45th Hawaii International Conference on System Sciences, s. 3898–3907. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2012.504>
- Khalifi, D. P. El, & Rodríguez, A. I. C. (2021), Análisis empírico del uso de twitter por parte de las principales empresas Andaluzas / Empirical analysis of the use of twitter by the main Andalusian companies, *Brazilian Journal of Business*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 94–115. <https://doi.org/10.34140/bjbv3n1-006>
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011), Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media, *Business Horizons*, Cilt: 54, Sayı: 3, s. 241–251. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005>
- Lee, E. (1999), From Internet to “International” The Role of the Global Computer Communications Network in the Revival of Working Class Internationalism, *Marxism on the Eve of the Twenty-First Century*. http://www.ericlee.info/1999/03/from_internet_to_international.html
- Li, J., Peng, W., Li, T., Sun, T., Li, Q., & Xu, J. (2014), Social network user influence sense-making and dynamics prediction, *Expert Systems with Applications*, Cilt: 41, Sayı: 11, s. 5115–5124. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.02.038>
- Lloret Romero, N. (2011), ROI. Measuring the social media return on investment in a library, *The Bottom Line*, Cilt: 24, Sayı :2, s. 145–151. <https://doi.org/10.1108/08880451111169223>
- Mayfield, A. (2008), What is Social Media?, *iCrossing*.
- Powell, G., Groves, S., & Dimos, J. (2011), ROI of Social Media: How to Improve the Return on Your Social Marketing Investment, *John Wiley*. <https://doi.org/10.5860/CHOICE.49-2172>
- Romero Vara, L., Alfaro Muirhead, A. C., Hudson Frías, E., & Aguirre Azócar, D. (2021), Digital Diplomacy and COVID-19: An Exploratory Approximation towards Interaction and Consular Assistance on Twitter, *Comunicación y Sociedad*, Cilt: 2021, Sayı: 18, s. 1–23. <https://doi.org/10.32870/cys.v2021.7960>
- Sevgi, H. (2019), Sosyal Medya ve Sendikalar: Facebook Etkinlik Analizi, *İŞ, GÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 57–72. <https://doi.org/10.4026/isguc.543452>
- Sevgi, H., & Tokol, A. (2020), Sendikaların Sosyal Medya Kullanımına İşçilerin Bakışı: Bursa ve Kırklareli Örneği, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, s. 299–328. <https://doi.org/10.26650/jspc.2020.79.0099>
- Stone, J. A., & Can, S. H. (2020), Linguistic analysis of municipal twitter feeds: Factors influencing frequency and engagement, *Government Information Quarterly*, Cilt: 37, Sayı: 4, s. 101468. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2020.101468>
- Townsend, A. M., Demarie, S. M., & Hendrickson, A. R. (2001), Information technology, unions, and the new organization: Challenges and opportunities for union survival, *Journal of Labor Research*, Cilt: 22, Sayı: 2, s. 275–286. <https://doi.org/10.1007/s12122-001-1034-7>
- Twitter. (2021), Twitter Yardım Merkezi. <https://help.twitter.com/tr/new-user-faq>
- Uysal, Ş., & Köse, S. (2014), Kamu Görevlilerinin Sendika Faaliyetlerine Bakışı Üzerine Manisa İlinde Bir Araştırma, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 99–124. <https://doi.org/10.18026/cbusos.16201>
- Waters, R. D., Burnett, E., Lamm, A., & Lucas, J. (2009), Engaging stakeholders through social networking: How nonprofit organizations are using Facebook, *Public Relations Review*, Cilt: 35, Sayı: 2, s. 102–106. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.01.006>
- We Are Social, & HootSuite. (2021), Digital 2021, Global Digital Insights. <https://wearesocial.com/digital-2021>
- Yenihan, B., & As, İ. (2017), Türkiye’de Kamu Sendikacılığının Gelişimi ve Toplu Pazarlık Sorunları, *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 71–89. <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2017.85.6>
- Yıldırım, H. (2019), Eğitim-Bir-Sen Tarihi (Cilt 1), Eğitim-Bir-Sen Yayınları.

Zhang, Z., Li, X., & Chen, Y. (2012), Deciphering word-of-mouth in social media: Text-based metrics of consumer reviews, ACM Transactions on Management Information Systems, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 1–23. <https://doi.org/10.1145/2151163.2151168>

EK 1: Twitter’da Günler ve Saatler İtibariyle Etkileşim Yoğunluğu Çizelgesi



Kaynak: <https://journos.com.tr/sosyal-medya-en-iyi-paylasim-saati>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.02.2021 ✓Accepted/Kabul:30.09.2021

DOI:10.30794/pausbed.873576

Araştırma Makalesi/ Research Article

Korkmaz, G. ve Görmen, M. (2022). "Kamuda Kurumsal Yönetim (Yönetişim) Olgunluk Seviyesinin Ölçülmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 191-211.

KAMUDA KURUMSAL YÖNETİM (YÖNETİŞİM) OLGUNLUK SEVİYESİNİN ÖLÇÜLMESİ

Göksel KORKMAZ*, Murat GÖRMEN**

Öz

Yönetişim, yönetimin kurumsal amaçlara ulaşmaya yönelik uygulamaya aldığı süreç ve yapıların bütünüdür ve kurumda üst yönetimin birincil ve öncelikli sorumluluklarından birisidir. Bu çalışmada, yönetim konusundaki çeşitli çalışmalardan istifade edilerek özellikle kamu kurumlarında yönetim olgunluk seviyesini ölçebilecek bir ölçeğin Türk kültürüne ve Türkçeye uyarlanması hedeflenmektedir. Yönetişim kavramı üzerinde araştırmalar ve tartışmaların çokça yapıldığı bir konu olmakla birlikte; yönetim olgunluk kavramı yazında daha az ilgi çekmiş bir konudur. Yönetişim kavramı son yıllarda daha fazla incelenmesinin temel nedeni bu kavramın uygulamalarının örgütlere kattığı değerin daha fazla farkına varılmasıdır. Bir örgütte yönetim olgunluk seviyesinin belirlenmesi sahip olduğu yapı, süreç ve sistemlerin yönetim açısından hangi düzeyde olduğunu ortaya koymak ve gelişim için yapılabilecekleri belirlemek için son derece önemlidir. Bunu yapabilmek için örgüt bir yönetim olgunluk modeline ihtiyaç duymaktadır. Bunun için yayımlanmış olgunluk modelleri kullanılabilir, bununla birlikte, yapılan literatür araştırmasında, Türkçe literatürde kurumların süreç etkinliğini veya yönetişimin boyutlarını ayrı ayrı inceleyen muhtelif çalışmalar olsa da, yönetişimin boyutlarına odaklanan ve doğrudan kamu kurumlarında kullanılacak bütünsel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın asıl amacı, kamu kurumlarında yönetim olgunluğunu ölçmede kullanılacak bir model geliştirmektir: Öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, ardından çeşitli olgunluk modelleri incelenerek örgütlerde yönetim olgunluk düzeyini ölçmeye yönelik çeşitli modellerden derlenen ölçek Türk kültürüne uyarlanmıştır. Çalışmanın alana katkısı; kamu kurumlarında kurumsal yönetim olgunluk seviyelerinin daha iyi seviyeye ulaştırabilmek için yapılması gerekenler konusunda rehberlik sağlamasıdır.

Anahtar Kelimeler:Yönetişim, Olgunluk, Model, Örgüt, Paydaş.

Jel Kodu: M10, M19

TMEASURING THE CORPORATE GOVERNANCE (GOVERNANCE) MATURITY LEVEL IN PUBLIC SECTOR

Abstract

Governance is the all of the processes and structures implemented by the management to achieve corporate goals, and one of the primary and priority responsibilities of senior management in the organization. The objective of this study is to adapt a scale to Turkish culture that can measure the level of governance maturity, especially in public institutions. Although the concept of governance is a subject of many researches and discussions, the concept of governance maturity is a topic that has received less attention in the literature. The concept of governance has become a concept that has been studied more in recent years. The main reason for this is the greater awareness of the value that the applications of this concept add to the organization. Determining the level of governance maturity in an organization is extremely important in order to know how its structures, processes and systems is shaped based on governance principles, and it is also important for determining what

*Dr., T.C. Madrid Büyükelçiliği, e-posta: korkmazgoksel@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2789-2657>)

**Dr.,MSB İç Denetim Birim Başkanlığı, e-posta: murat.gormen.2014@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-8120-1562>)

can be done for improvement. To do this, the organization needs a governance maturity model. Published maturity models can be used for this, however, the literature review shows that, although there are various studies in the Turkish literature that examine the process effectiveness of institutions or the dimensions of governance separately, there is no holistic study that focuses on the dimensions of governance and can be used directly in public institutions. The main purpose of this study is to develop a model that can be used to measure governance maturity in public institutions: First, a comprehensive literature review was conducted, after that various maturity models were examined and a scale compiled from various models to measure the level of governance maturity in organizations. Then this scale was adapted to Turkish culture. The contribution of this study to the field is; It provides a scale by which public institutions can determine their corporate governance compliance levels and determine the measures they can take to achieve a better corporate governance structure.

Keywords: *Governance, Maturity, Model, Organization, Stakeholders.*

Jel Codes: *M10, M19.*

1. GİRİŞ

Son yıllarda, küresel çaptaki kurumsal skandallar, zayıf yönetim uygulamaları, etik olmayan davranışlar, yönetim sorumluluğunun yerine getirilmesinde yaşanan problemler ve izleme süreçlerindeki yetersizlikler ile örgütlerin; hissedarlara, çevreye, topluma ve çeşitli paydaşlara karşı sorumluluk sergileyecek şekilde yönetilmesine yönelik taleplerin artması, yönetişim kavramının öneminin de artmasına neden olmuştur.

Yönetişim kavramında önce bu kavramın kökü olan yönetim kavramına baktığımızda “Yönetim, organizasyonun amaçlarına ulaşmak için çalışanları yönlendirme ve onlara rehberlik etme sürecidir” (Leslie ve Lloyd, 1983: 9). Yönetişim ise, işletmenin performansını değerlendiren ve kontrol eden, örgüt ve paydaşları arasındaki ilişkileri bütünsel olarak ele alan bir yaklaşımdır (Luo, 2005: 2). Gerek yönetim gerekse yönetişim olgularının her ikisi de organizasyonel amaçlara ulaşmayı hedeflemektedir. Ancak yönetişim kavramını yönetimden ayıran, bu hedefe ulaşmak için paydaşlara verdiği önem ve bu hedefe paydaşlarla birlikte yönelme arzusudur. Aslında yönetişim insanlığın varoluşundan bugüne kadar gelen yönetim olgusu zamanla katılımcılığa ve ortaklığa odaklanan yönetişim kavramına evrilmiştir. Birleşmiş Milletlerin (BM) yoksulluk, açlık, hastalık, cehalet, çevresel bozulma ve kadınlara karşı ayrımcılıkla mücadele etmeye adanmış Milenyum Bildirgesinde yönetişim kavramının BM’nin hedeflerini gerçekleştirmede hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde ön koşul olduğu ifade edilmektedir (BM, 2000). Dünya Bankasına göre ise; Yönetişim, bir ülkede otoritenin uygulandığı gelenek ve kurumlardan oluşur. Bu, hükümetlerin seçildiği, izlendiği ve değiştirildiği süreci içerir; hükümetin sağlam politikaları etkili şekilde formüle etme ve uygulama kapasitesi ve aralarındaki ekonomik ve sosyal etkileşimi yöneten kurumlara vatandaşların ve devlete saygı duyulmasını içermektedir (WGI, 2019). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Economic Organisation for Economic Cooperation and Development / OECD) Kurumsal Yönetim Komitesine göre yönetişim, “en geniş anlamda, örgütlerin yönlendirildiği ve kontrol edildiği sistem olarak tanımlanabilir ve esasen örgütlerin yönetim kademeleri, hissedarları ve diğer çıkar grupları arasındaki ilişkiler dizisini içerir. Yönetişim, örgütün amaç ve hedeflerinin saptandığı ve bunlara erişebilmek için performans izleme araçlarının belirlendiği yapıyı ortaya koyar” (OECD; 2004: 2). Yönetişim, örgütün yönetsel ve finansal alanları arasındaki farklılaşmanın ortaya çıkardığı, örgüt performansını olumsuz etkileyen sorunların çözümüne katkıda bulunan bir mekanizmadır (Sloan, 2001: 2).

Son yıllarda liderlerin hissedarlara, paydaşlara, çevreye ve topluma yönelik, örgütlerin nasıl yönetileceğine ilişkin sorumluluğu anlamlı ölçüde artmıştır. Bu sorumluluğun ve dolayısıyla da yönetişime olan bu ilginin artmasında; küresel finansal krizlerin, liderlere yönelik güvensizliklerin, paydaşların daha fazla bilgi ve şeffaflık talep etmesinin ve yatırımcıların gereksinimlerdeki değişimlerin rol oynadığı söylenebilir (Markham, 2006: 547; Solomon 2007: 109-116; Bahrman 2011a: 1-3). Yönetişim konusuna olan ilginin artmasındaki etkenlerden biri de yönetişim ile örgütün değeri arasındaki pozitif bir korelasyonun olduğuna yönelik yapılan çalışmalardır. (Rose 2003: 17). Sonuç olarak, örgütlerini daha etkin yönetmek isteyen liderler, yönetişim olgunluğunu arttırarak değerlerin ve ilkelerin kurumsallaştırılmasına odaklanmalıdırlar (IoD, 2009: 29). Örgütte olgun bir yönetişim çerçevesinin oluşturulup kurumsallaştırılması, yönetişimin merkezi konumunda olan üst yönetimin sorumluluğundadır.

Yönetişim olgunluğu kavramı, örgütün yeterli yönetişim yapılarını, sistemlerini ve süreçlerini kurup kurmadığını ve üst yönetimin, yönetimin ve çalışanların bu yapı, sistem ve süreçlere ne derecede uyup uyguladıklarını ifade

eder (Gramling ve Hermanson, 2006: 38). Yönetişim olgunluk seviyesinin geliştirilmesi, örgütlerin mevcut yönetim pozisyonlarını belirlenmesine ve daha sonra daha gelişmiş yönetim olgunluk seviyesine ilerlemesine fırsat sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı yönetim olgunluğu konusunda yapılan çalışmalardan yola çıkarak Türk kültürüne ve yönetim yapısına uygun bir ölçeğin geliştirilmesidir. Yapılan alan yazın taramasında kamu kurumlarının yönetim olgunluk seviyelerini değerlendirecekleri bir ölçeğin bulunmaması bu çalışmanın yapılmasını olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacı ortadan kaldırmak için , yönetim olgunluk seviyesinin ölçülmesine ilişkin bir ölçek ortaya konulmuş ve alanyazındaki bu boşluk giderilmiştir. Çalışmada, öncelikle yönetim olgunluğunun ölçülmesine yönelik yabancı yazında ele alınmış çalışmalar taranarak Türk kültürüne ve yönetim yapısına uygun bir ölçek oluşturulmuştur. İkinci aşamada oluşturulan ölçek çeşitli örgütlerde çalışanlarına uygulanarak güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Yapılan çözümleme sonucunda, hazırlanan anketin yönetim olgunluğunun ölçülmesinde kullanılabileceği, anketin güvenilir ve geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. İlk kısımda yönetim ve yönetim olgunluk kavramları açıklanmış, yapılan detaylı literatür taramasıyla bu olgunluk değerlendirmesinin önemi vurgulanmıştır. Müteakiben literatürde kullanılan modellerden istifade edilmek suretiyle bir ölçek oluşturulmuş, bu ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği analiz edilmiştir.

2. TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Yönetişim Kavramı

Yönetişim kavramı birçok farklı kaynaktan farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları: “Örgütte, otoritenin icra edildiği ve kontrol edildiği ‘kurallar, ilişkiler, sistemler ve süreçler çerçevesidir.’” (ASX, 2010: 3); “Hedeflere ulaşılmasını sağlamak, risklerin uygun bir şekilde yönetildiğini saptamak ve kuruluş kaynaklarının sorumlu bir şekilde kullanıldığını teyit etmek amacıyla üst yönetimin icra ettiği sorumluluk ve uygulamalardır” (IFAC, 2009: 6); “Yönetişim sorumlu liderlikle ilgilidir. Sorumlu liderlik sorumluluk, hesap verebilirlik, adalet ve şeffaflık gibi etik değerlerle karakterize edilir” (IoD 2009: 20); “Kurum faaliyetlerinin sorumlu bir şekilde yerine getirilmesini ve paydaşlara hesap verebilirliği sağlayan kontrol sistemidir” (Solomon 2007: 14); “Yönetişim, bir örgütün yönetimi, yönetim kurulu, hissedarları ve diğer paydaşlar arasında bir dizi ilişkiyi içerir. Yönetişim aynı zamanda kurumun amaçlarının belirlendiği yapıdır ve bu amaçlara ulaşma ve performansı izlemek için araçtır” (OECD 2004: 11); “Yönetişim, örgütlerin yönlendirildiği ve kontrol edildiği sistemdir” (Cadbury, 1992: 2.5).

Bu tanımların bazıları diğerlerine göre daha kapsamlıdır, ancak genel olarak bu tanımlamalardaki örtüşen noktaları incelediğimizde: Yönetişimin iki önemli boyutu karşımıza çıkmaktadır bunlar; uyumluluk ve performanstır. Üst düzey yönetimin, yönetişimin etkili şekilde uygulanmasını sağlamak için önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Yönetişim, örgütün finansal yönetiminin ötesinde bir kavramdır ve çok daha fazla konuya odaklanmaktadır. Yönetişim, sadece hissedarlarla ilişkileri değil tüm paydaşlarla olan ilişkileri içerir ve yönetim, kurumların tüm menfaat sahipleriyle etkileşiminde, sorumluluk, hesap verebilirlik, adalet ve şeffaflık ilkeleri dikkate alınarak yönetildiği ve denetlendiği sistemler bütünüdür.

2.2. Yönetişim Olgunluk Düzeyi Kavramı

Kurumların çöküşü ve bunun nedenlerine yönelik çıkarılan mevzuat ve düzenlemelerle yönetişimin öneminin vurgulanması, örgüt ve yatırımcıların bu kavrama ait ilkelerinin uygulanmasının kritikliğini fark etmesine neden olmuştur. Yönetişimin ne olduğuna, faydalarına ve kuruluşların bu sağlam yönetim ilkelerine nasıl başvurup uygulayabileceğine yönelik bilincin artması, kuruluşların yönetim olgunluğunun daha üst seviyelerine ulaşmasına yardımcı olacak kendi yönetim yapılarını, sistemlerini ve süreçlerini oluşturmalarına yol açtı (Hermanson ve Rittenberg 2003: 58).

Küresel çapta yaşanan skandallar yönetim kavramının önemini ve örgütlerin bu kavrama yönelik farkındalıklarını arttırmış, örgütlerin yönetim ilkelerine uyma konusunda daha fazla çaba göstermelerine neden olmuştur. Kurumlarda yönetimle ilgili olgunluk modelleri kademeli olarak uygulanmaya başlanmış ve farklı düzeylerde yönetim olgunluğuna erişmiş kuruluşlar ortaya çıkmıştır (Lipman ve Lipman 2006: 3-4).

Yönetişim olgunluğu kavramı, örgütün yeterli yönetim yapılarını, sistemleri ve süreçlerini ne ölçüde kurduğunun yanı sıra üst yönetimin, yönetimin ve çalışanların bu yapıları, sistemleri ve süreçleri ne ölçüde

uyguladığını ve bu yapıyı ne ölçüde devam ettirdiklerini ifade etmektedir (Marks 2007: 31). Başka bir deyişle, örgütler yönetim yapı, sistem ve süreçlerini uygulama derecelerine bağlı olarak farklı olgunluk seviyelerine göre sıralanmaktadır. Ancak bu seviyelerin tespiti için de ölçüm araçlarına yani yönetim olgunluk ölçeğine ihtiyaç vardır. Böyle bir ölçek, örgütün mevcut ve olması gereken yönetim olgunluk düzeyinin belirlenmesine yardımcı olabilir. Bir örgütün yönetim olgunluğu kavramını anlaması önemlidir, çünkü bu sayede örgütler mevcut durumlarını belirleyebilecek ve sürekli gelişimi sağlayabilmek için planlar uygulayabileceklerdir (Donnellan vd., 2011: 40).

Yönetişim, geniş bir kavramdır ve örgütlerce farklı biçimlerde tanımlanıp yorumlanabildiğinden yönetim olgunluğu kavramını da açıklamak güçtür. Wilkinson ve Plant (2012: 19) yönetim olgunluğu kavramını iki örnekle izah etmiştir: Birinci örnekte, örgüt herhangi bir yönetim çerçevesine (yapılar, sistemler ve süreçler) sahip değildir ya da çerçevenin oluşturulmasında başlangıç aşamasındadır ve bu kuruluşun yönetim açısından olgunlaşmadığının bir göstergesidir. İkinci örnekte örgütte ilgili tüm tarafların farkında olduğu ve uyguladığı bir çerçeve (yapı, sistem ve süreçler) vardır, bu yönetim konusunda olgunluğun göstergesidir. Yönetişim olgunluğunu anlamaya çalışırken göz ardı edilmemesi gereken husus; örgütün, yönetim çerçevesindeki yapı, sistem ve süreçleri gerçekte uygulayıp uygulamadığıdır. Bunların uygulama derecesi olgunluk düzeyinin de belirleyicisidir. Bu yüzden teorik olarak bu yapılara sahip olmak uygulamadıktan sonra bir anlam ifade etmeyecektir.

Yönetişim olgunluğunun ölçülmesinin önemi ve faydaları arasında; kurum içinde yönetişimin öneminin artması, üst yönetimin sürekli bir iyileştirme süreci vasıtasıyla bir sonraki olgunluk seviyesine geçmeye çalışacak olması, yönetim olgunluğu hakkında artan bir bilgi birikimi olarak sıralanabilir. Örgütler yönetim olgunluk modeli sayesinde, yönetim uygulamalarının mevcut düzeylerini belirleyebilir ve bir sonraki seviyeye geçmek için gerekli ölçütleri belirleyebilir. Model aynı zamanda kıyaslama için de kullanılabilir ve daha da önemlisi, model tüm çalışanlar tarafından benimsenmiş bir yönetim kültürü oluşturmaya yardımcı olabilir. Son yıllarda örgütler, performans geliştirme konusunda bir yol haritası sağlamak için olgunluk modelleri geliştirmekte ve kullanmaktadır (SEI, 2010).

Bir örgütün, yönetim olgunluk seviyesinin en üst düzeyde olması gerekmez çünkü örgütler tip, boyut, doğa ve karmaşıklık yapılarına göre farklılık gösterebileceğinden veya farklı iş ve hukuki çevrelerde faaliyet gösterebileceklerinden kimi örgütler için sahip olunan yönetim süreçleri o örgütler için yeterli olabilir. Yani yönetim olgunluk seviyesinin en üst düzeyinde olmaması, örgütün yönetim yapılarının, sistemlerinin ve süreçlerinin uygulanması konusunda başarısız olduğunun bir göstergesi değildir.

Yönetişim olgunluğunu ele alınırken dikkate alınması gereken bir diğer önemli husus, örgütün kendi olgunluğunu nasıl değerlendirdiğidir. Eğer bir örgüt kendini olgun olarak değerlendiriyor ise bu mutlaka yönetim yapıları, uygulanan sistemler ve süreçler yeterli ve etkili bir şekilde işlev görüyor demek değildir. Bu durumda örgütlerin yönetim olgunluklarını değerlendirirken sadece bir kontrol listesini "çek ederek" mi bunu belirlediği, yoksa gerçekten yönetim yapılarının, sistemlerinin ve süreçlerinin başarıyla uygulanmasını mı göz önünde bulundurduğu cevap verilmesi gereken husustur.

2.3.Olgunluk Modelleri

Olgunluk modelleri kapsamında yapılan ilk çalışma Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Carnegie Mellon Üniversitesi Yazılım Mühendisliği Enstitüsü (Software Engineering Institute / SEI) tarafından yazılım endüstrisi için geliştirilen yetkinlik olgunluk modelidir (Capability Maturity Model Industry / CMMI) (Paulk, Curtis, Chrissis, Weber, 1993: 20). Diğer olgunluk modellerinin büyük ölçüde bu modelden türetildiği görülmektedir (Humphrey, 1989: 77-88). Bu çalışma yazılım mühendisliği alanında yaygın olarak tatbik edilmektedir. Yazılım süreçlerini değerlendirmek için geliştirilen bu yetkinlik olgunluk modelinin (SEI 2010) hâlihazırda örgütsel iş süreçlerini iyileştirmek için çeşitli alanlarda kullanıldığı literatürden anlaşılmaktadır (Liebowitz, 2007).

Bilgi teknolojisi (IT) ortamına ek olarak, etik konusunda uzmanlaşmış davranış yönetim modları (Modes of Managing Morality / MMM) modeli (Rossouw ve Van Vuuren, 2003), yönetim açısından karar vermede uzmanlaşan Uyumluluk ve Etik Grubu (Open Compliance & Ethics Group/OCEG) modeli (OCEG ve NACD, 2007), iç denetim alanında uzmanlaşmış olan iç denetim yetenek modeli (IA-CM; IIA Araştırma Vakfı, 2009), Risk

konusunda uzmanlaşmış risk olgunluk modeli (RIMS 2006; Coetzee, 2010), Yönetimde uzmanlaşmış Yönetişim Beceri Olgunluğu (Governance Capability Maturity / GCM) modeli (Bahrman 2011 (a) ve (b) gibi olgunluk modelleri geliştirilmiştir. Bilgi sistemlerinin olgunluğunun değerlendirilmesinde kullanılan bir diğer model de COBIT (Control Objectives for Information and related Technology) PAM modelidir. COBIT süreç olgunluk modeli, her bir süreç olgunluk seviyesi ile ilişkili genel davranış özelliklerini tanımlamaktadır. Süreç olgunluk modeli davranış özellikleri, her bir COBIT süreci için sürecin özel ihtiyaçlarına göre uyarlanmaktadır. Bu nedenle de oldukça subjektif bir değerlendirme yöntemi olarak görülmektedir. Güvenilir bir değerlendirme yöntemi olarak geçerliliği kanıtlanmamıştır (Walker vd. 2012: 160). Diğer bir model olan ISO/IEC 15504, derecelendirmelerin tutarlılığını ve tekrarlanabilirliğini sağlayan bir değerlendirme yapmak için minimum gereksinimleri tanımlamaktadır. Gereksinimler, değerlendirme çıktısının kendi kendine tutarlı olmasını sağlamaya yardımcı olur ve derecelendirmeleri doğrulamak ve gereksinimlere uygunluğu doğrulamak için kanıt sağlamaktadır. Her özellik, süreç kapasitesinin belirli bir yönünü tanımlamaktadır. Sürecin başarısı, tanımlanmış bir derecelendirme ölçeğinde karakterize edilmektedir. Süreç özneliği başarısı ile süreç özneliklerinin tanımlanmış bir gruplandırmasının birleşimi, süreç yeterlilik seviyesini belirlemektedir. Dokuz seviyeden oluşmaktadır (ISO, 2003). 2017 yılında geliştirilmeye başlanan 2020 yılı sonunda taslağı onaylanan ISO 37000 standardı bu alanda yapılan en yeni çalışma olsa da henüz uygulama sonuçlarına ilişkin yeterli veri oluşmamıştır. Üye ülkeler tarafından 2021 yılının ikinci yarısında onaylanması öngörülmektedir (ISO, 2020). Bu modellerden bazıları Tablo 1’de ele alınmaktadır.

SEI modeli de dahil olmak üzere olgunluk modelleri genellikle bir matriste sunulur ve aşağıdaki unsurları içermektedir (Chapman, 2009; Coetzee, 2010). Olgunluk düzeyleri; her olgunluk düzeyinin nitelikleri ve bu niteliklere ait alt parametrelerden oluşmaktadır. Bu nedenle, olgunluk modeli kavramını, yönetim olgunluğu ortamına uygulamak mümkündür. Olgunluk modellerinin karşılaştırılması, bu çalışmada geliştirilen yönetim olgunluk modelinin çerçevesinin temelini oluşturmaktadır.

Tablo-1: Olgunluk Modeli Çalışmaları

Çalışmayı Yapan	Seviyeler	Özellikler/Boyutlar
AON, (2010)	5 düzey -İlk etap -Taban -Tanımlanmış -İşlevsel -İleri düzey	9 özellik -İdari yardım -Risk sorumlusu -Örgüt kültürü -Hissedar katkısı -İletişim -Karar aşamasında finansal ve işlevsel risk bilgilerinin kullanımı -Çeşitli araçların risk analizinde kullanılması -İç ve dış çevreden toplanan risk bilgisi -Kaldıraç etkisi
RIMS ERMM, (2006) (Risk and Insurance Management Society Enterprise Risk Maturity Model)	5 düzey -Belli süreli -İlk etap -Yinelenebilir -Yönetilen -Önderlik	7 özellik -KRY esaslı bakış -Süreç idaresi -Risk iştahı kontrolü -Kök analizi -Risklerin tespiti -Belirsizliğin yönetimi -İş esnekliği ve sürdürülebilirlik
Software Engineering CMM, (1993) (Capability Maturity Model)	5 seviye -Başlangıç -Tekrarlanabilir -Tanımlanmış -İdare edilen -Optimize edilmiş	5 özellik -Uygulamaya uyum -Gayeler ve başarıma becerisi -Tatbik etme -Ölçmek -Teyit etme
Government Center, (1993)	5 seviye -İlk etap -Tekrarlanan -Tanımlı -Yönetilen -Optimize	6 özellik -Bilgi modelleri -Bilginin dağıtımı -Bağımsız uygulama -Yazılımın paylaşımı -Komünikasyon -Karşılıklı çalışma

OGC Modeli, (2007) (Office of Government Commerce)	5 seviye -İlk etap -Yinelenbilir -Tanımlanmış -İdare edilen -Optimize edilmiş	10 özellik -Organizasyonel Muhteva -Organizasyonel Amaçlar -Hissedar katılımı -Organizasyonel Destek -Kültür -Rol ve mesuliyetler -Erken tanı sistemi -Riskin idaresi -Raporlama -Sürekli gelişim
Deloitte ERMM, (2006) (Enterprise Risk Management Maturity)	5 seviye -Başlangıç -Parçalanmış uzman bölümler -Yukarıdan aşağı -Entegre ve sistematik -Risk zekâsı	5 özellik -İdarenin desteği -Konuya yönelik eğitim -Komünikasyon -Konuya yönelik siyasi yaklaşım -Risk iştahının tanımlaması
PMI, (2002) (Project management Institute)	4 seviye -Belli süreli -İlk etap -Yinelenbilir -Yönetilen	4 özellik -Yaşayış, düşünce topluluğu -Proses -Tecrübe -Uygulama ölçütleri
IACCM, (2003) (International Association for Contract & Commercial Management)	5 seviye -İlk etap -Altyapı -Entegre -Yönetilen -Optimize	4 özellik -Yaşayış, düşünce topluluğu -Proses -Tecrübe -Uygulama ölçütleri
OCEG model (OCEG & NACD 2007) (Open Compliance & Ethics Group & National Association of Corporate Directors)	5 seviye -Oluşmakta -Gelişmekte -Ortalama -Kurulmuş -Olgun	5 özellik -Yetenek -Yapı -Süreç -Bilgi Teknolojisi -Ölçüm
PRMM Hartono, Wijaya, Arini, (2014) (Project Risk Management Maturity)	5 seviye	4 özellik -Yaşayış, düşünce topluluğu ve önderlik -Proses -Tecrübe -Vasita, yöntem ve uygulamalar
PriceWater House Coopers, (2007)	4 seviye -Taban uygulama -Umumi uygulama -Mevcut zamanın en iyi uygulamaları -Geleceğin en iyi uygulamaları	4 özellik -Risk yaklaşımı -Teşkilat -Referanslar -Vasita ve teknikler
ERMMM (Oliva, 2015) (Enterprise Risk Management Maturity Model)	5 seviye -Az -Rastlantısal -Düzenli -İştirakçi -Sistemli	4 özellik -Teşkilat -Teknik ayrıntı -Şeffaflık -Katılım
ERMMM (Monda ve Giorgino,2013) (Enterprise Risk Management Maturity Model)	Olgunluk indeksi	3 özellik -Kültür -Organizasyon -Süreç

MMM model (Rossouw & Van Vuuren, 2003) (Modes of Managing Morality)	5 seviye -Etik yok -Reaktif tepki -Uyum -Bütünlük -Örgütteki kültürün parçası	4 özellik -Tutum -Amaç -Strateji -Zorluklar
GCM model (Bahrman 2011 (a) & (b)) (Governance Capability Maturity)	5 seviye -İlk etap -Yinelenebilir -Tanımlanmış -İdare edilen -Optimize edilmiş	10 özellik -Yönetim kurulunun rolü -Değerler, kültür ve felsefe -Yapı, politika ve standartlar -Süreç, prosedür -Amaç ve hedefler -İnsan, eğitim, farkındalık -Ölçüm, izleme -İletişim, şeffaflık -Paydaş beklentilerinin karşılanması -Teknoloji
COBIT (Control Objectives for Information and related Technology)	5 Seviye -Gerçekleştirilen işlem -Yönetilen süreç -Yerleşik süreç -Tahmin edilebilir süreç -Optimizasyon süreci	7 Özellik -Süreç performansı -Sorumluluk ve hesap verebilirlik; -Farkındalık ve iletişim -Politikalar, planlar ve prosedürler; -Araçlar ve otomasyon -Beceriler ve uzmanlık ve -Hedef belirleme ve ölçüm.
ISO/IEC 15504 (International Organization for Standardization / International Electrotechnical Commission)	9 Seviye -Gerçekleştirilmiş -Performans yönetimi -İş ürünü yönetimi -Tanımlanmış -Konuslandırılmış -Ölçüm -Kontrollü -Yenilik -Optimize edilmiş	
WGI (Dünya Bankası) (Worldwide Governance Indicators)		6 Özellik -Hesap Verebilirlik -Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması -Devletin Etkinliği -Düzenleyici Kalite -Hukuk kuralları -Yolsuzluğun Kontrolü

(KAYNAK: İlgili makalelerden derlenmiştir)

Tablo-1’de yer alan çalışmalar incelediğinde 5 olgunluk seviyesinin genelde çalışmalarda kullanıldığı görülmektedir. Seviye 1, örgütün belirli niteliklere göre tamamen olgunlaşmadığını ve bu niteliklerin değerini göremediğini veya bu niteliklerin ve öneminin farkında olmadığını tanımlar. Seviye 2, örgütün ilgili niteliklerin varlığının ve öneminin farkına varma sürecinde olduğunu kabul eder, ancak uygulandığında bu nitelikler halen sorgulanabilir ve / veya göz ardı edilebilir. Seviye 3, örgütün, uzmanlık alanı ile ilgili asgari gerekliliklere uygunluğu sağladığı ölçüde ilgili nitelikleri uyguladığını kabul eder. Seviye 4, örgütün ilgili niteliklere proaktif olarak uygulanmasının ve bunlara bağlılığın önemini fark ettiği seviyedir. Uyumdan öteye geçilerek nitelikler kurumsallaştırılır ve uygulamalarının geliştirilmesi hedeflenir. Seviye 5, örgütün olgunlaştığını ve niteliklerin proaktif olarak uygulandığını kabul eder. Bu niteliklerin önemi tüm paydaşlar tarafından kabul edilmektedir ve bu niteliklerin etkili bir şekilde kurumsallaştırılması, raporlanması ve bunlarla ilgili raporlama konularında önemli çaba gösterilmektedir

Tablo -1’de yer alan çalışmalar incelediğinde modellere ait en az 3 en fazla 10 özellik olduğu görülmektedir ve ortalama bir ölçüm olarak bu çalışmadaki modelin beş nitelikten oluşması gerektiği sonucuna varılabilir. Üçten az nitelik kullanıldığında alanın yeterince kapsanmadığını; ondan fazla özellik kullanılırsa da olgunluk modelinin aşırı derecede karmaşık ve gerçek değer katmayan niteliklerin eklenmesine neden olabileceği söylenebilir.

2.4. Kamu Sektöründe Kurumsal Yönetim (Yönetişim)

Paydaşlar arasındaki çıkar çatışmalarını en aza indirmek ve suiistimalleri önleyerek şirket başarısızlıklarının önüne geçmeyi hedefleyen yönetim kavramı özel sektör orijinli bir kavram olmasına rağmen, özel sektör iyi uygulamalarının kamuya adapte edilmesi yaklaşımını benimseyen birçok kamu kurumu veya hükümet tarafından benimsenmeye başlanmış, kamunun bilgilendirilmesi, şeffaflık ve hesap verilebilirlik kavramları kamu kurumlarında da giderek yaygınlaşarak bazı ülkelerde yasal bir zorunluluk halini almıştır. 21'nci yüzyıl gerek iş dünyasında gerekse kamu sektöründe küresel anlamda köklü değişikliklere sahne olmaktadır ve ortaya çıkan bu küresel değişiklikler yöneticileri yeni çözüm arayışlarına yöneltmektedir. Finansal istikrarsızlıklar, iklim değişiklikleri ve çevresel etkiler, sosyal medyanın yaygınlaşması ve toplumun şeffaflaşma yönündeki talepleri, teknolojinin baş döndürücü hızla değişimi, paydaşların yöneticilerden artan beklentileri liderlerin çözümünü bekleyen en temel problem sahalarıdır. Organizasyonlar ekonomi, çevre ve toplumdaki oluşan üçlü bir kontekste etkileşim halinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu ortamda liderler sürdürülebilir şekilde değer yaratmak ve bunu yaparken de daha az kaynak ile daha çok şey üretmek zorundadır. Zayıf bir yönetim yapısı suiistimallere, rüşvet ve yolsuzluğa ve gerek kamu gerekse özel sektörü olumsuz yönde etkileyebilen insan kaynaklı felaketlere sebebiyet vermektedir. Yakın zamanda iflas eden worldcom, Enron gibi devasa şirketlerin çöküş nedenleri veya her yıl düzenli olarak yapılan "Dünya Yolsuzluk Araştırmaları" incelediğinde yaşanan sorunların temelinde yönetişimin temel prensipleri olan şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin eksikliğinden kaynaklandığını görülmektedir (CPI Report, 2019: 4). Her seviyede paydaşların yönetime katılımının, şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin temel ilke olduğu bir yönetim yapısı paydaş memnuniyetini ve dolayısıyla da organizasyonun menfaatlerini maksimize edecektir. Bu bağlamda kurumsal hedeflerin gerçekleştirilmesinde ve toplum için değer yaratılmasında yönetim gerek özel sektör gerek kamu sektörü yöneticileri açısından en temel yardımcılardan biridir (King -IV, 2016: 3-4).

Yönetişim konusunda kamu ve özel sektör arasındaki fark kamuoyuna sundukları bilgilerle açıklanabilir. İşletmeler kar odaklı finansal raporlarını sunarlar ve yöneticiler paydaşlarına karşı sorumlu tutulurlar. Hükümet bütçesini yayımlar ve politika önerilerine odaklanır. Her iki sektörde de şeffaflık trendi göze çarparken özel sektör raporlarında daha çok sürdürülebilir büyümeyi ön planda tutmaktadır. Kamu sektörü ise daha çok performansı ön planda tutmaktadır. Ayrıca son zamanlarda organizasyonun sosyal etkisi de raporlanan hususlar arasındadır. Kamu yönetişiminin temel amacı hükümetin belirlediği politika öncelikleri çerçevesinde verilen hedefleri gerçekleştirmek, bunu yaparken de kamunun ve paydaşların menfaatlerini gözetmektir (MoF, 2000, s. 8-9).

Kamu yönetiminde etkililik, ekonomiklik ve verimlilik kavramlarının ön plana çıkmasıyla birlikte özel sektörün iyi uygulamalarının kamu yönetimine kazandırılması da önem kazanmaya başlamıştır. Kamu yönetiminde etkililik kavramı hedeflere ulaşma düzeyini ifade etmektedir. Etkilik konusundaki değerlendirme kriteri hedefe ulaşıp ulaşılmadığıdır. Kamu kaynaklarının yönetiminde ekonomiklik ile ifade edilen bir hedefi gerçekleştirmek için minimum oranda girdi kullanılması, verimlilik ise kullanılan girdinin maksimum oranda çıktıya dönüşmesidir. Yani ekonomiklik girdi miktarıyla ilgilenirken verimlilik bu girdiden elde edilen çıktı miktarı ile ilgilenmektedir (Ülken, 1999: 451). Kamu kaynaklarının yetersizliği veya yapılması gereken hizmetin çokluğu göz önünde bulundurulduğunda, kaynakların etkili ekonomik ve verimli kullanılması kamu açısından hem hayattır hem de mevzuatla da zorunlu kılınmaktadır. Nitekim 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kaynakların etkili ekonomik ve verimli kullanılmasını tüm kamu kurumları açısından bir zorunluluk olarak ortaya koymaktadır. Yönetişim de birçok özel sektör uygulaması gibi faydaları görülerek kamuya adapte edilen bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelere yönelik olarak yapılan çalışmalardan bazıları da bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Örneğin, Karamustafa ve diğerleri (2009), Çonkar ve diğerleri (2011), Yenice ve Dölen (2013) kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal yönetim performansları ile finansal performansları arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Kurumsal yönetim notu yüksek olan işletmeler finansal olarak da olumlu performans sergilemektedir. Yönetişim kavramı ilk kez Dünya Bankası'nın 1989 raporunda, daha sonra OECD raporlarında kullanılmıştır. Bunun temel nedeni Dünya Bankası'nın, kendisine müşteri olan ülkeleri sürdürülebilir büyüme ve paylaşılan refahı artırma açısından son derece önemli olan; yeterli, etkili, açık, kapsayıcı ve hesap verilebilirliği yüksek ülkeler olması konusunda desteklemek istemesidir. Güçlü kurumlara sahip ülkeler, özel sektör büyümesini kolaylaştıran, yoksulluğu azaltan, değerli hizmetler sunan ve vatandaşlarının güvenini kazanan bir ortam yaratarak zenginleşmektedir. İnsanlar hükümetin karar alma süreçlerine katıldığı ölçüde seslerini duyurabilmektedir. Dünya Bankası kamu kurumlarının yeteneklerinin artırılması için iyi yönetim açısından üç temel konuyu önermektedir: Kamu sektöründe kurallar

ve sınırlamalar, vatandaşların sesini ve katkısını teşvik eden mekanizmalar ve rekabeti teşvik eden mekanizmalar. Dünya Bankası da diğer organizasyonlar gibi iyi yönetişimin iyi kurumsal yapılarla mümkün olabileceğini (Dünya Bankası, 2000: 23) ortaya koymaktadır.

OECD iyi yönetim uygulamalarına esas teşkil edecek prensipler oluşturarak bunları yayımlamıştır ve birçok ülke tarafından yönetişime ilişkin oluşturulan yasalarda da bu prensiplerden istifade edilmektedir. OECD'ye göre kurumsal yönetimin amacı, daha güçlü büyümeyi ve daha kapsayıcı toplumları destekleyerek, uzun vadeli yatırımların teşviki için gerekli olan; güvenli, şeffaf ve hesap verilebilir bir ortam yaratılmasına yardımcı olmaktır (OECD, 2015). OECD tarafından önerilen ve birçok yasa tarafından da iyi yönetişimin esası olarak da kabul edilen prensipler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Etkili bir kurumsal yönetim çerçevesi oluşturmak
- Hissedarların haklarının korunarak eşit muamele görmesinin sağlanması
- Kurumsal yatırımcılar, borsalar ve diğer araçların iyi kurumsal yönetime katkıda bulunacak şekilde çalışmasını sağlamak.
- Yasalarla veya karşılıklı anlaşmalar yoluyla kurulan paydaşların haklarının tanınması ve işletmelerin sürdürülebilirliği konusunda aktif işbirliğinin teşvik edilmesi.
- Kurumla ilgili tüm önemli konularda zamanında ve doğru bir açıklama yapılması
- Yönetim kurulunun etkin bir şekilde izlenmesi ve yönetim kurulunun şirkete ve hissedarlara karşı hesap verebilirliğini sağlaması (OECD, 2015).

Söz konusu prensipler her ne kadar yönetim uygulamaları için esas teşkil eden prensipler olsa da üst düzey bir bakış açısını yansıtan bu prensiplerin kamu kurumları için adapte edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü özel sektör ve kamu kurumlarının yönetim yaklaşımları benzeşse de yönetim şekillerinde ve varlık sebeplerindeki farklılıklar bunu zorunlu kılmaktadır. Örneğin işletmelerin kuruluş amacı bir değer yaratmak ve bu değer karşılığında kar elde etmektir. Oysa kamu kurumları hizmet etmek için vardır ve bir kar elde etmeseler de o hizmeti yerine getirmek zorundadır. Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü Kamu Sektörü Yönetişimini; "Kamu sektörü yönetişimi, kuruluşun hedeflerine ulaşıldığına ve işlemlerin etik ve hesap verebilir bir şekilde gerçekleştirildiğine dair makul güvence vermek maksadıyla faaliyetleri yönlendirilmesinde kullanılan politika ve prosedürleri kapsar. Hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik yolların belirlenmesiyle ilgilidir. Ayrıca hükümetin güvenilirliği, hizmetlerin adil şekilde yürütülmesi ve kamu görevlilerinin uygun davranışlarda bulunmasını sağlayan, kamuda yolsuzluk riskini azaltan faaliyetleri de içermektedir." şeklinde tanımlamaktadır (IIA, 2006: 3). Kamuda iyi yönetim uygulamaları konusunda çalışan bir diğer kurum olan Asya Pasifik İşbirliği Örgütü'ne (Asia Pacific Economic Cooperation / APEC) göre, kamu yönetişiminin amacı organizasyonun kuruluş amacını, kuruluşa, kararlarına ve eylemlerine güveni arttırarak ulaştırmaktır (APEC, 2011: 6). Kamuda iyi yönetim temel olarak iki konuya odaklanmaktadır: Performans ve uyum. Performans; hizmet, proje ve ürünlerin etkin ve etkili şekilde sunulması, uyum ise; yasa, düzenleme ve standartlar ile kamuoyunun beklentilerini oluşturan sorumluluk, hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkelerine uyumdur. APEC, kamuda iyi yönetim ilkelerini 6 prensip altında toplamaktadır:

- Yasalar her şeyin ve herkesin üzerindedir ve herkese aynı şekilde uygulanır
- Vatandaşların devletin ne yaptığını ve bu karara nasıl ulaştığını şeffaf bir şekilde bilmeye hakkı vardır
- Yöneticiler verdikleri kararların sorumluluğunu almalı ve bu kararlar dış denetime tabi olmalıdır.
- Yöneticilerin verdiği kararlar kurumun etik kurallarına uygun olmalı ve halk tarafından da etik olarak nitelendirilebilmelidir
- Yöneticiler kendilerine verilen kamu kaynaklarını kamu yararı ile tutarlı bir şekilde kullanmalı ve halkına efendi değil hizmetkar olduğu bilinciyle hareket etmelidir.
- Liderler örnek olarak ve teşvik ederek iyi yönetim uygulamalarını desteklemelidir (APEC, 2011: 10).

2009 yılında Güney Afrika’da yayımlanan “King III Corporate Governance Code” ise kamu özel sektör ayrımı gözetmeksizin tüm organizasyonların kendi yönetim uygulamalarını karşılaştırabilecekleri bir yasa olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yasanın yayımından sonra dünyanın en saygın dört denetim firmasından biri olan Deloitte, danışmanlık yaptığı firmalara bu yasayı “tavsiye edilen uygulamalar” adı altında sunarak kendi yönetim yapılarıyla burada yer alan yönetim uygulamalarını karşılaştırmalarını önermiştir (Deloitte & Touche, 2010). 2016 yılında yayımlanan “King IV” Raporunda ise liderlik, etik ve kurumsal vatandaşlık; strateji, performans ve raporlama; yönetim yapısı ve delegasyonu; yönetim fonksiyonel alanları ve paydaş ilişkilerinin yer aldığı 17 prensip yer almıştır. Raporda bu prensiplerin uygulanması durumunda iyi bir yönetim yapısıyla; yasalara uyulacağı, etik kültürüne, iyi performansa ve etkili bir kontrol sistemine ulaşılacağı (King -IV, 2016: 43-73) ifade edilmektedir.

Kurumsal yönetim açısından en kapsamlı modellerden birini ortaya koyan Wilkonson’un (2014) yönetim olgunluk modelinde ise kurumsal yönetimin boyutları ve içeriği aşağıdaki şekilde ortaya konulmaktadır.

- Karar verme süreçlerini de içerecek şekilde liderlik, etik kaynağı ve kültür,

-Stratejiler ve yapılar, (Yönetim yapıları,yönetim, risk, Bişim Teknolojileri / BT, iç denetim, mevzuatsal düzenlemeler)

-Süreçler (risk yönetimi, etik yönetimi, iç kontrol, performans değerlendirmeleri, paydaş yönetimi)

-İletişim ve raporlama (Wilkinson, 2014: 150).

2.5. Kamuda Yönetişim Kavramının Nitelikleri ve Alt Parametreleri:

Yukarıda bahsi geçen tüm modeller ve kurumsal yönetime ilişkin prensipler incelenerek ve temelde King-IV raporu ve Wilkonson olgunluk modeli esas alınarak kamu kurumları açısından yönetişimin nitelikleri ve alt parametreleri aşağıdaki şekilde belirlenmiş, bu boyutları ölçmeye yönelik anket soruları oluşturulmuştur. Bu kapsamda yönetişimin ana süreçleri ve bunların alt fonksiyon alanları aşağıda açıklanmaktadır.

Liderlik, etik ve kurumsal vatandaşlık: Organizasyon etik kültürünü teşvik edecek şekilde; dürüst, adil, sorumlu, hesap verebilir, şeffaf ve etkili yönetilmeli, yöneticiler ehil olmalıdır. Yöneticiler çıkar çatışmasından kaçınmalı, organizasyonun çıkarları doğrultusunda hareket etmeli, verdikleri kararların sorumluluğunu almalı, kararların iletişimi doğru açık ve anlaşılır şekilde yapılmalıdır (King -IV, 2016). Kararlar katılımcı ve istişari yöntemlerle alınmalıdır. Liderlik konusundaki diğer bir önemli husus da “Tepedeki ses”in organizasyonun etik ilkelerine vurgu yapması ve bu yöndeki davranışları teşvik edecek yaklaşımlarda bulunmasıdır.Yöneticiler, kurumsal vatandaşlık bilincini oluşturmalı, organizasyonun faaliyetlerinin ve aldığı kararların bu bilinci nasıl etkilediğini sürekli olarak izlemelidir. Kurumsal vatandaşlık bilincinin oluşturulması için sürekli mesleki gelişim programları düzenlenmeli, kuruma aidiyet duygusunu arttıracak organizasyonlar düzenlenmeli, geri bildirim mekanizmaları oluşturulmalı ve her şeyden önce de yöneticiler “ulaşılabilir” ve “anlaşılabilir” olmalıdır. Aksi taktirde alınan kararların etkisini ölçmek çok da mümkün olmayabilir.

Strateji, performans ve raporlama: Yönetim, organizasyonun kuruluş amacının, risk ve fırsatlarının, strateji, iş modeli, performansı ve sürdürülebilirliğinin değer yaratma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu bilmelidir. Yönetim yayımladığı raporların, paydaşların organizasyonun kısa orta ve uzun vade planları ve mevcut performansları hakkında karar vermeleri için en uygun araç olduğu bilinciyle hareket etmelidir. Son dönemde yasal yükümlülükler ile organizasyonların raporlama sorumlulukları oldukça arttırılsa da bu raporların; şeffaf, doğru, zamanlı ve güvenilir olması son derece önemli hale gelmiştir. Organizasyonun yönetimi ve yönetim kurulu bu raporların iletişiminden sorumludur.Uygulanabilir olduğu sürece, yönetim stratejilerinin, yapılarının, sistemlerinin ve süreçlerinin bütünlüğünü belirlemek ve uygulamalarının etkinliğini ölçmek için önlemler alınmalıdır.

Yönetişim yapısı ve delegasyonu: Yönetim, kurumda yönetişim sürecinin odak noktası ve muhafızı olma bilinciyle hareket etmelidir. Yönetim yetki devirleri konusunda gerekli yeterlilikleri değerlendirmeli ve kapsamını belirlemelidir. Her kademedeki çalışanın rol ve sorumlulukları belirlenmelidir. Yönetim hedeflere ulaşmak için

ihtiyaç duyduğu kademeleri, çalışanların; sayı, çeşitlilik, bilgi, yetenek ve tecrübe ihtiyaçlarını belirlemeli ve bunlara ilişkin organizasyonel düzenlemeleri gerçekleştirmelidir. Yönetim yapılan görevlendirmelerde verilen sorumluluklara uygun yetkilendirmenin yapıldığından emin olmalıdır. Yönetim performansını belli aralıklarla değerlendirerek organizasyon içerisinde sürekli gelişim ve etkililiği sağlamalıdır.

Yönetişim fonksiyonel alanları: Yönetim riskleri stratejik hedeflerine ulaşmayı sağlayacak şekilde yönetmelidir. Yönetim bilgi ve iletişim sistemlerini organizasyonun kuruluşunu ve hedeflerini ulaşmasını destekleyecek şekilde yönetmelidir. Yönetim mevzuata ve standartlara uyumu organizasyonda etik kültürü ve kurumsal vatandaşlık bilinci oluşturacak şekilde yönetmelidir. Yönetim çalışanların hakkının adil ve şeffaf bir şekilde verildiğinden ve bunun da kısa orta ve uzun vadeli organizasyonel hedeflere katkı sağladığından emin olmalıdır. Yönetim organizasyonun güvence fonksiyonlarının etkili bir kontrol ortamı yarattığından ve bunun içsel karar verme ve dışsal raporlama sisteminin doğruluğunu desteklediğinden emin olmalıdır.

Paydaş ilişkileri: Yönetim, yönetişim sorumluluklarını yerine getirirken kurumun menfaatlerini gözeterek ve paydaşların ilgi beklenti ve ihtiyaçlarını dengeleyecek şekilde organizasyonun paydaşlarını kapsayan bir yaklaşımı adapte etmelidir (King-IV, 2016: 73). Kurumun hizmetleri ve yararlanma usulleri vatandaşa duyurulmalı ve erişimi kolay olmalıdır. Kuruma ilişkin konularda vatandaşların bilgi edinme hakkı etkili şekilde kullanılabilir, yönetim vatandaşın bilgi edinme haklarının takipçisi olmalıdır.

3. ÖLÇEK ÖNERİSİ

Bu çalışmada kamu özel sektör ayrımı yapmaksızın iyi yönetişim prensiplerini ortaya koyan en kapsamlı düzenleme olan King -IV raporu, OECD kurumsal yönetim ilkeleri, APEC iyi Yönetişim İlkeleri ve Wilkinson tarafından özel sektör için geliştirilen modelden istifade etmek suretiyle Türkiye’de kamu kurumlarının yönetişim olgunluk seviyelerini değerlendirebilecekleri bir ölçek oluşturulmuştur. Sorular hazırlanırken öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve bunun sonucunda 39 soruluk bir soru havuzu oluşturulmuştur. Soruların sade ve anlaşılır olmasına birden fazla yargı ve düşünceye mahal vermeyecek netlikte olmasına önem verilmiştir (Naresh, 2013: 177). Daha sonra yönetişim konusunda uzman olan ve iç denetçi olarak görev yapmakta olan beş akademisyenin bu sorulara ilişkin düşünceleri alınmıştır. Akademisyenler soruları gereklilik, açıklık ve özgüllük açısından incelemiş ve bu incelemenin sonucunda soru sayısı 28’e düşürülmüştür. Bu sayede araştırmanın kapsam ve görünüm geçerliliği değerlendirilmiştir (Taşkın ve Akat, 2010: 18). Sonrasında ölçek kamu da iç denetim birimlerinde görev yapan 20 kişilik pilot bir gruba uygulanmak suretiyle nihai hale getirilmiştir.

3.1. Yönetişim Olgunluk Ölçeği Olgunluk Seviyeleri

Olgunluk seviyeleri, örgütün yönetişim olgunluğunun düzeylerini veya aşamalarını belirtir ve örgütte yönetişim çerçevesinin ne ölçüde uygulandığını vurgular. Olgunluk seviyesi organizasyonun yönetişim yapısının geliştirilmesi için yapılması gerekenleri ortaya koyabilmek için son derece önemlidir. Ayrıca en iyi uygulamalardan istifade edilmek suretiyle global ve endüstriyel olarak benchmarking yapılabilir. Organizasyonun olgunluk seviyesi, işletmenin geçmişi, halihazırda uygulanmakta olan süreç, yapı ve sistemler konusunda değerli bir bilgi kaynağıdır. Tablo-1’de yer alan çalışmalar incelediğinde, önerilen çerçeveye dahil edilmek üzere aşağıdaki beş seviye belirlenmiş ve bu seviyeler literatürdeki uygulamalara göre şekillendirilmiştir.

3.1.1. Olgunlaşmamış

Kurum yöneticileri kararları kendi menfaatleri doğrultusunda almaktadır, etik kurallara uyulmamaktadır. Kararlar daima üst yönetici tarafından ve kimsenin fikri alınmadan tarafından verilmektedir. Kurumda çalışanların kuruma aidiyet seviyesi çok düşüktür, personel sirkülasyonu yoğundur. Kurumda bürokrasi hat safhadadır. Performans ölçüm ve değerlendirmesi yapılmamaktadır. Yönetim sadece kanuni olarak zorunlu olduğu raporları yayımlamaktadır. Organizasyonun bir vizyonu ve stratejisi bulunmamaktadır. Kurumdaki tüm yetkiler merkezi olarak kullanılmaktadır. Çalışanların rol ve sorumlulukları belirsizdir. Kurumda iç denetim birimi bulunmamaktadır. Çalışanlar terfi ve yükselmelerde haksızlığa uğradığını düşünmektedir. Kurum tarafından sunulan hizmetlere vatandaşlar erişim sağlayamamaktadır. Kurumun hizmetleri ve karar alma süreçleri vatandaşlar tarafından bilinmemektedir.

3.1.2. Gelişmekte

Kurum yöneticileri zaman zaman kurum menfaatlerini ve kamu yararını gözetererek kararlar alsa da çoğu zaman kendi geleceğini kurumdan daha fazla düşünmektedir. Yöneticiler tarafından alınan önemsiz bazı kararlara çalışanlar da katkı sağlamaktadır. Kurumda etik kurallar olsa da uygulanması teşvik edilmemektedir. Kurumda çalışanların kuruma aidiyet seviyesi düşüktür. Daha iyi bir iş fırsatı bulunması durumunda kurumdan ayrılmalar çok sık yaşanmaktadır. Kurumda bürokrasi orta seviyededir ancak azaltılması için çalışmalar yapılmamaktadır. Kurumsal ve bireysel performansın ölçülmesi için bazı kriterler mevcuttur ancak uygulanmamaktadır. Kurumun duvarlarına astığı bir vizyonu ve misyonu bulunmaktadır ancak çalışanlar tarafından bilinmemektedir. Bazı yetkiler devredilse de önemli kararlar çoğunlukla merkezi olarak alınmaktadır. Çalışanların rol ve sorumlulukları kısmen belirlenmiştir ancak uygulanmadığı gibi çalışanlar tarafından da tam olarak bilinmemektedir. Çalışanlar kurumsal yönetim ve risk yönetim süreçleri konusunda kısmi anlamda bilgi sahibidir. Kurumda iç denetçi vardır ancak görev tanımı net değildir, sadece kurum hesaplarının denetimini yapmaktadır. Faaliyetler yasalara uygun olarak yürütülmektedir. Kurum tarafından sunulan bazı hizmetlere vatandaşlar erişim sağlayabilmektedir. Kurumun hizmetleri ve karar alma süreçleri vatandaşlar tarafından kısmen bilinmektedir. Kuruma ilişkin bazı bilgilendirme raporları hazırlanmakta ancak kurum içinde kalmaktadır.

3.1.3. Uyum sağlamış

Kurum yöneticileri genellikle kurum menfaatlerini ve kamu yararını gözetererek kararlar almaktadır. Kurumun etik kuralları bulunmakta ve uygulanması kısmen teşvik edilmektedir. Kararlar zaman zaman uygun kademelerde alınsa da çoğunlukla üst kademe onayından geçmektedir. Kurumda çalışanların aidiyeti kısmi seviyededir. Kurumda zaman zaman etkinliğini arttıracak çalışmalar yapılmaktadır. Her bir süreç ve kişinin performansının ölçülmesine yönelik göstergeler tanımlanmıştır ve zaman zaman da uygulanmaktadır. Kurumda kurumsal yönetim yapıları iyi şekilde tanımlanmış, çalışanlarla paylaşılmıştır ve organizasyonun vizyon ve stratejisini destekleyecek niteliktedir. Bazı konularda yetki devirleri yapılmıştır. Çalışanların çoğunun rol ve sorumlulukları belirlenmiştir. Bazı birimlerde risk yönetimi yapılmakta iç kontrol çerçevesi uygulanmaktadır. Kurumda iç denetçiler bulunmakta ve denetim yapmaktadır ancak denetimin katkısı düşük seviyededir. Yasa ve düzenlemelere uyum konusunda politikalar oluşturulmuştur. Kurum tarafından sunulan hizmetlere vatandaşlar kısmen sağlayabilmektedir. Kurumun hizmetleri ve karar alma süreçleri vatandaşlar tarafından kısmen bilinmektedir.

3.1.4. Kurumsallaşmış

Kurum yöneticileri kurum menfaatlerini ve kamu yararını gözetererek kararlar almaktadır. Yöneticiler tarafından alınan kararlar çoğunlukla dürüstlük, hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde alınmakta ve uygulanmaktadır. Etik kurallara uyum üst yönetim tarafından desteklenmektedir. Kararlar uygun kademelerde alınmaktadır. Kurumda çalışanların kuruma aidiyet seviyesi yüksektir. Kurumda bürokrasiyi azaltacak çalışmalar düzenli olarak yapılmaktadır. Her bir sürecin performansının ölçülmesine yönelik göstergeler tanımlanmıştır. Personelin performansı periyodik olarak değerlendirilmektedir. Kurumda kurumsal yönetim yapıları iyi şekilde tanımlanmış, çalışanlarla paylaşılmıştır. Yetki devirleri kurumun ve paydaşların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yapılmaktadır. Her kademedeki çalışanın rol ve sorumlulukları belirlenmiştir. Kurumsal yönetim yapı ve süreçleri düzenli olarak gözden geçirilmektedir. Kurum çapında uygulanan etkili bir risk yönetim süreci bulunmaktadır. Kurum çapında bilinen, uygulanmakta olan bir iç kontrol çerçevesi bulunmaktadır. İç denetim birimi kurumsal yönetim süreçlerini ve kurumun hedeflerine ulaşma düzeyini değerlendirmektedir. Çalışanların hakkı adil ve şeffaf bir şekilde verilmektedir. Bilgi teknolojileri tüm kurum çapında yönetim yapı ve süreçleri ile kurumun hedeflerine ulaşmasını desteklemektedir. Yönetim ve denetim unsurları kurumsal yönetim uygulamalarının gelişimine katkı sağlamaktadır. Yasa ve düzenlemelere uyum konusunda politikalar oluşturulmuştur. Kurum tarafından sunulan hizmetlere vatandaşlar kolaylıkla erişim sağlayabilmektedir. Kurumun hizmetleri ve karar alma süreçleri vatandaşlar tarafından bilinmektedir. Kuruma ilişkin konularda vatandaşlar bilgi edinme hakkını kullanılabilmektedir. Kurumun tamamını ilgilendiren kararlar tüm organizasyonla paylaşılmaktadır. Tüm paydaşlarla zamanında bilgi paylaşımında bulunulmakta, geri beslemeleri alınmaktadır. Kuruma ilişkin hazırlanan bilgilendirme raporları ilgili paydaşlarla paylaşılmaktadır.

3.1.5. Olgunlaşmış

Kurum yöneticileri daima kurum menfaatlerini ve kamu yararını gözetererek kararlar almaktadır. Yöneticiler tarafından tüm kararlar, etik kurallara uygun olarak; sorumluluk bilinci, dürüstlük, hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde alınmakta ve uygulanmaktadır. Etik, karar verme süreçlerinin ve organizasyon kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır ve etik kurallara uyum üst yönetim tarafından desteklenmektedir. Kararlara esas olacak bilgiler karar vericilere doğru ve zamanında iletilmekte ve kararlar uygun kademelerde alınmaktadır. Kurumda çalışanların kuruma aidiyet seviyesi yüksektir ve kendilerini kurumun bir parçası olarak görmektedirler. Kurumda bürokrasiyi azaltacak ve çalışma etkinliğini arttıracak çalışmalar düzenli olarak yapılmaktadır. Her bir sürecin performansının ölçülmesine yönelik göstergeler tanımlanmıştır ve bu göstergelerin etkililiği düzenli olarak ölçülmektedir. Personelin performansı periyodik olarak değerlendirilmekte ve gelişmeler izlenmektedir. Yönetim yayımladığı raporların, paydaşların organizasyonun kısa orta ve uzun vade planları ve mevcut performansları hakkında karar vermeleri için en uygun araç olduğu bilinciyle hareket etmektedir. Kurumda kurumsal yönetim yapıları iyi şekilde tanımlanmış, çalışanlarla paylaşılmıştır ve organizasyonun vizyon ve stratejisini destekleyecek niteliktedir. Yetki devirleri kurumun ve paydaşların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde uygun kademedeki personele yapılmaktadır. Her kademedeki çalışanın rol ve sorumlulukları belirlenmiştir. Kurumun personel sayısı, çeşitlilik, bilgi, yetenek ve tecrübe seviyesi kurum hedeflerini gerçekleştirmeye yetecek özelliktedir. Kurumda verilen sorumluluklar ile yetkiler arasında denge gözetilerek görevlendirmeler yapılmaktadır. Kurumsal yönetim yapı ve süreçleri düzenli olarak gözden geçirilmekte ve geliştirici tedbirler alınmaktadır. Kurum çapında uygulanan etkili bir risk yönetim süreci bulunmaktadır, yönetim kurumsal riskleri stratejik hedeflerine ulaşmayı sağlayacak şekilde yönetmektedir. Kurum çapında bilinen, uygulanmakta olan ve periyodik olarak değerlendirilen bir iç kontrol çerçevesi bulunmaktadır. İç denetim birimi kurumsal yönetim süreçlerini ve kurumun hedeflerine ulaşma düzeyini desteklemekte ve değerlendirmektedir. Çalışanların hakkı adil ve şeffaf şekilde verilmektedir ve bu da kurumsal hedeflere katkı sağlamaktadır. Bilgi teknolojileri tüm kurum çapında yönetim yapı ve süreçleri ile kurumun hedeflerine ulaşmasını desteklemektedir. Yönetim ve denetim unsurları kurumsal yönetim uygulamalarının sürekli gelişimine katkı sağlamaktadır. Yasa ve düzenlemelere uyum konusunda politikalar oluşturulmuş ve değişiklikler proaktif olarak takip edilmektedir. Kurum tarafından sunulan hizmetlere vatandaşlar kolaylıkla erişim sağlayabilmektedir. Kurumun hizmetleri ve karar alma süreçleri vatandaşlar tarafından bilinmektedir. Kuruma ilişkin konularda vatandaşların bilgi edinme hakkı etkili bir şekilde kullanılabilir. Kurumun tamamını ilgilendiren kararlar şeffaf bir yaklaşımla tüm örgütle paylaşılmakta ve çalışanlara etkileri konusunda bilgilendirme yapılmaktadır. Tüm paydaşlarla zamanında ve etkileşim içerisinde bilgi paylaşımında bulunulmakta, geri beslemeleri alınmaktadır. Kuruma ilişkin hazırlanan bilgilendirme raporları tüm paydaşlarla paylaşılmaktadır.

4. BULGULAR

4.1. Yöntem

Çalışmada, öncelikle yönetim olgunluğunun ölçülmesine yönelik literatür taraması yapılmış ve bu çalışmalarda yer alan kavramlardan ve özelliklerden yola çıkılarak Türk kültürüne ve yönetim yapısına uygun bir sorular oluşturulmuştur. Soruların sade ve anlaşılır olmasına birden fazla yargı ve düşünceye mahal vermeyecek netlikte olmasına önem verilmiştir (Naresh, 2013: 177). Daha sonra yönetim konusunda uzman olan ve iç denetçi olarak görev yapmakta olan beş akademisyenin bu sorulara ilişkin düşünceleri alınmıştır. Akademisyenler soruları gereklilik, açıklık ve özgüllük açısından incelemiş ve bu incelemenin sonucunda soru sayısı 28'e düşürülmüştür. Akademisyenlerle de görüşülerek 5'li Likert ölçeğinin kullanılmasının yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sayede araştırmanın kapsam ve görünüm geçerliliği değerlendirilmiştir (Taşkın ve Akat, 2010: 18). Sonrasında ölçek kamu da iç denetim birimlerinde görev yapan 20 kişilik pilot bir gruba uygulanmak suretiyle nihai hale getirilmiştir. Pilot grubun sonuçları da araştırma içerisinde kullanılmıştır. Araştırmanın evreni çalışmanın da hedef kitlesini oluşturan kamu kurumlarıdır ve araştırma 2019 yılında, rastgele seçilen ve kamu kurumlarında görev yapan 251 personele uygulanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğünün % 95 güvenlilik ve 0,05 örneklem hatası kapsamında yeterli olduğu değerlendirilmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 49-50). Müteakiben SPSS ve AMOS uygulamalarıyla Doğrulamalı ve Açıklayıcı faktör analizleri yapmak suretiyle ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Açıklayıcı Faktör analizi neticesinde 3 soru ölçekten çıkarılarak 25 soru üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Yapılan çözümleme sonucunda, hazırlanan anketin yönetim olgunluğunun ölçülmesinde kullanılabileceği, anketin güvenilir ve geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

4.2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kamu kurumlarının yönetim düzeyini ölçmek için geliştirilen ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri SPSS ve AMOS programları kullanılmak vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Kamu kurumlarında çalışan ve rastgele seçilen katılımcıların demografik özellikleri aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellik	Dağılım	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	18	7,2
	Erkek	233	92,8
Çalışma Süresi	1-5 Yıl	50	19,9
	6-10 Yıl	47	18,7
	11-15 Yıl	48	19,1
	16-20 Yıl	47	18,7
	21 Yıl ve Üzeri	59	21,5
Pozisyon	Üst Düzey Yönetici	58	23,1
	Orta Düzey Yönetici	91	36,3
	Memur	28	11,2
	Diğer	66	26,3
Eğitim Durumu	Ön Lisan	2	0,8
	Lisans	125	49,8
	Lisansüstü	124	49,4
Kurumda Çalışan Sayısı	0-999	19	7,6
	1000-9999	8	3,2
	10.000 ve üzeri	224	89,2
Kurumdaki Denetçi Sayısı	1-3	14	5,6
	4-10	202	80,5
	11 ve Üzeri	35	13,9
	Toplam	251	100,0

4.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik değerleri Açıklayıcı (AFA) ve doğrulayıcı (DFA) faktör analizi ile incelenmiştir. Ölçeğin güvenilirlik değerlendirmesi için ise Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Faktör analizi için gerekli varsayımlar kontrol edildikten sonra AFA gerçekleştirilmiştir. Çok değişkenli normal dağılım varsayımı ile örneklem büyüklüğünün karşılanma durumu kontrol edilmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı hesaplanarak örneklem büyüklüğü incelenmiş ve KMO katsayısı 0,899 olarak bulunmuştur.

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,899
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	7407,444
	Df	300
	Sig.	,000

Bulunan sayı örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Çok değişkenli normal dağılım varsayımı değerlendirebilmek için Bartlett testi katsayısı hesaplanmıştır. Hesaplanan değer ve katsayının anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi^2= 7407,44; p<0,001$). Bu sonuca göre, evren parametresinde çok değişkenli normal dağılım varsayımı karşılanmaktadır.

Faktör analizini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan koşulların karşılandığı görüldükten sonra faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizinde öz değeri 1'in üzerinde kaç faktörün olduğu incelenmiş ve bu inceleme neticesinde öz-değeri 1'in üzerinde üç faktör gözlemlenmiştir. Bu üç faktör incelendiğinde ise 1'nci faktörden sonra sert bir düşüşün olduğu, diğer iki faktörün varyansa önemli bir katkısının olmadığı görülmüştür. İkinci faktörün öz değeri birinci faktörün öz-değerinin beşte biri kadardır ve bu nedenle sert bir düşüş gözlenmiştir. Elde edilen sonuçlar çerçevesinde analizin tek faktörlü olarak yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Faktör analizi neticesinde binişik olma durumları ve faktör yük değerleri incelenmiş ve sonuç olarak üç madde (Pİ 25, Pİ 28 ve Pİ23) ölçekten çıkarılmıştır. Tekrar yapılan analiz neticesinde birinci faktörün ikinci faktörün 7 katına çıktığı ve birinci faktörün varyansı açıklama oranının da % 56 olduğu görülmüştür. Yönetişim ölçeğinin faktör yapısına ilişkin değerler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo- 3: Yönetişim Ölçeğinin Faktör Yapısı

Faktör	Madde No	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alfa
Yönetişim (Öz-değer= 14,090)	Lek1	,690	%56,36	0,967
	Lek2	,813		
	Lek3	,839		
	Lek4	,811		
	Lek5	,716		
	SPR6	,722		
	SPR7	,778		
	SPR8	,757		
	SPR9	,811		
	YD10	,663		
	YD11	,802		
	YD12	,573		
	YD13	,645		
	YD14	,746		
	YF15	,796		
	YF16	,794		
	YF17	,796		
	YF18	,844		
	YF19	,796		
	YF20	,821		
YF21	,792			
YF22	,693			
Pİ24	,553			
Pİ26	,710			
Pİ27	,708			

Analiz tek faktörlü olarak gerçekleştirilmiştir ve tek faktörlü ölçeklerde arzu edilen açıklanan varyans oranı %30 ve daha fazlasıdır. AFA sonucunda, tek faktörlü ölçeğin toplam varyansın % 56,36'sını açıkladığı gözlenmiştir. Faktör yüklerinin ise 0,553 ile 0,839 arasında olduğu görülmektedir. Tek faktörlü ölçeğin öz değeri ise 14,090 olarak bulunmuştur.

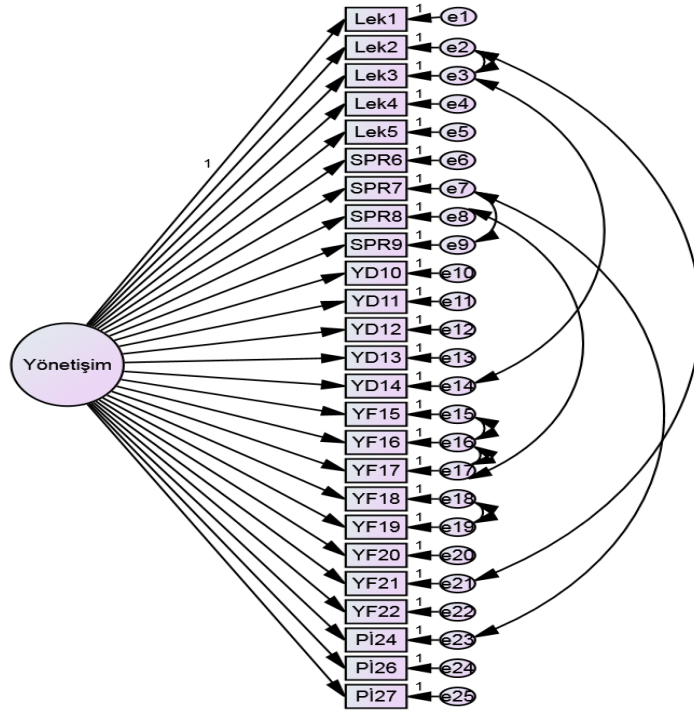
Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmak suretiyle ölçeğin güvenilirliği değerlendirilmiştir. Yüksek güvenilirlik için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısının 0,70'den büyük olması gerektiği değerlendirilmektedir. Ölçeğe ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,970 olarak hesaplanmıştır. Bu sayede iç tutarlılığa bağlı güvenilirliğin yeterli olduğu görülmüştür.

Müteakiben, ölçeğin keşfedilen tek faktörlü yapısı DFA ile test edilmiştir. DFA sonuçları uyum değerleriyle kıyaslanmak suretiyle modelin hangi derecede uyumlu olduğu incelenmiştir (Tablo 3).

Tablo-4: İç Kontrol Sistemi Ölçeğinin Tek Faktörlü Yapısına Ait Uyum Değerleri

Ölçüt	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Modelin Uyum Değerleri	Uyum Durumu	Kaynak
(χ^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	2,29	İyi uyum	Byrne, 1989
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,07	Kabul edilebilir uyum	Browne ve Cudeck, 1993
SRMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,07	Kabul edilebilir uyum	
CFI	$\geq 0,96$	0,90-0,95	0,97	İyi uyum	McDonald ve Marsh, 1990
PClose	$>0,05$	0,01-0,05	0,06	İyi uyum	MacCallum, Browne ve Sugawara, 1996
GFI	$\geq 0,90$	0,89-0,85	0,93	İyi uyum	Tanaka ve Huba, 1985;
AGFI	$\geq 0,90$	0,89-0,80	0,89	Kabul edilebilir uyum	Jöreskog ve Sörbom, 1984

Tablo 3. incelendiğinde, tek faktörlü modelin, elde edilen verilerle kısmen kabul edilebilir kısmen de iyi düzeyde uyumlu olduğu görülmektedir. Şekil-4’de test edilen model görülmektedir. Modelde yer alan tüm yol katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,001$) olduğu görülmektedir. Faktör yüklerinin 0,43-0,60 arasında değerler aldığı görülmektedir. Sonuç olarak, elde edilen verilerin yönetim ölçeğinin tek faktörlü yapısını desteklediği ve uyumlu olduğu görülmektedir.



Şekil-1: Yönetişim Ölçeğine ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

Yönetişim olgunluk seviyesinin tespiti, kurumun yönetsimsel problem sahalarını ortaya koymak açısından son derece önemlidir. Ancak bundan daha da önemlisi tedavi yöntemini, problem sahalarını ortadan kaldırmak için yapılabilecekleri belirlemektedir. Bu noktada oluşturulan olgunluk ölçeği esasında kurumların ideal uygulamalara yakınsaması açısından bir reçete ortaya koymaktadır. Örneğin ölçeğin uygulanması neticesinde olgunluk seviyesi “gelişmiş” düzeyinde olan bir kamu kurumunda bir üst olgunluk seviyesine çıkabilmek için odaklanması gereken hususlar elde edilen sonuçlar çerçevesinde gözden geçirilmelidir. Kurum yöneticilerinin kurum menfaatlerini

daha fazla ön plana çıkarmaları sağlanmalı, yöneticiler tarafından alınan kararlara çalışanların katkısı arttırılmalı, kurumdaki etik kurallar teşvik edilmelidir. Kurumda çalışanların kuruma aidiyet seviyesini arttırmak için yapılması gerekenler belirlenerek çalışanların aidiyet duygusu arttırılmalıdır. Kurumda bürokrasiyi azaltmak için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Kurumsal ve bireysel performansın ölçülmesi için var olan kriterler uygulanmalı, vizyon ve misyonun çalışanlar tarafından bilinmesi ve benimsenmesi sağlanmalıdır. Uygun kademe ve uygun seviyede yetki devirleri gerçekleştirilmelidir. Çalışanların rol ve sorumlulukları belirlenmeli ve çalışanlar tarafından da bilinmelidir. Çalışanların kurumsal yönetim ve risk yönetim süreçleri konusunda bilgi seviyeleri arttırılmalı, iç denetçilerin görev tanımları belirlenmeli ve kurumsal süreçlere katkısı arttırılmalıdır. Kurum tarafından sunulan hizmetler vatandaşların erişimine sunulmalı, gerekli bilgilendirmeler yapılmalı ve geri besleme mekanizmaları oluşturulmalıdır. Kuruma ilişkin hazırlanan raporlar kurumun paydaşları ile paylaşılmalıdır. Ölçeğin uygulandığı kamu kurumu bunları sistematik bir şekilde gerçekleştirdiği ölçüde bir üst olgunluk seviyesine ulaşacaktır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kurumu yönetim açısından bulunduğu noktadan daha yukarıya taşınmanın yolu mevcut durumu tespit etmek ve gelişim için yapılabilecekleri belirlemekten geçmektedir. Mevcut durumu tespit edebilmek için de güvenilir ve geçerli bir ölçüğe ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye’de kamu kurumlarının yönetim yapılarını geliştirmek mevzuatsal bir zorunluluk olmasına rağmen bu gelişimin nasıl gerçekleştirileceği konusunda sistematik bir yaklaşıma rastlanılmamıştır. Benzer şekilde yapılan yazın taramasında Türkiye’de kamu kurumlarının yönetim olgunluk seviyesinin belirlenmesine yönelik bir ölçüğe de rastlanılmamıştır. Ancak kurumsal anlamda yönetim süreçlerini geliştirmenin yolu öncelikle durumu tespit etmekten geçmektedir. Bu çalışmanın amacı; kamu kurumları tarafından kurumun yönetim seviyesini belirlemekte ve yönetim olgunluk seviyesini arttırmak için alınabilecek önlemleri değerlendirmekte kullanılabilir bir ölçek ortaya koymaktır. Bunu yaparken birçok farklı olgunluk modeli incelenmiştir. Bu olgunluk modellerinin çoğunlukla ticari işletmeler, bilgi sistemleri veya hükümet uygulamalarına yönelik olduğu görülmektedir. Örneğin Dünya Bankası’nın kullandığı WGI modeli ülkelerin yönetim seviyesini değerlendirmeye odaklanırken OECD’nin kullandığı model daha çok ticari işletmelere odaklanmaktadır. Benzer şekilde COBIT, ISO 15504 vb. modeller bilgi sistemlerine odaklanan yönetim modelleridir. Kamu kurumları yukarıda da belirtildiği etkinlik odaklı kurumlardır ve kamu kurumlarında yönetim kalitesini arttırmanın gayesi de kurumsal etkinliği arttırmaktır. Bu nedenle çalışmada birçok modelden istifade edilse de seçilen modellerin ayırt edici özelliği kamu kurumlarında kullanılabilir modeller olmasıdır. Çalışma kapsamında yazın taramasından istifade ederek hazırlanan ölçek, farklı kamu kurumlarında görev yapmakta olan ve rastgele seçilen kişilere uygulanmıştır. Araştırmanın güvenilirlik ve geçerlilik analiz sonuçları ölçüğün kurumun yönetim olgunluk seviyesini belirlemekte kullanılabilirliği hipotezini desteklemektedir.

Yönetim olgunluk düzeyi, kurumun ideal bir yönetim yapısına hangi ölçüde yakınsadığının ölçülmesidir. Başka bir ifadeyle kurumun yapı, süreç ve uygulamalarıyla ideal bir yönetim yapısına ne kadar benzediğinin ölçülmesidir. Bu kapsamda ölçek her ne kadar kamu kurumlarına yönelik olarak hazırlanmış ve soru kalıpları da kar gütmeyen kurumlara göre oluşturulmuş olsa da, ölçüğün oluşturulmasında kamu ve özel sektördeki iyi uygulamalardan istifade edilmesi nedeniyle diğer kurumlar tarafından da yönetim olgunluk seviyesinin tespit edilmesinde kullanılabilirliği değerlendirilmektedir.

Ölçeğin sınırlı sayıda ve farklı kurumlarda çalışan kişilere uygulanması ve çalışmaya cevap verenlerin bu konudaki sübjektif değerlendirmelerini ortaya koymaları araştırmanın temel sınırlılığıdır. Önümüzdeki dönemde icra edilecek çalışmalarda, oluşturulan modelin spesifik olarak belirlenecek kurumlarda uygulanarak, kurum bazında olgunluk düzeyinin belirlenmesinde kullanılmasının ve kurumun yapması gerekenlerin bir yol haritası şeklinde oluşturularak hayata geçirilmesinin kurumun yönetim yapısına çok önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

APEC (Asia Pacific Economic Cooperation), (2011), *“Good Practice Guide on Public Sector Governance”*, Singapore.

Australian Securities Exchange (ASX) Corporate Governance Council (2010), *Corporate governance principles and recommendations*. Second edition.

- Bahrman, D. (2011), *Evaluating and improving organizational governance*, Institute of Internal Auditors Research Foundation, Altamonte Springs, Florida.
- Birleşmiş Milletler (2000), United Nations Millennium Declaration General Assembly resolution 55/2 of 8 September 2000.
- Cadbury Report, A. (1992), *Report of the committee on the financial aspects of corporate governance*. The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance. Geeand Company Limited. London.
- Chapman, R. (2009), *Maturity models as a vehicle for improving risk management practices*, <http://blogs.exaprotect.com/2007/09/maturity-models-as-a-vehicle-for-improving-risk> (Erişim: 29 May 2019)
- Coetzee, G.P. (2010), *A risk-based audit model for internal audit engagements*. Unpublished Thesis Dissertation. Bloemfontein: University of the Free State.
- Curtis Paulk, Weber Chrissis, (1993), *Capability Maturity Model*, Version1.1. Software, 10 (4) : 18-27.
- Çonkar M. K., C. Elitaş ve G. Atar G. (2011), "İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki Firmaların Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle Ölçümü ve Kurumsal Yönetim Notu İle Analizi", İktisat Fakültesi Mecmuası, 61(1).
- Deloitte, & Touche (2010), *King III Maturity Dashboard Supporting your drive for good corporate governance*. Deloitte.
- Dünya Bankası (2000), *Reforming Public Institutions And Strengthening Governance*, A World Bank Strategy. Washington Dc: World Bank Publication.
- Gramling, A. A. & Hermanson, D.R. (2006), *What role is your internal audit function playing in corporate governance*. Internal Auditing, 21(6): 37-39.
- Hermanson, D.R. & Rittenberg, L.E. (2003), *Research opportunities in internal auditing*, <http://www.theiia.org/research/research-reports/research-opportunities-in-internal-audit/> (İncelenme Tarihi: 8 Mayıs 2018).
- Humphrey, W. (1989), *Managing the Software Process*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Institute of Directors (IoD). (2009), *Third King report on corporate governance for South Africa*. South Africa: IoD.
- Institute of Internal Auditors (2006), *The Role of Auditing in Public Sector Governance*, Florida, USA.
- Institute of Internal Auditors (IIA) Research Foundation, (2009), *Internal audit capability model for the public sector*, Altamonte Springs, Florida.
- International Federation of Accountants (IFAC), (2009), *Evaluating and improving governance in organisations*, <http://www.ifac.org/sites/default/files/publication/files> (Erişim: 24 Eylül 2018).
- ISO (2003), ISO/IEC 15504-2. Information Technology – Process Assessment – Part 2: Performing An Assessment, ISO, Suisse.
- ISO, (2020) ISO 37000 Guidance for the Governance of Organizations, <https://committee.iso.org/sites/tc309/home/projects/ongoing/ongoing-1.html> Erişim Tarihi: 04 Ocak 2021
- Karamustafa O., İ. Varıcı, B. Er. (2009), Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Firmalar Üzerinde Bir Uygulama, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1)
- King-IV (2016), *King IV Report On Corporate Governance South Africa*. The Institute of Directors In Southern Africa.
- Leslie W. Rue ve Lloyd L. Byars (1983), *Management Theory and Application*, Irwin, Inc., Illinois, p.9.
- Liebowitz, M. (2007), *Taking ERM to the next level*. Risk Management, 54(3):44.
- Lipman, F.D. & Lipman, L.K. (2006), *Corporate governance best practices: strategies for public, private and notfor-profit organizations*. Hoboken, New Jersey and Canada: John Wiley.
- Luo, Y. (2005), *Corporate Governance And Accountability In Multinational Enterprises: Concepts And Agenda*, Journal of International Management, Vol:11: 2.
- Markham, J.W. (2006), *A financial history of modern US corporate scandals: from Enron to reform*, New York ME Sharp.

- Marks, N. (2007), *Internal audits of governance*. The Internal Auditor, 649(6): 31-32.
- MoF. (2000), *Government Governance Corporate governance in the public sector, why and how?* The 9th Fee Public Sector Conference (2/3/4 November 2000). Amsterdam: Netherlands Ministry of Finance.
- Naresh, K. M. (2013), Questionnaire Design and Scale Development. Chapter 5. http://www.terry.uga.edu/~rgrover/chapter_5.pdf
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), (2004), *OECD Principles of Corporate Governance* <http://www.oecd.org/dataoecd/32/18/31557724.pdf> (Erişim: 4 Haziran 2018).
- OECD (2015), *G20/OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en>, (Erişim: 18 Haziran 2019).
- Paulk, C., Curtis, B., Chrissis, MB., Weber, V. (1993), *Capability Maturity Model, Version 1.1. Software*, 10 (4): 18-27.
- Risk and Insurance Management Society (RIMS) Incorporated, (2006), *RIMS risk maturity model for enterprise risk management*, <http://www.rims.org/rmm> (Erişim: 4 Mart 2019).
- Rose, R. (2003), *JSE responsibility index to measure non-financial risk*, Busines Day (South Africa) Limited, : 17
- Sloan, R. G. (2001), *Financial Accounting And Corporate Governance: A Discussion*, Journal of Accounting and Economics, Vol. 32: 2.
- Software Engineering Institute (SEI), (2010), *Capability maturity model integration: overview*.
- Solomon, J. (2007), *Corporate governance and accountability*. 2nd ed. West Sussex, England: John Wiley.
- Taşkın, Ç. ve Akat, Ö. (2010), *Araştırma Yöntemlerinde Yapısal Eşitlik Modelleme*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2. Bölüm: 16-26
- Transparency International (2019), *Corruption Perceptions Index 2019*, ISBN: 978-3-96076-134-1
- Ülken, Yüksel (1999), *Fiyat Teorisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Walker, A., McBride, T., Basson, G. ve Oakley, R. (2012). *ISO/IEC 15504 Measurement Applied to COBIT Process Maturity, Benchmarking: An International Journal* Vol. 19 No. 2, 2012 ss. 159-176
- Wilkinson, N. (2014), *A Framework For Organisational Governance Maturity: An Internal Audit Perspective*. University of Pretoria.
- WGI (2019), *Dünya Bankası Yönetişim Endeksi* <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents> Erişim Tarihi: 04 Ocak 2021.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004), *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yenice S., T. Dölen T. (2013). *İMKB’de İşlem Gören Firmaların Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyumunun Firma Değeri Üzerindeki Etkisi*, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9 (19)

ANKET

Sayın Katılımcı,

Bu çalışma geliştirilen yönetim olgunluk modelinin uygulanabilirliğini test etmek maksadıyla yapılmaktadır.

Sorulara tarafsız ve içten cevaplar vermeniz ve hiçbir soruyu atlamamanız çalışmamızın bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği açısından son derece önemlidir. Sizlerden elde edilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlarla kullanılacaktır. Zaman ayırarak çalışmamıza verdiğiniz destekten dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Araştırma bilimsel bir nitelik taşıdığından araştırmaya cevap verenlere ilişkin bilgiler kesinlikle gizli tutulacaktır.

Lütfen soruları/cümleleri tam olarak okuduktan sonra işletmeniz açısından en uygun ifadeyi işaretleyiniz.

GENEL BİLGİLER

1. Yaşınız :
a) <input type="checkbox"/> 20-30 b) <input type="checkbox"/> 31-40 c) <input type="checkbox"/> 41-50 d) <input type="checkbox"/> 51 ve Üzeri
2. Cinsiyetiniz:
a) <input type="checkbox"/> Kadın b) <input type="checkbox"/> Erkek
3. Ne Kadar Zamandan Beri Mevcut İşyerinizde Çalışıyorsunuz:
a) <input type="checkbox"/> 1-5 yıl b) <input type="checkbox"/> 6-10 yıl c) <input type="checkbox"/> 11-15 yıl d) <input type="checkbox"/> 16-20 yıl e) <input type="checkbox"/> 21 yıl ve üzeri
4. Toplam Mesleki Tecrübeniz :
a) <input type="checkbox"/> 1-5 yıl b) <input type="checkbox"/> 6-10 yıl c) <input type="checkbox"/> 11-15 yıl d) <input type="checkbox"/> 16-20 yıl e) <input type="checkbox"/> 21 yıl ve üzeri
5. Pozisyonunuz:
a) <input type="checkbox"/> Üs Düzey Yönetici b) <input type="checkbox"/> Orta Seviye Yönetici c) <input type="checkbox"/> Memur d) <input type="checkbox"/> Diğer
7. Eğitim durumunuz:
a) <input type="checkbox"/> İlköğretim b) <input type="checkbox"/> Lise c) <input type="checkbox"/> Ön lisans d) <input type="checkbox"/> Lisans e) <input type="checkbox"/> Lisansüstü
8. Kurumunuzun Büyüklüğü:
a) <input type="checkbox"/> 0-249 Kişi b) <input type="checkbox"/> 250-999 Kişi c) <input type="checkbox"/> 1000-9.999 kişi d) <input type="checkbox"/> 10.000 ve üzeri kişi
9. Organizasyonunuzdaki iç denetçi sayısı
a) <input type="checkbox"/> Bulunmamaktadır b) <input type="checkbox"/> 1-3 Kişi c) <input type="checkbox"/> 4-10 kişi d) <input type="checkbox"/> 11 ve üzeri kişi

ANKET SORULARI

KURUMSAL YÖNETİM (YÖNETİŞİM)	(1) Kesinlikle Katılmıyorum	(2) Katılmıyorum	(3) Kararsızım	(4) Katılıyorum	(5) Kesinlikle Katılıyorum
Liderlik, etik ve kurumsal vatandaşlık					
1. Kurum yöneticileri daima kurum menfaatlerini ve kamu yararını gözeterek kararlar almaktadır (K).					
2. Yöneticiler tarafından tüm kararlar, etik kurallara uygun olarak; sorumluluk bilinci, dürüstlük, hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde alınmakta ve uygulanmaktadır (W+K)					
3. Etik, karar verme süreçlerinin ve organizasyon kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır ve etik kurallara uyum üst yönetim tarafından desteklenmektedir (W).					
4. Kararlara esas olacak bilgiler karar vericilere doğru ve zamanında iletilmekte ve kararlar uygun kademelerde alınmaktadır (W).					
5. Kurumda çalışanların kuruma aidiyet seviyesi yüksektir ve kendilerini kurumun bir parçası olarak görmektedirler (K).					
Strateji, performans ve raporlama					
6. Kurumda bürokrasiyi azaltacak ve çalışma etkinliğini arttıracak çalışmalar düzenli olarak yapılmaktadır.					
7. Her bir sürecin performansının ölçülmesine yönelik göstergeler tanımlanmıştır ve bu göstergelerin etkililiği düzenli olarak ölçülmektedir (W).					
8. Personelin performansı periyodik olarak değerlendirilmekte ve gelişmeler izlenmektedir (W).					

9. Yönetim yayımladığı raporların, paydaşların organizasyonun kısa orta ve uzun vade planları ve mevcut performansları hakkında karar vermeleri için en uygun araç olduğu bilinciyle hareket etmektedir.(K)					
Yönetişim yapısı ve delegasyonu					
10. Kurumda kurumsal yönetim yapıları iyi şekilde tanımlanmış, çalışanlarla paylaşılmıştır ve organizasyonun vizyon ve stratejisini destekleyecek niteliktedir (W).					
11. Yetki devirleri kurumun ve paydaşların ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde uygun kademedeki personele yapılmaktadır.(K)					
12. Her kademedeki çalışanın rol ve sorumlulukları belirlenmiştir (K)					
13. Kurumun personel sayı, çeşitlilik, bilgi, yetenek ve tecrübe seviyesi kurum hedeflerini gerçekleştirmeye yetecek özelliktedir. (K)					
14. Kurumda verilen sorumluluklar ile yetkiler arasında denge gözetilerek görevlendirmeler yapılmaktadır.					
Yönetişim fonksiyonel alanlar					
15. Kurumsal yönetim yapı ve süreçleri düzenli olarak gözden geçirilmekte ve geliştirici tedbirler alınmaktadır (W).					
16. Kurum çapında uygulanan etkili bir risk yönetim süreci bulunmaktadır, yönetim kurumsal riskleri stratejik hedeflerine ulaşmayı sağlayacak şekilde yönetmektedir (W+K).					
17. Kurum çapında bilinen, uygulanmakta olan ve periyodik olarak değerlendirilen bir iç kontrol çerçevesi bulunmaktadır (W).					
18. İç denetim birimi kurumsal yönetim süreçlerini ve kurumun hedeflerine ulaşma düzeyini desteklemekte ve değerlendirmektedir (W).					
19. Çalışanların hakkı adil ve şeffaf bir şekilde verilmektedir ve bu da kurumsal hedeflere katkı sağlamaktadır (K).					
20. Bilgi teknolojileri tüm kurum çapında yönetim yapı ve süreçleri ile kurumun hedeflerine ulaşmasını desteklemektedir (W+K).					
21. Yönetim ve denetim unsurları kurumsal yönetim uygulamalarının sürekli gelişimine katkı sağlamaktadır (W).					
22. Yasa ve düzenlemelere uyum konusunda politikalar oluşturulmuş ve değişiklikler proaktif olarak takip edilmektedir (W+K).					
Paydaş ilişkileri					
23. Kurum tarafından sunulan hizmetlere vatandaşlar kolaylıkla erişim sağlayabilmektedir (K).					
24. Kurumun hizmetleri ve karar alma süreçleri vatandaşlar tarafından bilinmektedir (K).					
25. Kuruma ilişkin konularda vatandaşların bilgi edinme hakkı etkili bir şekilde kullanılabilir.					
26. Kurumun tamamını ilgilendiren kararlar şeffaf bir yaklaşımla tüm organizasyonla paylaşmakta ve çalışanlara etkileri konusunda bilgilendirme yapılmaktadır (W).					
27. Tüm paydaşlarla zamanında ve etkileşim içerisinde bilgi paylaşımında bulunmakta, geri beslemeleri alınmaktadır(W).					
28. Kuruma ilişkin hazırlanan bilgilendirme raporları tüm paydaşlarla paylaşılmaktadır (W).					

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.06.2021 ✓Accepted/Kabul:22.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.950339

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sağlam, H. (2022). "Afet Haberlerinde "Korku Çekiciliği"nin Kullanımı: Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah Gazetelerindeki Covid-19 Haberlerine Yönelik Bir İnceleme" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 213-228.

AFET HABERLERİNDE "KORKU ÇEKİCİLİĞİ"NİN KULLANIMI: CUMHURİYET, HÜRRİYET VE SABAH GAZETELERİNDEKİ COVID-19 HABERLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

Hakan SAĞLAM*

Öz

Modern dünyanın yaşadığı ender küresel salgınlardan olan Covid-19, yalnızca sağlık sektörünü değil, siyasetten ekonomiye, eğitime turizme kadar toplumsal hayatın her alanını derinden etkilemiştir. Salgının ortaya çıkışından itibaren dünya medyasında gündemin ilk sırasına yerleşen Covid-19, virüsün Türkiye’de yayılmaya başlamasıyla birlikte Türk medyasında da geniş şekilde yer bulmaya başlamıştır. Salgının niteliği ve seyri ile ilgili olarak toplumu bilgilendiren kaynakların başında gelen gazeteler, Covid-19 haberlerinin sunumunda önemli sosyal sorumluluklar taşımaktadır. Korku çekiciliğinden yararlanılarak sunulan haberlerin okunma sayısını artırdığı bir gerçektir. Toplum psikolojisi üzerinde yol açabileceği olumsuz etkiler göz önüne alındığında problemlile hale gelen bu söylemin alternatifi, Covid-19’un tehlikelerine yönelik geliştirilen söylemin rasyonelliğidir. Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin örneklem olarak seçildiği çalışma kapsamında, Covid-19 haberlerinin Türk medyasındaki sunumunda korku çekiciliğinden ne şekilde yararlandığı araştırılmıştır. Söz konusu gazetelerin internet sitelerindeki Covid-19 haberlerinin söylem analizine tabi tutulduğu araştırma sonucunda, afet gibi hassas dönemlerde duyarlı bir dil geliştirmenin medya ve toplum açısından karşılıklı önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Medya, Söylem, Korku Çekiciliği, Sosyal Sorumluluk.

"THE USE OF FEAR APPEAL" IN DISASTER NEWS: REVIEW ON COVID-19 NEWS IN CUMHURİYET, HURRIYET AND SABAH NEWSPAPERS

Abstract

Covid-19, one of the rare global epidemics experienced by the modern world, has deeply affected not only the health sector but also all areas of social life, from politics to economy and from education to tourism. Since the outbreak of the epidemic, Covid-19 has been on the top of the agenda in the world media and it started to find wide coverage in the Turkish media with the spread of the virus in Turkey. Newspapers, the leading sources informing society about the nature and course of the epidemic, also have important social responsibilities in the presentation of Covid-19 news. It is a fact that the news presented by using fear-appeal, increases the readership. An alternative to this discourse, which has become problematic considering the negative factors it may cause on the psychology of society is the rationality of the discourse developed for the dangers of Covid-19. Hürriyet, Sabah, and Cumhuriyet newspapers were selected as samples within the scope of the study, it was investigated how the fear appeal was used in the presentation of Covid-19 news in the Turkish media. As a result of the research in which the Covid-19 news on the websites of the mentioned newspapers was subjected to discourse analysis, regarding sensitive periods such as disasters, the mutual importance of developing a sensible language for the media and society was emphasized.

Keywords: Covid-19 Outbreak, Media, Discourse, Fear Appeal, Social Responsibility.

*Dr., E-posta: mydreams_04@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0433-6620>)

1. GİRİŞ

1918-1920 yılları arasında görülen ve milyonlarca insanın ölümüne yol açan İspanyol Gribi'nden sonra modern dünyanın gördüğü ikinci küresel pandemi olan Covid-19, Çin'de ortaya çıkmasının ardından tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Mart 2020'den itibaren Türkiye'de de görülmeye başlanan salgın, toplum sağlığını doğrudan etkileyen yaşamsal bir konu olduğundan gündemin ilk sırasına yerleşmiştir. Virüsün niteliği, yol açtığı hastalıklar, hastalık belirtileri, bulaşma yolları ve hastalıktan korunma gibi konularda toplumu bilgilendiren en önemli kaynak olan medyanın bu süreçte görev ve sorumluluklarını tam ve doğru olarak yerine getirmesi büyük önem kazanmıştır.

Kişilerin tutum ve davranışlarını etkileme eylemi olarak ikna, iletişimde en yaygın kullanılan tekniklerden biridir. İkna stratejileri, rasyonel ve duygusal olarak ikiye ayrılır. Duygusal ikna stratejilerinde kullanılan korku, kaygı ve endişeler, tutum ve davranış değişikliği sağlamada büyük etkiye sahiptir. Afet gibi olağanüstü durumlarda medyanın korku çekiciliğinden yaygın olarak yararlanması, ticari kaygıların sosyal sorumluluk anlayışının önüne geçtiğini göstermektedir. Endişenin ve korkunun bilinçli yayılımı için "korku tüccarlığı" kavramını kullanan Glassner'e (2004) göre medya da dâhil olmak üzere çıkarı bulunan kişi ve kurumlar korku üzerinden kendilerine fayda sağlamaya çalışmaktadır. Toplumsal algının biçimlenmesinde medyanın önemli rolü bulunduğundan, korkularla örülmüş bir algı evreni yaratma amacının anlaşılması için korkuyu yayan bu aygıtların çözümlenmesi gerekmektedir.

Pratikte bir mücadele aracına dönüşen ideoloji, toplumsal ilişkileri düzenlemeye hizmet eden sembolik biçimler boyunca belirli anlamların inşa edilmesinde önemli işlevler üstlenir. Dolayısıyla haberlerde anlamların nasıl üretildiğine odaklanılması, medyanın toplumsal gerçekliğin hangi parçalarını inşa sürecinde kullanmak için bir araya getirdiğinin de çözümlenmesi anlamına gelmektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişim sayesinde medya, bir yandan felaketin boyutlarının bilgisini her türlü sınırın dışına yayarken; diğer yandan yaydığı bu bilgi aracılığı ile felakete ilişkin bir anlam dünyası inşa etmektedir. Temelde siyasi iktidar, bilim otoriteleri ve medya aktörlerinin arasında kurulan bu gerçeklik inşasında kamuoyunun düşüncesi ancak bu üçlü arasındaki mücadele ve uzlaşılar boyunca kendine yer bulabilmektedir (Timisi ve Dursun, 2003).

Kitle iletişim araçları içinde korku çekiciliğinden en fazla yararlananlardan biri de gazetelerdir. İnternet siteleri üzerinden çoğu kez manşetten verdikleri korku içerikli yazı ve görsellerle hedef kitle duygularını harekete geçirerek okunma sayılarını artırmayı hedefleyen gazeteler için "korku çekiciliği" sıkça başvurulan ikna yöntemlerinden biridir. Haberlere konu olan kişilerin abartılmış sunumları, insanların gündelik hayatlarını anlamlandırırken temel aldığı tehlikeler olmaktadır. Bu açıdan kitle iletişim araçlarının korkutucu ve endişe verici olana dair söylemsel olarak geniş ölçekli bir algı yaratması, toplum psikolojisi üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir.

Dünya çapında büyük tahribatlara yol açan Covid-19 salgınının Türk mediasındaki temsilinde korku çekiciliğinden nasıl yararlandığının araştırıldığı çalışmada Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin internet sitelerindeki 01 Kasım 2020- 31 Aralık 2020 dönemini içeren Covid-19 haberleri örneklem olarak alınmıştır. Medya iletilerinin söylem analizinden yararlanılarak değerlendirildiği çalışma; iç içe geçmiş ideolojik ve ticari beklentiler üzerinden fayda sağlamaya yönelik geliştirilen "popüler" dilin yerini alacak "duyarlı" bir söylem geliştirmenin toplum ve medya açısından karşılıklı yararına odaklanmaktadır.

2. KORKU, KORKU SÖYLEMİ VE KORKU ÇEKİCİLİĞİ KAVRAMLARI

Tüm duygular harekete geçmemizi sağlayan dürtülerdir; evrim, yaşamla baş edebilmemiz için bizi acil plan yapabilecek şekilde programlamıştır (Goleman, 2012). Korku duygusu bir alarm sistemine benzer. Tehdit ve tehlike karşısında insan vücudunun uyanıklık ve farkındalık seviyesini yükselterek, tepki ve korunma isteğini ortaya çıkarmaktadır (Hennenhofer ve Heil, 2003: 11).

Korku, insanın algıladığı, gördüğü ya da düşündüğü, imgelediği, tasarladığı tehlikeli, tehdit dolu durum, kişi, nesne, olay ve olgu karşısında gösterdiği doğal evrensel duygulanım durumu, ruhsal tepkidir (Köknal, 2004: 16). Cüceloğlu (1998: 264) korku olgusunu, "İçinde bulunulan ortamın algılanmasıyla ortaya çıkan, iç organları harekete geçiren, bedende, davranışta ve bilinçte kendini belirten duygusal bir süreç" olarak ifade etmiştir.

Korku, acı ya da büyük sıkıntı beklentisiyle tanımlanan ve özellikle sinir sistemini içeren artmış otonomik faaliyetle birlikte gelen rahatsız edici bir duygusal durumdur. Amigdala, yüksek beyin bölgelerine, amigdaldan neokortekse tek yönlü çalışan nöron bağlantılarının sayısını artırır. Bununla birlikte, korku bağlantıları korteksten amigdalaya doğru çalışır. Bu durum beynimizin mantıklı, düşünceli işlemler yapan korteksten gelen sinyallerin amigdala tarafından bastırılmasına sebep olur. Bazen korkacak bir şey olmadığını bilmemize, orada duranın bir yılan değil de sopa olduğunu bilmemize rağmen kendimizi korkmaktan alıkoyamamamız, amigdalanın mantık ve muhakeme devrelerimizi bastırmasından kaynaklanmaktadır. Bu, korkuyu akıldan çok daha önemli hale getirir ve korku sebeplerden daha güçlüdür. Korku irrasyonel ve akla uymayan bir şekilde kolayca ve gerçeğe aykırı bir şekilde kıvılcımlanabilir, aynı şekilde kolayca ve saçma bir şekilde uyarılabilir (Williams, 2012:2). Bir aslanın saldırısına uğrayan, düşman ateşi altında ilerleyen ya da dağa tırmanırken dar bir kaya çıkıntısı üzerinde denge sağlamaya çalışan birisi korku duyar. Gerçek bir tehlike içindedir ve buna karşı alışılmış tepkiyi yaşar (Freedman vd.,1998: 76). Korku duygusunun kalıtımın mı öğrenmenin mi bir ürünü olduğu tartışılmaktadır. Bir başka tartışma korku duygusunun hangi çeşitlerinin içgüdüsel olduğudur (Jersild, 1970: 378).

Mannoni, (1992) korkunun psikolojik ve fizyolojik düzeylerini şu şekilde vurgulamıştır: Psikolojik düzey kişinin tehdit olarak algıladığı nesne veya zihinsel düşünceler ile karşılaştığı düzeydir. Kişi, bu düzeyde iki şekilde korku ile mücadele edebilmektedir. Ya olay, nesne ve zihninde kurduğu korku ile mücadele etmeye karar vermekte ya da tam tersine korku duyduğu kaynaktan kaçmayı tercih etmektedir. Kişinin her iki davranış durumunda da içinde bulunduğu korku durumunu sonlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Fizyolojik düzey, kişinin psikolojik olarak tanıdığı korkuya verdiği fiziki reaksiyondur. Kişi korkuyu algıladığında; terleme, titreme, kalp çarpması, gerilme, nabızda yükselme, ağız kuruluğu gibi fiziksel değişimlere maruz kalmaktadır.

Korku söylemi, tehlike ve riskin insanların gündelik yaşamlarında deneyimledikleri fiili çevrenin temel bir özelliği haline gelmesini sağlayan yaygın iletişim, sembolik farkındalık ve beklenti olarak tarif edilebilir (Altheide ve Michalowski, 1999: 476). Hedef alıcı araştırma ve analizlerinden elde edilen sonuçlara göre, kişi ya da kitlelere ait cinsel arzular, mutluluklar, üzüntüler, korkular, kaygılar, endişeler birer ikna nedeni olarak değerlendirilebilir. Özellikle de korku, tehdit ve cezalandırma algısının yaratımı, ikna edici iletişim çalışmalarında, tutum ve davranış değişikliği sağlamada büyük etki gücüne sahiptir (Balcı, 2006: 52). Korku çekiciliği tekniğinde insanların istenmeyen bir davranışı yaptıklarında başlarına gelebilecek olası olumsuz sonuçların gösterilmesi veya hatırlatılması ile kitlelerin istenmeyen davranış yapmalarının engellenmesi amaçlanmaktadır (Janssens ve De Pelsmacker, 2007: 173).

Korku çekiciliğini diğer ikna edici mesaj türlerinden ayırmak için yıllar boyunca pek çok tanımlama yapılmış olup; söz konusu bu tanımlamaların çoğu, mesaj içeriği ve mesaja verilen izleyici tepkisi üzerinde odaklanmıştır. Tehlikenin büyüklüğü, başınıza gelme ihtimali, çözüm önerilerinin yeterliliği, uygulanabilirliği gibi birçok dış etken mesajın algılanması ve ikna sürecini etkilemektedir (O’Keefe, 1990: 165).

İkna edici iletişim, pazarlama ve reklam literatüründe sıklıkla “korku çekiciliği” (fear appeal) olarak anılan korku kullanım tekniğinin temelinde, hedef alıcı kişi ya da kitlenin korkularına seslenecek argümanların mesajda kullanımı ile ilgilerini harekete geçirerek mesajı kabullenmelerini sağlamak yatmaktadır. Korku temelli ikna yaklaşımında amaç; hedef alıcının gerek bilinçaltısındaki korkularını uyandırmak, gerekse bilinç düzeyindeki korkularına etki etmek suretiyle dikkatlerini çekmek ve tehditlere karşı uyarılmalarını sağlamaktır (Shimp, 2007: 313-314). Walton’a (1996) göre, ikna sürecinde kullanılan korku tekniğinin mantıksal ve psikolojik boyutları bulunmaktadır ve mantıksal boyutta korku içerikleri, tehdit yerine uyarıyı ön plana çıkarmaktadır.

Witte ve Allen (2000), korku çekiciliğinin “korku (fear)”, “algılanan tehdit (perceived threat)” ve “algılanan etkinlik (perceived efficacy)” olmak üzere üç önemli ve birbirinden bağımsız değişken olduğunu saptamıştır. Yüksek düzeyde psikolojik uyarının yol açtığı olumsuz duyguyu “korku” olarak adlandıran Witte, algılanan tehdidin, “ileti alıcısının ileti ile karşılaştığında kendilerini olumsuz etkileyecek bir durum veya olay içerisinde olduğu algısına kapılmasına neden olan dış uyarıcı” olduğunu ileri sürmektedir. Korku çekiciliğinin bir başka değişkeni olan “algılanan etkinlik” ise, korku çekiciliği barındıran ileti ile alıcının karşılaşması durumunda iletinin uygulamaya konulabilir ve ifade edilen tehdidi azaltabilir olduğu yönünde alıcının sahip olduğu inançtır.

3. KORKU KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA FELAKET HABERCİLİĞİ VE COVID-19 SALGINI

Furedi'ye (2018) göre "korku temelli" bakış açısı, 21. yüzyıl toplumlarında temel motivasyon gücü olarak işlev görmektedir. Modern dünyada korkunun kitlelerce içselleştirildiğini savunan Furedi (2018), kişiliği korku kültürünce şekillendirilen insanların korkunun davranışları üzerindeki etkisinin farkına varamadığını savunmaktadır.

Korku kültürünü oluşturan üç temel unsur; risk, belirsizlik ve güvensizlik olarak sıralanabilir. Bireysel olduğu kadar toplumsal yaşamın çeşitli ve yaygın riskler üzerine kurulu olduğu doğrudur. Ancak risklere yapılan sürekli vurgu, olayların sübjektif algılanmasını kolaylaştırır. Sürekli tehlike algısı kamusal hayatta yeni bir düzen oluşturmaktadır (Furedi, 2018).

Korku, gülmenin tersine dogmacılık, otorite altında yaşama ve kaybetme duygusuyla bağlantılıdır. Ancak onun arkasında da büyük bir "güvensizlik" konusu yatmaktadır. Korku sonrası gerçekleşen ilk tepki, özgürlüğün kaybı ve akıl tutulması ile gelen "donuklaşma"dır. Medyadan yansıyan korku ise yeniden yaratılan bir biçim değil, kullanılan bir etkidir. Kitlesele donuklaşma, sinizm ve kaybetme hissine dönüşür. Medya bu durumda bu donuklaşmayı kendisine döndürmeyi bilir. Sürmanşetten verilen haberlerin gündemi oluşturmakla ilgili yaratma sürecinde olabildiğince abartılı ve kaotik bir dünya yaratılır. Bu dünyaya ait figürler, kendiliğinden çözümlenemeyecek sorunları olan "yurttaşlar" biçimde bir araya gelip sürekli bir "izler kitle" oluştururlar. Yardım mutlaka modern dünyanın "eşik bekçilerinden" gelecektir. Bu noktadan sonra seyirlik bir oyunun figüranları, aynı zamanda oyuncularıdır (Torun, 2011: 55-56).

Furedi'ye (2008) göre korku kültürü güvensizliği bireysel ve toplumsal alanda meşrulaştırmaktadır. Toplumsal güvensizlik hissiyatının her alana yayılması bir kısır döngüye yol açmaktadır. Çünkü korku güvensizliği, güvensizlik de korkuyu büyütmektedir. Korku kültüründe bireyler birbirleri için tehlike oluşturduklarını düşünür ve güvenilmez oldukları kanısıyla birbirlerini suçlarlar. Her türlü insani deneyimin bir güvenlik sorununa dönüşmesi bireyleri atomize ederek, aralarına mesafe koyma istencine yönelttiğinden, sağlıklı bir toplumsal iletişim zemini de kurulamamaktadır.

Her gün televizyonlarda, gazetelerde ve radyolarda insanlara yönelik sayısız tehdit ve tehlike haberi ile karşılaşmaktadır. Öyle ki sayıları giderek artan bu korku dolu haberler, insanların bilinçaltına yerleşerek, en küçük bir olayda dahi büyük felaket senaryoları gündeme getirilebilmektedir (Furedi, 2002: 46). Kitle iletişim araçlarının kitleler üzerinde yarattığı etkiye verilebilecek en güzel örnek 1938 yılında yaşanan Marslıların dünyayı istila ettiğine ilişkin yaşanan kitlesele panik halidir. Orson Welles'in romanından uyarlanan "Dünyaların Savaşı" oyunu esnasında araya giren ve CBS'te haberleri sunan spiker Marslıların silahlarıyla dünyayı istila ettiklerini ve New York'a doğru harekete geçtiklerini aktarmıştır. Panik ifadesi barındıran ses tonuyla ve her gün haberleri sunan spikere duyulan güven ile radyonun ilgili dönemde popüler iletişim aracı olması nedeniyle yaklaşık 1 milyon insanın paniğe kapılarak evlerini terk ettikleri daha sonra yapılan araştırmalarla açığa çıkmıştır (Güngör, 2018: 89-90).

Haber konusunun sansasyonel biçimde duyurulması, medyanın haber verme konumunda kendine biçtiği uyarıcı olma rolünü, insanların ilgisini çekecek haber verme biçimleri içerisinde yerine getirmeyi yeğlediğinin göstergesidir. Olay ya da olgunun üzerinden giderken uyarıcı bir işlev taşıdığını iddia eden panik yaratıcı haberler, gerçekleşme olasılığı bulunan olumsuz bir durumun, diğer olasılıklara kıyasla abartılı bir şekilde vurgulanmasına yönelik haberlerdir (Timisi ve Dursun, 2003). İletide özellikle korkulara vurgu yapılması, bireyde psikolojik bir gerilme meydana getirmektedir. Bu durumdan kurtulmak için de birey kendisine sunulan korku içeriğiyle önerilen çözüm yolunu, diğer seçeneklerle kıyaslandığında daha fazla kabul etme eğilimi göstermektedir (Göksel v.d., 1997: 80). Korkulu bir içeriği anlatmak için çoğu kez canlı bir anlatım ve kişiselleştirilmiş bir dil (örneğin; sizin ve aileniz için tehlikelidir) kullanılmaktadır. Dikkat çekmek, tehlike hakkında düşünülmesini sağlamak ve korku uyandırmak amacıyla dehşet veren görüntüler tercih edilmektedir. Ayrıca korku çekiciliği, tipik olarak tehlikeyi bertaraf etmek için gerekli görülen davranışlara da vurgu yapmaktadır (Kannaovakun, 1999: 37).

Medya, farklı düzenlemeler ve boyutlarla da olsa insan bilincini, kimliğini, hislerini, düşüncelerini biçimlendirmede yasal bir araçtır (Can, 2005: 49). Botton (2015) günümüz haberlerinin ele alınış ve sunum biçimleri ile antik yaşamdaki trajedi hikâyeleri arasında benzerlik kurmaktadır. Mitsel anlamlara sahip bu hikâyelerde, insan

ilişkileri çatışma ve ölüm gibi olumsuz olaylar üzerinden sunulmaktaydı. Bauman (2018), günümüzde kamusal kaygı ve korkuların odak ve çıkış noktaları olarak televizyon haberleri, gazete başlıkları, politik konuşmalar ve internet tweetlerinin önemine vurgu yapar. Furedi'ye (2018) göre medya, korkuların hissedilebilir, görsel, dramatik ve yoğun hale gelmesini yol açmakta ve insanlar medya aracılığı ile sürekli olarak küresel tehditleri deneyimleyerek bunlara karşı nasıl tepki vermeleri gerektiği konusunda evrim geçirmektedir. Medyanın gücü, dil kullanımını etkileme ve korku söylemini yaygınlaştırma kapasitesi ile gösterilmektedir. Altheide'ye (2006) göre korku söylemi; haberler ve popüler kültür söylenceleri ile inşa edilmekte ve korku duygusunun haber içerisinde yaratılmasında abartı, kişiselleştirme, hedef gösterme ve belirsizlik yaratma gibi bazı yöntemler izlenmektedir.

Gazeteciler, olumsuz olayları (doğal felaketler, cinayet, trafik kazası, vb.) haber değeri yüksek, izleyicilerin ilgisini çeken ve çok satan haberler olarak görürler. Olumsuz haberlerin dramatik etkisi daha yüksektir ve ilgi çekicilik öğesiyle bütünleşir (Kars, 2013: 102). Johan Galtung ve Mari Holmboe Ruge'un belirlediği 12 haber değeri içinde bulunan negatiflik faktörüne göre bir olay ne kadar olumsuz olursa, haber olma olasılığı da o kadar fazla olmaktadır. Haber değeri ve olumsuzluk arasında ilişki kuran bir diğer araştırmacı Pamela J. Shoemaker, haber olma olasılığının olumsuz gelişmelere bağlı olduğunu belirtmektedir. Olumlu ya da rutin olaylar nadiren haberdir çünkü eğer işler yolunda giderse, onları vurgulamaya gerek görülmemektedir. Olumsuzluk ve negatiflik çerçevesinde oluşturulan haber öykülerinin haber değeri, izleyici/okuyucu/dinleyici bazında ele alınarak incelendiği literatürde, insanların neden kaza, felaket, cinayet, siyasi çatışma, savaş ya da heyecan verici, endişe uyandırıcı haberlere yöneldiği sorgulanmaktadır. Marc Trussler ve Stuart Soroka'nın 2014 yılında yaptığı araştırmada, insanların olumlu haber isteği ile bu tip haberlere yönelimleri arasında tutarsızlık olduğu ortaya konmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, insanlar olumlu haber tercih ettiklerini belirtirken, seçme olanağına sahip olduklarında olumsuz haberlere yönelim göstermektedir. Haber değeri olarak olumsuzluk içeren olay örüntülerinin haber değeri olarak kategorize edilmesinin sebebi Ray Greenslade'e göre, insanlarda neyin doğru gittiğinden ziyade neyin yanlış gittiğini bilme isteğinin bulunmasından kaynaklanmaktadır (Galtung ve Ruge, 1965; Shoemaker, 2006; Trussler ve Soroka, 2014 ve Greenslade, 2004'den aktaran Çapak, 2020: 42-43).

Salgın hastalıklardan yakınan 14. yüzyılın tüm veba kurbanlarının bildiği tek şey mağaralara çekilip saklanmaktır. Bugün haber metinlerinde ortaya çıkan "Büyük Hastalık", "Deprem Korkuları", "Kaybolma", "Cinayet" trajedilerinde de bu argümanlar kullanılmaktadır. Ancak bu sefer kullanan söylentiler bu defa işin içerisinde ticari ideolojiyi de barındırmaktadır. Dünyanın durumu kelimenin tam anlamıyla küresel bir korku kafesine dönüşmüş durumdadır. Genel korkularla dokunmuş bir dünya yaratmadaki amacı anlamak için birinci dereceden korkuyu yayan aygıtları çözmek gerekmektedir. 1995 yılında Zaire'de Ebola virüsünün ortaya çıkması uluslararası medyanın yoğun ilgi bombardımanına tutuldu. Batılı kamuoyu bu konuda ciddi bir biçimde uyarıldı. Ebola haberleri sırasında dünyanın başka yerlerinde daha büyük felaketlerde yaşanan kayıplar göz ardı edilirken Ebola'dan ölenlerin sayısı manşetlere çıkartıldı (Torun, 2011: 52).

Aralık 2019'da Çin'in Hubei Eyaleti Wuhan şehrinde Canlı Hayvan ve Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarı'nda ortaya çıktığı düşünülen Covid-19 virüsü, kısa süre içerisinde etkisini göstermeye başlamıştır. İlk etapta Çin'deki hastalar incelenmiş ve yapılan araştırmalar sonucunda mevcut virüsün daha önce görülen virüslerden daha farklı bir etki ve yapıda olduğu saptanmıştır. Solunum yollarına önemli ölçüde zarar vererek birçok insanın ölümüne sebebiyet veren virüsün hava damlacığı yoluyla daha çabuk bulaşması, enfekte olan insan sayısını günden güne artırmış ve mevcut durumun bir pandemiye dönüşmesine neden olmuştur. Yaşanan bu küresel pandemik kriz, sağlıkla birlikte sosyal, eğitimsel, politik, ekonomik, ahlaki ve daha birçok alanda yeni arayış ve tartışmalar doğurmuştur. Burada özellikle devletlerin sağlık ve ekonomi gibi alt yapılarının yetersizliği ile birlikte virüs konusunda yeterince bilgi paylaşımının ilk başlarda sağlanamaması ve Çin'in kararsız tavırları meseleyi daha da zor ve yıkıcı boyutlara taşımıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 143-144). Her ne kadar, şehrin dış dünya ile bağlantısı kesilmeye, tedbirler alınmaya çalışılmışsa da virüs diğer şehirlere sıçramış ve öncelikle Çin üzerinde bir korku dalgası başlamıştır. İlerleyen günlerde virüsün etkilerinin diğer ülkelerde de görülmeye başlaması, Dünya Sağlık Örgütü'nü pandemik bir süreç konusunda alarm durumuna geçirmiştir (Budak ve Korkmaz, 2020: 62). Covid-19, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde küresel salgın olarak ilan edilmiştir (Samur, 2020: 437).

Bir kitle iletişim aracı olarak gazeteler toplumsal gerçekliği inşa etmektedir. Elde ettikleri itibar ve güç sayesinde bireyleri ve hatta toplumu etkisi altına alabilecek konuma sahip olan kitle iletişim araçları toplumsal dengenin ve istikrarın sağlanmasında oldukça belirgin ve etkin bir rol üstlenebilmektedir. Kitle iletişim araçları hedef kitleyi ikna ederken korku çekiciliğinden yararlanarak bireylerde ve kitlelerde gerçekleşmesi istenen tutum ve davranış değişikliklerini sağlamaya çalışırlar. Bu açıdan Covid-19 sürecinde yaşananlar önemli bir örneklik oluşturmaktadır (Vatandaş, 2021: 1077). İnternet haber sitelerinin ana misyonunun tık odaklı haberciliğin oluşturduğu günümüzde, tıklama eylemini hareket geçirebilmek için ilgi çekici haber başlıkları kullanılmaktadır. Bu ilgi çekici başlıklarla kullanıcılar içeriğe yönlendirilmekte ve başlığın arkasında gizlenmiş olan içeriğe merak duygusunu gidermek için ulaşmaya çalışmaktadır (Özyal, 2016: 273).

Edelman tarafından Covid-19 sırasında duyulan güven üzerine yapılan bir küresel ankete göre, gazetecilerin salgınla ilgili en az güvenilen bilgi kaynağı oldukları, ancak dünya çapındaki nüfusun önemli bir kısmının koronavirüs hakkındaki güncellemeleri köklü ulusal medya aracılığıyla aldığı görülmektedir (Connaughton ve Devlin, 2020). Pastreich'e (2020) göre medya bilimsel içerik ile salgın sürecinin nasıl ilerlediğini açıklamak veya Covid-19 kaynaklı ölümlerin sayısı ile diğer ölümcül bulaşıcı hastalıklar arasında anlamlı karşılaştırmalar sağlamak amacıyla çok az sayıda gerçek uzmanı televizyona çıkarmaktadır.

Bildirici'ye (2018) göre haber değeri yüksek olaylar olan felaketler haber yapılırken özenli davranılması gerekmektedir. Gazeteci, insanların psikolojisini göz önüne almak zorundadır. Travma yaşamış, yakınlarını kaybetmiş, yaralanmış insanlarla konuşurken dikkatli bir üslup kullanılmalıdır. Bir felaketi izleyen gazeteci, felaketin sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olmalı, bu da insana dair kaygıları felaket haberlerinin odağına almayı gerektirmektedir.

4. YÖNTEM, BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmadaki haber metinlerinin değerlendirilmesinde eleştirel söylem analizinden yararlanılmıştır.

Eleştirel Söylem Analizi; "Retorik kökenli, dil ve dilsel felsefedeki gelişmelerden etkilenen, hermeneutik metodoloji sınırlarında çalışan sosyolinguistik bir analiz" (Sözen, 1999: 102) şeklinde tanımlanmaktadır. Teun A. van Dijk, haber çözümlemelerini tematik ve şematik yapılar üzerinden kurmaya çalışır. Makro ve mikro yapıların önemli olduğu tematik kavramada; başlık, alt başlık, spot, haber girişleri ve ana metin birbirini hiyerarşik olarak takip eder. Van Dijk mikro yapı çözümlemelerinde ise haberin cümle yapıları üzerinde durmaktadır. Cümle yapılarında basit ve karmaşık cümleler, etken ve edilgen cümleler, haberin kip ve zaman olarak incelenmesinde cümlelerin uzun ya da kısa yapıları, sözcük ve sözcük öbeklerinin seçimi, retorik (resim, fotoğraf, rakamsal veriler ve alıntılar gibi) incelenir (İnceoğlu ve Çomak, 2016: 32).

Amaçsal örneklem metodunun (Tipik Durum Örneklem) kullanıldığı çalışmada; Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin 01 Kasım 2020- 31 Aralık 2020 tarihleri arasındaki Covid-19 ile ilgili internet haberleri incelemeye tabi tutulmuştur. İlgili dönemdeki Covid-19 ile ilgili incelenen tüm haberlerden başlık, haber girişi ve kullanılan görsellerde korku söyleminin hâkim olduğu tespit edilenler çözümlemeye tabi tutularak; Covid-19 haberlerinde korku çekiciliğinden nasıl yararlandığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Örneklemde ilgili iki aylık zaman dilimi, virüs mutasyonu ile ilgili medyada çok sayıda haberin bu dönemde yoğun olarak yer almasından dolayı seçilmiştir. Araştırmada Sabah ve Hürriyet gazeteleri, ilgili gazetelerin merkez medya olarak kabul edilen ve en çok okunan ilk üç gazete içerisinde bulunmalarından dolayı seçilmiş olup; diğer iki gazeteden farklı bir genel yayın politikasına sahip olan Cumhuriyet gazetesi ise daha sağlıklı bir karşılaştırma yapabileme imkanı sağlayabileceği için araştırmaya dahil edilmiştir.

Covid-19'a dair korku unsurunun kullanıldığı ilgili haberler; van Dijk'in tematik kavramasına uygun olarak başlık, haber girişi ve fotoğraf kullanımlarına göre çözümlenmiş, böylece afet haberlerinde korku çekiciliğinin kullanımına yönelik bir fikir edinilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamını aşacağından dolayı şematik çözümleme araştırmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmada, Cumhuriyet'ten 4, Hürriyet'ten 15 ve Sabah'tan 17 olmak üzere toplam 36 adet haberin başlık, haber girişi ve fotoğraf içerik bilgilerine Tablo-1, Tablo-2 ve Tablo-3'te yer verilmektedir.

Tablo-1: Cumhuriyet Gazetesi Haberleri

No.	Tarih	Başlık	Haber Girişi	Fotoğraf İçerik Bilgisi
1	05.11.2020	Bilim Kurulu üyesi Serap Şimşek Yavuz'dan korkutan uyarı: (...)	Bilim Kurulu Üyesi Serap Şimşek Yavuz, Türkiye'de son dönemde koronavirüs vakalarının artmasının ardından önemli uyarılarda bulundu.	Entübe edilmiş hastayı sedyede taşıyan sağlık görevlileri
2	13.11.2020	Profesör Tutluoğlu'ndan Covid isyanı: (...)	Koronavirüs can almaya devam ediyor. Göğüs Hastalıkları Profesörü Bülent Tutluoğlu, "(...)" diyerek duruma isyan etti.	Yoğun bakımda görev yapan sağlık çalışanları
3	18.11.2020	Korkutan tabloyu CHP'li vekil açıkladı: (...)	CHP Ordu Milletvekili Mustafa Adıgüzel, "(...)" iddiasını dile getirdi.	CHP Ordu Milletvekili Mustafa Adıgüzel
4	24.11.2020	Milletvekili, kentteki tabloyu böyle anlattı: İş çığırından çıkıyor, sistem çökmek üzere	CHP Manisa Milletvekili Bekir Başevirgen, Manisa'nın koronavirüs tablosunda geline vahim düzeyi anlattı.	Yoğun bakım ünitesi

Kaynak: Cumhuriyet (2020). Covid-19. <https://www.cumhuriyet.com.tr/arama/covid-19> Erişim Tarihi: 04.03.2021

Cumhuriyet gazetesinde yer alan 1 ve 3 no.lu haber başlıkları incelendiğinde “Bilim Kurulu Üyesi Serap Şimşek Yavuz’dan Korkutan Uyarı: Her Gün Binden Fazla Covid Şüpheli Hasta Geliyor” ve “Korkutan Tabloyu CHP’li Vekil Açıkladı: Türkiye’de Koronavirüsten Ölenlerin Sayısı Yüzbinin Üzerinde” ifadeleriyle ülkedeki Covid-19 tablosuyla ilgili sayısal verilere dayanılarak bir korku hissiyatının uyandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Entübe edilmiş hastayı taşıyan sağlık görevlileri fotoğrafının kullanıldığı 1 no.lu haberin girişinde Bilim Kurulu Üyesi Yavuz’un Türkiye’de son dönemde koronavirüs vakalarının artmasının ardından önemli uyarılarda bulunduğu bahsedilmektedir. Haber başlığındaki “korkutan uyarı” ifadesinin Covid şüphesi taşıyan hastalara yönelik geliştirildiği göz önüne alındığında test yapılan hastaların kaçının pozitif çıktığı bilgisi verilmediğinden kesinlik olmayan bir durum üzerinden korku algısı yaratılmaya çalışılmakta, aynı yönelim 3 no.lu haberde de görülmektedir. Haber girişinde CHP Ordu Milletvekili Mustafa Adıgüzel’in Türkiye’de koronavirüsten ölenlerin sayısının 100 binin üzerinde olduğu iddiasının “korkutan tablo” olarak başlıklandırıldığı 3 no.lu haber, doğrulanmamış veriler üzerinden bir korku algısı yaratmaktadır. “Profesör Tutluoğlu’ndan Covid İsyani: Durum Çok Sıkıntılı” başlığını taşıyan 2 no.lu haberde Göğüs Hastalıkları Profesörü Tutluoğlu’nun hastanelerdeki doluluk oranının artışından duyduğu endişeye yönelik ifadelerine yer verilmektedir. Benzer söyleme sahip “Milletvekili, Kentteki Tabloyu Böyle Anlattı: İş Çığırından Çıkıyor, Sistem Çökmek Üzere” başlıklı 4 no.lu haberde ise CHP Manisa Milletvekili Başevirgen’in Manisa’nın koronavirüs tablosunda geline vahim düzeyi anlattığından bahsedilmektedir. Yoğun bakım görsellerinin kullanıldığı her iki haber de devletin sağlık imkânlarının yetersizliği ve vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu argümanlarıyla çerçevelenerek siyasi iktidara karşı muhalif bir söylem geliştirilmektedir. Okuyucuda ülkedeki sağlık sistemine karşı güvensizlik hissi yaratılarak hasta olmaları durumunda çaresiz kalabileceklerine dair kaygı oluşturmaya yönelik olan bu söylem, gazetenin siyasal iktidara karşı olan genel muhalif yayın politikasıyla doğrudan ilgilidir. Haberlerde toplumsal bir felaket senaryosuna gönderme yapan “işin çığırından çıkması”, “sistemin çökmek üzere olduğu” ve “hastalara yer bulunamadığı” vb. iddialarda Sağlık Bakanlığı’nca günlük olarak açıklanan yatak doluluk oranlarına yer verilmemesi; mevcut durumun olumsuzlanmasına yönelik çabayı ve tarafsızlığı göstermektedir.

Tablo-2: Hürriyet Gazetesi Haberleri

No.	Tarih	Başlık	Haber Girişi	Fotoğraf İçerik Bilgisi
1	09.11.2020	Çin'den korkutan haber! (...)	Son dakika haberine göre, Çin'in başkenti Pekin'in güneyindeki Tiençin kentinde semptom göstermeyen bir kişide koronavirus tespit edildiği duyuruldu.	Covid testi yaptıran kişi
2	15.11.2020	Ünlü manken morga girip cenazelerin fotoğraflarını paylaştı.	Rus model Olga Kagarlitskaya, Samara şehrinde Covid-19 sonucu ölen babasının cenazesini almak için girdiği morgdan dehşet verici fotoğraflar paylaşmış, sağlık yetkililerinin koronavirus bağlantılı ölümleri gizlediğini öne sürdü.	Rus model Kagarlitskaya
3	18.11.2020	Koronavirüsten korkutan haber Rusya'dan geldi. (...)	Dünya genelinde tekrar tırmanışa geçen COVID-19, Sibiry'a'da derin bir mutasyon geçirerek "Sibirya koronavirusu"ne dönüştü.	Hastane, maskeli insanlar
4	06.12.2020	Trabzon'da pandemi hastanesi önünde korkutan ambulans yoğunluğu	Trabzon'da son aylarda koronavirus vakalarında yüzde 50 artış yaşanırken, poliklinik hizmetlerinin kaldırılıp, Covid-19 hastalarına bakılan Kanuni Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin Acil Servisi'nde, ambulansların vaka hastalarını bırakmak için oluşturduğu yoğunluk korkuttu.	Ambulanslar
5	10.12.2020	Koronavirüste şoke eden gelişme! (...)	İtalya'da yaşanan bir gelişme herkesi şoke etti.	Maske takmış çocuk
6	11.12.2020	Almanya'da korkulan oldu! (...)	Almanya'da koronavirüste son 24 saatte 29 bin 875 yeni vaka ve 598 can kaybı görüldü.	Sağlık görevlileri
7	18.12.2020	(...) Korkutan gelişme	Rize'de 5 kişinin 1 ay içerisinde koronavirüsten hayatını kaybettiği aileden bir kişi daha koronavirüse yenik düştü.	-
8	20.12.2020	Dünya gelişmeleri korkuyla takip ediyor! (...)	Koronavirus pandemisiyle mücadelede uygulanmaya başlayan aşılardan tüneline ucundaki ışık olarak nitelendirilirken, İngiltere'de tespit edilen ve çevre ülkelere yayılmaya başlayan mutasyon, dünyayı diken üstüne getirdi.	Türk bilim insanı Çevik
9	20.12.2020	Profesörden korkutan sözler: (...)	Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tıp Fakültesi Kalp ve Damar Cerrahisi Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Ömer Tetik, koronavirusun kalpte kalıcı hasara neden olarak kalp krizini tetiklediğini söyledi.	-
10	22.12.2020	Koronavirus kabusunda bilanço çok ağır!	Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıktıktan sonra dünya geneline yayılan koronavirus (Covid-19) salgını nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı 1 milyon 708 bin 936'ya, virüs tespit edilen toplam kişi sayısı 77 milyon 716 bin 439'a yükseldi.	Maske takmış kişi
11	22.12.2020	Mutasyon paniği büyüyor! (...)	İngiliz yetkililerin koronavirusun daha çabuk bulaşan bir mutasyonunun hızla yayıldığını açıklamasının ardından Avrupa alarma geçti.	Hareket halindeki araçlar
12	22.12.2020	(...) Koronavirüste mutasyon korkusu	Dicle Üniversitesi Enfeksiyon Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanı ve İl Pandemi Kurulu Üyesi Prof. Dr. Mustafa Kemal Çelen, İngiltere'de koronavirusun mutasyona uğramasını değerlendirdi.	Prof. Dr. Mustafa Kemal Çelen
13	23.12.2020	Dünyayı korku sardı. (...)	Tüm dünyayı etkisi altına alan ve halihazırda bilinmeyen yönleriyle insanlığı tedirgin eden koronavirus, İngiltere'den bildirilen yeni mutasyon ile yeni soruları da gündeme getirmiştir.	-
14	25.12.2020	Mutasyon kâbusunda son perde, ciddi uyarılar yapıldı.	İngiltere'de ortaya çıkan yeni koronavirus mutasyonu hayatı olumsuz yönde etkilemeye devam ediyor.	Elinde Covid-19 test tüpünü tutan sağlık çalışanı, hastane
15	30.12.2020	ABD 2021'e felaket bir tabloyla giriyor. (...)	2021 yılına yeni tip koronavirus (Kovid-19) gölgesinde giren ABD'de salgın rakamları "yeni en üst seviyelere" ulaştı.	Sağlık görevlileri

Kaynak: Hürriyet (2020). Covid-19. <https://www.hurriyet.com.tr/arama/#/?page=1&key=covid%2019&where=/&how=Article&platform=/&isDetail=false> Erişim Tarihi: 07.03.2021

“Çin’den Korkutan Haber!” başlıklı ve koronavirüs testi yaptıran kişi görselinin kullanıldığı (1 no.lu) haberde Tiençin kentinde belirti göstermeyen bir kişide koronavirüs tespit edildiğinden bahsedilmektedir. Metin ile görsel arasındaki ilişki incelendiğinde belirti göstermeyen hastanın durumu ile aşı yaptıran kişi görselinin yan yana getirilmesi, aşının koruyuculuğuyla ilgili belirsizlik yaratan bir algının oluşmasına yol açabilmektedir. “Koronavirüsten Korkutan Haber Rusya’dan geldi” başlıklı haberde (3 no.lu haber) Covid-19’un derin bir mutasyon geçirerek ölümcül Sibiryaya koronavirüsüne dönüştüğünden söz edilmekte yine “Dünyayı Korku Sardı. Koronavirüs Mutasyonu Aşığı Etkiler mi?” başlıklı haberde (13 no.lu haber) koronavirüsün, İngiltere’den bildirilen mutasyon ile yeni soruları gündeme getirdiği işlenmektedir. Covid-19 testi yaptıran kişiler, maskeli insanlar, hastane ve sağlık görevlileri fotoğraflarıyla desteklenen üç haberde de virüs mutasyonu konusu panik atmosferi içerisinde korku duygularını harekete geçiren bir çerçevede sunulmaktadır. “Dünya Gelişmeleri Korkuyla Takip Ediyor! Türk Bilim insanından Kritik Açıklama” başlığı taşıyan (8 no.lu) haber ile “Bir Takım Duyumlar Var Dedi ve Uyardı! Koronavirüste Mutasyon Korkusu” başlığı taşıyan (12 no.lu) haberde virüs mutasyonuna ilişkin gelişmeler, bilgisine dair güvenin yüksek olduğu kişilerce desteklenmekte ve bu şekilde tanımlanan endişe yaratıcı durumların varlığı toplumsal bir mesele olarak daha fazla büyütülebilmektedir. Açık uçlu başlıklarda gerek bilim insanı Çevik’in açıklamalarının “kritik” olarak nitelendirilmesi gerekse Prof. Dr. Mustafa Kemal Çelen’in “Bir takım duyumlar var dedi ve uyardı!” ifadelerinin ön plana çıkarılması, merak duygusuna eklenilen bir korku hissiyatı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bilim insanı Çevik’in görüşlerine yer verilen haberin girişinde İngiltere’de tespit edilen virüs mutasyonu için “dünyayı diken üstüne getirdi” ifadesi korku duygusu uyandırma anlamında pekiştirici olup, Prof. Dr. Mustafa Kemal Çelen’in görüşlerine başvurulmuş haberin başlığındaki “Bir takım duyumlar” ifadesi virüs mutasyonundaki belirsizliği artırarak yaratılmak istenen korku duygusunu güçlendirmektedir. Uzman görüşlerinin başlığa taşındığı bir diğer haber olan “Profesörden Korkutan Sözler: Koronavirüs, Kalp Krizini Tetikliyor” başlıklı (9 no.lu) haberde ise öğretim üyesi Prof. Dr. Ömer Tetik’in koronavirüsün kalp krizini tetiklediğine ilişkin görüşleri aktarılmaktadır. Kalp hastaları tarafından okunduğunda endişe düzeylerini artırma ihtimali bulunduğundan başlıkta geçen “korkutan” ifadesinin hasta psikolojisi açısından sorunlu hale geldiği bu haber, koronavirüsün insan sağlığını doğrudan ve güçlü şekilde etkilediği durumları konu edinen durumlarda teskin edici bir söylem geliştirmenin de önemini ortaya koymaktadır.

Hürriyet gazetesinde Türkiye ve dünyanın diğer ülkelerindeki koronavirüs vaka artışları genel olarak “korkutan gelişmeler” söylemiyle çerçevelenmektedir. “Almanya’da Korkulan Oldu!” başlıklı (6 no.lu) haberde Almanya’daki koronavirüs vakalarına ilişkin sayısal verilere yer verilmekte; “Trabzon’da Pandemi Hastanesi Önünde Korkutan Ambulans Yoğunluğu” başlıklı (4 no.lu) haberde ise Kanuni Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nin Acil Servisi’ndeki ambulans yoğunluğu vaka sayılarındaki artışın göstergesi olarak yorumlanarak, bu durum “korkutucu” olarak nitelendirilmektedir. Yine “Korkutan Gelişme” başlığı taşıyan (7 no.lu) haberde Rize’de 5 kişinin 1 ay içerisinde koronavirüsten hayatını kaybettiği aileden bir kişinin daha koronavirüs nedeniyle vefat ettiği bilgisi verilmektedir. Sağlık görevlileri, hastane ve ambulans görselleriyle desteklenen üç haberde koronavirüs ile ilgili gelişmeler benzer başlıklarla verilse de Almanya ve Türkiye’deki vaka artışları farklı söylemler üzerinden inşa edilmektedir. Almanya’daki vaka artışları için “Korkulan Oldu” ifadesi kullanılarak ülkedeki genel tabloya odaklanılmasına rağmen, Türkiye’deki vaka artışları sınırlı ve atomize edilmiş örnekler üzerinden sunulmaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye’ye kıyasla Almanya’da yaşanan durumun sadece “beklenen” değil aynı zamanda daha vahim olarak algılanmasına yol açmaktadır.

Hürriyet gazetesinde yer alan haber başlık ve girişlerinde korku hissiyatıyla ilişkili olarak en çok ön plana çıkarılan ifadeler “dehşet verici”, “şok”, “ağır bilanço”, “panik”, “kâbus” ve “felaket”tir. “Koronavirüste Şoke Eden Gelişme!” başlığı taşıyan (5 no.lu) ve maskeli çocuk fotoğrafının kullanıldığı haberde İtalya’da yaşanan bir gelişmenin herkesi “şoke ettiği” belirtilmektedir. Bir çocuktan alınan örneğe yaklaşık bir yıl sonra uygulanan Covid-19 testinin pozitif çıktığı bilgisinin verildiği haberde merak duygusu uyandırılmaya ve “herkesi şoke eden durum” tanımlamasıyla abartılı bir duygusal söylem üzerinden okur duyguları yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Habere konu olan kişinin çocuk olması hastalıkla ilgili çocukları için endişelenen ebeveynlerin kaygılarını da besler nitelikte olduğundan, haberdeki korku söylemi yaratılmak istenen duygusal etkiyi daha da artırmaktadır. “Koronavirüs Kabusunda Bilanço Çok Ağır!” başlıklı ve maske takmış kişi görseli kullanılan (10 no.lu) haberde Covid-19 salgını nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayılarına yer verilmektedir. Başlıktaki “bilanço çok ağır” ifadesi iki açıdan sorunlu bir söylemdir. İnsan hayatıyla doğrudan ilgili bir konuda “bilanço” gibi kar ve zarar

durumunu tanımlayan bir muhasebe teriminin kullanılması insana bir öznenen çok nesne gibi yaklaşıldığını düşündürmektedir. Bahsedilen “bilanço”ya dair “çok ağır” ifadesi ise salgının artık telafi edilemez bir noktada olduğu algısını yaratmaya yönelik abartılı bir korku söyleminin ürünüdür. “Mutasyon Paniği Büyüyor!” başlıklı (11 no.lu) haberde İngiliz yetkililerin koronavirüsün daha çabuk bulaşan bir mutasyonunun hızla yayıldığını açıklamasının ardından Avrupa’nın alarma geçtiğinden bahsedilmektedir. Açık uçlu başlıkla merak duygusu uyandırılmaya çalışılan haberde görsel olarak yolda sıraya girmiş (trafik oluşturan) araç görüntüleri kullanılarak başlıktaki “panik” ve haber girişindeki “alarm” kelimelerinin etkisi artırılmaya çalışılmıştır. Panik kelimesinin sözlükte “birdenbire gelen güçlü korku, ansızın içi kaplayan önlenemez dehşet duygusu” olarak tanımlandığı göz önüne alındığında başlıktaki “panik büyüyor” şeklindeki abartılı ifade, kelimenin duygusal tonunu daha da artırmaktadır. Yine İngiltere’deki koronavirüs mutasyonunu konu alan “Mutasyon Kâbusunda Son Perde, Ciddi Uyarılar Yapıldı” başlıklı elinde Covid-19 test tüpünü tutan sağlık çalışanı ve hastane görsellerinin yer aldığı (14 no.lu) haberin girişinde İngiltere’de ortaya çıkan yeni koronavirüs mutasyonunun hayatı olumsuz yönde etkilemeye devam ettiğinden söz edilmektedir. Mutasyonun “kâbus” olarak nitelendirilerek bir korku nesnesine indirildiği haber başlığındaki “son perde” ifadesi, gelişim süreci ve seyri öngörülemez bilimsel bir terim için kendi içinde sorunlu olması bir yana, tehlikeye yönelik bahsi geçen “ciddi uyarılar”ın neler olduğu konusunda okura net bir bilgi de sunulmamaktadır. Benzer bir inşaya sahip “ABD 2021’e Felaket Bir Tabloyla Giriyor. Kabus Dinmiyor!” başlıklı sağlık görevlileri görsellerinin yer aldığı (15 no.lu) haberde 2021 yılına yeni tip koronavirüsün gölgesinde giren ABD’de salgın rakamlarının yeni en üst seviyelere ulaştığından bahsedilmektedir. ABD’deki durumun “felaket” ve “kabus” gibi aşırılığa kaçan, sansasyonel ifadelerle tanımlandığı haberde, vaka artışlarına ilişkin “yeni üst seviye” ifadesi okurda vaka sayılarının kontrol edilemez şekilde daha da artacağına yönelik bir korku algısı yaratmaktadır. Korku söyleminin magazinsel ifadesini içeren “Ünlü Manken Morga Girip Cenazelerin Fotoğraflarını Paylaştı” başlıklı (2 no.lu) haberde Rus model Kagarlitskaya’nın Covid-19 sonucu ölen babasının cenazesini almak için girdiği Samara’daki morgdan dehşet verici fotoğraflar paylaştığı konu edilmektedir. Model Kagarlitskaya’nın sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımların kaynak olarak gösterildiği haberde fotoğrafların “dehşet verici” olarak nitelenmesiyle yaratılmak istenen korku atmosferi magazinleştirilmektedir. Magazin haberlerindeki eğlendirme fonksiyonunun ters yüz edildiği haberde model Kagarlitskaya’nın fotoğrafı ile yan yana getirilen ceset torbaları fotoğraflarıyla, “ölüm” gerçek bağlamından kopararak (önemsizleştirilerek) seyirlik bir göstergeye dönüştürülmektedir.

Tablo-3: Sabah Gazetesi Haberleri

No.	Tarih	Başlık	Haber Girişi	Fotoğraf İçerik Bilgisi
1	22.11.2020	Amerika’da Koronavirüs kabusu: (...)	Koronavirüsün merkez üssü haline gelen Amerika’da bu güne kadar 12 milyonun üzerinde kişi Covid-19’a yakalanırken 261 binin üzerinde kişi hayatını kaybetti.	Laboratuvarda çalışan uzmanlar, maske takmış kişiler
2	25.11.2020	Koronavirüste korkutan hareketlilik! (...)	Koronavirüsle mücadele süreci, aşı çalışmaları devam ederken uzman isimlerden pandeminin bugünü ve yarınına ilişkin kritik açıklamalar geldi.	Yoğun bakım ünitesi
3	04.12.2020	Koronavirüs felç bıraktı! (...)	Ankara Şehir Hastanesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi’nde tedavi gören Cemal Bilgiç, koronavirüsü yendikten 10 gün sonra kısmi felç geçirdi.	Cemal Bilgiç
4	11.12.2020	Koronavirüste korkutan olay: (...)	Koronavirüse yakalanan 35 yaşındaki Ashley Antonio, 10 günde iyileşeceğini düşünmüştü ancak 9 aydır Covid-19 ile mücadele ediyor.	Ashley Antonio, yoğun bakım ünitesi, sağlık görevlileri
5	13.12.2020	ABD’de korkutan gelişme: (...)	Koronavirüs salgınının merkez üssü haline gelen ABD’de corona virüs kaynaklı ölümlerin sayısı 300 bini geçti.	Yoğun bakım ünitesi, sağlık görevlileri

6	18.12.2020	(...): Korkutan koronavirüs araştırma sonuçları!	Koronavirüs pandemisi insanoğlunun son yıllarda yaşamış olduğu en büyük salgın olarak gündemin en önemli maddesi olarak yerini koruyor.	Beyin MR görüntüsü inceleyen sağlık görevlileri
7	19.12.2020	İl Sağlık Müdürü'nden ürküten sözler! (...)	(...) Trabzon İl Sağlık Müdürü Dr. Hakan Usta, hastanelerimizdeki yoğun bakımlarda doluluk oranının yüzde 90-95'lerde, entübe vakalarının oldukça fazla olduğunu söyledi.	Dr. Hakan Usta, hastane
8	21.12.2020	Koronavirüs mutasyonu paniği büyüyor! (...)	Koronavirüsle ilgili son dakika haberleri gelmeye devam ediyor.	Covid-19 testini elinde tutan görevli
9	22.12.2020	Korkutan gerçek: (...)	(...) İngiltere'de ortaya çıkan koronavirüste yeni mutasyon dünya gündemine bomba gibi düştü.	Covid-19 testi yaptıran hasta, maske takmış kişiler, sağlık görevlileri
10	22.12.2020	(...) Covid-19 hastaları en çok bu aşamada ölüm korkusu yaşıyor	Antalya'daki 46 pandemi hastanesinden birisi olan Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin Covid-19 yoğun bakım servisi görüntülendi.	Yoğun bakımda görev yapan sağlık çalışanları
11	24.12.2020	Kan donduran gerçek gözler önüne serildi! (...)	(...) Avrupa'da koronavirüs salgınının ilk görüldüğü ülke olan Fransa'da yapılan bilimsel araştırma korkutan gerçeği gözler önüne serdi.	Maske takmış kişiler, Covid-19 testini elinde tutan görevli
12	24.12.2020	Koronavirüse yakalanan çocuklarla ilgili yapılan bu araştırma şok etkisi yarattı!	Koronavirüsle ilgili yapılan araştırma sonuçları şaşırtmaya devam ediyor.	Muayene olan maskeli çocuk, Covid-19 testi yapılan çocuk, sağlık çalışanı
13	26.12.2020	Belçika'da "Noel Baba" kabusu! (...)	Belçika'dan gelen son dakika haberi şok etkisi yarattı.	Noel Baba
14	27.12.2020	Uzmanlardan korkutan son dakika açıklaması: (...)	Koronavirüs, 2020'nin başından bu yana tüm dünyada büyük bir etki yaratırken son günlerde ortaya çıkan yeni mutasyon da büyük endişelere sebep oldu.	Maske takmış kişiler
15	28.12.2020	Koronavirüste şoke eden gelişme: (...)	Koronavirüsün en yaygın belirtilerinin öksürük, ateş, ağır halsizlik, ishal, koku ve tat kaybı olduğu bilinirken corona virüse yakalanan hastaların en çok şikayet ettiği konulardan biri olan koku ve tat kaybı ile ilgili şoke eden bir son dakika haberi geldi.	Sarah Govier
16	29.12.2020	İngiltere'de günlük vaka sayısı rekor tazeledi!	İngiltere'den gelen son dakika bilgisine göre korona virüs salgınında günlük vaka sayısında iki gündür rekor artış yaşanıyor.	Maske takmış kişiler, ambulanstaki hasta
17	29.12.2020	Dehşete düşüren araştırma sonucu! (...)	İskoçya'da koronavirüs üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre diyabet hastalarının virüsü 4 kat daha ağır geçirdiği ifade edildi.	Maske takmış kişiler, yoğun bakım ünitesindeki sağlık görevlisi

Kaynak: Sabah (2020). Covid-19. <https://www.sabah.com.tr/arama?query=covid%2019&categorytype=haber>Erişim Tarihi: 09.03.2021

"Koronavirüste Korkutan Hareketlilik!" başlıklı (2 no.lu) haberde uzmanlardan salgına ilişkin kritik açıklamalar geldiğinden bahsedilmekte, "Covid-19 Beyne Girebiliyor: Korkutan Koronavirüs Araştırma Sonuçları!" başlıklı (6 no.lu) haberde ise insanoğlunun son yıllarda yaşamış olduğu en büyük salgın olan Covid-19'un gündemdeki yerini koruduğuna değinilmektedir. Benzer tasarımlara sahip "Korkutan Gerçek: Koronavirüsün Yüzde 90'ı O

Koşullarda Bulaşıyor” başlıklı (9 no.lu) haberde İngiltere’de ortaya çıkan yeni mutasyonun dünya gündemine bomba gibi düştüğünden bahsedilirken, “Uzmanlardan Korkutan Son Dakika Açıklaması: Covid-19 2021’de Daha Öldürücü Olabilir” başlıklı (14 no.lu) haberde virüs mutasyonunun büyük endişelere sebep olduğu ifade edilmektedir. Yoğun bakım, Covid-19 testi yaptıran hasta, maske takmış kişiler ve sağlık görevlileri görsellerinin kullanıldığı dört haberde de koronavirüs ile ilgili yürütülen araştırma sonuçları ve konusunda uzman kişilerin görüşlerine dayanarak verilen bilgilerin korku hissiyatı uyandıran bir çerçevede sunulduğu görülmektedir. Koronavirüsün İspanyol gribine benzetilerek hastalığı atlatanların bile güvende olmadığından, beyne girebiliyor olduğundan ve 2021’de daha öldürücü olabileceği gibi yüksek düzeyde olumsuzluk içeren bilgilerin verildiği haberlerde bu bilgilerin yeterince doğrulanmayan araştırma sonuçlarına dayanması haberlerdeki korku söylemini kaynak güvenilirliği açısından da sorunlu bir noktaya götürmektedir. Haberlerdeki yoğun korku söylemi, 9 no.lu haberin girişindeki “yeni mutasyon dünya gündemine bomba gibi düştü” ifadesinde görüldüğü üzere kimi zaman sansasyonel bir niteliğe bürünmektedir.

Sabah gazetesinde ABD başta olmak üzere pek çok ülkede artan vaka sayılarının haberleştirilmesinde “korku”nun yanı sıra “panik” ve “kabus” kelimeleri sıkça kullanılmakla birlikte, Türkiye’deki vaka artışlarının haberleştirilmesinde farklı bir söylem geliştirilmektedir. “ABD’de Korkutan Gelişme” başlıklı (5 no.lu) haberde hastane otoparklarının koronavirüs servisine dönüştürüldüğü belirtilen ülkede artan koronavirüs kaynaklı ölümlere ilişkin sayısal verilere yer verilmekte, “Amerika’da Koronavirüs Kabusu” başlıklı (1 no.lu) haberde ise acil bakım noktalarında uzun kuyrukların oluştuğu belirtilen aynı ülkedeki vaka artış oranlarına değinilmektedir. “Koronavirüs Mutasyonu Paniği Büyüyor! İngiltere’nin Ardından Bir Ülkede Daha Korona Mutasyonu Tespit Edildi” başlıklı (8 no.lu) haberin girişinde kullanılan “koronavirüsle ilgili son dakika haberleri gelmeye devam ediyor” ifadesi, tetiklenmek istenen korku hissiyatını anlık okur ilgisini yakalamak için bir araca indirgemektedir. Laboratuvar çalışması yapan uzmanlar, maske takmış kişiler, yoğun bakım, koruyucu kıyafetleriyle Covid-19 testini elinde tutan görevliler gibi doğrudan salgınla ilişkili görsellerin kullanıldığı (5 ve 8 no.lu) haberlerde virüsün yol açtığı yıkımlardan dolayı “felaket” olarak tanımlanan ABD’deki durumun ülkeyi çaresizlik içinde bıraktığı işlenmektedir. “İl Sağlık Müdürü’nden Ürküten Sözler!” başlığı taşıyan (7 no.lu) haberde Trabzon İl Sağlık Müdürü Dr. Hakan Usta’nın hastanelerdeki yoğun bakım doluluk oranına ve entübe vakalardaki artışa ilişkin sözlerine yer verilmektedir. Yurt dışındaki vaka artış oranlarıyla ilgili çok sayıda haber yaparak, abartılı bir korku söylemi geliştiren Sabah gazetesi, Türkiye’deki vaka artış oranlarıyla ilgili hem az sayıda haber yapmakta hem de bu haberlerde korku söyleminin dozunu aşağıya çekmektedir. Yurtdışındaki vaka artış oranlarını konu alan haberlerinde korku, panik, kabus, dehşet, şok gibi duygusal tonu yüksek kelimeleri sıkça kullanan Sabah gazetesi, Türkiye’deki vaka artışını konu alan haberinde “ürküten” kelimesine başvurmayı yeterli görerek, yurt dışındaki haberlerinde resmettiği “acizlik içindeki ülke” profilini yansıtmayı yurt içini konu alan haberinde benimsememektedir. Sabah gazetesi Covid-19 ile ilgili haberleri yurt dışındaki vaka artışlarıyla sınırlandırsa ve Türkiye ile ilgili uç söylemlerden uzak kalsa bile diğer yayın organlarıyla aynı yöntemi izlemekte ve korku çekiciliğini temel yöntem olarak kullanmaktadır. Çünkü bu salgın artık küresel kelimesiyle bütünleşmiştir. Başka bir ülkelye ilgili olsa dahi kötü bir gelişme dünyanın öteki ucundaki insanları yine de tedirgin etmektedir.

Sabah gazetesinde yurt dışındaki artan vaka sayılarının haberleştirilmesinde kullanılan kelimelerden biri de “rekor”dur. “İngiltere’de Günlük Vaka Sayısı Rekor Tazeledi!” başlıklı (16 no.lu) haberlerde adı geçen ülkedeki vaka artış ve ölüm oranlarına yönelik sayısal bilgiler verilmektedir. Maske takmış kişiler, ambulans, entübe olmuş hastayı tedavi eden sağlık çalışanları gibi salgınla ilişkili görsellerin kullanıldığı haberlerde sürekli “yenilenen” bir rekorun öznesi gibi yansıtılan hayatını kaybetmiş insanlar sayısal bir değere indirgenerek nesneleştirilmektedir. Başlıktaki “rekor tazeledi” ifadesi vaka artış oranlarındaki yüksekliğe göndermede bulunarak bir korku algısı yaratmaya yönelik olmakla birlikte, “rekor” kelimesini de bağlamından kopararak sıradanlaştırılmaktadır. “Belçika’da ‘Noel Baba’ Kabusu!” başlıklı (13 no.lu) Noel Baba görselinin kullanıldığı haberde Belçika’da yılbaşı öncesi yaşlı bakımevinde düzenlenen bir etkinlik için getirilen Noel Baba kılığındaki kişinin testinin pozitif çıktığı bilgisi verilerek, alarma geçen ülkede 18 kişinin ölümü bu olaya bağlanmaktadır. Haberdeki “kabus” ve “şok etkisi yarattı” ifadelerindeki korku söylemi, ilgi çekiciliği arttırmak için ön plana çıkarılan “Noel Baba” figürüyle bir araya geldiğinde haber magazinleşen bir nitelik kazanmaktadır.

Sabah gazetesindeki haberlerin başlık ve girişlerinde yer alan “şok eden”, “dehşete düşüren” ve “kan donduran” ifadeleri korku söyleminin yüksek duygusal tona sahip çeşitlemelerini sunmaktadır. “Koronavirüse

Yakalanan Çocuklarla İlgili Yapılan Bu Araştırma Şok Etkisi Yarattı!" başlıklı (12 no.lu) ve muayene olan maskeli çocuk, Covid-19 testi yapılan çocuk ve elinde ilaç tutan sağlık görevlisi görsellerinin kullanıldığı haberde koronavirüsle ilgili yapılan araştırma sonuçlarının şaşırtmaya devam ettiği belirtilmektedir. "Koronavirüste Şoke Eden Gelişme" başlıklı ve Covid-19 hastası görselinin yer aldığı (15 no.lu) haberde ise koronavirüse yakalanan hastaların en çok şikâyet ettiği konulardan biri olan koku ve tat kaybı ile ilgili şoke eden bir son dakika haberi geldiği ifade edilmektedir. Koronavirüsün çocukları etkileme ihtimali salgın başladığından bu yana ebeveynlerde ciddi kaygılara yol açan bir husus olduğundan, (12 no.lu) haberdeki "şoke eden" ve "şaşırtıcı araştırma sonuçları" ifadeleri okurdaki mevcut endişeyi korkuya dönüştürme potansiyeline sahiptir. Covid-19 hastasının durumuna ilişkin bilgilerin "son dakika" gelişmesi formatında verildiği (15 no.lu) haberde kullanılan "şok eden" tanımlaması, haberin verilmiş biçiminin içeriğinin önüne geçtiği sansasyonel söylemin bir başka örneğini sunmaktadır. "Kan Donduran Gerçek Gözler Önüne Serildi!" başlıklı (11 no.lu) haberde Fransa'da yapılan bilimsel bir araştırma konu edilerek "Peki Koronavirüsü En Çok Nereden ve Kimden Kapıyoruz?" sorusuyla okurda merak uyandırılmak amaçlanmaktadır. "Dehşete Düşüren Araştırma Sonucu! O Kişiler Virüsü 4 Kat Daha Ağır Geçiriyor" başlıklı (17 no.lu) haberde ise bu kez İskoçya'daki bir araştırmaya değinilerek diyabet hastalarının virüsü 4 kat daha ağır geçirdiği bilgisine yer verilmektedir. Maske takmış kişiler, Covid-19 testini elinde tutan sağlık görevlisi ve yoğun bakım ünitesi gibi salgınla ilgili görsellerin kullanıldığı haberlerde geçen "kan donduran" ve "dehşete düşüren" ifadeleriyle koronavirüs, abartılı bir korku söylemiyle çerçevelenmektedir. Açık uçlu ve soru cümlesi formatındaki başlıklarla inşa edilen bu haberler, mesajı yoğun korku söyleminin irrasyonelliğine hapsederek, bağlamından koparmaktadır.

Sabah gazetesinde koronavirüsün tehlikeleri ile ilgili bireysel vakaları konu edinen haberlerde korku söyleminin dozunun yine yüksek tutulduğu görülmektedir. "Koronavirüs Felç Bıraktı! Çok Çok Tehlikeli Diyerek Kabus Gibi Günleri Anlattı." başlıklı (3 no.lu) haberde tedavi gören hastanın koronavirüsü yendikten 10 gün sonra kısmi felç geçirdiği konu edilmekte, "Koronavirüste Korkutan Olay" başlıklı (4 no.lu) haberde ise 10 günde iyileşeceğini düşünen 35 yaşındaki koronavirüs hastasının 9 aydır hastalık ile mücadele ettiği işlenmektedir. Haber başlıklarında geçen "korkutan olay", "kabus" ve "çok çok tehlikeli" gibi ifadeler salgına dair okurdaki tehlike algısını bireysel vakalar üzerinden büyütmektedir. Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin Covid-19 yoğun bakım servisinin konu edildiği "Koronavirüs Yoğun Bakım Servisi Görüntülendi! Covid-19 Hastaları En Çok Bu Aşamada Ölüm Korkusu Yaşıyor" başlıklı (10 no.lu) sağlık çalışanlarının salgın sürecindeki fedakârlıklarını konu edinen haber ise hastalığın yarattığı tahribatların dramatik bir niteliğe bürünmesine yol açmaktadır. Yoğun bakım ünitesi görselleriyle desteklenen bu haber, okurların yalnızca acıma duygusuna seslenmemekte, hastalığa yakalandıkları takdirde olabilecekler hakkında korkutucu bir dolaylı mesaj da içermektedir.

5. SONUÇ

Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin örneklem alınarak Türk medyasındaki Covid-19 salgınına ilişkin haberlerin sunumunda "korku çekiciliği"nden nasıl yararlandığının araştırıldığı çalışmada, haberlerdeki yaygın korku söylemi neden ve sonuçlarıyla birlikte ele alınmıştır. Gazetelerin Covid-19 haberlerinde korku çekiciliğine başvurmasının altında yatan ticari ve ideolojik belirleyicilerin irdelendiği çalışmada, korku çekiciliğinin haber inşa süreçlerinde yol açtığı yapısal sorunlara değinilmiştir. Haberlerde korku çekiciliği kullanımının toplumun sağlıklı bilgi edinme hakkının önünde engel oluşturarak, toplum psikolojisi üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu tezinden yola çıkan araştırmada, Türk medyasının afet dönemlerinde gerçekleştirdiği sorunlu yayıncılık anlayışının Covid-19 haberlerinde birebir tekrarlandığı görülmüştür. Sabah ve Hürriyet gazetelerinin koronavirüs ile ilgili haberlerinde "korku çekiciliği"ne yoğun olarak başvurdukları tespit edilen araştırmada, Cumhuriyet gazetesinin diğer iki gazeteye göre "korku çekiciliği"ne hem daha az başvurduğu hem de haber inşalarında farklı bir söylem geliştirdiği dikkat çekmiştir.

Haberlerinde kullandığı "Korkutan uyarı", "Covid isyanı: Durum çok sıkıntılı", "Korkutan tablo", "İş çığından çıkıyor, sistem çökmek üzere" vb. ifadeleri entübe edilmiş hastalar, yoğun bakım üniteleri ve sağlık çalışanları gibi salgınla ilişkilendirilen görsellerle birlikte veren Cumhuriyet, salgınla mücadelede yetersiz kaldığı iddiasıyla Sağlık Bakanlığı üzerinden siyasi iktidarı hedef almaktadır. Yurtdışındaki vaka artışlarından ziyade Türkiye'deki vaka artışlarına odaklanan Cumhuriyet, ülkedeki sağlık sistemine karşı güvensizlik hissi geliştirmeyi amaçlayan bir söylem geliştirmektedir. Türkiye'deki vaka artışlarını konu alan haberlerinde Cumhuriyet Halk Partisi kaynaklarına

yer veren Cumhuriyet'in, konu ile ilgili Sağlık Bakanlığı'nın verilerine yer vermeyerek tek taraflı kaynaklara dayanması, yine gazetenin genel muhalif yayın politikası göz önüne alındığında anlam kazanmaktadır.

Haber başlık ve girişlerinde bilim insanları, sağlık görevlileri ve akademisyenlerin görüşlerine dayanarak salgına dair tehlikeleri sıkça işleyen Hürriyet, yaygın bir korku söylemi inşa etmektedir. Çoğu kez ucu açık başlıklarla okurda merak duygusu uyandırmaya çalışan Hürriyet, uzman görüşleri, araştırma sonuçları ve örnek olaylar üzerinden temellendirmeye çalıştığı korku algısını; Covid-19 testi yaptıran kişiler, Covid-19 test tüpleri, maskeli insanlar, koruyucu kıyafetleriyle sağlık görevlileri, hastanelerin yoğun bakım üniteleri ve tedavi gören hastalar gibi salgınla ilişkili görsellerle desteklemektedir. Bilim otoriteleri tarafından doğrulanmayan araştırma sonuçlarının abartılı bir dille sunulduğu Hürriyet'te, korku söyleminin magazinsel ifadesini içeren örneklere de rastlanmaktadır. Özellikle virüs mutasyonu ile ilgili haberlerinde kullandığı "Şoke eden gelişme", "Bilanço çok ağır", "Kritik açıklama", "Mutasyon paniği", "Felaket bir tablo", "Kabus dinmiyor" gibi ifadelerle sansasyona varan bir korku söylemi inşa eden Hürriyet, haberin verilmiş biçimindeki abartıyla duygulara yönelik popülist bir yaklaşım sergilemektedir. Cumhuriyet'in aksine daha çok yurt dışındaki vaka artışlarını haberleştiren Hürriyet'in, Türkiye'deki vaka artışları ile ilgili yalnızca bir habere yer vermiş olması, salgın tehdidi ile ilgili okur ilgisini daha çok yurtdışındaki vakalara yönlendirmedeki tercihini göstermektedir. Salgındaki genel tabloda yurt içindeki durumun yurt dışından daha iyi olduğuna dair bir algı oluşturan bu söylem, gazetenin siyasi iktidara yönelik herhangi bir eleştiri geliştirme çekincesi olarak okunabilir.

Hürriyet'e benzer şekilde koronavirüsle ilgili haberlerinde "korku çekiciliği"nden yoğun olarak yararlanan Sabah, merak uyandırmaya yönelik açık uçlu olarak sunduğu başlıklarla okunurluğu artırmayı amaçlamıştır. Araştırma sonuçları başta olmak üzere Covid-19 ile ilişkili haberleri, "korkutan gelişme" çerçevesinde sunan Sabah; hastanelerin yoğun bakım üniteleri, maskeli insanlar, sağlık görevlileri, Covid-19 testi yaptıran kişiler ve aşı çalışmaları gibi salgınla ilişkilendirilen fotoğraflarla geniş ölçekli bir korku algısı yaratmaktadır. Koronavirüsle ilişkili olarak kullanılan "kabus", "rekor artış", "mutasyon paniği", "kan donduran gerçek", "büyük endişe", "dehşete düşüren", "bomba etkisi yarattı" gibi ifadelerle korku dozunun panik ve sansasyon yaratıcı bir söylemle yükseltildiği Sabah'ta, başlıkları önceleyen "son dakika" vurgusuyla anlık bir tehlike algısı yaratılmaya çalışılmaktadır. Haberlere konu edinen koronavirüsle ilgili araştırma sonuçlarının teyit edilmemiş kaynaklara dayandığı görülen Sabah'ta, koronavirüsün tehlikelerine yönelik ihtiyatlı uyarılardan ziyade belirsizliği büyüten bir korku iklimi yaratılmaktadır. ABD başta olmak üzere birçok Batı ülkesinin salgınla mücadelede başarısızlığa uğradıklarını ve aciz durumuna düştüklerini işleyen Sabah, Türkiye'deki vaka artışlarıyla ilgili verdiği tek haberinde korku söyleminin dozunu düşürerek "ürküten" kelimesini kullanmayı tercih etmektedir. Türkiye'deki salgın yönetiminde Sağlık Bakanlığı'nın performansına ilişkin eleştiri olarak algılanabilecek herhangi bir söylemden uzak durmaya çalışan Sabah, ideolojik yönelim olarak Cumhuriyet'in zıttı olan bir duruş sergilemektedir. Koronavirüs tedavisi gören hastalar ile ilgili bazı haberlerinde korku duygusuna eşlik eden dramatize edici bir söylem benimseyen Sabah'ta, salgın gündeminin magazinleştirildiği örneklere de rastlanmaktadır.

Araştırma sonuçları, koronavirüs haberlerindeki "korku çekiciliği"nin kullanımında ideolojik eğilimlerle iç içe geçmiş ticari kaygıların ne kadar güçlü birer belirleyici olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Taraflı ve doğrulanmamış kaynaklara dayanarak geliştirilen popülist söylem, okunma sayısını artırsa da medya organlarının güvenilirliğini zayıflatmaktadır. Covid-19'un tehlikelerine yönelik geliştirilen yaygın korku söyleminin yerini alacak duyarlı bir medya dilinin, sadece toplumun doğru bilgilendirme hakkına değil sağlıklı bir toplumsal psikolojinin geliştirilmesine de önemli katkılar sağlayacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Altheide, D. ve Michalowski, R. S. (1999). "Fear in the News: A Discourse of Control", *The Sociological Quarterly*, 40, 3, 475-503.
- Altheide, D. L. (2006). "Terrorism and the Politics of Fear", *Cultural Studies-Critical Methodologies*, 6, 4, 415-439.
- Balcı, Ş. (2006). *Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bauman, Z. (2018). *Kapımızdaki Yabancılar* (Çev. Emre Barca), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Bildirici, F. (2018). *Günahlarımızda Yıkandık: Örneklerle Gazetecilik Meslek Etiği*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Botton, A. (2015). *Haberler: Bir Kullanma Kılavuzu*, (Çev. Zeynep Baransel), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği". *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, 1, 62-79.
- Can, F. (2005). *Bilgi Çağının Gündümlü Silahı Medya*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Connaughton, A. ve Devlin, K. (2020). Most Approve of National Response to COVID-19 in 14 Advanced Economies. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2020/08/27/most-approve-of-national-response-to-covid-19-in-14-advanced-economies/>, (14.05.2021).
- Cumhuriyet. (2020). "Covid-19", <https://www.cumhuriyet.com.tr/arama/covid-19>, (04.03.2021).
- Cüceoğlu, D. (1998). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çapak, G. (2020). *Medyanın Korku Kültürü Yaratımındaki Rolü: Dijital Gazete Haberleri Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Freedman, J. L. vd. (1998). *Sosyal Psikoloji*, (Çev. Ali Dönmez), İmge Kitabevi, İstanbul.
- Furedi, F. (2002). *Culture of Fear*, Continuum, London.
- Furedi, F. (2018). *How Fear Works: Culture of Fear in the Twenty-First Century*, Bloomsbury, London.
- Glassner, B. (2004). "Narrative Techniques of Fear Mongering", *Social Research*, 71, 4, 819-829.
- Goleman, D. (2012). *Duygusal Zeka*, (Çev. Osman Çetin Deniztekin), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Göksel, A. B., Kocabaş, F., Elden, M. (1997). *Pazarlama İletişimi Açısından Halkla İlişkiler ve Reklam*, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul.
- Güngör, N. (2018). *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*, Siyasal Yayınevi, Ankara.
- Hennenhofer, G. ve Heil, K. D. (2003). *Korkuyu Yenmek*, (Çev. Lütfi Yarbaş), İlya Yayınları, İzmir.
- Hürriyet. (2020). "Covid-19", <https://www.hurriyet.com.tr/arama/#/?page=1&key=covid%2019&where=/&how=Article&platform=/&isDetail=false>, (07.03.2021).
- İnceoğlu, Y. ve Çomak, N. (2016). "Metin nedir?", (Ed. Y. İnceoğlu, N. Çomak), *Metin Çözümlemeleri* (s. 19-79), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Janssens, W. ve De Pelsmacker, P. (2007). Fear Appeal in Traffic Safety Advertising: The Moderating Role of Medium Context, Trait Anxiety, and Differences between Drivers and Non-Drivers, *Psychologica Belgica*, 47, 3, 173-193.
- Jersild, A. T. (1970). *Gençlik Psikolojisi*, (Çev. İbrahim N. Özgür), Yeni Hamle Matbaası, İstanbul.
- Kannaovakun, P. (1999). A Comparison Protection Motivation Theory and the Elaboration Likelihood Model as Explanations of the Impact of Fear Appeals in Negative Political Advertising. *Doctor of Philosophy*, University of Wisconsin- Madison.
- Kars, N. (2013). *Radyo-Televizyon Haberciliği*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Köknel, Ö. (2004). *Korkular, Takıntılar, Saplantılar*, 5. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Mannoni, P. (1992). *Korku*, (Çev. Işın Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul.
- O'Keefe, D. J. (1990). *Persuasion: Theory and Research*, Sage Publications, London.
- Özyal, B. (2016). Tık Odaklı Habercilik: Tık Odaklı Haberciliğin Türk Dijital Gazetelerindeki Kullanım Biçimleri, *Global Media Journal TR Edition*, 6, 12, 273- 301.
- Pastreich, E. (2020). "The Global Media and COVID-19", *Foreign Policy in Focus*, <https://fpif.org/the-global-media-and-covid-19/>, (15.02.2021).
- Sabah (2020). "Covid-19", <https://www.sabah.com.tr/arama?query=covid%2019&categorytype=haber>, (09.03.2021).
- Samur, S. (2020). "Covid-19 Pandemi Sürecinde Ankara'daki Devlet Üniversitelerinin Instagram Kullanımları Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7,6, 436-457.
- Shimp, T. A. (2007). *Advertising Promotion*, Thomson South – Western, USA.

- Sözen, E. (1999). *Söylem*, Pradigma Yayınları, İstanbul.
- Timisi, N. ve Dursun, Ç. (2003). *Medya ve Deprem, 17 Ağustos 1999 Depreminin Medyada Temsili*, RTÜK Yayınları No:4, Ankara.
- Torun, H. (2011). *Haber Metinlerinde Korku Üretimi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). "COVID- 19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması". *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25, 142-153.
- Vatandaş, S. (2021). Gazete Haberlerinde Korku Sunumunun Göstergibilimsel Çözümlemesi (Covid-19 Örneğinde), *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 78, 1060-1079.
- Walton, N. D. (1996). "Practical Reasoning and the Structure of Fear Appeal Arguments", *Philosophy and Rhetoric*, 29, 4, 301-312.
- Williams, K. C. (2012). "Fear Appeal Theory", *Research in Business and Economics Journal*, 5, 1, 1-24.
- Witte, K. ve Allen M. (2000). "A Meta-Analysis of Fear Appeals: Implications for Effective Public Health Campaigns". *Health Education & Behavior*, 27, 5, 591-615.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.01.2021 ✓Accepted/Kabul:03.02.2022

DOI:10.30794/pausbed.1054966

Araştırma Makalesi/ Research Article

Köseoğulları, B. ve Ulucan, H. (2022). "Education, Income Distribution and Gender Pay Gap: The Case of Turkey" *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 49, Denizli, ss. 229-244.

EDUCATION, INCOME DISTRIBUTION AND GENDER PAY GAP: THE CASE OF TURKEY*

Bahadır KÖSEOĞULLARI**, Hakan ULUCAN***

Abstract

This article aims to reveal the characteristics of the relationship between education and income distribution in Turkey. Additionally, it examines the role of gender pay gaps in this relationship. In the study, Heckman's two-stage estimation and quantile regression methods were applied by using the data from the Household Labor Force survey of 2017 of TURKSTAT. According to the results of the Heckman two-stage estimation method, increases in education level increase the wage income of women faster than men. According to the quantile regression method, the effect of education on wages is greater for males in low earning segments and higher for females in high earning segments. The results of the study show that increasing the education level of women is the shortest way to reach a higher level of income distribution equality.

Keywords: *Education, Income Distribution, Human Capital, Quantile Regression.*

EĞİTİM, GELİR DAĞILIMI, CİNSİYETE DAYALI ÜCRET FARKLILIKLARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışma Türkiye'de eğitim ile gelir dağılımı arasındaki ilişkinin niteliklerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Ek olarak bu çalışma cinsiyetler arası ücret farklılıklarının gelir dağılımındaki rolünü de incelemektedir. Çalışmada eğitimin etkisi, TÜİK'in 2017 yılına ait Hanehalkı İşgücü mikro veri seti ile Heckman iki aşamalı tahmin ve dilim regresyon yöntemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Heckman iki aşamalı tahmin yöntemi sonuçlarına göre, eğitim seviyesinde yaşanan artışlar kadınların ücret gelirlerini erkeklere göre daha hızlı arttırmaktadır. Kantil regresyon yöntemi sonuçlarına göre ise eğitimin kazançlara etkisi düşük kazanç gruplarında erkeklerde, yüksek kazanç gruplarında ise kadınlarda daha fazladır. Çalışmanın sonuçları kadınların eğitim seviyelerinin artırılmasının gelir dağılımında eşitlikte daha yukarı bir seviyeye çıkmak için en kestirme yol olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim, Gelir Dağılımı, Beşerî Sermaye, Kantil Regresyon.*

*This study was produced based on the master thesis study prepared by Bahadır KÖSEOĞULLARI under the supervision of Hakan ULUCAN.

**YÖK 100/2000 Ph.D. Scholarship Student, Pamukkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, DENİZLİ.

e-mail:koseogullari14@posta.pau.edu.tr, (<https://orcid.org/orcid:0000-0003-3297-5761>)

***Assistant professor, Pamukkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, DENİZLİ,

e-mail: hulucan@pau.edu.tr, (orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1769-9407>)

1. INTRODUCTION

Fair income distribution is one of the most important requirements for countries to ensure economic and social stability. From a social perspective, negative social disorders decrease as citizens feel that there is a high level of income equality. Country-level analyses, in general, reveal that income distribution equality is higher in developed countries. Higher levels of income equality accelerate economic growth and development processes as it helps to ensure economic and social stability. In developing countries with higher levels of inequality, economic and social stability may hardly be established. Thus, convergence to the level of developed countries is prolonged.

Countries have various policy tools in order to increase income equality. The most used tools are tax systems, health, and education policies. Via tax reforms, more taxes are collected from high-income groups and less from low-income groups. The aim is to eliminate the differences between the two income groups by transferring some of the taxes collected from the high-income groups to the low-income groups. The effect of health policies on income distribution has become clear with the recent Corona Virus Pandemic. Governments should support health expenditures to ensure justice in income distribution by enabling every citizen from each socio-economic class to have access to health services. However, the most influential policy tool in the long run on income distribution is education. The education reforms aim to increase the education level of the citizens. Individuals can increase their knowledge and skills thanks to education, and they can move to higher income groups in the future from their current income groups. Since the national income is distributed according to the productivity of the citizens, education reforms are important steps towards a fair income distribution.

This study analyzes the impact of schooling on earning distribution in Turkey. In addition, it also aims to determine the negative effect of gender wage differences on income distribution inequality in Turkey. Then, the effect of education on wages by gender is also investigated in this study. The Heckman two-stage estimation and Quantile Regression methods were applied by using the Household Labor Force Survey data of TurkStat for the year 2017 to interpret the effect of education on income distribution in Turkey. According to the results of the Heckman two-stage estimation method, improvements in education level increase the wage income of women more than men. According to the quantile regression results, the effect of education on earnings is greater for males in low-earning segments and higher for females in higher-income segments. The results of the study indicate that quantitative increases in education should accompany qualitative increases in education in Turkey and that the education level of women should be further increased.

In the second part of the study, the concept of income distribution is defined, and various income distribution indicators of Turkey are exposed. In the third section, we provide information about the knowledge economy, human capital, and the structure of the Turkish education system. The fourth chapter presents studies on the effect of education on income distribution. The fifth chapter gives information about the econometric method and data set used in the study. The sixth chapter exposes the estimation results and their interpretations. Finally, the study ends with the concluding remarks and policy suggestions.

2. THE CONCEPT OF INCOME DISTRIBUTION AND TURKEY

Income distribution is the distribution of the income that a country has earned at the end of a certain period among all the economic factors and individuals in the society who participated in the process of generating income (Ersezer, 2006: 206). It is known that economic growth and development processes are stable in countries that distribute income more equally. If a country has high-level income inequality, there may be a serious decrease in the productivity of the country, which might stem from the social unrest due to inequality.

When there are high differences in earnings of individuals with close knowledge and skills, the desire of the citizens of the country to invest in their human capital in the future may decrease. Thus, the economic growth and development process in such a country will be prolonged, causing the country to lag behind other countries. On the other hand, if this country distributes income fairly, individuals will try to increase their human capital in order to get a larger share of the income. As the human capital of citizens increases, their income levels will increase, and the duration of the country's development process will be shortened. Through this example, it can be clearly seen that countries should focus on the concept of fair income distribution.

There are various types of income distribution. Basically, a distinction is made between primary and secondary income distribution. Primary income distribution is the division of the national income obtained in a country at the end of a certain period among the factors of production as wage, rent, profit, and interest. The most important feature of this distribution is that there is no role that belongs to the government. The market realizes this distribution within its own mechanism (Uysal, 2007).

Secondary income distribution is the distribution after the intervention of economic agents with the policy tools owned by the state in wages, rent, profit, and interest incomes. In other words, as a result of the policies implemented, economic agents earn a different final income than primary income distribution (Çalışkan, 2010: 92). Therefore, it is also called the redistribution of income as well as secondary income distribution.

When primary and secondary income distribution types are compared in terms of fairness in distribution, we can observe that secondary income distribution is superior to primary income distribution in light of studies on this subject. The reason is that the government can minimize unfairness in the primary income distribution at this stage. Thus, it is seen that the majority of countries in today's world benefit from the secondary income distribution in equalizing the income distribution. Other types of income distribution are; personal income distribution, sectoral income distribution, functional income distribution, and regional income distribution.

2.1 Personal Income Distribution

Personal or household income distribution shows the distribution of national income among individuals in a country at the end of a certain period. In this type of distribution, how individuals make their income is not important. The essential point is how much income individuals earn as a result of the distribution (Kuştepelı and Halaç, 2004: 6).

In Table 1, the first column includes income groups. Among the five income groups, the first 20% group represents the individuals at the lowest income level in society. Income levels of individuals increase as they climb from the first lowest-income group to the following higher-income groups.

In the last 10 years, Table 1 shows that the distribution of personal income in Turkey has followed approximately the same pattern for each income group. Individuals from the highest income group have a very high share of 46-47% of the national income. Individuals in the lowest income group can obtain approximately 6% of the national income. The difference between the incomes of these two income groups is very high. Thus, it can be seen that there are serious inequalities in income distribution in Turkey.

Table 1: Personal Income Distribution in Turkey (%) (2011-2020)

GROUPS	YEARS									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
V. 20 %	46.7	46.6	46.6	45.9	46.5	47.2	47.4	47.6	46.3	47.5
IV. 20 %	21.7	21.7	21.4	21.7	21.5	21.1	20.9	20.9	21.4	21.1
III. 20 %	15.2	15.3	15.2	15.3	15.2	15.0	14.8	14.8	15.2	14.9
II. 20 %	10.6	10.6	10.7	10.9	10.7	10.6	10.7	10.6	10.9	10.6
I. 20 %	5.8	5.9	6.1	6.2	6.1	6.2	6.3	6.1	6.2	5.9

Source: TURKSTAT (2021) (Access Date: 19.10.2021)

There are two methods that are frequently used to measure income distribution justice. These methods are the Gini coefficient and the P80/P20 ratio. The Gini coefficient calculated with the help of the Lorenz curve takes values between 0 and 1. It is interpreted that the closer the Gini coefficient in a country to 0, the more equal the distribution is. On the other hand, if it is close to 1, the income distribution is as unfair as it can be. Figure 1 shows the Gini coefficients calculated in Turkey between the years 2011-2020.

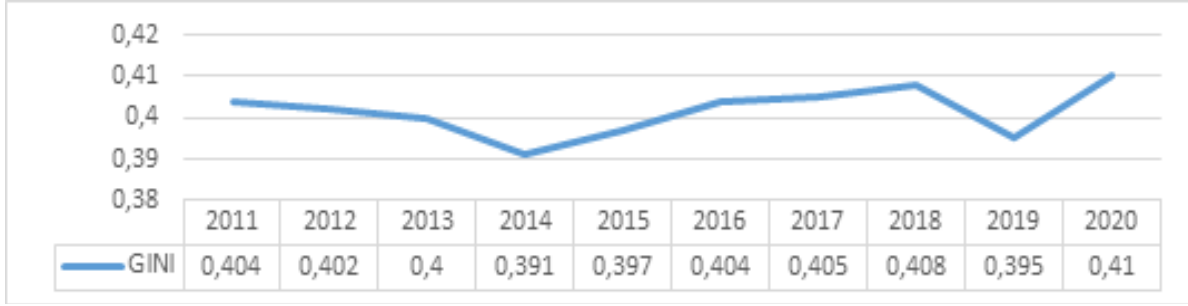


Figure 1: Gini Coefficients in Turkey (2011-2020). References: TURKSTAT (2021) (Access Date: 22.10.2021)

According to Figure 1, the Gini coefficient has fluctuated between 0.391 and 0.410 in the last 10 years in Turkey. The average of these values is 0.40. With an average of 0.40 Gini coefficient, Turkey is a country where income distribution inequality is very high, as shown by the average of Gini coefficients in developed countries, which is 0.30. In order to increase income equality in Turkey, Gini coefficients should be reduced to 0.30 and below.

P80/P20 ratio was developed by Pareto, who revealed that 80% of Italy's national income is collected by 20% of the society via this ratio. Pareto also stated that this observation for Italy is valid also the other countries in the world after a certain period of time (Öztürk, 2012: 435). Table 2 shows the P80/P20 ratios in Turkey between 2011 and 2020. Table 2 shows that the P80/P20 ratios have been around 7 in the last 10 years in Turkey. The year with the highest P80/P20 ratio was 2006 with 8.1. As of 2020, the table shows that this rate has increased to level 8 again.

Table 2: P80/P20 Ratios in Turkey (2011-2020)

Years	P80/P20
2006	8.1
2007	7.1
2008	7.1
2009	7.4
2010	6.9
2011	7.0
2012	6.9
2013	6.8
2014	6.9
2015	7.2
2016	7.4
2017	7.4
2018	7.6
2019	7.0
2020	8.0

Source: TURKSTAT (2021) (Access Date: 22.10.2021)

2.2. Sectoral Income Distribution

Sectoral income distribution is a type of income distribution used to show the shares of agriculture, industry and service sectors in national income. The advantage offered by the sectoral income distribution is that it provides the opportunity to compare the development levels of countries relative to each other. It also gives a clue about which sectors should invest more in order for countries to grow and develop economically (Kuştepelı and Hallaç, 2004: 7). For example, the shares of the agricultural sector is 2% in developed countries and higher

in developing countries (Bükey, 2016: 51; Aykaç, et al., 2013: 8). In developing countries, the agricultural sector receives a higher share of national income than other sectors in the economy.

The sectoral income distribution in Turkey shows that the share of the agricultural sector in the national income in 1963 was around 63%, according to the data published by TUIK. However, as of 1980, Turkey abandoned the import substitution policy and significantly reduced the subsidies given to the agricultural sector. Thus, the share of the agricultural sector in national income decreased to 6.5% in 2019 (Bükey, 2015: 51; TUIK, 2021).

2.3. Functional Income Distribution

This type of income distribution shows the incomes obtained by the production factors at the end of the process of generating national income in a country. As a result of the division, the incomes obtained according to the factors of production are; wages for labor, interest for capital, rent for land and profit for the entrepreneur (Karataş, 2019: 61; Ensari, 1997: 18).

The functional income distribution in Turkey, according to the data for the year 2021 published by TURKSTAT, the share of wage earners in national income increased by 0.4 points compared to the previous year and became 47.1%. In developed countries, the share of wage earners in national income is above 50%. Then, to ensure a fair income distribution in Turkey, it is necessary to increase the share of the wage earners from the national income, as in the developed countries.

2.4. Regional Income Distribution

It is a type of income distribution that shows how the national income obtained in a country at the end of a certain period is shared among the regions within the country. When the reasons for the difference in national income between regions are listed; Reasons such as transportation costs, the effects of climatic conditions on economic activities, differences in education, health, and social opportunities can be given as examples.

Another indication of the regional income distribution is to show the level of development that exists among the regions within the country. In this way, it can provide important information to policymakers for the development of the country as a whole (Karataş, 2019: 59; Özbilen, 1998: 377).

The regional income distribution analysis in Turkey shows that Istanbul is the province with the highest share of national income. The reason is that Istanbul has many job opportunities and is the most developed city in Turkey. In addition, Istanbul is the province with the highest inequality in the distribution in Turkey. The reason is that Istanbul also has a high amount of unregistered employment. P80/P20 ratios of Istanbul and other regions reveal regional income distribution discrepancies across the regions in Turkey more clearly. The P80/P20 ratio was calculated as 7.4 for Turkey. The places with the highest P80/P20 ratio are Istanbul with 7.8, West Marmara with 6.6 and Southeast Anatolia with 6.5. The lowest places are in East Marmara with 4.6, West Black Sea with 5.5 and Middle East Anatolia with 5.6. Except for Istanbul, inequalities in income distribution decrease as one moves from developed regions to underdeveloped regions.

3. INFORMATION ECONOMY, HUMAN CAPITAL, AND THE STRUCTURE OF THE TURKISH EDUCATION SYSTEM

There are three important forms of societies in economic history. These forms are agriculture, industry, and information societies, respectively. The beginning of economic life started with agricultural communities. The agricultural sector, which could maintain its importance until the 18th century, left its place to the industrial sector. In the following periods, information societies started to increase technology and communication (Kocacık, 2003: 1-2).

There is no definition that explains the concept of the knowledge economy. It is known that the basic inputs in the agriculture and industry sectors are labor and capital but, in the information society, a single basic input emerges as information. Contrary to other inputs, the returns to the information input increase as it is used (Yıldırım, 2004: 109). It is important to know how goods and services are produced in industrial societies. However, in information societies, how to produce knowledge becomes more important. When we look at the

countries that have succeeded in transitioning to the information society, it is seen that they have primarily completed their industrialization processes (Kocacık, 2003: 7-8; Erkan, 1998: 214; Sadıklar, 1995: 112- 113). Thus, the prerequisite for transitioning to an information society may be interpreted as the completion of the industrialization process.

In order for countries to develop and use technology, they need individuals who are capable in this field. This requires investment in human capital. Human capital is all the knowledge and abilities of individuals (Yeri and Kibritçioğlu, 1998: 207). According to another definition, it is the investment that an individual makes in order to be more competitive in the labor market by combining his/her knowledge and skills with the new knowledge and skills (Akça, 2015: 856; Saxton, 2000). Education has the main important step in the development of human capital. The reason is that education enables individuals to increase their knowledge and skills and to become more competitive in the labor market. Individuals with higher education have the opportunity to work in better jobs in the labor market and have the opportunity to move from their current income groups to higher-income groups. Thus, education also ensures more equal distribution (Durkaya and Hüsünüoğlu, 2018: 54).

The important element of the knowledge economy is human capital. The way countries can increase their human capital is their importance to education. When developed and developing countries are compared in this regard, it is seen that developed countries give more importance to education. Thus, developed countries can adapt to the knowledge economy more quickly. In order for developing countries to catch up with the information society process, they should immediately strengthen their human capital stocks by increasing the importance they attach to education. Turkey is a developing country, and the structure of the education system should be examined before the role of education in income distribution.

3.1. Turkish Education System

Education, which plays an important role in increasing the stock of human capital, also accelerates the economic growth and development processes of countries. Countries that succeed in establishing a good education system gain an advantage over other countries by responding quickly to the needs of the age. However, countries that fail to establish a good education system lag behind. Thus, education can be a driving force for countries to move forward and a reason for fall when it is overlooked (Başkan and Çay, 2019: 176).

When the Turkish education system is examined, it is seen that different types of education models have been applied in recent decades. Until 1997, 5 years of primary school, three years of secondary school, and plus 3 years of high school (5+3+3) education system was implemented (Gündüz, 2011: 7). In 1997, the education model was changed, and 8-year compulsory uninterrupted education system was introduced. This reform expanded the average schooling years in the country substantially. As of the 2012-2013 academic year, the 4+4+4 education system has been adopted. The advantage offered by the transition to this education system is that students can be directed to vocational education at an early age.

When higher education in Turkey is concerned, an important problem that draws attention is that only the number of universities is expanded, and this quantity increase is not accompanied by quality improvement. This problem causes unemployment levels to increase further due to the inability to train the qualified personnel required by the labor market. Thus, both physical and human capital investments are wasted. In order to prevent this negative picture in Turkey, policies that will increase not only the quantity but also the quality of universities should be implemented immediately.

4. LITERATURE

The first studies investigating the effect of education on income distribution belong to Mincer (1958), Schultz (1961), and Becker (1962). They investigate the relationship between these two variables with the help of human capital theory. They indicate that education affects income distribution, but the direction of the effect is unambiguous (Gregorio and Lee, 2002: 395-396). Becker and Chiswick (1966) investigate the relationship between these two variables for different regions in America. They state that the convergence in education level among individuals living in different regions creates equal income distribution. In parallel, Chiswick (1971)

investigates the relationship between these two variables for nine countries and reaches similar results. Another study on this subject is Chenery et al. (1974) for 66 countries. They show that the increase in education level contributes to income distribution equality.

Knight and Sabot (1983) examine the association of education with earning distribution using composition methods. The study concludes that education increases income inequality in the short run but reduces it in the long run, just as in Kuznets' inverted U hypothesis. A study supporting this study by Gregorio and Lee (2002) on the relationship between education and income distribution for different countries for the period 1960-1990 using panel data methodology indicates the validity of Kuznets' inverted U hypothesis.

When the studies on the effect of education on income distribution are examined, it is observed that they generally analyze developed country cases (Tansel and Bircan, 2010: 2). However, it is known that inequalities in income distribution are a more severe problem in developing countries. Thus, the number of studies on this subject should be increased for developing countries. When the literature on Turkey is analyzed, it is seen that there are studies that examine the effect of education on income distribution from more general perspectives. There are also studies investigating the wage differences among individuals who graduated from different departments of universities and the effects of education on wages by gender.

Tansel and Bircan (2010) examine the effects of increases in education levels on wage incomes of male employees in Turkey between 1994-2002 using least squares and quantile regression methods. Their findings show that, as the level of education increases, inequalities between individuals in the same income group increase, but the distribution between different income groups becomes more equal. On the other hand, Bakış et al. (2013) examine the relationship between education and distribution by using the least-squares, quantile regression, and instrumental variable quantile regression methods of household data for the years 2006-2009 in Turkey. They reveal that the increases in the education level increase the wage income of women more. Bakış and Polat (2015) investigate the effect of education on distribution by using household data between 2002-2010 in Turkey. They demonstrate that there was no change in the ratio of educated individuals compared to uneducated individuals for the years 2002-2004. Despite the significant increase in the number of educated individuals, wage incomes changed in favor of educated individuals between the years 2004-2010. Çiftçi and Kangallı (2015) examine the effects of increases in parents' education levels on family income in Denizli province in 2012. They use least squares and quantile regression methods in their studies. Their results show that the mother's education level has no effect on income at each income level. The increase in the fathers' education level increases the family income up to the median income group, and then the power of influence decreases. Ulucan and Çiftçi (2019) examine the effects of significant increases in the number of universities in Turkey on wages using household data and least squares and quantile regression methods for the years 2007-2017. The results of the study show that the income differences between the highest income group (q90) and the lowest income group (q10) decreased between these years. Increases in the minimum wage can explain the approach of lower-income groups to higher-income groups. The increase in the number of universities has started to reduce the power of universities to determine wage rates. Tansel (2008) examines the effect of education on the wages of men and women in Turkey between 1994-2005 using least squares and the Heckman two-stage estimation methods. The findings show that, in the period, education increased women's wages by 5% more than men.

Kelly et al. (2010) revealed that the effects of people's abilities on wages are very limited, underlining the importance of education. In addition, those who graduate from education, medicine, engineering, and computer technologies departments earn higher wages than those who graduate from other departments. Chevailier (2011) examined the effects of graduated departments and education by gender using the quantile regression method in his study. As a finding of his study, he revealed that the wages differ according to both the graduated departments and the genders. Similar to this study, Walker and Zhu (2011) examined the effects of university departments and genders on wages in England using least squares and quantile regression methods. Their findings suggest that the increase in education level increased the wages of women more, and the departments they studied had no effect on wage incomes. For men, those who graduated from economics, business administration, and law earned higher wages than those who graduated from other departments. Long et al. (2015) examined the wage differences between individuals who graduated from different departments for the period between 1982

and 2012. Their findings show that wage differences were observed in the first 3 years after graduation. In the following periods, there is a decrease in the competencies gained by the individuals and the wage differences. Paolo and Tansel (2017) examined the effect of graduating from different departments on wage income in Turkey using least squares and RIF-Regression methods. The findings suggest that graduating from different departments in Turkey differentiates wages. Çiftçi and Ulucan (2021), on the other hand, investigated the effects of graduating from different departments on wages in Turkey using household data and least squares, Heckman two-stage estimation, and quantile regression methods between the years 2014-2017. As a result, it has been determined that there are wage differences between the college majors in Turkey.

5. DATA AND METHODOLOGY

In this study, TurkStat’s Household Survey Data from the year 2017 is used. The number of observations for men is 183,009 and the number of observations for women is 195,682. In Table 3, descriptive statistics of the education degrees completed by men and women are given. Table 3 demonstrates that the majority of women have not graduated from any school. On the other hand, males generally have higher educational levels, so men have higher wage incomes in the labor market. Therefore, the high gender pay gap can mostly be attributed to education discrepancies between men and women.

Table 3: Distribution of Males and Females by Type of School Completed (%) (2017)

The Degree of Education	Males (%)	Females (%)
Without a diploma	21.14	78.86
Primary Sch.	49.34	50.66
Middle Sch.	56.82	43.18
High Sch.	54.85	45.15
Vocational high Sch.	60.65	39.35
Undergraduate Degrees	55.02	44.98
Postgraduate Degrees	57.26	42.74

Source: Authors’ own Calculations Using Data from the Household Survey (2017) of TURKSTAT.)

In the methodology selection, we take into account that one of the essential problems in the implementation of the OLS method is sample selection bias. The sample selection bias in the established model makes the estimates biased. In order to eliminate this problem, Heckman (1979) developed the Heckman Two-Stage Estimation Method. The Heckman two-stage estimation method has one selection and one outcome equations. First of all, in the selection equation, an error term is predicted that causes sample selection bias in the model. The probit model is used to obtain this error term. Then, an inverse Mill ratio representing the predicted disturbance, Lambda (λ) is created to correct for the selection bias. Thus, the problem of sample selection bias in the model is eliminated (Miran, 2010: 400).

The probit model used in the selection equation is shown in equation 1, the final equation including (λ) is denoted in equation 2 (Çolak and Öner, 2018: 62). The most important factor to be considered in the application of the Heckman two-stage estimation method is the number of variables in the selection and outcome equation. In order to get robust results from this estimation method, the number of variables in the selection equation must be more at least by one variable than the final result equation (Çiftçi and Ulucan, 2021: 10).

$$d_i = X_i' \beta + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$y_i = X_i' \beta + \sigma \lambda \left(\frac{X_i' \beta}{\sigma} \right) + \varepsilon_i \quad (2)$$

One of the most important assumptions of the OLS method is the normal distribution of sample error terms. However, if this assumption is violated, the reliability of the estimates decreases. Violation of normality is often the case in wage data. Under these conditions, the quantile regression method developed by Koenker and Basset

(1978) can be used (Çiftçi and Kangalli, 2015: 144). In the quantile regression method, each point in the distribution of the variables is weighted equally. In this way, it is also possible to have estimations about the variables' values at different points of the income distribution. On the other hand, in the OLS method, the problems arise that the varying variance and error terms are not normally distributed. These problems can be solved with the quantile regression method (Çiftçi and Kangalli, 2015: 144; Montenegro, 2001; Hunter and Kunneht, 2000).

The model used in applying the quantile regression method is shown in equation 3 (Çiftçi and Kangalli, 2015: 144). The value of q in the equation is between 0 and 1. Thus, it is possible to have information about the values of the dependent variable at different points of the income distribution (Ulucan and Çiftçi, 2019: 656).

$$Y_i = X_i \beta_q + \varepsilon_{qi}, \text{ Kantil}_q (Y_i/X_i) = X_i \beta_q \quad (3)$$

Equation 4 denotes the minimization equation (Cameron and Trivedi, 2009: 207). Equation 4 reveals that as the value of q increases, the weight of the prediction shifts to the left, and as the value of q decreases, the weight of the prediction shifts to the right. Thus, it is interpreted that the quantile regression method makes an asymmetric estimation, as opposed to OLS (Ulucan and Çiftçi, 2019: 656; Cameron and Trivedi, 2009: 207).

$$Q(B_q) = \sum_{i=y_i > x_i' \beta} q |y_i - x_i' \beta_q| + \sum_{i=y_i < x_i' \beta} (1 - q) |y_i - x_i' \beta_q| \quad (4)$$

In our study, firstly, Heckman's two-stage estimation method was applied. One dependent and nine independent variables were used. The logarithm of the monthly wage is the dependent variable. The dependent variables are the degree of education, age, gender, region, status at the workplace, social security registration (SSR) status, whether the work is permanent or temporary, the main field of activity of the workplace, and ownership status of the workplace (public or private sector). The model used is shown in Equation 5.

$$\ln W_i = \beta_0 + \beta_1 \text{ Education}_i + \beta_2 \text{ Age}_i + \beta_3 \text{ Sex}_i + \beta_4 \text{ Region}_i + \beta_5 \text{ Workplace}_i + \beta_6 \text{ SSR}_i + \beta_7 \text{ Permanency}_i + \beta_8 \text{ Main_field}_i + \beta_9 \text{ Ownership}_i + e_i \quad (5)$$

6. ESTIMATION RESULTS

Table 4 shows the results of the Heckman estimation method. Before interpreting the estimation results, it should be noted that our estimated parameters show the descriptive effect between the dependent and independent variables. Our parameters did not show a purely causal effect because the method we used in the study was not experimental or quasi-experimental. According to the Heckman estimation results, men and women earn more wage income as the degree of school increases. Men and women who are graduated from primary school earn lower wages than those without diplomas in the reference category. The reason can be ability bias. Ability bias explains the fact that some talented individuals may have higher wages regardless of how much education they received, and it is not surprising that these talented individuals received high education levels (Leigh, 2008: 234). Hence, the return to their abilities can be estimated in return to education, creating a bias in the estimate. A number of studies in the literature analyze the ability bias (See, for example, Ashenfelter and Kruger, 1994; Zhang, Liu and Yung, 2007; Leigh, 2008).

Secondary school and master's or doctoral degrees increase men's wages more than women. The findings also show that the rest of the school degrees increase women's wage income more. On the other hand, when vocational or technical high school degrees are compared with general high school degrees, it is seen that vocational high school degree increases wages of both males and females more than high schools. The return to vocational school is higher than high school by 0.053 log points for males and 0.037 log points for females. The findings are consistent with the studies of Tansel (1994, 1996, 2005 and 2008), Ulucan and Çiftçi (2019), and Tansel and Bodur (2012), which demonstrate that vocational or technical high schools increase their wages more than general high schools.

When the effects of other variables in Heckman's estimation on wage incomes of men and women are examined, being unregistered to a security institution causes men and women to earn lower wages compared to their formal working status. Unregistered men earn 0.294 log points and women 0.610 log points lower wage

income. This variable reduces women's wage incomes more. Similarly, working temporarily reduces the wage income of men and women by 0.291 logarithmic points and 0.497 logarithmic points, respectively, as compared to working permanently. Men and women working in the public sector earn higher wages than those working in the private sector. Men working in the public sector earn 0.331 logarithmic points more wage income than men in the private sector. As for women, those working in the public sector earn 0.322 logarithmic points more than those working in the private sector. Thus, it is seen that working in the public sector has a greater effect on men's incomes compared to the private sector. Finally, when the effect of working in the non-governmental sector (foundation, association, etc.) on wage incomes compared to the private sector is examined, we observe no significant effect on men's incomes and an increase in women's wage incomes by 0.112 logarithmic points.

Table 5 shows the quantile estimation results for men. When the quantile regression results for men are evaluated, it is seen that increases in education level for all income groups lead to higher wage incomes. While the effect of primary school degrees on wages is positive only for the lowest income group (q10), it is negative for other income groups. This situation can be explained by the ability bias, which is also stated as a result of the Heckman estimation method. Secondary school's effect is the highest in the second-highest income group (q75), 0.062 logarithmic points, and lowest in the second-lowest income group, 0.037 logarithmic points. The effect of the high school degree is the highest in the highest income group (q90) and the lowest in the lowest income group (q10). It is seen that vocational or technical high school degree provides higher wage income than general high school degree. This situation supports the importance that should be given to vocational education. The premium of the vocational or technical high school degree is 0.009 logarithmic points in the lowest income group (q10), 0.012 logarithmic points in the second-lowest income group (q25), 0.020 logarithmic points in the median income group (q50), 0.014 logarithmic points in q75. However, the highest income group (q90) earns 0.017 logarithmic points lower wage income than those with general high school degrees. The premium of college and post-graduate education levels steadily increase as we move to the higher-income segments.

Men who work in an informal sector job earn lower wages than those who work in the formal sector. The negative effect of not working as a registered employee on wages is the highest in the lowest income group, with 0.531 logarithmic points (q10). The effect is the lowest in the highest income group, with 0.174 logarithmic points (q90). Similarly, temporary employment in a job has a negative effect on all income groups compared to permanent employment. This effect is highest in the lowest income group (q10) with 0.414 logarithmic points and in the highest income group (q90) with at least 0.033 logarithmic points. It is seen that men who work in the public sector earn higher wages in all income groups compared to those who work in the private sector. However, in this part, unlike other variables, the effect is the highest in the lowest income group (q10), with 0.458 logarithmic points, while in the highest income group (q90), the effect is the lowest, with 0.235 logarithmic points. When the wage incomes of the non-governmental sector workers are concerned, they earn 0.113 logarithmic points lower wage income in the lowest income group (q10). However, those employees earn 0.059 logarithmic points and 0.107 logarithmic points higher wage income in the second-highest income group (q75) and the highest income group (q90), respectively.

Table 6 shows the quantile estimation results for women. When the quantile regression results for women are analyzed, we observe that the primary school degree has no significant effect on wage incomes. The secondary school degree does not affect the wage income of the lowest income group (q10). As the degrees of school completed in women increase, wage incomes increase for each income group. The increasing effect of all school degrees on wages is highest for the highest income group (q90) and least for the lowest income group (q10). For all income groups, those with vocational or technical high school degrees earn higher wages than those with general high school degrees. Thus, the importance of vocational education is once again revealed. Compared to the reference category group, those without diplomas, it is seen that those who earn the highest wages are those with university and master's or doctoral degrees.

Those women who are not registered in a job earn lower wage income in all income groups compared to those who work formally. This variable reduced wage income by 1.002 logarithmic points in the lowest income group (q10). When the effect of not working continuously in a job on wage incomes compared to the status of permanent employment is examined, it is seen that results similar to unregistered workers. Those working

in the public sector earn higher wages in all income groups than those who do not work in the private sector. The effect of this variable, unlike other variables, is the highest in the lowest income group (q10), with 0.516 logarithmic points, and the lowest in the highest income group (q90), with 0.245 logarithmic points. The wage income of non-governmental sector (foundation, association, etc.) employees is 0.443 logarithmic points higher in the lowest income group (q10), 0.233 logarithmic points higher in the second-lowest income group (q25), and 0.043 logarithmic points greater in the median income group compared to those working in the private sector. In the highest income group (q90), this group earns 0.073 logarithmic points lower wage income than those working in the private sector.

Table 4: Heckman Two-Stage Estimation Results

	Male		Female	
	HECKMAN	HECKMAN 1st stage	HECKMAN	HECKMAN 1st stage
Primary Sch.	-0.485 (0.1000) ***	-0.081 (0.0415) **	-0.086 (0.1473)	-0.080 (0.0542)
Middle Sch.	0.325 (0.1011) ***	-0.035 (0.0419)	0.064 (0.1695) ***	0.061 (0.0638)
High Sch.	0.102 (0.1050) ***	-0.012 (0.0477)	0.149 (0.1628) ***	-0.107 (0.0672)
Vocational High Sch.	0.115 (0.1038) ***	0.033 (0.0472)	0.186 (0.1633) ***	-0.028 (0.0694)
Junior College	0.255 (0.1093) ***	0.040 (0.0574)	0.302 (0.1637) ***	-0.089 (0.0732)
College	0.453 (0.1110) ***	0.025 (0.0550)	0.497 (0.1652) ***	0.025 (0.0714)
Masters and Doc.	0.835 (0.1524) ***	-0.20 (0.0919) **	0.818 (0.2016) ***	0.072 (0.1227)
Age	YES	YES	YES	YES
Region	YES	YES	YES	YES
Work Status	YES	YES	YES	YES
Not Registered to Social Security.	-0.294 (0.0060) ***	-0.60 (0.0211) ***	-0.610 (0.1568) ***	-0.68 (0.0383) ***
Temporary worker	-0.291 (0.0074) ***	-1.154 (0.0222) ***	-0.497 (0.1414) ***	-1.055 (0.0360) ***
Activity field	YES	YES	YES	YES
Public Sector	0.331 (0.0083) ***	0.384 (0.0719) ***	0.322 (0.0098) ***	0.44 (0.0636) ***
Non-Governmental Sector	-0.007 (0.0296)	0.009 (0.1420)	0.112 (0.0174) ***	0.62 (0.1373) ***
Married	X	0.089 (0.0285) ***	X	-0.067 (0.0446)
Divorced	X	0.007 (0.0637)	X	-0.223 (0.0652) ***
Spouse dead	X	0.125 (0.1477)	X	-0.232 (0.0977) ***

(*** denotes statistical significance at 0.001, ** denotes statistical significance at 0.05, and * denotes statistical significance at 0.10. The reference category in the types of schools graduated from is without a diploma. Those who work registered in the enrollment variable, permanent employment in the continuity at work variable and private sector employees are the reference categories for public and other employee variables. Marital status variables are used only in the 1st stage Heckman estimation.)

Table 5: Male Quantile Regressions Results

Variable	Male Quantile				
	Q10	Q25	Q50	Q75	Q90
Primary Sch.	0.016 (0.0074) **	-0.006 (0.0033) *	-0.022 (0.0070) ***	-0.024 (0.0070) ***	-0.030 (0.0088) ***
MIDDLE SCH.	0.042 (0.0074) ***	0.037 (0.0034) ***	0.055 (0.0070) ***	0.062 (0.0069) ***	0.052 (0.0087) ***
High Sch.	0.052 (0.0075) ***	0.064 (0.0038) ***	0.103 (0.0073) ***	0.137 (0.0079) ***	0.184 (0.0100) ***
Vocational High Sch.	0.061 (0.0075) ***	0.076 (0.0041) ***	0.123 (0.0072) ***	0.151 (0.0072) ***	0.167 (0.0096) ***
Junior College	0.113 (0.0078) ***	0.172 (0.0061) ***	0.242 (0.0079) ***	0.313 (0.0087) ***	0.333 (0.0109) ***
College	0.222 (0.0099) ***	0.328 (0.0048) ***	0.426 (0.0077) ***	0.511 (0.0078) ***	0.576 (0.0102) ***
Masters and Doc.	0.453 (0.0216) ***	0.602 (0.0083) ***	0.756 (0.0170) ***	0.974 (0.0191) ***	1.129 (0.0151) ***
Age	YES	YES	YES	YES	YES
Region	YES	YES	YES	YES	YES
Work Status	YES	YES	YES	YES	YES
Not Registered to Social Security.	-0.531 (0.0148) ***	-0.321 (0.0048) ***	-0.192 (0.0048) ***	-0.176 (0.0046) ***	-0.174 (0.0061) ***
Temporary worker	-0.414 (0.0029) ***	-0.271 (0.0128) ***	-0.131 (0.0065) ***	-0.071 (0.0046) ***	-0.033 (0.0073) ***
Activity field	YES	YES	YES	YES	YES
Public Sector	0.458 (0.0076) ***	0.487 (0.0049) ***	0.438 (0.0053) ***	0.347 (0.0068) ***	0.235 (0.0099) ***
Non-Governmental	-0.113 (0.0493) **	-0.031 (0.0235)	-0.001 (0.0121)	0.059 (0.0218) ***	0.107 (0.0470) **

(*** denotes statistical significance at 0.001, ** denotes statistical significance at 0.05, and * denotes statistical significance at 0.10. The reference category in the types of schools graduated from is without a diploma. Those who work registered in the enrollment variable, permanent employment in the continuity at work variable and private sector employees are the reference categories for public and other employee variables. Marital status variables are used only in the 1st stage Heckman estimation.)

When we analyze the quantile regression results for men and women together, we should first examine the effects of school degrees on wages. From the lowest income group (q10) to the second-highest income group (q75), the premiums of secondary school, general high school, vocational or technical high school, college, and university degrees are higher for men than women. However, in the second highest (q75) and highest (q90) income groups, the education premiums are higher for women than men. On the other hand, the effect of master's or doctoral degrees are the highest for women in q90. This result supports the studies of Çiftçi and Kangalli (2015) investigating the contribution of parents' education status living in Denizli to family income for 2012. In their study, similar to our results, they found that increases in the education of fathers from the lower-income group (q10) to the median income group (q90) increased the family income more, but in the high-income groups, the increases in the education of the mothers increased the family income more.

Informal work, shown by registration status, causes both men and women to earn lower wages than formal work. The negative effect of this variable on wages is seen to be higher for women than men for all income groups. Among the reasons for the negative effect of unregistered employment on wages, the higher supply of informal workers compared to the formally employed workforce plays an important role. Furthermore, women and men in the informal sector cannot benefit from most worker rights. Another reason for this adverse effect is the increase in the number of immigrants in Turkey. The migrant workforce is willing to work at lower wages than the domestic workforce. This makes immigrants more competitive in the labor market than the domestic

labor force. Şenses (2015) examines the effect of immigrants on wages. At the end of his study, he reveals that immigrants have a negative impact on wages. The effect of not working continuously in a job on wages compared to permanent working status is negative for both men and women for all income groups. On the other hand, this negative effect is lower in males, as in the variable of registration. Employees in the public sector earn higher wages for both men and women than those working in the private sector. However, women working in the public sector earn higher wages than men for all income groups. In addition, the lowest income group (q10) earns the highest wage for men and women, and the highest income group (q90) earns the lowest income. Finally, non-governmental sector employment negatively affects men’s wage incomes and increases women’s wage incomes in the lowest income group (q10) compared to working in the private sector. However, in the highest income group (q90), the effect of the variable on wages is negative for women and positive for men. However, women working in the public sector earn higher wages than men. Compared to those working in the private sector, non-governmental sector employees earn lower wages in the lowest income group for men (q10) and higher wage income for women in the highest income group (q90).

Table 6: Female Quantile Regression Results

Female Quantile					
Variable	Q10	Q25	Q50	Q75	Q90
Primary Sch.	-0.215 (0.0174)	-0.003 (0.0040)	-0.003 (0.0020) *	-0.003 (0.0057)	-0.007 (0.0062)
Middle Sch.	0.001 (0.0186)	0.011 (0.0045) **	0.041 (0.0036) ***	0.094 (0.0074) ***	0.113 (0.0086) ***
High Sch.	0.035 (0.0188) *	0.027 (0.0042) ***	0.069 (0.0035) ***	0.164 (0.0087) ***	0.237 (0.0105) ***
Vocational High Sch.	0.060 (0.0175) ***	0.036 (0.0041) ***	0.085 (0.0040) ***	0.202 (0.077) ***	0.262 (0.0092) ***
Junior College	0.105 (0.0177) ***	0.076 (0.0043) ***	0.183 (0.0070) ***	0.342 (0.0081) ***	0.429 (0.0119) ***
College	0.183 (0.0177) ***	0.187 (0.0059) ***	0.356 (0.0051) ***	0.548 (0.0081) ***	0.646 (0.0092) ***
Masters and Doc.	0.347 (0.0186) ***	0.382 (0.0089) ***	0.640 (0.0157) ***	0.962 (0.0184) ***	1.143 (0.0206) ***
Age	YES	YES	YES	YES	YES
Region	YES	YES	YES	YES	YES
Work Status	YES	YES	YES	YES	YES
Not Registered to Social Security.	-1.002 (0.0219) ***	-0.694 (0.0239) ***	-0.420 (0.0085) ***	-0.247 (0.0094) ***	-0.188 (0.0065) ***
Temporary worker	-0.920 (0.0097) ***	-0.719 (0.0218) ***	-0.489 (0.0074) ***	-0.270 (0.0158) ***	-0.184 (0.0068) ***
Activity field	YES	YES	YES	YES	YES
Public Sector	0.516 (0.0209) ***	0.567 (0.0049) ***	0.464 (0.0059) ***	0.349 (0.0078) ***	0.245 (0.0112) ***
Non-Governmental	0.443 (0.0209) ***	0.233 (0.0246) ***	0.043 (0.0071) ***	0.003 (0.0084)	-0.073 (0.0131) ***

(*** denotes statistical significance at 0.001, ** denotes statistical significance at 0.05, and * denotes statistical significance at 0.10. The reference category in the types of schools graduated from is without a diploma. Those who work registered in the enrollment variable, permanent employment in the continuity at work variable and private sector employees are the reference categories for public and other employee variables. Marital status variables are used only in the 1st stage Heckman estimation.)

7.CONCLUSION AND POLICY SUGGESTIONS

According to the 2017 household data used in the study, while the majority of women in Turkey do not have a diploma, the education level is higher for males. This situation emerges as a major reason for the gender wage differences in Turkey. According to the Heckman two-stage estimation results, an increase in education increases women's wage income faster than men in some income groups. This increase is greater for males in bottom-earning segments and bigger for women in higher-earning segments. Thus, the most basic policy recommendation that can be given to reduce the gender pay gap and to have equal distribution in Turkey is to increase the education level of women. The higher premium of vocational or technical high schools in Turkey suggests that their number should be increased. In addition, Turkey will have an advantage over other developing countries in higher education capacity serving a massive population. Individuals may have the opportunity to rise to higher income groups in the future from their current income groups due to the expansion in the coverage of university education in Turkey. However, there are serious quality problems in university education in Turkey. One of the most important problems is that quality increases do not accompany the increase in the number of universities. In Turkey, it is essential to eliminate this quality-quantity imbalance immediately and to implement policies aimed at increasing the qualifications of universities. Thus, in this way, Turkey will be able to bring the human capital stock it needs for the knowledge economy to the desired levels. It is also shown that working in the informal sector compared to being registered and the status of working temporarily have negative effects on the wage incomes of men and women compared to permanent employment. Hence, unregistered employment should be brought to minimum levels in order to ensure a more fair income distribution in Turkey.

REFERENCES

- Akça, H. (2015). "Beşerî Sermaye Harcamaları: Türkiye'de Yaşanan Gelişmeler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 7(2), 33-57.
- Ashenfelter, O. and A. B. Krueger (1994) "Estimates of the Economic Return to Schooling from a New Sample of Twins", *American Economic Review*, 84, pp. 11 57-1 173.
- Aykaç, M., Dağdemir, Ö., & Gündoğan, N. (2013). *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Anadolu Üniversitesi Yayınevi, Eskişehir*.
- Bakis, O., & Polat, S. (2015). "Wage Inequality in Turkey", 2002–10. *Economics of Transition*, 23(1), 169-212.
- Bakis, O., Davutyanyan, N., Levent, H., & Polat, S. (2013). "Quantile Estimates for Social Returns to Education in Turkey": 2006–2009. *Middle East Development Journal*, 5(3), 1350017-1.
- Başkan, Ş., & Çay, A. M. (2019). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi", *Journal of International Social Research*, 12(64).
- Becker, G. S. (1962). "Investment in Human Capital: a Theoretical Analysis". *Journal of Political Economy*, 70(5, Part 2), 9-49.
- Becker, G. S., & Chiswick, B. R. (1966). "Education and the Distribution of Earnings", *The American Economic Review*, 56(1/2), s.358-369.
- Bükey, A. M. (2016). "İktisadi Krizler Bağlamında Gelir Dağılımı: Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Bükey, A. M., & Çetin, B. I. (2017). "Türkiye'de Gelir Dağılımına Etki Eden Faktörlerin En Küçük Kareler Yöntemi ile Analizi", *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1).
- Cameron, A. C., & Stata, T. M. U. (2009). "College Station".
- Chenery, H., Ahluwalia, M. S., Duloy, J. H., Bell, C. L. G., & Jolly, R. (1974). "Redistribution with growth; policies to improve income distribution in developing countries in the context of economic growth", Oxford University Press.
- Chevalier, A. (2011). "Subject Choice and Earnings of UK Graduates", *Economics of Education Review*, 30(6), 1187-1201.
- Chiswick, B. R. (1971). "Earnings Inequality and Economic Development", *The Quarterly Journal of Economics*, 21-39.

- Ciftci, C., & Ulucan, H. (2021). "College majors and wages in Turkey: OLS and quantile regression with sample selection correction." *International Journal of Development Issues*.
- Çalışkan, Ş. (2010). "Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (59), 89-132.
- Çiftçi, C., & Kangallı Uyar, S. G. (2015). "Eğitim ve Gelir", *Ege Akademik Bakış, Cilt. 15, Sayı. 1, s. 141-152*.
- Di Paolo, A., & Tansel, A. (2017). "Analyzing Wage Differentials by Fields of Study: Evidence from Turkey", *Available at SSRN 3006543*.
- Durkaya, M., & Hüsnüoğlu, N. (2018). "İstihdamda Eğitimin Rolü", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(41), 51-70.
- Ensari, S. (1997). "Son 20 Yılda Gelir Dağılımı: 1973, 1987, 1994 Araştırmaları ve Sonuçları", In *Ekonomik Forum* (pp. 16-22).
- Erkan, H. (1998). "Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme", *Türkiye İş Bankası Yayınları*.
- Ersezer, D. (2006). "Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 255-268.
- Gregorio, J. D., & Lee, J. W. (2002). "Education and Income Inequality: New Evidence From Cross-Country Data", *Review of income and wealth*, 48(3), 395-416.
- Gündüz, M. (2011). "Zorunlu ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi", *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 21, 3-10.
- Heckman, J. J. (1979). "Sample Selection Bias as a Specification Error." *Econometrica; Journal of the econometric society*, 153-161.
- Hunter, D. R., & Lange, K. (2000). "Quantile Regression Via An MM Algorithm", *Journal of Computational and Graphical Statistics*, 9(1), 60-77.
- Karataş, M. (2019). "Gelir Dağılımının Teorik Yapısı", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(21), 52-79.
- Kelly, E., O’Connell, P. J., & Smyth, E. (2010). "The Economic Returns to Field of Study and Competencies Among Higher Education Graduates in Ireland", *Economics of Education Review*, 29(4), 650-657.
- Knight, J. B., & Sabot, R. H. (1983). "Educational Expansion and the Kuznets Effect", *The American Economic Review*, 73(5), 1132-1136.
- Kocacık, F. (2003). "Bilgi Toplumu ve Türkiye", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 1-10.
- Koenker, R., & Bassett Jr, G. (1978). "Regression Quantiles". *Econometrica; journal of the Econometric Society*, 33-50.
- Leigh, A. (2008). "Returns to Education in Australia", *Economic Papers: A journal of applied economics and policy*, 27(3), 233-249.
- Long, M. C., Goldhaber, D., & Huntington-Klein, N. (2015). "Do Completed College Majors Respond to Changes in Wages?", *Economics of Education Review*, 49, 1-14.
- Miran, B. (2010). *Uygulamalı Ekonometri, Bülent Miran, İzmir 2021*.
- Montenegro, C. (2001). "Wage Distribution in Chile: Does Gender Matter? A Quantile Regression Approach", *World Bank, Development Research Group/Poverty Reduction and Economic Management Network*.
- Özbilen, Ş. (1998). *Maliye politikası:(teori-ilkeler-yöntemler ve uygulama sorunları)*. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Öztürk, N. (2012). *Maliye Politikası, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa*.
- Sadıklar, C. T. (1995). "2000’li yıllar Dünya ve Türkiye". *Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara*.
- Saxton, J. (2000). "Investment in Education: Private and Public Returns", *Joint Committee United States Congress, Washinton*.
- Schultz, T. W. (1961). "Investment in Human Capital", *The American economic review*, 51(1), 1-17.
- Şenses, N. (2015). "Rethinking Migration in the Context of Precarity: The Case of Turkey", *Critical Sociology*, p.1-13.
- Tansel, A. (1994). "Wage Employment, Earnings and Returns to Schooling for Men and Women in Turkey", *Economics of Education Review*, 13(4), 305-320.

- Tansel, A. (1996). "Self-Employment, Wage Employment and Returns to Education for Urban Men and Women in Turkey," in *Education and the Labor Market in Turkey* ed. by Tuncer Bulutay, SIS Publication, Ankara. pp.175-208.
- Tansel, A. (2005). "Public-Private Employment Choice, Wage Differentials and Gender in Turkey," *Economic Development and Cultural Change*, 53(2): 453-477.
- Tansel, A. (2008). "Changing Returns to Education for Men and Women in a Developing Country: Turkey, 1994-2005", In *ESPE conference, June* (pp. 18-21).
- Tansel, A. ve Bircan, F. (2010). "Wage Inequality and Returns to Education in Turkey: A Quantile Regression Analysis". *Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum Working Paper Series*, s. 1-30.
- Tansel, A., & Bodur, F. B. (2012). "Wage Inequality and Returns to Education in Turkey: A Quantile Regression Analysis", *Review of Development Economics*, 16(1), 107-121.
- TÜİK (2020). Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibariyle Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Fert Gelirlerinin Dağılımı, 2011-2020. [Erişim Adresi] :<<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>> [Erişim Tarihi: 19.10.2021].
- TÜİK (2020). Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Gini Katsayısı ve P80/P20 Oranı. [Erişim Adresi]: <<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>> [Erişim Tarihi:22.10.2021].
- TÜİK (2021). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019. [Erişim Adresi]: <<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820>> [Erişim Tarihi: 22.10.2021]
- Ulucan, H., & Çiftçi, C. (2019). "Türkiye'de Üniversite Eğitiminin Ücretler Üzerindeki Etkisi", *Business and Economic Research Journal, Cilt. 10, Sayı. 3, s. 649-669*.
- Uysal, Y. (2007). "Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye'de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 2, 248-292.
- Walker, I., & Zhu, Y. (2011). "Differences by Degree: Evidence of the Net Financial Rates of Return to Undergraduate Study for England and Wales", *Economics of Education Review*, 30(6), 1177-1186.
- Yeri, M. B. S., & Kibritçiöğlü, A. (1998). "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. (53) (207-230).
- Yıldırım, S. (2004). "Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Ekonomisinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 105-124.
- Zhang, J., P. Liu, and L. Yung (2007) "The Cultural Revolution and Returns to Schooling in China: Estimates Based on Twins", *Journal of Development Economics*, 84, pp. 63 1439.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.09.2021 ✓Accepted/Kabul:01.11.2021

DOI: 10.30794/pausbed.996932

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kurt, K. ve Sütütemiz, N. (2022). "Social Networking Sites Continuance: An Empirical Investigation of Instagram Users in Turkey", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 49, Denizli, ss. 245-260.

SOCIAL NETWORKING SITES CONTINUANCE: AN EMPIRICAL INVESTIGATION OF INSTAGRAM USERS IN TURKEY

Kadir KURT*, Nihal SÜTÜTEMİZ**

Abstract

The continuation of individuals to use social network sites is critical both for the long-term success of social network sites and for companies that invest in these platforms. In this study, it was aimed to determine the factors that influence the intentions of Turkish Instagram users to continue using the platform by incorporating a variety of socio-psychological theoretical models and theories. The empirical model of the study was tested by using the Structural Equation Modelling (SEM) technique. Data for this research were collected from 335 participants via the online survey. The empirical results revealed that perceived enjoyment had a strong and statistically significant effect on satisfaction, and satisfaction had a strong and statistically significant effect on continuance intention.

Keywords: *Social network sites, Instagram, Continuance intention, Perceived enjoyment, Empirical research, SEM.*

SOSYAL AĞ SİTELERİNİN SÜREKLİLİĞİ: TÜRKİYE'DEKİ INSTAGRAM KULLANICILARI ÜZERİNDE AMPİRİK BİR İNCELEME

Öz

Bireylerin sosyal medya platformlarını kullanmaya devam etmeleri, hem platformların uzun dönemli başarısı açısından hem de bu platformlara yatırım yapan firmalar açısından kritik önem taşımaktadır. Bu çalışmada çeşitli sosyo-psikolojik teoriler bir araya getirilerek Türk Instagram kullanıcılarının platformu kullanmaya devam etme niyetlerine etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın araştırma modeli, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) tekniği kullanılarak test edilmiştir. Araştırmanın verileri 335 katılımcıdan online anket aracılığıyla toplanmıştır. Ampirik bulgular, algılanan eğlencenin memnuniyet üzerinde, memnuniyetin de devam etme niyeti üzerinde güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal ağ siteleri, Instagram, Devam etme niyeti, Algılanan eğlence, Ampirik araştırma, YEM.*

*PhD Candidate, Sakarya University, Graduate School of Business, MIS Doctoral Program, SAKARYA, (Res. Assist., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, Management Information Systems Department, ADANA.)
e-mail:kadirkurt@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4857-2492>)

** Assoc. Prof., Sakarya University, MIS Department, Faculty of Business, SAKARYA.
e-mail: nihals@sakarya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8964-7198>)

1. INTRODUCTION

Social network sites (SNS) have gained a lot of popularity in recent years and have become one of the daily activities. One of today's most popular SNS is undoubtedly Instagram. According to the 2018 report of "We Are Social" and "Hootsuite", Instagram had reached 1,22 billion users worldwide as of January 2021 (Digital in 2021, 2021) As a result of the increasing role of SNS in human life, companies have initiated some attempts to manage their relations with customers on social media, increase their brand images and ensure customer loyalty (Seol, Lee, Yu, & Zo, 2016).

In today's competitive world, proper management of social media activities that involve many factors and require high investment has become crucial for companies. This necessity has also attracted the attention of researchers especially in recent years, and researchers have conducted studies that are aimed to guide companies in terms of their social media investments (Lee, 2018; Nunan et al., 2018; Szolnoki et al., 2018; Weinberg & Pehlivan, 2011).

Social media is redefining how companies communicate with their customers (Shi, Chen, & Chow, 2016). SNS can be considered as environments that companies can find out and strengthen their position in consumers' minds. Because, SNS provide potential and existing customers the opportunity to make free comments, advice, and complaints about a company's products and activities. Thus, consumers can actively create positive or negative attitudes towards the company. Bhattacharjee (2001) stated that the long-term success of an information system (IS) highly dependent on its continuance usage. The success of companies' activities in SNS provides them advantages in some areas such as strategic positioning, competition analysis, public relations, and brand management. Therefore, the continuous use of SNS is crucial for the success of companies that invest in SNS.

According to the Turkey report of the International Advertising Bureau (IAB), only made in the social media ad spending in 2018 was realized as 410,99 million TRY. In 2019, this figure grew by 46,7% and reached 603 million TRY (IAB Turkey, 2020). Turkey with a population of 83.6 million (TURKSAT, 2020), is a developing country where individualist culture is scarce (Hofstede Insights, 2020). Individualism/collectivism describes the extent to which members of a culture rely on and demonstrate allegiance to either themselves or the group (Hofstede, 1991). Turkey, dominated by the collectivist culture, is among the countries where the most heavily used Instagram in the world. According to the 2019 report of "We Are Social" and "Hootsuite" Turkey was ranked in the fifth place in the world with 38 million active users of Instagram (Digital in 2019, 2019). According to the 2021 report of the same organizations, and in sixth place in the world with its 46 million active Instagram users (Digital in 2021, 2021). High usage level of Instagram in Turkey has been one of the motivators of this study which aims to determine the factors affecting users' continuance intentions of using Instagram.

Heijden (2004) stated that studies investigating technology acceptance should focus on whether the system is utilitarian or hedonic. The main difference between the two is that, while utilitarian systems aim to provide instrumental value to their users, hedonic systems aim to provide self-fulfilling value (Heijden, 2004, p. 696). In the literature, there is a consensus that SNS are categorized as Hedonic Information Systems (Lin & Lu, 2011; Peter & Sherman, 2006; Ramírez-Correa et al., 2019) rather than utilitarian systems. Therefore, the starting point of this study is based on the argument that Instagram is one of the representative examples of hedonic information systems. According to the study by Heijden (2004), perceived enjoyment is considered as a strong determinant of a user's intention to use for hedonic ISs. Following discussions, this study has two main objectives: First, determining the factors affecting perceived enjoyment of Instagram and their relative effect sizes. Second, examining whether perceived enjoyment affects the continuance intention of Instagram usage through satisfaction. Thus, it is expected that the research findings will provide considerable advantages to companies during the planning of in the planning and managing of SNS activities.

2. THEORETICAL BACKGROUND AND RESEARCH MODEL

The Technology Acceptance Model (TAM) (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989), which aims to investigate the factors affecting the first use of an IS, has motivated many researchers and been used as the theoretical

background for many studies (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1992; Venkatesh & Davis, 2000; Venkatesh, Morris, Davis, & Davis, 2003).

Supporting TAM in some ways, Bhattacharjee (2001) suggested that the initial acceptance of an IS is a prerequisite for its success, but the long-term viability and final success of an IS critically depend on its continuance usage. Thus, Bhattacharjee (2001) proposed the IS Continuance Model, which is originally based on the Expectation Confirmation Theory (ECT) (Oliver, 1980) but we see that this technology has not been introduced in our means and this work when adjacent being to the main and more important Peruvian university deserves this improvement not to affect the education processes learning (EPL. In the IS continuance model, user satisfaction depends on whether users' expectations are met or not (Confirmation), perceived usefulness, and possible effects on users' continuance intentions to use the IS (Bhattacharjee, 2001).

Studies focusing on the continuance of SNS use generally tried to explain this phenomenon through research models that consist of a synthesis of more than one theory (Bae, 2018; Chaouali, 2016; Hsu et al., 2015; Hwang & Cho, 2018; Lee & Kim, 2017; Lin et al., 2014). The Uses and Gratifications Theory (U&G) is one of the frequently used theories in this field. This theory is based on the principle that individuals choose the types of media and content that will meet their needs (Bae, 2018; Katz, Haas, & Gurevitch, 1973). Many researchers have investigated the effects of gratifications which are described as satisfying the media-related needs of individuals on continuance usage of SNS. For example, Gan and Li (2018) found that perceived enjoyment and information sharing had a positive effect on continuance intention to use the WeChat platform, which is very popular in China. In another study conducted with 371 Instagram users in South Korea, it was revealed that perceived usefulness, social interaction, and entertainment positively and significantly affect individuals' continuance intentions to use (Hwang & Cho, 2018). Similarly, Chaouali (2016) found that individuals' SNS usage is determined by escapism, exhibitionism, voyeurism, voluntarism, and mobility. In addition, satisfaction had a positive effect on continuance intentions to use.

On the other hand, perceived enjoyment is one of the most commonly used variables in many studies investigating the continuance of using SNS. In some related studies (Han, 2014; Hsiao, Chang, & Tang, 2016; Sun, Liu, Peng, Dong, & Barnes, 2014), it was found that perceived enjoyment had a significant effect on both satisfaction and continuance intention of SNS usage. In other studies that included Perceived Enjoyment (Chen et al., 2016; Gan & Li, 2018; Kim, 2011; Lin & Lu, 2011; Lin et al., 2017; McKnight et al., 2011; Mouakket, 2015; Praveena & Thomas, 2014), it was revealed that this variable had a direct effect on individuals' continuance intention to use SNS. Thus, perceived enjoyment has also been included and integrated into research in this field.

2.1. Research Model and Hypotheses

This study is based on U&G and TAM. The IS Continuance Model (Bhattacharjee, 2001) and Hedonic Information Systems Acceptance Model (Heijden, 2004), which are the derivatives of TAM, are the starting points of this study. Based on these theories and empirical studies given below, the research model is presented in Figure 1.

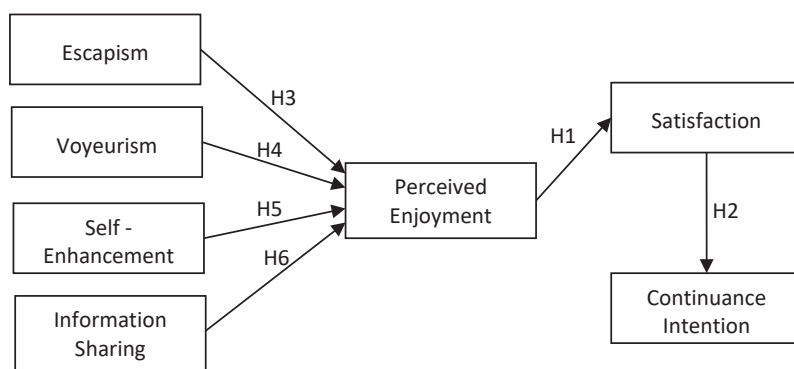


Figure 1: Research model and hypotheses

SNS, as mentioned earlier, are classified as Hedonic Information Systems (Lin & Lu, 2011; Peter & Sherman, 2006; Ramírez-Correa et al., 2019). According to the study by Heijden (2004), perceived enjoyment is one of the strong determinants of individuals' intentions to use hedonic information systems.

Perceived enjoyment is an intrinsic motivation defined as the degree to which the activity of using an IS is perceived to be enjoyable in its own right (Davis et al., 1992). Many studies have demonstrated the impact of perceived enjoyment on individuals' satisfaction regarding SNS use (Gwebu, Wang, & Guo, 2014; Hsiao et al., 2016; Sun et al., 2014) social capital theory, and the unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT). In this study, similar findings are expected to be found, and the following hypothesis is proposed:

H1: Perceived Enjoyment has a significant and positive impact on individuals' satisfaction

Individuals' satisfaction regarding information systems' usage is critical to measure the success of the system. If the performance of an information system meets or exceeds the expectations of users, they will tend to be satisfied (H. J. Kim, 2016). For the IS continuance model proposed by Bhattacharjee (2001), the satisfaction of IS users is the most important determinant of users' continuance intention to use. Numerous studies have also supported the idea that satisfaction has a statistically significant effect on continuance intention (Dong et al., 2014; Gao & Bai, 2014; Hsu & Wu, 2011; Kefi et al., 2015; Krasnova et al., 2017; Lin et al., 2017; Mouakket, 2018) a social networking service (SNS). Based on these assumptions, we propose the following hypothesis:

H2: Satisfaction has a positive impact on individuals' continuance intention to Instagram use.

Escapism is defined as the motivation of individuals to move away from their cognitive and emotional reality (Chaouali, 2016; Verhagen, Fransfeld, & Hooff, 2009). Katz and Foulkes (1962) stated that one of the media motivations of people is to get away from the reality of daily life. Chaouali (2016) found that escapism has a significant impact on individuals' satisfaction and their continuance intention to SNS use. According to Vorderer et al. (2004) the authors outline a conceptual model that is centered around enjoyment as the core of entertainment, and that addresses prerequisites of enjoyment which have to be met by the individual media user and by the given media product. The theoretical foundation is used to explain why people display strong preferences for being entertained (motivational perspective, people seek entertainment because it provides a temporary escape from daily life). Considering the Instagram platform, many activities such as watching videos shared by other users and live broadcasts, viewing the photos of other users, interacting with likes and comments about other shared content provide the opportunity to temporarily divert individuals from their daily life. Such an opportunity has the potential to be a reason for individuals to enjoy the use of Instagram. Therefore, we propose the following hypothesis:

H3: Escapism has a positive impact on individuals' perceived enjoyment of Instagram use.

According to Mäntymäki and Islam (2014), voyeurism in the context of social media expresses individuals' pleasure to access the private details of other SNS users. Through SNS, users get information about other users by watching them. Thus, voyeurism provides individuals with the opportunity of social comparison that allows them to position themselves among others they watch in the society (Mäntymäki & Islam, 2014).

The concept of voyeurism has attracted the attention of many authors working on social media (Boyd, 2011; Chaouali, 2016; Fisher et al., 2016; Lee & Sin, 2016; Mäntymäki & Islam, 2014, 2016). Mäntymäki and Islam (2016) showed that voyeurism has a significant impact on SNS use. Similarly, Chaouali (2016) found that voyeurism has a positive and significant impact on individuals' satisfaction with SNS use. Lee and Sin (2016) revealed that voyeurism need is one of the reasons why individuals view photos on Instagram. There are many reasons for the action of voyeurism that may vary from person to person. These situations can be examples that parents want to follow their children's lives, friends want to be aware of each other's activities, or a professional wants to follow up with their colleagues in order to stay up to date (Fisher et al., 2016). Others emphasized that voyeurism action gives people pleasure and entertains them (Baruh, 2010; Chaouali, 2016; Fisher et al., 2016; Mäntymäki & Islam, 2016) it has been studied along a number of dimensions such as its impact on boundary spanning, the advancement of careers, and campaigning for projects. Earlier research on the personal use of SNS has explored

user motivations and benefits of participating in SNS including social capital, status seeking, narcissism, self-esteem, and professional identity. However, these studies attempt to describe with static frameworks what we discover to be a dynamic, cyclical process of creation and consumption of self-identity. We conducted a qualitative research study using a grounded theory approach with semi-structured interviews of SNS users, discovering that the creation and consumption of user generated content (UGC). Consequently, we propose the following hypothesis:

H4: Individuals' voyeurism on Instagram has a positive impact on their perceived enjoyment of Instagram use.

Self-enhancement in the context of social media may be expressed as sharing qualifications and achievements through SNS to influence others (Krasnova et al., 2017; Wenninger, Cheung, & Krasnova, 2019). SNS allows users to create visual and verbal content which is able to hide their undesired aspects and highlight their strengths. Indeed, negative feelings are rarely shared on platforms like Facebook and Instagram (Wenninger et al., 2019). Krasnova et al. (2017) demonstrated that self-enhancement positively affects individuals' satisfaction regarding SNS use. Han (2014) found that the creation of the desired social image (actualization of hoped-for self) through SNS positively and significantly affects individuals' perceived enjoyment of SNS use. The Instagram platform provides individuals with an environment where they can share their abilities and achievements. It is predicted that individuals will follow the comments and likes on the shared content with pleasure. Thus, we propose the following hypothesis:

H5: Individuals' self-enhancement on Instagram has a positive impact on their perceived enjoyment of Instagram use.

Information sharing in the context of social media may be defined as sharing interesting information with other users through the platform. In some studies investigating the continuance of SNS use, it has been revealed that information sharing positively affects the continuance of SNS use (Gan & Li, 2018; Li et al., 2018) this study employs fuzzy set Qualitative Comparative Analysis (fsQCA). Instagram allows users to inform each other through features such as photo sharing, video sharing, visual story sharing, and live streaming. The shared information may give individuals the pleasure of performing a useful action for other people. Regardless of whether it is beneficial for others or not, those who share information may learn that the purpose of sharing has come true thanks to likes and comments, and they may experience the pleasure of meeting a need. Therefore, we propose the following hypothesis:

H6: Individuals' information sharing on Instagram has a positive impact on their perceived enjoyment of Instagram use.

3. METHOD

3.1. Data Collection and Sampling

In this study, all individuals who use the Instagram platform in Turkey were taken as the target population. However, due to the impossibility of reaching these individuals, sampling became necessary. Convenience sampling was adopted as the sampling method of the study. This sampling method served to reach a large number of Instagram users who voluntarily answered the online survey.

E-mail, WhatsApp, Facebook, Instagram, and LinkedIn channels were used to convey the created online survey to individuals who met the criterion of using Instagram. A raffle was organized to increase participation and motivate participants. In the raffle, three people received a gift voucher worth '50 TRY', which could be used at a popular clothing store. Data collection was carried out between the 1st of March and the 15th of April 2019. Among the 377 surveys collected, 42 surveys were excluded due to missing answers and inconsistent responses to control statements, and 335 surveys were included in the analysis.

The scales of the variables included in the research model and the resources to which the scales were adapted are presented in the Appendix. At the adaptation phase of the scales, firstly, the expressions were translated into the Turkish language. Then, the survey was sent to seven scholars working at the MIS department for corrections.

After this process, some expressions were revised based on their feedback, and the final version of the scales was created. The expressions in the scales were arranged according to 5-point Likert-type scoring (1 = Strongly disagree, 5 = Strongly agree).

The Structural Equation Modelling (SEM) method was used to test the research model through the 'Amos 20.0' software, and 'SPSS 20.0' was used to summarize descriptive statistics.

4. DATA ANALYSIS AND RESULTS

4.1. Demographic Data

Table 1 shows the demographic characteristics of the participants. 66.5% of the Instagram users responding to the survey were female, and 33.5% were male. In empirical studies conducted with Instagram users in the literature (Al-Kandari, Melkote, & Sharif, 2016; Erz, Marder, & Osadchaya, 2018; Hwang & Cho, 2018; Sheldon, Rauschnabel, Antony, & Car, 2017), similarly, the number of female participants was higher than male participants. When we look at the age data, it is seen that the individuals participating in the survey were at the ages of 16-49, and their mean age was 25.8.

Table 1: Demographic profiles of the respondents

Gender	Frequency	Percentage	Number of Users Followed	Frequency	Percentage
Male	112	33,5%	0-250	113	33,7%
Female	223	66,5%	251-500	144	43%
Total	335	100%	501-1000	62	18,5%
Age			>1001	16	4,8%
Minimum	16		Total	335	100%
Maximum	49				
Average	25,8				

Additionally, as summarized in Table 1, the people who followed more than 250 had a ratio of 66.3%, which supported the idea that the participants could be considered to have an interest in Instagram.

4.2. Assessing the Measurement Model

Confirmatory factor analysis (CFA) is often used to determine whether the original structure of previously used scales has been validated with the data collected and validate the measurement model (Gürbüz & Şahin, 2016). In this study, CFA was applied to determine the validity and reliability of the measurement model.

A measurement model is a CFA model that shows how variables that represent each structure in the research model are represented by the observed variables. The findings of this model also serve to determine the validity and reliability of the structures in the research model. If the observed variable weights for each structure in the CFA model are significant, have values of 0.50 and above, and the fit indices show the compatibility of the data with the model (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2014), the next step is to test the hypotheses. If the measurement model does not show adequate fit, the modifications proposed by the model are carried out taking into account the theory and logical validity.

The CFA findings of the measurement model are presented in Tables 2 and 3. Table 2 shows the 'standardized regression weights'(λ), the values of 'average variance extracted (AVE)', and 'composite reliability (CR)'. The λ values show the expressions in which each structure in the model is measured and to what extent it is represented by those expressions. The values of CR and AVE are used to evaluate the validity and reliability analysis of constructs. Since ensuring the validity of the constructs in Table 2 also means ensuring the reliability of the construct (Hair et al., 2014), it would be appropriate to evaluate the λ values and fit indices together. The fit indices of the model are given in Table 3. Although these values appeared to be above the acceptable limits recommended in the literature, they could be improved.

The construct validity of the measurement model consists of convergent validity and discriminant validity. In order to ensure the convergent validity of the measurement model, each λ value must be minimum 0.5 or ideally above 0.7. In addition to this condition, the AVE value of each construct must be higher than 0.5, and the CR value must be higher than 0.7 (Hair et al., 2014). In this context, it was deemed appropriate to exclude expressions with λ values below 0.50, which threatened the construct validity and reliability. These expressions are indicated in bold in Table 2. Additionally, the modification indices proposed by the AMOS program were evaluated, and it was seen that the changes proposed by the program were not significant except for the λ values in order to ensure the better adaptation of the model to the data. Therefore, no modification index values are given in this section.

Table 2: Measurement model DFA results

Constructs	Expressions	Standardized Regression Weights (λ)	CR***	AVE***
Voyeurism	V-1	0,726*	0,84	0,53
	V-2	0,720*		
	V-3	0,695*		
	V-4	0,826*		
	V-5	0,629*		
	V-6	0,769*		
Escapism	E-1	0,473*	0,70	0,41
	E-2	0,507*		
	E-3	0,756*		
	E-4	0,769*		
Self Enhancement	SE-1	0,747*	0,79	0,46
	SE-2	0,816*		
	SE-3	0,683*		
	SE-4	0,563*		
	SE-5	0,555*		
Perceived Enjoyment	PE-1	0,854*	0,89	0,62
	PE-2	0,732*		
	PE-3	0,764*		
Information Sharing	IS-1	0,730*	0,73	0,43
	IS-2	0,654*		
	IS-3	0,569*		
Satisfaction	S-1	0,816*	0,85	0,45
	S-2	0,652*		
	S-3**	0,818*		
	S-4**	0,435*		
	S-5	0,715*		
	S-6**	0,475*		
Continuance Intention	CI-1	0,854*	0,82	0,51
	CI-2	0,528*		
	CI-3	0,891*		
	CI-4	0,492*		

*p<0,001. **Reverse coded *** AVE= $\sum\lambda^2 / \sum\lambda^2 + \sum\epsilon$; CR= $(\sum\lambda)^2 / (\sum\lambda)^2 + \sum\epsilon$; $\epsilon=1-\lambda^2$

Table 3: Measurement model fit indices

Fit Indices	Results	Recommended Value*
χ^2/df	2,07	< 3
GFI	0,864	$\geq 0,80$
AGFI	0,837	$\geq 0,80$
CFI	0,900	$\geq 0,90$
RMSEA	0,057	$\leq 0,08$

* Source: Doll et al., 1994; Hair et al., 2014; Mishra & Datta, 2011

The expressions E-1, S-4**, S-6**, CI-4 in Table 2, which have a λ value less than 0.5, were excluded from the model, starting from the smallest value. The final results after this process are given in Table 4.

Table 4: Measurement model DFA results after modification

Constructs	Expressions	Standardized Regression Weights (λ)	CR	AVE
Voyeurism	V-1	0,726*	0,84	0,53
	V-2	0,720*		
	V-3	0,695*		
	V-4	0,826*		
	V-5	0,630*		
	V-6	0,769*		
Escapism	E-2	0,495*	0,70	0,48
	E-3	0,752*		
	E-4	0,790*		
Self Enhancement	SE-1	0,748*	0,79	0,46
	SE-2	0,817*		
	SE-3	0,682*		
	SE-4	0,564*		
	SE-5	0,554*		
Perceived Enjoyment	PE-1	0,856*	0,89	0,62
	PE -2	0,731*		
	PE -3	0,763*		
Information Sharing	IS-1	0,729*	0,73	0,43
	IS -2	0,655*		
	IS -3	0,568*		
Satisfaction	S-1	0,826*	0,88	0,57
	S-2	0,663*		
	S-3**	0,799*		
	S-5	0,723*		
Continuance Intention	CI-1	0,857*	0,82	0,60
	CI-2	0,528*		
	CI-3	0,795*		

*p<0,001. **Reverse coded

The fit indices obtained after making changes ($\chi^2 / df = 1.95$, GFI = 0.887, AGFI = 0.859, CFI = 0.928, RMSEA = 0.053) showed that the model fit better with the data. The findings in Table 4 show that the factor loadings of all expressions were above 0.5 (except E-2 (0.495)), and all CR values were above 0.7. It was decided that one of the expressions of the escape variable (E-2) should not be removed due to the proximity of the factor load (0.495) to the acceptable limit. The AVE values given in Table 4 show that the values of the three expressions

were in the range of 0.43-0.48, that is, below the critical value of 0.50 mentioned above. However, according to Fornell and Larcker (1981), if the CR values are above 0.6, it is possible to say that convergent validity is ensured regardless of whether AVE values are above 0.5. Therefore, it was decided that the AVE values close to 0.50 were on an acceptable level. No other expressions belonging to the relevant variables were excluded. All data in Table 4 verify that the measurement model had convergent validity. Additionally, the fact that the CR values were well above 0.6 indicated that the construct reliability of the model was ensured (Bagozzi & Yi, 1988).

It is mentioned above that another indicator of the construct validity of a model is discriminant validity. To test the discriminant validity, the method of Bagozzi and Yi (1988) was used in this study. In this method, the restricted model by equating the correlations between the constructs to 1 and the proposed model in which the correlations are released are compared. The aim is to reject the null hypothesis ($H_0: \phi_{ij} = 1$), which claims that all constructs are exactly the same. To test this hypothesis, firstly, the differences between the χ^2 and degrees of freedom (df) values of the restricted model and the unrestricted model are determined. Then, the result of the test is determined based on the value at the intersection of the row corresponding to the value Δdf and the column of the significance level of 0.05 in the χ^2 distribution table (Sütütemiz, 2005, p. 157). For the null hypothesis to be rejected, the $\Delta\chi^2$ value must be greater than the Δdf critical value. Table 5 shows the χ^2 and df values of the restricted and unrestricted models.

Table 5: Discriminant Validity

	χ^2	df
Restricted Model	1149,711	324
Unrestricted Model	590,921	303
$\Delta\chi^2$	558,79	
Δdf		21

In the χ^2 distribution table, the critical value at the intersection of the row of 21 df and the column of 0.05 significance level was 32.671. Since the calculated $\Delta\chi^2=558.79$ value was greater than the critical value of 32.671, the null hypothesis which claimed that all constructs were exactly the same was rejected. That is, it is possible to say that all the constructs in the model were different from each other, and the discriminant validity of the model was ensured.

4.3. Structural Equation Modelling

As a result of the measurement model's acceptable fit and the satisfactory validity and reliability of the constructs, the test of the research model was carried out with structural equation modelling (SEM). The fit indices of the structural model were found as: $\chi^2/df= 1.964$; GFI=0.881; AGFI=0.856; CFI=0.925 and RMSEA=0.054. These values were acceptable values (Doll et al., 1994; Hair et al., 2014; Mishra & Datta, 2011) and showed a good fit of the model to the data. The β values, significance statutes, and R2 values of the constructs are shown in Figure 2.

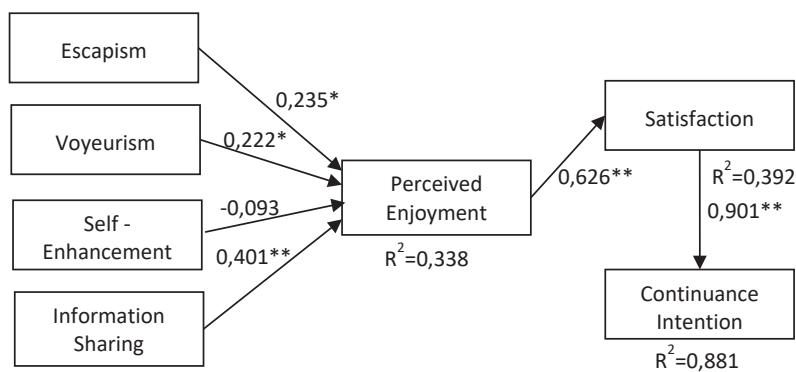


Figure 2: Findings of the research model

*Significance level (p)<0,01 ; **p <0,001

As it may be seen in Figure 2, the variables of escapism, voyeurism, and information sharing had a statistically significant and positive effect on perceived enjoyment as expected. The variable that had a relatively large impact on perceived enjoyment was “information sharing”, and this variable was followed by “escapism” and “voyeurism”, respectively. On the other hand, self-enhancement had no significant effect on perceived enjoyment. Therefore, while the hypotheses H3, H4, and H6 were accepted, hypothesis H5 was rejected.

Other relationships in the model showed that perceived enjoyment had a statistically significant and positive effect on satisfaction, and satisfaction had a statistically significant and positive effect on continuance intention. Accordingly, hypotheses H1 and H2 were also accepted. According to the coefficients, the effect of perceived enjoyment on satisfaction was found to be lower than the effect of satisfaction on continuance intention. Moreover, considering the R2 values, perceived enjoyment was explained by the variables of escapism, voyeurism, and information sharing at the rate of 0,338. Therefore, it could be concluded that more variables should be added to the model, and/or measurement errors should be reduced in order to explain perceived enjoyment. Similarly, satisfaction was explained by its antecedents at the rate of 0,392. This supported the need to include other factors in the model and/or reduce measurement errors to increase the rate of disclosure of satisfaction regarding Instagram. On the other hand, continuance intention was explained by all its antecedents at the rate of 0,881. The possible reason for this high rate was that satisfaction had a considerable effect and explanatory power on the continuance intention of Instagram usage. In addition to this, it is possible to say that satisfaction played a mediator role in the effect of perceived enjoyment on continuance intention because the path from perceived enjoyment to satisfaction and the path from satisfaction to continuance intention was significant.

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

This study investigated whether individuals' perceived enjoyment affects Instagram users' satisfaction and satisfaction's effects on their continuance intention of usage. The hypothesis testing results showed that the individuals' satisfaction affected their continued use of the platform very strongly ($\beta = 0.901$). This result was in line with previous studies conducted with individuals from different cultures (Dong et al., 2014; Hsu & Wu, 2011; Kefi et al., 2015; Mouakket, 2018).

The research hypothesis (H1) which claimed that one of the reasons for individuals' satisfaction with Instagram is perceived enjoyment, was confirmed with a strong effect ($\beta = 0.626$). This result was also in line with the results of previous studies (Gwebu et al., 2014; Hsiao et al., 2016; Sun et al., 2014). The Instagram platform may be described as an example of hedonic information systems that aim to provide self-fulfilling value to the user rather than instrumental value (Heijden, 2004). Heijden (2004) found that one of the most powerful factors affecting the intention to use hedonic information systems is perceived enjoyment. The results of this study indicated that the individuals' perceived enjoyment of Instagram use was an important factor that led them to SNS.

In this study, it was found that escapism, which is defined as motivation to get away from the cognitive and emotional reality experienced by individuals, had a statistically significant and positive effect on perceived enjoyment ($\beta = 0.235$). Starting from this result, it is possible to say that the use of Instagram provides a distance away from situations such as stress that individuals experience in daily life, and it increases the enjoyment they feel from using the platform. From another point of view, individuals may prefer social relationships through Instagram to avoid some of the pressures that occur during face-to-face communication. Therefore, it is possible to say that Instagram offers them the pleasure of meeting a social need.

Another finding of the study was that voyeurism had a statistically significant and positive effect on the individuals' perceived enjoyment ($\beta = 0.222$). In other words, the fact that an Instagram user can access information about other users without them being aware positively affects the enjoyment of using the platform. Instagram provides individuals with the opportunity to look at what is happening in the lives of colleagues, family members, celebrities, or other people without engaging in active interaction with them. Therefore, Instagram allows people to satisfy their curiosity. According to some authors, voyeurism is considered as a common personality trait that exists in different degrees in all normal individuals (Baruh, 2010; Mäntymäki & Islam, 2016). Identifying the determinants of the concept of voyeurism that occurs in different forms may be an important research topic for future studies.

According to the results of this study, information sharing affected perceived enjoyment more strongly ($\beta = 0.401$) in comparison to escapism and voyeurism. The act of information sharing, which has many methods such as picture, video, visual story sharing, and live broadcasting on Instagram, has a positive and relatively high impact on the enjoyment of users using the platform.

In this study, no statistically significant effect of self-enhancement was found on perceived enjoyment. This result was inconsistent with the results in some studies in which similar themes were studied (Han, 2014; Krasnova et al., 2017). It is possible to say that this unexpected result was caused by the translation process of the scales from English to Turkish. Another reason may have been the nature of the self-enhancement scale since its items are referred as the personality types which are highly criticized (trying to attract attention, trying to stand out, praising herself/himself) in Turkish society. For this reason, the participants probably had difficulty in responding to the statements of this scale honestly. Therefore, it will be appropriate to prefer a qualitative data collection method that provides more flexibility to the researcher in the next studies that will include this variable.

The Covid-19 pandemic can be described as an extraordinary period that affect the whole world. Many studies have been published associating social media with the COVID-19 period (Ahmad, Hussain, Abd Hamid, & Khairani, 2021; González-Padilla & Tortolero-Blanco, 2020; Liu, Liu, Yoganathan, & Osburg, 2021). The data of this study were collected before the pandemic period. Therefore, the findings of this study have the potential to provide future research to compare previous and upcoming COVID-19.

REFERENCES

- Ahmad, N. S., Hussain, Z., Abd Hamid, H. S., & Khairani, A. Z. (2021). Roles of social media and counselling support in reducing anxiety among Malaysian during Covid-19 pandemic. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 63(December 2020), 102456. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102456>
- Al-Kandari, A., Melkote, S. R., & Sharif, A. (2016). Needs and Motives of Instagram Users that Predict Self-disclosure Use: A Case Study of Young Adults in Kuwait. *Journal of Creative Communications*, 11(2), 85–101. <https://doi.org/10.1177/0973258616644808>
- Bae, M. (2018). Understanding the effect of the discrepancy between sought and obtained gratification on social networking site users' satisfaction and continuance intention. *Computers in Human Behavior*, 79, 137–153. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.026>
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94. <https://doi.org/10.1007/BF02723327>
- Baruh, L. (2010). Mediated voyeurism and the guilty pleasure of consuming reality television. *Media Psychology*, 13(3), 201–221. <https://doi.org/10.1080/15213269.2010.502871>
- Bhattacharjee, A. (2001). Understanding Information Systems Continuance: An Expectation-Confirmation Model. *MIS Quarterly*, 25(3), 351–370.
- Boyd, D. (2011). Dear voyeur, meet Flâneur... Sincerely, social media. *Surveillance and Society*, 8(4), 505–507.
- Chaouali, W. (2016). Once a user, always a user: Enablers and inhibitors of continuance intention of mobile social networking sites. *Telematics and Informatics*, 33(4), 1022–1033. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.03.006>
- Chen, R., Sharma, S. K., & Raghav Rao, H. (2016). Members' site use continuance on Facebook: Examining the role of relational capital. *Decision Support Systems*, 90, 86–98. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2016.07.001>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science*, 35(8), 982–1003. <https://doi.org/10.1287/mnsc.35.8.982>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and Intrinsic Motivation to Use Computers in the Workplace. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(14), 1111–1132. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb00945.x>
- Digital in 2019. (2019). Global Internet Use Accelerates. Retrieved May 25, 2019, from <https://datareportal.com/reports/digital-2019-global-digital-overview>

- Digital in 2021. (2021). Digital 2021: Global Overview Report. Retrieved October 12, 2021, from <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>
- Doll, W. J., Xia, W., & Torkzadeh, G. (1994). A Confirmatory Factor Analysis of the End-User Computing Satisfaction Instrument. *MIS Quarterly*, 18(4), 453–461.
- Dong, T. P., Cheng, N. C., & Wu, Y. C. J. (2014). A study of the social networking website service in digital content industries: The Facebook case in Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 30, 708–714. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.07.037>
- Erz, A., Marder, B., & Osadchaya, E. (2018). Hashtags: Motivational drivers, their use, and differences between influencers and followers. *Computers in Human Behavior*, 89(May), 48–60. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.07.030>
- Fisher, M., Boland, R., & Lyytinen, K. (2016). Social networking as the production and consumption of a self. *Information and Organization*, 26(4), 131–145. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2016.11.001>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Gan, C., & Li, H. (2018). Understanding the effects of gratifications on the continuance intention to use WeChat in China: A perspective on uses and gratifications. *Computers in Human Behavior*, 78, 306–315. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.003>
- Gao, L., & Bai, X. (2014). An empirical study on continuance intention of mobile social networking services. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 26(2). <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>
- González-Padilla, D. A., & Tortolero-Blanco, L. (2020). Social media influence in the COVID-19 pandemic. *International Braz J Urol*, 46(1), 120–124. <https://doi.org/10.1590/S1677-5538.IBJU.2020.S121>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (Research methods in social sciences)*. Ankara: Seçkin Publishing.
- Gwebu, K. L., Wang, J., & Guo, L. (2014). Continued usage intention of multifunctional friend networking services: A test of a dual-process model using Facebook. *Decision Support Systems*, 67, 66–77. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2014.08.004>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). Multivariate Data Analysis. In *Exploratory Data Analysis in Business and Economics*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01517-0_3
- Han, B. (2014). Born Fast, Die Young? A Study of the User's Social Network Site Continuance. *International Journal of Virtual Communities and Social Networking*, 6(4), 29–41. <https://doi.org/10.4018/IJVCNS.2014100103>
- Heijden, H. van der. (2004). User Acceptance of Hedonic Information Systems. *MIS Quarterly*, 28(4), 695–704.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York: McGraw-Hill.
- Hofstede Insights. (2020). *Country Comparison*. Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>
- Hsiao, C. H., Chang, J. J., & Tang, K. Y. (2016). Exploring the influential factors in continuance usage of mobile social Apps: Satisfaction, habit, and customer value perspectives. *Telematics and Informatics*, 33(2), 342–355. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.08.014>
- Hsu, C.-L., & Wu, C.-C. (2011). Understanding Users' Continuance of Facebook: An Integrated Model with the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology, Expectation Disconfirmation Model, and Flow Theory. *International Journal of Virtual Communities and Social Networking*, 3(2), 1–16. <https://doi.org/10.4018/jvcns.2011040101>
- Hsu, M. H., Tien, S. W., Lin, H. C., & Chang, C. M. (2015). Understanding the roles of cultural differences and socio-economic status in social media continuance intention. *Information Technology and People*, 28(1), 224–241. <https://doi.org/10.1108/ITP-01-2014-0007>
- Hwang, H. S., & Cho, J. (2018). Why Instagram? Intention to Continue Using Instagram Among Korean College Students. *Social Behavior and Personality*, 46(8), 1305–1315. <https://doi.org/10.2224/sbp.6961>

- IAB Turkey. (2020). Türkiye’de Tahmini Medya ve Reklam Yatırımları 2019 Yıl Sonu Raporu.
- Katz, E., & Foulkes, D. (1962). Use of the Mass Media as “Escape “. *The Public Opinion Quarterly*, 26(3), 377–388.
- Katz, E., Haas, H., & Gurevitch, M. (1973). On the Use of the Mass Media for Important Things. *American Sociological Review*, 38(2), 164. <https://doi.org/10.2307/2094393>
- Kefi, H., Mlaiki, A., & Kalika, M. (2015). Social Networking Continuance: When Habit leads to information overload. *ECIS 2015 Proceedings*, (September), 1–13. <https://doi.org/10.18151/7217377>
- Kim, B. (2011). Understanding Antecedents of Continuance Intention in Social-Networking Services. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(4), 199–205. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0009>
- Kim, H. J. (2016). Intention to Continue Using a Social Network Site: Effects of Personality Traits and Site Quality. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 44(9), 1419–1427. <https://doi.org/https://doi.org/10.2224/sbp.2016.44.9.1419>
- Krasnova, H., Veltri, N. F., Eling, N., & Buxmann, P. (2017). Why men and women continue to use social networking sites: The role of gender differences. *Journal of Strategic Information Systems*, 26(4), 261–284. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2017.01.004>
- Lee, C. S., & Sin, S. J. (2016). *Why Do People View Photographs on Instagram?* 10075, 339–350. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-49304-6>
- Lee, I. (2018). Social media analytics for enterprises: Typology, methods, and processes. *Business Horizons*, 61(2), 199–210. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2017.11.002>
- Lee, S., & Kim, B. G. (2017). The impact of qualities of social network service on the continuance usage intention. *Management Decision*, 55(4), 701–729. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1108/MRR-09-2015-0216>
- Li, H., Li, L., Gan, C., Liu, Y., Tan, C. W., & Deng, Z. (2018). Disentangling the factors driving users’ continuance intention towards social media: A configurational perspective. *Computers in Human Behavior*, 85, 175–182. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.03.048>
- Lin, H., Fan, W., & Chau, P. Y. K. (2014). Determinants of users’ continuance of social networking sites: A self-regulation perspective. *Information and Management*, 51(5), 595–603. <https://doi.org/10.1016/j.im.2014.03.010>
- Lin, K. Y., & Lu, H. P. (2011). Why people use social networking sites: An empirical study integrating network externalities and motivation theory. *Computers in Human Behavior*, 27(3), 1152–1161. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.12.009>
- Lin, X., Featherman, M., & Sarker, S. (2017). Understanding factors affecting users’ social networking site continuance: A gender difference perspective. *Information and Management*, 54(3), 383–395. <https://doi.org/10.1016/j.im.2016.09.004>
- Liu, H., Liu, W., Yoganathan, V., & Osburg, V. S. (2021). COVID-19 information overload and generation Z’s social media discontinuance intention during the pandemic lockdown. *Technological Forecasting and Social Change*, 166(August 2020), 120600. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120600>
- Mäntymäki, M., & Islam, A. K. M. N. (2014). Voyeurism and exhibitionism as gratifications from prosuming social networking sites. *Twenty Second European Conference on Information Systems*, 1–16. <https://doi.org/10.13140/2.1.1701.6967>
- Mäntymäki, M., & Islam, A. K. M. N. (2016). The Janus face of Facebook: Positive and negative sides of social networking site use. *Computers in Human Behavior*, 61, 14–26. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.078>
- McKnight, D. H., Lankton, N., & Tripp, J. (2011). Social networking information disclosure and continuance intention: A disconnect. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences*, 1–10. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2011.379>
- Mishra, P., & Datta, B. (2011). Perpetual Asset Management of Customer-Based Brand Equity-The PAM Evaluator. *Current Research Journal of Social Sciences*, 3(1), 34–43.
- Mouakket, S. (2015). Factors influencing continuance intention to use social network sites: The Facebook case. *Computers in Human Behavior*, 53, 102–110. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.06.045>

- Mouakket, S. (2018). The role of personality traits in motivating users' continuance intention towards Facebook: Gender differences. *Journal of High Technology Management Research*, 29(1), 124–140. <https://doi.org/10.1016/j.hitech.2016.10.003>
- Nunan, D., Sibai, O., Schivinski, B., & Christodoulides, G. (2018). Reflections on "social media: Influencing customer satisfaction in B2B sales" and a research agenda. *Industrial Marketing Management*, 75(March), 31–36. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2018.03.009>
- Oliver, R. L. (1980). A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460–469. <https://doi.org/10.1016/j.jns.2003.09.014>
- Peter, A. R., & Sherman, P. (2006). Hedonic information systems: Acceptance of social networking websites. *Association for Information Systems - 12th Americas Conference On Information Systems, AMCIS 2006*, 2, 1208–1213.
- Praveena, K., & Thomas, S. (2014). Continuance Intention to Use Facebook: A Study of Perceived Enjoyment and TAM. *Bonfring International Journal of Industrial Engineering and Management Science*, 4(1), 24–29. <https://doi.org/10.9756/BIJEMS.4794>
- Ramírez-Correa, P., Grandón, E. E., Ramírez-Santana, M., & Belmar Órdenes, L. (2019). Explaining the Use of Social Network Sites as Seen by Older Adults: The Enjoyment Component of a Hedonic Information System. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(10), 1673. <https://doi.org/10.3390/ijerph16101673>
- Seol, S., Lee, H., Yu, J., & Zo, H. (2016). Continuance usage of corporate SNS pages: A communicative ecology perspective. *Information and Management*, 53(6), 740–751. <https://doi.org/10.1016/j.im.2016.02.010>
- Sheldon, P., Rauschnabel, P. A., Antony, M. G., & Car, S. (2017). A cross-cultural comparison of Croatian and American social network sites: Exploring cultural differences in motives for Instagram use. *Computers in Human Behavior*, 75, 643–651. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.06.009>
- Shi, S., Chen, Y., & Chow, W. S. (2016). Key values driving continued interaction on brand pages in social media: An examination across genders. *Computers in Human Behavior*, 62, 578–589. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.04.017>
- Sun, Y., Liu, L., Peng, X., Dong, Y., & Barnes, S. J. (2014). Understanding Chinese users' continuance intention toward online social networks: An integrative theoretical model. *Electronic Markets*, 24(1), 57–66. <https://doi.org/10.1007/s12525-013-0131-9>
- Sütütemiz, N. (2005). *Antecedents of customer loyalty and comparison of customer loyalty models: A study in banking and health care sectors*. Sakarya University.
- Szolnoki, G., Dolan, R., Forbes, S., Thach, L., & Goodman, S. (2018). Using social media for consumer interaction: An international comparison of winery adoption and activity. *Wine Economics and Policy*, 7(2), 109–119. <https://doi.org/10.1016/j.wep.2018.07.001>
- TURKSAT. (2020). The Results of Address Based Population Registration System, 2019. Retrieved February 15, 2020, from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2019-33705>
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), 186–204. <https://doi.org/10.1287/mnsc.46.2.186.11926>
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478.
- Verhagen, T., Fransfeld, F., & Hooff, B. van den. (2009). Understanding Virtual World Usage: a Multipurpose Model and Empirical Testing. *17th European Conference on Information Systems*, 1–16. <https://doi.org/10.1111/cpr.12060>
- Vorderer, P., Klimmt, C., & Ritterfeld, U. (2004). Enjoyment : At the Heart of Media. *International Communication Association*, 388–408.

Weinberg, B. D., & Pehlivan, E. (2011). Social spending: Managing the social media mix. *Business Horizons*, 54(3), 275–282. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.008>

Weninger, H., Cheung, C. M., & Krasnova, H. (2019). College-aged users behavioral strategies to reduce envy on social networking sites: A cross-cultural investigation. *Computers in Human Behavior*, 97(February), 10–23. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.02.025>

Appendix: Measurement expressions.

Continuance Intention (Bhattacharjee, 2001; Zhang et al., 2017)	
CI-1	If I could, I will continue using Instagram.
CI-2	I will recommend my friends and family members to use Instagram.
CI-3	I will continue using Instagram in the future
CI-4	My intentions are to continue using Instagram rather than any alternative.
Satisfaction (Bhattacharjee, 2001)	
S-1	I am satisfied with using Instagram.
S-2	My choice to use Instagram was a wise one.
S-3*	I am not happy with using Instagram.
S-4*	My experience with using Instagram was unsatisfactory.
S-5	I think I did the right thing by deciding to use Instagram.
S-6*	If I were to do it again, I would feel differently about using Instagram.
Perceived Enjoyment (Sun et al., 2014)	
PE-1	Using Instagram provides me with a lot of enjoyment
PE-2	I have fun using Instagram.
PE-3	Using Instagram provides me with pleasure.
Escapism (Chaouali, 2016; Bae, 2018)	
E-1	Instagram allows me to escape from reality.
E-2	Instagram allows me to get away from what I am doing.
E-3	Instagram allows me to forget about my problems.
E-4	Instagram allows me to get away from the pressures on me.
Voyeurism (Mantymaki and Islam, 2014;2016)	
V-1	I enjoy viewing Instagram because it helps me get a peek into other’s private moments.
V-2	I like watching people on Instagram when they don’t know that they are being watched.
V-3	I enjoy viewing others’ photos on Instagram no matter if I know them or not.
V-4	I get satisfaction out of watching people on Instagram when they are unaware.
V-5	I like Instagram because it provides access to other people’s information.
V-6	I like Instagram because people don’t know that I am accessing their information.
Information Sharing (Gan and Li, 2018; Liu et al., 2016)	
IS-1	Instagram provides me to inform people.
IS-2	Instagram provides me to share information that is useful to other people.
IS-3	Instagram provides me to present information on my interest.
Self Enhancement (Krasnova et al., 2017)	
SE-1	I emphasize special qualities that distinguish me by using Instagram.
SE-2	I show abilities that distinguish me from others by using Instagram.
SE-3	I attract the attention of others by using Instagram.
SE-4	I tell others about my achievements by using Instagram.
SE-5	I win respect in the circle of my friends and acquaintances by using Instagram.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.09.2021 ✓Accepted/Kabul:15.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.995987

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çolak, M. (2022). "Intertextuality, Pastiche and Parody in Postmodern Cinema", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, Issue 49*, Denizli, ss. 261-274.

INTERTEXTUALITY, PASTICHE AND PARODY IN POSTMODERN CINEMA

Metin ÇOLAK*

Abstract

Postmodern theory is a theory that emerged in the second half of the 1960s. This theory was born as a reaction to modernity and its ideals. By the 1970s, postmodern aesthetics, on which postmodern theory was based, began to be felt in almost every field of art, from architecture to painting, from literature to cinema. This aesthetic promised a fundamental break with modern aesthetics, and this break was most evident in the visual arts, especially in cinema. When we look closely at the reflections of postmodern aesthetics in cinema, we see that this aesthetic has developed especially with the following three elements: Intertextuality, pastiche, and parody. This study deals with these elements through specific films and directors. The study examines intertextuality, pastiche and parody in postmodern cinema using descriptive research methodology in a critical perspective. While examining the difference between pastiche and parody, it will be studied how intertextuality along with pastiche and parody are used in both modern and postmodern cinema.

Keywords: *Postmodernism, Cinema, Intertextuality, Pastiche, Parody.*

POSTMODERN SİNEMADA METİNLERARASILIK, PASTİŞ VE PARODİ

Öz

Postmodernizm 1960'lı yılların ikinci yarısında ortaya çıkmış bir kuramdır. Postmodernizm modernizme ve onun ideallerine bir tepki olarak ortaya çıktı. 1970'li yıllara gelindiğinde postmodern kuramın üzerinde yükseldiği postmodern estetik mimarlıktan resime, edebiyattan sinemaya kadar sanatın hemen her alanda hissedilir oldu. Bu estetik, modern estetikten kökten bir kopuşu vaat ediyordu ve bu kopuş en çok görsel sanatlarda, özellikle de sinemada, belirginlik kazandı. Postmodern estetiğin sinemadaki yansımalarına baktığımızda bu estetiğin özellikle şu üç öge üzerinde yükseldiğini görüyoruz: Metinlerarasılık, pastiş ve parodi. Bu çalışma bu üç ögeyi belirli filmler ve yönetmenler üzerinden ele almaktadır. Çalışma postmodern sinemada metinlerarasılık, pastiş ve parodi olgularını tanımlayıcı yöntem kullanarak eleştirel bir perspektif içerisinde incelemektedir. Makalede pastiş ve parodi ayrımı ile birlikte metinlerarasılığın modern ve postmodern sinemada nasıl kullanıldığı da analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Postmodernizm, Sinema, Metinlerarasılık, Pastiche, Parodi.*

*Assoc. Prof. Dr., Ege University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Visual Communication Design, İZMİR.
e-mail: colak.metin@ege.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5639-2224>)

INTRODUCTION

Postmodern theory is an approach that is the sum of certain breaking moments occurring in the historical development of the western societies. This theory rejects any utopia, goal, meaning, uniqueness; powerful 'heroes' who rule nature; the characters are more schizophrenic than neurotic— reflecting the basic psychological mood of modernist characters in the face of terrifying external reality; time does not move forward, it involves intertwined and often complex time periods; it has no message, instead of having nothing to say, aimlessness, pastiche, parody and irony can only be in question. As in the old works, it is not the case that the event flows in its natural course and the characters or heroes are chasing a meaning, struggling for a goal, a utopia. There is an intense insistence on only form, collage, interpenetration, aimlessness, nihilism and elements of violence and form.

A long historical process underlies the emergence of this theory and it's gaining a distinct and even dominant character in all fields of art. The breaking moments that developed and caused the rise of postmodernity are concentrated on the following points: Homer's poetry as an example of a holistic human imagination. This idea of unity disintegrates over time and people begin to close into themselves, and in this context, Cervantes' (2003) *Don Quixote*, as the starting point. The third point that can be added to these two important breaking points is the Enlightenment thought, or the beginning to realize that this thought is invalid, especially with the experiences of the 20th century. The third break that revealed contemporary social reality was the Enlightenment.

With the rise of Enlightenment thought, man came to believe that he could purify nature from all mysteries and realize the kingdom of heaven on earth. Everything in the universe has been positioned and given meaning according to the absolute superiority of man; an entire civilization was created according to this systematic mindset. However, it was understood that this system of thought also tended to become anti-human and to take it under total domination. Enlightenment thought, which was integrated with the Industrial Revolution, turned into an indisputable systematic of thought that encompassed all aspects of man and civilization: On the one hand, Enlightenment ideals and huge scientific and technical advances, on the other hand weapons with the potential to destroy the world, Hiroshima, Nagasaki, the nuclear arms races. All these contradictory points reveal a radical critique of this theory.

The Enlightenment movement began to be questioned especially since the 1960s. Within this framework, the most programmatic criticism was developed by postmodern theorists, such as Jean François Lyotard and Ihab Hassan, and they characterized the new era as a 'postmodern era', mostly formed because of the Enlightenment or the transformations that took place within modernism itself. 'Postmodernism' was considered, for these theorists, not as a temporal category, an afterthought, but as a process within modernism itself. There was a definite split with the thoughts of Egyptian cultural critic Ihab Hassan, French thinker Jean François Lyotard, and architect-theorist Charles Jencks, and postmodern thought has been on the rise since the 1970s. Postmodern theory, opposing all the ideals of the Enlightenment, entered a process of total denial over time. However, against these ideas, criticism began to be brought against these thoughts, starting from the first half of the 1980s, and the thesis that the Enlightenment was an unfinished project and that the world needed Enlightenment utopias was persistently defended.

The criticisms against postmodernism concentrated on the following points: that not all the goals of the Enlightenment have yet been realized, and that some negative situations that emerged over time may only be distorted aspects of the Enlightenment, so this great project and its main goals, a more just world and an egalitarian society and upholding the goals of the creation of a free human being. On the other hand, we have to say that postmodern criticism, while saying that nothing meaningful can be built and that people must continue their lives in an uncertain reality where meaning itself is fragmented, also indirectly points to the tragic dimension of the point reached.

The sharp observations of the tragic manifestations of new life that are encountered by most postmodern thinkers have also been voiced by anti-postmodern theorists such as Fredric Jameson, Jürgen Habermas. However, the real problematic point here is the fact that the reality, which is described by postmodern theorists in keeping with all its appearances, is justified in the final analysis: While life is reflected with all its nightmare appearances,

there is little effort that can be made to change this negative life. The utopias that can be developed to overcome this nightmare reality are no longer important. Therefore, according to these thinkers, there can no longer be any great ideals. What is more provocative and thought-provoking is the view that, according to these theorists, the ideals of Enlightenment or modernism can ultimately lead to fascism, which ultimately traps these thinkers into the life they criticize.

Postmodern thinkers -at least Ihab Hassan (1983) and J.F. Lyotard (1984)- all the facts of contemporary reality they describe (fragmentation, schizophrenic perceptions, a sense of purposelessness and an intense nihilism, especially the devaluation of organic opposition and the consolidation of their own power in need of those tools we know, all traditional values begin to seem meaningless, violence, and demands for the *presentation of the unrepresentable*) appear more directly in the field of cinema. Cinema surpasses all other arts in reflecting this trend, 'virtualism', 'hyperreality', as underlined by the famous French writer Jean Baudrillard (1994), whose 'simulation' theory heavily contributes to postmodernism.

Although the existence of postmodern cinema is a matter of debate (this discussion has been expanded to the basic question of 'postmodernism', or 'postmodernity'), we can at least talk about the presence of postmodern films. Postmodern cinema generally includes films that carry the aesthetic categories drawn by Ihab Hassan (1983: 267-268). The two most distinctive features in these films are the 'intertextuality' and 'pastiche' phenomena. The idea of intertextuality is a phenomenon encompasses such genres as parody, pastiche, bricolage. This phenomenon appears in postmodern films, especially with the crisis of pastiche and parody. Before moving on to the pastiche and the parody I will examine the idea of intertextuality. After revealing the conceptual framework in which the idea of intertextuality emerges, I will analyse its appearances in postmodern films.

In this study, this phenomenon will be examined in a critical perspective through well-known film examples of postmodern cinema. While examining the difference between pastiche and parody, it will be studied how this phenomenon along with pastiche and parody are used in both modernist cinema and postmodern cinema, and within the framework of which aesthetic orientations they are used. As a non-reactive study, only the descriptive methodology will be used in this study.

1-THE IDEA OF INTERTEXTUALITY

According to Kristeva (1981: 36), any text is primarily a "mosaic of quotations". A text is nothing more than assimilating and combining other texts into a single text. Intertextuality is not simply 'imitating' previous texts by the writer or the reader in a conscious way, but the acquisition of new texts based on previously written, spoken, and most generally constructed meaning processes. Three notions stand out in Kristeva's intertextuality approach: (1) Writer (author); (2) Written person (ideal reader); (3) external (secondary) factors.¹ These three phenomena, according to Kristeva (1981:36), intersect with each other horizontally and vertically in the processes of writing, creating, reading, and reception. Here, both the author of the text and the person who read the text, consciously or unconsciously use the previous texts s/he read and establish her/his own world of meaning accordingly. Previous texts leave "traces" on the new text. The new text expands and gains a new dimension with a previous set of hidden instances.

¹ The perspective that Kristeva (1981) developed is actually from Mikhail Bakhtin (1999, 1986). Being affiliated with the Bakhtin school, Kristeva translated Bakhtin's previously unknown great works into French for the first time, thereby ensuring Bakhtin's recognition in the Western world. As a result of Bakhtin's theoretical perspective and Kristeva's explanatory contributions to this perspective, Bakhtin becomes a frequently cited figure, especially in the field of literary criticism. In the 1960s, with the rise of structuralist linguistics, Bakhtin's ideas were used by other Russian formalists such as Viktor Shklovsky, Pavel Medvedev, and V.N. Voloshinov. Bakhtin's theory is based on "dialog" or "polyphony" phenomena developed in the novel theory. According to this perspective, the novel carries a "dialogic" structure to the extent that the character in the novel reflects the discourse of the class and social stratum it belongs to, and this discourse can exist with the different discourses of the other character. The counterpart of the dialogic structure in the novel is "polyphony" in music, according to Bakhtin (1999, 1986). It develops a second phenomenon: "Orchestrating". Accordingly, the existence and diversity of each different character in a dialogic structure depends on the orchestration ability of its creator. In this framework, Bakhtin gives the works of Dostoyevsky and Tolstoy as an example. Dostoyevsky' and Tolstoy's works are, according to Bakhtin (1999), the greatest examples of polyphony and dialogism in the novel. Tolstoy's masterful combination of dialogism with the temporal chronotope and a flawless romance architecture, to Bakhtin (1999), is the culmination of the Rabelaisian tradition (carnavalesque culture and forms of expression) in the novel. Kristeva's "intertextuality" perspective rethinks the structure of Bakhtin's carnivalesque pluralist text by placing it based on a quote. According to this perspective, "each text is formed like a mosaic of quotations, each text is the melting and transformation of another text in itself" (Kristeva, 1981: 36).

Since the world of meaning is constructed in the form of intertextual articulation, any text can also be read from a multiple perspective. Each perspective corresponds to a surface in the text, its degree of meaning. Therefore, whichever perspective is involved, we will approach the extent of the text corresponding to this perspective. Roland Barthes (1990), one of the pioneers of this kind of multi-perspective structure and reading analysis, states that we can read any visual or written text from a multiple perspective, such as ideological, gender, or mythological. When we approach the text from any perspective, we encounter surfaces of meaning that the perspective in question will see. Perspective both permits and limits. Because we can see as much of that perspective allows.

Another notion pointed out by such an approach is the polysemic structure of the text. Polysemy is inherent in the structure of the text, as Bakhtin (1999, 1986) underlines in his works, and this structure allows a multiple reading. The polysemic structure of the text is created by both the author and the reader (Barthes, 1990; Kristeva, 1981). On the other hand, the spirit of the age (zeitgeist) leaves its mark on all the interpretation processes of both sides (writer-creator and reader-receptive). The structure takes shape with the requirements of the age. Either it remains purely formal, it is treated as an integral part of the content. When considered as an integral part of the content, it is reflected in harmony with the main message of the text (Kristeva, 1981: 37). When it remains only formal, it becomes independent from the message. The first is the basic structure of the modernist narrative and the second of the postmodern intertextuality.

In modern narrative, intertextual transitions and metafiction are used to distort fiction. Reality is decomposed by the author on the narrative plane, and thus the 'real' phenomenon of the disaggregated reality is tried to be reflected (James Joyce and Marcel Proust works should be remembered). In such texts, reality is subjected as much as possible and invalidated with the fictional deformation. In this fragile reality, as Adorno (1984: 156) emphasizes, the experience of the human being who can still survive is tried to be reflected. In such modernist texts, we see that a fundamental goal is always kept in mind: to leave a certain sense of distance to the reader by remaining loyal to the truth, to the language of the truth, and to reflect the tragic situation of the human being at the point reached with this sense of distance. Postmodern orientation, on the other hand, makes quotations with a mere feeling of being taken, reducing them to purely formal elements. Since the message and utopia are not clear, and even these elements are often rejected, the basic processes for constructing the text, such as distorting, constructing, intertextual transitions and using images, are used solely for the purpose of assembling and constructing. Hence, the postmodern narrative tends to create an aestheticized game world with metafiction.

The author aims to prevent the reader from getting caught up in the flow of the content through metafiction, which is applied in the form of placing the text in the centre by prioritizing the act of writing, emphasizing how the text is applied on various occasions, making the writer's domination in the world made of words felt to the reader who is in the conflict between objective reality and fiction. Moving away from the 'representation' task that forms the basis of the reflective and modernist novel styles, the postmodernist novel tends to create an aestheticized game world with metafiction.

The language of the aestheticized world does not absorb the previous texts and treat them as structural elements of a new narrative, a new utopian narrative, but makes them an important part of the world of the spectacle by making them talk in a dead language with a mask. The meaning worlds and images of the previous texts are emptied and reduced to purely formal materials, decorative elements.

2. INTERTEXTUALITY IN POSTMODERN CINEMA

When we analyse postmodern films, the phenomenon of intertextuality appears intensely. The breaking point in this context is the film, *Blade Runner* (1982). This first successful example of cyberpunk science fiction cinema inherits the entire film tradition before it, constructing its own narrative structure on this legacy. However, while leaning on previous texts, it has a clear distinction in its own world of meaning. The film refers to the *film noir* tradition due to its dark scenes in which shadows are used heavily, the pessimistic mood of the hero(es) and the controversial moral attitude, and in the final scene, Deckard's attitude is incomparably ambiguous (typical *film noir* feature) all reminiscent of the finale of Kubrick's *2001: A Space Odyssey* (1968). Both films are films that end with a pessimism (except the scene in *Blade Runner* where Deckard meets Rachel). Thus, they complement

each other with the image of the universe they create: One, *2001*, combined the tradition of late modernism with Nietzschean pessimism, while the other, *Blade Runner*, extends this refracted modernism to the digital age. *Blade Runner* is the starting point of the intertextuality that postmodern cinema, especially postmodern science fiction, will use. The references, the transitions, here are not yet fully formalized, and hence, because they contain a dimension of social criticism (in the scenes where we see slave labour in the near future of 2019), it occasionally highlights modernist utopian elements. The film also refers to the science fiction tradition that preceded it (*Metropolis* (1927), *Frankenstein* (1931)) with the metaphor of the atmosphere it uses and the human being relationship with the machine human being created.

While the techno-dystopian pessimism is seen intensely, the future perspective is also given in a palpable way. The best example in this respect is *Blade Runner*, a film that can neither be considered fully modern nor fully postmodern. This film, which has an atmosphere where techno-dystopian pessimism can be felt in a dominant way, present human being moving in a fragmented world, in fragmented spaces. Within this fragmentation, texts belonging to different times and places (the Coca-Cola logo, images reminiscent of the Far East, etc.) in the beginning sequence of the movie, are all around. Moreover, within this world resembling a kind of incarceration, the world of man has been invaded by companies (it is Tyrell Corporation in the movie) centered on the world of commodities. Although the point that technology brings us almost resembles a total collapse, the fact that the smartest 'Nexus 4s' produced by this company will not survive in the final scene of the film reminds us of the hope that modern cinema has (in this context, James Whales' 1931 film adaptation of Mary Shelley's 'Modern Prometheus', *Frankenstein* should be remembered). However, this narrative style, in which technological pessimism is reflected with a messianic optimism, undergoes a radical transformation. This style begins to deteriorate with the movies (especially science fiction films) that have been started to be made since the second half of the 90's and is replaced by a completely postmodern film trend. The two most obvious examples are *The Matrix* (1999, 2003) series and *Pulp Fiction* (1994).

The Matrix series films lean on intertextuality incomparably with *Blade Runner*, and in the context of creating a postmodern aestheticized language on its own, it surpasses other postmodern films. It is possible to list the texts that affect the textuality of *The Matrix* as follows:

- Hong Kong Kung Fu movies. This film tradition has a significant impact on almost all postmodern fighting movies, from *Fight Club* (1999) to *Kill Bill vol.1-2* (2003, 2004).
- Bruce Lee's movies (specifically, *Enter the Dragon* (1973)). The effects on the air fight scenes used in the series.
- Yuen Wo-Ping's *Crouching Tiger* (2000), *Fire Dragon* (1994), *Iron Monkey* (1993) films. The effects on long air fight scenes.
- Kung Fu Movies. Master/student relationship in the context of learning fighting techniques and the student's transformation into a great fighter because of this relationship.
- Reference to historical, literary, and religious (Judaic-Christian) texts. Literary texts and other religious texts such as *Alice in Wonderland*.
- Cyberpunk science fiction tradition (Philip K. Dick, William Gibson, Bruce Sterling, and Neal Stephenson).
- William Gibson's (1993) science fiction novels. Especially the 'Cyberpunk bible' "Neuromancer" Gibson's active computer network concept with a world-class virtual reality interface. Also, his 'Cyberspace' concept.
- The plots of *The Matrix* series movies are reminiscent of the plot used by Gibson in "Neuromancer." The similarities in the two narratives can be listed as follows: Neo: Case; Trinity: Molly; Morpheus: Armitage; Cyber: Riviera; Oracle: Wintermute; Mouse: Turing Police; Zion: Zion; Matrix: Neuromancer or cyberspace concept.
- Classic American action movie tradition. Fighting, car and motorcycle racing scenes.
- The techno-dystopian (anti-utopian) discourse of *Blade Runner*.
- Japanese animation cinema (Anime) especially references to *Akira* (1988).

Pulp Fiction (1994) is another film in which postmodern intertextuality can be seen most clearly. In fact, the strength of all Tarantino cinema, from *Reservoir Dogs* (1992) to *Pulp Fiction*, to *Kill Bill vol. 1 and 2* - stems from its intertextuality, the intense use of popular culture products. A script made up of lyrics from Hollywood's B category movies, like coffee, cigarettes, drugs, like Godard and television that feeds his narrative; they are all the elements that shape Tarantino's characters. Tarantino's success is his mastery of presenting insignificant materials (scenes from ordinary television series, images from popular magazines, street-mouth swearing, etc.) on the cinematographic level. Therefore, all of Tarantino's films are full of intense references.

As I mentioned earlier, the dimension of intertextuality appears most prominently in one of his films, *Pulp Fiction*. The film consists of three intertwined stories: the hitman taking the boss's wife to dinner; boxer who refuses to be defeated; gangster who constantly aims to do good but eventually, however, fails to make it happen. These stories are familiar themes that have been handled thousands of times before: The boxer whose honour does not allow to escape from the fight, the lover of the frivolous-eyed gangster, the friendship of professional murderers; all these are old cliché issues. While these cliché topics are brought together, the characters and some scenes are derived from previously translated films. For example, *Pulp Fiction's* McGuffin is produced from Robert Aldrich's *Kiss Me Deadly* (also the image of the luminous bag is used in both films). The scene in which *Pulp Fiction's* boxer Butch refuses to be defeated, referring to Robert Wise's *The Set Up* from 1949. The Boxer Butch character, who refuses to lose, is also seen in Wise's noir (*film noir*). However, Boxer Butch's scene begins where *The Set Up* ends. The next movie (*Pulp Fiction*) reminds it by referring to the previous one (*The Set Up*), thereby creating an impression of completion between the two films. However, the movie is also a different movie. Thus, while the two movies are shown as complementary to each other, *Pulp Fiction* is literally worked underhand where it plays the game of its own fictional world. The film goes on with these references; the familiar images are gathered in a single filmic narrative and created a new language within this framework. The director has brought together all these 'dead styles' on a single narrative in a way that can be elements of each other, that is, he has created a kind of cinematic collage.

In the film, the scene where Tarantino dances with Mia and Vincent refers to Godard's 1964 production *Bande a Part*.² Even, during the dance, the lyrics of the song sung by the characters are about a French couple and the name of Godard is also mentioned in the song. We are now in an intertextual place where high-level aesthetic production hand in hand with low-level aesthetic production, in a sense kitsch, without any worry, and everything is a game. When these boundaries become blurred or even disappear, Godard's advanced modernist narrative appears as a kitsch object. One way to understand whether a film is postmodernist is to clarify to what extent it employs superficialities rather than depth. In this context, the Godard of the 1960s, who questioned, satirized with an ideological counter-stance, bringing his own narrative to the spirit of the era in which he lived, is reduced to insensitivity and superficiality in this kitsch object. Here, the satirist of *Alphaville* (1965), director of *About de Souffle* (1960), who explores the possibilities of a new perspective, a view that can maintain critical distance, nonetheless, is presented as a decorative element of a dead language.

In an age where personal style disappears and the death of the subject is declared, the director's 'characters', or 'heroes will only speak in a great meaninglessness — even their names say, somewhere in the film, that they have no meaning. However, this type of dialogue is simply speaking in a dead language, making sense of life with hollow signs. 'Late capitalism', pointed out by Mandel (1980), becomes meaningful at this point. The language of the reified culture, which has become our first nature in the present time of history, when all cultural gaps have been closed, will turn itself into a temporary mask. In such a culture, man, cut off from the possibilities of penetrating real nature, had to form all his thoughts about life and the universe in this artificial nature. Another characteristic of this language, of this artificial nature, is undoubtedly pastiche and *parody*.

3. PASTICHE-PARODY AND THEIR CONNECTIONS WITH MODERNISM AND POSTMODERNISM

What replaces this view in postmodern culture and theory, as Connor stresses (1997, p. 260) it is not the absolute absence of style, but the separation of style from the concept of a powerful, creative writer. The announcement of death of author indicates that the style, the unique personal style, is also destroyed. However, classical auteur cinema was based on a unique personality and expressive power. This kind of potential expressive

² Tarantino is a Godard fan enough to call his production company "A Band Apart", which is Godard's English for *Bande a Part*.

power was reflected in a single style, in unity with the author or director's own unique personal discourse. In modernist cinema, the director used a style and sub-formal approaches that support this main style while telling a story and directing his camera to it in line with his own discourse. One of Andrei Tarkovsky's films can be mentioned within this context. His film, *Andrei Rublev* (1966) focuses on the life of the 15th-century Russian icon painter Andrei Rublev. Tarkovsky approaches this metaphysical, utopian personality in his own unique style. Tarkovsky remains true to both the metaphysical and utopian personality of Andrei Rublev and the spirit of his time. There are two Andrei Rublev: Andrei Rublev, the true icon painter who lived in the 15th-century, and Andrei Rublev of Tarkovsky.³ Tarkovsky combined the personality of the painter Rublev, and especially his utopian counter-stance, with his unique style of expression.

In order to reflect the crisis of his age, Tarkovsky alienates him by drawing cinematic time and space facts to the 1500s. Thus, the film begins to talk about the present period of history by positioning in the past. A similar positioning appears in another Tarkovsky film *Solaris*. As a result of such defamiliarization (*ostranenie*⁴), the planet *Solaris* turns into a deep metaphorical critique of scientific rationality and the zeitgeist of the 1970s. Wanting to talk about the given and developing a unique style about it, the creator-director uses the planet *Solaris* and the events and phenomena that take place there. We speak and settle accounts on our own world, indirectly, through a metaphorical language.

A similar language, a similar unique style can be observed in other modernist auteurs, Robert Bresson, Luis Bunuel, Orson Welles. In *Au Hasard Balthazar* – *Balthazar at Random* (1966) the whole world, the whole humanity, is subjected to questioning in the special of Balthazar, the sad story of a donkey. While the donkey is the metaphorically transformed form of the suffering, honest and sensitive man, the whole film tells the stage humanity has reached today in a stylized form. But this does not contain a sharp, direct language, as is the case with modernist filmmakers like Eisenstein or Fritz Lang. By developing a minimal attitude and style, Bresson transforms the cinematic flow into a soulful atmosphere that permeates people. It catches us from our hearts and in this situation leads us to settle accounts with our mind and our rational side. Similarly, in *Le Charme Discret de la Bourgeoisie*- *The Discreet Charm of the Bourgeoisie* (1972), style, unique style, outmoded concept of venerability and etiquette are the nihilistic concepts of the future and today's consumer society, where random sex, drugs, and terrorism are seen as normal features of daily life juxtaposes its values, as Orr (1993: 40) underlines. The film invalidates, negates all these phenomena, all the old forms and styles it reflects: While showing the deadlocks and problems of modern life, it does this differently from previous forms of expression, with the power of surrealistic expression. In this narrative, an unusual display, the existence of a cinematic language that radically breaks with previous forms of expression, can be observed. In Welles' *Citizen Kane* (1941), "Rosebud" is "such an object" that pulls its significance and value out of the lost element of the subject's self and is therefore experienced as a part of the self. "Rosebud" is a figure of both the disappearing self, our uniqueness, and the integrity of the film. "The disappearance of the individual subject, along with its formal consequence, the increasing unavailability of the personal style, engender the well-nigh universal practice today of what may be called pastiche" (Jameson, 1991: 15).

Jameson (1991: 16) defines "pastiche" as "a formal mask, speaking in a dead language". The death of the subject develops with the reification of the living spaces of culture and this situation is reflected in art; *pastiche* appears as a dominant style of expression. Thus, the once myth of the creator subject leaves its place to the frankly possession, quotation, fragmentation, and repetition of pre-existing images (Harvey, 1992: 55). The counterpart of this kind of orientation in painting is Rauschenberg, who, as Harvey (1992: 55) points out, combines the images taken from Rubens 'Venetian Venus' and Velasquez 'Rokeby Venus' with many other figures, such as trucks,

3 Denise J. Youngblood (1996), who claims that postmodernist elements exist in Tarkovsky's *Andrei Rublev*, is a bit hasty at this point. Although it is true that Tarkovsky's style evokes some styles used in postmodern cinema (especially the style reminiscent of the postmodern time and space division in *Nostalghia* (1983) and *The Mirror* (1975)), we do not have enough evidence to say that his cinema is postmodern. If genre multiplicity is the criterion — which is a fundamental characteristic of postmodern cinema — the film is strictly a film that adheres to one style, the style of the director. In this context, it takes part in a modern auteuristic approach. If it is accepted that he gives a dystopian (anti-utopian) message - which is another of the most characteristic features of postmodern cinema - this is not only the case in Tarkovsky's other films, *Solaris* (1972) and *Stalker* (1979), but also with the themes and messages he has covered, and the film in question. It contradicts the positive references made throughout the film to painter Andrei Rublev's utopian metaphysical orientation.

4 "Ostranenie" is a concept developed by Viktor Shklovsky from the Russian formalist school. This concept, translated as "Defamiliarization" to English, means "removing objects from being introduced, alienating, subjecting perception to a renewal". The overcoming of the familiar reality by alienating it is the main goal here. For a further discussion on this issue, see Jameson (1974: 51-57).

helicopters, car keys.⁵ 'Persimmon's painting, on the other hand, is the equivalent of movies like *Something Wild* (1986), *American Graffiti* (1973), *Chinatown* (1974), *Star Wars* (1977, 2002, 2005) including Episode II and III and an entire Quentin Tarantino and David Lynch cinema.

Following Jameson, theorists who have written on postmodernism agree that all David Lynch cinema, especially *Blue Velvet* (1986) and *Wild at Heart* (1990) is unquestionably postmodern. When we look at his cinema (especially the films he has made since the second half of the 1980s), we encounter both all the characteristics of postmodern aesthetics and the deep crisis in which the American dream has fallen. The entire David Lynch cinema is like a mixed text, a collage that unites the new zeitgeist, just like Rauschenberg's "Persimmon". However, Lynch cinema goes far beyond the ideological framework presented by "Persimmon". While one (Persimmon) confines the new zeitgeist, the contemporary social crisis, to the aesthetic field, the other (David Lynch cinema) ideologizes it with an escapist orientation. Here I will analyse the two David Lynch films, *Blue Velvet* and *Wild at Heart*.

1986's *Blue Velvet* concerns two middle-class people Jeffrey and Sandy who live in Lumberton, a small, ordinary town in the US, and singer Dorothy and her perverted lover Frank in a nightclub. One day, Jeffrey finds a severed ear on the grass on the road. Dorothy's husband Don and her son were kidnapped by Frank. The cut ear is thought to be related to the abduction of Dorothy's husband and son. After Dorothy's sado-masochistic scenes that seduce Frank, the film ends with Frank's murder, Jeffrey and Sandy marrying and returning to normal country life. As can be seen from this summary, the film uneasily brings together cliché themes and different types of films (film noir, horror film, erotic film) and brings them together around a narrative *pastiche*, with constant reference to previous films, to the American near past.

An entire David Lynch cinema, as Denzin (1992: 228) points out, opposes classifications and categorization. Therefore, we inevitably have to orient the readings and semantic analysis methods we were used to before, in a multiple perspective. *Blue Velvet* stands out in this respect with its distinctive performance in combining different genres in a single narrative. *Blue Velvet* both brings different genres together and knits the narrative with cliché themes, cliché facts and images. Everything, every image makes a familiar, familiar impression, a de-ja-vu, effect: the image of a small town witnessing a horrific series of murders, evoking Hitchcock's *Shadow of a Doubt* (1943); The heart attack scene in the opening sequence reminiscent of the Lumiere Brothers' movie, *L'Arroseur Arrose* (1895); The final scene (the image that the whole story is, in fact, a dream Jeffrey had), referring to the *Wizard of Oz* (1939) which has a great impact on all Lynch movies; Music reminiscent of "soundtrack" of Blake Edward's *Experiment in Terror* (1962); Various references to Robert Wise's *Born to Kill* (1947), again to Hitchcock's *Vertigo* (1958). The film has combined images of many different generations from the 1950s to the 1980s in a single narrative. Another cliché narrative style is related to the finale of the movie. The film ends in a form like the Hollywood films we are familiar with: Order is restored, patriarchal hierarchy is renewed by father's return, Dorothy is freed from sado-masochistic feelings, heterosexual couple Sandy and Jeffrey are approved (Orr, 1993: 24).

Despite all this cliché subject and narrative structure, the film gains a quite different framework with its usage of time, as both Jameson (1991) and Denzin (1992) point out. For, the film's use of time completes the structure that brings together many different genres and phenomena as reified forms of the same narrative and gives it an ideological framework. If *pastiche* is the language of the general crisis, the time-related positions within this structure also show the defensive reflexes of this language. Thus, the images and cliché themes that the director puts side by side with a conscious choice are the manifestation of despair in the face of the 'American Dream', which is destroyed by nostalgia for tradition and the daily terror of the unexpected and inexplicable because of a whole defensive reflex (Orr, 1993: 24). In the face of this desperation, the director takes refuge in the small-town nostalgia shaped by the Eisenhower's ideology of the 1950s. This kind of method, in its way of dealing with time, offers us a nostalgic orientation as an alternative method. This kind of nostalgia tries to compensate for the decadent American Dream.

⁵ Harvey (1992: 55-57) compares Manet's pioneering modernist painting 'Olympia', inspired by Titian's 'Venus d'Urbino', with Rauschenberg's 'Persimmon', which was created with the postmodern collage method. Both Manet and Rauschenberg created it 'by inspiration'. However, as Harvey (1992: 56) points out, while Manet *produced* Titian's painting, Rauschenberg *reproduced* Rubens and Velazquez.

Lynch comes across with the new spirit of time which destroyed the once-American Dream, in both temporal and narrative context. The entire Lynch cinema, including *Blue Velvet*, can be read both as a critique and endorsement of contemporary American society. The factor that led to such a reading is the director's inability to develop new content and forms in line with his critical stance, and he tries to achieve this by using classical Hollywood narrative techniques and genres extensively. While Lynch, as other postmodern theorists and artists have done, is quite successful in showing the horror of the present, he is exhausted to transcend this reality with a new style and a utopian critical stance. The criticism of the current times rests on a dead language, a formal mask (the language of the pastiche), it loses its potentiality at the moment of its inception. It merely combines images, cliché images and facts, the same narrative, on the same 'canvas' and consequently consumes language that can penetrate the truth.⁶ The second example surely is *Wild at Heart*.

Wild at Heart is based on the story of two rebellious teenagers, Lula and Sailor, who love each other wildly. Lula's mother puts a troubled person in pursuit of the Sailor, whom she hates. Sailor unwittingly kills the person Lula unleashed after her mother and then goes to jail. Sailor is released after serving his sentence, and they set out for California with Lula, who had waited so long for him. Lula's mother, this time, gives them a detective and a hired person. Lula and Sailor often find the opportunity to get to know themselves and the strangeness of the American society in which they live, often during their surrealist journey.

Wild at Heart also appears with its own reified, polished images. These images again appear in a narrative where time is made problematic. In the section on nostalgia below, we will consider the main characteristics of this narrative orientation and the micro-political and ideological structure underlying this orientation. *Wild at Heart* also appears with its own reified, polished images. These images again appear in a narrative where time is made problematic.

Lynch uses the intertwined tense facts he uses in all his films, here as well, with polished images and an intense chain of references. The naiver signs in *Blue Velvet* appear here as components of the heroic attitude. However, in order to increase the effect of the false heroic attitude on the cinematic plane, visually shocking scenes are used (such as the scattered brain image in the opening scene). These, all these shocking scenes, may not surprise us today, but for audiences in the late 1980s and early 1990s, these scenes were scary enough. Lynch combines shocking images with a pseudo-heroic attitude and plays with the filmic phenomenon of time to create a multi-part narrative.

In order to explain the horror of the present, the indirect or direct reminder of the facts of the past, the eclectic combination within the narrative, and even the inclusion of all these phenomena within the narrative appears as a new cinematic method (for these features the film received the grand prize at Cannes Film Festival in 1990). Time of story of *Wild at Heart* seems the present time, but most of the images and phenomena are taken from the American Hollywood cinema products of the 1950s and 1960s, just as in *Blue Velvet*. Along with cars, music and dialogues and 'rock and roll' soundtrack, Lynch skilfully uses individual rebel icons of the 1950s and 1960s, such as Marlon Brando, James Dean, and Elvis Presley. Past and present are intertwined in the film.

As in all other Lynch films, the car brands and car races used in the film refer to the 1950s and the "rebellious boy" of this era, James Dean's *Rebel Without a Cause* (1955), reminiscent of Brando's *The Fugitive Kind* (1960). The Brando of the *Fugitive Kind* and the Cage of the *Wild at Heart* (Sailor) converge in the same narrative. The rebellious tone of 'rock and roll' music, evoking the 1950s and 1960s, mixes with the flow of the film narrative.

⁶ In this context, Jameson's (1991: 7-11) famous passage where he compares Van Gogh's "A Pair of Shoes" with Warhol's "Diamond Dust Shoes" is highly instructive. Jameson takes Van Gogh's painting as a reflection of the great labour that can penetrate the world. The world as it is experienced and experienced is in front of us in a lively way in the painting. Colour and the space in which they are perceived are vivid, wide and spacious, objects are inextricably intertwined with the space in which they are inseparably embodied. On the other hand, in Warhol's painting, as Ortega Y Gasset (1972: 12) emphasizes in a different context, he reflects the world not as the artist lives, experiences, but as he observes, by objectifying and thus, by taking art away from the human, imprisons it in the world of objects: The objects in any painting do not belong to us, they do not exist in a necessary relationship with our world, on the contrary, they acquire the character of an existence in their own right. In this regard, if Van Gogh's "A Pair of Shoes" belong to the real nature and ourselves and in this sense turn into a protest of reified cultural lifestyles, Warhol's "Diamond Dust Shoes" is a reflection of our second nature, the artificial culture of the period we live in. Warhol's belongs to the reified nature of the culture, which has filled the gaps by the rationality of the system, late capitalist system. While one (Van Gogh's) belongs to the world of a single peasant and, in this context, opens itself to the utopian realm of sensations, the other (Warhol's) is about shoes hanging in a void, open to everyone, without depth, as if popping out of shop windows.

The dialogues also reflect this mix: especially the clichéd words in which Lulu expresses her support for her rebellious and angry lover (Sailor) in fight scenes. The film represents the decades' rebellious and anarchist attitude of the romantic rebellious hero identified with Marlon Brando and James Dean.

While *Wild at Heart* brings back the 1950s and 1960s with *pastiche* it makes constant shifts between genres (from the Western tradition to the adventure and horror film), as in *Blue Velvet*. In addition, the film is a pastiche of such films as it uses all the elements of the classic American road movie tradition. The Hollywood classic that started the American road movie tradition is Victor Fleming's *Wizard of Oz*. This first American road movie had a huge impact on the entire Lynch cinema as well. In one scene of *Wild at Heart*, for instance, Lula tells her lover Sailor that her favourite movie is the *Wizard of Oz*. In yet another scene, when she makes love to Sailor, Lula says she feels in the "Rainbow Land" set in *The Wizard of Oz*.

Lynch uses the narrative structure of *Wizard of Oz* as a cliché in all his films. Just like in the *Wizard of Oz*, there are difficult conditions in life, where two lovers who love each other madly and try to get them out of their way. However, this love of two hot and rebellious teenagers will win despite all the difficulties and obstacles. Just like in the *Wizard of Oz*, he defeats the evil witch he encounters in the rainbow land where he goes to find Toto, the little Dorothy dog, with the help of the good-hearted wizard and finally reaches the Essence Wizard: True love always wins. The Wicked Witch of *Wizard of Oz* is Lula's mother, Marietta, in *Wild at Heart*.

The similarity between the two films is not only at the level of representation, but also at the cinematic level: Lula's mother, Marietta, has a typical sorceress attitude towards love, she hates it and realizes the horror of her situation when she comes across her mirror. In the same scene, Marietta is seen wearing witch shoes. I have already noted that the pastiche is not only a multiplicity of styles in use, but also displaced histories. In such films that use pastiche extensively, the sense of history loses its depth. Every detail of different times no longer appeals to us through the spirits of their times. Other tenses are combined on the same narrative. Therefore, such films also transform the sense of continuity. This combination of facts about different times and places with an eclectic attitude in narratives lies a state of insecurity in the social sphere. This kind of eclectic style, in the final analysis, is both an expression of this state of insecurity and an attempt to overcome it. As Denzin (1992: 232) stresses, the postmodern view looks at the future with dread and sees only technology, sexual violence, degenerated universal political systems. To overcome this situation, it tries to find new safe spaces on the frontiers of fantasy and nostalgia. Dreams are basic methods in this respect developed against the present.

Exposing the entire narrative as a pastiche, treating the past with a looting logic, is an indirect expression, an indirect method of wanting to transcend the daily social reality, the tragic social reality that no longer allows play, in the cinematic field. This style, this orientation, shows that the "American Dream" is also shattered. In the midst of this collapse and disappointment, a compensation method is tried to be developed by taking shelter in the lost reality of the 1950s, small-town nostalgia, and the ideology of the American middle class that has not yet been dismantled.

On the other hand, it is possible to read such films as "dual symptoms", as Jameson (1991) points out throughout his seminal work. This type of films that have an intense intertextual structure have *pastiche*. They represent the collective unconscious that tries to define its own present, and at the same time reflects the failure of this attempt and is therefore confined to the reassembly of various stereotypes of the past.

These films have a dual feature: They are affirmative because they exhibit the general state of today's reality, its Kafkaesque appearance, and they are negative in terms of the styles they develop and the methods they use to represent it. This dual characteristic eventually exhausts its own content and so-called critical perspectives. At this point it might be better to analyse parody, an important element of the modernist narrative, and examine it within the context of an important critical question: why it has become impossible in the present?

Jameson stresses (1998: 4) that although pastiche and parody are two terms that are often used interchangeably, there is an important difference between the two. Jameson (1998, p.4) emphasizes that this difference is related to our current times that devalue parody and give rise of the pastiche. In other words, where pastiche appears, parody has become impossible today. At this point two questions arise: in what ways do

both concepts complement each other if any and at what points do they differ from each other? Why does the pastiche obscure parody in all areas of art today and invalidate it?

Jameson (1998: 4) defines pastiche and parody as “imitation or, better still, the mimicry of other styles and particularly of the mannerisms and stylistic twitches of other styles.” The two concepts necessarily require a previously constructed written or visual text. However, in parody, the previous text can be spread over the whole work, or it can be positioned partially. But the coherence and continuity in the content always preserves itself in the resulting text. Nevertheless, in pastiche, this orientation remains only at the level of imitation/adaptation. Pastiche is applied by melting different discourse-product passages within the texture of the form/content of the main text. However, in the parody, the previous text is taken as a starting point; the previous text parodied in the new text allows it to give a different textual framework to the final, finished text.

Parody, one of the important narrative forms of the modern period, requires separate narratives and a personality trait that can give these narratives a different frame. The parodies of the modern period have a unique appearance, both in the context of the parodied text and in the context of the parody itself. Although each parody parodied the previous texts, the new text still presents with a unique appearance. It is also the authors of these texts that provide this distinctness, this uniqueness. Jameson’s (1998: 2) idiosyncratic abstractions of Wallace Stevens; He exemplifies the unique styles of philosophers like Heidegger or Sartre, or musicians like Mahler or Prokofiev. These examples are monuments of uniqueness and distinctness in their form and therefore cannot be imitated. If any new text is to parody the style of any of these examples, it must remain true to the spirit of the old text and transform it into a new form, a new narrative structure. Because a strong personality trait that permeates the text appears in all major modernist texts. The parody has to deal with the reflections of this powerful personality in the text:

The general effect parody is -whether in sympathy or with malice- to cast ridicule on the private nature of these stylistic mannerisms and their excessiveness and eccentricity with respect to the way people normally speak or write. So there remains some where behind all parody the feeling that there is a linguistic norm in contrast to which the styles of the great modernists can be mocked. (Jameson, 1998: 4).

The modernist parody has undergone a transformation in the historical process with the excessive fragmentation of societies and the emergence of jargons of certain special language norms within this fragmented structure. The individual confines himself to the domain of these particular language norms and jargons in an extremely fragmented and divided social reality. In this process of division and limitation, the individual can no longer develop a special sense of personality, and the result of this is reflected in art. Perception cannot produce a narrative that exists in a continuous relationship with each other because of social division and the fragmented self. A new trend begins where images of unrelated moments and spaces are brought to the fore: Pastiche. Parody becomes impossible and gives way to pastiche, with the emergence of social division and a fragmented self (Jameson, 1998: 5). The pastiche exhausts the humorous meaning and critical power of the parody; it reduces art to a linguistic mask, to speaking in a dead language.

When one examines the appearances of pastiche in cinema, one needs to state that neither *Blue Velvet* and *Wild at Heart*, nor *Pulp Fiction* will not be a parody in the narrow sense of the term. Such films do not treat the texts they refer to as a requirement of a new narrative opposition, a ridiculous (parody) counter-position. Only certain images from previous films are taken and dissolved into the new text. As a result of such a style, for example, dreams and images of dreams can appear as elements of an emptied narrative. The method used in *Blue Velvet* can be an explanatory example in this respect. At the end of the movie, when we see Jeffrey awaken from the dream, we realize that the whole narrative is actually a dream (I mentioned above that this method used at the end of the film originates from the *Wizard of Oz*). This kind of ending takes us into the realm of the director’s ideological message. It traps us in a happy time dime by distracting us from the problems of the real world, from its tragic appearance. This is indirectly an ideological message about how reliable the real moment we live in. The dream here points to the recognition of the value as well as the reliability of real life. However, this was a method used for the negation and cancellation of reality, even in the most surrealistic modernist forms

of cinema, for example, in Bunuel and Bergman cinemas. In such products of postmodern cinema, dreams and related images are separated from the present and presented as absolute solutions in the face of the present, its inexplicable horror. However, in modernist cinema, for example, in *Le Charme Discret de la Bourgeoisie* - The Secret Charm of the Bourgeoisie, *Persona* (1966), *The Mirror* the fragmentation of the ego into reality, and within this process of fragmentation, nevertheless, keeping the memory alive. It is a question of subordinating the past to the present, being opposed to the present. While one faces the horrors of the present, the other takes refuge in the past in the face of the horror of the historical moment and tries to find safe spaces there. This is the moment when a "special pastiche", nostalgia, arises. But this concept is the subject of another work.

CONCLUSION

All the theoretical discussions, films, works of art that I refer to and examine in a critical perspective in this study show that some fundamental breaks have literally occurred in the world we live in. Today's world and its aesthetics can no longer produce original works as it once did. The creators of the 'grand texts', 'great works' of the past are no longer in question in the times we live in. Present day creators are people who have to act from previous texts (visual, literary, verbal) under the oppressive gears of the capitalist market relations. Today's world does not offer them utopias to follow as it once did. Instead, it leaves an aesthetic and theoretical space where the old is plundered, transformed, melted into other texts and aesthetic orientations. Postmodernism, where this field is justified and presented as if it is the only valid field, has taken up almost everywhere, from literature to cinema, painting and politics.

Today, without a doubt, the modernism-postmodernism debate seems to have slowed down in theory (compared to the 1980s and 1990s). However, this does not mean that the prevalence of postmodern aesthetics has decreased. On the contrary, we are faced with an aesthetic-art production which becomes more widespread. At present, in cinema, for instance, narratives built on the past are becoming more popular, scenes that were once unthinkable to be presented are brought to the most extreme limits. The aim, certainly, is to shock the audience and increase the box office success by producing unconventional narratives. In this context, this aesthetic is articulated with capitalism, late capitalism indeed, much more strongly than Jameson once expressed. These aesthetic tendencies cannot be understood without examining capitalist relations. Aesthetic production articulated with the market leads to the emergence of forms that eliminate their own reason for existence. The prominence of the spacing of the texts, these morbid desires for the past, for the 'good old days', the aimless intertwining of the narratives, and the fact that this is done in a reckoning with modern ideals is the result of the exhaustion of forms of the artistic field articulated with the market.

In our current times, culture, society, and the mental and subconscious world of man have been reduced to the time between windows that we open on the computer screen. Perception, sense of continuity, chronological flow, images of the past, future and present, and the construction of thought on such a perception is no longer possible today. This kind of imagination can only show a distorted world of perception and justify it. Postmodern texts, postmodern films, literary works, advertisements, in short, all postmodern aesthetics is the reflection of such a world.

In all the great examples of modernist cinema, in *Persona*, *Hiroshima Mon Amour* (1959), *the Discreet Charm of the Bourgeoisie*, the past becomes a form of coherent flow by being obliged to the present. The present is negated by the experience of the past; therefore, the area that the characters can develop against the problems of the present is also hidden in the past and in this respect must be found by the main characters.

On the other hand, in postmodern cinema, it takes the quality of a means of taking refuge in the past; it turns into a refuge from the present, from the problems of the present to the happy days of the past. Thus, while one faces the horror of the present, the other seeks refuge in the past within an intertextual structure in the face of this horror and tries to find safe spaces there. Undoubtedly, this kind of schizophrenic perception or sense of seeking is not unique to recent films. In modernist cinema, there are films that process these feelings and reflect them to their characters. Here, as I have discussed above, the distinction emerges in the way the past is handled, as opposed to the quality of the present, which is often presented in a terrifying frame.

Intertextuality and pastiche imposed as the only valid form is literally the consequence of the exhausted forms (inevitable result of the articulation to the capitalist market relations), the impossibility of parody, the declaration of the death of the author. Death of author is not just a definition related to the death of the subject. In fact, it is related to how people transform at the present day of history. Today, the inner world of man is fragmented due to the determining effects of the socio-political system. One can see examples of this fragmentation especially in arts; they become visible, observable in cinema.

This fragmentation, which has become evident since the 1960s, manifests differently in modern cinema. Even while reflecting the tragic situation of the individual, the attitude developed in modern cinema still bears the traces of its author-director. This attitude is that of the modernist director's own inner world: his own world, whose disintegration is being completed. With the disintegration of the uniqueness of the inner world of the subject, the author-director who insists on his own world and has a clear idea of what s/he is going to tell leaves his place to the directors who make new versions based on old forms, stories, films, and old genres. Here, we come across postmodern directors and their films, in which the old is blessed and "looted" models are presented in new packaging. In this context, when one looks at the structure of these films, the first thing one encounters is their intertextual structure. The idea of intertextuality is a phenomenon that includes parody, pastiche, and bricolage. This fact appears in postmodern cinema, especially with the impossibility of parody and the rise of pastiche. Here, in this cinema, or more accurately, in postmodern films, one has a structure that invalidates the other. While parody transcends the previous text, pastiche invalidates it. The plundering of the old, old forms, old texts become possible with the dominance of pastiche. The aesthetics created by this situation in postmodern films is a highly controversial art. This is a distorted art, a collection of aesthetic tendencies that must be overcome.

REFERENCES

- Adorno, T. W. (1984). "The Essay as Form". *New German Critique*. 32 (Spring-Summer), 151-171.
- Bakhtin, M. (1999). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Trans. and Ed. by Caryl Emerson. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, M. (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. Trans. by Vern W. McGee. Austin: University of Texas Press.
- Barthes, R. (1990). *S/Z*. Trans. by Richard Miller. Oxford: Basil Blackwell.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulations*. Trans. by Sheila Faria Glaser. Michigan: University of Michigan Press.
- Cervantes, M. de (2003). *The Ingenious Hidalgo: Don Quixote*. Trans. by John Rutherford. London: Penguin Books.
- Connor, S. (1997). *Postmodernist Culture: An Introduction to Theories of the Contemporary*. Cambridge, Oxford: Blackwell.
- Denzin, N. K. (1992). "Blue Velvet: Postmodern Contradictions", *The Postmodern Reader*. Ed. Charles Jencks. London and New York: Academy Editions.
- Gasset, O. Y. (1972). *The Dehumanization of Art—And Other Essays on Art, Culture, and Literature*. Trans. : Helene Weyl, 2nd Edition, New Jersey: Princeton University Press.
- Gibson, W. (1993). *Neuromancer*. London: Harper Collins Publisher.
- Harvey, D. (1992). *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into Origins of Cultural Change*. Cambridge, Oxford: Blackwell.
- Hassan, I. (1983). *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*. 2nd Ed. Wisconsin and London: The University of Wisconsin Press.
- Jameson, F. (1998). *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern 1983-1998*. London, New York: Verso.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Jameson, F. (1974). *The Prison-House of Language: A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*. New Jersey: Princeton University Press.

- Kristeva, J. (1981). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Arts*. Translated by: Thomas Gora, Alice Jardine and Leon S. Roudiez. Oxford: Blackwell.
- Lytard, J. F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Mandel, E. (1980). *Late Capitalism*. Trans. by Joris De Bres. London: Verso.
- Orr, John (1993). *Cinema and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Youngblood, D. J. (1996). "Andrei Rublev: The Medieval Epic as Post-Utopian History". *The Persistence of History*. Ed.: Vivian Sobchack., London: Routledge.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.06.2021 ✓Accepted/Kabul:26.09.2021

DOI:10.30794/pausbed.953979

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sarıca, Ö., Avcı, M. A. ve Ceylan, R. (2022). "İşsizlik Oranı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği ", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 275-289.

İŞSİZLİK ORANI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ömer SARICA *, Muhammet Ali AVCI **, Reşat CEYLAN ***

Öz

Bu çalışmada Okun Yasasının geçerliliği Türkiye için ele alınmış ve ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki asimetrik ilişki incelenmiştir. Çalışmada Okun Yasasındaki asimetrimin analiz edilmesinin önemli olduğu düşünülmüş ve bu nedenle Türkiye ekonomisindeki çıktı açıklarının işsizlik oranı üzerindeki etkisi 2005-2020 dönemi için NARDL yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre Türkiye için Okun Yasasının geçerli olduğu tespit edilmiş ve ekonomik büyüme ile işsizlik arasında kısa dönemde asimetrik, uzun dönemde ise simetrik bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, İşsizlik, Okun Yasası, Asimetri, NARDL.*

THE ANALYSIS OF THE ASYMMETRIC RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND UNEMPLOYMENT: THE CASE OF TURKEY

Abstract

This study examined the validity of Okun's Law for Turkey and the asymmetrical relationship between unemployment and economic growth. In this study, it was thought that it was important to analyze the asymmetry in the Okun's Law, therefore the impact on unemployment rate of the output gap in Turkish economy has been investigated using the NARDL method for the 2005-2020 period. The findings of the study have shown that Okun's law is valid for Turkey and relation between unemployment and economic growth is asymmetric in the short term, but it is symmetrical in the long term.

Keywords: *Economic Growth, Unemployment, Okun's Law, Asymmetry, NARDL.*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: osarica09@posta.pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7033-2738>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: maliavci@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-3193-3482>)

***Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: rceylan@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-3727-6644>)

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve işsizlik olguları, iktisat biliminin ele aldığı temel çalışma alanlarının başında gelmektedir. Toplam mal ve hizmet artışı olarak ifade edilen ekonomik büyüme ülkelerin kalkınmasında büyük bir öneme sahiptir. Tüm ekonomilerde ekonomik büyümeyi sağlamak, işsizliği azaltmak ve toplumun refahını artırmak, varılmak istenilen temel hedeflerdendir. Ekonomik büyüme, ekonomilerdeki geliri yükselten, genel olarak işsizliği düşüren ve toplumun refahını artıran en önemli ekonomik kavram olup, hükümetlerin öncelikle varmak istedikleri hedefler arasında yer almaktadır (Uslu, 2020:102). İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranı olarak ifade edilen işsizlik oranının yüksek olduğu bir ekonomide birçok sosyal ve ekonomik sorunla karşılaşmaktadır. İstihdamın artırılarak işsizliğin azaltılması hükümetlerin işsizliğin sebep olduğu sosyal ve ekonomik sorunların önlenmesinde alması gereken tedbirlerin başında gelmektedir.

Günümüz dünyasında zengin ülkeler ile fakir ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının gittikçe açılması büyüme ve kalkınma konularına olan ilgiyi artırmaktadır (Taban, 2010:1). Ekonomik büyüme ve işsizlik olguları hem politika yapıcılar hem de iktisatçılar tarafından sıklıkla birlikte ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki incelendiğinde ters yönlü bir etkinin varlığı beklenmektedir. Buna sebep olarak ekonomik büyümenin yatırımları arttıracak beklentisi gösterilebilir. Yatırım artışı istihdamı artıracak ve böylelikle işsizlik oranı azalacaktır (Salman ve Kılıç, 2019:306). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda istihdam yaratmayan ekonomik büyüme kavramı da sıklıkla ele alınmaya başlanmıştır. Dünya ekonomisinin son yirmi yılda yaklaşık iki kat büyüklüğe ulaşmasına rağmen işsizlik oranlarında beklenen azalmanın olmaması, ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin zamanla güçsüzleştiğini göstermektedir (Barışık vd., 2010:89).

Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi açıklayan ampirik çalışması ile Okun (1962), iktisat literatürüne Okun Yasası olarak bilinen yasa ile girmiştir. Amerikan ekonomisinin ekonomik büyüme ile işsizlik oranını ele alan Okun, reel büyüme oranının yüksek olduğu dönemlerde işsizlik oranının azaldığını, buna karşın reel büyüme oranının düşük veya eksi olduğu dönemlerde, işsizlik oranının arttığı sonucuna ulaşmıştır (Göçer, 2015:2). Okun Yasası denklemi daha sonra birçok ülke ve bölge için oluşturulmuş ve ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu ilişki Phillips eğrisi ile birleştirildiğinde, toplam arz eğrisini üretir. Dahası, ilişkinin makroekonomik politika için, özellikle optimal veya arzu edilen büyüme oranının belirlenmesinde etkileri vardır. İşsizliğin çıktı artışına bağlı olarak ne derecede değişim gösterdiğini ortaya koyan Okun katsayısının ampirik tahminleri, çıktı açısından işsizliğin maliyetini gösterdiği ölçüde anlamlıdır. Birçok iktisatçı tarafından güçlü bir ampirik tutarlılığı olduğu kabul edilen Okun Yasası sadece sağlam bir ampirik tutarlılık sağladığı için değil, aynı zamanda makroekonomik bir yapı taşı olma özelliği ile de iktisatçıların dikkatini çekmektedir (Silvapulle vd., 2004:354).

Okun Yasasının geçerliliğini analiz etmek amacıyla yapılan çalışmalar, ilişkinin genellikle simetrik olduğunu varsaymaktadır. İlişkinin simetrik olduğu durumda, konjonktürel dalgalanma esnasında oluşan genişleme ve daralma dönemlerindeki reel çıktının işsizlik üzerindeki mutlak etkisinin dönem boyunca aynı olduğu kabul edilmektedir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalarda, ekonominin küçüldüğü dönemlerde reel çıktının işsizliği artırıcı etkisinin, ekonominin büyüdüğü dönemlerde reel çıktının işsizliği azaltıcı etkisi ile benzer ya da aynı olmayabileceği sonucuna ulaşılmaktadır (Ceylan ve Şahin, 2010:158). Asimetriyi ifade eden bu durum Okun Yasası bağlamında yapılacak olan yeni çalışmalara yön vermektedir. Asimetrik işsizlik-çıkıtı ilişkisi, çıktıda değişikliklerin kısa ve uzun dönemde işsizlikte pozitif veya negatif olabilecek asimetrik değişikliklere neden olabileceğine işaret etmektedir (Tang ve Bethencourt, 2017:462).

Çalışmada, ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki asimetrik ilişkinin Türkiye için geçerli olup olmadığı ele alınmakta ve Okun Yasasının Türkiye için geçerliliği test edilmektedir. Ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki asimetrik bir ilişkinin mevcut olup olmadığı, negatif ve pozitif şokların söz konusu değişkenlerin yönünü ve büyüklüklerini ne şekilde değiştirdiği araştırılmaktadır. Bu amaçla Türkiye'nin 2005:1-2020:2 dönemine ait çeyreklik verileri kullanılarak, doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (The Nonlinear Autoregressive Distributed Lag-NARDL) ile tahminler yapılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiye değinilmekte ve asimetri kavramından bahsedilmektedir. İkinci bölümde ise Okun Yasasını oluşturan üç farklı model, Okun Yasası ve asimetri ile dünyada ve Türkiye'de yapılan işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki simetrik ve asimetrik ilişkiyi

inceleyen çalışmalar ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntem açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde veri seti tanıtılmakta ve ampirik uygulama ile sonuçları açıklanmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın bütünü hakkında genel bir değerlendirmede bulunularak sonuçlar ve öneriler paylaşılmaktadır.

2. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR

2. 1. Okun Yasası

Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi iktisat biliminin ele aldığı konuların başında gelmektedir. Bu ilişkiyi ortaya koymak için Okun (1962), 1948-II'den 1960-IV'e kadar olan dönem için ABD ekonomisinin üçer aylık verilerini analiz etmiştir. Çalışması sonucunda reel büyüme ile işsizlik arasında negatif ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Buna göre büyüme oranının yükseldiği dönemlerde işsizlik oranı düşüş göstermektedir. Büyüme oranının düştüğü dönemlerde ise işsizlik oranında artışlar meydana gelmektedir (Yüksel ve Oktar, 2017:325). Okun'un çalışması büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar arasında en bilineni olmuş ve iktisat literatürüne Okun Yasası olarak girmiştir (Eğri, 2018:71). Okun Yasası, makroekonomik politika uygulamalarında, özellikle optimal veya arzu edilen büyüme oranının belirlenmesi ve işsizliğin azaltılması için reçete sunması gibi nedenlerle geniş bir literatürün odak noktası olmuştur (Neifar, 2020:3).

Okun (1962), ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında fark versiyonu, çıktı açığı versiyonu ve uygun eğilim ve esneklik modeli versiyonu olmak üzere üç farklı yöntem kullanmıştır. Bu üç farklı yöntem aşağıda ele alınmıştır.

Fark Modeli

Bu modelde işsizliğin iş üzerindeki etkisi gösterilmektedir. İşsizlik oranında bir dönemden diğerine gerçekleşen değişiklikler, reel çıktıdaki büyüme ile ifade edilmektedir. Fark modeli denklemi aşağıda gösterilmektedir.

$$\Delta U_t = \beta_0 - \beta_1 \Delta Y_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemden yer alan Y_t çıktı düzeyini, U_t işsizlik oranını, β_1 okun katsayısını, β_0 ortalama büyüme oranını yakalayan bir kesişme terimini, ε_t hata terimini ifade etmektedir. β_1 çıktıdaki değişimin işsizliği ne kadar etkilediğini göstermektedir. Okun katsayısının negatif olması çıktıdaki bir artışın işsizliği azalttığı anlamına gelmektedir.

Okun (1962), ABD için yaptığı çalışmasında;

$$U = 0.30 - 0.30Y$$

denklemini elde etmiştir. Buna göre ABD için Okun katsayısı 0.30'dur. Bu katsayı, çıktıda meydana gelecek %1'lik bir artışın işsizlikte %0.30'luk bir azalışı beraberinde getireceğini göstermektedir. Sabit katsayı olan diğer 0.30 ise çıktıda herhangi bir değişim olmadığında bir çeyreklikten diğerine işsizlikte %0.30 artış olacağını ifade etmektedir. Okun tahmin ettiği fark denkleminin eğim katsayısına yaptığı bir düzeltme işlemiyle herhangi bir zamanda işsizlikte meydana gelecek %1'lik bir artışın çıktıda %1/0.3= %3.3'lük bir azalış meydana getireceğini bulmuştur.

Çıktı Açığı Modeli

Okun Yasasını tahmin etmeye yönelik ikinci yaklaşım, potansiyel ve fiili çıktı arasındaki fark ve doğal işsizlik oranı ve fiili işsizlik oranı arasındaki fark ile ilgilidir. Okun Yasasının orijinal versiyonu, fiili ve doğal işsizlik oranı ile fiili çıktı ve potansiyel çıktı arasındaki açığı ele almaktadır (Farole vd., 2017:12). Okun Yasasının çıktı açığı versiyonu literatürde Okun Yasasını tahmin etmek için yaygın olarak kullanılmıştır (Hamia, 2016:241). Çıktı açığı modelinin denklemi, denklem (2)'de gösterilmektedir.

$$Y_t - Y_t^* = -\beta_1(u_t - u_t^*) + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklemden yer alan Y_t mevcut çıktı düzeyini, Y_t^* potansiyel çıktı düzeyini, u_t mevcut işsizlik oranını, u_t^* doğal işsizlik oranını, β_1 okun katsayısını, ε_t ise hata terimini ifade etmektedir.

Okun (1962), ABD için yaptığı çıktı açığı modelinde;

$$U=3.72-0.36(\text{açık})$$

denklemini elde etmiştir. Buna göre Okun katsayısı bu modelde 0.36'dır. Okun bu model için işsizlikte meydana gelecek %1'lik bir artışın potansiyel çıktıda %2.8'lik bir azalış meydana getireceği bulgusuna ulaşmıştır. Okun'un modelde üzerinde durduğu husus ise potansiyel çıktı ile mevcut çıktı arasında fark olmadığında yani açığın 0'a eşit olduğu durumda mevcut işsizliğin %3.72 olduğu ve bu rakamın 4'e çok yakın olduğudur.

Uygun Eğilim ve Esneklik Modeli

Fark ve çıktı açığı modellerinde gerekli olan varsayımlar, bu model için geçerli değildir. Okun, çalışmasının bu bölümünde mevcut ve geçmiş dönem çıktı düzeylerinin şimdiki işsizlik oranını etkileyeceğini savunmuştur. İlk iki modelinde sabit işsizlik oranında çıktı büyümesi trendi varsayımını kullanan Okun (1962), bu modelinde eğilim varsayımını kullanmıştır. Bu hesaplama aşağıda yer almaktadır.

a) Fiili çıktının potansiyel çıktıya oranı (A/P) ile potansiyel düzeyinin (NF) bir parçası olarak istihdam oranı (N=100-U) sabit bir esneklik ilişkisine sahiptir.

$$\frac{N}{N^f} = \left(\frac{A}{P}\right)^a \quad (3)$$

b) Herhangi t zamanında P_0 seviyesinden başlayarak potansiyel çıktının sabit bir büyüme oranı (r) olacaktır.

$$P_t = P_0 (e^{rt}) \quad (4)$$

Bu eşitlikleri yeniden düzenleyerek denklem (3)'ü ve denklem (4)'ü birbirleri yerine ikame ettiğimizde denklem (5) elde edilir.

$$N^t = \frac{A_t^a \cdot N^f}{P_0^a \cdot e^{art}} \quad (5)$$

Denklem (5)'te her iki tarafın doğal logaritması alındığında denklem (6) elde edilir.

$$\ln N^t = \ln \frac{N^f}{P_0^a} + a \ln A_t - (ar)t \quad (6)$$

Okun, bu denklemin farklı zaman aralıkları için tahmin edildiğinde, tahmin edilen katsayının esneklik aralığının 0.35'ten 0.40'a kadar değişim gösterdiğini ve işsizlik oranında meydana gelecek her %1'lik artışa karşılık çıktıda %3'ten daha az bir düşüş olacağını belirtmiştir.

Okun bu üç farklı yöntemi bir araya getirerek yaptığı ağırlıklandırmada çıktı ve işsizlik arasındaki katsayıyı ortalama 3, katsayıların ağırlıklandırılmış ortalamasını 3.2 olarak bulmuştur. Elde edilen potansiyel çıktı düzeyi ise denklem (7)'de gösterilmektedir.

$$P=A[1+0.032(U-4)] \quad (7)$$

Buna göre işsizlik oranı %4 olduğunda, potansiyel çıktı fiili çıktıya eşit olacaktır. Farklı işsizlik oranlarından yola çıkarak potansiyel çıktı elde edilebilir. İşsizlik oranı %5 olduğunda ise tahmin edilen açık, çıktının %3.2'sini oluşturacaktır.

Okun'un bu çalışmasında, işsizlik oranı azalırken büyümeyi emek yoluyla etkileyen çalışma süreleri, kapasite kullanım oranları, verimlilikler ve diğer faktörlerin de eşanlı olarak değiştiğini kabul edilmiştir. İşsizlik sorununun incelenmesinde işgücü, çalışma saatleri, verimlilik konularının ve diğer faktörlerin de ele alınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

2. 2. Okun Yasası ve Asimetri

Yukarıdaki açıklamalarda Okun Yasasını ele aldık ve Okun Yasasının matematiksel gösterimleri ile farklı yaklaşımları inceledik. Bu modeller simetrik bir şekilde sonuç vermektedir. Ancak Okun Yasasının simetrik olmadığı durumlar da mevcuttur. Yakın zamanda yapılan ampirik çalışmalarda reel büyümenin işsizlik üzerindeki etkisinin

genişleme ve daralma dönemlerinde farklı olabileceği bulgusu da elde edilmiştir. Örneğin Harris ve Silverstone (2001), Okun yasasının asimetrik olarak ele alınmasının önemli sonuçlar doğuracağını belirtmiştir (Süzer, 2019:12-13). İstikrarsız işsizlik-çıkıtı ödünleşiminin olası bir açıklaması, bu ilişkiyi şekillendiren asimetrik şokların varlığı olabilir. Bu soruna yanıt olarak akademik ilgi, işsizlik-çıkıtı değiş tokuşunun asimetrik modellemesine kaymaktadır (Tang ve Bethencourt, 2017:464).

Asimetri sözcüğü geçerli bağlamda çeşitli anlamlarla kullanılır, ancak bunların tümü, davranışın bir değişkenin belirli bir değerinin her iki tarafında da farklı olduğu temasında çeşitlenmektedir. Ekonomik konjonktür bağlamında üç asimetri biçiminin varlığından bahsedilebilir ve şu sorulara cevap aranır. Derinlik; durgunluklar, ani yükselişlerin meydana getirdiği artıştan daha fazla azalış meydana getirme eğiliminde mi? Uzunluk; durgunluklar genişlemelerden daha kısa olma eğiliminde mi? Diklik; düşüş, iyileşmeden daha hızlı mı meydana geliyor? şeklindedir (Mayes ve Virén, 2000:9). Mayes, bu tartışmayı daha geniş bir uygulama alanına yayar ve bunu “itibar oluşturmak uzun zaman alır, ancak tek bir kötü hata onu yok edebilir, kaybedilen bir itibarı yeniden inşa etmek, ilk binadan bile daha yavaş olabilir” diyerek özetler.

Çıkıtı-işsizlik ilişkisinde asimetri testi yapmak en az dört nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak asimetri testi, emek ve mal piyasalarındaki davranışı ele alan teoriler arasında ayırım yapılmasına yardımcı olur. İkincisi, eğer bir ülkede okun yasası asimetrik ise kuvvetle muhtemel Phillips ilişkisinin de asimetrik olabileceğini ortaya koyar. Üçüncüsü, çıkıtı ile işsizlik arasındaki ilişkinin asimetrik olduğu bilgisi ülkedeki yapısal politikaların ve istikrar politikalarının oluşumu için de kullanışlı olabilir. Dördüncüsü ise mevcut olduğu zaman Okun Yasasındaki asimetriyi görmezden gelmek tahmin hatalarına yol açabilir (Harris ve Silverstone, 2001:1). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda asimetrinin önemi ve niçin asimetrinin tespitine yönelik analizler yapmanın gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. 3. Dünyada ve Türkiye’de Okun Yasasını Sınayan Ampirik Çalışmalar

Okun Yasasının iktisat literatüründe büyük yankı uyandırmasının ardından ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin varlığının tespit edilmesi, yönünün ve büyüklüğünün belirlenmesi amacıyla birçok çalışma yapılmıştır. Buna neden olarak ekonomik büyümenin ve işsizliğin ülkelerin karşısına her zaman önemli bir sorun olarak çıkması gösterilebilir. Literatür incelendiğinde Okun Yasasını destekleyen çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir (Tüzün vd., 2020:54). Smith (1975), Weber (1995), Moosa (1999) tarafından ABD ekonomisi için yapılan çalışmalarda çıkıtı ve işsizlik arasındaki negatif ilişki olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Gordon (1984) ve Evans (1989) çalışmalarında çıkıtı büyümesinin işsizlik üzerindeki etkisinin Okun’un sonuçları tarafından belirtilenden daha büyük olduğunu ortaya koymuşlardır. Prachowny (1993) ise ABD için yaptığı çalışmada Gordon (1984), Evans (1989) ve Okun (1962) tarafından hesaplanandan daha küçük bir Okun katsayısı olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Prachowny sadece işsizlik oranlarını açıklayıcı değişken olarak ele almamış, modele çalışma süreleri, kapasite kullanımındaki ve verimlilikteki değişkenleri de eklemiştir. Okun’un çalışmasında katsayının yüksek çıkma sebebini, modelde yer verilmeyen değişkenlerin çıkıtı üzerinde anlamlı etkiye sahip olmalarına bağlamıştır. Bu değişkenleri modele dahil etmesi sonucunda Okun’un elde ettiği katsayıdan daha düşük bir katsayı elde etmiştir. Knotek (2007) ise yaptığı çalışmada uzun dönem ABD verilerini incelemiş ve Okun katsayısının zaman içinde önemli ölçüde değiştiği bulgusuna ulaşmıştır. Owyang ve Sekhposyan (2012) ise yaptıkları çalışmada ABD için Okun katsayısının tarihsel performansını büyük ölçüde istikrarsız olduğunu bulmuşlardır.

Okun Yasası sadece ABD için test edilmemiş farklı ülkeler ve bölgeler için de bu model test edilmiştir. Kaufman (1988), altı sanayileşmiş ülkeyi analiz ettiği çalışmasında ülkeler arasında işsizlik oranının döngüsel tepkisinin farklılaştığı bulgusuna ulaşmıştır. Moosa (1997), G7 ülkelerini incelediği çalışmasında Avrupa ve Japonya’da işgücü piyasasının Kuzey Amerika ve Kanada’ya kıyasla katı olmasından dolayı bu ülkelerdeki işgücü piyasasının ekonomik büyümeye daha az duyarlı olduğunu ve Avrupa ve Japonya ekonomilerindeki Okun katsayısının görece düşük olduğunu belirtmiştir. Sögner ve Stiassny (2002), 15 OECD ülkesini inceledikleri çalışmalarında işsizliğin ekonomik büyümeye olan tepkisinin ülkeler bazında farklılık gösterdiğini, yüksek düzeyde korunan iş gücü piyasalarına sahip ülkelerde işsizliğin büyümeye karşı verdiği tepkinin düşük olduğunu ve işsizliğin bu ülkeler için daha kalıcı olduğunu ifade etmiştir. Adanu (2005), Kanada eyaletleri için yaptığı çalışmada iki farklı yöntemle Okun katsayılarını hesaplamış ve birbiri ile tutarlı sonuçlar elde etmiştir. Kanada’da büyük ve daha fazla

sanayileşmiş bölgelerde reel büyümedeki düşüşün yarattığı işsizlik maliyetinin daha fazla olduğunu, denizcilikle geçinen bölgelerde ise bunun daha düşük olduğunu bulmuştur. Villaverde ve Maza (2007), İspanya'nın 17 bölgesi için Okun katsayılarını hesaplamış ve Okun katsayısının bölgeler arasında farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşmıştır. Buna neden olarak bölgesel farklılıkların verimlilik artışı üzerinde etkili olması gösterilmiştir. Zanin ve Marra (2012), Euro bölgesi için yaptıkları çalışmada ise Okun katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olduğunu, zaman ve mekana göre değişiklik gösterdiğini bulmuştur. Myeong vd. (2015), Japonya, Kore, Hong Kong ve Sinagpur için yaptıkları çalışmada çıktı ve işsizlik arasındaki negatif yönlü ilişkinin olduğunu ve Okun katsayılarının zaman içerisinde değişiklik gösterdiğini söylemiştir. Novák ve Darmo (2019), 28 Avrupa Birliği ülkesini analiz ettikleri çalışmada 2001-2014 yılları arasındaki verileri 2008 krizi öncesi ve sonrası için ayrı ayrı değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak kriz sonrası dönemdeki Okun katsayısının daha yüksek olduğu ve işsizliğin gayri safi yurtiçi hasıladaki değişikliklere, kriz öncesi döneme göre daha duyarlı tepki verdiği bulgularına ulaşmışlardır. Gil-Alana vd. (2020), 24 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında işsizlik ve büyüme oranları serilerinin çoğu ülke için bir dereceye kadar uzun süreli hafıza davranışı gösterdiği ve Okun katsayısının istikrarının büyük ölçüde değiştiği bulgularına ulaşmışlardır.

Türkiye için ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaları incelediğimizde ekonomik büyüme ile işsizlik arasında negatif ilişkiyi ortaya koyan çalışmaların fazla olduğu görülmektedir. Yüceol (2006), 1950-2004 dönemi için Türkiye ekonomisini incelediği çalışmada belirli gecikme sonrasında uzun dönemde büyümenin işsizlik üzerinde artan oranda bir etkisinin olduğunu tespit etmiş ve Türkiye ekonomisinde büyüme-işsizlik dinamiklerinin güçlendirilmesi için sanayileşme ve işgücü piyasası politikalarının yeniden yapılandırılması gibi reformalara ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Saraç ve Atabey (2008), 1951-2006 döneminde Türkiye'de ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada ekonomik büyüme ile işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmış ancak bu ilişkinin yeterince kuvvetli olmadığını söylemiştir. Göçer (2015), 2001-2015 yıllarını kapsayan çalışmasında Okun Yasasının Türkiye için geçerli olduğunu ve %4.3'ün üzerindeki her %1'lik büyümenin işsizliği %0.11 oranında düşürdüğü sonucuna varmıştır. Köse (2016) ise 2003-2014 yılları arasında Türkiye ekonomisindeki %1'lik büyümenin işsizliği %0.003 azalttığını ve işsizlikteki %1'lik artışın büyümeyi %0.007 oranında azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Öztürk ve Sezen (2018), 2005 ile 2017 dönemi arasında çeyrek dönemlik veriler kullandıkları çalışmalarında ekonomik büyümenin işsizliği tek yönlü bir nedensellik ilişkisi yoluyla etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Demirgil (2010), ise 1987-2007 dönemi için Okun Yasası'nın Türkiye'de geçerliliğini test ettiği çalışmasında çıktı düzeyinin yükselmesine rağmen işsizlik oranlarının azalmadığını ve iş yaratmayan büyüme sürecinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Arı (2016) da 1980-2014 yılları arasında Türkiye ekonomisini incelediği çalışmasında benzer şekilde ekonomik büyümeden işsizliğe ve işsizlikten ekonomik büyümeye nedenselliğin olmadığı sonucuna varmış, istihdam yaratmayan büyümenin olduğunu söylemiştir.

Yukarıda değinilen çalışmalar ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin ekonominin küçüldüğü ve büyüdüğü dönemlerde aynı ve simetrik olduğu varsayımıyla yapılmıştır. Ancak bu ilişkinin simetrik olmadığını varsayan çalışmalar da mevcuttur. Okun katsayısının asimetric bir etki gösterdiğini ilk ele alanlardan olan Courtney'e (1991) göre okun katsayısı zaman içerisinde farklılık göstermektedir. Okun Yasasının simetrik bir yaklaşımla ele alınmasının, ekonominin küçülme dönemlerindeki işsizlik artışının eksik, ekonominin büyüme dönemlerindeki işsizlik azalışının ise fazla bulunmasına neden olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Süzer, 2019:22). Lee (2000), çalışmasında 16 OECD ülkesinin verilerini 1955-1996 dönemi için fark ve çıktı modeli ile analiz etmiş ve asimetric yapıyı incelemiştir. Okun katsayısının son dönemlere doğru düştüğünü ve AB ülkelerinde katsayıların ABD'ye göre yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. İş gücü esnekliği katı olan Japonya'nın Okun katsayısı ise yüksek bulunmuştur. Mayes ve Virén (2000), AB ve OECD ülkelerinde 1960-1997 dönemi için yaptıkları çalışmalarında Okun Yasası'nda asimetric olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Harris ve Silverstone (2001) ise benzer şekilde 1978-1999 dönemi için yıllık veri ile 7 OECD ülkesinin Okun Yasası'ndaki asimetric ilişkisini incelemiş ve Courtney (1991) ve Mayes ve Viren'in (2000) çalışmalarında bulunduğu işsizlik ve istihdam arasındaki ilişkinin daralma ve genişleme dönemlerinde farklılaştığı sonuçlarını desteklemiştir. Jardin ve Stephan (2012), 1984-2009 arası dönemini 16 Avrupa ülkesi için incelediği çalışmada işsizliğin erken durgunluk aşamalarında (gerileme) ve genişlemeler sırasında çıktıya güçlü bir şekilde yanıt verdiğini, buna karşılık, durgunlukların ortasında ve toparlanma sırasında, çıktının işsizlik üzerindeki etkisi daha zayıf olma eğiliminde olduğunu söyleyerek bu şekildeki bir asimetricin daha önceden Avrupada görülmediğini belirtmişlerdir. Tang ve Bethencourt (2017), Avrupa bölgesindeki asimetric

İşsizlik-çıkıtı dengesini inceledikleri çalışmalarında işgücü piyasalarının kısa sürede döngüsel çıkıtlara hızlı bir şekilde yanıt verdiğini, uzun vadede ise yeni dengeye yönelik ayarlamaların zayıfladığı bulgularına ulaşmışlar ayrıca hükümet harcamaları ve ticaret dengesinin asimetrik işsizlik-çıkıtı ilişkisini etkileyen anahtar faktörler olduğunu söyleyerek devletlerin belirlenen asimetrisi ve asimetri belirleyicilerini dikkate alarak etkili işgücü piyasası reformları gerçekleştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Widarjono (2020) ise Malezya, Filipinler ve Singapur'daki asimetrik Okun Yasasının gücünü incelediği çalışmada asimetrik Okun Yasasının söz konusu tüm ülkelerde mevcut olduğu sonucuna varmış ve pozitif veya negatif uzun vadeli asimetrik Okun Yasasının ülkeler arasında farklılık gösterdiğini söylemiştir.

Türkiye için asimetrik Okun Yasasının incelendiği çalışmalara baktığımızda Türkiye'deki ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisinin, ters yönlü ve asimetrik olduğu görülmektedir. Barışık vd. (2010), Türkiye'nin 1988-2008 dönemlerindeki ekonomik büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi Okun Yasası bağlamında araştırdıkları çalışmalarında Markov rejim değişim modelini kullanmışlardır. Türkiye için elde edilen Okun katsayılarının ekonominin büyüme ve küçülme dönemlerinde aynı olmadığını ve asimetrik bir görünüm sergilediğini belirtmişlerdir. Ceylan vd. (2010), 1950-2007 dönemi için Türkiye'nin Okun Yasasını TAR ve M-TAR modellerini içeren eşbütünlüşme analizi yöntemiyle araştırmışlardır. Buna göre Okun Yasası uzun dönemde doğru sonuçlar vermekte ve asimetrik bir ilişki görünümü sergilemektedir. Akay vd. (2016), Türkiye'nin 1969-2014 dönemi verilerini Markov rejim değişim modelini kullanarak incelediği çalışmalarında işsizlik oranı ile çıkıtı düzeyi arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu, ekonomik büyüme ile işsizlik oranları arasındaki ilişkinin ekonominin daralma döneminde genişleme dönemine göre daha güçlü yani asimetrik olduğunu ortaya koymuşlardır. Aksu ve Başar (2016), 2005-2015 dönemi için Türkiye ekonomisinde hasıladaki artışların işsizlik üzerindeki etkisini ARDL ve NARDL yöntemleri ile analiz gerçekleştirdikleri çalışmalarında çıkıtının işsizlik üzerindeki etkisinin uzun dönemde asimetrik kısa dönemde ise simetrik olduğu sonucuna varmışlardır. Boga (2020), 2000-2019 dönemi Türkiye verilerini incelediği çalışmada Hatemi-J and Irandoust yöntemi ile ekonomik büyüme ile işsizlik arasında tek yönlü asimetrik ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Erkuş vd. (2016) ise 2000-2015 dönemi için Türkiye'nin Okun Yasasını ARDL ve NARDL yöntemlerini kullanarak araştırmışlar ve %4.3'ün üzerindeki her %1'lik büyümenin işsizliği %0.071 oranında azalttığını ancak ekonomik büyüme ile işsizlik arasında kısa ve uzun dönemde asimetrik ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

İşsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi, içinde bulunduğumuz dönemde de incelenmeye devam etmektedir. Bu ilişkinin yönünün ve büyüklüğünün tahmin edilmesi ve simetrik mi asimetrik mi olduğunun belirlenmesi iktisatçılar arasında hala popülerliğini sürdürmektedir. Farklı yöntemler, farklı zaman dilimleri ve ekonomiler için yapılan çalışmalara baktığımızda Okun Yasasının büyük oranda geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Bununla birlikte son yıllarda ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin simetrik mi asimetrik mi olduğunun belirlenmesi de önem kazanmıştır. Literatürde asimetrik ilişkinin varlığını ortaya koyan çalışmaların arttığı görülmektedir.

3. YÖNTEM

3. 1. Eşbütünlüşme Analizi

Bu çalışmada Türkiye'deki ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki, Okun Yasası bağlamında çıkıtı açığı yöntemi kullanılarak ele alınmaktadır. Ekonomilerin maruz kaldıkları konjonktürel dalgalanmalar, çıkıtıyı ve işsizliği doğal oran düzeylerinden kısa dönemde saptırmaktadır. Gerek çıkıtının ve gerekse de işsizliğin doğal düzeylerinden sapma derecesi çıkıtı açığı modeli ile analiz edilebilmektedir. Yukarıdaki bölümlerde de değindiğimiz üzere Okun Yasası ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki kesin bir ilişkiyi öne sürer. Buna göre Okun Yasasını şu şekilde formüle edilebilir:

$$\Delta UN_t = \beta \Delta GDP_t + e_t \quad (8)$$

Denklem (8)'de yer alan ΔUN_t işsizlik oranını, β Okun katsayısını, ΔGDP_t gayri safi yurtiçi hasılayı, e ise hata terimini temsil etmektedir. Uzun dönem işsizlik ve çıkıtı arasındaki ilişki ise şu şekilde gösterilebilir:

$$\Delta UN_t = \pi_0 + \pi_1 UN_{t-1} + \pi_2 GDP_{t-1} + \sum_{i=1}^l \gamma_{1i} \Delta UN_{t-1} + \sum_{i=0}^p \gamma_{2i} \Delta GDP_{t-1} + \mu_t \quad (9)$$

Denklem (9)'da yer alan π_1 ve π_2 uzun dönem katsayıları, γ_{1i} ve γ_{2i} kısa dönem katsayıları l ve p ise optimum gecikmeyi ifade etmektedir. Denklem (9)'u optimum gecikme ile tahim etmek için OLS yöntemi kullanılmaktadır. Optimum gecikme, önemsiz gecikmeyi sırayla düzenleyerek çeşitli bilgi kriterlerine göre (AIC, SBC, gibi) seçilmektedir. ARDL modeli, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi analiz ederken diğer geleneksel eşbütünleşme tekniklerinden farklı olarak, hem küçük örneklerde başarılı sonuçlar üretmekte ve hem de serilerin fark durağan olmaları zorunluluğunu gevşeterek, seviyede veya farkta durağan olan seriler ile çalışma olanağı sunmaktadır. Ayrıca, kısa ve uzun dönem sonuçlarını üretmek katsayıların yorumlanması avantajını da içinde barındırmaktadır. Bu eşbütünleşme, sınır testi yaklaşımı izlenerek test edilmekte ve eşbütünleşme yokluğunun sıfır hipotezi $\pi_1=\pi_2=0$ olarak ifade edilmektedir.

İşsizlik ve çıktı arasındaki uzun vadeli denge ilişkisini temsil eden denklem (8)'deki Okun Yasası simetrik ilişkiyi temsil etmektedir. Denklem (8)'i test etmek için kullanılan doğrusal ARDL modelinde çıktının düşüş ve yükselişlerde işsizliği simetrik bir biçimde etkilediği varsayılmaktadır. Bununla birlikte, mevcut ampirik literatür, işsizlik-çıkıtı değiş tokuşunun simetrik bir model yerine asimetrik olabileceğini bizlere sunmaktadır (Tang ve Bethencourt, 2017:462). Çıktıdaki pozitif ve negatif değişiklikler işsizlik üzerinde farklı bir etkiye sahiptir. İşsizlik ve çıktı arasındaki uzun vadeli asimetrik ilişki, Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen NARDL modelinden hareketle aşağıdaki gibi formüle edilebilmektedir:

$$UN_t = a + p^+ GDP_t^+ + p^- GDP_t^- + e_t \quad (10)$$

GDP_t^+ ve GDP_t^- sırasıyla çıktıdaki pozitif ve negatif değişimin kısmi toplamıdır ve şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$GDP_t^+ = \sum_{i=1}^t \Delta GDP_{t-i}^+ = \sum_{i=1}^t \max(GDP_i, 0) \quad (11)$$

$$GDP_t^- = \sum_{i=1}^t \Delta GDP_{t-i}^- = \sum_{i=1}^t \min(GDP_i, 0) \quad (12)$$

Çıktının işsizlik üzerindeki hem kısa hem de uzun dönem asimetrik etkisini incelemek için doğrusal olmayan bir ARDL (NARDL) modeli uygulanmaktadır. Aşağıdaki denklem, NARDL denklem modelini göstermektedir.

$$\Delta UN_t = \omega_0 + \omega_1 UN_{t-1} + \omega_2^+ GDP_{t-1}^+ + \omega_2^- GDP_{t-1}^- + \sum_{i=1}^l \rho_{1i} \Delta UN_{t-1} + \sum_{i=0}^m \sigma_i^+ \Delta GDP_{t-1}^+ + \sum_{i=0}^n \sigma_i^- \Delta GDP_{t-1}^- + \mu_t \quad (13)$$

Çıktının işsizlik üzerindeki hem kısa hem de uzun dönem asimetrik etkisi NARDL modeli tarafından yakalanabilir. Çıktıdaki yükseliş ve düşüşün işsizlik üzerindeki uzun dönem asimetrik etkileri $\varphi^+ = -\frac{\omega_2^+}{\omega_1}$ ve $\varphi^- = -\frac{\omega_2^-}{\omega_1}$ ile hesaplanmaktadır. Çıktıdaki yükseliş ve düşüşün işsizlik üzerindeki kısa vadeli asimetrik etkileri ise $\pi^+ = \sum_{i=0}^m \sigma_i^+ \Delta GDP_{t-1}^+$ ve $\pi^- = \sum_{i=0}^n \sigma_i^- \Delta GDP_{t-1}^-$ ile ölçülür. Denklem (13)'ü elde etmek için ilk olarak, OLS (EKK) yöntemi uygulanmıştır. Denklem (13)'ün son halini elde etmek için, önemsiz gecikmeyi sırayla bırakarak uygun gecikmeye kadar optimum gecikme ile genelden özele yöntemi uygulanmıştır. İkinci adımda, işsizlik ve çıktı arasındaki uzun dönem ilişkiyi kontrol etmek için eşbütünleşme testi yapılmış ve eşbütünleşmeyi kontrol etmek için sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Eşbütünleşmeyi reddeden sıfır hipotezi $\omega_1 = \omega_2^+ = \omega_2^- = 0$ şeklindedir. Üçüncü aşamada ise çıktının işsizlik üzerindeki uzun dönem asimetrik etkisi ortaya konulmuştur. Çıktının işsizlik üzerindeki uzun dönem asimetrik etkisini reddeden sıfır hipotezi $\varphi^+ = \varphi^-$ şeklindedir. Sıfır hipotezlerinin reddi değişkenler arasında asimetrik ilişkinin var olduğuna işaret etmektedir. Son adımda da işsizliği etkileyen pozitif çıktı (φ^+) ve negatif çıktının (φ^-) uzun dönem asimetrik katsayıları hesaplanmıştır.

4. VERİ SETİ VE AMPİRİK UYGULAMA

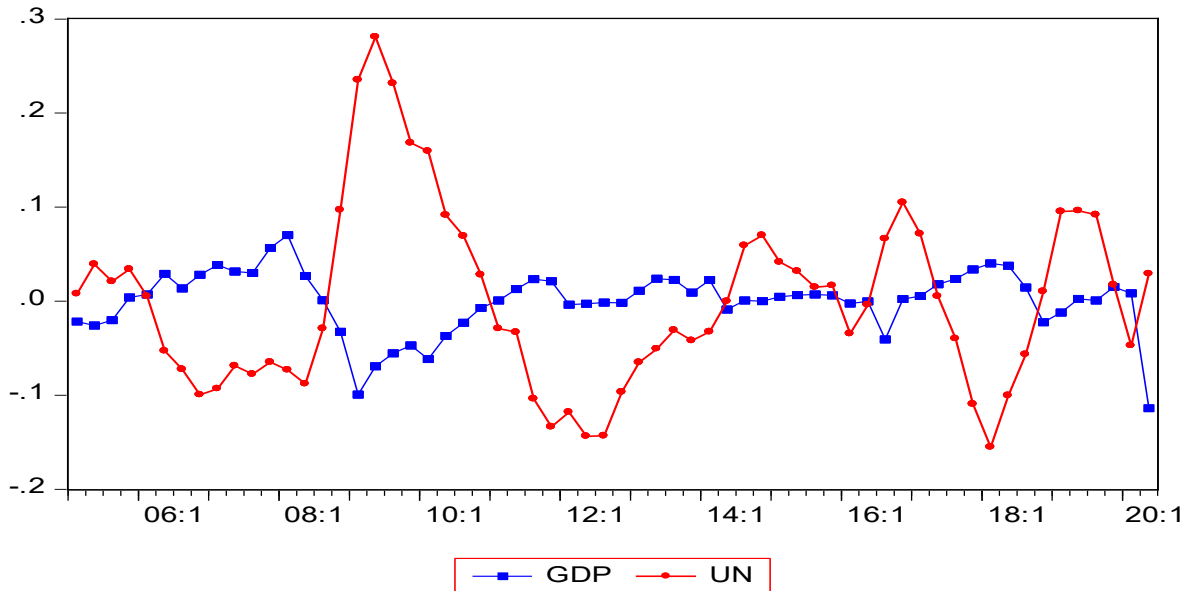
Bu çalışmada, 2005:1-2020:2 dönemine ait çeyreklik çıktı açığı ve işsizlik açığı verileri kullanılmıştır. Bu verileri elde etmek için ilk önce işsizlik ve gayri safi yurtiçi hasıla verilerinin logaritması alınmış, daha sonra logaritması alınan bu veriler Hodrick-Prescott filtresinden geçirilmiştir. Hodrick-Prescott filtresi, zaman serilerini eğilim ve devresel hareket bileşenlerine ayırtırmak için kullanılan bir araç olup bu çalışmada gayri safi yurt içi hasılanın fiili

büyüme oranının, doğal büyüme oranından ve işsizlik oranın da doğal işsizlik oranından sapma derecelerini elde etmek için kullanılmıştır. Böylece konjonktür hareketi boyunca, işsizlik ve büyüme oranlarının doğal değerlerinden sapma derecesinin seyri gözlemlenebilmiştir. İşsizlik ve gayri safi yurtiçi hasıla verileri www.oecd.stat veri tabanından edinilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve grafiksel yorumlamaları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı istatistikler

	GDP	UN
Ortalama	9.15E-13	1.52E-13
Medyan	0.004357	-0.002118
Maksimum	0.070241	0.280798
Minimum	-0.113830	-0.155331
Standart Sapma	0.033019	0.094440
Çarpıklık	-1.172020	0.786210
Basıklık	5.223505	3.572652
Jarque-Bera	26.96611	7.234455
Olasılık	0.000001	0.026857
Toplam	5.67E-11	9.40E-12
Hata Kareleri Toplamı	0.066504	0.544052
Gözlem	62	62

Tablo 1’de yer alan tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında özellikle standart sapmanın, işsizlik oranı için yüksek olması, Türkiye’de işsizlik oranının ele alınan dönemde istikrarsız bir görünüme sahip olduğu yönündeki kuşkuları güçlendirmektedir. Ekonomik büyüme süreci ise nispeten daha istikrarlı (işsizlik oranına göre) görünmektedir. Tanımlayıcı istatistikler analizde kullanılacak olan NARDL modeline uygundur.



Şekil 1: Yıllara göre çıktı açığı ve işsizlik açığı

Şekil 1 incelendiğinde ekonomik büyüme oranı ile işsizlik oranı arasındaki negatif ilişki göze çarpmaktadır. Ayrıca işsizlik oranının değişkenliği büyüme oranından daha fazladır. Bunun yanında konjonktürel dalgalanmalar açısından şekil incelendiğinde, işsizlik oranındaki karşı-döngüsellik davranışı (GSYİH’nin aksi yönde hareket) açıkça görülmektedir.

Analize geçmeden önce, modelde kullanılan değişkenlere ait birim kök test sonuçlarını ele almamız gerekir. Burada ADF doğrusal birim kök testi ve Zivot-Andrews (1992) tek yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Zivot-Andrews tek yapısal kırılmalı birim kök testinde içsel olarak yapısal kırılma tarihi belirlenmekte ve serilerin durağanlık özellikleri ortaya konmaktadır. Tablo 2’de birim kök testi sonuçları yer almaktadır. İncelenen dönemde Türkiye ekonomisinin birçok şoka maruz kalmış olması işsizlik oranı ve büyüme serilerinde yapısal kırılma yaratmış olabilir. Bu nedenle analizde Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testinin kullanılması faydalı olabilir. Birim kök test sonuçları her iki değişkenin de fark durağan olduklarını (I(1)), ayrıca Z-A birim kök testinde işsizlik oranı açığının 2010 yılının ikinci çeyreğinde, çıktı açığının ise 2009 yılının ikinci çeyreğinde yapısal kırılmaya uğradığını ortaya koymaktadır. Bu tarihlerin 2008 küresel krizinin Türkiye’ye yansımalarının belirgin hale geldiği dönemlere denk gelmesi dikkat çekicidir.

Tablo 2: Birim kök testi sonuçları

Değişkenler	ADF-Test istatistiği	Z-A Test istatistiği	Karar
U	-1.7438	-3.5735	
ΔU	-4.6689***	-5.1640*** (2010:2)	I(1)
GDP	-2,1928	-2.6501	
ΔGDP	-5.4244***	-5.9004*** (2009:2)	I(1)
%5 Kritik Değer	-2.9108	-4.93	

Tablo 3’te NARDL tahmin sonuçları verilmektedir. Bu sonuçlardan hareketle kısa ve uzun dönem katsayıları elde edilmektedir. NARDL tahmini yapılırken uygun gecikme uzunlukları için AIC (Akaike Bilgi kriteri) kullanılmıştır. Bu kritere göre, tahmin edilen model NARDL (3,2,3) şeklindedir.

Tablo 3: NARDL testi sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-testi değeri	Olasılık Değeri
Sabit terim	0.003081	0.011891	0.259123	0.7966
UN_{t-1}	-0.323373	0.080766	-4.003796	0.0002
GDP_{t-1}^+	-0.459357	0.248571	-1.847993	0.0706
GDP_{t-1}^-	-0.456409	0.247076	-1.847244	0.0708
ΔUN_{t-1}	0.340048	0.102474	3.318378	0.0017
ΔGDP_t^-	-1.067472	0.184384	-5.789405	0.0000
ΔGDP_{t-1}^-	-0.807979	0.367330	-2.199600	0.0326
ΔUN_{t-3}	0.205954	0.103938	1.981503	0.0532
ΔGDP_{t-2}^+	-0.908410	0.455488	-1.994366	0.0517
ECT_{t-1}	-0.188300	0.030700	6.119000	0.0000
\bar{R}^2	0.683415	S.D. dependent var		0.049026
S.E. of regression	0.027585	Akaike info criterion		-4.201388
Sum squared resid	0.037285	Schwarz criterion		-3.881664
Log likelihood	130.8403	Hannan-Quinn criter.		-4.076849
F-statistic	16.38078	Durbin-Watson stat		1.950521
Prob(F-statistic)	0.000000			

NARDL Sonuçları analiz edilirken önce ele alınan değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi olup olmadığına bakılır. Buna göre yapılan analizde F-PSS istatistiği 7.0291 bulunmuş olup bu değer %5 anlamlılık düzeyi için üst sınır olan 5.73’ten büyüktür. Dolayısıyla çıktı açığı ile işsizlik açığı arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi vardır. Bu sonuç iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini gösterir. Tablo 4’te eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Eşbütünlük testi sonuçları

Fonksiyon	İstatistiği	Alt Sınır (%5)	Üst Sınır (%5)	Karar
UN=f(GDP)	7.0291**	4.94	5.73	Eşbütünlük var.

Not: Kritik değerler için Pesaran ve diğ. (2001)'den alınmaktadır. Ayrıca analizde Banerjee ve diğ. (1998) tarafından geliştirilen t-BDM istatistiği de -4.003 hesaplanmış ve bu değer de %5 için kritik t-değeri olan -3.78'den mutlak değer olarak büyüktür.

Elde edilen uzun dönemli ilişkinin asimetrik olup olmadığını anlamak için çıktı açığındaki pozitif ve negatif şokların uzun dönem katsayılarının eşit olup olmadığına bakılır. Bunun için Wald-F testi yapılmış olup Tablo 5'te sonuçları yer almaktadır. Uzun dönem asimetriyi () ifade eden Wald-F test istatistiği 0,0086 iken kısa dönem asimetriyi () ifade eden Wald- F istatistiği 3,1707 olarak bulunmuştur. Buna göre değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki asimetrik değildir ancak değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki asimetrik (%10 anlamlılık seviyesinde). Çıktı açığındaki artışlar (genişleme) ile çıktı açığındaki azalışlar (resesyon), uzun dönemde istatistiksel olarak birbirinden farklı değildir fakat kısa dönemde bu katsayılar birbirinden farklıdır. Uzun dönem çıktı açığındaki artış ve azalışları ifade eden katsayılar anlamlıdır. Kısa ve uzun dönemde asimetrik ilişkiler ile değişkenlere ait katsayıları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tabloya göre, uzun dönemde çıktı açığındaki %1 artış, işsizlik oranında %1.42 azalışa neden olurken, çıktı açığındaki %1 azalış ise işsizlik oranında %1.41 artış yaratmaktadır. Uzun dönem katsayılar pozitif ve negatif şoklar için istatistiksel olarak birbirinden farklı değildir (Uzun dönemde katsayıların simetrik olduğunu ifade eden boş hipotez red edilememiştir). O halde asimetrik ilişki yoktur. Kısa dönem sonuçlarına bakılırsa; çıktı açığındaki artış ve azalışlar için asimetri söz konusudur (Kısa dönemde katsayıların simetrik olduğunu ifade eden boş hipotez red edilmiştir). Wald-F test istatistik değeri, 3,1707 olarak elde edilmekte ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmaktadır. Kısa dönem için çıktı açığındaki pozitif şokun katsayısı -0.91 olup %5 anlamlılık düzeyindedir.

Tablo 5: Wald testi sonuçları

	Katsayı Değeri	t-istatistiği	F-istatistiği
LR _{W-GDP}	-0.0091	-0.0928	0,0086
SR _{W-GDP}	-0.9670	-1.7806*	3,1707*
GDP ⁺	-1.4205	-2.6636**	7,0649**
GDP ⁻	-1.4114	-2.6782**	7,1728**
ΔGDP ⁺	-0.9084	-1.9943**	3,9777**
ΔGDP ⁻	-1.8754	-4.9455***	24,4586***

Çıktı açığındaki negatif şokun katsayısı ise -1.87 olup %1 anlamlılık düzeyindedir. Yani, çıktı açığı %1 artarsa, işsizlik oranı %0.91 azalırken, çıktı açığı %1 azalırsa işsizlik oranı %1.87 oranında artmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye ekonomisinde kısa dönemde yaşanan konjonktürel dalgalanmaların canlanma döneminin daralma dönemine göre daha yumuşak olduğunu gösterir. Diğer taraftan modelde çıktı açığı kaynaklı şokların kısa dönemde ne kadarının telafi edildiğini gösteren hata düzeltme katsayısı -0.1883 olarak hesaplanmaktadır. Bu katsayının anlamlı olması modelde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ve çıktı açığındaki dalgalanmaların işsizlik açığı üzerindeki etkilerinin bir çeyreklik dönemde yaklaşık %19'luk bir kısmının giderildiğini ve dengeye dönüşün 5 dönem sürdüğünü göstermektedir.

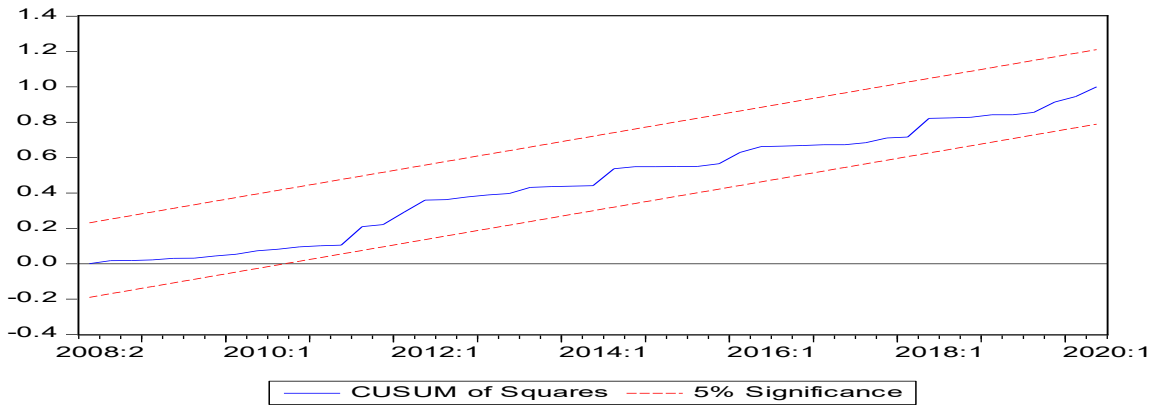
Model kurma hatalarının olup olmadığını ve tahmin yönteminin varsayımlarının ihlal edilip edilmediğinin tespiti için Ramsey-Reset ve Cusum-Q testleri yapılmış oto korelasyon ile değişen varyans incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır. Buna göre kurulan modelde oto korelasyon ve değişen varyans mevcut olmayıp

bağımsız değişkende problem yoktur. Modelde tanımlama hatası bulunmamaktadır ve modelin katsayıları %95 güven aralığında istikrarlıdır.

Tablo 6: Modelin istikrarı

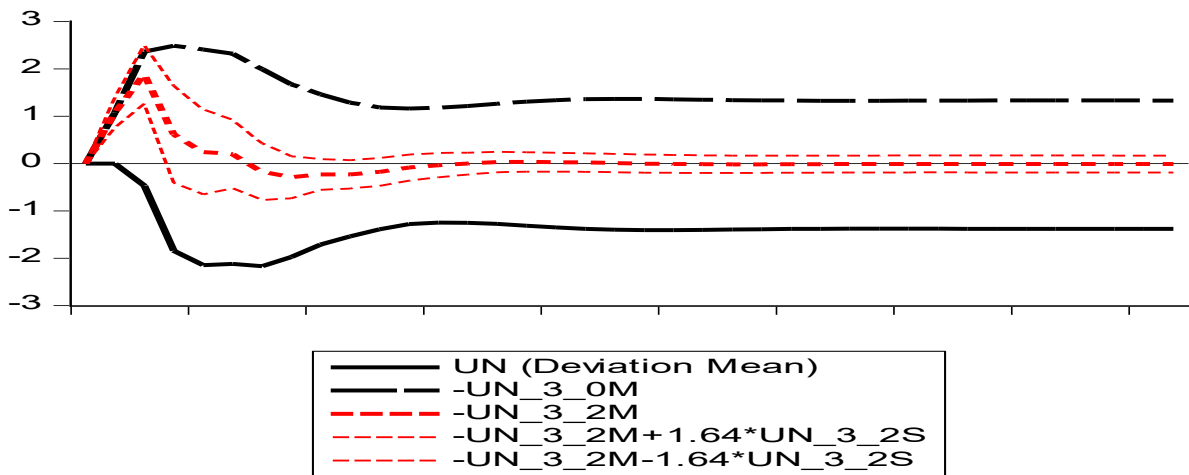
	Sonuç
Oto Korelasyon	0.7923 (YOK)
Değişen Varyans	0.4159 (YOK)
Ramsey-Reset	0.3013 (İSTİKRARLI)
CUSUM-Q	İSTİKRARLI

Şekil 2’de tahmin edilen modelde bulunan parametrelerin istikrarlı olduğu görülmektedir. Tüm bu sonuçlar eşliğinde tahmin edilen modelde herhangi bir ekonometrik problem bulunmadığı söylenebilmektedir.



Şekil 2: Cusum-q grafiği

Son olarak, çıktı açığından kaynaklanan pozitif ve negatif şokların işsizlik oranı üzerindeki uzun dönem etkisinin simetrik olduğunu dinamik çarpan grafiği yolu ile de ortaya koymak mümkündür.



Şekil 3: Çarpan grafiği

Şekil 3, çıktı açığındaki pozitif bir şokun etkisinin yaklaşık 13 çeyrek sürdüğünü, negatif şokun etkisinin ise 12 çeyrek devam ettiğini göstermektedir. Bu sonuçlar uzun dönemde, pozitif ve negatif şokların büyüklük ve sürelerinin birbirine oldukça yakın olduğunu ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiyi sistematik bir şekilde ele alan Okun Yasası çıktıdaki artışların işsizliği azaltacağını çıktıdaki azalışların ise işsizliği artıracaklarını ifade eder. Bu ilişkinin simetrik olduğu ve ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde işsizliği aynı oranda etkileyeceği çalışmanın temel bulgularındandır. Okun Yasasının simetrik olmadığını ve genişleme ve daralma dönemlerinde işsizliği farklı oranlarda etkileyeceğini ifade eden asimetri olgusu Okun Yasasına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu çalışmada Okun Yasasının Türkiye'deki geçerliliği incelenmiş ve 2005-2020 yılları arasındaki dönemde Türkiye'deki çıktı açığının işsizliği ne yönde etkilediği ve bu etkinin asimetrik bir özelliğe sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları, uzun dönemde çıktı açığındaki %1 artışın işsizlik oranında %1.42 azalışa neden olduğunu, çıktı açığındaki %1 azalışın ise işsizlik oranını %1.41 artırdığını ortaya koymaktadır. Uzun dönemde asimetrik ilişki tespit edilememiştir. Kısa dönemde ise çıktı açığındaki %1'lik artışın, işsizlik oranını %0.91 oranında azalttığı ve çıktı açığındaki %1 azalışın işsizlik oranı %1.87 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre kısa dönemde asimetrik ilişkinin varlığından söz edilebilir. Çalışmada ilgili dönemde Okun Yasasının Türkiye için geçerli olduğu ve ekonominin daralma dönemlerinde genişleme dönemlerine göre daha güçlü tepkiler verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre kısa dönemde genişleme dönemlerindeki olumlu beklentinin, daralma dönemlerindeki olumsuz beklentiden görece daha zayıf olduğu söylenebilir. İşverenlerin genişleme dönemlerinde mevcut işçi yapısı ile faaliyetlerini sürdürmeleri ve yeni istihdam yaratmakta çekimser davranmaları, daralma dönemlerinde ise olumsuz beklenti ile mevcut işçi sayısında azalışa daha kolay gitmeleri buna sebep olarak gösterilebilir. Bu bulgular, Türkiye için yapılan çalışmalardan farklı olarak Okun katsayısının daha yüksek çıkma nedeni olarak da düşünülebilir. Tüm bu bilgiler ışığında politika yapıcıların ve karar alıcıların işsizliği, kısa ve uzun dönemde farklı politika uygulamaları ile ele almalarının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Teknolojik gelişmeye açık işgücünün yetiştirilmesi ve beşerî sermaye stokunun artırılması sürdürülebilir büyümeyi sağlayarak işsizlik oranını düşürecek ve işsizlik ile çıktı açığındaki dalgalanmaları azaltacaktır. Bunun yanında kadın istihdamının artırılması, nüfus projeksiyonlarına göre açık iş ve işçi planlamasının eşgüdümlü bir şekilde yapılması, bireysel tasarrufların artırılarak ekonomik büyümeyi sağlayacak kanallara yönlendirilmesi ve bu anlamda finansal okuryazarlığın artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması, potansiyel çıktı ile fiili çıktı arasındaki negatif farkın azaltılmasına yönelik tedbir mekanizmalarının oluşturulması da politika yapıcıların ve karar alıcıların ekonomik büyüme ve işsizliği bütüncül bir yaklaşımla ele almaları açısından kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Adanu, K. (2005). A Cross-Province Comparison Of Okun's Coefficient For Canada. *Applied Economics* , 37(5).
- Akay, H. K., Aklan, N. A., & Çınar, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve İşsizlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1).
- Aksu, H., & Başar, S. (2016). Türkiye Ekonomisinde Hasılanın İşsizlik Üzerindeki Dinamik Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 275-286.
- Arı, A. (2016). Türkiye'deki Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Analizi: Yeni Bir Eşbütünlük Testi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2).
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-correction Mechanism Tests for Cointegration in a Single-equation Framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19, 267-283.
- Barışık, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye'de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı. *Maliye Dergisi*(159), 89.
- Boga, S. (2020). Investigating The Asymmetry Between Economic Growth and Unemployment In Turkey: A Hidden Cointegration Approach. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 7(1), 22-33.
- Ceylan, S., & Şahin, B. Y. (2010). İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Asimetri . *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 158.

- Demirgil, H. (2010). Okun Yasası'nın Türkiye İçin Geçerliliğine Dair Ampirik Bir Çalışma. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Eğri, T. (2018). İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır için Okun Yasası Analizi. *Journal of Yasar University*, 13(49), 71.
- Erkuş, S., Gemrik, S., & Aytemiz, L. (2016). Türkiye'de Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Okun Yasasının Asimetrik Analizi. Uşak: Scientific Cooperation for the Future in the Social Sciences International Conference.
- Evans , G. (1989). Output and Unemployment Dynamics in the United States: 1950-1985 . *Journal of Applied Econometrics*, 4(3).
- Farole, T., Ferro, E., & Gutierrez, V. M. (2017). Job Creation in the Private Sector : An Exploratory Assessment of Patterns and Determinants at the Macro, Sector, and Firm Levels. *Jobs Working Paper*; (5).
- Gil-Alana, L., Skare, M., & Buric, S. B. (2020). Testing Okun's Law. Theoretical And Empirical Considerations Using Fractional Integration. *Applied Economics*, 52(5).
- Gordon, R. (1984). Unemployment and Potential Output in the 1980s. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2.
- Göçer, İ. (2015). Okun Yasası: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 2.
- Hamia, M. A. (2016). Jobless Growth: Empirical Evidences From The Middle East And North Africa Region. *Journal for Labour Market Research*, 49.
- Harris, R., & Silverstone, B. (2001). Testing For Asymmetry İn Okun's Law: A Cross-Country Comparison. *Economics Bulletin*, 5(2), 5.
- Jardin, M., & Stephan, G. (2012). How Okun's law is non-Linear in Europe: A Semi-Parametric Approach. *University of Rennes 1 - CREM*.
- Kaufman, R. (1988). An International Comparison of Okun's Laws. *Journal of Comparative Economics*, 12(2).
- Knotek, E. (2007). How useful is Okun's law? *Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas City*, 92(4).
- Köse, Z. (2016). Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Lee, J. (2000). The Robustness of Okun's Law: Evidence from OECD Countries. *Journal of Macroeconomics*, 22(2).
- Mayes, D., & Virén, M. (2000). Asymmetry and the Problem of Aggregation in the Euro Area. *Bank of Finland Discussion Papers*, 11, 9.
- Moosa, I. (1997). A Cross-Country Comparison of Okun's Coefficient . *Journal of Comparative Economics*, 24(3).
- Moosa, I. (1999). Cyclical Output, Cyclical Unemployment, and Okun's Coefficient a Structural Time Series Approach. *International Review of Economics & Finance*, 8(3).
- Myeong, K. J., Sung, Y., & Jei, Y. S. (2015). An Empirical Test For Okun's Law Using A Smooth Time-Varying Parameter Approach: Evidence From East Asian Countries. *Applied Economics Letters*, 22(10).
- Neifar, M. (2020). Cyclical Output, Cyclical Unemployment, and augmented Okun's Law in MENA zone. *MPRA Paper 98953, University Library of Munich*.
- Novák, M., & Darmo, L. (2019). Okun's Law over the Business Cycle: Does it Change in the EU Countries after the Financial Crisis? *Prague Economic Papers*, 28(2).
- Okun, A. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance. *Proceedings of the Business and Economic Statistics Section of the American Statistical Association*.
- Owyang, M., & Sekhposyan, T. (2012). Okun's Law Over The Business Cycle: Was The Great Recession All That Different? *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 94(5).
- Öztürk, S., & Sezen, S. (2018). Ekonomik Büyüme İle İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(4).
- Prachowny, M. (1993). Okun's Law: Theoretical Foundations and Revised Estimates. *The Review of Economics and Statistics*, 75(2).
- Salman, G., & Kılıç, J. (2019). Türkiye'de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1980-2018 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Uygulama. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 306.

- Saraç, T. B., & Atabey, A. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: 1951-2006. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2).
- Shin, Y., Yu, B., & Nimmo, M. G. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework . *Festschrift in Honor of Peter Schmidt*.
- Silvapulle, P., Moosa, I., & Silvapulle, M. (2004). Asymmetry in Okun’s law. *Canadian Journal of Economics*, 37(2), 354.
- Smith, G. (1975). Okun’s Law Revisited. *Cowles Foundation Discussion Papers*(No:380).
- Sögner, L., & Stiasny, A. (2002). An Analysis on the Structural Stability of Okun’s Law—A Cross-Country Study. *Applied Economics*, 34(14).
- Süzer, D. (2019). Okun Yasası, Asimetri ve İş Çevrimlerinin Analizi: Markov Değişim Modelleri Türkiye Ekonomisinde Büyüme Ve İşsizlik Arasındaki İlişki. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taban, S. (2010). *İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tang, B., & Bethencourt, C. (2017). Asymmetric unemployment-output tradeoff in the Eurozone. *Journal of Policy Modeling*, 39(3), 462.
- Tüzün, O., Ekinci, R., & Ceylan, F. (2020). Okun Yasasının MIDAS Regresyon ile Analizi: Türkiye Örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 54.
- Uslu, H. (2020). İstihdam Yaratmayan Ekonomik Büyüme: Türkiye İçin Okun Yasası Çerçevesinde Ekonometrik Bir Analiz. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 102.
- Villaverde, J., & Maza, A. (2007). Okun’s Law in The Spanish Regions. *Economics Bulletin*, 18(5).
- Weber, C. (1995). Cyclical Output, Cyclical Unemployment, and Okun’s Coefficient: A New Approach. *Journal of Applied Econometrics*, 10(4).
- Widarjono, A. (2020). Asymmetric Okun’s Law In An Emerging Market: Asean-3 Case. *Economics and Sociology*, 13(3), 203-217.
- Yüceol, H. M. (2006). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(243).
- Yüksel, S., & Oktar, S. (2017). Okun Yasasının Farklı Gelişme Düzeyindeki Ülkelere İlişkin Ekonometrik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 325.
- Zanin, L., & Marra, G. (2012). Rolling Regression versus Time-Varying Coefficient Modelling: An Empirical Investigation of the Okun’s Law in Some Euro Area Countries. *Bulletin of Economic Research*, 64(1).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.06.2021 ✓Accepted/Kabul:12.10.2021

DOI:10.30794/pausbed.953067

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kara, M. C. (2022). "Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Yeni Rabita ve Kâr Tahsisi Kuralları ", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 291-308.

DİJİTAL EKONOMİNİN VERGİLENDİRİLMESİNDE YENİ RABITA VE KÂR TAHSİSİ KURALLARI

Mustafa Cemil KARA*

Öz

Mevcut uluslararası vergi kurallarındaki yetersizlik dijital ekonomide ciddi matrah aşındırma ve kâr kaydırma fırsatlarına neden olduğundan kârların ekonomik faaliyetlerin yapıldığı ve değer üretildiği yerde vergilendirilmesinin önemi artmıştır. Satışın yapıldığı ve değer üretildiği ülkelere ilgili kârın tahsisi zorunluluk haline gelmiştir. Ekonominin dijitalleşmesinin meydana getirdiği vergisel sorunlara karşı G20/OECD Kapsayıcı Çerçeve'nin güçlü desteğini de alan iki sütunlu yaklaşımdan birincisi olan Sütun 1, pazar durumunda olan ülkelerin lehine vergilendirme yetkilerinin ne şekilde yeniden tahsis edilebileceğine odaklanarak sorunun kalıcı biçimde çözümü arayışındadır. Sorunun çözüme kavuşturulamamasının ülkeleri tek taraflı olarak önlem almaya sevk ettiği gerçeği, tüm ülkelere kabul edilebilir bir çözüm adına çabaları artırmaktadır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak ilgili OECD belgeleri ve çalışmaları temelinde konuya dair tespit, açıklama ve değerlendirmelerle birlikte beklentiler ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dijital ekonomi, Matrah aşındırma ve kâr kaydırma, Yeni vergilendirme hakkı, Rabita, Kâr tahsisi, Tutar A, Çok uluslu şirketler, Pazar ülkeleri.*

JEL Kodları: K34, H25, H26.

NEW NEXUS AND PROFIT ALLOCATION RULES IN TAXATION OF DIGITAL ECONOMY

Abstract

The importance of taxing profits where economic activities are carried out and value is produced has increased as never before, as the inadequacy of current international tax rules causes serious base erosion and profit shifting opportunities in the digital economy. The distribution of the relevant profit to the countries where the sale is made and the value is produced has become a necessity. Pillar 1 being the first of the two-pillar approach to the taxation problems arising from digital economy with the strong support of the G20/OECD Inclusive Framework is in search of a long term solution to the problem by focusing on how taxation powers can be redistributed in favor of the market countries. The fact that if the problem cannot be resolved this will keep countries taking measures unilaterally, increases the efforts for a solution acceptable to all countries. In this study, determinations, explanations and evaluations along with expectations on the subject are set out on the basis of mainly related OECD documents and studies.

Keywords: *Digital economy, Base erosion and profit shifting, Nexus, New taxation right, Profit allocation, Amount A, Pillar 1, Multinational companies, Market countries.*

JEL Codes: K34, H25, H26.

*Dr, LL.M, Grup Başkanı, Gelir İdaresi Başkanlığı, mckara61@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3756-8719>)

1. GİRİŞ

Küresel ekonominin gittikçe dijitalleşen dünyasında uluslararası vergi sisteminin bir reforma ihtiyacı olduğu iyice belirgin hale gelmiştir. Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma çabalarıyla mücadele etmek amacıyla 15 eylemi barındıran Matrah Aşındırma ve Kâr Kaydırma (BEPS) Projesi 2013 yılının Eylül ayında G20 tarafından kabul edilmiştir. Mücadelenin BEPS Projesi ile 3 temel esas üzerinde devam ettirileceğinde uzlaşılmıştır: Ülkelerin iç mevzuatlarının uyumlaştırılması (uyum-compliance), esaslılık temelli kuralların oluşturulması (esaslılık-substance) ve vergide şeffaflığın (transparency) geliştirilmesi. Günümüzde üye sayısı 140'ı aşmış olan G20/OECD BEPS Kapsayıcı Çerçeve (Inclusive Framework), projenin bu amaçlarının geliştirilmesini hızlandırmak ve daha ileriye taşımak amacıyla 2016 yılında oluşturulmuştur. Bu yapıyla birlikte BEPS Projesi çalışmalarına G20 ve OECD üyesi olmayan özellikle gelişmekte olan/az gelişmiş ülkelerin de eşit şartlarda dâhil edilmesi sağlanmıştır. Kapsayıcı Çerçeve üyesi ülkeler çalışmalar neticesinde geliştirilen kuralları tutarlı ve koordineli şekilde uygulamayı taahhüt etmişlerdir.

BEPS Projesi'nin ilk eyleminin dijital ekonomiden kaynaklanan vergi sorunlarının çözümüne ayrılması konuya verilen önemi göstermektedir. Eylem çalışmaları dijital ekonomi faaliyetlerinden kaynaklanan vergi sorunlarını etrafıca belirlemişse de çözüme dair kurallar ve yorumları üzerinde ülkelerce teknik düzeyde uzlaşma sağlanması amacıyla çalışmalar yoğun biçimde devam etmektedir. Eyleme dair 2015 yılında yayımlanan bir final rapor, Kapsayıcı Çerçeve tarafından 2018 yılının Mart ayında bir ara (interim) rapor, 2019 yılının Ocak ayında dijitalleşme kaynaklı vergi sorunlarına ve diğer BEPS durumlarına karşı birtakım önerileri içeren iki sütunlu (two pillars) bir çalışma üretilmiştir. Bu iki sütuna dair çalışma programı ise 2019 yılının Mayıs ayında kabul edilmiş ve Haziran ayında G20 tarafından onaylanmıştır. OECD, 2020 yılının başından itibaren çalışmalarını yoğunlaştırarak iki sütuna dair çalışma raporlarını (blueprints) nihayet 12 Ekim 2020'de yayımlayabilmiştir. Her biri 200 sayfayı aşan çalışma raporları yüksek teknik düzeyde bilgiler ve değerlendirmeler içermekle birlikte raporlardaki birçok konu ve öneri ülkelerce tartışılmaya devam etmektedir.

8 Ekim 2021 tarihinde yapılan OECD Kapsayıcı Çerçeve toplantısında ise ülkemizin de dâhil olduğu Kapsayıcı Çerçeve üyesi 136 ülke, iki ana sütun üzerine bina edilen dijital ekonominin vergilendirilmesi çalışması üzerinde temel unsurlar itibarıyla anlaşmış ve buna dair bildiri aynı tarihte yayımlanmıştır.¹ Sütun 1 (Pillar 1), vergilendirme hakkının ülkelere tahsisi, kâr atıfları ve rabita (nexus) kurallarıyla, Sütun 2 (Pillar 2) ise geride kalan BEPS sorunlarının çözümünü amaçlayan minimum bir kurumlar vergisinin belirlenmesiyle ilgilenmektedir. Bu çalışmada, dijital ekonomi faaliyetlerinde bulunan işletmelerin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunların Sütun 1 kapsamında çözümü arayışlarının yapı taşları üzerinde durulacak ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. YENİ VERGİLENDİRME HAKKI VE KÂR TAHSİSİ KURALLARI

Özellikle bazı şirketlerce veri toplamak, işlemek ve paraya dönüştürmek suretiyle oldukça yüksek kârların elde edilmesine zemin hazırlayan dijital ekonomi iş modellerinin genellikle diğer ülkelerde herhangi bir fiziksel mevcudiyet gerektirmediğine sıkça şahit olunmaktadır.² Mevcut durumda ise bir ülkede vergilendirme yapılabilmesi için fiziksel bir bağ kurulmalı ve bu ülkeye atfedilebilen kâr ortaya konulmalıdır.³ Dijital ortamda yapılan ekonomik faaliyetler mekânsal sınır kavramını ortadan kaldırdığından vergilendirme bakımından kanuni merkez ve iş merkezi, fiziksel mevcudiyete dayalı iş yeri, daimî temsilci gibi geleneksel kontrol mekanizmaları işlevsiz hale gelmiştir.⁴ Bu durumu kabullenemeyen Avustralya, Belçika, Fransa, Macaristan, Hindistan, İsrail, İspanya, İngiltere, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Türkiye gibi birçok ülke ya tek taraflı düzenlemelerini oluşturmuş ya da önlem geliştirmek üzere çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu tür önlemlerin gerçekte çok uluslu şirketler

1 OECD/G20 BEPS Project, Statement on the Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy, 8 October 2021. <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.htm> (28.12.2021).

2 Postler, 2020: 76; Cockfield, 2014; 934.

3 OECD/G20 Interim Report 2018: para. 378.

4 Oktay, 2020: 95.

(ÇUŞ) için de uyum maliyeti ve belirsizliklerle sonuçlandığı açıktır.⁵ Dijital ekonomi faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin nasıl vergilendirileceği hususunda ülkelerin ortak bir yaklaşım geliştirememesinin ülkeleri adeta kendi hallerine bıraktığı ve bundan ötürü farklı vergi oranlarının olduğu ortadadır.⁶ Ayrıca, tek taraflı önlemler tarafsızlık, kesinlik, adalet ve verimlilik gibi uluslararası vergilendirme ilkeleriyle de çelişmekte ve aynı işlemler üzerindeki ilave ve heterojen vergiler çifte vergilendirme riski doğurmaktadır.⁷

Ülkelerin dijital faaliyetlerden vergi geliri elde etme arayışlarını tek taraflı önlemlerle artırmaları dünya kamuoyunu endişeye sevk etmiştir. Ayrıca, ülkelerin pastadan istediği payın olması gerekenden fazla olması bu alanda küresel bir uzlaşmaya dayalı paylaşım ihtiyacını gündeme getirmiştir.⁸ Ülkelerce ardi ardına alınmaya başlayan tek taraflı önlemlerin karmaşık bir vergi sistemine yol açması ve küresel ekonomi için bir risk oluşturması, Kapsayıcı Çerçeve'yi inisiyatif almaya ve uzlaşmaya dayalı küresel bir çözüm için teşebbüslerini yoğunlaştırmaya zorlamıştır.⁹ Zira tek taraflı önlemlerin önüne geçilmesi, vergi belirliliğini temin etmede ve uluslararası ticaret savaşlarını ortadan kaldırmada da doğru bir adım olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Dijital ekonominin agresif vergi planlamasını kolaylaştırıcı özelliği, Kapsayıcı Çerçeve'nin gelecek vergi politikası hedefini vergilendirmenin değer oluşturma (value creation) ölçütü ile uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda şekillendirmiştir.¹¹

Öte yandan, müşteri ve kullanıcıların bulunduğu pazar ülkelere yeni bir vergilendirme hakkı veren mekanizmanın kurulmasında genel itibarıyla uzlaşma sağlandığı söylenebilir. Sütun 1, gelirin ilgili ülkeler arasındaki tahsisinin nasıl yapılacağına odaklanmaktadır. Bu bağlamda Sütun 1, kullanıcı katılımı önerisi (user participation), pazarlama gayrimaddi haklar (marketing intangibles) ve önemli ekonomik mevcudiyet (significant economic presence) olarak üç temel öneri alternatifini içermektedir. Bu önerilerin farklı ülkelerce geliştirilen çözüm önerilerinden (kullanıcı katılımı önerisi-Birleşik Krallık/pazarlama gayri maddi hakları-Birleşik Devletler/ önemli ekonomik mevcudiyet-Hindistan) önerilerinden ilham aldığı bilinmektedir.¹² Birleştirilmiş yaklaşım (unified approach) olarak da adlandırılan bu üç temel öneriyle ülkelerin vergilendirilmesi gereken gelir miktarının belirlenmesi ve ilgili ülkeler arasında gerektiği biçimde tahsisi planlanmaktadır. Son yıllarda ve özellikle Covid-19 küresel salgınından sonra ekonominin yüksek oranda dijitalleşmesine bağlı olarak yeni bir vergilendirme hakkı oluşturulmaktadır. Bununla birlikte, yerinde bir vergilendirme hakkının tesisi ve toplam kârın rutin ve rutin olmayan bileşenlerine ayrılabilmesi için birtakım kuralların geliştirilmesi önemlidir. Yeni vergilendirme hakkı temelde 'geleneksel fiziksel mevcudiyet olmadan da vergilendirilebilir bir mevcudiyet söz konusu olabilir' anlayışına dayanmaktadır.

Dijital ekonomi faaliyetleri yürüten şirketlerin varlığından ötürü bir ülkeye yeni bir vergilendirme hakkının verilmesine yönelik ihtiyaç, iş modellerinin yıllar içinde küresel, işleyişlerinde dijital ve yaklaşımlarında kullanıcı odaklı hale gelmelerinden kaynaklanmaktadır.¹³ Dijital ekonominin çevrimiçi perakendecilik, sosyal medya platformları ve dijital hizmet abonelikleri gibi yeni iş modelleri, modern bilgi ve iletişim teknolojilerine ve büyük miktarda veri kullanımına dayanmaktadır.¹⁴ Fiziksel mevcudiyet koşuluna dayalı mevcut uluslararası vergi sistemi rabita (nexus) temelli bir sistem ikame edilerek güncellenmektedir. Yeni rabita kuralı, ekonomisi nispeten küçük ülkelere yönelik özel satış eşikleri dâhil olmak üzere belli eşikleri tartışmaya açmış ve OECD Model Vergi Anlaşması'nın (MVA) iş yeri ile ilgili 5. maddesinin yanında yeni bir düzenlemenin şekillendirilmesini gündeme getirmiştir.¹⁵ Özünde mevcut iş yeri kavramı yeni rabita kuralı paralelinde yeni bir boyut kazanmış olacaktır.¹⁶

5 Postler, 2020: 77.

6 Erdem, 2016: 32; Kara ve Öz, 2016: 32.

7 Petrucci ve Buriak, 2018: sec. 2.4.

8 Hurk, 2020: 133.

9 Postler, 2020: 76.

10 Oğuttu, 2020: 810.

11 Olbert ve Spengel, 2017: 44.

https://www.ibfd.org/sites/ibfd.org/files/content/img/product/april_ppv_wtj_2017_01_int_4_international_taxation.pdf (06.06.2021)

12 Das ve Rizzo, 2021: 2.

13 Report (Council of Europe), 2021: para. 28.

14 Kofler vd., 2017: 523.

15 Hurk, 2020: 146.

16 Blum, 2015: 317.

Kapsayıcı Çerçeve bu yeni vergilendirme hakkının yasal zeminini oluşturmak ve etkin biçimde uygulanabilmesini sağlamak amacıyla çalışmalarını artırmıştır. Kapsayıcı Çerçeve bu çalışmaları yürütürken çifte vergilendirmeyi önleyecek ve vergi anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturacak bir yaklaşım geliştirmeyi de ihmal etmemektedir. Zira tamamen yeni iş modellerinin oluşumuna yol açan dijitalleşme, mevcut vergi sistemi için önemli soru ve konuları gündeme getirmiş, politik ve teknik düzeyde devam eden uzun tartışmaların önünü açmıştır.¹⁷

Yeni vergilendirme hakkı, konusuna göre iki geniş işletme grubunu kapsayacaktır. Birinci grup, dünya çapında otomatik dijital hizmetler sunan ÇUŞ'lar için olup bu işletmelerin çoğu kişisel verilerin tedariki gibi hizmet tedarikiyle ilgili olarak kullanıcılara dayanmaktadır. Bu kategoriye giren şirketler arasında büyük sosyal ağ platformları, arama motorları ve yayın hizmetleri yer almaktadır. Bunların pazar büyüklüğü ve önemi küresel borsalarda oldukça değerli hale gelmiştir. İkinci grup işletmeler ise tüketiciye yönelik işletmeler olarak dikkat çekmektedir. Başka deyişle, bu işletmeler hem çevrimiçi hem de doğrudan tüketiciye mal ve hizmet satarak gelir elde eden ÇUŞ'lardır. Bunlar ürünlerini satmak, iş bağlantıları kurmak ve belirli tüketici gruplarını hedeflemek için dijital teknolojiyi kullanmakta ve yerel bir fiziksel mevcudiyete bağlı olmaksızın tüketicilerle etkileşime girebilmektedirler.¹⁸

Üç temel öneri, rabıta kurabilme ve kâr tahsisi uygulamalarına köklü değişiklikler getirmekte ve pazar ülkelerinin vergilendirme yetkilerini genişletmektedir.¹⁹ Bununla birlikte, bu üç temel öneri arasında vergilendirme hakkının yeniden tahsisinin amaç ve kapsamı dâhil bazı önemli farklılıklar bulunmaktadır.²⁰ Aşağıdaki alt başlıklarda müşteri ve kullanıcıların bulunduğu pazar ülkelerinin vergilendirme hakkını genişletmeyi amaçlayan bu üç öneri daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1. Kullanıcı Katılımı Önerisi

Dijital ortamlarda yürütülen ekonomik faaliyetlere dair bilgilerin toplanması, bu bilgilerin depolanması ve kullanıcılar tarafından kullanılması ve işlenmesi önemli iş modelleri arasında sayılmaktadır.

Kullanıcı katılımı önerisi, dijital ekonomi faaliyetlerinin yürütüldüğü bir ülkedeki kullanıcıların devamlı ve aktif biçimde bu faaliyetlere katılımının o ülkede oluşturulan değer önemli bir unsuru olduğuna dayanmaktadır. Zira kullanıcıların dijital ekonomi faaliyetlerine katılımlarının, dijitalleşmiş büyük işletmeler nezdinde bir markanın meydana getirilmesine, değerli verilerin üretilmesine ve pazar gücünün oluşturulmasına yardımcı olan önemli kullanıcı kitlelerinin geliştirilmesine katkısı yüksektir. Bu öneri, değer oluşturma kaynağını temsil etmesi bakımından özellikle aşağıda belirtilen sosyal medya platformları, arama motorları, çevrimiçi pazar yerleri gibi iş modelleri için yüksek önem arz etmektedir.²¹

Sosyal medya platformları, kullanıcıların kullanımları neticesinde oluşturulan içeriklerin hacmi ve niteliği sayesinde kullanıcıları hedefleyen ücretli reklamlardan elde edilen gelirlerde önemli bir role sahiptir. Sosyal medya platformlarının ayrıca diğer kullanıcıları cezbedecek paralel bağlantıların geliştirilmesi yoluyla daha geniş bir platform kullanıcıları ağından yararlandıkları söylenebilir. Böylece bu platformlar temel bir iş stratejisi olarak aktif bir kullanıcı tabanına sahip olmakta ve kullanıcıları içeriğe aktif olarak katkıda bulunmaya teşvik etmektedir.

Arama motorlarının çoğu içeriği sosyal medya platformuna benzer biçimde doğrudan veya dolaylı olarak o platformun kullanıcıları tarafından oluşturulmaktadır. Kullanıcı verilerinin yoğun bir şekilde izlenmesi, platform geçmişlerinin bireysel kullanıcılara göre uyarlanmasına, diğer kullanıcılar için ise platform performansının dolaylı olarak iyileştirilmesine ve kullanıcıların ilgi alanlarına göre hedeflenen reklamların satılması yoluyla gelir elde edilmesine olanak tanımaktadır.

Çevrimiçi bir pazarın başarısı, platformun her iki tarafındaki kullanıcı ağının boyutuna ve kullanıcıların sunduğu mal ve hizmetlerin kalitesine ve çeşitliliğine bağlıdır. Çevrimiçi pazar yeri önemli bir iş stratejisi olarak kullanıcıları

17 Kofler vd., 2017: 532.

18 Report, Council of Europe, 30 March 2021: para. 28.

19 Public Consultation Document, 13 February 2019-6 March 2019: para. 10.

20 Programme of Work, 2019: para. 23.

21 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 18-19.

ağ kurmaya sevk etmekle birlikte işletmeler de kullanıcıları halka açık görüş ve yorumlar sunmak ya da doğrudan platforma geri bildirim sağlamak gibi yollarla platformda yer alan mal ve hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesinde etkin rol oynamaya teşvik etmektedir.

Dijitalleşen ekonomilerde değer oluşturduğu aşamada vergilendirme yapılması ve bu değer hangi ülkenin vergilendirme yetkisi içerisinde olduğu önemli bir tartışma konusudur.²² Örneğin A ülkesinde faaliyeti bulunan bir internet platformu üzerinden, B ülkesindeki satıcı ürününü C ülkesindeki alıcıya sattığında vergi sorumlusunun kim olacağı ve hangi ülkede vergilendirileceği; yine A ülkesinde faaliyeti bulunan bir internet platformu üzerinden B ülkesindeki bir kişi yüklediği videolarla yeteneklerini gösterdiğinde ve C ülkesindeki kişi ise bu videoları siteye girerek izlediğinde A ülkesindeki platform reklam geliri elde ederken bunu kısmen B ülkesindeki kişi ile paylaştığında değer ve kârın hangi aşamada oluşturduğu, bunlar arasında nasıl paylaşıldığı ve hangi ülkenin vergilendirme yetkisine sahip olduğu büyük sorun teşkil etmektedir.²³ Kullanıcı katılımı dolayısıyla oluşan değer, kullanıcı ülkesinde mevcut uluslararası vergi kuralları kapsamında kavranmadığı açıktır. Mevcut sistemde kârın tahsisi ve kullanıcı ülkelere vergilendirme hakkının verilmesi fiziksel iş yeri esasına dayandığından işletmelerin önemli sayıda kullanıcı tabanına sahip bir ülkeden vergiye tabi olmaksızın yüksek tutarlarda gelir elde etmesi bilinen bir gerçektir ve ciddi bir kamuoyu eleştirisi ile karşı karşıyadır. Bundan ötürü kullanıcı katılımı önerisi esas olarak, aktif bir kullanıcı tabanının ekonomik değer meydana getiren faaliyetleri temelinde kâr tahsisine dair yeni kuralların geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Öneri, bir kullanıcı ülkeye tahsis edilmesi gereken kâr tutarını belirlemek için geleneksel transfer fiyatlandırma yöntemlerini kullanma zorluklarını kabul etmektedir. Öneri örneğin kullanıcı faaliyetlerince oluşturulan değer emsallere uygunluk ülkesinin uygulanmasıyla belirlenebileceği düşüncesinden uzaktır. Bunun yerine kullanıcıların faaliyetlerine bağlı olarak bir kullanıcı ülkeye tahsis edilen kâr, bir rutin olmayan (bakiye kâr) bölüşümü yaklaşımıyla hesaplanabilecek ve bu kâr bölüşümü de temelde aşağıdaki şekillerde gerçekleştirilecektir:²⁴

- (1) Bir işletmenin bakiye kârının hesaplanması, yani rutin faaliyet kârlarının emsallerine uygun tahsis edilmesinden sonra geride kalan kârlar;
- (2) Bakiye kârların bir oranının, nicel/nitel bilgilerle veya önceden kararlaştırılmış basit bir yüzdeyle belirlenebilen, kullanıcıların faaliyetlerince oluşturulan değere atfedilmesi;
- (3) Bakiye kârların, gelir gibi üzerinde uzlaşılmış bir tahsis metriğine dayalı olarak, işletmelerin kullanıcılarının bulunduğu ülkeler arasında tahsis edilmesi;
- (4) İşletmelerin mevcut rabıta eşikini (nexus threshold) karşılayan pazar ülkelerinde vergilendirilebilir bir mevcudiyete bağlı olup olmadığına bakılmaksızın bakiye kârı vergilendirme hakkının bu ülkelere verilmesi.

Bu yaklaşıma göre, bir ÇUŞ grubunun rutin faaliyetlerine atfedilen kâr mevcut kurallara göre belirlenmeye devam edecektir. Kullanıcı katılımı önerisiyle, işletmenin rutin olmayan kârının bir oranını yeniden tahsis etmek yoluyla kullanıcı ülkelere tahsisinin yapılması sağlanacaktır. Bir ÇUŞ grubu genelinde rutin olmayan kârın hesaplanmasında önemli zorlukların da söz konusu olduğu açıktır. Diğer taraftan, örneğin kullanıcı katılımının önemli bir değer faktörü olarak kabul edildiği bir iş kolu düzeyinde de rutin olmayan kâr hesaplanırken birtakım ilave zorluklarla karşılaşılabilir. Karşılaşılabilecek ülke anlaşmazlıklarına karşı ve olası çifte vergilendirme sorunlarını en aza indirmek amacıyla güçlü bir uyuşmazlık çözüm mekanizmasının oluşturulmasının gündemde olduğu belirtilmelidir. Yaklaşımın, kullanıcı katılımının değer oluşturmaya önemli bir katkı sağladığı görülen, oldukça dijitalleşmiş işletmeleri hedef alması önerilmektedir. Yaklaşım yukarıda da belirtildiği üzere sosyal medya işletmelerini, arama motorlarını ve çevrimiçi pazarları içermekte ve vergi mükellefleri için idari yükü azaltmak için işletmenin büyüklüğüne dayalı bir dizi ek kısıtlama da içerebilmektedir.²⁵

22 Oktay, 2020: 99-100.

23 Oktay, 2020: 100.

24 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 24.

25 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 25-28.

2.2. Pazarlama Gayrimaddi Haklar Önerisi

Tartışılan bir diğer öneri pazarlama gayrimaddi haklar kavramına dayanmaktadır. Kullanıcı katılımı önerisi gibi bu öneri de kâr tahsisini ve rabita kurallarını değiştirmek üzere tasarlanmıştır. Öneri, bir ÇUŞ grubunun kullanıcı/ müşteri tabanı ve diğer pazarlama gayrimaddi hakları geliştirmek için uzaktan ya da sınırlı bir yerel mevcudiyet aracılığıyla bir ülkeye ulaşabileceği durumla ilgilidir. Öneriyle birlikte pazarlama gayrimaddi haklar ile pazar ülkesi arasında işlevsel bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır. Bu işlevsel bağın iki farklı biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Birincisi; marka ve ticari unvan gibi pazar ülkelerinde meydana gelen pazarlama gayrimaddi hakları, ikincisi; müşteri verileri, ilişkileri ve listeleri gibi pazar ülkelerindeki müşterileri ve kullanıcıları hedefleyen faaliyetlerden türetilen diğer pazarlama gayrimaddi varlıkları.²⁶

Öneri, pazarlama gayrimaddi varlıkları ile pazar ülkesi arasındaki bağlantıyı dikkate alarak mevcut transfer fiyatlandırmasını ve vergi anlaşması kurallarını, pazarlama gayrimaddi varlıklarının ve bu tür maddi olmayan varlıklarla ilişkili risklerin pazar ülkesine tahsis edilmesini gerektirecek şekilde değiştirmektedir. Pazar ülkesinin bu tür maddi olmayan varlıklar ve bunlara bağlı risklerle uygun şekilde ilişkilendirilen rutin olmayan gelirin bir kısmını veya tamamını vergilendirmeye yetkili olması, diğer tüm gelirin ise mevcut transfer fiyatlandırması ilkelerine göre grup üyeleri arasında paylaşılması gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, pazarlama gayrimaddi hak kavramının, pazar ülkesine sadece pazarlama gayrimaddi varlıklarına atfedilebilen rutin olmayan gelirin tamamı yerine sadece bir kısmının tahsis edilecek şekilde tasarlanması da gündemdedir. Bu önerinin bir sonucu olarak pazar ülkelerine, vergilendirilebilir bir mevcudiyet söz konusu olmasa da yüksek oranda dijitalleşmiş işletmelerin pazarlama gayrimaddi haklarının bu türden iş modelleri için önemi göz önüne alınarak vergilendirme hakkı verilmektedir.²⁷

Çevrimiçi ortamda tüketicilerle yüz yüze alışverişlerin (consumer-facing business) gittikçe artmasıyla birlikte fiziksel mevcudiyete duyulan ihtiyaç azalmaktadır. Bu durum pazar ülkelerinin vergilendirme yetkisini azaltacak şekilde değiştirmektedir. Önceki yıllarda mevcut uluslararası rejimde bir işletmenin yabancı bir ülkede başarılı bir şekilde yatırım yapması, geniş bir müşteri tabanı oluşturması ve bir değer meydana getirmesi o ülkede bir ölçüde fiziksel mevcudiyet gerektirmekte idi. Ancak günümüzde durum oldukça farklıdır. Dijital teknolojinin kullanımı sayesinde uzaktan toplanabilen ve analiz edilebilen tüketici verileriyle pazar ülkelerinde rahatlıkla önemli tutarda değer üretilebilmektedir. Önerinin, ÇUŞ grubunun pazarlama gayrimaddi varlıklarına atfedilebilen rutin olmayan veya bakiye gelirinin ve bunlara bağlı risklerin pazar ülkesine tahsis edilmesini gerektirecek şekilde mevcut kâr tahsisi ve rabita kurallarını değiştirmesi beklenmektedir. Araştırma ve geliştirme (ArGe) faaliyetleri neticesinde üretilen teknolojiyle ilgili olan gayrimaddi varlıklara atfedilebilen gelir ve rutin pazarlama ve dağıtım işlevleri dâhil olmak üzere rutin işlevlere atfedilebilen gelir gibi diğer tüm gelirlerin mevcut kâr tahsis ilkelerine dayalı olarak dağıtılmaya devam edeceği anlaşılmaktadır.²⁸

Netice itibarıyla pazarlama gayrimaddi varlıklarına atfedilebilen gelir tutarı belirlendikten sonra bu tutar satışlar veya gelirler gibi üzerinde uzlaşmaya varılan bir ölçüye dayalı olarak her bir pazar ülkesine tahsis edilecektir. Pazarlama gayrimaddi varlıkları önerisi uygulamalarının iş dünyası için önemli tartışmalara ve çifte vergilendirmeye neden olacağına dair endişeleri gidermek için önerinin mükelleflere vergi belirliliği (öngörülebilirlik) sağlayacak güçlü bir uyumsuzluk çözüm mekanizması sunması önem arz etmektedir.²⁹

2.3. Önemli Ekonomik Mevcudiyet Önerisi

Ekonomide dijitalleşmenin ve diğer teknolojik ilerlemelerin, işletmelerin önemli bir fiziksel mevcudiyet olmaksızın bir ülkenin ekonomik yaşamına büyük ölçüde dâhil olmalarını sağladığına ve mevcut rabita ve kâr tahsisi kurallarını etkisiz hale getirdiğine yukarıda değinilmiştir.

Önemli ekonomik mevcudiyet önerisine göre bir ülkede vergilendirilebilir bir mevcudiyet, mukim olmayan bir kuruluşun bu ülkeyle dijital teknoloji ve diğer otomatik araçlar vasıtasıyla sürekli bir etkileşim halinde önemli

²⁶ Public Consultation Document, February-March 2019: para. 30-31.

²⁷ Public Consultation Document, February-March 2019: para. 32.

²⁸ Public Consultation Document, February-March 2019: para. 39, 43.

²⁹ Public Consultation Document, February-March 2019; para. 48-49.

bir ekonomik faaliyet yürütmesi durumunda ortaya çıkacaktır. Burada ana faktör sürdürülebilir bir temelde elde edilen gelir olmakla birlikte bu gelir rabitanın kurulabilmesi için tek başına yeterli değildir. Gelir diğer faktörlerle birleştiğinde söz konusu ülkede önemli bir ekonomik mevcudiyetin oluştuğuna dair bir rabita kurulabilmektedir. Bu bağlamda, önemli ekonomik mevcudiyetin oluşması için bir ülkeyle amaçlı ve sürekli etkileşimin aşağıda sayılan unsurlarla kurulabileceği kabul edilebilmektedir:³⁰

- (1) Bir kullanıcı tabanının varlığı ve ilgili veri girişi
- (2) Bir ülkede üretilen dijital içerik hacmi
- (3) Yerel para birimi cinsinden veya yerel bir ödeme şekli ile faturalama ve tahsilat
- (4) Yerel dilde bir internet sitesinin bulunması ve faaliyeti
- (5) Malların müşterilere nihai teslimi veya satış sonrası servis veya onarım ve bakım gibi diğer destek hizmetlerinin işletme tarafından sağlanması sorumluluğu
- (6) Müşterileri çekmek için çevrimiçi veya başka türlü pazarlama ve satış promosyon faaliyetlerinin sürdürülmesi.

Öneri, kârın önemli ekonomik mevcudiyet bağlantılı diğer ülkeye tahsisinin bir oransal bölüşüm yöntemine dayandırılabilirliğini de göz önüne almaktadır. Bu yöntem, birbirini izleyen üç adımın gerçekleştirilmesini gerektirmektedir: Paylaştırılacak vergi matrahının tanımı, vergi matrahını paylaşım için tahsis anahtarlarının belirlenmesi ve ağırlıklandırılması.³¹

Oransal bölüşürme yöntemi rutin ve rutin olmayan kâr arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın yeni vergilendirme hakkına konu olan kârın belirlenmesini içermektedir. Mukim olmayan bir teşebbüs tarafından elde edilen kârı belirlemede ilgili grubun veya iş kolunun genel kârlılığını hesaba katmak bir yaklaşım olarak belirlenebilir. Bunun için bölüşürülecek kârın belirlenmesi, seçilecek bir tahsis anahtarı ve bu formülün kârın bir kısmının pazar ülkelerine tahsis edilmesi için uygulanmasının önemi büyüktür. İlgili kârın bölüşürülebilmesi için kullanılacak formülün oluşturulmasında çalışanlar, varlıklar, satışlar ve kullanıcılar gibi faktörler dikkate alınabilecektir.³²

Vergi matrahının, ÇUŞ grubunun küresel kâr oranının belirli bir ülkede üretilen gelire uygulanması yoluyla belirlenmesi mümkündür. Matrah, satışlar, varlıklar ve çalışanlar gibi faktörler dikkate alınarak ülkeler arasında paylaştırılabilir. Ayrıca öneri, kullanıcıların değer oluşturma sürecine anlamlı bir şekilde katkıda bulunduğu işletmeler için kullanıcıların gelir paylaşımında da hesaba katılacağını öngörmektedir. Yine aynı biçimde öneri ayrıca bir tahsilat mekanizması ve yaptırım aracı olarak olası bir vergi tevkifatının uygulanmasını da içermektedir. Başka deyişle, diğer ülkede önemli bir ekonomik mevcudiyete sahip olan bir işletmeye yapılan ödemelerde düşük oranda brüt esaslı vergi tevkifatı söz konusu olabilecektir.³³

2.4. Önerilerin Karşılaştırılması

Üç öneri de rabita ve kâr tahsisi kurallarında değişiklik yapılmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda geleneksel rabita kavramı yeniden ele alınmakta ve fiziksel bir mevcudiyete göre belirlenen vergilendirme hakkının ötesine geçilmektedir. Her üç öneri de kârın belirlenmesi için küresel bir yaklaşım sergilemektedir. Kâr tahsisi konusunda, kullanıcı katılımı ve pazarlama gayrimaddi varlıklar önerileri bakiye kâr bölüşümü yaklaşımını benimsemişken önemli ekonomik mevcudiyet önerisi tahsilata yönelik bir vergi tevkifatı mekanizmasını da içerebilecek şekilde bir oransal bölüşüm yaklaşımını tasarlamıştır.³⁴

30 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 51.

31 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 52.

32 Programme of Work, 2019: para. 30.

33 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 53, 55.

34 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 56.

Kullanıcı katılımı ve pazarlama gayrimaddi varlıklar önerileri benzer özelliklere sahiptir. Her iki öneri de ticari kârın değerini meydana getirildiği ülkelerde vergilendirilmesi ilkesine dayanmakta ve kâr tahsisi ve rabıta kurallarının bu ilkeyi daha iyi yansıtabilecek şekilde değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Önerilerin temel amacı kullanıcıların veya müşterilerin bulunduğu ülkelere tahsis edilen kârın payını artırmaktır. Bu ortak noktalarına rağmen, önerilerin farklı kavramsal kökenlerinin bulunduğu unutulmamalıdır. Kullanıcı katılımı önerisi, dijital işletmelerin içerik, veri ve güçlü ağ etkileri dâhil olmak üzere kullanıcıların katılımı, etkileşimi ve katkılarından elde edilen değerle ilgilenmektedir. Bunun bir işareti de işletme kârlarının kullanıcıların bulunduğu ülkelere yeniden tahsisinin haklı bulunmasıdır. Pazarlama gayrimaddi varlıklar önerisi ise bir ülke ile bu ülkeye ilişkin pazarlama gayrimaddi varlıklar arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. Bu öneri işletme kârlarının müşterilerin bulunduğu ülkelere yeniden tahsisini veya pazarlama gayrimaddi varlıklarına atfedilebilen kârların bir kısmı üzerinden vergilendirme hakkı verilmesini haklı görmektedir. İki öneri arasındaki temel farklılıklar esasında önerilerin farklı kapsamlarına işaret etmektedir. Kullanıcı katılımı önerisi yalnızca sosyal medya platformlarına, arama motorlarına ve çevrimiçi pazarlara uygulanabilirken, pazarlama gayrimaddi varlıklar önerisi önemli pazarlama gayrimaddi varlıkları olan çok daha geniş bir işletme yelpazesine uygulanabilecektir. Bununla birlikte, her iki öneri de işletmelerin günümüzde fiziksel mevcudiyeti olmadan da pazar ülkelerinde aktif bir mevcudiyete veya katılıma sahip olabileceği gerçeğini kabul etmektedir.³⁵

2.5. Kârın Belirlenmesi, Tahsisi, Tahsilatı ve Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları

Yeniden tahsis edilecek kâr (veya zarar) miktarı, mevcut işlemsel transfer fiyatlandırma yöntemleri kullanılarak belirlenmemektedir. Bunun yerine, bu tür kârı belirlemek için yeni bir tür bakiye kâr bölüşüm yöntemi zorunlu görünmektedir. Bununla birlikte, kullanıcı katılımına, pazarlama gayrimaddi varlıklarına veya bazı alternatif formülasyonlara atfedilebilen bu özel kâr işleminden ayrı olarak mevcut kâr tahsisi kuralları uygulanmaya devam edecektir. Yeniden tahsis edilecek kârın belirlenmesi için (1) bölüştürülecek toplam ya da birleşik kârın tespiti, (2) bu toplam veya birleşik kârın bakiye (yani rutin olmayan) kısmının rutin işlemlere tahsis edilebilir getirilerin çıkarılarak tespiti ve (3) bakiye kârın yeniden dağıtılacak kısmının tespiti gerekmektedir.³⁶

Modifiye edilmiş bakiye kâr bölüşüm yöntemi olarak adlandırılan yöntemle bir ÇUŞ grubunun rutin olmayan kârının piyasalarda oluşan değeri yansıtan ve mevcut kâr tahsis kurallarınca kavranamayan bir kısmı pazar ülkelere tahsis edilecektir. Yeni vergilendirme hakkının tüm kârı kapsamaması amaçlanmadığı için bahsi geçen kâr bölüşüm yöntemi mevcut transfer fiyatlandırma kurallarıyla birlikte varlığını sürdürecektir.³⁷

İlgili kullanıcı veya pazar ülkeye yeniden tahsis edilecek kâr (veya zarar), üzerinde anlaşmaya varılan bir tahsis ölçüsü temelinde paylaşılacaktır. Bu ölçünün, her ülkede meydana getirilen değeri temsil edebilmesi için hem vergi mükellefleri hem de vergi makamları tarafından yönetilebilir olmasının önemi büyüktür. En basit yaklaşımla bu kâr satışlara veya gelirlere dayalı olarak kullanıcı veya pazar ülkelerine tahsis edilebilecektir, ancak kullanıcılar ve belli ülkelerdeki harcamalar gibi unsurları içeren diğer yaklaşımlar da değerlendirilebilecektir. İlgili kullanıcı veya pazar ülkelere tahsis için kullanılan yöntemin, ilgili rutin olmayan veya bakiye kâr miktarını belirlemek için kullanılan yöntemle desteklenmesi öngörülmüştür.³⁸

Verginin tahsilatı konusunda öncelikle vergi borç ve yükümlülüklerini üstlenen dar mükellef bir işletmenin belirlenmesi ve gerekli tahsilat düzenlemelerinin yeniden ele alınması gerekmektedir. Bunun için basitleştirilmiş tescil tabanlı toplama mekanizmalarının (simplified registration-based collection mechanisms) tasarlanması, güçlü bilgi değişimi ve iş birliği mekanizmalarıyla birlikte bir seçenek olarak düşünülebilir. Ayrıca, beyan yükümlülüklerini içerecek şekilde mükelleflerin vergi uyumu kolaylaştırılacak ve ÇUŞ'ların bu süreci tek bir şirket üzerinden yürütmelerine izin verilecektir.³⁹ Bununla birlikte, tamamlayıcı bir önlem olarak çifte vergilendirmeye yol açmayan bir vergi tevkifatı da söz konusu olabilecektir.⁴⁰

35 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 58-59, 60, 65.

36 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 73-74.

37 Programme of Work, 2019: para. 28-29.

38 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 77-78.

39 Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy, 1 July 2021: 7.

40 Programme of Work, 2019: para. 45-46.

Yeni kâr tahsis önerileri, ÇUŞ grubu artık kârlarının kullanıcı veya pazar ülkelere yeniden tahsisini öngördüğünden çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılmasına yönelik mevcut anlaşma hükümlerinde bazı değişiklikleri gerektirmektedir. Dolayısıyla öneriler kapsamında ÇUŞ grubu üyelerine tahsis edilen kâr miktarındaki ayarlamaların ilgili işletmeler arasında çifte vergilendirmeyi önleyecek şekilde tasarlanması önemlidir. Ayrıca, yeni önerilerin güçlü uyumsuzluk çözüm mekanizmalarını içermesi, olası çifte vergilendirme sorunlarına meydan verilmemesini teminen gerekli görülmektedir. Vergi anlaşmalarına dair hususlarla ilgili olarak anlaşmaların 5. maddesinde yer alan "iş yeri"nin yeni tanımının, madde 7 ve 9'daki tahsis kurallarındaki değişikliklerle birlikte değerlendirilmesi veya tamamlanmasıyla mümkün olabileceği ifade edilmelidir. Bununla birlikte belirtilmelidir ki anlaşmaların mevcut hükümleri işletmeler veya bir işletmenin bölümleri arasındaki işlemlerle ilgili iken yeni öneriler bir ÇUŞ grubundaki birden fazla kuruluşun birleşik kârıyla ilgilidir.⁴¹

Yeni rabita ve kâr tahsis kuralları bağlamında mevcut anlaşmazlık önleyici usullerde değişiklikler ya da iyileştirmeler kapsayıcı çerçeve üyelerince değerlendirilmektedir. Uyuşmazlıkların çözülmesi için çok taraflı bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç iyice belirginleşmeye başlamıştır.

Öte yandan, hüküm eklenmek suretiyle iş yeri tanımının değiştirilmesinin önemli bir ekonomik varlık için kaynak ülke vergilendirmesini garanti etmeyeceği belirtilmelidir. Ülkeler nezdinde anlaşmaya varılan hükmün aynı zamanda iç mevzuata da aktarılması gerekebilecektir. Aksi takdirde, sadece önemli bir ekonomik mevcudiyetin varlığı pazar ülkesinde etkili bir kaynak ülke vergilendirmesiyle sonuçlanmayacaktır.⁴²

Ayrıca vergilendirilebilir yeni bir mevcudiyet kavramı yoluyla yeni ve ayrı bir rabita kuracak bağımsız anlaşma maddesi hükmünün geliştirilmesi de gündemdedir. Böylece fiziksel mevcudiyet şartıyla sınırlandırılmayan yeni bir işletme mevcudiyeti kavramını gündeme getiren ve pazar ülkelere belirlenen kâr ölçüsü üzerinden vergilendirme hakkı veren yeni bir rabita kuralının anlaşma zemini kurulmuş olacaktır.⁴³

Sütun 1 kapsamındaki önerilerin, bir ÇUŞ grubunun kârının bir kısmı üzerinden vergilendirme hakkının yeniden tahsisini öngörmelerinden ötürü pazar ülkelerin yeni vergilendirme hakkını nasıl kullanacağı ve mukim ülkelerin ilgili gelirin çifte vergilendirilmesini nasıl önleyebileceği hakkında sorulara yol açması mümkündür. Yeni vergilendirme hakkına dair mevcut çifte vergilendirmeyi önleme mekanizmalarının yeterliliği ile ilgili yeni sorular da gündeme gelebilecektir.⁴⁴

Özetle, yeni vergilendirme hakkı kapsamında formüle dayalı bir kâr tahsisinin mevcut vergilendirme haklarına ve emsallere uygunluk ilkesine ilave edilmesi durumunda vergilendirmede karmaşık bir yapı söz konusu olabilecektir. Böyle bir karma kâr tahsis mekanizması sadece yeni çifte vergilendirme risklerine neden olmakla kalmayıp aynı zamanda bunlarla başa çıkmak için yeni vergiden kaçınma kuralları da gerektirebilecektir. Bu bağlamda, yeni uluslararası vergi planlama fırsatları ve ÇUŞ'lar ve ülkeler için yeni kurallara uyum maliyetleri doğabilecektir.⁴⁵

3. SÜTUN 1'İN TEMEL BİLEŞENLERİ

Sütun 1, ÇUŞ'ların fiziksel bir iş yerine sahip olmaksızın pazar ülkelerde elde ettikleri gelirlerinin bu ülkeler arasında paylaşılması için yeni bir iş yeri tanımının oluşturulmasına ve vergi belirliliğini artırmaya yönelik öneriler içermektedir. Sütun 1 temelinde vergilendirme rejimi mevcut uluslararası vergilendirme rejimine ilaveten yeni bir vergilendirme hakkı oluşturarak kaydırılan kârın düzeltilerek doğru ülkelerde vergilendirilmesini sağlamaya çalışmaktadır.⁴⁶ Buna göre pazar (kaynak) ülke iki farklı şekilde (Tutar A/Amount A-Tutar B/Amount B)" vergilendirilebilir gelir hesaplayacaktır. Tutar A fiziksel iş yeri olmasa da pazar ülkeye rutin olmayan kâr üzerinden vergilendirme hakkı sağlamaktadır. Rutin kâr ise mukim ülke vergilendirecektir. Öte yandan, pazar ülkede fiziksel bir iş yeri mevcutsa pazar ülkeye Tutar B adı altında rutin dağıtım ve pazarlama fonksiyonuna atfen

41 Public Consultation Document, February-March 2019: para. 80-82.

42 Blum, 2015: 323.

43 Programme of Work, 2019: para. 40.

44 Programme of Work, 2019: para. 41.

45 Schreiber, 2020: 340.

46 Fedan, 2021: 384.

emsaline uygun sabit bir getiri üzerinden vergilendirme hakkı verilerek transfer fiyatlandırması uyumsuzluklarının önlenmesi ve vergide belirlilik sağlanması amaçlanmaktadır.

Ayrıntılı biçimde incelendiğinde Sütun 1'in üç bileşen halinde tasarlandığı anlaşılmaktadır: (1) Bir ÇUŞ grubunda hesaplanan bakiye kâr payı üzerinden pazar ülkeler için yeni bir vergilendirme hakkını belirleyen (Tutar A); (2) pazar ülkesinde emsallere uygunluk ilkesine uygun biçimde fiziksel olarak yapılan belirli temel pazarlama ve dağıtım faaliyetleri için söz konusu olan sabit bir getiri; (3) etkili uyumsuzluk önleme ve çözüm mekanizmaları yoluyla vergi belirliliğini iyileştirme süreçleri.

Tutar A		Tutar B	Vergi Belirliliği
Kapsam	Rabita	Kapsam	Tutar A için Uyuşmazlık Önleme ve Çözümü
Gelirin Kaynağı	Vergi Matrahının Belirlenmesi	Tahsis Edilecek Kâr Tutarı	Tutar A'nın Ötesi için Uyuşmazlık Önleme ve Çözümü
Kâr Tahsisi	Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi		
Uygulama ve Yönetim			

Şekil 1: Sütun 1'in Yapı Taşları

Kaynak: OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 7.

Uluslararası vergi sistemini yeni iş modellerine uyarlamayı amaçlayan Sütun 1, kâr tahsis ve rabita kurallarında gereken değişiklikleri görev edinmiştir. Bu bağlamda Sütun 1, pazar ülkelerinin vergilendirme hakkını genişletecek çerçeveyi oluşturmaya, diğer yandan uyumsuzluk önleme ve çözüm mekanizmaları öngörerek vergi belirliliğini önemli ölçüde artırmaya çalışmaktadır. Sütun 1'in yapı taşlarındaki teknik çalışmalarda önemli mesafeler kat edilmiştir. Ayrıca aşağıda belirtilen konularda politik kararların alınmasında ısrarcı olunmuştur:⁴⁷

Kapsayıcı Çerçeve'nin Sütun 1'e dair daha dar bir dijital iş modelleri grubuna odaklanmak isteyen ülkelerle olası çözümün daha geniş bir faaliyet kapsamını kavraması gerektiğini savunan ülkeler arasındaki boşluğu doldurmaya çalışması dikkat çekmektedir. Geline aşama itibarıyla Sütun 1'e dair oluşturulan yeni vergilendirme hakkının Otomatik Dijital Hizmetler (Automated Digital Services-ADS) ve Tüketiciyle Yüz Yüze İşler (Consumer Facing Business-CFB) olarak iki faaliyet kategorisini kapsayacağı, hatta bu kapsamın ötesine geçileceği anlaşılmıştır. Çalışmaların başlarında uygun bir çözüme ulaşmak adına bazı ülkelerin önce ADS ve daha sonra CFB olmak üzere aşamalı bir uygulamayı savunmuş olduklarını belirtmekte yarar vardır.

ADS'yi tanımlamaya çalışan yaklaşım, ÇUŞ'ların otomatikleşmiş ve standartlaştırılmış bir temelde küresel bir müşteri veya kullanıcı tabanına ticarileştirilen verilerden elde edilenler dâhil ADS'nin sağlanmasından gelir elde edebileceklerini ve bunu uzaktan yapabileceklerini kabul etmektedir. ADS'nin genel tanımında iki unsur dikkat çekmektedir. Öncelikle faaliyetin icrasında otomatikleşmişlik ve asgari insan müdahalesi esas olmalıdır. Ayrıca faaliyet internet ya da elektronik bir ağ üzerinden sağlanabilmelidir. ADS, birden fazla ülkede geniş bir müşteri veya kullanıcı kitlesine yönelik standartlaştırılmış bir biçimde sağlanan otomatikleşmiş dijital hizmetlerden gelir elde eden şirketlerle ilgilidir. Bu şirketlerin söz konusu faaliyetlerinin kapsamına çevrimiçi arama motorları,

⁴⁷ OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 6, 8.

sosyal medya platformları, çevrimiçi aracı platformlar, çevrimiçi içerik akışı, çevrimiçi oynanan oyunlar, bulut bilişim hizmetleri, çevrimiçi reklam hizmetleri, standartlaştırılmış çevrimiçi öğretim hizmetleri, çevrimiçi aracılık platformları ve kullanıcı verilerin satışı gibi faaliyetlerin girmesi öngörülmektedir.⁴⁸

CFB'yi tanımlamaya çalışan yaklaşım ise bir pazar ülkesinin ekonomik yaşamına aktif ve sürdürülebilir bir şekilde katılma özelliğini dikkate alarak Tutar A'nın kapsamına daha geniş CFB'lerin dâhil edilmesini öngörmektedir. Böylece yaklaşım, kapsamın ADS sağlayan işletmelerin ötesine geçtiğini kabul etmektedir. Zira CFB tüketicilerle yerel bir fiziksel varlığa sahip olmanın ötesinde ticari etkileşim kurabilmektedir. Bu etkili ve sürdürülebilir etkileşim tüketicilere yönelik ÇUŞ'lar için önemli değerler meydana getirebilmektedir. Hem ADS hem de CFB olan faaliyetler için ADS tanımının geçerli olacağını belirtmekte yarar vardır. Örneğin, müzik, film ve belli yazılımlar çevrimiçi olarak ADS kapsamında ya da ÇUŞ tarafından fiziksel bir ortamda CFB kapsamında teslim edilebilmektedir. Özetle, CFB hizmetlerinin doğrudan tüketicilere verilen hizmetleri veya satılan malları içerdiği söylenebilir. Bu tür hizmetlerin kapsamına örneğin yazılım, cep telefonları gibi kişisel bilgi teknolojisi ürünleri, giysi, banyo malzemeleri, kozmetik ürünler, lüks ürünler, markalı yiyecek ve içecekler, restoran ve otel sektörüne dair lisanslamalar gibi franchise modelleri ve otomobiller girebilmektedir.⁴⁹

Tutar A'nın kapsamını tanımlayan ikinci unsur ise eşik testinin tesisidir. Yukarıda bahsedilen faaliyet testini karşılayabilen bir ÇUŞ'un konsolide gelirinin ve iç pazar dışındaki kapsam içi gelirinin belli bir eşiği geçmiş olması beklenmektedir. Dolayısıyla Tutar A kapsamına girmek için küresel gelir testi ve asgari yabancı gelir testi olarak iki eşik testi söz konusudur. Küresel gelir testi bir ÇUŞ'un boyutunu belirlemek bakımından kullanımı kolay bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Ülkeden ülkeye raporlamada (country-by-country reporting-CbCR) kullanılan bir eşik olarak 750 milyon avronun altında bir küresel geliri olan ÇUŞ'ların kapsam dışında tutulması idari ve uyum maliyetleri göz önüne alındığında mâkul bulunmaktadır. Yabancı gelir testinde ise küresel gelir testini aşan ÇUŞ'ların aynı zamanda diğer ülkedeki faaliyetlerden elde ettiği gelirin belirlenecek bir eşiği geçmesi (CbCR'da 50 milyon avro olarak belirlenmiştir) beklenmektedir.⁵⁰

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) sonradan vazgeçmişse de yeni vergilendirme hakkının, ÇUŞ gruplarının Sütun 1'e tabi olmayı tercihlerine bırakan güvenli liman (safe harbour) temelinde uygulanmasını önermiştir. Güvenli limanların BEPS ve çifte vergilendirme riski taşımalarının ülkeler nezdinde endişeyle karşılandığı hatırlanmalıdır.⁵¹ G20/OECD üyesi ülkeler dijital ekonominin vergilendirilmesinde 2020 yılı sonuna kadar ortak bir çözüm üzerinde uzlaşmayı planlamışlarsa da ABD tarafından Sütun 1'e dair yapılan itirazlar nedeniyle amaçlanan sürede uzlaşmaya varamamışlardır. Facebook, Twitter, Google, Instagram, Youtube gibi sisteme üye olanların veya sistemi kullananların sayısına paralel olarak şirketin reklam gelirlerinde ve gayrimaddi değerlerinde artışların olduğu ve bu şirketlerin ağırlıklı olarak ABD menşeli olduğu göz önüne alındığında ABD'nin bunların vergilendirilmesine ve dolayısıyla vergilerin paylaşılmasına olan itirazının nedeni daha iyi anlaşılacaktır.⁵²

Sütun 1'in kapsam içinde olması hedeflenen şirketlerin isteğine bağlı bir uygulama olarak şekillendirilmesi yönündeki ayrık ve amaç saptıran ABD tutumu, çalışmaları bir süre sektöre uğratmıştır.⁵³ Başta İngiltere, Fransa, Macaristan ve Türkiye olmak üzere bazı ülkeler dijital reklam ve hizmet vergilerini yürürlüğe koyarak tepkilerini göstermeye başlamıştır.⁵⁴ ABD'nin bu önerisinden vazgeçmesinde pek çok ülkenin Sütun 1'e dair seçimlik bir uygulamanın dijital ekonominin vergilendirilmesiyle ilgili tüm süreci riske atacağını iddia etmelerinin etkili olduğu söylenebilir.⁵⁵ Ayrıca, Covid-19 salgınının yol açtığı ekonomik daralma ve aşırı harcamalardan ötürü ülkelerin vergi gelirlerine olan ihtiyaçlarının şiddetlenmesinin ve salgın döneminde dijital ekonomi faaliyetlerinin hemen hemen tüm sektörlerdeki hızlı artışı bu kararda etkili olmuştur.⁵⁶

48 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 24, 26, 29-30.

49 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 31-32, 53-56.

50 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 36, 174, 185.

51 Chand ve diğerleri, 2020: 575.

52 Oktay, 2020: 108.

53 Uyanık, 2021: 3-4.

54 Uyanık, 2021: 3-4.

55 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 167-169.

56 Uyanık, 2021: 4.

Öte yandan, kapsam, rabita ve kâr tahsisi bakımından farklı eşik tutarların ve yüzdelerin belirlenmesine bağlı olan yeni vergilendirme hakkı bağlamında ne kadar bakiye kârın yeniden tahsis edileceğine ilişkin kapsama dair anlaşmanın temin edilmesi önemlidir. Ayrıca, bazı Kapsayıcı Çerçeve ülkeleri dijitalleşmenin kolaylaştırdığı uzaktan pazarlama ve dağıtım faaliyetlerinde bakiye kârın ötesinde rutin kârın da bir kısmının pazar ülkelere tahsis edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Hatta bazı ülkeler ADS gibi belirli ticari faaliyetler için pazar ülkelere yeniden tahsis edilen kâr tutarını artırmak veya işletmenin kârlılığına bağlı olarak ölçülebilir bir yeniden tahsis için farklılaştırma mekanizmaları da önermişlerdir.

Vergi belirliliği ile ilgili olarak ise Kapsayıcı Çerçeve ülkeleri Tutar A için etkili uyumsuzluk çözümü için yeni bir mekanizmaya duyulan ihtiyaç konusunda hemfikir olsalar da Tutar A'nın ötesinde zorunlu bağlayıcı uyumsuzluk çözümünün kapsamına ilişkin ülkeler arasında görüş farklılıkları devam etmektedir.

3.1. Tutar A Kapsamında Yeni Vergilendirme Hakkı

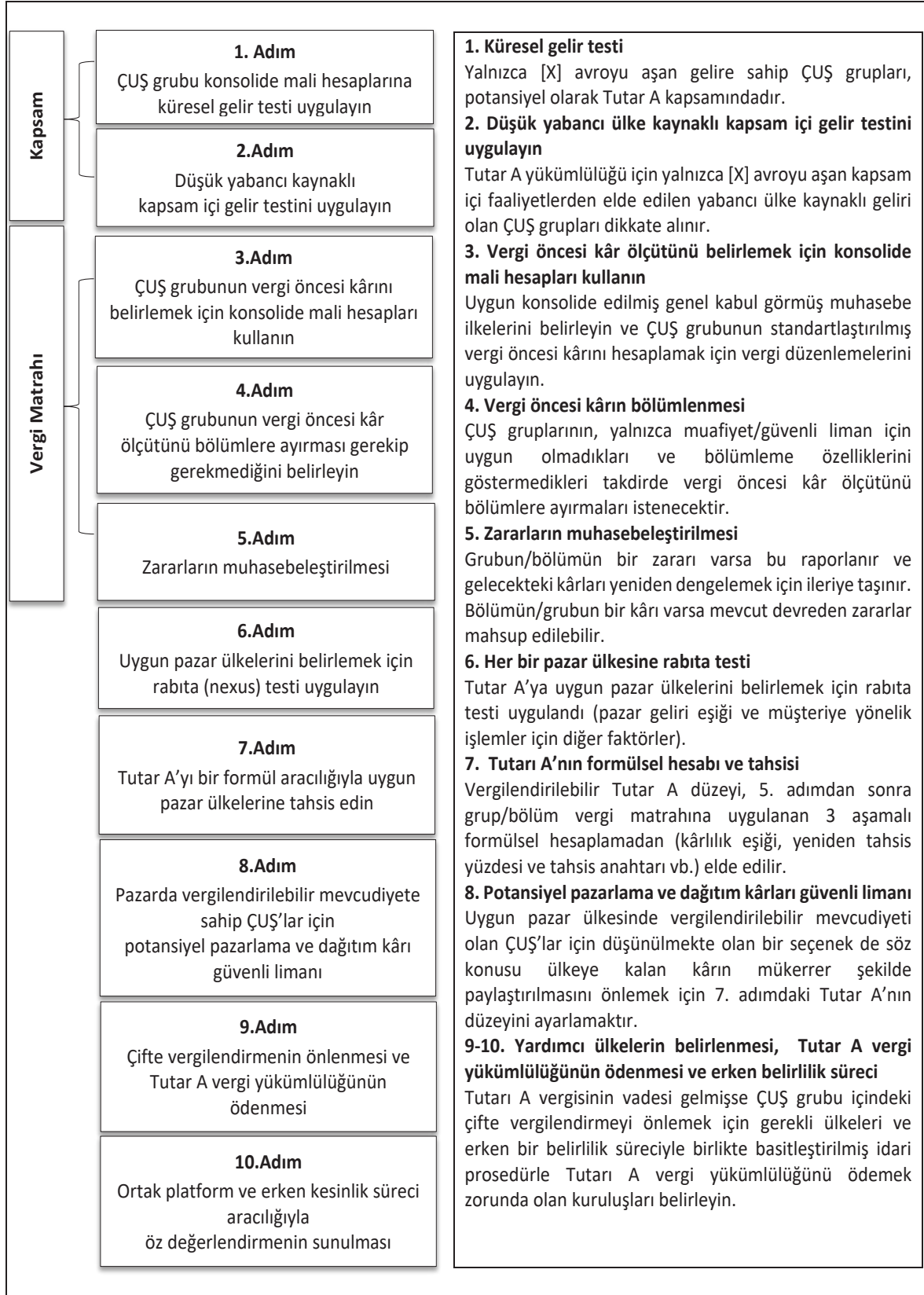
Tutar A'nın mantığı pazar ülkelerindeki müşterilerle herhangi bir fiziksel mevcudiyet gerekmeden dijital kanallarla uzaktan etkileşim kurularak oluşturulan değere dayanmaktadır.⁵⁷ Tutar A'nın kapsamı faaliyet testi ve eşik testi olarak iki unsur ile belirlenmeye çalışılmış, ancak kapsam içi faaliyetler yeni iş modellerini içerecek biçimde oldukça geniş tasarlanmıştır.

Başta Tutar A kapsamında yeni vergilendirme hakkının az sayıda ÇUŞ ile sınırlı olmaması planlanmışken gelinen aşamada 20 milyar avro ve %10 vergi öncesi kârlılık eşliğini aşan ÇUŞ'ların kapsama girmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla yeni vergilendirme hakkı şimdilik en büyük ve en kârlı şirketlerle sınırlı kalmıştır. Bunda ÇUŞ'ların sayısının yönetilebilir bir düzeyde tutulması ve uyum maliyetlerinin minimize edilmesi ihtiyacının ve ABD'nin bu yöndeki taleplerinin etkili olduğu söylenebilir. Tutar A'ya ulaşmak isteyen pazar ülkelerin yeni rabita kurallarıyla tanımlanabilmeleri de önemlidir. Uygulamada çoğu ÇUŞ, Tutar A'yı, başka deyişle vergi matrahını konsolide hesaplarına (kapsam dışı faaliyetlere sahip grupları dâhil) göre hesaplayacaktır. İlgili ticari faaliyetin zaman içinde kârlı olmadığı durumlarda bir zarar aktarma rejiminin (loss carry-forward) tesis edilmesi de önem arz etmektedir. Tutar A'nın yalnızca ekonomik kâr için geçerli olmasını sağlamak amacıyla ÇUŞ'ların maruz kaldıkları mevcut zararları dikkate almalarına izin verilmektedir. Rejim esasında geçmişteki zararları gelecekteki kârlardan indirebilmek için bir mekanizma öngörülmektedir. Tutar A zararları grup düzeyinde (veya gereken durumlarda birim/sektör-segment düzeyinde) tek bir hesapta korunacak ve ileriye taşınacak ve münferiden pazar ülkelere tahsis edilmeyecektir. Bir ÇUŞ'un yeni vergilendirme hakkı kapsamına tabi olduğu durumlarda hem vergi idareleri hem de vergi mükellefleri nezdinde beyan ve ödemenin karmaşıklığını, yükünü ve maliyetini en aza indirmek için basitleştirilmiş bir idari süreç geliştirilmesi umulmaktadır. Ayrıca Tutar A'ya yönelik yeni bir vergilendirme hakkı iç hukukta yapılan değişiklikler yoluyla uygulanacak ve özellikle çok taraflı bir anlaşmayı gerektirebilecektir.⁵⁹

⁵⁷ Postler, 2020: 78.

⁵⁸ Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy, 8 October 2021: 1.

⁵⁹ OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 10.



Şekil 2: Tutar A'ya Dair Süreç Adımları

Kaynak: OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: 16.

ABD’de Trump döneminde Tutar A’nın kapsamına bulut bilişim, aracılık platformları, çevrimiçi reklam, video-müzik platformları gibi tamamen otomatik dijital hizmetler ile belli koşulları sağlaması halinde cep telefonu, yazılım gibi kişisel bilgi işlem ürünleri, giysi, banyo malzemeleri, lüks ürünler, kozmetik ürünler, markalı yiyecek ve içecek satışları ile restoran ve otel sektörünü içeren lisanslamaları içeren franchise modelleri gibi tüketiciye yönelik işlerin girmesi öngörülmektedirken, Biden yönetimi “Geniş Kapsam Yaklaşımı (Comprehensive Scoping Approach)” önerisini ısrarla savunmuş ve bunda başarılı olmuştur. Bu yaklaşıma göre kapsamın faaliyet türleri itibarıyla belirlenmesi yerine belirli küresel ciro ve kârlılık oranını aşan ÇUŞ’lar Tutar A’nın kapsamına girmektedir. Netice itibarıyla Tutar A’nın kapsamına yukarıda belirtildiği gibi küresel cirosu 20 milyar avroyu ve %10 kârlılık eşliğini⁶⁰ aşan ÇUŞ’lar girecek ve birleştirilmiş yaklaşımın uygulanmaya başlamasından itibaren 7 yıl sonra küresel ciro eşliğinin düşürülmesi (10 milyar avroya) gündeme gelebilecektir. Bununla birlikte, doğal kaynakların çıkarılması/işletilmesi ile finansal hizmetler kapsam dışında bırakılmıştır.⁶¹ Kapsam dâhilindeki ÇUŞ’lar için, gelirin %10’unu aşan kâr olarak tanımlanan bakiye kârın %20-%30’unun gelir tabanlı bir dağıtım anahtarıyla pazar ülkelere dağıtılması hususunda uzlaşmaya varılmıştır.⁶² 8 Ekim 2021 tarihindeki toplantıda ise dağıtım anahtarının %25 olmasında mutabık kalınmıştır. Sonuç olarak, %10 kârlılık düzeyini aşan kârın %25’inin pazar ülkelere dağıtılması söz konusu olacaktır.

Öte yandan, Tutar A kapsamında yeni vergilendirme hakkının önemli bir özelliği olarak ‘de minimis’ yabancı kapsamlı gelir istisnasının (carve-out) da eşlik ettiği yıllık konsolide grup gelirine dayalı bir gelir eşliği (revenue threshold) dikkat çekmektedir. Bu eşliğin uyum maliyetlerini azaltmak amacıyla düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre, Tutar A’nın pazar ülkelere dağıtılabilmesi için özel amaçlı bir rabıta kuralı geliştirilmiş olup bir ÇUŞ bir pazar ülkesinde 1 milyon avroyu aşan tutarda gelir elde ettiğinde, pazar ülke Tutar A’dan pay alabilecek, Gayrisafi Yurtiçi Hasılası 40 milyar avrodan düşük ülkeler için ise bu eşik 250.000 avro olarak uygulanacaktır.⁶³ Bu türden bir yaklaşımın OECD’nin ve Kapsayıcı Çerçeve üyelerinin geliştirmekte olan ülkeler lehine uzlaşmaya istekli olduğunu ortaya koyduğu söylenebilir.⁶⁴

3.2. Tutar B Kapsamında Temel Pazarlama ve Dağıtım Faaliyetlerinden Elde Edilen Sabit Getiri

Pazar ülkede fiziksel bir iş yeri mevcutsa “Tutar B” adı altında rutin dağıtım ve pazarlama fonksiyonu için emsaline uygun sabit bir getiri üzerinden vergilendirme hakkı söz konusu olmaktadır. Transfer fiyatlandırması anlaşmazlıklarının önlenmesi ve vergide belirlilik sağlanması için böyle bir tutarın belirlenmesi önemsenmektedir. Tutar B ilke olarak kaynak ülkede fiziksel bir iş yerinin bulunması halinde rutin dağıtım ve pazarlama fonksiyonu için emsaline uygun sabit bir getiriyi temsil etmektedir.

Tutar A üzerinde çok kısa bir süre içinde küresel düzeyde uzlaşmaya varabilme baskısı varken Tutar B üzerinde aynı baskı söz konusu değildir.⁶⁵ Tutar B’nin belirlenmesinin mevcut kuralların uygulanmasıyla ilgili uyum maliyetlerini azaltabileceği söylenebilir.⁶⁶

Tutar B’nin iki yönlü bir amacı söz konusudur. Birinci amaç, vergi idareleri için transfer fiyatlandırması kurallarının yönetiminin basitleştirilmesi ve vergi mükellefleri için uyum maliyetlerinin düşürülmesi; ikincisi, vergi belirliliğinin artırılması ve vergi idareleri ile vergi mükellefleri arasındaki sorunların azaltılmasıdır. Tutar B, pazar ülkelerinde “temel pazarlama ve dağıtım faaliyetleri” gerçekleştiren ilgili taraf distribütörlerinin ücretlerini standart hale getirmektedir. Temel pazarlama ve dağıtım faaliyetleri, ilişkili taraflardan satın alınıp ilgisiz taraflara yeniden satım ve rutin bir distribütör işlevi olarak tanımlanabilmektedir. Bazı Kapsayıcı Çerçeve ülkeleri Tutar B’nin kapsamına dair dar yaklaşımı tercih ederken bazıları geniş yaklaşımdan yanadır. Dar kapsamdan yana olan ülkeler, komisyoncuları, satış acentelerini ve temel olmayan pazarlama ve dağıtım faaliyetleri yürüten diğer işletmeleri B Tutarı kapsamına dâhil etmemeyi tercih etmektedirler. Bunun nedeni olarak bunların kapsam dâhilinde sayılmaları halinde ihtiyaç duyulan çalışmaların kapsamının genişlemesi ve doğuracağı ilave idari ve

60 Temmuz 2021’de 131 Kapsayıcı Çerçeve üyesi 20 milyar avronun üzerinde küresel ciro ve %10’un üzerinde kârlılık eşikleri üzerinde anlaşmaya varmıştır. Ekim 2021’deki 136 ülkenin ortak beyanatında da aynı tutar ve oran korunmuştur.

61 Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy, 2021: 1.

62 G7 Finance Ministers and Central Bank Governors Communiqué, 2021: 3; Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy, 2021: 2.

63 Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy, 2021: 1.

64 Fedan, 2021: 385.

65 Dykes and Keegan, 2021: 124.

66 Dykes and Keegan, 2021: 124.

teknik karmaşa gösterilmektedir. Kapsamda olası genişlemenin uzlaşmayı da zora sokacağı ayrı bir endişe kaynağıdır. Bununla birlikte bazı ülkeler, komisyoncular ve satış acenteleri ile rutin pazarlama ve dağıtım faaliyetleri yürüten kuruluşlar arasında fazla fark görmemelerinden ötürü bunların da B Tutarı kapsamına alınmalarını istemektedirler. Tutar B'nin kapsamına dâhil edilmesi gereken temel faaliyetlerin genişlemesi hususunda özellikle gelişmekte olan ülkelerin ısrarlı olduğu söylenmelidir.⁶⁷

B Tutarı, bir piyasada tanımlanmış temel pazarlama ve dağıtım faaliyetlerini gerçekleştiren ÇUŞ gruplarına ait işletmeler için geçerli olacağından A Tutarının kapsam alanında olmadığı belirtilmelidir. B Tutarının, ÇUŞ grubuna yönelik ürünlerin dağıtımı için temel pazarlama ve dağıtım faaliyetleri yürüten bir pazar ülkesinde kurulu grup şirketlerine yapılan ödeme olduğu unutulmamalıdır. B Tutarına dair sabit kazanç üçüncü taraf emsallerine dayalı bir kıyas analiziyle belirleneceğinden bu kazancın emsallere uygunluk ilkesine göre belirlenmesi önemlidir.⁶⁸ Öte yandan, emsallere uygunluk ilkesinin pazarlama ve dağıtım faaliyetlerine uygulanmasının özellikle az gelişmiş ve düşük idari kapasiteli ülkelerin ihtiyaçları dikkate alınmak suretiyle 2022 yılının sonuna kadar kolaylaştırılması ve basitleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁹

3.3. Geliştirilmiş Vergi Belirliliği Süreci

Vergi belirliliğinin Sütun 1'in önemli bir bileşeni olduğuna yukarıda değinilmişti. Vergi belirliliği sürecinin netleştirilmesi hem mükellefler için hem de vergi idareleri için maliyetleri azaltan bir işlev arz etmektedir.⁷⁰ Belirli bir ÇUŞ grubuna yeni vergilendirme hakkının uygulanmasının tüm ilgili ülkeler arasında kabul edilmesini temin etmek üzere uyumsuzluk çözüm mekanizmasının tesisi gündemde yoğun biçimde tartışma konusudur.

İlgili ÇUŞ'larla vergi idarelerinin (i) vergi matrahı, (ii) formülün uygulanması ve (iii) ödeme yapan kuruluşlar ve çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması dâhil olmak üzere yeni vergilendirme hakkının diğer tüm özellikleri üzerinde anlaşabilmeleri için bir panel mekanizması uygulamaya konulacaktır. Tutar B'nin, özellikle transfer fiyatlandırması anlaşmazlıklarının çözülmesinde kısıtlamaların olduğu ülkelerde vergi belirliliğini artırmayı ve vergi idaresi ile vergi mükellefleri arasındaki çatışmaları azaltmayı amaçladığı hatırlanmalıdır. Tutar B bu işlevini temel pazarlama ve dağıtım faaliyetlerini gerçekleştiren ilgili taraf distribütörlerinin ücretlerini standartlaştırarak yapmaktadır.⁷¹

Kapsayıcı Çerçeve ülkelerinin, Tutar A ile ilgili bir uyumsuzluğun önlenmesi sürecinde zorunlu bağlayıcı uyumsuzluk çözüm mekanizmalarının geliştirilmesini kabul ettiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak bu mekanizmalar geliştirilirken, karşılıklı anlaşma usulünün (KAU/Mutual Agreement Procedure-MAP) hiç olmadığı veya etkin olmadığı gelişmekte olan ekonomilerin egemenliklerinin gözetilmesi gerektiğinin de altı çizilmektedir. Zira küresel kaynakların tüm ülkelere yarayacak biçimde etkin tahsisinin yapılması ve geliştirilmesi fikrinin baştan itibaren dijital ekonominin vergilendirilmesine yönelik yeni kuralların özünü ve amacını yansıttığına inanılmaktadır.⁷²

Sütun 1'in vergi belirliliği boyutu, Tutar A için uyumsuzluğun önlenmesi/çözümü ve Tutar A'nın ötesinde uyumsuzluğun önlenmesi/çözümü olarak iki biçimde incelenmektedir. Uyumsuzluk önleme ve çözüme süreci bir panel mekanizmasına dayanmaktadır. Bir ÇUŞ'un vergi belirliliğine dair bu sürecin sonuçlarını kabul etmesi durumunda bu sonuçlar ÇUŞ için ve ilgili panele doğrudan katılmayan ülkeler de dâhil olmak üzere Tutar A'nın hesaplanması ve tahsisinden etkilenen tüm ülkelerdeki vergi idareleri için bağlayıcı bir niteliğe sahip olacaktır. Sonuçların kabul edilmediği durumda ise ÇUŞ grubu ilgili ülkedeki iç mevzuat tedbirlerine bağlı olarak hareket edebilecektir. Bir ÇUŞ'un erken vergi belirliliği sürecini seçmediği ve uyumsuzlukların ortaya çıktığı durumda bu yeni yaklaşım gelişmiş uyumsuzluk çözüm fırsatları da sunmaktadır. Kapsayıcı Çerçeve ülkeleri Tutar A'nın ötesinde yeni bir zorunlu ve bağlayıcı uyumsuzluk çözüm mekanizmasının uygulama kapsamı hakkında farklı görüşlere sahiptir. Bazıları geniş uygulama alanı olan zorunlu bir bağlayıcı mekanizmayı desteklerken bazıları ise Tutar A ile ilgili olmayan uyumsuzlukların mevcut KAU çerçevesinde ve bağlayıcı olmayan idari araçlar yoluyla çözülmesi gerektiğini düşünmektedir.⁷³

67 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 11-12, 14-15, 654, 684.

68 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 658-659, 687.

69 Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy, 2021: 3.

70 Das ve Rizzo, 2021: 4.

71 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 17-18.

72 Dagan, 2003: 3.

73 OECD Report on Pillar One Blueprint, 2020: para. 19, 704, 706, 709.

Özetle, kapsam altındaki ÇUŞ'lar Tutar A ile ilgili hususlarda çifte vergilendirmeyi önleyecek zorunlu ve bağlayıcı mahiyetteki uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasından faydalanabileceklerdir. Dolayısıyla Tutar A'nın tespiti ile ilgili anlaşmazlıklar zorunlu ve bağlayıcı bir şekilde çözülebilecektir. Öte yandan, KAU dosya sayısı oldukça az olan ülkeler için Tutar A ile ilgili anlaşmazlıkların çözümünde, bağlayıcı uyuşmazlık çözüm mekanizmasının tercihe dayalı olmasına karar verilebilecektir.⁷⁴

Ülkeler arasında kazanç paylaşımı hususunda ortaya çıkması muhtemel bağlayıcı ve zorunlu çözüm mekanizmasına dayalı vergi belirliliği süreci tahkim benzeri uygulamalara karşı oldukça temkinli ve hassas olan özellikle gelişmekte olan ülkelere yakından izlenmektedir.⁷⁵

4. SONUÇ

Dijital ekonominin vergilendirilmesine yönelik olarak yeni vergilendirme hakkını yönetecek kurallar, formüller ve kâr eşikleri üzerinde tam bir küresel mutabakatın sağlanması önemlidir. Sütun 1 genel olarak ÇUŞ'ların fiziksel bir iş yerine sahip olmadan pazar ülkelerde elde ettikleri gelirlerin bu ülkeler arasında paylaşımı için yeni bir iş yeri tanımının oluşturulmasına ve vergi belirliliğini artırmaya yönelik önerileri içermektedir. Pazar ülkelerin Tutar A ve B şeklinde iki türde vergilendirilebilir gelir hesaplaması gündemdedir. Tutar A, fiziksel iş yeri olmasa bile pazar ülkesine rutin olmayan kâr üzerinden vergilendirme hakkı vermektedir. Rutin kârı mukim ülkenin vergilendireceği unutulmamalıdır. Pazar ülkesinde fiziksel bir iş yeri varsa bu ülkeye ayrıca Tutar B adı altında rutin dağıtım ve pazarlama işlevinden ötürü emsaline uygun sabit bir getiri üzerinden vergilendirme hakkı tanınmaktadır. Böylece, transfer fiyatlandırması uyuşmazlıklarının önlenmesi ve vergide belirlilik sağlanması öngörülmektedir.

Sütun 1'e dair sürecin 2022 yılı içerisinde başarılı biçimde tamamlanması ve teknik/politik sorunların çözülmesi için beklenti yüksektir. Bununla birlikte, uzlaşmaya dayalı bir çözümün ve uygulamalarının uluslararası bir anlaşmayı gerektirdiği ortadadır. Zira Kapsayıcı Çerçeve üyeleri arasında yalnızca politik değil, uygulamaya dönük ve teknik birtakım ayrışmalar da mevcuttur.

Dijital alışveriş devleri tüm dünya pazarında yüksek miktarlarda kâr elde ederken, faaliyette buldukları ülke maliyelerine yeterince katkı sağlamamaktadırlar. Dijital ekonomi faaliyetlerinde bulunan birçok firmaya sahip ABD'nin dijital hizmet vergilerine ve benzeri tek taraflı önlemlere devamlı karşı çıkmış olduğu hatırlanmalıdır. Bununla birlikte, ABD Sütun 1'i uzun süre ÇUŞ'lar için "güvenli liman" olarak kabul ettirmeye çalışmıştır. Uluslararası bir anlaşmanın henüz oluşturulamaması Fransa, İtalya, İspanya, Avusturya, Birleşik Krallık ve Türkiye gibi birçok ülkeyi kendi dijital hizmet vergilerini uygulamaya koymalarının yolunu açmıştır. ABD ise dijital hizmet vergisi uygulamalarını kabul eden ülkeleri, bunlardan ithal edilen bazı mallara misilleme niteliğinde vergi ve gümrük tarifeleri uygulamakla tehdit etmiştir.

Aslında Kapsayıcı Çerçeve'nin ana önceliğinin ülkelere uygulanan tek taraflı vergi önlemlerine son vermek yoluyla uluslararası vergi sistemine istikrar getirmek olduğu anlaşılmaktadır. Dünya çapında uygulanacak bir vergi önlemi geliştirilirken de çok taraflılığın ve kapsayıcılığın sağlanmasına özel önem verilmektedir. 2020 yılında başlayan ve hâlen devam etmekte olan Covid-19 pandemisinin ekonominin dijitalleşmesini hızlandırmasının ve ülkelere yüksek maliyetler getirmesinin bu alandaki ekonomik ve politik baskıları artırmış olduğu açıktır. Bundan sonraki süreçte vergilendirme hakkı ve vergiye tabi kârların tahsisinin artık yalnızca fiziksel mevcudiyet referansı ile sınırlandırılmayacağı bir döneme şahit olunacaktır.

Yeni kuralların uygulanması amacıyla çok taraflı bir anlaşmanın oluşturulması oldukça sıcak bir gündem olup yeni vergilendirme hakkının yönetilebilmesi için yeni ve bağımsız anlaşma hükümleri geliştirilecek ve son olarak kapsam dâhilindeki ÇUŞ'ların vergilendirilmesinde bu hükümler geçerli olacaktır. Yeni çok taraflı anlaşmanın ülkeler arasındaki eşgüdümü ve etkin uygulamayı kolaylaştırmadaki rolü büyük olacaktır. Böyle bir çok taraflı çerçevenin Tutar A vergisinin belirlenmesi ve çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılmasına ilişkin hükümleri yürürlükteki tüm ikili vergi anlaşmalarının yerine geçecektir. Diğer anlatımla, dijital ekonominin vergilendirilmesine dair çalışmaların sonuçlandırılmasını takiben mevcut çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarında değişiklik getirecek çok taraflı bir anlaşmanın 2022 yılında ülkelerin imzasına açılacağı ve 2023 yılında yürürlüğe gireceği anlaşılmaktadır. Böylece pazar ülkelerince Tutar A'dan kaynaklanan vergilerin 2024 yılından itibaren tahsil edilmesi söz konusu

74 Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy, 2021: 2.

75 Swain ve Tandon, 2021: 361.

olabilecektir. Diğer yandan, ülkelerden dijital hizmet vergisi benzeri tek taraflı vergi önlemlerini kaldırmalarının talep edilmesi ve bunun belli bir takvime bağlanması gündeme gelecektir. Son olarak, bağlayıcı ve etkin bir uyumsuzluk çözüm mekanizmasını etkin biçimde işletmeden bahsi geçen yeni önerilerin uygulanmasının kolay olmayacağı vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Blum, D. W. (2015). "Permanent Establishments and Action 1 on the Digital Economy of the OECD Base Erosion and Profit Shifting Initiative-The Nexus Criterion Redefined?", *Bulletin For International Taxation*, ss. 314-325.
- Chand, V., Turina, A., Ballivet, L. (2020). "Profit Allocation within MNEs in Light of the Ongoing Digital Debate on Pillar I – A "2020 Compromise"? From Using a Facts and Circumstances Analysis or Allocation Keys to Predetermined Allocation Approaches", *World Tax Journal*, IBFD, ss. 565-630.
- Cockfield, A. (2014). "BEPS and Global Digital Taxation", *Tax Notes International*, Volume 75, Number 11, ss. 933-940.
- Dagan, T. (2003). "The Costs of International Tax Cooperation", Bar Ilan University Law School, *Working Paper* No.1-03.
- Das, P. ve Rizzo, A. (2021). "The OECD Unified Approach: Understanding the Real Deal for Market Countries", *Interantional Tax Studies*, Issue 5, IBFD.
- Dykes, I. F. ve Keegan, L. H. (2021). "The OECD Pillar 1 Blueprint: Why Amount B Matters", *Bulletin for International Taxation*, IBFD, ss. 124-136. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2507872 (16.08.2021).
- Erdem, T. (2016). "Kaydırılmış Kazanç Vergisi (Diverted Profit Tax)", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 330, ss. 111-119.
- Fedan, A. (2021). "Case Study Analysis of the OECD Pillar One and Pillar Two Allocations to Developing Countries", *Bulletin for International Taxation*, IBFD, ss. 382-400.
- G7 Finance Ministers and Central Bank Governors Communiqué (2021).
- Hurk, H. (2020). "Tax and The Digital Economy-Will Pillar One Be The Solution?", *The EC Tax Journal*, Vol 18, ss. 131-167.
- Kara, M. C. (2016). "Dijital Vergilendirmeye Küresel Bir Bakış", *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı 424, ss. 30-37.
- Kofler, G., Mayr, G. ve Schlager, C. (2017). "Taxation of the Digital Economy: "Quick Fixes" or Long-Term Solution?", *European Taxation*, IBFD, ss. 523-532.
- Uyanık, N. K. (2021). OECD'nin Dijital Ekonominin Vergilendirilmesine Yönelik Birinci ve İkinci Sütun Raporlarının Değerlendirilmesi, *Verta Danışmanlık*.
- OECD, Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy-Action 1: 2015 Final Report (2015).
- OECD/G20 BEPS Project, Public Consultation Document-Addressing the Tax Challenges of the Digitalisation of the Economy (13 February 2019-6 March 2019).
- OECD/G20 BEPS Project, Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy (1 July 2021).
- OECD/G20 BEPS Project, Statement on the Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy, 8 October 2021. <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.htm> (28.12.2021).
- OECD/G20 BEPS Project, Tax Challenges Arising from Digitalisation-Report on Pillar One Blueprint (2020).
- OECD/G20 Inclusive Framework, Programme of Work to Develop a Consensus solution to the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy (2019).
- OECD/G20, Tax Challenges Arising from Digitalisation-Interim Report 2018: Inclusive Framework on BEPS.
- Oguttu, A. W. (2020). "A Critique from a Developing Country Perspective of the Proposals to Tax the Digital Economy", *World Tax Journal*, IBFD, ss. 799-828.

- Oktaç, C. (2020). "Dijital Ekonominin Boyutu, Vergilendirilmesine Yönelik OECD Çalışmaları, Öneriler, Örnek Ülke Uygulamaları ve Türkiye’de Yapılan Düzenlemeler ve Dijital Hizmet Vergisi", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 376, ss. 95-116.
- Olbert, M. ve Spengel, C. (2017). "International Taxation in the Digital Economy: Challenge Accepted?", *World Tax Journal*.
https://www.ibfd.org/sites/ibfd.org/files/content/img/product/april_ppv_wtj_2017_01_int_4_international_taxation.pdf (06.06.2021).
- Petruzzi, R. ve Buriak, S. (2018). "Addressing the Tax Challenges of the Digitalization of the Economy-A Possible Answer in the Proper Application of the Transfer Pricing Rules?", *Bulletin for International Taxation*, 4a/ Special Issue, IBFD.
- Postler, S. (2020). "The OECD’s Work on Profit Allocation and Nexus Rules for a Digitalized Economy-A Potential Improvement of the International Taxation Framework?", *Bulletin for International Taxation*, IBFD, ss. 76-87.
- Report (2021). Fighting fiscal injustice: the work of the OECD on taxation of digital economy, Council of Europe.
- Schreiber, U. (2020). "Remarks on the Future Prospects of the OECD/ G20 Programme of Work-Profit Allocation (Pillar One) and Minimum Taxation (Pillar Two)", *Bulletin for International Taxation*, IBFD, ss. 338-343.
- Swain, S. ve Tandon, S. (2021). "Evaluating an Alternative Approach to Taxing Digital Platforms in an International Context", *Bulletin for International Taxation*, IBFD, ss. 359-369.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.08..2021 ✓Accepted/Kabul:01.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.977205

Araştırma Makalesi/ Research Article

Saylık, M. (2022). "Abbâsîler'in İlk İki Asrında Muktedir Vezirlere Yönelik Müsâdere Uygulamaları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 309-323.

ABBÂSÎLER'İN İLK İKİ ASRINDA MUKTEDİR VEZİRLERE YÖNELİK MÜSÂDERE UYGULAMALARI

Mutlu SAYLIK*

Öz

Abbâsîler'de müsâdere, çok farklı kesimlere uygulanmış olmasına rağmen en dikkat çekici uygulamaları devlet yönetiminde halifenin en önemli yardımcıları olan vezirlere yönelik olanlardır. Abbâsîler'in ilk iki asrında çok önemli hizmetler yapan bazı muktedir vezirler de bir takım sebeplerden dolayı azledilmiş, müsâdereye maruz kalmış, tüm mal ve servetleriyle birlikte hayatlarını kaybetmiştir. Bu çalışmada, Abbâsîler'in ilk iki asrında vezirlere uygulanan iki çeşit müsâdere ve her bir müsâdere çeşidine örneklem olsun diye iki muktedir vezir ele alınmıştır. Bu çerçevede vezirler; Yahyâ b. Hâlid, İbn Zeyyât, İbnü'l-Furât ve İbn Mukle ele alınmıştır. Çalışmada İslam tarihi temel kaynaklarına öncelik verilerek kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Alanda, Abbâsî vezirlerine yönelik çalışmalar olmakla birlikte, vezirlerin azil süreciyle birlikte maruz kaldıkları müsâdere uygulamalarıyla ilgili müstakil çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu yönüyle çalışma önem arz etmektedir. Bu çalışmayla amacımız, Abbâsîler'de vezirlerin azil süreciyle birlikte maruz kaldıkları müsâdere uygulamalarına ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Abbâsîler, Müsâdere, Halife, Vezir, Mal.*

AN INVESTIGATION ON THE APPLICATIONS OF CONFISCATIONS AGAINST THE AUTHORIZED VIZIERS IN THE FIRST TWO CENTURIES OF THE ABBASIDS

Abstract

Although, the confiscations were applied to different groups in the Abbasids, the most remarkable applications were the ones implemented against the most important assistants of the caliphs, the viziers. Some powerful viziers who performed important services were also dismissed for some reasons, exposed to confiscation, and lost their lives with all their property and wealth in the Abbasids. Confiscations were implemented in two ways for authorized viziers; while one directly came from the caliphs, the other was caused by the conflicts between viziers. Therefore, we examined two authorized viziers for each century as a sample. In this context, the viziers who encountered confiscation in these periods; Yahyâ b. Khâlid, İbnü'z-Zeyyât, İbnü'l-Furât and İbnü'l-Mukle are examined. In the study, a chronological order was followed by prioritizing the basic sources of Islamic history. Previous works examined the viziers of Abbasids, whereas research particularly focuses on the confiscations regarding viziers are sparse. This research is important, aiming to shed light on such aspects through history.

Keywords: *Abbasids, Confiscation, Caliph, Vizier, Properties.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, DİYARBAKIR.
e-posta: mutlu.saylik@dicle.edu.tr. (<http://orcid.org/0000-0002-1344-9398>.)

GİRİŞ

Vezirlik müessesesi Abbâsî yönetiminde çok önemli bir yere sahiptir. Bu kurumun başına geçen Vezirler halifelerin en önemli yardımcıları olmuştur (Hañçabay, 2016: 25 vd.; Alaslan, 1995: 1-27; Ayaz, 2013: 79-82). Bundan dolayı bu görevi üstlenenler çok güçlü konuma yükseldikleri gibi bazı sebeplerden dolayı azledilerek müsâdereye ve kötü muameleye de maruz kalmıştır. Genellikle göreve son verme veya yönetim yetkisini elinden alma anlamına gelen azil (Atar, 1991: 326) ile birlikte uygulamaya konulan müsâdere sözlükte, bir şeyi istemek ısrarla talep etmek anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1994: 4/448). Terim olarak ise iktidar tarafından bir malı veya mülkü ya da her ikisini birden, sahibinin mülkiyetinden zorla çıkarılması, karşılıksız olarak devletin mülkü haline getirilmesidir. (Kamati, 1986: 83) Müslüman iktidarlar tarafından hemen hemen her dönemde değişik şekillerde uygulanan müsâderenin meşruiyeti İslam hukukçuları tarafından tartışılmış ve çeşitli görüşler ortaya konarak meşruiyeti sorgulanmıştır (Bay Sultan, 2017: 1 vd.; Esen, 2002: 191 vd.). Ancak Müslüman devletlerde özellikle de Abbâsîlerle birlikte müsâdere kurumsallaşarak varlığını sürdürmüştür (Günan, 2021, s. 34 vd.; Tomar, 2006, ss. 65-67).

Abbâsî İhtilâli başarıya ulaştığında Emevî ailesi mensupları öldürülerek mallarına bir çeşit müsâdere ile el konulmuştur (İbnü't-Tiktaka, 2016: 115). Abbâsî hilafeti kökleştikten sonra devlet malını gasp ettiğinden şüphelenilen görevliler azledilerek yargılanmış, suçlu bulunanların mal ve mülkleri müsâdere edilerek bunlar beytülmâle devredilmiştir (Tomar, 2006: 65-67).

Vezirlik, Abbâsîlerde kurumsallaştıktan ve kudretli vezirler ortaya çıktıktan sonra bu cephede azil olayı ve müsâdere uygulamaları daha çok dikkatleri çekmiştir (Miskeveyh, 2000: 5/97, 117, 151, 169-170, 191, 221; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/685, 709, 778). Bu araştırmada Abbâsîler'in ilk iki asrında müsâderenin iki yönlü yansıması ele alınmıştır. Önce Abbâsîler'in ilk asrında görülen müsâderenin cezalandırma ve tasfiye amaçlı uygulamalarına; daha sonra ise Abbâsîler'in ikinci asrında müsâderenin halef-selef vezirler arasında cezalandırma ve bütçe açığı kapatma şekline dönüşen uygulamalarına yer verilmiştir. Abbâsîler döneminde vezirlere yönelik çokça azil ve müsâdere uygulaması yaşandığı için hepsini ele almak bir makale boyutunu aşacağından her bir müsâdere uygulaması için örneklem olarak yönetimde etkin olup sonradan müsâdereye maruz kalan ve öldürülen veya ölene kadar hapsedilen muktedir iki vezirle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede Abbâsîler'in ilk asrı için Ebû Alî Yahyâ b. Hâlid b. Bermek (ö. 190/805) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdilmelik b. Zeyyât (ö. 233/847); Abbâsîler'in ikinci asrı için ise Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Furât (ö. 312/924) ve Ebû Alî Muhammed b. Alî b. Mukle (ö. 328/940) ele alınmıştır. Azil süreciyle birlikte uygulanan müsâdere, aslında bir sonuç olduğu için çalışmada bunun sebepleri de irdelenmiştir. Bu çerçevede müsâdereye giden yolda meydana gelen olay ve gelişmelere de yer verilmiştir. Amacımız Abbâsîler'de devlet yönetimine yön vermiş, önemli hizmetlere imza atmış muktedir vezirlerin azil süreciyle birlikte maruz kaldıkları müsâdere ve muamelelere ışık tutmaktır. Araştırmada İslam tarihi temel kaynaklarına öncelik verilerek, konu, zaman-mekân, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde tarafsız bir şekilde ele alınmış, bilgi ve rivayetlerden, vakıalar üzerine gidilmiştir. Konu ele alınırken olay ve gelişmeler kronolojik bir plan dâhilinde ele alınmıştır.

Abbâsîler'in ilk iki asrında muktedir vezirlere yönelik müsâdere uygulamaları adlı çalışmamız özgün bir araştırma özeliği taşımaktadır. Abbâsîler dönemi, vezirler ve müsâdereyle ilgili literatüre baktığımızda temel Arapça kaynaklar dışında hem ülkemizde hem de yurt dışında bazı araştırmaların yapıldığını görüyoruz. Vezirlik ve vezâret kurumuyla ilgili genel çalışmalar olduğu gibi (Alaslan, 1995), dönemsel olarak Abbâsîler'de vezirlik ve vezirler ile ilgili de Türkçe (Hañçabay, 2017; İpek, 2017) ve diğer dillerde (Gordon, 2001; Hanne, 2008; Mez, 1938; Van Berkel, 2013) bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca tek bir vezirin ele alındığı müstakil çalışmalar da (Bowen, 1927; Cemîl Saîd, 1990; Nâfi', 1982; Süreyyâ Abdülmün'im Cevde, 1988) mevcuttur. Hz. Peygamber döneminden Emevîler döneminin sonuna kadar müsâdere uygulamalarıyla ilgili bir çalışma da tespit ettik (Günan, 2021). Müsâderenin hukuksal boyutuyla ilgili de bazı çalışmalar yapılmıştır (Bay Sultan, 2017; Esen, 2002). Ancak Abbâsîler döneminde vezirlerin azil süreciyle birlikte maruz kaldıkları müsâdere uygulamalarıyla ilgili müstakil bir araştırmaya rastlayamadık. Bundan dolayı ele aldığımız konu önem arz etmektedir.

1. CEZALANDIRMA VE TASFİYE AMAÇLI MÜSÂDERE UYGULAMASI

Abbâsîlerde vezirlik kurumsallaştıktan ve kudretli vezirler ortaya çıktıktan sonra bu cephede görevden el çektirilirken uygulanan müsâdere, sert ve kapsayıcı olmuştur. Bazen bununla da yetinilmemiş vezirler ölüm cezasına çarptırılmıştır. Burada ele alacağımız vezirler de müsâdere uygulamasıyla, cezalandırılıp tasfiye edildikten sonra öldürülmüş veya ölene kadar hapiste kalmıştır. Bazen azledilerek cezalandırılan vezirin çalışma arkadaşları ve yakınları da uygulanan müsâdereye ve kötü muameleye maruz kalmıştır. Azledilen vezirlerin yakınları ve arkadaşları bazen olay ve gelişmelerde direkt rol oynadıkları için bazen de vezirlere sadece yakınlıklarından dolayı cezalandırılmıştır.

1.1. Yahyâ b. Hâlid b. Bermekî (ö. 190/805)

Yahyâ b. Hâlid b. Bermek, Abbâsîler döneminin en kudretli vezirlerinden biridir. Yahyâ'nın babası, Hâlid b. Bermek (ö. 165/781-82), Abbâsî ihtilâlinde beri aktif olarak bürokrasinin içinde yer almaktaydı (Belâzûrî, 1996: 4/138; İbnü'l-Esîr, 1997: 4/381-382; İbn Hallikân, 1900: 6/219-220). Abbâsî devleti kurulunca mahareti ve tecrübesinden dolayı ilk halife Ebû'l-Abbas es-Seffâh tarafından divanlarda kâtip olarak görevlendirildi (Makdisî, ts: 6/71; İbnü'l-Cevzî, 1992: 7/322, 325). Bazı rivayetlerde vezir olduğu da zikredilse de (İbnü'l-Cevzî, 1992: 7/299, 342) gerçek anlamda kurumsal bir tarzda vezirliği söz konusu değildir. Çünkü Hâlid, Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr (138/754-159/775) zamanında da bir süre divanlardaki kâtiplik görevini sürdürdükten sonra 165/781-82'de vefatına kadar bazı bölgelerde valilik yaptı (Taberî, 1967: 8/54, 56). Onun vefatından sonra oğlu Yahyâ b. Hâlid, Bermekî ailesini temsil etti (Bağdâdî, 1996: 14/133-136; İbn Hallikân, 1900: 6/219 vd.) Babasının yanında tecrübe kazanan Yahyâ, Halife Mansûr zamanında 159/775 yılında bir süreliğine Azerbaycan valiliğini yürüttü (İbnü'l-Esîr, 1997: 5/193). Halife Mehdî-Billâh (159/775-169/785) hilafete geçtiğinde onu oğlu Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) yanına görevlendirdi. O Hârûnürreşîd'e hem hoca hem de kâtip oldu. Halife Mehdî oğlu Hârûnürreşîd'i ikinci veliaht ilan edince ona doğu eyaletlerinin valiliğini verdi. Bu süreçte bu bölgeyi onun adına Yahyâ yönetti (Taberî, 1967: 8/146, 148; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/227, 233).

Halife Mehdî'nin vefatı üzerine birinci veliaht Mûsâ el-Hâdî (ö. 170/786) hilafete geçti. Yeni halife kendisinden sonra hilafet hakkı olan Hârûnürreşîd'i azledip oğlu Ca'fer'i veliaht tayin etmek istiyordu. Bundan dolayı Hârûnürreşîd'i ve adamlarını sevmiyor, onlara baskı uyguluyordu. Yahyâ, Halife Hâdî'nin bu isteğine oğlu Ca'fer'in küçük olmasını gerekçe göstererek karşı çıktı. Halife, Yahyâ'nın tavrına ve girişimlerine öfkeleni ve onu hapsedip daha sonra öldürmeyi planladı. Ancak halife 25 Eylül 170/786'da aniden ölünce Hârûnürreşîd halife (170/786-193/809) oldu ve Yahyâ'yı haptisten çıkararak geniş yetkilerle vezir tayin etti (Taberî, 1967: 8/230; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/265 vd.).

Yahyâ, vezirliğinin ilk yıllarında halifenin annesi Hayzürân ile birlikte hareket etti. Onun Abbâsî hilafetinde çok etkisi vardı. 172/789 yılında Hayzürân vefat edince güç ve iktidar bundan sonra Yahyâ'nın eline geçti (Taberî, 1967: 8/238; Bağdâdî, 1996: 4/431-432). Yahyâ vezirliği sırasında çocukları Fazl (ö. 192/808) ve Ca'fer (ö. 187/803) ile birlikte görevini yürüttü. Yahyâ'nın büyük oğlu Fazl, Hârûnürreşîd'in sütkardeşiydi. (Taberî, 1967: 8/230; İbn Hallikân, 1900: 4/27) Fazl ve Ca'fer babalarının vezirliğinde etkin olarak rol oynuyordu (Taberî, 1967: 8/252; Bağdâdî, 1996: 7/164-171) Yahyâ'nın diğer oğlu Muhammed de bir ara halifenin hâcibliğini yaptı (Taberî, 1967: 8/261).

Bu dönemde Yahyâ ve çocuklarının çabalarıyla Abbâsî Devleti, gücünün zirvesine ulaştı. Şüphesiz bu gelişmede Yahyâ'nın büyük bir rolü vardı (Taberî, 1967: 8/230; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/273; İbnü't-Tiktaka, 2016: 195,197). Abbâsî devleti kurulduğunda mevâlî yönetimde ağırlıktaydı. Abbâsî İhtilâli'nin sembol ismi Ebû Müslim el-Horâsânî (ö. 137/755), Halife Mansûr tarafından öldürüldükten sonra bu etkinlik kısmen de olsa kırıldı (Taberî, 1967: 7/479 vd.). Ancak Bermekîlerle özellikle de Yahyâ'nın vezirliği ile birlikte mevâlînin nüfuzu önemli derecede tekrar arttı (Taberî, 1967: 8/238; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/285). Bu durum Yahyâ ve çocuklarının iktidarda sivrilmesine ve rakipleri için önemli bir hedef haline gelmesine neden oldu. İleride de değineceğimiz gibi bu durum Bermekî ailesinin aleyhinde çalışmaların yapılmasına ve bunun sonucunda onların cezalandırma ve tasfiyesinde önemli rol oynayacaktır (Saylık, 2021b, s. 23 vd). Yahyâ ve çocukları özellikle de Ca'fer, halife ile çok yakınlık kurmuştu. Öyle ki destursuz istedikleri zaman halifenin odasına girebiliyorlar ve devlet malını izinsiz istedikleri gibi harcıyorlardı. Halk ve bürokratlar ihtiyaçlarını karşılamak için halifeden çok Bermekîlerin kapısına gidiyorlardı. (İbnü't-Tiktaka,

2016: 156). Bermekîlerin ani bir şekilde cezalandırılıp müsâdereye maruz kalmaları ile ilgili farklı rivayetler zikredilmektedir. Kaynaklar bu rivayetleri verirken açık bir nedenden çok olasılıklardan bahsetmektedirler (İbn Hamârveyh, 1998: 35). Rivayetler incelendiğinde aşama aşama bu sürece doğru gidildiği görülmektedir. Rivayetleri ve bu süreci aktarmaya çalışalım.

Hız. Ali'nin neslinden olup daha önceden Abbâsîler'in baskılarından dolayı Deylem bölgesine sığınan Yahyâ b. Abdullah b. Hasan burada taraftar bularak 176/792-793 yılında kendisi adına biat almaya başladı. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, vezir Yahyâ b. Hâlid'in oğlu Fazl'ı büyük bir orduyla üzerine gönderdi. Fazl, Yahyâ b. Abdullah ile barışçıl bir şekilde görüşmeler yapınca ortam yumuşadı ve Yahyâ b. Abdullah eman verilmesi durumunda teslim olabileceğini söyledi. Halife âlimlerin şahitliğinde eman verince Yahyâ b. Abdullah Fazl ile birlikte Bağdat'a geldi. Ancak halife Yahyâ b. Abdullah'ı hapsedti. Daha sonra halife Yahyâ b. Abdullah'ın öldürülmesi için çareler aramaya başladı. Onun öldürülmesi için vezir Yahyâ b. Hâlid'in oğlu Ca'fer'i görevlendirdi. Ancak Ca'fer, Yahyâ b. Abdullah'ı serbest bıraktı. Ancak Arap unsurlarının önemli ismi ve halifenin hacibi Fazl b. Rebî, bir adamı vasıtasıyla bu durumu öğrendi ve Bermekîlerin Yahyâ b. Abdullah'ın taraftarı olduğunu bundan dolayı onu serbest bıraktığını halifeye iletti (Cehşiyârî, 1401: 3/202-203; İbnü't-Tiktaka, 2016, s. 158). Halife, Fazl b. Rebî'ye olaydan haberdar olduğunu söylese de Ca'fer'i hemen çağırıp sordu. Ca'fer önce inkâr etse de sonra olayı olduğu gibi anlattı ve Yahyâ'nın suçsuz olduğu için serbest bıraktığını söyledi. Bu rivayetin sonunda halifenin kendi kendine Ca'fer'i öldüreceğine dair yemin ettiği belirtilmektedir (Taberî, 1967: 8/289; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/349; İbnü't-Tiktaka, 2016: 156). Halife hemen Yahyâ'nın tekrar yakalanmasını sağladı. Sonra da verdiği emanı bazı âlimlerin görüşünü alarak iptal etti. Yahyâ hapiste öldü veya öldürüldü (İbnü't-Tiktaka, 2016: 147) Vezir ve ailesinin tasfiyesi ile bu olay arasında uzunca yıllar vardır. Kanaatimizce bu olay sorun olmuş olabilir ancak tek başına bir neden olması mümkün görünmemektedir.

Vezir Yahyâ'nın Mûsâ adında bir oğlu daha vardı. Mûsâ, Horasan'da fitne çıkarmaya çalıştığı şikâyetleri üzerine halife tarafından hapsedildi. Ancak bir süre sonra serbest bırakıldı. Taberî, bu durum Bermekî ailesinin halife ile yaşadığı ilk sıkıntılardan biri olarak zikretmektedir (Taberî, 1967: 8/293). Ancak Mûsâ b. Yahyâ'nın kısa bir süre sonra serbest bırakılması söz konusu bu meselenin tatlıya bağlandığını göstermektedir.

Bermekîlerin iktidarı, güç ve otoritesi aşırı derecede artınca bütün gözler onların üzerine çevrildi. Rakipleri, sevmeyenleri açıklarını yakalamaya ve aleyhlerinde birçok şey söylemeye başladı (İbnü't-Tiktaka, 2016: 156-157). Bu çerçevede özellikle Ca'fer'in yaptıkları ve onunla ilgili söylentiler çokça dillendiriliyordu. Bir gün halifenin yanına gelen bir gurup, "Ca'fer kendisine bir saray yaptırdı ve buraya bir milyon dirhem harcadı. Bu sadece eve harcanan paradır. Bir de verdiği hediyeler ve diğer harcamalara bakılırsa yaptıkları savurganlık anlaşılır." dediler (İbnü'l-Esîr, 1997: 5/349). Bermekîlerin ekonomik gücüne ve devlet imkânlarını şahsi işleri için ne şekilde kullandıklarına işaret eden bu rivayetin yanında iktidardaki gücüne işaret eden ilginç bir rivayet daha vardır. Rivayete göre Ca'fer ile halifenin akrabası Abdülmelik b. Salih b. Ali b. Abdullah (ö. 196/812) çok yakın idiler. Bir gün Abdülmelik, Ca'fer'in yanına geldi. Üç ihtiyacı olduğunu bildirdi. Borcu için bir milyon dirhem ödenmesini, oğlunun halifenin kızıyla evlendirilmesini ve yükselmesi için de bir valilik verilmesini istedi. Ca'fer, Abdülmelik'e dönerek, hemen bir milyon dirhemi evine gönderdim, oğlunu Mısır'a vali tayin ettim. Ayrıca oğlunu halifenin falan kızıyla evlendirdim, dedi. Abdülmelik evine gidince paranın gönderildiğini gördü. Ca'fer halifenin yanına giderek Abdülmelik'in oğlunu Mısır'a vali tayin ettiğini ve halifenin bir kızıyla evlendirdiğini söyledi. Halife hayretler içinde hem evlilik akdini hem de valilik atamasını onayladı. (İbnü't-Tiktaka, 2016: 154-155) Halifenin Bermekîlerle Abdülmelik arasındaki yakınlıktan rahatsız olduğu, Bermekîler cezalandırıldıktan sonra Abdülmelik'in de hilafet hakkı iddiasında bulunacağı varsayımıyla yakalanıp hapsedildiği, Abdülmelik yakalandıktan sonra hapiste bulunan Yahyâ ve oğlu Fazl'a baskıların arttığı belirtilmektedir (Taberî, 1967: 8/302-307; İbnü'l-Esîr, 1997: 352-353). Bu rivayet hem Bermekîlerin gücünü hem de Abdülmelik ile olan samimiyetlerine işaret etmektedir. Halifenin, akrabası olan Abdülmelik'in kendisinden sonra çocuklarına karşı hilafet hakkı davasına girebileceğini ve Bermekîlerden destek görebileceğini düşünmüş olması mümkündür. Bundan dolayı bu durum da onların cezalandırılmasını etkilemiş olabilir.

Kaynakların halifenin doktoru Cibrâil b. Buhtîşû' (ö. 213/828)'ya dayandırarak verdiği iki rivayet dikkat çekicidir. Birinci rivayette Buhtîşû' derki: Bir gün halifeyle otururken Halid izin istemeden direkt içeri girdi, selam verdi. Halife hafifçe selamı aldıktan sonra bana döndü. İnsanların evine böyle izinsiz girmesi hoşuna gider mi? diye sordu.

Hayır, hoşuma gitmez dedim. O zaman neden benim evime izinsiz giriliyor, dedi. Bunun üzerine Halid özür diledi ve ekledi, “Siz şimdiye kadar izinsiz yanınıza gelmeme hiç ses çıkarmaz memnuniyetsizlik göstermediniz. Şimdi anladım ki artık böyle davranmamdan hoşlanmıyorsunuz. Özrümü beyan ediyor vereceğiniz başka görevlere razı olacağımı arz ediyorum.” dedi. Halife mahcup oldu ve amacım seni kırmak değildi dedi (Taberî, 1967: 8/287-288; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/350). Buhtîşû'nün bu rivayetini teyit eden başka rivayetlerde vardır. Bir rivayette halifenin, Yahyâ'nın çocukları Fazl ve Ca'fer'in de tavır ve davranışlarından da hoşlanmadığı belirtilmektedir (İbnü't-Tiktaka, 2016: 157) Halifenin çocuklarına biat aldığı hac ziyaretinde Yahya b. Halid ve çocuklarının halka bol miktarda yardım dağıtarak bu hususta halife ve çocuklarıyla yarışmaları eriştikleri gücü göstermesi açısından önemlidir (Cehşiyârî, 1401: 3/175). Bu rivayetlere baktığımızda halifenin Yahyâ ve çocuklarının aşırı güçten kaynaklı davranışlarından rahatsız olduğu görülmektedir.

Kaynakların aktardığı ikinci rivayette ise Buhtîşû' şöyle demektedir: “Bir gün halife ile otururken, halife kalktı ve pencereden Bermekîlerin kapısında biriken halkı ve bürokratları gördü. Sonra bana dönerek, ‘Bak işte vezirim iş görüyor, bana da pek iş kalmıyor, eğlenmeye fırsat buluyorum’ dedi”. Aradan zaman geçti. Bir gün yine halifenin yanında iken, halife pencerenin önüne gitti ve Bermekîlerin kapısındaki kalabalıkları gördü. Bu görüntüden rahatsız olan halife, “Yahyâ benim elimdeki gücü imkânları aldı. Ben hilafetin adını taşıyorum o ise benim yerime halifelik yapıyor.” dedi. Ben halifenin bu tavır değişikliğini görünce onun Bermekîleri gözden çıkardığını ve onları cezalandıracağını anladım (Cehşiyârî, 1401: 3/178-179; İbnü't-Tiktaka, 2016: 156).

Konumuzla alakalı bir rivayet daha dikkati çekmektedir. Rivayete göre Yahyâ halifenin huzuruna girdiğinde genç hizmetçiler ayağa kalkar, saygı gösterirlerdi. Halife, genç hizmetçilerin ayağa kalkmasını yasakladı. Bir gün Yahyâ halifenin huzuruna girdi, kimse ayağa kalkmayınca Yahyâ bozuldu. Bundan sonra Hilafet sarayında hizmetçiler Yahyâ'ya saygı göstermez oldu (Taberî, 1967: 8/288). Bu rivayet halifenin Bermekîlere karşı tavrının aşamalı olarak nasıl değiştiğini göstermektedir.

Bazı rivayetler ve araştırmalar bu olayı Arap-mevâlî çekişmesine bağlıyorlar (Taberî, 1967: 8/289; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/349; Yıldız, 1992: 517-520). Bermekîlerin mevâlî olması, uzun süre başarılı bir yöneticilik ortaya koymaları, çok mal ve servete sahip olmaları onların kıskanılmasına ve aleyhlerinde çokça çalışılmasına neden oldu (Cehşiyârî, 1401: 3/204). Hârûnürreşîd, Arap-Mevâlî dengesi hususunda çok hassastı ve bu konuya azami derecede dikkat etmeye çalışıyordu. 182/798 yılında halife hacca gitti. Hac dönüşünde Rakka'da oğlu Abdullah'ı ikinci veliaht yaptığını ilan etti ve Horasan ile çevresini onun idaresine bıraktı (İbnü'l-Esîr, 1997: 327.; Taberî, 1967: 8/269; Ya'kûbî, 2010: 2/361-362). Hârûnürreşîd veliaht meselesinde sıkıntılıların devam ettiğini görmüş olacak ki 186/802 yılında sırayla hilafete çıkarmak istediği oğulları Emîn ve Me'mûn, ile kudretli veziri Yahyâ b. Hâlid'in de içinde bulunduğu bir kafîleyle hacca gitti. Hârûnürreşîd, kendisinden sonra Arap-mevâlî rekabetiyle kardeşler arasında bir çatışma ihtimaline karşı Mekke'de üç oğlu için veliahtlık biati aldı. Konu ile ilgili ahitnameyi ilan ettikten sonra Kâbe'ye astırdı (Ya'kûbî, 2010: 2/362-369; Taberî, 1967: 8/275 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/343-344).

Hârûnürreşîd, her hacca gittiğinde vezirin oğlu Ca'fer, bir ziyafet tertip eder ve halife bu ziyafete katılırdı. Ancak 187/803 yılında halife hacca gittiğinde bu ziyafete icabet etmedi (İbnü'l-Esîr, 1997: 5/348-349). Rivayete göre halife Ca'fer ile kız kardeşiyle ilgili meseleyi duydu ve bundan dolayı ona öfkelenildi. Ca'fer ve tüm ailesinin mal ve servetlerinin müsâdere edilmesine ve onun da öldürülmesine sebep olan bu mesele hakkında genel anlamda kaynaklar şunları aktarmaktadır: Hârûnürreşîd düzenlediği meclislere, kız kardeşi Abbâse ve Yahyâ'nın oğlu Ca'fer'i de davet ederdi. Halife, bu ikisinin aynı mecliste beraber bulunmalarından dolayı dinen bir sakınca olmasın diye kız kardeşi Abbâse'yi Ca'fer'e nikâhladı, ilişki ve çocuk edinmeyi onlara yasakladı. Ancak bunlar bir gönül ilişkisi kurdular ve başka yerlerde de görüşmeye devam ettiler. Bir süre sonra Abbâse bir çocuk dünyaya getirdi. Ancak bu durumu babasından gizleyerek bu çocuğu bazı hizmetçileriyle Mekke'ye gönderdi. Ancak bir süre sonra hizmetçilerle Abbâse arasında bir sorun yaşandı. Hizmetçiler gizliden halifeye bu çocuğun varlığını haber verdiler. Halife bu meseleyi gizli bir şekilde araştırdı o sene hacca gittiğinde Mekke'de bu durumu araştırıp doğru olduğunu öğrendi ve bundan dolayı dönüş yolunda Bermekîleri cezalandırdı (Taberî, 1967: 8/287 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/348 vd.). Bazı kaynaklar da farklı olarak halifenin Ca'fer'e “Seni Abbâse ile evlendireyim ki ona bakman helal olsun yoksa ona yaklaşma” dediğini, ikilinin evlenmeden ilişkiye girdiğini ve bu ilişkiden Abbâse'nin iki çocuk doğurduğunu belirtmektedir (İbnü't-Tiktaka, 2016: 156).

Halifenin de içinde bulunduğu kabile hacdan dönerken Enbâr şehri civarında dinlenmek için durdu. Bu esnada Bermekîlere operasyon düzenlemeye karar verdi. Halife, ilk önce Bermekî ailesinde en çok sevdiği ve yakın arkadaşlık kurduğu Yahyâ'nın oğlu Ca'fer'in öldürülmesini istedi. Bu işle görevlendirilen halifenin hizmetçisi Mesrûr idi. Ca'fer, affi için aracı olsun diye onu üç kez halifeye geri yolladı. Ancak halife son seferinde Ca'fer'in kellesi ile gelmediği takdirde onun kellesini kopartacağını söyledi. Bunun üzerine Mesrûr gitti ve Ca'fer'in kafasını gövdesinden ayırıp bir mızrağa taktı, Hârûnürreşid'in huzuruna çıkardı. Ca'fer'in cesedi ikiye bölündü insanlar görsün diye köprü uçlarına asıldı. Yahyâ ve yanında bulunan yakın çevresi tutuklandı (Ya'kûbî, 2010: 2/369; Taberî, 1967: 8/287 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/348 vd.). Bazı kaynaklar Ca'fer'in cesedinin yakıldığını belirtmektedir (Cehşiyârî, 1401: 3/188).

Yukarıda bu olaya sebep olabilecek rivayetleri zikrettik. Tek başına bir rivayetin bu ailenin tasfiyesine sebep olmuş olması pek muhtemel değildir. Bütün bu rivayetlerin bir arada ve bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Şüphesiz bu dönemin en önemli meselesi Emîn-Me'mûn çevresinde oluşan Arap-Mevâlî çekişmesi ve Bermekîlerin halifenin otoritesini gölgeleyen güç ve zenginlikleridir. Yahyâ ve çocukları iktidarda aşırı güç sahibi oldular ve halifenin otoritesine gölge düşürecek kadar ileri gittiler. Devletin gücüyle diledikleri kadar mal, mülk ve makam elde ettiler ve diledikleri kimselere bunları dağıttılar. Öyle ki Yahyâ'nın oğlu Ca'fer bile halifeden habersiz dilediği yardımı yapmakta, vali atayabilmekte hatta halifenin kızını başkasıyla evlendirme sözü vermekte ve bunu da yapmaktadır. Halifenin, "*güç ve iktidar onlarda, bende sadece halifelîğin adı var*", demesi bu durumu göstermektedir. Yahyâ b. Hâlid, on yedi yıl gibi uzun bir süre vezirlik yaparak idarede mutlak bir güç ve tasarruf sahibi oldu. Yahyâ'nın vezirlik yılları, Abbâsîlerin en parlak dönemi idi. Bu süreçte Yahyâ oğulları Fazl ve Ca'fer çok zengin oldular ve şatafatlı bir hayat yaşadılar. Merkezdeki mal, mülk ve saraylarının yanında ülkenin dört bir yanında da bir sürü mal ve servetleri oldu. Sınırsız sayılabilecek imkânları ve hemen hemen ne dileseler yapabilecek güce ulaştılar. Ülkede sarayları, imkân ve zenginlikleri dilden dile dolaşır oldu. Özellikle rakipleri buna tepki gösterdi, şikâyet etti. Bu da huzursuzluklara sebep oldu. Bu olayda Arap unsurlarının faaliyetlerinin de etkili olduğu görülmektedir. Zira Yahyâ ve ailesinin tasfiyesiyle devlet yönetiminde Mevâlînin gücü kırıldı ve Arap unsurların en önemli temsilcisi sayılan Fazl b. Rebî' vezirliğe atandı. Rivayetlerde bahsedilen diğer hususlar bu olayları tetiklemeye yardımcı olan meselelerdir. Ancak sadece Ca'fer'in ısrarla öldürülmek istenmesi, Ca'fer'den bahseden rivayetleri önemli kılmaktadır. Ca'fer'in halifeye çok yakın ve sohbet arkadaşı olması, yukarıdaki rivayetlerde de geçtiği gibi halife adına bazı işlere girişmesi, halifenin öfkesini üzerine çekmesine sebebiyet vermiş olabilir. Ayrıca Ca'fer ile Hârûnürreşid'in kız kardeşi Abbâse arasında olduğu söylenen ilişki ve sonuçları çok hassas bir meseledir. Böyle bir durumun da ailenin cezalandırılmasını tetiklemiş olması mümkündür.

Kaynaklarda genel anlamda hac dönüşü ani bir şekilde Bermekîlerin cezalandırılıp tasfiye edildiği belirtilse de verdiğimiz rivayetlerde görülüyor ki bu mesele ani gelişmemiş, zaman zaman sorunlar çıkmış, birikmiş, kırılmalar yaşanmış sonunda tasfiye ve müsâdere gerçekleşmiştir. Burada müsâdere, cezalandırma ve tasfiye aracı olarak uygulanmış, ailenin tüm maddi varlıkları ellerinden alınmıştır. ,

Yahyâ ve çocuklarının tasfiyesiyle birlikte uygulanan müsâdere işlemleriyle aile bireylerinin bütün mal, mülk ve servetlerine el konuldu. Bermekî ailesinin üyeleri, uzun süren iktidarlarında birçok yerde saray yaptırmışlardı (Cehşiyârî, 1401: 3/145, 170-171). Yine başkent dâhil birçok şehir ve kasabada mal, mülk, arazi ve köleleri vardı. Halife hemen bu aileye ait ne varsa el konulması için görevliler tayin etti (Taberî, 1967: 8/296; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/352). Rivayet edildiğine göre Bermekîlerin evlerine baskın yapıldığında aramalarda Yahyâ'nın evinde 5000 dinar, Fazl b. Yahyâ'nın evinde 4000 dinar, Ca'fer b. Yahyâ'nın evinde 40000 dinar, Muhammed b. Yahyâ'nın evinde 700000 dirhem bulundu (Cehşiyârî, 1401: 3/192). Halife, Bermekîlerin müsâdereyle el konulan mal ve parasının azlığını görünce aile bireylerinin hazinelerini ortaya çıkartmak için onlara baskı ve eziyet edilmesi talimatını verdi. Halife, malınız nerde? Sorusunu defalarca tekrar etti, tatmin edici bir cevap alamayınca Fazl b. Yahyâ'ya 100 kırbaç vurulmasını emretti. Ancak Fazl ve diğer aile bireyleri tüm eziyetlere rağmen ısrarla ele geçirilen mal ve paraları dışında hiç bir şeyleri olmadığını söyledi (Cehşiyârî, 1401: 3/194-195). Halifenin Bermekîlere baskı uygulatarak mallarını ortaya çıkarmaya çalışması Bermekîlerin azlinde mali yolsuzlukların ve ekonomik kaygıların da etkili olduğunu göstermektedir. Ca'fer'in öldürülmesinden sonra Bermekî ailesine mensup bir çok şahsın tutuklanması, Vezir Yahyâ ve oğlu Fazl'ın ölene dek hapiste tutulması, cezalandırma ve tasfiyenin bireysel olmadığına, ailenin hedef aldığına işaret etmektedir.

1.2.Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdilmelik b. Ebân b. Ebî Hamza ez-Zeyyât (ö. 233/847)

173/789 yılında Bağdat'ta zengin bir tüccarın oğlu olarak dünyaya geldi. İlme ilgi duyan Muhammed b. Abdülmelik babasının imkânlarıyla iyi bir öğrenim gördü. İbnü'z-Zeyyât nahiv, lügat ve şiir alanlarında kendini geliştirdi (İbnü'n-Nedîm, 2017: 315; Bağdâdî, 1996: 3/144-146; İbnü't-Tiktaka, 2016, s. 173; İbn Hallikân, 1900: 5/94-103). Mu'tasım-Billâh (218/833-227/842) hilafete geçtikten sonra 221/836 yılında onu vezir olarak atadı (Mes'ûdî, 1989: 3/459; İbnü't-Tiktaka, 2016: 173).

Mu'tasım, İbnü'z-Zeyyât'ı vezirliğe getirdiğinde Mihne süreci devam ediyordu. İbnü'z-Zeyyât sert politikasıyla muhalifleri sindirmektedir. Aktarıldığına göre muhaliflere eziyet etmek için çivil bir tandir yapmıştı. Siyasî iktidarın desteklediği görüşlere karşı çıkan kesimlere karşı İbnü'z-Zeyyât çok sert ve şiddetle karşı çıkar ve muhalifleri ölüm cezasına kadar varan cezalara çarptırır (Bağdâdî, 1996: 3/145-148; İbnü't-Tiktaka, 2016: 174). Halife Mu'tasım, İbnü'z-Zeyyât'a değer verir, onun sözüne itibar ederdi. Bir gün Mu'tasım, oğlu Hârûn el-Vâsiq-Billâh (227/842-232/847)'a bir miktar para ayırdı ve teslim edilmesi için İbnü'z-Zeyyât'a gönderdi. Ancak vezir bu parayı halifenin oğluna vermedi ve halifeye de bir yazı yazarak bu paranın verilmemesinin daha uygun olacağını bildirdi. Mu'tasım, bunun üzerine paranın verilmesini durdurdu. Vâsiq-Billâh bunun üzerine çok kızdı ve bir gün halife olursa veziri öldüreceğine dair yemin ederek bir ahitname yazdı, sakladı. Vâsiq-Billâh halife olunca onu hemen cezalandırmak istedi. Ancak vezir seçmek için önce arayışa girdi. Bir türlü İbnü'z-Zeyyât'tan daha iyi birisini bulamadı, devletin geleceğini düşünerek onu affetti ve yemin kefareti verdi (İbnü't-Tiktaka, 2016: 173-174).

227/842 yılında hilafete geçen Vâsiq-Billâh (227/842-232/847) Mihne dönemi İslâm anlayışını devam ettirdi (Mes'ûdî, 1989: 3/447, 489 vd.; Zeydân, 2013: 2/117-118) İbnü'z-Zeyyât bu süreçte vezirlik görevine devam ederek onun en önemli yardımcılarından biri oldu ve onun Mihne politikalarını sürdürdü (Taberî, 1967: 9/142, 150, 153-154; Mes'ûdî, 1989: 3/477). Vâsiq-Billâh, İbnü'z-Zeyyât'a çok değer verirdi. Ancak İbnü'z-Zeyyât kibirli ve sert karakterli bir şahsiyetti (İbnü't-Tiktaka, 2016: 173). Mihne dönemi politikalarında uygulanan şiddette bir dönem etkili olduğu belirtilmektedir (Saylık, 2019: 49).

İbnü'z-Zeyyât'ın cezalandırılıp müsâdereye maruz kalmasına sebep olan rivayetler azdır. Kaynaklar genel anlamda tek bir rivayet üstünde ittifak etmektedir. Buna göre Halife Vâsiq-Billâh'ın bir ara kardeşi Ca'fer el-Mütevekkil-Allelâh (ö. 247/861) ile arası bozuldu. Bunun nedeni ise Mütevekkil'in, rüyasında gece vakti gökten bir şekerin indiğini ve üzerinde "*Mütevekkil-Alallâh*" yazıldığını gördüğünü çevresine anlatması, bunun üzerine bazı arkadaşlarının bu rüyayı onun gelecekte halife olacağı şeklinde yorumlamasıydı. Bu haberler Vâsiq-Billâh'ın kulağına gidince, kardeşine öfkelenildi. Halife, Mütevekkil'i gözetim altına aldırıp sorgulattı ve bir takım eziyetlere maruz bıraktı (Taberî, 1967: 9/155). Bundan sonra Ca'fer, halife ile arasını düzeltmek için çok çabaladı ve araya hatırı sayılır kişileri koydu. Bu çerçevede kapısına gittiği kişilerden biri vezir İbnü'z-Zeyyât'tı. Mütevekkil onun makamına çıktı. İbnü'z-Zeyyât bazı mektupları yazmakla uğraşıyordu, iltifat etmeden, onun yüzüne bakmadan eliyle oturmasını istedi. Mektupları yazıp bitirene kadar onunla ilgilenmedi. İşini bitirince ona neden geldiğini sordu. Mütevekkil, halifenin rızasını kazanmak istediğini, bunun için aracı olmasını rica etti. Ancak İbnü'z-Zeyyât sert ve biraz da tehditkâr bir şekilde "*çek git buradan, hem ağabeyini kızdırıyorsun hem de aracı olmamı istiyorsun, sen iyi olursan halife senden razı olur*", dedi. Mütevekkil, üzgün ve kırgın olarak ayrılıp gitti. İbnü'z-Zeyyât hemen durumu halifeye yazdı. Halife kardeşi Mütevekkil'i çağırmasını ve onu dövecek, saçını çekecek adamlar görevlendirmesini istedi. İbnü'z-Zeyyât denileni yaptı ve onu çağırdı. Mütevekkil, huzura çağrılacağını düşünerek gitti, görevliler saçlarını çekip onu tokatladılar (Taberî, 1967: 9/157; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/112-113). Kaynaklar genel anlamda İbnü'z-Zeyyât'ın Mütevekkil ile yaşadığı en önemli sorun olarak bu durumu gösterirler. Yukarıda bahsettiğimiz gibi buna benzer bir sorunu Vâsiq-Billâh da yaşamıştı. Aslında bu muamele vezirin yapısı ve yönetim anlayışı ile ilgili görünmektedir.

İbnü'z-Zeyyât bundan sonra da Mütevekkil ile sorun yaşadı. Vâsiq-Billâh erken yaşta vefat edince devlet erkânı yaşı küçük olan oğlu Muhammed (ö. 256/870)'in hilafete çıkartılması noktasında tartışmalar yaşadı. Müzakereler sonucunda Mütevekkil'in halife ilan edilmesi kararı çıktı. Bu tartışmalar ve müzakereler esnasında vezir İbnü'z-Zeyyât ve diğer bazı devlet erkânı, Vâsiq-Billâh'ın oğlu Muhammed'i desteklemekteydi. Karar Mütevekkil lehine çıkınca mecburen ona biat ettiler (Taberî, 1967: 9/154 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/109-110; İbnü't-Tiktaka, 2016: 174-175). Mütevekkil, İbnü'z-Zeyyât'ın başını çektiği bazı devlet adamlarının kendisine destek vermediğini bilmesi ve bundan dolayı ona cephe almış olması da mümkündür.

Mütevekkil, hilafete çıktıktan sonra devlet bürokrasisinde hedef aldığı ilk kişi İbnü'z-Zeyyât oldu. 233/847 yılında Mütevekkil etkin kumandanlardan İtak (İtah) (ö. 234/848)'ı çağırarak İbnü'z-Zeyyât'ı yakalamasını, mal, mülk ve servetinin müsâdere edilmesini istedi. İtak, İbnü'z-Zeyyât'ın evine gitti ve halifenin huzuruna çağrıldığını söyledi. İbnü'z-Zeyyât, bir umutla halifenin huzuruna çıkmak için hemen hazırlanıp İtak ile birlikte yola koyuldu. Yolda İtak'ın evinin yanından geçecekken birden İtak atını durdurdu. İbnü'z-Zeyyât, bu esnada korkup ürperdi. Çünkü İtak infaz edilecek kişileri evine getirir hapsedirir ve türlü türlü işkencelerle öldürürdü. Birden İtak'ın adamları onu yakalayıp burada bir odaya hapsedtiler. Hemen sonrasında İbnü'z-Zeyyât'ın mal ve serveti müsâdere edildi, evi yağmalandı, çocukları da tutuklandı. İbnü'z-Zeyyât'ın ülkenin dört bir tarafında da mal ve mülkü vardı. Bütün bunlara da el konuldu. İbnü'z-Zeyyât, vezirliği zamanında yaptırdığı ve bazı kişilere işkence ettiği çivilî tandırına konuldu. İbnü'z-Zeyyât bu tandıra atıldıktan sonra sağa sola dönemiyor, konulduğu şekilde deprenmeden durmaya çalışıyordu. Ancak bu eziyete birkaç gün dayanabildi ve sonunda 19 Rebülevvel 233/2 Kasım 847'de öldü. İbnü'z-Zeyyât'ın dövülerek öldürüldüğüne dair rivayetler de vardır (Taberî, 1967: 9/156 vd.; İbnü'l-Esir, 1997: 6/112 vd.). İbnü'z-Zeyyât'ın öldürülmesinden sonra halifenin Mihne karşıtı din politikalarını devreye sokması, siyasî-dinî açıdan da aralarında bir karşıtlığın olduğunu göstermektedir (Sayılık, 2019: 127 vd.).

Kaynaklarda geçen rivayetleri değerlendirdiğimizde İbnü'z-Zeyyât'ın cezalandırılıp mal ve servetinin müsâdere edilmesinin nedeni Mütevekkil ile geçmişte yaşadığı kişisel bazı sorunlar olarak görülmektedir. Ancak bu olayda Mütevekkil'in siyasî olarak Mihne karşıtı duruşunun da bir etkisi olabilir. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi İbnü'z-Zeyyât, Mihne Dönemi'nin en önemli siyasî figürlerinden biridir. İbnü'z-Zeyyât'ın çokça mal ve servete sahip olduğuna dair kaynaklarda pek bir rivayete rastlayamadığımız gibi müsâdere uygulamasında el konulan mal ve serveti ile ilgilide ayrıntılı bilgilere rastlayamadık. Vezir İbnü'z-Zeyyât'ın kişisel ve siyasî kaygılarla azledildiği, cezalandırma ve tasfiye amacıyla müsâdereye maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

2. HALEF-SELEF VEZİRLER ARASINDA MÜSÂDERENİN ÂDET HALİNE GELMESİ

Abbâsîlerde, başkentin Sâmerrâ'dan Bağdat'a taşınmasıyla birlikte ordu kumandanlarının etkisi kırılmış ve hilafet otoritesi Ebü'l-Abbâs el-Mu'tazid-Billâh (279/892-289/902) ile birlikte artmıştır. Bu çerçevede yönetimde halifeden sonra vezirler daha çok etkinlik kazanmaya başlamıştır. Abbâsîler'in ikici asrında Halife Muktedir-Billâh (289/902-320/932) ile birlikte ordu kumandanlarının da rol aldığı, vezirler arası kıyasıya bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu dönemde yeni göreve başlayan vezir selefi olan vezire bir bahaneyle müsâdere uygulandı. Bu çerçevede onun ve yakın çevresinin malına mülküne el koyardı. Bu şekilde yeni devraldığı devlet bütçesinin açığını kapatmaya çalışırdı. Ayrıca elde edilen bu gelire devlet görevlilerinin ve ordu mensuplarının maaşları da ödenirdi (İhsan Arslan, 2009: 169).

Yeni vezir bunu yaparken, halifeden veya dönemin etkin kumandanlarından güç alırdı. Aslında bu durum iktidardaki güç savaşlarını da açıkça ortaya koymaktaydı. Sonuç olarak bu mücadeleyi kaybedene, müsâdere uygulanırdı. Bu çeşit müsâdere uygulamasının anlaşılması için konuyla alakalı iki kudretli veziri örnek olarak ele alacağız.

2.1.Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Mûsâ b. el-Hasen b. el-Furât (ö. 312/924)

Nehrevanlı bir aileye mensup olan İbnü'l-Furât 241/855'te bu şehirde dünyaya geldi. Çocukluğundan itibaren ailesinin himayesinde kâtiplik mesleğini öğrenmeye çalıştı. Daha sonra Abbâsî yönetiminde kâtip olarak görev yapan ağabeyinin yanında çalışmaya başladı. Halife Mu'tazid-Billâh'ın hilafeti zamanında Dîvânda görevli bulunan ağabeyinin ölümü üzerine onun yerine tayin edildi (Sâbî, 1958: 11-22; Bağdâdî, 1996: 19/66-76; İbn Hallikân, 1900: 3/421-429; Özyayın, 2000: 46). Bu dönemde bürokraside özellikle kâtipler ve vezirler içerisinde bazı aileler ön plandaydı. Bunlardan biri İbnü'l-Furât ailesiydi. Diğerleri ise onların rakibi durumunda olan İbnü'l-Cerrâh ve Benî Hakân ailesiydi (Arîb b. Sa'd, 1387: 32, 73; Miskeveyh, 2000: 5/52, 53, 57 vd.). Halife Müktefi-Billâh'ın hastalığı ağırlaştığında, çocuğu küçük olduğu için yerine kardeşi Ca'fer b. Mu'tazid-Billâh'ı vasiyet etti. Ancak vezir ile siyasî ve askerî bürokratlar arasında iktidar mücadelesi vardı. Halifenin ölümü üzerine, kimin halife olacağı ile ilgili tartışmalar ve çekişmeler baş gösterdi. Bazı bürokratlar ve İbnü'l-Furât ailesi Ca'fer b. Mu'tazid-Billâh'ı, diğer bazı bürokratlar ve İbnü'l-Cerrâh ailesi Abdullah b. Mu'tez-Billâh'ı destekliyordu. 296/908 yılında halifenin vasiyeti, aile ve taraftarlarının baskısıyla sonunda Ca'fer, "Muktedir-Billâh" lakabıyla halife ilan edildi (Miskeveyh, 2000: 5/52-54; Suyûtî, 2015: 391-392). Ancak bir süre sonra Halife Muktedir-Billâh'a yönelik bir darbe yapılarak

hilafetten el çektirildi. 20 Rebülevvel 296/16 Ocak 908'de Vezir el-Abbâs ile halifenin yakın adamlarından Fatik el-Mu'tazidî öldürüldü ve hemen sonrasında Abdullah İbnü'l-Mu'tez hilafete çıkarıldı. Halife İbn Mu'tez, vezirliğe Ebû Abdillâh Muhammed b. Dâvûd b. el-Cerrâh (ö. 296/908)'ı, divan işlerinin başına da yine aynı aileden Ali b. İsâ'yı getirdi. (Arîb b. Sa'd, 1387: 31-32; Miskeveyh, 2000: 5/55-56; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/569-570). Bunun üzerine İbnü'l-Furât ailesi korkup gizlendi. Muktedir-Billâh önce darbeyi kabullenip görevi bırakır gibi yaptı. Ancak alttan alta taraftarlarını toparlayıp silahlandırdı ve gece yarısı taraftarları İbn Mu'tez yanlılarını dağıttı. Halife Muktedir-Billâh iki gün sonra hilafete geri gelince, taraftarı olan İbnü'l-Furât'ı vezir tayin etti (Arîb b. Sa'd, 1387: 32; Miskeveyh, 2000: 5/56 vd.; Suyûtî, 2015: 392-393). Halife Muktedir döneminde belli aralıklarla vezirlik makamına getirilen İbnü'l-Furât'ın ilk vezirliği başlamış oldu.

İbnü'l-Furât, yönetim işinden anlayan ve çevresi geniş olan bir şahsiyetti. Vezir olduktan kısa bir süre sonra iktidarın en kuvvetli devlet adamlarından biri oldu (Sâbî, 1958: 28 vd.). Muktedir-Billâh'ın tekrar hilafete çıkmasında büyük bir rolü olan kumandan Mûnis el-Hadım (el-Muzaffer) nüfuzunu artırarak hilafet kurumunu baskı altına almaya başladı (Arslan, 2013: 57 vd.; Yılmaz, 2007: 121 vd.). Bu durum vezir İbnü'l-Furât ile kumandan Mûnis'i karşı karşıya getirdi. İbnü'l-Furât ile Mûnis arasında bir mücadele ve rekabet başladı. Mûnis, Abbâsî ordularının başkumandanydı ve taraftarları epey fazlaydı. Ayrıca rakip ailelerde aleyhte faaliyetler sürdürmekteydi (Hançabay, 2016: 52-53). Onların halife nezdindeki şikâyet ve baskıları üzerine 299/912 yılında Halife Muktedir, İbnü'l-Furât'ı azletti. Onun ilk vezareti üç yıl sekiz ay on dört gün sürdü (Sâbî, 1958: 32-33). İbnü'l-Furât'ın yerine vezirliğe Muhammed b. Yahyâ b. Ubeydullah b. Yahyâ getirildi.

İbnü'l-Furât bu ilk vezirlik görevinden azledildikten sonra onun, akrabalarının ve bazı taraftarlarının malları müsâdere edildi. Aile ve çevresi baskılara ve kötü muameleye maruz kaldı. Bu gelişmelerden dolayı Bağdat'ta birçok karışıklık meydana geldi (Miskeveyh, 2000: 5/72-75; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/612). Es-Sâbî, İbnü'l-Furât'a uygulanan müsâdere alınan mal ve servetin çokluğundan bahsederken "*Ondan önceki ve sonraki hiçbir vezirden bu kadar mal ve servet alınmamıştır*" demektedir. Devamla müsâdere çerçevesinde İbnü'l-Furât'ın yüz binlerce dinarına, çok miktardaki mallarına, mülklerine, tımarlarına, akarlarına, gayrimenkullerine ve hayvanlarına el konulduğunu belirtmektedir (Sâbî, 1958: 34-35).

Vezirliğe getirilen Muhammed b. Yahyâ devlet yönetiminde etkisiz kaldı. Devletin mali durumu bozuldu. Bunun üzerine halife, İbnü'l-Furât'ı hapisten çıkardı ve sarayında bir odaya yerleştirerek mali düzenlemelerle ilgili onunla istişarelerde bulunmaya başladı. (Miskeveyh, 2000: 5/75; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/614.) Bir süre sonra Halife Muktedir İbnü'l-Furât'ı tekrar vezirliğe atamak istedi. Ancak Mûnis buna karşı çıktı ve yakın adamı Alî b. İsâ. el-Cerrâh (ö. 334/946)'ın vezirliğe getirilmesini istedi. Bunun üzerine Muhammed el-Hakânî ve yakınları tutuklandı (Sûlî, 1999: 159). Sonrasında Alî b. İsâ vezirliğe tayin edildi (Miskeveyh, 2000: 5/78-80). Bu gelişmeden sonra İbnü'l-Furât'a hapis yolu gözüktü ve beş yıl hapiste kaldı. Vezir Alî b. İsâ, ekonomik tedbirler alarak işleri bir miktar düzeltti ancak bir süre sonra mali durum tekrar bozuldu, sıkıntılar baş gösterdi. Bunun üzerine Halife Muktedir, İbnü'l-Cerrâh ailesine mensup veziri Ali b. İsâ'yı, 304/917 yılında Mûnis'e rağmen azlederek ikinci defa vezâret kurumuna İbnü'l-Furât'ı tayin etti. İbnü'l-Furât, azledilen vezir Ali b. İsâ ve çevresindeki birçok kişiyi tutuklayıp mal ve servetlerini müsâdere etti. Daha sonra Beni Hakân ailesinden Muhammed el-Hakanî'nin de mal ve serveti müsâdere edildi. İbnü'l-Furât, müsâdere ile ele geçirdiği mal ve paraları bütçe açığını kapatmak için kullanarak mali yönden rahatladı ve rakiplerine karşı konumunu güçlendirdi (Arîb b. Sa'd, 1387: 59-60; Miskeveyh, 2000: 5/95-96; Sâbî, 1958: 36-37).

İbnü'l-Furât, bu vezirlik döneminde Abbâsî orduları başkumandanı Mûnis'in baskısı altında olsa da ona rağmen etkin bir şekilde politikalarını sürdürmeye çalıştı. İbnü'l-Furât, Mûnis'in askeri nüfuzunu kırmak için onu bulunduğu Fars bölgesinden Bağdat'a çağırdı, bu bölgedeki sorunların çözümü için farklı kumandanlar göndererek bölgede kısa sürede sükûneti sağladı (Arîb b. Sa'd, 1387: 37; Miskeveyh, 2000: 5/71-72). Mûnis, Bağdat dönüşünde İbnü'l-Furât'a karşı tedbirler almaya ve aleyhinde faaliyetlere başladı. Bir süre sonra devlet yönetiminde malî sıkıntılarla birlikte toplumsal iç karışıklıklar ve bazı isyanlar baş gösterdi. Özellikle halifenin Mûnis'i Yûsuf b. Ebi's-Sâc (ö. 315/927) isyanını bastırmakla görevlendirmesi ve onun bu isyanı bastırması güç dengesini Mûnis lehine değiştirdi (İbnü'l-Esîr, 1997: 6/646 vd.). Mûnis bu askeri başarısını kullanarak İbnü'l-Furât'a baskı yapmaya başladı. Mûnis'e bağlı askeri birlikler, devletin mali durumunun zayıf olduğu bir süreçte maaş isteme bahanesiyle olaylar çıkarmaya başladılar. Ordu birliklerinin istediği para miktarı bulunamadı. Ekonomik durumda da iyileşme

olmayınca 306/918 yılında İbnu'l-Furât, bir yıl beş aylık ikinci vezirliğinden sonra tekrar görevinden azledildi ve yakınlarıyla beraber tutuklandı. İbnu'l-Furât'ın yerine Hâmid b. Abbâs (ö. 311/923) vezirliğe tayin edildi. Ayrıca yardımcılığına da Mûnis'e yakın olan Alî b. İsâ atandı. Ali b. İsâ, vezirlik iş ve işlemlerini vekâleten Hâmid adına yürütüyordu (İbnü'l-Esîr, 1997: 6/656-658). İbnu'l-Furât azledildikten sonra müsâdere uygulaması çerçevesinde oğlu ve yakınlarıyla birlikte ciddi bir kovuşturmayaya maruz kaldı. Halifenin de takip ettiği, şahitlerinde ifade verdiği sorgulamalarda İbnu'l-Furât ve oğlu kendilerini savunmaya çalıştılar. Ancak mal ve servetlerini müsâdereden kurtaramadılar (Miskeveyh, 2000: 5/113 vd.).

311 Rebîülâhir /923 yılı Ağustos ayında devlet yönetiminde aksaklıkların ortaya çıkması, iktidar mücadelesi ve mali durumun bozulması üzerine Halife Muktedir, Vezir Hamid'i ve onun vekili olarak iş yapan Ali b. İsâ'yı görevden alıp İbnu'l-Furât'ı üçüncü defa vezirliğe tayin etti. İbnu'l-Furât selefi olan vezir Hamid'i yakalattı ve tüm mal ve servetini müsâdere etti (Arîb b. Sa'd, 1387: 97-98; Miskeveyh, 2000: 5/142 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/682 vd.). İbnu'l-Furât, tekrar vezârete oturduktan sonra müsâdereyle rakiplerinden aldığı mal ve paralarla ülke ekonomisini düzeltmeye çalıştı (Sâbî, 1958: 40-41). İbnu'l-Furât'ın vezâreti ile birlikte güç dengesi Mûnis'in aleyhine döndü. Mûnis, İbnu'l-Furât'ı tehlikeli görüyordu. Onu devirmek için büyük çaba sarf ediyordu. İbnu'l-Furât da iktidar için Mûnis ile güç mücadelesine girmekten çekinmiyor, onu hem kendisi hem de devlet yönetimi için tehdit olarak görüyordu. Bunun için halife ile görüşerek Mûnis'in Bağdat'tan uzaklaştırılmasını istedi. Bunun üzerine Halife Muktedir, Mûnis'in Şam bölgesine gitmesini emretti. Mûnis, güç dengesinin İbnu'l-Furât lehine evirildiğini ve halifenin de onunla birlikte hareket ettiğini bildiği için istemeyerek Bağdat'ı terk etti (Miskeveyh, 2000: 5/177-178; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/685) Bundan sonra Mûnis, adamları vasıtasıyla vezirin aleyhinde faaliyetlerini yürütmeye başladı. Bu dönemde Karmatîler¹ güçlenip saldırılarını artırdı. İbnu'l-Furât'ın üçüncü kez vezârette olduğu bu süreçte Karmatîler, hacı adaylarına, Basra ve çevresine saldırdılar, çok sayıda insanı öldürüp mallarına el koydular. Bu durum Bağdat ve çevresinde korkuya neden oldu ve iktidarda olan İbnu'l-Furât'ı hedef haline getirdi. Ordu ekseriyetle Mûnis'in kontrolündeydi. Vezir'in gönderdiği birlikler başarılı olamayınca, bu tehdit büyüdü ve Mûnis'e ihtiyaç hâsıl oldu. Halife Muktedir, Karmatî tehlikesini ve Bağdat'ta oluşan korkuyu hesaba katarak Mûnis'i Bağdat'ta çağırırdı. Halife'nin, Mûnis'i Bağdat'a çağırması İbnu'l-Furât'ın gücünü kırdı ve ibrenin Mûnis lehine dönmesini sağladı (Arîb b. Sa'd, 1387: 103-104; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/689-691; Avcu, 2009: 216).

312/924'te Mûnis, birlikleriyle Bağdat'a geri döndü. Abbâsî ordularının genel kumandanı olarak Karmatî tehlikesinin bertaraf edilmesi için görevlendirilmişti. Ancak Mûnis, güç mücadelesinde tehdit olarak gördüğü İbnu'l-Furât'ı azlettirmeden savaş için yola çıkmadı. Mûnis, halifenin de onayını alarak, İbnu'l-Furât'ın yakalanması emrini verdi. İbnu'l-Furât evinden alınarak Mûnis'in huzuruna çıkarıldı. İbnu'l-Furât ondan özür dileyince de tutuklandı. İbnu'l-Furât'ın oğlu Muhsin kaçıp gizlendi. Onun dışında bütün aile efradı ve bazı arkadaşları tutuklandı, bir milyon dinar değerindeki mallarına el konuldu (Arîb b. Sa'd, 1387: 104 vd.; Miskeveyh, 2000: 5/186 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/691-692). Bazı kaynaklar, İbnü'l-Furât'ın 10 milyon dinarlık servetinin olduğunu, ayrıca değişik bölgelerde bulunan büyük miktardaki arazilerinden de yılda 1 milyon dinar gelir elde ettiğini, bütün bu mal ve servete el konulduğunu aktarmaktadır (İbn Hallikân, 1900: 3/421 vd.). İbnu'l-Furât'ın mal ve serveti müsâdere edildikten sonra bu konuda sorgulamalara da maruz kaldı. Bu şekilde ailenin gizlenmiş paraları ortaya çıkarılmaya çalışıldı (Sâbî, 1958, ss. 62-63). Böylece İbnu'l-Furât'ın on ay on sekiz günlük üçüncü vezirliği sona erdi. Bir süre sonra İbnu'l-Furât'ın oğlu Muhsin, bir ihbar üzerine gizlendiği yerde yakalandı. Halife Muktedir, İbnu'l-Furât'ın oğlu Muhsin'in yakalandığını haber alınca baba ve oğlunun huzuruna çıkarılmasını emretti. Bunun üzerine yeni vezir, Mûnis ve taraftarı olan kumandanlar, halifenin onları affedeceğini anladılar. Bunlar hemen askeri birlikleri harekete geçirerek bir yandan halifeyi baskı altına aldılar. Diğer yandan da İbnu'l-Furât ve oğlu Muhsin'in öldürülmesi için halife ile görüşerek onu ikna etmeye çalıştılar. Halife, durumun kötüleştiğini, ordu mensuplarının kontrolden çıkmaya başladığını görünce İbnu'l-Furât ve oğlu Muhsin'in ölüm emrini vermek zorunda kaldı (Arîb b. Sa'd, 1387: 104-105; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/693-695; Miskeveyh, 2000: 5/203-204). 13 Rebîülâhir/19 Temmuz 924'te Mûnis'in adamlarından biri olan emniyet amiri Nâzûk, önce vezirin oğlu Muhsin'nin daha sonra da babası İbnu'l-Furât'ın kafasını kılıçla gövdesinden ayırmak suretiyle öldürdü (Miskeveyh, 2000: 5/205-206; İbnü'l-Esîr, 1997: 5/695). İbnu'l-Furât'ın ölümüyle birlikte yönetim Mûnis ve adamlarının eline geçti. Kaynaklar, İbnu'l-Furât'ın yüksek meziyetlere sahip iyi bir yönetici olduğunu ancak oğlu Muhsin'in bazı kötü icraatlarının onu zan altında bıraktığına vurgu yaparlar (İbnü'l-Esîr, 1997: 5/696; İbn Hallikân, 1900: 3/421 vd.).

1 Aşırı Şîf-Batinî İsmailiyye mezhebine bağlı bir zümredir (Ekinci, 2002, s. 83 vd.).

Ele aldığımız bu süreçte halife olan Muktedir, hilafeti sırasında iktidarını sürdürebilmek için güç odaklarıyla yakınlaşma ve vezirlik atamasını bu çerçevede yapma şeklinde bir politika izledi. Yukarıda da değindiğimiz gibi İbnü'l-Furât, İbnü'l-Cerrâh ve Benî Hakân aileleri devlet yönetiminde rakip grupları temsil etmekteydi. Bu aile temsilcilerinin devlet yönetimindeki siyasi ve ekonomik tasarrufları farklı idi. Her ailenin kendilerine has ekonomik çözüm yöntemleri vardı. Bu süreçte hangi taraf vezâret kurumunun başına geçerse diğer tarafın mal ve servetine el koyar ve o aile mensuplarını hapsedip baskı altında tutardı. Bu olaylarda ordu kumandanlarının da rolü vardı. Çünkü çoğu zaman onların maaşları ve memnuniyeti de söz konusuydu. Halife Muktedir, hilafeti süresince devlet yönetiminde bu ailenin ve bazı ordu kumandanlarının gücünden, rekabetinden ve ekonomik tedbirlerinden istifade etmekten geri durmadı. Bunlar dışında da iş başına getirilen diğer vezirler de azledildiklerinde tutuklanır malları müsâdere edilirdi. Bu dönemde müsâderenin; cezalandırmak, bütçe açığını kapatmak ve ordu mensuplarının maaşlarını ödemek gibi nedenlerden dolayı uygulandığı görülmektedir.

2.2.Ebû Alî Muhammed b. Alî b. Mukle el-Bağdâdî (ö. 328/940)

Üç ayrı halifenin döneminde üç defa vezâret kurumunun başına getirilen Muhammed b. Alî b. Mukle, 272/886 yılında Bağdat'ta hattat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Ailesinin gözetiminde hattatlık mesleğini öğrendi ve " *İbn Mukle*" lakabıyla meşhur oldu (İbnü'n-Nedîm, 2017: 79; Yâkût el-Hamevî, 1993: 9/28). Hattatlık mesleğinde ön plana çıkan İbn Mukle, İbnü'l-Furât'ın yanında çalıştı, onun kâtipliğini yaptı (Sayılık, 2021b: 193 vd.). İbnü'l-Furât 296/908 yılında Abbâsî veziri olarak tayin edilince yakından tanıdığı İbn Mukle'yi bazı dîvânların başına getirdi (İbn Hallikân, 1900: 5/113; Zehebî, 1985: 15/225). İbn Mukle bu süreçte İbnü'l-Furât'ın adamı ve taraftarı olarak görevini icra etti. 299/912 yılında İbnü'l-Furât vezâretten alınınca onun da görevlerine son verildi (Miskeveyh, 2000: 5/72). 304/917 yılında İbnü'l-Furât ikinci kez vezir olunca yine İbnü'l-Furât'ın yanında göreve başladı ve gittikçe tecrübe kazanarak yükseldi (Miskeveyh, 2000: 5/99 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/644-646). İktidar mücadelesinin bir sonucu olarak İbnü'l-Furât, 306/919 yılında ikinci kez azledilince İbn Mukle, onun en büyük rakibi olan ordu kumandanı Mûnis ile birlikte hareket etti. Bundan sonra İbn Mukle, Mûnis'in has adamları arasına girerken diğer taraftan İbnü'l-Furât'ın düşmanı durumuna geldi (İbnü'l-Esîr, 1997: 683, 685). Siyasi konjonktür değişince 308/923 yılında İbnü'l-Furât halife tarafından üçüncü kez vezirliğe getirildi. Vezir, İbn Mukle'nin kendisine karşı yaptıklarını affetmedi ve onu tutuklayıp yüz bin dinar parasını müsâdere etti (İbnü't-Tiktaka, 2016: 195). Bir süre sonra İbn Mukle Şîraz'a sürgün edildi (Arîb b. Sa'd, 1387: 99; Miskeveyh, 2000: 5/301). İbn Mukle, İbnü'l-Furât'ın 312/924'te azlinden sonra rahatladı ve divanlarda tekrar göreve başladı (İbnü'l-Esîr, 1997: 691 vd.).

316/928 yılında devletin ekonomik sisteminde sıkıntılar baş gösterdi. Kumandan Mûnis'in en önemli adamlarından biri olan Ali b. İsâ, yaşlılığını gerekçe göstererek vezirlik görevinden çekildi. Onun yerine vezirliğe İbn Mukle getirildi (Arîb b. Sa'd, 1387: 117 vd.; Zehebî, 1985: 15/225). İbn Mukle kardeşleri ve çocuklarıyla birlikte gelir sağlamak için hemen işe koyuldu. Ancak Muktedir-Billâh, dönemin güçlü isimlerden Hârûn b. Garîb'i emîrül-ümerâ² tayin etmek isteyince, o sırada Rakka'da bulunan Mûnis Bağdat'a gelip taraftarı olan kumandanlarla birlikte karargâh kurdu. Halife Muktedir, Mûnis ve kumandanlarının baskısı üzerine Hârûn b. Garîb'in Bağdat'tan ayrılmasını sağladı. Ancak yine de Mûnis ve diğer kumandanlar hilafet sarayını bastılar. Vezir Ali b. Mukle, hemen saraydan kaçıp saklandı. Kumandan Mûnis, Halife Muktedir ve yakın aile çevresini yakalattı ve evine götürüp gözetim altına aldı. Muhammed b. Mu'tazid "*Kâhir Billâh*" lakabıyla halife ilan edildi (Miskeveyh, 2000: 5/268-269; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/736-737).

Kâhir Billâh hilafet görevine başladıktan sonra Mûnis ağırlığını koydu ve onun desteğiyle İbn Mukle tekrar vezir olarak atandı (Miskeveyh, 2000: 5/269-270). 17 Muharrem/2 Mart 317/929 günü Bağdat'ta halk ve Muşâfiyye³ ile Huceriyye'ye⁴ mensup askerler saray çevresinde toplanarak yeni yapılan biatten dolayı kendilerine bir yıllık maaşlarının verilmesini istediler. Bir süre sonra kalabalık protestolara başladı. Güvenlik amiri ile protestocular arasında sorunlar büyüyünce Muşâfiyye ile Huceriyye birlikleri sarayı ele geçirdi. Hemen sonrasında Muktedir-Billah, Mûnis'in evinden zorla alındı, hilafet sarayına getirildi. Muktedir-Billah görevinin başına dönünce vezirliğe tekrar İbn Mukle'yi, atadı (Arîb b. Sa'd, 1387: 124-125; Miskeveyh, 2000: 5/275-278; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/738-

² Abbâsîlerde bir dönem devlet yönetiminde yetkilendirilen en güçlü kumandana verilen unvandır (Yıldız, 1995: 158-159).

³ Muhafız ordusunun bir bölümünü oluşturan birliklerdir (Terzi, 1986, s. 134).

⁴ Halife Mutazid döneminde, halifenin kölelerinin görevlilerin gözetiminde "el-Hucer" adı verilen ayrı odalar veya evlerde, yetiştirilmek suretiyle oluşturulan birliklerdir (Terzi, 1986, ss. 132-133).

741). İbn Mukle Mûnis'in adamıydı ve tekrar onun desteği ile bu göreve getirilmişti. Bundan dolayı bütün devlet işlerini onun rızasına uygun bir şekilde yürütmeye çalışıyordu. 318/930 yılında Halife Muktedir, kendisinden çok Mûnis'e hizmet eden İbn Mukle'yi vezirlikten azletti. Mal ve mülkünü müsâdere etti. İbn Mukle ve aile çevresi tutuklandı. Bu esnada Mûnis, Bağdat dışındaydı. Emniyet amiri Muhammed b. Yâkût, bir birliğini göndererek İbn Mukle'nin evini de yaktırdı (İbn Hamârveyh, 1998: 42). Gelişmeleri duyan Mûnis, hemen Bağdat'a döndü. Ali b. İsbâ ile halifeye haber göndererek derhal İbn Mukle'nin vezirliğe iadesini istedi. Bunun üzerine Muktedir, İbn Mukle'yi öldürtmeye karar verdi. Kumandan Mûnis ile halife arasında ciddi bir sorun ortaya çıktı. Görüşmeler sonunda İbn Mukle'nin ölüm emri kaldırıldı ancak vezir yapılmasından da vazgeçildi (Miskeveyh, 2000: 5/281-283). Halife Muktedir ile Mûnis'in arasında bu mücadele bir süre devam etti ve sonunda Mûnis Bağdat'ı terk ederek Musul'a gitti. Burada bir süre kalıp asker topladı. Daha sonra askerleriyle birlikte Bağdat'ı ele geçirmek için harekete geçti. Halife ve adamları Bağdat'ı savunmak için harekete geçtiler. Yapılan savaşta halife öldürüldü (Miskeveyh, 2000: 5/ 319 vd.; İbnü'l-İmrânî, 1421: 153-160; Sayılık, 2021: 145 vd.). Mûnis ve kumandanlar Kâhir-Billah'ı tekrar hilafete çıkardılar. Mûnis'in isteğiyle İbn Mukle tekrar vezirliğe tayin edildi (Arîb b. Sa'd, 1387: 152-153; Miskeveyh, 2000: 5/327-329; İbnü'l-İmrânî, 1421: 161). Mûnis ve adamları halifeyi tamamen baskı altına almışlardı. 321/933 yılı geldiğinde Halife Kâhir-Billâh otoritesini kurmaya başladı. Bunun üzerine iktidarda büyük bir güç mücadelesi ortaya çıktı (Sayılık, 2021a: 156 vd.). Bunun üzerine Mûnis, İbn Mukle ve diğer adamları yönetime el koymaya karar verdiler. Yapılan darbe planıyla Kâhir Billâh görevinden azledilecek ve Ebû Ahmed b. Müktefî hilafete çıkarılacaktı (Hemedânî, 1387: 279-280; Miskeveyh, 2000: 5/350-351). Ancak halife daha tedbirli davranarak muhaliflerini birer birer yakalayıp ortadan kaldırdı (Hemedânî, 1387: 280; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/780-781). Kâhir-Billâh ciddi bir darbe girişimini aldığı tedbirlerle atlatmayı başardı. İbn Mukle ve ailesinin mal ve servetlerine el konuldu ise de kendisi kaçıp saklanmayı başardı (Miskeveyh, 2000: 5/353-354; İbnü'l-Esîr, 1997: 6/781-782).

İbn Mukle ve adamları sürekli halifenin aleyhinde çalıştılar ve askeri birliklerden Sâciyye ve Huceriyye birlikleriyle anlaştılar (Miskeveyh, 2000: 5/376 vd.; İbnü'l-Esîr, 1997: 7/17-18; İbnü'l-Cevzî, 1992: 13/334-335). Halife Kâhir-Billâh'ın karşıtları birlikte hareket etmeye karar verince, halifenin muhafız birlikleri olan Sâciyye ve Huceriyye mensup kumandan ve askerler gece hilafet sarayını kuşatıp halifeyi yakaladılar (Hemedânî, 1387: 282-283; Miskeveyh, 2000: 5/379-380; İbnü'l-İmrânî, 1421: 161-162).

İbn Mukle ve askeri birlikler, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ca'fer el-Muktedir-Billâh (ö. 329/940)'ı 6 Cemâziyevvel 322/24 Nisan 934'te "*Râzî-Billâh*" lakabıyla halife ilân ettiler. Râzî-Billâh hilafete geçtiğinde, darbenin mimarlarından İbn Mukle tekrar vezir oldu (Hemedânî, 1387: 284 vd.; Miskeveyh, 2000: 5/381 vd.; İbnü'l-İmrânî, 1421: 163). Bu dönemde de İbn Mukle bir süre etkinlik gösterdi (Miskeveyh, 2000: 5/416). Ancak daha sonra etkisi kırıldı. Çünkü dönemin etkili kumandanlarının baskılarına maruz kaldı ve iktidar mücadelesi kızıştı. 324/936 yılı geldiğinde muhalif kumandanlardan Muzafer b. Yakut'un telkinleri ve halifenin onayı ile Huceriyye ve Sâciyye askerî birlikleri İbn Mukle'yi yakaladı. İbn Mukle'nin tüm mal varlığına el konuldu (Miskeveyh, 2000: 5/425-428; İbnü'l-Esîr, 1997: 7/46; İbnü'l-İmrânî, 1421: 163). Halife iktidar mücadelesinden ve baskılardan bıkmış olacak ki dönemin güçlü isimlerinden Ebû Bekr Muhammed b. Râîk el-Hazerî (ö. 330/942)'yi Bağdat'a davet ederek emîrül-ümerâ olarak atadı. İbn Râîk, Bağdat'a gelerek bütün devlet işlerine el koydu (Miskeveyh, 2000: 5/443-444; İbnü'l-Esîr, 1997: 7/52-54). Daha sonra halife tekrar İbn Mukle'yi serbest bırakıp vezirliğe getirdi. Ancak o hiçbir etkinlik gösteremedi. Ordu mensuplarını kontrol altına alan İbn Râîk bütün işleri kendisi yürütüyordu. İbn Râîk bu süreçte İbn Mukle'nin kendisiyle iktidar mücadelesine hazırlandığını hissedince onun ve yakınlarının bütün mal, mülk ve servetini müsâdere ederek evini yaktırdı (İbn Hamârveyh, 1998: 42). İbn Mukle, İbn Râîk'in müsâdere ettiği malları geri almaya çalıştı, alamayınca da onunla mücadeleye devam etti. Bunun üzerine İbn Râîk, kendi aleyhine mektuplar yazıp komplolar kurduğu gerekçesiyle tutuklattığı İbn Mukle'nin sağ elinin kesilmesini talep etti. Bunun üzerine halife kadıdan da fetva alarak bu isteği yerine getirdi ve İbn Mukle'nin sağ eli kesildi (İbn Hamârveyh, 1998 :44). İbn Mukle, eli kesildikten sonra da İbn Râîk aleyhine çalışarak muhaliflere destek verdi. Bu durumdan haberdar olan İbn Râîk ve adamları halifeye başvurdular. Bunların baskısıyla Râzî-Billâh İbn Mukle'nin dilini de kestirdi. Eli ve dili kesilmiş halde hapsedilen İbn Mukle son derece zor bir süreç yaşadı ve 10 Şevval 328/19 Temmuz 940'ta hapiste vefat etti (Miskeveyh, 2000: 5/483; Özaydın, 1999: 211-212).

İbn Mukle, üç halife döneminde vezirlik görevini yürüten önemli bir siyasî figür olduğu gibi aynı zamanda çok önemli bir hattattı. İbn Mukle zorlu bir süreçte çok güçlü rakiplere rağmen iktidarda etkili olmayı başardı. Ancak üç halife döneminde de vezir olduktan bir süre sonra azledildi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu dönemde vezirler ve kumandanlar arasında bir güç mücadelesi vardı. Vezirler azledilirken mal ve servetleri müsâdere edilir, yeni vezir bütçe açığını kapatmak için bu mal ve mülkleri kullanırdı. Çünkü bütün ekonomik ve mali harcamalar vezirden sorulurdu. Bütün gelirler onda toplanırdı, tüm giderleri de o karşılamak zorundaydı. Bu süreçte konjoktür gereği İbn Mukle’de her azledildiğinde mal ve serveti müsâdere edildi, aile ve çevresiyle büyük sıkıntılara maruz kaldı. Ancak her azledildiğinde ve müsâdere uygulamasında hangi çeşit ve miktarda mal ve servetinin müsâdere edildiğine dair genel ve sınırlı bazı bilgiler dışında kaynaklarda pek bir bilgiye rastlayamadık.

SONUÇ

Abbâsîler’in ilk iki asrında azledilen vezirlere yönelik iki çeşit müsâdere uygulaması ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede muktedir vezirlere yönelik müsâdere uygulamaları daha kapsayıcı ve sonuçları daha ağır olmuştur. Abbâsîler’in ilk asrında Yahyâ b. Hâlid ve İbnü’z-Zeyyât örneğinde görüldüğü gibi müsâdere daha çok tasfiye ve cezalandırma amacıyla yapılmıştır. Abbâsîler’in ikinci asrında ise İbnü’l-Furât ve İbn Mukle örneğinde görüldüğü gibi müsâdere uygulamalarıyla vezirler cezalandırılıp tasfiye edildikten sonra ele geçirilen mal ve servetleri, devletin bütçe açıklarının kapatılmasında ve ordu mensuplarının maaşlarının ödenmesinde kullanılmıştır. Abbâsîlerin ilk iki asrında uygulanan müsâdere uygulamalarındaki farklılıklar, ülkenin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik durumlardan kaynaklanmaktadır. Abbâsîlerin ilk dönemi devletin her yönüyle güçlü olduğu bir dönemdir. Bundan dolayı devlet, vezirlere müsâdereyi sadece cezalandırma ve tasfiye için uygulamıştır. Ancak Abbâsîlerin ikinci asrında işler değişmiş, devletin merkezi yönetimi iktidar mücadeleleri yüzünden zayıflamıştır. Merkeze bağlı valiler ve diğer bazı yönetimler vergi vermekten kaçınmış buna bağlı olarak da devletin gelirleri azalmıştır. Bununla birlikte gelen ve toplanan gelirlerde belli güç odaklarının tekelinde toplanmıştır. Merkezi otorite zayıflayınca isyanlar ve karışıklıklar artmış, bundan dolayı da askerî harcamalar katlanmıştır. Bu asırda bütün bu nedenlerden dolayı gelirler azalmış giderler çoğalmış ve devlet vezirlerin mal ve paralarına muhtaç hale gelmiştir. Bu dönemde mal ve para yönetimi görev başındaki vezirde olduğu için çoğunlukla vezir ve çevresindekiler servet sahibi olmuştur. Dolayısıyla vezir azledildiğinde doğrudan müsâdere uygulamasına maruz kalmıştır. Bu dönem bürokraside güçlü ve aynı zamanda birbirlerine rakip olan bazı aileler vezirlik görevini üstlenerek ülkeyi yönetmeye talip olmuştur. Halifelerde tam muktedir olamadıkları için ülkeyi yönetirken bu ailelerden istifade etmiştir. Vezâret kurumu hangi ailenin eline geçtiyse güçte o ailenin eline geçmiştir. Devletin mal ve parası devlet yönetimine talip olan bu ailede toplanmıştır. Genelde devletin siyasî, askeri ve ekonomik durumu müspet devam ettiği sürece ailelerin vezâret görevi devam etmiştir. Ancak işler kötüye gidince vezirler azledilmiş ve vezâret kurumu çoğunlukla rakip ailelerden birine teslim edilmiştir. Yeni vezir çoğunlukla işe azledilen vezir ve ailesine müsâdere uygulamakla başlamıştır. Vezirlerle birlikte ister sorumlu olsun ister olmasın aile bireyleri ve çevreleri de etkilenmiştir. Söz konusu vezirlerin ve yakınlarının tüm mal, mülk ve servetleri müsâdere edilmiştir. Bazen bununla da yetinilmemiş vezirler ya hemen infaz edilerek öldürülmüş veya tutukluymış ölmüştür. Bu uygulama ile vezirlerin can, mal ve özel mülkiyetin korunması prensipleri ihlal edilmiştir. Müsâdere uygulamaları aynı zamanda Abbâsî merkezî yönetimini de etkileyerek iktidar mücadelesini tetiklemiştir. Nitekim Bermekîlerin tasfiyesinden sonra Emîn-Me’mûn mücadelesiyle Abbâsîlerde iktidar kavgası zirveye çıkmıştır. Bu durum devlet düzenine çok büyük zararlar vererek hilafet otoritesini sarsmıştır. Sonraki dönemlerde müsâdere bir nevi adet haline getirilince iktidar mücadelesi kesintisiz devam etmiş, devlet adamlarının enerjisi sorunları çözme yerine iç kavgalarla heba olmuş ve merkezi yönetim zayıflamıştır. Bu süreçte önemli ve kabiliyetli şahsiyetler, halife ve yönetimine güven duymadıkları için vezir olmaktan korkup kaçınır hale gelmiştir. Bundan dolayı Abbâsî yönetimi büyük sorunlarla karşı karşıya kalmış, gün geçtikçe gerilemeye ve güç kaybetmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- ALASLAN, H. (1995). İslâm Devletlerinde Vezirlik Müessesesine Genel Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (98), 1-23.
- ARİB B. SA’D. (1387). *Sılatü Târîhi’t-Taberî (Taberî, Târîh [Ebü’l-Fazl], XI içinde)*. Beyrût: Dârü’t-Turâsi.
- ARSLAN, İ. (2013). *Abbâsî Devleti’ndeki Komutanların Siyasî ve İdarî Sahalarda Etkileri Mûnisü’l-Muzaffer Örneği*. 6(26), 57-76.

- ARSLAN İ. (2009). *Muktedir'in Halifeliği ve Şahsiyeti* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ATAR, F. (1991). "Azil", *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul, s. 326-327.
- AVCU, A. (2009). *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- AYAZ, F. Y. (2013). "Vezir", *DİA*, C. 43, TDV Yayınları, İstanbul, s. 79-82.
- BAĞDÂDÎ, E. (1996). *Târîhu Bağdâd ve Zuyûlihî*, (Ed: Mustafa Abdülkadir Ata). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- BAY SULTAN, A. (2017). Ulema Ve Hukuk: Ulemanın Müsadere Uygulamasına Muhalefeti. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17), 1-28.
- BELÂZÛRÎ, A. (1996). *Ensâbu'l-Eşrâf* (Ed: S. Zekkâr ve R. Ziriklî). Beyrut: Dâru'l-Fikir.
- BOWEN, H. (1927). *The Life and Times of 'Alî Ibn 'Îsâ "The Good Vizier"*. London: Cambridge University Press.
- CEHŞİYÂRÎ, E. A. M. (ö. 331/942). (1401). *Kitâbü'l-vüzerâ ve'l-küttâb* (Ed: Mustafa Sakka ve dğr.). Kahire: Mektebetü Mustaf el-Bâbî el-Halebî.
- CEMÎL S. (1990). *Muhammed b. 'Abdilmelik ez-Zeyyât: El-Vezîr el-kâtib eş-şâ'ir*. Bağdad.
- CEVDE, S. A. (1988). Muhammed b. 'Abdilmelik ez-Zeyyât şâ'iren. *Mecelletü'z-zehrâ*, (6), 45-77.
- EKİNCİ, A. (2002). Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmati Mücadelesi. *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, (IV), 83-106.
- ESEN, H. (2002). İslam Hukuku Açısından Müsadere. *D.E. Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (XV), 191-225.
- GORDON, M. S. (2001). The Khâqânid Families of the Early 'Abbâsid Period". *JAOS*, 121, 236-255.
- GÜNNAN, Ö. (2021). *İslâm Tarihinde Müsâdere Uygulamaları (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- HANÇABAY, H. İ. (2017). *Abbasiler Döneminde Vezirlik*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- HANÇABAY, H. İ. (2016). *Abbâsîler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)* (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- HANNE, E. (2008). *The Banû Jahîr and Their Role in the Abbâsid and Saljûq Administration*. (20), 29-45.
- HEMEDÂNÎ, M. (1387). *Tekmiletü Târîhi't-Taberî (Taberî, Târîh [Ebü'l-Fazl], XI içinde*. Beyrût: Dâru't-Turâsi.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, C. (1992). *El-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (Ed: M. A. Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İBNÜ'L-ESİR, İ. (1997). *El-Kâmil fî't-Târîh* (Ed: Ö. A. Tedmirî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.
- İBNÜ'L-FAKÎH, A. (1997). *Kitâbü'l-Büldân*, 1. Baskı, (Ed: Y. el-Hâdî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- İBN HALLİKÂN, Ş. (1900). *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân* (Ed: İ. Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrut.
- İBN HAMÂRVEYH, Ş. M. (1998). *İnbâu'l-Ümerâ Bienbâi'l-Vüzerâ* (Ed: Muhenna Hamd el-Muhenna). Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye.
- İBNÜ'L-İMRÂNÎ, M. (1421). *El-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, Dâru'l-Âfâki'l-Arabî, Kahire.
- İBN MİSKEVEYH, A. (2000). *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem*, 2. baskı, Suruç, Tahran.
- İBNÜ'N-NEDÎM, M. (2017). *El-Fihrist* (Çev: Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'T-TİKTAKA, C. M. (2016). *El-Fahrî* (Çev: R. Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- İPEK, M. S. (2017). Birinci Abbâsî Döneminde (750-847) Kitabet—Siyâset İlişkisi (Katiplikten Vezirliğe). *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (61), 323-334.
- KAMATÎ, H. M. (1986). *El-Ukubatü'l-maliyye beyne's-ş-şeria ve'l-kanun*, Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, Bingazi.
- MAKDÎSÎ, M. (ts). *El-Bed ve't-Târîh*, Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dînîyye, Bûrsaîd/Mısır.
- MEZ, A. (1938). Orta zaman Türk-İslam Dünyasında Vezirlere Dair (Çev: C. Köprülü). *Halkevleri Mecmuası/Dergisi*, 12(67), 3-10.
- MES'ÛDÎ, A. (1989). *Mürûcüz-Zeheb ve'l-Meâdinu'l-Cevher*, (Ed: Es'at Dağır), Dâru'l-Hicre, Kum.
- NÂFÎ, T. (1982). El-Vezîr Ebû 'Alî Muhammed b. 'Alî b. Mukle. *el-Mevrid*, (XI/1), 61-72.
- ÖZAYDIN, A. (1999). İbn Mukle. İçinde *DİA*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul, s. 211-212.
- ÖZAYDIN, A. (2000). «İbnü'l-Furât el-Âkûlî», *DİA*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul, s. 46-47.

- SÂBÎ, E. (ö. 448/1056). (1958). *Tuhfetü'l-ümerâ fî târihi'l-vüzerâ* (Ed: A. F. Abdüsettar). Beyrut: Mektebetü'l-'ayân.
- SAYLIK, M. (2019). *Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din ve Mezhep Siyaseti*, 1. baskı, Akademisyen Kitapevi Ankara.
- SAYLIK, M. (2021a). *Abbâsîler'de Darbeler*, 1. Baskı, İlâhiyât, Ankara.
- SAYLIK, M. (2021b). "Abbâsîlerde Siyasi Olaylar Gölgesinde Bir Hattat: İbn Mukle", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Hattatın Serencamı Hattat Hâmid Aytaç*, (Ed: İ. Özcoşar, A. Karakaş, Z. Polat, İ. Kanbaz, U. Yiğiz), 1. Baskı, Divan Kitap, İstanbul.
- SÛLÎ, E. (ö. 335/946). (1999). *Kısmun min ahbârî'l-Muktedir Billâh el-Abbâsî ev târîhü't-Devleti'l-Abbâsiyye min sene 295 ilâ sene 315 hicriyye* (Ed:Halef Reşîd Numân). Bağdat: Dârü'ş-şuûnî'l-İslâmiyyeti'l-âmmе.
- SUYÛTÎ, C. (2015). *Halifeler Tarihi*, (Çev: O. Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TABERÎ, M. (1967). *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Turasi, Beyrut.
- TERZÎ, M. Z. (1986). "Abbasi Muhafız Ordusunun Kuruluşu ve Elemanları", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 115-136.
- TOMAR, C. (2006). "Müsâdere", *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul, s. 65-67.
- VAN BERKEL, M. (2013). The Vizier, Crisis and Continuity at the Abbasid Court, Formal and Informal Politics in the Caliphate of al-Muqtadir (295-320/908-32). (Ed: Maaïke Van Berkel ve dğr.), *Islamic History and Civilization, Studies and Texts*, 102 (ss. 65-86). Leiden.
- YA'KÛBÎ, A. (1991). *El-Buldân*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- YA'KÛBÎ, A. (2010). *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (Ed: A. Muhna), Şirketü'l-A'lemi'l-Matbûat, Beyrut.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Ş. (1993). *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 2. Baskı, (Ed: İhsan Abbâs), Dâru Sadır, Beyrût.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Ş. (1995). *Mu'cemü'l Buldân*, 2. Baskı, Dâru Sadır, Beyrût.
- YILDIZ, H. D. (1992). "Bermekîler", *DİA*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul, s. 517-520.
- YILDIZ, H. D. (1995). "Emîrû'l-Ümerâ", *DİA*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul, s. 158-159).
- YILMAZ, S. (2007). "Türk Komutanlarından Münisü'l-Muzaffer'in Abbâsî Tarihindeki Siyasî Etkinliği" *Dini Araştırmalar*, 10/30, 121-152.
- ZEHEBÎ, Ş. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Ed: Ş. Ş. Arnâût), Müessesetü'r-Risâle, y.y.
- ZEYDÂN, C. (2013). *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 3. baskı, (Çev: N. Gök), İletişim Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:29.07.2021 Accepted/Kabul:06.12.2021

DOI:10.30794/pausbed.975798

Araştırma Makalesi/ Research Article

İlter Küçükçolak, N. (2022). "Ürün İhtisas Borsacılığının Gıda Fiyat İstikrarına Katkısı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 325-339.

ÜRÜN İHTİSAS BORSACILIĞININ GIDA FİYAT İSTİKRARINA KATKISI

Necla İLTER KÜÇÜKÇOLAK*

Öz

Bu çalışma ile ürün ihtisas borsacılığının etkin piyasa oluşumuna katkısının değerlendirilmesi; ürün fiyat oluşumunun ve diğer piyasa değişkenleri ile ilişkisinin anlaşılabilir olarak gıda fiyat istikrarının sağlanması ve gıda enflasyonu ile mücadele için bileşenlerin ortaya konması; oynaklığın bağlantılarının kavranması ve doğru politikaların ve mekanizmaların belirlenmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, emtia borsalarının fonksiyonları ve Türkiye uygulaması analiz edilmektedir. Ürün fiyatını etkileyen değişkenler regresyon analizi ile tespit edilmekte ve fiyat oynaklığı GARCH metodolojisi ile analiz edilmektedir.

Buğday ekmeçlik, buğday makarnalık ve mısır için modele eklenen ABD doları/Türk lirası, petrol ve gecelik TL faiz oranı açıklayıcı değişkenlerinden ABD doları/Türk lirası kurundaki beklenmeyen şokların volatilitésinin ürün fiyat getirileri üzerine pozitif etkisi olduğu, ürünün fiyat değişimindeki oynaklığı artırdığı görülmüştür. Türkiye Ürün İhtisas Borsasında (TÜRİB) gerçekleşen işlemlerin günlük fiyat değişimleri, TÜRİB kurulmadan önceki dönemi ile karşılaştırıldığında, TÜRİB ile günlük fiyat serisindeki değişim aralığının daraldığı ve fiyat istikrarına katkı sağladığı gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Elektronik ürün senedi, ELÜS, tarım ürünleri, fiyat oynaklığı, GARCH.

JEL Kodu: Q22, Q11, C22

CONTRIBUTION OF MERCANTILE EXCHANGES TO FOOD PRICE STABILITY

Abstract

This study evaluates the contribution of mercantile exchanges for effective market formation. It develops an understanding of the relationship with other market factors that affect the formation of the agricultural commodity price; determines the components to ensure food price stability and combating food inflation; understanding the components of volatility for contributing to the determination of correct policies and mechanisms. Within this framework, the functions of commodity exchanges and the implementation of Turkey are analyzed. Variables affecting the product price are determined by regression analysis and price volatility is analyzed with the GARCH methodology.

It was observed that among US dollar/Turkish lira rate, Turkish lira overnight interest rate, and Brent oil price return series; shocks in US dollar/Turkish lira returns have a positive effect on the wheat bread, wheat durum, and maize price returns and increase their volatility. When compared with the daily price changes within the Turkish Mercantile Exchange (TMEX) with the previous decentralized commodity market period, it has been observed that TMEX has brought stability to the market with a decreasing daily price fluctuation range.

Keywords: Electronic warehouse receipts, EWRs, agricultural goods, price volatility, GARCH.

JEL classifications: Q22, Q11, C22.

*Dr, Türkiye Ürün İhtisas Borsası, ANKARA.
e-posta: necla.kucukcolak@turib.com.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7097-5423>)

1. GİRİŞ

Tarımsal ürünlerde fiyat oynaklığının öngörülmesi ve yönetilmesi, özellikle küçük ölçekli çiftçilerin geliri üzerindeki olumsuz etkilerinden korunma, tarım faaliyetlerinin ve çiftçiliğin sürdürülebilir bir faaliyet olarak gıda arz güvenliğine hizmet etmesi açısından önem taşımaktadır. Politika koyucular piyasa istikrarını sağlamak ve artan oynaklığı yönetmek için fiyat ve arz kontrolüne yönelik tarım politikaları ve/veya ürün sigortası, vadeli işlem sözleşmeleri, gelir istikrar mekanizmaları ile risk yönetimi teknikleri uygulamaktadırlar. Tarım politikaları, emtia piyasalarının gelişmesi ve istikrarı için kilit rol oynar. Ancak müdahaleler, piyasada arz ve talebe göre fiyat oluşunu engelleyici, emtia borsalarının işlevini yerine getirmesini zorlaştıran faktörlerdir.

Emtia sektörünün finansallaşma seviyesi, finansal araçlara kıyasla standardizasyon gücü ve fiziki teslimat gerekliliği kaynaklı olarak, nispeten sınırlı kalmaktadır. Bunun sonucunda da, finansal piyasalarda emtia pazar payı finansal araçlardan daha düşüktür. Ancak, emtia piyasalarının genişlemesine paralel olarak, fiyat değişikliği risklerini yönetme ihtiyacı, piyasa yapısının dönüşümüne ve özel borsaların kurulmasına yol açmıştır. Emtia borsalarının işlevleri; riski yönetmeyi, karşı taraf riskini azaltmayı, fiyat şeffaflığını iyileştirmeyi, teminat değerlemesini geliştirmeyi, emtia standartlarını oluşturmayı içerir (FAO, 2011). Emtianın hemen teslimine dayalı spot piyasaların aksine, vadeli işlemler piyasası, emtia sözleşmelerinin belirli bir fiyattan ileri bir vadede fiziki teslimatına ya da nakdi uzlaşmasına dayanmaktadır. Bu piyasalar tarımsal ürünler için merkezi bir platform işlevi görür, bilgi ve fiyat keşfi için birincil mekanizma oluşturur. Dünyada ilk organize emtia vadeli işlem piyasası 1730'da Japonya'da kurulan Osaka Piriç Borsası (UNCTAD, 2007) olmakla birlikte ABD'de Chicago 1800'lü yıllardan itibaren tarım ürünleri için önemli bir merkez olmuştur. Ancak, tüm emtia piyasaları aynı gelişmişlik seviyesinde olmayıp bu işlevleri yerine getirememektedir.

Tarım sektöründeki ve piyasalardaki uzun geçmişine bakıldığında, Türkiye'de emtia türevleri piyasasının gelişmişlik düzeyi, uluslararası benzerlerine göre beklenen düzeyde değildir. Türkiye'deki ilk ürün ticaret borsası, 1892 yılında İzmir Ticaret ve Sanayi Borsası adı altında İzmir'de faaliyete geçmiştir. İzmir'i, 1913'te Adana Ticaret Borsası, 1925'te İstanbul Ticaret Borsası ve 1927'de Ankara Ticaret Borsası izlemiştir. Sonrasında yapılan düzenlemeler çerçevesinde borsa sayısı hızla artmış olup, 2021 yılı itibarıyla 58'i il ve 55'i ilçe merkezinde olmak üzere 113 borsa bulunmaktadır. İhtisas borsacılığı fonksiyonlarının ülkeye kazandırılmasında süreci hızlandırmak ve piyasa riskini yönetmek için gerekli araçları sağlamak amacıyla 2019 yılında Türkiye Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB) kurulmuştur. Bir türev piyasasının sağlıklı bir şekilde işlemesi için aktif bir spot piyasa olması beklenmektedir. Bu bağlamda, TÜRİB'in birincil misyonu, tarımsal emtialarda ülke çapındaki nakit piyasasını kendi bünyesinde işlettiği tarım ürünlerine dayalı spot Elektronik Ürün Senedi-ELÜS Piyasasında konsolide etmektir. Ardından, işlettiği spot piyasadaki ürünler üzerine vadeli işlem piyasasını faaliyete geçirmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmanın Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümü, emtia piyasalarında fiyat oynaklığını ele almaktadır. Üçüncü bölümde, uluslararası ve ulusal düzeyde emtia fiyat oynaklığına yönelik literatür verilmektedir. Dördüncü bölümde, 2016-2020 dönemi içerisinde, 26 Temmuz 2019 tarihinde TÜRİB'in kurulması çerçevesinde; kurulma öncesi ve sonrası olarak en çok piyasa payına sahip dolayısıyla likit ve derin bir piyasası olan buğday ve mısır için fiyat oynaklığına yönelik analiz yapılmaktadır. Son bölüm, çalışmanın genel değerlendirmesi ve ileriki döneme yönelik araştırma konularını içermektedir.

2. TARIMSAL EMTIA PIYASASI

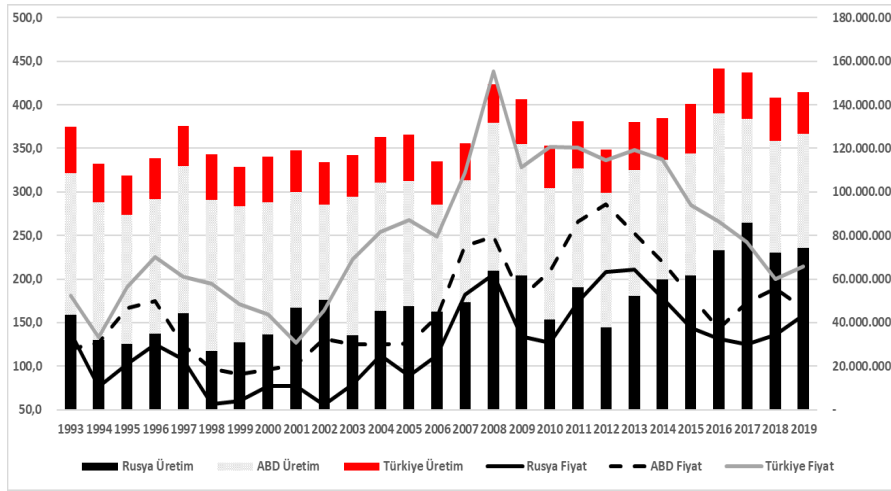
2.1. Uluslararası piyasalar

Tarımsal emtia piyasaları; arz ve talep esnekliğinin düşük olması, üretim döngüsü nedeniyle talep değişikliklerine hemen cevap verememesi ve hava koşulları, zararlılar gibi dışsal şoklara açık olması nedeniyle yüksek derecede oynaklık göstermektedir. Artan nüfus ve gelişmekte olan ülkelerdeki gelir artışı ile artan talebin önümüzdeki yıllarda da gelişen ülkelerdeki artan nüfus ve gelirle birlikte önemli ölçüde artması beklenmektedir.

Tarımsal üretimin talebe ayak uyduramaması, fiyatlar üzerinde yukarı yönlü hareket beklentisini artırmaktadır. Ayrıca, petrol, gübre gibi tarımsal girdi fiyatlarının üretim ve ürün fiyat seviyesini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemeleri sebebiyle, tarımsal emtia fiyatları ile daha fazla ilişkilendirilmekte, artan korelasyon izlenmektedir.

Fiyat artışlarına iklimsel faktörler de önemli katkıda bulunmaktadır. Hava ile ilgili bu olayların döngüsel yanı sıra uzun vadeli iklim değişikliğinin bir sonucu olarak kurak ve yarı kurak bölgelerde koşulların kötüleşmesine yol açması, sıcak hava dalgaları ve seller gibi aşırı olaylara yol açması yerel veya bölgesel arz risklerinin artırması beklenmektedir. Tarımsal emtianın ABD doları cinsinden ticareti nedeniyle döviz hareketleri fiyat değişimlerine katkıda bulunmakta olup, döviz kuru oynaklığının uluslararası emtia fiyatlarındaki oynaklığa da yansıdığı değerlendirilmektedir.

ABD Tarım Departmanı (USDA) istatistiklerine göre; 2019 yılı itibarıyla buğdayda 765 milyon ton üretim ve 742 milyon ton tüketim kaydedilmiş olup 146 milyon tonu (%19) ABD, Rusya ve Türkiye tarafından üretilmiştir. Mısırda ise 1.1 milyar ton üretim ve aynı miktarda tüketim gerçekleşmiş olup 367 milyon tonu (%33) ABD, Rusya ve Türkiye tarafından üretilmiştir. Şekil 1’de FAO internet sitesi adresinden (<http://www.fao.org/faostat/en/>) 1993-2019 dönemine ait olarak temin edilen Türkiye, ABD ve Rusya yıllık buğday üretici fiyatları ve üretim miktarları yer almaktadır.



Şekil 1. Buğday üretici fiyatları (ABD doları/ton) ve üretim (ton) (1993-2019)

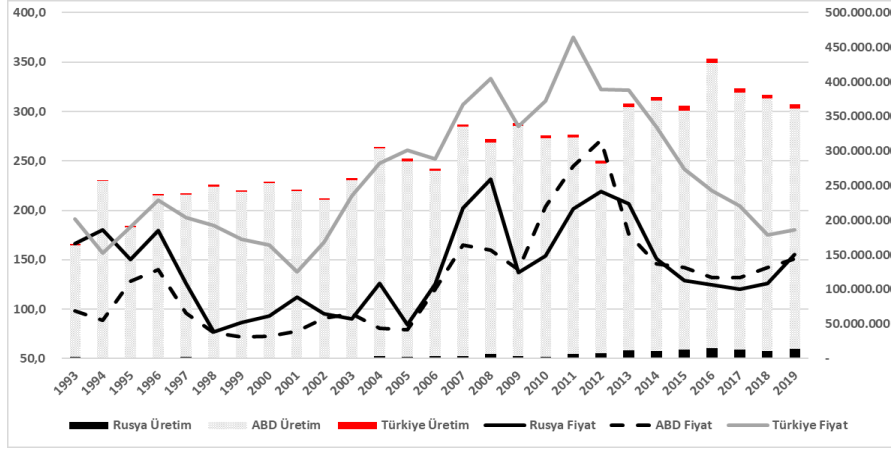
Kaynak: FAO. Erişim tarihi: 10.05.2021

Tablo 1’de Türkiye, ABD ve Rusya yıllık buğday üretici fiyatlarına ilişkin tanımsal istatistikler yer almaktadır. Türkiye buğday üretici fiyatı 126,9-438,7 ABD doları/ton aralığında seyretmiş olup ortalaması 250,5 ABD doları/ton olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı hasatı ürünler için Toprak Mahsulleri Ofisinin açıkladığı alım/satım fiyatları ekmeçlik buğday için 265/288 ABD\$/ton; makarnalık buğday için 288/306 ABD\$/ton’dur.

Tablo 1. Buğday Fiyatı Tanımsal İstatistikleri (US\$/ton) (1993-2019)

Buğday	Rusya Fiyat	ABD Fiyat	Türkiye Fiyat
Ortalama	125,4	167,2	250,5
Minimum	55,9	91,0	126,9
Maximum	210,9	286,0	438,7
Standard sapma	46,5	55,9	79,3
Kurtosis	-0,8	-0,6	-0,5
Skewness	0,3	0,6	0,4

Şekil 2’de FAO internet sitesinden 1993-2019 dönemine ait olarak temin edilen Türkiye, ABD ve Rusya yıllık mısır üretici fiyatları, Tablo 2’de ise bunlara ilişkin tanımsal istatistikler almaktadır.



Şekil 2. Mısır üretici fiyatları (ABD doları/ton) ve üretim (ton) (1993-2019)

Kaynak: FAO. Erişim tarihi: 10.05.2021

Tablo 2’de görüldüğü üzere; Rusya mısır üretici fiyatı 77-231,7 ABD doları/ton aralığında seyretmiş olup ortalaması 142,7 ABD doları/ton olarak gerçekleşmiştir. ABD mısır üretici fiyatı 72-271 ABD doları/ton aralığında seyretmiş olup ortalaması 130,4 ABD doları/ton olarak gerçekleşmiştir.

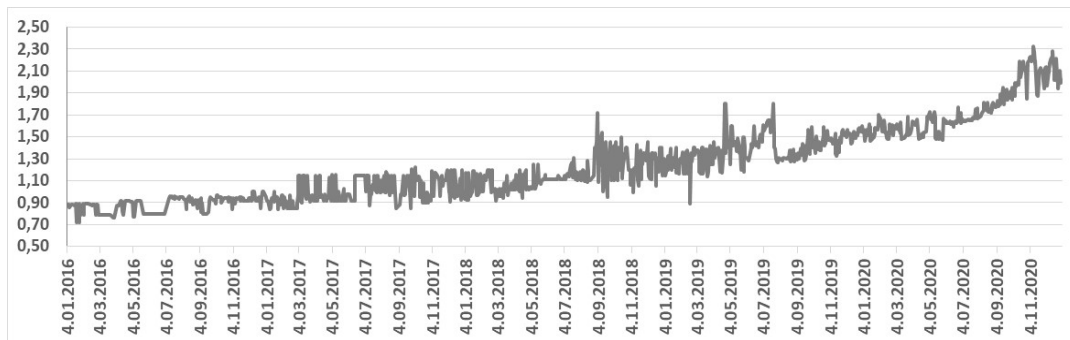
Tablo 2. Mısır Fiyatı Tanımsal İstatistikleri (ABD doları/ton) (1993-2019)

Mısır	Rusya Fiyat	ABD Fiyat	Türkiye Fiyat
Ortalama	142,7	130,4	233,2
Minimum	77,0	72,0	138,0
Maximum	231,7	271,0	375,3
Standart sapma	43,8	51,1	64,5
Kurtosis	-0,7	1,3	-0,8
Skewness	0,4	1,1	0,5

Türkiye mısır üretici fiyatı 138-375,3 ABD doları/ton aralığında seyretmiş olup, ortalaması 233,2 ABD doları/ton olarak gerçekleşmiştir.

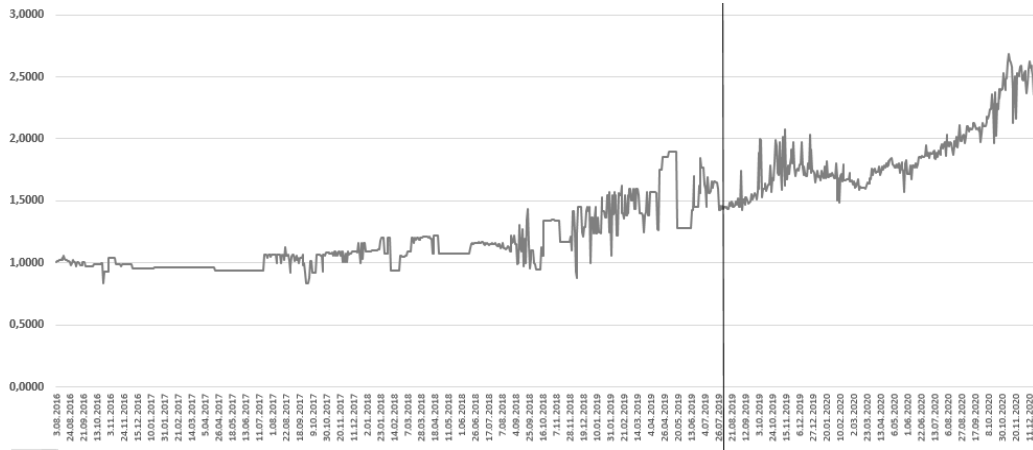
2.2. Ulusal buğday ve mısır piyasaları

2016-2020 dönemi için spot ELÜS Piyasasında gerçekleşen ekmeklik buğday ve mısır işlemlerinin ağırlıklı ortalama fiyat grafiği aşağıda verilmektedir (Şekil 3). Şekillerde TÜRİB’in ELÜS Piyasası ile faaliyete geçtiği tarih 26 Temmuz 2019 dikey bir çizgi ile işaretlenmiştir. TÜRİB öncesi ve sonrası fiyat hareketleri incelendiğinde, TÜRİB sonrası dönemde günlük fiyat serisindeki değişim aralığının daraldığı gözlemlenmektedir.



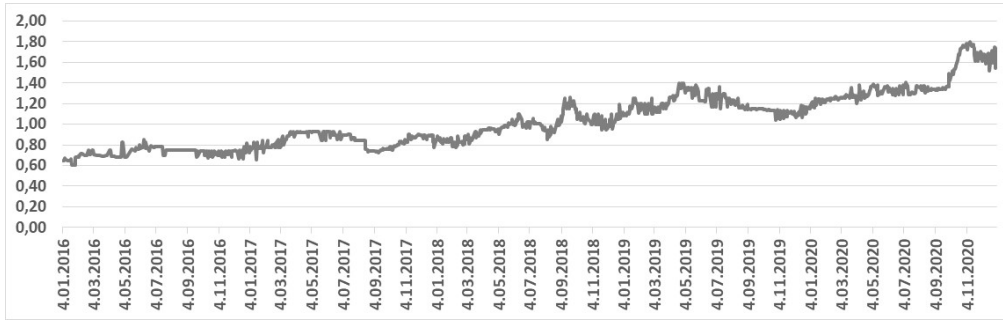
Şekil 3. Buğday ekmeklik ağırlıklı ortalama fiyatı (TRY/kg)

Kaynak: TÜRİB. Erişim tarihi: 30.05.2021



Şekil 4. Buğday makarnalık ağırlıklı ortalama fiyatı (TRY/kg)

Kaynak: TÜRİB. Erişim tarihi: 30.05.2021



Şekil 5. Mısır ağırlıklı ortalama fiyatı (TRY/kg)

Kaynak: TÜRİB. Erişim tarihi: 30.05.2021

3. FİYAT OYNAKLIĞINA İLİŞKİN LİTERATÜR

Fiyat oynaklığı, fiyat serilerinde değişimin ne kadar yüksek aralıklarla gerçekleştiği ile ilgili olup, belirli bir zaman aralığında değer değişiminin standart sapması olarak ölçülmektedir. Bir enstrümanda oynaklık yüksek ise risk yüksek, düşük ise risk de düşük olarak değerlendirilmekte olup, belirsizliğin arttığı dönemlerde volatilité yüksek olmaktadır. Oynaklığın bileşeni değişkenlik tüm hareketlere, belirsizlik ise bilinmeyen hareketlere işaret etmektedir (Wolf, 2004).

Literatürde başta hisse senedi piyasası oynaklığının modellenmesi ve tahmin edilmesi konusu olmak üzere geniş ampirik ve teorik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların ana motivasyonu getirilerinin standart sapması veya varyansının, genellikle finansal varlıkların toplam riskinin ölçülmesinde kullanılmasıdır. Birçok riske maruz değer (value-at-risk) modelleri piyasa riskinin ölçümünde oynaklık hesabı ya da tahminini gerektirmektedir (Brooks, 2008).

Gıda ve tarım sektörü emtiaları açısından konu değerlendirdiğinde durum farklı olmayıp, fiyat oynaklığı gelecekteki fiyatlar hakkında belirsizlik yaratmakta ve çiftçilerin fiyatları tahmin edememeleri nedeniyle piyasada yüksek risklere ve dolayısıyla piyasa katılımcıları için refah kayıplarına yol açmaktadır (Apergis ve Rezitis 2003). Belirsizlikle ilgili piyasa riski çiftçilerin ürünleri için alacakları veya girdileri için ödeyecekleri fiyatlar hakkında en önemli risklerden biridir. Olası fiyat istikrar stratejileri tedarik yönetimi araçları kullanımını da içeren devlet müdahalesini içermektedir.

2008 global gıda krizi çerçevesinde, bu döneme yönelik çalışmalar gıda fiyat oynaklığını etkileyen faktörleri anlamaya yönelik gerçekleştirilmiştir. Yüksek girdi fiyatları, ekimi caydırabilmekte, dolayısıyla üretimi yavaşlatabilmekte iken, tarım sektörünün görünümünde en önemli belirleyici faktörün petrol fiyat seviyesi ile

üretimin yüksek fiyatlar ve hava koşullarından ne kadar etkileneceği yönünde bulgular mevcuttur (Meyers ve Meyers, 2008).

Tarım ürünlerine yönelik literatür incelendiğinde; Huchet-Bourdon'un (2011) OECD için yapmış olduğu çalışmada, bireysel tarımsal ürün fiyatlarının oynaklığına yönelik istatistiksel analizlerin buğday ve pirinç haricinde Ocak 1957'den Şubat 2010'u içeren son elli yılda fiyat oynaklığında artan bir eğilim olmadığını, 50 yıllık dönem içindeki 10 yıllık dönemlerin karşılaştırılmasında da, fiyat oynaklığının 2006-2010 döneminde, 1990'lı yıllardan daha yüksek olduğu ancak genel olarak 1970'li yıllarından daha yüksek olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı çalışmada, yıllık veriler üzerinden buğday ve mısır dahil emtia fiyatlarının petrol ve gübre fiyatları ile korelasyon gösterdiği, özellikle 2000'li yıllarda bu ilişkinin yükseldiği belirtilmiştir. Bulguları bu konudaki diğer çalışmaların sonuçları ile tutarlıdır (Balcombe, 2009; Sumner, 2009; Gilbert ve Morgan, 2010).

Avrupa Birliği ülkeleri tahıl fiyatlarındaki oynaklık üzerine yapılan çalışmada Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Fransa, Litvanya ve Polonya gibi bir dizi AB ülkesinin en fazla buğday fiyatı oynaklığıyla karşı karşıya olduğu gerçeğini destekleyen bulgular elde etmiştir (Hamulczuk ve Klimkowski, 2011).

Literatürde tarım ürünleri fiyat oynaklığı ile petrol (OECD, 2009; Hatched-Bourdon, 2011; Han ve Nayga, 2012) ve döviz kuru (Mushtaq vd., 2011; Frank ve Garcia, 2010; Ott, 2012) oynaklığı arasında güçlü ilişki ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır.

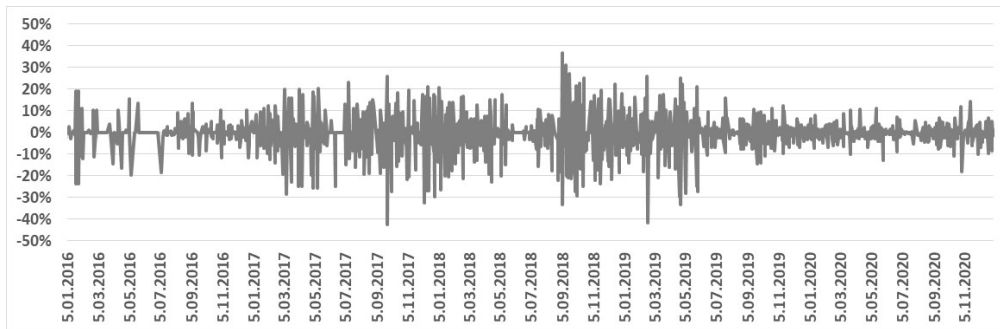
4. YÖNTEM

4.1. Veri seti

Çalışmamızda 2016-2020 dönemi; Türkiye Ürün İhtisas Borsasının (TÜRİB) faaliyete geçiş öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde günlük değerler üzerinden incelenmekte olup,

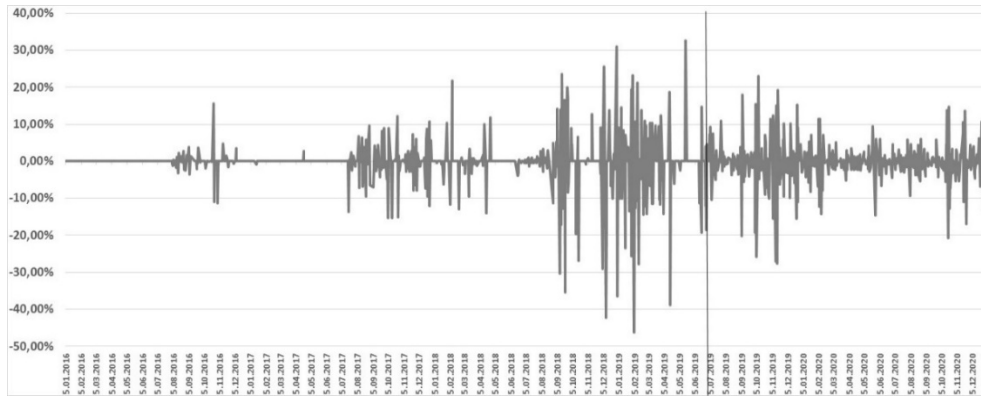
- I. Dönem: TÜRİB öncesi 4 Ocak 2016 - 25 Temmuz 2019,
- II. Dönem: TÜRİB sonrası 26 Temmuz 2019 – 31 Aralık 2020,

dönemini kapsamaktadır. Talep ve üretim seviyesi dikkate alındığında TÜRİB'de en likit ve derin iki ürün olan buğday (ekmeklik, makarnalık) ve mısır fiyat veri seti kullanılarak günlük değişim (getiri) serisi oluşturulmuştur. I. Döneme ilişkin veriler günlük takas veri seti olarak Takasbank'ın, ELÜS işlem platformu olan altı ticaret borsasına verdiği takas hizmeti kapsamında ürün bazında işlem bilgilerinin konsolide halidir. II. Döneme ilişkin veriler, TÜRİB ELÜS Piyasası işlemleri takas veri setidir. Bu veriler üzerinden, ürün bazında ağırlıklı ortalama fiyatların, bir önceki güne göre günlük değişimlerinden getiri serileri oluşturulmuştur. Şekil 6, 7 ve 8'de bu serilerin Şekilleri mevcut olup; Şekiller üzerindeki dikey çizgi ile TÜRİB öncesi ve sonrası ayrılmıştır. Şekiller incelendiğinde; günlük bazda fiyat dalgalanmasının TÜRİB faaliyete geçtikten sonra azaldığı görülmektedir.



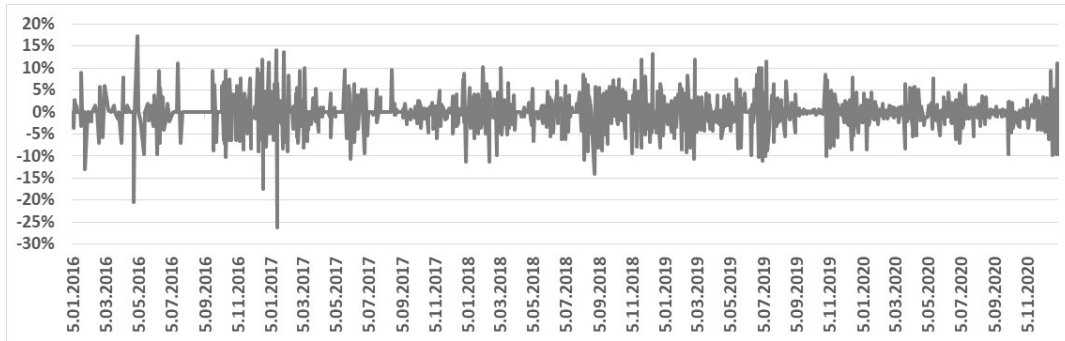
Şekil 6. Buğday ekmeklik getiri serisi (04.01.2016-31.12.2020)

Kaynak: TÜRİB. Erişim tarihi: 30.05.2021



Şekil 7. Buğday makarnalık getiri serisi (04.01.2016-31.12.2020)

Kaynak: TÜRİB. Erişim tarihi: 30.05.2021



Şekil 8. Mısır getiri serisi (04.01.2016-31.12.2020)

Kaynak: TÜRİB. Erişim tarihi: 30.05.2021

Literatürde tarım ürünleri fiyat oynaklığı ile ilişkisini ortaya konan petrol ve döviz kuru oynaklığı dikkate alınarak Türkiye’de tarım ürünleri fiyatıyla petrol ve döviz kuru etkileşiminin gözlemlenmesi için söz konusu değişkenler de analize dahil edilmiştir. Analize gecelik faiz oranı da dahil edilmiştir.

Ekonometrik analiz için E-views istatistik paket programı kullanılmıştır.

4.2. Oynaklık (volatilite) analiz metodolojisi

Ekonometride varyans, verilerin oynaklığını ve dağılıklığını ölçülemek için kullanılmaktadır. Engle (1982) tarafından geliştirilen otoregresif koşullu değişen varyans, ekonometride; cari dönemdeki hata teriminin varyansının, önceki dönemdeki hata terimlerinin varyansının bir fonksiyonu olduğunu varsaymakta olup, literatürde kısa sürede hızla kabul görmüştür. Otoregresif koşullu heteroskedastisite (ARCH) modelinde;

$$\epsilon_t = \sigma_t z_t, \quad z_t \sim \text{iid } N(0,1) \text{ olduğunu varsayıldığında}$$

$$\alpha_0 > 0 \text{ ve } \alpha_i \geq 0, i > 0 \text{ koşulları altında}$$

σ_t^2 Varyans aşağıdaki şekilde modellenmektedir:

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p \epsilon_{t-p}^2 \quad (1)$$

Hata teriminin otoregresif hareketli ortalama yapısı sergilediği durumda, Bollerslev (1986) tarafından modellenen, geliştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans modeli (GARCH) kullanılmaya başlanmıştır. Geliştirilmiş ARCH modeli (GARCH) varyans denklemi, koşullu varyansın gecikmelerini içerecek şekilde oluşturulmuştur. Bu modelin eksiklerini gidermek için de birçok yeni volatilite modeli literatüre kazandırılmış ancak en iyi model konusunda bir uzlaşmaya varılamamıştır (Akar, 2007). Literatürde birçok ampirik çalışma, GARCH

(1,1) modelinin zaman serileri için en uygun model olduğunu ortaya koymuştur (Bollersley, 1986; Colm & Patton, 2000; Wand & Wang, 2001). GARCH (1,1) modelinin varyans denklemi aşağıda olup, β parametreleri değişen varyansın, α ise şokların etkisini modele yansıtmaktadır.

GARCH varyans eşitliği:

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p \epsilon_{t-p}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 + \dots + \beta_q \sigma_{t-q}^2 \quad (2)$$

E-GARCH varyans eşitliği aşağıda olup, β parametreleri değişen varyansın, γ negatif ise şokların asimetrik etkisi (leverage effect) olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır:

$$\text{Log } \sigma_t^2 = \omega_0 + \beta_1 \text{Log } \sigma_{t-1}^2 + \alpha_1 \left| \frac{\epsilon_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} \right| + \gamma_1 \left(\frac{\epsilon_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} \right) \quad (3)$$

Çalışmamıza, her bir getiri serisine ve model faktörlerine en uygun GARCH volatilité modelini belirlemeye yönelik ARCH, ARCH metodolojisinin genişletilmiş versiyonu GARCH ve Üssel GARCH (E-GARCH) hesaplanmıştır. Nelson (1991) oynaklık yapısındaki asimetriyi hesaba katacak şekilde, koşullu varyansın gecikmeli hata terimlerinin büyük ve işaretlerini dikkate alan E-GARCH modelini geliştirmiştir.

GARCH (1,1) modelini tahmin etmeden önce, ARCH etkisinin olup olmadığını gözlemlemek için Langrange Multiplier (LM) testi uygulanmıştır. Bunun için öncelikle değişen ortalama (conditional mean, ARMA) modeli incelenmiştir. Modelin gecikme uzunluğunun (p ve q) tespiti için ACF ve PACF (otokorelasyon fonksiyon Şekilleri ve kısmi otokorelasyon fonksiyon Şekilleri) kullanılmıştır. Seçilen en uygun modellerin ürettiği hatalarda ARCH-LM testi uygulanmıştır. ARCH-LM testi, Engle (1982) tarafından önerilen Lagrange çarpan testini kullanarak ARCH hatalarının gecikme uzunluğunu test etmek için kullanılan bir metodolojidir. Bu testin, GARCH modellerini serilere uygulamadan önce yapılması gerekmektedir. Bu test için p -değerlerinin tümü çok küçükse, boş hipotez, veri kümesinin ARCH etkisi yoktur şeklinde değerlendirilir. ARCH etkisinin mevcut olması koşuluyla, oynaklığın GARCH modeli ile eşleştirilmesi uygundur (Chiang, Lin & Huang, 2013).

GARCH analizi yapılan her bir getiri serisi (rt) aşağıda verilmekte olup, serilerin durağanlığına yönelik, birim kök analizinde genellikle kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) istatistiki testi bu çalışmada kullanılmıştır.

- Buğday Ekmeklik (BDY_EKM)
- Buğday Makarnalık (BDY_MAK)
- Mısır (MISIR)
- Brent petrol (BRENT)
- ABD\$/TL (USD/TRY)
- Gecelik bankalar arası TL faiz - TRIBOR (IR_ON)

4.3. Analiz sonucu bulgular

Genel olarak, finansal varlık fiyat serilerinin durağanlık göstermediği ancak, varlık getirilerinin durağan olduğu, otokorelasyon özelliği göstermediği, leptokurtik olma eğiliminde olup, getiri dağılımlarının, normal dağılıma göre daha basık ve daha geniş kuyruğa sahip olduğu, kalın kuyruk ve oynaklık kümelenmesinin birbirleriyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir (Songül, 2010). 1 Ocak 2016 - 31 Aralık 2020 dönemine ait veri setimize ilişkin tanımsal istatistiklere ilişkin bilgiler Tablo 3'de verilmektedir. Gözlem sayısı Buğday makarnalıkta 1162, diğerlerinde ise 1310 adettir. Tablodan görüleceği üzere, gecelik faiz (RTRIBOR_ON) getirileri en yüksek standart sapmaya sahip iken, bunu ekmeklik buğday, makarnalık buğday ve mısır takip etmektedir.

Tablo 3. Getiri Serisi Tanımsal İstatistikleri

Seri* kısa adı**	Ort.	Maks.	Min.	Std. Sap.	Skew.	Kurt.	JB
RBDY_EKM	0.06%	25.85%	-42.86%	5.93%	-0.357	9.25	2156
RBDY_MAK	0.07%	38.00%	-39.50%	5.47%	0.055	18.07	10991
RMISIR	0.08%	18.86%	-19.04%	3.32%	-0.191	9.21	2110
RUSDTRY	0.07%	14.71%	-6.48%	1.00%	2.775	47.41	109336
RBRENT	0.05%	18.82%	-31.24%	2.73%	-1.567	31.43	44644
RTRIBOR_ON	0.50%	490.07%	-393.38%	27.75%	1.942	141.42	1046613

(*) Tüm seriler için olasılık (prob.) 0.0000 olarak hesaplanmıştır.

(**) R: Getiri; BDY_EKM: Buğday ekmeklik; BDY_MAK: Buğday makarnalık; USDTRY: TL'nin ABD\$ karşısındaki kuru; BRENT ABD\$ petrol fiyatı; TRIBOR_ON: Gecelik TL bankalar arası faiz oranının günlük farkı.

Zaman serilerinin durağanlık sınaması için kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök test sonuçlarına ilişkin bilgiler Tablo 4'de verilmektedir.

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabit
RBDY_EKM	-28.94389*
RBDY_MAK	-19.82472*
RMISIR	-24.82679*
RUSDTRY	-17.73956*
RBRENT	-35.13549*
RTRIBOR_ON	-35.57444*

* P < 0.01

Seçilen en uygun modellerin ürettiği hatalara uygulanan ARCH-LM test sonuçlarına ilişkin bilgiler Tablo 5'de verilmektedir.

Tablo 5. ARCH LM Test Sonuçları

	ARCH (1)
	F(1,1307)
RBDY_EKM	114.6247 (0.0000)
RBDY_MAK	51.44738 (0.0000)
RMISIR	42.26249 (0.0000)
RUSDTRY	359.3122 (0.0000)
RBRENT	72.2842 (0.0000)
RTRIBOR_ON	0.036186 (0.8492)*

(*) TRIBOR gecelik faiz serisinde istatistiksel anlamlılık bulunamaması nedeniyle değişen varyans modelleri araştırılmamıştır (EK).

Getiri serilerindeki koşullu oynaklıklarının standart ve üssel GARCH modeli ile tahminine ilişkin çalışmalar yapılmış ve bunun sonucunda en uygun model olarak bulunan üssel GARCH (EGARCH) sonuçları aşağıdaki Tablolarda (Tablo 6, 7, 8) verilmiştir. Dışsal faktör olarak modele dahil edilen döviz kuru ve petrol fiyatlarının getiri serilerinin hata terimlerinin etkisinin tarımsal ürünlerin fiyatı üzerindeki etkisini araştırmak için koşullu ortalama ve koşullu varyans modelleri sonucu üretilen artıklar ilgili modellere eklenerek incelenmiştir. Faiz

serisinde koşullu ortalama ve varyans modeli oluşmadığından sadece serinin kendisi modele eklenmiş, hata terimleri eklenmemiştir.

Buğday ekmeklik için ARMA (0, 2) - EGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak elde edilmiştir. Tablo 6'da yer alan buğday ekmeklik getiri serisi katsayılarının olasılıkları (prob.) verilmekte olup; 0,01'e eşit, 0,05'den küçük olanlar istatistiksel olarak anlamlı; 0,001'e eşit, 0,01'den küçük olanlar yüksek düzeyde anlamlı; 0,001'den küçükler ise çok yüksek istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. İstatistiki olarak anlamlı parametreler, geçmişteki şokların ve geçmiş getiri dalgalanmalarının mevcut koşullu oynaklığı etkilediğini göstermektedir. Buğday ekmeklik için Model sonucuna göre, USD/TRY kurunun ve gecelik faizin (TRIBOR) pozitif, petrolün (Brent) negatif yönde oynaklığı etkilediğini göstermektedir ancak gecelik faiz istatistiksel olarak anlamlı değildir (Prob.: 0.7365). Diğer bir deyişle, gecelik faizin buğday ekmeklik fiyatları üzerine herhangi etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Varyans eşitliği sonucuna göre ise USD/TRY kuru istatistiki olarak anlamlıdır. Bu çerçevede, USD/TRY kurundaki beklenmeyen şokların volatilesinin buğday ekmeklik fiyat getirileri üzerine pozitif etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle, ürünün fiyat değişimindeki oynaklığı artırdığı istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Kaldıraç etkisini temsil eden γ değişkeni (modelde C(9)) istatistiki olarak anlamlı olmamakla birlikte, fiyat değişimlerinin oynaklığı üzerine negatif etkisi gözlenmiştir. İstatistiki olarak anlamlı olması halinde; negatif etkiyi, negatif şokların pozitif şoklara göre daha fazla etkisi olduğu şeklinde değerlendirebilirdi.

Tablo 6. Buğday Ekmeklik için E-GARCH (1,1) Modellemesi ve Oynaklığı Etkileyen Unsurlar

Dependent Variable: RTURIB_BDY_EKM				
Sample (adjusted): 1/08/2016 3/12/2021				
Included observations: 1307 after adjustments				
LOG(GARCH) = C(7) + C(8)*ABS(RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1))) + C(9)				
*RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1)) + C(10)*LOG(GARCH(-1)) + C(11)				
*RESID_RBRENT^2 + C(12)*RESID_RUSDTRY^2 + C(13)				
*RTRIBOR_ON^2				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
RESID_RBRENT	-0.085210	0.023970	-3.554833	0.0004
RESID_RUSDTRY	0.190802	0.073207	2.606324	0.0092
RTRIBOR_ON	0.000952	0.002828	0.336439	0.7365
C	0.001118	0.000349	3.206508	0.0013
MA(1)	-0.453829	0.020178	-22.49159	0.0000
MA(2)	-0.106144	0.027488	-3.861485	0.0001
Variance Equation				
C(7)	-0.176326	0.017704	-9.959936	0.0000
C(8)	0.169137	0.009919	17.05141	0.0000
C(9)	-0.008950	0.010847	-0.825118	0.4093
C(10)	0.991064	0.002460	402.9409	0.0000
C(11) BRENT	-0.122208	1.415581	-0.086331	0.9312
C(12) USDTRY	48.26830	14.39970	3.352035	0.0008
C(13) TRIBOR_ON	-0.020200	0.010405	-1.941393	0.0522
R-squared	0.229672	Mean dependent var		0.000633
Adjusted R-squared	0.226711	S.D. dependent var		0.059352
S.E. of regression	0.052192	Akaike info criterion		-3.558121
Sum squared resid	3.543980	Schwarz criterion		-3.506643
Log likelihood	2338.232	Hannan-Quinn criter.		-3.538811
Durbin-Watson stat	2.164107			

Buğday makarnalık için ARMA (2, 0) - EGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak elde edilmiştir. Buğday makarnalık için Model sonucuna göre, USD/TRY kuru ve gecelik faiz (TRIBOR) için pozitif, petrol (Brent) için beklenmeyen şokların üzerinde negatif yönde etki bulunmuş olup tüm açıklayıcı değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır. Varyans eşitliği sonucuna göre ise USD/TRY kuru istatistiki olarak anlamlıdır. Bu çerçevede, USD/TRY kurundaki beklenmeyen şokların volatilitésinin buğday makarnalık fiyat getirileri üzerine pozitif etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle, ürünün fiyat değişimindeki oynaklığı artırdığı istatistiksel olarak anlamlı görülmektedir. Kaldıraç etkisi “ γ ” değişkenini temsil eden C(9) istatistiki olarak anlamlı olup, fiyat değişimlerinin oynaklığı üzerine negatif/asimetrik etkisi gözlemlenmemiştir.

Tablo 7. Buğday Makarnalık için E-GARCH (1,1) modellemesi ve oynaklığı etkileyen unsurlar

Dependent Variable: RTURIB_BDY_MAK				
Sample (adjusted): 8/05/2016 3/12/2021				
Included observations: 1160 after adjustments				
LOG(GARCH) = C(7) + C(8)*ABS(RESID(-1))/@SQRT(GARCH(-1)) + C(9)				
*RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1)) + C(10)*LOG(GARCH(-1)) + C(11)				
*RESID_RBRENT^2 + C(12)*RESID_RUSDTRY^2 + C(13)				
*RTRIBOR_ON^2				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
RESID_RBRENT	-0.089636	0.016373	-5.474768	0.0000
RESID_RUSDTRY	0.271073	0.078798	3.440094	0.0006
RTRIBOR_ON	0.007638	0.002740	2.787229	0.0053
C	-0.000244	0.000527	-0.463436	0.6431
AR(1)	-0.378936	0.027193	-13.93493	0.0000
AR(2)	-0.177732	0.028539	-6.227737	0.0000
Variance Equation				
C(7)	-0.196657	0.009532	-20.63172	0.0000
C(8)	0.145327	0.007636	19.03307	0.0000
C(9)	0.029336	0.010496	2.794849	0.0052
C(10)	0.983772	0.001391	707.2160	0.0000
C(11) BRENT	-1.298643	1.572143	-0.826034	0.4088
C(12) USDTRY	51.68576	14.34674	3.602612	0.0003
C(13) TRIBOR_ON	-0.011501	0.014547	-0.790593	0.4292
R-squared	0.125467	Mean dependent var		0.000735
Adjusted R-squared	0.121678	S.D. dependent var		0.054788
S.E. of regression	0.051346	Akaike info criterion		-3.843350
Sum squared resid	3.042456	Schwarz criterion		-3.786686
Log likelihood	2242.143	Hannan-Quinn criter.		-3.821970
Durbin-Watson stat	2.015455			

Mısır için ARMA (0, 2) - EGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak elde edilmiştir. Mısır için Model sonucuna göre, USD/TRY kuru ve gecelik faiz (LIBOR) için pozitif, petrol (Brent) için negatif yönde ilişki bulunmuştur ancak gecelik faiz ve petrol istatistiksel olarak anlamlı değildir. Diğer bir deyişle, geçmişteki şokların ve geçmiş getiri dalgalanmalarının mevcut koşullu oynaklığı etkilediğine dair bir bulgu elde edilmemiştir. Varyans eşitliği sonucuna göre ise USD/TRY kuru ve gecelik faiz istatistiki olarak anlamlıdır. Bu çerçevede, USD/TRY kurundaki ve faizdeki beklenmeyen şokların volatilitésinin mısır fiyat getirileri üzerine etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle, ürünün fiyat değişimindeki oynaklığa etkisi kur için pozitif, faiz için negatif etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. γ değişkenini temsil eden C(9) istatistiki olarak anlamlı olmayıp, fiyat değişimlerinin oynaklığı üzerine negatif etkisi (negatif şokların pozitif şoklara göre daha fazla etkili olması) gözlemlenmiştir.

Tablo 8. Mısır için E-GARCH (1,1) modellemesi ve oynaklığı etkileyen unsurlar

Dependent Variable: RTURIB_MISIR				
Sample (adjusted): 1/08/2016 3/12/2021				
Included observations: 1307 after adjustments				
LOG(GARCH) = C(7) + C(8)*ABS(RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1))) + C(9)				
*RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1)) + C(10)*LOG(GARCH(-1)) + C(11)				
*RESID_RBRENT^2 + C(12)*RESID_RUSDTRY^2 + C(13)				
*RTRIBOR_ON^2				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
C	0.001159	0.000382	3.032315	0.0024
RESID_RBRENT	-0.004296	0.020884	-0.205717	0.8370
RESID_RUSDTRY	0.126597	0.069889	1.811386	0.0701
RTRIBOR_ON	0.001038	0.001875	0.553481	0.5799
MA(1)	-0.404903	0.026509	-15.27396	0.0000
MA(2)	-0.065299	0.026253	-2.487341	0.0129
Variance Equation				
C(7)	-0.312086	0.031716	-9.839918	0.0000
C(8)	0.128253	0.008594	14.92337	0.0000
C(9)	-0.001635	0.009049	-0.180734	0.8566
C(10)	0.967519	0.004216	229.5015	0.0000
C(11) BRENT	1.815992	1.242646	1.461391	0.1439
C(12) USDTRY	22.73594	13.61917	1.669407	0.0950
C(13) TRIBOR_ON	-0.095055	0.018097	-5.252626	0.0000
R-squared	0.159830	Mean dependent var		0.000744
Adjusted R-squared	0.156601	S.D. dependent var		0.033171
S.E. of regression	0.030464	Akaike info criterion		-4.345666
Sum squared resid	1.207366	Schwarz criterion		-4.294189
Log likelihood	2852.893	Hannan-Quinn criter.		-4.326357
Durbin-Watson stat	2.034234			

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de gıda ve tarımsal emtia olarak buğday (ekmeklik ve makarnalık) ve mısır fiyat oynaklığı GARCH modeli ile araştırılmıştır. Bu amaçla 2016-2020 dönemi günlük fiyatları üzerinden getiri değerleri incelenmiş olup, her bir ürüne ilişkin modele petrol, döviz ve faiz fiyat değişkenleri de eklenerek etkileşimi incelenmiştir.

Buğday ekmeklik için ARMA (0, 2) - EGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak elde edilmiştir. Buğday ekmeklik için Model sonucuna göre, USD/TRY kuru ve gecelik faiz (TRIBOR) pozitif, petrol (Brent) negatif yönde etki göstermektedir ancak gecelik faiz buğday ekmeklik fiyatları üzerine herhangi etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. USD/TRY kurundaki beklenmeyen şokların volatilitésinin buğday ekmeklik fiyat getirileri üzerine pozitif etkisi olduğu, ürünün fiyat değişimindeki oynaklığı artırdığı görülmektedir.

Buğday makarnalık için ARMA (2, 0) - EGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak elde edilmiştir. Buğday makarnalık için Model sonucuna göre, USD/TRY kuru ve gecelik faiz (TRIBOR) için pozitif, petrol (Brent) için beklenmeyen şokların üzerinde negatif yönde etki bulunmuştur. Varyans eşitliği sonucuna göre USD/TRY kurundaki beklenmeyen şokların volatilitésinin buğday makarnalık fiyat getirileri üzerine pozitif etkisi olduğu, ürünün fiyat değişimindeki oynaklığı artırdığı görülmüştür.

Mısır için ARMA (0, 2) - EGARCH (1,1) modeli en uygun model olarak elde edilmiştir. Mısır için Model sonucuna göre, USD/TRY kuru için pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuş olup, geçmişteki şokların ve geçmiş getiri dalgalanmalarının mevcut koşullu oynaklığı etkilediğine dair bir bulgu elde edilmemiştir. USD/TRY kurundaki ve faizdeki beklenmeyen şokların volatilitésinin mısır fiyat getirileri üzerine etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Diğer yandan, 26 Temmuz 2019 tarihinde organize tek bir borsa olarak faaliyete geçen ve likiditeyi belli ölçüde bir araya getiren Türkiye Ürün İhtisas Borsasının kısa faaliyet dönemindeki (26.07.2019-31.12.2020) fiyat değişimleri çalışma kapsamındaki 01.01.2016-25.07.2019 dönemi ile karşılaştırıldığında, günlük fiyat değişiminin daha istikrarlı bir trend izlediği, fiyat değişim aralığının azaldığı gözlemlenmiştir.

Literatürün aksine petrolün tarım emtiaları ile arasındaki güçlü ilişkinin Türkiye için gözlemlenmemesinin nedenleri arasında çiftçiye verilen destekler ve teşvikler ayrıca, faiz ilişkisinin de gözlenmemesinin nedenleri arasında çiftçiye verilen düşük faizli krediler olup olmadığının incelenmesi gerekir. Söz konusu ürünlere yönelik TÜRİB veri seti üzerinden önümüzdeki dönemde, daha uzun dönemli bir seri üzerinden farklı GARCH modelleri ile değerlendirilmesi, yön gösterici olacaktır.

Kaynakça

- Akar, C. (2007). "Volatility modellerinin öngörü performansı: ARCH, GARCH ve SWARCH Karşılaştırması". İşletme Fakültesi Dergisi. 8(2): 201-217
- Apergis N, Rezitis A. (2003). "Agricultural price volatility spillover effects: The case of Greece". European Review of Agricultural Economics. 30(3): pp 389-406.
- Balcombe, K. (2009), "The Nature and Determinants of Volatility in Agricultural Prices: An Empirical Study from 1962-2008". Proceedings from FAO Workshop.
- Bollerslev, T. (1986). "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity". Journal of Econometrics.31: pp 307-327.
- Brooks, C. (2008). "Introductory Econometrics for Finance". Cambridge University Press 2nd Edition, pp 384
- Colm, K., Patton, A. J. (2000). "Multivariate GARCH modeling of exchange rate volatility transmission in the European monetary system". The Financial Review, 35(1), 29-48. doi. 10.1111/j.1540-6288.2000.tb01405. Erişim: 30.06.2021
- Engle, R. F. (1982). «Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation». Econometrica 50 (4): 987-1007. doi:10.2307/1912773. Erişim: 10.05.2021
- FAO. <http://www.fao.org/faostat/en/> Erişim: 10.05.2021
- FAO (2011). "Price volatility in food and agricultural markets: Policy responses". FAO, IFAD, IMF, OECD, UNCTAD, WFP, the World Bank, the WTO, IFPRI, UN HLTf katkısı ile oluşturulan Politika Raporu. <https://doi.org/10.1093/ajae/aaq116> Erişim: 30.05.2021
- Frank, J., Garcia, P. (2010), "Bid-ask spreads, volume, and volatility: Evidence from livestock markets". Journal of Agricultural Economics, 4: pp 78-124.
- Gilbert, C., Morgan, C. (2010b), "Food Price Volatility", Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 365(1554): pp 3023-3034.
- Hamulczuk, M., Klimkowski, C. (2011) Zmienność cen pszenicy w Unii Europejskiej [Wheat prices volatility in the European Union]. Zeszyty Naukowe SGGW. Problemy Rolnictwa Światowego 11(4): pp 77-87.
- Han, D., Nayga J, (2012), "Interrelationship and Volatility Transmission between Grain and Oil Prices", Journal of Agricultural and Resource Economics, 5(2): pp 86-99.
- Huchet-Bourdon, M. (2011), "Agricultural Commodity Price Volatility: An Overview", OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 52, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/5kg0t00nrthc-en> Erişim: 30.06.2021
- Meyers, W.H., Meyer, S. (2008). Causes and Implications of the Food Price Surge. Food and Agricultural Policy Research Institute at the University of Missouri, FAPRI-MU Report Series. https://www.researchgate.net/publication/24108951_Causes_and_Implications_of_the_Food_Price_Surge Erişim: 30.05.2021

- Mushtaq, K., Ghafoor, A. Abdullah & Ahmad, F. (2011), "Impact of Monetary and Macroeconomic Factors On wheat Prices in Pakistan: Implication For food Security", The Lahore Journal of Economics. 16 (1), pp 95-110.
- Nelson, D. (1991). "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach", Econometrica. 59, pp 347-370.
- OECD (2009), "Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Japan", Organization for Economic Co-operation and Development. p 76.
- Ott, H. (2012), "Fertilizer Markets and Their Interplay with Commodity and Food Prices", <http://ipts.jrc.ec.europa.eu/publications/pub.cfm?id=5059>. Erişim: 30.05.2021
- Sumner, D. (2009), "Recent Commodity Price Movements In Historical Perspective", American Journal Of Agricultural Economics. 91 (5), pp 1250-1256.
- TÜRİB (2020) <https://www.turib.com.tr/tarihsel-veri> Erişim: 10.05.2021
- UNCTAD (2007). "Overview of the world's commodity exchanges- 2007. Study prepared by the UNCTAD secretariat. https://unctad.org/system/files/official-document/ditcom20084_en.pdf Erişim: 10.05.2021
- Wang, P., Wang, P. (2001). Equilibrium adjustment, bais risk and risk transmission in spot and forward foreign exchange markets. Applied Financial Economics. 11(2), 127-136. doi. 10.1080/096031001750071514
- Wolf, H. (2004), "Volatility: Definitions And Consequences," Draft Chapter for: Managing Volatility and Crises: A Practitioner's Guide, IMF, March.

Ek: Modeldeki Her Bir Serinin EGARCH (1,1) Regresyon Sonuçları

a) **Petrol (BRENT) Getiri Serisi**

Dependent Variable: RBRENT				
Sample (adjusted): 1/06/2016 3/12/2021				
Included observations: 1309 after adjustments				
LOG(GARCH) = C(4) + C(5)*ABS(RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1))) + C(6)				
*RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1)) + C(7)*LOG(GARCH(-1))				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
C	0.000977	0.000461	2.119820	0.0340
AR(1)	-0.885715	0.097514	-9.082911	0.0000
MA(1)	0.904868	0.089252	10.13833	0.0000
Variance Equation				
C(4)	-0.235560	0.051277	-4.593890	0.0000
C(5)	0.117995	0.027474	4.294755	0.0000
C(6)	-0.094547	0.017127	-5.520379	0.0000
C(7)	0.981603	0.005123	191.6196	0.0000
T-DIST. DOF	5.518280	0.747688	7.380455	0.0000
R-squared	0.006493	Mean dependent var		0.000483
Adjusted R-squared	0.004971	S.D. dependent var		0.027259
S.E. of regression	0.027191	Akaike info criterion		-5.018056
Sum squared resid	0.965596	Schwarz criterion		-4.986417
Log likelihood	3292.318	Hannan-Quinn criter.		-5.006189
Durbin-Watson stat	1.962437			

b) **ABD\$/TL Kuru (USDTRY) Getiri Serisi**

Dependent Variable: RUSDTRY				
Sample (adjusted): 1/08/2016 3/12/2021				
Included observations: 1307 after adjustments				
LOG(GARCH) = C(5) + C(6)*ABS(RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1))) + C(7)				
*RESID(-1)/@SQRT(GARCH(-1)) + C(8)*LOG(GARCH(-1))				
Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
C	0.000631	0.000138	4.555766	0.0000
AR(1)	0.093595	0.027041	3.461250	0.0005
AR(2)	-0.029684	0.028529	-1.040480	0.2981
AR(3)	-0.036744	0.030248	-1.214738	0.2245
Variance Equation				
C(5)	-0.756705	0.054681	-13.83844	0.0000
C(6)	0.334129	0.020026	16.68454	0.0000
C(7)	0.092904	0.012794	7.261826	0.0000
C(8)	0.947497	0.004955	191.2129	0.0000
R-squared	0.038884	Mean dependent var		0.000694
Adjusted R-squared	0.036671	S.D. dependent var		0.010002
S.E. of regression	0.009817	Akaike info criterion		-6.939553
Sum squared resid	0.125581	Schwarz criterion		-6.907875
Log likelihood	4542.998	Hannan-Quinn criter.		-6.927671
Durbin-Watson stat	1.780821			

c) **Gecelik TL Bankalar Arası Faiz Oranı (IR_ON) Serisi**

İstatistiki olarak anlamlı ARCH ve GARCH modeli bulunamamıştır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Bilgin, O. ve Işık, H. B. (2022). "Türkiye'deki Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Üzerine Tekno-Ekonomik Araştırmalar: Makale ve Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 341-362.

TÜRKİYE'DEKİ TEKNOLOJİ GELİŞTİRME BÖLGELERİ ÜZERİNE TEKNO-EKONOMİK ARAŞTIRMALAR: MAKALE VE TEZLER ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Onur BİLGİN*, H. Bayram IŞIK**

Öz

Teknoloji geliştirme bölgesi (TGB) kurma düşüncesi, ilk olarak 1950'lerde ABD'de uygulanma imkânı bulmuştur. Bu bölgelerin başarılı sonuçlar vermesiyle birlikte, birçok ülkede TGB'ler kurulmaya başlanmıştır. Kurulan TGB'lerin bazı ülkelerde ekonomiye önemli katkıları olurken, bazı ülkelerde ise arzu edilen sonuçları veremediği görülmektedir. Bu nedenle, TGB'lerin firma performansı, bölge ve ülke ekonomisi üzerine etkileri hakkında literatürde tartışılmalı sonuçlar bulunmaktadır. Türkiye'de de son 20 yılda birçok yeni TGB kurulmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki TGB'lerin tekno-ekonomik etkilerini inceleyen çalışmaların içerik, kapsam, yöntem ve ulaştıkları sonuçlar itibarıyla ayrıntılı bir değerlendirmesini sunmaktır. Bu anlamda çalışmada 2004-2019 yılları arasında yayımlanmış 55 akademik yayının içerik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, çalışmaların büyük çoğunluğunun TGB'lerin hem yerleşik firmaları hem de bölgesel kalkınmayı pozitif yönde etkiledikleri sonucuna ulaştıklarını göstermiştir. Bölgesel etki mekanizması olarak en çok bölgesel yenilik sisteminin kurulması ve geliştirilmesi görülürken, firma performansı üzerindeki etkilerinin başında ağ etkisi ve TGB'ler tarafından sunulan kaynakların geldiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Teknoparklar, Bölgesel Kalkınma, İçerik Analizi.*

Jel Kodları: O32, O39.

TECHNO-ECONOMIC RESEARCH ON TECHNOLOGY DEVELOPMENT ZONES IN TURKEY: A CONTENT ANALYSIS ON ARTICLES AND THESES

Abstract

The idea of establishing science and technology parks (STP) in the regions affiliated with universities, first launched forth in the USA in the 1950s. With the successful results of these regions, STPs have started to be established in many countries. While STPs have important contributions to the economy in some countries, it is observed that they do not have significant effects in some countries. Therefore, there are controversial results in the literature regarding the effects of STPs on firm performance, region, and national economy. Many new STPs have been established in Turkey in the last 20 years. The purpose of this study is to present a detailed evaluation of the studies examining the techno-economic effects of STPs in Turkey in terms of content, scope, method, and results. In this sense, content analysis of 55 articles and theses/dissertations published between 2004-2019 was conducted. The results obtained showed that most of the studies have reached the conclusion that TGBs positively affect both established companies and regional development. It was determined that the main effect mechanism for the regional development was the establishment of the regional innovation system while the network effect and the resources offered by STPs were the main effects on the firm performance.

Keywords: *Science and Technology Parks, Regional Development, Content Analysis.*

Jel Codes: O32, O39

*Araş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KIRIKKALE.
e-posta: onurbilgin@kku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5225-3016>)

**Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KIRIKKALE.
e-posta: hbayram@kku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5228-4004>)

1. GİRİŞ

Teknopark, araştırma parkı, bilim parkı gibi ülkeden ülkeye birçok farklı şekilde isimlendirilen teknoloji geliştirme bölgelerinin (TGB) yaklaşık 70 yıllık geçmişi bulunmaktadır. Dünyadaki ilk TGB olarak kabul edilen Stanford Araştırma Parkı, 1950'lerin başında Frederick Terman'ın vizyonu ile günümüzün Silikon Vadisi olarak bilinen bölgesinde kurulmuştur (Castells ve Hall, 1994). Kısa zaman içerisinde Stanford Araştırma Parkı modelinin başarılı çıktılar ortaya koyması dolayısıyla New York, Oklahoma, Indiana gibi ABD'nin birçok farklı bölgesinde yeni teknoparklar kurulmaya başlanmıştır (Annerstedt, 2006).

ABD'den sonra teknoparklar Avrupa ülkelerinde yayılmaya başlamıştır. ABD modeli, ilk olarak Birleşik Krallık'ta test edilmesine karşın başarılı kabul edilen ilk örnek Fransa'daki Sophia-Antipolis teknoparkı olmuştur (Annerstedt, 2006). 1980'li yıllara gelindiğinde 12'si ABD'de, 7'si Fransa ve Belçika'da, 2'si İngiltere'de olmak üzere toplamda 21 teknopark kurulmuştur. Avrupa'nın ardından Japonya, 1980'li yıllarda yerel ve bölgesel kalkınmayı sağlamak amacıyla *teknopolis*¹ fikrini geliştirmiş ve 1990'lı yıllarda uygulamaya almıştır (Baykul, 2015). Japonya'ya benzer şekilde 1980'li yıllarda Tayvan, Güney Kore, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde de teknopark fikri benimsenmiş ve bu alanda yatırımlar yapılmaya başlanmıştır.

Teknopark fikri tüm dünyada yayılırken uygulanan model, kurulma şekli veya amaçlarındaki farklılıklar dolayısıyla teknopark tipolojileri ülkeden ülkeye değişiklikler göstermektedir. Bu nedenle tüm ülkelerde uygulanan modelleri kapsayan evrensel bir tanımlama yapmak oldukça zordur. Ancak Uluslararası Bilim Parkları ve Yenilik Alanları Derneği (IASP) bilim parkını şu şekilde tanımlamaktadır: "Bilim parkı, temel amacı inovasyon kültürünü ve bilgiye dayalı kurumlarının ve ilgili işletmelerinin rekabet gücünü teşvik ederek topluluğunun zenginliğini artırmak amacıyla uzman profesyoneller tarafından yönetilen bir organizasyondur. Bu hedeflerin yerine getirilebilmesi için üniversiteler, Ar-Ge kurumları, şirketler ve piyasalar arasında bilgi ve teknoloji akışını teşvik eden ve yöneten Bilim Parkı; kuluçka ve akademik filiz işletme (spin-off) süreçleri ile inovasyona dayalı şirketlerin oluşturulmasını ve büyümesini kolaylaştırır; yüksek kaliteli alan ve imkânlarla birlikte diğer katma değerli hizmetleri de sunmaktadır (IASP, 2021)."

Dünya genelinde bu tanıma uyan ve IASP üyesi olan 350 teknopark bulunmaktadır. IASP üyesi olmayan teknoparklar bu sayıya dahil edildiğinde teknopark sayısı 1000'e yaklaşmaktadır. Kuluçka merkezleri de eklendiğinde ise bu sayı 4000'e yükselmektedir (ODTÜ, 2021). Bu teknoparkların büyük bir çoğunluğu 1980'li yıllardan sonra kurulmuşlardır. Bu anlamda Türkiye'nin de bu yıllarda ilk teknoparklarını kurmaya başlaması ile yaklaşık 30 yıllık TGB geçmişi bulunmaktadır.

Ancak TGB'lerin başarılı oldukları kadar başarısız oldukları örnekler de mevcuttur. Bu nedenle tüm dünyada sayısı hızla artan TGB'lerin etkinlikleri tartışma konusudur. Bakouros ve ark. (2002) ve Basile (2011) teknopark modelinin teknoloji geliştirmede etkin bir yol olmadığını ifade ederken, Colombo ve Delmastro (2002) ve Vásquez-Urriago ve ark. (2016) ise İspanya ve İtalya için yaptıkları çalışmalarda, teknoparkların inovasyon sağlayarak ülke ekonomilerinin gelişmesinde önemli bir unsur olduklarını ifade etmektedirler.

Buradan hareketle çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki TGB'lerin tekno-ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalarda ve araştırmalarda ne gibi sonuçların elde edildiğini ortaya koymaktır. Bunun için, TGB'lerin firma ve bölge düzeyinde etkilerini araştıran çalışmaların uygulanma biçimleri ve ulaştıkları sonuçların kodlama yöntemi kullanılarak meta-analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda, literatürdeki boşlukların tespit edilerek konu ile ilgilenen araştırmacılara yol gösterilmesi ve TGB'lerin ekonomik etkilerinin yönü ve mekanizmaları hakkında ulaşılan bulguların kapsamlı bir derlemesinin yapılması hedeflenmektedir.

Çalışmada ilk olarak Türk TGB'lerinin kuruluşu, gelişimi ve mevcut durumu hakkında bilgi verilecektir. Ardından üçüncü bölümde çalışmanın kapsamı ve kullanılan yöntem ifade edilirken, dördüncü bölümde ise yöntemin ayrıntısına inilerek, kullanılan sınıflar ve uygulanan kodlama hakkında bilgi verilecektir. Beşinci bölüm literatür analizinin sonuçlarının verildiği kısımdır. Bu bölümde öncelikle analiz edilen çalışmaların bibliyometrik analiz bulguları verilecek; ardından kodlama ile elde edilen bulgular, sınıflar bazında sunulacaktır.

1 Japonya'nın teknopolis projesi, şehirlerde veya üniversite içlerinde teknoloji geliştirme bölgeleri kurmaktan ziyade yeni teknolojileri teşvik etmek ve geri kalmış bölgeleri geliştirmek için ülkenin çevre bölgelerinde bir dizi yeni bilim şehirleri kurmaktır (Castells ve Hall, 1994).

2. TÜRKİYE’DE TGB’LERİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

Türkiye’de teknoloji geliştirme bölgeleri ile ilgili ilk adımların Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile atıldığı söylenebilir. Bu planın “*Bilim – Araştırma – Teknoloji*” başlığı altında ilk defa üniversite-sanayi iş birliğinin teşvik edileceği ve bilimsel araştırma ve geliştirmeye tahsis edilecek kaynaklar sayesinde çeşitli alan ve sektörlerde her yönüyle gelişmiş cazibe merkezleri yaratılması gerekliliği ifade edilmiştir (DPT, 1984). Planın akabinde ilk teknopark uygulaması İstanbul Teknik Üniversitesi ile Ticaret Odası iş birliğiyle 1985 yılında başlatılmış ve 1986 yılında faaliyete geçmiştir (Bülbül & Özbay, 2011). Ardından 1988 yılında İzmir Teknopark, 1990 yılında ODTÜ Teknokent ve 1999 yılında TÜBİTAK-MAM Teknopark kurulmuştur. TGB’lerin oluşumu anlamında esas hareketlenme 1990’lı yıllarda yaşanmıştır. KOSGEB’in 1990 yılında kurulması ve Teknoloji Geliştirme Merkezi’nin (TEKMER) faaliyete başlaması teknoparkların kuruluş sürecini hızlandırmıştır. Ancak bu teknoparkların tam olarak aktif hâle gelmesi 2001 yılından sonra gerçekleşmiştir. 2001 yılında 4691 sayılı “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu” ile teknoparklar “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB)” adı altında yasal bir yapıya kavuşmuştur (Cansız, 2017).

Kanun çerçevesinde 2019 yılına kadar her yıl birçok yeni TGB faaliyete geçmiştir. En fazla yeni TGB 2003 ve 2014 yıllarında kurulmuştur. Bu iki yılda 7 yeni bölge faaliyete geçmiştir. Bunun yanı sıra 2017 yılı ve sonrasında başlanan 14 bölgenin yapım işlemi bitirilememiş ve dolayısıyla 2019 ve 2020 yıllarında yeni bölgeler faaliyete geçememiştir.

Tablo 1: Yıllar itibariyle yeni kurulan TGB sayıları

Yıllar	Aktif Olan	Faal Toplam	Yapımına Başlanan	Yapımı Devam Eden Toplam
2001	2	2	-	-
2002	4	6	-	-
2003	7	13	-	-
2004	4	17	-	-
2005	4	21	-	-
2006	2	23	-	-
2007	5	28	-	-
2008	4	32	-	-
2009	6	38	-	-
2010	2	40	-	-
2011	4	44	-	-
2012	4	48	-	-
2013	5	53	-	-
2014	7	60	-	-
2015	4	64	-	-
2016	1	65	-	-
2017	3	68	2	2
2018	5	73	7	9
2019	0	73	4	13
2020	0	73	1	14

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021)

Nisan 2021 itibariyle Türkiye’de toplam 87 adet TGB bulunmaktadır. Bu TGB’lerin 73 tanesi faaliyetine devam etmekte iken 14 tanesinin yapımı sürmektedir. TGB’ler düzey 1 bölgeleri itibariyle Tablo 2’de sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma sonucuna göre TGB’lerin İstanbul, Ege, Doğu Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle ülkenin doğu kısımları olan Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde az sayıda teknopark bulunmaktadır.

Tablo 2: Düzey 1 bölgeleri itibarıyla TGB'ler

Düzey 1 Bölgeleri	Faal	Yapımı Devam Eden
TR1 – İstanbul	9	1
TR2 – Batı Marmara	4	1
TR3 – Ege	10	0
TR4 – Doğu Marmara	10	2
TR5 – Batı Anadolu	11	2
TR6 – Akdeniz	7	4
TR7 – Orta Anadolu	6	1
TR8 – Batı Karadeniz	6	1
TR9 – Doğu Karadeniz	2	1
TRA – Kuzeydoğu Anadolu	1	0
TRB – Ortadoğu Anadolu	3	0
TRC – Güneydoğu Anadolu	4	1

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021)

2021 yılı itibarıyla TGB'lerde 6.560 firma faaliyet göstermektedir. Bu firmalarda 56 binin üzerinde Ar-Ge personeli, 1000 civarında tasarım personeli ve 11 binin üzerinde destek ve kapsam dışı personel olmak üzere toplamda 68.620 personel istihdam edilmektedir. Firmalar sektörel olarak incelendiğinde ise %45,3 oranıyla en çok bilgisayar programlama faaliyetleri ile ilgilenen firmaların bulunduğu, ardından %6,97'lik pay ile doğal bilimler ve mühendislikle ilişkili diğer araştırma ve deneysel geliştirme faaliyetleri ile ilgilenen firmaların bulunduğu görülmektedir. Ayrıca 2001 yılından buyana TGB'lerde 40.305 proje tamamlanmıştır. 2021 itibarıyla ise 10.998 projenin geliştirilmesine devam edilmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

3. YÖNTEM VE KAPSAM

Türkiye'de, son 20 yılda teknoloji geliştirme kapasitesinin artırılması amacıyla diğer birçok ülkede olduğu gibi teknoloji geliştirme bölgeleri kurulmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kurulan bu TGB'lerin bölgeye katkısını, bölgede faaliyet gösteren firmaların yenilik üretme kapasitelerini ve TGB yönetici firmaları ile yerleşik firmalar arasındaki iktisadi dinamikleri inceleyen çalışmaların içerik, kapsam, yöntem ve ulaştıkları sonuçlar itibarıyla ayrıntılı bir değerlendirmesini sunmaktır. Çalışma sonucunda literatürün yoğunlaştığı alanlar belirlenerek, eksik kalan kısımların tespit edilmesi ve araştırmacılara gelecek çalışmaları için yol gösterilmesi hedeflenmektedir. Bu anlamda, çalışmada, içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. Analiz yapılırken Lage Junior ve Filho (2010)'un önerdiği ve Henriques ve ark. (2018)'in global ölçekte teknopark literatürü için uyguladığı yöntem geliştirilerek uygulanmıştır. Yöntem 6 aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar şunlardır:

1. Aşama: Anahtar kelimeler kullanılarak kapsamlı bir literatür taraması yapılır.
2. Aşama: Akademik arama motorlarından elde edilen makale ve tezlerin kaynakçaları taranır ve literatür genişletilir.
3. Aşama: Sınıflandırmanın kapsamı belirlenir.
4. Aşama: İncelenen çalışmalar sınıflara göre kodlanır.
5. Aşama: Kodlama sonucu ilgili literatürde yapılan çalışmaların yoğunlaştığı alanlar tespit edilir.
6. Aşama: Literatürde gelecek çalışmalar için boşluklar tespit edilir.

TGB'leri tanımlamak için evrensel olarak kabul edilmiş bir terim bulunmamaktadır. Bu nedenle birkaç eşanlı anahtar kelimenin seçimi, konunun daha eksiksiz bir şekilde aranmasını ve mevcut ilgili makale ve tezlerin bulunmasını sağlayacaktır. Birinci aşamada, 'teknopark', 'teknokent', 'teknoloji geliştirme bölgeleri', 'research park', 'hi-tech park', 'science and technology park', 'technopoles' ve 'technology development zone/center'

anahtar kelimeleri kullanılarak TRDizin, Dergipark, Ulusal Tez Merkezi, EbscoHost ve Scopus akademik arama motoru ve veri tabanlarından tarama yapılmıştır. Bulunan makale ve tezlerden çalışmaya dahil edileceklerin seçilmesinde çeşitli kriterler gözetilmiştir. Bu kriterler, seçilecek çalışmanın Türkiye'deki teknoparklar ile ilgili olması veya farklı bölgelerdeki TGB'ler çalışmanın konusunu oluşturmuş olsa dahi Türkiye ile ilişkisinin kurulmuş olmasıdır. Bir diğer dikkat edilen husus ise çalışmaların bölgesel kalkınma, inovasyon ve yerleşik firmaların performansı bağlamında yapılmış olmasıdır. Bu anlamda doğrudan firma performansını veya bölgesel kalkınmaya etkisini incelemekten ziyade TGB'lerin inovasyona katkı mekanizmalarını 2004 öncesi dönemde teorik düzeyde ele alan birkaç çalışma ve teknoparklarda uygulanan vergi muafiyetleri ile Ar-Ge harcamalarının muhasebeleştirilmesi gibi konulardaki araştırmalar, çalışmanın ilgi alanına girmemektedir.

İkinci aşamada akademik arama motorlarında ilgili anahtar kelimeler ile bulunamayan çalışmaların tespit edilebilmesi amacıyla, elde edilen çalışmaların kaynakçaları taranmıştır ve literatür veri seti genişletilmiştir. Üçüncü aşama kodlamaların yapılacağı sınıfların belirlenmesi aşamasıdır. Bu aşamada 8 farklı eksenle sınıf belirlenmiştir. Bu eksenler şunlardır:

1. Bölge (Düzyey 1)
2. Odak
3. Çalışmanın niteliği
4. Yöntem
5. Bölgesel kalkınmaya etkisi
6. Bölgesel kalkınmaya etki mekanizmaları
7. TGB'lerin yerleşik firmalara etkisi
8. TGB'lerin yerleşik firmalara etki mekanizmaları

Sınıflandırmanın amacı, her bir çalışmanın kapsamını, ulaştıkları sonuçları ve eksik kalan kısımlarının görülebilmelerini sağlayacak ayrıştırmanın yapılabilmesidir. Dördüncü aşamada ise her bir çalışma, belirlenen sınıflar bazında kodlanmıştır. Sınıflar bazında kodlama sonucunda ilgili çalışmaların yoğunlaştığı alanlar ve ulaşılan sonuçlar tespit edilmiştir. Son aşamada ise literatürde eksik kalan kısımlar belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler ile yapılan aramalar sonucunda DergiPark akademik arama motorunda 152 sonuca, TRDizin akademik arama motorunda 97 sonuca, Ulusal Tez Merkezi arama motorunda 208, Ebsco Host arama motorunda 229, Scopus arama motorunda 4 sonuca ulaşılmıştır. Bir çalışma birden fazla akademik arama motorunda görülebilmektedir. Bu nedenle tekrar eden makale ve tezler ile araştırma konusuyla ilgisi bulunmayan çalışmalar sonuç listesinden çıkarılmıştır. Bu çalışmanın kapsamı ile ilişkili makale ve tezlerin kaynakçaları taranmış ve arama motorlarından ulaşılamamış 4 adet çalışmanın daha araştırma konusu ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Birinci ve ikinci aşama sonucunda 19 adet makale ve 36 adet tez olmak üzere toplamda 55 adet çalışma belirlenmiştir. Belirlenen bu 55 çalışma ile çalışmanın üçüncü aşaması olan sınıfların belirlenmesi adımına geçilmiştir.

4. SINIFLANDIRMA VE KODLAMA

Makale ve tezler belirlendikten sonra, ilgili çalışmaların her biri özelliklerine ve sonuçlarına göre sınıflar bazında kodlanmıştır. Kodlar rakam ve harflerden oluşmaktadır. Kodun rakam olan kısmı sınıfı belirtirken, harf olan kısmı sınıfın içindeki özelliği belirtmektedir. Örneğin 1A ve 4D kodu alan bir çalışma için 1 rakamı bölgeyi, 4 rakamı yöntemi ifade ederken A harfi çalışmanın İstanbul bölgesi için yapıldığını, D harfi ise çalışmanın anket yöntemini kullanarak yapıldığını ifade etmektedir. Kodlama yöntemi sayesinde literatürde yoğun olarak çalışılan alanlar görülebilmekte ve ardından literatürdeki boşluklar belirlenebilmektedir.

Sınıf 1'de çalışmaların coğrafi konum itibarıyla yoğunlaştığı alanlar tespit edilmektedir. Kodlama ölçeği A-N arasındaki harflerden oluşmaktadır. Bu sınıfın amacı çalışmaların hangi bölgelerde yoğunlaştığını tespit ederek ihmal edilmiş bölgelerin belirlenebilmesidir.

Sınıf 2’de A-G kodlama ölçeğini kullanılarak çalışmanın odaklandıkları noktalar tespit edilmiştir. Bu sınıfın amacı incelenen çalışmaların TGB’leri veya TGB’lerdeki yerleşik firmaları hangi açıdan daha çok araştırma konusu yaptıklarını anlamak ve hangi konuların daha az çalışılmış olduğunu belirleyebilmektir.

Sınıf 3’te A ve B kodları ile çalışmaların niteliği analiz edilmektedir. Bu kodlama sayesinde çalışmaların daha çok ampirik düzeyde mi yoksa kavramsal düzeyde mi yapıldığı görülecektir. Sınıf 4’te ise çalışmaların yöntemleri kodlanarak nitel, nicel veya örnek olay gibi farklı yöntem türlerinden hangisinin daha çok kullanıldığı belirlenecektir. Bu sınıflandırmanın amacı 3. sınıflandırmada elde edilen sonucun ayrıntısını görebilmektir. Örneğin çalışmaların büyük çoğunluğu ampirik nitelik taşıyor ise bu çalışmaların ikincil veriler kullanılarak mı, anket uygulayarak mı veya derinlemesine görüşmeler uygulayarak mı yapıldığı belirlenebilecektir.

Devam eden sınıflandırmalar ise literatürde kapsam ve yöntem bakımından boşluk bulmaktan ziyade ilgili çalışmaların ulaştıkları sonuçları gösterebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıflar ile analiz edilen çalışmaların sonuçlarını derlenecek ve TGB’lerin bölgesel kalkınma ve yerleşik firmalara etkisi bağlamında ulaştıkları sonuçlar hakkında kapsamlı bir görünüm elde edilecektir. TGB’lerin ekonomik etkilerinin bu şekilde görünür olması yeni araştırma sorularına zemin hazırlayabilecektir.

Tablo 3: Sınıflar ve Kullanılan Kodlar

Sınıf	Anlamı	Kodlar
1	Bölge (Düzey 1)	1A – İstanbul (TR1) 1B – Batı Marmara (TR2) 1C – Ege (TR3) 1D – Doğu Marmara (TR4) 1E – Batı Anadolu (TR5) 1F – Akdeniz (TR6) 1G – Orta Anadolu (TR7) 1H – Batı Karadeniz (TR8) 1I – Doğu Karadeniz (TR9) 1J – Kuzeydoğu Anadolu (TRA) 1K – Ortadoğu Anadolu (TRB) 1L – Güneydoğu Anadolu (TRC) 1M – Türkiye Geneli (TR) 1N – Uygulanamaz
2	Odak	2A – Yenilik seviyesini ölçme/ değerlendirme 2B – TGB ve/veya TGB’lerdeki firmaları değerlendirmek için sunulan araç ve yöntemler 2C – TGB’lerdeki ağ yapılarının değerlendirilmesi 2D – TGB ve/veya TGB’lerdeki firmaların performansının ölçümü 2E – TGB yapılanmasını değerlendirme 2F – Üniversite sanayi iş birliğini değerlendirme 2G – TGB’lerin bölgesel kalkınmaya etkisini değerlendirme
3	Çalışmanın niteliği	3A – Ampirik 3B – Kavramsal
4	Yöntem	4A – Nitel 4B – Nicel 4C – Teorik 4D – Anket / Görüşme 4E – Nitel / Nicel 4F – Örnek Olay 4G – Çoklu Olay 4h – Literatür Taraması/içerik Analizi 4I – Deneysel 4J – Derinlemesine Görüşme
5	Bölgesel katkı/kalkınma	5A – Bölgeye pozitif etki 5B – Bölgeye beklenenden düşük düzeyde etki 5C – Bölgesel kalkınma etkisi yok 5D – Uygulanamaz

6	Bölgesel kalkınmaya etki mekanizması	6A – Bölgesel yenilik sisteminin kurulması/geliştirilmesi 6B – Yerel firmalar arasında ağ oluşması 6C – İstihdam artışı 6D – Uygulanamaz 6E – İhracat artışı
7	TGB'lerin yerleşik firmalara etkisi	7A – TGB'lerin yerleşik firmalar üzerinde pozitif etkisi vardır 7B – Beklenenden düşük bir etki söz konusudur 7C – Önemli bir etki söz konusu değildir veya yoktur 7D – Uygulanamaz
8	TGB'lerin yerleşik firmalara etki mekanizması	8A – Bilgi transferi 8B – Ağ etkisi 8C – TGB'ler tarafından sunulan kaynaklar/imkânlar 8D – Kümelenme 8E – Araştırma kurumları ile yakın bağlantı 8F – Bir etki söz konusu değildir 8G – TGB'de bulunmanın sağladığı prestij 8H – Diğer 8I – Uygulanamaz

5. LİTERATÜR ANALİZİ SONUÇLARI

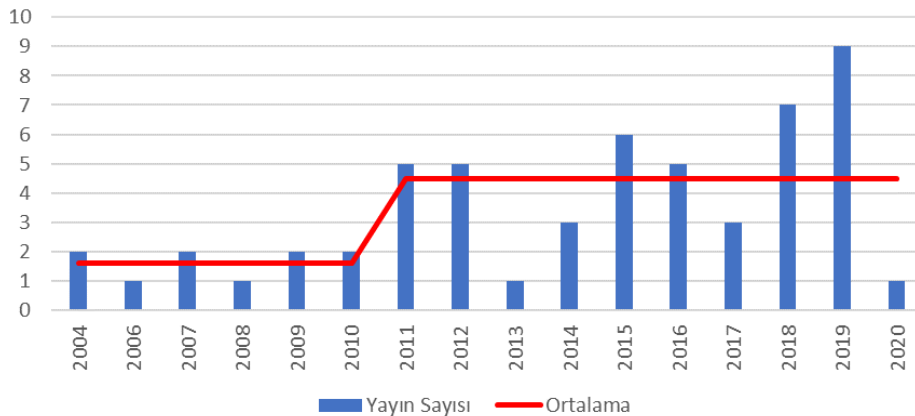
Sonuçlar, bibliyometrik analiz ve sınıflandırma sonuçları olmak üzere iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. Bibliyometrik analiz ile çalışmaların yapıldığı kurumlar, yayımlandığı dergiler ve literatüre yıllar itibariyle yapılan katkıların bir değerlendirmesi yapılırken, sınıflandırma sonuçları başlığı altında incelenen çalışmaların içerik analizi sonuçlarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

5. 1. Bibliyometrik analiz

Literatür taraması sonucunda 9'u doktora, 27'si yüksek lisans olmak üzere 36 adet tez çalışmasına ve 19 adet akademik makaleye ulaşılmıştır. TGB'lerin firma performansına ve bölgesel kalkınmaya etkisi konularına ilişkin en çok tez çalışması Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile Marmara Üniversitesi'nde yapılmıştır. Her iki üniversitede de 3 adet tez çalışması yapılmıştır. Ardından 2'şer çalışma ile en çok çalışmanın yapıldığı kurumlar olarak Hacettepe Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Kara Harp Okulu sıralanmaktadır. Diğer 24 tez çalışmasının her biri farklı kurumlardaki araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Makalelerin yayımlandığı dergiler incelendiğinde, Procedia – Social and Behavioral Sciences dergisinde, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde ve Ege Akademik Bakış dergisinde 2'şer adet çalışma yayınlanmıştır. Diğer 13 makalenin her biri farklı bir dergi tarafından yayımlanmıştır. Ek 1'de tezlerin yapıldığı kurumlara ve makalelerin yayımlandığı dergilere ilişkin bilgiler sunulmuştur.

Yapılan çalışmalar yıllar itibariyle incelendiğinde 2010'dan sonra çalışmaların daha yoğun bir şekilde yayımlandığı görülmektedir. 2004-2010 yılları arasında yıllık ortalama 1,66 çalışma yayımlanırken, 2011-2020 yılları arasında ortalama 4,5 çalışma yayımlanmıştır (Şekil 1).



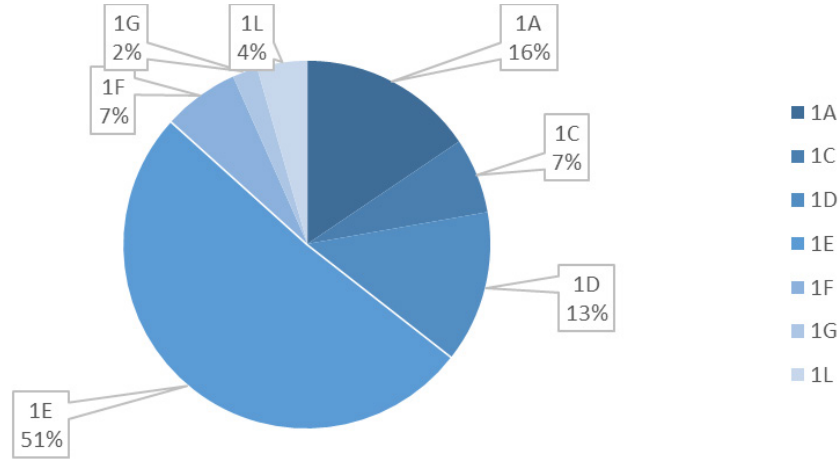
Şekil 1: Yıllar itibariyle yayımlanan çalışma sayıları

5.2. Sınıflandırma sonuçları

5.2.1. Bölge

Bu sınıflandırmada çalışmaların yoğunlaştığı bölgeler düzey 1 bölgeleri itibariyle analiz edilmiştir. Analiz edilen çalışmaların 12 tanesi Türkiye Geneli (1M) kodu ile kodlanmıştır. Bölgesel düzeyde olmayan 2 adet çalışma Uygulanamaz (1N) kodu ile kodlanmıştır. Şekil 2’de 1M ve bölge kodu 1N kodları hariç düzey 1 bölgeleri kapsamında yapılmış çalışmaların istatistik bilgileri gösterilmektedir. Ankara, Konya ve Karaman illerinin bulunduğu Batı Anadolu Bölgesi (1E) çalışmaların %51,11’sini içermektedir. Bu bölgenin ardından %15,22 ile İstanbul Bölgesi (1A) ve %13,04 ile Doğu Marmara Bölgesi (1D) gelmektedir. Bu üç bölgenin toplamı ise çalışmaların yaklaşık %80’lik kısmına denk gelmektedir. Bu oranın oldukça yüksek olması ilk TGB’lerin bu bölgelerde kurulmuş olmasıyla yakından ilişkilidir.

Tablo 2’de bölgeler bazında TGB istatistikleri gösterilmektedir. Çalışmaların yoğunlaştığı 1A, 1D ve 1E dışında kalan bölgeler günümüz itibariyle mevcut TGB’lerin yaklaşık olarak %60’ını içermektedir. Ancak bu bölgelerdeki TGB’ler için literatürde yalnızca %20 oranında çalışma bulunmaktadır.



Şekil 2: Bölgeler Bazında Çalışma İstatistikleri

Batı Marmara (1B) bölgesini oluşturan Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir ve Çanakkale illerindeki TGB’ler için literatürde hiç çalışma bulunmamaktadır. Halbuki bu illerdeki TGB’ler uzun zaman önce kurulmuşlardır. Edirne’de 2008 yılında, Tekirdağ ve Çanakkale’de 2011 yılında, Balıkesir’de ise 2014 yılında teknoparklar faaliyete geçmiştir. Benzer bir durum Batı Karadeniz (1H) bölgesi için de söz konusudur. Bu bölgede 2008 yılında Tokat’ta, 2009 yılında Samsun’da, 2012 yılında Çorum’da ve 2017 yılında ise Zonguldak ve Karabük’te teknoparklar faaliyete başlamışlardır. Ancak bu illerdeki TGB’leri kapsayan bir araştırma literatürde bulunmamaktadır. Bu iki bölgedeki TGB’leri kapsayan araştırmaların yapılması bölgedeki TGB’lerin etkinliğini ve bölgesel kalkınmaya etkilerinin anlaşılmasında önemli bir görev üstleneceklerdir.

Boşluk 1: Batı Marmara ve Batı Karadeniz bölgelerindeki TGB’leri içine alan çalışmalar literatürde bulunmamaktadır. Bu bölgelerdeki firmaların inovasyon gücü, ekonomik performansları ve TGB’lerin bölge ekonomisine etkileri üzerine araştırma eksikliği söz konusudur.

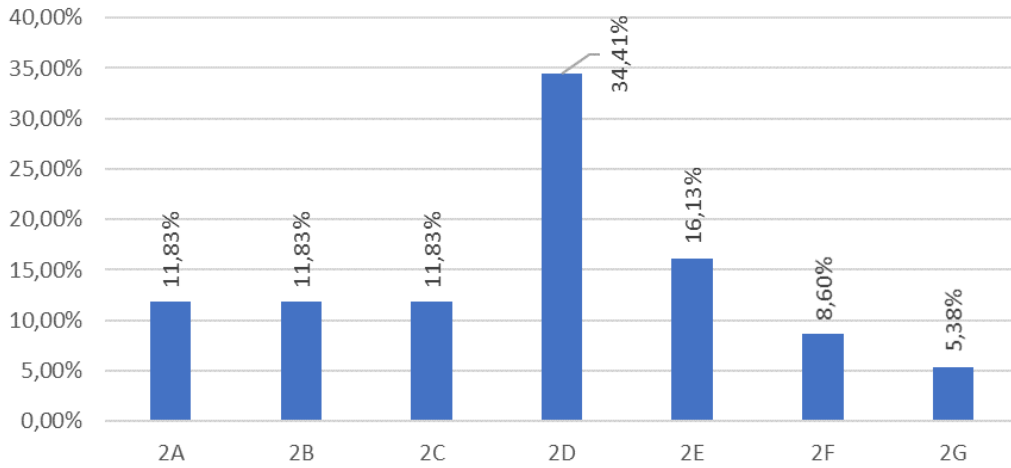
Bölgesel sınıflandırmada gözlemlenen bir diğer bulgu ise 1I, 1J, 1K bölgelerini içeren çalışmaların bulunmamasıdır. Ancak bu bölgelerdeki illerin birçoğunda TGB bulunmamaktadır. Örneğin Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerini içeren Kuzeydoğu Anadolu (1J) bölgesinde yalnızca Erzurum ilinde TGB bulunmaktadır. Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane illerini içeren Doğu Karadeniz (1I) bölgesinde faaliyette bulunan 2 adet, yapımı devam eden 1 adet TGB bulunmaktadır. TGB’lerin kuruluş amaçlarının başında bölgesel kalkınmayı sağlaması gelmektedir. Bu çerçevede az gelişmiş bölgelerde kurulan veya kurulması planlanan TGB’ler için yapılabirlik anlamında veya ilgili bölgedeki sektörlerin TGB bünyesinde dönüşümü ve bu bölgelerde

bulunmanın sağladığı avantajlar anlamında kavramsal veya teorik düzeyde çalışmaların da yapılması faydalı olacaktır.

Boşluk 2: Yeni kurulan veya sayıca az TGB'ye sahip olan bölgeleri kapsayan, bölgesel kalkınmayı veya yerel sektörlerin TGB çerçevesinde yapılanmasının sağladığı avantajları araştıran yapılabirlik veya öngörü çalışmaları bulunmamaktadır.

5. 2. 2. Odak

İkinci sınıflandırmada çalışmalar A–G arasında 7 farklı odak noktasına göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıfa ait ilgili kodlar Tablo 3'te listelenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, çalışmaların birden fazla kod alabilmesidir. Örneğin bir çalışma firma performansını değerlendirmenin yanı sıra TGB yapılanmasını da değerlendirebilmektedir. Kodlama sonucuna göre en çok odaklanılan konu, 2D olarak kodlanan TGB'lerdeki yerleşik firmaların veya yönetici firmaların inovasyon, kârlılık veya ihracat değerleri gibi çeşitli değişkenlerle performanslarının ölçülmesidir. Ardından en çok çalışılan konu ise 2E olarak kodlanan TGB'lerin yapısının değerlendirilmesidir. Burada dikkat çeken husus TGB'lerin bölgesel kalkınmaya etkisini değerlendiren çalışmaların en az sayıda olmasıdır. Çalışmaların hemen hemen hepsinde TGB'lerin bölgesel yenilik sistemlerinin önemli bir unsuru olduğu ve amaçlarından bir tanesinin bölgesel kalkınmayı sağlamak olduğu ifade edilmektedir. Ancak "bölgesel kalkınmayı hangi mekanizmalarla sağlamaktadır veya bölgeye nasıl etkileri bulunmaktadır?" sorusuna cevap arayan çalışmalar oldukça az bulunmaktadır.

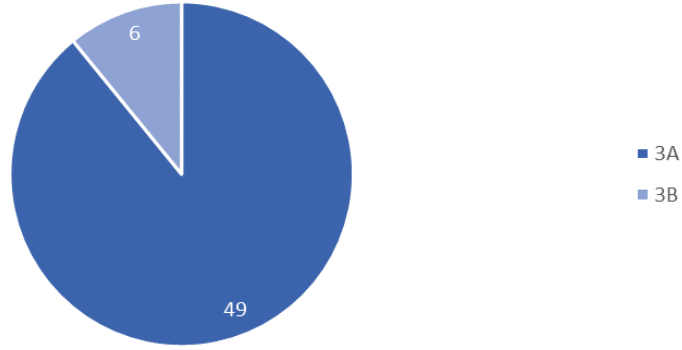


Şekil 3: Çalışmaların Odak Konuları

Boşluk 3: Çalışmaların çok büyük kısmı TGB'lerin bölgesel kalkınmaya olumlu yönde etki ettiğini veri olarak almaktadır. Ancak bölgesel kalkınmaya nasıl ve hangi mekanizmalarla etki ettiği sık çalışılan bir konu değildir.

5. 2. 3. Çalışmanın niteliği

Üçüncü sınıflandırma konusunu çalışmaların niteliği oluşturmaktadır. Çalışmalar ampirik (3A) veya kavramsal (3B) olarak kodlanmıştır. Çalışmaların 49 tanesi ampirik, 6 tanesi ise kavramsal düzeyde yapılmıştır. Kavramsal düzeyde yapılan çalışmaların 3 tanesi makale formatında 3 tanesi ise yüksek lisans tez çalışması formatında yapılmıştır. Doktora tez çalışmalarının tamamı ampirik düzeyde gerçekleştirilmiştir.



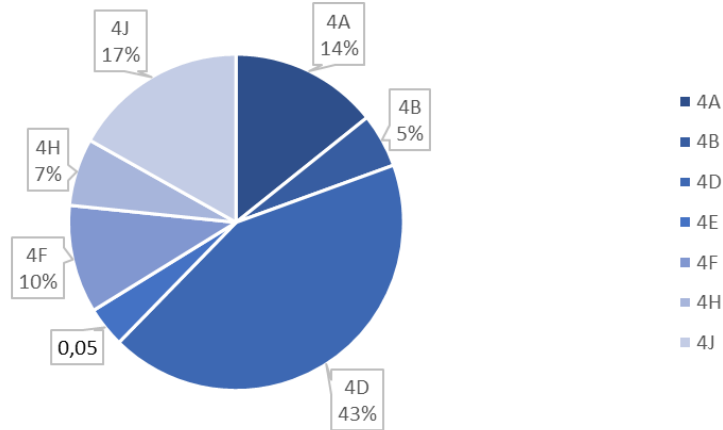
Şekil 4: Çalışmaların Niteliği

5.2.4.Yöntem

Dördüncü sınıflandırmada çalışmalar kullandıkları yönetime göre kodlanmıştır. Bir önceki sınıflandırmada görüldüğü gibi, literatürdeki 49 çalışma bir diğer ifadeyle %89'luk kısmı ampirik çalışmalardan oluşmaktadır. Yöntem kodlamasının amacı üçüncü sınıflandırmanın ayrıntısına erişerek, özellikle ampirik çalışmaların hangi yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiğini tespit edebilmektir. Bunun için bu sınıfta A-J aralığındaki harflerle kodlama yapılmıştır. Bu sınıfa ait ilgili kodlar Tablo 3'te listelenmiştir. Ayrıca bu sınıflandırmada çalışmalar birden fazla kod alabilmektedirler. Örneğin bazı çalışmalarda hem anket yöntemi kullanılmış hem de derinlemesine görüşme yöntemi kullanmıştır. Bu nedenle şekil 5'teki her bir kodun toplam yüzdesi birden büyük bir rakama karşılık gelmektedir. Kodlama sonucuna göre araştırmacıların en sık tercih ettiği yöntem anket uygulamasıdır. Çalışmaların %60'ı 4D kodunu almıştır. Anket uygulamasından sonra en sık kullanılan yöntem ise %24 ile 4J olarak kodlanan derinlemesine görüşme tekniğidir. En az kullanılan yöntem ise %5 ile 4E olarak kodlanan literatür taraması ve içerik analizi yöntemidir. Ayrıca ikincil veriler yardımıyla yapılan çalışmalar da %7'lik oran ile oldukça düşük düzeyde uygulanmıştır.

Çalışmanın niteliği ve yöntem kodlaması iki önemli sonucu gün yüzüne çıkarmaktadır. Birincisi literatürde kavramsal çalışma çok az oranda yapılmıştır. İkincisi ise ampirik çalışmaların büyük bir çoğunluğu anket yöntemi ile veri toplayarak gerçekleştirilmiştir. Gerçeğin anlaşılmasında nicel ve nitel yöntemler birbirinin ikamesi değil tamamlayıcısı olan yöntemlerdir.

TGB'deki kiracı firmaların inovasyon eğilimlerini ve bölgeye etkilerini anlaşılabilir kılmak için anket ile elde edilemeyen derinlikteki verilerin nitel yöntemler kullanılarak elde edilmesi ve TGB-kiracı firma ilişkilerinin farklı boyutlarıyla ele alınması, literatürün gelişmesine önemli katkılar sunacaktır.

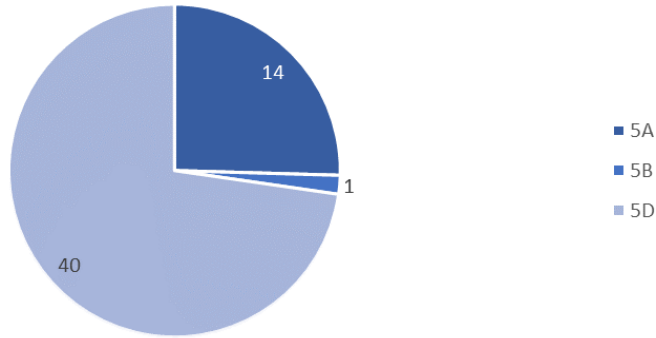


Şekil 5: Çalışmalarda kullanılan yöntemler

Boşluk 4: Literatürde derleme çalışması, içerik analizi, kavramsal çalışmalar ve nitel çalışmaların eksikliği söz konusudur.

5. 2. 5. Bölgesel kalkınmaya katkı

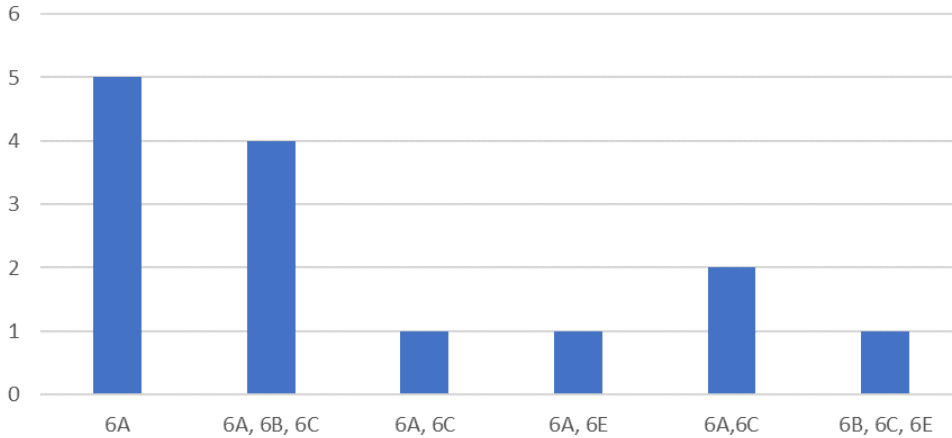
Bu ve devam eden sınıflar literatürde bir boşluk belirlemekten ziyade incelenen çalışmaların sonuçlarını gruplandırmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmaların hemen hemen hepsinde TGB'lerin bölgesel yenilik sistemlerini kurulmasında-geliştirilmesinde ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli bir yapılanma olduğu ifade edilmektedir. Ancak çalışmaların çok az bir kısmı TGB'lerin bölgesel kalkınmaya etkisini doğrudan araştırmıştır. TGB'lerin bölgesel kalkınmaya etkisi yalnızca 15 çalışmada araştırılmıştır (bkz. Ek 1). Bu çalışmaların 14 tanesi TGB'lerin bölgesel kalkınmaya pozitif etki ettiği (5A) sonucuna ulaşırken, yalnızca Gaziantep Teknopark'ı kapsamında yapılan bir çalışmada beklenenden düşük düzeyde etki (5B) sonucuna ulaşılmıştır. Küçük (2010) bu durumun nedeni olarak teknoparkın henüz gelişimini tamamlayamadığını ve zaman ilerledikçe bölgeye önemli katkıları olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca TGB'lerin bölgesel kalkınmaya etkisi olmadığı sonucuna ulaşan hiç çalışma bulunmamaktadır.



Şekil 6: Bölgesel Kalkınmaya Etki

5. 2. 6. Bölgesel kalkınmaya etki mekanizmaları

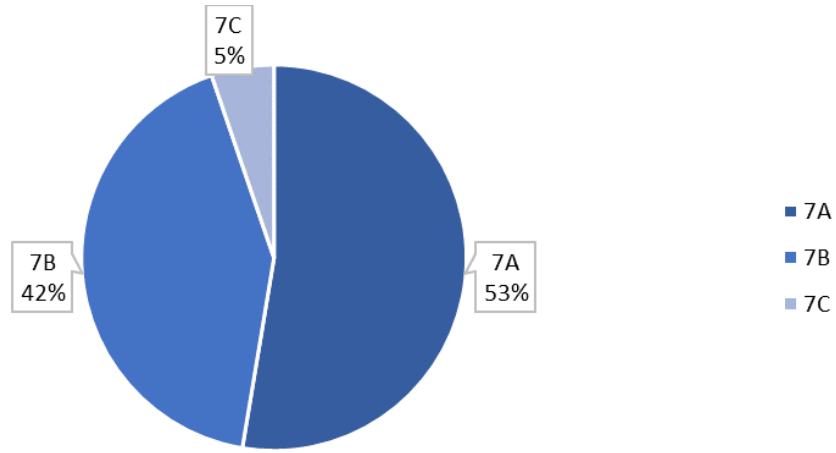
Altıncı sınıflandırma ile TGB'lerin bölgesel kalkınmaya etki mekanizmaları ayrıştırılmıştır. Bu kodlamada çalışmalar birden fazla kod alabilmektedirler. Bazı çalışmalar TGB'lerin bölgesel yenilik sistemini kurduklarına, firmalar arasında bir ağ oluşumuna neden olduklarına ve istihdamı arttırdıkları sonuçlarına varmışlardır. Ancak etki mekanizması olarak en çok bölgesel yenilik sisteminin kurulması ve geliştirilmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yenilik sistemi oluşumunun yanı sıra yerleşik firmalar arasında ağ oluşması, istihdam artışı sağlanması ve ihracat artışı sağlanması sonuçlarına da ulaşılmıştır. Şekil 7'de bölgesel gelişmeye katkı mekanizmalarının dağılımı gösterilmektedir.



Şekil 7: Bölgesel Kalkınmaya etki mekanizmaları

5. 2. 7. TGB'lerin yerleşik firmalara etkisi

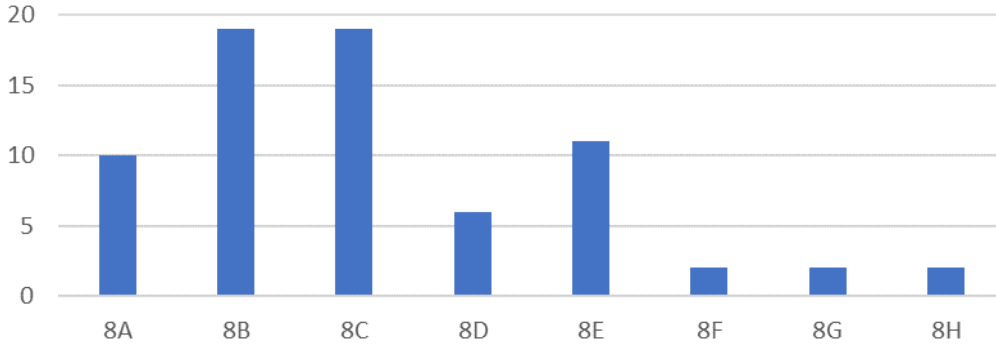
Yedinci sınıflandırmada ise TGB'lerin yerleşik firmalar üzerindeki etkisi A-D arasındaki 4 harf ile kodlanmıştır. İncelenen çalışmaların 17'si 'uygulanamaz' (7D) şeklinde kodlanmıştır. Diğer 38 çalışmanın %52,63'ü olan 20 çalışma TGB'lerin yerleşik firmalar üzerinde pozitif etkisi vardır (7A) sonucuna ulaşmış; %42,11'i olan 16 çalışma beklenenden düşük bir etki söz konusudur (7B) sonucuna ulaşmış; %5,26'sı olan 2 çalışma ise önemli bir etki söz konusu değildir veya yoktur (7C) sonucuna ulaşmıştır. 7A ve 7B kodu alan çalışmaların birbirine yakın sayıda çıkması, TGB'lerin yenilik üretmek isteyen firmaları destekleme biçimlerinin gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu sınıflandırmanın bir diğer önemli sonucu ise iki çalışmanın 7C kodunu almış olmasıdır. Önemli bir etki yoktur sonucuna ulaşan çalışmalardan biri Gaziantep Teknoparkı firmalarını kapsarken, bir diğeri Ankara Teknoparkı firmalarını kapsamaktadır. Her iki teknopark da 2006 gibi erken bir tarihte faaliyete geçmişlerdir ve her iki araştırma da yaklaşık 10'ar yıl sonra uygulanmıştır. Uzun bir geçmişi olan bu teknoparklar için bu sonuca ulaşılmış olması dikkate alınması gereken bir durumdur. Ancak Totuk (2016) Ankara TGB'nin doğrudan sunduğu hizmetlerin ve sağladığı altyapının firmaların inovasyon gücüne etkilerinden ziyade üniversite-sanayi iş birliğinin inovasyon gücü üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığını ifade etmektedir.



Şekil 8: TGB'lerin firmalara etkisi

5. 2. 8. TGB'lerin yerleşik firmalara etki mekanizmaları

Bu sınıflandırma ile yedinci sınıflandırmada ulaşılan sonuçlarının hangi mekanizmalar sonucunda ortaya çıktığı araştırılmaktadır. Çalışmalar A-I arasında 9 farklı etki mekanizmasına göre kodlanmıştır. Bu sınıflandırmada dikkat edilmesi gereken nokta çalışmaların birden fazla kod alabilmesidir. Elde edilen bulgulara göre TGB'lerin yerleşik firmaların performansı üzerindeki etkisi en çok ağ etkisi (8B) ve TGB'ler tarafından sunulan kaynaklar (8C) aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Bu iki etki mekanizmasını araştırma kurumları ile yakın bağlantı (8E) takip etmektedir. En düşük etki mekanizması ise TGB'de bulunmanın sağladığı prestij (8G) olduğu görülmektedir. Şekil 9'da uygulanamaz (8I) kodu hariç olarak ilgili etki mekanizmalarının dağılımı gösterilmektedir.



Şekil 9: TGB'lerin yerleşik firmalara etki mekanizmaları

6. SONUÇ

Bu çalışmada, TGB'lerin ve TGB'lerdeki yerleşik firmaların bölgesel kalkınma, inovasyon gücü ve firma etkinliğine ilişkin 36'sı tez çalışması, 19'u makale olarak 2004-2020 yılları arasında yayınlanmış toplam 55 çalışmanın içerik analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda, Junior ve Filho (2010) tarafından içerik analizi için önerilen ve Henriques vd. (2018) tarafından global ölçekte teknopark literatürü için uygulanan analiz yöntemi geliştirilerek Türkiye'deki TGB'ler üzerine yapılan çalışmalar için uygulanmıştır. Analizin veri setini oluşturan çalışmalar, teknoloji geliştirme bölgeleri veya teknopark gibi çeşitli anahtar kelimeler aracılığıyla Dergipark, Ulusal Tez Merkezi, Science Direct ve EbscoHost gibi akademik arama motorları kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen çalışmalar 8 sınıf altında kodlanmıştır. Sınıflar belirlenirken çalışmaların kapsam ve yöntemlerinin görülebilmesini sağlayacak kodlamaların yanı sıra ulaşılan sonuçların değerlendirilebilmesi için de gereksinim duyulacak kodlamaların olmasına da dikkat edilmiştir. Bu bakımdan sınıflar bazında kodlama yöntemi ile çalışmaların içerikleri ve bulguları bir bütün olarak değerlendirilebilmiştir.

Kodlama sonucunda çalışmaların büyük çoğunluğunun TGB'lerin hem kiracı firmalara hem de bölgesel kalkınmaya pozitif etki ettikleri sonucuna ulaştıkları görülmektedir. Ancak bilinmelidir ki, TGB'lerin bölgesel kalkınmaya etkisini araştıran çalışmalar firma performansı üzerine yapılan çalışmalardan görece daha az bulunmaktadır. Ayrıca TGB'lerin kiracı firmaları beklenenden düşük düzeyde etkilediğini ifade eden çalışmalar da en az pozitif yönde etki olduğunu ifade edenler kadar bulunmaktadır. Bu anlamda neden bazı TGB'lerin kiracı firmaları beklenenden düşük düzeyde etkilediği veya TGB'ler arasındaki farklılıkların nereden kaynakladığının belirlenmesi, TGB'deki firmaların inovasyon gücünü arttıracak uygulamaların hayata geçirilebilmesi bağlamında büyük önem taşımaktadır.

Bir diğer önemli bulgu çalışmaların uygulandığı bölgeler ile ilgilidir. Batı Marmara ve Batı Karadeniz bölgelerinde uzun yıllardır birçok TGB bulunmasına karşın, bu TGB'leri içine alan çalışmalar literatürde hiç bulunmamaktadır. Bu bölgelerdeki firmaların inovasyon gücü, ekonomik performansları ve TGB'lerin bölge ekonomisine etkileri üzerine araştırma eksikliği söz konusudur.

Çalışmanın başka bir bulgusu ise incelenen çalışmaların yöntemine ilişkindir. Literatürün büyük bir kısmı ampirik araştırma olarak gerçekleştirilmiş ve genellikle anket yöntemi tercih edilmiştir. Kavramsal düzeyde veya literatür, derleme çalışması veya içerik analizi biçiminde hazırlanan çok az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışmanın literatüre katkısı literatürdeki boşlukların tespit edilmesi ve Türkiye'deki TGB'lerin hem bölgeye hem de kiracı firmalara hangi mekanizmalar aracılığıyla ve ne yönde etkilediğini bir bütün olarak sunabilmesidir. Literatürde 4 adet boşluk tespit edilmiş ve her biri ilgili sınıf başlığı altında gösterilmiştir. Bu boşlukların belirlenmesi, konu ile ilgilenen araştırmacılara gelecek çalışmaları için yol göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akaydın, A. (2015). *İnovasyon Ekosisteminde Teknoparkların Rolü ve Geliştirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi: Teknoloji Transfer ve Geliştirme Merkezi*. Dicle Üniversitesi.
- Alkibay, S., Orhaner, E., Korkmaz, S., & Sertoğlu, A. (2012). Üniversite sanayi işbirliği çerçevesinde teknoparklar, yönetimsel sorunları ve çözüm önerileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 65-90.
- Annerstedt, J. (2006). Science Parks and High-Tech clustering. In *International Handbook on Industrial Policy*. içinde Edward Elgar Publishing.
- Atalay, F. E. (2017). *The Influence of Technology Transfer Collaborations on Organizational Innovation: A Study on YTU Technopark*. Yeditepe Üniversitesi.
- Ateş, G. (2020). *İnovasyonun ihracat performansına etkisi: Üniversitelere bağlı teknokentlerde bir uygulama*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Bülbül, Y., & Özbay, D. (2011). *Teknoparklar - Teknolojik Bilginin Ticarileşmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Başalp, A. (2014). *Teknoparklarda KOBİ'ler İçin Destek Mekanizmaları ve Arge Faaliyetlerinin Finansmanı*. Trakya Üniversitesi.
- Bakouros, Y. L., Mardas, D. C., & Varsakelis, N. C. (2002). Science park, a high tech fantasy?: an analysis of the science parks of Greece. *Technovation*, 22(2), 123-128.
- Basile, A. (2011). Networking System and Innovation Outputs: The Role of Science and Technology Parks. *International Journal of Business and Management*, 6(5), 3-14.
- Baykul, A. (2015). *Teknoloji Geliştirme Bölgesi Yönetici Şirketlerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi*. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Bayzin, S. (2019). *Üniversite Sanayi İşbirliğinde Teknoparkların Ekonomik Etkinliği*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Bayzin, S., & Şengür, M. (2019). Üniversite Sanayi İşbirliğinde Teknoparkların Rolü. *International Journal of Economic & Social Research.*, 15(3), 299-313.
- Bil, E. (2018). *İşletmelerin Yenilik ve Pazarlama Performansları Üzerinde Teknolojik Yenilik Yeteneklerinin Etkisi: Türkiye'de teknopark İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma*. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Bilgili, A. (2008). *Üniversite-Sanayi İşbirili'nde Teknoparklar: Bursa Ulutek Teknoloji Geliştirme Bölgesi Örneği*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Biltekin, P. (2019). *Ankara'daki Teknopark Girişimlerinin Başarısını Etkileyen Yönetimsel Faktörler*. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Cansız, M. (2017). *2023'e Doğru Türkiye Teknoparkları*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Castells, M., & Hall, P. (1994). *Technopoles of the World - The making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge.
- Colombo, M. G., & Delmastro, M. (2002). How effective are technology incubators? Evidence from Italy. *Research Policy*, 31, 1103-1122.
- Çabukoğlu, M. (2015). *Üniversite-Sanayi İşbirliği Kapsamında Düzce Teknopark AŞ Girişimi: Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Çakın, E., & Özdemir, A. (2019). Veri Zarflama Analizi Temelli Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Analizi İle Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin Etkinliklerinin Tahminlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(2), 271-293.
- Çakır, S. (2009). *Teknoloji Politikası Aracı Olarak Teknoparklar ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği ve ODTÜ Teknokent Deneyimi*. Marmara Üniversitesi.
- Çapanoğlu, M. F. (2013). *Üniversite sanayi işbirliği çerçevesinde teknokentlerin işleyişi ve Hacettepe Teknokent uygulaması*. Hacettepe Üniversitesi.
- Çağıl, T. M. (2007). *Türkiye'de Ulusal Teknoloji Politikaları ve Teknoparkların Bölgesel Gelişmeye Etkileri*. İstanbul Teknik Üniversitesi.

- Çelik, F. (2019). erel Kalkınmada Teknopark Modeli: Emilia-Romagna (İtalya) ve Shannon (İrlanda) Bölgeleri Örnekleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1112-1129.
- Denizhan, B., & Yalçın, A. (2018). Kabiliyet odaklı sanayi kümelenmesi: Sakarya Üniversitesi teknokent örneği. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 719-727.
- DPT. (1984, 7 13). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. 159. Ankara: DPT.
- Durmaz, Ö. (2010). *Teknoparkların Bir Kentin Ekonomik ve Sosyal Dönüşümü Üzerindeki Olası Etkileri: Mersin Örneği*. Mersin Üniversitesi.
- Erün, T. (2012). *Ankara'daki Teknopark Firmalarının Teknopark İçerisindeki İşbirliği Uygulamalarının Teknoloji Transfer Performansı Üzerine Etkisi*. Kara Harp Okulu.
- Erün, T., Kılıç, A., & Eren, H. (2015). Teknoparklarda Sürdürülen İşbirliklerinin Yerleşimci Firmaların Teknoloji Transfer Performansına Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 109-134.
- Eren, M. (2011). *Türkiye'nin Teknolojik Gelişmesinde Teknoparklar ve Ar-Ge Desteği*. Marmara Üniversitesi.
- Fidanboy, C. Ö. (2016). *Ulusal Ar-Ge politikaları bağlamında temel yetenek tabanlı Ar-Ge yönetimi yaklaşımı: Teknokentler örneği*. Başkent Üniversitesi.
- Fikirkoca, A., & Sarıtaş, O. (2012). Foresight for science parks: the case of Ankara University. *Technology Analysis & Strategic Management*, 24(10), 1071-1085.
- Görkemli, H. N. (2011). *Bölgesel Kalkınmada Teknoparkların Önemi ve Konya Teknopark Örneği*. Selçuk Üniversitesi.
- Henriques, C., Sobreiro, V., & Kimura, H. (2018). Science and technology park: Future challenges. *Technology in Society*, 53(9), 144-160.
- Hocaoğlu, A., & Altuğ, S. (2018). Teknoparkların İnovasyon Ekosistemindeki yeri ve İnovasyon başarısına katkısı: Teknopark İzmir Özelinde Bilişim Sektöründe Bir Şirket Örneği. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 1(1), 70-76.
- Horata, A. M. (2019). *Fiziksel Ortamın Önemi: Teknoparkta Sosyal Sermaye Gelişiminin İnovasyon Üzerindeki Etkisi*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- IASP. (2021). *Science park*. International Association of Science Parks and Areas of Innovation. Elde edilme tarihi: 11 Mayıs 2021 <https://www.iasp.ws/our-industry/definitions/science-park>
- İlter, B., & Kandemir, T. (2019). Girişimcilik Faaliyetlerinde Teknoparkların Önemi: Afyon-Uşak Zafer Teknoloji Geliştirme Bölgesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1216-1229.
- Küçük, N. (2010). *Yerel Ekonomik Kalkınmada Yeni Bir Açılım: Teknoparklar (Gaziantep Örneği)*. Niğde Üniversitesi.
- Kılıç, A., & Ayvaz, Ü. (2011). Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinin Sağlayıcısı Olarak Teknoparklar ve Teknoloji Transferi İşbirliklerinde Mevcut Durum. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 10(2), 58-79.
- Kılıç, G. (2004). *Üniversite sanayi işbirliği (Sakarya örneği)*. Sakarya Üniversitesi.
- Kara, S. (2004). *Küçük ve orta boy işletmelere rekabet avantajı sağlamada teknoparkların rolü*. Balıkesir Üniversitesi.
- Karagöz, M. (2019). *Teknoparklar Odağında Açık İnovasyon Etkisi: Dokuz Eylül Teknoloji Geliştirme Bölgesi İncelemesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Keleş, M. K. (2007). *Türkiye'de teknokentler: Bir ampirik inceleme*. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Keskin, F. F. (2018). *Türkiye'deki Teknopark Firmalarının Sosyal Sermaye, Bilgi Paylaşımı, Örgütsel Çift yönlülük ve Firma Performansı Arasındaki İlişki*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Lage Junior, M., & Filho, M. G. (2010). Variations of the kanban system: Literature review and classification. *International Journal of Production Economics*, 125(1), 13-21.
- Lenger, A. (2006). *Bölgesel Yenilik Sistemleri ve Devletin Rolü; Türkiye'deki Kurumsal Yapı ve Devlet Üniversiteleri*.

- ODTÜ. (2021). *Rakamlarla Dünyadaki Teknokentler*. ODTÜ Teknokent. Elde edilme tarihi: 11 mayıs 2021, <http://odtuteknokent.com.tr/tr/hakkinda/rakamlarla-dunyadaki-teknokentler#:~:text=Bug%C3%BCn%20d%C3%BCnyada%201000%27e%20yak%C4%B1n,merkezleriyle%20birlikte%204000%27e%20ula%C5%9Fmaktad%C4%B1r>
- Pekol, Ö., & ERbaş, B. Ç. (2011). *Patent Sisteminde Türkiye'deki Teknoparkların Yeri*. *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 39-58.
- Sakarya, F. (2012). *Teknopark İçerisindeki, Teknoloji Transferini Artırmaya Dönük İşbirlikleri ve Teknopark Destek Faaliyetlerinin, Firmaların Özümseme Kapasitesi Üzerine Etkileri*. Kara Harp Okulu.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021) *Teknoloji Geliştirme Bölgeleri İstatistikleri*. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Elde edilme tarihi: 07 Mayıs 2021, <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/istatistik-bilgiler>
- Şimşek, K., & Yıldırım, N. (2016). Constraints to open innovation in science and technology parks. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 719-728.
- Taşdemir, B. N. (2018). *İnovasyon ekonomisinde teknokentlerin yeri ve önemi: Türkiye örneği*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Tepe, S. (2017). *Teknopark Etkinlik Analizi için Bulanık AHP Tabanlı Bir Model Önerisi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Tepe, S., & Zaim, A. H. (2016). *Türkiye ve dünyada teknopark uygulamaları: Teknopark İstanbul örneği*. 15(29), 19-43.
- Toprak, Y. V. (2018). *Türkiye'nin Gelişme Sürecinde Teknoloji Politikaları: Teknoparklar*. Hacettepe Üniversitesi.
- Totuk, M. (2016). *Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Teknoloji Geliştirme Bölgelerindeki Firmaların İnovasyon Yapma Eğilimleri: Ankara Üniversitesi Örneği*. Ankara Üniversitesi.
- Ömürbek, N., & Halıcı, Y. (2012). *Üniversite sanayi işbirliği çerçevesinde Antalya teknokenti ile Göller Bölgesi teknokenti üzerine bir araştırma*. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 249-268.
- Özdemir, M. (2017). *Teknoloji Transfer Ofislerinin Dünya'da ve Türkiye'deki Gelişimi & Gaziantep Teknopark Örneği*. Gaziantep Üniversitesi.
- Özdemir, Y. (2018). *Teknoparklar Üzerine Bir Değerlendirme: ODTÜ Teknokent Firmalarının Etkinlik Analizi*. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 9(35), 133-158.
- Uzun, H. (2011). *Yeni bir toplumsal dönüşüm sürecinin üretim birimi olarak: teknoparklar*. Fırat Üniversitesi.
- Vásquez-Urriago, Á. R., Barge-Gil, A., & Modrego Rico, A. (2016). Science and Technology Parks and cooperation for innovation: Empirical evidence from Spain. *Research Policy*, 45(1), 137-147.
- Vučić, I. (2009). *Teknoloji Yoğun Organizasyonlar Arasındaki İşbirlikleri ve Kümelenme Stratejileri: Teknoparklardaki Firmalar Arasındaki İlişkilerin Güçlendirilmesi*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Yıldız, T. (2015). *Teknokentlerde kümelenmenin yenilik üzerine etkisi: Türkiye'deki teknokentler üzerine bir uygulama*. Atatürk Üniversitesi.
- Yılmaz, İ. (2016). *The role and importance of the R&D companies at the technopolice: İTÜ Arı a research at the Technopolice*. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Yalçıntaş, M. (2014). *Üniversite-sanayi-devlet işbirliğinin ülke ekonomilerine etkileri: Teknopark İstanbul örneği*. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*.
- Yenidoğan, T., & Yavuz, S. (2019). *Mekâna ve Firmaya Özgü Yetkinliklerin İnovasyon Performansı Üzerine Etkileri: Antalya Teknokent Örneği*. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 8(1), 49-72.
- Zuhal, M. (2014). *Ulusal Yenilik Sistemlerinde Teknoloji Politikası Aracı Olarak Teknoparklar: Türkiye Deneyimi*. Marmara Üniversitesi.

Ek 1. Kurumlar ve Dergiler bazında yayımlanan çalışmalar

Tez Çalışmalarının Yapıldığı Üniversiteler	Miktar
Marmara Üniversitesi	3
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	3
Hacettepe Üniversitesi	2
Kara Harp Okulu	2
Süleyman Demirel Üniversitesi	2
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	1
Atatürk Üniversitesi	1
Bahçeşehir Üniversitesi	1
Balıkesir Üniversitesi	1
Başkent Üniversitesi	1
Bursa Uludağ Üniversitesi	1
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1
Dicle Üniversitesi	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	1
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1
Fırat Üniversitesi	1
Gaziantep Üniversitesi	1
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1
İstanbul Teknik Üniversitesi	1
İstanbul Ticaret Üniversitesi	1
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	1
Mersin Üniversitesi	1
Niğde Üniversitesi	1
Sakarya Üniversitesi	1
Selçuk Üniversitesi	1
Trakya Üniversitesi	1
Yeditepe Üniversitesi	1
Makalelerin Yayınlandığı Dergiler	Miktar
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	2
Ege Akademik Bakış	2
Procedia – Social and Behavioral Sciences	2
Academic Journal of Information Technology	1
Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi	1
Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi	1
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi	1
Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi	1
Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi	1
Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	1
Izmir Democracy University Social Sciences Review	1
İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1

Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi	1
Savunma Bilimleri Dergisi	1
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
Technology Analysis & Strategic Management	1

Ek 2. İncelenen çalışmaların kodlama sonuçları

Yazar ve Yıl	Başlık	1	2	3	4	5	6	7	8
(Kara, 2004)	Küçük ve orta boy işletmelere rekabet avantajı sağlamada teknoparkların rolü	1A, 1D, 1E	2D	3A	4D	5D	6D	7A	8C
(Kılıç, 2004)	Üniversite-sanayi işbirliği (Sakarya örneği)	1D	2F	3A	4A, 4F, 4H, 4J	5D	6D	7B	8I
(Lenger, 2006)	Bölgesel Yenilik Sistemleri ve Devletin Rolü; Türkiye'deki Kurumsal Yapı ve Devlet Üniversiteleri	1M	2A, 2F	3A	4B	5A	6A	7D	8I
(Keleş, 2007)	Türkiye'de teknokentler: Bir ampirik inceleme	1M	2E, 2F, 2G	3A	4D	5A	6A, 6B, 6C	7A	8A, 8B, 8C, 8D
(Çağıl, 2007)	Türkiye'de Ulusal Teknoloji Politikaları ve Teknoparkların Bölgesel Gelişmeye Etkileri	1D, 1E	2G	3A	4A, 4H, 4J	5A	6A, 6B, 6C	7D	8I
(Bilgili, 2008)	Üniversite-Sanayi İşbirliği'nde Teknoparklar: Bursa Ulutek Teknoloji Geliştirme Bölgesi Örneği	1D	2D	3A	4D, 4J	5D	6D	7B	8C
(Çakır, 2009)	Teknoloji Politikası Aracı Olarak Teknoparklar ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği ve ODTÜ Teknokent Deneyimi	1E	2D	3A	4J	5A	6A	7A	8C
(Vučić, 2009)	Teknoloji Yoğun Organizasyonlar Arasındaki İş birlikleri ve Kümelenme Stratejileri: Teknoparklardaki Firmalar Arasındaki İlişkilerin Güçlendirilmesi	1E	2C	3A	4D, 4J	5D	6D	7B	8B,8D,8E
(Durmaz, 2010)	Teknoparkların Bir Kentin Ekonomik ve Sosyal Dönüşümü Üzerindeki Olası Etkileri: Mersin Örneği	1F	2E, 2G	3B	4A, 4F	5A	6A,6C	7A	8C, 8B
(Küçük, 2010)	Yerel Ekonomik Kalkınmada Yeni Bir Açılım: Teknoparklar (Gaziantep Örneği)	1L	2G	3A	4D, 4F	5B	6A	7B	8C
(Pekol & ERbaş, 2011)	Patent Sisteminde Türkiye'deki Teknoparkların Yeri	1A, 1E	2A,	3A	4D	5D	6D	7A	8B, 8C, 8E,
(Görkemli, 2011)	Bölgesel Kalkınmada Teknoparkların Önemi ve Konya Teknopark Örneği	1E	2D,	3A	4D	5A	6B, 6C, 6E	7A	8C
(Eren, 2011)	Türkiye'nin Teknolojik Gelişmesinde Teknoparklar ve Ar-Ge Desteği	1M	2G	3A	4E	5A	6A, 6C	7A	8C

(Uzun, 2011)	Yeni bir toplumsal dönüşüm sürecinin üretim birimi olarak: teknoparklar	1M	2E	3A	4J	5A	6A, 6B, 6C	7A	8E
(Kılıç & Ayvaz, 2011)	Üniversite-sanayi-devlet işbirliğinin sağlayıcısı olarak teknoparklar ve teknoloji transferi işbirliklerinde mevcut durum	1E	2C	3A	4D	5D	6D	7B	8B
(Erün, 2012)	Ankara'daki Teknopark Firmalarının Teknopark İçerisindeki İşbirliği Uygulamalarının Teknoloji Transfer Performansı Üzerine Etkisi	1E	2C, 2D	3A	4E, 4D	5D	6D	7B	8B
(Alkibay, Orhaner, Korkmaz, & Sertoğlu, 2012)	Üniversite Sanayi İşbirliği Çerçevesinde Teknoparklar, Yönetimsel Sorunları ve Çözüm Önerileri	1E	2E	3A	4D	5D	6D	7B	8B, 8C, 8E,
(Sakarya, 2012)	Teknopark İçerisindeki, Teknoloji Transferini Arttırmaya Dönük İşbirlikleri ve Teknopark Destek Faaliyetlerinin, Firmaların Özümseme Kapasitesi Üzerine Etkileri	1E	2A, 2B, 2C	3A	4D	5D	6D	7B	8A, 8B, 8C, 8E
(Ömürbek & Halıcı, 2012)	Üniversite Sanayi İşbirliği Çerçevesinde Antalya Teknokenti İle Göller Bölgesi Teknokenti Üzerine Bir Araştırma	1F	2C, 2D	3A	4D	5D	6D	7B	8G
(Fikirkoca & Sarıtaş, 2012)	Foresight for science parks: the case of Ankara University	1E	2B	3B	4A, 4F	5D	6D	7D	8H
(Çapanoğlu, 2013)	Üniversite sanayi işbirliği çerçevesinde teknokentlerin işleyişi ve Hacettepe Teknokent uygulaması	1E	2D, 2F	3A	4D, 4F	5D	6D	7A	8C, 8E
(Zuhal, 2014)	Ulusal Yenilik Sistemlerinde Teknoloji Politikası Aracı Olarak Teknoparklar: Türkiye Deneyimi	1A, 1D, 1E	2B, 2E	3B	4A, 4H	5A	6A	7A	8A, 8B, 8C
(Başalp, 2014)	Teknoparklarda KOBİ'ler İçin Destek Mekanizmaları ve Arge Faaliyetlerinin Finansmanı	1G	2D, 2E	3A	4D	5D	6D	7D	8I
(Yalçıntaş, 2014)	Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği	1A	2E, 2F	3B	4F	5D	6D	7D	8I
(Erün, Kılıç, & Eren, 2015)	Teknoparklarda Sürdürülen İşbirliklerinin Yerleşimci Firmaların Teknoloji Transfer Performansına Etkisi	1E	2C, 2D	3A	4D	5D	6D	7A	8A, 8B, 8E,

(Yıldız, 2015)	Teknokentlerde küme- lenmenin yenilik üzerine etkisi: Türkiye'deki teknokentler üzerine bir uygulama	1M	2D	3A	4D	5D	6D	7A	8A, 8B, 8C
Yıldız ve Aykanat	Clustering and Inno- vation Concepts and Innovative Clusters: An Application on Techno- parks in Turkey	1M	2C	3A	4D	5D	6D	7A	8B, 8D
(Akaydın, 2015)	İnovasyon Ekosisteminde Teknoparkların Rolü ve Geliştirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi: Teknoloji Transfer ve Geliştirme Merkezi	1M	2B, 2E	3A	4J	5A	6A,6C	7A	8A, 8B
(Çabukoğlu, 2015)	Üniversite-Sanayi işbirliği Kapsamında Düzce Teknopark AŞ Girişimi: Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri	1D	2D, 2E, 2F	3A	4A, 4J	5D	6D	7B	8I
Ayşegül Baykul	Teknoloji Geliştirme Bölgesi Yöneticisi Şir- ketlerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi	1M	2A, 2D	3A	4B	5D	6D	7D	8I
(Yılmaz, 2016)	The role and importance of the R&D companies at the technopolice: İTÜ Arı a research at the Tech- nopolice	1A	2D, 2F	3A	4D, 4F	5D	6D	7B	8C, 8G
(Totuk, 2016)	Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Teknoloji Geliştirme Bölgelerindeki Firmaların İnovasyon Yapma Eğilimleri: Ankara Üniversitesi Örneği	1E	2C, 2D, 2F	3A	4D	5D	6D	7C	8F
(Tepe & Zaim, 2016)	Türkiye ve Dünyada Teknopark Uygulama- ları: Teknopark İstanbul Örneği	1A	2E	3A	4D, 4F	5D	6D	7D	8I
(Fidanboy, 2016)	Ulusal Ar-Ge politikaları bağlamında temel yete- nek tabanlı Ar-Ge yöneti- mi yaklaşımı: Teknokent- ler örneği	1E	2A, 2B, 2D	3A	4D	5D	6D	7D	8I
(Şimşek & Yıldırım, 2016)	Constraints to Open In- novation in Science and Technology Parks	1M	2A	3A	4D	5D	6D	7D	8I
(Atalay, 2017)	The Influence of Techno- logy Transfer Collabora- tions on Organizational Innovation: A Study on YTU Technopark	1A	2C, 2D,	3A	4D	5D	6D	7B	8B, 8E
(Özdemir, 2017)	Teknoloji Transfer Ofis- lerinin Dünya'da ve Türkiye'deki Gelişimi & Gaziantep Teknopark Örneği	1L	2D	3A	4D	5D	6D	7C	8F
(Tepe, 2017)	Teknopark Etkinlik Analizi için Bulanık AHP Tabanlı Bir Model Önerisi	1A	2B, 2D	3A	4D	5D	6D	7D	8I

(Taşdemir, 2018)	İnovasyon ekonomisinde teknokentlerin yeri ve önemi: Türkiye örneği	1M	2A, 2D	3A	4B	5A	6A, 6E	7A	8H
(Hocaoğlu & Altuğ, 2018)	Teknoparkların İnovasyon Ekosistemindeki yeri ve İnovasyon başarısına katkısı: Teknopark İzmir Özelinde Bilişim Sektöründe Bir Şirket Örneği	1C	2A, 2D	3A	4A, 4F, 4J	5D	6D	7A	8C
(Özdemir Y. , 2018)	Teknoparklar Üzerine Bir Değerlendirme: ODTÜ Teknokent Firmalarının Etkinlik Analizi	1E	2D, 2E	3A	4D	5D	6D	7A	8B, 8D, 8E
(Keskin, 2018)	Türkiye'deki Teknopark Firmalarının Sosyal Sermaye, Bilgi Paylaşımı, Örgütsel Çiftyönlülük ve Firma Performansı Arasındaki İlişki	1E	2C, 2D	3A	4D	5D	6D	7A	8A, 8B
(Toprak, 2018)	Türkiye'nin Gelişme Sürecinde Teknoloji Politikaları: Teknoparklar	1E	2B, 2D, 2E	3A	4J	5D	6D	7B	8C, 8E
(Denizhan & Yalçiner, 2018)	Kabiliyet odaklı sanayi kümelenmesi: Sakarya Üniversitesi teknokent örneği	1D	2B	3A	4D, 4F	5D	6D	7D	8D
(Bil, 2018)	İşletmelerin Yenilik ve Pazarlama Performansları Üzerinde Teknolojik Yenilik Yeteneklerinin Etkisi: Türkiye'de teknopark işletmeleri Üzerinde Bir Araştırma	1M	2A, 2D	3A	4D	5D	6D	7D	8I
(Karagöz, 2019)	Teknoparklar Odağında Açık İnovasyon Etkisi: Dokuz Eylül Teknoloji Geliştirme Bölgesi İncelemesi	1C	2A, 2B	3A	4D	5D	6D	7D	8I
(İlter & Kandemir, 2019)	Girişimcilik Faaliyetlerinde Teknoparkların Önemi: Afyon-Uşak Zafer Teknoloji Geliştirme Bölgesi Örneği	1C	2D, 2E	3A	4A, 4F, 4J	5A	6A	7A	8A, 8B, 8E,
(Yenidoğan & Yavuz, 2019)	Mekâna ve Firmaya Özgü Yetkinliklerin İnovasyon Performansı Üzerine Etkileri: Antalya Teknokent Örneği	1F	2A, 2D	3A	4D	5D	6D	7A	8A, 8B
(Bayzin & Şengür, 2019)	Üniversite Sanayi İşbirliğinde Teknoparkların Rolü	1E	2D	3A	4D	5D	6D	7B	8C
(Horata, 2019)	Fiziksel Ortamın Önemi: Teknoparkta Sosyal Sermaye Gelişiminin İnovasyon Üzerindeki Etkisi	1E	2B, 2C, 2D, 2E	3B	4A, 4J	5D	6D	7B	8A, 8B, 8D
(Bayzin, 2019)	Üniversite Sanayi İşbirliğinde Teknoparkların Ekonomik Etkinliği	1E	2D	3A	4D	5D	6D	7B	8C

(Çakın & Özdemir, 2019)	Veri Zarflama Analizi Temelli Yapay Sinir Ağları ve Lojistik Regresyon Analizi ile Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin Etkinliklerinin Tahminlenmesi	1M	2D	3A	4B	5A	6A	7D	8I
(Biltekin, 2019)	Ankara'daki Teknopark Girişimlerinin Başarısını Etkileyen Yönetimsel Faktörler	1E	2B, 2D	3A	4E, 4H	5D	6D	7D	8I
(Çelik, 2019)	Yerel Kalkınmada Teknopark Modeli: Emilia-Romagna (İtalya) ve Shannon (İrlanda) Bölgeleri Örnekleri	1N	2E	3B	4A, 4H	5A	6A, 6B, 6C	7D	8I
(Ateş, 2020)	İnovasyonun ihracat performansına etkisi: Üniversitelere bağlı teknokentlerde bir uygulama	1E	2D	3A	4A, 4J	5D	6D	7D	8I

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Muraz Budak, Ö. (2021). "Hicri 1243 (M. 1827-1828) Tarihli İhtisap Rûsumu Defteri ve Kayseri Esnafları Üzerine Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 363-377.

HİCRİ 1243 (M. 1827-1828) TARİHLİ İHTİSAP RÛSUMU DEFTERİ VE KAYSERİ ESNAFLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özlem Muraz BUDAK*

Öz

XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında bir kentin ekonomik mekanizması hakkında bilgi veren en derli toplu kaynaklardan birisi hiç kuşkusuz ihtisap defterleridir. 1826 yılına kadar mahallinde toplanıp harcanan ihtisap rûsumu, bu tarihten itibaren "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye" ordusunun ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere merkezi hükümet adına toplanmaya başlanmıştır. H.1243 (M.1827-1828) tarihli Kayseri İhtisap Rûsumu Defteri ihtisaba tabi esnaf grupları ve bunların ihtisap vergilerinin yanı sıra ticarete konu olan mahsul üzerinden alınacak vergi miktarını da belirtmektedir. Bu defter Kayseri'de ekonomik faaliyetlerin sektörel dağılımı ve bunların şehir ekonomisindeki ağırlığı hakkında fikir edinmemizi sağlayacak çok değerli veriler sunmaktadır. Buna göre 1827/28 senesinde Kayseri şehrinde 106 ayrı esnaf grubunda toplam 3303 adet ihtisap vergisi mükellefi yani esnaf bulunmaktadır. Kaza merkezlerindeki esnaf, tüccar, zanaatkâr, ticari mekân, mal ve hizmetlerden alınan ve kentsel bir vergi olan ihtisap rûsumu mükellefi miktarı bize Kayseri'nin o dönemde de zirai üretimden ziyade sanayi ve ticari faaliyetlerin yapıldığı "kent" tanımına uygun bir yerleşim birimi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kayseri, Esnaf, İhtisap Rûsumu, Ticaret, Üretim.*

HIJRI 1243 (G. 1827-1828) DATED İHTİSAP RUSUM NOTEBOOK AND AN ASSESSMENT ON CRAFTSMEN OF KAYSERİ

Abstract

One of the most compact sources giving information about the economic mechanism of a city in the 19th century Ottoman world is undoubtedly the notebooks of "ihtisap". Until 1826, the collection fee, which was collected and spent on site, started to be collected on behalf of the central government in response to the needs of the "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye" army from this date on. The Kayseri İhtisap Rûsumu Notebook dated H.1243 (M.1827-1828) states the amount of tax to be collected on the traded crop, as well as the tradesmen groups subject to "ihtisap" taxes. This notebook provides very valuable data that will enable us to get an idea about the sectoral distribution of economic activities in Kayseri and their weight in the city economy. Accordingly, in 1827/28, there were a total of 3303 taxpayer tradesmen in 106 different tradesmen groups in the city of Kayseri. The number of "ihtisap" taxpayers, which is an urban tax collected from tradesmen, merchants, craftsmen, commercial places, goods and services in the town centers, shows us that Kayseri was a settlement in accordance with the definition of a "city" where industrial and commercial activities were carried out rather than agricultural production at that time.

Keywords: *Kayseri, Tradesmen, İhtisap Rûsumu, Trade, Production.*

GİRİŞ

Nüfusun çoğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezlerine kent denilmektedir. (Küçükşacı, 2010: 441-446). Bir kentin kurulmasını ve varlığını sürdürmesini sağlayan ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlı unsurlar da o şehrin fonksiyonları olarak adlandırılmaktadır. Bunlar genel olarak; ziraat, sanayi, ticaret, ulaşım, savunma, yönetim, sağlık, turizm ve kültürel fonksiyonlar olarak sınıflandırılmaktadır (Doğanay, 1994: 22-23). Bu fonksiyonların zaman içerisindeki değişimi şehirlerin kaderini de etkilemektedir.

Öte yandan bir toplumsal sistem olarak işlevler bütünü olan şehir (Keleş, 1976:28), aynı zamanda mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketim sürecinde toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan ekonomik bir mekanizmadır (Yayınoğlu ve Susar, 2008: 9). Bu mekanizmanın tarihle olan ilişkisi ise yadsınamaz bir gerçektir.

Bu noktada ekonomik ilerlemenin tüm yönleriyle mantıksal bir tarihi olduğunu söylemenin fazla abartılı olmadığını ve ancak ayrıntılı tarihsel bilginin birçok mekanizma sorularını cevaplayabileceğini, aksi halde zaman serileri çalışmasının sonuçsuz ve teorik analizin anlamsız kalabileceğini belirten J. Schumpeter'a katılmamak mümkün değildir (Basılgan, 2010: 29). Nitekim değişen şartlar birçok kentin tarih sahnesinden çekilmesine neden olurken, pek çok yeni kentin de varlık göstermesini sağlamıştır.

Bu noktada günümüz Türkiye'sinin önemli üretim ve ticaret merkezlerinden biri olan Kayseri'nin, mevcut durumunun geçmişiyle olan ilişkisinin ortaya konması ayrı bir önem ve anlam kazanmaktadır. Zira biz Kayseri'nin bugünkü ekonomik durumunun geçmişiyle doğrudan ilgili olduğunu düşünüyoruz.

Bu bağlamda XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında bir kentin ekonomik faaliyet alanları diğer bir ifade ile mekanizması hakkında bilgi veren en derli toplu kaynaklardan birisi hiç kuşkusuz ihtisap rüsumu ve bunun için tutulan ihtisap defterleridir. İnceleme dönemimizde Karaman Eyaleti'ne bağlı yedi sancaktan biri olan Kayseri'nin şehir merkezinde bulunan her türlü ticarî mekânları, esnaf ve zanaatkârları, hizmet sektöründe çalışan nitelikli veya niteliksiz işgücü miktarını, şehir içi ve şehirlerarası ticarete konu olan emtia ve eşyaların cins ve miktarını bulmak mümkündür. Ayrıca Kayseri'ye gelen ve buradan giden bölgelerarası ticarete konu olan emtia ve eşyanın cins ve miktarını ve dolayısıyla Kayseri'nin bölge ekonomisindeki yeri hakkında da bir değerlendirme fırsatı verecek niteliktedir.

Kayseri İhtisap Rüsumu Defterleri

İncelemeye konu edindiğimiz 1243 tarihli ihtisap defteri Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Başmuhasebe Kalemi (D.BŞM), 9437 numaralı defter olup, 6-10 sayfaları arası Kayseri'ye ait kayıtları içermektedir. Bu defterin bir nüshası da BOA. MAD. nr: 10115 Numaralı defterin 326-328 sayfaları arasında bulunmaktadır (BOA. MAD. Nr.10115: 326-328)¹. MAD. defterinin 326. sayfasında "*Berâ-yı nizâmnâme-i ahâlî ve erbâb-ı sanâyi' ve tahsîl-i rûsûm-ı ihtisâb an dekâkin ve eşyâ ve mevâdd-ı sâire der Kayseriye*" diğer bir ifadeyle Kayseri'de bulunan ahali ve sanayi erbabıyla dükkân, eşya ve sair mallardan alınan ihtisap rüsumu tahsili nizamnamesi" ibaresi ile başlamaktadır. Defterde Kayseri ihtisabının, ihtisap memurlarının giderleri ile Asakir-i Mansure'nin masraflarını karşılamak üzere konulduğu belirtilmektedir. Elimizdeki defterde ihtisaba tabi esnaf grupları ve bunların ihtisap vergilerinin yanı sıra "**Mahsul-ı Gayr-ı Mazbut olan Rüsumât-ı İhtisâb Defteri**" başlığı altında ticarete konu olan mahsul üzerinden alınacak ihtisap rüsumu miktarı da kaydedilmiştir. Ayrıca defterlerdeki derkenarlardan ihtisap rüsumunun işleyiş ve yapılan değişiklikler hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

İhtisap Rüsumu

Verilerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi adına ihtisap ve ihtisap rüsumu hakkında kısaca da olsa bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu bildiğimiz ihtisaplık, daha sonraki bütün İslâm ülkelerinde de varlığını devam ettirmiştir. Sözlük anlamı hesaplama; borçlanma; hoşnutluk; değer ve paha biçme olan ihtisap, alış-veriş işlerine bakılmak manasına istilah olarak kullanılmıştır (Kazıcı, 1987:

¹"*Berâ-yı nizâmnâme-i ahâlî ve erbâb-ı sanâyi' ve tahsîl-i rûsûm-ı ihtisâb an dekâkin ve eşyâ ve mevâdd-ı sâire der Kayseriye ki mâl-ı iltizâma zât-ı hazret-i vezîr-i mükerrem Mehmed Celaeddin Paşa vâli-i Maraş ve Kayseriye ahz u tahsîl ve berâ-yı masârif-i Asâkiri Mansûre be Hazine-i Mukâta'at tahsîl şode irâde-i şâhâne ta'alluk kerdem emr-i âli itâ ve be cihet-i ilmühaber Kalem-i Divân-ı Hümâyûn fi Evâ'il-i Z. Sene 1243 ve bâ fermân-ı şerîf fermûde*" ibaresi ile başlamaktadır.

13-25). İhtisap işlerini yürüten görevliye “muhtesip” denilmekteydi(Pakalın, 1993: 40). Bu vazifeden dolayı alınan vergiye de “ihtisap rüsumu” denilirdi(Ergin, 1337: 362; Pakalın, 1993: 43).

Osmanlı Devletinde 1826 (H.1242) tarihine kadar yerel otoriteler tarafından farklı şekillerde toplanan ihtisap rüsumu, bu tarihten itibaren yeni kurulan “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu” masrafları için yeniden düzenlenmiş ve verginin tahsili için İstanbul’da “İhtisap Nâzirliği”, taşrada “İhtisap Müdürlükleri” kurulmuştur(A. Cevdet Paşa, 1966: 232). Zamanla ihtisap resmine karşı duyulan tepki üzerine tedricen daraltılmış, 1833’te ve 1838’de yayınlanan iki ayrı fermanla kaldırılmasına doğru önemli adımlar atılmıştır(M. Nuri Paşa, 1987: 304; Ergin, 1337: 359)². Tanzimat Fermanı ile bu verginin kaldırıldığı ilan edilmişse de aslında kaldırılmamıştır(Kaynar, 1985: 292). 1855 senesinde İhtisâb Nazırı olan Hüseyin Bey’in azledilmesinden sonra kaldırılmıştır(A. Cevdet Paşa, 1986: 52; Bayraktar, 2007: 95-97).

Yukarıda belirttiğimiz gibi 1826 senesinde pilot bölge uygulaması da diyebileceğimiz İstanbul, İzmir, Bursa, Edirne ve diğer bazı yerlerde merkezi idare adına toplanmaya başlanan bu verginin, M. 1827/1828 (H. 1243) yılından itibaren Kayseri’de de fukaraya sıkıntı olmayacak şekilde tüccar ve zanaatkârdan durumlarına göre o zamana kadar uygulana geldiği gibi ve her bir sınıftan emsaline uygulanarak toplanmasına karar verilmiştir(BOA. MAD. Nr. 10115: 328).

Bir süreden beri örfi kanunlara ve idari düzene gereği gibi bakılmaması, çoğunun şirazedden çıkıp memleketin harap olması, önceki “İhtisap Kanununun” terk edilip unutulması yeni uygulamanın gerekçesi olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu uygulamanın; memleket insanının ve vilâyet sakinlerinin “hüsn-i hâl” ve refahını sağlayacağı, dirayetli ve iş bilen bir muhtesibin atanmasıyla bahsi geçen ahkâmın ancak uygulanabileceğine işaret edilmektedir(BOA. MAD. Nr. 10115: 328). Bu gerekçeler ve kullanılan yumuşak dil bize, halkın ve mükelleflerin yeni uygulamaya sahip çıkmasını hedeflemektedir.

Özellikle İslam’ın temel ahkâmının uygulanabilmesi amacıyla yapıldığının vurgulanması, bize halkın dini duygularından da istifade edilmeye çalışıldığını göstermesi bakımında ayrıca önemlidir. Yine kendi iş ve kazançları adına da olsa şehir esnaf ve zanaatkârlarının işlerin düzene sokulmasına kayıtsız kalamayacağı belirtilerek, yeni düzenlemenin başarısı için esnafın da sorumluluk alması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Kayseri ihtisap rüsumu yeni uygulamadan önce “Kayseri İhtisap Mukataası” adı altında Kayseri merkezinde bulunan bütün dükkân, han, değirmen ve sairden, ihtisap memuru ve esnaf kethüdaları eliyle makul düzeyde tarh ve tahsil olunmaktaydı. Merkezi idare adına toplanmasına karar verildikten sonra kadılar, ihtisap memurları ve esnaf kethüdaları marifetiyle bütün ihtisap işleri tek tek araştırıldıktan sonra her mükellefin gücüne göre vergi tarh edilecek ve bunlar kayıt altına alınacak ve tutulan defterler İstanbul’a gönderilecektir.

Yeni ihtisap sistemi önceki sistemle uyumlu bir program dâhilinde yürütülmeye çalışılmıştır. 1826 senesi martından kasım sonuna kadar 9 aylık hasılatı ise 5147 kuruştur. Mart 1827 senesinden itibaren daha önce Kayseri İhtisap Mukataası dışında olan ve malikâne mukataa şeklinde idare edilen “öşr-i bâğat”, “bâc-ı Pazar”, “şemhâne” ve diğer bazı mukataalar ile bilinen miktar mal da Kayseri ihtisap rüsumuna ilave edilmiştir. Zamanla Kayseri ihtisap rüsumu alanlarının genişletildiği görülmektedir. Yine 11 Mayıs 1830’da “kahve ve kahvehane” ile bâc-ı keyl ve tamga” mukataaları da Kayseri İhtisap memurluğu tarafından toplanmasına karar verilmiştir(BOA. MAD. Nr. 10115: 326).

Kayseri İhtisap Memurluğu

İhtisap işlerini yapan görevliye muhtesip denilmektedir(Özdemir, 1986: 159-160). Kayseri ihtisabı Mukataat Hazinesi adına *Haziran 1828*’de Maraş ve Kayseri valisi olan Vezir Celalettin Paşa’ya iltazamen verilmiştir. Bu görev için İstanbul’dan bir görevlinin atanmadığı özellikle vurgulanıp, bölgenin valisine verildiğinin belirtilmesi dikkat çekmektedir. Bunda verginin tarh, tahsil ve uygulanabilirlik kaygısının etkili olduğu kanaatindeyiz. Bu görev 3 Mart 1830 tarihinde Mütesellim Hüseyin’den alınarak Ali Şefik Paşa’ya, 23 Eylül 1830’da ise Osman Hayri Paşa’ya verilmiştir(BOA. MAD. Nr. 10115: 326).

2 1826 yılında Selim Paşa’nın öldürüldüğü Şam ayaklanmasının en önemli sebebi ihtisap resmi idi.

Elimizdeki defterde muhtesibin görevleri şu şekilde sıralanmaktadır(BOA. MAD. Nr. 10115: 328):

- Muhtesip, kadı ve esnaf kethüdarları ile birlikte her türlü eşya ve erzakın fiyatını dönemin şartlarına uygun, makul düzeyde belirleyip kayıt altına alınacak,
- Kararlaştırılan fiyattan daha fazlasına alınıp-satılmamasına dikkat edecek,
- Zaman zaman denetime çıkıp esnafların kullandığı terazi, kantar, arşın ve endaze gibi ölçü ve tartı aletlerini kontrol edecek,
- Hile yapan varsa misliyle ta'zir ve tekdir edecek,
- Daha fazla te'dibe müstahak olanlar mahkeme ile kalebent edilecek, ancak cezasını çekip ıslah olanlar saliverilecek ve bir akçe ceraim bedeli alınmayacak,
- Eksik tartı ile veya belirlenen fiyattan daha pahalı alım-satımı engelleyecek,
- Ekmeğin gramajının eksik olmamasına dikkat edecek,
- Kasapların sattıkları etin narh ve veznini kontrol edecek,
- Hamalların hizmetleri karşılığı fazla para talep etmesini engelleyecek,
- Kereste, odun, kömür ve sebze gibi emtialar belirlenen fiyatlardan pahalıya alınıp-satılmasına mani olacak,
- Tüccâr, nakkâş ve rençberler gündelikleri makul düzeyde belirlenip fazla para talep etmeleri engellenecek ve
- Zanaatlar ve esnafın arattırılmasına gayret göstereceklerdir.

Bu yeni uygulamada muhtesiplere ihtisap işlerinin dışında bazı dini vecibelerin halka uygulatılması bağlamında görevler de yüklenmiştir. Bu bağlamda dirayetkâr ve güçlü olan muhtesipten, beş vakit namazını cemaatle kılıp, şehir halkının oruç ve namaz ibadetlerini yerine getirmesi ve inkârcıları ta'zir ve tehdide muktedir bir kişi olması istenmektedir. Ayrıca muhtesiplerden kadıların birlikte İslam'ın temel hükümlerinden biri olarak ifade edilen "*emr-i ma'rûf ve nehyi ani'l-münker*" yani "iyiliği emredip kötülükten men" hükmünün uygulanmasına çalışması da emredilmektedir(BOA. MAD. Nr. 10115: 328). Kanaatimizce bunun nedeni ihtisap rüsumuna şiddetle ihtiyaç duyan devletin dinle ihtisap rüsumu arasında bağ kurup verginin halk tarafından daha kolay benimsenmesini sağlamaktır.

Gayrimüslimler ve İhtisap Rüsumu

Kayseri'de ihtisap rüsumu mükellefleri birçok Osmanlı kentinden farklı olarak Müslim ve Gayrimüslim diyerek farklı oranlarda değil, grup içerisinde Müslümanlarla eşit olarak vergilendirilmiştir(Bayraktar, 2007: 97)³. Mesela Ehl-i İslâm ve reâya bâzergânlarının her birinden yevmiye 5 para istenmiş olup bir ayırım söz konusu değildir. Ancak Kayseri'de bunun yerine Gayrimüslimlerin getirdiklerinden muhtesip tarafından tezkire verilerek âlâ (üst seviye) cizye kâğıdına müstahak olanlardan 30'ar, evsat (orta seviye) olanlardan 20'şer ve ednâ (alt seviye) evrakı bulunanlardan 10'ar kuruş "*resm-i çifte*" adı altında ihtisap rüsumuna dahil edilen bir vergi istenmiştir. Bundan dolayı da Gayrimüslimlerden bölge hâkim, voyvoda ve diğer görevliler tarafından başka para istenemeyeceği uyarısı da yapılmaktadır. Başka yerlerde pek rastlamadığımız ve aslında ihtisap vergisi mefhumuna pek de uymayan bu uygulamanın yanı sıra Reâyânın yani Gayrimüslimlerin "*gerdeği zuhurunda*" diğer bir ifadeyle evlenmesi halinde âlâ kâğıt olanlardan 35, evsât kâğıt olanlardan 22.5 ve ednâ kâğıt olanlardan 11 kuruş ihtisap vergisi istendiğini görüyoruz.

Ayrıca Kayseri'de ihtisap işlerine bakan muhtesibin görevleri anlatılırken Gayrimüslimlerle ilgili olarak hamamcıların Gayrimüslimlere verdikleri peştamal ve sair eşyaları Müslümanlara vermeyecekleri, yine Müslim ile Gayrimüslim arasında fark için Gayrimüslime nalın giydirilmeyeceği, Gayrimüslim reayanın Müslümanlara mahsus

³ Mesela Halep'te bu resim, Gayrimüslimlerden Müslümanlara oranla 1/3, 1/2, 5/8 ve 2/3 nispetlerinde daha fazla alınmaktaydı.

olan kırmızı peştamal kullanılmayacağı ve başlarına beyaz saramayacakları kesin bir şekilde vurgulanması dikkat çekmektedir.

Nüfus defterlerine baktığımızda Kayseri şehir merkezinde az olmakla birlikte yakın köy ve kasabalarda ciddi bir Gayrimüslim nüfus görülmektedir. Bunların getirdikleri hamr ve arak gibi müskirattan yani alkollü içeceklerin katır yükünden 8 para ihtisap istenmektedir. Oysa Müslüman halkın ticarete konu olmayan kendi tüketimleri için getirdikleri emtia ve eşyalarından ihtisap rüsumu alınmamaktaydı.

19. Yüzyıl Başlarında Kayseri Nüfusu

İnceleme dönemimizde Karaman Eyaletine bağlı yedi sancaktan biri olan Kayseri şehrinin ihtisap defterlerindeki verilerin daha sağlıklı değerlendirmek, adına esnaf sayılarını anlamlandırmak için nüfusa nispetine ihtiyaç vardır. Elimizde 1827-1828 dönemine ait nüfus verileri yoksa da 1831 tarihli verileri bulunmaktadır. Buna göre Kayseri Sancağının Müslim ve Gayrimüslim Nüfusu aşağıda verilen tablodaki gibidir(Karal, 1995: 113-114):

Müslim	Hane	Büyük	Küçük	Asker	Alil (Hasta)
Kayseri	5184	7903	5317	215	31
Kura	7693	12199	8511	234	61
Kaza	1972	2960	1965	71	18
Müslim Toplam	14849	23062	15793	520	110
Reaya Toplam	4796	10884	5017		
Genel Toplam	19645	33946	20810		

İhtisap Defterlerine Göre Kayseri'de Esnaf İş Kolları

İhtisap defterleri, şehirdeki ekonomik faaliyetlerin sektörel dağılımı ve bunların şehir ekonomisindeki ağırlığı hakkında fikir edinmemizi sağlayacak çok değerli veriler sunan önemli kaynaklardır. Azami istifadenin ancak doğru tasnifle mümkün olduğu da bir gerçektir. Ne var ki; bugün olduğu gibi geçmişte de işkolları arasında mutlak bir ayırım yapmak oldukça güçtür. Biz mükellef tasniflerini olabildiğince günümüz esnaf grupları tasnifine uygun yapmaya çalıştık. Bu konuda muhtemel hatalarımız için anlayış gösterileceğine inanıyoruz.

Öte yandan defterlerde, ihtisap mükellefi esnafların çoğunu tek tek verilmiş olsa da bir kısmı birbirleriyle alakası olmamasına rağmen topluca verilmiştir. Mesela kebaççı, helvacı, şerbetçiler işkolu topluca 14 adet olarak, bakırcı, kalaycı, kazancı, tenekeci esnafları topluca 66 adet olarak, kahve, sabun ve hınna yani kına esnafı 78 adet, boyacı, basmacı, kasarcı topluca 19 adet olarak verilmiştir. Meşin ve çiriş satan, sahtiyan boyayan esnaflar ayrı ayrı verilmeyip hepsi bir grupta kaydedilmiştir. Bu durum esnafların tek tek sayılarının ortaya çıkarılmasını ve sektörel dağılımın tespitini bir parça da olsa engellemektedir. Ancak bunlar birkaç esnaf grubu için olup, çoğunluğu ayrı verilmiştir. Yine "çatakçı" gibi hangi işle meşgul olduğunu tespit edemediğimiz esnaflar da vardır. Biz bu esnafı muhtelif iş kollarına eklemek zorunda kaldık. Yine maden, ağaç, taş üzerine elle yazı ya da şekil oyan, hak işleri yapan hakkâkları, daha çok mühür işlemelerinden dolayı bu esnafı ticarethane esnafları grubunda değerlendirdik.

Defterlerdeki veriler, daha anlaşılır kılınması adına tablo haline getirilmiştir. Tabloda esnaf grupları ve adetleri ile günlük ihtisap miktarı verilmiştir.

1243/ 1827-1828 SENESİ KAYSERİ İHTİSAP RÜSUMUNA TABİ MAL VE MÜKELLEFLERİ TABLOSU

	Esnaf Adı	Sayısı	Günlük İhtisap ⁴	Toplam Günlük Gelir		Esnaf Adı	Sayısı	Günlük İhtisap / Para	Toplam Günlük Gelir
1	Abacı	13	3	39	54	Kalpakçı	3	4	12
2	Arabacı	47	1	47	55	Kasap	20	4	80
3	Bahçıvan dükkânı	9	1	9	56	Kavcı	6	1	6
4	Bahçıvanların cümlesinden yevmiye	30	0	40	57	Kavukçu	3	2	6
5	Bakırcı ve kalaycı ve kazancı ve tenekeci	66	4	264	58	Kazzâz	40	6	240
6	Bakkal Dükkânı	30	5	150	59	Kebabcı ve helvacı ve şerbetçi	14	2	28
4	Balıkçı dükkânı	1	2	2	60	Keçeci dükkânı	17	3	51
7	Baltacı tabir olunur yarıcı	10	1	10	61	Kendirci	11	4	44
8	Pastrırma satan	22	3	66	62	Keresteci	11	3	33
9	Berber	50	4	200	63	Kıl kuşak ve kıl şalvar satan	8	1	8
11	Beyasıcı (Basıcı) ta'bir olunur kahve ve sabun ve hınna satanlar	78	5	390	64	Kılıç ve bıçakçı	16	1	16
12	Bezirhaneci	6	4	24	65	Kirişçi ve tutkacı	5	1	5
13	Bezzâz	186	7	1302	66	Ehli İslâm ve reâyâ Seyyah pazarında ve Bezzâzistanda mezattan eşya alıp satan koltukcular	78	4	312
14	Bilâ ahur canbazlık nâmıyla dellallık eden	28	1	28	67	Koltukçu Dellâlî	19	1	19
15	Birlik Hamamı	3	3	9	68	Kuyumcu	61	6	366
16	Boyacı ve basmacı ve kasarçı	19	4	76	69	Kuyumcu dellâlî	4	1	4
17	Camcı	3	2	6	70	Külahçı	7	1	7
18	Çatakçı	19	1	19	71	Kürkçü/ Kürekçi/ Gevrekçi/ Körükçü	36	4	144
19	Çerçi ta'bir olunan attâriye	71	6	426	72	Kürtüncü / merkep semercisi	29	1	29

⁴ İhtisap vergisi, günlük olup para olarak belirlenmişti. 3 akçe 1 para, 40 para 1 kuruş, 100 kuruş 1 lira idi.

20	Çıkrıkçı ve ağaç kovacı	13	2	26	73	Kütânece / çocuk ayakkabıları dikiciler	20	1	20
21	Çubukçu	10	2	20	74	Leblebici	12	3	36
22	Çürük sahtiyan satan	21	1	21	75	Mahallât arasında katır ve deve hanları	13	1	13
23	Debbağhâne	6	20	120	76	Manav	78	2	156
24	Dellak	30	1	30	77	Mazman tabir olunur kazılcı	60	2	120
25	Terzi	52	5	260	78	Meşin parçacısı	7	1	7
26	Dökmeci/ Düğmeci	5	2	10	79	Meşin ve çiriş satan ve sahtiyan boyayanlar	17	1	17
27	Duhan kıyıcı	12	1	12	80	Meyhaneci	3	4	12
28	Duhancı	53	3	159	81	Mumcu	5	5	25
29	Duvarcı	46	1	46	82	Muytâb	50	4	200
30	Dülger kalfaları	28	1	28	83	Mücellid dükkânı	6	2	12
31	Dülger ustaları	28	2	56	84	Nalband	40	2	80
32	Dülger halifeleri	28	1	28	85	Nalçacı	14	1	14
33	Eğirici ve kıl bükücü	34	2	68	86	Okcuoğlu kürekçisi/ gevrekçisi/ kürkçüsü/ körükçüsü	22	1	22
34	Ehl-i İslâm ve reâya bâzergânlar	198	5	990	87	Pabuç ve yemeni ve çizme ve mest dikiciler	378	2	756
35	Elekçi	23	1	23	88	Penbeci	22	2	44
36	Eski dikici	67	2	134	89	Poliçeci Esnâfı	11	8	88
37	Etlükçi tabir olunur pastırmacılar	14	2	28	90	Saatçi	5	1	5
38	Etmekçi	7	2	14	91	Sahtiyan Tüccarı	4	4	16
39	Ev etmeği pişiren	47	1	47	92	Sahtiyan ve meşin parçası satanlar	10	1	10
40	Fişenkci ve saçmacı	9	2	18	93	sebzevatçı	17	3	51
41	Göncü	57	2	114	94	Semerci ve palancı	21	2	42
42	Haffâf dellalları	31	1	31	95	Serrâc	60	4	240
43	Haffâfân	98	3	294	96	Sıvacı	23	1	23
44	Hakkâk ⁵	34	3	102	97	Simitçi	7	2	14
45	Hakkâk dellalı	11	1	11	98	Sitancı ta'bir olunur bulgur doğücü	4	1	4

5 Evail-i Z. 1243 tarihli ihtisapta olmayıp 11.Ca.1243 tarihli defterde bulunmaktadır.

46	Hallaç	3	1	3	99	Şehir kenârındaki çaydan balık saydı	19	1	19
47	Hamal	50	1	50	100	Taşçı kalfaları	21	1	21
48	Hamamcı	9	6	54	101	Taş ustaları	18	2	36
49	Han	8	4	32	102	Temirci	64	2	128
50	Hararcı	8	1	8	103	Tuzcu	35	1	35
51	Hasırcı	4	1	4	104	Tüfenkci ve kundakçı	16	1	16
52	İplikçi	13	1	13	105	Uncu	6	1	6
53	Kahvehane	63	3	189	106	Zenbilci	18	1	18
	Toplam Esnaf	3305		9866					

Kaynak: BOA. D. BŞM. nr. 9437: 6-10.

Yukardaki tablodan da anlaşıldığı üzere 1827/28 senesinde Kayseri şehrinde 106 ayrı esnaf grubundan toplam 3303 adet ihtisap vergisi mükellefi bulunmaktadır. İhtisap vergisi günlük tarh edilip aylık toplandığından ay bazında bazı esnaflar azalmakta veya artmaktadır. Bu durum defterde de belirtilmektedir(BOA. MAD, Nr. 10115:327)⁶. Mesela Muhtap esnafı 22 Aralık 1827 tarihinde 45 kişiden oluşurken, 14 Haziran 1828 tarihinde 50 kişiden meydana gelmektedir. Bu değişkenlik fazla olmadığından ihmal edilmiştir.

Osmanlı ekonomi literatüründe ihtisaba tabi esnaf denildiğinde sadece kapalı ticarî mekân ve bunları işletenlerden bahsedilmeyip, bugün “işçi” olarak tanımladığımız, herhangi bir ticarethanesi olmayan duvar ustası, sıvacı, hamal vs. çalışanlara da esnaf denmektedir. Dolayısıyla verilen toplam esnaf sayısı hem ticari işletme mekânlarını hem de mekânı olmayan nitelikli diğer bir ifadeyle zanaatkârlar ile hamal gibi niteliksiz işgücünü de ifade etmektedir.

Ayrıca defterlerde üretim yapan esnafla ile aynı sektörde halk ile esnaf arasında aracılık yapan dellalları ayrı ayrı verilmiştir. Buna göre 61 Kuyumcu, 4 kuyumcu dellalı; 34 Hakkâk, 11 hakkâk dellalı; 78 Koltukçu, 19 koltuk dellalı; 98 Haffâfan, 31 Haffâf dellalı ve 28 ahır olmayan canbaz dellalı mevcuttur(Halaçoğlu, 1994: 145-146)⁷. Bu itibarla Kayseri’deki ticari mekânların tek tek tespiti çok güç olmakla beraber bir fikir verecek niteliktedir.

Şehirlerde esnaf, zanaatkâr, tüccar, ticari mekân, mal ve hizmetlerden alınan kentsel nitelikli ihtisap resmi mükelleflerinin beş kişiden oluşan bir hanenin reisi olduğu düşünülürse toplam 16.515 kişinin doğrudan veya dolaylı olarak bu vergiden etkilendiği ortaya çıkacaktır. Bu da bize inceleme dönemimizde Kayseri’nin kırsal değil “kentsel” nitelikte yerleşim birimi olduğunu göstermektedir. Kayseri’de en büyük esnaf grubunu 378 kişi ile pabuç, yemeni, çizme ve mest dikiciler oluşturmaktadır. Bunu 198 esnaf ile Ehl-i İslâm ve reaya Bezirgânları, 186 kişi ile de bezzaz esnafı takip etmektedir. Bunların ayrıntıları esnaf işkollarında ayrıca verilecektir.

Esnafardan ödenmesi istenen ihtisap vergisi miktarı her bir esnafın ekonomik gücüne göre değil, esnaf gruplarının güçlerine göre belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle esnaflar kendi içerisinde ayrıca bir ekonomik güç tasnifine tabi tutulmamıştır. Bunun iki nedeni olabilir. Bunlardan biri esnaf grupları içerisindeki esnafların iktisadi güçlerinin aşağı yukarı birbirine yakın olması, diğer bir nedeni de devletin vergileri daha ayrıntılı belirleyecek mekanizmasının olmamasıdır. Biz her ikisinin de bir parça etkili olduğunu düşünüyoruz. Esnaf başına günlük 1 para ile 20 para arasında vergi alınmıştır. İhtisap rüsumunun günlük 20 para ile en çok debbağlara tarh edildiğini görüyoruz.

Derkenarlarda bazı esnaf gruplarından beklenilenden daha az ihtisap alınmasının gerekçeleri belirtilmiştir. Buna göre değirmenlerin şehirde uzak olması ve halkın büyük bir kısmının kendi ekmeğinin hamurunu yapmasından dolayı çarşı ekmekçilerinin yeteri kadar para kazanamamalarına neden olduğundan 7 etmekçi esnafından günlük

⁶ “İşbu oda ve dekâkin ve dezgâhlar aralıkta bazısı kapanıp ve bazısı mücedded açıldığından beher şehrin şehri-âtiye mahsul cihetiyle nevâkısı olmayıp noksan ve ziyâde olmağla şerh verildi.”

⁷ Arapça’da delâlet (yol gösterme) kökünden gelen dellâl sözlükte “alıcı ile satıcı arasında aracılık yapan kimse” anlamına gelmektedir. Bkz. Halaçoğlu a.g.m.

ikişer para ihtisap alınmasına karar verildiği belirtilmektedir. Ayrıca ihtisaba tabi 47 adet ev ekmeği pişiren mükellef vardır. Bunlar getirilen hazır hamurdan ekmek yapanlar yani sadece pişirenler olup, günlük birer para ihtisap rüsumu alınmasına karar verilmiştir. Yine han odalarının çoğunda tüccar ve saire esnafın kaldığı ve bunlardan zaten ihtisap resmi alındığı, ihtisap resmi alınmayan misafirler için de ancak dörder beşer odanın bulunduğu bundan dolayı dörder para ihtisap resminin uygun görüldüğü belirtilmektedir. Hamamcılarının da narha tabi olmasında, kadınların gün boyu kalmalarına rağmen ancak iki para ödemelerinden, erkeklerin ise dört para vermektен kaçınmalarından dolayı kazançlarının az olduğu bu itibarla altışar para ödemelerinin uygun görüldüğü zikredilmektedir.

KAYSERİ İHTİSAP DEFTERLERİNE GÖRE ESNAF İŞKOLLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI

İhtisap defteri esnaf işkolları hakkında değerlendirme yapacak kıymetli veriler sunduğunu daha önce belirtmiştik. Biz işkollarını; gıda, dokuma, madeni eşyalar, ahşap, deri, yapı sanatları, barınma-dinlenme-eğlence, ticarethane, taşımacılık ve muhtelif olmak üzere on ayrı gruba ayırarak değerlendirdik. Bunlara ait değerlendirmelerimiz aşağıdaki gibidir:

Gıda İşkolu

Gıda sektöründe Bakkal, Balıkçı Dükkânı, Bezirhaneci, Çaydan Balık Tutan “Sayyad”, Duhan Kıyıcı, Duhancı, Etlıkçı tabir olunur Pastırmacılar, Etmekci, Ev Etmegi Pişirenler, Kahve, Sabun, Hınna satanlar, Kasap, Kebapçı, Helvacı, Şerbetçi, Leblebici, Manav, Pastırma satan, Sebzevatçı, Simitçi, Sitancı (Bulgur Döğeri) ve Tuzcu olmak üzere toplam 20 esnaf grubunda 482 mükellef vardır. Bunlardan günlük 1321 para alınmaktadır. Grup içerisinde 78 adetle kahve, Sabun, Hınna satan esnaflar olup günlük 5 para ihtisap ile en çok rüsum ödeyen grubu oluşturmaktadır. Tek esnafla en az esnaf balıkçı esnafı olup, o da günlük 1 para rüsum ile mükelleftir.

Bugün şehir ekonomisinde önemli bir yer tutan adeta şehir ile markalaşan “pastırma” üretimi ve esnaflarına dair veriler de mevcuttur. Defterde “etlikçi tabir olunan pastırmacılar”, üretici olup toplam 14 tanedir. Ayrıca 22 tane de pastırma satıcısı esnaf kaydı söz konusudur. Pastırmacılar hariç bu işkolu esnafları hemen tamamı şehir halkının ihtiyaçlarına dönük olup bölgelerarası ticarete konu olmamaktadır. Ancak pastırma üretiminin şehrin ihtiyaçları ötesinde bölgeler arası ticarete konu olacak kadar önemli olduğunu Mahsul-ı Gayr-ı Mazbut olan Rüsumât-ı İhtisâb Defterinde pastırma yüklerinden alınacak vergilerin belirtilmesinden anlıyoruz. Yani pastırma bugün olduğu gibi 1828’de de Kayseri’nin önemli bir ihraç ve kazanç kapısıydı.

Dokuma İşkolu

Dokuma İşkolunda Abacı, Bezzaz, Boyacı, Basmacı, Kasarcı, Düğmeci, Eğirici ve Kıl Bükücü, Eski Dikici, Hallaç, Hararcı, Hasırcı, İplikçi, Kalpakçı, Kavukçu, Mazman tabir olunur kazılıcı, Kazzaz, Keçeci, Kendirci, Kıl kuşak ve kıl şalvar satan, Kûlahçı, Kürkçü, Okçuoğlu Kürkçüsü, Penbeci ve Terzi olmak üzere toplam 22 adet esnaf grubundan toplam 633 adet esnaf verilmektedir. Bezzazlar yani kumaş üreticileri 186 mükellef ve günlük 7 para rüsum ile en büyük grubu oluşturmaktadır. Bu grubu 67 kişi ile eski dikiciler takip etmektedir. Eski dikicilerin çokluğu tekstilin pahalı olmasından kaynaklanmaktadır. Bunları 40 kişiyle kazazlar yani ipekçiler takip etmektedir. Bu durum aslında gelir eşitsizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada bir hatırlatma yerinde olacaktır. Dokuma sektörü bölgeler arası ticarete konu olacak ürünleri içermektedir.

Madeni Eşya İşkolu

Bu iş kolunda; Bakırcı-Kalaycı-Kazgancı-Tenekeci, Demirci, Fişenkeci ve Saçmacı, Kılınç ve Bıçakçı, Nalbant, Nalçacı, Saatçi, Sarrac ile Tüfenkçi ve Kundakçı olmak üzere toplam 9 esnaf grubundan 290 mükellef bulunmaktadır. En büyük grubu 66 adet ile Bakırcı, Kalaycı, Kazgancı, Tenekeci oluşturmaktadır. Şehir merkezi ve hinterlandının ihtiyaçlarına dönük bir iş kolu olduğunu söylemek fazla abartı olmayacaktır. Nitekim şehir ve etraf nüfusa nispetle esnaf sayısı beklendiği gibidir.

Ahşap İşkolu

Ahşap iş kolunda Baltacı, Çıkrıkçı ve Ağaç Kovacı, Çubukçu, Dülger Halifeleri, Dülger Kalfaları, Dülger Ustaları, Elekçi, Kavcı, Keresteci, Koltukçu ve Koltukçu Dellalı olmak üzere toplam 11 esnaf grubundan 254 esnaf vardır. Günümüzde mobilya sektörünün lider şehirlerinden olan Kayseri'nin bu başarısının izlerini bu defterde görmekteyiz. Zira 78 koltukçu ve 19 koltukçu dellalı ile bu sektörde toplam 97 esnaf bulunmaktadır. Gıda ve giyim gibi temel tüketim dışında olmasına rağmen mobilya sektöründeki bu sayı dikkat çekmektedir.

Deri İşkolu

Deri işkolunda Çürük Sahtiyan (işlenmiş deri) satan, Debbaghane, Göncü, Haffâf (Ayakkabı, terlik yapıp satan), Haffâf Dellâli, Kûtâneci (Çocuk ayakkabıları dikici), Meşin Parçacısı, Meşin ve Çiriş Satan ve Sahtiyan Boyayanlar, Muhtab, Mücellit, Pabuş ve Yemeni ve Çizme ve Mest Dikiciler, Sahtiyan Tüccarı, Sahtiyan ve Meşin Parçası Satanlar ve Zembilci olmak üzere toplam 14 esnaf grubundan 725 esnaf vardır. Bunun 380 tanesi Pabuş, Yemeni, Çizme ve Mest Dikicilerden oluşturmaktadır. Ayrıca 98 tanesi haffâflardan ve 57 tanesi de göncülerden meydana gelmektedir.

Elbette deri sanayinin belkemiğini debbaglar oluşturmaktadır ve Kayseri'de 6 tane debbag vardır. Bunlar esnaf grupları içerisinde günlük 20 para ihtisap rüsumu ile en fazla vergi veren işkolunu oluşturmaktadır. Bu işkolu, en büyük esnaf grubu olup, şehir ve hinterlandının ihtiyaçlarının ötesinde üretim yaptıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapı Sanatları İşkolu

Bu işkollarında Camcı, Duvarcı, Sıvacı, Taşçı Kalfaları, Taş Ustaları ve Kirişçi -Tutkalıcı olmak üzere 6 esnaf grubunda toplam 116 mükellef vardır. Bu esnaf grubunun çoğu "işçi" diyebileceğimiz kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle günlük ihtisap vergileri düşük düzeydedir.

Barınma Dinlenme ve Eğlence İşkolu

Bu işkolunda Birlik Hamamı, Tellak, Hamamcı, Han, Kahvehane ve Meyhaneci olmak üzere toplam 6 ayrı işkolundan 116 esnaf vardır. Bunun 63 tanesi kahveci olup en büyük grubu oluşturmaktadır. 6 han ve 3 tane meyhane bulunmaktadır. Aslında gayrimüslimler kendi hanelerinde arak gibi müskiratı kullanmaktadır. Ayrıca meyhaneler de bulunmaktadır.

Ticarethane Esnafları

Bu işkolunda Bila-ahur Canbazlık namıyla Dellâllik, Çerçi tabir olunur Attar, Ehl-i İslâm ve reâya Bezirgânları, Hakkâk , Hakkâk Dellalı, Kuyumcu, Kuyumcu Delali ve Poliçeci Esnafı olmak üzere toplam 8 esnaf grubundan 418 esnaf mevcuttur. Bunun Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere 198 tanesi Bezirgân yani tüccar, 71 adet çerçi/attar diğer bir ifadeyle gezici esnaf ve 28 adeti hayvan tüccarı demek olan canbaz olmak üzere 296 tanesi doğrudan ticaretle uğraşan mükelleflerden meydana gelmektedir.

Ayrıca 61 tane kuyumcu, 4 tane kuyumcu dellalı ve 11 tane de poliçeci vardır. Bilindiği gibi alacaklının borçluya yazdığı ve belli bir süre sonunda belirli bir parayı kendisine ya da kâğıdı elinde bulundurana ödemesini bildiren ve borç karşılığı olarak elden ele geçirilebilen kâğıt anlamına gelen poliçe diğer bir ifadeyle sigorta senedi işini yapan poliçeciler ile ziyet eşyası alıp satan esnaf gibi görünse de aslında poliçeciler gibi bir tür banka veya banker gibi çalışan kuyumcular/sarraflar ticaretin olmazsa olmaz finansörleridir. Bunların varlığı ticarî hayatın canlılığı anlamına gelmektedir.

Yine maden, taş, tahta vb. üzerine şekiller, özellikle mühür kazan hak sanatkarları olan hakkâk ve hakkâk dellalları da tüccarlar için olmazsa olmazlardan olup 34 tane hakkâk ve 11 tane de hakkâk dellalı bulunmaktadır.

Bezirgân, canbaz, çerçi, hakkâk ve hakkâk dellalı, kuyumcu ve kuyumcu dellalı ile poliçeci esnaf ve mükelleflerin nüfusuna nispetle miktarı bugün olduğu gibi inceleme dönemimizde de Kayseri'de canlı bir ticari hayatın olduğunu göstermektedir.

Ulaşım ve Taşımacılık İşkolu

Elbette şehirlerin önemli fonksiyonlardan olan ticaretin olması için ulaşım altyapısının bulunması gerekmektedir. Ulaşım işkolunda Arabacı, Semerci ve Palancı, Kürtüncü (Merkep semercisi), Mahalle arasında katır ve deve hanları ve Hamal olmak üzere toplam 5 ayrı esnaf grubunda 160 mükellef bulunmaktadır. Bunların bir kısmı taşımacılıkta kullanılan semer ve kürtün yapan esnaflardır. Mahalle aralarında bugün büyük nakliyeciler için oluşturulan tır parklarına benzer 13 tane katır ve deve hanının bulunması çok önemlidir. Zira inceleme dönemimizde Kayseri'nin transit ticaret güzergâhı üzerinde bulunması burada üretilen mahsul ve imal edilen ürünlerin kolayca teşhir ve pazarlanmasını sağlarken, dışarıdan gelen her türlü malın kolayca bulunması nedeniyle de yerli ve yabancı tüccarların uğrak yeri haline gelmesini sağlamaktadır. Nitekim ihtisap rüsumuyla ilgili olarak gönderilen emirler bize Kayseri'nin bölgeler ve milletler arası ticarete önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Mesela Ekim 1833 tarihli bir derkenarda İzmir'de fiyatı fazla olduğundan ihtisap resminin İzmir'de tahsilinin menfaat gereği olduğu belirtilerek izinli olarak Kayseri'den nakil olunacağı, ancak bunların İzmir'den başka yerlere gönderilmemek üzere kefile bağlanarak ruhsat verilmesi zorunlu kılınmıştır(BOA. MAD. Nr. 10115: 326).

Muhtelif İşkolları

Burada sınıflandırmakta zorlandığımız Bahçıvan, Bahçıvan Dükkânı, Berber, Çanak-Çömlekçi, Çatakçı, Hakkâk⁸, Hakkâk dellalı ve Mumcu esnafı olmak üzere 6 ayrı esnaf grubundan 132 esnaf vardır.

İHTİSAP DEFTERLERİNDEKİ SEKTÖREL DAĞILIMA TOPLU BİR BAKIŞ

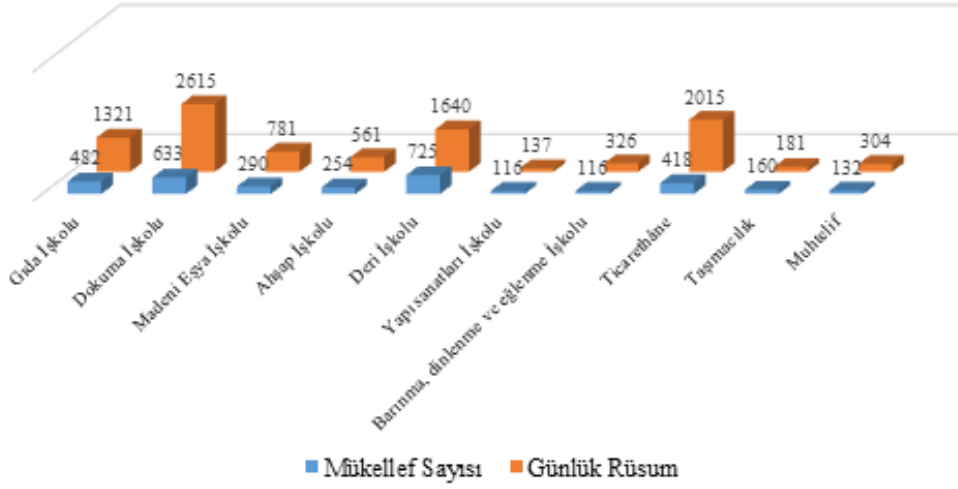
Elbette kemiyet kadar keyfiyette önemlidir. Esnaf işkollarının ödediği ihtisap rüsumu bize bunların keyfiyetini yani ekonomik yapı içerisindeki sektörel ağırlığını verecektir. Buna göre Ticarethane İşkolu günlük ortalama 4.82, Dokuma 4.13, Barınma, dinlenme ve eğlence İşkolu 2.81, Gıda İşkolu 2.71, Madeni Eşya İşkolu Ahşap İşkolu 2.69, Muhtelif İşkolu 2.30, Deri İşkolu 2.26, Ahşap İşkolu 2.20, Yapı Sanatları İşkolu 1.18 ve Taşımacılık İşkolu 1.13 para ihtisap rüsumu ödemektedir. Buna göre en zengin işkolunun ticarethane esnafıdır. Bunu dokuma ve barınma, eğlenme işkolu izlemektedir. Bu veriler bize tarh edilecek ihtisap rüsumunun her esnaf grubunun gelirine göre yapılacağı ilkesine riayet edildiğini göstermektedir.

Kayseri'de ihtisap mükelleflerinin sektörel dağılımı ve ödedikleri günlük ihtisap rüsumu miktarı tablo halinde aşağıdaki verilmiştir.

Sıra No	Mükellef Grubu	Mükellef Sayısı	Günlük Rüsum
1	Gıda İşkolu	482	1321
2	Dokuma İşkolu	633	2615
3	Madeni Eşya İşkolu	290	781
4	Ahşap İşkolu	254	561
5	Deri İşkolu	725	1640
6	Yapı sanatları İşkolu	116	137
7	Barınma, dinlenme ve eğlenme İşkolu	116	326
8	Ticaretâne İşkolu	418	2015
9	Ulaşım ve Taşımacılık İşkolu	160	181
10	Muhtelif İşkolu	132	304
Toplam		3326	9889

8 Eval-i Z. 1243 tarihli ihtisapta olmayıp 11.Ca.1243 tarihli defterde bulunmaktadır.

KAYSERİ'DE BULUNAN ESNAF İŞKOLLARI VE GÜNLÜK İHTİSAP MİKTARINI GÖSTERİR GRAFİK



MAHSUL-I GAYR-I MAZBUT OLAN İHTİSÂB RÜSUMÂT DEFTERİ

Elimizdeki defterde ihtisaba tabi esnaf grupları ve bunların ihtisap vergilerinin yanı sıra “**mahsul-ı gayr-ı mazbut olan rüsumât-ı ihtisâb defteri**” başlığı altında ticarete konu olan mahsul üzerinden alınacak vergi miktarı da kaydedilmiştir. Defterde bunun nasıl tahsil edileceği ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi de mevcuttur. Buna göre tüccarın giren ve çıkan malları başlangıçta âlâ ve ednâ nitelikteki ürünler olarak belirtilip vergilendirilmiştir. Âlâ yükler fes, cufa, ceyb, Malta bezi, şeker, kumaş şâfî, penbe, kahve, ceheri, mazi, tiftik, tavşan derisi, beyaz kitre kağıdı, kağıt, kalay, bakır, baharat, iplik, Musul ve Mardin bezleri, Manisa ve Maraş alacaları, gevîrî/güyrü sarığı, civid, penbe ile yağlanmış sandık içinde gelen çeşitli eşya alâ olarak nitelendirilirken bunlardan haricindeki bütün mallar ednâ yani orta mal olarak vasıflandırılmıştır(BOA. MAD d. Nr. 10115: 327).

Ancak ilerleyen süreçte bir takım değişiklikler yapılmıştır. Ekim 1830 tarihli bir derkenarda Kayseri’de alınıp satılan bütün emtia ve eşya ile erzakın dört kısım yüke ayrılarak alındığını, ancak Temmuz 1830’dan itibaren verginin yük üzerinden alınmasının geride kaldığını ve İstanbul ve diğer yerlerde olduğu gibi artık emtianın kıymeti üzerinden alınmasının kararlaştırıldığını görüyoruz(BOA. MAD. Nr. 10115: 326.). Ancak ihtisap rüsumu, bey’ ve fûruht olunmak yani satmak veya satın almak için getirilen mal ve eşyalardan alınmaktadır. Aksi halde şehir halkının öğütmek için götürdüğü buğdaydan ve öğütüp getirdiği un ve bulgurdan bu vergi alınmamaktadır.

Gayri- Mazbut ürünlerin ihtisap rüsumu eşek/merkep, katır/bargir, at ve deve yükleri olarak vergilendirildiği gibi araba, camus arabası, öküz arabası şeklinde de vergilendirilmektedir.

Berdi/saz, hatap/ odun, kömür, tezek ve kavak, kireç, kereste, çanak çömlek, un/dakik, pastırma, saman, yonca, yaz aylarında getirilen kar, yaz aylarında çevre bahçelerden getirilen yaş yemiş ve bostan gibi emtia ve eşya getirilmekte ve vergilendirilmesi yük üzerinden yapılmaktaydı. Ayrıca At Pazarında satılmak üzere getirilen eşek ve katırdan kuruş başına 1 para istenirken, büyük baş hayvanın her birinden otuzar para talep olunmaktadır.

Şehre girip-çıkan ve bugün nakliyeci diyebileceğimiz katır ve deveçilerden yakından uzağa olmak üzere âlâsından 4 para, evsâtından 2 para ve ednâsından 1 para olarak üç kategoride vergilendirilmiştir.

Nüfus defterlerine baktığımızda Kayseri şehir merkezinde olmasa da yakın köy ve kasabalarda ciddi bir gayrimüslim nüfus görülmektedir. Bunların kullandığı alkollü içeceklerin de vergilendirildiği görülmektedir. Gayrimüslimlerin kendileri için getirdikleri hamr ve arak gibi müskirattan yani alkollü içeceklerin katır yükünden 8 para ihtisap talep edileceği belirtilmektedir.

Yine esnaf listesinde çanak ve çömlek işkoluna ait üretici bir esnaf bulunmazken, Bu defterde bahsi geçen ürünlerin yüklerinden alınacak rüsumdan bahsetmesi bize bu eşyaların şehre ithal edildiğini göstermektedir.

MAHSÛLÛ GAYRI MAZBUT OLAN RÛSÛMÂT-I İHTISÂB DEFTERİ TABLOSU

Berdi resmi ya'ni saz biçip getirenlerden Yük başına Araba 10 para Merkep 2 para	At pazarında fûruht olunan esb ve katırlardan Kuruş başına 1 para	Fûruht olunmak için vürüt eden bakarin beherinden 30 para	Hatap yüklerinden Araba 7 para Deve 4 para Merkep 1 para
Kömür yüklerinden Araba 10 ve Merkep 2 para	Tezek ve kavak yükünden Merkep 1 para	Reâyânın gerdeği zuhûrunda Alâ kâğıt alandan 35 kuruş Evsat kâğıt alandan 22.5 kuruş Ednâ kâğıt alandan 11 kuruş	
Fûruht olunmak için vürüt eden saman yüklerinden Araba 7, Deve 3, Bargir 2 ve Merkepten 1 para		Taşraya giden pastırma yüklerinden Deve 60 ve Katır 30 para	
Fûruht olunmak için vürüt eden dakik yüklerinden Camus arabasından 15, Öküz arabasından 10 para, Deve 5, Bargir 3 ve Merkep 2 para		Duhûl ve hurûc eden katırcı ve deveçiler beher re's hayvanlarından gidip geldikleri mahallerin yakın ve uzaklığına göre üç kategoriye ayrılarak Alâ 4, Evsat 2 ve Ednâ 1 para	
Çanak çömlek yüklerinden [beher] merkep 1 para		Kireç yüklerinden [beher] merkep 1 para	
Kireç yüklerinden [beher] merkep 1 para	Kereste yüklerinden Câmuş yükü 1 kuruştan 12 para Öküz kuruştan 6 para	Fûruht olmak için vürüt eden yonca yüklerinden Araba 7, Bargir 2 ve Merkep 1 para	
Deri yüklerinden Deve 4 para Katır 2 para Merkep 1 para		Tüccarın giren ve çıkan yüklerinden bahasının galeyânı ve noksanı itibariyle alâ ve ednâ tutularak Alâ yük: Deve 8 ve Katır 4 para Ednâ yük: Deve 4 ve Katır 2 para	
Reâyâ hanelerine getirdikleri hamr ve arak gibi müskirattan katır yükünden 8 para		Taşradan balık tutup getirenlerden beher iki kıyyede 1 para	
Eyyâm-ı sayfta kar getirenlerden yük başına Katırdan 2 para Merkepten 1 para		Eyyâm-ı sayfta etraf bağ ve bahçelerden gelen yaş yemiş ve bostan yüklerinden Arabadan 4 para Katırdan 2 para Merkepten 1 para	
Pastırma yüklerinden, Deveden 60 para Katırdan 30 para		Duhûl ve hurûc eden yüklerin bahasının galeyânı ve noksanı itibariyle alâ ve ednâ tutularak	
Fûruht olmak için vürüt eden yonca yükünden Araba 7, Bargir 2, Merkep 1 para		Eyyâm-ı sayfta bağ ve bahçelerden gelen yaş yemiş ve bostan yüklerinden Araba 4, Katır 2 ve Merkep 1 para	
Eyyâm-ı sayfta kar getirenlerin beher yükünden; Katır 2 ve Merkep 1 para			

SONUÇ

XIX. yüzyılın başlarında ahali, esnaf ve sanayi erbabıyla dükkân, eşya ve sair mal kayıtlarının tutulduğu ihtisap defterleri günümüz Türkiye'sinin önemli üretim ve ticaret kentlerinden biri olan Kayseri'nin, mevcut durumunu izah edebilecek kıymetli veriler sunmaktadır.

1827/28 yılına kadar Kayseri İhtisap Mukataası adı altında mahallinde toplanan Kayseri ihtisap rüsumu, bu tarihten itibaren fukaraya sıkıntı olmayacak şekilde tüccar ve zanaatkârdan durumlarına göre ve her bir sınıftan emsaline uygulanarak merkezi idare adına toplanmaya başlanmıştır. Yeni uygulama, önceki sistemle uyumlu

bir program dâhilinde yürütülmeye çalışılmıştır. Zamanla yeni bir takım vergilerin eklenmesiyle Kayseri İhtisap rüsumu alanının genişletildiği görülmektedir.

Bu yeni uygulamada muhtesiplere ihtisap işlerinin dışında bazı dini vecibelerin halka uygulanması bağlamında görevler de yüklenmiştir. Kanaatimizce bunun nedeni ihtisap rüsumuna şiddetle ihtiyaç duyan devletin dinle ihtisap rüsumu arasında bağ kurup verginin halk tarafından daha kolay benimsenmesini sağlamaktır.

Kayseri’de ihtisap rüsumu mükellefleri birçok Osmanlı kentinden farklı olarak Müslim ve Gayrimüslim diyerek farklı oranlarda değil, grup içerisinde Müslümanlarla eşit olarak alınmıştır. Ancak Kayseri’de Gayrimüslimlerin getirdiklerinden muhtesip tarafından tezkire verilerek “*resm-i çifte*” adı altında ihtisap rüsumuna dahil edilen bir vergi istenmiştir. Yine Gayrimüslimlerden ihtisap vergisi bağlamı dışında değerlendirilebilecek “*gerdeği zuhurunda*” diğer bir ifadeyle evlenmesi halinde ihtisap vergisi istendiğini görüyoruz. Ayrıca Kayseri’de ihtisap işlerine bakan muhtesipten Müslim ile Gayrimüslim arasında fark adına bir takım uygulamalara dikkat etmesi de istenmektedir.

İhtisap vergisi günlük tarh edilip aylık toplandığından ay bazında bazı esnafın sayısında küçük değişiklikler olmakla birlikte 1827/28 senesinde Kayseri şehrinde 106 ayrı esnaf grubundan toplam 3303 adet ihtisap vergisi mükellefi bulunmaktadır. Kaza merkezlerinde esnaf, tüccar, zanaatkâr, ticari mekân, mal ve hizmetlerden alınan kentsel bir vergi olan ihtisap rüsumu her bir mükellefinin beş kişiden oluşan bir hane reisi olduğu düşünülürse toplam 16.515 kişinin doğrudan veya dolaylı olarak bu vergiden etkilendiği ortaya çıkacaktır. Bu da bize inceleme dönemimizde Kayseri’nin o dönemde de “kent” tanımına uygun bir yerleşim birimi olduğunu göstermektedir.

Bugün adeta şehir ile markalaşan “pastırma” üretimi ve esnaflarına dair veriler incelendiğinde 14 tane üreticiden diyebileceğimiz “etlikçi tabir olunan pasdırmacılar” ve 22 tane de pastırma satıcısı esnaf olduğu görülmektedir. Pastırma üretiminin şehrin ihtiyaçları ötesinde bölgeler arası ticarete konu olacak kadar önemli olduğunu pastırma yüklerinden alınacak vergilerin belirtilmesinden anlıyoruz. Yani pastırma bugün olduğu gibi 1828’de de Kayseri’nin önemli bir ihraç ve kazanç kapısıydı.

Defterlere göre sayıca en büyük işkolu 725 mükellefin olduğu dericilik sektörüdür. Ancak kemiyet kadar keyfiyet de önemlidir. İşkollarının ekonomik yapı içerisindeki sektörel ağırlığı bağlamında Ticarethane İşkolu günlük ortalama 4.82 para ile en çok rüsum veren işkolunu oluşturmaktadır. Bunu 4.13 para ile Dokuma işkolu takip etmektedir. Günlük ortalama 1.13 para ile Taşımacılık İşkolu ihtisap rüsumu en az ödeyen işkoludur. Bu veriler tarh edilecek ihtisap rüsumunun her esnaf grubunun gelire göre yapılacağı ilkesine riayet edildiğini göstermektedir.

İhtisap resmi şehre getirilip satılmadan savuşturulanlardan alınmamaktaydı. Oysa Kayseri’den İzmir’e gidecek mallardan ihtisap rüsumunun Kayseri’de değil İzmir’den alınacağına dair pek çok emir bulunmaktadır. Bu da bize Kayseri’den İzmir’e giden malların gelip-geçen değil, Kayseri’de üretilen mal olduğunu göstermektedir. Bu da bize inceleme dönemimizde önemli bir transit ticaret merkezi olan Kayseri’nin aynı zamanda önemli bir üretim merkezi de olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA. MAD. nr: 10115, 326-328.

BOA. D. BŞM. nr: 9437, 6-10.

Kaynak Eserler

A. Cevdet Paşa. (1966). *Tarih-i Cevdet*, (Sad. Tefik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, C. XXII, İstanbul.

_____ (1986). *Tezâkir*, (Yay.Haz. Cavid Baysun), TTK Yayınları, C.I, Ankara.

Basılğan, M. (2010). “Alman Tarihçi Okulunun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65-3, 23-50.

Bayraktar, H. (2007). *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti’nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ.

Doğanay, H. (1994). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

- Eraslan Yayinoğlu, P. – Susar, A. F. (2008). *Kent, Görsel Kimlik ve İletişim*, Umuttepe Yayınları, İzmit.
- Ergin, O. N. (1337). *Mecelle-i Umur-ı Belediye, Şehremâneti Yayınları*, C. I, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1994). “Dellâl”, *TDV Yayınları*, C.IX, İstanbul, 145-146.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. Ankara.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kazıcı, Z. (1987). *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği Yayınları, İstanbul.
- Keleş, R. (1976). *Kentbilim İlkeleri*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.
- Küçükaşçı, M. S. (2010). “Şehir” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul, 441-446.
- M. Nuri Paşa. (1987). *Netayicül Vukuat*, (Yay.haz. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, C. III-IV, Ankara.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Z. (1993). “İhtisap Ağalığı”, *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.II, İstanbul.
- _____ . “İhtisab” *Tarih Deyimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.II, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Tanrıvermiş, Y., Keskin, E. ve Güneş, P. (2022). "Ulaşım Sistemleri Üzerine Yapılan Plan Değişikliklerinin Değer Artışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 379-395.

ULAŞIM SİSTEMLERİ ÜZERİNE YAPILAN PLAN DEĞİŞİKLİKLERİNİN DEĞER ARTIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Yeşim TANRIVERMİŞ*, Esra KESKİN**, Parla GÜNEŞ***

Öz

Kentler uzun dönemli öngörüler neticesinde planlanmakta olup nüfus gibi farklı değişkenlere bağlı olarak inşa edilmekte ve kamu yararı doğrultusunda kamu yatırımlarının ülkedeki kalkınmaya katkısı önemli görülmektedir. Kentsel kullanımların değişmesi ve kentlerde yapılan ulaşım yatırımları ile kentsel arazi değeri, konut arz/talep dengesi ve gayrimenkul piyasasının değişmesi değer artışına neden olmaktadır. Gayrimenkul piyasası birçok faktörden etkilenmekte olup kamu faaliyetleri bu etkenler içerisinde önemli bir paya sahiptir. Kamu faaliyetleri neticesinde gayrimenkul değerlerinde görülen bu artış, rant tartışmasını ortaya çıkarmakta; özellikle köprü ve raylı ulaşım sistemleri gibi yüksek maliyetli projelerin vergilendirme yoluyla kamuya dönüşünün sağlanması dünyada birçok projede kullanılmakta ve bu şekilde proje maliyetlerinde önemli düşüşler elde edilebilmektedir. Raylı sistemlerin dünyada farklı yönleriyle öne çıkmış örnekleri seçilerek Türkiye’de yapılmış güncel düzenlemeler ışığında uygulamaların finansman, mevzuat ve değere etkisi üzerinden karşılaştırmalar yapılması amaçlanmaktadır. Türkiye’de gayrimenkul kayıtları ile ilgili güvenilir data kaynağı olmaması araştırma açısından bir sınırlılık olarak kabul edilmektedir. Gayrimenkul değerlerinin değerlendirilebilmesi amacıyla emlak büroları ile yüz yüze görüşmeler yapılmış ve yayınlanmış olan ilanlar incelenmiştir. Literatür araştırması ve elde edilen ikincil verilerden yararlanılarak raylı sistemlerin değer üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Yapılan araştırma sonucunda dünya örneklerindeki düzenlemeler ile karşılaştırıldığında Türk mevzuatında tarih içerisinde bazı düzenlemeler yapılmakla birlikte kamu faaliyetlerinden doğan değer artış payının vergilendirilmesine ilişkin hukuki altyapının yetersiz kaldığı ve durumun finansman açısından da önemli bir sorun yarattığı dikkati çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Değer artış kazancı, Raylı ulaşım sistemleri, Plan değişiklikleri, Kamu hizmetleri, Değer artışı.

ANALYSIS ABOUT THE EFFECTS OF PLAN CHANGES IN TRANSPORTATION SYSTEMS ON VALUE INCREASE

Abstract

Cities are planned as a result of long-term forecasts and they are built depending on different variables such as population. The public benefit comes to the forefront when planning and public investments contribute to the development of the country. Urban land value, housing supply/demand balance, and the change of the real estate market may cause an increase in value with the change in urban use and transportation investments. The real estate market is affected by many factors, and public activities have a huge share in these factors. This increase in real estate values as a result of public activities reveals the rent debate; the return of high-cost projects such as bridge and rail transportation systems to the public through taxation is used in many projects around the world, and in this way, significant reductions in project costs can be achieved. It is aimed to make comparisons on the effects of applications on financing, legislation and value in the light of current regulations made in Turkey by selecting examples of rail systems that stand out with different aspects in the world. The lack of reliable data source about real estate records in Turkey is considered as a limitation in terms of research. In order to evaluate the real

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, ANKARA.
e-posta: aliefendioglu@ankara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-0859-7150>)

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, ANKARA.
e-posta: esrkeskin@ankara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2778-9024>)

***Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, ANKARA.
e-posta: parlagunes@ankara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0356-2044>)

P. Güneş

estate values, face-to-face interviews were made with real estate offices and the published advertisements were examined. The effect of rail systems on value is discussed by using the literature research and secondary data obtained. As a result of the research, when compared with the regulations in the world examples, it is noteworthy that although some regulations have been made in the Turkish legislation throughout history, the legal infrastructure regarding the taxation of the share of value increase arising from public activities is insufficient and the situation creates a significant problem in terms of financing.

Key Words: *Value increase gains, Rail transportation systems, Plan changes, Public services, Increment value.*

1. GİRİŞ

Kentlerin planlanması geleceğe ilişkin öngörüler çerçevesinde şekillenmekte ve kentin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Nüfusun artması ile birlikte kent çevresinde bir yayılma başlamış ve bu hareketlilik konut talebinde belirgin bir artışa neden olmuştur. Konut yatırımları ve talepteki artış ise, konut değerlerinde yükselişi ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan erişilebilirlik konut değerini etkileyen en önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir. Erişilebilirliğin artması ile ulaşım maliyetlerinde azalma ve seyahat süresinde kısalma meydana gelmekte; bu nedenle de ulaşımaya yakın olan yerler daha tercih edilir olmaktadır. Raylı sistemlere yapılan kamu yatırımları, alan büyüklüğü ve nüfus açısından kentlerin büyümesine, kira gelirlerinde artışa ve daha yoğun yerleşim yerlerine neden olmakta ve bu yönüyle plan öngörülerinde farklılaşmaya yol açabilmektedir.

Yapılan birçok araştırma ulaşım altyapısının pazardaki ekonomik faktörlerin hareketliliğini iyileştirmeye yardımcı olabileceğini ve ekonomik büyümeyi önemli ölçüde teşvik edebileceğini ileri sürmektedir (Yang vd., 2021: 1). Ancak özellikle demir yolu hatları yüksek maliyetleri nedeniyle finansman açısından çokça tartışılmakta, birçok raylı sistem projesinde yapım süreleri öngörülen süreyi aşmakta ve bu durum hem maliyetlerin artmasına hem de projenin ekonomik ve mali verimliliğinin azalmasına yol açmaktadır. Türkiye’deki raylı sistem projeleri incelendiğinde; tramvay ve hızlı tramvay niteliğinde saatte bir yönde 5-10 bin yolcu kapasiteli sistemlerin yatırım maliyetlerinin hattın birimi başına 9-15 milyon USD/km düzeyinde, hafif raylı sistem niteliğinde olan ve 20-30 bin yolcu kapasiteli sistemlerin maliyetinin hattın tüneldeki kesiminin oranına bağlı olarak 20-40 milyon USD/km düzeyinde, daha yüksek kapasiteli ulaşım sistemlerinde ise birim yatırım maliyetlerinin 40 bin USD/km’nin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir (Murteza, 2010: 28; Aliefendioğlu ve Bostancı, 2018: 120).

Türkiye’de raylı sistemlerin çok yaygın olarak kullanılmaması ve bu yatırımların maliyetinin değer artışı vergisi yoluyla kamuya döndürülmesi konusunda fazla çalışma olmaması nedeniyle yurtdışı uygulamalarının incelenmesi gerekmektedir. Ulaşım projeleri planlama aşamasından itibaren mülkiyet haklarını doğrudan etkilemekte olup bu etkinin derecesi de incelenmelidir. Raylı sistem projelerinin taşınmaz piyasasına etkileri ve bu projelerin finansmanı birbiri ile yakın ilişki içerisindedir. Kamu yatırımlarının, etrafında yer alan taşınmaz değerleri ve kentin gelişimi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Yatırım kararları alınırken oluşacak sonuçlardan doğacak etkiler göz önünde bulundurulmalı ve böylece etkin bir arazi planlaması yapılmalıdır. Planlanan projenin mali ve ekonomik analizi yapıldıktan sonra projenin toplumsal karlılığı tespit edilmeli ve kamu faaliyeti sonrasında meydana gelen değer artışı, vergilendirme yoluyla kamuya aktarılmalıdır. Değer artışlarının kamuya dönüşünün sağlanmadığı örneklerde rant olgusunun sıklıkla tartışıldığı görülmektedir.

2. PLANLAMA İÇERİSİNDE ULAŞIM SİSTEMLERİNİN YERİ VE PLAN DEĞİŞİKLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Toplumlarda yaşam koşullarının iyileşme isteği doğrultusunda ekonomik, sosyal ve fiziksel oluşumların revize edilmesi planlama sistemlerinin oluşturulmasını gerektirmiş ve farklılaşan koşullar ile değişen imkânlar ise planlama yaklaşımları ve paradigmaları değişkenliğe uğratarak yapılan planların zaman zaman değiştirilmesine neden olmuştur. Türkiye’de sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerden etkilenen planlama kavramı ve buna bağlı kuramların gelişimleri de göz önüne alındığında plan değişiklikleri planın bütününde yasal mevzuat çerçevesinde değerlendirmeye alınarak planın bütününe etkileyen tüm yönleri ile irdelenmelidir. Planlama birden fazla seçenek içerisinden raporlama ve analiz sonrası alınan kararlar neticesinde bir tamamlanma döngüsü içermektedir. Bu durumun bir sonucu olarak yapılan imar planları bir araç olarak ele alınıp kentsel dokuyu şekillendirmektedir.

Planlama, yapıldığı her dönemde düzen odaklı olmakta ve kamu yararı öngörülerek yapılmaktadır. Arazide yer alan yapı ve yollar üzerinden ele alınan planlama yaklaşımları genel dokunun değişimine ve bölgenin dönüşümüne etki etmektedir. Planlama yapılırken, kentin var olan tüm birimleri bütünsel bir yaklaşımla değerlendirilmeli ve kapsamlı bir bakış açısı geliştirilmelidir. Planlama süreci birden çok analiz sonucu ele alınıp süreç içerisinde

P. Güneş

değerlendirilmektedir. İmar planında yapılan değişiklikler mevcuttaki kentsel dokuyu değiştirerek kentteki yaşam kalitesini etkilemektedir. Yapılan tüm değişiklikler plan bütünlüğü üzerinde bir etki yaratmaktadır. İmar planlarının hazırlanması aşamasında yapılan analizler 15-20 yıllık bir projeksiyon öngörülerek yapılmaktadır. Bu süreçte yapılan plan ile uygulaması esnasında ortaya çıkan sorunlar plan değişikliklerine yol açmaktadır. Öngörülme sürecinde düşünülen birçok durum gerçekleşmemekte ve bu durumlar plan analizlerindeki kapsamlılık ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

Türkiye’de ekonomik dalgalanmalar nedeniyle kentlerin nüfus, ekonomik denge, sosyal ve kültürel faktörler gibi farklı değişkenlerin yönünün belirlenmesi güçleşmektedir. İmar planları ile uygulama sürecinin değişkenliğine istinaden, planların da aynı şekilde değişkenlik gösterebildiği görülmektedir. Planların hazırlanması ve uygulama aşamalarında belli aksamalar kabul edilebilir hale gelmiştir. Aynı şekilde uzun vadeli plan süreçlerinde hukuk normlarında da esneklikler olması durumu karmaşaya neden olmaktadır.

Diğer yandan imar planı değişikliklerinde “kamu yararı” esas alınmalıdır. Yapılan plan değişiklikleri genel olarak, ana kararları etkilemeyecek şekilde plan sınırlarına yönelik arazi kullanım büyüklükleri, yoğunluk kararları, konum ve ulaşım sistemi gibi hususlarda yapılan değişikliklerdir. Plan yapılırken bazı öngörülemeyen durumlar meydana gelebilmekte ve bunlara bağlı olarak ayrıca plan değişiklikleri de yapılabilmektedir. İmar planı değişiklikleri birden fazla içerikten oluşmakta ve her bir değişiklik kendi içerisinde farklılaşmaktadır. Planlama değişiklikleri; sosyal ve teknik altyapı, yoğunluk, ulaşım sistemleri kurgusu, arazi kullanım türleri vd. konulara ilişkin olarak yapılabilmektedir (Sesli ve Karadavut, 2009: 5).

Türkiye’de yıllara yönelik plan değişikliklerinin istatistiksel verileri bulunmamasına rağmen mülga 6785 Sayılı Kanun çerçevesinde verilerin bir kısmının sayısal olarak saklı kaldığı dikkati çekmektedir. 1965-1978 yılları içerisinde Türkiye’de 20.787 tane plan değişikliğinin yapıldığı; plan değişikliklerinin yapılma nedenlerinin ise daha çok yoğunlukta olan yeşil alanların konuta dönüştürülmesi ve ulaşım sistemlerinde yapılan kapasite değişiklikleri uygulamalarının olduğu dikkat çekmektedir. Ulaşım sistemlerinin değişmesi, beraberinde kentteki yapı yoğunluğunun artmasına, kamu alanlarının bölgesel olarak yer değiştirmesine neden olurken aynı zamanda yeni gelişme alanları oluşturarak kentsel rant oluşumuna sebep olmaktadır (Ersoy, 1997: 55).

2.1. Ulaşım Sistemine Yönelik Yapılan Plan Değişiklikleri

Ulaşım planlaması kuramlarında II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişen yaklaşımlar açısından mevcut belirsizlikler tartışılmaktadır. Ülkelerde oluşan ekonomik açıdan büyük çaplı değişiklikler, ulaşım planlama sistemleri politikaları ve esnek/esnek olmayan yöntemlerin geliştirilmesinde önemli faktörler olarak dikkat çekmektedir. Ülkelerde büyük çaplı kamusal yatırımlar arttıkça ulaşım planlamasında esneklik gelişmiş ve ekonomik dengenin kurulabilmesi daha önemli hale gelmiştir. Sosyo-ekonomik değişkenler, arazi kullanım kararları ve arz-talep dengesi gibi unsurlar ulaşım talepleri etkileyen konuların başında gelmektedir (Meyer ve Miller, 1984: 68)

Kentlerin farklı alanlarda gelişim dinamikleri mevcut olup bu dinamikler yıllara göre yeniden değişkenlik göstermektedir. Ulaşım planlamasının temelinde; planlama projeksiyon yılı, plan kararları, mekânsal kapasite ölçütleri, ulaşım altyapısına dair yatırımların sıralaması ve olasılık düzeyindeki esneklikler, ulaşım planlaması sürecindeki değişimler ve revize çalışmaları, model tasarlanması ve parametreler esas alınmalıdır.

Ulaşım sistemlerinin planlanması plan yapımı aşamasında öncelikli kullanımlar içerisinde yer almakta ve ulaşım sistemi kendi içerisinde bir hiyerarşiye sahip olmaktadır. Bu hiyerarşi arazi kullanım kararları doğrultusunda şekil almakta ve ana yollar, toplayıcı yollar, tali yollar ve yaya yolları olarak ana başlıklara ayrılmaktadır. Yolların hiyerarşisi ise topoğrafik yapı, nüfus yoğunluğu, kullanım kararları ve gelişim alanları belirlenerek şekillenmektedir. Nazım imar planlarında ulaşım kurgusu imar planlarının ana kararları arasında yer almakta olup yönetmelik gereğince ulaşım ana kararları değiştirilmemelidir. Ulaşım kararları plan ana kararlar ile eş değerde gözlenmekte olup mülkiyet ve yapılaşma kararları da beraberinde değişkenlik göstereceğinden planın öngörülen projeksiyonuna karşıt olarak ilerlememelidir (Ersoy, 1997: 67).

Ulaşım hiyerarşisinin söz konusu olduğu kademelenmede sıklıkla plan değişikliklerine rastlanmaktadır. Araç sahipliği ile artış göstermekte olan ulaşım güzergâhları konut arz/talep ihtiyaçlarını da beraberinde getirmekte; öngörülen planlama süreçlerinin belli yoğunlukların belirlendiği alanlara yönelik olması nedeniyle artan nüfus

P. Güneş

bölgesel eşitsizliklere sebep olmaktadır. Nüfus yoğunluğunun değişkenlik göstermesi planlamanın temelini etkilemekte ve yolların kademesi ile kapasitesi değişmektedir. Ulaşım sistemlerine ilişkin planlama yapılırken; gelişen alanların arazi koşullarına yönelik zorunlu olmadıkça değişiklik yapılmaması, mülkiyet ve yapılaşma koşullarının ulaşım sistemindeki hiyerarşiden etkilenmemesi, ulaşım kademelenmesinin ilk adımı olan yaya yollarının azaltılmaması ve nüfus yoğunlukları doğrultusunda ulaşım sistemlerinin değişkenlik göstermemesi gibi hususlar dikkate alınmalıdır (Ersoy, 1997: 70).

1992 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilip bir politika belgesi niteliğinde olan “Avrupa Kentsel Şartı”nda yer alan 13 adet konu başlığı içerisinde ulaşım sistemleri, kentsel çevre, kentin fiziki yapısı (topoğrafya), tarihsel doku, konut, engellilerin varlığı, kültürel farkındalık, sağlık, katılımcı yaklaşımlar, kent yönetimi/planlaması ve ekonomik gelişme konuları içerisinde ulaşımın her biri ile entegre olarak yönetilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ulaşım sistemleri planlanırken planlama sistemlerinde çok yönlü irdeleme ve tespit gerekmektedir. Ulaşım sistemleri içerisinde Tablo 1’de ele alınan tüm türlerin, analizlerin ve projeksiyonların doğrultusunda yapılmaktadır. Ulaşım sistemleri planlamadaki ana kararlar arasında değerlendirildiği için yapılacak değişiklikler büyük plan değişiklikleri kapsamına alınarak kriterleri etkilemektedir (Anonim, 2014: 20).

Tablo 1. Avrupa Kentsel Şartı çerçevesinde ulaşım sistemleri

Hanehalkı Ulaşım İhtiyacı	<ul style="list-style-type: none">• Hanehalkına dair yaş aralıkları, gelir ve istihdam gücü tespiti
Nüfus Yoğunluk Analizi	<ul style="list-style-type: none">• Bölgenin odak noktalarının tespiti ve ulaşım kapasitesinin yönelimi
Araç/Yolcu Sayımları	<ul style="list-style-type: none">• Alanda belli süre içerisinde araç sayımı yapılarak yol kapasite aralığının tespit edilmesi
Karayolu Altyapı Analizleri	<ul style="list-style-type: none">• Yol bağlantı noktaları• Yol tipi seçimi• Yol üstü kullanım türü tespitleri• Kent topoğrafya analizi
Raylı Ulaşım Sistemleri	<ul style="list-style-type: none">• Mevcut ağ sisteminin birleştirilmesi• Kent topoğrafya analizi• Sürdürülebilir odak noktaların tespiti ve ulaşimleri
Toplu Ulaşım Noktaları Tespiti	<ul style="list-style-type: none">• Kentteki nüfus yoğunluk-merkez iş alanları-arazi kullanım türlerinin dağılımı (hastane, ticaret merkezleri, havalimanları, alışveriş merkezleri, eğitim alanları)
Bisiklet/Yaya Yolu Ulaşım Analizi	<ul style="list-style-type: none">• Alandaki yaya yoğunluğu-nüfus yoğunluğu tespiti• Yaya hareketleri/yönelimleri
Otopark İhtiyaç Analizi	<ul style="list-style-type: none">• Yol üstü-yol boyu kullanımlara yönelik tespitler• Otopark türü tespiti (yol üstü, yol altı, kapalı-açık otopark)

Kaynak: Anonim, 2014

Ulaşım ana planlama çalışmaları; kentteki ulaşım sistemlerinin nazım imar plan kararları doğrultusunda çözümlenerek ulaşım, altyapı dokusunun revize edilmesi, çevresel etkisi değerlendirilerek toplu ulaşım sistemlerine yönelik kararlar alınması ve uygulanması ile ulaşım problemlerinin tespitinde uzun süreli projeksiyonlar ile geliştirilen kararların tümüdür. Ulaşım planı hazırlama aşamaları anket çalışması, araç/yolcu sayımları, ulaşım ihtiyacının tespiti gibi saha çalışmalarını da kapsayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ulaşım planlama sürecinde analizlerin detaylandırılması ve kapsamlı karar verilmesi, verilen kararların kentteki tüm aksları etkileyeceği düşünüldüğünde zorunlu görülmektedir. Bu kararlar nazım imar planları ana kararları arasında olup katılımcı planlama yaklaşımı ile alanda bulunan nüfus yoğunluğu, yaya yoğunluğu ve yol kapasiteleri planlamanın temelinde yer almaktadır.

Kentteki kullanım türleri arasındaki aksları tamamlayan raylı sistemler ulaşımında sürdürülebilirlik/süreklilik oluşturmakta ve kent içi yoğunluğu eşit oranda dağıtmaya yardımcı olmaktadır. Raylı sistemler için sistem içi

P. Güneş

çözümler gerekmede ve nazım imar planlarında yapılan kentsel doku, kentsel kullanım alanları için altlık olarak kullanılmaktadır. Planlamada raylı ulaşım sistemlerine; durak noktaları belirlemede, ulaşım ağının yöneliminin tespitinde, mesafe aralıklarının analizinde ve ekonomik çözüm arayışlarında ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2. Raylı Sistemlerde Planlama Uygulamalarının Etkileri ve Karşılaşılan Temel Sorunlar

Ulaşım planlaması planlamanın ana kararları neticesinde gerçekleştirilmekte ve bu kararlar ele alınırken kentsel alanların arazi kullanım kararları sonucu önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Kentlerin kalkınmasında önemli bir unsur olan ulaşım planlaması ekonomik kalkınmanın göstergesi olmakta ve ülkelerin kalkınma planlarında ulaşımaya yönelik yatırım projeleri dikkat çekmektedir. Planlama çalışması yapılırken öngörülen nüfus yoğunluklarının ve merkezdeki fonksiyonların dağılımının ulaşım ile birlikte düşünülmesi zorunlu görülmekte ancak geleceğe yönelik rakamların değişkenlik göstermesi planlamada aksaklıklara yol açmakta ve ekonomik olarak kentteki dengeleri değiştirmektedir. Denver Uluslararası Havalimanı Projesinin incelendiği bir çalışmada yıllara göre öngörülmüş olan havalimanı kapasitesinin artışı ve zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin sonuçları tartışılmaktadır (Goetz ve Szyliowicz, 1997: 278). Ekim 1993'te açılması planlanan havalimanı, bagaj sistemi sorunları nedeniyle birkaç kez ertelenmek zorunda kalmıştır. Planlama tahminlerinin fazla iyimser olduğuna dair görüşlerin artması ile birlikte kapı sayısı 120'den 88'e ve pist sayısı altıdan beşe azaltılmak durumunda kalmıştır. Ancak boyut olarak küçülürken maliyetler artmıştır. Başlangıçta 1,7 milyar dolar olarak belirlenen maliyet, Nisan 1995'e kadar yaklaşık 5 milyar dolara ulaşmıştır. Yapılan araştırmalar ayrıca havalimanı arazisi ve çevresindeki alanların önemli ölçüde spekülasyon artışına neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Kentteki ulaşım noktalarının erişilebilir olması gerekmektedir. Kentsel alan kullanımında planlama çalışmasının yoğunluk ile paralel olarak ilerlemesi ve ilişkilerinin hem ekonomik hem sosyo-kültürel çözümlerle doğrultusunda ele alınması gerektiği ortaya konulmuştur. Ulaşım planlamasında maliyet unsuru önemli bir faktör olmaktadır. Ulaşım altyapı projelerinde öngörülenden fazla büyüme sonucu, plan kararlarının maliyetlerinin yanlış ele alınması performansı ve planlamayı olumsuz yönde etkilemektedir. Planlama çok yönlü/ kapsamlı yaklaşım kararları ile ele alınırken kamuya yönelik yatırımların maliyetinin yüksek olması nedeniyle daha fazla önem taşımaktadır (Skamris and Flyvbjerg, 1996: 66).

Kentlerde nüfus yoğunluğu arttıkça ulaşımında kullanılan araç sahipliği artmakta ve kullanılan araç sayısında yoğunluk yaşanmaktadır. Yolların kapasiteleri tasarlanırken uzun vadede kentsel nüfus yoğunluğu ile planlanarak öngörülmesine rağmen alınan göçler merkezi alanlarda arttığı için kapasiteye bağlı kalınmamaktadır. Bu yoğunluklar aynı zamanda ulaşım sistemlerinde aksaklıklara neden olmakta ve alternatif yol güzergâhları için ulaşım sistemi ihtiyacı doğurmaktadır. Alternatif ulaşım sistemleri, planlama ya da ihtiyaca yönelik tasarım yapma aşamasından uygulama aşamalarına kadar büyük mali kayıplar oluşturmaktadır. Kentsel alanlarda araç yoğunluğunun artması o kentin hava kalitesinin azalmasına sebep olmaktadır. Araç yoğunluğu kentteki temiz havanın azalmasına; alternatif ulaşım sistemleri ise hava ve ses kirliliğine neden olarak kentsel yaşam alanlarına zarar vermektedir.

Ulaşım sistemlerine alternatif çözümler üretilmesi gerekmede birlikte plan değişikliği kapsamında alternatif üretmek kentsel alanların yeniden kurgulanması anlamına gelmektedir. Analiz aşamalarında kentsel mekânı ulaşım kurgusu ile değerlendirebilirken plan aşamasında değişiklik yapmak hem maddi hem manevi kayıplara neden olmaktadır. Kentteki oluşan nüfus yoğunluğunun bölgelere dağılımının eşitlenmesi ve ulaşım alternatifi geliştirilmesi için toplu taşımaya yönelim olmaktadır. Toplu ulaşım türleri ulaşım aksındaki yoğunluk dağılımını dengeleyerek katılımcı planlama yaklaşımına da katkı sağlamakta ve toplumsal maliyet rakamlarını düşürmektedir.

Planlama alanlarındaki yoğunluklar için toplu ulaşım durak noktaları odak noktalara yakın planlanmalı ve durak mesafeleri bölgelerin içerisinde olmalıdır. Durak noktaları o alanları hareketli hale getirip insanlar için çekim noktası oluşturacağından daha önemli bir hale gelmektedir. Bu amaca yönelik arazi kullanımının yoğunlaştığı alanlarda otopark kullanımları trafiğin yoğunlaştığı noktalara yol üstü kullanım olarak seçilmemelidir ve mekân kullanımı verimini azaltmamalıdır. Ulaşım alternatifleri seçilirken raylı sistemlere yönelmenin faydalarından birisi aksların düzenliliğinin ve sürekliliğinin sağlanmasıdır. Kullanıcıların yoğunluk ve çevre kirliliğinden etkilenmeyen sistemlere yönelmesi kentsel refahı desteklemektedir. Planlama politikaları çevresel faktörleri içine alan bir sistem olması sebebiyle raylı sistemlerin güvenilir, konforlu ve hızlı ulaşım sistemleri olduğu için seçilmesi gerekmektedir (UITP, 2011: 25).

3. RAYLI ULAŞIM SİSTEMLERİNİN DEĞER ARTIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÖRNEKLER ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

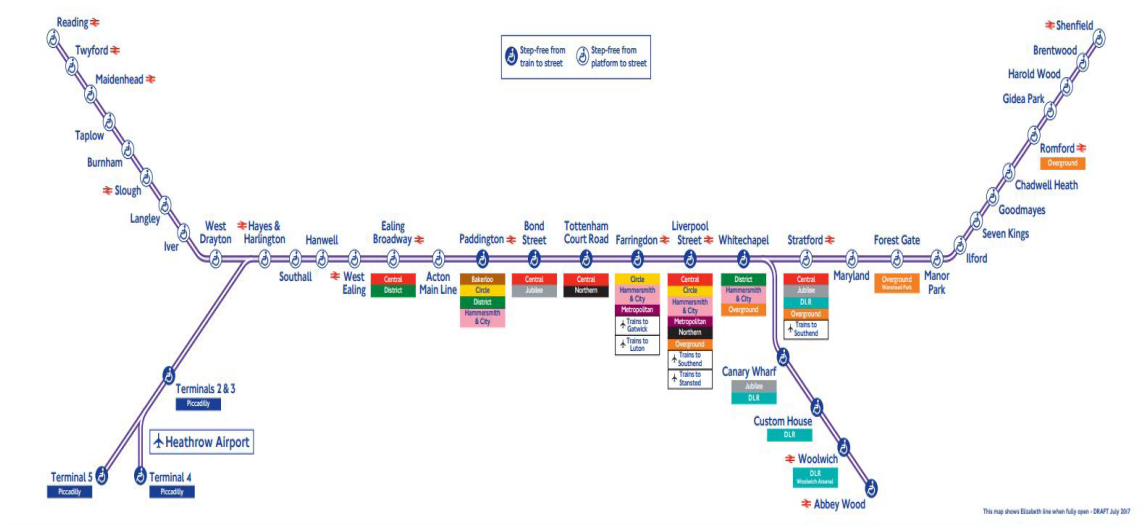
Ulaşım planlaması konusunun ülke mevzuatı içerisinde tanımlanması önemli görülmektedir. Kamusal yatırımların büyük finansal parçası olan ulaşım ana planlarının kentsel nüfusu ve istihdamı birebir etkileyen kalkınma kararları ile birlikte tasarlanması gerekmektedir. Planlar büyük ve orta ölçekli planlar olarak ayrılmakta olup yapılan ulaşım planları ölçekleri ile ilişkili olarak kentleri kısa veya uzun dönemde etkilemektedir. Buna bağlı olarak kentlerde geliştirilen ulaşım sistemlerinin kalitesi kentlerin kalkınma düzeyleri ile doğrudan ilintilidir.

Çalışmada yer alan örnekler incelendiğinde Dünya’da ulaşım yatırımlarının kentsel arazi kararlarında etkileri dikkat çekmektedir. Ulaşım yatırımları kentsel arazi değerlerinde değişkenlik oluşturmakta ve kentsel araziye şekillendirmektedir. Belirlenen çalışmalarda yapılan kamusal yatırımlar ulaşım planlamasında önem arz etmekle birlikte her bir örnekte kentsel alanda farklı etkiler görülmektedir. Kentsel kullanım kararlarını etkileyen bu yatırımlar kentsel rantı oluşturmaktadır.

3.1. İngiltere Elizabeth Hattının Finansmanı ve Değer Artışının Kamuya Döndürülmesi

1943 yılında County London Plan, Londra Üniversitesi Planlama Bölümünde profesör olan Patrick Abercrombie tarafından yapılmıştır. County London Plan, Londra’nın büyümesi, konut durumu, istihdam sorunları, trafik ve şehrin gelişimine yönelik çözümler önermektedir. 1946’da Demiryolu içerisinde yetkililerce hatların yer altından ilerlemesi, bazı bölgelerdeki demiryolu hatlarının kaldırılarak merkez noktasına güçlü bağlantı ağlarının olduğu yeni bir plan tasarlanmıştır. 1989 yılında Ulaştırma Bakanlığı tarafından yayınlanan Merkezi Londra Demiryolu Çalışması Londra’nın merkezini doğu ve batı mahallelerine bağlayan yeni bir yeraltı metro hattı önermiştir. Crossrail’in kapsamını belirleyen özel bir yasa tasarısı ise 1991 yılında Birleşik Krallık Parlamentosu’na getirilmiş ancak 1994 yılında yasa tasarısı reddedilmiştir. 2005 yılında ise, Crossrail Yasası yeniden değerlendirilmiştir (Anonymous 2020).

Tasarı içerisinde hat için tasarlama ve inşa süreçlerinin başlangıcı yetkilendirme ile Transport for London (TfL) olmuştur. City of London Corporation(2015)’a göre Elizabeth Hattı, “Şehir işletmelerinin Londra’da hareket etmesini kolaylaştırma ve aynı zamanda Londra’daki istihdam alanlarına erişebilen insan sayısını artırma” amacındadır. Elizabeth Hattı, Avrupa’nın en büyük altyapı projesi olarak kabul edilmekte ve tamamlandığında Londra için mevcut demiryolu sistemi ile tamamen entegre edilmesi planlanmaktadır. Elizabeth Hattı, batıdaki Reading ve Heathrow’dan doğudaki Shenfield ve Abbey Wood’a giden merkezi tünellerle 60 milden fazla uzunluğa sahiptir (Şekil 1). Crossrail Ltd. tarafından inşa edilen yeni demiryolunun, 10 yeni inşa edilmiş ve 30 yenilenmiş toplam 40 erişilebilir istasyonda durması ve her yıl yaklaşık 200 milyon kişiye hizmet vermesi öngörülmektedir. Ulaşım hattı 2021 yılı içerisinde Paddington ve Abbey Wood alanlarının odak noktasının açılmasını amaçlayarak; Reading, Heathrow ile hattın tamamında işletilmesinin 2022 yılı sonunda olacağı öngörülmüştür (Anonymous 2019).

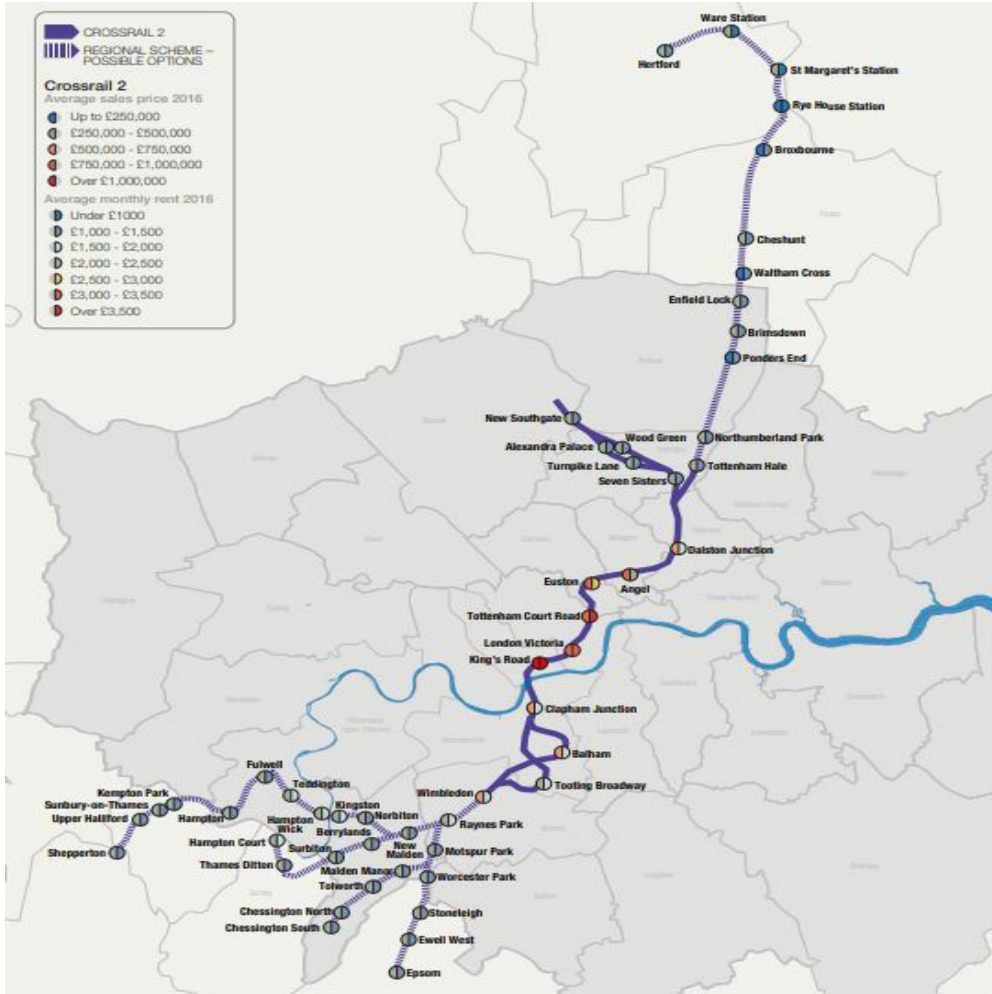


Şekil 1. Elizabeth hattı erişim ağı haritası

Kaynak: Anonymous 2019

P. Güneş

Ulaştırma Bakanlığı (DfT) ve Londra için ulaşım bir arada finansman süreçlerini oluşturarak Londra’da geliştirme amaçlı iş birlikleri kurularak ulaşım hattının mali döngüsü, risk tasarıları planlanmıştır (Buck, 2017: 3). Ulaşım hattı projesi Crossrail ile yönetilerek Ulaştırma Bakanlığınca yürütülmüştür. Crossrail Şirketi, yılda 200 milyondan fazla yolcunun Elizabeth Hattı ile seyahat edeceğini ve toplam maliyetinin 15.9 milyar £ olduğunu tahmin etmektedir. Crossrail İstasyonları yakınındaki konut fiyatlarının yıllık % 2.5 artış göstereceği ve Londra’nın merkezindeki gayrimenkullerin % 20 artış yaşayacağı öngörülmektedir. JLL Şirketi tarafından yapılan araştırma ise konut kiralama değerlerinin 2014-2021 döneminden sonra artacağını göstermektedir. Ancak yaşanan küresel salgın nedeniyle Crossrail’in 2022’ye kadar bitmeyeceği ve tamamlanması için fazladan 1,1 milyar sterlin gerekeceği belirtilmektedir (Anonymous 2019). Knight Frank araştırması ise Londra’nın merkezindeki Crossrail’e 10 dakikalık yürüme mesafesindeki gayrimenkullerin değerinin arttığına işaret etmektedir (Knight, 2017:1). Analistler, doğu ve batı Elizabeth hattının çevre ofis pazarının gayrimenkul değerlerinde önemli değişiklikler yaratacağını tahmin etmektedir. 2026 yılına kadar hatta atfedilen toplam ticari değer artışının tahmini 215 milyon £, konut artışının ise 13 milyar £ olacağı tahmin edilmektedir (Şekil 2) (Anonymous, 2012: 8).



Şekil 2. Konut fiyatları ve kiralama değerleri

Kaynak: Anonymous, 2012: 8

Hat için ileri sürülen planlar, güzergâh boyunca 200.000 yeni evin inşa edilmesi için kapasite bulunduğunu göstermektedir (Knight, 2017: 6). Merton Konseyinde araştırmaların yolculuk süresinde değişiklik yaratarak ulaşım kalitesini artıracığı tespit edilmiştir (Anonymous 2016). Yolculuk sürelerindeki bu tür bir azalmanın, gayrimenkul talebini desteklemesi ve önerilen rotadaki kuzey ve güney istasyonlarında kalkınma fırsatlarını teşvik etmesi muhtemeldir. Yapılan kiracı anketi içerisinde tespit edilen en önemli bulgulardan birisi ise gayrimenkul arayışında ulaşım hatlarının büyük önem taşıdığı yönünde olmuştur (Knight, 2017: 6).

P. Güneş

Ulaştırma Bakanlığı (DFT) ve Londra Elizabeth Hattı sürecinde 15,9 milyar £ meblağ ile bir yatırım öngörüsü ileri sürmüştür. Halkın katılımı da proje süresince potansiyel olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bir mali yıl için BRS çarpan oranı 0,02'yi geçememektedir. BRS oranlarının vatandaşlar için uygun olmaması halinde halkın katılımı daha da önemli bir hale gelmektedir.

1 Nisan 2010 tarihinde Büyük Londra Otoritesi (GLA), Elizabeth Hattı'nın genişletilmesi için 14,8 milyar £ tutarındaki fonlama maliyetinin 4,1 milyar £ 'unu finanse etmek için BRS oranı uygulamıştır. Business Rate Supplement Yasası, vergi otoritelerinin Büyük Londra Otoritesi tarafından belirlenen değere dayalı olarak bir iyileştirme vergisi almasını ve Londra Corporation'da toplanmasını sağlamaktadır.

Piyasadaki dalgalanmalar ve oran değişikliklerine uyum sağlamak için ölçülebilir değerleri ve eşikleri periyodik olarak yeniden değerlendirme zorunluluğu bulunmakta ve bu değer Değerleme Ofisi Ajansı (VAO) tarafından belirlenmektedir. İlk yeniden değerlendirme, 1 Nisan 2017'de yürürlüğe girmiş ve onaylanabilir değeri 55.000 £'dan 70,000 £'a çıkararak, BRS çarpanını pound başına 0.02'de bırakmıştır. Proje finansmanında Transport for London için 1.9 milyar £, Business Rate Supplement 4,1 milyar £, altyapı hizmeti için ise 600 milyon £; sonuç ile 500 milyon £ olarak belirlenmiştir (Anonymous). Elizabeth Hattı nedeniyle oluşan arazi değerlerindeki artış sayesinde proje maliyetinin tamamı değil, 4,1 milyar £ değerindeki kısmının ödenmesi sağlanabilmiştir. BRS'nin yıllık brüt geliri 222.94 milyon £ ve 2018 yılı itibarıyla BRS'ye atfedilebilir toplam brüt gelir 1,83 milyar £ olmuştur.

Crossrail finansmanının önemli bir kısmını oluşturmasa da, topluluk altyapı vergisi (CIL) özel sektörden proje finansmanı için 300 milyon £ sağlamaktadır. Bu vergilendirme ile belediye başkanına altyapı geliştirme için 2008 Planlama Yasası kapsamında gelir toplama yetkisi verilmektedir. Bu kapsamda Londra ilçeleri üç farklı bölgeye ayrılmıştır, her bölge için metrekare başına farklı bir vergilendirme düzenlenmiştir. Londra Şehri gibi bölgelerde bu vergi miktarı metrekare başına 50 £ olarak belirlenmiştir. Barnet gibi 2. bölge ilçeleri metrekare başına 35 £ ve Enfield gibi 3. Bölge ilçeleri metrekare başına 20 £ olarak tespit edilmiştir. (Anonymous 2020). Hat tamamlandığında, her üç bölgede de daha fazla gelişme olması ve toplam CIL katkılarının artması beklenmektedir.

1990'lı yıllar ile birlikte geliştiricilerin sağlamış oldukları katkılar, İngiltere'de yerel yönetimlerin değer artışından yararlanmasının temel araçlarından biri olmuştur. 2010 yılında hükümet yönetimindeki değişimin ardından, konut fiyatlarının inşaat maliyetlerinden daha yüksek bir oranda arttığı ve sonuç olarak arazi değerlerinin konut değerlerinden çok daha yüksek bir oranda olduğu algısı gelişmiştir (McAllister vd., 2018: 324). Artış hızının bir anda ivme kazanması sonucunda değer artışının kamuya döndürülmesi tartışmaları daha fazla yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle yüksek bütçeli projelerde meydana gelen değer artışının vergilendirme gibi farklı yöntemlerle kamuya aktarılması birçok projenin finansmanında önemli bir kaynak olarak görülmekte ve uygulanmaktadır.

3.2. California Raylı Sistem Yönetimi ve Değer Artış Tespit Örneği

Ulaşım sistemlerinde yapılan ağ güzergâhlarının arazi değerleri üzerinde etkileri mesafeye bağlı olarak değişim göstermektedir. Ulaşım hatları kentlerde merkezi noktalarda olduğundan değer farklarını oluşturan noktalar her kentte bu ağlar içerisinde olmaktadır. Değer farklarının oluştuğu noktalar ulaşım ağlarının mesafesi ile doğrudan ilişki halindedir.

Kentlerde yer alan ekonomistler arazi değerlerinin artış azalış farklarının ticaret sektörü ile endüstri arasındaki rekabet ilişkisine bağlı değişkenlik gösterdiğini ifade etmektedir. Büyükşehirler içerisinde mesafe için kriterler belirlenebilirken haneler bazında seçim yapılmakta ve konut maliyetlerindeki marjinal düşüşlerin Merkezi İş Alanına yönelik ulaşım maliyetindeki artışa karşılık geldiği belirlenmektedir. Kişiler konutlarına dair seçimlerini yaparken ulaşım hatlarına olan mesafeyi göz önünde bulundurarak yapmaktadır. Arazi piyasalarında farklı hane halkları ile işletmeler arasında ilişki iç içe geçmiş şekilde sunulmaktadır. Kentisel arazi kullanımının genel modeli hanehalkı ile işletmenin yer seçim rekabetinin sonucunda değer kazanmaktadır. Bu şekilde oluşan ilişkide işletmelerin ulaşım maliyetlerinden çok daha fazla etkilendiği gözlenmektedir. Hanehalkı içinde bu durum ise yüksek gelirli için seçim bölgelerinde değer farkları oluşmasına sebep olmaktadır. Talepler doğrultusunda gelen tercihler kentteki genel dağılımları belirlemektedir. Amerika'da metropol bölgelerde temel arazi kullanım kararlarında farklı kullanımların farklı mesafelerle kümelenmesi bir model üzerinden tanımlanmaktadır. Her bir

P. Güneş

arazi kullanım kararına yönelik belli mesafelerde kentsel kullanımların olabileceği ve kentlerdeki arazi fiyatlarının bu mesafelerle örtüşeceği bir model belirlenmiştir. Model aynı zamanda ulaşım yatırımlarının arazi kullanımı ve arazi fiyatı etkilerinin değerlendirilebileceği tutarlı bir çerçeve sağlamaktadır. İş yerinde gidip gelme maliyetlerinin azalmasıyla sonuçlanan ulaşım yatırımları, hanelerin geleneksel işyeri merkezlerinden dışarıya taşınmasını kolaylaştırmaktadır. Merkezi yoğunluklar ve arazi fiyatları düştükçe banliyö ve şehir dışı yoğunluklar ve arazi fiyatları yükselmektedir. Perakende ve nüfusa hizmet veren işletmeler, uzun vadede olduğu gibi, müşterilerini banliyölere kadar takip etmekte, bölgesel ve uluslararası işletmeler, işgücünün göreceli fiyat esnekliklerine bağlı hale gelmektedir (Cervero ve Landis, 1997: 329).

Alameda ve Contra Costa bölgelerinde BART'a (raylı sistem) erişilebilirlik; diğer tüm değişkenler sabit tutularak gözlemlendiğinde gayrimenkul satış rakamlarında artış görülmektedir. Contra Costa County'de BART istasyonuna bağlı olarak mesafe arttıkça evler değer kaybetmekle birlikte yerleşim alanlarının kısıtları belirginleşmektedir. Kentlerde yol aksları üzerinden ele alınan planlama yaklaşımı ile yapılan aks için mesafeye bağlı olarak gayrimenkul değerleri değişim göstermektedir.

Yapılan yatırımların farklılaşmasına göre kentteki yatırımların arazi kullanım kararlarında değişim gözlenmektedir. Kentsel arazi kullanım kararları kentlerdeki birçok faktöre bağlı olarak yön almakla birlikte siyasi erklerin yatırım kararları doğrultusunda ilerleme kaydedilmektedir.

Kentteki arazi kullanım tercihleri o bölgede yer alan nüfusa yönelik ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenmekle birlikte BART projesinde gözlemlendiği gibi büyük ölçekte arazide değer değişkenliği yansıtan yatırımlar kentsel arazi kullanımının bir sonraki aşamasında önem kazanmaktadır. Arazi değerleri değişkenlik gösterdikçe alanlara yönelik yatırım kararlarının da finanse edilmesi ve kentsel ihtiyaca hitap etmesi değişkenlik göstermektedir. Modelde açıklanan değer değişkenliği kentsel arazi kullanım kararlarını etkileyerek yerleşim alanlarına yönelik yatırımları ve yönelim arzını da etkilemektedir.

Raylı ulaşım sistemleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde sadece çevresinde yer alan arazi ve arsa değerlerinde değişikliğe neden olmamakta; aynı zamanda banliyöler üzerinde de etki yaratmaktadır. Bu nedenle değer üzerindeki etkisinin pozitif yönde olması halinde kamuya yansıtılmasının da daha geniş bir çerçevede ele alınması gerekmektedir.

3.3. Çin Nanchang Metro Hattı Örneği ve Finansman Modeli

Nanchang'ın Pearl Nehri ve Yangtze Deltası bölgelerine ve ana otoyol kavşaklarına göre merkezi konumu, onu önemli bir ulaşım merkezi haline getirmektedir. 2005 yılı Kentsel Gelişim Planı çerçevesinde, kuzey ve güney Nanchang'ın, çevredeki ilçelere ve kasabalara yayılan yeni gelişmelerle şehrin gelecekteki kentsel merkezini oluşturması öngörülmüştür. Nanchang Belediyesi (NMG) tarihi merkezdeki nüfusu ve trafik sıkışıklığını azaltmayı ve tarihi binaları korumayı planlamaktadır. Bu hedeflere ulaşmak ve artan tıkanıklığı gidermek için NMG, yeni planlanan alanlar arasında beş metro hattı inşa etmeyi planlamıştır. Ulaşım hattı tamamlanması ile ulaşım ağı 128 istasyon ve 150-200 kilometre civarında mevcut olacaktır. Planlanan metro demiryolu ağının temel yapısını oluşturmakta, büyük iş merkezlerini, finans bölgesini, sanayi parkları ve üç üniversiteyi, rekreasyon alanlarını ve spor tesislerini birbirine bağlamaktadır. 2017 itibarıyla iki hat faaliyete geçmiştir. Metro ağının 2020'de 122,2 km'yi aşması öngörülmüştür. Toplam 163 km ağ uzunluğunda beş hat planlanmış olup proje devam etmektedir.

2011 yılında NMG'nin bütçesi 49,7 milyar RMB (8,1 milyar \$) olarak açıklanmıştır. Arazi geliri 18,9 milyar RMB (3 milyar \$, yüzde 38) ile ana gelir kaynağı olmuştur. Hat 2 için tahmini maliyet, faiz ücretleri hariç 1,48 milyar RMB (2,42 milyar \$) olup 2011 bütçesinin yaklaşık yüzde 30'una eşittir. İnşaat süreci için, NMG yıl içinde inşaat maliyetlerinin ve faizinin yüzde 37,3'ünü ödemesi planlanmıştır. Yaklaşık 1,4 milyar RMB (230 milyon \$) olan en büyük gider kalemi ise 2017 yılında gerçekleşmiştir. Projenin beşinci yılda işletme gelirlerinin 342 milyon RMB (56 milyon \$) olacağı tahmin edilmiş ve 15. yılında başabaş noktasına ulaşması öngörülmüştür (Suzuki vd, 2015: 166).

Nanchang'ın metro demiryolu inşaatı büyük bir sermaye yatırımı gerektirmektedir. Ulusal hükümetten yapılan transferler, yerel vergi gelirleri, ücretler ve Dünya Bankası veya yerel bankalar gibi uluslararası kalkınma ajanslarından alınan kredilerin yanı sıra NMG, metro demiryolu yatırımının ürettiği arazi değeri artışlarını telafi

P. Güneş

etmek için kalkınmaya dayalı LVC finansman yöntemini de uygulamaya karar vermiştir. İlk olarak, Şehir Planlama Bürosu Şehir Ana Planı ve Arazi Kullanım Planını ilan ettikten sonra, Arazi Kaynakları Merkezi, arazi sahiplerinden zorunlu satın alma yoluyla arazi temini yoluna gitmiştir. İkinci olarak ya doğrudan arazi iyileştirmesine yatırım yapılması ya da metro demiryolu inşaatını finanse etmek için fon toplamak için geliştirme haklarını özel yatırımcılara devretme seçeneğini kullanmıştır. Üçüncü seçenek olarak ise eldeki arazi kaynakları ile metro demiryolu geliştirme maliyetlerini karşılamak için arazi geliri sağlamıştır. Bunun için, Arazi Kaynak Merkezi aracılığıyla piyasa değerinde geliştiricilere yeniden açık artırmaya çıkmıştır (The World Bank 2013).

Yatırımdan geliştirme haklarının satışından 3,5 milyar RMB (574 milyon \$); 500.000 metrekare ticari mülkün satışından tahmini olarak 8,9 milyar RMB (1,5 milyar \$) ve yıllık ortalama kira geliri 400 milyon RMB (65.6 milyon \$) olmak üzere toplamda üç yıl için toplam 1.2 milyar RMB (198 milyon \$) gelir öngörülmüştür. Böylece, istasyonların üzerindeki gayrimenkul yatırımları, 2015 yılı sonuna kadar şirkete 1 ve 2 numaralı hatların inşaat maliyetinin yüzde 20,5'ine eşit olan 6,8 milyar RMB (1,1 milyar \$) net kar getirmiştir (Suzuki vd, 2015: 171).

Kentteki planlama bürosu planlama çalışmalarını 10 yıllık öngörüler ile güncellemektedir ve tüm olgularla birlikte tekrar değerlendirmektedir. Belediye başkanının ve başkan yardımcılarının liderliğindeki kilit devlet kurumları, LVC yaklaşımı kapsamında mali hedeflerine ulaşmada NRTG'yi tam olarak desteklediği bu kurumsal destek, arazi edinimi ve düzenleyici değişikliklerin işlem maliyetlerini düşürmek için çok önemlidir (Suzuki vd, 2015: 167).

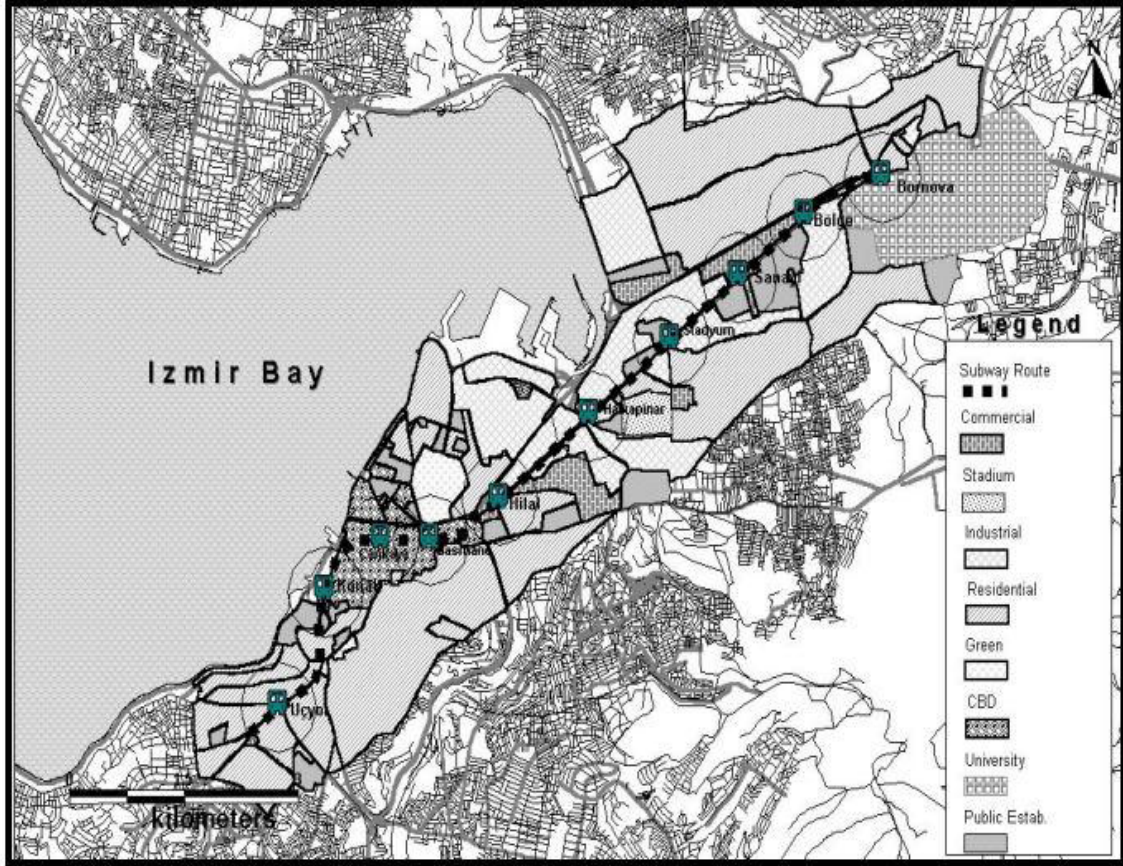
3.4. İzmir Metrosunun Gayrimenkul Değerine Etkisi ve Model Örneği

Dünyada birçok farklı raylı sistem projesi ve değere etkisi araştırılırken, değer artışının kamuya dönüştürülmesine ilişkin farklı hukuki düzenlemeler olduğu görülmüştür. Türkiye'de ise 3194 sayılı İmar Kanunu'nun Ek 8 inci maddesinin uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirleyen İmar Planı Değişikliğine Dair Değer Artış Payı Hakkında Yönetmelik 15.09.2020 tarihli ve 31245 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yapılan düzenleme ile imar planı değişikliklerinden kaynaklanan değer artış payının kamuya kazandırılması ve bu yolla kamu kurumlarına gelir sağlanması amaçlanmaktadır. Söz konusu gelirin kentsel dönüşüm ve altyapı harcamalarında kullanılması öncelikli hedefler arasında sayılmaktadır. Yönetmelik ile değer artışı bir kez daha gündeme getirilerek dünyadaki uygulamalara benzer bir düzenleme yapılması yoluna gidilmiştir. Zira özellikle ulaşım projelerinde gayrimenkul değerlerinin toplu taşıma noktalarına yaklaştıkça değer artışı gösterdiği gözlenmektedir. Dünya'da metro istasyonlarına olan mesafe ile ticari gayrimenkul ve konut değerlerindeki değişimlerin ortak noktada bulunduğu görülmektedir.

Planlamada yer seçimi teorisinin açıkladığı üzere ulaşımaya yönelik yapılan yatırımlar gayrimenkuldeki değer farklarının oluşmasında etkili olmaktadır. Bu teori doğrultusunda ulaşım projelerinin odak noktasında bulunan gayrimenkullerin mesafeye göre artış- azalış yönünde etkileri bulunmaktadır. Çalışmaya konu alanda bulunan nüfus yoğunluğu üzerinden ihtiyaç dahili alanlar için konut talebi ve rant oluşumu, ulaşım güzergahı planlaması sürecinden itibaren başlamıştır. İzmir'de yapılan bir çalışma kapsamında hedonik modelleme uygulanmış ve gayrimenkul semt ve erişilebilirlik nitelikleri ile üç set değişken ile kurulmuştur. Lineer ve log-lineer yapılan ölçütler semtler için değişkenlik göstermemektedir. Semtler için yapılan değişkenler ile semt karakteristik özellikleri dahil edilmeden ölçüm yapılmıştır. Buna bağlı olarak gayrimenkulün niteliklerini içeren iki değişken altlığı kullanılmış ve konut büyüklüğü (büyüklük), bina yaşı (yaş) ve kat sayısı seçilmiştir. Kukla değişkenleri olarak ise konutun köşe parselde olup olmaması (köşe), ısıtma sistemi (kalorifer) ve mimari kalite (kalite) karşılaştırılmıştır (Yankaya ve Çelik, 2005: 266). Bu iki değişkende metro mesafesine olan uzaklığı ve toplu ulaşım odaklarına olan uzaklığı ilişkilendirilmiştir.

Bornova ve Üçyol bölgelerinde yer alan raylı sistemlerde yapılan model çalışmasında konut değeri; gayrimenkul, semt ve erişilebilirlik nitelikleri gibi değişkenler ile çalışılmış ve bu değişkenlerin gayrimenkul değeri üzerindeki etkisi gözlenmiştir. İzmir genelinde gayrimenkul yoğunluğu planlama bölgeleri neticesinde yönelim göstermiş olsa da çalışmada istihdam ve nüfus yapısındaki değişimler kentsel rantı oluşturmuştur. İzmir metrosu'nun yakınında yer alan arazi kullanımı incelendiğinde (Şekil 3) sanayi, üniversite, konut ve ticari kullanımların yoğunlaştığı görülmektedir.

P. Güneş



Şekil 3. İzmir metrosu ve çevresi arazi kullanımı

Kaynak: Yankaya ve Çelik 2005:268

Modelin verdiği yanıtlara göre kamusal yatırımların kentsel araziler üzerinde etkili olduğu; arazi kullanım sınıflamasında kullanım türü değişikliği gösterdiği bunlara bağlı olarak arazi değerlerinin değiştiği sonucuna varılmıştır (Yankaya ve Çelik, 2005: 268). Planlama çalışmaları ve toplu taşıma sistemlerinin kente entegrasyonu uzun vadeli süreç yönetimi gerektirdiğinden sonuçların kentsel alanda belirlenmesi de uzun süreç gerektirmektedir.

4. RAYLI SİSTEM YATIRIMLARININ DEĞER İLE İLİŞKİSİ

Gelişmiş ülkelerin birçoğu sağlık ve eğitim hizmetlerinden sonra toplu taşıma sistemlerinin geliştirilmesine önem vermektedir. Gelişmiş ülkelerde toplam ulaşım ağı içinde demiryolunun payı %10'ların üzerinde iken bu oran Türkiye'de %1,5 düzeyindedir (İnan ve Demir, 2017: 99). Dünyada demiryolu sistemlerinin önem kazanmasının nedenleri arasında çevreye olan duyarlılığın artması, karayolu ulaşımının maksimum kapasiteye erişmesi ve bu sistemlerin teknoloji yoğun sektörlerden olup gelişime açık olması sayılabilmektedir (İnan ve Demir, 2017: 107). Sürdürülebilirlik açısından da raylı sistemler pek çok açıdan avantaj sağlamakta olup, raylı sistemlerin kullanımının yaygınlaşması ile kaza sayıları düşmekte, çevre kirliliği azalmakta ve turizme olumlu bir etki sağlanabilmektedir (Şener, 2006: 414). Raylı sistemlerin büyük miktarda yük ve yolcu taşıma kapasitesine sahip olmaları da sağladıkları diğer avantajlar arasında yer almaktadır. Avantajlarının çokluğuna rağmen yüksek maliyetli ve transit sürelerinin uzun olması (Murat ve Şahin, 2010: 52) ile yüksek gürültüye neden olmaları dezavantajları olarak gösterilebilmektedir. Toplu taşıma altyapısı, özellikle metrolar, gayrimenkul değerlerini genel olarak arttırmakta olup bu durumu etkileyen faktörler ise;

- istasyonlara yakınlık ve erişilebilirlik, mesafe ve zaman;
- etkilenen gayrimenkul tipi, konut, ticari, endüstriyel;
- ulaşım şekli; metro vb.

P. Güneş

- mevcut parasal göstergeler, kira fiyatları;
- yerel emlak piyasası performansı, şeklinde sayılabilmektedir.

Metro istasyonlarının değer üzerindeki etkisine ilişkin Ankara İli'nde yapılan bir çalışmada metro istasyonuna 1 metre yaklaşıldığı takdirde konut satış değerinde 168,30 TL artış olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre metro inşaatı kararı alındıktan sonra konut sakinlerinin % 72,41'i konutlarında artış olacağı beklentisi içine girmiştir (Ünal ve Tanrıvermiş, 2019: 52). Kamu faaliyetleri sonucunda özel kişilerin gayrimenkullerinde ortaya çıkacak olan değer artış beklentisi spekülasyona neden olduğunda dünyada birçok kamu projesinde farklı vergilendirmeler ile proje maliyetlerinin bir kısmının ya da tamamının projenin meydana getireceği değer artışından etkilenenler tarafından karşılanacağı sistemler geliştirilmeye ve bu yönde düzenlemeler yapılmaya çalışılmaktadır.

Diğer yandan; özel arazi mülkiyetinin çok daha değerli olduğu ülkelerde, değer artışının kamuya döndürülmesi genellikle özel arazi sahipleriyle ilişki kurmak için bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Örnek olarak Çin belediyeleri doğrudan bankalardan borç alamamakta, banka tarafından finanse edilen kalkınma için yerel hükümeti temsil eden bir kentsel altyapı yatırım şirketi oluşturulmaktadır. Kredi verileri altyapı yatırımı sebebiyle tasarlanan arazi gelirleri ile belediye tarafından desteklenmektedir. Sonuç olarak arazi sahipleri belediye tarafından, gayrimenkul gelirini kentsel altyapı paylaşılmaktadır. Ancak, fayda dağıtımının belediye sınırlarının ötesine genişletilmesi, Hong Kong Toplu Taşıma Demiryolu (MTRC) Projesi'nde ilk kez gerçekleşmiştir. Çin'de arazilerin etkin kullanımı amaçlı hükümet tarafından arazi kota sistemi oluşturulmuş ve gelişimi nüfus artışında hesaplanmaktadır. Sistemde belediye planlamasında aracılık ile uygulanmaktadır. Belediyede arazi kotası ve mekansal haritaların il ve/veya merkezi hükümet tarafından onaylama olmasını içermektedir (Xu ve Yeh, 2010: 215). Belediyelerde arazi gelirlerini etkin kullanabilmek için yaptığı süreç, ulaşım projelerinin transit projeler üzerinde önceliklendirilmesine vesile olmaktadır. Çin örneğinde belediye yetkisi dışında olan projelerde, ilgili belediye yönetimleri, il hükümeti ve ulusal hükümet, bölge çapında transit hizmetlere yönelik artan talebe rağmen bu ölçekte değer artışının kamuya döndürülmesi konusunu ele almak için hazır bir kurumsal politika geliştirilememiştir (Li vd., 2013: 276). Örnek alınan MTRC Projesi'nin raylı sistemlere ilişkin gayrimenkul geliştirme sürecinde öncelikle, hükümetle birlikte inşaat maliyeti değerlendirilmiş ve daha sonra demiryolu boyunca gayrimenkul geliştirme alanlarını belirlemek için bir master plan hazırlanmıştır. Gerekli tüm onayları alan ve müzakere edilen şartları yerine getiren MTRC, hükümetten demiryolu istasyonları ve depoların yanı sıra demiryoluna bitişik arazide gayrimenkul geliştirme hakkını 50 yıllık bir süre için satın almış ardından bu gayrimenkul geliştirme haklarını özel geliştiricilere tahsis etmek için bir kamu ihalesi hazırlamıştır. Seçilen özel geliştiriciler, geliştirme haklarını elde etmek için genellikle arazi primi dahil tüm geliştirme maliyetlerini ödemektedir. Özel geliştiricilerin zaman içerisinde konut ve ticari gayrimenkullere ilişkin inşaat ve ticari risklerini ve maliyetlerini üstlenmektedir. Kâr paylaşım mekanizmalarının, özel geliştiriciler aracılığıyla yaptığı anlaşmalara dahil edilmiştir (Verougstraete ve Zeng, 2014: 2)

Tren istasyonuna sahip kentlerde bulunan tek aileli konutların, diğer topluluklardaki konutlardan yaklaşık % 6,7 daha büyük bir piyasa değerine sahip olduğu tespit edilmiştir (Armstrong, 199: 97). Diğer bir çalışma istasyona 0,5 km uzaklıktaki konut fiyatlarının ortalama olarak % 7,2'lik bir artış eğiliminde olduğunu göstermektedir (Wang, 2010: 45). Demiryolu ulaşımı yakınında artan konut değerleri ile ulaşım sistemlerine yakınlık Alonso-Muth- Mill (AMM) olarak bilinen bir korelasyonla bağlantılıdır (Higgins ve Kanaroglou, 2018: 612). Modelde yeni ulaşım yapısının arazi çevresindeki maliyetleri düşüreceği ve sakinler için merkezi iş alanlarına, hareketlilik bölgelerine ve ekonomik döngüye erişimde kolaylık olacağı öngörülmüştür. Alanlarda erişim kolaylığı mevcut arazi için ek değer artışı oluşturmaktadır.

Atlanta şehir merkezindeki ofis ticari gayrimenkul fiyatlandırması üzerine yapılan araştırmalar, değerlerin bir transit istasyonun merkezinden uzaklaştıkça her metre için metrekare başına 75 \$ düştüğünü göstermektedir (Sepe, 2019: 10). Tren istasyonlarına yakınlık, gayrimenkul değerlerini artıran ve ekonomik büyümeyi teşvik eden çalışan havuzlarına erişim yaratarak ticari işletmeler için rekabet avantajı sağlamaktadır.

Paris'te yapılmış olan tramvay hattına ilişkin 1 Ocak 2002-31 Aralık 2008 arasını kapsayan bir çalışma 162.032 konutun satış verilerini içermekte olup; ulaşım altyapısının türü, önceki ulaştırma kurgusu, gayrimenkullerin uzaklığı, konut tipleri, sosyal ve demografik yapı, altyapı, gayrimenkul piyasa eğilimlerinin konut fiyatlarını

P. Güneş

etkilediğini ortaya koymaktadır. T3 tramvayının 200 m-400 m etrafındaki konut fiyatlarında %5 oranında bir artış olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Liverpool-Parramatta Transitway (LPT) metrobüs hattı projesinde 2003-2004 yıllarında konut fiyatlarında ortalama olarak %11 oranında değer artışı meydana geldiği görülmektedir (Demircan ve Oğuztimur, 2019: 428). Debrezion'un (2006) çalışmasında da raylı sistem duraklarına uzaklıkları 15km'den az olan konutların 15 km veya daha fazla olan konutlara göre % 25 daha değerli olduğu tespit edilmiş ancak istasyonlara 250 metreden daha yakın olan konutlarda gürültü nedeniyle değer kaybı olduğu da görülmektedir (Ünal, 2015: 30).

Kent merkezlerinde hafif raylı sistem istasyonlarına yakınlık genellikle ev sahiplerinin bir toplu taşıma istasyonuna yakın olmak için daha fazla ödeme yapmaya istekli olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte, genellikle transit odaklı tasarımla ilişkilendirilen mahalle özellikleri de arsa kira değerinin artmasına neden olmaktadır.

5. KAMU FAALİYETLERİ SONUCUNDA OLUŞAN DEĞER ARTIŞININ KAMUYA KAZANDIRILMASI VE VERGİLENDİRİLMESİ

Yerel yönetimler, arazi kullanımı ve mali faaliyetlerle ilgili çok çeşitli politika ve araçlar tasarlamaktadır. Mali veya düzenleyici nitelikte olan bu politikaların bir kısmı, arazi değerinin kamuya döndürülmesinden esinlenmiştir. Değer artışının vergilendirilmesi, arazi değeri artışlarının bir kısmının veya tümünün, vergi, ücretler, işlemler ve diğer mali yollarla kamu gelirlerine dönüştürülmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Smolka ve Amborski, 2000: 1).

Doğrudan özel arazi sahipleri tarafından yapılan bazı eylemler arazinin değerini artırabilirse de, bu durum istisna olma eğilimindedir. Genel kural, belirli arazi kullanımlarının ve yoğunluklarının geliştirilmesi için altyapı izinleri veya altyapı yatırımlarının kamu ya da piyasa güçleri aracılığıyla yapılmasıdır. Bölgenin ulaşım planlarının uygulanması ve yeni altyapı hizmetlerinin geliştirilebilmesi için önemli kamu yatırımları gerekmektedir. Onaylanmış ayrıntılı planlar, arazi kullanım düzenlemeleri ve sermaye finansmanı şeklindeki kamu taahhütleri; özel sektör iş faaliyetlerini ve konut yatırımlarını teşvik etmektedir. Bu ekonomik faaliyet, "arazi kiralının" artmasına veya belirlenen yerlerde arazi değerlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Arazi kirası artı değer de olup ve yakın çevredeki doğal olanakların, yerel avantajların, devlet faaliyetlerinin ve toplu özel sermaye yatırımlarının ürünü olarak görülmektedir (Smolka ve Amborski, 2000: 14). Gayrimenkul işlemleri sırasında, mal sahipleri ve alıcıların yerel yönetimlerden beklentilerine göre yatırım kararları alınmakta böylece, hükümet kararları gayrimenkul katma değerine etki etmektedir.

Arazi değerine yansıyan bu artı değer, gayrimenkul sahipleri tarafından aktifleştirilen bir varlık olarak tutulabilmekte veya kamu sektörü tarafından kamu yararı olarak yeniden dağıtılabilmektedir. Liberal iktisat teorisindeki temel ilke, meşru olarak yaratılan değer bu değer yaratıcısına ait olduğunu savunmaktadır (Ghring, 2015: 145). Kamu maliyesinde yaygın bir sorunu ele almak için geliştirilen değer artış kazancı kavramı: kamu yatırımlarının tamamen hükümet (merkezi ve/veya yerel) genel veya sermaye bütçelerinden potansiyel olarak yararlı projelere fonlanamaması durumundan kaynaklanmaktadır.

Bu yöntem, toplu taşıma sistemlerinden kanalizasyon sistemlerine kadar çok çeşitli kamu yatırımları için kullanılmakta ve bu projeleri uygulanabilir hale getirmekle birlikte çeşitli politik, sosyal ve ekonomik nedenler, bu kabiliyeti sınırlamakta; böylece birçok değerli kamu projesi, öngörülenden daha maliyetli olduğu için ertelenmekte veya terk edilmektedir. Kamu yatırımlarının faydalarının doğrudan faydalananlarla sınırlı olmadığı gerçeği, değer artış kazancı fikrini ortaya çıkarmaktadır. Kamu tarafından desteklenen faaliyetler genellikle etkilenen alanlardaki gayrimenkul sahiplerine fayda sağladığında ulaşım yatırımlarına atfedilebilir erişilebilirlik iyileştirmelerinin komşu gayrimenkullerin değerini arttırması beklenmektedir. Benzer şekilde kültürel tesisler, kamusal parklar, açık alanlar ve çevresel iyileştirme projelerinin sağladığı durumların da değerinde önemli bir artış sağlaması ve arazi değerlerini yükseltmesi öngörülmektedir.

Değer artış vergisi, planlanan kamu projelerinden kaynaklanan arazi değeri artışlarını, bu projelerin maliyetlerinin bir kısmını finanse etmek için kullanılmaktadır. Değer artışını değerlendirmenin zorunlu vergiler, gönüllü vergiler ve arazi bağışları şeklinde üç farklı yolu bulunmaktadır (Alexander, 2012: 167). Vergi Artışı Finansmanı (TIF) ise 1970'li yılların başlarında Kaliforniya'da ortaya çıkmıştır. Yerel yönetim bir TIF alanı ilan

P. Güneş

edebilmekte ve bu nedenle, söz konusu kamu projelerini finanse etmek için o bölgedeki gayrimenkul değeri artışlarından beklenen gelir akışını tahsis edebilmektedir. Gelir akışı, değeri artan gayrimenkul değeri ile önceki değer arasındaki farka bağlı olarak emlak vergisindeki artış olarak ifade edilmektedir (Alexander, 2012: 170).

Arazi değerleri üzerindeki vergi, iyileştirme vergisinden çok farklı olan ekonomik ve sosyal etkiler yaratmaktadır (Peddle, 1994: 34). Herhangi bir vergi, üzerinden alındığı tabanı azaltma eğiliminde olduğunda kamunun yararına olan ticaret, iş büyümesi ve yatırım gibi konular daha az vergilendirilmelidir. Kirlilik, trafik sıkışıklığı, arazi tüketimi (kentsel yayılma) ve enerji kaynaklarının tüketilmesi gibi durumlarda ise daha fazla vergi talep edilmesi beklenmekte, ancak birçok ülkede uygulamanın bu şekilde olmadığı görülmektedir. Mevcutta yer alan vergi sistemlerinin, planlı transit istasyon alanlarında ve ticaret merkezleri içerisinde arazi ve yapı değerlerinin yükselmiş olduğu mahallelerde özel yatırımların ilerlemesine engel olmaktadır. Aslında, sistem araziye tekelleştirmeyi ve spekülasyon yapmayı, yani araziye iyileştirmeden veya satmadan mülkiyete tutunmayı, dolayısıyla arazi fiyatlarının yükselmesini teşvik etmektedir (Ghring, 2015: 149).

Bir reform önlemi olarak arazi değeri vergisinin (LVT) önemli avantajları bulunmaktadır. En dikkat çeken avantaj arazi değerlerine daha yüksek bir vergi oranı getirmenin bir sonucu olarak, boş veya az kullanılan arazilerin daha maliyetli hale gelmesi ile birlikte geliştirme değerleri üzerindeki vergi oranını orantılı olarak düşürmek, iyileştirmeler yapabilmek için özel sermaye yatırımına yol açmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Erişimin sağlanması, insanların işyerlerine ve sosyal olanaklara ve işletmelerin pazar alanlarına yakın olmasına olanak tanımakla birlikte erişimin iyileştirildiği alanlarda arazi fiyatları değişkenlik göstermektedir. Kentsel alanlar büyüdüğünde, ulaşım ağlarında kapasite dolduğunda ve erişimde sorunlar yaşanmaya başladığında bu duruma karşı koymak için şehirlerin yeni altyapı inşa etmesi ve ulaşım kapasitesine çözüm araması gerekmektedir. Tamamlanan bir ulaşım projesi ile değer artışı yaratıldığında, arazi sahibi veya geliştirme haklarının sahibi, varlıklarının değerinde beklenmedik bir kazanç ile karşılaşmaktadır. Bu değer artışı, arazi sahipleri araziye sattığında veya geliştirdiğinde, ulaşım altyapısının ve erişimin sağladığı kazanımları kapitalize ederek gerçekleşmektedir. Değer artışları genellikle ulaşım hizmetine en yakın olan gayrimenkuller için söz konusu olup ulaşım ağından uzaklaştıkça düşüş görülmektedir.

Ulaşım projelerinin finansmanı genellikle kamu tarafından gerçekleştirilmekte olup, uygulamanın maliyet paylaşımında, maliyeti üstlenen kamu ile sağlayıcılar arasında bir eşitsizlik bulunmaktadır. Değer artışının kamuya döndürülmesi ile elde edilen değer ulaşım projelerini finanse etmek amaçlı kullanılabilir. Bazı durumlarda, değer yakalama yöntemleri ve yaklaşımları proje maliyetlerine katkıda bulunan önemli fonlar oluşturabilecek hatta proje maliyetlerinin ötesine geçilebilecek ve daha fazla altyapı ile müteakip değer artışı yaratmak için fon havuzlarına geri dönüştürülebilecektir.

Kamusal yatırımlar kentteki yeni gelişme alanlarına taşındığı ölçüde ulaşım hatları değişmekte ve oluşan kentsel rantın da kamuya kazandırılması gerekli hale gelmektedir. Kamu tarafından yapılacak yatırımların kentsel rantların vergilendirilmesi yolu ile karşılanması, planlamanın ilk aşamalarında ele alınmalıdır. Planlama yapılırken uygulamadaki durum dikkate alınmalı ve uygulama stratejisinin etkili bir şekilde yürütülmesi sağlanmalıdır. Planlama sistemi kamuya yönelik bir yaklaşım olması itibarıyla kamu yararı kavramı üzerinden çalışılmaktadır. Ulaşım hiyerarşisi ise planlamanın temelinde yer almakta ve ulaşım kararlarında yapılan değişiklikler planın bütününe etkilediğinden kentsel alanların kullanımına dair öngörülerini değiştirmektedir. Bazı alanlarda ulaşım sistemleri ile merkezlere erişim kolaylığı sağlandığından merkez dışına doğru kentsel yayılmalar görülmektedir. Kentsel alan kullanımları ile kentteki değer dağılımı adaleti sağlanmakta olup ulaşım ana kararlarının değiştirilmesi ile kentteki gelişme alanları değişmektedir. Sonucunda kentsel rant ortaya çıkmakta ve değer dağılımını yanlış yönlendirerek spekülasyonlara neden olmaktadır.

Uygulama örnekleri incelendiğinde değer artışının belirlenmesinde birçok sorun ile karşılaşıldığı görülmektedir. Emsal olamayacak taşınmazların karşılaştırılmasına dayalı işlemler yapılarak, değer düzeltilmesi subjektif ölçütlere dayandırılmaktadır. Bu ölçütler yasal yönetsel çerçevelere dayandırılarak yönetilmeli ve uluslararası standartlara uygun bir değerlendirme süreci gerçekleştirilerek değer tespit edilmelidir. Değer tespitine ilişkin gerekli yasal

P. Güneş

altlıkların hazırlanması ve mevzuatta birliğin sağlanması de bu sürecin doğru bir şekilde yönetilebilmesi için bir gereklilik olarak görülmektedir. Bir diğer sorun, tespit edilen değer artışının kamuya döndürülmesinde hangi yöntemin izleneceğinin belirlenmesidir. Bu noktada farklı ülke örnekleri incelenerek Türkiye için en uygun olan modelin belirlenmesi bir çözüm önerisi olarak sunulabilmektedir. 15.02.2020 tarihli İmar Planı Değişikliğine Dair Değer Artış Payı Hakkında Yönetmelik ile değer artışının kamuya döndürülmesi hususunda önemli yasal çalışmalar olduğu görülmektedir. İlgili Yönetmelik ile değer artış payının tespitinin ve dağıtımının ne şekilde yapılacağı düzenlenmiştir. Kıymet takdir Komisyonunda yer alması öngörülen kişilerin bu alanda uzman kişiler olarak düzenlenmiş olması uygulamada değer tespitinden kaynaklanan sorunların çözümünde önemli bir rol oynayacaktır.

Raylı ulaşım sistemleri ülkelerde geçmişe göre daha fazla yer tutmakta ve istihdam, nüfus yoğunluğu, arazi kullanım kararları ve yatırım projelerinde önemli kalkınma unsurları ile birlikte ele alınmaktadır. Türkiye’de ulaşım yatırımlarının değiştirdiği kentsel yayılma alanlarında emlak vergileri değer belirleme unsuru olarak ele alınmalı ve oluşan değer artış kazancının kamuya dönüşünde etkin bir araç olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alexander, E.R. (2012). Institutional Design for Value Capture and a Case: The Tel-Aviv Metropolitan Park. *International Planning Studies*, 17(2), 163– 177.
- Aliefendioğlu, Y. & Bostancı, S. (2018). Yerel Yönetimlerde Raylı Sistem Yatırımlarının Yapılabilirliği: Ankara Büyükşehir Belediyesi Batıkent-Sincan-Törekent Metro Hattı Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (21), 117-142.
- Anonim. (2014). Ulaşım Planlama Çalışmaları ve Ulaşım Ana Planı Hazırlama Kılavuzu. Türkiye Belediyeler Birliği, Ulaşım Çalışma Komisyonu, 20-25.
- Anonymous. Crossrail in Numbers. Erişim adresi <http://www.crossrail.co.uk/news/crossrail-in-numbers>. Erişim tarihi: 18.11.2020 ve 27.02.2021
- Anonymous. (2012). Crossrail Property Impact & Regeneration Study. Erişim adresi United Kingdom. https://learninglegacy.crossrail.co.uk/wpcontent/uploads/2018/07/4D-003_crossrail_property_impact_regeneration_study.pdf. Erişim Tarihi: 21.08.2020.
- Anonymous. (2016). Merton Council. Crossrail 2 Erişim adresi <https://www.merton.gov.uk/streets-parking-transport/public-transport/crossrail-2>. Erişim Tarihi: 25.06.2020.
- Anonymous. (2019). Erişim adresi <https://tfl.gov.uk/travel-information/improvements-and-projects/elizabeth-line>. Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- Anonymous. (2020). Great London Authority. Erişim adresi <https://www.gov.uk/government/publications/greater-london-authority>. Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- Armstrong Jr, R. (1994). Impacts of Commuter Rail Service as Reflected in Single-Family Residential Property Values. *Transportation Research Board*, 88-98.
- Buck, M. (2017). Crossrail Project: Finance, Funding and Value Capture For London’s Elizabeth Line. *Civil Engineering*, Erişim adresi <https://learninglegacy.crossrail.co.uk/wp-content/uploads/2017/09/1C-002-Finance-Funding-and-Value-Capture.pdf>, 1-8. Erişim Tarihi: 04.04.2020.
- Cervero R. & Landis J. (1997) Twenty Years of the Bay Area Rapid Transit System: Land Use and Development Impacts, *Transportation Research A*, 31(4): 309-333.
- City of London Corporation. (2015). Erişim adresi <https://www.cityoflondon.gov.uk/Pages/default.aspx>. Erişim tarihi: 03.11.2019.
- Demircan, K. & Oğuztımur, S. (2019). Metro Hatlarının Konut Fiyatlarına Etkisine İlişkin Literatür Taraması. *Megaron Dergisi*, 14(3): 417-431.
- Ersoy, M. (1997). *İmar Planı Değişiklikleri ve Yargı Denetimi*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 17 (1-2): 53-75.
- Goetz, A. R. & J. S. Szyliowicz. (1997). “Revisiting Transportation Planning and Decision Making Theory: The Case of Denver International Airport.” *Transportation Research. Part A* 31(4): 263- 280.

P. Güneş

- Higgins, C., & Kanaroglou, P. (2018). Rapid transit, transit-oriented development, and the contextual sensitivity of land value uplift in Toronto. *Urban Studies*, 55(10): 2197-2225.
- İnan, M. & Demir, M. (2017). Demiryolu Ulaşımı ve Türkiye’de Hızlı Tren Yatırımlarının Etkileri: Eskişehir-Konya Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1); 99-120.
- Knight, F. (2017). Crossrail Analysing Property Market Performance Along The Elizabeth Line. *Residential Research*, 12(3): 1-6.
- Li, G., Luan, X., Yang, J. & Lin, X. (2013). Value Capture Beyond Municipalities: Transit-Oriented Development and Inter-City Passenger Rail *Investment* in China’s Pearl River Delta. *Journal of Transport Geography*, 33(2013): 268-277.
- McAllister, P., Shepherd, E. & Wyatt, P. (2018). Policy Shifts, Developer Contributions And Land Value Capture in London 2005–2017. *Land Use Policy*, 78(2018): 316-326.
- Meyer D. M. & E. J. Miller. (1984). *Urban Transportation Planning: A Decision Oriented Approach.*, U.S: Mc Gray-Hill Publishing Company.
- Murat, S. & Şahin, L. (2010). Dünden Bugüne İstanbul’da Ulaşım. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, No: 2010-58
- Murteza, M. (2010). Raylı Sistem Yatırımları Fizibilite Etütleri ve Yapım Yöntemleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi.
- Peddle, F. K. (1994). *Cities and Greed: Taxes, Inflation and Land Speculation*, Canadian Research Committee on Taxation, Ottawa, Ontario, Canada, 180.
- Sepe, A. (2019). City Planning with Land Value Capture: A Comparative Analysis of Capture Policies in New York, London and Toronto. A Major Paper submitted to the Faculty of Environmental Studies in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master in Environmental Studies, York University, Toronto, Ontario, Canada, (s. 15-25)
- Sesli, F.A. & Karadavut, E. (2009). *İmar Planı Değişikliklerinin Plan Bütünlüğüne Etkilerinin İncelenmesi*. TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 3(241).
- Skamris, M. K. & B. Flyvbjerg. (1996). “Accuracy of Traffic Forecasts and Cost Estimates on Large Transportation Project.” *Transportation Research Record* 1518, TRB, National Research Council, Washington, DC, (s. 65-69).
- Smolka, M. O. & Amborski, D. (2000). Value capture for Urban Development: An Inter-American Comparison. *Lincoln Institute of Land Policy*, (s. 1- 28).
- Suzuki, H., Murakami, J., Hong, Y. & Tamayose, B. (2015). Financing Transit-Oriented Development with Land Values: Adapting Land Value Capture in Developing Countries. *World Bank Group*, 159- 175.
- Şener, O. (2006). *Kamu Ekonomisi*. Beta Basım Yayım Dağıtım, 8. Baskı, 426, İstanbul.
- The World Bank. 2013. Erişim adresi: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P132154>. Erişim tarihi: 14.08.2020.
- UITP. (2011). *Better Mobility in Urban Areas*. Union Internationale des Transports Publics International Association of Public Transport, (s. 15-28).
- Ünal, A. O. (2015). Ulaşım Projelerinin Gayrimenkul Değerine Etkisi. *Sürdürülebilir Ulaşım için Yol ve Trafik Güvenliği Ulusal Kongresi Bildiri Kitabı*, (s. 24-35).
- Ünal, A. O. & Tanrıvermiş, H. (2019). Raylı Sistem Projelerinin Gayrimenkul Değerine Etkisi: Ankara İli Keçiören İlçesi M4 Metro Hattı Projesi Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1): 29- 55.
- Verougstraete, M. & Zeng, H. (2014). Land Value Capture Mechanism: The Case of the Hong Kong Mass Transit Railway. *United Nations ESCAP*, (s. 1-4).
- Wang, L. (2010) Impact of Urban Rapid Transit on Residential Property Values. *The Chinese Economy*, 43(2): 33-52.

P. Güneş

- Xu, J. & Yeh, A. (2010). Governance and Planning of Mega-City Regions: Diverse processes and Reconstituted State Space. In: Xu, Jiang, Yeh, Anthony G.O. (Eds.), Governance and Planning of Mega-city Regions: An International Comparative Perspective. New York: Routledge.
- Yang, Q. Hu, X. Wang, Y., Liu, Y., Liu, J., Ma, J., Wang, X., Wan, Y., Hu, J., Zhang, Z., Wang, X. and Tao, S. (2021). Comparison of the Impact of China's Railway Investment and Roadinvestment on the Economy and Air Pollution Emissions. Journal of Cleaner Production, 298 (2021): 1-11.
- Yankaya, U. & Çelik, H. (2005). Kamu Ulaşım Yatırımlarının Gayrimenkul Değerleri Üzerine Etkisinin Modellenmesi: İzmir Metro'su Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi. (258-270).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.04.2021 ✓Accepted/Kabul:17.10.2021

DOI:10.30794/pausbed.914002

Araştırma Makalesi/ Research Article

Erkan, R. (2022). "Dolarizasyon Histerisi: Türkiye Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 397-407.

DOLARİZASYON HİSTERİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Rümeysa ERKAN*

Öz

Türkiye ekonomisinde dolarizasyon histerisinin araştırıldığı bu çalışmaya göre, 2011:12 ile 2021:01 örneklem döneminde dolarizasyon oranı ile enflasyon oranı, döviz kuru ve kredi temerrüt takası arasında simetrik bir nedensellik söz konusudur. Diğer taraftan, faiz oranındaki artış dolarizasyon oranındaki azalışın nedeni iken, tersi ise geçerli değildir. Dolayısıyla, faiz oranından dolarizasyon oranına doğru olmak üzere tek yönlü bir nedensellik vardır. Sonuç olarak, ilgili dönemde enflasyon oranı, döviz kuru ve kredi temerrüt takası değişkenlerindeki bir düşüş dolarizasyonu tersine çevirmekte ve bu durum ekonomide histeri etkisinin olmadığı anlamına gelmektedir.

Anahtar kelimeler: *Dolarizasyon histerisi, Enflasyon oranı, Döviz kuru, Faiz oranı, kredi temerrüt takası.*

DOLARIZATION HYSTERY: THE CASE OF TURKEY

Abstract

According to this study, which investigated dollarization hysteria in the Turkish economy, there is a symmetrical causality between the dollarization rate and the inflation rate, the exchange rate, and the credit default swap during the periods of 2011: 12 and 2021: 01. While the increase in the interest rate is the cause of the decrease in the dollarization rate, the opposite is not valid. Hence, there is a one-way causality from the interest rate to the dollarization rate. As a result, a decrease in the inflation rate, exchange rate and credit default swap variables reverses dollarization and this means that there is no hysteria effect in the economy.

Keywords: *Dollarization hysteria, Inflation rate, Exchange rate, Interest rate, Credit default swap.*

*Arş. Gör. Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, BURSA.
e-posta: rumeysacelik@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6163-6852>)

1. GİRİŞ

Finansal piyasalardaki kontrollerin kaldırılması ve ekonominin uluslararası sermaye akımlarına açılması olarak tanımlanan finansal liberalizasyon politikaları Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları doğrultusunda dış ticaretin liberalizasyonu ile başlamış ve 1989 yılında finansal sektör ve sermaye hesabının liberalizasyonu ile tamamlanmıştır. Bu düzenlemenin ardından, birbirini izleyen hükümetlerin başarısız istikrar çabaları ve kronikleşen enflasyon oranları ile ulusal para birimlerinin temel fonksiyonlarını yerine getirememesi dolarizasyon veya para ikamesi olarak bilinmektedir. Söz konusu iki kavramın literatürde birbiri yerine kullanılması yaygın bir durum olsa da aslında bu iki kavram birbirinden farklıdır. Calvo ve Vegh (1992)’e göre dolarizasyon, yabancı paranın, ulusal paranın en savunmasız fonksiyonu olan değer saklama fonksiyonunu ele geçirmesidir (1992: 4). Diğer bir ifadeyle, gelişmekte olan ekonomilerde yaygın bir durum olan dolarizasyon, yüksek enflasyon oranları ve döviz kuru belirsizliği nedeniyle satın alma gücünün beklenmedik bir şekilde düşüşüne karşı, riskli görülen ulusal paranın yanında yabancı paranın bir değer saklama aracı görmesi durumudur. Dolayısıyla, dolarizasyon bireylerin servet ve gelirlerinin değerini koruma girişimlerini yansıtmaktadır (El-Arian, 1988: 87). Guidotti ve Rodriguez (1992)’e göre, döviz kontrollerinin kaldırılması ve ülkede ikamet edenlere döviz tutma izni verilmesi, dolarizasyonun geleneksel değer saklama rolünden daha az geleneksel olan hesap birimi ve değişim aracına doğru genişlemesine yol açmaktadır (1992: 522). Bu gelişmeleri takiben dolarizasyonun son aşaması olan para ikamesi ise ulusal paranın diğer fonksiyonlarına ilave olarak değişim aracı fonksiyonunu da yabancı paranın devralması durumudur.

Dolarizasyona zemin hazırlayan yurt içi yerleşiklerin yabancı para talebini artıran birçok faktör vardır. Sahay ve Vegh (1995)’e göre, yüksek ve değişken enflasyon oranları, ulusal para birimlerinin değer saklama, hesap birimi ve değişim aracı olarak kullanılmasını ciddi şekilde engellemektedir. Ona göre, yüksek enflasyon yaşayan ülkelerde ulusal para birimi, istikrarlı bir para birimi lehine kademeli olarak yer değiştirmektedir (1995: 1). Ramirez-Rojas (1985)’a göre, uluslararası işlem hacmindeki artış ve gelişmiş bir sermaye piyasasının eksikliği yabancı para talebini artırmaktadır (1985: 631). Yabancı para talebini açıklamadaki bir diğer önemli değişken ise yabancı para lehine ulusal paranın reel getiri oranlarındaki düşüştür. Ancak yurt içi enflasyon oranlarındaki düşüş, reel getiri oranlarını etkilemediği müddetçe, söz konusu düşüşün dolarizasyon üzerinde herhangi bir etkisi olmayacaktır. Yabancı para talebini artıran diğer bir faktör ise risktir. Ulusal paraya ilişkin risk arttıkça, ulusal paraya karşın güvenli bir para biriminin değişim aracı olarak kullanımı giderek artmaktadır (Craig ve Waller 2004: 671). Diğer taraftan, Calvo ve Vegh (1992)’e göre, ulusal para ve yabancı para arasındaki ikame esnekliğinin yüksek olması, ulusal parada yaşanan bir istikrarsızlık karşısında yabancı para talebini artırmaktadır (1992: 6). Ayrıca yabancı para talebinde, faiz oranı farklılıkları da önemlidir. Faiz oranı farkının yabancı para lehine olması, yabancı para talebini artıran diğer bir faktördür. Tersi bir durum ise ulusal para talebini artırmaktadır. Ancak Calvo ve Vegh (1992)’e göre, bu yöntem yabancı paranın kullanılmasını engelleyen yapay bir yöntemdir. Ona göre, yüksek enflasyona yol açan temel sorunlar hızlı bir şekilde çözülemezse, söz konusu yöntem enflasyon oranlarında ciddi artışları beraberinde getirecektir (1992: 13-14). Bu görüşü destekleyen, Dornbush ve Reynoso (1989)’ya göre, yurtiçi faiz oranlarının artması reel sektör finansman maliyetleri ve bütçe açıklarının giderek artması ile bir kriz ortaya çıkarabilir (1989: 28-29). Son olarak, Mueller (1994)’e göre, geçmişte bir hükümetin güvenilirlik sicili ne kadar kötü ise, kamuoyunun istikrar sağlama yönündeki politikalara güveni giderek zayıflamakta ve bu durum da yabancı para talebini artırmaktadır (1994: 15). Diğer taraftan, Melvin (1988)’e göre, dolarizasyonu tersine döndürmenin yani de-dolarizasyonun anahtarı, değeri istikrarlı, yüksek güvenilirli bir ulusal para biriminin oluşturulmasıdır (1988: 556). De-dolarizasyon için yabancı para talebini kısmının alternatif bir yöntemi ise sermaye hesabı üzerine kısıtlamalar getirmek veya finansal sistemdeki yabancı para mevduatı stokunun zorunlu olarak yerli paraya dönüştürülmesidir. Shay ve Vegh (1995)’e göre, bu tür kısıtlamalar Macaristan, Polonya ve Estonya’da dolarizasyon oranlarının düşmesine yol açmıştır (1995: 13-14). Diğer taraftan, Calvo ve Vegh (1992)’e göre, Bolivya (1982), Meksika (1982) ve Peru’da (1985) uygulanan zorunlu dönüştürmeleri devalüasyonlar ve sabit döviz kurunun benimsenmesi takip etmiş ve böylece de-dolarizasyon ile amaçlananla zıt etkiler ortaya çıkmıştır (1992: 14). Tüm bunlara rağmen, Clements ve Schwartz, (1993)’a göre, geleneksel mali ve parasal önlemler, dolarizasyon sürecini tersine çevirmek için yeterli olmayabilir (1993: 1883).

Türkiye ekonomisinde ters dolarizasyona karşılık dolarizasyon histerisinin araştırıldığı çalışmada, dolarizasyona yönelik bir girişin yapıldığı giriş bölümü sonrasında sırasıyla, dolarizasyon histerisini içeren ikinci bölüm,

dolarizasyon histerisine yönelik literatür incelenmesini içeren üçüncü bölüm, veri ve uygulama bölümünü içeren dördüncü bölüm ve son olarak sonuç bölümü yer almaktadır.

2. DOLARİZASYON HİSTERİSİ

Fisher (1911)'in klasik miktar teorisi, Keynes (1936)'in likidite tercihi teorisi ve Friedman (1956)'ın modern miktar teorisine göre para talebi fonksiyonları incelendiğinde işlem ve ihtiyat amaçlı para talebi gelir ve fiyatların pozitif bir fonksiyonuyken, likidite tercihi teorisine göre spekülasyon amaçlı para talebi ise faizin negatif bir fonksiyonudur. Ancak bu açıklamalar yurtiçinde sadece ulusal paranın kullanıldığı durum için geçerlidir. Dolayısıyla bu sonuçların, dolarize olmuş bir ekonomide gerçekleşmesi mümkün değildir. Söz konusu ekonomilerde, enflasyon oranındaki bir artış riskli ve güvensiz bulunan ulusal para talebini değil de daha güvenilir olan yabancı para talebini artırmaktadır. Tersi bir durumda ise yani ekonomik istikrar ile birlikte enflasyon oranındaki düşüşün ulusal para talebini artırması gereklidir. Ancak dolarizasyon süreçlerinin “histeri” sergilediği Latin Amerika ülkelerinde (Arjantin, Bolivya, Meksika, Peru ve Uruguay gibi) durum genellikle böyle olmamıştır. Literatürde bu duruma dolarizasyon histerisi veya raket etkisi¹ denir.

Geleneksel para ikamesi modelleriyle açıklanamayan dolarizasyon histerisi, düşen enflasyon oranları ve yurtiçi varlıkların reel getiri oranlarının artması karşısında dolarizasyon oranının yüksek kalması durumudur. Diğer bir ifadeyle Uribe (1997)'ye göre, beklenen enflasyon oranlarındaki geçici bir artış, dolarizasyon oranında kalıcı bir artışa neden olabilir ancak bunun tersi gerçekleşmeyebilir (1997: 185). Dolayısıyla söz konusu histeriden dolarizasyonun asimetrik olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Clements ve Schwartz (1993)'a göre, makroekonomik istikrarsızlıkla hızla artan dolarizasyonun, yıllarca süren makroekonomik istikrarın ardından tersine çevrilmesi zor olabilir (1993: 1883). Histeri etkisini para talebi esnekliği açısından tanımlayan Mongardini ve Mueller (2000)'e göre, söz konusu histeri, yüksek enflasyon durumundaki para talebi esnekliğinin, düşük enflasyon durumundaki esneklikten daha yüksek olması durumudur (2000: 227). Simetrik tepki açısından para ikamesi ve dolarizasyonu kıyaslayan Mueller (1994) ise, para ikamesi sürecinin simetrik olduğunu ve olası değişikliklere eşit şekilde tepki gösterdiğini ileri sürmektedir. Diğer taraftan, dolarizasyon ise asimetrik bir süreçtir (1994: 3).

Histeri etkisine yönelik teorik yaklaşımlar ağ dışsallıkları, işlem maliyetleri, ulusal paranın beklenen değer kaybı, belirsizlik ve ekonomik istikrara duyulan güven açısından incelenebilir. İşlemlerinde birkaç para birimi arasından seçim yapabilme imkânına sahip olan ekonomik birimler, ekonomide yaygın olarak kullanılan para birimini tercih etme eğiliminde olacaktırlar. Dolayısıyla, ağ dışsallığı yüksek enflasyon döneminde artan dolarizasyon oranlarına karşın, enflasyon düştükten sonra da yabancı paranın yerleşik bir ödeme aracı olmasından dolayı dolarizasyonun devam etmesi durumudur. Diğer bir ifadeyle, ağ dışsallığı, yabancı para kullanma alışkanlığının yerleşmesi durumudur (Valev, 2010: 227). Histeri etkisini işlem maliyetleri açısından açıklayan Reding ve Morales (2004)'e göre, belirli bir enflasyon oranı için, toplam dolarizasyon oranı ne kadar yüksekse, yerel para birimi yerine yabancı para kullanmanın marjinal maliyeti o kadar düşük olacaktır (2004: 3). Yani bir yabancı para biriminin kullanımı arttıkça, (ağ dışsallıkları), yabancı para biriminin kullanımıyla ilişkili işlem maliyetlerinde bir azalma gerçekleşmektedir (Uribe, 1997: 199; Freitas, 2004: 134). Söz konusu işlem maliyetleri yerel para birimine geri dönme maliyetlerinden daha düşükse, bir dolarizasyon sınırı elde edilir ve bu aşamadan sonra dolarizasyon muhtemelen geri döndürülemez hale gelir (Feige vd. 2002: 5). Ağ dışsallıklarında sürü etkisinin varlığını inceleyen Reding ve Morales (2004)'e göre, yurt içi enflasyon oranı arttığında, ekonomik birimler giderek daha fazla yabancı para kullanmaya başlamaktadırlar. Bunun nedeni, ağın sunduğu yararın, ağın boyutu ile birlikte artmasıdır (2004: 22-23). Histeri etkisini açıklayan bir diğer yaklaşım satın alma gücü etkisi de denilen ulusal paranın beklenen değer kaybı etkisi ise daha az riskli olan para biriminin tercih edilmesidir. Bu yaklaşıma göre, döviz kuru istikrarlı olsa bile, yerel para biriminin gelecekteki istikrarına ilişkin süregelen şüpheler nedeniyle dolarizasyon devam edebilir. Benzer şekilde, Valev (2010)'e göre, mal alış-satış işlemlerinde yerel para biriminin kabul edilmesi risklidir, çünkü yerel para birimi mallarla değiştirilmeden önce değer kaybedebilir. Bu nedenle, para biriminin değer kaybetmesine ilişkin kalıcı beklentiler, kalıcı dolarizasyona yol açabilir. Son olarak, Ertürk (2001)'e göre, ekonomik ve politik istikrarsızlıkların yol açtığı belirsizlikler, yüksek enflasyon oranları ve istikrarsız para birimini beraberinde getirmekte ve bu da dolarizasyon histerisine yol açmaktadır (2001: 469). Bununla birlikte, yerel para

¹ Raket etkisi, James Duesenberry (1949)'nin “Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior” çalışmasına dayanmaktadır.

biriminin değer kaybetme riski ve işlem maliyetlerine rağmen ulusal para ile yabancı para biriminin aynı anda dolaşımında olduğu bir durum da söz konusu olabilir (2010: 225). Ancak her iki para birimi de dolaşımında olsa da Guidotti ve Rodriguez (1992)'e göre, Gresham Yasasının aksine, iyi para kötü parayı kovmaktadır (1992: 520). Yani iyi para olan ve daha az riskli olan yabancı paranın kötü para olan ve daha riskli olan ulusal paraya üstünlüğü söz konusudur.

Para talebinin söz konusu asimetric tepkisi, hanehalklarının maliyet hususlarına, yani enflasyonu yenmek için stratejiler geliştirme, öğrenme ve uygulama gibi maliyetli süreçlere atfedilmiştir. Bunlar genellikle finansal yenilik olarak değerlendirilmektedir. Mueller (1994)'e göre, zamanla, bu stratejilerin benimsenmesinde yer alan büyük sabit maliyetler göz önüne alındığında, halkın büyük bir kısmı bu finansal yenilik biçimlerine başvurmaktadır. Ancak ekonomi genelinde yaygın olarak kullanılan söz konusu finansal yenilikler, enflasyonda bir düşüş veya ulusal paranın reel getirisinin artması durumunda bile dolarizasyonu tersine döndürmeyebilir (1994: 14-15). Yani güvenli para birimine geçiş bir öğrenme sürecini gerektirmekte ve öğrenme gerçekleşikten sonra bile dolarizasyonun tersine çevrilmesi zor olmaktadır (Dornbush ve Reynoso, 1989: 26-27). Bu maliyetleri dikkate alarak ulusal ve yabancı enflasyon oranları arasındaki fark için bir bant tanımlayan Guidotti ve Rodriguez (1992)'e göre, bandın üzerinde, ekonomi tamamen dolarize iken; bandın altında ise de-dolarizasyon meydana gelmektedir. Yüksek fırsat maliyetine sahip para biriminden düşük fırsat maliyetine sahip para birimine geçmenin faydalarının, ilgili işlem maliyetlerini telafi etmediği yer olan bandın içerisinde kalan alanda, enflasyon oranındaki değişiklikler dolarizasyon derecesinde herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır (1992: 500). Diğer bir ifadeyle, Kamin ve Ericson (1993)'a göre, fırsat maliyetindeki değişiklikler işlem maliyetlerinden dolayı diğer para birimine geçişi sınırlandırmaktadır (1993: 13). Tüm bunlara ilave olarak, Freitas (2004)'e göre, söz konusu maliyetlerin olmaması durumunda bile histeri olgusundan bahsedilebilir (2004: 134). Diğer taraftan, maliyetlerin yanı sıra yetkililerin ekonomik istikrar sağlama çabasına olan güven derecesi de histeri etkisini etkileyebilir (Mueller, 1994: 2).

3. DOLARİZASYON HİSTERİSİ HAKKINDAKİ UYGULAMALI LİTERATÜR

1970'lerin başında Bretton-Woods sisteminin sona ermesi ve devletlerin ekonomilere müdahalesine tepki olarak ortaya çıkan ve temel amacı kaynak dağılımı etkinliğinin artırılması ve ekonomik büyümenin sağlanması olan finansal liberalizasyon ile özellikle gelişmekte olan ülkeler yüksek enflasyon oranları ve dolayısıyla istikrarsız para birimleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum literatürde dolarizasyon olarak genişçe yer bulmuştur. Dolarizasyona yol açan etkenlerde tersine bir değişme ortaya çıkması ise ters dolarizasyon olarak yorumlanmaktadır. Ancak dolarizasyonun ve yabancı para kullanma alışkanlığının tersine döndürülemediği diğer bir durum ise ekonomideki istikrara karşın ulusal para talebinin asimetric davranışı olan dolarizasyon histerisidir. Literatürdeki teorik ve ampirik çalışmalar incelendiğinde, dolarizasyonu takiben, sınırlı sayıda da olsa dolarizasyon histerisine yönelik çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Dolarizasyon Histerisine Yönelik Uygulamalı Literatür

Çalışma	Örneklem dönemi	Ülkeler	Tahmin yöntemi	Sonuç
Piterman (1988)	1970-1988	Arjantin, Şili, Uruguay ve İsrail	OLS	Enflasyon oranının nispeten düşük olduğu 1960'larda, para talebi enflasyona karşı simetrik bir tepki gösterirken, enflasyon oranının çok yüksek olduğu 1970'lerde ise para talebi enflasyona karşı asimetric tepki göstermektedir.
Melnick (1990)	1978-1987	Arjantin	Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi	Para talebinin enflasyon esnekliği asimetrictir. Dolayısıyla, enflasyon oranı artarken para talebindeki düşüş, enflasyon oranının düşmesi durumundaki para talebi yükselişinden daha hızlıdır.
Guidotti ve Rodriguez (1992)	1970-1990	Peru, Meksika, Uruguay ve Bolivya	Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi	İlgili dönemde dört ülke için de histeri etkisi geçerlidir.

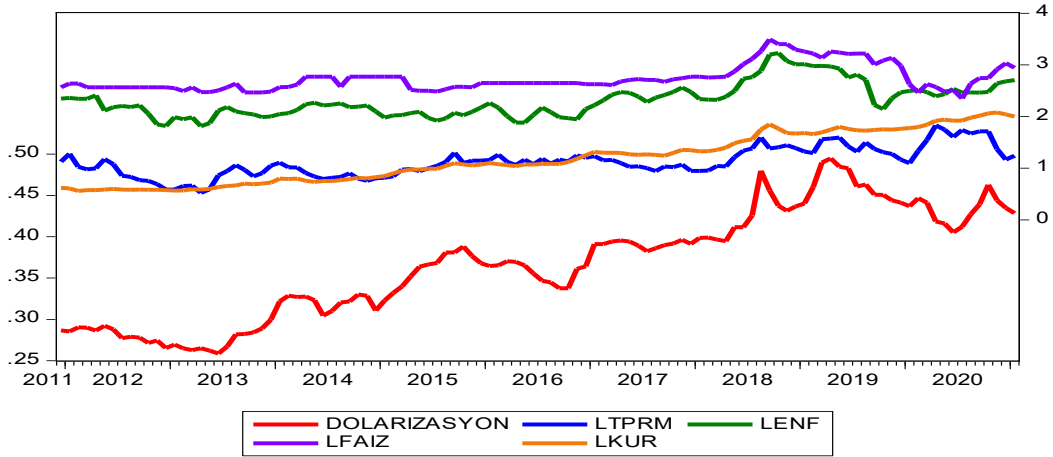
Ahumada (1992)	1977-1988	Arjantin	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme Analizi	Arjantin'de para talebi enflasyona karşı asimetriktir.
Kamin ve Ericson (1993)	1977-1993	Arjantin ve Bolivya	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme Analizi	Enflasyon düştüğünde mutlaka ulusal para talebi artmayabilir. Dolayısıyla bu durum dolarizasyonun kalıcılığını göstermektedir.
Clements ve Schwartz (1993)	1986-1991	Bolivya	OLS	Enflasyonu düşürmek veya yurt içi mevduatlar üzerindeki faiz oranlarını artırmak için önemli çaba gösterilse de, dolarizasyon muhtemelen devam edecektir.
Mueller (1994)	1970-1992	Lübnan, Arjantin, Bolivya, Şili, Meksika, Peru, Uruguay, Mısır ve Yemen	OLS	Lübnan, Bolivya, Meksika ve Peru'da güçlü histeri etkisine karşılık, Polonya'da zayıf bir histeri etkisi söz konusudur. Mısır ve Yemen'de ise reel getiri oranı ve faiz oranı değişikliklerine tepki olarak, dolarizasyon oranları azalmaktadır.
Sahay ve Végh (1995)	1990-1994	Estonya, Litvanya, Moğolistan, Polonya, Arnavutluk, Rusya, Bulgaristan, Ukrayna, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Letonya, Macaristan, Slovak Cumhuriyeti, Romanya ve Slovenya	OLS	Başarılı istikrar politikalarının ardından Estonya, Litvanya, Moğolistan ve Polonya'daki dolarizasyon oranlarında düşüş gözlenirken, geri kalan ülkelerde ise dolarizasyon devam etmektedir.
Yotopoulos (1997)	1995-1997	Meksika	OLS	Para talebinin, istikrarsız bir para birimi olan ulusal paranın reel getirisine karşı tepkisi asimetriktir.
Mongardini ve Mueller (2000)	1993-1998	Kırgız Cumhuriyeti	ARDL Sınır Testi	Kırgız mevduat sahiplerinin portföy dağılımında bir histeri etkisi söz konusudur.
Feige ve diğerleri (2002)	1979-1999	Arjantin	OLS	Arjantin'de dolarizasyonun kalıcılığında baskın olan faktör ağ dışsallıklarıdır.
Freitas (2003)	1981-1995	Bolivya, Türkiye ve Endonezya	OLS	Üç ülke için de dolarizasyon histerisi söz konusudur.
Oomes (2003)	1992-1999	Rusya	OLS	İlgili dönemde Rusya için histeri etkisi geçerlidir.
Civcir (2003)	1986-1999	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Türkiye'de ulusal para cinsinden finansal varlıkların reel getiri oranları, yabancı para varlıklarından önemli ölçüde yüksek olmasına rağmen dolarizasyon oranı yüksektir.
Us (2003)	1990-1999	Türkiye	ARDL Sınır Testi	1990-93 döneminde tersine çevrilebilir para ikamesine karşılık, 1995-99 döneminde para ikamesi tersine çevrilebilir değildir.
Metin-Özcan ve Us (2007)	1985-2007	Türkiye	VAR	2001 ve 2006 yılları arasında dolarizasyondaki azalışın aksine sonrasındaki yıllarda ekonomide histeri etkisi söz konusudur.
Hekim (2008)	1992-2007	Türkiye	OLS	İlgili dönemde Türkiye'de histeri etkisi geçerli değildir.
Erbaykal vd. (2008)	2001-2006	Türkiye	ARDL Sınır Testi	2001-2006 döneminde Türkiye ekonomisinde tersine dolarizasyon söz konusudur.

Taşçı ve Darıcı (2008 & 2009)	1987-2007 & 2001-2006	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Enalizi ARDL Sınır Testi	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile TL'ye güvenin artması, Türkiye'de ters para ikamesi sürecinin yaşanmasına yol açmıştır.
Valev (2010)	1993-2005	Bulgaristan	Probit Model	Yüksek enflasyon zamanlarında dolarizasyon artarken, enflasyonun düşük olduğu dönemlerde ise dolarizasyon tam olarak tersine dönmemektedir. Bu durum, ağ dışsallığı ve döviz kuru riskinden kaynaklanmaktadır.

Literatürdeki çalışmaların çoğunluğu bir raket değişkeni etrafında toplanmaktadır. Söz konusu raket değişkeni, genellikle enflasyon oranı olmak üzere çok az sayıda da döviz kuru ve faiz oranının geçmişteki en yüksek değerini yansıtan bir değişken olarak modele eklenmektedir. Bu yaygın durumun aksine bu çalışmada bir raket değişkeni yerine hem asimetrik olmayan Toda-Yamamoto hem de asimetrik nedenselliği dikkate alan Hatemi-J nedensellik testi yapılmıştır. Ve yine literatürden farklı olarak, sadece enflasyondaki değişikliklerle değil aynı zamanda döviz kuru, mevduat faiz oranı ve ülke risk primi olarak yorumlanan kredi temerrüt takas primindeki değişikliklerin de dolarizasyon histerisi üzerinde etkisi olabileceği varsayımından hareket edilmiştir.

4. VERİ VE BULGULAR

Türkiye ekonomisinde dolarizasyon histerisinin araştırıldığı bu çalışmada 2011:12 ile 2021:01 arasında 110 gözlemden oluşan aylık veriler kullanılmıştır. Model dolarizasyon oranı² (dolarizasyon), enflasyon oranı (enf), döviz kuru (kur), 1 yıl ve daha uzun vadeli mevduat faiz oranı (faiz) ve kredi temerrüt takas primi (tprm) değişkenlerinden oluşmaktadır. Takas primi dışındaki tüm değişkenler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) veri dağıtım sisteminden, takas primi ise investing.com adresinden temin edilmiştir. Dolarizasyon oranı haricindeki kullanılan tüm değişkenlerinin logaritmaları alınmış olup, serilerin seyri Şekil 1'de bir arada gösterilmiştir:



Şekil 1: Dolarizasyon Oranı, Enflasyon Oranı, Döviz Kuru, Faiz Oranı ve Kredi Temerrüt Takas Priminin Gelişimi

Kaynak: TCMB, investing.com

Şekil 1'de ilgili dönem zarfında dolarizasyon oranlarının artış gösterdiği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde dolarizasyon histerisinin araştırıldığı bu çalışmada, öncelikle yapısal kırılmayı dikkate alan Lee-Strazicich (2003) birim kök testi ile değişkenler arasındaki durağanlığın tespiti yapılmış olup ardından ilgili dönemde dolarizasyon histerisinin varlığının tespiti için Toda-Yamamoto ve Hatemi-J nedensellik testi yapılmıştır.

² Dolarizasyon oranı, döviz tevdiat hesaplarının M2 para arzına bölünmesiyle elde edilmiştir.

4. 1. Lee-Strazicich (2003) Durağanlık Sınaması

Değişkenlerin durağanlığının sınamasında kullanılan ve iki yapısal kırılmaya izin veren Lee-Strazicich (LS) testi, sabitte iki kırılmaya izin veren Model AA ve hem sabitte hem trendde iki kırılmaya izin veren Model CC olmak üzere kırılma yapısına bağlı olarak iki ayrı test istatistiği hesaplanmaktadır. Lee ve Chang'a (2008) göre, LS (2003) testinde boş hipotezin reddedilmesi, tek başına birim kökün reddi değil, aksine bir kırılma olmaksızın birim kökün reddedildiği anlamına gelmektedir (2008: 316). Benzer şekilde Lee ve Strazicich'e (2003) göre, LS testinde (2003) alternatif hipotez "yapısal kırılmalı durağan" şeklinde değil de yapısal kırılmaların var olduğu şeklindedir (2003: 1082).

Enflasyon oranı, döviz kuru, faiz oranı ve kredi temerrüt takas priminin dolarizasyon histerisi üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, her bir değişkene ait zaman serisinin durağan olup olmadıkları, durağan iseler hangi seviyede durağan oldukları Lee-Strazicich (2003) birim kök testi ile sınanmış ve testin sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: LS (2003) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Kırılma Dönemi	LM-istatistiği	Kritik değerler
dolarizasyon	Model AA	2016:12 & 2019:06	-2.654	-4.545
	Model CC	2014:11 & 2018:03	-5.434	-6.42
lenf	Model AA	2013:03 & 2019:02	-2.875	-4.545
	Model CC	2015:09 & 2018:03	-5.905	-6.45
lkur	Model AA	2015:07 & 2018:07	-3.140	-4.545
	Model CC	2013:12 & 2018:06	-7.230	-6.33
lfaiz	Model AA	2018:08 & 2019:12	-3.570	-4.545
	Model CC	2018:03 & 2019:11	-8.711	-6.32
ltprm	Model AA	2013:03 & 2019:02	-2.875	-4.545
	Model CC	2015:09 & 2018:03	-5.905	-6.33

LS testinde iki yapısal kırılmaya izin veren sabitli (Model AA) ve hem sabitli ve hem trendli (Model CC) modeller kullanılmış olup LS testinin kritik değerleri Lee-Strazicich (2003)'de Tablo 2'den 0.01 anlamlılık düzeyinde alınmıştır.

Tablo 1'e göre, LS (2003) testine ilişkin hem AA hem de CC modellerinde tüm değişkenlerin durağan dışı olduğu sonucuna varılmıştır. Birim kök içeren serilerle analize devam edilmesi uygun olmadığı için serilerin birinci dereceden farkları alınmış olup sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Farkları Alınmış LS (2003) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Kırılma Dönemi	LM-istatistiği	Kritik değerler
ddolarizasyon	Model AA	2018:10 & 2019:05	-9.251	-4.545
	Model CC	2018:05 & 2018:08	-9.572	-6.32
dlenf	Model AA	2018:07 & 2018:09	-4.952	-4.545
	Model CC	2018:08 & 2019:09	-9.077	-6.32
dlkur	Model AA	2018:07 & 2018:09	-5.984	-4.545
	Model CC	2018:07 & 2018:11	-9.290	-6.32
dlfaiz	Model AA	2019:09 & 2020:02	-9.573	-4.545
	Model CC	2018:05 & 2019:12	-11.362	-6.32
dltprm	Model AA	2019:03 & 2019:09	-4.698	-4.545
	Model CC	2017:12 & 2019:03	-8.087	-6.32

Tablo 2'ye göre, LS testine ilişkin hem AA hem de CC modellerinde kritik değerler tüm değişkenlerin LM istatistiğinden büyüktür. Dolayısıyla her iki modele göre, yapısal kırılmasız birim kök olduğunu ileri süren boş hipotez reddedilmektedir.

4. 2. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Standart Granger nedensellik testi VAR modeli çerçevesinde durağan olmayan seriler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmektedir. Ancak Granger yönteminin uygulanabilmesi için serilerin aynı durağanlık derecesine sahip olması ve seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olması gerekmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik analizinde ise durağanlık derecesinin aynı olmasına ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ihtiyaç duyulmamaktadır (Çalışkan vd., 2017: 33). Dolayısıyla bu yöntem, VAR analizinin genişletilmiş halidir.

Toda-Yamamoto analizinde ilk aşama, VAR modelinde LR, AIC, SIC ve HQ gibi bilgi kriterleriyle uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi iken ikinci aşama, değişkenlerin maksimum durağanlık derecesinin belirlenmesidir. Üçüncü aşama ise dereceden VAR modelinin tahmin edilmesi ve gecikmesi artırılmış WALS (MWALS)³ sınaması ile hipotez testi uygulamasının yapılmasıdır (Büyükalın vd., 2009: 111). Dolayısıyla Standart Granger nedensellik testi modelinin tahminine dayalı olarak gerçekleştirilirken, Toda-Yamamoto nedensellik testi ise, modeli tahminine dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Akkaş ve Sayılğan (2015)'a göre, Toda-Yamamoto yönteminin uygulanabilir olması için değişkenlerin maksimum durağanlık derecesinin uygun gecikme uzunluğundan küçük olması gerekmektedir (2015: 575).

LS (2003) birim kök testi sonucunda modele dahil edilen değişkenler arasında maksimum durağanlık derecesi 2 olarak belirlenmiştir. VAR modeline ilişkin uygun gecikme uzunluğu ile modelde yer alan bağımlı değişkenlerin maksimum durağanlık derecelerinin toplamı, 5 olarak gerçekleşmiş ve ilgili gecikme uzunluklarında Toda-Yamamoto yaklaşımı ile tahmin edilen VAR modeli sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3: MWALS Testi Sonuçları

		stat.	p-value	Sonuç
lenf	dolarizasyon	10.944	0.012**	ret
lkur	dolarizasyon	17.357	0.001***	ret
lfaiz	dolarizasyon	15.205	0.002***	ret
ltprm	dolarizasyon	9.333	0.025**	ret

*, ** ve *** sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, MWALS istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu ya da olasılık değerleri 0.05'in altında olduğu için enflasyon oranı, döviz kuru, faiz oranı ve kredi temerrüt takas priminin her birinden dolarizasyona doğru bir nedenselliğin olduğu görülmektedir.

4. 3. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi

Geleneksel nedensellik testlerinde pozitif bir şokun etkisinin, negatif bir şokun etkisiyle aynı olduğu varsayılmaktadır. Ancak Hatemi-J (2012)'ye göre, ekonomik birimler aynı büyüklükteki negatif bir şoka kıyasla pozitif bir şoka farklı şekilde tepki vermektedir (2012: 448). Hatemi-J asimetrik nedensellik testi için öncelikle VAR modelinin optimal gecikme uzunluklarının tespit edilmesi, ardından modele dahil edilecek ilave gecikme uzunluklarının belirlenmesi ve son olarak WALS test istatistiği için kritik değerlerin belirlenmesi gereklidir (Yılancı ve Bozoklu, 2014: 215). Bu aşamalar neticesinde gerçekleştirilen Hatemi-J asimetrik nedensellik testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

3 Modifiye edilmiş WALS veya dönüştürülmüş WALS da denilen MWALS sınaması, k serbestlik derecesi ile asimptotik dağılımına sahiptir.

Tablo 4: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ hipotezi	MWALD Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			Optimal gecikme uzunluğu
		%1	%5	%10	
<i>lenf</i> ⁺ dolarizasyon ⁺	9.696	9.021***	4.613	3.060	3
<i>lenf</i> dolarizasyon ⁺	4.483	11.370	6.804	5.067	3
<i>lenf</i> ⁺ dolarizasyon ⁻	3.886	11.020	6.597	4.974	3
<i>lenf</i> dolarizasyon ⁻	4.171	8.375	4.351	2.937*	3
<i>lkur</i> ⁺ dolarizasyon ⁺	2.996	7.138	4.029	2.786*	4
<i>lkur</i> dolarizasyon ⁺	3.100	11.055	6.734	5.048	4
<i>lkur</i> ⁺ dolarizasyon ⁻	2.920	11.900	6.989	5.122	4
<i>lkur</i> dolarizasyon ⁻	6.180	10.669	4.800**	3.018	4
<i>lfaiz</i> ⁺ dolarizasyon ⁺	0.566	8.985	4.233	2.748	3
<i>lfaiz</i> dolarizasyon ⁺	0.675	8.095	3.875	2.643	3
<i>lfaiz</i> ⁺ dolarizasyon ⁻	7.074	8.923	4.211**	2.747	3
<i>lfaiz</i> dolarizasyon ⁻	0.192	9.907	4.158	2.509	3
<i>ltprm</i> ⁺ dolarizasyon ⁺	9.696	9.021***	4.613	3.060	2
<i>ltprm</i> dolarizasyon ⁺	3.176	7.765	4.345	3.218	2
<i>ltprm</i> ⁺ dolarizasyon ⁻	0.160	7.493	4.062	2.843	2
<i>ltprm</i> dolarizasyon ⁻	4.171	8.139	4.264	2.867*	2

Bootstrap kritik değerleri 10.000 döngüyle elde edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu HJC Bilgi kriterine göre belirlenmiş olup Dolado ve Lütkepohl (1996: 383) önerisi ile optimal gecikme uzunluğu VAR (p+1) olarak belirlenmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde, enflasyon oranındaki artış dolarizasyon oranlarındaki artışın, enflasyon oranlarındaki azalış da dolarizasyon oranlarındaki azalışın nedenidir. Söz konusu simetrik davranış döviz kurları ve takas primlerinde de geçerlidir. Diğer taraftan, TL mevduatlarına ilişkin faiz oranlarındaki artış dolarizasyon oranlarındaki azalışın nedeni iken, tersi bir nedensellik ise söz konusu değildir. Dolayısıyla, dolarizasyon oranını etkilediği düşünülen enflasyon oranı, döviz kuru, faiz oranı ve takas primi değişkenleri dikkate alındığında, Türkiye ekonomisinde histeri etkisinin geçerli olmadığına ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye için analiz yapan Hekim (2008), Erbaykal vd. (2008) ve Taşçı ve Darıcı (2008 & 2009) çalışmalarını destekler niteliktedir.

5.SONUÇ

Yüksek enflasyon oranları, ulusal paranın düşük reel getirisi, yurtiçi mevduatlara uygulanan düşük faiz oranları, yüksek risk ve belirsizlik gibi faktörlerden dolayı, ulusal para yerine yabancı bir para biriminin kullanıldığı durum olan dolarizasyona karşılık, bir ekonomideki kişi ve kurumların dövizlerini bozduarak yabancı para birimi yerine yerli parayı tercih etmeleri ise ters dolarizasyondur. Ters dolarizasyonun gerçekleşmesi, dolarizasyona neden olan faktörlerde tersine bir hareketi gerektirmektedir. Ancak söz konusu tersine hareketler gerçekleşse bile dolarizasyon oranı azalmayabilir. Bu durumda dolarizasyon histerisi söz konusudur.

Türkiye’de dolarizasyon histerisinin araştırıldığı bu çalışmada 2011:12 ile 2021:01 arasında 110 gözlemden oluşan aylık veriler kullanılmıştır. Model dolarizasyon oranı (dolarizasyon), enflasyon oranı (enf), döviz kuru (kur), 1 yıl ve daha uzun vadeli mevduat faiz oranı (faiz) ve kredi temerrüt takas primi (tprm) değişkenlerinden oluşmaktadır. Uygulama birinci bölüm yapısal kırılmayı dikkate alan Lee-Strazicich birim kök testi ile değişkenler arasındaki durağanlığın tespiti ve ikinci bölüm söz konusu değişkenlerde dolarizasyon histerisi varlığının tespiti için Toda-Yamamoto nedensellik analizi ve Hatemi-J asimetrik nedensellik analizi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucuna göre, enflasyon oranı, döviz kuru, faiz oranı ve kredi temerrüt takas primi dolarizasyon oranındaki değişimlerin nedenidir. Ancak bir ekonomide dolarizasyonun kalıcılığı ya da dolarizasyon histerisinin olup olmadığına ulaşabilmek için dolarizasyonu artıran faktörlerin ters yönlü hareketlerinin incelenmesi gereklidir. Böylece aralarında nedensel ilişkinin tespit edildiği Toda-Yamamoto testini

desteklemek için yapılan Hatemi-J asimetrik nedensellik testine göre, dolarizasyon oranı ile faiz oranı haricindeki tüm değişkenler arasında simetrik bir nedensellik söz konusudur. Diğer taraftan, faiz oranındaki artış dolarizasyon oranındaki azalışın nedeni iken, tersi ise geçerli değildir. Dolayısıyla faiz oranından dolarizasyon oranına doğru olmak üzere tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Sonuç olarak, ilgili dönemde histeri etkisine ulaşılammıştır. Histeri etkisinin olmaması da şartlar sağlandığında (enflasyon oranları, döviz kuru ve takas primlerindeki düşüş ve yurtiçi mevduat faiz oranlarındaki artış), dolarizasyonun tersine dönebileceği anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahumada, H. (1992). "A Dynamic Model of the Demand for Currency: Argentina 1977-1988", *Journal of Policy Modeling*, 14/3, 335-361.
- Akkaş, M.E. ve Sayılğan, G. (2015). "Housing Prices and Mortgage Interest Rate: Toda-Yamamoto Causality Test", *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 2(4), 572-583.
- Büyükalın, F., Bozkurt, H. ve Cengiz, V. (2009). "Türkiye'de Parasal Aktarımın Faiz Kanalıının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, 101-118.
- Calvo, G.A. ve Vegh, C.A. (1992). "Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction", *IMF Working Paper*, 92/40, 1-31.
- Civcir, İ. (2003). "Dollarization And Its Long-Run Determinants in Turkey", *Research in Middle East Economics*, 6, 201-232.
- Clements, B. ve Schwartz, G. (1993). "Currency Substitution: The Recent Experience of Bolivia", *World Development*, 21/11, 1883-1893.
- Craig, B. ve Waller, C.J. (2004). "Dollarization and Currency Exchange", *Journal of Monetary Economics*, 51, 671-689.
- Çalışkan, S., Karabacak, M. ve Mecik, O. (2017). "Türkiye Ekonomisinde Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Yaklaşımı", *KOSBED*, 33, 45 – 56.
- Dolado, J.J. ve Lütkepohl, H. (1996). "Making Wald Tests Work for Cointegrated VAR Systems", *Econometric Theory*, 15/4, 369-386.
- Dornbusch, R. ve Reynoso, A. (1989). "Financial Factors in Economic Development", *NBER Working Paper*, 2889, 1-35.
- El-Erian, M. (1988). "Currency Substitution in Egypt and the Yemen Arab Republic", *International Monetary Fund Staff Papers*, 35/1, 85-103.
- Erbaykal, E. Darıcı, B. ve Kadioğlu, Ö. (2008). "Reverse Money Substitution Process: Turkey Case", *International Research Journal of Finance and Economics*, 15, 240-248.
- Ertürk, E. (1991). *Türkiye İktisadında Yeni Bir Boyut, Para İkamesi, Kavram Teori, Oluşum Süreci ve Sonuçları*, Uludağ Yayınları, Bursa.
- Feige, L.E., Šošić, V., Faulend, M. ve Šonje, V. (2002). "Unofficial Dollarization in Latin America: Currency Substitution, Network Externalities and Irreversibility", *International Finance* 0205002, University Library of Munich, Germany, 1-28.
- Freitas, M.L. (2003). "Revisiting Dollarisation Hysteresis: Evidence from Bolivia, Turkey and Indonesia", *NIPE Working Papers*, 12, 1-24.
- Freitas, M.L. (2004). "The Dynamics of Inflation and Currency Substitution in a Small Open Economy", *Journal of International Money and Finance*, 23, 133-142.
- Guidotti, P. ve Rodriguez, C.A. (1992). "The Dollarization in Latin America: Gresham Law in Reverse", *International Monetary Fund Staff Papers*, 39/3, 518-544.
- Hatemi-J, A. (2012). "Asymmetric Causality Tests With An Application", *Empirical Economics*, 43/1, 447-456.
- Hekim, D. (2008). "Para İkamesi Histerisi: Türkiye Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3/1, 27-43.
- Kamin, S. ve Ericsson, N. (1993). "Dollarization in Argentina", *Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Paper*, 460, 1-54.
- Lee, J. ve Strazicich, C.M. (2003). "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks", *The Review of Economics and Statistics*, 85/4, 1082-1089.

- Lee, C.C. ve Chang, C.P. (2008). "Unemployment Hysteresis in OECD Countries: Centurial Time Series Evidence With Structural Breaks", *Economic Modelling*, 25/2, 312-325.
- Melnick, R. (1990). "The Demand for Money in Argentina 1978-1987: Before and After the Austral Program", *Journal of Business and Economic Statistics*, 8/4, 427-434.
- Melvin, M. (1988). "The Dollarization of Latin America as a Mmarket-Enforced Monetary Reform: Evidence and Implications", *Economic Development and Cultural Change*, 36/3, 543-558.
- Metin Özcan, K. ve Us, V. (2007). "Dedollarization in Turkey After Decades of Dollarization:A Myth or Reality?," *Physica A*, 385, 292-306.
- Mongardini, J. ve Mueller, J. (2000). "Ratchet Effects in Currency Substitution: An Application to the Kyrgyz Republic", *IMF Staff Papers*, 47/2, 218-237.
- Mueller, Johannes, (1994). "Dollarization in Lebanon", *IMF Working Paper*, 94/129, 1-31.
- Oomes, N. (2003). "Network Externalities and Dollarization Hysteresis: The Case of Russia", *IMF Working Paper*, 03/96, 1-35.
- Piterman, S. (1988). "The Irreversibility of the Relationship Between Inflation and Real Balances", *Bank of Israel Economic Review*, 60/1, 72-83.
- Ramirez-Rojas, C.L. (1985). "Currency Substitution in Argentina, Mexico and Uruguay", *International Monetary Fund Staff Papers*, 32/4, 627-667.
- Reding, P. ve Morales, J.A. (2004). "Currency Substitution and Network Externalitie", *SSRN Electronic Journal*, 1-26.
- Sahay, R. ve Vegh, C.A. (1995). "Dollarization in Transition Economies: Evidence and Policy Implications", *International Monetary Fund Working Paper*, 20490, 1-28.
- Uribe, M. (1997). "Hysteresis in a Simple Model of Currency Substitution", *Journal of Monetary Economics*, 40, 185-202.
- Us, V. (2003). "Analyzing the Persistence of Currency Substitution Using a Ratchet Variable: The Turkish Case", *Emerging Markets Finance and Trade*, 39/4, 58-81.
- Valev, N.T. (2010). "The Hysteresis of Currency Substitution: Currency Risk vs. Network Externalities", *Journal of International Money and Finance*, 29, 224-235.
- Yılcı, V. ve Bozoklu, Ş. (2014). "Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 14/2, 211-220.
- Yotopoulos, P. A. (1997). "Financial Crises and the Benefit of Mildly Repressed Exchange Rates.", *Working Paper Series in Economics and Finance*, 202, 1-21.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.08.2021 ✓Accepted/Kabul:14.11.2021

DOI: 10.30794/pausbed.983075

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karakuş, S. ve Turan, S. G. (2022). "Yetişkinlerin Siber Zorbalık Davranımları ile Dijital Vatandaşlık Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Denizli, ss.409-427.

YETİŞKİMLERİN SİBER ZORBALIK DAVRANIMLARI İLE DİJİTAL VATANDAŞLIK BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Sıla KARAKUŞ*, Seda Gökçe TURAN**

Öz

Bu çalışma yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital vatandaşlık becerilerini incelemek ve aralarındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. İlişkisel tarama modelinin esas alındığı çalışmanın verileri "Sosyo-Demografik Form" ile "Dijital Vatandaşlık Ölçeği" ve "Siber Zorbalık Tutum Ölçeği" kullanılarak elde edilmiştir. Ölçekler İstanbul ilinde yaşayan 18-50 yaş arasında, yetişkinlik döneminde olan 411 kişiye uygulanmıştır. Elde edilen verilerin gerekli istatistiksel analizleri, SPSS 25.0 programı ile yapılmıştır. Verilerin analizinde regresyon, korelasyon, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital vatandaşlık becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımlarının yaşa, cinsiyete, günlük internette harcanan süreye ve algılanan internet kullanım becerisine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Dijital vatandaşlık becerisinin alt boyutlarından olan dijital iletişim, dijital erişim, dijital etik, dijital hukuk, dijital hak ve sorumluluklar, dijital sağlık ile siber zorbalık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilirken; dijital okuryazarlık, dijital güvenlik ve dijital ticaret ile siber zorbalık tutumu arasında istatistik olarak anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Yetişkinlerin dijital vatandaşlık becerilerinin, siber zorbalık davranımlarını anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin, Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet, Dijital Vatandaşlık.

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN ADULTS' CYBER BULLYING BEHAVIORS AND DIGITAL CITIZENSHIP SKILLS

Abstract

This study was conducted to determine the relationship between cyberbullying behaviors and digital citizenship skills. The data of the study, based on the relational screening model, were obtained with the "Socio-Demographic Form", "Digital Citizenship Scale" and "Cyber Bullying Attitude Scale". The sample of the study consisted of 411 adults between the ages of 18-50 living in Istanbul. Data analyzed through SPSS 25.0 program. Regression, correlation, independent sample t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used in the analysis of the data.

At the end of the study, it was seen that there is a significant relationship between adults' cyberbullying attitudes and digital citizenship skills. It is seen that the cyberbullying levels of adults differ significantly according to age, gender, time spent on the internet and perceived internet usage skills. While it is seen that there is a significant relationship between digital communication and digital access, digital ethics, digital law, digital rights and responsibility, digital health and the level of cyber violence, which are the sub-dimensions of digital citizenship skills; it was found that there was no statistically significant

*Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD, İSTANBUL.
e-posta:silakarakuss@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-0426-5009>)

** Bahçeşehir Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Bahçeşehir Üniversitesi Kuzey Kampüs, İSTANBUL.
e-posta:sedagokce.turan@vsh.bau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-6563-1378>)

relationship between digital literacy, digital security and digital commerce cyberbullying attitude. To conclude, according to the results, digital citizenship skills of adults significantly predicted their cyberbullying levels.

Keywords: *Adult, Cyber Bullying, Cyber Victimization, Digital Citizenship.*

GİRİŞ

Bilgiye ulaşma ve paylaşmada sınırların ortadan kalkmasını sağlayan bir araç olarak internet teknolojileri, özellikle 21. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılmış ve insanların hayatına nüfuz etmiştir. İnternet teknolojilerinin gittikçe daha yaygın hale gelmesi ve birçok işlemin internet üzerinden yapılabilir olması aynı anda dijital ortamların kötüye kullanımı ve dijital vatandaşlık gibi kavramları gündeme getirmiştir (Tatlı, 2018: 5).

Dijital ortamlar, bilgi üretme, paylaşma ve sosyalleşme gibi imkânlar yaratmasının yanında kişisel bilgilerin istismar edilmesi ve uygunsuz içeriklere maruz kalma gibi siber zorbalık sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Sakallı, 2015: 26). Dijital vatandaşlık becerileri yüksek olan bireylerin ise dijital ortamların kolaylaştırıcı yönlerinden faydalanıp riskli yönlerinden kendisini koruması beklenmektedir. Literatürdeki bulgulardan hareketle en yaygın kullanılan siber zorbalık davranış türleri şu şekildedir;

Kızdırma/Kışkırtma: Bu davranış türü iki ya da daha fazla kişi arasında görülmektedir. Genellikle bir iletişim aracı ile ortaya çıkan hararetli ve kısa süreli tartışmalardır. Bu tartışmalarda saldırgan, karşısındaki kişiyi veya kişileri öfkelenmek amacıyla tehdit içerikli ve hakaret dolu mesajlar göndermektedir. Ayrıca saldırganca konuşmalar ve davranışlar sergileyerek kaba bir üslup ile iletişim kurmaya çalışmaktadır (Hinduja ve Patchin 2014: 54). Saldırgan, mesajlarına duygu yüklemek için simgeler, görseller veya büyük harfler kullanmaktadır. Bu zorbalık türüne genellikle çevrimiçi tartışma gruplarında, forumlarda, haber paylaşımlarında, sohbet odalarında ve çevrimiçi oyunlarda rastlanmaktadır (Willard, 2007: 4).

Çevrimiçi Taciz: Bireyin hakaret içerikli mesajları tekrarlayan bir şekilde mağdura göndermesidir. Buradaki belirleyici husus hakaret barındıran ve saldırı amaçlı olan mesajların mağdura ısrarla defa gönderilmesidir. Mesajlar genellikle kişisel iletişim araçları ve elektronik posta yoluyla gönderilmektedir. Çevrimiçi taciz, tek taraflı bir durumdur. Diğer bir ifadeyle çevrimiçi taciz, kaba bir dille, hakaret içeren aşağılayıcı mesajların saldırgan tarafından sürekli gönderilmesi mağdurun ise bu mesajları engellemeye çalışmasıdır (Kowalski ve ark., 2008: 47).

Başka Kimliğe Bürünme: Bir kişinin başka bir kişiye ait çevrimiçi bir hesabı ele geçirerek onun arkadaşları arasında saygınlığını kaybetmesine ve böylece kendisini kötü hissetmesine neden olacak mesajları göndermesidir. Bu davranışın devamı ise saldırganın mağdurun sosyal paylaşım sitelerini ele geçirerek onun kişisel bilgilerini değiştirmesi veya çarpıtılmış bilgiler eklemesidir. Bu siber zorbalık davranışı kimi zaman hayati risk doğuracak sonuçlara neden olmaktadır. Buna göre saldırganın, mağdurun elektronik posta adresini ele geçirerek başkalarına provoke edici mesajlar göndererek onu hedef haline getirmesi bunu örnek olarak gösterilebilir (Willard 2007: 8). Günümüzde yetişkin bireyler açısından parola alışverişi bir tür sadakat ve samimiyet göstergesi olarak görülmektedir. Bu durum başka kimliğe bürünme davranışının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Böylece siber zorbalık davranışı yapan kişiler veya bu eğilime sahip olan kişiler başkalarına ait hesapları ele geçirerek bu yolla zorbalık yapma olanağını elde etmektedirler (Sipahi, 2019: 13).

İftira: Bir kişi hakkında ona zarar verecek, onur kıracak, aşağılayacak, doğrulu olmayan, acımasız verilerin sanal ortamda yayılmasını sağlamak ya da metin mesajları ve elektronik posta yoluyla bu bilgileri başkalarına göndermektir (Kowalski ve ark., 2008: 48). Siber zorbalık bir kişiye ait bilgileri sosyal paylaşım uygulamalarında, kişisel sayfalarında ve bloglarında paylaşmaktadırlar (Hines, 2011: 85). Burada zorbanın temel amacı mağdurun arkadaşlık ilişkilerini bozarak onun saygınlığını zarar vermektir (Willard, 2007: 7). Bu tür yanlış, çarpık ve maksatlı bilgilerin elektronik posta ve metin mesajları gibi iletişim yollarıyla hızlı bir şekilde yayılması mümkündür. Böylece mağdurla ilgili dedikodular çok kısa süre içerisinde başkaları tarafından öğrenilmektedir. Ayrıca bu tarz dedikodular genellikle farklı kimlik tasarımları ile oluşturulmuş sahte hesaplardan maksatlı bir şekilde paylaşılmaktadır (Hinduja ve Patchin 2014: 53).

İfşa Etme: Bir kişiye ait kişisel bilgileri veya utanmasına neden olacak video veya resimleri başka insanların görebileceği kamuya açık ortamlarda paylaşılmasıdır. Ayrıca bir kişiye onun arkadaşım gibi davranarak ona ait bilgileri elde etmek ve bunu başkalarıyla paylaşmak da ifşa etme davranışdır (Willard, 2007: 10).

Siber Taciz: Tehdit ve korkutma içerikli saldırgan mesajların sürekli şekilde mağdura gönderilmesidir. Siber taciz ile online taciz arasında kesin bir ayrım yapmak zor olmakla birlikte mağdurun kendisine gelen mesajlarla korkuya kapılması siber taciz davranışını online taciz davranışından ayırmaktadır. (Willard, 2007, s. 8).

Dışlama: Bir kişiyi sanal ortamda bir gruba dahil etmeme veya dahil olduğu gruptan çıkarma davranışı dışlama davranışına örnek olarak gösterilebilir (Nocentini ve ark., 2010: 132). Diğer bir ifadeyle bir kişiyi arkadaş rehberinden silme, online gruplardan çıkarma, online sohbetten uzaklaştırma gibi davranışlar dışlama kapsamındadır. Bu davranışlar mağdur üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Williams ve ark., 2000: 752).

Willard (2007) tarafından yedi kategoriye ayrılan siber zorbalık türlerinin son dönemlerde kapsamı daha da genişlemiş ve yeni siber zorbalık türleri eklenmiştir. Bunlar; mağdurun rızasını almadan cinsel içerikli fotoğraflarının çevrimiçi ortamlarda paylaşılması, çevrimiçi oyunlarda bilinçli olarak başka kullanıcıların taciz edilmesi anlamına gelen online oyunbozanlık, sosyal medya hesaplarında veya web sitelerinde sürekli olarak hakaret ve küfür içerikli yorum yapma olarak ifade edilen çevrimiçi kışkırtma ve bir kişinin herhangi bir kişiye saldırırken başkalarının da bunu cep telefonu ile kayda alması ve bu görüntüleri daha sonra başkalarına göndermesi ya da çevrimiçi ortamlarda paylaşması anlamına gelen arsız tacizdir (Kowalski ve ark., 2008: 151-170).

Siber zorbalık davranışı sahip olduğu nitelikleri ile diğer zorbalık davranışlarından ayrılmaktadır. Bu bağlamda siber zorbalığın özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Kimliğin Belirsiz Olması: Geleneksel zorbalıkta zorbalık davranışının kimin tarafından yapıldığı açık şekilde bilinirken siber zorbalık davranışında saldırganın kimliğini saklama seçeneği bulunmaktadır (Li, 2008: 225). Sosyal medya uygulamalarında, çevrimiçi oyunlarda, anlık mesajlaşma uygulamalarında ve elektronik postalarda farklı isimlerle hesap açılması siber zorbalık davranışının kimin tarafından yapıldığının tespit edilmesini zorlaştırmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2014: 46).

Clavyeyi saklanabilecekleri bir alan olarak gören saldırganlar eylemlerini bu ortamlarda gerçekleştirmektedirler. Bu durum mağduru olumsuz şekilde etkilemektedir (Mishna ve ark., 2012: 66). Zorbalık davranışını gerçekleştiren kişinin kimliğinin belirlenememesi mağdur kişinin yakınlarından şüphelenmesine neden olmakta ve bu durum mağdurun tedirginlik ve korkuya kapılmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla siber zorbalık mağdur açısından tedirgin edici ve korkutucu hale gelerek mağdurun kendisini çaresiz hissetmesine neden olmaktadır (Hines, 2011: 87).

Engelsiz Olması: Saldırganın siber zorbalık davranışı üzerinde engel oluşturacak faktörlerin saf dışı bırakılmasıdır. Siber zorbalık davranışını engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması dürtüsel davranışların kontrolünü zorlaştırmaktadır. Siber zorbalık davranışları çevrimiçi ortamlarda yaşandığı için saldırgan yaptığı davranışların mağduru fiziksel, psikolojik ve duygusal açıdan nasıl etkilendiğini bilememektedir. Saldırganlar genellikle davranışlarını mağdura zarar vermenin dışında onlara şaka yapmak amacıyla gerçekleştirdikleri ifade etmektedir (Hinduja ve Patchin, 2014: 48). Siber zorbalıkların kimliğini gizleme imkanı mağdurla iletişime geçememe durumu zorbalık davranışının abartılmasına yol açmaktadır. Siber zorbalıklar normal hayatta gerçekleştiremeyecekleri davranışları engelsiz olmanın verdiği rahatlıkla serbest şekilde yapmaktadırlar (Hines, 2011: 88).

Öz Farkındalığının Kaybedilmesi: Bir kişinin yaptığı davranışların farkında olmaması anlamına gelmektedir. Bu noktada sanal ortamında kullanıcıların irtibat sağlama ve karşı tarafın bilinç düzeyi hakkında bilgi sahibi olma yetileri en alt seviyeye inmekte ve bu durum kullanıcıların kendilerini geleneksel baskıdan uzak hissetmelerine neden olmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2014: 49). Saldırganın yaptığı davranışların mağdurda neden olduğu etkileri görememesi davranışlarını kontrol etmesine engel olmaktadır. Diğer ifadeyle zorbanın mağdur ile karşı karşıya gelmemesi acı ve zarar verici davranışları siber ortamlarda daha rahat yapmasına zemin hazırlamaktadır (Hines, 2011: 89).

Kısa Süre İçerisinde Birçok Kişiye Ulaşılabilmesi: Siber zorbalık geleneksel zorbalığın aksine her yerde her an ortaya çıkabilmektedir (Li, 2008: 67). Geleneksel zorbalıkta mağdur zorbalığın yaşandığı ortamdan uzaklaşarak kendisini rahat hissedebileceği bir alana geçebilmektedir. Ancak siber zorbalıkta mağdur her an zorbalık içerikli mesaj almaya ve zorba davranışlara maruz kalmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2014: 51). Nitekim yapılan

araştırmalarda siber zorbalığa maruz kalan mağdurların bunun kesintisi zorbalık olarak tanımladıkları görülmüştür (Mishna ve ark., 2012: 67).

Güç Dengesizliğinin Olması: Mağdur ile zorba arasındaki güç dengesizliği siber zorbalık davranışının diğer bir yönüdür. Mağdurun kendisini hedef alan içerikleri kaldırması konusunda zorbaya herhangi bir yaptırım gücünün olmaması ve zorbanın bilgi ve iletişim teknolojilerini mağdurdan daha iyi kullanması ya da zorbanın çevrimiçi ortamlarda mağdurdan daha üst statüde olması buna örnek olarak gösterilebilir (Menesini ve Nocentini, 2009: 233). Siber mağdurlar siber zorbalık davranışlarının kolay şekilde sona erdirilebileceğini düşünmemektedirler. Bu nedenle siber zorbaların kendilerinden daha güçlü konumda olduğunu iddia etmektedirler. Bu durum mağdurların zorbalar ile aralarında bir güç dengesizliği bulunduğunu hissettiklerini ortaya koymaktadır (Wolak ve ark., 2007: 51-58).

Diğer taraftan siber zorbalık davranışındaki güç dengesizliğin bilgi ve iletişim teknolojileri ne kullanabilme becerisi ile yakından ilişkilidir (Vandebosch ve Cleemput, 2008: 499-503). Coyne ve arkadaşlarına (2009: 214-221) göre siber zorbalık davranışları teknolojik beceri açısından farklılaşmaktadır. Buna göre herhangi bir kişinin fotoğrafını bilgisayar programları ile değiştirmek bir kişiye uygunsuz içerik ve mesaj göndermekten daha fazla beceri gerektirmektedir.

Denetimsiz Olması: Cep telefonu ya da çevrimiçi ortamdaki herhangi bir kanaldan gönderilen mesajlar ve elektronik postalar herhangi bir şekilde denetlenmemektedir. Ayrıca gönderilen mesajlardaki zararlı içerikler engellenmemektedir (Hinduja ve Patchin, 2014: 48).

Saysız Seyircinin Olması: Geleneksel zorbalıktan farklı olarak siber zorbalık hızlıca geniş bir alana yayılabilmektedir (Strom ve Strom, 2006: 26). Dolayısıyla siber zorbalık davranışında mağdura yönelik aşağılayıcı ve incitici içerikler kısa süre içerisinde birçok kişiye ulaşmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2014: 50).

Literatürde siber zorbalık davranışı ile ilişkili olduğu vurgulanan bir başka faktör ise cinsiyettir. Siber zorbalık davranışı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir (Aytaç, 2020: 41). Buna göre bazı araştırmalarda erkeklerin kadınlara kıyasla daha çok siber zorbalık deneyimi yaşadıkları tespit edilmiştir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Ang ve Goh, 2010; Sabancı, 2018). Bazı araştırmalarda ise siber zorbalık davranışı ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Williams ve Guerra, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Çivilidağ ve Cooper, 2013).

Siber zorbalık ve yaş arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalara bakıldığında ise siber zorbalık mağduriyetinin her yaşta görülebildiği tespit edilmiştir (Aytaç, 2020: 43). Bu bağlamda araştırmalarda siber zorbalık ile yaş arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir (Pamuk ve Bavlı, 2013; Yaman ve Sönmez, 2015; Sabancı, 2018). Bu sonuca karşın Taştekin (2016) 14-17 yaş aralığında oluşan örneklem ile yürüttüğü çalışmasında 14 yaşındaki ergenlerin 17 yaşındakilere kıyasla daha düşük siber zorbalık eğiliminde olduklarını tespit etmiştir.

Araştırmalarda sosyal ekonomik düzeyi ile siber zorbalık arasında da bir ilişki olduğu görülmüştür (Akbulut ve ark., 2010). Buna göre ekonomik seviyesi orta düzeyde olan kişilerin siber zorba olma ihtimallerinin daha düşük olduğu görülmüştür (Fırat ve Ayran, 2016). Diğer taraftan araştırmalarda internet kullanma sıklığı ile siber zorbalık arasında da bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre interneti daha fazla kullananların siber zorba olma ve mağdur olma riskinin daha fazla arttığı ortaya konulmuştur (Ybarra ve Mitchel, 2004). Siber zorbalık sadece çocuklar için değil yetişkinler için de dijital ortamların en yaygın risklerinden kabul edilmekte ve önlenmesi için bireylerin bilinçli Internet kullanımına yönelmesi tavsiye edilmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek içinse erken yaşlardan itibaren bireylerin dijital vatandaşlık becerilerinin desteklenmesi önerilmektedir. En genel ifade ile dijital vatandaşlık bireyin dijital platformları kullanma becerileri olarak tanımlanmaktadır (Mossberger ve ark., 2007: 15). Başka bir ifadeyle dijital platformları doğru şekilde kullanmayı bilen ve bu ortamlara saygılı, duyarlı ve sorumlu kullanıcılar dijital vatandaş olarak tanımlanmaktadır (Çubukçu ve Bayzan, 2013: 8).

Dijital vatandaşlar, teknolojiyle ilgili insani, kültürel ve toplumsal sorunları anlama ve yasal ve etik davranışları uygulama gibi bazı özelliklere sahip olmalıdır. Bunlar bilgi ve teknolojinin güvenli, yasal ve sorumlu kullanımını savunmak ve uygulamak; işbirliğini, öğrenmeyi ve üretkenliği destekleyen teknolojiyi kullanmaya karşı olumlu bir tutum ve sorumluluk davranımı sergilerken diğer kişilere de örnek olmaktır (Isman ve Canan Gungoren, 2014: 73).

Dijital vatandaşlık kavramına yönelik yapılan tanımlamaların ortak noktasına bakıldığında dijital vatandaşların öncelikle çevrimiçi ortamlara etkili şekilde katıldıkları ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında dijital vatandaşların iletişim ve bilişim teknolojilerini sorumlu, güvenli, yasal ve etik şekilde kullandıkları görülmektedir. Ayrıca dijital vatandaşların çevrimiçi ortamlarda yaşanabilecek risklerin farkında olmaları ve bu risklerle mücadele etmeleri gereklidir. Fakat bu tek başına yeterli değil değildir. Dijital vatandaşların bunun yanında güvenli topluluklar ve ortamlar oluşturmaları kişisel bilgilerini nasıl düzenleyeceklerinin farkında olmaları ve internet kullanma konusunda yetkinleşmeleri gerekmektedir (Karaduman ve Öztürk, 2014: 42). Dijital vatandaşlık gelişen teknolojiyle beraber ihtiyaç duyulan insan profili açısından önemli bir yere sahiptir. Fakat dijital vatandaşlık kavramı ve alt boyutlarını açıklamak ve tanımlamak kolay değildir. Çünkü sorumlu, güvenli, etik ve yasal gibi vatandaşlık kavramı ve vatandaşlık eğitimi kavramı konusunda geçerli olan nitelikler kültürlere ve ülkelere göre farklılaşmaktadır (Greenhow, 2010: 62). Ribble (2011) ise bu konudaki karmaşıklığı gidererek dijital vatandaşlık kavramını daha detaylı tanımlamak amacıyla dijital vatandaşlığı dokuz farklı alt boyutta ele almıştır. Bu boyutlar; dijital ticaret, dijital sağlık, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital hukuk, dijital etik, dijital hak ve sorumluluklar, dijital erişim, dijital güvenlik olarak sınıflandırılmaktadır (akt. Akkuş, 2017: 28).

Dijital vatandaşlık davranışlarıyla siber zorbalık arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarda dijital vatandaş olan kullanıcıların kendilerine yönelik siber zorbalık davranışının etkileri konusunda bilgi sahibi oldukları görülmüştür (Horzum ve Ayas, 2011: 9). Çiftçi ve Sakallı (2016) tarafından yapılan sınıf öğretmenleri adaylarının siber zorbalık tutumlarıyla dijital vatandaşlık arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmada katılımcıların siber zorbalık tutumlarıyla dijital vatandaşlık düzeyleri arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu ilişkide katılımcıların dijital yeterliliklerinin siber zorbalık tutumlarının yordayıcısı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca sıkça internet kullanan dijital vatandaşların internette geçirdikleri zamanda yaptıkları faaliyetlerin siber zorba hareketlerini beraberinde getirebildiği görülmüştür. Başka bir araştırmada ise Toraman ve Usta (2018) katılımcıların siber zorbalık düzeyleri ile dijital yeterlilik düzeyleri arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı şekilde Öztürk (2019) tarafından yapılan araştırmada da katılımcıların siber zorbalık eylemleri ile dijital vatandaşlık durumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Araştırmada katılımcıların dijital iletişim yeteneğini artırmak amacıyla dijital vatandaşlık düzeylerinin arttığı vurgulanmaktadır. Ayrıca katılımcıların dijital güvenlik düzeyinin yüksek olması ile diğer kullanıcılara zarar verecek davranışlarını önceden fark edebilecekleri vurgulanmıştır. Sonuç olarak, çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilen siber zorbalık davranışları mağdurun toplumsal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle dijital vatandaş olan kullanıcıların çevrimiçi platformlarda yaptıkları paylaşımları muhtemel sonuçların farkında olarak siber zorbalıkla mücadele etmeleri gerekmektedir (Eroğlu, 2011: 39).

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Siber zorbalık günümüzde dünyanın hemen her yerinde gittikçe büyüyen bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Dijital ortamları ihtiyaçları doğrultusunda kullanabilen dijital vatandaşlar bu ortamlarda yararlı içerikleri kullanabilecekleri gibi siber zorbalığın hedefi haline gelebilmektedirler. İnternet ortamında gerçekleşen ve zorbalık olarak nitelendirilen bu davranışların risk grubunu ergenler ve gençler oluştursa da yetişkinler açısından da önemli bir sorundur. Bu noktada yetişkinleri siber zorbalık davranışları ile dijital vatandaşlık becerileri arasındaki ilişki incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma da yetişkinlerin siber zorbalık davranışları ile dijital vatandaşlık becerileri arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı yetişkinlerin siber zorbalık davranışları ile dijital vatandaşlık becerilerini belirleyerek siber zorbalık davranışları ile dijital vatandaşlık becerileri arasındaki ilişkiyi saptamaktır. Araştırmanın ana amacına yönelik problem cümlesi şu şekildedir:

Yetişkinlerin siber zorbalık davranışları ile dijital vatandaşlık becerileri arasında bir ilişki var mıdır?

Bu amaçla aşağıdaki alt sorulara da yanıt aranmıştır:

1. Yetişkinlerin dijital vatandaşlık düzeyleri nedir?
2. Yetişkinlerin dijital vatandaşlık düzeyleri; yaş, cinsiyet, İnternet kullanım süresi ve algılanan İnternet kullanım becerisine göre farklılık göstermekte midir?

3. Yetişkinlerin siber zorbalık düzeyleri nedir?
4. Yetişkinlerin siber zorbalık düzeyleri; yaş, cinsiyet, İnternet kullanım süresi ve algılanan İnternet kullanım becerisine göre farklılık göstermekte midir?
5. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital iletişim becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
6. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital erişim becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
7. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital okuryazarlık becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
8. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital güvenlik becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
9. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital etik becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
10. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital hak ve sorumluluk becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
11. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital hukuk becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
12. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital sağlık becerileri arasında bir ilişki var mıdır?
13. Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital ticaret becerileri arasında bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, korelasyon (ilişkisel) tarama modelini esas alan bir çalışmadır. Araştırma amacı doğrultusunda ilişkisel tarama araştırmalarına uygun niteliktedir. İlişkisel tarama araştırmalarında genellikle iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılır. Değişkenlere ilişkin veriler genellikle gerçek yaşamda, alanda çalışan kişilerden toplanır. “İki veya daha fazla değişken arasındaki birlikte değişim derecesi nasıldır?” veya “İncelenen bir olgunun düzeyi belirli değişkenler açısından karşılaştırıldığında anlamlı farklılaşmalar var mıdır?” gibi sorular ilişkisel tarama araştırma desenleri ile çözümlenebilir niteliktedir (Karasar, 2016).

Bu çalışmanın evreni İstanbul ilinde yaşayan 18 yaş üstü yetişkinler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise araştırmanın amacı doğrultusunda uygun örnekleme (Kolayda örnekleme) yöntemi ile seçilmiştir. Uygun örneklemede, katılımcılar ulaşılması kolay, araştırma için uygun ve gönüllü bireylerden seçilmektedir. Bu doğrultuda 18 yaş üstü olan bireyler araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü belirlenirken evren kütle tablosunda belirtilen oranlar dikkate alınacaktır (Neuman, 2010). Bu doğrultuda 1.000.000 kişiyi temsil eden 400 kişilik örneklemin yeterli olduğu düşünülmektedir.

Değişken	Kategori	f	%	% _{gec}	% _{yig}
Cinsiyet	Erkek	98	25,8	25,8	25,8
	Kadın	282	74,2	74,2	100,0
İnternet kullanma beceri düzeyi	Orta	215	56,6	56,6	56,6
	Yüksek	165	43,4	43,4	100,0
Yaş	18-25	78	20,5	20,5	20,5
	26-35	150	39,5	39,5	60,0
	36-50	152	40,0	40,0	100,0
Günlük internet kullanma süresi	0-2 saat	66	17,4	17,4	17,4
	2-5 saat	161	42,4	42,4	59,7
	5 saatten fazla	153	40,3	40,3	100,0
Çalışma durumu	Öğrenci	66	17,4	17,4	17,4
	Çalışan	247	65,0	65,0	82,4
	Diğer	67	17,6	17,6	100,0

Tablo 1 incelediğinde araştırmada yer alan katılımcıların 282'si (%74,2) kadın, 98'i (%25,8) ise erkektir. Katılımcıların 215'i (%56,6) internet kullanma beceri düzeyini orta düzeyde, 165'i ise (%43,4) yüksek düzeyde algılamaktadır. Çalışma durumlarında, 78'i (%20,5) öğrenci, 247'si(%65) çalışan, 67'si (%17,6) diğer olarak belirtmiştir. Yaş dağılımlarında 78'i (%20,5) 18-25 yaş, 150'si (%39,4) 26-35 yaş, 152'si (%40) 36-50 yaş aralığındadır. Katılımcıların 66'sı (%17,4) 0-2 saat arası, 161'i (%42,4) 2-5 saat arası ve 153'ü (%53) 5 saatten fazla günlük internet kullanma süresine sahiptir.

Araştırma amacı doğrultusunda verilerin toplanması ve test edilmesi için anket tekniği uygulanmıştır. Anket toplamda 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim gibi demografik bilgilerine yer verilmiştir. Anketin ikinci bölümünde yer alan dijital vatandaşlık ölçeği; İsmen ve Güngören (2014) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 34 maddeden ve 5'li likert tipinden ve 9 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; Dijital Erişim, Dijital Okuryazarlık, Dijital Sağlık, Dijital Güvenlik, Dijital Etik, Dijital Hak ve Sorumluluklar, Dijital Hukuk, Dijital Ticarettir. Anketin üçüncü bölümünde yer alan siber zorbalık tutum ölçeği; Arıcak, Kınay ve Tanrıku (2012) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek 24 maddeden ve 4'lü likert tipinden oluşmaktadır. Ölçekte alt boyutlar yoktur. Bu ölçekten alınan yüksek düzeyde puanlar katılımcıların siber zorbalık düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilmektedir.

Sosyo-Demografik Form

Anketin birinci bölümünde yer alan sosyo-demografik form içinde, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, günde kaç saat internet kullanıldığı ve internet kullanma becerilerini ölçer nitelikte 7 soru bulunmaktadır.

Dijital Vatandaşlık Ölçeği

Ölçek Öğretim üyeleri İsmen ve Güngören (2014) tarafından tarafından geliştirilmiştir. Toplam 33 maddeden oluşan ölçek 5'li likert tipinde derecelendirilmiştir. "Kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "kısmen katılıyorum", " katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" olacak şekildedir.

Ölçeğin yapı geçerliğini çözümlenmek amacıyla veriler üzerinde açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. İlk olarak Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett küresellik test analizleri yapılmış ve KMO=0.75; Bartlett testi değeri ise $\chi^2=3336,213$, $p= .000$ bulunmuştur. KMO katsayısı ve Bartlett testi toplanan verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonuçları .541 ile .907 arasında değişmektedir ve ölçeğin 9 faktörden oluştuğunu göstermektedir. Faktörlerin özdeğerleri ve toplam varyansı bu yapıyı desteklemektedir.

Ölçek içerisinde yer alan 8,9,10,11,12,13 nolu ifadeler "Dijital Okuryazarlık";25,26,27,28 nolu maddeler "Dijital Hukuk", 21,22,23,24 nolu maddeler "Dijital Hak ve Sorumluluklar"; 1,2,3,4 nolu maddeler "Dijital İletişim"; 14,15,16 nolu maddeler "Dijital Güvenlik"; 32,33,34 nolu maddeler "Dijital Ticaret"; 5,6,7 nolu maddeler "Dijital Erişim"; 17,18,20 nolu maddeler "Dijital Etik"; 29,30,31 nolu maddeler ise "Dijital Sağlık" alt boyutlarına karşılık gelmektedir.

Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Analiz sonucunda, ölçeğin Cronbach Alpha değeri .85 bulunmuştur. Faktörlere göre Cronbach'ın Alpha, dijital okuryazarlık için .78; dijital hukuk için .84; dijital hak ve sorumluluklar için .80; dijital iletişim için .79; dijital güvenlik için .85; dijital ticaret için .84; dijital iletişim için .90; dijital etik için .70 ve dijital sağlık için .70 şeklindedir (İşman ve Güngören, 2014).

Bu çalışmada da ise analiz sonucunda, ölçeğin Cronbach Alpha değeri .85 bulunmuştur. Faktörlere göre Cronbach'ın Alpha, dijital okuryazarlık için .85; dijital hukuk için .75; dijital hak ve sorumluluklar için .89; dijital iletişim için .80; dijital güvenlik için .51; dijital ticaret için .82; dijital iletişim için .80; dijital etik için .54 ve dijital sağlık için .63 şeklindedir.

Siber Zorbalık Ölçeği

Arıcak, Kınay ve Tanrıku (2012) tarafından geliştirilen ölçek 24 maddeden oluşan dördümlü skala üzerinden yanıtlanan bir ölçektir (Hiçbir Zaman, Bazen, Çoğu Zaman, Her Zaman). "Her zaman" 4; "Çoğu Zaman" 3; "Bazen" 2; "Hiçbir Zaman" 1 puan olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle ölçekten en fazla 96, en düşük 24 puan alınabilir.

Puanlar Yükseldikçe siber zorbalık düzeyi de artmaktadır. Ölçek için yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha katsayısı 0.95 ve test-tekrar test katsayısı 0,70 bulunmuştur (Arıcak, Kınay ve Tanrıku, 2012). Bu Çalışmada da ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's alpha katsayısı 0.95 olarak bulunmuştur.

Veri Analiz İşlemleri

Verilerden geçerli sonuçların elde edebilmek için, verilerin kalitesinin incelenmesi, yani nitelikli verilerle çalışılmak önemlidir. Bunlardan ilki verilerin hatasızlığının incelenmesidir. Verilerin hatasızlığını incelemek için frekanslar ve betimsel istatistikler incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca çalışmada kayıp değerlere, araştırmanın sonucunu etkilememek için katılımcının ölçekten aldığı puanların ortalama değeri verilmiştir.

Ölçeklerdeki ters maddeler doğru kodlandıktan sonra verilerin analiz için gerekli varsayımları karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmiştir. Bu amaçla ilk olarak verilerde hem ölçeklerin genelinde hem de alt boyutlarında aykırı değerlerin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Araştırmanın verilerinde aykırı değerleri ayıklamak için saplı kutu grafiklerine (box plot) bakılmıştır. Daha sonra aykırı değerler tek tek veri setinden çıkartılıp analizler tekrarlanmıştır. Aykırı değerler atıldıktan sonra 380 katılımcının verileriyle analize devam edilmiştir.

Yapılan normallik testlerinde dağılımın normallik varsayımlarını karşılayıp karşılamadığını anlamak için öncelikle çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının ($\pm 1,5$) sınırları içine yer aldığı görülmüştür. Daha sonra normal dağılım eğrisinin incelenebileceği histogram grafiklerine bakılmış ve dağılım eğrisinin normale yakın olduğu görülmüştür. Bu sonuçlardan dağılımın normallik varsayımlarını karşıladığını ve normal dağıldığını belirtmek mümkündür.

Araştırmada bazı bağımsız değişkenler için yeterli sayıya ulaşamamıştır. Çalışmada yeterli sayıda internet kullanma beceri düzeyi düşük olan katılımcılara ulaşamadığından düşük ve orta düzey katılımcılar yeni bir grupta birleştirilmiştir. Yeterli sayıya ulaşamayan bir diğer değişken günlük 0-1 saat arası internet kullanan kişilerdir. Bu yüzden günlük 0-1 saat arası internet kullanan katılımcılar ile günlük 1-2 saat arası internet kullanan katılımcılar birleştirilerek günlük 0-2 saat arası internet kullanan yeni bir grup elde edilmiştir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin aralarındaki ilişkiye bakabilmek için tek değişkenli varyans analizi (ANOVA) ve T testi kullanılmıştır. İki'den fazla grubu karşılaştırmak için çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe ve Tamhane testi kullanılmıştır. Katılımcıların dijital vatandaşlık puanlarının siber zorbalık puanlarını anlamlı düzeyde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla basamaklı (stepwise) regresyon analizi kullanılmıştır. Basamaklı regresyon analizine veya modeline, yordanan bağımlı değişkeni anlamlı düzeyde yordayabilen bağımsız değişkenler dahil edilmekte, diğer değişkenler model dışında bırakılmaktadır. Modele dahil edilen bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki varyansı açıklayabilme oranlarına göre sıralanır (Büyüköztürk, 2014).

Basamaklı regresyon analizi yapabilmek için bazı varsayımların karşılanması gerekmektedir: çok değişkenli normalliğin ve doğrusallığın sağlanması, çoklu bağlantı sorunun olmaması. Yapılan analizler sonucunda normallik ve doğrusallığın sağlandığı, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunun olmadığı görülmüştür. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Çarpım Momentler Korelasyon Katsayısı (r) hesaplanarak belirlenmiştir. Araştırmada analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak belirlenmiştir.

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın analiz aşamasından önce veri seti kontrolü sağlanmaktadır. Veri setinin kontrolü ile hata kontrolü veya sorunların tespiti yapıp analize uygun hale getirilir.

Ölçekte yer alan sorularda ters maddeler için gerekli düzenlemeler yapıp ilk aşama tamamlanmıştır. Araştırma için oluşturulan anket katılımcılara online ulaştırıldığı için soru yanıtlarında boş bırakılmamıştır. Veri setinde hatalı kodlama tespitinin sağlanması için en küçük ve en büyük değerler ile kontrol sağlanmıştır.

Araştırmada kullanılan dijital vatandaşlık ölçeği ve alt boyutları ile siber zorbalık tutum ölçeğinin güvenilirlik analizi test etmek amacıyla Cronbach Alpha değerleri kontrol edilmiştir. Tablo 1’de yer alan güvenilirlik katsayıları doğrultusunda dijital vatandaşlık ölçeği ve alt boyutları ile siber zorbalık tutum ölçeği $0,50 < \alpha < 0,85$ arasında olduğu görülmektedir. Buna göre cronbach alpha değerleri 0,40’tan büyük olmasından dolayı ölçeklerin güvenilir olduğu görülmektedir (Lorcu,2015:208)

Tablo 2: Ölçeklerin Güvenirlik Analizi

Ölçek	Cronbach’s Alpha Değeri (Güvenirlik Katsayısı)
Dijital Vatandaşlık Ölçeği	.801
Dijital İletişim	.781
Dijital Erişim	.790
Dijital Okuryazarlık	.802
Dijital Sağlık	.710
Dijital Güvenlik	.750
Dijital Etik	.970
Dijital Hak ve Sorumluluklar	.713
Dijital Hukuk	.743
Dijital Ticaret	.779
Siber Zorbalık Tutum Ölçeği	.793

BULGULAR

Tablo 3: Siber Zorbalık Ölçeği Puanları İçin Betimleyici İstatistik Değerleri

Boyutlar	n	Min	Maks.	\bar{x}	ss	Çarpık.	Basık.
Siber Zorbalık Ölçeği	380	5,75	7,00	5,9447	,29211	1,195	1,019

Tablo 3 incelendiği zaman Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin 1,5 ve -1,5 aralığında olduğu ve normal bir dağılım gösterdiği görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Tablo 4: Dijital Vatandaşlık Ölçeği Puanları İçin Betimleyici İstatistik Değerleri

Boyutlar	n	Min	Maks.	\bar{x}	ss	Çarpık.	Basık.
Dijital Vatandaşlık	380	2,61	4,76	3,9125	,39216	-,224	-,174
Dijital İletişim	380	1,00	5,00	3,5809	,88832	-,619	,323
Dijital Erişim	380	1,67	5,00	3,9579	,75841	-,513	,078
Dijital Okuryazarlık	380	1,33	5,00	3,7202	,76135	-,177	-,377
Dijital Güvenlik	380	1,33	5,00	3,2316	,61796	-,132	,288
Dijital Etik	380	3,00	5,00	4,6289	,46770	-1,411	1,445
Dijital Hak Ve Sorumluluk	380	1,50	5,00	4,0967	,56912	-,511	,883
Dijital Hukuk	380	1,00	5,00	4,4684	,63302	-1,300	1,269
Dijital Sağlık	380	1,00	5,00	3,6658	,92855	-,136	-,731
Dijital Ticaret	380	1,00	5,00	3,9184	,85272	-,841	1,040

Tablo 4 incelendiği zaman hem Dijital Vatandaşlık Ölçeği toplam puanlarının hem de alt boyutları puanlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin 1,5 ve -1,5 aralığında olduğu ve normal bir dağılım gösterdiği görülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Tablo 5: Dijital Vatandaşlık Ve Siber Zorbalık Ölçeği Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	\bar{x}	ss	Sh_x	t testi		
						t	sd	p
Siber Zorbalık	Erkek	98	6,0026	,33192	,03353	2,287	378	,023
	Kadın	282	5,9246	,27474	,01636			
Dijital Vatandaşlık	Erkek	98	3,9329	,35257	,03561	,597	378	,551
	Kadın	282	3,9054	,40537	,02414			

Tablo 5 incelendiği zaman Dijital Vatandaşlık ve Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre katılımcıların siber zorbalık düzeylerinin cinsiyete değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterirken ($p < 0.05$), dijital vatandaşlık düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p > 0.05$). Sonuç olarak erkeklerin siber zorbalık düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Dijital Vatandaşlık Ve Siber Zorbalık Ölçeği Puanlarının Algılanan İnternet Kullanım Becerisi Değişkenine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	\bar{x}	ss	Sh_x	t testi		
						t	sd	p
Siber Zorbalık	Orta	215	5,9163	0,27867	0,019	-2,179	378	,030
	Yüksek	165	5,9818	0,30564	0,02379			
Dijital Vatandaşlık	Orta	215	3,7922	0,38002	0,02592	-7,277	378	,000
	Yüksek	165	4,0692	0,35113	0,02734			

Tablo 6 incelendiğinde Dijital Vatandaşlık ve Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının algılanan internet kullanım becerisi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre katılımcıların hem siber zorbalık hem de dijital vatandaşlık düzeylerinin algılanan internet kullanma becerisi değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($p < 0.05$). Sonuç olarak algılanan internet kullanma becerisini yüksek seviyede algılayan katılımcıların hem siber zorbalık düzeylerinin hem de dijital vatandaşlık düzeylerinin internet kullanma becerisini orta düzeyde algılayan katılımcılara göre daha yüksek olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Dijital Vatandaşlık Ve Siber Zorbalık Ölçeği Puanlarının Çalışma Durumu Değişkenine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek	Gruplar	N	\bar{X}	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı fark
Siber Zorbalık	Öğrenci (A)	66	6,01	,312	G.arası	,42	2	,214	2,53	,08	
	Çalışan (B)	247	5,93	,292	G.içi	31,91	377	,085			
	Diğer(C)	67	5,91	,260	Toplam	32,33	379				
Dijital Vatandaşlık	Öğrenci (A)	66	4,02	,395	G.arası	1,26	2	,632	4,18	,01	A-C
	Çalışan (B)	247	3,90	,379	G.içi	57,02	377	,151			
	Diğer(C)	67	3,82	,415	Toplam	58,28	379				

Tablo 7 incelendiğinde Dijital Vatandaşlık ve Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının çalışma durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda sadece Dijital Vatandaşlık puanlarının çalışma durumu değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir

farklılık gösterdiği görülürken ($F_{(2,377)}=2,53; p<.05$), Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının çalışma durumu değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($F_{(2,377)}=4,18; p>.05$). Dijital vatandaşlık puanlarının hangi alt gruplar arasında anlamlı farklılık gösterdiği incelendiğinde ise sadece öğrenci ve diğer gruplar arasında öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 8: Dijital Vatandaşlık Ve Siber Zorbalık Ölçeği Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek	Gruplar	N	\bar{X}	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Siber Zorbalık	18-25 (A)	78	6,02	,307	G.arası	1,39	2	0,69	8,5	0	A-C, B-C
	26-35 (B)	150	5,97	,298	G.içi	30,94	377	0,08			
	36-50 (C)	152	5,87	,262	Toplam	32,33	379				
Dijital Vatandaşlık	18-25 (A)	78	4,01	,384	G.arası	1,49	2	0,74	4,97	0,007	A-C
	26-35 (B)	150	3,92	,368	G.içi	56,7	377	0,15			
	36-50 (C)	152	3,84	,408	Toplam	58,28	379				

Tablo 8 incelendiğinde Dijital Vatandaşlık ve Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda katılımcıların hem siber zorbalık hem de dijital vatandaşlık düzeylerinin yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir ($p<0.05$).

Katılımcıların siber zorbalık düzeyleri incelendiğinde 18-25 yaş ve 36-50 yaş aralığında olan gruplar arasında 18-25 yaş aralığında olan grup aleyhine anlamlı bir fark olduğu görülürken, 26-35 ve 36-50 yaş aralığı gruplarda arasında ise 26-35 yaş aralığında olan grup aleyhine anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Yani katılımcıların yaşları arttıkça siber zorbalık düzeylerinin düştüğü söylenebilir. Katılımcıların dijital vatandaşlık düzeyleri incelendiğinde sadece 18-25 yaş aralığında olan grup ile 36-50 yaş aralığında olan grup arasında 18-25 yaş aralığında olan grup lehine anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

Tablo 9 Dijital Vatandaşlık Ve Siber Zorbalık Ölçeği Puanlarının Günlük İnternet Kullanma Süresi Değişkenine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek	Gruplar	N	\bar{X}	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı fark
Siber Zorbalık	0-2 saat	66	5,87	,249	G.arası	,469	2	,23	2,77	,06	
	2-5 saat	161	5,93	,274	G.içi	31,871	377	,08			
	5 saatten fazla	153	5,97	,321	Toplam	32,339	379				
Dijital Vatandaşlık	0-2 saat	66	3,62	,346	G.arası	7,064	2	3,53	25,99	,00	A-B, A-C
	2-5 saat	161	3,92	,390	G.içi	51,223	377	,13			
	5 saatten fazla	153	4,01	,353	Toplam	58,287	379				

Tablo 9 incelendiğinde Dijital Vatandaşlık ve Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının günlük internet kullanma süresi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda sadece Dijital Vatandaşlık puanlarının günlük internet kullanma süresi değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği görülürken ($F_{(2,377)}=25,99; p<.05$), Siber Zorbalık Ölçeği puanlarının günlük internet kullanma süresi değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($F_{(2,377)}=2,77; p>.05$). Dijital vatandaşlık puanlarının hangi alt gruplar arasında anlamlı farklılık gösterdiği incelendiğinde ise günlük 0-2 saat arası internet kullanan grup ile günlük 2-5 saat arası internet kullanan grup

arasında günlük 2-5 saat arası internet kullanan grup lehine yine günlük 0-2 saat arası internet kullanan grup ile günlük 5 saatten fazla internet kullanan grup arasında ise günlük 5 saatten fazla internet kullanan grup lehine anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Sonuç olarak günlük internet kullanım süresi arttıkça dijital vatandaşlık puanlarının arttığı söylenebilir.

Tablo 10 Değişkenler Arasındaki İlişiyi Belirlemek Üzere Yapılan Pearson Çarpım Moment Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1-Siber zorbalık	1										
2-Dijital vatandaşlık	-,101*	1									
3-Dijital iletişim	,175**	,564**	1								
4-Dijital erişim	,100*	,688**	,406**	1							
5-Dijital okuryazarlık	-,051	,738**	,380**	,681**	1						
6-Dijital güvenlik	,016	,249**	-,066	,057	,028	1					
7-Dijital etik	-,187**	,335**	,023	,040	,049	,174**	1				
8-Dijital hak ve sorumluluk	-,116*	,651**	,199**	,341**	,344**	,166**	,247**	1			
9-Dijital hukuk	-,244**	,329**	-,038	-,011	,041	-,035	,242**	,351**	1		
10-Dijital sağlık	-,290**	,236**	-,066	-,080	-,080	,127*	,170**	,090	,039	1	
11-Dijital ticaret	,065	,641**	,356**	,478**	,438**	,075	,111*	,363**	,079	-,041	1

** $p < .01$; * $p < .05$

Tablo 10 incelendiğinde değişkenler arasındaki ilişiyi belirlemek üzere Pearson korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Siber Zorbalık Ölçeği ile Dijital Vatandaşlık Ölçeği arasında negatif yönlü düşük düzeyde ($r = -,101^*$) anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p < .01$). Yani katılımcıların dijital vatandaşlık puanları arttıkça siber zorbalık puanlarının düştüğü söylenebilir.

Ayrıca Siber Zorbalık Ölçeği ve Dijital Vatandaşlık Ölçeği'nin alt boyutlarından dijital etik ($r = -,187^{**}$), dijital hak ve sorumluluk ($r = -,116^*$), dijital hukuk ($r = -,244^{**}$), ve dijital sağlık ($r = -,290^{**}$) arasında da negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p < .01$).

Siber Zorbalık Ölçeği ve Dijital Vatandaşlık Ölçeği'nin alt boyutlarından dijital iletişim ($r = ,175^{**}$) ve dijital erişim ($r = ,100^*$) arasında pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu görülürken, dijital okuryazarlık ($r = ,051$), dijital güvenlik ($r = ,016$), ve dijital ticaret ($r = ,065$), arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 11 Siber Zorbalığın Yordanmasına İlişkin Basamaklı Regresyon Analizi Sonuçları

Basamak	Seçilen yordayıcı değişken	β	Yordama gücü (R)	Açıklanan varyans (R^2)
Sabit		31,592		
1	Dijital sağlık	-,694	,290 ^a	,082
2	Dijital hukuk	-,769	,371 ^b	,133
3	Dijital iletişim	,536	,400 ^c	,153
4	Dijital okuryazarlık	-,882	,420 ^d	,168
5	Dijital erişim	,637	,438 ^e	,182
6	Dijital etik	-,529	,448 ^f	,188

Tablo 11 incelendiğinde dijital vatandaşlık ölçeğinin alt boyutları (dijital sağlık, dijital hukuk, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital erişim ve dijital etik) kullanılarak katılımcıların siber zorbalık puanlarındaki varyansın %18,8'ini açıkladığı görülmektedir. Tablo 11'de basamaklı regresyon analizine ait varyans analizi sunulmuştur.

Tablo 12: Siber Zorbalığın Yordanmasına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Basamak	Varyansın kaynağı	KT	sd	KO	F	p
1	Regresyon	212,456	1	212,456	35,528	,000 ^b
	Artık(Residual)	2320,252	388	5,980		
2	Regresyon	349,265	2	174,633	30,952	,000 ^c
	Artık(Residual)	2183,442	387	5,642		
3	Regresyon	404,775	3	134,925	24,475	,000 ^d
	Artık(Residual)	2127,933	386	5,513		
4	Regresyon	447,191	4	111,798	20,639	,000 ^e
	Artık(Residual)	2085,516	385	5,417		
5	Regresyon	486,876	5	97,375	18,277	,000 ^f
	Artık(Residual)	2045,832	384	5,328		
6	Regresyon	507,811	6	84,635	16,008	,000 ^g
	Artık(Residual)	2024,897	383	5,287		

Tablo 12 incelendiğinde, Tablo 11’de verilmiş olan basamaklı regresyon analizinin 6 basamağının anlamlı olduğu görülmektedir (Bknz. Tablo 11). Katılımcıların siber zorbalık düzeyleri için yapılan basamaklı regresyon analizi 6 basamakta gerçekleşmiştir. Yapılan basamaklı regresyon analizleri sonucuna bakıldığı zaman dijital sağlık varyansın %8,2’sini, dijital hukuk varyansın %5,1’ini, dijital iletişim varyansın %2’sini, dijital okuryazarlık varyansın %1,5’ini, dijital erişim varyansın %1,4’ünü ve dijital etik ise varyansın %0,6 sını açıklamaktadır. Bu analiz sonuçlarına göre regresyon eşitliğine 6 değişkenin önemli yordayıcı olarak girdiği ve toplam varyansın %18,8 açıkladığı görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın şekilde kullanılması ve birçok işlemin internet üzerinden yapılabilir olması dijital vatandaşlık kavramını gündeme getirmiştir. Bu durum beraberinde internet teknolojileri ile ilgili sorunların da artmasına yol açmıştır. Siber zorbalık sorunları da bunlardan biridir. Dijital ortamları ihtiyaçları doğrultusunda kullanabilen dijital vatandaşlar bu ortamlarda yararlı içerikleri kullanabilecekleri gibi siber zorbalığın hedefi ya da uygulayıcısı haline de gelebilmektedirler. Bu çalışma da yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital vatandaşlık becerilerini belirleyerek, siber zorbalık davranımları ile dijital vatandaşlık becerileri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. İlişkisel tarama modelinin esas alındığı çalışmanın verileri araştırmanın amacına yönelik oluşturulan “Sosyo-Demografik Form” ile “Dijital Vatandaşlık Ölçeği” ve “Siber Zorbalık Tutum Ölçeği” ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler, istatistiki analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular bu kapsamda yapılmış diğer araştırma bulguları ile benzerlik göstermekle birlikte bazı noktalarda farklılaşmaktadır.

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin siber zorbalık düzeylerinin yaşa göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu çalışmada, yetişkinlerin yaşları arttıkça siber zorbalık düzeyleri azalmıştır. Siber zorbalık ve yaş arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalara bakıldığında ise siber zorbalık mağduriyetinin her yaşta görülebildiği tespit edilmiştir (Aytaç, 2020: 43). Bu bağlamda araştırmalarda siber zorbalık ile yaş arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir (Pamuk ve Bavlı, 2013; Yaman ve Sönmez, 2015; Sabancı, 2018). Bu sonuca karşın Taştekin (2016) 14-17 yaş aralığında oluşan örneklem ile yürüttüğü çalışmasında 14 yaşındaki ergenlerin 17 yaşındakilere kıyasla daha düşük siber zorbalık eğiliminde olduklarını tespit etmiştir.

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin siber zorbalık düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği; erkeklerin siber zorbalık düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Literatürde siber zorbalık davranışı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir (Aytaç 2020, s. 41). Buna göre bazı araştırmalarda erkeklerin kadınlara kıyasla daha çok siber zorbalık deneyimi yaşadıkları bulgulanmıştır (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Ang ve Goh, 2010; Sabancı, 2018). Bazı araştırmalarda ise siber zorbalık davranışı ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (Williams ve Guerra, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Çivilidağ ve Cooper, 2013).

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin siber zorbalık düzeyleri algılanan internet kullanım becerisine göre anlamlı farklılık gösterirken; günlük internet kullanma süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği; algılanan internet kullanma becerisini “yüksek” seviyede algılayan katılımcıların internet kullanma becerisini “orta” düzeyde algılayan katılımcılara oranla daha fazla siber zorbalık düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Diğer taraftan araştırmalarda internet kullanma sıklığı ile siber zorbalık arasında da bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre interneti daha fazla kullananların siber zorba olma ve mağdur olma riskinin daha fazla arttığı ortaya konulmuştur (Ybarra ve Mitchel, 2004).

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Bu bulgu literatür ile örtüşmektedir. Samsa-Yetik ve Keser (2014), İşman ve Güngören (2014), Sakallı ve Çiftçi (2016)’da dijital vatandaşlık düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulmamışlardır.

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Araştırmanın sonucuna göre, 18-25 yaş arasındaki katılımcıların dijital vatandaşlık düzeyi diğerlerine göre daha fazladır. Bu bulgu da literatür ile örtüşmektedir. Tatlı ve Çoklar (2018)’in araştırmasında da 25 yaş altı katılımcıların dijital vatandaşlık düzeylerinin diğer katılımcılara göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ve 25 yaş altının dijital vatandaşlık düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin algılanan internet kullanım becerisine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Algılanan internet kullanma becerisini “yüksek” olan katılımcıların, “orta” düzeyde algılayan katılımcılara göre dijital vatandaşlık becerilerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırmanın sonunda, yetişkinlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin ve günlük internet kullanma süresine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği; günlük internet kullanım süresi arttıkça dijital vatandaşlık puanlarının arttığı görülmüştür. İşman ve Güngören (2014)’in çalışması da bu bulgu ile paralellik göstermektedir. Bu araştırmada da katılımcıların günlük internet kullanım süresi arttıkça, dijital vatandaşlık düzeyleri artmaktadır.

Araştırmanın sonunda, dijital vatandaşlık becerileri ile siber zorbalık tutumu arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre dijital vatandaşlık becerileri artarken siber zorbalık azalmaktadır. Nazik ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan araştırma sonuçları bu bulguyu destekler niteliktedir. Araştırmacılar dijital vatandaşlık düzeyi ile siber zorbalık eğilimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında dijital vatandaşlık düzeyinin artmasıyla siber zorbalık eğiliminin düştüğünü bulmuşlardır. Bu sonucun aksine Çiftçi ve Sakallı (2016) sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık düzeyi ile siber zorbalık eğitimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında dijital vatandaşlık yeterliliğinin siber zorbalık davranımının önemli bir yordayıcısı olduğunu bulmuşlardır. Araştırmada sıkça internet kullanan dijital vatandaşların internet üzerinden kendi ihtiyaçları doğrultusunda yaptıkları faaliyetlerinin siber zorbalık davranımını beraberinde getirdiği belirtilmektedir.

Araştırmada dijital vatandaşlık ölçeği alt boyutu olan dijital iletişim ile siber zorbalık tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesinin sonucunda dijital iletişim ile siber zorbalık tutumu arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre dijital iletişim artarken siber zorbalık da artmaktadır. Bu bulgu literatürdeki diğer araştırma bulgularıyla desteklenmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi iletişimi sürecini kolaylaştırmış ve iletişimin içeriğini değiştirmiş (Hvass ve Munar, 2012, s. 93) ve dijital iletişim kavramını ortaya çıkarmıştır. Dijital iletişim elektronik ortamda dijital araçları kullanarak bilgi alışverişi yapabilme becerisidir (Aydemir 2019, s. 17). Bu becerinin art niyetli olarak kullanılması siber zorbalık eğilimini arttırmaktadır (Öztürk, 2019: 87). Dijital iletişim ise kullanıcılara farklı seçenekler sunmaktadır. Bu avantajlardan biri de sosyal medya üzerinden anonim hesap açma avantajıdır. Özellikle sosyal medya platformlarında anonim hesaplar veya sahte hesaplar kullanıcılar açısından tehlike oluşturmaktadır. Kullanıcılar sosyal ortamlarda tanımadıkları kişiler ile ticari bilgilerini paylaşmakta ve böylece dolandırıcılığa maruz kalmaktadırlar (Yılmaz 2019, s. 10).

Araştırmada dijital erişim ile siber zorbalık tutumu arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Yani dijital erişim arttıkça siber zorbalık düzeyi de artmaktadır. Literatürde ve farklı araştırmalarda bu bulguyu destekleyen ve desteklemeyen nitelikte sonuçlara ulaşmak mümkündür. Dijital erişim, vatandaşların çevrimiçi ortamlara tam katılımı olarak açıklanmaktadır (Aydemir 2019, s. 17). Açıkül’e göre dijital erişimi arttırmaya yönelik devlet desteği ve altyapı hizmetleri, teşvikler, ulusal eğitim stratejisi ve maliyet ve fiyat standartizasyonu çalışmaları ile dijital erişim artırılabilir ve dijital vatandaşlığın artması ile siber zorbalık düzeyinin azalacağı öngörülebilir. Öte yandan Dijital erişimi yüksek vatandaşların internet faaliyetleri, onları hem siber zorbalığın hedefi haline getirebilir hem de düşük de olsa siber zorba olma ihtimali ortaya çıkabilir ise de bilgi

teknolojilerine erişim artmadan dijital vatandaş olmak da mümkün değildir. Bu sebeple dijital erişimin toplumsal olarak eşit sağlanması da desteklenmelidir.

Araştırma kapsamında dijital vatandaşlık ölçeği alt boyutu olan dijital okuryazarlık ile siber zorbalık tutumu arasındaki ilişki incelendiğinde dijital okuryazarlık ile siber zorbalık tutumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Literatürde yer alan bilgiler ise genellikle dijital okuryazarlık düzeyinin siber zorbalık tutumunu azalttığı yönündedir. Bu araştırmalardan birinde Kozan ve Özerk (2019) bilgisayar öğretmenliği bölümü okuyan öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile siber zorbalık duyarlılıklarını inceledikleri çalışmalarında öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyi ile siber zorbalık duyarlılığı arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyinin artmasıyla siber zorbalık duyarlılığı artmaktadır. Öğretmen adaylarının bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik bilgisinin artmasının adayların siber zorbalık konusundaki farkındalıkları artırmakta ve bu durum siber zorbalığın azalmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde Narin ve Ünal (2016) da dijital medya okuryazarlığının siber zorbalığı engellemede etkili bir yöntem olacağını belirtmektedirler. Çünkü dijital okuryazarlık bireyin bilgi ve iletişim teknolojilerini etkili bir şekilde kullanmayı öğrenmesi bu teknolojileri yaşamında karşılaştığı sorunları çözmesini sağlayacak ve kişisel gelişimine katkı sağlayarak toplumsal üretim ve katılımını destekleyecek şekilde ahlaki, yasal ve güvenli olarak kullanma becerisidir (Özerbaş ve Kuralbayeva, 2018: 16). Bu becerilere sahip olan bireyin siber zorbalık konusunda farkındalığa sahip olarak siber zorbalık eylemine başvurmayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada dijital hukuk ile siber zorbalık tutumu arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla dijital hukuk becerisi artarken siber zorbalık düzeyi azalmaktadır. Dijital hukuk teknoloji kullanılmasını düzenleyen yasal nitelikli düzenlemelerdir (Bailey ve Ribble, 2007). Fiziksel ortamları düzenleyen kanunlar dijital ortamlarda da geçerlidir ve fiziksel ortamda suç kabul edilen davranışlar dijital ortamlarda da suç kabul edilmektedir. Dijital vatandaşlar da dijital ortamlarda geçerli olan kanunları bilmektedirler (Yılmaz, 2019: 13). Buna göre dijital ortamlarda gerçekleştirilen eylemlerin hukuki sorumluluğunu bilen kullanıcıların bu bilgiyi dijital vatandaşlık becerilerine uygun kullandıkları söylenebilir.

Araştırmada dijital vatandaşlık ölçeği alt boyutları olan dijital güvenlik ile siber zorbalık tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken; dijital etik ve dijital hak ve sorumluluklar ile siber zorbalık tutumu arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçları birlikte tartışmak mümkündür. Dijital güvenlik, dijital etik ve dijital hak ve sorumluluklar iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir. Buna göre her birey kendi dijital güvenliğini ve gizliliğini sağlamalıdır. Bu noktada dijital güvenlik ve gizlilik bireyin hak ve sorumluluğundadır. Birey dijital güvenliğini ve gizliliğini ihlal eden bir durumla karşılaşması halinde bununla ilişkili olarak hukuki yollara başvurmaktadır. Böylece birey hukuki yoldan hakkını arayarak kendi güvenliğini ve gizliliğini ihlal eden kişiye yaptırım uygulatabilmektedir. Bu noktada bu üç boyut dijital güvenlik boyutu altında toplanmaktadır (Nazik ve ark., 2020, 171). Dijital ortamlar kendisine has ortamlar olduğu için bu alanda farklı etik sorunlar ortaya çıkmakta ve bilişim teknolojilerinde yaşanan yenilikler önceki etik normların geride kalmasına neden olmaktadır (Dedeoğlu, 2001: 4). Dijital ortamlarda önce fiili durum ortaya çıkmakta fiili durumun suç teşkil etmesi halinde ise ilgili dijital etik norm oluşmaktadır. Dijital etik normun ihtiyacı karşılamaması ya da uygulamada boşlukların bulunması durumunda ise siber zorbalık engellenememektedir. Ayrıca dijital güvenlik seviyesi yüksek olan kişiler dijital platformlara giriş yaptıklarında kendi güvenlikleri için birçok güvenlik önlemine başvurmakta ve kendilerini dijital ortamdan kaynaklanacak olumsuzluklara karşı kurmaktadır. Dijital güvenlik düzeyi yüksek olan kullanıcılar bu önlemler ile başka kullanıcılara zarar verebileceklerini düşünmektedirler. Bu durum kullanıcıların siber zorbalık eğilimini artırmaktadır (Öztürk, 2019: 88). Bu durum Sakallı (2015) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla da desteklenmektedir. Söz konusu araştırmada dijital güvenlik ve dijital etik alt boyutları ile siber zorbalık arasındaki pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir.

Araştırmada dijital vatandaşlık ölçeği alt boyutu olan dijital sağlık ile siber zorbalık tutumu arasındaki ilişkiye bakıldığında, dijital sağlık ile siber zorbalık tutumu arasında negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre dijital sağlık becerisi artarken siber zorbalık tutumu azalmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile beraber birçok teknolojik cihaz günlük yaşamdaki yerini almıştır. Bu cihazlar insan hayatını pek çok noktada kolaylaştırıyor olsa da uygun olmayan kullanımından kaynaklı psikolojik ve fiziksel sorunlara yol açmaktadır. Dijital ortamların sağlık faktörü genellikle olumsuzdur. Dijital araçlar özellikle online teknolojiler kullanılırken hem ruhsal hem fiziksel riskler ile karşılaşmaktadır. Bu risklerin başında kas ve iskelet rahatsızlıkları, oyun ve internet bağımlılığı gibi farklı sağlık problemleri gelmektedir. Dijital vatandaş ise dijital ortamlardan kaynaklanan psikolojik sorunların farkında olmalıdır (Çubukçu ve Bayzan, 2013: 157).

Araştırmada ayrıca dijital vatandaşlık ölçeği alt boyutu olan dijital ticaret ile siber zorbalık tutumu arasındaki ilişkiye bakıldığında dijital ticaret ile siber zorbalık tutumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Kircova (2002, ss. 29-32) internet teknolojilerinin insan hayatına kattığı avantajları açıklarken bireyselleştirilmiş mal ve hizmetin çevrimiçi ortamlardan kolay şekilde temin edilmesine dikkat çekmektedir. Buna göre bireyin çevrimiçi ortamlarda kendisi için tasarlanmış bir mal ve hizmeti sipariş etmesi internet ortamını bambaşka bir sektöre dönüştürmektedir. Dijital bir vatandaşın dijital ortamlarda ticari faaliyetlerini yerine getirirken güvenlik ilkelerine uyuması gerekmektedir. Aksi durumda çevrimiçi ortamlar dijital vatandaşın farklı risklerle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır (Çubukçu ve Bayzan, 2013: 156).

5. 2. Sonuçlar

Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital vatandaşlık becerileri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmanın sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

- Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital vatandaşlık becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.
- Yetişkinlerin siber zorbalık düzeyleri yaşa, cinsiyete ve algılanan internet kullanım becerisine göre anlamlı farklılık gösterdiği görülürken; günlük internette harcanan süreye göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür.
- Yetişkinlerin dijital vatandaşlık becerileri yaşa, algılanan internet kullanım becerisine ve günlük internette harcanan süreye göre anlamlı farklılık gösterdiği görülürken; cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür.
- Dijital vatandaşlık becerisinin alt boyutu olan dijital iletişim ve dijital erişim, dijital etik, dijital hak ve sorumluluk, dijital hukuk ve dijital sağlık ile siber zorbalık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülürken; dijital okuryazarlık, dijital güvenlik ve dijital ticaret ile siber zorbalık tutumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.
- Yetişkinlerin dijital vatandaşlık becerilerinin, siber zorbalık düzeylerini anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y., Sahin, Y. L., & Eristi, B. 2010. Cyberbullying victimization among Turkish online social utility members. *Journal of Educational Technology & Society*, 13(4), 192-201.
- Akkuş, D. E. 2017. Türkiye'deki Azınlıkların Dijital Vatandaşlık Pratikleri. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ang, R. P., & Goh, D. H. 2010. Cyberbullying among adolescents: The role of affective and cognitive empathy, and gender. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(4), 387-397.
- Arıcak, O. T., Kınay, H. & Tanrıkulu, T. 2012. Siber Zorbalık Ölçeğinin ilk psikometrik bulguları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 101-114.
- Aydemir, M. 2019. Yenilenen sosyal bilgiler dersi öğretim programının dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından incelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 15-38.
- Aytaç, Ö. 2020. Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve İnternet Bağımlılığı Düzeyinin, Ebeveynlerle İletişim ve Akranlarla İlişkiler Açısından İncelenmesi: İzmir Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Bailey, G., & Ribble, M. 2007. *Digital citizenship in schools*. Eugene, OR: International Society for Technology in Education.
- Coyne, I., Chesney, T., Logan, B., & Madden, N. 2009. Griefing in a virtual community: An exploratory survey of second life residents. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of psychology*, 217(4), 214-221.

- Çiftçi, S., & Sakallı, 2016. H. Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6(2), 100-119.
- Çivilidağ, A., & Cooper, H. T. 2013. Ergenlerde siber zorba ve öfkenin incelenmesi üzerine bir araştırma: Niğde ili örneği. *International Journal of Social Science*, 6(1), 497-511.
- Çubukcu, A., & Bayzan, Ş. 2013. Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5, 148-174.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. 2007. Akran zorbalığının yeni yüzü: siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (27), 31-42
- Eroğlu, Y. 2011. Koşullu Öz-Değer, Riskli İnternet Davranışları, İnternet Kullanım Sıklığı ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Fırat, M., & Ayran, G. 2016. Üniversite öğrencileri arasında sanal zorbalık. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 15(4): 322-329.
- Görmez, E. 2016. Öğretmen Adaylarının” Dijital Vatandaşlık ve Alt Boyutları” Hakkındaki Görüşleri (Bir Durum Çalışması). *Electronic Turkish Studies*, 11(21), 125-144.
- Greenhow, C. 2010. A New Concept Of Citizenship For The Digital Age. *Learning & Leading with Technology*, 37 (6), 55-63
- Hinduja, S. & Patchin, J.W. (2014). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*, 2. Baskı, Corwin, Amerika
- Hines, H. N. 2011. Traditional bullying and cyber-bullying: are the impacts on self-concept the same? *Doctoral dissertation*, United States: Western Carolina University.
- Horzum, M.B ve Ayas, T. 2014 Orta Öğretim Öğrencilerin Psikolojik Belirtilere Göre Sanal Zorba ve Sanal Mağdur Düzeylerinin Yordanması. *Online Journal Of Technology Addiction and Cyberbullying*, 1(2), 21-36.
- Hvass, K. A., & Munar, A. M. 2012. The takeoff of social media in tourism. *Journal of vacation marketing*, 18(2), 93-103.
- Isman, A., & Canan Gungoren, O. 2014. Digital citizenship. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 13(1), 73-77.
- Karaduman, H., & Öztürk, C. 2014. Sosyal Bilgiler Dersinde Dijital Vatandaşlığa Dayalı Etkinliklerin Öğrencilerin Dijital Vatandaşlık Tutumlarına Etkisi ve Dijital Vatandaşlık Anlayışlarına Yansımaları-The Effects of Activities for Digital Citizenship on Students’ Attitudes toward Digital. *Journal of Social Studies Education Research*, 5(1), 38-78.
- Karasar, N. 2016. *Bilimsel Araştırma Yönergesi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kırcova, İ. 2002. *İnternette Pazarlama*. İstanbul: Beta Yayınları
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. 2008. Cyber bullying: Bullying in the digital age. malden, massachusetts. *Blackwell Publishing*.
- Kozan, M., & Özek, M. B. (2019). BÖTE Bölümü Öğretmen Adaylarının Dijital Okuryazarlık Düzeyleri ve Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılıklarının İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 107-120.
- Li, Q. 2008. A cross-cultural comparison of adolescents’ experience related to cyberbullying. *Educational Research*, 50(3), 223-234.
- Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. 2008. Digital citizenship. *The internet, society, and participation*, 1-21.
- Menesini, E., & Nocentini, A. 2009. Cyberbullying definition and measurement: Some critical considerations. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, 217(4), 230-232.
- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T., & Daciuk, J. 2012. Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims. *Children and Youth Services Review*, 34(1), 63-70.

- Nachmias, R., Mioduser, D., & Shemla, A. 2001. Information and communication Technologies usage by students in an Israeli high school: Equity, gender, and inside/outside school learning issues. *Education and Information Technologies*, 6(1), 43-53.
- Nazik, M., Demirel, H., & Bayraktar, A. (2020). *Gençlerin Dijital Vatandaşlık Düzeyleri ile Siber Zorbalık Eğilimleri*. Gençlik ve Dijital Çağ, Hacettepe Üniversitesi, gençlik araştırma ve uygulama merkezi.
- Neuman, L.W. 2010. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (S. Özge, Trans.). İstanbul: Yayın Odası.
- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., ve Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, behaviours and definition in three European countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 129.
- Özerbaş, M. A., & Kuralbayeva, A. 2018. Türkiye ve Kazakistan öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin değerlendirilmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 16-25.
- Öztürk, C. (2019). 8. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Pamuk, M., & Bavlı, B. 2013. Ergenlerin Sanal Zorbalıklarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education*, 32(1), 321-338.
- Ribble, M. 2011. *Digital Citizenship in Schools* (2nd ed.). Eugene, OR: International Society for Technology in Education.
- Rosenberg, R.S. 2004. *The Social Impact of Computers*. Boston: Elsevier Academic Press.
- Sabancı Y. 2018. Ergenlerde Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyetin Yordayıcıları Olarak Akılcı Olmayan İnançlar Psikolojik Sağlık ve Psikolojik İhtiyaçlar. *Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Sakallı, C., & Bahadıroğlu, D. 2018. Dijital İletişim: Yeni Bir Dile Doğru. *Electronic Turkish Studies*, 13(6), 129-146.
- Sakallı, H. 2015. Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sipahi, E. 2019. Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık ve akran zorbalığı eğilimlerinin örgütsel yabancılaşma ve örgütsel güven algılarına etkilerinin incelenmesi: Ankara ili örneği. *Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Slonje, R., & Smith, P. K. 2008. Cyberbullying: Another main type of bullying?. *Scandinavian Journal of Psychology*, 49(2), 147-154.
- Tatlı, A. 2018. Öğretmenlerin; Bilgi Okuryazarlığı, Dijital Vatandaşlık ve İnternet-Bilgisayar Kullanım Öz-Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Taştekin E. 2016. Ergenlerin Arkadaşlık İlişkileri ve Benlik Saygısı İle Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Arasındaki İlişkiler. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı.
- Toraman, L., & Usta, E. 2018. Ortaokul öğrencilerinin dijital yerli ve siber zorba olma durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(2), 57-77.
- Willard, N. 2007. *Educator's guide to cyberbullying and cyberthreats*. Retrieved. from <http://www.cyberbully.org/cyberbully/docs/cbcteducator.pdf>, (Erişim Tairih: 12.01.2021).
- Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. 2008. Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503.
- Williams, K. R., & Guerra, N. G. 2007. Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of adolescent health*, 41(6), 14-21.
- Williams, K. D., Cheung, C. K., & Choi, W. 2000. Cyberostracism: effects of being ignored over the Internet. *Journal of personality and social psychology*, 79(5), 748.

- Wolak, J., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. 2007. Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of adolescent health*, 41(6), S51-S58.
- Yaman, E., & Sönmez, Z. 2015. Cyberbullying trends of adolescence. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 2(1), 18-31.
- Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. 2004. Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336.
- Yılmaz, M. 2019. Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*, Mersin: Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.08.2021 ✓Accepted/Kabul:06.11.2021

DOI: 10.30794/pausbed.980499

Araştırma Makalesi/ Research Article

Porsuk, S. (2022). "Denetimli Serbestlik Tedbiri Uygulanan Yükümlülerin Bazı Özelliklerinin Suç Açısından Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss.429-448.

DENETİMLİ SERBESTLİK TEDBİRİ UYGULANAN YÜKÜMLÜLERİN BAZI ÖZELLİKLERİNİN SUÇ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Semra PORSUK*

Öz

Bu çalışmanın amacı denetimli serbestlik tedbiri uygulanan yükümlülerin bazı özelliklerinin yeniden suç işleme bakışı açısından değerlendirilmesidir. Çalışma, retrospektif bir bakış açısı benimsenerek 2018 yılı ceza evinden tahliye edilenlerin TÜİK istatistikleri, Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı verileri ile Malatya Denetimli Serbestlik Müdürlüğünde 2018 yılında koşullu salıverilen 1153 dosyanın sosyodemografik özelliklerinin incelenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulgularına bakıldığında yükümlülerin 25-34 yaş aralığının yoğun olduğu, kadınların erkeklere göre suça karışma oranlarının çok düşük olduğu görülmüştür. Suç tasnifi açısından ilk sırayı kişilere karşı işlenen suçlar alırken ikinci sırayı malvarlığına karşı suçlar almıştır. Yine kadınlar daha çok, malvarlığına karşı suçlar (hırsızlık) işlerken erkekler kişilere karşı suçları (yaralama) işlemiştir. Ayrıca en çok işlenen suç türü yaralama iken onu hırsızlık suçu takip etmiştir. Yükümlülerin eğitim seviyeleri düşük, evli olanların oranının yüksek olduğu, çocuk sahibi olanların yarıya yakınının 3 ve üzeri çocuğa sahip olduğu anlaşılmıştır. Yine ebeveyn durumlarına bakıldığında yaklaşık üçte birinin tek ebeveyne sahip olduğu ya da ikisinin de vefat ettiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Denetimli serbestlik, Suç, Yükümlü, Sosyodemografik özellikler.

EVALUATION OF SOME CHARACTERISTICS OF PERSONS WITH SUPERVISED FREEDOM MEASURE IN TERMS OF CRIME

Abstract

The aim of this study is to evaluate some of the properties of the implemented freedom measures in terms of re-criminal treatment. The study was carried out by examining the sociodemographic characteristics of 1153 files released on probation in 2018 in Malatya Probation Directorate, with the TUIK statistics of those released from prison in 2018, by adopting a retrospective perspective. Looking at the finding of the study, it was seen that the 25-34 age range of the obliged parties was intense and that women's involvement rates were very low compared to men. In terms of criminal classification, crimes against individuals took the first place, while crimes against assets took the second place. Again, women mostly committed crimes against their property (theft). while men committed crimes against individuals (wounding). In addition, while the most committed type of crime was injury, it was followed by theft. It has been understood that the education level of obliged parties is low, the proportion of those who are married is high, and almost half of those who have children have 3 or more children. Again, when looking at parental status, it was observed that about a third had single parents or both died.

Key Words: Probation, Crime, Prisoner, Sociodemographic features.

*Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında 2020 yılı güz döneminde hazırlanan seminer çalışmasından türetilmiş olup, başka bir yerde yayınlanmamıştır.

**İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, MALATYA.
e-posta:sosyologsemra@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7186-2236>)

1. Giriş

Toplumlar ve toplumsal yapının temel dinamikleri değiştiğinde suç ve cezalarda da değişimler meydana gelmektedir. Eskiden suç sayılan bir davranışın günümüzde suç olmadığı görülebilmektedir. Suç genel olarak yasaların koymuş olduğu normların ihlali olarak tanımlanmaktadır. Suçlu ise bu normu ihlal eden kişi olarak değerlendirilmektedir. Suç hukuki olduğu kadar sosyolojik ve kriminolojik bir olaydır. Sadece teknik açıdan ele alınan bir suç tanımı, toplumun değerlerine, toplumsal bağlarına zarar veren durumların açıklanmasında eksik kalmaktadır.

Suçun karşılığında cezanın hukuk açısından normatif bir anlayış ile verilmesinin uygunluğu vardır. Çünkü toplumsal düzen ve adalet suçluların hukuk aracılığıyla cezalandırılmasıyla sağlanmaktadır. Bu yönüyle hukuk cezayı teknik yönüyle değerlendirmektedir. Felsefenin de cezalara neden ihtiyaç duyulduğu ve neden verilmesiyle ilgili ahlaki bir temel bulmanın peşindedir. Tarih açısından bakıldığında ise cezaların şiddet içeriklerinden sıyrılarak daha hafif bir zeminde uygulandığı anlaşılmıştır. Toplumların değişimiyle birlikte cezaların da evrimi söz konusu olmuştur. Cezaların geçmişten günümüze kadar olan sürecine bakıldığında beden üzerinden hürriyeti bağlayıcı, daha sonra da iyileştirmeye yönelik ceza anlayışının hâkim olmaya başladığı görülmüştür. Günümüz ceza infaz sistemi incelendiğinde iyileştirme ve topluma kazandırma odaklı olduğu görülmektedir. Bunun yanında onarıcı adalet kavramı ile sadece suç işleyen değil suçtan direkt ya da dolaylı yoldan etkilenen kişilerin de sürece dâhil edilmesiyle modern bir hukuk anlayışı temeli oluşturulmuştur. Denetimli serbestlik sisteminde suç işleyen kişiyle birlikte suçtan etkilenen mağdurun ve gerekli görülmesi halinde ailelerin de sürece dâhil edilmesi onarıcı adalet anlayışının gereğidir. Sürecin tamamı göz önüne alındığında cezanın sosyolojik bir boyutu da olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Denetimli serbestlik sistemi, bireyleri suça yönelten davranışların düzeltilmesini hedefleyerek suçun tekrar edilmesinin önüne geçmesini amaçlar. Bunun için cezaevinden çıkan bireylerin toplumla adaptasyonunun sağlanması, suçtan zarar gören mağdurun zararının giderilmesi, madde kullanımının önüne geçilerek bireylerde farkındalık oluşturulması, bireylerin toplum içerisinde kalarak gerek aile gerekse iş ilişkilerinin devamının sağlanmasıdır. Ayrıca kamu zararının yine bireylerin kamu hizmeti cezaları ile ödemesi, toplumun vicdanında bir rahatlamaya sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Son elli yıllık süreç incelendiğinde Becker' in suçlu davranışın sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler aracılığıyla açıklanabileceğini vurgulaması sonrası birçok kıtanın bu konu üzerinde çalışmalar başlattığı anlaşılmıştır (Buonanno ve Montolio, 2008: 89, Akt. Çalışkan, 2020: 1020-1021). Bu açıdan denetimli serbestliğin esas amaçlarından biri olan suçun tekrarının önüne geçmek olduğu düşünüldüğünde bireylerin tanımlayıcı bilgilerini içeren ve diğer bireyler arasında tanımlanmasına katkı sağlayan özelliklerinin saptanması gerekmektedir.

Suç, belirli bir fiziki ve sosyokültürel ortamda meydana gelmektedir. Bu nedenle Türkiye çerçevesinde Adalet Bakanlığının bazı verileri ile Malatya ili özelinde denetimli serbestlikten faydalanan yükümlülerin sosyodemografik değişkenler vasıtasıyla suç türleri ve tasnifleri irdelenmiştir.

2. Suçun Tanımı ve Tasnifi

2.1. Suç

Suç, basit bir tanımlama ile formel yasaların ihlal edilmesi olarak tarif eden Bahar, suça bağlı olarak meşru cezalandırmanın uygulanması gerektiğine vurgu yapar. Yaptırımlar ise kamusal otorite vasıtasıyla yerine getirilir. Böylece suçla mücadelede oluşan formel sistem bir kamu kuruluşu özelliğindedir (Bahar, 2005: 130).

“Yasalar” adlı eserinde suçu ruhun bir hastalığı olarak göre Platon, ihtiraslar, zevk aramak ve cahilliği de bu hastalığın kaynakları olarak açıklamıştır. Aristo ise suçluları topluma düşman olarak görmüş ve merhametsizce cezalandırılmaları vurgusunu yapmıştır. Yoksulluğun suç ve ihtilale neden olduğunu belirtmiştir. Orta çağlarda Thomas d’Aquin de sefaletin sonucunda suçun meydana geldiğini ifade etmiştir. Öte taraftan suçun normal olduğunu ifade eden Durkheim, insanların bazı davranışlarına verilen tepkiler olarak cezaların verildiğini belirtmiştir. Suçun her toplumda olduğunu ve suçluluğun belli sınırları aşması halinde hastalık durumunun olacağı böylece sağlıklı toplumlarda suçun da olacağını vurgulamıştır (Dönmezer, 1994: 2-4). 19. yy ’ın ikinci yarısına

bakıldığında ise Lombroso, Ferri ve Garofalo'nun suç ile ilgili önemli çalışmalar ortaya koydukları görülmüştür. Lombroso Durkheim gibi suçun doğal oluşundan bahseder. Ona göre suç bir davranışın belli bir zamanda bir toplumun gelenek ve görenekleriyle çelişmesidir. Suçu biyolojik nedenlerle açıklayan Lombroso, suç işleyenlerin suça doğuştan meyilli, fiziksel olarak diğerlerinden farklılık gösterdiğini açıklamıştır. Garofalo, ahlak dışılığın serbest iradenin ürünü olmadığını, suç işleyenin biyolojik teşekkülünün sonucu olduğunu, Enrico Ferri ise suçlu olanların genel olarak anormal oldukları ve sosyal, biyolojik ve fiziki etmenlerin, iradesi dışında bireyi suç işlemeye zorladığını belirterek suçu iradeden öte fiziksel ve çevresel faktörlerle izah etmiştir (Dönmezer, 1994).

Toplum içerisinde var olan bireyler toplumun kurallarına, değerlerine ve yasalarına uyduğu sürece toplumla bütünleşmeyi sağlar. Toplumsal boyutu olan sorunlar arasında yer alan suçun, teknik ve hukuki açıdan incelenmenin yanında sosyolojik açıdan da incelenmesi kaçınılmazdır. Giddens suç konusunu sosyoloji kadar derin ve başarılı inceleyen başka bir bilimin olmadığını ve suçun nedenleri, yapısı ve yayılımını irdeleyen en sistematik ve kapsamlı teorilerin sosyolojik nitelikli olduğunu ifade etmiştir. İnsan etkileşimi neticesinde suçun meydana geldiğini belirten Siegel, suçu en iyi açıklayabilecek kişilerin de sosyologlar olduğunu belirtmiştir (Siegel, 1989: 158, Akt. Kızmaz, 2005: 150) .

Suçun dinamik yapısı ve sosyal değişimlere bağlı olarak geliştiği ve değiştiği söylenebilir. Suçun toplumlara, zamana ve mekâna göre farklı anlamlar taşıması, suç ile ilgili genel geçer ve bütün toplumları içine alacak bir tanımlamayı geçersiz kılmaktadır. Ayrıca suçun evrensel bir yapısı yoktur. Geçmişte suç sayılan bir davranışın başka bir zamanda suç olmaktan çıkması veya bir toplumda ağır olarak nitelendirilen bir suçun başka bir toplumda suç kabul edilmemesi bu durumun en önemli göstergelerindedir. Yine de kutsal kavram ve nesnelere karşı saygısızlık, cinayet, şiddet ve terör gibi her toplumun kendine göre hassas ve duyarlı olduğu suç gruplarıdır (Burkay, 2008:2). Genel olarak suç toplum içerisindeki dayanışmayı ve dengeyi sarsan bir etkiye sahiptir. Bu nedenle sosyal bilimler, suçu oluşturan insan davranışlarını, toplumda geçerli olan sosyal normlardan bir sapma olarak, suçluyu ise “yaşadığı toplumun normları ile kişisel kuvvetleri arasında denge kuramamış olan kişi” olarak tanımlamaktadır (Korkmaz, 1988: 5).

Suç, bir toplumun kanunlarla belirlenen kurallarının toplumsal norma aykırı davranılması sonucu toplumun varlığını tehdit eden ve normalin dışına çıkarak kural dışı davranışların tümü olarak tanımlanırken sapma toplum içerisinde kabul edilen normların ihlal edilmesi olarak ifade edilebilir. Bu doğrultuda Newman sapmanın sadece norm ihlali olarak kabul edilmesi halinde her bireyin sapma olarak ifade edilebilecek davranışlar sergileyeceğini onaylayarak sapmayı “toplumun gelenek göreneklerine ve en önemli normlarına yönelik ciddi saldırı” olarak ifade etmiştir (Newman, 2013: 113). Sapma ve suç biri biriyle yakın ilişki içerisinde bulunmalarından dolayı zaman zaman bir birinin yerine kullanılmış olsalar da aynı anlama gelmemektedirler ve ayırımlarının yapılması önem arz etmektedir. Arasındaki ilişkiye bakıldığında ikisinde de normların olduğu fakat sapma için normların yazılı ve hukuki olma zorunluluğu bulunmazken suç için hem normların yazılı ve hukuki olması hem de bir yaptırımın olması gerekmektedir. Sapma ve suç zamana ve topluma göre değişiklik gösterebilmektedir. Bir davranış bir dönemde sapma sayılırken suç sayılmayabilir veya suç sayılırken sapma olmayabilir. Bazen her ikisi de aynı anda hem suç hem de sapma kabul edilmektedir. Fakat sapma suçu kapsadığından her suç sapma iken her sapma suç olmayabilir (Selçuk, 2010: 9).

2. 2. Suçların Tasnifi

Suçlar tasnif edilirken bir birinden farklı nedenlere bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Söz konusu suç tasnifleri yapılırken hukuk tekniği açısından suç işleyen kişiliği ya da kişiyi suça yönelten sebep ve etkenler ölçü alınmamaktadır. Bu nedenle suç olayını izah eden kriminoloji suçları kendi amacıyla ayrıca ele alması suretiyle sınıflandırmaya tabi tutması gerekmektedir (Dönmezer, 1994: 53).

Suç tasnifi yapanlar suçları faillerin amaçları, saikleri ve toplum tarafından suça karşı gösterilen tepkinin şiddeti ile niteliği açısından değerlendirmişlerdir. Tutar, faillerin maksatları açısından suç tasniflerine Bonger'in, ekonomik suçlar, cinsel suçlar ve siyasi suçlar ve sair suçlar (öç alma saiki ile işlenen suçlar) ile Gillin'in ekonomik suçlar, cinsel suçlar, cebir ve şiddet suçları ve siyasi suçlarını örnek vermiştir (Tutar, 2002). Toplumun verdiği tepkinin niteliği ve şiddeti bakımından suç tasniflerinin temelini ise ceza oluşturmuştur.

Suç tasnifinde birçok kıstas ölçü olarak alınmaktadır. Bu ölçütlerden en dikkat çekici olanı ise suçun hukuki konusudur. Klasik okula ait bu kıstas ilk olarak Beccaria'nın "Suçlar ve Cezalar" adlı eserinde gösterilmiştir. Eserde cürümleri ihlal eden hakkın mahiyeti üç gruba ayrılmıştır. İlki doğrudan toplum ve toplumu temsili edenlere saldırı niteliğindeki cürümler, ikincisi vatanın hayatına, malına, şerefine ve haysiyetine saldırı niteliğindeki cürümler ve son olarak saadet ve selamet için kanunun emrettiği ve yasakladığı hususlara saldırı niteliğindeki cürümlerden oluşmaktadır (Beccaria, 1964: 251, Akt. Ataseven, 2006: 8-9).

Yukarıda da değinildiği üzere suçların tasnifine yönelik farklı sınıflandırmalar mümkün olmakla birlikte bu çalışmada Türk Ceza Kanununda belirtilen suçların tasnifine göre konu ele alınmıştır. Kanunun gerekçesinde suçların tasnifi konusunda bir açıklama bulunmadığından dolayı kanunda suçlar dört ana grup ve her ana grup alt gruplara ayrılmıştır. Fakat bu tasnifin yapılmasında temel düşüncenin ne olduğu, ne amaç güdüldüğü konusunda bir fikir elde edilememiştir. Bu da gerek kanunun özel hükümlerinin yorumunda gerekse de birçok açıdan ve özellikle suçun mağduru yönünden ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır (Hafızoğulları ve Güngör, 2007: 48-49). Ayrıca 765 sayılı kanuna göre suçlar cürüm veya kabahat olarak ikiye ayrılmış (Mülga, 1926) fakat 12.10.2004 tarihinde resmi gazetede yayınlanan yeni Türk Ceza Kanununda bu ayırım kaldırılmış ve kabahatler Türk Ceza Kanunu kapsamı dışında bırakılmıştır.

Türk Ceza Kanununda suçların tasnifleri ana başlıklar ve özellikle bu çalışmada yer verilen alt başlıktaki suçlar aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

Uluslararası Suçlar	Kişilere Karşı Suçlar	Topluma Karşı Suçları	Millete ve Devlete Karşı Suçlar
1. Soykırım ve İnsanlığa Karşı Suçlar 2. Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti	1. Hayata Karşı Suçlar <i>-Kasten öldürme, taksirle öldürme ve diğer suçlar</i> 2. Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar <i>-Kasten yaralama, taksirle yaralama ve diğer suçlar</i> 3. İşkence ve Eziyet 4. Koruma, Gözetim, Yardım veya Bildirim Yükümlülüğünün İhlali 5. Çocuk Düşürtme, Düşürme veya Kısırlaştırma 6. Cinsel Dokunulmazlığı Karşı Suçlar <i>-Cinsel saldırı, çocukların cinsel istismarı, reşit olmayanla cinsel ilişki, cinsel taciz,</i> 7. Hürriyete Karşı Suçlar <i>-Tehdit, şantaj, cebir, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma, konut dokunulmazlığını ihlal, kamu görevlisine hakaret, kişilerin huzur ve sükûnunu bozma, hürriyete karşı diğer suçlar</i> 8. Şerefe Karşı Suçlar <i>-Hakaret ve diğer suçlar</i> 9. Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar <i>-Özel Hayatın gizliliğini ihlal ve diğer suçlar</i> 10. Mal Varlığına Karşı Suçlar ¹ <i>-Hırsızlık, yağma, mala zarar verme, hakkı olmayan yere tecavüz, güveni kötüye kullanma, dolandırıcılık, malvarlığına karşı diğer suçlar</i>	1. Genel Tehlike Yaratan Suçlar <i>-Trafik güvenliğini tehlikeye sokma ve diğer suçlar</i> 2. Çevreye Karşı Suçlar 3. Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar <i>-Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti, kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde satın almak, kabul etmek veya bulundurmamak ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmak ve diğer suçlar</i> 4. Kamu Güvenliğine Karşı Suçlar <i>-Parada, özel ve resmi belgede sahtecilik, mühür bozma ve diğer suçlar</i> 5. Kamu Barışına Karşı Suçlar 6. Ulaşım Araçlarına veya Sabit Platformlara Karşı Suçlar 7. Genel Ahlaka Karşı Suçlar <i>-Müstehcenlik, fuhuşa teşvik ve aracılık, kumar için yer ve imkân sağlama ve diğer suçlar</i> 8. Aile Düzenine Karşı Suçlar <i>-Kötü muamele ve diğer suçlar</i> 9. Ekonomi, Sanayi ve Ticarete İlişkin Suçlar 10. Bilişim Alanında Suçlar	1. Kamu İdaresinin Güvenliğine ve İşleyişine Karşı Suçlar <i>-Zimmet, rüşvet, görevi kötüye kullanma, görevi yaptırılmamak için direnme ve diğer suçlar</i> 2. Adliye Karşı Suçlar <i>-Hükümlü veya tutuklunun kaçması, infaz kurumuna yasak eşya sokulması ve diğer suçlar</i> 3. Devletin Egemenlik Alametlerine ve Organlarının Saygınlığına Karşı Suçlar 4. Devletin Güvenliğine Karşı Suçlar 5. Anayasal Düzene ve Bu Düzenin İşleyişine Karşı Suçlar <i>-Silahlı örgüt ve diğer suçlar</i> 6. Milli Savunmaya Karşı Suçlar 7. Devlet Suçlarına Karşı Suçlar ve Casusluk 8. Yabancı Devletlerle Olan İlişkilere Karşı Suçlar

(Türk Ceza Kanunu, 2004).

¹ Bu çalışmada suç tasnifleri TCK temel alınarak yapılmış fakat kişilere karşı suçlar kapsamında ele alınan malvarlığına karşı suç ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir.

3. Denetimli Serbestlik Sistemi

Ceza adalet sistemlerinin değişimi, suç ve suçluluk konularına verilen önemin giderek artmasıyla birlikte çağdaş bir cezalandırma sistemi olan denetimli serbestliğin geliştirildiği söylenebilir. Uygulandığı ülkelerdeki anlam ve tanımı zaman zaman değişse de denetimli serbestlik, ceza yargılamasının parçası ve(ya) ceza infaz yöntemlerinden birisi olarak kabul edilebilmektedir. Genel olarak bakıldığında denetimli Serbestlik, toplumsal açıdan suçlu/hükümlülerin ıslah edilerek ve iyileştirilerek topluma tekrar kazandırılmasıdır (Porsuk, 2017: 4).

Literatürde denetimli serbestlik ile ilgili birçok tanıma yer verilmiştir. Yavuz, Denetimli Serbestlik kavramının etimolojik kökenine dikkat çekerek kavramın İngilizce karşılığının 'Probation', anlamının 'kanıtlama ve deneme süreci' olduğunu, sözcüğün kökeninin ise Latince 'Probare', 'Probatio' ve 'Probatum' olan, ispat etmek, kanıtlamak ve denemek anlamlarını taşıyan kelimelere dayandığını ifade etmektedir (Yavuz, 2012: 59). Denetimli serbestliğin alternatif bir sistem olmasından bahseden Bayraktar ise kişinin işlediği bir suç nedeniyle tutuklanması ya da mahkemece hakkında mahkûmiyet kararı verilmesi neticesinde cezaevine girmesi yerine, cezasını toplum içerisinde gözetim ve denetim altında bulundurularak yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Bayraktar, 2007: 6). Kavi ve Altun denetimli serbestliğin yükümlüleri² topluma kazandırma projesi olduğunu vurgulamışlardır. Sistemin temel amacının ise bir taraftan yükümlülerin cezaevlerine kapatılmak yerine toplum içerisinde ıslahının ve yeniden üretken birer birey olmalarını sağlamak iken diğer taraftan toplumun güvenliği ile huzur ve mutluluğun sağlanması gerekliliğini ifade ederek onarıcı adalet sistemini temel aldıkları görülmektedir (Kavi ve Altun, 2011: 456). Kavramın hukuki tanımına bakıldığında ise "Şüpheli, sanık veya hükümlünün toplum içinde denetim ve takibinin yapıldığı, iyileştirilmesi ve topluma kazandırılması için ihtiyaç duyulan her türlü hizmet, program ve kaynakların sağlandığı alternatif bir ceza ve infaz sistemi" ni ifade etmektedir (Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu, 2005: 6).

Denetimli Serbestlik ile ilgili yapılan tanımlamaların ortak noktalarına bakıldığında yükümlülere belirli yükümlülükler yüklenerek toplum içerisinde kalmaları ile hem sorumluluk duygularının gelişmesi ve pekişmesi hem de toplum içerisinde aktif ve bilinçli bir birey olmalarının sağlanması hedeflenerek toplumla bütünleşmesi ihtimali taşımaktadır. Böylece yükümlülerin topluma kazandırılması ve ıslahı esası temel alınmış olacaktır.

Denetimli Serbestlik sisteminin esas amacı ve en önemli noktalarından biri; cezanın insani yöntemlerle çektirilmesi, toplum içinde denetlenerek mağdura ve topluma verdiği zararı yine toplum içinde çalışarak/kalarak ödemesi konusunda hükümlüye kendisini değiştirmesi için bir fırsat sunmasıdır (Porsuk, 2017: 5).

Denetimli serbestliğin bazı temel ilkelerinden bahsedilebilir. "Denetimli serbestlik hizmetlerinin uygulanmasında görev alanlar, insan haklarına saygı, dürüstlük ve kararlılık çerçevesinde hareket eder; aşağılayıcı, onur kırıcı veya küçük düşürücü davranışlarda bulunamaz" (DSHY, 2013: md.5/a) ifadeleri hukuki çerçevesi ile insan onuruna saygı ilkesi benimsenmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 5. maddesinde; "Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunamaz ve ceza verilemez" yer verilir (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 2015: Md. 5). Anayasada "Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz" insan onurunun teminatı sağlanmıştır (Anayasa, 1982: Md. 17). Denetimli serbestlik sisteminde yükümlülerin cezaevi yerine toplum içerisinde bulunmalarından dolayı var olan eğitimlerine ve işlerine devam etmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle toplum içindeki sosyal hayatının olumsuz etkilenme ihtimalinden dolayı yükümlü hakkındaki bilgiler gizli tutulmalı, yasalarımızdaki gizlilik ilkesine dikkat edilmelidir. Bu nedenle süreçte yer alan görevlilerin hükümlülerden elde ettikleri bilgileri, ilgili kişi ve kurumlar dışındaki kişilerle paylaşılması yasaklanmıştır (Usta ve Öztürk, 2010: 20). Özellikle yükümlülerle görüşmelerin gizlilik esasına göre yapılarak güven tesis etme konusunda ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Ayrıca süreç içerisinde personelin elde edilen bilgileri tarafsızlık ilkesine gölge düşürecek davranışlardan uzak, herkese eşit mesafede olması gerekmektedir

Türk denetimli serbestlik sisteminin özellikleri kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan gerek Amerika gerekse de Avrupa sistemlerinden farklılık arz etmektedir. Türk denetimli serbestlik sistemi dışarıdan aldığı örnekleri kendi kültürüne göre sistemleştirmesi açısından ulusal bir sistemdir. Merkezde daire başkanlığının ve taşrada Cumhuriyet başsavcılığına bağlı müdürlüklerin olması ve taşranın işlemlerinin merkez tarafından denetlenmesi açısından

² Yükümlü, çalışmada denetimli serbestlik altında bulunan şüpheli, sanık ve hükümlüleri kapsayıcı anlamında kullanılmaktadır.

merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Mağdur ve birinci derece suçtan zarar görenlere koruma kurulları aracılığı ile suçtan zarar gören kişilerin suç sebebiyle karşılaşmış oldukları sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlarını aşmaları için yardımcı olmaktadır. Yine yönetmelik çerçevesinde ceza ve tedbirlerin süresi bellidir. Ayrıca sistemde yer alan personelin dışında sivil toplum fertlerinden oluşan gönüllü çalışanlarının olması nedeniyle karma bir personel rejimine sahiptir (Ataç ve Nursal, 2006: 313).

Denetimli serbestlik sistemi iki ana kurumu ifade ettiği söylenebilir. Bir tanesi yükümlünün toplumda kalarak belirli yükümlülükleri yerine getirmesinin suçun karşılığı olarak cezanın infazı iken diğeri ise yükümlünün suç tekrarını engelleyerek farkındalığın geliştirilmesi amacı ile iyileştirilmesidir. Bu nedenle sistemin ana amacı da bu iki kurum üzerinden gerçekleşmektedir. Sistemin tüm dünyada geçerli olan dört ana amacının olduğu ve bu dört ana koşul, toplumların ihtiyaç ve şartlarına göre dengelenmektedir. Bu dört ana amaç ise hükümlülerin iyileştirilmesi, topluma ve mağdura verilen zararın giderilmesi, failerin cezalandırılması ve toplumun korunması olarak sıralanabilir (Özdemir, 2011: 23).

4. Denetimli Serbestlik Uygulamaları

Denetimli Serbestlik sisteminde, tedavi ve denetimli serbestlik tedbiri, adli kontrol, koşullu salıverilme, adli para karşılığı kamuya yararlı çalışma, belli hakları kullanmaktan yoksun bırakılma, seçenek yaptırımlar, mükerrerlere özgü denetimli serbestlik, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı, hapis cezasının ertelenmesi, çocukların denetim altına alınması, etkin pişmanlık, koşullu salıverilme sonrası denetimli serbestlik, konutta infaz uygulamaları bulunmaktadır. Denetimli serbestlik uygulamalarının yerine getirilmesinde kanun ve yönetmelik kapsamında yükümlüye bir veya birden fazla yükümlülük birden yüklenebilmektedir. Infaz edilen kararın türü ile iyileştirme ve cezanın çektirilmesi açısından farklılık arz etmektedir. Müdürlüklerde yerine getirilen başlıca infaz şekilleri belirlenen yerlere başvurma (imza yükümlülüğü) elektronik kelepçe ile denetim, kamu hizmeti cezaları, eğitim programlarına devam kararları ile rehberlik ve iyileştirme çalışmalarıdır (DSHY, 2013).

Bu çalışma kapsamında ele alınan uygulama denetimli serbestlik tedbiri uygulanarak cezanın infazını (CGTİHK 105/A) kapsamakta olduğu için bu uygulama ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Yükümlünün koşullu salıverilmesi için öncelikli olarak iyi halli olması, koşullu salıverilmeyi talep etmesi ve bazı suçlar haricinde koşullu salıverilmesine iki yıl veya daha az sürenin kalması gerekmektedir. Bu kapsamda koşullu salıverilen yükümlü denetimli serbestlik müdürlüğü³ne geldiği ilk gün kaydı alınır ve koşullu salıverilme tarihine kadar yükümlüye denetim planı hazırlanması için ARDEF⁴ uygulanır. ARDEF ile yükümlünün risk ve ihtiyaç analizi yapılır. ARDEF sonucuna göre yükümlüye denetim planı⁵ hazırlanır. Hazırlanan denetim planında kamuya yararlı bir işte ücretsiz olarak çalıştırılma, belirlenen yer veya bölgelere gitmeme, belirlenen programlara katılma (eğitim ve iyileştirme çalışmaları), bir konut veya bölgede denetim ve gözetim altında bulundurulması yükümlülüklerinden hepsine veya bir kısmına komisyon tarafından karar verilir (DSHY, 2013: md.81/1).

İyileştirme çalışmaları, yapılan ARDEF sonucunda yükümlünün risk ve ihtiyaçları doğrultusunda eğitim ve iyileştirme bürosunda⁶ görevli denetimli serbestlik uzmanı (sosyolog, psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve öğretmen) tarafından gerçekleştirilir. Eğitim ve iyileştirme çalışmaları dört ayrı alanda ilerlemektedir. İlki bireysel görüşmelerdir. Bu görüşmelerde yükümlünün daha iyi tanınması, kendisine yönelik saygısını, toplumla bütünleşmesini, grupla bütünlüğünü sağlaması hedeflenir. Görüşmelerin fiziki koşulların uygun olduğu görüşme odalarında, belli bir plan ve kapsam dâhilinde en az otuz en fazla kırk beş dakika görüşmenin planı ve gerçekleştirilmesi denetimli serbestlik uzmanının sorumluluğuna bırakılarak yapılmasıdır. Görüşmelerin gelişimi güzel olmamakla birlikte, belli bir süreç içerisinde gerçekleştirildiği, üç haftadan fazla olmayacak şekilde en fazla on iki görüşme yapılabileceği ifade edilmektedir (DSHY, 2013: md.37/5).

Yükümlülerin toplumla bütünleşmesini sağlayan ikinci iyileştirme çalışması grup çalışmalarıdır. Bu çalışmalara yükümlülerde grup bilincinin gelişerek grupla beraber nasıl hareket edilmesi gerektiği ve grup içinde yaşamaya

3 Denetimli Serbestlik Müdürlüğü bundan sonra DSM olarak kısaltılacaktır.

4 Araştırma ve değerlendirme formu (ARDEF): Sanık veya hükümlüyü suçta iten nedenleri, hükümlünün tekrar suç işleme ve başkasına zarar verme riski ile ihtiyaçlarını belirleyen değerlendirme aracıdır (DSHY, 2013: md. 4/1-b).

5 Denetim planı: Sanık veya hükümlünün toplumla bütünleşmesi ile iyileştirilmesini amaçlayan, meslekî çalışma ve denetimin ayrıntılı olarak planlandığı belgeyi ifade etmektedir.

6 Taşra teşkilatında dokuz büro mevcuttur. Gelen evrak bürosu, kayıt kabul bürosu, değerlendirme ve planlama bürosu, infaz bürosu, eğitim ve iyileştirme bürosu, denetim bürosu, mağdur destek hizmetleri bürosu, koruma kurulları bürosu, idari ve mali işler bürosu.

adapte olmayı sağlaması hedeflenir. Bunun için yükümlülerin yaş gruplarına, benzer sorun alanlarına ve benzer risk durumlarına dikkat edilerek aynı gruba dâhil edilmeleri sağlanır. Bu çalışmalar da uygun ve yeterli koşulların sağlandığı çalışma odalarında en az dört en fazla on altı kişilik gruplar şeklinde gruplandırılarak, en fazla iki haftalık periyotlarla çalışma gerçekleştirilir. Bu doğrultuda müdürlüklerde yapılandırılmış olan gruplar yetişkin ve gençlere yönelik sigara, alkol ve madde bağımlılığı (SAMBA), öfke kontrolü, hayat için değişim, çocuk müdahale çalışmalarıdır. Diğer iyileştirme çalışmaları farklı konularda yükümlüleri bilgilendirmeyi amaçlayan, yükümlünün daha çok pasif olduğu ve tek oturumdan oluşan seminerlerdir. Sonucu olan iyileştirme faaliyeti ise boş zamanların yapılandırılmasıdır. Yükümlünün ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda eğitsel, sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklere yönlendirilmesi ile gerçekleştirilmektedir.

5. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımı, durum çalışması deseni benimsenerek, araştırmanın verileri doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Suç, yapısı ve özellikleri itibarıyla karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle suça etki eden faktörlere bakıldığında önemli olan çalışılan durumdur, değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek zor olmaktadır. Ayrıca geçmişe yönelik yapılan bu çalışmanın deney veya teste tabii tutulma gibi bir nitelikte bulunmadığı için bu yöntem seçilmiştir. Nitel araştırma yöntemi “Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir” (Wach, 2013, Akt. Kıral, 2020: 173) Nitel veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesinin seçilmesi, dosya sayısının yüksek olması, pek çok bilgi, görüşme ve gözlem yapmaya gerek duymaksızın belgelerin incelenmesini sağlaması, bu sayede zaman, maliyet ve kaynak tasarrufu sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir. Ayrıca söz konusu sosyodemografik özelliklerin belli bir gözlem ya da derinlemesine görüşmeyi gerektirecek özelliklerin daha önce yapılan bireysel görüşme formlarına yazılması nedeniyle tercih edilmiştir.

Ackerman, Rondeuau, Ergun ve Yirmibeşoğlu'na göre demografik yapının suç oluşumunda en önemli etkenlerden biri olduğu, bu yapının ve dağılımının haritalanmasının ise 19. yüzyıla dayandığından söz edildiğinden bahseder. Demografik yapının alt faktörleri olarak yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, nüfus, aile, ırksal ve etnik yapı dâhil edilmiştir (Ayhan ve Çubukçu, 2007: 38). Bu açıdan bu çalışmanın amacı suça etki eden yaş, cinsiyet, meslek dağılımları, medeni durum, çocuk sayısı, ebeveynlerin birliktelik durumlarının suça etkisinin genel bir değerlendirmesinin yapılmasıdır. Bu kapsamda Malatya ili özelinde yükümlülerin sosyodemografik özelliklerinin Türkiye geneli yükümlüler içindeki yeri nedir? araştırma sorusu çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmada denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin sosyodemografik özellikleri ile suç ve suç tasnifleri yapılmıştır. Çalışma için TÜİK, Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı istatistik verileri temel alınarak Malatya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü'nde ceza evinden çıkan yükümlülerin dosyaları incelenmiştir. Malatya ilinde denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin suç ile ilgili değerlendirmelerinin toplam suçluluk içindeki yerinin saptanması amacıyla TÜİK' e ait güncel veriler dikkate alınmıştır. Yukarıda da vurgulandığı üzere denetimli serbestlikte birçok uygulama söz konusudur. Çalışmanın kapsayıcılığı ile Adalet Bakanlığı ve TÜİK verileri ile birlikte değerlendirmenin yapılabilmesi amacıyla sadece koşullu salıverilen yükümlülerin incelenmeleri kapsama dâhil edilmiştir. Ayrıca müdürlüğe gelen dosyaların sosyodemografik verilerinin sistematik bir veri tabanından elde edilememesi, dosyaların tek tek incelenmesi nedeniyle uygulamalar açısından bir kısıtlamaya gidilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle TÜİK' in en son verilerin 2018 yılına ait olması nedeniyle retrospektif bir bakış açısıyla Malatya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü'nün 01.01.2018-31.12.2018 tarihleri arasında koşullu salıverilen yükümlülerin UYAP sorgulamalarından dosya incelemeleri yapılmıştır. Çalışmanın yapılması için Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nden 46985942-789/E.392/126533 sayı ve 30.10.2020 tarihli izin alınmıştır. Yapılan incelemede 2018 yılında Malatya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü'nde 1285 dosyanın kaydedildiği anlaşılmıştır. Bu çalışma kapsamında toplam 1153 dosyanın incelenmesi yapılmıştır. İncelenen dosyalar SPSS 25. 0 paket programı ile hesaplanarak tabloları oluşturulmuştur.

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığına ait detaylı bir veri analizinin olmayışı, yükümlülerin sosyodemografik özelliklerini gösteren bir veri eksikliğini ortaya koymaktadır. Türkiye geneli denetimli serbestlik ile ilgili bir genellemeyi sadece çalışma kapsamı nedeniyle koşullu salıverilenlerin aylık dosya verilerinin yetişkin ve çocuk sayılarına ulaşılmıştır. Bu verilerden 2018 Aralık ayı incelendiğinde 96.590

kişinin yetişkin, 481 kişinin de çocuk dosyalarından oluştuğu anlaşılmıştır. Yükümlülerin ceza evlerinden tahliye olmaları genellikle koşullu salıverilme ile mümkün olmaktadır. Bazı dosyalarda ise yükümlü sadece cezaevine girdi çıktı yapmakta veya en fazla bir hafta kalarak denetimli serbestliğe tabi tutulmaktadır. Bu nedenle bu çalışma Malatya ili özelinde denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin sosyodemografik özellikleri ile Türkiye geneli ceza evinden 2018 yılında tahliye edilen yükümlülerin suç ve sosyodemografik özelliklerinden yaş, cinsiyet, medeni durum verileri ele alınmıştır. Bilgiler müdürlükte yapılan bireysel görüşme formu ve kişinin dosyasından elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada herhangi bir örnekleme yöntemine başvurulmamış, çalışma örnekleminin tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Fakat incelenen dosyaların bazılarında yükümlülerin farklı müdürlüklere dosyalarını nakil aldıkları, görüşmeyi yapan uzmanın zaman zaman bu çalışmada işe yarayacak olan bilgilere değinmemiş olması bilgilere ulaşmada engel teşkil etmiştir. Bu nedenle yapılan incelemelerde ulaşılamayan bilgilere “bilinmeyen” şeklinde yeni bir şık oluşturulmuştur.

6. Bulgular

6.1. Yaş

Yaş faktörü suçta etkili olan en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Özellikle ilk suça karışma yaşının bir sonraki suçlara karışmada önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Wilson ve Herstein bireyi suça yatkın kılan faktörleri yapısal ve gelişimsel faktörler olarak ikiye ayırmakta ve yaş ve cinsiyeti yapısal faktörlerde ararlar (Kızmaz, 2006b: 314). Soysalan suçluluğu kişinin gelişim seyrine göre açıklamaktadır. Birçok suç türünde (özellikle cinayet, soygun ve irza tecavüz gibi ciddi suçların görüldüğü toplumlarda) nüfusun suça katılım oranı adolesan ve ilk yetişkinlik dönemlerinde zirve yaptığı, daha sonra yaşla birlikte düşme eğilimi gösterdiğini ifade etmiştir (Soysalan, 1996: 62, Akt. Ataseven, 2006: 31). Sehaldan ve Eleanor Glueck, gençlerde tutuklanma veya yasal otoriterlerle temas ne kadar erken yaşlarda olursa, gençlerin ciddi suç aktivitelerine katılma olasılıklarının da o kadar artacağını ifade etmişlerdir. ABD’de yaptıkları bir çalışmada yaşları küçük mahkûmların ilk mahkûmiyetinden sonra beş yıl içinde tekrar suç işleme riskinin %71 olduğunu ifade etmişlerdir (Sehaldan And Eleanor Glueck, 1949: 149, Akt. Ataseven, 2006: 31).

Çoğu suç teorileri ergenlerin suç davranışları üzerinde yoğunlaşırken Thonberry ’nin suçluluk modeli yaşın ilerlemesi ile birlikte çoğu ergenin suç eğilimini terk edebileceğini iddia edilerek yaşam istikameti üzerindeki suçluluk kalıplarının değişkenlik arz ettiği söylenmektedir (Kızmaz, 2006b: 328). Akdeniz ve Üzümcü, gençlerin yetişkinlerin dünyasına adım atarken bazı uyum sorunları ile karşılaştıkları, yaşın ilerlemesiyle birlikte yaşamdan beklentilerinin değişmeye başladığı, bu nedenle suçlu davranışları sergileme olasılıklarının azaldığını belirtmişlerdir. Ayrıca yetişkinlikte sosyal ilişkiler gözlemlenirken yaşamın anlamı değişmekte ve sosyal değerler daha fazla onay görmektedir. Fiziksel ve biyolojik faktörler suç ve yaş arasındaki ilişkide önemlidir. Gençlikte görülen çeviklik, fiziksel güç ve ataklık bazı suçların zirve noktasına ulaşmasına neden olurken yaşın ilerlemesiyle birlikte temponun düşmesine bağlı olarak bazı suçların azaldığı belirtilmiştir. Suç ile ilgili yapılan çalışmalarda hâkim olan görüşlere göre genç yaş dilimindeki suç oranlarının ileriki yaş dilimindeki oranlara göre sayısının daha yüksek olduğu iddiasıdır (İçli, 2004: 328, Akt. Akdeniz ve Üzümcü, 2013: 127). Tablo 1’ de hem TÜİK Türkiye geneli tahliye olanların hem de denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin yaş dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Yaş Durumu

Yaş	Ceza Evinden Çıkan* Yükümlülerin Toplamı ⁷	Malatya DSM' ye Gelenlerin Toplamı ⁸
12-14 yaş	1656	-
15-17 yaş	8364	2
18-24 yaş	54312	106
25-34 yaş	71861	365
35-44 yaş	48405	361
45-54 yaş	22561	207
55-64 yaş	6774	87
65 yaş ve üstü	1214	25
Bilinmeyen	23	-
Toplam	215170	1153

Türkiye geneli denetimli serbestliğe tabi olan yükümlülerin yaş istatistiklerine ulaşamadığından sadece 2018 yılında ceza evinden çıkan yükümlülerin verileri ele alınmıştır. TÜİK verilerine bakıldığında Türkiye geneli 2018 yılı ceza evinden tahliye olan yükümlülerin suç işledikleri esnada en çok 25-34 yaş grubunda oldukları, ikinci yaş grubunda olanların ise 18-24 olduğu, üçüncü sırada ise 35-44 yaş aralığının olduğu görülmektedir. En düşük yaş grubunun ise 65 yaş üstü onu takip eden grubun ise çocuk suçluluğu grubuna giren 12-14 yaş grubu takip etmektedir.

Malatya DSM verilerinde de ilk sırayı 25-34 yaş aralığının olduğu ikinci sırayı ise 35-44 yaş aralığının takip ettiği, üçüncü sırayı ise 45-54 yaş aralığının olduğu anlaşılmıştır. En düşük yaş grubunun ise çocuk suçluluğu kapsamında olan 15-17 yaş aralığında olduğu, onu takip eden yaş aralığı ise 65 yaş ve üstüdür.

2018 TÜİK verileri ile Malatya özelindeki veriler de yapılan diğer çalışmalarla benzerlik göstermekte ve 18-34 yaş aralığının yüksek olduğu görülmektedir.

6.1.1. Cinsiyet Bağlamında Suç Türleri

Suç ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda cinsiyete dayalı değişkenin kullanıldığı görülür. Suçun türü, işleniş durumu ve sıklığı da cinsiyete dayalı olarak ele alındığı ifade edilebilir.

Toplumsal cinsiyetin kadın kısmının toplumsal kurallara aykırı olan ve kanunlar tarafından suç kabul edilen davranışlarını ifade etmek için kadın suçluluğu kavramı kullanılır. Tarihsel süreç içerisinde, her dönemde kadın suçluluğunun olduğu söylenebilir (Bal, 2016: 213). Her ne kadar kadın suçluluğu her dönem de ifade edilse de hiçbir dönemde erkek suçluluğu kadar olduğu söylenemez.

Kadın suçluluğuna karşı yaratılan iki tabunun temelinde kadına atfedilen iki temel özellik olduğunu söyleyen İlbars, ilkinin çocuk yetiştirme rolü, ikincisinin kadının zarafeti ile özdeşleştirilen cinsel erdemidir. Kültür, kadına sahip oldukları yakın ilişkileri sürdürmeleri, aile kurumlarına ve yaşamadaki anahtar erkeklerle bağımlı olmalarını bekler. Bu rol beklentisi kadını suçtan alıkoyarken bağımlı olduğu erkeğin suç davranışı sergilediğinde kadın da suç ortağı olabilmektedir. Suç dünyasıyla uyuşmayan niteliklerden olan zayıflık, boyun eğme, evcimenlik ve çocuk yetiştirme kadına özgü özellikler olarak öne sürülmektedir. Ayrıca erkekle suç arasında çizgi çok ince iken kadın ile suç arasındaki çizgi oldukça net ve keskindir. Kadınlar için suç çoğunlukla aşağılayıcı ve lekeleyicidir. Bunun yanında cinsel bir mağduriyet yaşama korkusu kadını, suç işlemesi olası yerlerden (sokaklar, disko, bar vs.) uzak tutarak kadının suç işleme olasılığını azalttığını iddia eder (İlbars, 2007: 4-5).

Wilson ve Herstein, suça yatkınlık kapsamında görülen değişkenler genetiksel etkiler taşısa bile bu durumu suçun zorunlu olarak genetiksel veya kalıtsal bir nedene bağlı olduğu anlamına gelmediğini ifade ederler. Bu durumu cinsiyet üzerinden bir örnekle açıklamaktadırlar: Erkek ve genç olanların kadın ve genç olmayanlara kıyas

7 TÜİK' e ait tablolarda bu çalışma ile bütünlük ve amaca uygunluk açısından değişikliğe gidilmiştir. TÜİK, 2018 yılında Ceza İnfaz Kurumundan Çıkan Hükümlülerin İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1070, Erişim Tarihi: 26.05.2020.

8 Malatya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, 2018 Yılı UYAP Verileri, Erişim tarihi: 21.05.2020.

ile daha fazla suç işlediklerini iddia ederler. Bunu da hem yapısal hem de sosyal kaynağa dayandırır. Genç ve erkek olmak, biyolojik bir yapıya ilişkin bir özellik olmanın yanında aile, arkadaş ortamı ve toplumla bağlantılı olan unsurlar olarak açıklamışlardır (Akt. Kızmaz, 2006b: 315).

Suç ile ilgili yapılan çalışmaların ortak özelliğine bakıldığında gerek dünyada gerekse Türkiye’de kadınların suç işleme oranlarının erkeklerden düşük olduğu ve aralarındaki farkın az olmadığı, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin kadın suçluluğu profilinde belirleyici olduğu ve tüm suç kategorilerinde kadın suçluluğunun gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca kadınların suç türlerinde en çok mala kasıt ve şiddet içermeyen suçları işlemiş oldukları anlaşılmıştır. Türkiye’de kategori dışı diğer suçların yanında en çok hırsızlık, adam öldürme, namus suçları ile şu anda suç kapsamında olmayan fakat geçmişte işlenen suçlardan olan zina suçu öne çıkmıştır (İlbars, 2007: 12). Tablo 2’ de 2018 yılı Türkiye geneli cinsiyete göre suç tasniflerinin dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 2: 2018 yılı Türkiye Geneli Cinsiyete Göre Suç Tasniflerinin Dağılımı

		Cinsiyet		Toplam
		Erkek	Kadın	
Suç tasnifi	Kişilere Karşı Suçlar	61742	1680	63422
	Malvarlığına Karşı Suçlar	45420	2659	48079
	Topluma Karşı Suçlar	34161	1137	35298
	Milllete ve Devlete Karşı Suçlar	33612	1198	34810
	Diğer ve Bilinmeyen ⁹	31826	1735	33561
Toplam		206 761	8 409	215 170

TÜİK verilerinde suç türlerinin verildiği ancak suç tasnifine yönelik bir sınıflandırmanın yapılmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle işlenen suçlar üzerinden cinsiyete dayalı bir suç tasnifi yapılmıştır. Verilere göre tahliye edilen yükümlülerin suç tasnifinde ilk sırada kişilere karşı işlenen suçların olduğu görülmektedir. İkinci sırayı TCK’da kişilere karşı işlenen suçların içerisine dâhil edilen malvarlığına karşı suçların olduğu, üçüncü sırada topluma karşı suçlar oluştururken son sırada milllete ve devlete karşı suçlar gelmektedir. Diğer ve bilinmeyen suçların neler olduğu tespit edilemediğinden sınıflamanın dışında tutulmuştur. Cinsiyet bağlamında ise erkeklerin ilk sırada kişilere karşı suçları, ikinci sırada malvarlığına karşı suçları, üçüncü sırada topluma karşı suçları ve dördüncü sırada ise milllete ve devlete karşı suçları işledikleri anlaşılmıştır. Kadınların ise ilk sırasında malvarlığına karşı suçların, işledikleri, ikinci sırayı kişilere karşı suçların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Milllete ve devlete karşı suçlar ile topluma karşı suçların sayılarında yakınlık olduğu görülmektedir. Tablo 3’te 2018 yılı Malatya DSM’ nin cinsiyete göre suç tasniflerinin dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 3: 2018 yılı Malatya DSM’ nin Cinsiyete Göre Suç Tasniflerinin Dağılımı

		Erkek	Kadın	Toplam
		Kişilere Karşı Suçlar	440	17
Suç tasnifi	Malvarlığına Karşı Suçlar	228	9	237
	Topluma Karşı Suçlar	216	6	222
	Milllete ve Devlete Karşı Suçlar	233	3	236
	Uluslararası suçlar	1	0	1
	Toplam	1118	35	1153

⁹ Diğer ve bilinmeyen TÜİK verilerinde açıklanmadığından suç tasniflerine dâhil edilememiştir.

Denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin suç verilerinden bir tasniflendirmeye gidildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir: İlk sırayı kişilere karşı suçlar oluştururken ikinci sırada malvarlığına karşı suçların oluşturulduğu görülmektedir. Üçüncü sırada millete ve devlete karşı suçların dördüncü sırada ise topluma karşı suçların olduğu anlaşılmıştır. Cinsiyete dayalı olarak ilk sırada hem kadınların hem de erkeklerin kişilere karşı suçlar işledikleri erkeklerin ikinci sırada millete ve devlete karşı suçları, üçüncü sırada topluma karşı suçları ve son sırada topluma karşı suçları işledikleri anlaşılmıştır. Kadınların ikinci sırada malvarlığına karşı suçları, üçüncü sırada topluma karşı ve son sırada ise millete ve devlete karşı suçları işledikleri anlaşılmıştır.

Suç tasnifi, işlenen suçlar üzerinden bir sınıflamaya gidildiğinden aşağıda işlenen suçların türleri cinsiyete dayalı olarak tablo 4' te ele alınmıştır.

Tablo 4: 2018 Yılı Türkiye Geneli Cinsiyete Göre Suç Türlerinin Dağılımı

Suç Türleri	Kadın	Erkek	Toplam
Ailenin korunması tedbirine aykırılık	115	4 987	5 102
Askeri Ceza Kanunu'na muhalefet	-	2 006	2 006
Ateşli silahlar ve bıçaklar ile ilgili suçlar	67	6 130	6 197
Cinsel suçlar	45	3 811	3 856
Dolandırıcılık	320	6 242	6 562
Görevi yaptırmamak için direnme	88	2 863	2 951
Hakaret	236	4 098	4 334
Hırsızlık	2 020	28 589	30 609
İcra İflas Kanunu'na muhalefet	842	14 677	15 519
Kaçakçılık	190	7 602	7 792
Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma	112	2 894	3 006
Kötü muamele	32	58	90
Mala zarar verme	96	2 581	2 677
Orman suçları	46	607	653
Öldürme	165	5 056	5 221
Rüşvet	3	150	153
Sahtecilik	314	7 431	7 745
Tehdit	261	9 815	10 076
Trafik suçları	105	8 016	8 121
Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti	470	9 439	9 909
Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanma, satın alma	170	8 610	8 780
Yağma	223	8 008	8 231
Yaralama	746	31 081	31 827
Zimmet	8	184	192
Diğer suçlar	1 728	31 569	33 297
Bilinmeyen	7	257	264
Toplam	8 409	206 761	215 170

Suç türleri açısından Türkiye geneli tahliye olanlara bakıldığında ilk sırada “yaralama” suçları oluştururken ikinci sırayı “hırsızlık” ve üçüncü sırada ise “icra iflas kanununa muhalefet suçları” ndan oluşturmuştur. Cinsiyete dayalı yapılan bu sınıflandırma incelendiğinde kadınların suç oranlarının erkeklerden çok düşük olduğu görülmektedir. İşlenen suçlara bakıldığında kadınların en çok hırsızlık suçunu işledikleri, ikinci sırada ise tüm kategorilerde (eğitim, yaş, cinsiyet) ağırlıklı bir suç türü ve ekonomik koşullara bağlı olarak artan veya azalan bir kapsamda olan icra iflas kanununa muhalefet suçu gelmektedir. Erkeklerin ilk sırada işlediği suç yaralama iken sonrasında hırsızlık suçu gelmektedir.

Tablo 5’ te 2018 yılında denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin suç türlerinin dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 5: 2018 yılı Malatya DSM’ nin Cinsiyete Göre Suç Türlerinin Dağılımı

Cinsiyete Göre Suç Türleri	Erkek	Kadın	Toplam
Askeri Ceza Kanunu’na muhalefet	15	0	15
Ateşli silahlar ve bıçaklar ile ilgili suçlar	66	0	66
Cinsel suçlar	14	0	14
Dolandırıcılık	25	1	26
Görevi yaptırmamak için direnme	18	0	18
Hakaret	25	2	27
Hırsızlık	140	7	147
Vergi Usul Kanununa muhalefet	10	0	10
Kaçakçılık	57	2	59
Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma	34	4	38
Mala zarar verme	14	0	14
(Silahlı) Terör Örgütüne Üye Olma, propagandasını yapma	12	0	12
Öldürme	24	1	25
Sahtecilik	41	1	42
Tehdit	43	0	43
Trafik suçları	36	0	36
Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti	47	1	48
Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanma, satın alma, 2313 sayılı kanuna aykırılık	51	0	51
Yağma	34	1	35
Yaralama	248	5	253
Zimmet	2	0	2
Konut Dokunulmazlığını ihlal etme	41	5	46
Hükümlü veya Tutuklunun Kaçması	25	0	25
Fuhuşa Teşvik veya aracılık Etmek	14	3	17
Diğer	82	2	84
Toplam	1116	35	1153

Denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin dosyalarının da Türkiye geneli 2018 yılında tahliye olanların içinde ilk iki sıranın aynı olduğu görülmüş ve ilk sırayı “yaralama” oluştururken ikinci sırada “hırsızlık” suçları ve üçüncü sırada ise “Ateşli silahlar ve bıçaklar ile ilgili suçlar” oluşturmuştur. Cinsiyet bağlamında bakıldığında erkelerin kadınlara göre çok yüksek bir suç işleme oranına sahip olduğu ve 35 kadından ilk sırayı hırsızlık ikinci sırayı yaralama ve konut dokunulmazlığının ihlali aldığı görülmüştür. Erkekler ise ilk sırada yaralama ikinci sırada ise hırsızlık suçu işledikleri anlaşılmıştır. TCK’da suç türlerinin çok olması ve bazı suçlarda sayının az olması, genel sıralamayı değiştirmeyeceği düşünüldüğünden ayrıca sınıflandırmanın daha anlaşılabilir olması açısından bazı suçlar “diğer” sınıflandırması içine dâhil edilmiştir.

6. 2. Medeni Durum

Hirschi suçlu davranışı, bireyin toplum ile kurduğu bağlara dayanarak açıklamış, bu bağların zayıflaması ya da koparılmasıyla toplumun birey üzerinde koyduğu sınırlamalar kalkar ve birey yasaları ihlal edebilir. Hirschi ’ye göre bağlılık, taahhüt, katılım ve inanç olarak nitelenen bu dört unsurun topluma olan bağlılığın azalmasına bağlı olarak bireylerin suçlulukta etkili etmenler olarak saymaktadır (Bilgiç, 2012: 557-58).

Kızmaz' göre evlilik, bireylerin suç davranışında dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Evlenen bireylere sağlanan sosyal destek onları anti sosyal davranıştan alıkoyan bir etken olarak görülmektedir. Yapılan çalışmalarda evlenmenin geleneksel değerlerle örtüşen davranışları sergilemede etkili olduğu bununla birlikte evli erkeklerin bekâr erkeklere kıyasla topluma daha başarılı bir geçiş yaptıkları vurgulanmıştır (Kızmaz, 2006a:315-16).

Yapılan bazı çalışmalarda ise evliliğin yukarıda ifade edilen etkilerinden farklı olarak ailedeki otorite modeli, cinsiyete bağlı roller, kadınların ekonomik statülerinin günümüz toplumunda değişime uğramaktadır. Evlilikle birlikte ekonomik sıkıntılar ile sorunların yaşandığı ve bireyleri suça yönelten bir faktör haline geldiği ifade edilmektedir (Akdeniz ve Üzümcü, 2013: 128).

Malatya DSM' de tedbir altında bulunan yükümlülerin verileri ile Türkiye geneli tahliye olan yükümlülerin medeni durumlarının dağılımına tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6: Medeni Durum Dağılımı

Medeni Durum	Ceza evinden çıkan Yükümlülerin Toplam	Malatya DSM' ye Gelenlerin Toplam
Bekâr	71235	354
Evli	107370	673
Eşi Vefat Etmiş	1571	12
Boşanmış	34538	109
Bilinmeyen	456	5
Toplam	215170	1153

Türkiye geneli 2018 yılında tahliye olan yükümlüler ile Malatya DSM' de infazı tamamlanan yükümlülerin medeni durumlarına bakıldığında ilk sırayı evli olanların oluşturdukları, ikinci sırayı bekâr, üçüncü sırayı boşanmış ve son sırayı ise eşi vefat etmiş olanların oluşturduğu görülmüştür.

Suç işleyenlerin medeni durumuna göre işlenen suçlara bakıldığında evli olanların daha çok (kaçakçılık, fuhuş, uyuşturucu ticareti yapma) ekonomik suçlar, (kişiyi hürriyetinden yoksun kılma, öldürme, tehdit, yaralama) cebir ve şiddet suçları ile trafik suçları işledikleri anlaşılmıştır. Bekâr olanların ise daha çok hırsızlık, cinsel suçlar, konut dokunulmazlığını ihlal etme ve hükümlü veya tutuklunun kaçması suçlarını işledikleri tespit edilmiştir. Burada her ne kadar evliliğin suçu önlemede etkili olmadığı sonucunu doğursa da denetimli serbestliğe tabi olan yükümlüler ile cezaevinden çıkan yükümlülerin suçu işledikleri anki medeni durumlarının tespiti gerçek sonucu gösterecektir. Çünkü denetimli serbestlik sistemi adalet sistemi içerisindeki son basamaktır denebilir. Yükümlülerin bazen işledikleri suçlardan uzun bir zaman sonra yargılamaları yapılabiliyor ve bu o süreçte yükümlü evlenebilir ya da evli olan bireylerin bu durumu boşanma ya da eşini kaybetmesi ile değişebilmektedir.

Evli olup çocuk sahibi olma durumu da bireyleri suçtan uzak tutan faktörlerden biridir. Evlilik başlı başına sorumluluk gerektirirken ebeveyn olma durumu var olan sorumluluğun daha da artmasına sebep olmaktadır. Bu sorumluluk duygusunun bireyleri riskli davranışlar karşısında daha dikkatli davranmaya sevk edeceği söylenebilir. Yine de her ne kadar çocuğa sahip olma faktörü suçu engelleyici gibi görülse de bazı suçlar da tersi bir etki yarattığı ifade edilmektedir. İçli'nin uyuşturucu ile ilgili çalışmasında evliliğin bazı sapsmiş davranışlardan koruyucu etkisi olan bir kurum olarak karşılansa da esrar ve bağımlılık ile ilgili suçlarda evliliğin koruyucu ve engelleyici bir fonksiyonun olmadığını belirtmiştir. Ayrıca düzenli gelir getiren bir işten yoksun olan kişinin evli ve çok sayıda çocuğun getirdiği ekonomik sıkıntıların çevrenin de elverişli olmasıyla esrar ve kullanımın devamının sağlanması amacıyla küçük çaplı da olsa satıcılığa yönelmesi bağımlılığın temel nedenleri arasında saymaktadır (1985:124).

Denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerinden evli, boşanmış ve eşi vefat etmiş olan 799 kişinin çocuk sayıları elde edilmiştir. Veriler şu şekildedir: 1 çocuğu bulunanların 154, 2 çocuğu bulunanların 206, 3 çocuğu bulunanların 177, 4 çocuğu bulunanların 90, 5 ve üzeri çocuğa sahip olanların 87'dir. 15 kişinin de bilgisine ulaşılmamıştır. Genel olarak bakıldığında yarısından fazlasının 1-2 arası çocuğa sahip olduğu, yarıya yakının da 3 ve üzeri çocuğunun olduğu görülmüştür.

2018 yılına ait TÜİK verilerinde cezaevlerinden salıverilen yükümlülerin eğitim (sağlıklı veriler elde edilemediğinden) meslek ile anne ve babanın birliktelik durumlarını gösteren veriler elde edilememiştir. Bu nedenle çalışmada sadece Malatya DSM' den elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

6.3.Eğitim

Eğitim, bireylerin toplumsal beklentilere uygun davranış sergilemeleri veya toplumsal düzen ekseninde istendik davranış değişikliğinin gerçekleştirilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Eğitim olgusu ile suç arasındaki ilişkiye bakılacak olursa, eğitim/öğrenim bireylerde belirli düzeyde bir bilinç oluşumunu sağlamaktadır. Suç davranışı belirli bir sorunun çözümüne yönelik ortaya çıkmaktadır. Sorunun çözüm biçiminde eğitimin yadsınamaz bir etkisinin olduğu söylenebilir. Başka açıdan bakıldığında eğitimin artmasıyla bireylerin iş bulabilme ihtimali de artmaktadır. Fakat burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri suçluluğu sadece işsizlik veya düşük eğitim seviyesine bağlı bir unsur olarak görmek ya da tüm işsiz veya düşük eğitimlileri suç işleyebileceğini söylemek yanıltıcı bir sonuç olur. Zira bazı beyaz yakalı suçlarda (zimmet, yolsuzluk vb.) öğrenim düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Kızmaz, 2004: 293-294). Bununla birlikte Cernkovich ve Giordano suçlulukta okul faktörünün arkadaş ve aile faktörü kadar etkili ve önemli olduğunu iddia etmiş, Agnew de suçluluğu olumsuz ilişkilerin bir sonucu olarak görmüş ve bu ilişkilerin hem akran grubu hem aile hem de okuldaki otorite unsurları içerisinde deneyimlenebildiğini iddia etmiştir (Kızmaz, 2006a: 152).

Eğitim düzeyi arttıkça suç işleme ve hüküm giyme oranının düşeceği genel kanaatini belirterek, eğitim düzeyinin artışına bağlı olarak "adi suçlar" yerine "beyaz yakalı suçlar" in ön planda olacağını belirten Bal, suçun niteliğinin eğitim ile değişeceğini vurgulamıştır (Bal, 2016: 97).

2018 yılında denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin eğitim durumlarının dağılımı tablo 7' da gösterilmiştir.

Tablo 7: Eğitim Durumunun Dağılımı

Eğitim Durumu	Malatya DSM' ye Gelenlerin Toplamı
Okur-yazar değil	21
Okur-yazar	15
İlkokul	341
Ortaokul	363
Lise	173
Üniversite	53
Bilinmeyen	187
Toplam	1153

TÜİK verilerinde eğitim ile ilgili kısımda net veriler elde edilemediğinden yer verilmemiştir. Bu nedenle değerlendirmeye alınamamıştır. Malatya DSM' nin verilerine bakıldığında suç işleyenlerin ilk sırasını ortaokul mezunları oluşturmaktadır. İkinci sırada ise ilkokul mezunları ve üçüncü sırada lise mezunları ve dördüncü sırada ise üniversite mezunları, beşinci sırada okur-yazar olmayanlar ve son sırada ise okur-yazar olanlar oluşturmaktadır. Dosya incelemelerinde okul hayatı devam etmekte olan öğrenciler ise en son mezun oldukları okul temel alınarak sınıflandırılmıştır. Yükümlülerin eğitim durumları bireysel görüşme formlarından elde edilen bilgilerle ulaşılmaya çalışılmıştır. Bireysel görüşmeler belli bir standarda göre yapılsa da görüşmenin akışı ve görüşmeyi yapan uzmana ve görüşmeye katılan kişinin verdiği bilgilere göre değişiklik arz etmektedir. Bu nedenle bazı bilgilere, gerek uzmanın sormaması gerek yükümlünün cevap vermemesi gerekse de bazı dosyaların başka müdürlüklere nakil olarak gitmelerinden dolayı ulaşılamamıştır.

6.4.Meslek

Suç konusu ele alınırken incelenmesi gereken önemli faktörlerden biri de meslektir. Ekonomik durumun göstergelerinden biri olan meslek, fiziki yeteneğe ve zihni olanaklara göre seçimi yapılmaktadır. Fakat olanaklar

her zaman kişinin yeteneğine uygun mesleği icra etmesine fırsat vermeyebilir. Belirli mesleklerin bazı suçların işlenmesine neden olduğu düşüncelere rastlanmaktadır (Ataseven, 2006: 62). Bir mesleği seçme ve ona devam etme konusunda sonuna kadar devamlılık gösteremeyen bireyin anormal ruh hali hakkında fikir verebilmektedir. Dönmezer, noterlik, veznedarlık ve borsacılık mesleğine sahip bireyler arasında rüşvet, sahtekârlık yapanların; doktorlar arasında çocuk düşürten, mücevherciler arasında çalıntı eşyayı satın alanların çok sayıda olduğunu ifade etmiştir. Otel ve bar kapıcıların arasında kadın ticareti yapanlar ile uyuşturucu madde satanlar gözükmemektedir. Bir hayat tarzını zorunlu kılan mesleğin suçla bir ilgisinin olması kaçınılmazdır (Korkmaz, 1988: 169). Belirli bir mesleğe sahip olmama ve işten yoksunluk suçları arasında ortak bir özellik olarak söylenebilir. Belli bir toplumsal norm ve değere bağlı olan bireylerin bir işe sahip olmalarıyla yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir. Düzenli gelir elde etme, bir işe sahip olma ile gerçekleşebilir. İyi bir itibara ve mesleğe sahip olan bireylerin buldukları konumu kaybetmeme düşüncesiyle suçtan uzak kalacakları söylenebilir (Porsuk, 2017: 89).

Bir ailenin sınıfsal konumu veya sosyoekonomik statüsü ailenin geçimini sağlayan kişinin profesyonel veya üst yönetiminde görevli olması sınıf hiyerarşisinde en üstte iken beceri gerektirmeyip el emeğine dayanan işlerde çalışanlar alt sınıf içine alınarak mesleki itibarına göre değerlendirme yapılır (Kızmaz, 2006a: 171). Günümüzde iş bölümü ve uzmanlaşma insanların toplumsal sınıflarının belirlenmesinde en önemli faktördür. Sosyal yükselme, sosyal ve ekonomik rekabet ve mücadele sosyal sınıf farklarından dolayı değişik şekillere girmektedir. Başarısızlık durumlarında farklı şekillerde sosyal sapmalar ve ferdi organizasyonsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak alt tabaka sınıflarındaki sosyal sapma hallerindeki hırsızlık oranı orta ve üst sınıflarda görülen hırsızlık oranından yüksektir (Korkmaz, 1988: 170).

Tablo 8’ de denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin meslek dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 8: Meslek Dağılımı

Meslek	Toplam
İşçi	183
Çiftçi	78
Esnaf	120
Memur (zabıta, bekçi, öğretmen, polis, muhtar)	29
Kuaför	20
Garson	32
İşletmeci	28
Mobilyacı	10
Seyyar satıcı ve pazarcı	9
Fırıncı	17
Usta (imalat, ayakkabı, kebab, demir, fayans, kalıp)	65
Şoför	74
Emekli	37
Bilinmeyen	110
Mesleği yok	198
Diğer meslekler	143
Toplam	1153

TÜİK verilerinin meslek gruplandırması bu çalışmanın gruplandırmasından farklı olması ve aynı grupta yer almayacak olan meslekleri de aynı kategoride değerlendirildiğinden sadece Malatya DSM’ nin verileri ele alınmıştır. Verilere göre ilk sırada olan yaklaşık %18’lik bir kesiminin mesleğinin olmadığı, ikinci sırada yaklaşık %16’lık bir oranla işçi kesiminin olduğu, üçüncü sırada ise esnaf olanların oluşturduğu anlaşılmıştır. Meslek oranlarına bakıldığında daha çok yüksek eğitim gerektirmeyen meslek kollarında çalışanların olduğu ve alt veya orta sınıfta konumlandırılan mesleklerin ilk sıralarda olduğu görülmüştür.

TÜİK verileri incelendiğinde de işi olmayanların ilk sırada olduğu ikinci sırada ise kanun yapımcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürlerin olduğu grubun oluşturması dikkat çekicidir. Üçüncü sırayı sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanların oluşturması bize “beyaz yaka suçluluğu” nu hatırlatır. Bu da suçluluğun sadece alt sınıflara ait olmadığı, aynı zamanda üst sınıf suçluluğun olduğu bu yıl açısından netleşmiş olmaktadır (Bal, 2016: 99).

6.5. Anne ve Babanın Birliktelik Durumu

Aile, çocukların ilk sosyalleştikleri alandır. Aile cemiyetin en önemli sosyal grubudur. Aile içerisinde arkadaşlık, hayatı devam ettirme, korunma, dışarıda temsil edilme, yetiştirilme ve yetiştirme faaliyetlerinin hepsi vardır. Aile yuvası ruhi bir bütün ve moral eğitim merkezidir. Çocuklar, en samimi duyguyu evlerinde bulur ve en büyük zevki de kendi evlerinde ararlar. Çocuklar üzerinde en etkili kontrole sahip olan ailenin, çocuğun yetiştirilmesindeki sorumluluğu çok büyüktür. Çocuğun kişiliğini kazanmasında, yeteneğinin geliştirilmesinde en büyük vazife yine aileye aittir. Bu açıdan bakıldığında ayrılmalar, terkler, boşanmalar, hastalık ve ölümler çocukların yetişmelerini engelleyen faktörlerin başında gelmektedir (Nirun, 1970: 159-160).

Yapılan çalışmaların birçoğunda çocukların suça yöneliminde parçalanmış ailenin önemli bir faktör olduğu ortaya konulmuştur. Bu açıdan denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülerin anne ve babalarının birlikte olma durumlarına tablo 9’ da yer verilmiştir.

Tablo 9: Anne ve babanın Birlikte Olma Durumunun Dağılımı

Anne ve babanın Birlikte Olma Durumu	Toplam
Birlikte	651
Boşanmış	35
Anne veya baba vefat	238
İkisi de vefat	107
Bilinmeyen	122
Toplam	1153

Malatya DSM’ ye gelen yükümlülerin ebeveyn durumları incelenmiş ve 380 kişinin tek ebeveyn ya da ebeveyne sahip olmadığı görülmüştür. Özellikle dikkat çekici olan ise oranlanamamakla birlikte anne veya babasından birini ya da ikisini kaybetmiş olanların oranlarının belirli bir farkla babalarını kaybettikleri gözlenmiştir. Durumu bilinmeyen 122 kişinin de bu oranı yükselteceği düşünüldüğünde yükümlülerin yarıya yakın olanların anne ve babalarından birinin ya da ikisinin vefat ettiği ya da boşanmış olduğu anlaşılmıştır.

Sosyal gelişim modeline göre, bireylerin anti sosyal davranışlarını tanımlamada sosyalleşme ve aile bağlılıklarına gönderme yaparak açıklamaya çalışır. Modele göre, ebeveynsel bağlılık, çocukların hem okul tecrübelerini hem de kişisel değerlerini belirleyen düzeyde bir etkiye sahiptir. Güçlü aile bağları, çocuğun okulda başarılı olmasını sağlar. Bu ise çocuğun geleneksel değer ve normlara olan bağlılığın devam etmesine yardımcı olarak suçlu akran grubuna bağlılıklarının zayıf olmasına ve sapkın bir birey haline gelmesinin önüne geçmiş olmaktadır (Siegel, 2001: 306-307, Akt. Kızmaz, 2006a: 35). Yukarıda çıkan sonuca bakıldığında, sosyal gelişim modelinde belirtildiği gibi yükümlülerin güçlü aile bağları kuramaması, aile içi bağlılığın sağlanamaması bunun sonucunda da muhtemel suçlu akran gruplarıyla bir araya gelerek toplumsal norm ve değerlerin dışına çıkılmasına ve suç işlemelerine neden olduğu ifade edilebilir. Ayrıca yükümlülerin eğitim durumlarının da büyük bir bölümünün ortaokul ve aşağısı olduğu görüldüğünde yine bu teoriyi destekler nitelikte bir sonuç çıkması şaşırtıcı değildir.

Sonuç ve Değerlendirme

Denetimli serbestlik sisteminin temel felsefesi kişiyi suça yönlendiren davranışları hakkında farkındalık oluşturmak, neden-sonuç ilişkisi kurmasını sağlamak, davranışlarının sonucunda elde edeceği kazanımları yahut kayıpları yorumlayabilme yetisini kazandırmaktır. Bu sistemle yükümlülerin bir taraftan işlediği suçun infazı sağlanırken diğer taraftan toplumdan soyutlanmadan iyileştirilmesinin sağlanmasıdır. Bu doğrultuda denetimli serbestlik tedbiri altında olan yükümlülerin özelliklerinin belirlenmesi ve suç ile olan ilişkisinin tespit edilmesi bir gerekliliktir. Özellikle suçlu davranışın sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler aracılığıyla açıklanabileceğinin

ifade edilmesi ile suç işleyen bireylerin bu özelliklerinin araştırılması ve ilgili bağlantıların saptanması gerekmektedir.

Bu çalışma retrospektif bir bakış açısıyla 2018 yılında Malatya DSM' de koşullu salıverilen 1285 dosyadan 1153 dosyanın UYAP' taki bilgilerinden tek tek incelenerek sonuçlar SPSS paket programı aracılığı ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, Türkiye geneli denetimli serbestlik tedbiri altında bulunan yükümlülere ait bir veri tabanının olmaması, sadece dosya sayılarının yetişkin ve çocuk olarak ayrılması nedeniyle Adalet Bakanlığına ilişkin TÜİK' e en son 2018 yılında veri girildiğinden denetimli serbestlik için de 2018 yılı seçilmiştir.

Denetimli serbestlik sürecinde olan bireyler ile ilgili düzenli bir veri tabanının olmayışı çalışmanın akışı noktasında çeşitli zorluklara neden olmuştur. Bu nedenle suç analizine yön verecek istatistik veri tabanlarının oluşturulması gerekmektedir. Var olan analizlerin paylaşımlarının sağlanması gerekmektedir. Çalışma kapsamında tartışılması gereken konulara bakılacak olursa, suç analizleri öncelikle bölgesel ve suç türlerine göre yapılmalıdır. Daha önce de ele alındığı şekilde suç kültüre göre değişiklik arz etmektedir. Bu değişiklik nasıl ki ülkeler arasında bir farklılığı ortaya koyuyorsa aynı ülke içerisindeki bölgeler arasında da farklılık yaratabilmektedir. Bazı bölgelerin gelişmişlik düzeyleri, ekonomik ve sosyokültürel yapısı o bölgeyi suç açısından cazibe merkezi haline getirebilmektedir. Yükümlülerin sosyodemografik ve diğer bilgilerinin düzenli ve standart formlar aracılığıyla işlenmesi sonraki çalışmalar ve uygulanacak yöntemler açısından kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca yoğun olarak işlenen suç türlerine yönelik bu alanda görevli gerek denetimli serbestlik gerekse de ceza evi uzmanlarının eğitilmesi gerekmektedir.

Çalışmada, işlenen suç türleri açısından bakıldığında ilk sırada yaralama suçunun olduğu anlaşılmıştır. Şiddet davranışı olan yaralama suçunun birçok farklı nedeni olabilmektedir. Şiddet davranışına etki eden birçok faktörün olduğu bilinmekle birlikte bu faktörler psikolojik, sosyolojik, ekonomik nedenli olabilmektedir. Şiddet davranışının kaynağı olarak Bemak ve Keys tarafından yedi etkenin önemini ifade etmektedirler. Bunlar: 1. Empati yetersizliği, düşüncesizce hareket etme gibi bireysel ve kişilik eğilimleri, 2. Okul çevresi, 3. Aile yapısı ve ilişkileri, 4. Akran gruplarının olması, 5. Silahlara kolay yoldan ulaşma olanağına sahip olma, 6. Alkol ve uyuşturucu kullanma, 7. Toplum ve yerleşim yerlerinin özellikleri gibi faktörlerdir (Akt. Kızmaz, 2006c: 260). Bu bağlamda bakıldığında yükümlü profillerinde genellikle işlenen suçların yanında alkol ya da madde kullanımının olması (Malatya DSM' de en yüksek dosya türünün kullanmak için uyuşturucu madde bulundurma suçlarının olması). Yine suç türleri açısından bakıldığında ateşli silahlar ve bıçaklar ile ilgili suçların yaralama ve hırsızlık suçlarından sonra gelmesi, yükümlülerin çoğunun eğitim durumunun düşük olması ve genel olarak yaşlarının büyük olmaması düşüncesizce hareket etmelerine neden olabileceği belirtilebilir. Yukarıda Bemak ve Keys' in ifade ettiği yedi etken irdelenmemekle birlikte yaralama suçunun oluşmasında önemli etkenlerden oldukları ifade edilebilir.

Denetimli serbestlik müdürlüklerinde yükümlülerin işledikleri ikinci suç türünün hırsızlık olması birçok açıdan değerlendirilebilir. Özellikle suç geçmişine sahip bireylerin sabıkalarının temiz olmaması, daha önce de ifade edildiği gibi gerek eğitim seviyelerinin yüksek olmaması (problem çözme becerilerinin gelişmesini de engelleyen faktörlerdendir) gerekse de yükümlülerin mesleklerinin olmamasının ilk sırada olması bu suçun işlenmesinde etkili faktörlerden olabileceği söylenebilir. Yükümlüler ceza evinden çıktıktan sonra denetimli serbestlik tedbiri altına alındıklarında en büyük sıkıntılarının genel olarak iş bulamama konusunda olduklarını yapılan gözlemler neticesinde elde edilmiştir. Hem mesleklerinin olmaması hem de sabıkalarının olması onların iş bulmalarını zorlaştırdığı ifade edilebilir. Bu konuda Savaş ve Eryalçın' ın 81 ilde bulunan 8234 işveren ile 1915 eski hükümlü ve denetimli serbestlik yükümlüsü üzerinde yaptıkları çalışma kapsamında eski hükümlü ve denetimli serbestlik yükümlülerinin çalışmamalarının en önemli nedeni iş bulamamaları, bunun en önemli nedeni ise yaşanan yerdeki genel işsizlik durumudur. Ayrıca işverenlerin bakış açısından Türkiye'de eski hükümlülerin ve denetimli serbestlik yükümlülerinin düşük düzeyde istihdam edilmeleri, bunu ise en önemli nedeni işverenlerin bu kişilere karşı olan önyargı ve olumsuz tutumları olduğu saptanmıştır (Savaş ve Eryalçın, 2020: 336).

Bir sistem teorisyeni olan Talcott Parsons, çalışmalarında ağırlıklı olarak sosyal sistemi analiz etmiştir. Parsons, sosyal sistemi işlevleri bakımından analiz ederek sosyolojide işlevselliğin gelişmesinde ve etkin olmasında katkı sağlamıştır. Bir sistem olarak toplumu yaşayan bir organizma ile benzerlikleri çerçevesinde ele almıştır. Parsons, tıpkı beden gelişebilmesi ve hayatta kalabilmesi için hayati işlevleri bulunan organları (kalp, akciğer, karaciğer v.b) ihtiva etmesi gibi toplumun da ihtiyaç duyduğu sosyal denge ve sosyal gelişmeyi sağlayabilmek amacıyla birtakım kurumlara (aile, eğitim v.b) ihtiyacının olduğunu dile getirmiştir. (Kızılcık, 2018: 62-63).

Daha önce bahsedildiği üzere Koruma Kurulları, yükümlünün ve mağdurun ihtiyaç duyduğu alanlarda, ildeki kurum ve kuruluşlarla (belediyeler, sivil toplum kuruluşları, kaymakamlık ve valilik, emniyet müdürlüğü, aile ve sosyal hizmetler il müdürlüğü, bankalar, müftülük, milli eğitim müdürlüğü, özel kuruluşlar, il sağlık müdürlüğü vb.) üçer aylık periyotlarla toplantılar yaparak yükümlülerin gerekli yönlendirmeleri yapılmaktadır.

Özellikle bulgular kapsamında yükümlülerin genellikle eğitimlerinin düşük olması ve yaşlarının yüksek olmayışı, ekonomik kaynaklı nedenlerle suçun işlendiği düşünüldüğünde yükümlülere meslek edindirme ve iş bulma konularının ehemmiyet kazandığı görülmektedir. Malatya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü tarafından bu hususta koruma kurulları toplantısına yüksek iş gücü potansiyeline sahip iki organize sanayii bölgesinin (OSB) temsilcilerinin katılımları sağlanmıştır. İki OSB müdürlüklerinin işverenlerin yükümlüye bakışının olumlu olması için gerekli desteği sağlamaları noktasında iş birliği yapıldığı anlaşılmıştır. Gerekli ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Yine Türkiye geneli düzenlenen öykü yarışması kapsamında eski yükümlülerin ve denetimli serbestlik yükümlülerinin istihdamı konusunda ön yargıları yıkmak, sosyal ve ekonomik anlamda toplumsal duyarlılığı geliştirilmesi hedeflenmiştir. Malatya DSM' de bölge birincisi olan yükümlünün öyküsü önde gelen işverenlerin de olduğu bir programda okunarak bu duyarlılığın gelişimi amaçlanmıştır. Yine mesleği olmayan yükümlülere İŞ-KUR iş birliğiyle meslek edindirme kapsamında kurslar açılmış, girişimcilik sertifikaları için eğitimler yapılmış ve işlerini kurmaları amacıyla hibe desteği için projeler gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar bölgesel anlamda yükümlülerin gelişime yönelik çalışmalar yapılsa da genele bakıldığında bu oranların düşük olduğu ve iş bulma noktasında istenilen seviyelerde olmadığı görülmektedir.

Anne ve babanın birlikte olma durumuna bakıldığında, yükümlülerin yarısından fazlasının ebeveynlerinin birlikte oldukları anlaşılmıştır. Malatya bazında bu süreci değerlendirmek zor olmaktadır. Çünkü Malatya ilinin büyükşehir olması ve çevre illere göre gelişmişliğinin yüksek olması göç alan bir yapıda olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Malatya'daki suça karışan kesimlerin de farklı illerde doğmuş kesimden olduğu göz önüne alınmalıdır. Bu nedenle bakıldığında aile bütünlüğü olmasına rağmen suç işlenmesinin aile içi iletişimin sağlıklı olmamasına ve aile içi yaşam becerilerinin istenen düzeyde olmadığı düşünülebilir. Bu kapsamda yükümlülerin özellikle "aile içi iletişim, iyi anne ve baba olma, aile içi şiddet, aile yaşam becerileri vb." konularında diğer kurumlarla iş birliği ile alanında uzman kişilerin gerekli bilgilendirme ve yönlendirme seminerleri düzenlenerek evlilik ve aile hayatlarına yönelik gerekli destek sağlanmıştır. Bu durum bizi yukarıda da değinildiği gibi sistem ile ilgilenen Talcott Parsons'a götürür. Parsons'a göre, sistemlerde pek çok alt sistemler vardır. Bu alt sistemlerin kendi aralarında ve sistemin bütünüyle ilişkileri vardır. Sistemlerde parçaların karşılıklı iç bağımlılığı ve düzenliliği elzemdir. Sistemler kendi düzenlerini devam ettirme ve dengelerini korumak eğilimindedirler. Bütünleşme bir sistemin denge durumu için gerekli temel süreçtir. Sistemler kendi çevrelerinin sınırlarını korurlar (Kızılcılık, 1994: 139). Yukarıdaki özellikler doğrultusunda, ailedeki ekonomik yetersizlik, meslek sahibi olmama, işsizlik, eğitimden yoksun olma yada eğitimin düşük olması durumu beraberinde bir sistem olan ailenin düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Bu duruma paralel olarak aile içerisinde iletişim kopukluğunun olması, bir bütün olan ailenin dağılmasına neden olabilmektedir. Parsons'un vurguladığı gibi her bir parça bütünün devamlılığını sağlamak için vardır. Ve bu bütün içinde parçaların birinde meydana gelen aksaklık bütünün dağılmasına neden olmaktadır.

Sosyolojideki yapısal-fonksiyonalizmin kurucusu olan Talcott Parsons'a göre bir sistem olan toplumu oluşturan parçalar vardır. Ancak Parsons'a göre bu parçalar birbirine kilitlenmiş yani birbirine bağlı olan parçalardır. Bu parçalara alt sistemler denir. Parsons'a göre toplum, asıl olan sistemdir. Çünkü toplum kendi kendine yeterli olan tek sistemdir. Bu noktada Parsons'a göre; bir toplum, uzmanlaşmış sistemlerden bu bunların alt-sistemlerinden oluşur. Parsonsçı anlamda tüm bu alt sistemler bazı temel gereksinimleri için diğer sistemlere gereksinim duyar. Ona göre; eğitim sistemi ekonomik sisteme nitelikli işgücü tedarik ettiğinden dolayı, ekonomik sistem eğitim sistemine gereksinim duyar. Yine okullar, kendilerine çocuk gönderdiklerinden dolayı aileye (alt sistem) gereksinim duyar. Ve yine yeterli bir sistem olarak toplumun tüm gereksinimleri toplumu oluşturan alt-sistemler yoluyla karşılanır (Kızılcılık, 1994: 139).

Yukarıda bahsedilen konuların bir biriyle ilintili olması bir alanda var olan sorunun diğer alanları da etkileyerek yükümlü ve yükümlünün çevresini etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle suç ile mücadelede her ne kadar denetimli serbestlik gerek yerel gerekse de ulusal alanda çabalasa da tüm kurumların eş güdümlü çalışmasını zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Akdeniz, S. ve Üzümcü, A. (2013). "Suç ve Sosyoekonomik Değişkenler Arasındaki Bağımlılık İlişkisi: Kars Cezaevi Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi IIBF Dergisi*, 4/6, 115-138.
- Ataç, S. ve Nursal, N. (2006). *Denetimli Serbestlik ve Yardım Sistemi*, Birinci Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Ataseven, C., (2006). *Suçta Etki Eden Sosyal Faktörler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Ayhan, İ. ve Çubukçu, M.K. (2007). "Suç ve Kent İlişisine Ampirik Bakış: Literatür Taraması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/5, 30-55.
- Bahar, H. İ. (2005). *Sosyoloji*, Birinci Baskı, Siyasal Yayınları, Ankara.
- Bal, H. (2016). *Suç Sosyolojisi*, İkinci Baskı, Sentez Yayınları, Bursa.
- Bayraktar, B. (2007). *Denetimli Serbestlik ve Bu Kavramın Ceza Adalet Sistemi ile Türk İnfaz Sistemine Getirdiği Yenilikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi.
- Bilgiç, Ş. (2012). *Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme*, Birinci Baskı. Vadi Yayınları, Ankara.
- Burkay, S. (2008) "Teorik Çerçeve ve Suç", *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2/4..
- Çalışkan, A. (2020). "Hırsızlık Suçuna Neden Olan Sosyo-Demografik Değişkenlerin Yıllara Göre Değişiminin İncelenmesi", *Turkish Studies*, 15/3, 1017-1032. 1017-1032. <https://dx.doi.org/1029228/TurkishStudies.41468>.
- Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği, 28578 Sayılı Resmi Gazete.
- Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri İle Koruma Kurulları Kanunu, 25881 Sayılı Resmi Gazete.
- Dönmezer, S. (1994). *Kriminoloji*, Sekizinci Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Hafizoğulları, Z. ve Güngör, D. (2007). "Türk Ceza Hukukunda Suçların Tasnifi", *TBB Dergisi*, S: 69, 21-50.
- İçli, T. (1985). "Uyuşturucu Madde Suçlarında Bazı Sosyal Faktörler", *H.Ü Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2. 115-127.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, www.ttb.org.tr. Erişim tarihi: 21.05.2020.
- Kavi, E. ve Altun, S. (2011). "Sosyal İçerme Açısından Eski Hükümlülerin Girişimciliğe Yönlendirilmesi ve Denetimli Serbestlik Faaliyetleri", *Uluslararası II. Trakya Bölgesi Kalkınma- Girişimcilik Sempozyumu Bildiri Kitabı II*, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, S:2, 449-461.
- Kıral B. (2020). "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 170-189.
- Kızılçelik, S. (1994). *Sosyoloji Teorileri 2*, Yunus Emre Grafik ve Tasarım ve Yayıncılık, Konya.
- Kızılçelik, S. (2018). *Çağdaş Sosyal Teorisyenler 1 Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman ve Bauman'ın Sosyal Teorileri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kızmaz, Z. (2004). "Öğrenim Düzeyi ve Suç: Suç- Okul İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, 291-319.
- Kızmaz, Z. (2005) "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/2, 149-174.
- Kızmaz, Z. (2006b). "Kriminolojide Yeni Yönelimler: Bütünleşik (İntegrated) Suç Kuramları-II", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1, 305-335.
- Kızmaz, Z. (2006c). "Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerinde Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2, 247-267.
- Kızmaz, Zahir (2006a). *Cezaevi Müdahimleri (İnatçı Suçlular)*, Birinci Baskı, Orion Yayınevi, Ankara.
- Korkmaz, A. (1988). *Şehirleşme ve Suç: Malatya araştırması (1981-1985)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Malatya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, 2018 Yılı UYAP Verileri, Erişim tarihi: 21.05.2020.
- Newman, D. M. (2013). *Sosyoloji Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*, (Çev. Ali ARSLAN), Nobel Yayınları, Ankara.

- Özdemir, M. (2011). Denetimli Serbestlik Tedbiri Olan Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması ve Uygulaması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Porsuk, S. (2017). Hükümlülerin Topluma Kazandırılmasında Denetimli Serbestliğin Rolü: Malatya ili Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Savaş, G. Ve Eryalçın, T. (2020) "Eski Hükümlülerin ve Denetimli Serbestlik Yükümlülerinin İstihdamı Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 31/2, 336-367.
- Selçuk, S. (2010). "Suçun Sınırları", *TAAD*, 1/3, 1-42.
- Tutar, E. (2002). "Suç Tasnifleri", <https://www.kriminoloji.com/Suc%20Tasnifleri.htm>, Erişim Tarihi: 24.05.2020.
- TÜİK, 2018 yılında Ceza İnfaz Kurumundan Çıkan Hükümlülerin İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1070. Erişim Tarihi: 26.05.2020.
- Türk Ceza Kanunu (Mülga). 320 sayılı resmi gazete, <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>. Erişim tarihi:24.05.2020.
- Türk Ceza Kanunu, 25611 Sayılı Resmi Gazete, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237pdf>. Erişim tarihi:24.05.2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md.15.
- Usta, İ. ve Öztürk, H. (2010). "Denetimli Serbestlik", *Ceza Hukuku Dergisi*, S:13, 1-44.
- Yavuz, H. A. (2012) "Denetimli Serbestliğin Türk Ceza Adalet Sistemindeki Tarihsel Gelişim Süreci", *Adalet Dergisi*, S:42, 58-75.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:12.11.2021 ✓Accepted/Kabul:28.12.2021

DOI:10.30794/pausbed.1022606

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çakan, S. (2022). "Duygusal Emek ile Mesleki Yetkinlik Algısı İlişkisinde İş Arama Davranışının Düzenleyici Rolü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss.449-462.

DUYGUSAL EMEK İLE MESLEKİ YETKİNLİK ALGISI İLİŞKİSİNDE İŞ ARAMA DAVRANIŞININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Serdar ÇAKAN*

Öz

Bu çalışmada amaç, üç farklı değişken olarak kabul edilen; duygusal emek, mesleki yetkinlik algısı ve iş arama davranışı kavramları arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ilişki ağı içinde iş arama davranışının rolünü belirleyebilmektir. Nicel bir çalışma olarak tasarlanan bu çalışmada 207 katılımcıdan toplanan veriler SPSS 22 programı ile analiz edilmiştir. En son değişkenler arası ilişkiler için Pearson korelasyon ve Process V4.0 by f. Hayes analizleri yapılmıştır. Sonuç olarak; duygusal emek ile mesleki yeterlilik algısı arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin varlığı ve iş arama davranışının, duygusal emek ve mesleki yetkinlik algısı ilişkisinde düzenleyici bir rol üstlendiği tespit edilmiştir. Bu araştırma ile iş dünyasına ve literatüre katkı sağlanabileceği ve araştırmanın sonuçları itibarıyla bilimsel bir yargıya ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Duygusal emek, Mesleki yetkinlik algısı, İş arama davranışı.*

Jel kodları: M21, O15, J44.

THE REGULATORY ROLE OF JOB SEEKING BEHAVIOR IN THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL LABOR AND PERCEPTION OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between the concepts of emotional labor, professional competence perception and job seeking behavior, which are accepted as three different variables, and to try to determine the role of job seeking behavior in this network of relationships. In this quantitative research, the answers collected from a total of 207 participants were analyzed with the SPSS 22 program. Pearson correlation and Process V4.0 by f. Hayes analyzes were performed. As a result, it has been determined that there is a positive and moderate relationship between emotional labor and perception of professional competence, and it assumes a moderator role in the relationship between job seeking behavior, emotional labor and perception of professional competence. It is thought that this study will contribute to both the literature and the business world.

Keywords: *Emotional labor, Perception of professional competence, Job seeking behavior*

JEL Codes: M21, O15, J44.

*Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu Meslek Yüksekokulu, BOLU.
e-posta: drserdarcakan@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-7444-9079>).

GİRİŞ

Bu çalışmada, duygusal emek ile mesleki yetkinlik algısı arasındaki ilişkide iş arama davranışının rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma ile kendilerine yeni bir iş arayanların, iş arama sürecinde mesleki yetkinlik algılarından nasıl faydalandıkları ve sahip oldukları duygusal emeğin süreçlerini nasıl etkilediği hakkında ampirik bulgulara ulaşmak hedeflenmektedir. Bireyler gelir elde etmek, çalışmaktan, üretmekten haz duymak ve toplum içinde saygıdeğer bir statüye sahip olmak gibi nedenlerle kendilerine ait boş zamanlarını bir işverene ücret karşılığı kiraya vermektedirler. Bireyler arz ettikleri emeğin değerini eğitimlerine, mesleki yetkinliklerine, ihtiyaçlarını temin etmekteki kısıtlarına veya boş zamanlarında yapabilecekleri diğer alternatif faaliyetlerine göre belirleme eğilimindedirler. Bu işlem, emek piyasaları içinde gelişen ekonomik koşullara bağlı olduğu için ülkenin ve toplumun sosyoekonomik durumu ile de ilişkilidir. Bunun dışında bireyin örgüt ile bağı, ilişkisi, örgütün kendinden beklentileri, örgütün kendisini zorladığı alanlar veya birey-örgüt ilişkisinin genel dinamikleri bireyde oluşacak iş arama davranışlarında etkili olmaktadır. Konuyu bu açıdan ele alırsak; duygusal emek, örgütün işgörene çizdiği bir roller manzumesidir. Bireyin bu role uyum sağlaması, örgütsel bağlılık göstermesine ve örgütsel vatandaşlık sergilemesine katkı yapacağı aşıkardır ancak bu rolün benimsenememesi gibi durumlarda bireyin işine devam etmesi, kendi iç dünyasında karmaşıklıklara yol açabilmektedir. Dolayısıyla o bireyde başka bir işin kendisi için daha uygun olacağı fikri yeşerecek ve bireyin o işte çalışmak yerine başka arayışlara doğru yönelimi artacaktır. Özellikle mesleki yetkinlik algısı pozitif ve yüksek olan bireylerin, öz saygının da etkisiyle bir süre sonunda örgütteki varlıklarını sorgulaması beklenebilir. Bu çalışmada mesleki yetkinlik algısı ile duygusal emek ilişkisinin birlikte iş arama davranışlarına ne şekilde etki yapabileceğine dair geliştirilen hipotezler test edilmektedir. Başka bir ifadeyle şöyle bir soru sorulabilir: *“Mesleki yetkinliklerin ve duygusal emeğin, bireyi alternatif başka işlere doğru yönlendirmesi olası mıdır?”* Bu araştırma ile iş dünyasına ve literatüre katkı sağlanabileceği ve araştırmanın sonuçları itibarıyla bilimsel bir yargıya ulaşılabileceği düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Bu araştırma ile duygusal emek, mesleki yetkinlik algısı ve iş arama davranışı kavramları arasındaki ilişkinin/ ilişkilerinin tespit edilmesi amaçlandığından öncelikle söz konusu kavramların açıklanmasında ve literatürün incelenmesinde fayda görülmektedir.

1.1. Duygusal Emek

Duygusal emek, genel olarak örgütlerin ve dolayısıyla çalışanlarının, müşterilerine karşı nasıl davranılması gerektiğini belirlemesi ve bu davranışları standart hale getirmesi (Hochschild, 1983) anlamına gelen bir tür izlenim yönetimidir (Yürür ve Ünlü, 2011:2). Daha basit bir ifadeyle; duygusal emek, çalışanların örgüt tarafından belirlenen duyguları içselleştirmesi (Robins, 2005) ve bu duyguları ilgili kişilere (müşteri, tedarikçi ya da toplumu diğer kesimleri) göstermesidir (Morris ve Feldman, 1996:990). Dolayısıyla duygusal emek kavramı işgücünün bilgi ve beden gücüne ilave olarak duygularını da eklemesi ve pratik iş hayatı içinde kullanmasıdır (Savaş, 2012). Duygusal emek, kişiye özgü kabul edilen bir kavramdan ziyade genelde davranışlarla ilgilidir (Seçer, 2004:817) ve çalışanların gerçek duygularını bastırması ve örgütün belirlediği şekilde davranmasıdır. Örneğin, havayolu hosteslerinin işlerini yaparken gösterdikleri davranışlar ile hapisane gardiyanlarının iş yaparken sergiledikleri tavır ve davranışlar aynı olmamaktadır (Basım ve Begenirbaş, 2012:80). Müşteri ile direkt ilişki içinde olan çalışanların, yerine göre hizmetkar yerine göre otoriter davranışlar sergilemesi işe ve işin niteliklerine göre şekillenmektedir. Bu durum çalışanlar üzerinde baskılar oluşturmaktadır. Duygusal emek kavramı, özellikle sağlık (Oral ve Köse, 2011:468), turizm (Wong ve Wang, 2009:250) ve eğitim (Chong, 2014) sektörlerinde iş performansına etkisi bakımından önemli bir faktördür. Bunun yanında duygusal emeğin bireyin özsaygısına destek olması da önemlidir. Empati, memnuniyet ve dürüstlük gibi kavramlarla ilişkilendirilen (Baumeister vd., 2003:35) özsaygının örgütün çalışandan beklediği duygusal emek profili ile uyumsuzluk göstermesi, bireyin örgütten ayrılmasına sebep olabilmektedir. Çünkü birey için özsaygı, yetkinlikleri ile ilişkilidir ve mesleki başarı için önemli bir gereksinimdir (Mruk, 2013:157-158). Ancak duygusal emek kavramında var olan samimiyetin derecesinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü duygusal emeğin, “yüzeysel rol yapma”, “derinden rol yapma” (Hochschild, 1983) ve “doğal duygular” (Ashforth ve Humphrey, 1993) gibi farklı boyutları bulunmaktadır. Yüzeysel rol yapma; duyguların sahteleştirilerek yansıtılması ve gerçek duyguların saklanması, derinden rol yapma; çalışanın

müşteriler ile empati kurması fakat yine de bir aktör edasına takınması anlamına gelmektedir (Grandey, 2003). Önceki iki boyuta göre daha olumlu bir anlam ifade eden doğal duygular boyutu ise, sergilenen davranışların zorunluluklardan arınmış duygularla sergilenmesidir.

1.2. Mesleki Yetkinlik Algısı

Mesleki yetkinlik algısı, çalışanlar açısından yapılmakta olan işin, yüksek performans ile başarılması için gerekli eylemleri yapabilme, organize edebilme ve gerektiğinde tekrarlayabilme inancı (Bandura, 1986; Sharpley ve Ridgway, 1993:74) olarak tarif edilmektedir. İşgörenlerin işin niteliklerine bağlı olarak değişmesine rağmen genelde iletişim, sosyal, fen, matematik veya diğer mesleki yeteneklerini geliştirmiş (Gündüz ve Çelikkaleli, 2009:123) ve işe bağlı eylemlerde kullanılabilir hale getirilmesidir. Bireylerin sahip olduğu mesleki yetkinlik algısı, işyerinden doğan problemlerin tespit edilmesinde önemli bir araç olarak kullanılabilir (McClelland, 1973:324). Çünkü yetkinlik kavramı, ölçülebilir (Marrelli, 1998:9) ve iş ile uyumu birlikte değerlendirilebilir. Mesleki yetkinlik, zaman içinde gelişen bir olgu olmasından (Altuntuğ, 2009:447) dolayı işletme için rekabet üstünlüğüne imkân veren bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Mesleki yetkinliklerin gelişmesi, karar verme süreçlerini olumlu yönde etkilemekte (Nijveldt vd., 2005:89) ve performans artışına sebep olmaktadır (Le Deist ve Winterton, 2005:30). Mesleki yetkinlik kişiseldir ve gelişmesi bireyin çabasına bağlıdır ancak bu çaba bireyin duygularına bağlı şekilde ortaya çıkan bir irade ile ilişkilendirilebilir. Bireyler, çalışma hayatına ilişkin kararlarını her ne kadar kişisel kariyerlerini ön plana alarak verseler de bir işletme için çalışanlarının performansları, örgütsel başarının gerçekleştirilmesinde önemli ölçüde etkilidir (Kale, 2015:107). Mesleki yetkinlik bilgi sahibi olmanın ötesinde yüksek düzeyde iş yapma isteği ve enerji sahibi olmakla da ilişkilendirilmektedir (Kurucuoğlu, 2010:4). Bu açıdan bakıldığında duygusal emek ile bir meslekte yetkin olmak arasında bir ilişkinin varlığının araştırılması önemli olarak değerlendirilmektedir.

1.3. İş Arama Davranışı

İş arama davranışı, iş arama faaliyetinde bulunmak ancak bunu yaparken çaba ve zaman harcayarak bir yetenek ortaya koymak (Hooft vd., 2005:133) anlamına gelmektedir. Bu kavram, genel olarak İş Arama Teorisi (Stigler, 1961) ile ilişkilidir ve mikro ekonomik koşullar içinde oluşan işlem maliyeti üzerinden açıklanmaktadır. İş arama, birey açısından boş zamanı üzerindeki değer algısına bağlı olarak bir işi yapmak ile yapmamak arasındaki kararıyla şekillenen bir iş ilişkisindeki tutarsızlıklar veya memnuniyetsizlikler nedeniyle yeni bir alternatifte yönelmesi anlamına gelmektedir. Çünkü birey iktisadi olarak düşünmeli ve kendisine en yüksek faydayı sağlayacak işte çalışmalıdır (Smith, 1999:6). En yüksek ücrete atıf yapan bu görüş, standart iş arama çerçevesini belirlemektedir (Bloemen, 2003:247). Ancak çalışma hayatı koşulları pek çok farklı dinamikleri içermekte ve bireylerin iş arama davranışlarını ekonomik veya ekonomik olmayan farklı etkilerle şekillendirmektedir. Bir işte çalışmak bir tercihtir. Alternatiflerden birini seçmiş olmak anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında bir işte çalışmak başka alternatifleri seçmemek anlamına geldiğinden, fırsat maliyetleri içermektedir (Hinnosaar, 2003). Birey iş arama faaliyetleri için optimal arama stratejisi kullanır (Addison, Centeno ve Portugsl, 2005). Bunun anlamı, çalışmaya değer, kabul edilebilecek en düşük ücretin (rezervasyon ücreti) üzerinde bir ücreti bulana kadar iş aramaya devam etmesidir (Zaretshy ve Coughlin, 1995:57). Rezervasyon ücreti, iş alternatiflerinin yoğunluğuna ve işverenlerden gelen tekliflerin çokluğuna göre değişmektedir. Bu nedenle iş arama faaliyeti, resmi ve gayri resmi iletişim kanalları üzerinden yapılmakta ve uygun işveren ile buluşulabilecek bir zemine ihtiyaç duymaktadır. Bireyi çalışmaya sevk eden faktörler; gelir ihtiyacı, çalışmakla elde edilen manevi haz ve toplum içinde gerek duyulan statüdür (Erer, 2011).

1.4. Literatür

Duygusal emek üzerine yapılan çalışmalar, örgütün çizdiği perspektiften hareket ederek belli bir duyguyu taşımak ve davranışları bu duyguya göre göstermek üzerinedir (Morris ve Feldman, 1996; Seçer, 2004; Robins, 2005; Oral ve Köse, 2011; Savaş, 2012). Mesleki Yetkinlik algısı ile ilgili çalışmalar ise, genelde eğitim (Ashton ve Webb, 1986; Coladarcı, 1992; Enochs, Scharmann ve Riggs, 1995; Rich, Lev ve Fisher, 1996; Çapri ve Çelikkaleli, 2008) ya da psikoloji (Constantine, 2000; Schlossberg, Morris ve Lieberman, 2001; Al-Darmaki, 2003) ile ilgilidir. Ülkemizde de benzer çalışmalar (Yiyit, 2001; Özgün, 2007) yapılmaktadır. İş arama davranışı üzerine yapılan araştırmalar, genelde boş zaman teorisi ve iş arama teorisi gibi iktisadi temelli araştırmalara bağlı olarak yapılmıştır

(Stinger, 1961; Smith, 1999; Hannosaar, 2003; Addison vd., 2005). Önceki çalışmalarda emek piyasaları içinde emeğin nasıl arz ve talep edildiği üzerinden açıklamalar getirilmiştir (Kesici, 2010; Öcal ve Altıntaş, 2018). Çok az araştırmada ise yetenek ve eğitim gibi bireyin kendi özellikleri üzerine değinilmiştir (Yumurtacı, 2014; Ataşöten ve Yalçın, 2020). Son dönemde yapılan çalışmalar, duygusal emeğin örgütte var olan kötü muamelelere bağlı nasıl geliştiği (Eisenberger vd., 2019; Caesens vd., 2019) üzerinedir ve örgütsel insanlıktan çıkarma (*organizational dehumanization*) gibi tanımlarla ilişkilendirilen araştırmalar yapılmaktadır (Nyugen ve Stinglhamber, 2020). Başka bir ifade ile yeni dönem çalışmalar, duygusal emek konusunda çalışanların örgüt içinden ve dışından gördüğü muamelelerin kalitesine odaklanmaktadır (Grandey ve Gabriel, 2015; Al-Hawari vd., 2020).

Yukarıda kavramsal çerçeve içinde açıklanan duygusal emek, mesleki yetkinlik algısı ve iş arama davranışı arasındaki ilişkilere bir açıklık getirebilmek için araştırmanın hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur.

H1: Duygusal emek ile mesleki yetkinlik algısı üzerinde doğrudan bir ilişki vardır.

H2: Duygusal emek ile mesleki yetkinlik algısı ilişkisinde iş arama davranışının düzenleyici rolü vardır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışma nicel araştırma teknikleri ile gerçekleştirilmiştir. Veriler, teknolojik imkanlardan maksimum şekilde faydalanılarak çevrim içi platformlardan sağlanmıştır. Çalışmada kartopu örnekleme yöntemi uygulanmış olup, araştırmanın verileri ankete gönüllü olarak katılan bireylerden elde edilmiştir. Çalışmadan elde edilen veriler, SPSS 22.0 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın literatür bölümü, iş arama davranışı, mesleki yeterlilik algısı ve duygusal emek kavramlarının çalışanlar üzerindeki etkisi kapsamında incelenmiştir. Araştırmanın sonuç bölümünde elde edilen bulgulara ilişkin olarak ele alınan değişkenler arasındaki neden – sonuç ilişkisi ve düzenleyici roller incelenmiştir. Çalışmaya başlamadan önce Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Etik Kurulundan gerekli etik kurul raporu alınmıştır.

2.1. Örneklem

Çalışmanın evreni, son derece dinamik olduğundan dolayı tam olarak belirlenememektedir. Sosyal bilimler araştırmaları için örneklem büyüklüğünü belirlemek kolay değildir. Literatürde uygun bir analiz için 300 örnekleme gerekli gören araştırmacılar (Tabachnick, Fidell ve Ullman, 2007:488) olduğu gibi 100 örneklemin yeterli olduğunu (Hair vd., 1998:210) savunanlar da vardır. Bu çalışma için alan yazın incelemesi sonunda sosyal bilimler araştırmaları için 200 örneklemin (Sürücü, Şeşen ve Maşlakçı, 2021) yeterli olacağı görüşü benimsenmiştir. Veriler, anonim olacak şekilde online ve yüz yüze anket tekniğiyle toplanmıştır. Örneklem sınırı, iş arayanlar (çalışmayanlar) ve mevcutta çalışanlar olarak tanımlanmıştır. Araştırma sırasında kartopu tekniği ile en az 200 katılımcıya ulaşılması hedeflenmiş toplamda 207 cevaba ulaşılmıştır. Tüm analizler 207 katılımcının verdiği cevaplar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

2.2. Ölçekler

Araştırmada bağımlı değişken olarak belirlenen duygusal emek için Prof. Dr. H. Nejat Basım'ın Duygusal Emek Ölçeği (13 soru), bağımsız değişken olarak kabul edilen mesleki yetkinlik algısı için Doç. Dr. Hilal Kazu ve Dr. Demet Demiralp'in birlikte geliştirdiği Kişisel Mesleki Yetkinlik Algısı Ölçeği (18 soru) kullanılmıştır. Düzenleyici değişken olarak tespit edilen iş arama davranışı için Prof. Dr. Gökçe Başbuğ'un geliştirdiği İş Arama Davranışı Ölçeği (12 soru) kullanılmıştır. Ölçeklerin yerel kaynaklardan seçilmesinin sebebi, Türkiye'ye özgü iş ve eğitim sistemleri ile örgütsel kültüre dair gerçeklerle uyumun daha kolay sağlanabileceği düşüncesidir. Ölçeklerin kullanım izinleri, ölçek sahipleriyle e-posta üzerinden kurulan iletişim sayesinde 24-27 Eylül 2021 tarihleri arasında yazılı olarak alınmıştır. Verilerde bütünlük olması amacıyla hazırlanan anket formunda, 5'li Likert tekniği tercih edilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Veriler SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Geçerlilik ve tutarlılık testleri için Cronbach Alfa, istatistiksel anlamlılık testleri için Independent Sample, One Way Anova ve Bonferroni testleri ve ayrıca değişkenler arası ilişkileri test etmek için Pearson korelasyon ve Process V4.0 by f. Hayes analizleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

Katılımcıların sorulara verdikleri cevaplardan hareketle demografik özelliklerine Tablo 1’de yer verilmektedir.

Tablo 1: Çalışmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özelliklerinin Frekans Dağılımı

		N	%
Yaş	18-20 Yaş	16	7,80%
	21-30 Yaş	42	20,40%
	31-40 Yaş	59	28,60%
	41-50 Yaş	67	32,50%
	51-60 Yaş	17	8,30%
	61 ve Üstü Yaş	5	2,40%
Medeni Durum	Bekar	84	40,80%
	Evli	122	59,20%
Cinsiyet	Erkek	111	53,90%
	Kadın	95	46,10%
Öğrenim Durumu	İlköğretim	4	1,90%
	Ortaöğretim	5	2,40%
	Lise	26	12,60%
	Lisans	115	55,80%
	Lisansüstü	56	27,20%
Aktif Çalışma durumu	Çalışıyorum	141	68,40%
	Çalışmıyorum	65	31,60%
Son İş Yeri Hizmet Süresi	1 Yılden Az	43	20,90%
	1-3 Yıl	46	22,30%
	4-6 Yıl	25	12,10%
	7-10 Yıl	24	11,70%
	11-15 Yıl	22	10,70%
	16 Yıl ve Üzeri	46	22,30%
Aylık Gelir	2.500 TL'den Az	43	20,90%
	2.501 TL-4.000 TL	30	14,60%
	4.001 TL-7.000 TL	49	23,80%
	7.001 TL-10.000 TL	40	19,40%
	10.001 TL ve Üstü	44	21,40%

Katılımcıların %59,2’si evli, %40,8’i bekarıdır. Katılımcıların cinsiyet dağılımı; %53,9’u erkek, %46,1’i kadın şeklindedir. Araştırmada, yaş aralığı 18-20 olan 16 kişi, 21-30 olan 42 kişi, 31-40 olan 59 kişi, 41-50 olan 67 kişi, 51-60 arası 17 kişi ve 60 yaş üstü 5 kişi vardır. Ayrıca katılımcılar arasında öğrenim durumu ilköğretim olan 4 kişi, ortaöğretim olan 5 kişi, lise olan 26 kişi, lisans olan 115 kişi ve lisansüstü olan 56 kişi vardır. Çalışan kişi sayısı 141 (%68,4), çalışmayan kişi sayısı ise 65’tir (%31,6). Katılımcıları gelirlerine göre analiz ettiğimizde; aylık geliri 2.500 TL’den az olan 43 kişi, 2.501-4.000 TL arası olan 30 kişi, 4.001-7.000 TL arası olan 49 kişi, 7.001-10.000 TL arası olan 40 kişi ve 10.001 TL ve üstü olan 44 kişi vardır. Son çalıştığı yerdeki hizmet süresi 1 yıldan az olanların oranı %20,9, 1-3 yıl arasında olanlar %22,3, 4-6 yıl arasında olanlar %12,1, 7-10 yıl arası olan %11,7, 11-15 yıl arası olanlar %10,7 ve 16 yıl ve üzeri olanların oranı %22,3’tür.

3.1. Güvenilirlik Testleri

Elde edilen verilere göre yapılan güvenilirlik analizi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Güvenilirlik Analizi

Değişkenler	Cronbach's Alpha Değeri	Değişken Adedi
İş Arama Davranışı	0,931*	12
Mesleki Yetkinlik Algısı	0,929*	18
Duygusal Emek	0,854*	13
*$\alpha > 0.7$ Reliability Analysis (Alpha)		

Çalışmadaki değişkenlerin güvenilirlik analizi sonucunda alpha değerleri 0.7'nin üstünde çıkmıştır ve anket soruları istatistiki olarak güvenilir kabul edilir.

3.2. Verilerin İstatistiksel Anlamlılık Testleri

Elde edilen verilere göre istatistiksel anlamlılık testleri Tablo 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9'da gösterilmiştir.

Tablo 3: Tüm Değişkenlerin Cinsiyete Göre Analizi

	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	P
İş Arama Davranışı	Erkek	111	25,5856	13,22839	0,765
	Kadın	94	26,1383	13,08664	
Mesleki Yetkinlik Algısı	Erkek	111	77,3333	10,82366	0,356
	Kadın	95	75,9053	11,27893	
Duygusal Emek	Erkek	111	38,5766	10,06754	0,828
	Kadın	95	38,8842	10,16655	
*$P < 0.05$ Independent Samples Test					

Tüm değişkenlerin puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların cinsiyete göre homojenitesi sağlanmıştır.

Tablo 4: Tüm Değişkenlerin Medeni Durumuna Göre Analizi

	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	P
İş Arama Davranışı	Bekar	84	28,881	14,15015	0,055
	Evli	121	23,7273	11,99166	
Mesleki Yetkinlik Algısı	Bekar	84	76,9881	10,92747	0,736
	Evli	122	76,459	11,14306	
Duygusal Emek	Bekar	84	40,0357	10,62555	0,127
	Evli	122	37,8115	9,64351	
*$P < 0.05$ Independent Samples Test					

Tüm değişkenlerin puanlarının medeni durumlara göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların medeni duruma göre homojenitesi sağlanmıştır.

Tablo 5: Tüm Değişkenlerin Aktif Çalışma Durumuna Göre Analizi

	Aktif Çalışma Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	P
İş Arama Davranışı	Çalışıyorum	140	22,9214	11,45028	0,001*
	Çalışmıyorum	65	32,1231	14,36631	
Mesleki Yetkinlik Algısı	Çalışıyorum	141	77,5957	10,61601	0,048*
	Çalışmıyorum	65	74,6769	11,72085	
Duygusal Emek	Çalışıyorum	141	37,7305	9,63022	0,038*
	Çalışmıyorum	65	40,8615	10,78899	
*P<0.05 Independent Samples Test					

Tüm değişkenlerin puanlarının aktif çalışma durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiği ($p<0,05$) tespit edilmiştir. Çalışma durumuna göre tüm faktörlerin anlamlı farklılık göstermesi, sorular için beklenen bir durumdur.

Tablo 6: Tüm Değişkenlerin Yaş Gruplarına Göre Analizi

		N	Ort.	Std. Sapma	P
İş Arama Davranışı	18-20 Yaş	16	30,625	15,08145	0,001*
	21-30 Yaş	42	32,8571	13,99054	
	31-40 Yaş	59	24,7288	12,68563	
	41-50 Yaş	66	23,7424	12,0758	
	51-60 Yaş	17	18,4118	6,45231	
	61 ve Üstü Yaş	5	17,6	7,09225	
Mesleki Yetkinlik Algısı	18-20 Yaş	16	71,875	14,24488	0,292
	21-30 Yaş	42	75,0714	11,20408	
	31-40 Yaş	59	76,7119	12,25315	
	41-50 Yaş	67	78,1642	8,80874	
	51-60 Yaş	17	79,3529	8,56549	
	61 ve Üstü Yaş	5	76	15,85875	
Duygusal Emek	18-20 Yaş	16	41	10,19804	0,158
	21-30 Yaş	42	40,4524	11,86962	
	31-40 Yaş	59	37,6271	9,86093	
	41-50 Yaş	67	38,403	9,57911	
	51-60 Yaş	17	35,0588	6,50452	
	61 ve Üstü Yaş	5	46,4	9,37017	
*P<0.05 One Way ANOVA					

Mesleki yetkinlik algısı ve duygusal emek değişkenlerinin, öğrenim durumuna göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların, yaşlarına göre bu iki değişkende homojenitesi sağlanmıştır. İş arama davranışında ise hangi yaş grupları arasında fark olduğunu tespit etmek için Bonferroni testi uygulanmış ve 21-30 yaş ile 31-40, 41-50 ve 51-60 yaşları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Genç yaş grubu için bu şekilde bir farkın oluşması anlamlı kabul edilmiştir.

Tablo 7: Tüm Değişkenlerin Öğrenim Durumuna Göre Analizi

		N	Ort.	Std. Sapma	P
İş Arama Davranışı	İlköğretim	4	34,5	18,69938	0,001*
	Ortaöğretim	5	47	13,74773	
	Lise	26	30,6923	17,53344	
	Lisans	115	24,713	11,59988	
	Lisansüstü	55	23,3455	11,15749	
Mesleki Yetkinlik Algısı	İlköğretim	4	80,75	7,36546	0,067
	Ortaöğretim	5	64,4	22,54551	
	Lise	26	74,5385	14,20206	
	Lisans	115	76,8435	9,74193	
	Lisansüstü	56	78,125	10,29751	
Duygusal Emek	İlköğretim	4	56,75	11,32475	0,001*
	Ortaöğretim	5	49	14,78175	
	Lise	26	43,4231	12,74731	
	Lisans	115	37,1826	8,5733	
	Lisansüstü	56	37,4821	8,95238	

***P<0.05 One Way ANOVA**

Mesleki yetkinlik algısı puanının öğrenim durumuna göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların öğrenim durumuna göre bu değişkende homojenitesi sağlanmıştır. İş arama davranışı ve duygusal emek değişkenlerinde ise hangi öğrenim durumları arasında fark olduğunu tespit etmek için Bonferroni testi uygulanmıştır. İş arama davranışında, ortaöğretim grubunun lisans ve lisansüstü gruplarına göre anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Duygusal emekte ise ilköğretim grubunun lisans ve lisansüstü gruplarına göre anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8: Tüm Değişkenlerin Gelir Düzeyine Göre Analizi

		N	Ort.	Std. Sapma	P
İş Arama Davranışı	2.500 TL'den Az	43	34,6977	14,47746	0,001*
	2.501 TL-4.000 TL	30	29,0667	14,434	
	4.001 TL-7.000 TL	49	26,4286	13,1371	
	7.001 TL-10.000 TL	40	19,975	6,61191	
	10.001 TL ve Üstü	43	19,5116	9,20241	
Mesleki Yetkinlik Algısı	2.500 TL'den Az	43	74,2791	12,32366	0,211
	2.501 TL-4.000 TL	30	74,1333	12,56633	
	4.001 TL-7.000 TL	49	78,0204	8,97099	
	7.001 TL-10.000 TL	40	77,4	9,79482	
	10.001 TL ve Üstü	44	78,5909	11,48775	
Duygusal Emek	2.500 TL'den Az	43	41,5116	11,38163	0,135
	2.501 TL-4.000 TL	30	40,6667	10,72648	
	4.001 TL-7.000 TL	49	37,7347	10,992	
	7.001 TL-10.000 TL	40	37,575	7,40023	
	10.001 TL ve Üstü	44	36,7955	8,95098	

***P<0.05 One Way ANOVA**

Mesleki yetkinlik algısı ve duygusal emek değişkenlerinin puanlarının gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların gelir düzeyine göre bu iki değişkende homojenitesi sağlanmıştır. İş arama davranışı değişkeninde ise hangi gelir düzeyleri arasında fark olduğunu tespit etmek için Bonferroni testi uygulanmıştır. Test sonucunda 2.500 TL'den az maaş alanlar ile 4.001-7.000 TL, 7.001-10.000 TL ve 10.001 TL maaş alanlar arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9: Tüm Değişkenlerin Son İşyeri Hizmet Süresine Göre Analizi

		N	Ort.	Std. Sapma	P
İş Arama Davranışı	1 Yıdan Az	43	33,0698	14,06345	0,001*
	1-3 Yıl	46	30,1739	13,73771	
	4-6 Yıl	25	21,92	9,96628	
	7-10 Yıl	24	22,0417	11,56636	
	11-15 Yıl	22	23,3636	13,85828	
	16 Yıl ve Üzeri	45	19,9111	8,71212	
Mesleki Yetkinlik Algısı	1 Yıdan Az	43	75,6512	12,21218	0,467
	1-3 Yıl	46	75,8478	9,80015	
	4-6 Yıl	25	75,36	11,62927	
	7-10 Yıl	24	75,2917	10,80048	
	11-15 Yıl	22	80,3636	12,14808	
	16 Yıl ve Üzeri	46	78,1304	10,2991	
Duygusal Emek	1 Yıdan Az	43	41,5349	10,31723	0,059
	1-3 Yıl	46	40,0435	10,41997	
	4-6 Yıl	25	36,4	9,98332	
	7-10 Yıl	24	33,875	6,84812	
	11-15 Yıl	22	38,5909	11,24048	
	16 Yıl ve Üzeri	46	38,6087	9,7399	

***P<0.05 One Way ANOVA**

Mesleki yetkinlik algısı ve duygusal emek değişkenlerinin puanlarının son işyeri hizmet süresine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların son işyeri hizmet süresine göre bu iki değişkende homojenitesi sağlanmıştır. İş arama davranışı değişkeninde ise hangi hizmet süreleri arasında fark olduğunu tespit etmek için Bonferroni testi uygulanmıştır. Test sonucunda 1 yıldan az ve 16 yıl ve üzeri olanlarla diğer hizmet süreleri arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Korelasyon Analizi

Araştırmada elde edilen verilere göre yapılan korelasyon analizlerinin sonuçları Tablo 10 ve Tablo 11'de belirtilmiştir.

Tablo 10: Korelasyon Analizi için Oluşturulan İlişki Açıklama Tablosu

0	İlişki yok
0,01-0,30	Zayıf ilişki
0,30-0,60	Orta ilişki
0,60-0,99	Kuvvetli ilişki
1	Tam ilişki

Tablo 11: İş Arama Davranışı Değişkeninin Mesleki Yetkinlik Algısı ve Duygusal Emek Değişkenleri ile Korelasyonu

		İş Arama Davranışı	Mesleki Yetkinlik Algısı	Duygusal Emek
İş Arama Davranışı	r	1		
	p			
Mesleki Yetkinlik Algısı	r	0,009	1	
	p	0,897		
Duygusal Emek	r	0,375	0,182	1
	p	0,001*	0,009*	

***P<0.05 Pearson Korelasyon Testi**

Duygusal emek ile mesleki yetkinlik algısı verilerine göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkinin pozitif yönlü ve zayıf derecede olduğu saptanmıştır. Yani, duygusal emek, mesleki yetkinlik algısını zayıf seviyede pozitif yönde etkilemektedir. Elde edilen bu sonuca göre ilgili hipotez (H1) bir doğrulanmıştır. Bununla birlikte duygusal emek değişkeni ile iş arama davranışı değişkeni arasındaki korelasyon anlamlıdır. Korelasyonun yönü pozitif ve orta derecede ilişkiye sahiptir. Yani, duygusal emek, iş arama davranışını orta seviyede pozitif yönde etkilemektedir.

3.4. Regresyon Analizi

İş arama davranışının düzenleyici rolünün belirlenebilmesi için değişkenler arasında bir regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

Tablo 12: Düzenleyici Değişken Analizi

	R ²	Katsayı	Std. Hata	t	p
Sabit	0,192	38,716	0,64	60,532	0,001*
Mesleki Yetkinlik Algısı		1,623	0,646	2,511	
İş Arama Davranışı		3,618	0,645	5,608	
Moderator Effect		1,341	0,605	2,215	

PROCESS V4.0 by F. Hayes

Araştırmanın bağımlı değişkeninin duygusal emek, bağımsız değişkenin mesleki yetkinlik algısı ve düzenleyici değişkenin iş arama davranışı olduğu şekilde kurulan modelin genel anlamlılık değeri ($p < 0.05$) 0.05'ten küçük olarak tespit edilmiştir. Yani, bu değişkenler ile kurulan model anlamlı bir sonuç vermektedir ve bu açıklayıcılık %19,2'dir. Modelde tüm bulguların anlamlı çıktığı ($p < 0.05$) tespit edilmiştir. Düzenleyici değişkenin etkisi de anlamlı çıkmıştır ve yapılan test sonucunda açıklayıcılığa %0,2'lik bir etkisi bulunmaktadır. Bu bulgular ışığında iş arama davranışının, duygusal emek ve mesleki yetkinlik algısı ilişkisinde düzenleyici bir rol üstlendiği tespit edilmiş ve araştırmanın diğer hipotezi (H2) doğrulanmıştır.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME ve TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre katılımcıların demografik özellikleri güvenilir ve tutarlıdır. Elde edilen bulgular, cinsiyete, medeni duruma ve aktif çalışma durumuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Bulgular homojen ve tutarlıdır. Bunun yanında mesleki yetkinlik algısı değişkenine ait bulgulara göre öğrenim durumunda önemli bir farklılık söz konusu değil iken, iş arama davranışı ve duygusal emek değişkenlerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. İş arama davranışı bulguları incelendiğinde ise; yine benzer şekilde yaş gruplarında, özellikle 21-30 yaş grubunda bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuç, kariyer hedefleri ve patikaları henüz netleşmemiş genç işgücü açısından anlamlı kabul edilebilir. Elde edilen bulgulara göre; gelir düzeyi üzerinden bakıldığında, mesleki yetkinlik ve duygusal emek değişkenlerinin önemli farklılıklar içermediği ancak iş arama davranışı

değişkeninde 2.500 TL'den düşük aylık geliri olanların diğer gelir gruplarına göre önemli bir farklılığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Geçim derdi gibi önemli bir etkinin tesiri altında kalan bu grup için elde edilen sonuç anlamlıdır ve normal şartlarda diğer ücret gruplarından farklı olması beklenebilir. Bunun yanında son işyerindeki hizmet süresine göre bir başka tutarlılık testi daha yapılmış ve iş arama davranışında diğer iki değişkene göre farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Özellikle son işyerinde 1 yıldan az çalışanlar ile 16 yıl ve üstü kıdemi olanların iş arama davranışı konusunda diğer gruplardan farklı oldukları gözlemlenmiştir. Bu bulgulara bakarak; 1 yılından az çalışanların iş arama davranışı açısından daha esnek, 16 yıl ve üzeri çalışanların iş arama davranışı olarak daha katı bir tutum içinde oldukları sonucuna varılabilir. Korelasyon analizinden elde edilen sonuçlara göre duygusal emek ile mesleki yetkinlik algısı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü bu iki değişken arasındaki korelasyon anlamlıdır. Değişkenler arası ilişki pozitif yönlüdür fakat derece bakımında zayıftır. Bu bulgulara istinaden araştırmanın birinci hipotezi (H1) doğrulanmıştır. Ancak ilişki düzeyinin zayıf olması Oral ve Köse (2011)'nin, Wong ve Wang (2009)'ın, Chong (2014)'un, Mruk (2013)'un ve Kale (2015)'nin çalışmalarında önem verdiği başarı/performans düzeyinin ayrıca araştırılmasının faydalı olacağını düşündürmektedir. Örgütün bireyden beklediği duygusal davranış biçiminin kabullenilmesi ve sürdürülmesi neticesinde elde edilecek başarı ya da yüksek performanslı sonuçlar mesleki yetkinlik algısını güçlendirebilecektir. Başarısızlık durumları ise tersi durumlara sebep olabilecektir. Bu açıdan bakıldığında mesleki yetkinlik algısı ile duygusal emek ilişkisi, bireyin iş yapma isteği ve bireysel enerji düzeyi üzerine yapılan çalışmalarla (Kurucuoğlu, 2010) uyumludur. Ayrıca duygusal emek, iş arama davranışını da orta seviyede ve pozitif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla duygusal emek ile iş arama davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuç, örgütsel duygu yükünün etkileri ile iş arama davranışının başlaması arasında bir bağlantı olabileceği izlenimi edinilmesine imkân vermektedir. Araştırmanın esas amaçlarından ikinci hipotezinin sonucuna ulaşmak için yapılan regresyon analizinden elde edilen bulgular ışığında, iş arama davranışının duygusal emek ve mesleki yetkinlik algısı ilişkisinde düzenleyici bir rol üstlendiği sonucuna varılmıştır. Başka bir ifade ile bağımlı değişkenin duygusal emek, bağımsız değişkenin mesleki yetkinlik algısı olduğu bir modellemede iş arama davranışının düzenleyici bir değişken olarak etkili olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak araştırmanın ikinci hipotezi (H2) doğrulanmıştır. Araştırma için kurulan modellemede tüm değişkenlerin anlamlı çıkmasından ($p < 0.05$) hareketle düzenleyici değişken etkisinin de anlamlı çıktığı ifade edilebilir. Elde edilen bulgulara göre pozitif ya da negatif olmak kaydı ile her iki durumda da örgütünde çalışırken duygusal emek yükünün etkisi altında kalan bir bireyin, kendisi için alternatif başka bir iş aramaya başlaması durumunda mesleki yetkinlik algısını da ön planda tutacağı ve ona göre davranışlar sergileyeceği değerlendirilmektedir. Başka bir ifade ile iş arama davranışı, bireylerin duygusal emeğine bağlı olarak sergilediği tutum ve tavırların mesleki yetkinlik algısı ile şekillenmesi durumunda düzenleyici bir etki yapabilmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bireyin performansına daha fazla odaklanmanın ve performansa bağlı sonuçlar ile iş arama davranışının etkilerinin gözlemlenebileceği yeni bir model kurulması, bu modelde duygusal emek ve mesleki yetkinlik algısı ile iş performansı ve iş arama davranışının birlikte analiz edilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışan katılımcılar ile çalışmayan katılımcılar arasındaki farklılaşma tüm faktörlerde ilginç bir sonuç olarak tespit edildiğinden sonraki çalışmalarda örneklemin "çalışanlar" ya da "çalışmayanlar" şeklinde birbirinden ayrı sınırlandırılması ve kariyerleri açısından birbirinden farklı yerde olan bu iki grup arasındaki değerlendirmenin daha ayrıntılı yapılabileceği bir çalışmanın tasarlanması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Addison, J. T., Centeno, M., & Portugal, P. (2005). Three Weddings and (Maybe) a Funeral: Revisiting Job Search Theory, *Manuscript presented at conference on European Labor Market and Education*.
- Al-Darmaki, F.R. (2003). Attitudes towards seeking professional psychological help: What really counts for United Arab Emirates university students? *Social Behavior and Personality*, 31, 497- 508.
- Al-Hawari, M. A., Bani-Melhem, S., & Quratulain, S. (2020). Do frontline employees cope effectively with abusive supervision and customer incivility? Testing the effect of employee resilience. *Journal of Business and Psychology*, 35(2), 223–240
- Altuntuğ, N. (2009). Rekabet Üstünlüğünün Sürdürülmesinde Yeteneklerin Rolü: Yetenek Yönetim Yaklaşımı, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 445-460.
- Ashforth, B. E. & Humphrey, R., H. (1993), Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity, *Academy of Management Review*, 18.

- Ashton, P.T., ve Webb, R.B. (1986). *Teachers' sense of efficacy, classroom behavior, and student achievement*. In Ashton, P.T. & Webb, R.B. (Eds.), *Teachers' sense of efficacy and student achievement* (pp. 125–144). New York & London: Longman.
- Ataştöken, G. ve Yalçın, E. C. (2020). Eğitimin Emek Piyasası Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 204-220.
- Bandura, A. (1986). *Social foundation of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Basım, N. ve Begenirbaş, M. (2012). Çalışma yaşamında duygusal emek: Bir ölçek uyarlama çalışması, *Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi*, 19(1), 77-90.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., ve Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles?. *Psychological science in the public interest*, 4(1), 1-44.
- Bloemen, H. G. (2005). Job search, search intensity, and labor market transitions an empirical analysis. *Journal of Human resources*, 40(1), 232-269.
- Caesens, G., Nguyen, N., & Stinglhamber, F. (2019). Abusive supervision and organizational dehumanization. *Journal of Business and Psychology*, 34(5), 709–728.
- Chong, P. (2009). *Servitude with a smile: an anti-oppression analysis of emotional labour*, Global Labour University Working Paper.
- Coladarcı, T. (1992). Teachers' sense of efficacy and commitment to teaching. *Journal of Experimental Education*, 60, 323–337.
- Constantine, M. G. (2000). Social desirability attitudes, sex, and affective and cognitive empathy as predictors of self-reported multicultural counseling competence. *The Counseling Psychologist*, 28, 857–872.
- Çapri, B. ve Çelikkaleli, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (15), 33–53.
- Eisenberger, R., Rockstuhl, T., Shoss, M. K., Wen, X., & Dulebohn, J. (2019). Is the employee-organization relationship dying or thriving? A temporal meta-analysis. *The Journal of Applied Psychology*, 104(8), 1036–1057.
- Enochs, L. G., Scharmann, L. C. ve Riggs, L. M. (1995). The relationship of pupil control of preservice elementary science teacher self-efficacy and outcome expectancy. *Science Education*, 79, 63-75.
- Erer, E. (2011). *Türkiye'de İş Arama Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Grandey, A. (2003). When The Show must go on: Surface Acting and Deep Acting as Determinants of Emotional Exhaustion and Peer-rated Service Delivery, *Academy of Management Journal*, 46, 86-96.
- Grandey, A. A., & Gabriel, A. S. (2015). Emotional labor at a crossroads: Where do we go from here? *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2, 323–349.
- Gündüz, B. ve Çelikkaleli, Ö. (2009). Okul Psikolojik Danışmanlarında Mesleki Yetkinlik İnancı, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 119-133.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (1998). *Multivariate data analysis*, (5)3, 207-219, *Upper Saddle River*, NJ: Prentice Hall.
- Hinnosaar, M. (2004). Reservation wage, job search intensity and unemployment benefits. In *Labor market research in Estonia: papers of the research seminar*.
- Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley, University of California Pres.
- Van Hoof, E. A., Born, M. P., Taris, T. W., & van der Flier, H. (2005). Predictors and outcomes of job search behavior: The moderating effects of gender and family situation. *Journal of Vocational Behavior*, 67(2), 133-152.

- Kale, E. (2015). Lider Desteği ve İş Arkadaşları Desteğinin İş Performansı Üzerine Etkileri: İş Tatmini ve Yaşam Tatmininin Aracı Rolü, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), 103-120.
- Kesici, M. R. (2010). Yeni Keynesyen İktisat ve Emek Piyasaları. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6(2), 17-38.
- Kurucuoğlu, Ü. (2010). *Çok Uluslu Bir Şirkette Ülkelere İlişkin Yetkinlik Algılamaları ve Yetkinlik Bazlı Mülakat Etkinliğine İlişkin Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Le Deist, F. ve Winterton, J. (2005). What is Competence?, *Human Resource Development International*, 8(1), 27-46.
- Marrelli, A. (1998). An introduction to competency analysis and modeling, *Performance Improvement*, (37), 8-17.
- McClelland, D. (1973). Testing for competence rather than for intelligence, *American Psychologist*, (20), 321-333.
- Morris, J. A. ve Feldman, D. C. (1996). The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor, *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010.
- Mruk, C. J. (2013). Defining self-esteem as a relationship between competence and worthiness: How a two-factor approach integrates the cognitive and affective dimensions of self-esteem, *Polish Psychological Bulletin*, 44(2), 157-164.
- Nguyen, N., & Stinglhamber, F. (2021). Emotional labor and core self- evaluations as mediators between organizational dehumanization and job satisfaction. *Current Psychology*, 40(2), 831-839.
- Nijveldt, M., Beijaard, D., Brekelmans, M., Verloop, N., ve Wubbels, T. (2005). Assessing the interpersonal competence of beginning teachers: The quality of the judgement process, *International Journal of Educational Research*, 43, 89-102.
- Oral, L. ve Köse, S. (2011). Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı İle İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerinde Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 463-492.
- Öcal, F. M. ve Altıntaş, K. (2018). Dördüncü sanayi devriminin emek piyasaları üzerindeki olası etkilerinin incelenmesi ve çözüm önerileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2066-2092.
- Özgün, M. S. (2007). *Okul psikolojik danışmanlarının kişilik özellikleri ile mesleki yetkinlik beklentileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rich, Y., Lev, S. ve Fisher, S. (1996). Extending the concept and assessment of teacher efficacy. *Educational and Psychological Measurement*, 56, 1015-1025.
- Robins, S. (2005). *Organizational Behavior*, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Savaş, A. C. (2012). *İlköğretim Okulu Müdürlerinin Duygusal Zekâ ve Duygusal Emek Yeterliklerinin Öğretmenlerin İş Doyumuna Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi.
- Schlossberg, S. M., Morris, J. D. ve Lieberman, M. G. (2001). The effects of a counselor-led guidance intervention on students' behaviors and attitudes. *Professional School Counseling*, 4 (3), 156-164.
- Seçer, Ş. (2004). İşyerinde Tükenmişlik Kaynağı Olarak Duygusal Emek Hemşireler Üzerinde Yapılan Bir Araştırma, *9. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler Kitabı*, 814-830.
- Sürücü, L., Şeşen, H. ve Maşlakçı, A. (2021). *Spps, Amos ve Process Macro ile ilişkiler, aracı/düzenleyici ve yapısal eşitlik modellenmesi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sharpley, C. F. ve Ridgway, I. R. (1993). An evaluation of the effectiveness of self-efficacy as a predictor of trainees' counseling skills performance. *British Journal of Guidance and Counselling*, 21, 73-81.
- Smith, L. (1999). Optimal job search in a changing world. *Mathematical Social Sciences*, 38(1), 1-9.
- Stinger, C. L. (1991). Mitchel, Bonner, ed.:1598: A Year of Pageantry in Late Renaissance Ferrara”(Book Review). *Italica*, 68(4), 504.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics*, (Vol. 5, pp. 481-498), Boston, MA: Pearson.
- Wong, J. Y. ve Wang, C. H. (2009). Emotional Labor of the Tour Leaders: An exploratory Study. *Tourism Management*, 30(2), 249-259.

- Yiyit. (2001). *Okul psikolojik danışmanlarının yetkinlik beklentilerinin ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirme çabası*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yumurtacı, A. (2014). Küreselleşen emek piyasalarında yeni bir olgu: Yetenek yönetimi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8).
- Yürür, S. ve Ünlü, O. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi, *ISGUC, The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13 (2), 1-8.
- Zaretsky, A.M. and Coughlin, C.C. (1995). An introduction to the theory and estimation of a job-search model. *Review*, Jan./Feb., pp. 53–65.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.08.2021 ✓Accepted/Kabul:17.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.980045

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gül, S. (2022). "Feminist Tiyatro ve Mimetik Aksiyon", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss.463-477.

FEMİNİST TİYATRO VE MİMETİK AKSİYON

Sinan GÜL*

Öz

Mimesis, estetik bir kavram olarak Antik Yunandan bugüne birçok felsefecinin, tiyatro ve diğer dallardaki uygulamacı ve sanatçının bakış açısından dönüşümlere uğramış ancak özünde sanatın taklit ve yeniden yaratma özelliklerine vurgu yapan bir kavramdır. Hakikati taklit ederek sanatsal olanı yaratım olarak ele alan mimesis, yaratım sürecinde ele alınması gerekenlerin daha politik, daha sosyal ve kültürel noktalar katılarak yeniden bir sorgulama sürecine girmiştir. Evrensel hakikatlerin sorgulanmaya başladığı dönemlerde mimesisin neyin taklidi olduğu, mevcut konuları nasıl işleyeceği feminist sanatçı ve yazarların temel konularından olmuştur. Ataerkil/eril toplumun süzgecinden geçerek bugüne gelen mimetik aktivitenin feminist eserlerde farklı bir şekilde ele alınması, özellikle tiyatro metinlerinde başta yazar olmak üzere, konu, biçim, dil ve sahneleme unsurları açısından farklı özellikler ön plana çıkarmıştır. İleride yapılacak olan çalışmalara öncülük etmesi beklenen bu çalışma, sanatsal kavramları takip ederek toplumsal cinsiyet gibi çağdaş dünyamızın kavramlarının, feminist mimesisteki yerini ve önemini oyunculuk, sahne metni ve sahneleme biçimleri açısından ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mimesis, Feminist mimesis, Feminist tiyatro, Toplumsal cinsiyet.*

FEMINIST THEATER AND MIMETIC ACTION

Abstract

Mimesis, as an aesthetic concept, has evolved and transformed from the point of view of many philosophers, practitioners in theater and other artistic branches, and artists since Ancient Greece, but it has essentially been a concept that emphasizes the imitation and re-creation features of art. Handled as a creation of the artistic by imitating the truth, mimesis has entered a process of questioning again to determine more political, more social and cultural points of what needs to be addressed in the imitation and re-creation process. In the times when universal truths began to be questioned, the origin of imitation and the way it should be handled became one of the main topics of feminist artists and writers. The fact that mimetic activity has come to this day through the filter of patriarchal society, has been criticized in feminist works and thus led feminist artists to bring in distinctive features to the forefront in terms of subject, form, language, and staging elements especially in feminist theater plays. This study, which attempts to inspire future studies, points out the place and importance of contemporary feminist concepts such as gender in terms of acting, stage text and staging forms, based on feminist examples in our country and the world.

Key Words: *Mimesis, Feminist Mimesis, Feminist Theatre, Gender.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, KHO Yabancı Diller Bölümü, ANKARA.
e-posta: sgul@kho.msu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-4529-6699>)

GİRİŞ

*Tiyatrodaki bir sanat eseri artık sadece bir oyun yazarının metni değildir,
sahnede an be an yaratılması gereken bir yaşam eylemidir.*

Luigi Pirandello: *İtalyan Tiyatrosu Tarihine Giriş* (Aktaran Barba, 2010: xi)

Mimetik arzuları tarif ederken Rene Girard başkalarının arzusuna göre arzularımızı şekillendirir diye tanımlamıştır. İnsanoğlu arzulamaya kendinden başlamaz ancak çocukluktan itibaren başkalarının kimliğini belirleyen hareketlerine, seslerine ve arzularına bakarak kendisini şekillendirir (Alison, 2017: 1). Başkalarından alınan bu özellikler taklit yoluyla kişilere geçer. Bu taklit eylemi, Batı estetik anlayışı içerisinde temsil barındıran bütün sanatlar için Antik Yunan'dan günümüze gelen Yunanca mimesis (yeniden temsil – representation) olarak adlandırılan önemli kavramlardan biridir. Özellikle son iki yüzyıldaki gelişmelerle mimesis tanımlarına farklı katkılar yapılmış olmasına rağmen, Walter Benjamin'in söylediği gibi "İnsanoğlunun mimetik becerilerinin mühim roller üstlenmediği bir üst fonksiyon bulunmamaktadır" (Benjamin, 1978: 333). Üzerine birçok akademisyen, sanatçı ve tarihçinin¹ yorum yaptığı mimesis kavramına feminist bir açıdan yaklaşmak mümkün müdür? Yirmi birinci yüzyılın getirmiş olduğu değişkenler göz önüne alındığında tek bir feminist oyun veya performanstan yola çıkarak feminist bir mimesis anlayışını tarif etmeye çalışmak imkânsızdır. Bu çalışmanın amacı tarihsel anlamda büyük değişimler geçiren feminist oyun terimi üzerinden çağdaş anlamda kazanmış olduğu değerleri inceleyip bir feminist mimesis teorisinin imkânını değerlendirmektir. Özünde Antik Yunan'a kadar dayanan kadın yazımının tarihsel süreç içerisinde önemli değişimlere tanıklık ettiğini de göz önüne alınca böylesi bir çalışma daha fazla detaya ve analize ihtiyaç duymaktadır ancak bu çalışmanın özellikle Batı dünyasındaki genel hatlarıyla bir feminist mimesis kavramının izini sürüp bir çerçeve oluşturarak daha sonra konuyu derinleştirmek isteyen araştırmacılara kaynak olması çalışmanın amaçlarındandır.

Mimesis, günümüzde farklı alanlarda değişik tanımlarla kullanılan bir terim olmasına rağmen bu makalede öncelikle Antik Yunandaki kullanımı esas alınacaktır. Platon, mimesisi *Devlet* adlı eserinde karmaşık bir şekilde tarif eder ancak özünde mimesisi başka bir şeyin taklidi olarak niteler (Potolsky, 2006: 16). Aristoteles, mimesis kavramını insan davranışlarından anlamlı olanların seçilip taklit edildiği takdirde izleyicilere ve dinleyicilere evrensel etik kurallarını tanıtmaya yarayacak araç olarak tarif eder (Potolsky, 2006: 33). M.H. Abrams ise mimesisin edebiyatın ve diğer sanatların doğasını açıklamak ve bir edebi eserin model olarak ilişkisini göstermek için kullanıldığını belirtir (1999: 72-89). Mimesis ve mimetes, mimetikos ve mimema gibi türevlerinin kökeni mimos kelimesidir. Mimesthia taklit, temsil veya tasvir anlamlarına gelir, mimos ve mimetes ise taklit veya temsil eden kişiye işaret eder (Abrams, 1999: 27-29). Hem Platon hem de öğrencisi Aristoteles için mimesis kavramı, öğrenme için şarttır ancak Platon öğrenme sürecinde mimesisin riskleri dolayısıyla tercih edilmemesi gerektiğini savunmaktaydı çünkü sanat eseri Platon'un tarif ettiği ideal gerçekliğinden uzaklaşmış oluyordu. Sanatın yaratımındaki en temel kavramlardan biri olarak kabul edilen mimesis genel hatlarıyla doğanın tekrardan temsiline işaret etmektedir. Platon'un ünlü mağara örneğinde anlattığı gibi yaşadığımız dünya bir gölgeler dünyasıdır ve asıl olan bu gölgelerin kaynağı olan idealar dünyasıdır. Sanatçı bu gölgenin taklidi olan bir başka taklidi yaptığı için insanları gerçeklikten daha fazla uzaklaştırır ve bu yüzden ideal toplumda yeri sorgulanır. Ancak Aristoteles, mimesis ve sanatsal yaratıma topluma katkılarından ötürü daha hoşgörülü ile yaklaşmaktadır. İlerleyen zamanlarda Samuel Taylor Coleridge, Erich Auerbach, Luce Irigaray, Michael Taussig, Rene Girard ve Bertolt Brecht gibi yazarlar tarafından farklı katmanlar eklenen mimesis kavramı, genel olarak Batı dünyasındaki yaratım sürecinin bir taklitten, yeniden yaratımdan meydana geldiğini belirtmektedir.

Yukarıda bahsi geçen yazarların mimesis kavramına değişik açılardan itirazları ve eklemeleri olmuştur. Mimesis kavramı çok uzunca süre Platon ve Aristo'nun temellerini attığı şekilde kavrandı ve tanımı ile işlevi hep bu açılardan ele alındı. Ancak romantik akım ile mimesis dış dünyanın değil sanatçının içselliğinin bir yansıması olarak kabul edildi (Burwick, 2001: 32). Böylesi bir değişikliğe uğrayan mimetik aksiyonun daha farklı alımlanması için yirminci yüzyılı beklemek gerekti. Birçok farklı akımın ilkelerine karşı çıktığı mimesis kavramının içeriğini en fazla

¹ Eric Auerbach'ın *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature* (1946), Arne Melberg'in *Theories of Mimesis* (1995), Gunter Gebauer ve Christoph Wulf'un *Mimesis: Culture, Art, Society* (1992), Stephen Halliwell'in *The Aesthetics of Mimesis: Ancient Texts, Modern Problems* (2002), Matthew Potolsky'nin *Mimesis* (2006) Mihai Spariosu'nun *Mimesis in Contemporary Theory* (1984) eserleri ön plana çıkan önemli yapıtlardır.

değiştiren Bertolt Brecht ve onun kuruculuğunu yaptığı epik tiyatro oldu. Brecht'in performans tanımı politize olmuş bir yorum olan *gestus* (toplumsal tavır) kuramının etrafında şekillendirildi ancak bu tanım da mimesis kavramının karşılığından ziyade onun içerisinde konuşlandırıldı. Mimesis, kapitalist sistem içerisindeki insani ve tüketim ilişkilerinin bir yorumlanma biçimi olarak değerlendirildi (Diamond, 1997: ix). Adorno ise mimesisi bilginin pozitif anlayışının eleştirmek için kullandı. Mimetik aktivitenin insanları nasıl körleştirdiğini şöyle açıkladı:

Söylemsel mantık tarafından geliştirilen fikirlerin evrenselliği, kavramsal alandaki tahakküm, fiili tahakküm temelinde yükselir. . . . Dünyanın boyunduruğunda düzeni ve tabi olmayı öğrenen bireysellik, çok geçmeden hakikati, sabit ayrımları olmaksızın evrensel hakikatin çıkamayacağı düzenleyici düşünceyle tamamen eşitledi. Mimetik büyüyle birlikte, nesneyi gerçekten ilgilendiren bilgiyi tabulaştırdı. (Horkheimer & Adorno, 1987: 14)

Mimetik aktivitenin toplumların aleyhine kullanıldığını düşünen sadece Adorno değil. Barbara Fuchs, *Mimesis ve İmparatorluk* adlı eserinde Batı dünyasının özellikle sömürgelerde yürütmüş olduğu mimetik aktiviteleri politik olarak aslı olmayan bir ideolojik çarpıtma olarak değerlendirmektedir. Orijinal diye nitelendirdiğimiz tasarımlara fazla anlamlar ve değerler yüklediğimizi belirten Fuchs, bizlere karşı koymayı öğütleyen Romantikleri daha fazla dinlememiz gerektiğini salık vermektedir çünkü mimesis/taklit kültürel ve politik bir aktivitedir. Aynı sömürgecilerin sömürdükleri halklara taklit yoluyla empoze ettikleri orijinal ve evrensel olduğunu iddia ettikleri tasarımlar gibi bunu sundukları mimetik anlayış da aynı çarpık anlayışın ürünüdürler. Bu yüzden mimesis analizi yaparken basit bir sanatsal terim olarak görmekten ziyade bu kavram etrafında oluşan tarihsel, dinsel, kültürel dinamikleri de hesaba katmak gerekmektedir. (Fuchs, 2001: 164-165)

Walter Benjamin, "On the Mimetic Faculty" adlı eserinde dil de dâhil olmak üzere insanın bütün aktivitelerinin mimetik işleyişe dayandığını ve bunun da insanın özünde bulunan bir başkasına öykünme ve onun gibi davranmayı getiren bir mecburiyetten kaynaklandığını söyler (1978: 721). Aslında insanın kişilik ve birey olarak şekillenme süreci göz önüne alındığında bu başkalarına öykünme mecburiyetinin çocukluktan itibaren başladığını, sosyal rollerimizi öğrenme de dâhil olmak üzere başkalarını taklit ettiğimiz, konuştuğumuz dili dahi başkalarını taklit ederek öğrendiğimizi fark edebiliriz. Michael Taussig de mimetik aktivitenin başkasıyla olan ilişkimiz üzerine kurulu olduğunu söyler ve mimesisin gücünü, "kopyanın orijinalin karakteri ve gücü üzerine çizim yapmasında yatar; öyle ki, temsil bu karakter ve gücü bile üstlenebilir" diye ifade eder. (1993: 2)

Feminizm ise kendisinden önce sanat alanlarındaki bu değişikliklerden dersler çıkarıp kendine özgü bir sanat anlayışı içine girmektedir. Feminist bir mimesis kuramının varlığı ve özellikleri, mevcut mimesis kuramlarının kuralları ile uyumsuzluk göstermektedir çünkü basit bir temsil ve taklit tanımının içerisine sıkıştırılmış mimesis kavramı doğal olarak cinsiyet merkezli bir anlayışın ihtiyaçlarını gidermede eksik kalmaktadır. Nihayetinde doğanın taklidi olan mimesis üzerinden hakikate ulaşmak hedeflenmektedir ancak hakikat cinsiyet bazlı veya tarihsel olarak ön yargılarla donatılmış epistemolojilerden (bilgi bilim) bağımsız olamaz. Aristoteles'in ve diğer felsefecilerin savunduğu evrensel hakikatin yolu, bütün epistemolojilerde erkeksi özelliklerle donatılmış ve her şeye kadir olan bir baba tanrı figürüne çıkmaktadır. Alfred Ernest Jones'ın ortaya koyduğu fallocentrizm (Rine)² (erkek merkezli/phallogentrism) kavramı neredeyse bütün insanlık tarihi ve medeniyetinin sembolik olarak penis kavramı ve genel olarak da erkeğin bakışı ve tercihleri üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Benzer şekilde Luce Irigaray da fallik gücün Platonik mimesise dayandırıldığını anlatmaktadır. Bu izaha göre, kadınlar, ayrıcalık yaratan organa sahip olmadıkları ve bir erkeksi sembolik düzlemde arzularını temsil edemedikleri için erkeksi aynılığı yansıtan bir aynadan başka bir şey olamazlar. Irigaray buna *dayatılan mimesis* adını verir (1974: 54). Platon'un verdiği mağara örneğinden yola çıkarak, Irigaray bize orijini belli olmayan bir mimetik sistemin tanımını verir. Bu mimesis tekrarın takdimidir yani bir diğer deyişle hakikati olmayan mimesisdir. Irigaray'ın tanıtmış olduğu mimetik anlayış ise Batı düşüncesinin ve Platon'dan bu yana süregelen mimesis teorisinin, aynı zamanda logos (söz ve yazı) merkezli idealin yıkımı anlamına gelmektedir.

Yapı bozumcu anlayıştan üreyen post-modern tanımlamaların çoğunluğu ise anti-mimetik yapıya sahiptir. Dili, Ferdinand Saussure'ın gösterdiği biçimde gösteren ve gösterilen üzerinden kabul etmek, içerisindeki yoğun mesaj

² Modern batı biliminin erkek-merkezli, kontrol yönelimli mantığını yücelten ayrıcalıklı konuşma-düşünme-davranış yapılarını eleştiren ve bu etkileşim tarzlarının, modern bilimin öngörmediği, tercih etmediği doğrusal olmayan yollardan düşünen, hareket eden kadınların ve kültürlerin bilinç yollarını temsil etmediğini savunan postmodern feministlerin, özellikle de Fransız feministlerin kullandığı bir terimdir.

ve içerik ağını görmeden basit bir iletişim ağının varlığına tekabül etmektedir. Dile ve sosyal iletişim araçlarına olan post-modern tahkikattan fazlasıyla yararlanan feminizm, yapı bozumuna uğramış öznenen erkeği yansıtan özü dağıtıp tarihsel olarak dışlanmış ve ötekileştirilmiş olan erili ön plana çıkarır. Bu anlayışa paralel olarak ortaya atılan *Ecriture feminine*³ (kadın yazımı) kavramı, kadın bedeninin ve farklılıklarının kültürel ve psikolojik algı sistemi içerisindeki gizli bileşenleri açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu yapıbozum sayesinde de feminizm sembolik sistemlere, dil bilimlerine, teatral, politik ve psikolojik alanlara müdahale edip kadınlar için özne pozisyonu yaratmayı amaçlamaktadır. Feminist mimesis ise tiyatrodaki ve diğer sanat dallarındaki eril felsefenin ötekileştirdiği toplumsal cinsiyete ait değerleri tekrardan merkeze yerleştirmeyi hedeflemektedir. Bu kavramı yeniden şekillendirme çabası, statükonun değerlerini reddedip yeni ağırlık merkezleri tasarlamakla alakalıdır. Feminist mimesis, tiyatro felsefesindeki erkeğin doldurduğu alana kadınsal olanı da dâhil ederek aydınlanma felsefesinin eksik algıladığı toplumsal katmanları tamamlar. Feminist mimesis, kadına öznelliğini geri vermenin alt yapısıdır. Luce Irigaray mimesis ve feminist mücadelenin etkileşimini şöyle açıklamaktadır:

Bu nedenle, bir kadın için mimesis ile oynamak, kendisini basitçe ona indirgenmesine izin vermeden söylem yoluyla sömürsünün yerini geri almaya çalışmaktır. . . oyunbaz bir tekrarın etkisiyle görünmez kalması gereken şeyi “görünür” kılmak için: Dilde dişil olanın olası bir işleyişinin üstünü örtmek. (Irigaray: 1985, 76)

Mimetik aksiyon genel olarak tiyatronun önemli bileşenlerinden biridir. Tiyatroyu ve onun üzerinden toplumu değiştirmeyi hedefleyen her tiyatro akımı mevcut mimesis anlayışına karşı çıkarak başlamıştır. Mimetik aksiyon bir anlamda teatral yapının temelidir, üzerine nasıl bir bina inşa edileceği, nasıl bir mimari anlayışla bezeneyeceğinin hepsinin cevabı bu yüzden mimetik temelde yatmaktadır. Feminist mimesis öncelikli olarak ataerkil toplumda metalaştırılan kadın anlayışına karşı çıkarak Antik Yunan’dan bugüne kadar felsefi, biyolojik, politik ve kimlik olarak ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören kadınlara hak ettiği değer vermektedir. Taklit edilen değerleri yeniden yaratıp, mimetik süreci tekrardan ele alır. Taklit edilenin değil, taklit edenin tahayyülü bu noktada daha etkili olur çünkü yaratılmak istenen toplum ütopyik bir arzudur. İdealist yanı ağır basan feminist mimesis gerçekçiliğe bu anlamda karşıdır çünkü olanı daha da iyi hale getirip olmayanın peşinde koşan bir felsefi temeldir. Ütopyik amaçları olmadığında ise gerçekçiliği kendi amaçları için kullanan eleştirel bir anlayıştır. Kadının maruz kaldığı toplumsal, sosyal, politik, kültürel, ekonomik ve bireysel baskı araçlarını sahnede büyüteç altına alıp onların verdiği zararı herkesin gözleri önüne serer. Feminist mimesis bu eleştirisi ile bütün toplumu kapsamaktadır çünkü kadının üretime tam olarak katılmadığı, kendisini tam anlamıyla ifade edemediği bir toplumda başta erkekler olmak üzere bütün katmanlar bundan olumsuz etkilenmektedir.

Feminist mimesis bu katmanlar üzerine düşünen ve aralarındaki sorunların kökenini, nedenlerini, bazen çözümlerini sahneye koyan, metne yansıtan, fiziksel olarak ifade eden anlayışın felsefi alt yapısını oluşturmaktadır. Taklidi yapılan doğanın aslında deforme edilmiş bir gerçeklik olduğundan yola çıkarak yeni bir doğa sunar. Ataerkil kurumların etkisinden arındırılmış ve bu kurumların zaman içerisinde doğalmış gibi topluma kabul ettirdiği varsayımların ve uygulamaların karşısına ya eleştirisini ya da yenisini getirir. Feminizm, 1930’lardaki birinci dalgasındaki veya 1960’lardaki ikinci dalgasındaki üniter yapısından bugün doğal olarak çok uzakta bulunmaktadır. Neredeyse her ülkenin her etnik veya kültürel grubun farklı bir feminist anlayışı bulunmaktadır. Bu kadar çeşitliliğin içinde tek sesli, felsefi olarak belirli özellikler üzerinden işleyecek bir feminist mimesis tarifi yapmak bu hareketlerin varlığını inkar etmek anlamına gelir.

Feminist tiyatro sadece sahnedeki eserlerden beslenen bir damar değildir. Kadın çalışmaları, medya çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları gibi farklı branşlardan beslenen ve geçmişinde değişik türlerden ve kişiliklerden oluşan bir sanat dalıdır. Feminist yazımın tarihi aslında Safo’nun şiirlerine kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir. Feminist dramatik metnin, yirminci yüzyıldan itibaren tarihsel dönüşümü göz önüne alındığında, aynı feminizmin dalgalarında olan dönüşüme benzer bir şekilde temel hak ve hürriyetlerin ön planda olduğu duygu ağırlıklı metinlerden zaman içerisinde daha ironi ile bezenmiş, duygudan ziyade gerçeklik ve haklılık konulu politik metinlere dönüştüğü de gözlemlenebilir. Feminist tiyatro, gerçekçilik (realizm) ile başlar ancak başlangıç noktası olarak İbsen’in oyunlarını temel alırsak domestik gerçekçilik, feminist anlayışı kaldıracak bir kapasiteye sahip değildir. İbsenci gerçekçilik, popüler melodramın kaybeden kadının hikâyesini histerik semptomlar ile bezeyip, 3 1970’li yıllarda Helene Cixous, Luce Irigaray, Chantal Chawaf, Catherine Clement ve Julia Kristeva gibi yazarların erkeksi duran yazma stillerinden uzaklaşarak yeni kadına ait bir biçim ve içerik üretme amacından ortaya çıkan akım.

hakikati bunun üzerinden ortaya sürmektedir. Gerçekçiliğin hayatı olduğu gibi yansıtma amacı Oedipus-vari aile vurgusu yüzünden evdeki melek kadın ve fakir ama sadık koca gibi klişelere sığınmaktadır. Böylesi bir algının otomatikman kabul edilmesi ise değiştirilmek istenen algının hâkim ideolojik biçimlere yenik düşmesine sebep olur çünkü gerçekçilik dünya düzenini onaylamaktan geri kalmaz (Diamond, 1990: 61). Oysa yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan metinsel ve performans dayalı tecrübelerden gördüğümüz kadarıyla sahnede feminist olduğunu iddia eden bir obje, arzu nesnesi olmaktan çıkıp diyalektik bir imgeye dönüşebilmelidir. Klasik bir mimetik anın ürünü olarak nesneleştirilen objeler değişimi tetikleyecek gücü içlerinde barındırmazlar. Hem konuyu hem de temsil edilenin tarihselleştirilebildiği bir oyun, bir kadını veya erkeği içinde bulunduğu ırksal, politik, kültürel ve sosyolojik yapının bir ürünü olarak sergileyebilir. Bir başka deyişle, “doğal olduğunu düşündüğümüz nesnelere ve kurumların aslında sadece tarih içerisinde var olageldiklerini: değişimin bir sonucu olduklarını ve bu yüzden onların da sırası geldiklerinde değişebileceklerini görürüz” (Benjamin, 1979: 58). İnsanoğlu özünde temsilden ibarettir. Bizler büyüklerimizden, kitaplarımızdan, kurumlardan, yaşadıklarımızdan, gördüklerimizden, sahiplendiklerimizden, bilinçaltına yerleşmiş varsayımlarımızın birer temsili olarak hayatımızı idame ederiz. Her yaşantı tamamen olmasa da başka bir yaşantının benzeridir, taklidir. İnsan, atası gibi yaşamaya çalışır, ananelerini tekrar eder, kendine belirli konularda rehber edindiği idolleri gibi bir hayat sürmeye çalışır. Edebiyat ve sanat da bu anlamda hayata benzer çünkü Terry Eagleton’un da dediği gibi, “Bütün edebi eserler bir başka deyişle yeniden yazılırlar; belki de farkında olmadan bu eserleri okuyacak toplumlar tarafından çünkü gerçekten yeniden yazım olmayan başka okuma çalışması yoktur” (Eagleton, 1996: 12).

Eğer bugün ortaya atabileceğimiz bir feminist mimesis anlayışından bahsediyorsak bunun tarihsel öncüllerinden bahsetmenin ve bu alanda katkı yapan değerli çalışmaları ele almanın başka çalışma ve çalışmacılar için önemli olduğunu düşünüyorum. Akademik tarih açısından feminizm, eleştiri ve analizleri geç kalmış olmasına rağmen, son dönemlerde zengin bir kataloğa sahip oldu. Janet Brown’ın 1979’da yazdığı *Feminist Drama: Definition and Critical Analysis* adlı kitabı da artık feminist tiyatro gerçeğinin var olduğunu herkese ilan etmişti. Kadınların edebi eserlerde ve tiyatro metinlerinde ne kadar yer aldığı, nasıl bir öneme sahip olduğu özellikle son otuz yıldır popüler olan akademik çalışmalar arasında yer almaktadır. Birçok *klasik* eserin feminist yapı sökülümü üzerinden kadınlara nasıl yaklaştığı değişik açılardan ele alındı. Analitik yazım ve feminist eserlerin daha derli toplu bir şekilde incelenmesi 1988-89 yıllarına denk gelir. Sue-Ellen Case’in *Feminism and Theatre* (1988, 2010’da Boğaziçi yayınlarından Türkçesi basıldı), Lynda Hart’ın *Making A Spectacle: Feminist Essays on Contemporary Women’s Theatre* (1989), Micheline Wandor’ın 1984’de *The Impact of Feminism on the Theatre* makalesi, Jill Dolan’ın *The Feminist Spectator as Critic* 1970 ve 80’li yıllarda yapılan feminist tiyatro örneklerini geniş bir açıdan incelemektedir. Doksanlı yıllar sonrası farklı etnik ve farklı cinsel kimlik gruplarının da sözcüsü haline gelen feminist tiyatronun gelişimini takip etmek için bir ansiklopedi ebadında bir eser ancak yeter.

Dünyada tek bir feminizm ve feminist tiyatro anlayışı mevcut değil. Ulusların kendilerine has üretim biçimleri, sosyolojik olarak değişik alt ve üst yapıları bulunuyor. İsraili feministlerin, Güney Afrikalı feministlerle benzer olmasına rağmen temelde farklı beklenti ve sorunları var. Bizim ülkemizin de bu anlamda kendine has sorunları ve mücadeleleri tarihsel olarak bugünlere gelmiş durumda. Feminizm deyince Türkiye’de ilk akla gelen isim doğal olarak Duygu Asena’dır. 1987’de yazdığı *Kadının Adı Yok* adlı kitabı o zamanlarda toplumda kadın haklarına ilgiyi sansasyonel bir şekilde artırmıştı. İstanbul, Ankara, ODTÜ, Ege, Hacettepe, Dokuz Eylül ve daha sonra bu üniversiteleri takip eden birçok kurum kadın çalışmaları bölümlerinin altında sayısız önemli proje ve araştırmaya imza attılar. Bu kurumlardan yetişen akademisyenler ve araştırmacılar Türkiye’deki kadın algısını değiştiren ve sorunlarını doğrudan çözümleyen çalışmalar yaptılar. Batıdan gelen feminizm 2000’li yılların başından itibaren tiyatro sahnelerinde ve kitap raflarında da kendine yer bulmaya başladı. Doksanlı yılların sonuna doğru Franca Rame ve Dario Fo’nun *Kadın Oyunları* hem devlet tiyatroları hem de özel tiyatrolarda seyirciye kadın sorunlarının artık sahnelerde yer alması gerçeğini hatırlattı. 2000 yılında basılan Josephine Donovan’ın *Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*, 2001’de Güzin Yamaner tarafından basılan *20. Yüzyıl Tiyatrosunda Kadın Bakış Açısının Yansımaları*, 2002’de basılan yine Güzin Yamaner’in derlediği *Feminist Tiyatro Metinleri*, 2002’de A. Didem Uslu’nun *Amerikan Tiyatrosu Kadın Oyun Yazarlarına Eleştirel bir Yaklaşım*, 2006’da basılan Mimesis Dergisinin 12 *Feminist Tiyatro Özel Sayısı*, 2008’de Ahu Antmen’in editörlüğünü yaptığı *Sanat/ Cinsiyet Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*, 2015’de Jale Karabekir’in *Türkiye’de Kadınlarla Ezilenlerin Tiyatrosu: Feminist Bir Metodolojiye Doğru*, yine 2015’de Özlem Belkıs’ın *Feminist Tiyatro* adlı eserleri feminist sanat ve

tiyatro anlayışını daha detaylı irdeleyen belli başlı kitaplar arasında yer almaktadır. Batıdaki feminist tiyatroyu uygulama anlamında yirmi yıllık bir zaman diliminin ardından takip etmemize rağmen Türkiye'deki çalışmaların da feminist estetik ve mimesis anlayışını oturtma anlamında yüreklendirici olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1. YAZAR

Değişik katmanlara sahip olan feminist mimesisi ve dolayısıyla feminist oyunların önemli unsurlarını tarif edilmesi anlaşılması için yardımcı olacaktır. Feminist bir oyunun yazarının cinsiyeti önemli midir? Erkek bir yazarın, ne derecede bir feminist olabileceği tartışılabilir. Lady Macbeth'i, Desdemona'yı yaratan Shakespeare, yaratmış olduğu maço karakterleriyle, örneğin sevdiğini manastıra ve daha sonra intihara gönderen genç prenslerden dolayı kadın düşmanı veya anti-feminist sayılabilir mi? Erkek ve kadın yazarlar arasındaki karşılaştırma aslında çok da adil olmayan bir tarihsel sürecin filtresinden geçmek zorundadır. Bu konudaki en büyük dezavantaj tabii ki kadınların tiyatro dünyasına geç girmeleridir. On yedinci yüzyılda Aphra Behn ile merkezi sahnelere giriş yapmış olsalar da kadın yazarların kendi sorunlarını daha açıkça sahneye yansıtılabilmeleri yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlamaktadır. Örneğin, yirminci yüzyılın başlarında Susan Glaspell'in yazdığı *Trifles* muazzam bir feminist oyundur ancak maalesef kısalığı dolayısıyla çok ciddiye alınmaz. Feminist hareketin dezavantajı, doğal olarak milat olarak kendisine birinci ve ikinci dalga feminist akımlarının zaman dilimini almasıdır yoksa Mary Wollstonecraft'ın 1792 yazdığı *A Vindication of the Rights of Woman (Kadın Haklarının Gereçelendirmesi)* gibi ölümsüz bir eseri hiçbir tarihi akım silemez. Tiyatro anlamında ise nasıl ki romantik akım belirli bir dönem ve mekâna ait ise, feminist tiyatro da benzer reflekslerle hareket etmiştir. Bu yüzden feminist oyun olarak yirminci yüzyılı asıl zaman dilimi almak gerekmektedir.

Yazarın kadın olması gerekir mi? Aslında kanaatimce gerekmez, çünkü bu alanda üretim yapabilecek kişileri cinsiyete göre kıyaslırsak benim de bir erkek olarak bu yazıyı yazmamam gerekir; ancak kadınların bu konuda çok haklı itirazları bulunmaktadır. Özellikle radikal feministler, doğal olarak erkeklerin bu alanı da bilerek veya bilmeyerek işgal ederek kadınların sesini boğduğunu ifade etmektedirler. Tiyatronun neredeyse ışıkçısından yönetmenine kadar bütün çalışanlarının⁴ erkek olduğu bir düzende bari kadınların hikâyesini anlatan kişinin karşı cinsten birisi olması gerektiğini savunmakta haksız sayılmazlar. Kadınların karşı çıktığı senelerdir kendi sorunlarını başkalarının süzgecinden geçerek anlatılması olgusu su götürmez bir gerçektir. Bir erkek ne kadar duyarlı olursa olsun adet ağrılarını, çocuk emzirmeyi, doğum yapmanın sıkıntılarını, patriarkal bir kültürde kadının karşı karşıya kaldığı sıkıntılı durumları, maruz kalınan istismar ve tacizin yaratmış olduğu sorunları tam anlamıyla anlayamaz ve aktaramaz. Bu anlamda kadın olmanın sıkıntılarını tam olarak birinci elden anlatmak kadın olmayı gerektirmektedir.

August Wilson, 1990 yılında *Fences* adlı oyununa bir yönetmen ararken başvuran bütün beyaz yönetmenleri geri çevirmişti çünkü beyaz birisinin siyahi vatandaşların yaşadıklarını yaşamadığını, bu yüzden bu oyunu yeterince anlamayacağını ve siyahi bir yönetmenin bu metni sahneye koymasına gerektiğini söylediğinde tiyatro dünyasına bir bomba bırakmıştı (Shannon, 2005: 604). Daha sonra haklı bulunan çekinceleri, Broadway dünyasının bu konulara daha hassas yaklaşmasına neden olmuş, yüzünü siyaha boyayıp Othello'yu oynayan Orson Welles'lerden, Denzel Washington'lara uzanan kapıyı da aralamış olmuştur⁵. Aynı düzlemde düşünürsek, bir siyahi oyunun her aşamasında bir siyahın yer alması gerektiği elzem olarak tutuluyorsa, aynı prensipler feminist bir oyun için de uygulanmalıdır. Feminist oyun, kadınların hikâyesidir ve erkek egemen alanı eleştirerek hayat bulan bu metnin uygulayıcıları da kadınlar olmalıdır. Sadece metinsel anlamda değil, işin uygulama ve pratik boyutunda da feminist oyun, kadın hassasiyeti ve prensipleri ile yoğrulmalıdır.

Kendisini feminist olarak tanımlayan bir kadın oyun yazarının her yazdığı feminist oyun, gerçekten feminist bir oyun olarak kabul edilmeli midir? Metin niteliklerine daha sonra değineceğim ancak kendisini feminist olarak görmeyen kadın veya erkek bir oyun yazarının metninin feminist niteliklerinin miktarı bir ölçüde olabilir. Bu konuyu muğlak varsayımlarla bir karara bağlamak güçtür ancak bu konuda Roland Barthes'ın "The Death of the Author" (Newton, 1997: 120) adlı 1967'de yazdığı makalenin çok bağlayıcı olduğuna inanıyorum. Barthes, makalesinde

4 Bu manzara tabii ki hem Türkiye'de hem de dünyada büyük bir değişime uğradı son yıllarda ancak bu, tiyatro dünyasında özellikle sahne arkasındaki erkek ağırlıklı nüfuzun devam ettiği gerçeğini değiştirmemektedir.

5 Tabii bu cümle ile August Wilson'dan çok daha evvel, Langston Huges ve Sidney Poitier gibi siyahi sanatçıların yaptığı çığır açıcı çalışmalarını es geçtiğim anlamına gelmemektedir.

geleneksel edebi anlayışa karşı çıkararak bir metni kendi içindeki öğeler bütününde değerlendirip yazarın biyografik bilgilerinin değerlendirme dâhilinde tutulması gerektiğini, çünkü yazarın metin üzerinde mutlak bir hâkimiyeti olmadığını, üretilen eserin onu yorumlayan okuyucuya ait olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden bizde çok sık olarak kullanılan ‘yazar burada ne anlatmıştan` ziyade ‘okuyucu burayı nasıl yorumlamış’ sorusu Barthes’ın teorisine göre daha uygundur. Yazarın aklındaki niyet ve orijinal fikirlerin peşinde koşan geleneksel edebi eleştiriye karşı çıkan Barthes, yönünü metne çevirmiş ve bu metni yorumlayan okuyucunun daha önemli olduğunu belirtmiştir. Kısaca elbette ki, feminist bir metnin, yazarının iddiaların aksine veya eşgüdümüne rağmen, metinsel özelliklerinin de feminist bir anlayışla yoğrulması gerekmektedir.

2. KONU VE MESAJ

Bir eserdeki feminist içeriği sorgulamak için kullanılan son dönemlerde meşhur olan bir yöntem Amerikalı karikatürist Alison Bechdel’den adını alan Bechdel-Wallace testidir (Selisker, 2015: 509). Herhangi bir eserde bir araya geldiklerinde bir erkek dışındaki bir konuda konuşan en az iki kadının olup olmadığını sorgulayan bu test, bir eserde gerçekten temsil edilebilmeleri için kadınların aynı zamanda birer isme de sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Cinsiyet eşitliğini ölçmeyi gözeten bu test daha çok sinema ve popüler kültür ürünlerinde kullanılırken, bu testten olumlu not alan filmlerin ekonomik olarak daha başarılı oldukları da istatistiksel olarak doğrulanmıştır. Ancak bu testten geçer not alan son dönemin başarılı filmlerinden *Tangled* filminde Rapunzel ve Anner Gothel gelişmiş kadın karakterler olmasına rağmen kusurları yüzünden fazlasıyla eleştirilmişti (Reilly, 2016: 57). Bu testin ilk çıktığı zaman çok manalı ve kullanışlı olduğunu ancak zaman içerisinde işlevini yitirip feminizme zarar verdiğini belirten yazarlar da bulunmaktadır. (O’Meara)

Bechdel-Wallace testine karşı yükselen bu haklı seslere kulak verecek olursak feminist oyunun, içerisinde tam anlamıyla gelişmiş kadın karakterlerin olduğu ve sadece politik mesajlar veren bir metin olmayacağı kanaatine varmak zor olmaz. Zaten doğası gereği bu yapı feminist oyunun sınırlarını daraltıp, nefes almasına izin vermez. Julia Kristeva da zamanın ruhundan bahsederken bu noktaya parmak basmaktadır:

Tıpkı psikoterapide olduğu gibi, ‘tarihsel bakış açısının’ gerçeği, analiz edilen kişinin kaygılarını giderecek çözümler önermek yerine yeni sorgulama biçimlerinin devreye girmesine izin vermek olacaktır. Modern isyan, kesin vaatlere giden yolu işaret eden bir yasaklar ve ihlal çatışması biçimini almak zorunda değildir; modern isyan, denemeler, tereddütler, ilerledikçe öğrenme, sonsuz karmaşık bir ağda sabırlı ve merkezden uzakta ayarlamalar yapma biçimindedir. (Kristeva, 2002: 54)

Özellikle ülkemizde politik mesaj deyince slogan benzeri cümleler ve politik akımlara bağlı olarak atılan adımlar aklımıza geldiğinden, Kristeva’nın modern isyan üzerine sözleri feminizmin politik izlencesi hakkında bilgilendiricidir. Aslında dünya çapında kadın mücadelesini ön plana çıkaran yazarların çoğunluğu belki de bu sebeplerden dolayı politik gruplarla veya ajandalarla, eserleri veya kişilikleri arasında doğrudan bir bağ kurulmasını reddetmişlerdir. Belki de bu sebeplerden ötürü didaktik bir metin yerine hem katılımcıların hem de seyredenlerin politik bilinç anlamında yukarı çekildiği hem de farklı seslerin de duyulduğu zenginleştirilmiş metinler, kadınların günlük yaşamda karşılaştığı sorunlardan bahsederken, arka planda binlerce yıldır süregelen patriarkal yapının da kodlarıyla oynayabilme yeteneğine sahip olabilmelidir. Aslında tam da bu yüzden feminist olarak nitelendirilmeyen ancak patriarkal yapının içeriğini eleştiren sayısız dramatik metnin feminist yönlerinin olduğu belirtilmektedir. Feminist temsil bir bilinç üretme aracı olmalıdır ancak bütün amacı bilinç yükseltme üzerine kurularak estetik kaygıları arka plana atma lüksüne sahip değildir.

Feminist mimesis mevcut sisteme karşıt bir söylem geliştirebilmelidir. Binlerce yıllık ataerki kurumları ile güçlenmiş ve kadının ikinci planda kalması gerektiğini toplumun bilinçaltına ilmik ilmik işleyen sistemin bir şekilde ifşa edilmesi ve buna karşı muhalif bir tavır geliştirmek temel yapıtaşlarından biri olabilir. Bu cümleden yola çıkarak feminist oyunların hepsinin çok ciddi ve politize olması gerektiği anlaşılmamalıdır. Sistem eleştirisini çoğu zaman Aristoteles’in de işaret ettiği gibi komedi ile gülerken de yapılabilir. Nitekim İtalyan yazar Franca Rame, Dario Fo ile yazmış olduğu metinlerde işlediği en ağır travmatik olayları bile bir komedi çatısı altında sunabilmiştir. Bu sistem eleştirisi içerisinde mühim olan bir başka özellik ise karşı çıktığı kurumlara ve onların politikalarına alternatifler üretme çabasıdır. Özellikle dilden başlayarak ataerki kültürü temsil eden değerler silsilesine ütopyik

bir ciddiyetle yaklaşım, izleyenlerde bir başka dünyanın da mümkün olabileceğini gösterecek potansiyele sahip oyunlarla eril teatral kurgu içerisinde dişil bedeninin ve sesinin yerini kendi bulmasına yardım edebilir.

Feminist mimesise öncülük edebilecek kavramlardan birisi ilk önce Oscar Wilde tarafından ortaya atılan ve daha sonra başka yazarlar tarafından geliştirilen anti-mimesis olabilir. Eğer bir temsil bir başka referans noktasına gönderme yapmıyorsa, örneğin ironi yaparak farklı anlamlara vurgu yapıyorsa bu mimetik anlatımın karşıtlığını yaratmaktadır. Özellikle ütöpik ve distöpik öğelerin sahip olduğu bu zıtlık sanatın hayatı değil, hayatın sanatı beslediği ve temsili buna göre oluşturduğuna göre, feminist mimesisin ütöpik ve distöpik öğeleri içinde barındırmasını zaruri kılmaktadır. Eğer gerçek hayat, feminist mimesisin hedeflediği öğeleri ortaya koymakta yetersiz kalıyorsa, temsil eylemi tersine çevrilip sanatı hayattan karşılamak yerine hayatı sanat ile dengelemek elde kalan elzem seçenektir. Thomas Docherty, anti-mimesis kavramını açıklarken temsili demokrasi üzerinden, bizim seçtiğimiz milletvekillerinin bizi ne kadar temsil ettikleri veya edebilecekleri sorusunu sorar (1990: 281). Althusser'in tanımladığı gibi bütün hayatımız ideolojiden ibaretse, hedeflenen değişimin bu ideoloji(ler)den bağımsız olması gerekmektedir. Oluşmasında tarihsel olarak bizim çok da fazla katkımızın olmadığı bir hayatın, estetik anlayışını oluşturmada etkisinin feminist mimesis tarafından sorgulanması doğal bir süreçten başka bir şey olmayacaktır. Merkezindeki gücü kadınsal olandan alan ve tüm hegemonik erkek olmayanlara ait olan her şeyi tekrar gözden geçiren (Connell, R. W., and James W. Messerschmidt) bir mimetik anlayış yirmi birinci yüzyıldaki feminist çalışmaların hem sayfada hem de sahnede geçerli bir temsilcisi olabilecektir.

Feminist oyunun kahramanı bir kadın mı olmalıdır? Bir erkek karakter üzerinden de kadınlarla ilgili mesajlar verilemez mi? Henrik İbsen'in Nora karakteri önemli iken çevresindeki erkeklerin önemi ona göre daha mı azdır veya Nora üzerinden bir aydınlanma ve sorgulama sürecine giren seyirciler için bu dönüşüm, sadece kadın karakterler üzerinden mi olur? Bu sorulara olumlu yanıt vermek zordur. Feminist oyunun, kadın karakterleri arka plana ittikleri yerden çıkarıp onların sorunlarını sahneye aktarmak gibi bir ödevi vardır ancak bunu aktarmada mutlaka kadın karakterlerden faydalanılacak diye bir kaide yoktur. Erkeklerin baskın olduğu metinlerden de bazen minör rollerde yer alan kadınların varlığı bile olumlu dönüşümlere neden olabilmektedir. Metinsel anlamda Hamlet'te çok az yer alan Ophelia'yı ve ölümüyle yaratmış olduğu sorgulamayı düşünürsek, hacim olarak eşit bir karakter dağılımı metnin feminist niteliklerini azaltıcı veya arttırıcı bir etkiye sahip olmaz.

3. Biçim

Bir başka husus ise feminizmin kendini her alanda ifade etmesinden kaynaklanan değişen biçim konusundadır. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında belirginleşen ve alt tabakaların söylemlerini artık sokağa dökmeleri ile hayata geçen protestolar sanatsal anlatım biçimlerini de değiştirmeyi başardı. Artık kapalı alanlarda biletle, davetiye veya kendi isteği ile gelmiş izleyicilere bir şeyler anlatmaktansa sokağa çıkıp, performansı beklemeyen insanlara bir şeyler göstermek, onlara bilmedikleri veya görmedikleri hatta görmek istemedikleri imge ve canlandırmalarla belirli konularda bilinç kazandırmaya çalışmak feminizme daha militan bir hüviyet kazandırdı. Bu radikalleşme doğal olarak sokak protestolarına, sutyen yakmalara, çıplak direnişlere uzandı. Sokaktaki değişim sanata da farklı içerik ve biçim arayışları olarak yansdı. Eve Ensler'in *Vajina Monologlar* (1996) ile yükselişe geçen monolog ağırlıklı kadın hikâyeleri anlatan biçim daha sonra farklı ülkelerde farklı kadın sanatçılar tarafından hayata geçirildi. Performans aktiviteleri kadınların kendilerini ve bedenlerini daha rahatça ortaya koyabilecekleri arenalar haline geldi. Dans tiyatroları ve bedensel anlatımın ön plana çıktığı oyunlar, geleneksel oyun yapısını yerle bir etti.

Biçimde ve içerikte meydana gelen değişiklikler felsefi olarak da tiyatrunun öncüllerine hücum etti. Aristotelesçi tiyatro anlayışı, seyircinin kendisiyle yakınlık kurup özdeşleşebileceği, kendini bilen bir karakter üzerinden eğitildiğini ve eğlendirildiğini varsayıp amaçlarını bu yönde gerçekleştirmeye çalışır. Feminist mimesis ise bu felsefeyi Brecht'in de değişik amaçlarla daha önce yaptığı gibi ters çevirip, karakterler üzerinden bu tanıma sürecini terse çevirip seyircinin başka karakterler üzerinden çevresindekileri ve kendine ait olan etkileşimi görmesini amaçlamaktadır. Çünkü bir anlamda seyircide hedeflenen değişim ve kendini anlama süreci, etrafı ile olan etkileşimi ve bu etkileşimin yarattığı değişimi görünce meydana gelecektir. Bir diğer değişle, zaman ve mekândan bağımsız olarak kadınların deneyimleri, homojenleştirilmeden ve bu zamana kadar kadir-i mutlak sayılan ataerkil felsefe kurumlarından kopararak, seyirci üzerinde günlük hayatta maruz kaldığı ve belki de

başkalarına uyguladığı baskı araçlarını (dil, jest, hareket, toplumsal tavır, görünüm, yazı, fiziksel şiddet vb.) tanımaya, anlamaya ve değiştirmesine fırsat verebilmelidir. Böylece feminist mimesis ve dolayısıyla feminist oyun amacına ulaşabilir.

Feminist oyun, olayları ve kavramları genel ve soyut işleyen ana akım tiyatro anlayışının karşısına somut, gerçekçi ve detaycı olarak çıkmıştır. “Özel olan politiktir” sloganını kendisine şiar edinip yaşamı bütün ayrıntısı ve gerçekçiliği ile mahrem sayılan konuları cesaretle ortaya koymuştur. Feminist oyunlar bu yüzden ağırlıklı olarak gerçekçi eserlerden oluşmaktadır ancak gerçekçiliğin varlığı ve eksikliği feminist oyunun özünü oluşturmaz. Başka değişik biçimlerle birlikte, ütopyik ve şiirsel gerçekçilik de önemli bir ifade biçimi olarak feminist yazarlar tarafından kullanılmaktadır. Ntozake Shange'nin *For Colored Girls Who Have Considered Suicide/When The Rainbow is Enuf* (1976) oyunu veya ülkemizdeki Tiyatro Boyalı Kuş'un çalışmaları bu tarz oyunlara iyi bir örnektir.

Feminist tiyatronun bir amacı olmadığı, asıl işlevinin kadınların kendine bir ifade aracı olarak kullanılması gerektiği düşünülebilir ancak bu varsayılan amaçsızlık hali feminist tiyatro için bir açmazlık ifadesi olarak değerlendirilebilir. Oyun yaratım ve sahneleme süreçlerinde katılımcıların bilinç kazanma halleri oyunun başarılı olduğu anlamına gelebilir ancak süreç sonunda ortaya konacak eserin başkalarında da benzer etkiler ile hayata geçirilmesi gerekmektedir aksi takdirde ego tatmini için yapılmış küçük burjuva bir eğlence anlayışından öteye gitmeyebilir. Bu anlamda feminist tiyatronun toplumsal bir tarafı vardır ve toplumsal derinlerini biçimsel veya içerik olarak dışa vurmak zorundadır. Bu dışa vurum bazen verilen bir mesaj, bazen estetik kaygılarla yapılan bir anlatım biçimi, bazen de seyircinin uyması gereken kurallar bütünü ile verilebilir.

4. DİL

Feminist bir oyun, kendine Tolkien'in romanlarında yaptığı gibi yeni bir dil yaratmalı mıdır? Keşke, ancak bu durum iletişimi tamamen bitireceği için söz konusu değildir. Yine de feminist mimesis dilin karmaşık yapısı içerisinde yerleşmiş kalıpları açığa çıkarıp, eril ve cinsiyetçi söylemleri destekleyen ifadeleri elemek için mücadele etmelidir. Geçmişten bu yana kullanılan ve toplumsal eşitsizliğe bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde çanak tutan atasözleri, deyimler, kalıplar ve benzetmelerin de feminist oyunun dili içerisinde itlafı gerekmektedir. Yeni bir dünya ve o dünyayı alımlama, yeni bir dil ile mümkün olacaktır.

1970'li yılların ortalarından itibaren dilbilimcilerin, dil kullanımı ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi açıklamak için yaptıkları çalışmalar (Cameron, 1998; Eckert&McConnel-Ginet, 1992; Mills, 2003) cinsiyetler arasındaki ilişkilere ve dilin cinsiyetleri nasıl temsil ettiğine vurgu yapmıştı. Daha sonra yapılan çalışmalarda da varılan ortak kanı dilin cinsiyetçi bir yapısının olduğu ve bu özelliklerin feminist dilbilim çalışmaları ile reforma uğraması yönündeydi. İlk çalışmalara örnek olarak özellikle meslek gruplarına atfedilen ve içerisinde erkeklerle gönderme yapan isimler oldu. Mesela, bilim adamı kelimesi yerine artık çoğu yerde bilim insanı kullanılmaya başlandı. İngilizce daha fazla örneği olan bu reformlara bizim dilimizden iyi bir örnek adam olmak tabiri etrafında gelişti. Erkeksi özelliklere dolaylı olarak vurgu yapan bu terim çoğu yerde insan olmak olarak değiştirildi. Toplumsal cinsiyetin yaratım sürecini pekiştiren hitabet şekilleri değişip bayan yerine kadın gibi hitap kelimeleri kullanmak veya bunu hatırlatmak artık yaygın bir şekil aldı.

Bütün diller kendi buldukları kültürün izini taşırlar ve bu dil içerisine hâkim sınıfların, ideolojilerin ve benzer akımların izleri her daim taşımışlardır ancak yirmi birinci yüzyılda geldiğimiz noktada toplumsal eşitliği sağlamak için eski yapıları yenileri ile değiştirmek gerekmektedir. Dil, Amerika'daki kölelik taraftarı yöneticilerin heykellerinin yıkılması gibi somut bir şekilde değiştirilebilecek veya karşı gelinebilecek bir yapı olmadığından dönüştürülmesi zaman ve toplumun rızasını gerektirmektedir. Bu yüzden sahnede kullanılan dili veya anlayışı alımlayan izleyici/okur bu dönüştürülmüş ve cinsiyetçi öğelerden arındırılmış dil üzerinden yeni anlamlar edinebilir ve algısını genişletebilir.

Özünde dil üzerine çalışmalar kadınların üzerindeki baskı araçlarının çeşitliliğini açığa çıkarmak ve bunların dönüşümünü hızlandırmak anlamında toplumsal dağarcığı genişletme üzerine önemli dönüşümler sağladı. Cam tavan (glass ceiling), annelik duvarı (maternal wall), eşit işe eşit ücret (equal pay for equal work) gibi artık çoğu modern toplumun kabullendiği kelime ve terimler dile kazandırıldı. Nihayetinde bizim kullandığımız dil binlerce yıldır şekillenmiş bir kültürün yansıması ve içerisine karıştırılan cinsiyetçi öğelerin kullanılması kadının toplumsal

rolü üzerine ister istemez bir kanıksama yaratmaktadır. Dilbilimci bir feminist olan Suzette Haden Elgin seksenli yıllarda bu sorunu daha iyi ifade edebilmek için yazdığı distopik bir üçleme olan *Native Tongue* (Ana Dil, 1984) romanında erkeklerin emri altında yaşayan kadınların direniş için Laadan adında kendi gizli dillerini oluşturdukları bir ülkeden bahsetmektedir. Elgin'in vermeye çalıştığı vizyonu örneklendirmek için "doroledim" terimine bakabiliriz. İngilizce karşılığı olmayan bu terimin sözlük anlamı şöyledir:

Sıradan bir kadın olduğumu varsayalım. Hayatı üzerinde hiçbir kontrolü yoktur. Gerekğinde bile kendine iyi olmak için çok az ya da hiçbir kaynağı yoktur. Ailesi, hayvanları, arkadaşları ve her türlü geçimi için ona bağlı olan ortakları vardır. Nadiren yeterli uyku veya dinlenmeye sahiptir; kendine ayıracak zamanı yok, kendine ait bir yeri yok, kendine bir şeyler alacak parası yok ya da çok az, kendi duygusal ihtiyaçlarını düşünme fırsatı yoktur. Bu sorumluluklara ve yükümlülüklerle sahip olduğu ve onlardan vazgeçmeyi seçmediği (veya yapamayacağı) için başkalarının emrinde ve çağrısında bulunur. Böyle bir kadın için, kendi benliğini şımartmak için üzerinde biraz kontrol sahibi olabileceği tek şey GIDA'dır. Böyle bir kadın fazla yemek yerse bunun fiili "doroledim" olur." (Prasad, 2019: s. 76)

Bunun gibi birçok örneği barındıran roman, feminist çevreler dışında bilinmemesine rağmen, kadınların egemenliklerinin, kendi düşünce yapılarını ön yargılar ve kısıtlamalar olmadan ifade edebilecekleri bir dil sisteminden geçtiğini göstermektedir. Feminist mimesis yeni bir dil yaratmaya muktedir olmasa bile, mevcut dilin içerisindeki cinsiyetçi söylemleri (discourses) revize etmeyi hedef edinmelidir.

Dil bir iletişim aracı olduğu kadar aynı zamanda yaşamımızın içindeki önemli ideolojik bir aygıttır ancak bu ifade genelde feminizmin ve özelde feminist tiyatronun dili ironik ve mizahi bir tersinleme içerisinde kullandığı gerçeğini unutturmamalıdır. Özellikle yerleşik kavramların tersine çevrildiği (örneğin kız gibi), incelendiği (cinsiyetçi küfür atölyeleri gibi) ya da dönüştürüldüğü (history vs. herstory) bir mecra olarak da dili ele alabiliriz. Kullandığımız kelimeler bizim değer yargılarımızı gösterir. Dil ile bizim için kutsal olan şeylere saygı gösterir, bize düşman olduğunu düşündüğümüz şeyler için de yine dil üzerinden saldırı gerçekleştirir. Dil içerisinde yapmış olduğumuz tüm bu davranışlar bazen bilinçli bazen ise bilinçaltına yerleşmiş bir seçim sürecinin ürünüdürler. Bu yüzden dilin dönüştürülmesi, başka bir hüviyete büründürülmesi mümkündür. Dil içerisinde baskın söylemlerden vazgeçip onların yerine daha alternatif ve cinsiyet özelliklerine saygılı bir yapı kurulabilir çünkü kullandığımız dili değiştirmeden değerler sistemini değiştirmek mümkün olmayacaktır.

5. SAHNELEME UNSURLARI

Sahneleme unsurlarında öncelikle oyunun kime seslendiği sorunsalı ile başlamak istiyorum çünkü bir oyunun sahnelendiği mekân ve zaman onun kimler için sahnelendiğini ortaya koymaktadır. Klasik bir İtalyan sahne kiralayıp feminist oyunu mesela yüz liradan başlayan biletlerle seçkin bir muhitte sergilemek o oyunun yapısını zedeler mi? Belki zedelemese bile o oyuna ulaşacak olan kadınların sayısını ve niteliğini azaltacağı muhakkaktır. Bir tiyatro metninin hayata geçmesi onun sahneye çıkması demektir ancak feminist bir oyunun hayata geçmesi, izlenmesi için yazılmış olan kitle ile buluşması demektir. Gecekonuda yaşayan ve şiddet gören kadınların hikâyesini ele alan feminist bir oyunun Bostancı Kültür Merkezinde bu oyunun bileti için rahatlıkla para harcayamayacak kitleler için sunulması bu oyunun gişe başarısına bakmaksızın başarısızlığı anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki diğer bölümlerde olan oyun biçiminde verilen örnek ve açıklamalar, sahneleme unsurları için de geçerlidir ve feminist oyunun hem içerik hem de sahneleme olarak biçim konusunda daha cesaretli ve yeniliklere açık olması gerekmektedir. Feminist oyunun kendine konu edindiği temalar tanıdık olsa da onların ele alınışları geleneksel oyunlardan farklı olabilmelidir çünkü feminist mimesis, içerisinde gündelik hayata serpiştirilmiş görünmeyecek ve bariz baskı unsurlarını seyircinin görmesini sağlamayı amaçlamalıdır. Bir nevi bir şifre çözümlene işini andıran bu yöntem seyircide karşı cinsi veya hem cinsini küçük gören, seyircinin belki de farkında olmadan kullanmaya alıştığı ancak karşısındaki insanlarda olumsuz duygu ve tecrübelerle yol açabilecek gündelik baskı ifade ve yöntemlerini tanınmasına ön ayak olabilmelidir. Mevcut klasik temaları silmeye değil, onları yeniden yorumlamaya çalışmak bu anlamda önem kazanmaktadır. Nitekim birçok klasik eser gerek yönetmenlik anlamında gerekse yeniden bir oyun metni yaratılarak, feminist yaklaşımla tekrar yorumlanmış ve farklı bir anlayışın eseri olarak sahneye konulmuştur. Örneğin, Yücel Erten'in sahneye koyduğu Shakespeare'in *Hırçın Kız* adlı oyunundaki feminist yorumlamalar bugün bile hafızalarda yer edinmiş bir metinsel dönüşüme sahiptir (Pak, 2018, <https://tiyatrodergisi.com.tr>).

Feminist öncelikler sadece oyunun teksti içerisinde geçmez. Öncelikle çalışma anlayışı olarak ataerkil düzenin getirmiş olduğu dinamiklerin karşısında yer alan bir metin çalışması feminist ihtiyaçlara öncelikle cevap verecek yapıya ulaşabilir. Klasik bir yöntemle yönetmenin tamamen hâkim olduğu ve bütün süreç içerisinde aktif bir rol aldığı bir anlayıştan, grup bilincinin ve demokratik katılımın daha geçerli olduğu bir çalışma biçimi feminist bir oyunun ön çalışma ayağını oluşturursa feminist tiyatronun hedeflediği bütünlüğe daha fazla yaklaşabilir. Klasik tiyatrodaki hiyerarşik yapının oyun üretim sürecinde eritilip, onun yerine bir kız kardeşlik veya bir dostluk ortamının yaratılması oyunun amaçlarını gerçekleştirmesi açısından önemlidir. Bu sadece bir kişinin vizyonunu yaratmaktan da öte çok sesli metinlerin hayata geçmesine de sebep olacaktır.

Jill Dolan feminist sahneleme ölçütü olarak ütopyik değerini değerlendirmektedir. Kelime anlamıyla Thomas More'un on altıncı yüzyılda kullanımını yaygınlaştırdığı ve hiçbir yer anlamına gelen ütopyanın teatral düzlemde tecrübesi performans katılan herkesin belki de olmayan ama olması ilerde muhtemel yerleri görebilmesine ön ayak olabilir. Dolan bu durumu feminist bir oyunun bütün aşamalarında görülebileceğini söyler. (Dolan, *Utopia in Performance*: s. 40). Dolan'ın da vurguladığı gibi feminist tiyatro, modern dramatik tiyatronun işleyişi ve yapısına da özü itibarıyla bir karşı çıkıştır. Örneğin, yönetmen merkezli bir anlayış yerine performansın merkeze alındığı özellikle tek veya iki kişilik oyunların ön plana çıkması değişik mekân ve yapıları kullanmak gibi farklı arayışları da beraber getirmiştir. Performans sanatı bu anlamda feminist tiyatroya çok şeyler kazandırmıştır ancak feminist tiyatroyu tanımlamada performans sanatı yeterli olmaz. Mimetik özellikleri ile birlikte değerlendirildiğinde feminist tiyatronun, klasik tiyatroya hem biçim hem de içerik olarak alternatif bir alanda var olduğu görülebilir.

6. OYUNCULUK

Oyunculuk anlamında ileri derecede bir feminist kuram henüz mevcut değildir ancak oyuncunun işini kolaylaştıracak metotlardan bahsedilebilir. Sue-Ellen Case karakter temelli gerçekçilik içerisinde kadının nesneleştirildiğini ve ana akım tiyatro içerisinde kadının erkeğin aksesuarı olarak görüldüğü domestik gerçekçilikten vazgeçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Case bu durumu şöyle özetlemektedir: "Stanislavski'den uyarlanan teknikleri kullanan karakterin psikolojik inşası, kadın oyuncuyu sahnedeki temsilini baskı altına alan sistemlerin kapsamına yerleştirdi" (1988: 122). Bu yüzden yetmişli yıllarda başlayan ve kadınların kendi hikâyelerini anlattıkları monolog tarzındaki teatral eserler önemli bir görev üstlendiler. Sahnede olan, gerçekçi metot oyunculuğunun aksine, kadının kendisiydi ve anlatılan da onun hikâyesiydi. Bu eserler sayesinde sahnede kadınsal bir "ben" oluşturulabildi. Gillian Hanna ise feminist anlayıştan önceki kadın oyuncunun varlığının erkeklere bağlanmasından şikâyet etmektedir:

"Nadiren kendi başarılarına sahnede yaşayan kadınları canlandırabildik. Biz her zaman birinin karısı, annesi veya sevgilisiydik. (O birisinin erkek olması gerekiyordu elbette.) Tiyatro kimliğimiz genellikle (daha önemli olan) erkek karakterlerle olan ilişkimiz üzerinden tanımlanırdı. Sadece bir erkeğe bağlı olduğumuz için bir varlığımız vardı" (1991: xvii).

Feminist mimesis, tiyatro insanlarını ellerindeki malzemeyi tekrardan yoğurmaya yönlendirdi. Elin Diamond'un belirttiği şekilde, kadınların tecrübe ettiği çatışmaların daha da vurgulandığı ve bahsedilmekten ziyade ön plana çıkarıldığı *gestus* temelli feminist dramaturgi oyuncuya yeni bir yol gösterebilecek kapasiteye sahipti (1990: 123). Oyuncunun sahnede maruz kalacağı çatışmaların, onu utandıran değil ancak oyuncuya ve seyirciye yeni dönüşümler ve ivmeler kazandıran tecrübeler olarak değerlendirildiği bir dramaturgi yaklaşımı feminizme uygun görülmektedir. Anlatılan hikâyelerin satır aralarındaki feminist mesajların ve aynı zamanda belirli-belirsiz baskı araçlarının da tahlili genel olarak oyunculuğun feminist mimesise önemli katkısı olacaktır.

Performans anlamında Peggy Phelan'ın *Unmarked: The Politics of Performance* kitabında feminist sanatçı ve yazarlara salık verdiği bir radikal görünmezlik teorisi de oyunculuk bazında önemli mesajlar içermektedir. Phelan kitabında Lacan'ın fallik fonksiyonunun nasıl Batı kültüründe fallusun gücüne göre ayarlandığını anlatmaktadır. Öte yandan kadınların ise fallus olduğunu yani erkeklerin diğer erkeklere görünür olabilmek maksadıyla otoritelerini kurmak için sahiplenmeye gerek gördükleri şey olduğunu belirtir (1993: 17). Phelan, Lacan'ın kadın ve erkek arasındaki iki merkezli teorisinin toplumdaki biyolojik sınıflardan birini değersizleştirdiğine şöyle karşı çıkar:

Bu taraflardan biri değerli olarak görülürken diğeri belirtilmemiştir. Erkek değerlidir, kadın belirsizdir, ... kültürel üretim belirsiz olan kadını alır ve onu retorik ve imgesel anlamda belirlilik kazandırır oysaki değerli olan erkek ise söyleysel (diskörsiv) paradigmalarda ve görsel alanlarda yine belirsiz bırakılmıştır. (1993: 22)

Phelan'a göre erkek görür, kadın ise görülendir. Kadın güzeldir, enfestir, harikadır, basenlidir, balık etlidir, sarışınlar aptaldır, esmerler kalın kalçalıdır. Phelan, ister sahnede ister kültürel yeniden yaratımlarda görünebilirliğin kadın için bir tuzak olduğunu belirtir (6). Bu teori bir anlamda kadının görünmezliğine işaret ederken bir taraftan da aslında görünenin, gören tarafından yanlış filtrelerinden süzülerek elde edinilen bir imge olduğuna dikkat çekmektedir. Phelan'ın belirsiz feminist performans sanatçısı, gören kişinin onunla ilgili beklentilerini tersine çevirmesini amaçlar ve bu beklentilerin muhtemel sonuçları dolayısıyla gören kişiyle karşı karşıya gelmekten sakınmaz. Feminist araştırmacı ise performansın bu kaybolan yapısından ötürü yığınlık yaşamaz, aksine hem sanatçıyı hem de insanları bu konuda bilgilendirip cesaretlendirir (Solga, 2016: 24).

Phelan'ın teorisi özellikle sahnede çıplaklığı vurgulayan grupların çalışmalarını açıklamada etkili olmuştur. Örneğin, normalde bir sahnede ilgi çeken bir kadının iyi giyinmiş, makyajlı ve cinsel bir istek uyandıracak seviyede olması beklenirken sahnedeki çıplak bir oyuncu sunduğu fiziksel deformasyonlarla, yağlı, basenli vücudu ya da makyaj veya aksesuarlarla saklamaya gerek görmediği başkalarına çirkin gözükebilecek bütün özellikleriyle seyirci karşısına çıkar. Bir oyun, oyuncuların tabii ki kaybolmalarını istemez ancak bu sahnede kaybolan özellikle eril bakışın bulmayı amaçladığı kadın bedenidir. Görünmez olunması istenen eril toplumun beklentileri ile yaratılan kadın karakteridir. Bunun yerine de feminist mimesin yarattığı yeni ve özgür kadın yerleştirilmektedir.

Teorisini genel olarak Richard Schechner'in kayıplar, kayboluşlar, ölüm ve konseptlere bağlı olarak görsel sanatlardaki fikirlerinden geliştiren Phelan, performansın kalıcı olmayan doğasına odaklanan bir anlayışla temsilin şimdiki zamandaki ve ileriye yönelik kaydedilemeyen yapısına değinmektedir.

Performans saklanamaz, kaydedilemez, belgelenemez veya temsillerin temsili dolaşımında tekrar katılma ihtimali olmaz: ancak bunlardan biri yapılırsa, o artık performans olmaktan çıkar. Hatta böyle bir durumda kendisinin ihanet ettiği yeniden üretim ekonomisine girer ve kendi ontolojisinin vaatlerini azaltır. Performansın varlığı ... kendisinin kaybolması ile gerçekleşir (1993: 146).

Phelan artık her şeyin metalaştığı bir kültürde performans sanatını ana akım kültürden korumanın yolunun performans sanatının ona karşı koymasıyla mümkün olacağını söyler. Oyunculuktan daha ziyade performansın kaybolma özelliğine değinen Phelan'ın teorisinde, içinde bulunulan zaman kıymetlidir. Seyirci ile anlık paylaşılan temsil hafızanın ve bilinçaltının sınırlarında gezinir ve daha sonra oluşabilecek bir kontrol veya düzenlemeye de karşı çıkar. Performans, paraya veya bir başka manipülasyon aracına dönüşmez. Olur ve biter. Performans amacına bu şekilde ulaşır. Onu başka biçimlere sokmak metalaştırmak ve pazarın bir parçası haline getirmektir. Phelan, performansın kaybolma özelliğine vurgu yaparak sistemin kurumlarına (müzeler, sinemalar, DVD veya benzeri kayıt ürünlerine, vb.) bir başkaldırışı hedeflemektedir.

Feminist mimesis anlamında ise ortaya konan temsillerin buldukları an itibarıyla değerli olduğunu ve herhangi bir belgelendirmenin performansı bitirecek bir süreci başlattığını vurgulamaktadır. Richard Schechner'in özellikle ritüellerin mimetik tekrarlarının imkânsız olduğunu belirten açıklamalarına benzeyen bu estetik yaklaşım, bir eserin medya ve popüler kültür tarafından tüketilmeye uygun hale getirilmesi için farklı şekillere indirgenmesine karşıdır. Phelan'ın da ön gördüğü ana akım sanat biçimleri tarafından yeniden üretilip metaya dönüştürülemediği bir başarısızlık olarak görülen performansın asıl başarısı bu başarısızlığında gizlidir.

Cinsiyet merkezli bir performans anlayışından veya bir feminist mimesisten bahsedebiliyorsak eğer bugün mutlaka anılması gereken isimlerden biri de Judith Butler'dır. Aslında ikinci dalga feministlerinden (Simone de Beauvoir, Betty Friedan ve Kate Millett gibi) aldığı bilgi ve tecrübeleri toplumsal cinsiyet kavramının daha iyi anlaşılmasında kullanan Butler için, toplumsal cinsiyet (gender) "bir bedenin yeniden stilize edilmesidir, zaman içerisinde bir gerekli özün, bir nevi varoluşun görüntüsünü yaratacak fazlasıyla sert ve düzenleyici bir çerçevenin içindeki tekrarlanmış hareketler bütünüdür" (1990: 33). Bu anlamda özellikle cinsiyet belirleyici hareketlerimizin biyolojimizin dışında toplumsal kodlarla oluşturulan üretimler olduğu ve bu yüzden temsil ve performanslarda

bizim gördüğümüz kodların bir şekilde seyircide ve sanatçıda beklenti yarattığı mutlaktır. Butler, feminist bir mimesisin toplumun dayatmış olduğu cinsiyet değerlerinin temsilde veya performansta genişletilebileceğini savunur. Ancak daha önceden yazılmış metinlerin bu esnekliği sağlama anlamında imkânları daha kısıtlyken performans örneklerinin ana akım tiyatroya karşı cinsiyet rollerini değiştirip, onları farklı yorumlamada imkânları daha fazladır.

Yukarıdaki teorisyenlerin oyunculuk ve performans üzerine söylediklerini birleştirip baktığımızda ortaya çıkan ortak fikrin oyuncunun toplumsal cinsiyet rollerini bir şekilde karşısına alması, yeniden tasarlaması veya bunlarla ilgili bir sorgulama sürecinin başlamasına ön ayak olmasıdır. Feminist mimesisten bir sistem, metot veya gestus teorisi başlatmasını beklemenin gerçekçi olmadığını düşünüyorum ancak oyuncuya açılacak alan gerek fiziksel gerekse metinsel anlamda eril bakış açısının beklentilerini karşılamayacak hatta karşısına alacak sorgulamalar, feminist vurgunun performansla dönük özelliklerini arttıracaktır.

Bir karakter temsil edilirken değişikliğe uğrar; bu yüzden yıllar geçse de daha önce gördüğümüz bir oyunu başka bir oyuncu veya yönetmen yorumuyla tekrar izlemek isteriz. Bu mimetik düşüncenin kati ve kesin bir temsil anlayışı olmadığını göstermektedir. Feminist bir mimesis, hakikat ile olan ilişkisini üretime dönük, referans bağlı olmayan, aynılığı tekrarlamaktan ziyade değişim arzulayan bir model üzerine kurulmalıdır. Böylece evrensel gerçeklik gibi başlıklar altında öznel ve ideolojik amaçları gizleyen baskıcı modelleri ifşa etmeyi amaçlamalıdır (Diamond, 1997, xvi). Bu bağlamda kültürel materyalist bir anlayışın sosyal, politik ve ekonomik koşulların şekillendirdiği seçimleri yapan karakterlerin sahnedeki durumları, içinden geçtikleri hikâyelerin psikanalitik incelemeleri feminist mimesisin ayrılmaz parçalarıdır diyebiliriz.

SONUÇ

Mimesis, estetik bir kavram olarak Antik Yunandaki kullanımından bugün fazlaca uzaklaşmış olsa da özünde sanatın taklit ve yeniden yaratma özelliklerine vurgu yapmaya devam eden ve sanat için fazlasıyla önem ihtiva eden bir kavramdır. Hakikati taklit ederek sanatsal olanı yaratım olarak ele alınan mimesis, yaratım sürecinde ele alınması gerekenlerin daha politik, daha sosyal ve kültürel noktalar katarak yeniden bir sorgulama sürecine girmiştir. Bu bağlamda, mimesis, tiyatroya farklı bir bakış açısı getirmeye çalışan her akım veya uygulayıcı tarafından kısmen değiştirilen, kısmen karşı çıkılan, kısmen de reddedilen bir kavram olmaya devam ediyor. Tarihsel olarak üzerine işlenmiş farklı değerlerin zaman içerisinde değerini kaybetmesi ise onun güncelliğini korumasına yardım eden en önemli özelliklerinden bir olmaya devam ediyor. Evrensel hakikatlerin sorgulanmaya başladığı dönemlerde mimesisin neyin taklidi olduğu, mevcut konuları nasıl işleyeceği feminist sanatçı ve yazarların temel konularından olmuştur. Ataerkil toplumun süzgecinden geçerek bugüne gelen mimetik aktivitenin feminist eserlerde farklı bir şekilde ele alınması, özellikle tiyatro metinlerinde başta yazar olmak üzere, konu, biçim, dil ve sahneleme unsurları açısından farklı özellikler ön plana çıkarmıştır. Feminist tiyatro da ele aldığı birçok kuram ve eylemi tekrardan yorumlayıp kendi amaçlarına göre tanımlama, biçimleme ve kullanma yoluna gitmiştir. Kendisine daha özgürlükçü bir yol açarken karşısındaki bütün kavramları yeniden alımlamaktan geri kalmayan feminist tiyatro için, mimetik anlayış kurallar bütününden ziyade özgürleştirici bir role bürünmüştür.

Feminist mimesis, feminist tiyatronun estetik öncülüdür. Mimetik aktivitenin temelleri sorgulanmadan ve ataerkil yapının sistemsel yapı bozumu gerçekleştirilmeden atılacak adımlar feminist tiyatronun eksiklikleri olarak gün yüzüne çıkacaktır. Yukarıda sıraladığım feminist tiyatronun elementleri, feminist mimesis hamuru ile yoğrulmadığı müddetçe eksik kalacaktır. Feminist mimesis ruh ise, feminist tiyatro bedendir. İkisinin birbirinden ayrı kalması beklenemez. Mimetik aktivite yolunu arayan feminist uygulamacı ve araştırmacılar için bir harita görevi görmektedir çünkü feminist amaçlar ataerkil düzende kendi yolunu bulmak için yeni yerlere, yeni oyuncularla, yeni bir dille, yeni bir sahneleme anlayışı ile yola çıkmalıdır. Bütün bu alanlarda yol gösterici feminist mimetik anlayış olacaktır. Feminist mimesisin öğeleri tam anlamıyla uygulamacılar tarafından ortaya konulduğunda uygulama alanı kadınlar için tekrar bir özneye dönüştürülme alanı olacaktır. Felsefi temelleri sağlam atılan her hareket gibi feminist hareket de böylesi bir felsefi atılımla kendi yolunu çizebilecektir.

Sonuç olarak mimetik felsefenin feminist tiyatro için önemli bir işlevi olduğunu ve bir lokomotif görevine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu makalede feminist bir mimesis anlayışının temel özelliklerini ele alarak daha sonra bu konuda daha detaylı çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara bir zemin oluşturmaya çalıştım.

Daha fazla kaynakla ve örnekle benzeri bir tarihin ülkemiz feminist çalışmaları açısından da yazılması gerektiği kanaatindeyim ancak bu çalışma arşivlerde zaman harcanarak yapılması mümkün bir çalışma olacaktır. Bir arkeolog sabrıyla yerin yedi kat altına saklanmış teatral zenginlikleri çıkarmak da biz akademisyenlerin görevi değil midir zaten?

KAYNAKÇA

- Abrams, M. H., & Harpham, G. G. (1999). *A Glossary of Literary Terms*. Boston, Mass: Thomson Wadsworth.
- Alison, James. & Palaver Wolfgang, ed. (2017) *The Palgrave Handbook of Mimetic Theory and Religion*. New York: Palgrave.
- Asena, Duygu (2008). *Kadının Adı Yok*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Barba, Eugenio. (2010). *On Directing and Dramaturgy: Burning the House*. Trans. Judy Barba. London: Routledge.
- Benjamin, Walter. (1978). "On the Mimetic Faculty." In *Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*. (Çev. Edmund Jephcott), New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Brown, Janet. (1979). *Feminist drama: definition & critical analysis*. Metuchen, N.J.: Scarecrow Press.
- Burwick, Frederick. (2001). *Mimesis and Its Romantic Reflections*. Pennsylvania: Pennsylvania State UP.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Cameron, Deborah (ed.) (1998). *The Feminist Critique of Language: A Reader*. Second Ed. New York: Routledge.
- Case, Sue Ellen. (1988). *Feminism and Theatre*. New York: Methuen.
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19(6), 829–859. <http://www.jstor.org/stable/27640853>
- Diamond, Elin. (1990). "Realism and Hysteria: Toward a Feminist Mimesis Discourse." Vol. 13. No. 1. *A Special Issue on the Emotions* (Fall-Winter)
- Diamond, Elin. (1997). *Unmaking mimesis: essays on feminism and theater*. London: Routledge.
- Docherty, Thomas. (1990). Anti-Mimesis: The Historicity of Representation. *Forum for Modern Language Studies*. Vol. xxvi, No. 3.
- Dolan, J. (2008). *Utopia in Performance: Finding Hope at the Theater*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Dolan, J. (2012). *The Feminist Spectator as Critic*. Ann Arbor: University of Michigan Press. doi:10.3998/mpub.5169198.
- Eagleton, T. (1996). *Literary theory: An introduction*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and gender*. Cambridge: Cambridge UP.
- Elgin, Suzette Haden. (1984). *Native Tongue*. New York: DAW Books.
- Enslar, Eve. (2008). *The Vagina Monologues*. New York: Villard.
- Fuchs, Barbara. (2001). *Mimesis and empire: the new world, Islam, and European identities*. New York: Cambridge UP.
- Gebauer, G., & Wulf, C. (1995). *Mimesis: Culture, art, society*. Berkeley: University of California Press.
- Gilbert, Sandra M. (1979). *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven: Yale UP.
- Glaspell, S., Ayres, R., Hackett, J., Madigan, A., McMurray, S., & L.A. Theatre Works,. (2011). *Trifles*. Los Angeles, CA: L.A. Theatre Works.
- Hanna, Gillian. (1991) *Monstrous Regiment: Four Plays and a Collective Celebration*. London: Nick Hern.
- Harris-Perry, M. V. (2011). *Sister citizen: Shame, stereotypes, and Black women in America*. New Haven: Yale UP.
- Hart, Lynda. (1989). *Feminist Essays on Contemporary Women's Theatre*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Horkheimer, Max, & Adorno Theodor W. (1987) *Dialectic of Enlightenment*. New York: Continuum.
- Kristeva, Julia. (2002). *Intimate Revolt: The Power and Limit of Psychoanalysis*. Trans J. Herman. New York: Columbia UP.

- Irigaray, Luce. (1974). *Speculum of the Other Woman*, (Çev. Gillian C. Gill), Ithaca, NY: Cornell UP.
- Irigaray, Luce. (1985). "The Power of Discourse," *This Sex Which is Not One*. Ithaca, NY: Cornell UP.
- Mills, Sara. (2003). *Gender and Politeness*. New York: Cambridge UP.
- Mock, Janet. (2014). *Redefining realness*. New York: Atria Books.
- Cormican, Muriel. "Masculinity and Transnational Paradigms: The Cinema of Fatih Akin." *Colloquia Germanica* 46, no. 1 (2013): 21-46. Elde edilme tarihi: 4 Ocak 2021, <http://www.jstor.org/stable/43653048>.
- Newton K.M. (1997) Roland Barthes: 'The Death of the Author'. In: Newton K.M. (eds) *Twentieth-Century Literary Theory*. Palgrave, London.
- O'Meara, J. (2016). What "The Bechdel Test" doesn't tell us: examining women's verbal and vocal (dis) empowerment in cinema. *Feminist Media Studies*, 16(6), 1120–1123.
- Oscar Wilde, (1902). *The Decay of Living*. New York: Sunflower Co.
- Jameson, Fredric. (1972). *The Prison-House of Language*, Princeton: Princeton UP.
- Pak, Yavuz. (2018). "Yücel Hocadan etik ve estetik bir ders: Hırçın Kız." *Tiyatro Dergisi*. Elde edilme tarihi: 4 Ocak 2021, <https://tiyatrodergisi.com.tr/yucel-hocadan-etik-ve-estetik-bir-ders-hircin-kiz/>
- Phelan, P. (1993). *Unmarked: The politics of performance*. London: Routledge.
- Potolsky, Matthew. (2006). *Mimesis*. New York: Routledge.
- Prasad, Pallavi. (2019). Láadan: The Fictional, Feminist Language Designed to Convey Unique Female Experiences. Elde edilme tarihi: 4 Ocak 2021, <https://theswaddle.com/laadan-feminist-language-made-for-women-experiences>.
- Reilly, Cole. (2016). "Chapter Four: An Encouraging Evolution Among the Disney Princesses? A Critical Feminist Analysis." *Counterpoints* 477: 51-63. Elde edilme tarihi: 4 Ocak 2021, <http://www.jstor.org/stable/45157186>.
- Rine, Abigail. (2010). "Phallus/Phallocentrism". *Faculty Publications - Department of English*. 76.
- Selisker, Scott. (2015). "The Bechdel Test and the Social Form of Character Networks." *New Literary History*, vol. 46, no. 3, s. 505–523, Elde edilme tarihi: 4 Ocak 2021, www.jstor.org/stable/24542676. Accessed 1 Mar. 2021.
- Shange, N. (1989). *For colored girls who have considered suicide when the rainbow is enuf: A choreopoem*. New York: Collier Books.
- Shannon, Sandra. (2005). What is a Black Play? Tales from my theoretical corner. *Theatre Journal*, Dec., 2005, Vol. 57, No. 4, Black Performance (Dec., 2005), pp. 603-605.
- Solga, Kim. (2016). *Theatre and Feminism*. Palgrave: London.
- Solnit, R., & Fernandez, A. T. (2014). *Men explain things to me*. New York: Atria Books.
- Taussig, Michael. (1993). *Mimesis and Alterity*. New York and London: Routledge.
- Yamaner, Güzin. (2001). *20. Yüzyıl Tiyatrosunda Kadın Bakış Açısının Yansımaları*. Ankara: Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Wandor, M. (1984). The Impact of Feminism on the Theatre. *Feminist Review*, (18), 76-92. doi:10.2307/1394862.
- Wollstonecraft, M. (2004). *A Vindication of the Rights of Woman*. London: Penguin Books.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.07.2021 ✓Accepted/Kabul:12.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.973813

Araştırma Makalesi/ Research Article

Zeynel, Ş. Ş. (2022). "Politik Psikoloji Kapsamında Katı Siyasi Tutumların Oluşumuna Ebeveynlerin Etkisi: Isparta İli Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 479-494.

POLİTİK PSİKOLOJİ KAPSAMINDA KATI SİYASİ TUTUMLARIN OLUŞUMUNA EBEVEYNLERİN ETKİSİ: ISPARTA İLİ ÖRNEĞİ

Ş. Şeyda ZEYNEL*

Öz

Özellikle son yıllarda siyasi kutuplaşma Türkiye'nin gündeminde yer alan ve ilgili araştırmacılar tarafından önemsenen konulardan biridir. Kutuplaşma ortamı, bireylerin sahip oldukları tutumları nedeniyle oluşmaktadır; toplumda farklı siyasi görüşleri benimseyen bireyler, sırf sahip oldukları farklı siyasi fikirlerinden dolayı birbirlerine katı tutum sergileyerek, aralarındaki iletişim bağı koparmakta ve birbirlerinden uzaklaşmaktadır. Toplumun bütünlüğüne zarar veren bu siyasi kutuplaşma haline çözüm üretilebilmesi için katı siyasi tutumların oluşumuna sebep olan faktörlerin incelenmesinin gerekliliği doğmaktadır. Bu açıdan, bu makalede bireylerin katı siyasi tutumlara eğilimli olmalarının kaynağını oluşturan psikolojik, sosyoekonomik ve kültürel etkili pek çok faktörden bir tanesi olan ebeveynlerin rolünden bahsedilecektir. Bu bağlamda ilk önce tutum konusuyla ve siyasi tutumlara olan ailenin etkisiyle ilgili literatür taramasından yararlanılarak teorik çerçeve çizilmiştir. Ardından yazarın yüksek lisans tezi araştırması için hazırlanan anket soruları Isparta ili seçmeni olan 521 katılımcıya uygulanmıştır. Buradan elde edilen veriler IBM SPSS 20 programı ile hesaplanmıştır ve sonucunda ulaşılan bulgulardan yola çıkılarak katı siyasi tutumların oluşumunda önemli düzeyde etkili olan faktörlerden birinin ailenin rolü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Katı Siyasi Tutumlar, Siyasi Kutuplaşma, Siyaset Psikolojisi, Ailenin etkisi.

THE EFFECT OF PARENTS ON THE FORMATION OF RIGID POLITICAL ATTITUDES WITHIN THE SCOPE OF POLITICAL PSYCHOLOGY: THE CASE OF ISPARTA PROVINCE

Abstract

Especially in recent years, political polarization is one of the issues that are on the agenda of Turkey and that is given importance by the relevant researchers. The polarization environment is formed due to the attitudes of individuals who adopt different political views in the society, just because of their different political ideas, show a strict attitude to each other, break the communication link between them, and move away from each other. To find a solution to this political polarization that harms the integrity of society, it is necessary to examine the factors that cause the formation of rigid political attitudes. In this respect, in this article, the role of parents, which is one of the many psychological, socioeconomic and cultural factors that cause individuals to be prone to rigid political attitudes, will be discussed. In this context, firstly, a theoretical framework was drawn by making use of the literature review on the subject of attitudes and the effect of the family on political attitudes. Then, the survey questions prepared for the author's master's thesis research were applied to 521 participants who were voters of the province of Isparta. The data obtained from here were calculated with the IBM SPSS 20 program, and based on the findings, it was determined that one of the factors that had a significant effect on the formation of rigid political attitudes was the role of the family.

Keywords: Rigid Political Attitudes, Political Polarization, Political Psychology, Influence of the family.

*Bu makale yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir (danışman feragat belgesi mevcuttur).

**Doktora Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, BURDUR.
e-posta: seyda.zeynel@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-3939-8859>)

1. GİRİŞ

Toplumda kişiler sahip oldukları farklı özelliklerinden, benimsedikleri farklı siyasi görüşlerinden, farklı yaşam koşullarından ve başka sebeplerle kutuplaşmakta ve her biri belli bir görüşün ya da grubun savunucusu haline gelebilmektedir. Kişiler arası ilişkiler katı bir tutuma dayandığı zaman “biz ve ötekiler” ayrımı ortaya çıkmaktadır. Katı tutuma dayanan partizan kutuplaşma başka grupların da yaşamış olabileceği gündelik değerlere, kaygılara kayıtsız kalmayı; bunları geri plana alarak siyasi görüşün ön plana çıkarılmasına neden olmaktadır. Kutuplara ayrılmış bir toplumda yaşayan insanlar, farklı kutuplardan olanlarla çoğunlukla sağlıklı diyalog kuramazlar, birlikte bir iş yürütemezler, aradaki iletişimi ileriye taşıyamazlar. Zamanla bu durum bireylerin, kendilerinden farklı düşünen kişilerin bazı haklarını sabote etmelerine kadar gidebilir. Örneğin, bireyler kendileriyle benzer görüşleri paylaşmadıkları farklı siyasi görüşteki kişilerin, bir seçimde aday olmasını, parti kurmasını, belli konulara gelmesini ya da toplum içinde bir yer edinmesini istemeyebilir ve hatta engellemeye çalışabilir. Bu açıdan toplumsal huzur ve bütünlük hali tehlikeye girebilir. Dolayısıyla bu sorunun çözülmesi önem arz etmektedir.

Kutuplaşmanın meydana gelmesinden sonra onun neden veya nasıl olduğunu anlayabilmek için aslında buna sebep olan temel kaynağı bulmak gerekmektedir. Kutuplaştırıcı siyasal davranışın oluşmasında önemli rol oynayan siyasal tutumların ne derecede ve nasıl olacağı kişilerin hem kişisel hem de çevresel sahip oldukları farklı özelliklerine göre değişmektedir. Bu açıdan bireylerin kişilik özelliklerinin ve çevresel faktörlerinin bilinmesi, onların davranışlarının yönünün nasıl olacağı hakkında bir şekilde öngörü sağlayabilir. Siyasal davranışların önceden tahmin edilebilmesi ise, hem siyasal olgunun anlaşılması hem de bu sayede siyasal süreçlerin daha bilinçli bir şekilde ilerletilebilmesini sağlamaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmanın da yazılış amacını oluşturacak biçimde, katı siyasi tutumların oluşumundaki etkili faktörlerden birisi olan ebeveyn etkisi ile ilgili bir soru türetilir: “Siyasi kutuplaşmaya neden olan bireylerin sahip oldukları katı tutumları ile ebeveynlerinin uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter olmaları arasında bir ilişki var mıdır” işte bu sorunun yanıtını bulmak, toplumdaki partizanlaşmaya bağlı siyasi kutuplaşmanın temel sebeplerinden birini açıklamayı, anlamayı ve bu davranışa ilişkin öngöründe bulunmayı kolaylaştıracaktır.

Ayrıca gerekli literatür taraması yapıldığında, ülkeden ülkeye değişen sosyoekonomik ve kültürel faktörleri göz önünde bulundurarak bireylerin sahip oldukları siyasi tutumları ile ailelerinin onları yetiştirme biçimleri (ör. baskıcı ya da uyumlu) arasında bir ilişkinin olup olmadığı konusu hakkında yurtdışında yapılan sınırlı sayıda araştırmalar mevcut olsa da, bu konuyla direkt ilişkili olarak Türkiye’ye özgü nicel bir araştırma yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada literatürdeki bu boşluğu doldurulması amaçlanmaktadır.

İnsanların siyasal tutum, davranış, inanç ve kararlarının temelinde yatan faktörlerin bulunabilmesi için tutum konusunun sosyal psikoloji disiplindeki bilgi ve kuramlara dayanılarak araştırılması ve sonuçların bu çalışmanın konusu olan katı siyasi tutumların oluşumuna ebeveynlerin etkisinin ne derece olduğunu tespit edilebilmesi için siyaset bilimi alanıyla ilişkilendirilmesi gerekliliği doğmaktadır. Bu açıdan, nicel yöntemle hazırlanan bu araştırma makalesinde öncelikle tutum konusunun sosyal psikolojideki tanımı ve özelliklerinden ve siyasi tutumlardan bahsedilecek, ardından literatüre dayalı olarak ailenin siyasi tutumların oluşumundaki etkisinden bahsedilecektir. Son olarak, “bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsızdır” şeklindeki hipotezin doğrulanıp, doğrulanmayacağını tespit etmek için anket (survey) metodu kullanarak yapılan araştırmanın sonuçlarına yer verilecektir.

Araştırmanın yöntemi kısaca şöyledir; araştırmanın evrenini oluşturan Isparta seçmen sayısı (322.130) üzerinden %95 güven düzeyi ve %5 hata payı ile araştırmanın hedef örnekleme hesaplanmıştır. Buradan çıkan sonuçtan hareketle, anket uygulaması için minimum 384 kişiye ulaşılması hedeflenmiş ve Isparta ili seçmeni olan 521 katılımcıya anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler istatistik programında ki-kare testi ile hesaplanmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bu kısımda tutum konusunun sosyal psikoloji literatüründe yer alan tanımından, öğelerinden, siyasi tutumlardan ve ailenin yetiştirme tarzının katı siyasi tutumlara olan etkisinden bahsedilecektir.

2.1. Tutumların Tanımı, Öğeleri ve Siyasi Tutumlar

Tutumlar, insanların tavır ve davranışlarının temelindeki nedenleri oluşturan faktörlerden birisidir. Tutumlar inançlarla beraber temel psikolojik süreçlerde de aracı konumundadır. “Tutum bir durum, olay, nesne ya da kişi karşısında bir tavır ortaya koyma, ‘davranış göstermeye hazır olma durumu’dur. Yani, tutum davranış değildir, kişinin yaptığı bir şey değildir; daha ziyade davranışa hazırlık niteliğindedir, tutum nesnesine belirli bir şekilde yanıt verilmesine yatkınlıktır” (Oscamp ve Schultz, 2005: 8).

Başka ifadeyle tutumun kelime anlamı, tutum nesnesi ve eğilim gibi değişkenlerden hareketle tutum, belirli bir varlığı, bir dereceye kadar memnuniyet veya hoşnutsuzlukla değerlendirerek ifade edilen psikolojik bir eğilimdir. Tutumlar bireylerin geçmiş tecrübelerine de bağlı olarak ortaya çıktığında, bireylerin bir tutum nesnesine pozitif veya negatif anlamda eğilim göstermesine etki eder (Eagly ve Chaiken, 2007: 585). Bu açıdan diğer tüm psikolojik olgular gibi tutumlar da soyuttur ve doğrudan gözlemlenememektedirler (Krosnik vd., 2005: 22). Tutumlar direkt olarak gözlemlenemediğinden dolayı kişilerin gözlemlenebilen yani somut davranışlarından yola çıkılarak o davranış, bireyin tutumlarına atfedilir (Kağıtçıbaşı, 2013: 110).

Tutumun gücünü oluşturan olmazsa olmaz üç ögesi bulunmaktadır. Bunlar, duygu, biliş ve davranıştır.

Bilişsel öge bireylerin bir tutum nesnesi hakkında sahip olduğu olgu, bilgi ve inançları içeren olumlu ya da olumsuz düşüncelerdir. Bireyler edindiği tutum objesi hakkındaki bilgileri kendi zihinsel yapısında var olan daha başka bilgilerle birleştirerek kendine has bir tutum ortaya koymaktadırlar (Tutar, 2014: 142). Yani burada zihinsel faaliyetler, fikirler ve inançlar ön planda olduğu için, bu noktada tutumların öğrenmeye dayalı durumundan söz edilebilir.

Duygusal öge bir tutum nesnesine karşı sahip olunan duyguları yansıtır. Burada bir tutum nesnesine karşı bireylerde, “tutumun bireysel olarak değişen ve gerçeklerle açıklanamayan” sevmeye ve sevmeme ya da hoşlanma ve hoşlanmama gibi psikolojik yönünden bahsedilir. Bu öge kişilerin değer yargılarıyla da ilişkilidir. İnsanlar, bir obje, durum veya kişi ile bir bağlantı kurarken kendilerine ait değer yargıları, bu bağlantı kurma şekillerini oldukça önemli düzeyde etkilemektedir. Duygusal öge ile davranışsal öge arasında da yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Çünkü davranışsal boyut duygusal boyuttan oldukça etkilenir (Tutar, 2014: 143-144).

Davranışsal öge, bireylerin bir tutum nesnesine karşı eylem halinde olması durumudur. Fakat davranışsal ögedeki davranıştan kast edilen şey, aslında ilk akla gelebilecek olan davranış değildir; davranış eğilimidir. Öyle ki bireyler, üç ögenin davranışsal boyutunu daha sonra davranışa dönüşebilecek söz veya birtakım hareketleri ile gösterebilirler ve bu hareketlere jest ve mimikler de dâhil edilebilir. Davranışsal öge, bireylerin inanç ve zihinsel etkinlikleri neticesindeki yargıları, bir tutum nesnesine karşı pozitif veya negatif davranışta bulunma eğilimini anlatır (Tutar, 2014: 144).

Tutum konusu siyasetle ilişkilendirilerek, siyasi tutum biçiminde şu şekilde ifade edilebilir:

Siyasi Tutum: 1980’ler ile 2000’ler arasında sosyal bilimlerde bilişsel devrimin yaşanmasıyla birlikte bu dönemde politik tutum araştırma modelleri, ideolojik araştırma modellerine odaklanmıştır (Özler, 2014:7). Politik tutum ya da diğer bir deyişle siyasi tutum özellikle siyasal davranışını inceleyen araştırmalarda bugün hala oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Siyasal tutum kavramı, bireylerin siyasal bir uyarana karşı, bir tepki gösterme eğilimi olarak tanımlanabilir. Siyasal tutumun yönünü şekillendiren ise, bireylerin sahip oldukları bazı eğilimler ve faktörlerdir.

Genel itibarıyla kimi siyasi tutumlar daha ılımlı olduklarından değişmesi daha kolaydır. Fakat bazı tutumlar ise daha katı oldukları için değişmeleri oldukça zordur. Bireyler kalıplaşmış tutumlarının etkisiyle farklı şeyler hakkında bilgi sahibi olmaya direnç gösterebildikleri için, bu tip tutumları genelde durağandır ve değişmeleri çok zordur. Katı siyasi tutuma sahip kişiler, siyasi tutum değişikliği konusunda da kolay kolay ikna edilemezler. Buna göre katı siyasi tutum şu şekilde tanımlanabilir:*OKatı Siyasi Tutum:* Değişime dirençli, durağan tutumlar ve bireylerin siyasal bir uyarana karşı, sert ya da dışlayıcı tepki gösterme eğilimi olarak tanımlanabilir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, bilişsel, duygusal ve davranışsal ögenin tamamını barındıran katı siyasi tutumla ilgili bir örnek verebilir; bir A kişinin kendi savunduğu parti dışındaki bir partiyi savunan B kişisine yönelik olumsuz bir tutumu varsa bilişsel düzeyde, B kişinin fikirlerinin ön yargılı bir şekilde hatalı olduğunu düşünebilir. Duygu düzeyinde, B kişisine öfke duyabilir. Davranış düzeyinde ise, A kişisi, B kişinin siyasi haklarını sabote etmeye çalışabilir.

Türkiye'deki katı tutuma dayanan siyasi kutuplaşmanın durumu değerlendirildiğinde, aslında tarihi 1950'li yıllara kadar dayandırılabilir. 1950'lerde Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında başlayan siyasi kutuplaşmada ortaya çıkan karşıtlıklar, 1960'lı yıllara gelindiğinde toplumda sağ ve sol çatışması olarak güçlenmiş ve bu durum 1970'li yıllarda da belirgin bir şekilde devam etmiştir. 1982 yılında yaşanan askeri darbe sonrası toplumda apolitekleşme eğilimi artmış ve sağ-sol karşıtlığı bir süreliğine belirginliğini kaybetmiştir. Fakat 1990'lı yıllarda bu durum tekrar eskisine doğru değişmeye başlamıştır ki, 1990'lardan sonra merkez sağ ve merkez sol partiler arasında siyasi kutuplaşma yeniden tezahür etmiştir ve bu kamplaşmalar topluma da yansımıştır.

Günümüzde de özellikle etnik kimlik, kültürel değer, din, gibi faktörlerden beslenen siyasi kutuplaşmalar varlığını sürdürmektedir. Buna ilişkin olarak 2020 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada, kutuplaşmayı ölçmeye yönelik sorulara katılımcılar tarafından gelen cevaplar şöyle olmuştur; katılımcıların, %75'inin çocuğunun "en uzak" hissettikleri parti taraftarlarının çocuğuyla evlenmesini; %72'sinin "en uzak" hissettikleri partinin taraftarlarıyla iş yapmasını; %67'sinin çocuklarının "en uzak" hissettikleri parti taraftarlarının çocuklarıyla oynamasını; %61'inin "en uzak" hissettikleri parti taraftarlarıyla komşu olmak istemediğini belirtmiştir. Buradan hareketle toplumsal kutuplaşmanın oldukça önemli düzeyde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Turkuazlab, 2020: <https://www.turkuazlab.org/wp-content/uploads/2020/12/Ozet-Bulgular.pdf>).

Bireyler bir siyasi partiye, ideolojiye fanatik ya da radikal bir biçimde yani aşırı ve ölçsüz bağladıklarında empati duygusu ve bireysel akıl ortadan kalkar böylelikle kişiler bağlı oldukları ideolojiyi veya siyasi grupları kendi uzuvları gibi algıyabilirler (Tarhan, 2017: 104). Bu durum kişilerin ilgi duyduğu parti dışındaki, farklı partileri destekleyenlere karşı tahammülsüz yaklaşmasına sebep olur. Dolayısıyla kişiler, ortak görüşleri paylaştıkları kişileri içselleştirerek, onların olumlu yönlerini görmeye eğilimli olurken (homophily); farklı görüşteki kişilerin kusurlarını, kendilerinden farklı olan yönlerini vurgulama üzerinden (heterophily) siyasi tutumlarını katı bir biçimde yansıtabilirler.

Sosyal psikoloji araştırmacıları genel olarak öğrenme sürecine dikkat çekerlerken, başka bazı araştırmacılar ise tutumların oluşumunda farklı boyutların olduğundan bahsetmektedirler. Bunlar, genetik (kalıtsal) aktarım, fizyolojik etkenler (ör. yaşlanma), kişisel deneyim, çevrenin etkisi (ör. arkadaşlar, akrabalar, okul etkisi vd.) ve ailenin etkisi olarak sayılabilir (İnceoğlu, 2010: 142). Tutum oluşumunu esas olarak güçlü şekilde etkileyenlerin sosyal ağlar, medya ve tutum nesnesi hakkında görüş sahibi olan insanlarla diğer iletişim biçimleri yoluyla edinilen sosyal ve kültürel deneyimlerin (Watts ve Dodds, 2007: 442) etkisi sayılabilir. Ayrıca tutumların katılaşmasında aşılacağı savunma, psikolojik tepkisellik ile tutumda direnç, benlik içerilmişliği, iletişim ortamı, bumerang etkisi, ön yargı, kalıp yargı, homophily-heterophily ve kişilik yapısı (ör. otoritaryen-yetkeci kişilik) gibi psikolojik durumların yanı sıra önemli düzeyde ebeveynlerin yetiştirme tarzının, ideolojik eğilimin, eğitim düzeyinin ve orta düzeyde de mesleki statü gibi faktörlerin etkili olduğunu da belirtmek gerekir. (Zeynel, 2021).

Fakat giriş kısmında da belirtildiği gibi bu makalede ailenin yetiştirme tarzının (ör. kuralcı ya da uyumlu) etkisi gibi temel bir faktör değerlendirilecektir. Bu açıdan izleyen başlıkta katı siyasi tutumlarla, ebeveynlerin yetiştirme tarzı arasındaki ilişki literatürdeki bilgilere dayanarak açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2. Ebeveynlere Bağlı Siyasi Tutumların Oluşumu ve Ailenin Katı Siyasi Tutumlara Olan Etkisi

Tutumların oluşumunda ebeveynlerin etkisi konusu bireylerin dış bilgi ihtiyacı ile ilgilidir. Birey bir tutum nesnesiyle karşılaştığında eğer ki daha önceden o obje hakkında bir bilgiye, deneyime sahip değilse, bu durumda o nesneye karşı bir tutum geliştirebilmek için dış bir bilgiye ihtiyaç duyabilir. Dışardan aldığı bilgi desteği ile o objeye karşı tutumunu geliştirebilir. Bu dış bilgi desteğini gerek aile, gerek sosyal çevreden sağlamaktadır. Yani aslında bireyler doğrudan tutumlarının yarattığı olumlu ya da olumsuz sonuçlarla değil, başkalarının bu tutumlarına olan yaklaşımlarını gözlemleyerek yeni tutumlar öğrenirler. Bireylerin mevcut tutumlarına kendileri

için önemli gördükleri kişilerden (örn. aile bireyleri gibi) olumlu bir tepki gelirse; bu tutumlarını sürdürmeye devam ederler ve kalıplaştırırlar. Ya da önemli gördükleri kişilerin tutumlarını benimseye daha çok eğilimli olurlar (Hogg ve Vaughan, 2017: 178).

Kişilerin ilk toplumsal ilişkileri ve siyasallaşma süreci ailelerin etkisiyle erken ve evde başlar (Davies, 1965: 11). Aile, adeta zihni boş bir levha¹ olan dünyaya gelmiş bebeğinin kendi kişiliğini oluşturarak bir yetişkine dönüşmesi için gerekli araçları sağlayan bir kurumdur. Birey dünyaya geldiği anda toplumsal yapının temel birimi olan ailenin bir doğal üyesi olarak okul çağına gelinceye dek yaşama ilişkin esas bilgileri, fikinsel ve zihinsel yapısını bu kurumun içerisinde oluşturmaktadır (Orhan Akay, 2009: 50).

Türk kültüründe birey ile toplum arasındaki köprü vazifesi kuran aile oldukça önemli bir kurumdur. Çocuk hem ebeveynlerini tek bir otorite olarak algılar hem de ebeveynler ile çocuklar arasında aile olmanın getirdiği bir duygusal bağ vardır. Aralarında kurulan bu duygusal bağ sayesinde ve otorite olarak algılanmaları nedeniyle anne ve babanın olaylar karşısındaki tutumu çocukların sosyalleşmesini oldukça etkiler. Çocuk, rol model aldığı ebeveynlerinin sevgisini ve ilgisini kazanmak için, onların onaylayacağı şekilde davranmayı öğrenip, onların değer yargılarını ve tutumlarını benimser (İncelioğlu, 2010: 145). Ayrıca Türk kültüründe benliğin sınırları belirgin değildir; çocuklar ailelerini içselleştirerek, onları bir iç grup olarak görürken, dışarıdaki kişileri ise dış grup olarak değerlendirme eğiliminde olurlar. (Sevil, 2021: 50-51). Dolayısıyla aslında iç grup / dış grup ayırımına dayanarak çocuk, kutuplaşmayı erken yaşta ve evde öğrenmektedir denilebilir.

Aileler sahip oldukları dini veya politik inançlar da dâhil olmak üzere birçok konu hakkındaki tutumlarını çocuklarına aşılayabilirler; çocukların siyasi ideolojileri, ebeveynlerinininkine benzeme eğilimindedir (Meeusen & Boonen, 2020; Turan ve Tıraş, 2017: 109). Çoğu yetişkinin, ebeveynlerinin benimsediği parti kimlikleriyle, kendi siyasi görüş çizgilerinin özdeş olduğunu bildirmeleri, yaşam döngüsünün başlarında ilkökul öğrencilerinin de ebeveynleriyle aynı parti kimliğine sahip olmaları, siyasi görüşün ilk önce ailede şekillendiğinin kanıtıdır (Searing vd., 1976: 87). Türkiye’de Öztürk’ün yaptığı bir araştırmada da benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır; ailenin siyasi katılım ve tutum üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Öztürk: 2020, 101-105). Başka bir araştırmaya göre de, seçimlerde aileleriyle aynı partiye oy verenlerin oranının oldukça yüksek olduğu bulgulanmıştır (Kahraman, 2011: 121).

Aile, çocuğun siyasi katılıma yönelik davranışlarını iki şekilde etkilemektedir: İlki direkt olarak siyasi konu ve gündeme ilişkin konuları çocuklarının yanında tartışarak onların tutumlarının etkilenmesidir. İkincisi ise, doğrudan siyasi nitelikte olmasa da ailenin sahip olduğu genel tutumlar ve hayata yönelik yaklaşımları aracılığıyla çocuğun siyasi tutumlarını dolaylı etkilemesidir. Gerçekleştirilen çalışmalar, ailenin siyasi konularla ilgili olması, çocukta da benzer ilgiyi ortaya koymuştur. Keza siyasi gündeme ve konulara ilgisiz kalan ebeveynlerin çocukları da benzer ilgisizliği göstermiştir. Ailenin dolaylı yoldan yaptığı etki bakımından demokratik bir ailede büyüyen çocukların siyasi etkinliği ve katılımı artarken; otoriter bir ailede yetişen çocukların siyasi katılımının negatif yönde etkilendiği saptanmıştır (Alkan ve Ergil, 1980: 63-65).

Milburn’e göre, kişilerin sağ ya da sol siyasi kanatta yer almaları fark etmeksizin, aralarındaki ideolojik farklılıklar, çoğunlukla bireylerin kişilik özelliklerinden kaynaklı farklılıkları yansıtmaktadır. Bu yapısal farklılıkların geniş bir kısmı, bireylerin çocukluk dönemlerinden itibaren ailelerinin onları yetiştirme tarzlarındaki farklılıklardan ileri gelmektedir. Eğer ki ebeveynlerden en az birisi çocuklarına sert, antidemokratik, baskıcı bir yaklaşımda bulunmuşsa, çevresinin düşmanlarla dolu ve onların kendilerinden farklı kişiler olduğunu, onlardan kendilerini korumalarını, gerektiğinde de saldırganca bir tavır takınmalarını öğretmişlerse; çocukların sonraki yaşlarında hoşgörüsüzlüğe, yetkencilğe ve farklılıklara karşı tahammülsüzlüğe eğilimli bir kişilik yapısına sahip olma ihtimali artmaktadır (Milburn, 1991; Hasta ve Karaçanta, 2017: 24).

Ebeveynlerinden fazla özerklik özelliği almış bireylerde iç denetim, bunun aksine daha az ya da hiç özerklik özelliği alamamış bireylerde ise dış denetim gelişmektedir. İç denetimi gelişmiş bireyler, onlara sunulan birçok şeyi kolaylıkla kabul edebilirken; dış denetimi gelişmiş bireyler ise daha çok suçlamaya ve yargılamaya eğilimli

¹ John Locke’un ortaya attığı Boş Levha (Tabula Rasa) Teorisine göre, zihnimize doğuştan gelen bir fikir yoktur. Bireylerin bilgi ve fikirleri doğumlarından sonra öğrendikleri bilgi ve tecrübelerle dayanmaktadır.

olmaktadırlar. Bu açıdan dış denetimi yüksek olan çocuklar, kendilerinden farklı olan kişileri, farklılıklarından ötürü suçlamaya meyilli olabilmektedirler (Renshon, 1975: 66).

Tomkins'in uçlara yığılma kuramına göre, heyecanlanma, neşe gibi olumlu duygulara sahip bireyler «insancıl» toplumsallaşma göstermektedirler. Bu tip toplumsallaşma modeli çocuğa bir birey olarak değer verir. «Kuralcı» (normatif) toplumsallaşma modelinde ise iğrenme, kızgınlık, küçümseme ve hor görme gibi olumsuz duyguların yoğunluğu dikkat çekmektedir (Milburn, 1998: 100). Dolayısıyla insancıl toplumsallaşma gösteren ailelerde yetişen çocuklar ılımlı olmaya eğilimlidirken; kuralcı toplumsallaşma modeli uygulanan ailelerde yetişen çocuklar ise ileriki yaşlarında daha katı tutumlu olmaya eğilim göstermektedirler.

Lakoff'un "aile metaforu" adlı kavramına göre, iki tip ebeveyn modeli vardır ve bu ebeveynlik modelleri ileride çocuğun ideolojik bakış açısını ve nasıl bir ideolojiye eğilim göstereceğini etkiler (Lakoff, 2016).

İlki şefkatli ebeveyn modelidir. Bu tip ailelerde, ebeveynler arası iş bölümü vardır, anne ve baba arasında cinsiyete bağlı katı roller yoktur, ebeveynlerin her ikisi de çocuklarıyla ilgilidir, manevi özellikle de duygusal ihtiyaçlarını açıkça karşılamayı tercih ederler (örneğin babanın, çocuğuna sevgisini açıkça ifade etmesi gibi). Anne ya da baba çocuğa katı kurallar koymaz, şiddet uygulamaz, çocuğa yardımseverlik ve empati duygularını aşılar. Böyle bir aile atmosferinde yetişen çocuk da kendisinden farklı olanlara karşı daha yardımsever ve anlayışla yaklaşır, onları direkt olarak bir tehdit unsuru olarak algılamaz. Baba otoriter ya da baskıcı bir figür olmadığı için çocuk ileride siyasi otoriteye karşı boyun eğen, sorgulamayan, siyasi otorite ne derse harfiyen uyan bir yapıda olmayacaktır; aksine sorgusuz sualsiz siyasilerin peşinden gitmeyecek, onu sorgulayacak (Alper ve Yılmaz, 2020: 40-41) ve kendi kararlarını kendi verebileceğine dair bir özgüvene sahip olabilecektir.

İkincisi ise *otoriter baba figürünün etkin olduğu aile* modelidir. Burada baba mutlak otoriter bir yapıdaysa, ailedeki iletişim şekli demokratik değilse, katı kurallar ve cezalandırma yöntemi varsa, ebeveynler tarafından çocuğa empati duygusu aşılanmamışsa, bu durumda çocuk, daha sonraki yaşamında siyasi otoriteye koşulsuz şartsız biat etme ve her kuralı içselleştirme eğiliminde olur. Dolayısıyla da siyasi liderden beklentisi mutlak otorite olması, daha geleneksel olması, ülkeyi daha tek tip ve katı kurallarla yönetmesi şeklinde olacaktır (Alper ve Yılmaz, 2020: 42-44).

Ayrıca ailenin etkisinin salt çocukluk dönemleriyle sınırlı olması, birey büyüdükçe aileden daha özerkleşerek okul, arkadaş ve çevresinden etkilenmesi nedeniyle ailenin etkisinin sınırlı olduğuna dair (Hymann, 1959: 99-100) görüşler olsa da genel anlamda eski nesiller siyasi değerlerini, genç nesillere etkili bir şekilde aktardığı için aile politik süreklilik sağlayan bir kaynak olmaya devam etmektedir. Çünkü insanlar ailede karşılaştıkları siyasi değerleri içselleştirdikleri için bu değerleri uzun süre boyunca sürdürürler (Merelman, 1980: 462).

Siyasi tutumlar açısından bakıldığında, bireylerin özellikle aile ortamında öğrendikleri siyasi yaklaşımlar ve tutumlar hayatları boyunca etkili olabilir. Dolayısıyla bireylerin küçüklük yaşlarından itibaren aile ortamından aşına oldukları siyasi partilere ilişkin destekleyici tavırları güçlü olurken, farklı siyasi görüşleri olan kişilere ilişkin tutumları ise daha katı olabilir.

İzleyen başlıkta yukarıda bahsedilen bilgilerin desteklenmesi amacıyla yapılmış olan araştırmanın özellikleri ve bulgularından bahsedilecektir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE METODU

Bireylerin sahip oldukları farklı siyasi görüşleri nedeniyle birbirlerine katı tutum sergileyerek kutuplara ayrılmaları, toplumsal birliği ve bütünlüğü tehdit eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutuplaşan toplumda yaşayan insanlar, farklı siyasi görüşten olan kişilerle çoğunlukla sağlıklı diyalog kuramazlar, beraber çalışamazlar, karşı tarafın söyledikleri doğru ya da gerçek olsa da, algısal olarak onun görüşlerini reddetme eğilimi gösterirler ve böylelikle de birbirlerini kolaylıkla yargılayarak gruplar arası çatışmalara sebebiyet verebilirler. Ayrıca bu durum daha ileri boyutta tek bir grubun hâkimiyeti ile eşitliğin tam anlamıyla sağlanmadığı otoriter rejimin ve hatta soykırımın bile önünü açabilmektedir öyle ki dünya siyasi tarihinde bunun örnekleri de mevcuttur.

Dolayısıyla yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü toplumsal kutuplaşmanın çözümlenebilmesi için uygulanacak politikaların ve söylemlerin ilgili kişilere ulaşması adına da, özellikle hangi aile yapısında yetişmiş bireylerin katı tutumlu olmaya meyilli olduklarını tespit etmek önemli olacaktır. Bu sebeple araştırmaya katılan kişiler üzerinden, bireylerin uyumlu ve ılımlı ya da kuralcı ve otoriter bir aile ortamında yetişmeleri ile onların daha katı siyasi tutumlara sahip olmaları arasında bir ilişkinin olup/olmadığını tespit etmeye çalışmak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırma nicel analiz yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla araştırmada katılımcıların katı siyasi tutumları ile aile yapıları arasındaki ilişkiyi ölçecek soruları barındıran anket (survey) yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, "toplumda farklı siyasi görüşlü kişilere karşı katı siyasi tutumda olmak aile yapısından bağımsız değildir" şeklindeki araştırmanın hipotezinden hareketle ilgili ankette katılımcılara tutumlarının katı olup/olmamasında ailelerinin rolünü belirlemek amacıyla sorular sorulmuştur. Bu sorulardan bir tanesi bireylerin aile yapılarını, diğer 8 soru da bireylerin siyasi tutumlarının katılık derecesini anlamaya yöneliktir.

Araştırmanın evrenini, Isparta seçmen kütüğüne kayıtlı Isparta seçmeni sayısı (322.130) oluşturmaktadır. 322.130 kişiden oluşan seçmen sayısı üzerinden %95 güven düzeyi ve %5 hata payı ile araştırmanın hedef örnekleme hesaplanmıştır. Buradan çıkan sonuçtan hareketle, anket uygulaması için minimum 384 kişiye ulaşılması hedeflenmiş ve 521 katılımcıya ulaşılmıştır.

Bireylerin sahip oldukları aile yapılarının oranlarına ulaşmak mümkün olmadığından ve içinde bulunduğumuz zorlu Covid-19 salgın hastalığı sürecinden dolayı, bu araştırma için kolayda örnekleme yönteminin kullanılması uygun bulunmuştur. Kolayda örnekleme metoduna göre bu çalışma için ihtiyaç duyulan büyüklükteki örnekleme ulaşana dek, uygun olduğu düşünülen ve ulaşılabilir olan katılımcılardan veriler toplanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Araştırmanın Frekans Analizleri

Araştırmaya katılarak, anket sorularını yanıtlayan katılımcıların sosyoekonomik özelliklerine ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Toplam 521 katılımcıdan 287'sini erkekler, 234'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Toplam orandaki erkeklerin oranı %55,1 iken, kadınların oranı %44,9'dur.

521 katılımcıdan 129 kişi 18-29 yaş grubuna, 245 kişi 30-49 yaş grubuna ve 147 kişi 50 yaş ve üzerindeki yaş grubuna dahildir. Toplam orandaki 18-29 yaş grubunun oranı % 24,8, 30-49 yaş grubunun oranı %47,0 ve 50 yaş ve üzeri yaş grubunun oranı ise %28,2'dir.

521 kişinin, 38'ini ilkökul mezunu ya da altı, 43'ünü ortaokul mezunu, 129 tanesini lise mezunu, 242 tanesi üniversite mezunu ve 69 tanesi yüksek lisans veya doktora mezunu eğitim düzeyine sahip kişiler oluşturmaktadır. Öğrenim durumlarının toplam orandaki payları ise şöyledir; ilkökul mezunu veya altı olanların oranı %7,3, ortaokul mezunu olanların oranı %8,3, lise mezunu olanların oranı, %24,8, üniversite mezunu olanların oranı %46,4, yüksek lisans veya doktora mezunu olanların oranı %13,2'dir.

Toplam 521 katılımcının 64'ü kasaba/köyde, 88'i ilçede ve 369'u şehirde ikamet etmektedir. İkamet yerlerinin toplam orandaki dağılımı ise şöyledir; köyde/kasabada yaşayanların oranı %12,3, ilçede yaşayanların oranı %16,9 ve şehirde yaşayanların oranı da %70,8'dir.

521 katılımcının 107'si düşük gelirli, 368'i orta gelirli ve 46'sı yüksek gelirli olduğunu belirtmiştir. Gelir düzeyinin toplam orandaki dağılımı şöyledir; düşük gelirli %20,5, orta gelirli %70,6 ve yüksek gelirli %8,8'dir.

521 katılımcıdan, 24'ü çiftçidir, 98 kişi özel ya da kamu işçisidir, 41 kişi esnaftır, 31 kişi ev hanımıdır, 21 kişi işsizdir, 108 kişi memurdur, 32 kişi emeklidir, 31 kişi öğretmendir, 48'i özel sektör beyaz yakalı çalışanıdır, 40'i öğrencidir, 18'i serbest meslek çalışanıdır, 12'si üst düzey yöneticidir ve 17 kişi akademisyen veya doktordur. Meslek gruplarının toplam orandaki payları ise şöyledir; çiftçilerin oranı %4,6, özel ya da kamu işçilerinin oranı %18,8, esnafların oranı %7,9, ev hanımlarının oranı %6,0, işsizlerin oranı %4,0, memurların oranı %20,7,

emeklilerin oranı %6,1, öğretmenlerin oranı %6,0, özel sektör beyaz yakalı çalışanlarının oranı %9,2, öğrencilerin oranı %7,7, serbest meslek çalışanlarının oranı %3,5, üst düzey yöneticilerin oranı %2,3 ve akademisyen ya da doktorların oranı %3,3'dir.

Yukarıdaki bahsedilen sosyoekonomik özellikler, aşağıda yer alan Tablo 1'de de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyoekonomik Özellikleri

Cinsiyet	N	(%)	Gelir Düzeyi	N	(%)
Erkek	287	55,1	Düşük Gelirliyim	107	20,5
Kadın	234	44,9	Orta Gelirliyim	368	70,6
Toplam	521	100	Yüksek Gelirliyim	46	8,8
Yaş			Toplam	521	100
18-29 Arası	129	24,8	Meslek Grupları		
30-49 Arası	245	47,0	Çiftçi	24	4,6
50 yaş ve Üzeri	147	28,2	İşçi	98	18,8
Toplam	521	100	Esnaf	41	7,9
Öğrenim Düzeyi			Ev Hanımı	31	6,0
İlkokul Mezunu veya Daha Altı	38	7,3	İşsiz	21	4,0
Ortaokul Mezunu	43	8,3	Memur	108	20,7
Lise Mezunu	129	24,8	Emekli	32	6,1
Üniversite Mezunu	242	46,4	Öğretmen	31	6,0
Yüksek Lisans veya Doktora Mezunu	69	13,2	Özel Sektör (Beyaz Yakalı)	48	9,2
Toplam	521	100	Öğrenci	40	7,7
İkamet Yeri			Serbest Meslek Çalışanı	18	3,5
Kasaba/Köy	64	12,3	Üst Düzey Yönetici	12	2,3
İlçe	88	16,9	Akademisyen/Doktor (M.D)	17	3,3
Şehir	369	70,8	Toplam	521	100
Toplam	521	100			

4.2. Katılımcıların Aile Yapılarına İlişkin Özelliklerin Bulguları

Katılımcıların katı siyasi tutumları ile ailelerinin yetiştirme tarzları arasında bir ilişki kurabilmek için, onların aile yapılarını anlamaya yönelik sorulan sorunun bulguları aşağıdaki Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 2: İçinde Yetiştirdiğiniz Aile Nasıl Bir Aileydi?

	N	(%)
Baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile	79	15,2
Kararlarımı alırken bazı durumlarda bana özgürlük alanı tanıyan bir aile	289	55,5
Aldığım kararlara hiçbir zaman müdahale etmeyen bir aile	153	29,4
Toplam	521	100,0

Tablo 2'deki sorunun ankette yer almasının amacı ailenin tutumlar üzerindeki etkisinden hareketle, bireylerin aile yapılarıyla, ılımlı ya da katı olmaları arasında bir ilişkinin olup olmadığını anlamak olmuştur; "baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile"ye sahip kimselerin katı tutumlara eğilimli, "kararlarımı alırken bazı durumlarda bana özgürlük alanı tanıyan bir aile" seçeneğini işaretleyenlerin daha az katı olmaya eğilimli, "aldığım kararlara hiçbir zaman müdahale etmeyen bir aile"yi seçen kişilerin ise, nispeten ılımlı olmaya eğilimli olacağı şeklinde değerlendirme yapılmıştır.

Bu soruya gelen yanıtlara göre (Tablo 2), içinde yetiştiğiniz aile nasıl bir aileydi sorusuna “baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile” diyenlerin oranı %15,2 ile 79 kişi, “kararlarımı alırken bazı durumlarda bana özgürlük alanı tanıyan bir aile” diyenlerin oranı %55,5 ile 289 kişi, “aldığım kararlara hiçbir zaman müdahale etmeyen bir aile” diyenlerin oranı ise %29,4 ile 153 kişi olmuştur.

4.3. Araştırma Verilerinin Bağımsızlık Testlerinin Bulguları

Araştırmadaki değişkenler arasında bağımlılık olup olmadığını ölçmek için Ki-kare (Chi-Square) testi kullanılmıştır. Ki-Kare bağımsızlık testinin uygulanabilmesi için gözlenen sonuçların sınıflara ya da gruplara ayrılmış bileşik seriler biçiminde ifade edilmesi gerekmektedir. Bunun için araştırmada oluşturulan önermeyle kurulan “H0: Bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsızdır” hipotezi ile “H1: bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir” şeklindeki alternatif hipotez arasında bağımlılığın olup olmadığını p<0,05 anlamlılıkta incelenmiştir.

Tablo 3: Araştırma Verilerinin Bağımsızlık Testlerinin Bulguları

	Aile Yapısı						χ^2	P*
	Baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile		Bazı durumlarda kararlarımı alırken bana özgürlük alanı tanıyan bir aile		Hiçbir zaman kararlarım müdahale etmeyen bir aile			
1. Toplumda Farklı Siyasi ve İdeolojik Görüşlü Kişilere Olan Bakış Açılarına Bağlı Katı Siyasi Tutumlar	n	%	n	%	n	%		
Çok olumsuz	7	8,9	7	2,4	7	4,6		
Olumsuz	25	31,6	42	14,5	24	15,7		
Fikrim Yok	23	29,1	61	21,1	33	21,6		
Olumlu	22	27,8	163	56,4	85	55,6		
Çok Olumlu	2	2,5	16	5,5	4	2,6		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0	32,178	0,00
2. İdeolojik Baskınlık Düzeyine Bağlı Katı Siyasi Tutumlar								
Benim ideolojik görüşüm diğer ideolojik görüşlerden üstündür	14	17,7	17	5,9	11	7,2		
Zararlı parti ve ideolojilere izin verilmemelidir	43	54,4	115	39,8	72	47,1		
Toplumdaki her ideolojik görüşün taraftarı eşit hakka sahip olmalıdır	22	27,8	157	54,3	70	45,8		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0	23,708	0,00
3. Oy Verilmeyi Düşünülen Parti Seçime Katılmadığında Meydana Gelen Davranışa Bağlı İlimli ve Katı Siyasi Tutumlar								
Sandık başına gitmem	52	65,8	124	42,9	60	39,2		
Oyumu başka partiye kullanırım	27	34,2	165	57,1	93	60,8		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0	16,382	0,00

4. Partiye Bağlanma Düzeyine Bağlı Katı Siyasi Tutumlar								
Çok Güçlü	36	45,6	61	21,1	36	23,5	20,255	0,00
Orta	29	36,7	161	55,7	67	23,2		
Zayıf	14	17,7	67	23,2	37	24,2		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0		
5. Tercih Edilen Partinin Seçimde Kazanamayacağını Bilerek Yine de Oy Vermeye Bağlı İlimli ve Katı Siyasi Tutumlar								
Evet	68	86,1	220	76,1	116	75,8	3,899	0,142
Hayır	11	13,9	69	23,9	37	24,2		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0		
6. Beraber Yaşamının Tercih Edildiği Kimselere Bağlı Katı Siyasi Tutumlar								
Aynı dinden insanlarla bir arada yaşamayı tercih ederim	28	35,4	54	18,7	18	11,8	26,604	0,01
Aynı soydan insanlarla bir arada yaşamayı tercih ederim	15	19,0	42	14,5	21	13,7		
Aynı Kültürden insanlarla bir arada yaşamayı tercih ederim	14	17,7	75	26,0	32	20,9		
Farklı dinden/ırktan olsalar da memnunum	18	22,8	102	35,3	69	45,1		
Tamamen farklı kültür, inanç ve soydan insanların olduğu başka bir ülke	4	5,1	16	5,5	13	8,5		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0		
7. Farklı Görüşten Birisiyle Olan Tartışmadaki Tutuma Bağlı Katı Siyasi Tutumlar								
Ona kendi görüşümü kabul ettirmeye ve onun görüşünü çürütmeye çalışırım	24	30,4	43	14,9	31	20,3	15,774	0,03
Hem görüşlerimi söyler hem de karşımdakini dinlerim, benimsersem onun görüşlerini kabul ederim	50	63,3	222	76,8	100	65,4		
Kendi görüşümü savunmaktan çok onun görüşünü anlamaya ve benimsemeye çalışırım	5	6,3	24	8,3	22	14,4		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0		

8. Farklı Bir Siyasi Partiden Olan Kişiye İlişkin Genel Tutuma Bağlı Katı Siyasi Tutumlar								
Ona hiçbir şekilde tahammül edemem	12	15,2	8	2,8	6	3,9		
Çok zorunlu durumlarda ona tahammül edebilirim	13	16,5	23	8,0	14	9,2		
Gerekli gördüğümde onunla iletişim kurabilirim	23	29,1	84	29,1	20	13,1		
İnsanların farklı siyasi görüşten olması benim için sorun değildir	31	39,2	174	60,2	113	73,9		
Toplam	79	100,0	289	100,0	153	100,0	6,047	0,00

*p< 0,05

Tablo 3'te yer alan soru 1'e gelen cevaplara göre, bireylerin aile yapıları ile toplumda farklı siyasi ve ideolojik görüşlü kişilere karşı olumlu ya da olumsuz bir bakış açısına sahip olmaları arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05).

Bu çalışmanın teorik çerçeve kısmında da bahsedildiği gibi daha baskıcı, katı kuralları olan, ebeveynler arası iş bölümünün olmadığı, çocuklara söz hakkının tanınmadığı bir aile ortamında yetişen çocuklar ileriki yaşlarında kendilerinden daha farklı gördükleri, yabancı oldukları kişilere karşı daha katı tutumlu olmaya meyilli olmaktadır, tam tersi daha hoşgörülü, sevginin açıkça ifade edildiği, aile içi paylaşımın ve demokrasinin olduğu bir ortamda yetişen çocuklar ise kendilerinden farklı gördükleri kişilere karşı daha tahammüllü ve ılımlı davranma eğiliminde olmaktadır. Yukarıdaki Tablo 3'te yer alan 1. Soruya gelen cevaplara göre, bu bilgilere paralel bir sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin toplumda farklı siyasi ve ideolojik görüşlü kişilere olan bakış açılarını %8,9 ile "çok olumsuz" ve %31,6 ile "olumsuz" olarak tanımlayanlar en çok, baskıcı ve katı kurallar koyan aile ortamında yetişmiş kişiler arasında olurken; %27,8 ile "olumlu" ve %2,5 ile "çok olumlu" olarak tanımlayanların yine en az baskıcı ve katı kurallar koyan aile ortamında yetişmiş kişiler arasında olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla 1. soruya bağlı olarak, H1 hipotezindeki "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir" önermesi doğrulanmıştır.

Soru 2'ye gelen cevaplara göre, bireylerin aile yapıları ile ideolojik baskın düzeylerine bağlı ılımlı ya da katı olmaları arasında anlamlı bir ilişki vardır (p<0,05). Buna göre H0 hipotezi reddedilmiş, H1 hipotezine göre "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir" varsayımı doğru kabul edilmiştir. "Benim ideolojik görüşüm diğer ideolojik görüşlerden üstündür" diyenler en çok %17,7 ile baskıcı ve katı kurallar koyan bir ailede yetişmiş olan kişiler arasında; "toplumdaki her ideolojik görüşün taraftarı eşit hakka sahip olmalıdır" diyenler en az %27,8 yine baskıcı ve katı kurallar koyan bir ailede yetişmiş kişiler arasında bulunmuştur.

Dolayısıyla yukarıdaki Tablo 3'te yer alan soru 2'ye gelen cevaplardan hareketle, baskıcı ve katı kurallar koyan bir ailede yetişmiş olan kişilerin, siyasi tutumlarında daha katı olmaya eğilimli oldukları yorumu çıkarılabilir.

Soru 3'e gelen cevaplara göre, oy verilmeyi düşünülen parti seçime katılmadığında meydana gelen davranışa bağlı partizanlık üzerinden katılım ile aile yapısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p<0,05). Bu bağlamda H0 hipotezi reddedilmiş, H1 hipotezine göre "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir" varsayımı doğru kabul edilmiştir.

Tablo 3'te yer alan soru 3'ün verilerine göre, oy vermeyi düşündüğünüz parti herhangi bir nedenle seçime katılmadığı takdirde sizin davranışınız nasıl olur sorusuna "sandık başına gitmem veya geçersiz oy kullanırım" diyenler en çok %65,8 ile baskıcı ve katı kurallar koyan bir ailede yetişmiş olan kişiler arasında olurken; en az %39,2 ile hiçbir zaman kararlarımı müdahale etmeyen bir aile diyen kişiler arasında bulunmuştur. Yine aynı soruya verilen bir başka yanıt olan "oyumu başka partiye kullanırım" diyenler en çok hiçbir zaman kararlarımı müdahale etmeyen bir aile diyen kişiler arasında olurken; en az %34,2 ile baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile diyenler kişiler arasında bulunmuştur.

Dolayısıyla yukarıdaki bulgulardan hareketle (soru 3), ailenin katı olma seviyesi arttıkça, bireylerin partizanlıkları artmaktadır. Başka deyişle katı bir aile ortamında yetişen bireylerin siyasi tutumlarında daha katı, baskıcı olmayan bir aile ortamında yetişen kişilerince daha ılımlı oldukları yorumu çıkarılabilir.

Tablo 3'teki 4. Soruya gelen cevaplara göre, partiye bağlanma düzeyine bağlı partizanlık üzerinden katılık ile aile yapısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Bu bağlamda H_0 hipotezi reddedilmiş, H_1 hipotezine göre "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir" varsayımı doğru kabul edilmiştir. Yani benimsediğiniz partiye bağlanma düzeyiniz hangisidir sorusuna gelen "çok güçlü" yanıtındaki oranlara bakıldığında, bu yanıtı en çok baskıcı ve kurallar koyan bir aile ortamında yetişmiş kimseler vermiştir. Yine aynı soruya gelen "zayıf" yanıtını ise en çok %24,2 ile hiçbir zaman kararlarına müdahale etmeyen diyen kişiler olmuştur.

Dolayısıyla 4. Soruya bağlı olarak, sert kuralları olan aile ortamında yetişen bireylerin, ailesi tarafından fazla müdahaleye maruz kalmayan, daha özgürce yetiştirilmiş bireylere göre partizanlığa dolaylı olarak da siyasi tutumlarında katı olmaya daha eğilimli oldukları söylenebilir.

Tablo 3'teki, soru 5'e gelen cevaplara göre, tercih edilen partinin seçimde kazanamayacağını bilerek yine de o partiye oy vermeye bağlı partizanlık üzerinden katılık ile aile yapısı faktörü arasında bir anlamlı bir ilişki yoktur ($p<0,05$). Dolayısıyla bu soruya ilişkin olarak H_1 hipotezi reddedilmiş, H_0 hipotezine göre "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsızdır" varsayımı doğru kabul edilmiştir.

Tablo 3'te yer alan 6. Soruya verilen yanıtlara göre, beraber yaşamanın tercih edildiği kimselere bağlı katılık ile aile yapısı faktörü arasında bir anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Bu bağlamda H_0 hipotezi reddedilmiş, H_1 hipotezine göre "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir" varsayımı doğru kabul edilmiştir. "Aynı dinden insanlarla bir arada yaşamayı tercih ederim" diyenler en çok %35,4 ile baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile ortamında yetişen kişiler olurken; en az %11,8 ile hiçbir zaman kararlarına müdahale edilmeyen bir ailede yetişen kişiler olmuştur. "Aynı soydan insanlarla bir arada yaşamayı tercih ederim" diyenler en çok %19,0 ile baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile ortamında yetişen kişiler arasında olurken; en az %13,7 ile hiçbir zaman kararlarına müdahale edilmeyen bir ailede yetişen kişiler arasında bulunmuştur. "Farklı dinden/ırktan olsalar bile ülkemde yaşayan bütün insanlarla beraber olmaktan memnunum" diyenler en çok %45,1 ile hiçbir zaman kararlarına müdahale edilmeyen bir ailede yetişen kişiler arasında olurken; en az %22,8 ile baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile ortamında yetişen kişiler arasında bulunmuştur.

Yukarıdaki bulgulardan hareketle (soru 6), baskıcı bir aile ortamında yetişen kişilerin, kendilerinden farklı insanlarla yaşamaktansa, belli özellikleri paylaştıkları kimselerle bir arada yaşamaya daha eğilimli oldukları, dolayısıyla da farklı niteliklere sahip kişilere karşı hoşgörü seviyelerinin daha düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 3'te yer alan 7. Soruya verilen cevaplara göre, farklı görüşten biriyle olan tartışmadaki tutumdan hareketle katı olmak ile aile yapısı faktörü arasında bir anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Bu bağlamda H_0 hipotezi reddedilmiş, H_1 hipotezine göre "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir" varsayımı doğru kabul edilmiştir. "Kendi görüşümü savunmaktan çok onun görüşünü anlamaya ve benimsemeye çalışırım" diyenler en çok %14,4 ile "hiçbir zaman kararlarına müdahale etmeyen bir aile ortamında yetiştim" diyenler arasında iken; en az %6,3 ile "baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile ortamında yetiştim" diyenler arasında bulunmuştur.

7. sorudaki bulgulardan hareketle, hiçbir zaman kararlarına müdahale edilmeyen bir aile ortamında yetişen kişilerin, sahip oldukları görüşlerden farklı olan siyasi görüşlere karşı daha tahammüllü yani daha ılımlı oldukları söylenebilir.

Tablo 3'teki 8. soruya gelen yanıtlara göre, farklı bir siyasi partiden olan kişiye ilişkin genel tutumdan hareketle katı tutumlu olmak ile aile yapısı faktörü arasında bir anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilmiş, H_1 hipotezine göre "bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya

ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir” varsayımı doğru kabul edilmiştir. “Ona hiçbir şekilde tahammül edemem” diyenler en çok %15,2 ile baskıcı ve katı kurallar koyan aile ortamında yetişmiş kişiler arasında olurken; en az %2,8 ile daha az kuralcı ve %3,9 ile daha özgür aile ortamında yetişmiş kişiler arasında bulunmuştur. “İnsanların farklı siyasi görüşten olması benim için sorun değildir” diyenler en çok %73,9 ile hiçbir zaman kararlarına müdahale edilmeyen bir aile ortamında yetişmiş kişiler arasında olurken; en az %39,2 ile baskıcı ve katı kurallar koyan aile ortamında yetişmiş kişiler arasında bulunmuştur.

Yukarıdaki çapraz hesaplanmış verilere göre, ebeveynlerin uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter olmalarını ölçen bir soru ile katı siyasi tutumu ölçen sekiz sorudan, yedi tanesi arasında anlamlılık ilişkisi kurulduğu, birisi ile kurulmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda ailenin kuralcı veya otoriter yetiştirme tarzı ile bireylerin siyasi tutumlarının katı olması arasında önemli düzeyde bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu makale için gerçekleştirilen araştırmada ebeveynlerin uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter olmalarını ölçen bir soru ile katı siyasi tutumu ölçen sekiz sorudan, yedi tanesi arasında anlamlılık ilişkisi kurulduğu için $p < 0,05$ anlamlılıkta sınanan “H1: Bireylerin sahip oldukları katı tutumları, ebeveynlerinin onları uyumlu veya ılımlı ya da kuralcı veya otoriter yetiştirmelerinden bağımsız değildir” şeklinde alternatif hipotez doğrulanmıştır. Buna göre:

Bireylerin aile yapıları ile farklı görüşlü kişilere olan bakış açılarından hareketle katı siyasi tutumda olmak arasında; aile yapısı faktörü ile ideolojik baskınlık düzeyine bağlı katı siyasi tutumda olmak arasında; aile yapısı faktörü ile oy verilmeyi düşünülen parti seçime katılmadığı takdirde meydana gelen davranışa bağlı partizanlık üzerinden katı siyasi tutumda olmak arasında; aile yapısı faktörü ile partiye bağlanma düzeyine göre partizanlık üzerinden katı siyasi tutumda olmak arasında; aile yapısı faktörü ile farklı bir siyasi partinin taraftarı olan kişiye karşı genel tutumdan hareketle katı siyasi tutumda olmak arasında $0,00 < 0,05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunurken, aile yapısı faktörü ile beraber yaşamının tercih edildiği kimselerden hareketle katı siyasi tutumda olmak arasında $0,01 < 0,05$ düzeyinde ve aile yapısı faktörü ile farklı görüşten biriyle olan tartışmadaki tutumdan hareketle katı siyasi tutumda olmak arasında $0,03 < 0,05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat aile yapısı faktörü ile tercih edilen partinin seçimde kazanamayacağını bilerek yine de o partiye oy vermek üzerinden katı siyasi tutumda olmak arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($0,142 > 0,05$). Bu verilerden hareketle, demokratik aile ortamında yetiştiğini belirten bireyler farklı dinden ya da inançtan olan insanlarla yaşamaktan memnun olduklarını, aynı zamanda farklı siyasi görüşten olan kişilere olan yaklaşımlarında hoşgörülü ve ideolojik baskınlık düzeyine bağlı olarak daha az partizan olduklarını belirtmişlerdir. Böylelikle daha demokratik ve daha az müdahaleci bir aile ortamında yetişmiş bireylere göre, baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile ortamında yetişmiş kişilerin katı siyasi tutumlu olmaya daha çok eğilim gösterdikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Makalenin giriş kısmında da belirtildiği üzere, yapılan literatür taraması sonucunda ailenin yetiştirme tarzı (ör. uyumlu ya da otoriter) ile katı siyasi tutumların oluşumunu ilişkilendiren doğrudan bir araştırmaya rastlanılmamış olsa da ebeveynlerin yetiştirme tarzlarının, çocukların farklılıklara olan yaklaşımı üzerindeki etkisini irdeleyen çalışmalar ve kuramlar mevcuttur. Bu araştırmanın sonuçlarına ek olarak, dolaylı biçimde sonuçlarıyla örtüşen bazı çalışmalar ve kavramlar şunlardır:

Milburn’un (Milburn, 1991), Renshon’un (Renshon, 1975: 63-80) araştırma bulgularında, Alkan ve Ergil’in görüşlerinde (Alkan ve Ergil, 1980: 63-65), Lakoff’un aile metoforu (Lakoff, 2016) bu araştırma sonuçlarında da daha baskıcı, daha katı kuralları olan bir aile ortamında yetişmiş bireylere göre, baskının az olduğu bir aile ortamında yetişmiş kişiler farklı inançtan, farklı görüşten ve farklı yaşam tarzından olan insanlara karşı çok daha hoşgörülü ve ılımlı bir tavır sergileyebilirler. Türkiye’de gerçekleştirilen bir başka araştırmanın sonuçlarına göre de, otoriter anne ve baba tarafından yetiştirilmiş çocuklarda tepkisellik (belirli bir olay ya da uyaran karşısında tepki gösterme hali) yüksek bulunmuştur (Işıkoğlu Erdoğan vd., 2017: 230). Ayrıca aile ortamındaki “demokratik sosyalleşme” (Özpolat, 2010: 13-22) kavramında olduğu gibi, demokratik sosyalleşen çocuklar farklı olma hakkının bilincinde olarak, farklı görüşten olan kişileri yargılama, onları dışlama eğiliminden uzak olurlar. Ebeveynleri tarafından otoriter yetiştirilme tarzına maruz kalmış bireyler ise, farklılıkları bir tehdit olarak görebilirler böylelikle kendisinden farklı düşünen kişileri dışlayabilirler.

Dolayısıyla yukarıdaki bulgulardan hareketle, bireylerin kendilerinden farklı kişilere karşı katı bir siyasi tutum sergilemelerinde aile yapısı faktörünün etkisi çok güçlüdür denilebilir. Bu açıdan aile içi iletişimi demokrasiye, empatiye ve yardımseverliğe dayalı olan ailelerde yetişen çocuklar, onlardan öğrendikleri davranış biçimlerini ileriki yaşlarda da sürdürecektir. Bu tip yaklaşıma sahip olan bireylerin, dış dünyada kendisinden farklı siyasi görüşlere sahip olan kişileri doğrudan bir tehdit olarak algılama davranışı azalacak, daha çok empati kuracak ve ılımlı bir yaklaşım sergileyebilecektir. Ama tam tersi antidemokratik, çok kuralcı, cezalandırıcı, sınırlandırıcı vb. şekildeki davranışlara sahip olan ebeveynler tarafından yetiştirilmiş çocukların ise, siyaseten kutuplaşma eğiliminin yüksek ve kendisiyle aynı siyasi görüşlere sahip olmayanlara karşı daha önyargılı, tahammülsüz olacağından, farklı siyasi görüşlü kişilere ilişkin tutumlarının katı olma olasılığı artacaktır.

Son olarak, siyasal kutuplaşma sorununa çözüm getirilebilmesi adına kamu politikaları oluşturulmak istendiğinde özellikle baskıcı ve antidemokratik aile yapısına sahip kişilere de ulaşılması hedeflenirse, çözüm sürecinde daha anlamlı sonuçlara ulaşılması kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkan, T. ve Ergil, D. (1980). *Siyaset Psikolojisi*, 1. Baskı, Turhan Yayınevi, Ankara.
- Alper, S. ve Yılmaz, O. (2020). *Sağcılığın ve Solculuğun Psikolojisi Farklı Dünyaların İnsanları*, 1. Baskı, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.
- Davies, J. C. (1965). "The Family's Role in Political Socialization", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 361/1, 10-19.
- Eagly, H. A. ve Chaiken, S. (2007). "The Advantages of An Inclusive Definition of Attitude", *Social Cognition*, 25/5, 582-602.
- Hasta, D. ve Karaçanta, H. (2017). "Yetkecilik, Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Siyasal Görüş", *Türk Psikoloji Yazıları*, 20/40, 3-34.
- Hogg, A. M. ve Vaughan, M. G. (2017). *Social Psychology*, Pearson Education Limited, United Kingdom.
- Hymann, H. H. (1959). *Political Socialization a Study in the Psychology of Political Behavior*, The Free Press, USA.
- Işıkoğlu Erdoğan, N., Yoleri, S. ve Tetik, G. (2017). "Ebeveyn Tutumlarının Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Mizaç Özellikleri İle İlişkisinin İncelenmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 226-239.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, Algı, İletişim*, 5. Baskı, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2013). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, 14. Baskı, Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Kahraman, A. B. (2011). *Siyasal Katılımın Sosyolojik Analizi*, 1. Baskı, Çizgi Kitapevi, Konya.
- Krosnik, A. J., Judd, M. C. ve Witternbrink, B. (2005). "The Measurement of Attitudes", *The Handbook of Attitudes*, (Ed: D. Albarracın, B. T. Johnson ve M. P. Zanna), Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.
- Lakoff, G. (2016). *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*, University of Chicago Press.
- Merelman, R. M. (1980). "The Family and Political Socialization: Toward a Theory of Exchange", *The Journal of Politics*, 42/2, 461-486.
- Meeusen, C. & Boonen, J. (2020). "Facilitators of intergenerational similarity in social and political attitudes: the role of discussion, sophistication, attitudinal homogeneity, and gender", *Acta Politica*, <https://doi.org/10.1057/s41269-020-00186-0>.
- Milburn, M. A. (1991). *Persuasion and politics: The social psychology of public opinion*, Thomson Brooks/Cole, UK.
- Milburn, M. A. (1998). *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset*, Çev. Ali Dönmez ve Veli Duyan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Orhan Akay, E. (2009). *Toplumsal Kültürel ve Katılımsal Boyutuyla Siyasal Davranışın Sosyo-Politik Analizi*, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Oscamp, S. ve Schultz, P. W. (2005). *Attitudes and Opinions*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey.
- Özler, H. *Siyaset Psikolojisi* (2014). Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

- Özpolat, A. (2010). "Ailede Demokratik Sosyalleşme", Aile ve Toplum Dergisi, 11/5, 9-24.
- Öztürk, O. (2020). *Aile Kurumunun Z kuşağının Siyasal Katılım Davranışına Olan Etkisi*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Renshon, S. A. (1975). "Personality and Family Dynamics in the Political Socialization Process", *American Journal of Political Science*, 19/ 1, 63-80.
- Searing, D., Wright G. Ve Rabinowitz, G. (1976). "The Primacy Principle: Attitude change and Political Socialization", *British Journal of Political Science*, 6/1, 83-113.
- Semerci Uyan, P., Erdoğan, E. ve Önal Sandal, E. (2017). *Biz'liğin Aynasından Yansıyanlar Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sevil, İ., (2021). *Türk'ün Kalbi Nasıl Çarpar?*, 1. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Tarhan, N. (2017). *Toplum Psikolojisi ve Empati, Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*, 10. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Tutar, H. (2014). *Sosyal Psikoloji Kavram ve Kuramlar*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Turan, E. ve Tıraş, Ö. (2017). "Family's Impact on Individual's Political Attitude and Behaviour" *International Journal of Psycho-Educational Sciences*, 6/2, 103-110.
- Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması. (2020). Turkuazlab. <https://www.turkuazlab.org/wp-content/uploads/2020/12/Ozet-Bulgular.pdf>
- Watts, J. D. ve Dodds, S. P. (2007). "Influentials, Networks, and Public Opinion Formation", *Journal of Consumer Research*, 34/4, 441-458.
- Zeynel, Ş. Ş. (2021). *İlimli ve Katı Siyasi Tutumların Temelindeki Sosyoekonomik Nedenler: Isparta İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.

EK 1: ANKET FORMU

1. Cinsiyetiniz?

- a) Erkek b) Kadın

2. Yaşınız?

- a) 18-29 yaş b) 30-49 yaş c) 50 yaş ve üzeri

3. Öğrenim durumunuz?

- a) İlkokul mezunu veya altı b) Ortaokul mezunu c) Lise mezunu
d) Üniversite mezunu e) yüksek lisans/doktora mezunu

4. Hangi meslek grubu mensubusunuz?

- a) Çiftçi b) İşçi c) Esnaf d) Ev Hanımı e) Öğrenci
f) İşsiz g) Memur h) Emekli ı) Öğretmen i) Akademisyen/Doktor (M.D.)
j) Özel sektör beyaz yakalı çalışanı (uzman, uzman yrd., yetkili, gişe görevlisi vb.)
k) Serbest meslek çalışanı (avukat, noter, muhasebeci vb.)
l) Üst düzey yönetici (vali, kaymakam, genel müd., bölge müd, il müd.)
m) Diğer, belirtiniz

5. Gelir düzeyiniz aşağıdakilerden hangisidir? (Bireysel geliri olmayanlar, hane aylık toplam geliri üzerinden soruyu cevaplayabilir)

- a) Düşük gelirliyim b) Orta gelirliyim c) Üst gelirliyim.

6. Nerede ikamet etmektesiniz?

- a) Köy/kasabada b) İlçede c) Şehirde

7. İçinde yetiştiğiniz aile nasıl bir aileydi?

- a) Baskıcı ve katı kurallar koyan bir aile,
- b) Kararlarımı alırken bazı durumlarda bana özgürlük alanı tanıyan bir aile,
- c) Aldığım kararlara hiçbir zaman müdahale etmeyen bir aile.

8. Toplumda farklı siyasi ve ideolojik görüşlü kişilere karşı bakış açınızı nasıl tanımlarsınız?

- a) Çok olumsuz
- b) Olumsuz
- c) Fikrim yok
- d) Olumlu
- e) Çok olumlu

9. Aşağıdakilerden hangisi sizin görüşünüzü en iyi yansıtır?

- a) Benim ideolojik görüşüm, diğer ideolojik görüşlerden üstündür.
- b) Zararlı bazı parti ve ideolojilere izin verilmemelidir.
- c) Toplumdaki her ideolojik görüşün taraftarları eşit hakka sahip olmalıdır.

10. Oy vermeyi düşündüğünüz parti herhangi bir nedenle seçime katılmadığı takdirde sizin davranışınız nasıl olur?

- a) Sandık başına gitmem veya geçersiz oy kullanırım.
- b) Oyumu başka bir partiye kullanırım.

11. Benimsediğiniz partiye bağlanma düzeyiniz aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Çok güçlü
- b) Orta
- c) Zayıf

12. Tercih ettiğiniz partinin yapılacak seçimde kazanamayacağını bilseniz bile yine de oyunuzu o partiye mi verirsiniz?

- a) Evet
- b) Hayır

13. Aşağıdakilerden hangisi sizin beraber yaşamayı tercih ettiğiniz kimselerdir?

- a) Aynı dinden veya inançtan olan insanlarla beraber bir ülkede yaşamayı tercih ederim.
- b) Aynı soydan/ırktan olan insanlarla beraber bir ülkede yaşamayı tercih ederim.
- c) Aynı kültürü paylaştığım insanlarla beraber bir ülkede yaşamayı tercih ederim.
- d) Farklı dinden veya ırktan olsalar da ülkemde yaşayan bütün insanlarla beraber olmaktan memnunum.
- e) Tamamen farklı kültür, inanç ve soydan olan insanların bulunduğu başka bir yerde yaşamayı tercih ederim.

14. Farklı görüşten biriyle olan tartışmanızda aşağıdakilerden hangisini yaparsınız?

- a) Ona kendi görüşümü kabul ettirmeye ve onun görüşlerini çürütmeye çalışırım.
- b) Hem görüşlerimi söyler hem de karşımdakini dinlerim, benimsersem onun görüşlerini kabul ederim.
- c) Kendi görüşümü savunmaktan çok onun görüşünü anlamaya ve benimseye çalışırım.

15. Farklı siyasi partiden olan bir kişiye olan tutumunuzu aşağıdakilerden hangisi ifade eder?

- a) Ona hiçbir şekilde tahammül edemem,
- b) Çok zorunlu durumlarda ona tahammül edebilirim,
- c) Gerekli gördüğümde onunla iletişim kurabilirim,
- d) İnsanların farklı siyasi görüşten olması benim için hiç sorun değildir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:08.11.2021 ✓Accepted/Kabul:20.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.1020560

Araştırma Makalesi/ Research Article

Baranoğlu, Ş. (2022). "Dil Meselelerinin Çözümünde Bilim ve Bilgi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 495-504.

DİL MESELELERİNİN ÇÖZÜMÜNDE BİLİM VE BİLGİ

Şahin BARANOĞLU*

Öz

Bilinenin aksine bilgi kapsar bilimi, bir toplumun değil insanlığın müşterek ürünü olan bilimi oluşturan formasyonun varlığını halkın içindeki sistematik bilgi aktarımına borçlu olduğu bilinir. Bazı toplumlar sadece yerel değerlerini bazıları da imparatorluklarla elde ettikleri tecrübelerden süzölmüş sentezlerden mürekkep katkılarını sunar bu imece ürüne. Batılıların *Dasein* Çinlinin ise *Dao* dediği bireysel öz farkındalık, tıpkı bireyler gibi toplumların da ruhsal ve sosyal durumlarına göre değişiklik gösterir ki söz konusu şartlara göre katkının miktarı, niteliği, etkisi değişir. İşte bu anlamda *halka inmek*, *halka çıkmak* ve *halkla birlikte* olmak tabirlerinin dünden bugüne değişen halk kavramı bağlamında ifade ettiği anlamlar önemlidir. Konunun günümüzün oldukça ilgi gören çalışma alanları olan *metinler arasılık*, *dil hapishanesi* ve *hermoneutik* gibi yaklaşımlarla ilgisi ayrı ayrı çalışmalara konu olacağından, halka inmenin sosyal bilimler için geçerli olmadığı ve işin doğrusunun halka çıkmak olması gerektiği üzerinde durulacak ve buna dair dil torbamızdaki ana sermayeden *evidensiyel*, *tasnifler*, *ortak adlandırılmalar* gibi başlıklar altında örnekler sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Bilim, Bilgi, Halk kültürü, Medeniyet.*

SCIENCE AND INFORMATION IN LANGUAGE MATTERS

Abstract

Contrary to common knowledge, science is contained within information; it is known that formation which established the science as a joint product of humanity rather than society owes its existence to systematic information transfer among populace. Some societies offer only their local values to this collective work, some others offer their contribution in ink in form of a synthesis derived from their experiences obtained from past empires. Individual self-awareness named as *Dasein* by Westerners or *Dao* by Chinese changes depending upon psychic and social circumstances of individuals and societies; and current circumstances, whatever they may be, affect presented contribution in terms of quantity, quality and effect. Within this regard, meanings expressed by phrases like *halka inmek* (to descend to public), *halka çıkmak* (to ascend to public), *halkla birlikte olmak* (to be together with public), whose significances have been changing depending on the concept of public from then until now, are important. Because of the fact that relation of this subject to approaches such as *intertextuality*, *prison-house of language* and *hermeneutic*, which are today's more influential work domains, will be researched in various studies; *to descend to public* will be referred to as invalid for social sciences and will be required to be altered to *to ascend to public*, and examples to this will be given under titles like *evidential*, *classifications*, *joint naming* taken straight from Turkish language.

Keywords: *Science, Information, Folk culture, Civilization.*

*Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MUĞLA.
e-posta:sahinbaranoglu@mu.edu.tr. (<https://orcid.org/0000-0002-5653-6766>)

"Eğer bireği hamr içse, Türk veya şehirlü olsa, kadı tazir ura, iki ağaca bir akça cürüm alına".

Fatih Kanunnamesi, 3. fasıl. 1. madde

İtibarı, yapılanışı ve algılanışı tarih içinde hep değişse de (eski yaklaşımlar, yapısalcılık, göstergibilim vs.) bilim, bir *yaratma* (Arapça iktirah, İngilizce creation) veya *cevher* (substance) değil sonradan oluş yani *araz* (accident), takip edıştır ve üstelik sosyal bilimler, fen bilimlerinin netliğine de sahip değildir. Bilimin bu "*el yordamı*" olarak nitelenebilecek hâline karşın "*yaratma*"yı mizacında barındıran dil ise, temsil ettiği insanla aynıdır; *ma'suk-ı ilahi* bilinen, *kabil-i hitap* sayılan ama hem *eşrefü'l-mahlukat* hem de *esfel-i safilin* olabilen insanla... İnsanın dilini eve, evin dışının doğaya içinin de insana göre olduğu iddiasıyla benzeten filozoflar, âdeta dilcilikteki adı *edinim-kullanım* (compedence-performance) olan dilsel külli ve cüzi iradeden söz etmektedir. *Evin içi denen kullanım* (performance, actualisation, usage, construe vs.) ise eski dilimizde *istimal*, *nesc-i kelam*, *sevk-i kelam*, *idare-i kelam*, *tarh-ı makal*, *makam* gibi terimlerle karşılır.

Aynı durum toplumlar için de söz konusudur ki o zaman da birey yerine halk yani *edinim* söz konusu olur. Tıpkı *Türk* adının ETÜ'de (Eski Türkçe) *Kazak*, *Kırgız* bugün *Oğuz* yahut *kamu* teriminin ETÜ'de *halk* bugünse *devlet* anlamına gelişi gibi, *halk* kavramı da hem bugün hem de tarihî dönemlerde anlamca değişiklikler arz eder. Halkı 19. asırdakiler gibi medeniyet zıddı sayarsak ülke ya da şehir folklorundan söz edilemeyeceğini söyleyerek halk tanımını kırsaldan kurtaran Alan Dundes (1934-2005), aileden küçük halk tanımını kabul etmemekle beraber, en küçük halkı iki kişiye kadar indiren hatta jest ve mimikleriyle tek bir bireyin de halk sayılabileceğini savunan yaklaşımları anlatır. Dundes köylü, din, ırk, millet ve meslek karakterindeki diğer gruplar gibi pek çok anlama gelebilen halk terimini, toplumu oluşturan tüm katmanlar anlamında kullanır ve her katmanın ayrı folkloru olduğundan söz eder (Çobanoğlu, 1999: 280-286).

Dar ya da geniş hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, dil söz konusu olduğunda halk terimi, havâs da dahil bütün toplum katmanlarını kapsar ki yüklemelerinden başka hemen hemen hiç Türkçe kelime bulunmayan bazı Nabi¹ mısralarından *Ağlatmayacaktın yola baktırmayacaktın!* diyen Esrar Dede'ye, *Çün yaratdı Âdemi bileyüdik biz anı / Bu kamu hâs u âmi bir ma'denden eyledi* diyen Yunus Emre'ye (Açıkgöz, 2020: 88), köylerdeki deyişlere, adlarımıza kadar her şey halk teriminin anlam alanı içindedir. Köylü, rekabet kelimesini kullanmaz, arz talep dengesinden bahsetmez ama "*Ak köpeğin pamuk pazarına zararı olur!*" derkenki gülüşü, bütün bilmeleri ve terimleri aşar. Bu gücün yaratıcısı, bütün katmanları birleştiren dildir.

Bu art zamanlı katman meselesi ve aydın halk tartışması aynı zamanda o kadar da günceldir ki kültür değişmelerinden mürekkep Türk tarihinde halk, hâlâ aydını nezhur kültürün mümessili olarak görür ve örfünü de bilimin önünde tutar. Feylesof kelimesindeki ironi ve *bakanlar kurulu* anlamlı *kabine* kelimesine *Güncel Türkçe Sözlük*'te (Türk Dil Kurumu) *hela* karşılığı verilmesi ilginçtir. *Tuvalet* kelimesinin bir diğer eş anlamlısı Aydın köylüsünde "*küçük aydın*"dır (Salavatlı). Yakup Kadri'yi bile etkilediği iddia edilen halka şaşı bakışın temelinde, halkın aydını küçümseyişi olmalı. Halk yeni olanı, bilimi inkâr etmese de onun, dağarcığındaki mevcudatın ambalajlanmış olduğuna kanidir.

Bilim ve bilgi kavramlarına dair üzerinde durulması gereken konulardan biri de yine *halk* terimi kadar tartışılan yüksek kültür alçak kültür meselesidir. Mesele, yükseği alçağı belirleyen hususlar zamanla değişse de tıpkı *töz-ilinek* (cevher - araz; substance - accident) tartışmaları gibi Eski Yunan'dan beri sürmektedir. Televizyon dünyasını "*gözler için ciklet*" olarak tanımlayan Adorno (Işık, 2021) toplumsal ninni saydığı ve *kültür endüstrisi* dediği *alçak kültür* yerine yükseğinden²; yani burjuvadan değil aristokrasiden yanadır ve bu da halk teriminin tarih içindeki anlamlarından soyutlanamaz. Bu konuda Kemal Tahir, sınıflı toplumlarla biz farklıyız, onların düşünme yöntemleri bize uymaz görüşünü eserlerinde sürekli işler; padişahla bekçi camide yan yanadır bizde diye karşı çıkar bütün bu yaklaşımlara. İşin içine din de girince *bilim* ile *ilim* terimlerini eş anlamlı addetme veya bilimi, ilmin bir alt şubesi sayma anlayışları da eskiden beri tartışılmalıdır. Dilimizde *göstergibilim*, *imbilim* gibi adlarla anılan *semiyoloji* de hepsini tek çatı altında toplayarak söz konusu tartışmalara son vermek için var olmuştur.

1 Geçirdi çâşnîğîr-i felek ol denlü vaktin kim / Nevâl-i ârzü meydâna geldi iştehâ gitti

2Söz konusu tercih Adorno'ya has değil bilim ya da konuşma dilinde herkesin şuuraltı olmuştur. Prof. Dr. Nurullah Çetin, dil sapmalarını anlatırken şöyle der: Küfrü genellikle toplumun eğitimsiz kesimleri, alt kültür grupları kullanır. (Çetin, 2013: 289)

Biz bu çalışmada, *Bilgi Felsefesi* (Epistemoloji) de dahil Sokrates'ten beri süren benzer tartışmaları alanların asıl sahiplerine bırakarak terimle metotla çözülemeyen pek çok dil meselemizin çözümünün dilin içinde kendiliğinden nasıl net ve berrak olduğunu belirleyip bilginin bilimi yaptığını, hatta bilimdeki yanlışları düzelttiğini gösteren örnekler sunmak istedik. Çünkü kavramları, terimleri hatta anlamı reddedenleri haklı çıkaran bir durum var ortada! Sempozyumlarda edebî ürünlerdeki halk edebiyatı etkilerinden söz ediliyor! Ben hesap bilir muhasebe memuruyum demek gibi bir şey bu! Bazen de dilin içinde gayet berrak olan bir bilgi, terimler yüzünden anlaşılmasız oluyor yani bilim bilgisi bozuyor³. Devlet eliyle yapılan sınavlarda dahi her yıl soru iptali yahut iptal tartışmaları, bu durumun belgesidir.

Ağız derlemelerinde ses kaydı yapılacak kişilerin mümkünse okuma yazması olmayanlardan seçilmesi veya Altayistik gerçeğini ispat gayretlerindeki en işe yarar örneklerin hiç yazı dili olamamış veya geç zamanda olmuş uzak lehçelerden bulunabilmesinin de önemini belirttiikten sonra dildeki malzemenin bilime rehberlik etme örneklerine geçelim.

1. EVIDENSİYEL

Evidensiyel, kanıta dayalılık, delile dayalılık vs. ile ifade edilen bu “sözdeki bilginin kaynağı” meselesi 1971'deki Lars Johanson'un *Aspekt im Türkischen* adlı çalışmasından beri tartışılmaktadır (Demir, 2012: 97-117). Her ne kadar anlamın zarflarla tamamlandığı *-dl* gibi diğer bazı ekler de evidensiyel için söz konusu edilse de dilimizde bu görevi yerine getiren, *-mİş* ektir. Söz konusu *-mİş* ekinin ETÜ'deki görevdeşi *-gAn*'ın bugün Türkiye Türkçesinde düzenli ses hadisesiyle *-An*'a dönüşü, meselenin eş ve art zamanlı bütün boyutlarını sergilemektedir ki hiçbir makale bu durumu, bir ekin fonksiyon yelpazesi kadar berrak anlatamaz; çünkü her bilim adamı, meselenin sadece bir veya birkaç yönünü görüyor hâlbuki dil malzemesi, bin yılların birikimiyle hazırdır kullanıcısına. İşin içinde, çekim ekinin fiilin çatısına tesiri vardır. Örneğin bugün *yanan ev* deyince şunları kastetmiş olabiliriz: 1. Şu an yanmakta olan ev. 2. Şu an kundaklanmış olan ev. 3. *Geçmişte yanmış olan ev*. 4. *Geçmişte kundaklanmış olan ev*. Yani fiil, hem şimdiki zaman hem geçmiş zaman ve hem etken hem edilgen çatıda anlaşılabilir. *Yanan ev* terkinin anlamları, *evidensiyel* veya *aspekt* gibi terimlerle söylenmek istenenleri özetler gibidir⁴. Çünkü şimdiki zamanı kastedersen evidensiyel söz konusu değil ama geçmiş zamanda var.

Buradaki örneğimizin çekimli fiil değil de sıfat fiil olduğu, bu gerçeği değiştirmez; çünkü fiil cümlelerinin bile hepsi, tamlananı eklemiş şahıs zamiri olan birer sıfat tamlamasıdır. Dil statiktir, sözlük temsile ve gramer de nitelermeye dayanır; sıfat tamlaması dediklerimiz ise eksiz yani anlam ilişkisiyle kurulanlardır. Bu gerçek, felsefedeki “*Yunan felsefesi isim cümlelerinin aslından birer fiil cümlesi olduğunun anlaşılmasından doğdu.*” gibi yaklaşımlarına ters gibi görünse de değildir, çünkü isim cümleleri de sıfat tamlamasıdır: İyiidik < edgü er-ti – miz.

Altay dili olan Türkçede, ekten etkilenecek zamirlerde fonetik değişim (*ben-ge>banga, ol-ga>anga*) olduğu gibi çekim ekleriyle de fiil tabanlarındaki çatı değişimi de söz konusudur: Öz içi taşın *tutmuş teg biz* (Ergin, 2007: Tonyukuk, güney yüzü, 6. satır). Kutadgu Bilig'de de *-mİş* ekini doğrudan ya da dolaylı edilgen partisip olarak görüyoruz: *İve kirme işke sabır kıl serin / İve kılmış işler ökünçü yarın* (Arat, 1991: 74) *Tutayın sen aymış sözüğ tıngladım / İligke barup men tapug başladım* (Arat, 1991: 403).

Bu konuda yazılacaklara, Türkçenin bu özelliğini dikkate alarak yaklaşmak gerekir. Bir Karanlı bugün “*Hayvancılık yapan yerde böyle kazalar oluyor!*” derken *yapan* sıfat fiilini *yapılan* yerine kullanmaktadır, tıpkı Dresten'de “*Bedevi atlar ıssını görüp ukradukda akli karalı seçen çağda*” ifadesinin Vatikan nüshasında *seçilen* olması gibi (Ergin, 1997: 78).

Nurettin Demir, *gidesiymiş* yapısını birleşik çekim *söylentiye göre gitmiş* (Demir, 2012: 101) şeklinde anlamlandırır. Aydın (Salavatlı) ağızında da aynı yapı, ek olarak *gitseymiş* anlamında kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde haber kipli gelecek zaman eki olan *-Asl* (gelesiven) günümüz ağızlarında dilek kiplerinden şart bildirir olmuş.

³ Muallim Naci'nin *Istilahat-ı Edebiyye*'deki (İfade-i Mahsusa) terimlerle ilgili olarak akşam yazılanları sabaha yırtmaya son vermenin çaresi neşretmektir ve elinizdeki kitap böyle bir tedbirin ürünüdür itirafı, ilginçtir (Muallim Naci, 1307: 12).

⁴ Dil tarihimizde birbiri yerine kullanılmış olan *-mİş*, *-An* ve *-dlk* partisiplerinin art zamanlı bu kullanımları kadar bugünkü durumları da ilginçtir; mesela tanıdığından yapısını cümle tahlilinde yer tamlayıcısı olarak da görebiliriz (Ekmeği tanıdığından aldı.) zarf olarak da (Onu tanıdığından hiç sevmedi!).

Eski dilciliğimizde *mecaz* teriminin muvahhidîn ve tabiiyyûn nazarındaki anlam ve algılanışı nasıl farklılık gösteriyorsa, adına evidensiyel, dolaylılık, kanıtsallık vs. her ne dersek diyelim söz konusu kategori de aynı durumdadır. Üzerinde ittifak edilen *-miş* ekinin bile “*Hımmm! Çay güzelmiş!*” veya “*İçmişim başım dönüyor dönüyor!*” derken evidensiyeye örnek olmaktan çıkışı gibi “*Ali takdirname aldı, çalışmış olmalı.*” veya “*Zannımca üzüldü.*” cümlelerinde *-malı* ve *-dı* ekleri söz konusu kategoriye dahil olur.

Dilcilikte kusur edebiyatta meziyet sayılan morfemlerin aynı kullanımda birden çok anlam ve fonksiyonda olması, bu meseleyi diller açısından iyice zorlaştırmaktadır. Osmanlı dilcilerinin de değişik başlıklar altında işleyip uzun uzun tartıştığı bu konunun zorluğunu, Lars Johanson’un Türkçede bakış konulu bir çalışmasını “*Sistemin tam olarak izahı, ancak usta bir Türk dilcisi tarafından yapılabilecektir.*” diye bitirmesi, göstermektedir (Uğurlu 2003: 133). Bu durum, bilimin anadili konuşucusu karşısındaki durumunun ifadesidir. Herhangi bir dilin bugün kusursuz gramerini yazabilsek bile birkaç yıl sonra tespit edilen kurallarla o dil yine örtüşmeyecektir ki eskiden beri herkes, kuralları değişmeyen bir dilin varlığından söz edilemeyeceğinde hemfikirdir.

2.TASNİFLER

Aynı ekin Kırgız Türkçesindeki durumu da ilginçtir: Ural kolu dilcilerinin kendi dillerini Hint Avrupalılardan önce araştırmağa başlaması ve araştırdıkça Türkçenin ortaya çıkmasıyla tezahür eden gerçekler malum... *Orhun Abideleri* daha okunmadan Schott ve Castrén gibi bilim adamlarınca ses denkliklerinden şahıs eklerine kadar gerçekleştirilen çalışmaların sonucunda yapılan Türk şivelerinin tasnifi meselesinde tıpkı Kumuk Türkçesi gibi Kırgız Türkçesi de sabit bir yer bulamaz. Kırgız Türkçesini R. Rahmeti Arat *tav*, Talat Tekin ise *tôlû* grubuna yerleştirirken Baskakov *Doğu Hun* kolu içerisinde ele alır. Kırgız Türkçesini Oğuz grubuyla ilişkilendirenler de dikkate alındığında meseleyi bilimin asırlardır çözemediği aşikârdır. *Canış Bayış Destanı*’ndan alınmış şu kullanım örnekleri, söz konusu açıklanamayışı açıklamakta en azından anlaşılır kılmaktadır:

Karooldo turgan Kalmaktar (Siperde duran Kalmuklar): Etken çatı, geniş zaman sıfat fiili. (Abalı, 2015: 767)

Kuugan Kalmak artınan (Kalmukların ardından kovalamış): Etken çatı ve öğrenilen geçmiş. (Abalı, 2015: 790)

Emeden tuugan emedey (Anadan yeni doğmuş gibi): Edilgen çatı ve öğrenilen geçmiş sıfat fiili . Bu *doğ-* fiili anlamca edilgen olduğu gibi Anadolu ağızlarında geçişli kullanımı da vardır (Abalı, 2015: 795).

Kaçırgan cerde kırk cigit (Saldırdıkları yerde kırk yiğit, Abalı, 2015: 798): Burada *-gAn* partisipinin *-dik* fonksiyonunu Dede Korkut’taki “*At yimegen acı otlar bitince bitmese yig!*” yapısındaki gibi görüyoruz. Ayrıca ETÜ’den beri hep var olan isim tamlamasının sıfat tamlaması şeklinde yapılmasının (*Ötüken yış*) da bir başka şekli söz konusu: Türkiye Türkçesinde sıfat iyelik eklidir ama kelime grubu yalınlığıyla yalındır; tıpkı “*Topu patlamış.*” cümlesindeki özne yalınlığı gibi.

Tepsööründö kalıptır (Ayaklar altında çiğnenmiştir). Eski Anadolu Türkçesinin belirgin özelliği: *Gelüpven* vs. (Abalı, 2015: 798).

Karagan bende tañ kalıp (Bakanlar hayret edip): Etken çatı ve geniş zaman (Abalı, 2015: 848).

Padişanın Belkis degen bir kızı bar ele (Padişahın Belkis adlı / de-n-en bir kızı vardır): Edilgen çatı ve geniş zaman (Abalı, 2015: 742).

Kip kayması yukarıda değindiğimiz gibi Türkçede fiilin çatısını da etkiler ki diğer dillerin kurallarıyla Türkçe incelenemez. Bütün bu örnekler, meselelerin çözümünde zaten adı da Batı kaynaklı olan metot ve teorilere değil halkın dili ve hayatına bakmak gereğini göstermektedir. İnsan uzuvlarının adları Hint Avrupa’da ortak olduğu hâlde Ural Altay’da değil diye Altayistik’e karşı gelmekten farkı yoktur coğrafyayı yahut ses özelliklerini dayatmanın. Bu yüzden bunca yıldır herkesin tasnifi farklıdır. Örneklerin destandan olması, Kazanlı şairin İstanbul’da tahsilden döndüğü memleketinde kullandığı *-acak* veya *-yor* eki gibi dil tarihimizde örnekleri bol ihtimali de ortadan kaldırıyor.

W. Bang'ın Altayistik meselesinin çözümü için önerdiği karşılaştırmalı gramer çalışmalarının (Sebeok 1993: 195-214) Altayistik'le birlikte dillerin kendi iç meselelerinin çözümüne de hizmet edeceği muhakkaktır; çünkü insanlar misali diller de parmak izi gibi biriciktir. Bir fonetik terimi olan *bütünleyici dağılım* lehçe tasniflerinde de *morfolojik kanun* sayılsa yeridir. Eklerdeki söz konusu fonksiyon zenginliği, *ev bark* gibi tekrarlarla hem doğu hem batı Türkçesini konuşanları anlaşılabilecek leksik tercihlere benzer bir durum arz eder.

Bütün bunlar gösteriyor ki emareleri Orhun Türkçesinde var olup Kaşgarlı Mahmut ile başlayan ve hâlen sürmekte olan Türk lehçelerini tasnif çalışmaları, bitecek gibi görünmüyor ve yapılan tasniflerde kendisine sabit yer bulamayan lehçe ya da şiveler, pek çok özelliği bir arada barındırdıkları için bu durumdadır. Tıpkı teorisyenlerin muhayyileyi tatmin değil allak bullak eder diye tanımladıkları büyük şiirin anlam ve gramerce arz ettiği durum gibi!

3. ŞART CÜMLESİ

Okuntu, Aydın ağzında hem *davetiye* hem de *düğün hediyesi* anlamına gelir; düğünde yemeğini yedikten sonra okuntusunu düğün sahibine sunan davetliye Sultanhisar'da *Sıklımsıding*, Koçarlı'da *sıklımsiseeding* (Zahmet etmeseydin!) denir ki bu kullanıma ceza cümlesi bile denemez. Tek başına istek ve gereklilik karışımı bir asıl cümle anlamı. Şartın gerek ceza cümlesi olarak (*Gitmeseydin deseydin!*) gerekse istek veya gereklilik gibi şart dışı fonksiyonlarla kullanımı⁵ yazı diline göre ağızlar da daha sıktır.

Leyla Karahan tarafından örneklendirilen ki'li birleşik cümlenin bile dilimizde *yardımcı unsur + asıl unsur* sırasıyla kullanılabilmesi de (Karahan, 2011: 86-87), ağızlardan İstanbul Türkçesine geçmiş olmalı. Yani bilimin ve kuralların metotla çözemediği meseleleri halk, kullanım yelpazesini genişleterek çözüyor. "*Ben gelincem gideriz.*" gibi ağız özelliklerindeki -m'nin şartın gerundiye olduğunu haklı kılacak bir çekim olabilme ihtimalini de düşünmez halk, bunun "*Keşkem gitseydik*"teki ETÜ "*me*" kevvetlendirme edatından yadigâr -m olduğunu da... Halkın dil tasarrufu istem dışı ve genettir. İç içe birleşik cümlede nasıl bir cümle diğerinin nesnesi ise şartlı birleşik cümlede de biri diğerinin zarfı gibi durur ama asıl cümledir, çünkü çekimlidir. Halk bunu -sA ekini şart dışı fonksiyonlarda da kullanarak gösterir.

4. GİDELİMİNG⁶

Birleşik fiil ve birleşik çekim katmerlileriyle birlikte malum ama ETÜ'deki *alinglar* örneğindeki gibi şahıs eki yığılmasına alışık değil ve gramerlerimizde yer almadığı hâlde ağızlar da vardır. Sadece kip kaymasını dikkate alıp hakkında çalışmalar yapmışız ve hâl eklerinde de eş ve art zamanlı kaymaları sadece tespit edip geçiyoruz. J. Eckmann Çağatayca El Kitabı'nda ablatifin on bir fonksiyonunu bulur (Eckmann, 1987: 67-72). Abdurrahman Süreyya emrin yirmi bir manasını tespit eder *Mizânü'l-Belâga'* da ve asla fonksiyon demez "*Emr yigirmi bir manaya gelir.*" (Abdurrahman Süreyya, 1303: 99) der ve *Sefîne-i Belâgat'* te bunu 22'ye çıkarır⁷.

Gürer Gülsevin'in *Uşak İli Ağızları*'nda da tespit ettiği *gideliming* örneğinde, emir 1. çokluk şahıs eki, yine 1.şahıs için 2. çokluk şahıs ekiyle kuvvetlendirilmiştir (Gülsevin, 2002: 117-118). Aydın ağızlarında da iki kişi gidiyorsa *gidelim*, yolcu kalabalıkta *gideliming* kullanılır. Özetle Göktürkçedeki emrin -*Ar* ekiyle vurgulanması (*alinglar*), bugün Anadolu ağızlarında -*Ing* ile yaşamaktadır.

Bir tür ek yığılması olan ETÜ *seningdin* (senden) gibi yapılardan farklı olarak bu özellik, şahıs ekleriyle şekil ve zamanın bütünleştiği bildirme ve emir kiplerine has apayrı bir durumdur. Dil kullanıcısı bu tür dil tasarruflarıyla gramerceye rehberlik ediyor: *Sakin dili tam olarak tarife kalkışma; beşi haber dördü dilek dokuz kip ile fiil* çekimini anlat ve gerisiyle üslupçular uğraşın! Tıpkı deyimlerin sentaksı tartışmalarında gramercilerin mecaz teriminin dilcilik değil üslup bilimi terimi olduğunu iddia etmeleri gibi.

5 Osmanlı dilcisi söz konusu şart, emir ve istek karışımını şöyle ifade ediyor: "Burada *görem* kelimesi iki vechile ma'yûbdur; birincisi bi-hasebi'l-istikak, ikincisi bi-hasebi'l-i isti'mâldir. Çünkü bi-hasebi'l-istikak *göreyim*, bi-hasebi'l-isti'mâl *görsem* demek iktiza eder." (Abdurrahman Süreyya, 1305: 96) Müellif, aynı eserinin 90. sayfasında "*Sanmañ, sanmañiz* kelimelerinde yâ-yı meksûreniñ hafzı muvâfik-ı kanûn-ı fesahat degildir." diyerek vezin zaruretini gibi gerekçelerle standart dile müdahaleyi de eleştiriyor.

6 Afyon başta olmak üzere yine Ege ağızlarında *hece yutulması* (haplogie)na uğramış *gidem*, *gideming* şekli de sıklıkla kullanılmaktadır.

7 *Mizânü'l-Belâga'* da emir için ta'dâd olunan manâlardan başka bir de haber manâsına gelir. Bu takdîrde emriñ manâları yirmi ikiye bâlig olmuş olur. Şurası da bilinmelidir ki Türkçede emriñ haber manâsına gelmesi istifhâmla mukârin gâ'ib ve mütekellim sîgâlarına münhasırdır: Zeyd gitsin mi, Ömer gelsin mi, biz gidelim mi? gibi. (Abdurrahman Süreyya, 1305: 173)

5. ORTAK ADLANDIRMALAR

Dede Korkut'taki *menzil*, *atış hedefi* anlamlı *pûte* kelimesiyle Batı dillerindeki basket potası, *put* kelimesinin eski tapılası itibarının tek tanrılı dinler sonrasındaki hâlini göstermektedir. *Kutadgu Bilig*'deki *Tüp aslı nesebdin yorımış tili* (Arat, 1991: 9) misali, dillerin temsil ettikleri milletlerin kendi özelliklerini gösteren yapıları olduğu gibi adlandırmada böyle müşterek refleksleri de olabiliyor. Arapça *mübtezel* kelimesinin *bez'*den gelişi de ETÜ *kız oğul*'daki *kız'*ın *az*; *nadir*, *değerli* anlamlarıyla ad verme mantığı bakımından örtüşmektedir.

Fikir kelimesinin çokluğu *efkar'a -II* ekleyerek üzüntülü anlamında kullanan atalarımız şakalı şiir anlamlı *hezl* ve *hezliyat* terimlerini *argo* değilse bile ona yakın *gayriciddi edebi ürün* anlamında kullanmışlardır. Nasrettin Hoca'yı herkes sever ama kimse çocuğuna *Nasrettin* adı vermez. Tiyatro sanatçılarından eskiden, hıdmat-ı süfliyye müntesipleri diye bahsedilirdi! İngiliz'in eşcinsel anlamında kullandığı *gay*'in *don* ve *utanmaz* anlamlarının yanında *neşeli* anlamı da vardır; toplumca kötü sayılagelen bir kavram, *neşe* anlamlı kelimeyle adlandırılıyor.

Bilim ve sanatla halkı eğitirken bir yandan da onun dilindeki verileri kayıt altına alırsak dillerin bilgiyi kodlama paralellikleri ortaya çıkacaktır ki bu durum, dil ve kültür meselelerini hâlettikten sonra dünya barışı için de *Nostratik* adlı teorileri politik endişelerden uzak en geniş yelpazesıyla gerçekleştirecektir. Ancak bunun olabilmesi için sosyal bilimlerin yumuşak karnı sayılan herkesin dünyaya kendi penceresinden bakma arzusu bertaraf edilmelidir. *Kafa*, *kayzer*, *çek* gibi gezici kelimeler, bu yolun ışıklarıdır. Meşhur benzetmeyle eğer dürbünün vidalarına değil de dürbünle uzaklara bakmak için dillerin var olduğu teslim edilirse bu objektif tavır, Atatürk'ü *Güneş Dil Teorisi*'ni sahiplenmeğe yönelten diller ve dil aileleri arasındaki rekabet sebepli dil dışı gayretlerin de panzehiri olacaktır.

Dillerin bir ortak kodlama sistemi örneği olarak kaynaklarda *informal* ve *orta İngilizce* (1100-1500) kaydıyla verilen *girl* kelimesinin *young person* (Thorndike&Barnhart, 1962: 417) anlamıyla ETÜ *oğul* kelimesinin hem *kız* (kız oğul) hem *erkek* (urı oğul) için kullanılması ilginç bir paralelliktir ki *efenin kızanları* tabirinde kızın erkek anlamı ve *kız oğlan kız*'da ise oğlanın *kız* anlamı hâlâ kullanılmaktadır. Son yıllarda tez konusu olarak da ilgi gören art zamanlı anlam değişimleri meselesi, toplum hayatındaki kültür değişmelerinin aynası olarak tarih biliminin en sahil yardımcıdır.

İnsanlık tarihinin dinler tarihinden ibaret sayıldığı bilinir. Din ve başka saiklerle gruplaşma insanoğlunun kendine, kendi toplumuna ve insanlığa bakışını mutlaka etkiler ki iki milletin yaşadığı bir savaşı her iki toplumun ders kitaplarından okumak, bu çıkmazı gösterir. Doğrudan halka ve onun diline yönelmek, bu tür arazları da bertaraf edecek ve insanları daha hassas daha hoşgörülü hatta müsamahalı olmaya sevk edecektir. Bir Türk ve bilhassa Osmanlı düşmanı olarak bilinen İngiliz askeri Rupert Brooke (1887-1915) Tahiti'deki Taatmata adlı sevgilisinden söz ederken kendi Batı insanına ve medeniyetine dair şu eleştiriyi yapar: *Avrupa'da bir kadına âşık olursun ve sonunda onunla sevişirsin; oysa Tahiti'de, sevişmekle başlarsın ve sonrasında -sıklıkla derinden- âşık olursun* (Güllübağ, 2016: 28).

Aynı duyguyu Sabahattin Ali, Çakır ve Orhan Veli de İstanbul'u *Dinliyorum*'da işler ama Rupert Brooke'un eleştirisi bir şair, bir duygu adamı olarak uğruna savaşırken öldüğü medeniyetin eleştirisi olarak önemlidir. Adlandırma paralelliklerini tespit, *yaratıcılık* (bıkr-i mana) paralelliklerini de ortaya çıkaracaktır ki sosyal tarih çalışmaları bu anlamda önemlidir.

Alıntı veya adlandırma paralelliği denebilecek yapıların insanoğlunun tarihini birleştirecek yerde nasıl ayırıp uzaklaştırdığını dil malzemelerindeki anlam kötüleşme veya iyileşme örneklerini inceleyerek tespit etmek mümkün: *Sez-* (Tü. *sezmek*, *anlamak*) ve *ser-* (Mac. *Szeretlek: Seni seviyorum.*) fiillerinde aynı aileye mensup dillerdeki anlam değilse bile çağrışım paralelliğini, *teos* ve *deyus* örneklerinde de farklı ailelere mensup dillerdeki anlam zıtlaşmasını görebiliriz. Bilimin görevi, hayatın içinde var olup da üstü örtülmüş bu müşterek gerçekleri sebepleriyle birlikte ortaya çıkarmaktır.

6. BİLİM GİBİ EDEBİ ÜRÜNLERDE DE HALKA ÇIKMAK

ETÜ'de *soykırım* anlamlı kelime bulunmayıp da ancak maruz kalınca anlam tercümesiyle *"Bir kişi yangılsar oğuşu budunu bişükinge teği kıdmarz ermiş"* (Ergin, 2007: Kül Tigin, güney yüzü, 6. satır) şeklinde adlandırılabilirdiği gibi *eşcinsel* veya *hırsız* anlamlı kelime de yoktur. Yabancı kültürlerin etkilerinin yoğunlaştığı Uygurlar ve sonrası

metinlerde bile *arsu*, *arsalık*, *arslık*, *aslık*, *alsak* gibi kelimeler, kaynaklarda cinsel tercih değil de hayvan ya da insanda yaratılışa *erselik*, çift *cinlilik* anlamında yer almaktadır. *Divanü Lugâti't-Türk*'te Oğuzca kaydıyla yer alan *arsalık* kelimesi, *hem erkekliği hem dişliliği olan bir hayvan, aslık* şeklinde açıklanmıştır (Atalay, 1986: 159). Kaşgarlı ve Caferoğlu'nun sadece *değersiz*, *kıymetsiz* anlamını verdiği *arsu* kelimesinin *Drevnetyurkski Slovar*'da söz konusu anlamının yanında *eşcinsel* anlamı da yer alır. Örnekleme *Altun Yaruk*'tandır (Nadelyayev vd., 1969: 55). *Adınlarning yutuzunga yapşınma* gibi bir dinî yasakla da ilkin Uygurlar'da karşılaşmamız yabancı kültürlerle karışmanın sonuçlarını göstermektedir.

Özetle Divan şairi şehlevend âvâzlı sevgiliyle cuma namazına giderken yukarıda adı geçen kaynaklar yanında *Feraiz Kitabı* (64a-8, 20, 22)'nda (Tekin, 1974: 100), *Kitab-ı Gunya*'da (40a-3), *Kamus-ı Türki*'de (*aslık* maddesi), *Lehçe-i Osmanî*'de (*asılık* maddesi) ve *Lugat-ı Naci*'de (Arapça *Retkâ* açıklanırken: *aslık*, s. 432) yer alan açıklamaların hepsi, tıbbi durum anlamındadır. *Tarama Sözlüğü*'ndeki *aslık / alsak* şekillerinin Anadolu ağzlarındaki kullanımları (Erdem, Sarı, 2010: 404) da yine tıbbi durumlardır.

Seyyahların eski Türklerde zinanın bulunmadığına dair görüşleriyle⁸ ve *Dede Korkut*'ta kocası evde yokken eve erkek alıp karnını doyuran kadının yüceltilmesiyle, kaynaklardaki söz konusu anlamların bir ilişkisi olmalı. Bugün hâlâ garip gibi görünen eve erkek almayı atalarımızdaki yüksek ahlak anlayışı kadar o günün yaşanan hayatına da bağlamak gerekir ki çelik kapılar ardında çekirdek aile yok o zaman, obadaki çadırda herkes bir arada ve her şey orta yerde. Yani sosyal hayatın şartları da halvete müsait değil.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

7.1. Bozkurt Güvenç'in İnsan ve Kültür adlı eserine "*Bilim, insanoğlunun soru sormasıyla başlamıştır.*" diye başlaması, bilginin önceliğini gösterir. Bu çalışmadaki kastımız edebiyat ve dil değil bilim ve bilgi olduğu hâlde sözün hep dile dayanması, dilin bilim ve bilgiye taşıyıcılık etmesindedir. Elbette *bilgi* derken en geniş anlamıyla kültürü, bütün insanlık birikimini kastediyoruz.

Halka yönelmek, söz konusu bütünlüğü bulma uğraşı olacaktır. Komşusunun cenazesinde "*Toprağı bol olsun!*" diyen adam veya ay tutulurken tüfekle gökyüzüne ateş eden Müslüman, atalarının refleksleriyle hareket etmektedir. Türk dilini bir dere yatağına benzetirsek bütün vatanlar, dinler, coğrafyalar bu dereden akıp giderken tortuları tabana çökmüş ve her kültür selinden bambaşka güzellikte dünyanın her yerinde anadili olarak konuşulan bir başka Türkçe doğmuştur. Bu durum, aynı zamanda Türkçenin üniversalliğinin hem sebebi hem sonucu hem de belgesidir ki bizdeki halka yönelmenin diğer toplumlardan farkı da budur. Türkoloji öğrencisi bu anlamda ne kadar şanssız ve aynı zamanda şanslı!

İbn Fazlan Bulgar Türklerini anlatırken Müslüman olup Muhammet adını alan biri için şöyle der: *Ona Fatiha ve İhlas surelerini öğrettim. Bu iki sureyi öğrenmekten dolayı duyduğu sevinç, Bulgar hükümdarı olsa duyacağı sevinçten daha fazla idi* (İbn Fazlan, 1995: 61-62). Cahiz'e atfedilen "*Her Türk tek başına bir cemiyettir.*" sözü, İbn Fazlan'ı hayran bırakan söz konusu yaşama sevinci ve sonsuzluk duygusunun mensubiyetlere yansımından ibarettir ki Batılının İslam'ı Arap'la Fars'la değil de Türk'le eş anlamlı sayması ve hem Müslüman hem Türk için *Crescent* demesi, bu bakımdan önemlidir. Türkler kendilerine dair her şeye aşkla sarıldıkları için terim ve felsefeye vakit kalmamış, yine bu yüzden Batılı, Türk'e şifahi millet adını vermiştir.

Batı'nın Türk'e karşı bu adlandırma tercihinin Çin'lilerce de Uygur Türkleri için kullanıldığını belirtelim. Çin kaynaklarında yer alan Uygur anlamındaki *Hoei-ho*, *Vei-ho*, *Hui-ho*, *Hueu-hu*, *Wei-wu* gibi yapılar eş ve art zamanlı olarak yer yer hem Uygur hem de Çinli Müslüman anlamında kullanıldığı hâlde⁹, Uygurların Türk olmadığı, ayrı bir ırk olduğuna dair görüşler de zaman zaman basında yer almaktadır¹⁰. Tıpkı Altayistik mevzuu gibi!

Kim hangi adı verirse ve ne derse desin hem evrensellik özelliğiyle her yerde anadili olarak konuşulup yine her yerde mensubiyetlerini de meccani temsil etmek hem de en güçlü dönemlerinde bile hiçbir topluma üst katman dili olmak davası gütmemek... Türklüğü de temsil eden Türkçenin yapısı, mizacı, dokusu budur ve bu bakımdan farklıdır. Bilime zorlandığı noktada anadili torbasındaki sermayesinden vereceği destek de yine bu bakımdan önemlidir.

8 Oğuzlar zina diye bir şey bilmezler; böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler (İbn Fazlan 1995: 35).

9 Hui hui: 1. Uygur, 2. Müslüman, 3. Çinli Müslüman / Döngen. (Etnik Gruplar Sözlüğü, s. 419)

10 <https://www.haberler.com/cin-den-uygurlar-turk-soyundan-degil-iddiasi-12276494-haberi/> (25 Temmuz 2019)

7. 2. Prof. Dr. Günay Karaağaç verintilerle ilgili eserini yazdığına *verinti* terimini kullanmak bir *garabet* (neogolisme) gibi gelmişti önce (Karaağaç, 2008). Deorfer gibi yabancıların bu konudaki çalışmalarıyla hatırladığımız ve Dalay Lama¹¹ ile Boris Yeltsin (böri: kurt) gibi liderlerin adlarında gördüğümüz kelimelerin Türkçe olması, halka gitme konusunda cesaret verici. Çünkü kütüphaneler savaşlarda yakıldı diğer belgeler rüzgârda yağmurda yıkıldı ama dildeki kelimeler ışıl ışıl bizleri bekliyor. Yeter ki bakmayı ve görmeyi bilelim.

Dildeki bu göz kamaştırıcı zenginlik karşısında bilimimizin şu andaki durumunu Olcas Süleyman “*Tabiat bilimcileri Ay’a araba gönderiyorlar, bizim şanlı dilci ise arabanın ne olduğunu izah edemiyor.*”¹² sözleriyle anlatır (Süleyman, 1992: 200). Özkul Çobanoğlu ise “*Batı’da sosyal ve beşerî bilimlerde bir yüksek lisans öğrencisinin ortalama olarak günde 600 sayfa okutmaktan kaynaklanan davranış bozuklukları, bu nedene dayalı olarak ülkemizde henüz hiç görülmüş vaka değildir. Hele lisans seviyesinde yaz kızım yaz oğlum’lu not dikte ettirmelerin neticesi bir sömestirin sonunda yazdırılanın 30-40 sayfayı geçmemekte oluşu, aslında nicelik bakımından her şeyi açıklayıcı niteliktedir.*” (Çobanoğlu, 1999: Ön Söz) diye yakınır.

İfadeleri farklı da olsa bu iki bilim insanının bilime dair derdi aynıdır ve halka dönmek, söz konusu üzüntü sebeplerini ortadan kaldıracığı gibi imlâdan adlandırmaya¹³ pek çok sıkıntıyı da giderecektir.

7. 3. Eskiden aydınlar ne yaparsa yapsın, ister Farsça ister Arapça söylesin daima onları bekleyen bir halk dili vardı ve o, dillerin bin yılları aşabilme sigortasıydı. Şimdi ise kültür vasıtaları bu sigortayı yok etmekte. Bu durum, dillerin geleceğini tehlikeye atmakta ve ölü dil hâline gelmekte olan dillerin sayısını artırmaktadır. Halka dönmenin halkın bugününü kayıt altına almak bakımından da ayrıca önemi vardır; zira kepeneg’in altındaki modern iletişim, tarihi oluşturan dil adresli kültürün de mizacını bozuyor. Tıpkı yazı öncesi insan birikiminin daha o birikimi yaşayanlar hayattayken yok oluşu gibi bugünün iletişim vasıtaları da dillerdeki her türlü ayırıcı özelliği yok ediyor.

Bu bakımdan her toplumun kültürünü kayıt altına almak elzemdir. Sümer, Mısır, Fenike, Yunan, İslam, Endülüs, Aydınlanma çizgisinin sadece bilimle değil yerküredeki herkesin yapıp etmesiyle oluştuğunu unutmamalıyız. Steven Roger Fischer, “*Hindistan’ın ilk dilbilimcileri, cümlelerin dilin özerk birimleri olduğu yolunda son derece modern bir görüşü benimsemişlerdi. Uzun süre dilin temel birimi olarak sözcük üzerine yoğunlaşan Batılı dilbilimciler, bu anlayışa ancak 20. yüzyılda ulaşabildiler.*” (Fischer, 2013: 139) der. Gustav Le Bon ise “*Ne zihinlerin bugünkü kargaşalığında ne bu karmaşanın ortasında gelişip büyüyen yeni kuvvete bilimin hiçbir etkisi olmamıştır.*” görüşündedir (Bon, 2005: 10).

Terim kelimesinin *bilgiyi kodlamak* olarak tanımlanması da bu görüşleri desteklemektedir ki eskiler *mananın manası* anlamlı *ma’ne’l-mana* terimiyle tezimize dair çitayı terim ve bilimden de öteye taşımışlardır. Minyatür sanatının modern resme ilham olması gibi *Yapı Bozumu* (z’amansız sözler, p’aran yoksa) gibi edebî akımlar da benzer amaçlı yaklaşımlardır. Hepsisi, yaratıcı hayal gücünün binlerce yıllık mesaisinden mürekkep olup binlerce yıllık bir ARGE ürünü denen bilim de bu hengâmeden süzülen sonuçların sistematik depolanışıdır.

Çalışmamıza Doğu’yu anlatan bir Batılının, Hermann Hesse’in cümleleriyle son verelim¹⁴: *Bilgi başkasına aktarılabilir, bilgelikse hayır. Bilgelik keşfedilebilir, bilgelik yaşanabilir, bilgelik el üstünde taşıyabilir insanı, bilglikle mucizeler yaratılabilir ama bilgelik anlatılamaz ve öğretilemez* (Hesse, 2016: 139). İşte şehirli olmayı *Fatih Kanunnamesi* hazırlanırken hatta Osmanlı’nın son döneminde dahi Tonyukuk’un nasihatine uyararak şuurla reddeden Yörüklerin ilmi aşan izan ve irfanlarının adresi: Bilgi ve onunla beslenen bilgelik...

Bilim mi? Aristoteles’in *Metafizik’e* başlarken “*Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler!*” dediği bilim elbette hep var olacak ama yönlendirici değil takip edici, tensip edici değil tespit edici olarak! Gerek dillerin oluşumunu açıklama amaçlı teoriler gerekse var olan dilleri incelemenin metotları istenildiği kadar incelenip

11 ETÜ Taluy: deniz. Aynı kodlamayı Osm. *mütebahhir* (allâme, bilgice derya olan) kelimesinde de görürüz.

12 Buradaki *yüksek ev* (or-oba) anlamlı *araba* kelimesinin seçilmesi ayrıca anlamlıdır.

13 İyelik eklerinden sonra gelen -n ünsüzüne *pronominal n* (zamirlik n) diyoruz, *yer tamlayıcısı’na* indirect object etkisiyle dolaylı tümleç dediğimiz gibi.

14 “*Allah duanı senin dudaklarında sana eşlik etmeyince duymaz.*” diyen Halil Cibran’ın “*Hayatın kalbine ulaştığında, kendini ne günahkarlardan üstün ne de peygamberlerden aşağı görürsün. Yaşamın özüne ulaştığında, her şeyde güzellik bulursun hatta güzelliği görmezden gelen gözlerde bile! Bilmen gerekenlerin sonuna ulaştığında, duyumsaman gerekenlerin başında olacaksın.*” sözleri (Cibran, 2021) de bir ilim irfan mukayesesidir.

karşılaştırılsın, hepsi nihayetinde birleşmek durumundadır. En kusursuz metot bile, dil söz konusu olduğunda ancak *mütemmim cüz* değerindedir; çünkü zıtlığın da bir komşuluk ilişkisi olduğunu gösteren örneklerle dolu olan dili oluşturan büyü, insanlığın imecesiyle oluşmuş bir değerler manzumesi olarak bilimin geliştirdiği her türlü metodu daima aşmaktadır.

Fonetik uzmanı, kelimelerin ses değerlerini belirlerken nasıl bahse konu kelimenin geçtiği cümleleri rastgele insanlara telaffuz ettirip sonra laboratuvarında inceledikten sonra doğruyu seçiyorsa morfoloji ve sentaks hatta dilbilim erbabı da benzer tasarruflara yönelmek ve daima en esaslı hakem olan dil kullanıcısının tercihleri doğrultusunda kararlarını vermek durumundadır; yani Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun resim için söyledikleri, bilim için de geçerli olmalı... Eğer bunu yapmazsak *Talim-i Edebiyat*'a kadarki istiare türleri konusu gibi, *Müyessireti'l-Ulûm*'un ilk paragrafındaki kadın erkek mukayesesıyla gramerimizin anlatılması gibi durumları hep yaşamak zorunda kalırız ki bu da Türkçemiz için, bilime maruz kalmak olur. Batılı zamirle yapıyor diye iyelik eklerimize iyelik zamiri dememeli ve dilimize onun mizacını dikkate alarak bakmalıyız, şehrili diye Türk'ten üstün gösterilenlerin zorlama tercihlerini değil! Prof. Dr. Ahmet Aslan'ın meşhur "*Platon'u anlıyorum onu anlatanları anlamıyorum!*" sözü, bu sorunun bütün sosyal bilimler için güncel olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abalı, İ. (2015). *Canış, Bayış Destanı (M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev, S. Dıykanbaev Varyantları) İnceleme-Metin*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Abdurrahman Süreyya, (1303). *Mîzânü'l-Belâga*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul.
- (1305). *Sefîne-i Belâgat*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul.
- Açıkgöz, N. (2020). *Yûnus Deyi Göründüm*, Post Yay., İstanbul.
- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmanî* (Haz. Recep Toparlı). TDK Yay., Ankara. Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya*, TDK Yay., Ankara.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lugâti't-Türk Tercümesi*, TDK Yay., Ankara. C. I. Bon, G. L. (2005). *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yay., İstanbul.
- Cibran, H. (2021). <http://indnihan.blogspot.com/2012/03/siddhartha-3-bolum.html> (01.08.2021)
- Çetin, N. (2013). *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap, Ankara.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- Demir, N. (2012). "Türkçede Evidensiyel", *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 62: 97-117 s.
- Eckmann, J. (1987). *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Erdem, M., SARI, M. (2010). "Karışık Dilli Eserlere Farklı Bir Bakış", *Turkish Studies*, Volume 5/1 Winter, 390-415 s.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı-I Giriş-Metin-Faksimile*, (4. Baskı), TDK Yay., Ankara.
- (2007). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Etnik Gruplar Sözlüğü* (1987). Shanghai Sözlük Neşriyatı, Shanghai.
- Fischer, S. R. (2013). *Dilin Tarihi* (çev. Muhtesim Güvenç), Kültür Yay., 2. Basım, İstanbul.
- Güllübağ, M. (2016). *Gelibolu'nun İngiliz Yazarları*, TİYDEM Yay., Kayseri
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları*, TDK Yay., Ankara.
- Hesse, H. (2016). *Siddhartha*, (çev. Kamuran Şipal), İstanbul, 152 s. Can Yay.
- Işık N. E. (2021). Gözler İçin Özgürlük ve Hegemonya Aracı Olarak Netflix, (14.07.2021) <https://www.veryansintv.com/gozler-icin-ozgurluk-ve-hegemonya-araci-olarak-netflix>
- İbn Fazlan (1995). *Seyahatname* (çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, 320 s., Bedir Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara, 957 s., TDK Yay. Karahan, L. (2011). *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara, 16. baskı.

Muallim Naci (1307). *Istılahat-ı Edebiyye*, Hazırlayanlar: Dr. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, Akabe Yayınları, Ankara, tarihsiz.

.....(2006). *Lugat-ı Nâcî* (Tıpkıbasım), Çağrı Yay., İstanbul.

Nadelyayev, V., Nasilov, D., Şçerbak, A., Tenişev, E. (Haz.) (1969) *Drevnetyurkski Slovar - Eski Türkçenin Sözlüğü*, Leningrad.

Sebeok, T. A., (1993). "Ural Altayca'nın Anlamı", (çev. Günay Karaağaç), *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmalı Dergisi*, S. VII. s. 195-214.

Süleyman, O. (1992). *Az i Ya*, (çev. Natık Seferoğlu), Ankara, 458 s., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. Şemseddin Sami (1996). *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul.

Thorndike&Barnhart (1962). *High School Dictionary*, Hardcover.

Türkçe Sözlük, (2005). TDK Yay., Ankara.

Tekin, Ş. (1974). "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu", *TDAY Belleten*, 1973-74, Ankara.

Uğurlu, M. (2003). "Türkiye Türkçesinde *Bakış*" *Türkbilig*, 2003/5: 124-133.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.09.2021 ✓Accepted/Kabul:14.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.996866

Araştırma Makalesi/ Research Article

Can, Ş. ve Duman, L. (2022). "Fransız Manda Dönemini 'İçeriden' Hatırlamak: Hatay'da Bir Sözlü Tarih Çalışması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 505-517.

FRANSIZ MANDA DÖNEMİNİ 'İÇERİDEN' HATIRLAMAK: HATAY'DA BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Şule CAN*, Levent DUMAN**

Öz

Fransız manda döneminin hatırlanma biçimleri Suriye gibi daha uzun süre manda altında kalmış bölgelerde detaylı incelenmiş olsa da Hatay'da daha az çalışılmış konulardan biridir. Bu çalışma tarihsel-antropolojik yöntemleri kullanarak, Fransız mandası altındaki İskenderun Sancağı'nda sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı ve de eğitimi irdelemektedir. Manda dönemini hatırlayan veya ailesinden birinci elden dinlemiş kişilerle görüşmeler aracılığıyla bu dönemin toplumsal bellekte yer alma biçimlerine odaklanmaktadır. Bu araştırma, Fransızların bölgede yaşayan toplulukların kendi dillerinde eğitim alma imkânlarını sağlamak, kendi kültürlerine göre yaşam pratiklerini sürdürmelerine imkân vermek, alışla gelen ekonomik ilişkilerin yapısına müdahale etmemek suretiyle bölgenin parçalı yapısının sürdürülmesine destek olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak Fransız yönetimi toplumsal, kültürel açıdan parçalı yapının sürdürülmesini destekleyip teşvik ederken, yapılan görüşmelerin de ortaya koyduğu üzere, bir yandan da Antakya yöresinde Fransız dil ve kültürünün yaygınlaştırılması yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu çalışma Fransız yönetiminin politikalarının bellekteki yerini ve önemini diplomatik tarih yaklaşımı ile değil 'içeriden' tarih yaklaşımı ile incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *İskenderun Sancağı, Antakya, Sözlü Tarih, Fransız Mandası.*

INSIDERS' REMEMBERING OF FRENCH MANDATE PERIOD: A STUDY OF ORAL HISTORY IN HATAY

Abstract

The impact of the French-mandate period on Hatay has been less studied although it has been studied extensively particularly on Syria. This research examines social, cultural and economic life and education in the Sanjak of Alexandretta under the French mandate by using historical-anthropological methods. It focuses on the ways in which the mandate period is remembered in terms of collective social memory through interviews with people who remember that period or with people who acquired information from their family members. This research argues that the French sustained the fractured structure of the region by providing local groups the right of education in their mother tongue, allowing them to practice their cultures and not intervening in the already existing economic relations. However, the French mandate regime worked to spread French culture and language in the region of Antakya, as our interviews also show, although they exacerbated social and cultural fragmentation. This study examines the place and importance of the French administration's policies in memory not with a diplomatic history approach, but with an 'insider' historical approach.

Keywords: *The Sanjak of Alexandretta, Antakya, Oral History, The French Mandate.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kent Çalışmaları Anabilim Dalı, ADANA, e-posta: scan@atu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2475-1269>)

** Doç. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ADANA e-posta: lduman@atu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-3975-6668>)

GİRİŞ

İskenderun Sancağı'nın Fransız mandası dönemindeki durumu ve Türkiye'ye katılması sosyal bilimler literatüründe daha az çalışılmış konulardan biridir. Özellikle yerelde incelemeler yapan tarihsel ve etnografik çalışmaların azlığı, şu anda Hatay'da yaşayan toplulukların 1918-1939 dönemini nasıl hatırladığını ve o döneme dair deneyimleri 'içeriden' seslerle dile getirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda yerelde yaşayan toplulukların devlet ile ve birbirleriyle olan ilişkilerini, Fransız mandası yıllarındaki yaşam biçimlerini anlamak, bu dönem tarihini hatırlayan son nesilden aktarmak toplumsal bellek açısından oldukça değerlidir. Bu çalışma hem Fransız mandası altındaki İskenderun Sancağı'na dair 'içeriden' bir bakış açısı geliştirmeyi hem de bu dönemde sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı hatırlama biçimlerini incelemektedir.

Fransız mandası döneminde Suriye ve Lübnan (1918-1946), azınlıkların inşası ve ulus-devlet inşası gibi bazı özellikleriyle ön plana çıkmış ve bu konular akademik çalışmalarda sıklıkla işlenmiştir (Neep, 2012; White, 2011). Fransız manda yönetimi 1920-1939 arası idari anlamda kontrolü altına aldığı bölgeyi bölmüş ve farklı mezhepsel kimliklere dayalı olarak küçük 'devletçikler' oluşturarak Suriye'yi ve Lübnan'ı yönetmiştir (White, 2011:11). Bu durum Suriye-Lübnan topraklarında yaşayanlar için alışlagelmiş dinamikleri değiştiren ve manda yönetiminin daha etkin ve aktif olmasını sağlayacak bir unsur olmuştur. Bunun etkileri o dönem oluşturulan 'Alevi devletçliği' içinde kalan İskenderun Sancağı'nı da etkilemiş ve bölgede yaşayan topluluklar Fransız mandasının yönetiminin propagandasına ve farklı egemen güçlerin karşılaşmalarına büyük ölçüde maruz kalmışlardır.

Fransız manda yönetiminden öncesinde, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Antakya karmaşık bir döneme ve zor koşullara şahitlik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerilemeyi durdurmak amacıyla gerçekleştirilen Tanzimat Reformlarının bir parçası olarak özel mülkiyetin temellerini oluşturan Toprak Kanunu çıkarılmıştır. Antakya yöresinde toprak mülkiyetinin halk arasında daha sonraki süreçte ağa olarak adlandırılan belirli kişilerin elinde toplanması önemli ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Toprak mülkiyetinin ağalarda olması, bu topraklarda çalışan insanların toplumsal eşitsizlik nedeniyle mağduriyet yaşamaları, arka arkaya çıkan savaşlar neticesinde ortaya çıkan siyasi belirsizlik, çeteleşme ve silahlı grupların varlığı, 20. Yüzyıl başlarında bölgede öne çıkan sosyal ve siyasi problemler olmuştur. Çeşitli Arap, Türk ve gayri-Müslim ailelerce 'çete' dönemi olarak bilinen manda öncesi dönem aynı zamanda ulusal bilincin yükselmeye başladığı ve Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği dönemdir. Bu dönem Fransız mandası öncesinde denk gelmekle beraber hem etnik ve dinsel toplulukların çatışmalarının arttığı hem de yerelde iktidar mücadelesinin oldukça görünür olduğu bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu çalışma kapsamında yaptığımız görüşmelerde Fransız mandası dönemi (1919-1938) genelde çatışmaların daha az yaşanması ve etnik/dini toplulukların daha az baskı altında olması nedeniyle yerel grupların daha rahat olarak tanımladıkları yılları içermektedir. Hiç şüphesiz Fransız yönetiminin izlediği kolonyal (sömürge odaklı) politikalar ve böl-yönet sistemi günümüze kadar etkilerini devam ettirse de 1919-1938 dönemi özellikle Ermeni ve Rum toplulukları ve de Arap Aleviler için şiddetin düşüşe geçtiği dönemdir. Antakya'nın Fransız mandası altında bulunduğu dönemin vurgulanması gereken bir diğer özelliği, söz konusu dönemin Türkiye'nin uluslaştırma politikalarını hızlandırdığı bir dönem olmasıdır. Türkiye'deki bu gelişmeler ve Suriye'de giderek etkinliğini artıran Arap ulusçuluğunun etkisiyle Antakya yöresi farklı 'ulusçulukların' mücadele alanı haline geldiği bir bölge olmuştur (Altuğ, 2002).

Bu çalışma tarihsel-etnografik yöntemler kullanarak Fransız manda yönetimi altında Antakya'nın merkezinde yer aldığı İskenderun Sancağı'nda çeşitli sosyal ve kültürel dinamikleri anlamaya çalışırken aynı zamanda eğitim gibi alanlarda yaşanan değişimi irdelemektedir. Araştırma sözlü tarih bağlamında git gide hatırlanması güç hale gelen bir dönemin tanıklığını yapmış kesimlerle gündelik hayat, ekonomik hayat ve kimlik ilişkileri gibi konuları kaydetmek amacını taşımaktadır. Son olarak eğitim ve kültür politikalarıyla Fransız manda yönetiminin hem yerli halk hem de kent üzerinde bıraktığı etkiler tartışılmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

Toplumsal bellek kavramını ilk olarak Fransız sosyolog Maurice Halbwachs ortaya atmıştır. Halbwachs, temelde, belleğin sosyal koşullara bağlılığını vurgulamış ve bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan çerçeveyi ortaya koymuştur. Halbwachs bireysel olanın yalnızca algılar olduğunu iddia eder ve bu nedenle, Halbwachs'a göre bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür. Bu alışveriş duraklarsa veya alışveriş

içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutmaya ortaya çıkar. Birey açısından bellek, kişinin çeşitli grup belleklerine katılımı sonucu oluşan çok katmanlı bir yığılımdır. “Grup açısından ise bu bir dağılım sorunudur, içinde yani üyeleri arasında dağıttığı bir bilgidir. Hatıralar gerek birey için gerekse grup çerçevesinde birbirini destekleyen ve belirleyen unsurlardan oluşan bağımsız sistemlerdir” (Can, 2011:29-30). Halbwachs, bu nedenle, belleğin yalnızca bireysel olmadığının altını çizerek belleğin toplumsal boyutlarına yani kolektif çerçevesine dikkat çeker. Toplumsal bellek, toplumsal kimlik ile doğrudan bağlantılıdır ve toplumsal kimlik ortak bir dile veya simge sistemi kadar “ortak tarih ve bilgi”ye dayanır (Assmann 2001:139). Assmann’a göre, hatırlama somut bir eylemdir ve bir olgunun, bir grubun belleğinde yer etmesi için o olgunun belirli bir yerde, zamanda veya olay biçiminde yaşanması gereklidir. (Assmann, 2001:42).

Birey ve toplum arasındaki ilişkide bellek ve kültür arasında çift yönlü kurucu bir ilişki vardır (Şendeniz, 2020:58). Kültürün kapsayıcılığı ve inşası bellek ile iç içedir çünkü tarih gelenek ve bellek ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla toplumsal hatırlama biçimleri hem tarihsel dönemleri ‘taban’dan yani yerelden anlamayı hem de ekonomi, gündelik hayat gibi kültür unsurlarını bellek üzerinden okumayı sağlar. Bu bağlamda toplumsal bellek bir grubun ‘içeriden’ tarihi anlama ve hatırlama biçimlerine dayanır. Bu çalışmada Fransız manda döneminin kent, sosyal ve ekonomik hayat, eğitim ve etnik grupların ilişkiselliğini ön plana çıkararak Hatay’da kalan izlerini sürmek temel hedeftir. Hatırlama biçimlerini ‘hafıza’ temelinde incelemek birey ve toplum bilinç düzeyleri hakkında fikir verirken resmi kayıtlarda rastlanmayan bazı ‘halk’ öykülerini, aşağıda da görüleceği gibi, içine alır.

Bu çalışmada tarihsel-etnografik yöntemler kullanılarak 2016-2017 yılları arasında aralıklı şekilde süren etnografik görüşmeler dahilinde, günümüz ‘Hatay’ ilinin değişik ilçelerinde farklı etnik ve dinsel topluluklara mensup kişilerle yirmiden fazla görüşme gerçekleştirilmiştir.¹ Bu çalışma kapsamında özellikle dikkat edilmesi gereken diğer bir unsur araştırmaya dahil olan katılımcıların profilidir. Fransız mandası altında İskenderun Sancağı’nı tüm yönleriyle hatırlayan kesim yaşı itibarıyla git gide azalmış ve o dönemi birinci elden yaşamış grupların ailelerine aktardıkları belleğin kaydı elzem bir hal almıştır. Çalışma kapsamında görüşme gerçekleştirilen bireylerin yaş aralığı 70-110 arasındadır. Şu ana kadar yazılmış olan ve resmi tarih olarak ortaya konulan olay ve gelişmelerin bölgede, özellikle de Türk olmayan toplulukların gözünden ortaya konulabilmesi için çalışma kapsamında bu kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, çalışma kapsamında etnik açıdan Türk olan bireylerle de görüşmeler yapılmış ve onların perspektifleri de çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen Türk olmayan topluluklara mensup kişilerin etnik ve dinsel aidiyetleri açısından dengeli bir durum oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak, hâlihazırda Hatay’da yaşayan ve Türk olmayan topluluklar arasında sayısal olarak en büyük topluluğu Arap Aleviler oluşturması nedeniyle, Arap Alevi görüşmeci sayısı sayısal olarak diğer topluluklardan daha yüksek olmuştur.² Bu çalışma başta Defne, Antakya, Altınözü, Samandağ ilçe merkezleri ve daha önce köy statüsünde olup şu an mahalle statüsüne dönüştürülen yerleşim alanlarında gerçekleştirilen etnografik görüşmeler ve ilgili kaynaklara başvurarak hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan etnografik stratejiler şöyledir: yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış görüşmeler, katılımcı-gözlem, ikincil kaynaklar. Görüşmeler, katılımcıların izin verdiği durumlarda kaydedilmiş ve sonrasında çeşitli deşifreyon teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir.

2. OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDEN FRANSIZ MANDA REJİMİNE ANTAKYA YÖRESİ

Osmanlı Devleti’nin Antakya yöresinde benimsediği idare şekline bakıldığında diğer uç bölgelerle paralel bir anlayışın benimsendiği görülmektedir. Bölgede önde gelen kişi ve ailelerin Osmanlı merkez yönetimi ile iyi ilişkilerini devam ettirdikleri sürece merkezin asgari düzeyde müdahale etmesi şeklinde sürdürülen bu sistem (Kasaba, 2006:203) Antakya’daki siyasal, ekonomik ve kültürel yapının esasının oluşturmaktaydı. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti’nin başlattığı yeniliklerden Antakya yöresi de etkilenmiştir. Bu süreçte özellikle 1858’de çıkarılan Toprak Kanunu, Antakya yöresinde söz konusu kanunla ortaya konulan amaçların tam tersi sonuçlar ortaya çıkarmış, toprak mülkiyetinin belirli kişi ve ailelerin elinde toplanmasına yol açmıştır (Khoury, 1983; Cleveland, 2008; Duman, 2016).

¹ Bu çalışma kapsamında yapılan görüşmeler Binghamton Üniversitesi (SUNY), 3600-15 Protokol numarası ile 2016 yılında alınan *Human Subject Research Approval* (İnsana Dair Araştırma Onayı) izniyle gerçekleştirilmiştir. Saha araştırması bu izin kapsamında yapılmıştır.

² Görüşmecilerin bilgilerini gizli tutmak amacıyla isimler saklı tutulmuş ve her görüşmeci birer kod kullanılarak ifade edilmiştir. Görüşmeci seçiminde yaş, cinsiyet, etnik ve dinsel mensubiyet gibi unsurlar dikkate alınmıştır.

Yirminci yüzyılın başlarında Antakya yöresinin etnik ve dini yapısına bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin en kozmopolit bölgelerinden biri konumundaydı. Bu yapısına rağmen, Toprak Kanunu neticesinde büyük toprakların mülkiyetini eline geçiren kişi ve ailelerin neredeyse tamamı Sünni Müslümanlardan oluşmaktaydı (Aswad, 1974:11). Osmanlı Devletinin benimsediği din anlayışı dikkate alındığında toprak mülkiyetinin Sünni Müslümanların elinde toplanması hiç de şaşırtıcı görünmemektedir. Hem merkezi yönetim hem de yerel bürokratlar ile oldukça iyi ilişkilere sahip bu aileler ekonomik açıdan önemli kaynaklara sahip olma konumlarını 2. Abdülhamit döneminde sürdürmeyi başarmışlardır (Türkmen, 1939).

Antakya şehir merkezi ve yakın çevresi önde gelen Sünni Müslüman ailelerin kontrolü altındayken yörenin farklı kesimlerinde değişik sosyal-ekonomik yapılar da görülmekteydi. Bunlardan en önemlisi, Osmanlı Devleti tarafından defalarca tekrarlanan denemeler neticesinde en nihayetinde konar-göçer yaşamını terk etmeye zorlanan ve binlerce mensubu olan Reyhanlı Aşireti'nin zorunlu iskana tabi tutulduğu Amik Ovası olmuştur. Aşiretin yerleştirildiği bölge daha sonra Reyhaniye (günümüzde Reyhanlı olarak biliniyor) olarak adlandırılmıştır (Çirkin, 2011; Canbolat, 2006). Osmanlı'nın son döneminde ve Fransız Manda rejimi döneminde Reyhanlı aşireti öne çıkan aktörlerden biri konumuna gelmiştir.

Antakya yöresinde tarihsel olarak en kalabalık gruplardan birisini Arap Aleviler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin genel yaklaşımı çerçevesinde sürekli bir dışlama ve ikinci sınıf muamelesine maruz kalan Arap Aleviler, Antakya yöresinde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açılardan en dezavantajlı gruplardan biri konumundaydı (Et-Tavil, 2010; Talhamy, 2008). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Arap Aleviler bölgede yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri nedeniyle merkezi yönetimin dikkatini çekmiştir. Arap Alevilerin Hristiyanlığa geçmesinin önlemek amacıyla 2. Abdülhamit döneminde bu topluluğun yaşadığı yerlere okul ve camilerin inşa edilmesi yoluna gidilmiştir (Tozlu, 2010; Edgar, 1998). Merkezi hükümetin bu tutum değişikliğine karşın Arap Aleviler yerel düzeyde dışlanmışlık durumları devam ederken, ekonomik ve kültürel açılardan ikinci sınıf vatandaş olma durumları süreklilik göstermiştir (Duman, 2016).

Sünni Türk, Alevi Arap dışında Antakya yöresinin tarihsel olarak önemli topluluklardan birini Ermeniler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bu topluluğa yönelik başlatılan faaliyetlerden Antakya yöresinde yaşayan Ermeniler oldukça etkilenmiş olsa da (Korucu, 2021) Fransız manda rejimi altındaki İskenderun Sancağı'nda önemli sayıda Ermeni yaşamlarını sürdürmekteydi (Sanjian, 1965). Ermeniler dışında Antakya yöresinin sayısal en önemli topluluklardan birini Hristiyan Araplar oluşturmaktaydı (Can ve Arslan, 2018). Sahip oldukları kültürel ve ekonomik sermaye açısından Antakya'nın Ermenileri ve Hristiyan Arapları nüfus içerisindeki oranlarından çok daha etkili konumdaydılar.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Fransa'nın kontrolü altına verilen bölgeler içerisinde Antakya yöresi de yer almıştır. Milletler Cemiyeti kararları doğrultusunda Fransız mandası altında bırakılan bölgede manda rejiminin ne kadar süreceği belirtilmemiştir (Gönlübol, 1996). Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Suriye'nin bağımsızlığı için faaliyetlerini yoğunlaştıran Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın (Rogan, 2009) bu girişimlerinden Antakya da etkilenmiştir. Faysal taraftarları Antakya'da kısa süreli bir hükümet kurmuştur (Türkmen, 1939; Konuralp, 1970). En nihayetinde Faysal kuvvetlerini yenilgiye uğratan Fransa, Suriye'de hakim konuma gelmiştir (Khoury, 1987; Pipes, 1990).

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada işgal edilmemiş durumda olan Antakya yöresinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Neticede, Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile İskenderun Sancağı'nın Fransız yönetimi altında kaldığı bir düzenleme konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu anlaşmanın imzalanmasına kadar geçen süreçte Antakya yöresinde hem Fransızlarla karşı, hem de bölgede yaşayan toplulukların kendi aralarında önemli çatışmalar yaşanmıştır (Duman, 2016).

4. MANDA DÖNEMİNDE İSKENDERUN SANCAĞI'NDA SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

Fransa'nın günümüz Suriye ve Lübnan topraklarında manda yönetimini kurması Sykes-Picot anlaşmasıyla (1916), bölge topraklarının kolonyal güçlere gizlice paylaşılması ile başlamıştır. Ancak Fransızların Suriye toprakları üzerinde talepleri, bu anlaşmadan önce, "19. yüzyılda çok sayıda hastane, ruhban okulu ve yetimhane

vasıtasıyla dinsel ve siyasal alanlarda nüfuzu ile başlamıştır” (Çeviker ve Küçükbiltekin, 2011:3). Bu dönemde Fransa’da kilise önemini kaybetmekle birlikte devlet misyonerlik kurumlarını Orta ve Uzak Asya’da kolonyal amaçlarla teşvik etmekteydi. Bu nedenle bu misyoner kurumların, bölgede idari ve siyasal dönüşümün belirleyicisi olduğunu söylemek yanlış olmaz (Shorrock, 1970:133). Kültürel bağlamda, Fransız yönetimin yaklaşımları ve manda topraklarında farklı etnik ve mezhepsel toplulukların varlığı çokkültürlü bir tablo ortaya çıkarmıştır. Kilikya denen bölge Fransızlar için oldukça büyük önem taşımaktaydı ve Fransız mandası altında pek çok farklı etnik ve dinsel topluluk yaşamaktaydı. Örneğin Türkmen veya Arap Sünni grupların yanı sıra Dürziler, Arap Aleviler ve Arap (Rum) Hıristiyanlar, Ermeniler gibi pek çok topluluk günümüz Lübnan ve Suriye topraklarında yerleşikti. Fransız yönetim biçimi olarak bilinen ‘böl-yönet’ yaklaşımıyla Fransa Suriye’yi beş küçük devletçik halinde bölerek etnik bağlamda ayrılıkçı politikalar gütmüştür (Alkan, 2014:32).

Antakya yöresine bakıldığında bu dönemde farklı etnik ve dinsel toplulukların siyasal olarak tutarlı ve etkili bir güçleri olduğunu söylemek oldukça güçtür. Sosyal ve kültürel hayat bağımsızlık mücadeleleri ve ayaklanmalar altında devam ederken toplulukların sıklıkla yer değiştirdiğini ve daha çok hareket halinde olduklarını söylemek mümkündür. Antakya yöresinin tarihsel olarak nüfus hareketliliğinin son derece yüksek olduğu bir bölge olması bölgenin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde de önemli etkiler ortaya çıkarmıştır. Bölgenin önemli geçiş yolları üzerinde bulunması ve elverişli iklim koşullarına sahip olmasının da etkisiyle tarihsel süreçte farklı toplulukların göç ederek bölgeye yerleşik hale geldiği görülmüştür. Fransız mandasının sona ermesiyle de bu hareketlilik sınırın Suriye-Lübnan tarafına doğru olmuştur.

Çalışmada yapılan görüşmeler bölgenin göç hareketliliği açısından önemli unsurlarını ortaya çıkarmıştır. Sosyal hayatı belirleyen en önemli unsur mülkiyet hakkı üzerinden gelişen ‘yerleşik’ hayata geçiştir. Bu durumda görüşme yapılan kişiler şunları aktarmıştır:

“Hep buradaydık biz, benim ailem de öyle. Dedelerim Lazkiye’nin *Seski* beldesinden göçmüşler. Yayladağı’nda Jebal Nusayr dağlarından yerleştik.” (İ.A., Erkek, Arap Alevi, 1924 doğumlu)

İ.A.’nın görüşmenin devamında ifade ettikleri Fransız dönemi Antakya’ında sosyo-ekonomik şartların içeriğine dair fikir vermektedir. Öte yandan diğer bir görüşmecimiz Fransızların son dönemlerinde yaşanan göçlere dikkat çekmiş, hem Ermeni toplulukların hem de bazı önde gelen ve bilinen Türk ailelerin de göçünü aktarmıştır:

“Ermenilerden o zamanlar Fransızlar ile birlikte yaya olarak göçenler oldu. Bizim buralardan göçüp gittiler. Çuvallar, kumaşlar dikerlerdi daha önce Ermeniler ve zanaatkar insanlardı. Ticari alış verişimiz vardı onlarla çoğu şeyi onlardan alırdık. Bayramlarda sadece Antakya’ya inerdik bir zulüm görmedik hiç. Hattat ve heykelcilik Fransız askerlerinin tavsiyeleriyle başladı denilir. Babam seferberlik zamanında İskenderun da yaptı orda ki birçok aileyle görüştüler daha sonra sürekli gidip görüştüler. *Bet Tavil* (Tavil ailesi) buradan Suriye’ye göç ettiler. Bunlar Türk kökenli ağalardır çok zenginler. *Bet Reşit* ve Mısrur ve Kamil Ağa aslen *min Kser* (Altınözü) kökenlidir. Yeşilpınar’da su başında bir çınar ağacı var orada otururladı. Bu ağaç *maşinka* yani idamlık olarak kullanırdı. Reşit Ağanın oğlu bu bölgenin ilk doktoru oldu. *Bet il Kavlek* Harbiye kaynak suyu ve çınarların orda otururlardı Essef Ağa denilirdi buna. Essef Ağalar da gitti buralardan bir süre sonra” (S.N., Kadın, Arap Alevi, 1920 civarı doğumlu).

Fransız dönemine dair altyapı ve yaşam şartlarının iyileşmesinden bahseden görüşmeciler Fransız manda yönetimi öncesi istikrarsız bir durumun olduğunu ve şiddet olaylarının daha sık yaşandığını belirtmişlerdir. Anlatılarda ön plana çıkan unsurlardan önemli bir tanesi Fransızların mülkiyet hakkı tanınması ve yiyecek sağlanması olmuştur. Bu durum her ne kadar sömürge düzeni devam etse de yerel halkı ‘rahatlatan’ unsurlar olarak bellekte yer almaktadır. Görüşmecilerden İ.A. toprakların nasıl el değiştirdiğinden bahsederken aynı zamanda farklı etno-dinsel gruplar arasında husumetin varlığının altını çizmiştir. Ancak Fransız mandası sonrası Arapların konumunu vurgulayarak yaşanan değişimi anlatmıştır. Etno-dinsel ilişkiler ve Fransızlar ile ilgili İ.A şunları ifade etmektedir:

“Buralar, toprak ağalarından önce Hıristiyanlara (Messihiyin) aitti. Fransızlardan önce Alevilerden kimse çarşıya gitmezdi. Büyük bir düşmanlık vardı. Fransızlar Arapları daha çok tuttular. O zaman biz de rahatladık biraz” (İ.A., Erkek, Arap Alevi, 1924 doğumlu).

A.K ise Ermeniler ile olan ilişkileri anlatmış ve yine milliyetçiliğin baskın olduğu durumları vurgulamıştır.

“Hıristiyan Serinyol bölgesinde yoktur. Fakat en iyi dostlarımız onlardı. Ermeniler uzaktı bizden alışverişimizde pek yoktu. Duyduğumuz kadarıyla Ermeniler Antakya’dan Samandağ’a kadar arada olan dağlık bölgede yerleşik hayat yaşamış. Çıkan çatışmalar sebebiyle de dağlarda otlayarak yaşamaya çalışmışlar. Daha sonra Fransızlar bir gemi göndererek onları buradan kurtarmıştır. Kalanlarda Vakıflı köyünde yaşamaya devam ettiler. Her yerde olduğu gibi burada da milliyetçilik vardı. Antakya’da eğer kendi akrabalarında istediğin mal varken gidip başkasından almazdın tabi.” (A.K., Erkek, Arap Alevi, 1929 doğumlu)

Yukarıdaki alıntıda dikkat çeken diğer bir unsur da Fransız idaresinin Arapları desteklediğine dair ifadelerdir. Demirel (2019:72)’in de altını çizdiği üzere Fransa’nın bölgede izlediği politikalarından biri de Arap milliyetçilerini destekleyerek sempati kazanmak ve böylece ayrılıkçı şiddet olaylarının önüne geçmek olmuştur. Bunun yerelde yansması Arap grupların manda idaresi altında nispeten daha ‘rahat’ etmesi olarak görülmektedir.

Araştırmamızda sorduğumuz sorulardan biri de ilgili etnik grubun farklı topluluklar ile iletişimi ve sosyal hayata katılımı ile ilgiliydi. Ticari ilişkiler ve sosyal ilişkiler sorunsuz olsa da ve de topluluklar birbiriyle herhangi bir çatışma yaşamasa da evlilik gibi çok daha yakın ilişkileri gerektirecek eylemlerde mesafeli kalmışlardır. Katılımcılarımız sosyal hayata dair topluluk ilişkilerinde bir ‘kapalılık’ yani birbiri ile ‘evlenme’ gibi ilişkilerin olmadığı bir yaşamın hakim olduğunu belirtmişlerdir:

“Dışarıdan gelenler burada olaylar çıkarırlardı. Yoksa burada yaşayan halk Ermenisiyle, Arabıyla, Hıristiyanıyla, Alevisi ve Sünnisiyle bir arada yaşadık. Ticaret yapardık Hıristiyanlar ile her zaman sorunsuz bir şekilde. Türk keresteciler buraya gelip ağaçlar keser yer içer giderlerdi. Hıristiyanlar ile aramız daha iyiydi biz Alevileri Türklerden daha çok severler. Ama kız alıp-verme olmazdı” (İ.A., Erkek, Arap Alevi, 1924 doğumlu).

Toplumsal anlamda Fransız manda yönetimi ile askerlerin bölgeye yerleşmesi, yerel toplulukların göç ettirilme kaygısını ortaya çıkarmış ve kendi güvenlikleri bakımından korkunun temel nedeni olmuştur. Fransızların hâkimiyeti elinde bulunduran sömürgeci konumunda olması keyfi uygulamaları beraberinde getirmiş ve çeteleri bastırmaya çalışan Fransız askerlerinin eylemleri nedeniyle toplumsal bellekte ‘çatışma’ dönemi ile özdeşleştirilmiş bir dönem olarak yer almıştır. O dönemi iyi hatırladığını belirten E.K., Fransız askerlerin gelişini şu şekilde özetlemektedir:

Fransızlar döneminde zorbalık [ağalara bağlı silahlı kişi ve gruplar] vardı. Fransızlar karışmadı kimseye, silah sattılar herkese. Babam söyler mesela, herkese tabanca ve mermi satmışlar. Birbirlerini öldürsünler yeter ki Fransızlara karşı savaşmasınlar diye. Çeteler de halka zorbalık yapıyorlardı hep. Burada Fransızlar ile çeteler savaşmadı. Cilliler ile Yayladağlılar vakti zamanında çatışmış ve Ermenilerde yardıma gitmiş. ‘Beyt-ıl şeyh’ in Ermenileri sevmesinin sebebi de ondandır. Şeyh Maruf Cilli’nin de yerini yakmışlardı o zamanlarda halende o türbe o durumda.” (P. Ç., Erkek, Ermeni, 1932 doğumlu)

Fransız döneminde kurulan idari yapının ve farklı etnik ve dinsel topluluklarının ayrıştırılmış olması çeşitli ayrımcılık eğilimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Arap Alevilerin toplumsal belleğinde yerleşen bazı yaftalama ve ayrımcılık hikayeleri mevcuttur. Bunlardan bir örneği Serinyol mahallesinden bir katılımcımız şu şekilde aktarmıştır:

“Askerlik hayatımda tek bir tokat yedim ve beni döven komutan Boşnak üsteğmen bana Fransız tohumu dediği için benim çok zoruma gitti. Tamam, Fransızlardan olma çocuklar vardır mutlaka ama bunu herkese yorumlaması kabul edilemez. Bizim köyde de siyahi çocuklar doğdu. Fransız askerleri nasıl siyahi ise çocuklar da öyle.” (A.K., Erkek, Arap Alevi, 1929 doğumlu)

Manda döneminin toplumsal bellekte en çok yer edinen unsurlarından biri Fransız askerlerinin bölgeden çekilmesi ve Türk askerlerinin bölgeye intikal edişidir. Fransızların etkisini aşağıda katılımcımızın anlattığı bayram kutlamaları ve şenliklerden anlamak daha çok mümkün olmaktadır. Çocuklar için kurulan parklar ve Fransızların organize ettikleri eğlencelerin Antakya merkezinde yer almış olması sosyal hayat bağlamında bellekte yer etmiş öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşmecimiz Fransızların yaptığı eylemleri şu şekilde aktarmıştır:

“Fransızları iyi hatırlarım ne zaman nasıl gelip nasıl gittiklerini. Biz denizden dönerken ilk defa Türk askerleriyle karşılaştık. Türk askerinin elbiseleri yırtık ve yamalıydı. ‘Duvvıyet’ denilen yerden Antakya’ya kadar yol vermediler bize. Türkiye buraya geldikten sonra benim dayımın oğlunu aldılar ben 20 yaşındaydım o zamanlar. 3 sene askerlik yaptılar. Türk askeri geldiğinde Fransızlar kışlada onlara yer açıp beraber kaldılar. 6 ay boyunca beraber yaşadılar, 1938’e denk gelir. Fransızlar sadece ‘derbiy’ denilen vergi topladılar. 12 mecediye altını alırlardı. Bu da sadece erkeklerden alınırdı. Fransızlar zamanında kutlanan bayrama Antakya’ya inerdik. Suriyeli askerlerin eşleri kadınlarda toplanırdı. Devlet bayramı olarak biliyorum ben şenlik gibi kutlanırdı. Salıncaklar kurulur sallanırdık. Çocuklar için üçlü salıncak, dönen salıncaklar da vardı. Asi kenarında kurdular bunları şimdiki Sümerler’den sonra Maksim civarına denk gelir. Fransız askerleri hiçbir zaman insanlara zarar vermedi hatta ağaçtaki meyvelere bile dokunmadılar. Fransız askerlerinin iki taburu şimdiki Kervan Restoranın yerinde konuşlanmışlardı. Borazan öter ve ‘Mikded’ adlı ziyaretin oraya iner talim yaparlardı. Bu topraklardan çıkarken Fransızlar karakol ve Zav güzergahını kullanıp gittiler. Fransız askerlerin arasında da ücretli askerler vardı buradaki gençlere de aynı şekilde teklif ettiler. 3 asker katılmıştı onlara buradan ikisi kalıp diğeri onlarla beraber gitti. Şeyh Hasan bin Şeyh İsmail ve Yusuf bin Sğayde. İbin Cıbreil. Giden askerden hiç haber alamadık” (S.N., Kadın, Arap Alevi, 1920 civarı doğumlu).

Fransız mandası döneminde sosyal ve kültürel hayat yoksulluğa rağmen manda dönemi öncesine göre farklılık göstermiş ve bazı yerel gruplar için çekici bir hal almışken bazı gruplar için kaygı yaratan bir dönem olmuştur. İdeolojik çatışmaların varlığı ve zaman zaman bölünmeyi arttıran politikalar güç ilişkilerini değiştirmiş ve yerelde topluluklar arası ilişkileri etkilemiştir. Ancak görüşmelerimizde ortaya çıkan genel anlamda manda yönetiminin toplumsal hafızada yer alma biçimi, Fransızların sosyal hayata pek fazla ‘karışmadığı’ yönünde olmuştur.

5. FRANSIY MANDASI DÖNEMİNDE EKONOMİK HAYAT

Manda döneminde Suriye Fransa için önemli bir pazar olurken aynı zamanda geniş bir üretim alanına sahip ipek ve pamuk ekonomik kaynakların başında gelmektedir. Fransa için Suriye stratejik bir konuma sahip olmuş ve Suriye’ye ciddi yatırımlar yapmıştır (Hourani, 2000). Fransız yönetimi uyguladığı iktisadi politikalarla kendi çıkarlarını büyütmüş ve özellikle Fransız ticaret erbabının adeta servet sahibi olmasının yolunu açarak Suriye’de uluslararası ticareti ağına oldukça genişletmiştir. Suriye’de yönetimde bulunduğu süre içerisinde Fransa kendisiyle işbirliğine giden büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına hizmet eden bir politika izlemiştir. Suriye’deki tahıl üretiminden Fransız tüccarların kar elde ederek daha çok faydalanmalarını sağlamıştır. Yerel topluluklar açısından Fransa’nın verdiği çeşitli krediler avantaj sağlamış görünse de bu durum daha çok büyük toprak sahiplerini daha da zenginleştirmiştir. Bu çerçevede bu dönemde İskenderun Sancağı’nın ekonomisinin de dokuma, hayvancılık ve sebze-meyve yetiştiriciliği üzerine kurulu olduğunu görmekteyiz. Görüşmelerde öne çıkan temel unsur Antakya’nın ağaları ve yanlarında çalışan ailelerdir. Günümüz Hatay toplumunda da sosyo-ekonomik statü ve tabakalaşmayı anlamayı da sağlayan ağa-maraba ilişkisi ekonomik düzenin başlıca temelini oluşturmaktadır. Hatay’ın o dönem ekonomisi kendi kendine yeten ve temelde zengin Antakya’nın zengin coğrafyasından faydalanan bir zeminde görülebilir (Demirel, 2019:80-82).

İpek ve tütün endüstrisi Fransız sermayesinin ilgisini çeken iki endüstri olarak ön plana çıkmaktadır ve Manda döneminde Suriye’de yaygın olan geleneksel esnaf tipi üretime ek olarak yer almıştır. Fakat manda döneminde Fransız sermayesi tekstil alanında Fransa’da tekstil endüstrisini desteklemek amacıyla pamuk üretimi ve çırçırılama alanında Suriye sermayesi ile işbirliğine gidilmiştir (Çeviker ve Küçükbiltekin, 2011:5).

Bu araştırmada en sık karşımıza çıkan iki ekonomik geçim kaynağı ‘ortakçılık’ diye adlandırabileceğimiz ‘maraba’ olarak çalışma yani tarım işçiliği, çiftçilik ve hayvancılık olmuştur. Örneğin görüşmecimiz A.K, ağalık sisteminin nasıl işlediğini ve anne-babasının maraba olarak çalışmasını şu şekilde aktarmaktadır:

“Fransızların zamanında anne ve baba ağanın yanında maraba – “mrobeğ” olarak çalışıp çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşırlardı. Şeyh Muhammed Arif ağanın 60 dönüm arazisi vardı, yanında çalıştık. Ağanın yanında mevsimlik ürünleri başta Türk komisyonculara satardık. Daha sonraları kendimiz kamyonla yükleyip Halep’e, baş vilayete kendimiz göndermeye başladık. Babam vefat ettiğinde ben 13 yaşında idim tüm işleri ben devraldım Halep’e ürünleri ben yükleyip götürüyordum. Türkler hakimiyet

kurmuş olabilirler fakat hak yenmezdi. Güzel Arapça bilirlerdi. Toprak reformu yapıldıktan sonra halk ve askerler ağaların topraklarından pay aldılar” (A.K., Erkek, Arap Alevi, 1929 doğumlu).

Öte yandan Fransız mandası döneminde genel anlamda toplumsal eşitsizlik artmış olsa da görüşmecilerimizin pek çoğu İskenderun Sancağı’nda alım gücünün yüksek olduğunu ve ürünlerin daha ‘ucuz’ olduğunu vurgulamıştır. Örneğin, D.A Suriye ile ailesinin bağıını anlatırken her şeyin “ağaların” elinde olmasına rağmen daha ulaşılabilir olduğunu belirtmektedir:

“Eskiden televizyon yoktu büyüklerimiz önümüzde şarkılar hikayeler söyler bizde ezberlerdik. Eskiden buradan çok kişi gittiler Suriye’ye. [...] Fransızlar zamanında buraya, Kantraya bölgesine askerler buraya gelip uzun süre yerleştiler. Senelerce yemek kutuları kaldı. Akrabalarımız var Suriye’de dedelerimizin akrabaları ama bayağı zaman geçti artık tanımıyoruz. Eskiden her şey ağaların elindeydi her şeyi alıp satabilirlerdi. Fransızlar zamanında hayat çok iyiydi her şey ucuzdu. Ama şimdi artık her şey karışık. Daha pahalı ve zor.” (D.A., Kadın, Arap Alevi, 1938 doğumlu).

Benzer şekilde başka birkaç görüşmecimiz Fransız döneminin getirdiği ‘rahatlığa’ vurgu yapmış, istihdamın ve ticaretin iyileştiğini belirtmişlerdir. Bir görüşmecimiz, Alevilerin manda döneminde çeşitli haklar elde etmelerine vurgu yaparak, Fransızların gelişiyle mülkiyet hakkının da doğduğunu belirtmiştir. Ekonomik koşulların Aleviler için biraz daha iyileşmesini de baskının azalması ve ticaretin yapılabilmesiyle paralel görmektedir:

“Annem ve babam daha fazla Fransızlar döneminde daha çok rahattık derdi. Bolluk bereket vardı o dönemlerde. Şuan ki 1. Noter yerine denk gelir. Su değirmeni yani neğura denilen dolaplar vardı Asi’nin yatağı sonradan değiştirilip burasına dolgu yapıldı. Su ihtiyacımızı buradan karşıladık. Maksim parkın önünde de bir tane vardı. Asi suyu temizdi evlerin önünde su deposu yapar böylece su stoğu yapardık.” (S. M., Erkek, Arap Alevi, 1931 doğumlu).

“Fransızlar burada ilk yolları yapmış ve yol yapım makineler olmadığı için kazma kürekle yapıldı. Fransızlar buradaki halkı teşvik etti çalıştırdı. Zülüm yoktu istihdam vardı. Fransızlardan şikayet yok iyi ve ferah bir yaşam vardı.” (R.D., Erkek, Arap Sünni, 1929 doğumlu).

“Fransızlar 1918’den 1938’e kadar buralarda kaldı. Fransızlar zamanında 11-12 yaşında idim. Çok rahattık o dönem. Aleviler toprak almaya başladı. Baskı yoktu. Rahat rahat alışveriş yapardık, ticaret yapardık” (B. B., Erkek, Hıristiyan Ortodoks, 1927 doğumlu).

Yerel toplulukların manda döneminde geçim kaynaklarına dair sorulan sorulara verilen diğer bir yanıt ise el dokuması ve tekstil işleriydi. Bu dönemde tahıl ticareti azalırken pamuk ve ürünlerinin ticareti özellikle 1939 yılına kadar artış göstermiştir (Çeviker ve Küçükbiltekin, 2011:9). B.A. ile yapılan görüşme de dokumanın ve maraba (ortakçı) olarak belli bir arazide anlaşmalı işçiliğin temel geçim kaynakları olduğunu doğrulamaktadır:

“Dokuma ile geçinirlerdi. O zamanlarda el ile dokuma tezgahları vardı. Ham dedikleri kumaş ve cibinlik yapıldı. Ayrıca şilli şeklinde gelen iplikleri de kendileri düzeltirlerdi. Halk genelde *mrobeğ* denilen mevsimlik işçi ya da anlaşmalı işçi demektir. Belli bir araziye o ailenin bakımına mükellefiyette olarak verir. Aile hem o arazideki evde oturup hem de bahçe işlerine bakardı. Belli bir süre kaldıktan sonra o aile baktıkları arazinin 4’te bir mülkiyetine hak kazanırdı. Fakat mevsimlik kazanç üzerinden pay alırlardı. Araziler aslında çok ucuzdu yani dönümü bugünkü 50-100 lira civarında ama halk aç ve kimsede para yoktu zaten sömürü altındaydılar.” (B.A., Kadın, Arap Alevi, 1939 doğumlu).

Son olarak Fransız yönetim altında yaşayan topluluklar için küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık bölgenin yaygın geçim kaynaklarından biri olmuştur. Araştırmada öne çıkan genel kanının aksine bazı görüşmelerde Fransız yönetiminin olumsuz bir takım uygulamaları olduğu dile getirilmiştir. Örneğin, bir katılımcımız ailesiyle geçim kaynaklarını anlatırken aynı zamanda Fransız askerlerinin keyfi şekilde (özellikle kadınlara) şiddet uygulayabildiğinin de altını çizmiştir:

“Fransız askerleri hep atla gezerlermiş buralarda ... Halep’e bağlıymış mahkemeler, oraya kadar giderlermiş. Eski Antakya, Serinyol yolu, Harbiye yolu, Yayladağı yolu Fransızlar zamanında açılmış.

Fransızlar istediğine çatar istediğine torpil geçermiş. Fransız askerleri bizim kızlara takılıyormuş. Ben hatırlarım dedemin yanına Fransız askerler geliyor konaklamaya. Bunun üzerine dedem; rahmetli halamı kümeste saklıyor askerler gidene kadar.” (H.T., Erkek, Sünni Türk, 1940 doğumlu).

6. MANDA DÖNEMİNDE EĞİTİM

1938 yılına kadar süren yirmi yıllık Fransız Mandası Dönemi’nde Antakya’da ve manda idaresinde bulunan diğer yerleşimlerde yeni eğitim kurumları kurulmuş ve eğitim yapıları inşa edilmiştir. Bugün inşa edilen bu eğitim yapılarının çoğu işlev değiştirmiş ve/veya yıkılarak yerine yeni yapılar inşa edilmiştir (Rifaioğlu, 2020:75).

Fransız manda yönetimi okul ve müfredat kanallarını kullanarak Fransızca dilinin yaygınlaşması ve Fransız yanlısı propaganda amacıyla çokça kullanmıştır. Ouahes’in (2018:89) kapsamlı araştırmasında gösterdiği üzere Fransız yönetimi İskenderun Sancağı’nda okulların eğitim dilinin Fransızca olması durumunda finansman sağlamış aksi takdirde bütçe kesintileri yaparak bir tür yaptırım uygulamıştır. Fransız yönetimi bölgede çeşitli okulların açılmasını sağlayarak Fransız kültür ve dilini yaygınlaştırarak nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır.

Fransız manda idaresi altında Suriye ve Lübnan’da olduğu gibi İskenderun Sancağı’nda da eğitim-öğretim kurumlarının çoğunluğu Avrupalı ve Amerikalı dinsel ve kültürel misyonların denetiminde olmuştur. Demirel’in de altını çizdiği üzere (2019:83) Şam’da küçük bir devlet üniversitesi bulunurken, Beyrut’taki St. Joseph Jesuit Üniversitesi gibi asıl büyük üniversiteler dışarıdan gelen özel denetmenler tarafından kontrol edilmiştir.

1939 yılında yazılan ve Fransız manda idaresi altında kültür ve eğitim hayatına dair önemli bir yerel kaynak olan *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı* başlıklı eserinde Bilgili (1939) Fransızların açtığı okulların ve aynı zamanda diğer misyoner okulların ‘Türk’ eğitim düşüncesi ve yapısıyla nasıl bir mücadele halinde olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“19. asrın nıfısiyle yirminci asır başlangıcı Hatay’da da mektep ve medrese mücadelelerinin maarif hayatımızı sarsan tesirleri altında kalmıştır. Bir tarafta Tanzimatçıların çıkardığı sıbyan ve rüşdüye mektepleriyle garblileşmek fikri, diğer taraftan artık ilmi mahiyetlerini büsbütün kaybetmiş medrese harabeleriyle medresecelik zihniyeti bu devrede bir mücadele halindedir.” (Bilgili, 1939, s:14)

Yapılan görüşmelerde İskenderun Sancağı dönemindeki eğitim koşullarına dair anlatılarda eğitim imkanlarının topluluklar arasında oldukça farklılık gösterdiği, şehir merkezinde yaşayan Müslüman olmayan topluluklara mensup kişilerin göreceli olarak daha iyi şartlara sahip olduğu aktarılmıştır. Kırsal kesimde yaşayan insanların eğitime erişimi konusunda yaşadıkları zorluklar, eğitim kurumlarının yokluğu, ekonomik koşulların eğitim üzerindeki etkisi görüşmelerde şu şekilde aktarılmıştır:

“Burada okumaya gelince, kültür bakımından, bütün Harbiye nahiyesi, 17 köyden ibaret, sadece bir okul vardı. O da İngilizce ve Arapça” (İ.M., Erkek, Arap Alevi, 1926 doğumlu).

“Eskiden okul yoktu ki. Sadece burada bir okul vardı onda da Arapça eğitim vardı. Öğretmen öğrencileri dayaktan bitap duruma getirirdi. Erkek kardeşlerim okula gitti ama kızları okula göndermediler” (Z.B., Kadın, Arap Alevi, 1925 doğumlu).

“Arapçayı Şeyh Salih İstanbullu’nun yanında öğrendim. Ben okula gitmedim. Samankaya’dan çocuklar [Defne ilçesinin Harbiye mahallesinde bulunan] Karyer’deki okula gitti ama ben gitmedim. Babamın başka yardımcısı yoktu, mülkümüz de çoktu o yüzden ben hep çalışırdım” (N.M., Erkek, Arap Alevi, 1921 doğumlu).

“Eskiden eğitim Kuran kurslarından ibaretti. Çocuklar mahalle hocalarının yanında Kuran öğrenmeye gönderilirdi. Burada ilk önce Fransızlar okul açmışlar. Bizim burada, Karyer’de bir okul açılıyor, birkaç yerde daha okul açılıyor. Bu okullarda Arapça ve Fransızca eğitim yapılıyor” (A.B., Erkek, Arap Alevi, 1947 doğumlu).

“Eskiden kim çocuğunu okuturdu ki. Okul yoktu. Sadece Arapça öğretirdi, Kuran’da okumasını öğretirdi” (M.S., Kadın, Arap Alevi, 1916 civarı doğumlu).

“35’te Karyer’de okula başladım. 1. sınıfı tamamladım, sonra 2. sınıfa geçtim. Yani Kuran’ı iyi okurduk, yazmamız da iyiydi, el yazısı, sonra 37 olunca hükümet sallandı, bizde okullar sona erdi, okul filan kalmadı bizde. [...] Okul yoktu, ev vardı, ev. Gümüştöze’de de bir okul vardı bu şekilde, 20-30 kişi alırdı. Herkes okumak istemezdi. Ailesinin durumu biraz iyi olan okula gidebilirdi ancak, herkes okula gidemezdi. [...] Ben okula gittiğimde bütün köyde belki okula giden 10 kişi bile yoktu.” (A.R., Erkek, Arap Alevi, 1928 doğumlu).

“Karyer’de bulunan okula gittim. İlk olarak babam beni Şeyh İbrahim Hoca’nın yanına gönderdi. [...] Daha sonra beni Şeyh Yusuf’un oğlu Şeyh Abdullah’ın yanına gönderdi eğitim için. [...] Sonra Karyer’deki okula öğretmen gelince ben bu Arapça, Fransızca okulunda 1, 2, 3, 4, 5. sınıfları tamamladım sonra gidip imtihana girdik, Arapça ve Fransızca dillerinde İptidai diplomasını aldım.” (H.E., Erkek, Arap Alevi, 1920 doğumlu).

1939 öncesinde okula giden öğrenci sayısı tam olarak bilinmezken Bilgili (1939:27) yabancı okullara kayıtlı öğrenci sayılarını aşağıdaki tablo ile göstermiştir. Bu tablo her ne kadar Fransız okulları yanı sıra Hıristiyan Arap veya Ermeni okullarını da gösteriyor olsa da Fransız etkisini anlamak açısından fayda sağlamaktadır.

Tablo 1: 1939 yılında Hatay’da yabancı okullara kayıtlı öğrenci sayıları (Kaynak: Bilgili, 1939:27)

1938-1939 tedris yılı Hatay’daki Ecnebi Mektepleriyle bu Mekteplere devam eden Talebe miktarını gösterir listedir.		
Kız	Erkek	Mektebin Adı
.....	171	Antakya Sen-Piyer (frerler) Erkek Okulu
156	Antakya Sen-Josef (sörler) Kız Okulu
90	127	Antakya İngiliz Okulu
.....	279	Antakya Ortodoks Erkek okulu
173	Antakya Ortodoks Kız Okulu
42	38	Antakya Ermeni muhtelit okulu
105	99	İskenderun İngiliz Muhtelit Okulu
.....	388	İskenderun Frerer okulu
253	İskenderun Sen-Josef Sörler Kız okulu
.....	201	İskenderun İtalyan Sen-Jorj Erkek Okulu
181	İskenderun Kareml Sörler Kız okulu
235	289	İskenderun Nobarya Muhtelit okulu
66	69	İskenderun Yunan Muhtelit okulu
32	39	İskenderun Muhtelit Ortodoks okulu
17	75	Kesap Alman Yetimhanesi
<u>1308</u>	<u>1746</u>	Not: Bu listedeki Ermeni Ortodoks ve Rum mektepleri hariçten yardım gördükleri için Ecnebi okullar arasında sayıldı.

Eğitim imkanları ve kurumları açısından kırsal kesimdeki bu yoksulluk ve yoksunluk durumuna karşılık şehir merkezinde yaşayan insanların daha iyi imkanlara sahip olduğu bilinmektedir. Bu durum görüşmecilerin aktarımlarında da bariz bir biçimde göze çarpmaktadır:

“Ya 33 ya 34 senesinde okula başladım. Hazırlık okudum. İki sene hazırlık okudum, çünkü okula 9 yaşından önce ilkokula başlamazdık. Ağırdı ilkokulumuz, çok. Şöyle bir şey söyleyebilirim, 5. sınıftan ayrılanlar banka müdürlüğü yaptı Suriye’de. İnanılır gibi değil. Çünkü 3. sınıfta, 2. sınıfta tarih, coğrafya, geometri, kesir 3. sınıfta başlıyor. Ondan sonra edebiyat derslerimiz çok ağır. [...] Fransızca dersler azdı, hafta 3-4 ders. Gerisi hepsi Arapça. Bilhassa tarih, Ortadoğu tarihi ekseriyetle. [...] Öyleydi. İlkokulda her dersin ayrı hocası vardı, şimdi öyle değil, 5. sınıfa kadar aynı öğretmen var. [...] Ben 3. sınıftayken okul kapandı.” (H.Ç., Erkek, Hıristiyan Ortodoks, 1927 doğumlu)

H.Ç., Fransızların okullarına ve okulların işleyişine dair ayrıntılı fikir vermektedir. Hem İngiliz hem Fransız okullarını hatırlayan görüşmecimiz Arapça ve Fransızca eğitimden Türkçe eğitime geçişi de şu şekilde özetlemektedir:

Benzeri, İngilizlerin okulu vardı, Fransızların okulları vardı, onlar kapandı. Zaten cumhuriyet okulları açıldı onların yerine. Mesela Fransızların okulunun yerine bir Yeşilyurt okulu kuruldu. Affan mektebinin üzerinde bilmem ne okulu kuruldu. Yani yeni cumhuriyet okulları kuruldu. Kapanmadı da, isimleri değişti, okullar sırf Türkçe okutmaya başladı. Yani Arapça falan kalktı tabi ki. [...] Bizim kilise okulu kapandı. Ama Gazipaşa 'Freire'lerin okulu idi, Gazipaşa okulu oldu. Kızların okulu, var ya arada mahallenin arasındaki ortaokul, o Fransızların kız okuluymuştu. Fransız değil de hepsi yerli Antakyalı, onu da ortaokul yaptılar. Bir de Hatay okulu vardı bir yerde, o kapatıldı. Bir de İnönü Okulu vardı, şimdiki Antakya otelinin yapıldığı yerde bir bina vardı. Yani çok okul kuruldu Antakya'da. Bir de Armutlu'da bir okul vardı. Vardı, Antakya'da epey okul vardı eskiden beridir. Antakya Lisesi Antakya'nın yöresinin en eski lisesi." (H.Ç., Erkek, Hristiyan Ortodoks, 1927 doğumlu)

"Ana sınıfını ve birinci sınıfı Fransız döneminde. Ana sınıfını, kız lisesi vardı, kız lisesinin altında da ana sınıfı vardı. Ben ana sınıfına 4-4.5 yaşındayken başladım. [...] Ablamlar da lisede okurlardı o vakitler, kız lisesinde. Şimdiki Maydanoz'un [Antakya'nın tam merkezindeki bir fast-food lokantası] arkasındaki caddede, yokuşa varmadan sağ tarafta büyük bir lise vardı, kız lisesi vardı o, altında da ana sınıfı vardı" (N.İ. Erkek, Sünni Türk, 1931 doğumlu).

"Antakya'da Affan'da doğdum. [...] 2 kız, 2 erkek 4 kardeşlik. [...] Hepimiz okula gittik. [...] Bir tane ağabeyim psikolog oldu, Şam'da okula gitti, ben burada okula gittim sonra 2 yıl Şam'da eğitim gördüm. Ben sadece ortaokulu tamamladım." (P.K., Erkek, Hristiyan Ortodoks, 1925 doğumlu).

Hatay'ın Defne ilçesinde yapılan bir görüşmede kendisi ilkokulu Türkçe okusa da Fransızlar zamanında yerli öğretmenlerin de Fransızca ve Arapça dersler verdiğini belirten görüşmecimiz Türkiye'ye katılımıyla beraber okulları 'zengin' ağaların da inşa ettiğini belirtmektedir:

"Türkçe okul okudum 5. Sınıfı bitirdim. Fransızlar zamanında Karyer'de Zeynel Cilli Fransızca ve Arapça dersler veriyordu. Abdullah Cilli'nin abisidir. İbrahim Mehmet Karaali, ben ve birkaç kişi daha beraber gittik. 1939 sonundan-44'te Harbiye'de Tınaz ilkokuluna gittim. 3 sene İbrahim Tuhani'nin evinde okuttular bizi, okul yapılan kadar. Zengin ağalardan biri evini verdi okul için." (İ. M., Erkek, Arap Alevi, 1926 doğumlu).

Sosyo-ekonomik statüsü daha düşük olan ailelerin çocukları Fransız mandası döneminde okula gitmediklerini belirtmiş ve daha ziyade Arapça Kuran kurslarına giderek Arapça okuma-yazma öğrenmişlerdir. Altınözü Enek Köyünden bir görüşmecimiz eğitim durumunu şöyle anlatmaktadır:

"Arapça Türkçe okuma yazma/ Türkçeyi askerde öğrendim. Köyde okul açıldığında yaşı büyük olduğundan dolayı almadılar. Enek Köyü'nün yeni yerinde 72'de okul yapıldı. Fransızlar döneminde okul yoktu bizim köyde, gitmedim ben okula, zaten okul merkezdeydi. Camide Arapça Kuran kursu verilirdi, ben de orada öğrendim Kur'anı." (R. D., Erkek, Arap Sünni, 1929 doğumlu).

Fransız manda yönetimi bölgeyi kontrol altında tutma amaçlı Fransızca eğitimi ön plana çıkarmış ve Fransız eğitim politikalarının etkisi Hatay'ın Türkiye'ye katılımı sonrasında da devam etmiştir. Fransızca ve Arapçanın yerini 1939 sonrasında Türkçe eğitim almış ve okula gitme oranı giderek artmıştır. Ancak dönemin dil ve kültür eğitimi halen Hatay'ın kentsel ve mekânsal hafızasını ve kültürünü şekillendiren unsurlardan biri olarak yerini almaktadır.

7. Sonuç

Antakya yöresinin asırlardır sahip olduğu farklı dil, din, etnik unsurları barındıran devam ettiren yapısının bu çalışmada incelenen Fransız mandası döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Antakya yöresinin farklılıkları barındırmaya dair tarihsel geçmişi 1920-1939 döneminde Fransızların ortaya koyduğu yönetim anlayışıyla da örtüştüğü için önemli ölçüde desteklenmiş ve toplumsal dinamikler içerisinde yeniden üretilme imkanı bulmuştur.

Bu çalışma Fransız manda yönetimi boyunca İskenderun Sancağı yani Antakya'nın sosyal kültürel hayatı, ekonomik bağlamda geçim kaynakları, etnik-dinsel ilişkiler ve eğitim hayatını incelemiş ve Fransızların izlediği politikaların bölgedeki yansımalarını aktarmıştır. Bu araştırma bölgeyi konu olan çalışmalardaki kaynak sınırlılığı göz önüne alındığında alandaki eksikliği azaltma yönünde katkı sağlamaktadır. Yerel dinamikleri içerden gözlemlerle ortaya koymak suretiyle sözlü tarih literatürüne yeni unsurlar sunmaktadır. Ayrıca bu araştırma, unutulmaya yüz tutmuş bir dönemi sözlü tarih yöntemlerinden faydalanarak dönemin toplumsal bellekte yer alma biçimlerini irdelemiştir. Yerelde pek çok grup için manda dönemi sosyo-ekonomik anlamda bir rahatlama dönemi olarak anılırken, bu dönemde toplumsal eşitsizliklerin görünür olduğunun da altı çizilmiştir. Fransızların yerli topluluklara fazla müdahale etmemesi yönündeki dünyanın farklı bölgelerinde de uygulamış oldukları yaklaşım İskenderun Sancağı'nda da uygulanmıştır. Yerel topluluklara kendi kültürlerini yeniden üretme imkanı tanıyan bu yaklaşıma karşın Fransız yönetimi hem ekonomiyi hem de eğitimin genel çerçevesini yönlendirme politikasından vazgeçmemiştir.

Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler Fransızların bölgede yaşayan toplulukların kendi dillerinde eğitim alma imkanlarını sağlamak, kendi kültürlerine göre yaşam pratiklerini sürdürmelerine imkan vermek, alışıla gelen ekonomik ilişkilerin yapısına müdahale etmemek suretiyle bölgenin parçalı yapısının sürdürülmesine destek olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak Fransız yönetimi toplumsal, kültürel açıdan parçalı yapının sürdürülmesini destekleyip teşvik ederken, yapılan görüşmelerin de ortaya koyduğu üzere, bir yandan da Antakya yöresinden Fransız dil ve kültürünün yaygınlaştırılması yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda okullarda farklı ağırlıklarda Fransızca eğitime yer verilmiş, yerel halktan Fransız ordusuna paralı asker alınması, çeşitli kurum ve kuruluşların oluşturulması gibi pratiklerle bölge ile kalıcı bağlar inşa edilmeye çalışılması olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Alkan, N. (2014). Divide and Rule: The Creation of the Alawi State after World War I, *Goethe-Institut Art & Thought Fikrun wa Fann* 100: 31-36.
- Altug, S. (2002). *Between Colonial and National Dominations: Antioch under the French Mandate (1920-1939)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tarih Atatürk Tarih Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi.
- Assmann, J. (2001). *Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Çev. A. Tekin,), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Aswad, B. C. (1974). Visiting Patterns among Women of the Elite in a Small Turkish City, *Anthropological Quarterly*, 47(1): 9-27.
- Bilgili, M. F. (1939). *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı*, İktisat Basımevi, İstanbul.
- Can, Ş. (2011). *Nusayrılık: Sır ve Direniş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kültürel İncelemeler, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Can, Ş. ve Arslan Z. (2018). Antakya'da Rum (Arap) Hıristiyan Kimliğinin Görünürlük Biçimleri: Etnisite, Ayrımcılık, Mülksüzleştirme, Rigas H. (Ed.), Üç Milliyetçiliğin Gölgesinde Kadim Bir Cemaat: *Arapdilli Doğu Ortodoksları*, (s. 43-71) içinde. İstos Yayınları, İstanbul.
- Canbolat, A. (2006). *Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskanı (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. M. Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Çeviker, A. ve Küçükbiltekin, H. (2011). Fransız Mandası Döneminde Suriye'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2): 1-12.
- Çirkin, H. (2011). *Amik Ovasında Aşiretler*, Doğu Ofset Matbaacılık, Antakya.
- Demirel, A. (2019). Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946), *BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1: 69-89.
- Duman, L. (2016). *"Vatan"ın Son Parçası: Hatay'daki Uluslaştırma Politikaları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Edgar, B. (1998). Founding Churches in Ottoman Empire Territory: RP Foreign Missions, 1856-1974, *Broomall Reformed Presbyterian Church*, 1-27.

- Gönlübol, M. ve diğerleri (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9.baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Hourani, A. H. (2000). *Arap Halkları Tarihi* (Çev. Y. Alogan). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kasaba, R. (2006). Antakya'da Farklı Kimlikler: Tarihsel Bir Bakış, K. Emiroğlu, O. Özel, E. Özveren ve S. Ünsal (Eds.) *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, (s. 199-213) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Khoury, P. S. (1983). *Urban notables and Arab nationalism: The politics of Damascus 1860-1920*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Khoury, P. S. (1987). *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, I. B. Tauris, London.
- Konuralp, N. A. (1970). *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, yay. hzl. Abdurrahman Konuralp, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, İskenderun.
- Korucu, S. (2021). *Ahalinin Gidişi: Musa Dağ 1939*, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Ouahes, I. (2018). *Syria and Lebanon Under the French Mandate: Cultural Imperialism and the Workings of the Empire*, I.B Tauris, London.
- Pipes, D. (1990). *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press: New York.
- Rifaioğlu, M. N. (2020). Antakya'da Fransız Mandası Dönemi Eğitim Yapısının Oluşum ve Dönüşüm Sürecinin Mimari Analizi. *TÜBA-KED 21*. DOI : 10.22520/tubaked.2020.21.004
- Rogan, E. (2009). *The Arabs: A History*, Basic Books, New York.
- Sanjian, A. K. (1965). *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Harvard University Press, Cambridge.
- Shorrock W. I. (1970). The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914, *International Journal of Middle East Studies*, 1(2):133-163.
- Şendeniz, Ö. (2020). "Kimdir Bu Lazlar?" *Laz Kimliği ve Sanal Mekanda Lazca*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tozlu, S. (2010). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayirileri (19. Yüzyıl), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54: 79-110.
- Türkmen, A. F. (1939). *Mufassal Hatay Tarihi, 4. Cilt: Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi*. Tan Matbaası, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:06.08.2021 ✓Accepted/Kabul:20.09.2021

DOI:10.30794/pausbed.979804

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tuğtekin, U. ve Mercimek, B. (2022). "Genç Yetişkinlerin Yeni Medya Okuryazarlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 519-537.

GENÇ YETİŞKİNLERİN YENİ MEDYA OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ufuk TUĞTEKİN*, Barış MERCİMEK**

Öz

Bu çalışmanın amacı, günümüzde yeni medya olarak adlandırılan internet tabanlı teknolojilerin oluşturduğu içeriklere yönelik genç yetişkinlerin okuryazarlık düzeylerini değerlendirmektir. Ayrıca araştırmanın alt amaçlarından biri de genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerini fonksiyonel tüketim, eleştirel tüketim, fonksiyonel üretim ve eleştirel üretim açısından değerlendirmektir. Verilerin çevrimiçi olarak 2020-2021 akademik yılı bahar döneminde toplandığı bu araştırmaya gönüllü olarak toplam 394 lisans öğrencisi katılmıştır. Araştırma verileri Koc ve Barut (2016) tarafından geliştirilen "Yeni Medya Okuryazarlık Ölçeği" kullanılarak elde edilmiştir. Nicel veri karşılaştırmaları t testi ve ANOVA kullanılarak analiz edilmiş, gruplar arası farklılık tespit edilmesi durumunda varyans homojenliğine göre Scheffe veya Tamhane's T2 Test sonuçları değerlendirilmiştir. Bulgular, genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık seviyelerinin genel ve tüm alt boyutlarda orta-üst seviyede olduğunu göstermektedir. Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet değişkeni bağlamında incelenmesinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, akıllı telefon kullanımı ile yeni medya okuryazarlığı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni medya okuryazarlığı, Genç yetişkinler, Yeni medya, Okuryazarlık.*

INVESTIGATION OF YOUNG ADULTS' NEW MEDIA LITERACY LEVELS IN RELATION TO VARIOUS VARIABLES

Abstract

The goal of the current study is to evaluate the young adults' literacy levels for the content created by internet-based technologies, which are now referred to as new media. In addition, one of the sub-objectives of the research is to evaluate the new media literacy levels of young adults in terms of functional consumption, critical consumption, functional production, and critical production. A total of 394 voluntarily undergraduate students participated in this research in which data was gathered online, in the spring semester of the 2020-2021 academic year. The data was gathered using the "New Media Literacy Scale" developed by Koc and Barut (2016). The quantitative data comparisons were conducted using the t-test and ANOVA, and in case of difference, the Scheffe or Tamhane's T2 Test were scrutinized according to the variance homogeneity. Results have indicated that young adults' new media literacy levels are at medium-high level in total score and in all subdimensions. The examination of new media literacy levels of young adults in the context of the gender variable was found to have no statistically significant difference. Moreover, there was no statistically significant relationship identified between smartphone usage and new media literacy levels.

Keywords: *New media literacy, Young adults, New media, Literacy.*

*Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, MERSİN.
e-posta: ufuktugtekin@mersin.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0129-3477>)

** Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı, SİİRT.
e-posta: brsmercimek@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0368-4693>)

1. GİRİŞ

Web 2.0 gibi iletişimin rolünü etkileyen internet tabanlı teknolojilerin gelişimi, medyayı insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar etkili ve önemli kılmıştır (Maloney, 2007). Dijital çağa ayak uyduracak şekilde, Bilgi ve İletişim Teknolojileri'nin hızla yaygınlık kazanması, yeni bilgiye erişim kolaylığı sağlanmasının yanı sıra, medya mesajlarının da toplumlara iletilmesini daha kolay hale getirmiştir (Koc ve Barut, 2016). Ancak, hızla genişleyen ve gündün güne çeşitlilik kazanan medya ekosistemi, göz ardı edilemeyecek pek çok faydasının yanı sıra birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir (Gillmor, 2009; Tuğtekin vd., 2020). Bu ekosistemde yer alan aşırı bilgi mevcudiyetinin farklı sorunlara yol açma potansiyeli son yıllarda araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Tuğtekin vd., 2020). Aşırı bilgi mevcudiyeti yaratan medya ekosisteminde yer alan bilgilere güvenebilir miyiz? Bu bilgilere ne düzeyde güvenebiliriz? Aslında, bu ve benzeri sorulara verilebilecek yanıtlar, dolaylı olarak dijital çağa ne düzeyde ayak uydurduğumuzu da önemli ölçüde gözler önüne sermektedir. Bireylerin günümüzde, fonksiyonel medya içeriklerini tüketmeleri aynı zamanda üretebilmeleri için de medya ve dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmaları beklenmektedir. Medya okuryazarlığı; ekonomik, kültürel, sosyal, politik ve eğitim hayatının ortak ilgi alanında yer alan ve önem verilmesi gereken bir konudur. Dolayısıyla, temel vatandaşlık becerilerinin, temel eğitimin ve yaşam boyu öğrenmenin önemli bir bileşeni olan medya okuryazarlığı eğitiminin ve öğretiminin sağlanması oldukça önemlidir (Universitat Autònoma de Barcelona, 2007). Öte yandan, bireylerin eleştirel ve fonksiyonel üretim ve tüketim yeterliklerine vurgu yapan yeni medya okuryazarlığı ve yeni medya kavramı teknolojik gelişmelerin hızla yaşandığı günümüz koşullarında gündün güne önem kazanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle yeni medya kavramının tartışılması ve medya okuryazarlığı ile yeni medya okuryazarlığının hangi niteliklere vurgu yaptığının belirlenmesi de önemli görülmektedir.

1.1. Yeni Medya Kavramı

Medya ekosistemi açısından zengin ortamların son yıllardaki hızlı gelişimi, yaygınlık kazanması ve teknolojik cihazların bireyler tarafından hızla benimsenmesi (Potter, 2011), "yeni medya" kavramını gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline dönüştürmüştür (Lee vd., 2015). İletişimin basılı materyallerden, hızlı üretilip-dağıtılabilen elektronik yapıya dönüşmesiyle birlikte yeni medya kavramı gündün güne popülerlik kazanmıştır. Öte yandan kavramın kesin bir tanımının olmadığı ve gün geçtikçe uyarlanabilir, güncellenebilir bir tanıma gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır (Sundar ve Limperos, 2013). Çünkü, yeni medya günümüzde dijital teknolojilere dayalı olarak bir gelişim göstermektedir. Yeni medya, zaman ve mekân sınırı olmadan hızlı bilgi üretimini ve paylaşımını esas almaktadır (Koc ve Barut, 2016). Enli'ye (2017) göre ise insan düşünce ve davranışlarını etkisi altına alma gücü olan, günümüzde sosyal medyanın baskın olarak karşıladığı bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Aydoğan ve Kırık (2012), geleneksel medyadan ayrılma noktasının etkileşim öğesinin ön planda olduğu, bilgisayar teknolojilerine ihtiyaç duyan yeni nesil iletişim aracı olarak tanımlanmaktadır.

Yeni medya ile medya üretiminin ve tüketiminin mümkün olması, çoğunlukla öğrenim veya okul dışı faaliyetler için gerçekleşse bile özellikle gençler tarafından dikkat çekici bir biçimde benimsenmiştir (Ito vd., 2009). Pasif alıcı konumunda olan kullanıcılar yeni medya ile birlikte aktif ve üretken bir rol üstlenmiştir (Inoue, 2017). İsteyen tüm kullanıcılar kendi medya ekosistemini oluşturabilmekte ve devasa kullanıcı kitlelerine kısa sürede ulaşabilmektedir. Böylelikle ortada büyük bir veri ve medya yığını oluşması kaçınılmaz hale gelmektedir (Karaduman, 2019). Özellikle sahte içeriklerin sosyal ağ platformları aracılığıyla doğruluğu kontrol edilmeden ve hızlı biçimde paylaşımı, bireyler arasında kutuplaşma gibi toplumsal sorunlara yol açma potansiyeli taşımaktadır (Sunstein, 2017). Sosyal ağ platformlarının yaygın bir kullanım ağına erişmesi ve devasa kullanıcı potansiyeline sahip olması, yeni medya kullanıcılarının pek çok farklı dijital mesaj ve içerikle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır (Tuğtekin vd., 2020). Digital 2021 (We Are Social, 2021) raporu, 18-24 yaş aralığı ile 25-34 yaş aralığındaki genç bireyler arasında dijital medya araçlarına erişimde, medya içeriklerinin üretiminde ve yayılımında önemli bir artış olduğunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, dijital medya araçlarının kullanımının genç yaşlarda oldukça yoğun iken, ilerleyen yaşlarda azaldığı görülmektedir. Özellikle genç yetişkinlerin sıklıkla kullanmakta olduğu tüm medya araçlarının bireylerin düşünme yapısında ve davranışlarında etki yaratması kaçınılmazdır. Medya içeriklerinin basılı kaynaklardan hızlı üretilip, hızlı yayılabilir yeni medya araçları aracılığıyla sunulması ile bilginin doğruluğu da paralel olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu noktada gerçek-ötesi (post-truth) durumlar ve olaylar geniş katılımcı kitlelerini peşinden sürükleyebilmektedir. Bu gerçek-ötesi anlayış ile her yaş grubundan bireyin

siyasi, ideolojik, eğitsel ve kültürel olmak üzere birçok alanda düşünceleri ve davranışları etkilenebilmektedir. Tüm bu potansiyel risk durumlarına karşın, yeni medyayı kullanmaktan kaçınmak gibi bir davranış da günümüz koşulları göz önüne alındığında olası görünmemektedir (Barut Tuğtekin ve Koc, 2020). Bu bağlamda yeni medya kullanıcılarının, karşı karşıya kalma potansiyeli bulunan risk durumlarına karşı bilinç kazanmaları öncelik verilmesi gereken bir durumdur. Bu noktada genç yetişkinlerin doğruluğu ve nesneliği kanıtlanabilir medya içerikleri üretme ve tüketme becerilerine sahip olma durumlarının incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

1.2. Medya Okuryazarlığı

Bulunulan dönemin çağdaş ve kültürel yeterliklerine sahip olmak vatandaşlık nitelikleri açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve yeni medya teknolojileri ile şekillenen geleneksel okuryazarlık yeterlikleri, sürekli olarak dönüşüm gösteren yeni medya ekosisteminde bireylerin yetkin kalmaları için günümüz koşullarında yeterli değildir (Lin vd., 2013). Bilgi, haber, dijital okuryazarlık özelliklerinin yanı sıra medya okuryazarlığına sahip olmanın da nitelikli birey olma açısından kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir (Hobbs, 2011). Kavram, medyanın gelişimi ve evrilişi nedeniyle zaman içerisinde medyayı farklı ifadelerle tanımlamakla birlikte, okuryazarlık durumunun benzer özelliklerde devam etmekte olduğunu göstermektedir. Bilici (2014), medya okuryazarlığını, farklı türde olan medya ürünlerinin (gazete, dergi, fotoğraf, metin ve film içerikleri, ikonlar) sunulmasıyla başlayan alıcının işlemesiyle devam eden aktif bir süreç olarak tanımlamaktadır. Volčić (2003) ise medyanın var oluş amacının çıkar ilişkileri olduğunun farkında olmanın okuryazarlık için önem taşıdığını ifade etmiştir. Buna ek olarak medya sahiplerinin niyetinin farkında olmanın, medyanın okunması, anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Volčić, 2003). Böylelikle içeriğin amacı anlaşılabilir ve alternatif medya üretiminde olası içerik boşlukları doldurulabilecektir. Medya yazarlığının başladığı bu nokta ise böylelikle keline daha anlamlı ve dayanakları sağlam olan bir zemin oluşturabilecektir.

Bilginin doğasını anlamanın; bilginin üretimi, yayılımı ve anlamlandırılması süreçlerinde gereklilik olduğu görülmektedir. Gerçekleri görebilme, sisteme ait parçalarının ayrı ayrı ne anlam ifade ettiğini keşfedebilme, çevreyi yorumlayabilme bir başka ifade ile epistemoloji bağlamında analiz süreçlerini işe koşabilmenin bireye katkıları önem taşımaktadır (Önal, 2010). Medya okuryazarlığı da bu açıdan düşünmenin ileri boyutlara taşınarak üst bilişsel düşünme becerilerinin devreye alınmasını gerektirmektedir (Feuerstein, 1999). Günümüzde medya okuryazarlığı bilgiye dijital araçlar aracılığıyla erişme, anlama ve değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır (Solmaz ve Yılmaz, 2012). Dijital olanaklardan yararlanarak medya içeriklerine erişme ve içeriğe eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşarak analiz etme süreci kavramın okuma kısmını karşılamaktadır (Karahisar, 2014; Karaman, 2016). Yazma kısmında ise bilinçli olarak içerik üretebilme niteliği yer almaktadır. Özetle medya ögesi olan tüm araçların anlamlandırılması, içerik üretilme gerekçelerinin sorgulanması, eleştirel bakış açısıyla süreci değerlendirmek ve özgün, yenilikçi, dayanakları olan içerikler üretmek medya okuryazarlığı olarak ifade edilebilir. Bu genel tanımların tüm medya ürünleri için okuryazarlık kavramını karşıladığını ifade etmekle birlikte, yeni medya olarak nitelenen dijital tabanlı yaklaşımlara yönelik geliştirilen yeni medya okuryazarlığının ayrıştığı noktaların da önemsenmesi gerekmektedir. Böylelikle devasa bir dönüşüm sürecinde olan medya ve medya üretimlerine yönelik günümüz koşulları çerçevesinde değerlendirme olanağı sağlanabilir.

1.3. Yeni Medya Okuryazarlığı

İçeriğin üretiminden itibaren saniyeler içerisinde çok sayıda insana ve cihaza ulaşabildiği yeni medya önemsenmesi gereken bir alandır. Medya ürünlerinin yorumlanabilmesi, eleştirilmesi, değerlendirilmesi de benzer biçimde çok hızlı olarak gerçekleşmektedir. Kullanıcıların aktif, üretken ve eleştirel tutumu bu kavramın ortaya çıkışında önemli bir zemin oluşturmuştur (Potter, 2010). Bireylerin yeni medya ekosistemine katılma nitelikleri bağlamında ne düzeyde olduklarını açığa çıkarmayı hedefleyen bu yeterlik, yeni medya okuryazarlığı olarak kavramsallaştırılabilir (Chen vd., 2011). Aslında, yeni medya okuryazarlığı kavramı; klasik okuryazarlık, görsel ve işitsel okuryazarlık, dijital okuryazarlık ve bilgi okuryazarlığı gibi nitelikleri barındıracak biçimde tanımlanmaktadır (Universitat Autònoma de Barcelona, 2007). Bu bağlamda yeni medya içeriklerine yönelik okuryazarlık kavramının da yeniden değerlendirilmesi değerli görülmektedir. Çünkü basılı ürünlere yönelik oluşturulan medya ürünlerinin içeriğine verilen yanıtların hızıyla, günümüzde internet tabanlı medya ürünlerine verilen yanıtların hızı benzer değildir. Yeni medya okuryazarlığında önemsenmesi gereken öncü alanlar hızlı

sorgulama, pratik ve eleştirel düşünmedir. Eleştirel düşünmenin medya okuryazarlığına doğrudan katkı sağladığı ifade edilmektedir (Aybek ve Demir, 2013; Karaman, 2016). Böylelikle geniş kitleleri etkileme olasılığı bulunan içeriklerin, eleştirel sorgulamalarla değerlendirilmesi ve yeni içeriklerin üretilmesi mümkün olmaktadır.

Yeni medya okuryazarlığı medya okuryazarlığı ile düşünme görevleri bağlamında benzerlik göstermekle birlikte, içerik kapsamında çeşitli farklılıklara sahip olduğu görülmektedir. Karaduman (2019), medya içeriklerinin hareketli resimler, sesli öğeler, grafikler ve imgeler ile oluşturulması nedeniyle erişilen ve değerlendirilmesi gereken içeriğin dijital tabanlı ürünler olduğuna dikkat çekmektedir. Buna ek olarak içeriğe erişim, anlama, analiz etme, içeriği kapsamlı olarak değerlendirme ve sonrasında üretim yapabilmeyi yeni medya okuryazarlığı temel becerileri olarak ifade etmektedir. Yeni medyayı farklı kılan bir diğer önemli unsur ise içeriğin üretilmesinde profesyonel grupların da iş birliğine dayalı çalışmalarını internet ortamında gerçekleştirmesidir. Kellner (2014), yeni medya okuryazarlığında iş birlikli çalışma grupları, tartışma grupları ve ortak projelerden ortaya çıkan verinin dağıtılmasında, yorumlanmasında ve tekrar veri üretiminde toplumsal farkındalık ve kültürel sermayenin önemine işaret etmektedir. Farkındalık seviyesi, sorgulama ve değerlendirme becerisi yüksek bireyler ve toplumlarda yeni medyanın hızlı veri aktarım sürecinde okuryazarlık görevlerinin de yerine getirilmesinin daha yüksek seviyelerde gerçekleşeceği ön görülmektedir.

Yeni medya okuryazarlık becerisini etkileyen önemli değişkenler bulunmaktadır. Yaş, Web 2.0 araçlarını kullanma süresi ve deneyim, sosyo-kültürel özellikler, ekonomik durum, medyaya maruz kalma süresi ve çoklu medya üretebilme becerisi bu değişkenler arasında yer almaktadır. Geleneksel medyaya maruz kalma süresi ile medya okuryazarlığı arasında bulunan ilişkiden fazlası yeni medyaya maruz kalma ile yeni medya okuryazarlığı arasında görülmektedir. Bu durumun en temel gerekçesi artan etkileşim olanağıdır. Geleneksel medya ile etkileşim olanağı zayıf olan bireylerin yeni medya içerikleriyle hızlı ve etkili etkileşim kurabilmesi, okuryazarlık becerilerine de katkı sağlamaktadır. Buna ek olarak, medya içeriği üretebilme becerisinin; medya içeriklerinin temelini ve insanları etkileme gücünü görme olanağı sunması nedeniyle, medya okuryazarlığına katkı sağladığı ileri sürülmektedir (Literat, 2014).

Karmaşık bir veri işleme ve eleştirel bir üretme sürecini konu edinen yeni medya okuryazarlığına yönelik kapsamlı bir çerçeve Lin vd. (2013) tarafından sunulmuştur. Medya öğesinin anlaşılması için gerekli araçları kullanabilme ve yeterli bilişsel seviyede olma ile başlayan bu süreç analiz, sentez ve değerlendirme aşamaları ile devam etmektedir. İçeriğin farklı medya türleri ile benzerlik ve farklılık açısından karşılaştırılması ve doğruluğun kanıtlanması bu süreçte değerli görülmektedir. Okuryazarlığın, okurluk kısmı için bu beceriler atfedilmektedir. Yazarlık kısmında ise kendi içinde hiyerarşik bir sıra izlenmektedir. Öncelikle farklı türlerde medya üretme, medya içeriklerini dağıtma ve yayma teknik becerisine sahip olma niteliği beklenmektedir. Sonrasında ise etkileşimli ve eleştirel medya topluluklarında yer alabilmek ve hedef kitlenin beklentileri, ideolojisi ve sosyokültürel yapısına yönelik medya içerikleri üretebilmek kavramını kapsamını karşılamaktadır (Lin vd., 2013). Sosyal medyanın, dijital tabanlı medya içeriklerinin ve medya okuryazarlığının önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir (Buluş, 2017). Bu medya alanında da gerçek-ötesi öğeler aracılığıyla kitlelerin istedik yönde sürüklenmesi ve davranışlarının şekillendirilmesi çabaları ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Özellikle gençlerin sıklıkla kullanmakta olduğu dijital ve sosyal medya platformlarında, genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık seviyeleri günümüzde merak konusudur. Kritik değişkenlerin incelendiği genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi bu açıdan değerli görülmektedir.

Dolayısıyla, bu araştırmada genç yetişkinlerin çeşitli değişkenler bağlamında yeni medya okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeyleri ve her bir alt boyuta ilişkin düzeyleri cinsiyet değişkenine bağlı olarak farklılaşmakta mıdır?
2. Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeyleri ve her bir alt boyuta ilişkin düzeyleri günlük sosyal ağ kullanım sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeyleri ve her bir alt boyuta ilişkin düzeyleri yıllık sosyal ağ kullanım deneyimlerine göre farklılaşmakta mıdır?

4. Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeyleri ve her bir alt boyuta ilişkin düzeyleri günlük akıllı telefon kullanım sürelerine göre farklılaşmakta mıdır?

5. Genç yetişkinlerin günlük sosyal ağ kullanım süreleri, sosyal ağ kullanım deneyimleri ve günlük akıllı telefon kullanım süreleri, yeni medya okuryazarlık düzeyleri ile ilişkili midir?

2. YÖNTEM

Yükseköğretim düzeyinde öğrenim görmekte olan genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin incelenmesine yönelik olarak betimsel nitelikte tasarlanan bu çalışmada ilişkisel tarama ve tekil tarama modellerinden faydalanılmıştır. Tarama deseni tercihi ile araştırma kapsamında incelenmesi hedeflenen değişkenlerin düzey olarak mevcut durumlarının kesitsel olarak betimlenmesi ve ilgi değişkenleri arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığının incelenmesi mümkün olmaktadır (Fraenkel vd., 2012; Karasar, 2015).

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama sürecinde kullanılan veri toplama formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik sorular almaktadır. Veri toplama formunun ikinci bölümünde ise Koc ve Barut (2016) tarafından geliştirilen “Yeni Medya Okuryazarlık Ölçeği (YMOÖ)” kullanılmıştır. YMOÖ, dört faktörden (“Fonksiyonel Tüketim”, “Eleştirel Tüketim”, “Fonksiyonel Üretim” ve “Eleştirel Üretim”) ve toplam 35 maddeden oluşmaktadır. YMOÖ’de yer alan maddelerin değerlendirilmesinde “(1) Kesinlikle Katılmıyorum” – “(5) Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerinden oluşan 5’li Likert tipinde ölçek formu kullanılmıştır. YMOÖ’den elde edilen puanların yükselmesi yeni medya okuryazarlık bilgi ve becerisinin artışını temsil etmektedir.

Ölçeğin orijinal formunun geneli için Cronbach’s Alpha (α) iç tutarlılık katsayı değeri $\alpha=0,95$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin orijinal formunun alt faktörleri için hesaplanan Cronbach’s Alpha iç tutarlılık katsayı değerleri ise sırasıyla, Fonksiyonel Tüketim ($\alpha=0,85$), Eleştirel Tüketim ($\alpha=0,87$), Fonksiyonel Üretim ($\alpha=0,89$) ve Eleştirel Üretim ($\alpha=0,93$) olarak hesaplanmıştır (Koc ve Barut, 2016).

Mevcut çalışmada ise YMOÖ’nün geneli için Cronbach’s Alpha iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,958$ olarak hesaplanmıştır. YMOÖ’nün alt faktörleri için hesaplanan Cronbach’s Alpha iç tutarlılık katsayıları ise Fonksiyonel Tüketim ($\alpha=0,865$), Eleştirel Tüketim ($\alpha=0,912$), Fonksiyonel Üretim ($\alpha=0,884$) ve Eleştirel Üretim ($\alpha=0,881$) olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla tüm faktörlerin kendi içinde tutarlı olduğu ve tüm iç tutarlılık katsayı değerlerinin, eşik değer olan 0,70’in (DeVellis, 2017) üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, çalışmada kullanılan YMOÖ’nün güvenilir bir ölçme aracı olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Mersin ve Siirt illerinde lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan Eğitim Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubu, kolayda örnekleme yöntemine göre oluşturulmuştur. Araştırmanın veri toplama süreci, çevrimiçi olarak öğrenme yönetim sistemleri aracılığıyla 2020-2021 eğitim öğretim dönemi bahar yarıyılında öğrenim görmekte olan Eğitim Fakültesi öğrencilerinin ($n=407$) katılımı ile yürütülmüştür. Yeni medya okuryazarlık yeterliği, doğası gereği en az bir medya kullanıcısı olmak ve internet erişimine sahip olmak gibi önkoşulları barındırmaktadır. Dolayısıyla, veri toplama prosedürünün çevirim içi olarak uygulanmasının araştırmanın doğası ile uyumlu olduğu ifade edilebilir. Veri toplama prosedürünün çevrimiçi formlar ile yürütülmesinin sunduğu bir diğer yararı ise eksik veri sorununa yönelik olarak araştırmacılar tarafından önlem alınabilmesini sağlamasıdır. Bu sayede, araştırma kapsamında elde edilen veri setinde herhangi bir eksik veya kayıp veri sorunu bulunmamaktadır.

Araştırmanın veri toplama sürecine katılımı gönüllülük esas alınmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler incelendiğinde, toplam 13 öğrenciden elde edilen verilerin çok değişkenli uç değer sorununa işaret ettiği belirlenmiş ve bu kişilerden elde edilen veriler devam eden analizlerin dışında tutulmuştur. Dolayısıyla, mevcut çalışmada 17-26 yaş aralığındaki ($\bar{x}=21,47$; $SS=2,09$) toplam 394 öğrenciden elde edilen veriler değerlendirilmiştir [$n_{kadın}=276$, (%70,1); $n_{erkek}=118$, (%29,9)]. Çalışma grubuna ait betimsel istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Betimsel istatistikler

	Kadın		Erkek		Toplam	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Bölüm						
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	-	-	7	5,9	7	1,8
Türkçe Öğretmenliği	86	31,2	55	46,6	141	35,8
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	37	13,4	11	9,3	48	12,2
İngilizce Öğretmenliği	10	3,6	2	1,7	12	3,0
Fen Bilgisi Öğretmenliği	9	3,3	1	0,8	10	2,5
Okul Öncesi Öğretmenliği	49	17,8	13	11,0	62	15,7
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	19	6,9	2	1,7	21	5,3
Sınıf Öğretmenliği	43	15,6	15	12,7	58	14,7
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	21	7,6	12	10,2	33	8,4
Özel Eğitim Öğretmenliği	1	0,4	-	-	1	0,3
Diğer	1	0,4	-	-	1	0,3
Toplam	276	100	118	100	394	100
Sınıf						
1. Sınıf	86	31,2	26	22,0	112	28,4
2. Sınıf	77	27,9	33	28,0	110	27,9
3. Sınıf	97	35,1	41	34,7	138	35,0
4. Sınıf	15	5,4	13	11,0	28	7,1
5. Sınıf ya da üzeri (Dönem Uzatma)	1	0,4	5	4,2	6	1,5
Toplam	276	100	118	100	394	100
Yaş						
17	1	0,4	-	-	1	0,3
18	9	3,3	2	1,7	11	2,8
19	34	12,3	9	7,6	43	10,9
20	64	23,2	18	15,3	82	20,8
21	76	27,5	32	27,1	108	27,4
22	39	14,1	21	17,8	60	15,2
23	19	6,9	9	7,6	28	7,1
24	4	1,4	6	5,1	10	2,5
25	10	3,6	4	3,4	14	3,6
26	20	7,2	17	14,4	37	9,4
Toplam	276	100	118	100	394	100

Katılımcıların günlük sosyal ağlarda geçirdikleri ortalama süreleri, sosyal medya deneyim süreleri (yıl olarak) ve günlük akıllı telefon kullanım süreleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların sosyal ağ ve akıllı telefon kullanım süreleri ve sosyal medya deneyim süreleri

	Kadın		Erkek		Toplam	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Günlük ortalama sosyal ağlarda geçirilen süre						
1 saat veya 1 saatten daha az	-	-	-	-	-	-
1 saatten fazla – 2 saatten az	39	14,1	22	18,6	61	15,5
2 saatten fazla – 3 saatten az	62	22,5	30	25,4	92	23,4
3 saatten fazla – 4 saatten az	65	23,6	25	21,2	90	22,8
4 saatten fazla – 5 saatten az	51	18,5	18	15,3	69	17,5
5 saatten fazla – 6 saatten az	23	8,3	12	10,2	35	8,9
6 saat veya daha fazla	36	13,0	11	9,3	47	11,9
Toplam	276	100	118	100	394	100
Sosyal medya deneyim süresi						
1 yıl veya 1 yıldan daha az	-	-	-	-	-	-
1 yıldan fazla 2 yıldan az	24	8,7	4	3,4	28	7,1
2 yıldan fazla 3 yıldan az	23	8,3	4	3,4	27	6,9
3 yıldan fazla 4 yıldan az	29	10,5	5	4,2	34	8,6
4 yıldan fazla 5 yıldan az	39	14,1	10	8,5	49	12,4
5 yıldan fazla 6 yıldan az	49	17,8	14	11,9	63	16,4
6 yıldan fazla 7 yıldan az	29	10,5	18	15,3	47	11,9
7 yıldan fazla 8 yıldan az	29	10,5	18	15,3	47	11,9
8 yıldan fazla 9 yıldan az	13	4,7	13	11,0	26	6,6
9 yıldan fazla 10 yıldan az	14	5,1	12	10,2	26	6,6
10 yıl veya daha fazla	27	9,8	20	16,9	47	11,9
Toplam	276	100	118	100	394	100
Günlük ortalama akıllı telefonda geçirilen süre						
1 saat veya 1 saatten daha az	-	-	-	-	-	-
1 saatten fazla – 2 saatten az	27	9,8	13	11,0	40	10,2
2 saatten fazla – 3 saatten az	46	16,7	17	14,4	63	16,0
3 saatten fazla – 4 saatten az	43	15,6	28	23,7	71	18,0
4 saatten fazla – 5 saatten az	59	21,4	18	15,3	77	19,5
5 saatten fazla – 6 saatten az	51	18,5	16	13,6	67	17,0
6 saat veya daha fazla	50	18,1	26	22,0	76	19,3
Toplam	276	100	118	100	394	100

Katılımcıların sıklıkla tercih ettikleri sosyal ağ platformlarını belirlemeye yönelik olarak verdikleri yanıtlara ait yüzde-frekans değerleri ise Tablo 3'te yer almaktadır. Katılımcılar en sık kullandıkları sosyal ağ platformlarını yanıtlarken birden fazla seçim hakkına sahiptirler. Dolayısıyla Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan frekans ve yüzde verileri için genel bir toplam değer hesaplanmamıştır.

Tablo 3. En sık kullanılan sosyal ağ platformları ve cihaz tercihleri

	Kadın		Erkek		Genel	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
En sık kullandığınız sosyal ağ platformları *						
YouTube	206	74,6	94	79,7	300	76,1
Instagram	212	76,8	94	79,7	306	77,7
WhatsApp	252	91,3	104	88,1	356	90,4
Facebook	6	2,2	21	17,8	27	6,9
Twitter	110	39,9	63	53,4	173	43,9
Pinterest	49	17,8	6	5,1	55	14,0
LinkedIn	9	3,3	2	1,7	11	2,8
Snapchat	39	14,1	3	2,5	42	10,7
Twitch	7	2,5	7	5,9	14	3,6
Tumblr	6	2,2	1	0,8	7	1,8
Reddit	1	0,4	2	1,7	3	0,8
Line	-	-	-	-	-	-
Bip	10	3,6	4	3,4	14	3,6
Telegram	31	11,2	24	20,3	55	14,0
WeChat	3	1,1	-	-	3	0,8
TikTok	4	1,4	10	8,5	14	3,6
Diğer	6	2,2	3	2,5	9	2,3
Tercih edilen cihazlar*						
Akıllı Telefon	273	98,9	114	96,9	387	98,2
Kişisel Bilgisayar (PC veya Notebook)	106	38,4	48	40,7	145	39,1
Tablet	8	2,9	7	5,9	15	3,8
*Bu soru çoklu yanıt seçimi sunan bir yapıya sahiptir.						

Tablo 3 incelendiğinde genç yetişkinler arasında en çok kullanılan sosyal ağ platformlarının WhatsApp (%90,4), Instagram (%77,7) ve YouTube (%76,1) olduğu belirlenmiştir. Öte yandan dikkat çeken bir diğer durum ise genç yetişkinler arasında Facebook kullanım oranında (%6,9) son yıllarda gözlenen dramatik düşüştür (We Are Social, 2021). Öte yandan sosyal ağ platformlarına katılımı tercih edilen cihazlar incelendiğinde, tablet kullanım oranlarının kıyasla oldukça düşük (%3,8) kaldığı da belirlenmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların sosyal ağ platformlarını kullanım amaçları arasında; iletişim, haberleri takip etme, yeni bilgiler öğrenme ve eğlence gibi amaçların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (Yokuş ve Yelken, 2017). Dikkat çeken bir diğer durum ise sosyal ağ platformlarının alışveriş amaçlı olarak da genç yetişkinler tarafından %48,7 oranında tercih edilmesidir.

Tablo 4. Sosyal ağ kullanım amaçları

	Kadın		Erkek		Genel	
	f	%	f	%	f	%
Sosyal ağ platformlarını kullanım amaçları *						
İletişim	245	88,8	104	88,1	349	88,6
Haberleri takip etme	196	71,0	95	80,5	291	73,9
Eğlence	204	73,9	82	69,5	286	72,6
Yeni bilgiler öğrenme	202	73,2	86	72,9	288	73,1
Alışveriş	145	52,5	47	39,8	192	48,7
Arkadaş edinme	27	9,8	17	14,4	44	11,2
Diğer (Borsa, yatırım tavsiyesi alma, vb.)	8	2,9	6	5,1	14	3,6
*Bu soru çoklu yanıt seçimi sunan bir yapıya sahiptir.						

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Çevrimiçi formlar aracılığıyla elde edilen veriler SPSS 22.0 yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri setinin değerlendirilmesinde betimleyici istatistiksel yöntemlerden faydalanılmıştır. Verilerin normal dağılım değerlendirmesinde, büyük veri setlerinde Shapiro-Wilk testinin hatalı sonuçlar üretebilmesine yönelik eleştiriler dikkate alınarak (Huck, 2012) normal dağılım testleri yerine değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınmıştır. Verilerin çarpıklık katsayı değerleri (0,375 ve 1,08) aralığında, basıklık katsayı değerleri ise (0,039 ve 1,532) değer aralığında olmakla birlikte, bu değerlerin ± 2 aralığında olması verilerin normal dağılıma sahip olduğunu belirtmektedir (George ve Mallery, 2010). Çarpıklık ve basıklık katsayı değerlerinin, çarpıklık ve basıklık için hesaplanan standart hata değerine bölünmesi ile elde edilen değerlerin de $\pm 1,96$ aralığında olduğu ve verilerin tek değişkenli normal dağılıma uygun olduğu anlaşılmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Verilerin niceliksel karşılaştırılmasında gruplar arası farklılığın belirlenmesinde t-testi, ikiden fazla grubun bulunduğu durumlarda ANOVA, farklılığa neden olan grupların tespitinde ise sıkı post-hoc testlerinden olan Scheffe (eşleş varyans koşulu sağlandığında) ve Tamhane's T2 (eşleş varyans koşulu sağlanmadığında) tercih edilmiştir. Ayrıca, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla incelenen etki büyüklüğü değeri ve Tip-2 hata olasılığı hakkında fikir veren istatistiksel güç değerleri raporlanmıştır. Değişkenler arası ilişkiler ise, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayı değerleri incelenerek yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen betimleyici istatistiklerden elde edilen veriler Tablo 5'te özetlenmektedir.

Tablo 5. Yeni medya okuryazarlığı ve alt boyutlarına yönelik betimleyici istatistikler

	n	En Düşük	En Yüksek	SS	\bar{x}
Yeni Medya Okuryazarlığı	394	63	175	20,765	144,23
Fonksiyonel Tüketim	394	15	35	4,367	29,58
Eleştirel Tüketim	394	21	55	6,654	46,94
Fonksiyonel Üretim	394	11	35	5,307	29,01
Eleştirel Üretim	394	14	50	7,367	38,70

YMOÖ'den elde edilebilecek en düşük toplam puan 35, en yüksek toplam puan ise 175'tir. Katılımcıların YMOÖ'den elde edilen toplam puanlarla hesaplanan yeni medya okuryazarlık düzeyleri incelendiğinde; en düşük puanın 63, en yüksek puanın 175 olduğu belirlenmiş, ortalama toplam yeni medya okuryazarlık puanının ise 144,23 olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla katılımcıların yeni medya okuryazarlık düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde YMOÖ'nün alt faktörleri için değerlendirme yapıldığında her bir alt faktör için elde edilen ortalama puanların, orta düzeyin üzerinde olduğu belirlenmiştir.

3.1. Yeni Medya Okuryazarlığı ve Alt Boyutlarının Cinsiyet Değişkeni Bağlamında İncelenmesi

Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık oranlarının cinsiyet bağlamında istatistiksel olarak farklılık gösterip göstermediğini yanıtlamak amacıyla *t*-testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. *t*-testi sonuçları

	Grup	<i>n</i>	\bar{x}	SS	Sd	<i>t</i>	<i>p</i>	Etki Büyüklüğü	İstatistiksel Güç
Yeni Medya Okuryazarlığı	Kadın	276	4,11	0,56	392	-.351	.726	.000	.064
	Erkek	118	4,13	0,66					
Fonksiyonel Tüketim	Kadın	276	4,20	0,61	392	-1.213	.226	.004	.227
	Erkek	118	4,28	0,64					
Eleştirel Tüketim	Kadın	276	4,27	0,57	392	.266	.790	.000	.058
	Erkek	118	4,26	0,68					
Fonksiyonel Üretim	Kadın	276	4,14	0,75	392	-.340	.734	.000	.063
	Erkek	118	4,16	0,77					
Eleştirel Üretim	Kadın	276	3,86	0,71	392	-.268	.789	.000	.058
	Erkek	118	3,88	0,80					
* <i>p</i> <.05									

Tablo 6'da sunulan *t*-testi sonuçları değerlendirildiğinde katılımcıların yeni medya okuryazarlık düzeyleri ve cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı anlaşılmaktadır ($t_{(392)}=-.351, p>.05$). Benzer şekilde katılımcıların cinsiyet değişkenine göre fonksiyonel tüketim ($t_{(392)}=-1.213, p>.05$), eleştirel tüketim ($t_{(392)}=.266, p>.05$), fonksiyonel üretim ($t_{(392)}=-.340, p>.05$) ve eleştirel üretim ($t_{(392)}=-.268, p>.05$) düzeyleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin kadın ve erkek katılımcılar açısından benzer düzeylerde olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Yeni Medya Okuryazarlığı ve Alt Boyutlarının Günlük Sosyal Ağ Kullanım Süresi Bağlamında İncelenmesi

Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin günlük sosyal ağ kullanım sıklıklarına göre istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla tek yönlü ANOVA uygulanmıştır. Analizden elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. ANOVA sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	<i>p</i>	Etki Büyüklüğü	İstatistiksel Güç
Yeni Medya Okuryazarlığı	Gruplar Arası	6.561	5	1.312	3.864	.002*	.047	.941
	Gruplar İçi	131.764	388	.340				
	Toplam	138.326	393					
Fonksiyonel Tüketim	Gruplar Arası	5.870	5	1.174	3.097	.009*	.038	.873
	Gruplar İçi	147.063	388	.379				
	Toplam	152.933	393					
Eleştirel Tüketim	Gruplar Arası	4.577	5	.915	2.551	.027*	.032	.791
	Gruplar İçi	139.238	388	.359				
	Toplam	143.815	393					
Fonksiyonel Üretim	Gruplar Arası	9.181	5	1.836	3.288	.006*	.041	.895
	Gruplar İçi	216.697	388	.558				
	Toplam	225.877	393					
Eleştirel Üretim	Gruplar Arası	10.102	5	2.020	3.858	.002*	.047	.941
	Gruplar İçi	203.173	388	.524				
	Toplam	213.275	393					
* <i>p</i> <.05								

ANOVA sonuçları yeni medya okuryazarlığı ($F_{(5,388)}=3.864$; $p=.002$; $\eta_p^2=0.047$; Güç=.941), fonksiyonel tüketim ($F_{(5,388)}=3.097$; $p=.009$; $\eta_p^2=0.038$; Güç=.873), eleştirel tüketim ($F_{(5,388)}=2.551$; $p=.027$; $\eta_p^2=0.032$; Güç=.791), fonksiyonel üretim ($F_{(5,388)}=3.288$; $p=.006$; $\eta_p^2=0.041$; Güç=.895) ve eleştirel üretim ($F_{(5,388)}=3.858$; $p=.002$; $\eta_p^2=0.047$; Güç=.941) bağlamında gruplar arasında istatistiksel olarak farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Gruplar arası çoklu karşılaştırmalarda Bonferroni güven aralığı düzeltmesi tercih edilmiştir. Ek olarak, ANOVA'nın anlamlı çıkması sonrası çoklu grup karşılaştırmalarında tesadüfi anlamlı bir farklılık oluşmasını engellemek ve Tip-1 hatadan kaçınmak amacıyla Bonferroni Düzeltmesi uygulanarak anlamlılık düzeyi Alpha ($p=0.05$), grup sayısına (6 grup) bölünerek yeni anlamlılık düzeyi ($p=0.05/6=0.0083$) olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla sonuçlar Tip-1 hataya engel olmak adına liberal olmayan (sıkı) kriterlerle değerlendirilmiştir.

Yeni medya okuryazarlığı bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=3.982$; $p=0.002$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının tutturulamadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc sonuçları değerlendirilmiştir. Buna göre; günlük ortalama 1 saatten fazla 2 saatten az sosyal ağ kullanımına sahip olan grup ile 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p=.003$). Benzer şekilde günlük ortalama 2 saatten fazla 3 saatten az sosyal ağ kullanımına sahip olan grup ile 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu ($p=.001$) tespit edilmiştir. Söz konusu farklılık durumları, günlük ortalama 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup lehine gerçekleşmiştir.

Fonksiyonel Tüketim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=3.710$; $p=0.003$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının tutturulamadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, günlük ortalama 1 saatten fazla 2 saatten az sosyal ağ kullanımına sahip olan grup ile 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ($p=.006$). Söz konusu farklılık durumu, günlük ortalama 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup lehinedir.

Eleştirel Tüketim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=4.174$; $p=0.001$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının tutturulamadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, eleştirel tüketim bağlamında günlük sosyal ağ kullanım oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p>0.0083$).

Fonksiyonel Üretim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=2.924$; $p=0.013$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının tutturulamadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre; 1 saatten fazla 2 saatten az kullanım oranına sahip olan grup ile 6 saat veya daha fazla kullanım oranına sahip olan grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p=.007$). Söz konusu farklılık, günlük ortalama 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup lehine gerçekleşmiştir.

Eleştirel Üretim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=1.809$; $p=0.110$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının sağlandığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Scheffe post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre; günlük ortalama 2 saatten fazla 3 saatten az sosyal ağ kullanımına sahip olan grup ile 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu ($p=.008$) tespit edilmiştir. Söz konusu farklılık durumu, günlük ortalama 6 saat veya daha fazla sosyal ağ kullanımına sahip olan grup lehinedir.

3.3. Yeni Medya Okuryazarlığı ve Alt Boyutlarının Sosyal Ağ Kullanıcı Deneyimi Bağlamında İncelenmesi

Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin yıllık sosyal ağ kullanıcı deneyimine göre istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla tek yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. ANOVA sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Etki Büyüklüğü	İstatistiksel Güç
Yeni Medya Okuryazarlığı	Gruplar Arası	13.367	9	1.485	4.564	.000*	.097	.999
	Gruplar İçi	124.958	384	.325				
	Toplam	138.326	393					
Fonksiyonel Tüketim	Gruplar Arası	12.977	9	1.442	3.956	.000*	.085	.995
	Gruplar İçi	139.956	384	.364				
	Toplam	152.933	393					
Eleştirel Tüketim	Gruplar Arası	9.182	9	1.020	2.910	.002*	.064	.966
	Gruplar İçi	134.633	384	.351				
	Toplam	143.815	393					
Fonksiyonel Üretim	Gruplar Arası	20.498	9	2.278	4.258	.000*	.091	.998
	Gruplar İçi	205.380	384	.535				
	Toplam	225.877	393					
Eleştirel Üretim	Gruplar Arası	17.557	9	1.951	3.827	.000*	.082	.994
	Gruplar İçi	195.718	384	.510				
	Toplam	231.275	393					

*p<.05

ANOVA sonuçları yeni medya okuryazarlığı ($F_{(9,384)}=4.546$; $p<.001$; $\eta_p^2=0.097$; Güç=.999), fonksiyonel tüketim ($F_{(9,384)}=3.956$; $p<.001$; $\eta_p^2=0.085$; Güç=.995), eleştirel tüketim ($F_{(9,384)}=2.910$; $p=.002$; $\eta_p^2=0.064$; Güç=.966), fonksiyonel üretim ($F_{(9,384)}=4.258$; $p<.001$; $\eta_p^2=0.091$; Güç=.998) ve eleştirel üretim ($F_{(9,384)}=3.827$; $p<.001$; $\eta_p^2=0.082$; Güç=.994) bağlamında gruplar arasında istatistiksel olarak farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Gruplar arası çoklu karşılaştırmalarda Bonferroni güven aralığı düzeltilmesi tercih edilmiştir. Ek olarak, ANOVA'nın anlamlı çıkması sonrası çoklu grup karşılaştırmalarında şans eseri anlamlı bir farklılık oluşmasını engellemek ve Tip-1 hatadan kaçınmak amacıyla Bonferroni Düzeltmesi uygulanarak anlamlılık düzeyi Alpha ($p=0.05$), grup sayısına (10 grup) bölünerek yeni anlamlılık düzeyi ($p=0.05/10=0.005$) olarak değerlendirilmiştir.

Yeni medya okuryazarlığı bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=1.779$; $p=0.071$; $df1=9$; $df2=384$) varyans eşleşliği şartının tutturulduğu belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Scheffe post-hoc sonuçları değerlendirilmiştir. Buna göre; 2 yıldan fazla 3 yıldan az sosyal ağ kullanan grup ile 9 yıldan fazla 10 yıldan az sosyal ağ kullanan grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p=.002$). Söz konusu farklılık, 9 yıldan fazla 10 yıldan az sosyal ağ kullanım deneyimine sahip olan grup lehinedir. Öte yandan, 2 yıldan fazla 3 yıldan az sosyal ağ kullanan grup ile 10 yıl veya daha fazla sosyal ağ kullanan grup arasında ($p=.000$) ve 3 yıldan fazla 4 yıldan az sosyal ağ kullanan grup ile 10 yıl veya daha fazla sosyal ağ kullanan grup arasında ($p=.003$) istatistiksel olarak fark bulunduğu belirlenmiştir. Söz konusu farklılık durumları, 9 yıldan fazla 10 yıldan az ve 10 yıl veya daha fazla sosyal ağ kullanım deneyimine sahip olan gruplar lehine gerçekleşmiştir.

Fonksiyonel Tüketim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=2.912$; $p=0.002$; $df1=9$; $df2=384$) varyans eşleşliği şartının tutturulamadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, fonksiyonel tüketim ile yıllık sosyal ağ kullanıcı deneyimi arasında istatistiksel olarak herhangi bir farklılık durumu belirlenmemiştir ($p>.005$).

Eleştirel Tüketim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=1.951$; $p=0.044$; $df1=9$; $df2=384$) varyans eşleşliği şartının tutturulmadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, eleştirel tüketim ile yıllık sosyal ağ kullanıcı deneyimi arasında istatistiksel olarak herhangi bir farklılık durumu olmadığı tespit edilmiştir ($p>.005$).

Fonksiyonel Üretim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=1.944$; $p=0.045$; $df1=9$; $df2=384$) varyans eşleşliği şartının sağlanmadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, fonksiyonel üretim ile yıllık sosyal ağ kullanıcı deneyimi arasında istatistiksel olarak herhangi bir farklılık durumu olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.005$).

Eleştirel Üretim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=0.726$; $p=0.686$; $df1=9$; $df2=384$) varyans eşleşliği şartının sağlandığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Scheffe post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, eleştirel üretim ile yıllık sosyal ağ kullanıcı deneyimi arasında istatistiksel olarak herhangi bir farklılık durumu olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.005$).

3.4. Yeni Medya Okuryazarlığı ve Alt Boyutlarının Günlük Akıllı Telefon Kullanım Süreleri Bağlamında İncelenmesi

Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin günlük akıllı telefon kullanım sıklıklarına göre istatistiksel olarak farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla tek yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. ANOVA sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Etki Büyüklüğü	İstatistiksel Güç
Yeni Medya Okuryazarlığı	Gruplar Arası	4.692	5	.938	2.725	.020*	.034	.821
	Gruplar İçi	133.633	388	.344				
	Toplam	138.326	393					
Fonksiyonel Tüketim	Gruplar Arası	5.667	5	1.133	2.986	.012*	.037	.859
	Gruplar İçi	147.267	388	.380				
	Toplam	152.933	393					
Eleştirel Tüketim	Gruplar Arası	2.459	5	.492	1.350	.242	.017	.478
	Gruplar İçi	141.356	388	.364				
	Toplam	143.815	393					
Fonksiyonel Üretim	Gruplar Arası	8.799	5	1.760	3.145	.009*	.039	.879
	Gruplar İçi	217.078	388	.559				
	Toplam	225.877	393					
Eleştirel Üretim	Gruplar Arası	5.874	5	1.175	2.198	.054	.028	.718
	Gruplar İçi	207.401	388	.535				
	Toplam	213.275	393					

*p<.05

ANOVA sonuçları yeni medya okuryazarlığı ($F_{(5,388)}=2.725$; $p=.020$; $\eta_p^2=0.034$; Güç=.821), fonksiyonel tüketim ($F_{(5,388)}=2.986$; $p=.012$; $\eta_p^2=0.037$; Güç=.859) ve fonksiyonel üretim ($F_{(5,388)}=3.145$; $p=.009$; $\eta_p^2=0.039$; Güç=.879) bağlamında gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunduğu belirlenmiştir. Öte yandan sonuçlara göre katılımcıların günlük akıllı telefon kullanım sıklıkları ile eleştirel tüketim ($F_{(5,388)}=1.350$; $p>.05$; $\eta_p^2=0.017$; Güç=.478) ve eleştirel üretim ($F_{(5,388)}=2.198$; $p>.05$; $\eta_p^2=0.028$; Güç=.718) bağlamında gruplar arasında herhangi bir istatistiksel farklılık tespit edilmemiştir. Gruplar arası çoklu karşılaştırmalarda Bonferroni güven aralığı düzeltmesi tercih edilmiştir. Ek olarak, ANOVA'nın anlamlı çıkması sonrası çoklu grup karşılaştırmalarında şans eseri anlamlı bir farklılık oluşmasını engellemek ve Tip-1 hatadan kaçınmak amacıyla Bonferroni Düzeltmesi uygulanarak anlamlılık düzeyi Alpha ($p=0.05$), grup sayısına (6 grup) bölünerek yeni anlamlılık düzeyi ($p=0.05/6=0.0083$) olarak değerlendirilmiştir.

Yeni medya okuryazarlığı bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=2.202$; $p=0.053$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının tutturulduğu belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Scheffe post-hoc sonuçları değerlendirilmiştir. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, yeni medya okuryazarlığı ile günlük akıllı telefon kullanım sıklığı arasında istatistiksel olarak herhangi bir farklılık durumu olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.0083$).

Fonksiyonel Tüketim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=2.014$; $p=0.076$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının sağlandığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Scheffe post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, fonksiyonel tüketim ile günlük akıllı telefon kullanım sıklığı arasında istatistiksel olarak herhangi bir farklılık durumu olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.0083$).

Fonksiyonel Üretim bağlamında gruplar arası karşılaştırmalar incelendiğinde, Levene Test istatistiklerine göre ($F=2.692$; $p=0.021$; $df1=5$; $df2=388$) varyans eşleşliği şartının tutturulamadığı belirlenerek gruplar arası değerlendirmelerde Tamhane's T2 post-hoc değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre, gruplar arası çoklu değerlendirmelerde, fonksiyonel üretim ile günlük akıllı telefon kullanım sıklığı arasında istatistiksel olarak herhangi bir farklılık durumu olmadığı tespit edilmiştir ($p>0.0083$).

3.5. Genç Yetişkinlerin Sosyal Ağ Kullanımı, Sosyal Ağ Deneyimi ve Akıllı Telefon Kullanım Düzeyleri ile Yeni Medya Okuryazarlığı ve Alt Boyutlarına Yönelik İlişkiler

Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeyleri, kaç yıldır sosyal ağ kullandıkları, günlük akıllı telefon kullanım süreleri ve günlük ortalama sosyal ağ kullanım süreleri arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 10'da özetlenmiştir.

Tablo 10. Akıllı telefon ve sosyal ağ kullanımı ile yeni medya okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişki

	Yeni Medya Okuryazarlığı	Fonksiyonel Tüketim	Eleştirel Tüketim	Fonksiyonel Üretim	Eleştirel Üretim
Günlük Sosyal Ağ Kullanımı	.178**	.155**	.122*	.185**	.168**
Yıl Bazlı Sosyal Ağ Kullanıcı Deneyimi	.269**	.240**	.190**	.268**	.251**
Günlük Akıllı Telefon Kullanımı	.170**	.189**	.092	.186**	.150**

** $p<.01$; * $p<.05$

Tablo 10'dan da anlaşılacağı üzere, günlük sosyal ağ kullanım oranları ile yeni medya okuryazarlık düzeyi ($r=.178$, $p<.01$), fonksiyonel tüketim ($r=.155$, $p<.01$), eleştirel tüketim ($r=.122$, $p<.05$), fonksiyonel üretim ($r=.185$, $p<.01$) ve eleştirel üretim ($r=.168$, $p<.01$) arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Yıl bazlı sosyal ağ kullanıcı deneyimi ile yeni medya okuryazarlık düzeyi ($r=.269$, $p<.01$), fonksiyonel tüketim ($r=.240$, $p<.01$), eleştirel tüketim ($r=.190$, $p<.01$), fonksiyonel üretim ($r=.268$, $p<.01$) ve eleştirel üretim ($r=.251$, $p<.01$) arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Günlük akıllı telefon kullanımı ile yeni medya okuryazarlık düzeyi ($r=.170$, $p<.01$), fonksiyonel tüketim ($r=.189$, $p<.01$), fonksiyonel üretim ($r=.186$, $p<.01$) ve eleştirel üretim ($r=.150$, $p<.01$) arasında da istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Buna rağmen, günlük akıllı telefon kullanımı ile eleştirel tüketim arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir ($r=.092$, $p>.05$). Cohen'e (1988) göre r değerleri yorumlandığında, istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenen tüm ilişkilerin küçük kuvvette bir bağıntıyı temsil ettiği anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler bağlamında belirlenmesi bu araştırmanın ana odağını oluşturmaktadır. Koc ve Barut (2016) tarafından geliştirilen Yeni Medya Okuryazarlığı ölçeğinin alt boyutları olan fonksiyonel tüketim düzeyleri, eleştirel tüketim düzeyleri, fonksiyonel üretim

düzeyleri ve eleştirel üretim düzeyleri çeşitli değişkenler bağlamında analize tabi tutulmuştur. Katılımcıların yeni medya okuryazarlık düzeyleri ve alt boyutlara indirgenmiş okuryazarlık seviyelerinin, ortalamanın üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda katılımcı grubun, orta-üst seviyede bir yeni medya okuryazarlık seviyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç geleneksel medya okuryazarlığına yönelik gerçekleştirilen Som ve Kurt'un (2012) çalışması ile benzerlik taşırken, medya okuryazarlık seviyelerini benzer hedef kitlede ortalama düzeyde olduğunu belirten Karaman ve Karataş'ın (2009) ve Karasu ve Arıkan'ın (2016) çalışmalarıyla farklılaşmaktadır. Öte yandan, yeni medyanın teknik ve sosyo-kültürel özellikleri göz önüne alındığında, günümüzde bireylerin tatmin edici yeni medya okuryazarlık seviyelerinde olmaları beklenmektedir (Lin vd., 2013).

Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre yeni medya okuryazarlık seviyelerinde istatistiksel olarak farklılık belirlenmemiştir. Bu bulgu; bilgi edinme, analiz ve tepki, yargılama ve gizil mesajları fark edebilme boyutlarında medya okuryazarlık seviyelerini araştıran ve kadın öğrencilerin medya okuryazarlık seviyesini yüksek bulan Aslan ve Tuncer Basel (2016), Saçan ve Adıbelli (2016) ile erkek öğrencilerin medya okuryazarlık seviyesini yüksek bulan Karaman'ın (2016) çalışmalarıyla çelişmektedir. Çelişkinin geleneksel medya ve geniş kitlelere hızla erişebilen yeni medya araçlarının kullanım yaygınlığı ve sıklığından da kaynaklanması olasıdır (Cahyo vd., 2020; Tranos ve Stich, 2020; Xu vd., 2019). Bununla birlikte cinsiyet bağlamında bu sonuç Çepni, Palaz ve Ablak (2015), İlkin ve Korkmaz (2019) ve Som ve Kurt'un (2012) çalışmalarıyla ve yetişkinlerde medya okuryazarlık düzeylerini cinsiyet bağlamında inceleyen Bulut Özek'in (2016) çalışmasıyla tutarlılık göstermektedir. Benzer biçimde ilgili araştırmalarda, medya okuryazarlık düzeyinin cinsiyet değişkeni bağlamında herhangi bir farklılık göstermediği görülmüştür.

Araştırmanın önemli sonuçlarından biri sosyal ağ kullanım sıklığı ile yeni medya okuryazarlık düzeylerinin farklılaşma durumlarının incelenmesidir. Sosyal ağları günlük ortalama 6 saatten fazla kullanan genç yetişkinlerin sosyal ağları günlük ortalama 1-2 saat arasında kullanmakta olanlara kıyasla, yeni medya okuryazarlık seviyelerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu fark "eleştirel tüketim" dışında kalan alt boyutlarda da benzer biçimde görülmektedir. Medya içeriklerine uzun süre maruz kalmanın içeriği eleştirme ve değerlendirme becerisine katkı sağlamamış olması üzerinde durulması gereken bir konudur. Bununla birlikte sosyal ağ kullanım sıklığı kıyasla yüksek olan genç yetişkinlerin fonksiyonel tüketim ve medya yazarlık seviyelerinin de artış eğiliminde olduğu bu çalışmada belirlenmiştir. Bu sonuç haftada 20 saatten fazla sosyal medya kullanan bireylerin medya okuryazarlık seviyelerinin haftada 10 saatten az sosyal medya kullananlardan yüksek olduğunu belirten Güney'in (2018) çalışmasıyla tutarlılık göstermektedir.

Bu çalışmada sosyal medya kullanım deneyimleri 9 yılın üzerinde olan genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin, sosyal medya deneyimi 2-3 yıl arasında olanlara kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal medya kullanım sıklığına ek olarak, sosyal medya kullanım deneyiminin yeni medya okuryazarlığına etkisinin incelenmesi de araştırmanın bir diğer dikkat çeken yönü olmuştur. Sosyal medya kullanım sıklığı, sosyal medya deneyimi (yıl olarak) düşük kullanıcılar için yüksek veya düşük olabilir. Bu nedenle tekil olarak kullanım sıklığını araştırmanın yeni medya okuryazarlığını yorumlamak için yeterli olmayacağı açıktır. Ulusal alanyazında bu iki değişken arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen ulusal alanyazında herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçların aksine, Sarsar ve Engin'in (2015) çalışmasında düzenli olarak basılı medya araçlarını takip edenlerin medya okuryazarlık puanlarının yüksek olduğu belirlenirken, sosyal medya hesabı kullanmanın medya okuryazarlık seviyesi üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir. Bu durumun nedeni ise bu araştırmaların kesitsel olarak tasarlanmış olmasıdır. Teknolojik gelişmelerin sosyal ve kültürel yansımalarının incelenmesinde kesitsel araştırmaların tercih edilmesi çeşitli sınırlılıkları da gündeme getirmektedir.

Bulgulara göre, akıllı telefon kullanım sıklığı ve yeni medya okuryazarlık seviyeleri arasında istatistiksel olarak bir farklılık görülmemiştir. Günümüzde, mobil iletişim ve mobil medya araçlarının kullanımı internete erişimde önemli bir rol almaktadır. Ancak mobil cihazların sık kullanımının, yüksek medya okuryazarlık seviyesine işaret etmediği anlaşılmaktadır. Bu durum Park ve Burford'un (2013) çalışma sonuçlarıyla paralellik taşımaktadır.

Park ve Burford'un (2013) çalışmasında taşınabilir dijital araçların kullanımının medya okuryazarlığı ile doğrudan ilgisi bulunmamakla birlikte, taşınabilir araçlarda kullanılan program ve uygulamaların medya okuryazarlığını olumlu yönde etkilediğine vurgu yapılmıştır. İnternet kullanım sıklığına göre, medya okuryazarlık

düzeyini inceleyen Som ve Kurt'un (2012) çalışmasında ise 8 saatten fazla internette zaman geçiren katılımcıların, 2 saatten az zaman geçiren katılımcılardan; ilkin ve Korkmaz'ın (2019) çalışmasında ise 4 saatten fazla internette zaman geçirenlerin 1 saatten az zaman geçiren katılımcılardan daha yüksek seviyede, medya okuryazarlık seviyesine sahip olduğu belirlenmiştir. İlgili sonuçlar bu araştırma bağlamında akıllı telefon kullanım sıklığının okuryazarlık üzerine etkisi ile çelişirken, sosyal medya kullanım sıklığı ile okuryazarlık ilişkisi kapsamında örtüşmektedir. Özetle, mobil teknolojilerde internetin sosyal ağlara erişim için kullanımının medya okuryazarlığı ile pozitif yönde ilişki gösterdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte akıllı telefonların medya ve sosyal medyaya erişim dışında kullanılmasının, medya okuryazarlığına ve yeni medya okuryazarlığına katkı sunmadığı da ifade edilebilir (Park ve Burdford, 2013).

Günlük sosyal ağ kullanım süresi, yıl bazlı sosyal ağ deneyimi ve günlük akıllı telefon kullanım süresinin yeni medya okuryazarlığı ve alt boyutlarıyla olan ilişkisi de bu araştırma kapsamında incelenmiştir. Tamamı düşük etki seviyesinde olmak üzere günlük akıllı telefon kullanım sıklığı ve yeni medya okuryazarlığı alt boyutu eleştirel tüketim ilişkisi dışında kalan tüm durumlarda anlamlı bir pozitif ilişki görülmektedir. Bu durum genç yetişkinlerde dijital medya araçlarının kullanım süresinin ve sıklığının artmasıyla medya ürünlerine yönelik bir eleştirel yaklaşım ve farkındalık oluştuğunun göstergeleri arasında değerlendirilebilir. Buna karşılık Kartal, Yazgan ve Kınca'ın (2017) çalışmalarında sosyal medya üretim becerileriyle okuryazarlık seviyesi arasındaki ilişki; üretim becerisi düşük olan bireylerin ortalama okuryazarlık puanlarının da düşük olduğu ifadesiyle açıklanmıştır. Bu durum dijital medyada üretim yapabilmenin medya okuryazarlığı seviyesine katkı sağlayabilecek bir unsur olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Orta-üst seviye aralığında yeni medya okuryazarlık puanına sahip olduğu belirlenen genç yetişkinler ile yürütülen bu kesitsel çalışmada cinsiyet değişkeninin yeni medya okuryazarlığı bağlamında istatistiksel olarak farka neden olan bir değişken olmadığı, yeni medya okuryazarlığının günlük sosyal ağ kullanım süresine göre farklılaşabileceği ve yeni medya okuryazarlığı ile alt boyutlarının yıl bazında sosyal ağ deneyimine göre ise farklılık göstermediği belirlenmiştir. Ayrıca yeni medya okuryazarlığının ve alt boyutlarının tamamının günlük sosyal ağ kullanım süreleri, akıllı telefon kullanım süreleri ve sosyal ağ kullanım deneyimleri ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde ilişkili oldukları belirlenmiştir.

5. ÖNERİLER

Gelişen yeni medya ve dijital teknolojilerle birlikte bireylerin dijital içerikleri tüketmenin ötesinde üretmek, paylaşarak ve sorgulayarak yeni medyaya aktif olarak katılmaları beklenmektedir (Koc ve Barut, 2016). Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi ve toplumda etkili birer birey olmalarının desteklenmesi için medyayı aktif olarak kullanmalarına yardımcı olmak ve medyada aktif rol üstlenmelerini sağlamak gerekmektedir. Ancak bu başlangıç düzeyinde bir adımdır, süreç boyunca genç yetişkinlere rehberlik edebilecek nitelikli araştırmacı, eğitmen ve ebeveynlerin de yeni medya okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması beklenmektedir. Yeni medya okuryazarlığına yönelik planlanan bir eğitim, bu tür hedeflerin hem resmi hem de resmi olmayan yollarla gerçekleştirilmesini sağlayabilir. Bu eğitimlerde, yeni medya okuryazarlığını ve medya eğitimine yönelik pedagojiyi açıkça öğretmek hedeflenmeli ve eğitim içerikleri bu hedefleri destekleyecek biçimde tasarlanmalıdır. Öte yandan, genç yetişkinlerin bu ve benzeri eğitim içeriklerine yönelik olarak teşvik edilmesi sağlanmalı ve yalnızca okul ortamında değil aynı zamanda gündelik yaşamdaki her bir duruma yönelik olarak medyayı incelemek, değerlendirmek ve keşfetmek için bireylere çeşitli fırsatların sunulması gerekmektedir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ve Millî Eğitim Bakanlığı arasında 2006 yılında uygulamaya geçirilen protokol gereği, öncelikle ilköğretim okullarında pilot uygulamaya alınan medya okuryazarlığı dersi beklenen çıktıların sağlanmasıyla birlikte, ülke genelinde 2007-2008 eğitim-öğretim dönemi itibarıyla seçmeli ders olarak eğitim programlarında yer almıştır (RTÜK, 2007). Bu yaklaşım, aynı zamanda medya okuryazarlığına yönelik ilgili çalışmaların hız kazanmasını teşvik etmiştir. Benzer şekilde, yeni medya okuryazarlığına yönelik olarak resmi ve özel kurumlar arasında farklı iş birliklerinin ve protokollerin uygulanması ile eğitim alanında da yeni medya okuryazarlığına yönelik girişimlerin desteklenmesi önemlidir. Mevcut araştırma yeni medya okuryazarlığı bağlamında alanyazında önemli bir boşluğa katkı sunma potansiyeli taşımakla birlikte, yeni medya okuryazarlığına yönelik olarak Lin vd. (2013) ile Koc ve Barut (2016) tarafından sunulan teorik çerçeve kapsamında farklı araştırmaların gerçekleştirilmesine gereksinim duyulmaktadır. Ek olarak, nedenselliğin yönü ve nedeni hakkında

bilgi verme bağlamında sınırlı olan kesitsel araştırmalar yerine, özellikle teknolojinin gelişim hızından etkilenme potansiyeli bulunan çalışmalarda, boylamsal araştırmaların tercih edilmesi ile birlikte hem nedensellik hakkında detaylı yorumlar yapılabilir hem de teknolojik gelişmelerin gündelik yaşam üzerindeki etkilerinin nasıl şekillendiği daha net biçimde değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aslan, N., & Basel, A. T. (2017). Eğitim fakültesi öğrencilerinin medya okur-yazarlık düzeyleri (İzmir örnekleme). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1353-1372.
- Aybek, B., & Demir, R. (2013). Lise öğrencilerinin medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 287-304.
- Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif medya olarak yeni medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (18), 58-69.
- Barut Tuğtekin, E., & Koc, M. (2020). Understanding the relationship between new media literacy, communication skills, and democratic tendency: Model development and testing. *New Media & Society*, 22(10), 1922-1941. <https://doi.org/10.1177/1461444819887705>
- Bilici, İ. E. (2014). *Medya okuryazarlığı ve eğitimi*. Ankara: Nobel.
- Buluş, B. (2017). Yetişkin yeni medya okuryazarlığı: Avrupa Birliği ve Türkiye örnekleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bulut Özek, M. (2016). Ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 805-818.
- Cahyo, S. D., Al Fariz, A. B., & Lestari, C. A. (2020). Does internet usage frequency give impact to student's academic performance? *Indonesian Journal of Educational Assessment*, 3(1), 16-23. <https://doi.org/10.26499/ijea.v3i1.57>
- Chen, D.-T., Wu, J., & Wang, Y.-M. (2011). Unpacking new media literacy. *Journal on Systemics, Cybernetics and Informatics*, 9(2), 84-88.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Çepni, O., Palaz, T., & Ablak, S. (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Studies*, 10(11), 431-446. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8464>
- DeVellis, R. F. (2017). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Enli, G. (2017). New media and politics. *Annals of the International Communication Association*, 41(3-4), 220-227. <https://doi.org/10.1080/23808985.2017.1392251>
- Feuerstein, M. (1999). Media literacy in support of critical thinking. *Journal of Educational Media*, 24 (1), 43-54. <https://doi.org/10.1080/1358165990240104>
- Fraenkel, N., Wallen, & Hyun, H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill.
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple study guide and reference, 17.0 update, (10/e ed)*. Boston Pearson.
- Gillmor, D. (2009). *Principles for a new media literacy*. SSRN. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1323889>
- Güney, B. (2018). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal medya kullanımlarının medya okuryazarlık düzeyinde farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Hobbs, R. (2011). The state of media literacy: A response to potter. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 55(3), 419-430. <https://doi.org/10.1080/08838151.2011.597594>
- Huck, S. W. (2012). *Reading statistics and research* (6th ed.). Boston: Pearson.
- Inoue, Y. (2017). Media Use: Japan. In *The International Encyclopedia of Media Effects* (Eds P. Rössler, C. A. Hoffner and L. Zoonen). Chichester, West Sussex; Malden, MA: John Wiley & Sons.
- Ito, M., Horst, H. A., Bittanti, M., Herr Stephenson, B., Lange, P. G., Pascoe, C. J., & Robinson, L. (2009). *Living and learning with new media: Summary of findings from the digital youth project* (ss. 128). The MIT Press.
- İlkin, A., & Korkmaz, Ö. (2019). Muhtaç aile çocuklarının teknoloji kullanımı, internet bağımlılığı ve medya-televizyon okuryazarlığının incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 137-153.

- Karaduman, S. (2019). Yeni medya okuryazarlığı: Yeni beceriler/olanaklar/riskler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 683-700. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.484193>
- Karahisar, T. (2014). İnternette çocukları bekleyen riskler ve medya okuryazarlığı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(4), 82-95.
- Karaman, M. K. (2016). Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri ve eleştirel düşünme eğilimleri üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(1), 326-350. <https://doi.org/10.19145/guifd.90435>
- Karaman, M. K., & Karataş, A. (2009). Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri. *İlköğretim Online*, 8(3), 798-808.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi* (28. Baskı). Ankara, Türkiye: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Karasu, M., & Arıkan, Y. D. (2016). Öğretmen adaylarının sosyal medya kullanım durumları ve medya okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(2), 549-566. <https://doi.org/10.12984/egeefd.280757>
- Kartal, O. Y., Yazgan, A. D., & Kıncal, R. Y. (2017). Bilişim çağında sosyal sermayenin yeni belirleyicileri: Dijital uçurum ve sosyal medya okuryazarlığı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 353-373.
- Kellner, D. (2014). Yeni medya ve yeni okuryazarlık: Yeni binyılda eğitimin yeniden yapılandırılması, (çev. M. Akif Barış), (Der.) M. Çakır, *Yeni Medyaya Eleştirel Yaklaşımlar*, 411-442, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Koc, M., & Barut, E. (2016). Development and validation of New Media Literacy Scale (NMLS) for university students. *Computers in Human Behavior*, 63, 834-843. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.06.035>
- Lee, L., Chen, D. T., Li, J. Y., & Lin, T. B. (2015). Understanding new media literacy: The development of a measuring instrument. *Computers & Education*, 85,84-93. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.02.006>
- Lin, T. B., Li, J. Y., Deng, F., & Lee, L. (2013). Understanding new media literacy: An explorative theoretical framework. *Journal of Educational Technology & Society*, 16(4), 160-170. <https://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.16.4.160>
- Literat, I. (2014). Measuring new media literacies: Towards the development of a comprehensive assessment tool. *Journal of Media Literacy Education*, 6(1), 15-27.
- Maloney, E. (2007). What Web 2.0 can teach us about learning. *The Chronicle of Higher Education*, 53(18), B26.
- Önal, İ. (2010). Tarihsel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme ve okuryazarlık: Türkiye deneyimi, *Bilgi Dünyası*, 11(1), 101-121.
- Park, S., & Burford, S. (2013). A longitudinal study on the uses of mobile tablet devices and changes in digital media literacy of young adults. *Educational Media International*, 50(4), 266-280. <https://doi.org/10.1080/09523987.2013.862365>
- Potter, J. (2011). *Media literacy* (5th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Potter, W. J. (2010). The state of media literacy. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54, 675-696. <https://doi.org/10.1080/08838151.2011.521462>
- RTÜK (2007). *İlköğretim medya okuryazarlığı dersi öğretmen el kitabı*. Ankara: Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretmen El Kitabı Yayın Kurulu.
- Saçan, S., & Adıbelli, D. (2016). Üniversite öğrencilerinin medya okur-yazarlık düzeylerinin bazı faktörler ile ilişkisi. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 27-43.
- Sarsar, F., & Engin, G. (2015). Sınıf öğretmenleri adaylarının medya okur-yazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(1), 165-176.
- Solmaz, B., & Yılmaz, R. A. (2012). Medya okuryazarlığı araştırması ve Selçuk Üniversitesi'nde bir uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(3), 55-61.
- Som, S., & Kurt, A. A. (2012). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeyleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 2(1), 104-119.
- Sundar, S. S., & Limperos, A. M. (2013). Uses and gratifications 2.0: New gratifications for new media. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 57(4), 504-525. <https://doi.org/10.1080/08838151.2013.845827>
- Sunstein, C. R. (2017). A prison of our own design: Divided democracy in the age of social media. Democratic Audit UK. <http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/80411>
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.

- Tranos, E., & Stich, C. (2020). Individual internet usage and the availability of online content of local interest: A multilevel approach. *Computers, Environment and Urban Systems*, 79, 101371, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2019.101371>
- Tugtekin, U., Barut Tugtekin, E., Kurt, A. A., & Demir, K. (2020). Associations between fear of missing out, problematic smartphone use, and social networking services fatigue among young adults. *Social Media + Society*, 6(4), 1-17. <https://doi.org/10.1177/2056305120963760>
- Universitat Autònoma de Barcelona. (2007). Studies on the current trends and approaches to media literacy in Europe. 20 Haziran 2021 tarihinde erişildi. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4815621e-3057-4be5-96a4-cfd013d879a5/language-en/format-PDF/source-77154575#>
- Volčić, Z. (2003). Who wants to be a media literate? Locating media research methods and applying them to the "Media Literacy" concept. *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, 9(2), 35-66.
- We Are Social. (2021). Digital 2021. <https://wearesocial.com/digital-2021>
- Xu, X., Wang, J., Peng, H., & Wu, R. (2019). Prediction of academic performance associated with internet usage behaviors using machine learning algorithms. *Computers in Human Behavior*, 98, 166-173. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.04.015>
- Yokuş, G., & Yelken, T. Y. (2017). The adoption of mobile devices as digital tools for seamless learning. In *Digital Tools for Seamless Learning* (pp. 297-324). IGI Global.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:25.06.2021 ✓Accepted/Kabul:17.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.957410

Araştırma Makalesi/ Research Article

Polat, M. ve Kılıç, E. (2022). "BRICS Ülkelerinde Döviz Kuru ve Borsa Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi: VAR-EGARCH Modeli ile Bir Uygulama", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 539-551.

BRICS ÜLKELERİNDE DÖVİZ KURU VE BORSA ARASINDAKİ GETİRİ VE VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİ: VAR-EGARCH MODELİ İLE BİR UYGULAMA

Müslüm POLAT**, Ethem KILIÇ***

Öz

Bu çalışmanın temel amacı BRICS ülkelerine ait döviz kuru – borsa arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi olup olmadığı araştırmaktır. Çalışmada 04.01.2004 - 29.12.2019 dönemi, haftalık verilerle VAR-EGARCH modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak BRICS ülkelerinden her bir ülkenin borsası ile döviz kuru arasın getiri ve volatilite etkileşimi olduğu tespit edilmiştir. Brezilya döviz kuru ve borsa arasında çift yönlü getiri ve volatilite etkileşimi gerçekleşirken, Hindistan ve Çin için döviz kuru ve borsa arasında tek yönlü getiri etkileşimi gerçekleşmektedir. Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika döviz kurları ile borsaları arasında çift yönlü volatilite etkileşimi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Borsa, Döviz Kuru, BRICS, VAR-EGARCH.*

INTERACTION OF RETURN AND VOLATILITY BETWEEN EXCHANGE RATE AND STOCK MARKET IN BRICS COUNTRIES: AN APPLICATION WITH VAR-EGARCH MODEL

Abstract

The main aim of this study is to investigate whether there is an interaction of return and volatility between the exchange rate and the stock market of BRICS countries. In the study, the period 04.01.2004 - 29.12.2019 was analyzed using the VAR-EGARCH model with weekly data. As a result, it has been found that there is an interaction of return and volatility between the exchange rate of each country's stock market and the BRICS countries. For India and China, there is a one-way return interaction between the exchange rate and the stock market, while for Brazil, there is a two-way return interaction between the exchange rate and the stock market. In addition, it is found that there is a two-way volatility interaction between exchange rates and exchanges in Russia, India, China and South African countries.

Keywords: *Stock Market, Exchange Rate, BRICS, VAR-EGARCH.*

*Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Müslüm POLAT danışmanlığında yürütülen "Hisse Senedi Piyasaları ile Döviz Kurları Arasındaki Getiri ve Volatilite Etkileşimi; MIST ve BRICS Ülkeleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, BİNGÖL.

e-posta: mpolat@bingol.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1198-4693>)

*** Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, BİNGÖL.

e-posta: etemkic@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6247-9024>)

1.Giriş

Volatilite etkileşimi, bir piyasadan meydana gelen dalgalanmaların diğer piyasalardaki dalgalanmaların artması veya azalması olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme sonucunda sermaye hareketleri hızlı bir şekilde yayılmanın yanı sıra finansal piyasaların birbiriyle etkileşimi de her geçen gün önem kazanmaktadır. (Değirmenci ve Abdioğlu, 2017:105). 21. yüzyılda finansal piyasalar, yerel yapılarını terk edip, global finansal piyasalar yapısına bürünmüşlerdir. Bu nedenle volatilite, yatırımcıların yatırım karar verme aşamasında oldukça önemli bir faktör haline gelmiştir. Bir ülkede meydana gelen finansal dalgalanmalardan diğer ülkelerin de etkilenme ihtimali de artmıştır. Özellikle birbiriyle ticari ilişkileri olan ülkelerde bu etkileşim daha fazla olmaktadır.

Küreselleşmeden dolayı uluslararası finansal piyasalarda sermaye hareketlerinin artması sonucunda borsa ve döviz kuru arasındaki ilişki önem kazanmıştır. Bu ilişki gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde daha etkin ve ilgi çekici olmaktadır. Çünkü bu ülkelerde gerek döviz kurunda gerekse borsalarında oynaklık daha fazladır. Gelişmekte olan ülkelerin döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar ile borsa arasındaki ilişkinin daha çok dikkat çekmesinin nedeni budur.

Finansal piyasalardan beklenmeyen olayların meydana gelmesi ile birlikte borsada işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarını oynamasına neden olmaktadır. Bu durumda yatırımcıların gelecekteki fiyatları tahmin etmeleri oldukça zordur. Böyle bir durumda yatırımcıların borsada işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarını tahmin etmek yerine fiyatlarda dalgalanmaları dikkate almaları daha sağlıklı olacaktır (Aygören, 2005:200). Borsalarda volatilitenin artması, yatırımcı için borsanı riskli olduğu ve borsada yapılacak işlemleri doğrudan etkilemektedir.

Borsada ulusal düzeyde işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarının artması, bu hisse senetleri talebin artmasına neden olacaktır. Böylece yatırımcı elindeki yabancı varlıkları satmaya başlayacak, yabancı para değer kaybedecek ve ulusal paranın değer kazanmasına neden olacaktır (Ayvaz, 2006:2-3). Bu durumda döviz kuru ile borsa arasında bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkündür (Muhammad ve Rasheed, 2004:536). Sonuç olarak döviz kuru ile borsa arasında önemli bir etkileşimde bahsetmek mümkün, aynı zamanda finansal piyasalarda bir birlerini etkileyen en önemli aktörlerdir denilebilir.

Yerli ve yabancı literatürde borsa ile döviz kuru arasındaki ilişki ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak borsa ve döviz kuru arasındaki ilişki ile ilgili net görüş birliği bulunmamaktadır. Bu tartışmaya katkı sağlamak ve ilişkiyi araştırmak amacıyla çalışmada borsa ile döviz kuru arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi VAR-EGARCH modeli yardımıyla araştırılmıştır.

Bu çalışmada hızlı bir gelişim içinde olan ülke grupları arasında yer alan BRICS ülkelerinin döviz kuru ile borsaları arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi VAR-EGARCH modeli yardımıyla araştırılmıştır. Bu doğrultuda girişten sonra literatürde bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar özetlenmiştir. Devamında çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem açıklanarak analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuç kısmı ile araştırma tamamlanmıştır.

2.Literatür

Döviz kuru ve borsa arasındaki getiri ve volatilite yayılımını araştıran yurtdışında ve yurt içinde birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bu çalışmalar özetlenmiştir.

Kanas (2003) EGARCH modeli yardımıyla ABD, İngiltere, Japonya, Almanya, Fransa ve Kanada gibi altı sanayileşmiş ülke için hisse senedi getirileri ve döviz kuru oynaklığı arasındaki karşılıklı bağımlılıkları ve volatilite yayılmalarını incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre; Almanya dışında diğer tüm ülkeler için hisse senedi getirilerinden döviz kuru değişikliklerine karşı volatilite yayılımı olduğu tespit etmiştir. Ancak bu ülkelerin hiçbirinde döviz kurundan hisse senedi getirilerine doğru oynaklık yayılımlarına dair bir bulgu bulunmamıştır. G-7 ülkeleri için hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki ortalama ve volatilite yayılımını inceleyen Yang ve Dong (2004) ise hisse senedi fiyatlarındaki hareketlerin gelecekte döviz kuru hareketlerini etkileyeceğine işaret etmektedir. Ancak döviz kurundaki değişikliklerin, hisse senedi fiyatlarındaki değişimler üzerindeki olası doğrudan etkisinin daha az olduğunu tespit etmişlerdir. 2000-2010 dönemine ait aylık veriler kullanarak döviz kuru oynaklığının Johannesburg Menkul Kıymetler Borsası üzerindeki etkilerini inceleyen Mlambo, Maredza ve Sibanda (2013) döviz kuru oynaklığı ile borsa arasında zayıf bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Adjasi, Harvey ve Agyapong (2008), hisse senedi piyasası ile döviz piyasası arasındaki ilişkiyi ve döviz kurlarındaki hareketlerin Gana borsası üzerinde etkili olup olmadığını araştırmışlardır. EGARCH modeli, döviz kuru oynaklığı ile hisse senedi oynaklığı arasındaki ilişkiyi kurmada kullanmışlardır. Çalışma sonucunda döviz kuru oynaklığı ile hisse senedi getirisi arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Yerel para birimindeki değer kaybının uzun vadede hisse senedi getirisi üzerinde bir artışa yol açtığı elde edilen bir diğer sonuçtur. Araştırmacılar, ayrıca Gana borsasında kaldıraç etkisi ve hisse senedi getirilerindeki oynaklık şokları bulunduğunu da tespit etmişlerdir. Benzer sonuç elde eden Sichoongwe (2016) ise döviz kuru oynaklığının Zambiya borsası üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma da 2000-2015 dönemine ait verileri kullanmıştır. Döviz kuru oynaklığı ile borsa getirisi arasında negatif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. 26 Haziran 2002-31 Temmuz 2014 dönemine ait günlük veriler ile BRICS ülkelerinin borsa getirisi ve volatilité etkileşimini araştıran Panda ve Thiripalraju (2018), yaptıkları analizler sonucunda BRICS borsaları arasında yakın ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca piyasadaki olumsuz haberlerin, oynaklığı daha fazla etkilediği saptanmıştır. Oynaklık yayılma katsayısı, birkaç durum (Hindistan'dan Çin'e, Rusya'dan Çin'e ve Brezilya'dan Çin'e gibi) hariç, negatif olduğu belirlenmiştir. Ancak G8 ülkelerinden: ABD, Kanada, Birleşik Krallık ve Japonya; gelişmekte olan beş Asya ülkesinden: Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Hindistan ve Filipinler örneğinde hisse senetleri ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceleyen Beer ve Hebein (2008) çalışmalarında pozitif etki bulmuşlardır. Çalışmada EGARCH modelinden yararlanarak, haftalık hisse senedi kapanış fiyatları ile döviz kurlarını kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda döviz piyasasından Kanada, Japonya, Birleşik Devletler, Hindistan ve Güney Kore için borsaya pozitif bir şekilde önemli fiyat dalgalanmaları ortaya çıkmıştır.

Euro karşısında ABD doları döviz kurundaki oynaklığın, ABD borsa oynaklığı üzerindeki etkisini araştıran Kennedy ve Nourizad (2016) çalışmalarında; GARCH modeli ile 1 Ocak 1999-25 Ocak 2010 dönemine ait haftalık verileri analiz etmişlerdir. 11 Eylül terör saldırısı, piyasa fiyat düşüklüğü, işsizlik iddialarındaki dalgalanmaları ve negatif sermaye piyasası getirilerinin finansal oynaklığı artırdığını saptamışlardır. Döviz kuru oynaklığının artması sonucunda hisse senedi getirilerinin oynaklığı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. ABD, Çin ve Avrupa'nın çeşitli ekonomiler olmak üzere sekiz ülkede finansal sektör hisse senedi getirilerinin piyasaya, faiz oranına ve kur riskinin üç finansal sektördeki (finansal hizmetler, bankacılık ve sigorta) duyarlılığını ölçmeyi amaçlayan Mouna ve Anis (2015) çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir. 2006-2009 dönemine ait veriler kullanılmış, böylece çalışmaya kriz dönemi dâhil edilmiştir. Kriz sırasında finansal sektörün borsa getirisi, faiz oranı ve döviz kuru oynaklığının önemli etkilerinin (sırasıyla olumlu ve olumsuz) olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, Avrupa ve ABD ekonomilerinde finansal hizmetlerde ve bankacılık sektöründe piyasa getirisi, faiz oranı, döviz kuru ve faiz oranından kaynaklanan önemli (sırasıyla pozitif ve negatif) oynaklık yayılımlarını tespit etmişlerdir.

1994-2009 dönemine ait haftalık verileri kullanarak döviz kuru ve hisse senedi fiyatlarının volatilité etkileşimini araştıran Walid, Chaker, Masood ve Fry (2011) çalışmalarında Markov-Switching EGARCH modelini kullanmışlardır. Çalışma; Hong Kong, Singapur, Malezya ve Meksika örneğinde yapılmıştır. Sonuç olarak; döviz kuru değişimleri ve borsa davranışı arasındaki dinamik bağlantının, hisse senedi ve döviz piyasaları arasındaki ilişkinin rejime bağlı olduğunu ve hisse senedi fiyatlarındaki oynaklığın döviz piyasasındaki olaylara asimetric olarak tepki verdiğini belirlemiştir. Nitekim dört borsada da yüksek volatilité dönemleri; Meksika para birimi krizi, Asya finansal krizi, 2001'in terörist saldırıları ve ABD'nin 2008'in alt krizi gibi çeşitli ekonomik ve politik olaylarla takvimsel olarak örtüşmektedir. Naik ve Padhi (2015) ise çalışmasında, 2008-2013 dönemine ait verileri kullanarak BRIC ülkelerinin hisse senedi piyasalarındaki oynaklık ile işlem hacmi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmalarında sonuçları EGARCH (1,1) modeli ile tahmin etmişlerdir. Sonuç olarak BRIC ülkeleri hisse senedi piyasalarının önemli düzeyde volatilité asimetricisinin olduğunu saptamışlardır. Çağdaş ticaret hacimlerinin, dağıtım hipotezinin karışımını destekleyen BRIC ülkeleri için hisse senedi piyasa oynaklığı ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

ASEAN5 (Filipinler, Endonezya, Tayland, Malezya ve Singapur) ülkeleri kapsamında hisse senedi ve döviz kuru piyasaları arası oynaklık etkileşimini inceleyen Kabigting ve Hapitan (2011) çalışmalarında GARCH modelini kullanmışlardır. Yaptıkları analizler sonucunda piyasalar arasında oynaklığın yayılma etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. ABD, Çin ve Avrupa'nın çeşitli ekonomiler olmak üzere sekiz ülkede finansal sektör hisse senedi getirilerinin piyasaya, faiz oranına ve kur riskinin üç finansal sektördeki (finansal hizmetler, bankacılık ve sigorta) duyarlılığını ölçmeyi amaçlayan Mouna ve Anis (2015) çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir. 2006-2009 dönemine ait veriler kullanılmış, böylece çalışmaya kriz dönemi dâhil edilmiştir. Kriz sırasında finansal sektörün borsa getirisi, faiz oranı ve döviz kuru oynaklığının önemli etkilerinin (sırasıyla olumlu ve olumsuz) olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, Avrupa ve ABD ekonomilerinde finansal hizmetlerde ve bankacılık sektöründe piyasa getirisi,

faiz oranı, döviz kuru ve faiz oranından kaynaklanan önemli (sırasıyla pozitif ve negatif) oynaklık yayılımlarını tespit etmişlerdir. Rehman (2014) ise çalışmasında benzer sonuçlar elde etmiştir. Ocak 2001-Aralık 2011 dönemine haftalık veriler yardımıyla Pakistan borsa endeksi ile döviz kuru arasındaki volatilitate etkileşimini araştırmıştır. Sonuç olarak ilişkinin yönünün borsa volatilitelerinden döviz kuru volatilitelerine doğru olduğu ve bu iki değişken arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu saptamıştır. Fakat kısa vadeli bir ilişki bulamamıştır. Farklı sonuç elde eden Mikhaylov (2018) Petrol ihraç eden ülkelerden Rusya ve Brezilya'daki borsa ve döviz piyasaları arasındaki dalgalanma etkisini bulmayı hedeflemiş ve çalışmasında 2009-2017 dönemine ait verileri kullanmıştır. Sonuç olarak volatilitate yayılımı temel olarak döviz piyasasından borsaya doğru olduğunu gözlemlemiştir. Döviz kuru ile hisse senedi arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer çalışmada ise Salam (2014), Pakistan rupisi ile ABD Doları ve KSE 100 endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmasında; 01.01.2006-31.12.2012 dönemine ait veriler kullanmıştır. KSE100 endeksleri ile ABD Doları-PKR döviz kuru arasında çok zayıf ve negatif bir korelasyon olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca KSE 100 endeksleri ile döviz kuru arasında iki yönlü yayılma olduğu da belirlemiştir. Ancak döviz kuru ve hisse senedi arasındaki oynaklığı Chkili ve Nguyen (2014) tek yönlü ilişki tespit etmişlerdir. Çalışma BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerindeki döviz kuru ve hisse senedi arasındaki oynaklığı 1997-2013 dönemine ait verileri kullanarak gerçekleştirmiştir. Ayrıca BRICS ülkelerini, hem hisse senedi getirileri, hem de döviz kuru, düşük oynaklık ve yüksek oynaklık rejimi olmak üzere iki rejim altında ele almışlardır. Yapılan analizler sonucunda; hisse senedi piyasalarının, oynaklığın hem düşük hem de yüksek olduğu dönemlerde döviz kurları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Fakat yüksek oynaklığın olduğu dönemlerde bu etkinin daha belirgin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca döviz kurundaki değişikliklerin, oynaklığın ne yüksek ne de düşük olduğu dönemlerde hisse senedi piyasasını etkilemediği elde edilen bir başka sonuçtur. Döviz kuru oynaklığının borsa getiri oynaklığı üzerinde etkisi olduğunu tespit eden Perera (2016) Kolombo Menkul Kıymetler Borsası (ÖAM) için Hisse Senedi Fiyat Endeksi (ASPI) getirileri ve döviz kuru için Ocak 2010 ile Aralık 2015 dönemine ait altı yıllık günlük verileri kullanmıştır. Euro döviz kurunun oynaklığının ASPI getiri oynaklığı üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğunu, ABD doları ve İngiliz pound döviz kurlarının oynaklığının negatif ve önem arz etmediğini saptamıştır. Döviz kuru oynaklığının sermaye piyasası yatırım kararlarının alınmasında dikkate alınması gereken borsa getiri oynaklığının bir başka belirleyicisi olduğunu tespit etmiştir.

Borsa ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre tam bir fikir birliği sağlanmadığı görülmektedir. Bu nedenle konun farklı yöntemlerle incelenmesi finans literatürü açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma BRICS ülkeleri olarak bilinen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkelerine ait borsalar ile döviz kuru arasındaki getiri ve volatilitate etkileşimi VAR-EGARCH modeli yardımıyla incelenmiştir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada BRICS ülkelerine ait borsa ve döviz kuru değişkenlerine ait 04.01.2004 ile 29.12.2019 dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Veriler investing.com adresinden tedarik edilmiştir. Analizler, EViews 10 paket programı ile WinRATS 10.0 paket programları yardımıyla gerçekleştirilmiştir. BRICS ülkelerinin borsaları temsilen; Brezilya için Bovespa endeksi, Rusya için Moex endeksi, Hindistan için Nifty Next 50 endeksi, Çin için Shanghai Composite endeksi ve Güney Afrika için Güney Afrika 40 endeksi kullanılmıştır. BRICS ülkelerinin döviz kurularını temsilen; Brezilya Reali (BRL), Rusya Rublesi (Ruble), Hindistan Rupisi (INR), Çin Yuanı (CNY) ve Güney Afrika Randı (ZAR)'nın ABD doları karşındaki değerleri kullanılmıştır.

$$R_{i,t} = \ln(t_{i,t}) - \ln(p_{i,t-1})$$

$R_{i,t}$; i değişkenin t haftasındaki getirisini

$\ln(t_{i,t})$; i değişkenin t haftasındaki fiyatı (oranı)

$\ln(p_{i,t-1})$; i değişkenin t haftasındaki bir önceki haftanın fiyatı (oranı) ifade etmektedir.

1991 yılında Nelson tarafından geliştirilen tek değişkenli EGARCH modelini Koutmos ve Booth (1995) geliştirilerek çok değişkenli EGARCH modelini ortaya çıkarmışlardır. Çok değişkenli EGARCH modeli, piyasalar arasındaki getirinin modellenmesinde kullanılmaktadır. Bu modelin tek değişkenli EGARCH modeline göre bazı avantajları söz konusudur. Bu model sayesinde iki aşamalı işlem prosedürü ortadan kalkmakta ve tahmini regresyon ile ilgili problemlerin ortaya çıkması engellenmektedir. Modelin bir diğer avantajı ise etkinlik ve piyasalar arası etkileşimin belirlenmesi için yapılan testlerin gücünü arttırmasıdır. Çok değişkenli EGARCH modeli piyasanın kendi şokları ile çapraz piyasaların şoklarının volatilitate üzerindeki etkisini belirlemektedir. Bu nedenden dolayı

çok değişkenli EGARCH modeli volatilité etkileşimi mekanizmasında asimetri olasılığını incelemek için en uygun model olduğunu söylemek mümkündür (Koutmos ve Booth, 1995:749).

VAR-EGARCH modelinin ortalama denklemi aşağıdaki gibi formüle edilmiştir:

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^n \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (1)$$

Denklemdé, her bir piyasanın koşullu ortalamasının kendi geçmiş getirisi ile çapraz piyasanın geçmiş getirilerini göstermektedir. $i \neq j$ için, $\beta_{i,j}$ katsayısı ise piyasalar arasındaki öncül/ardıl ilişkileri açıklamaktadır. İstatistiki olarak anlamlı sonuç elde eden $\beta_{i,j}$ katsayısı, i piyasanın j piyasasına öncülük etmektedir. j piyasadaki mevcut getirinin i piyasanın gelecekteki getirisini etkilediğini ifade etmektedir.

VAR-EGARCH modelindeki koşullu varyans denklemi;

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp[\alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^n \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)] \quad i, j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (2)$$

$\sigma_{i,t}^2$, koşullu varyans, her bir piyasanın kendi geçmiş şokları ile diğér piyasaların standartlaştırılmış üssel fonksiyonudur. $i \neq j$ olduğundan, $\alpha_{i,j}$, i ve j piyasaları arasındaki volatilité etkileşimini temsil etmektedir. Ayrıca γ_i , terimi modeldeki volatilitenin kalıcılığı hakkında bilgi vermektedir. $\gamma_i < 1$ olması durumunda koşulsuz varyans sonlu olacak, $\gamma_i = 1$ olması halinde ise koşulsuz varyans söz konusu olmayacaktır. Bu durumda koşullu varyans birinci mertebede bütünleşik bir süreç takip edecektir.

$$f_i(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|) + \delta_j z_{j,t-1}) \quad j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (3)$$

Denklemdé geçmiş standartlaştırılmış şokların asimetrik fonksiyonunu $f(.)$ temsil etmektedir. $z_{j,t-1} < 0$ iken, $(-1 + \delta_j)$, $z_{j,t-1} > 0$ ise $(1 + \delta_j)$ olmaktadır. δ_j , terimi modelin asimetrik yapı sergileyip sergilemediğini açıklamaktadır. Asimetrik yapı sergilemesi durumunda bu yapının hangi yönde olduğuna dair bilgiler de sunmaktadır. $(|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|))$ büyüklük etkisini ölçmektedir. $\alpha_{i,j}$ 'nin pozitif olduğu varsayımına göre $z_{j,t-1}$ 'nin büyüklüğü beklenen değeri $E(|z_{j,t-1}|)$ 'den büyük ise $z_{j,t-1}$ 'in koşullu varyans ($\sigma_{i,t}^2$) üzerindeki etkisi pozitif (negatif) olacaktır. $\delta_j z_{j,t-1}$ ise fonksiyonun işaret etkisini temsil etmektedir.

Koutmos (1996) normallik varsayımı altında çok değişkenli VAR-EGARCH modeli için log olabilirlik fonksiyonunu aşağıdaki gibi formüle edilmiştir:

$$L(\theta) = -0,5(NT) \ln(2\pi) - \frac{1}{2} \sum_{t=1}^T (\ln |S_t| + \varepsilon_t' S_t^{-1} \varepsilon_t) \quad (4)$$

VAR-EGARCH modelinin olabilirlik fonksiyonu için, N denklem sayısını, T gözlem sayısını, θ tahmin edilecek olan parametre vektörünü temsil etmektedir. $\varepsilon_t' = [\varepsilon_{1,t} \varepsilon_{2,t} \dots \varepsilon_{i,t}]$ t anındaki şokların $1 \times i$ vektörünü, S_t ise zamana bağlı olarak değişen koşullu varyans kovaryans matrisini ifade etmektedir (Koutmos, 1996:978).

Çok değişkenli VAR-EGARCH modelinin tahmin edilmesinden sonra modelin doğruluğunu teyit ettirmek amacıyla tanı testlerinin yapılması gerekmektedir. Model tahmin edildikten sonra modeldeki her bir denklem için standartlaştırılmış hatalar tespit edilmelidir. Daha sonra elde edilen standartlaştırılmış hataların ve bunların karelerine Ljung-Box Q (LBQ) testi uygulanarak hataların ve hataların karesinde otokorelasyon etkisi olup olmadığı belirlenmelidir. Modelin doğru tahmin edildiğini söyleyebilmek için B-Q testinin istatistiki olarak anlamsız olması gerekmektedir. Böylece modelde otokorelasyon etkisi olmadığı tespit edilir. Tanı testlerinden bir diğeri ise ARCH-LM test istatistiğidir. ARCH-LM test istatistiğinin kritik değerlerden yüksek olması gerekir, yani istatistiki olarak anlamsız olmalıdır. Bu durumda model ARCH etkisinden arındırılmış olacaktır (Gök, 2017:19).

4. Analiz ve Bulgular

Tablo 1'de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ortalama değere bakıldığında genel olarak borsaların haftalık yaklaşık olarak % 20 oranında getiri elde ettikleri, ancak Çin hisse senedi piyasasının % 8 dolaylarında olduğu söylenebilir. Bu noktada Çin borsası farklılık oluşturmaktadır. Döviz kurunun ortalamaları incelendiğinde Çin parasının dolara karşı değer kazandığı görülmektedir. Maksimum değerler incelendiğinde borsalar arasında en yüksek değere sahip olanın Rusya borsası olduğu, en düşük değere sahip olanın ise Çin borsası olduğu tespit edilmiştir. Döviz kurunda en yüksek değere sahip olan ise Güney Afrika döviz kuru olduğu

gözlemlenmiştir. Standart sapma değerleri incelendiğinde oynaklığın en fazla, Rusya borsasında olduğu en az ise Güney Afrika borsasında olduğu tespit edilmiştir. Döviz kurunda en yüksek oynaklığın Güney Afrika döviz kurunda olduğu görülmektedir. Ayrıca değişkenlerin hiç birinin normal dağılım göstermediği gözlemlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G. Afrika	Brezilya Döviz	Rusya Döviz	Hindistan Döviz	Çin Döviz	G. Afrika Döviz
Ortalama	0.1993	0.2156	0.2300	0.0806	0.2096	0.0449	0.0959	0.0568	-0.0211	0.0938
Medyan	0.423	0.3654	0.3902	0.0757	0.2967	-0.0431	0.0000	0.0109	-0.0024	-0.0559
Max.	16.8594	40.0899	14.3065	11.0629	17.9208	11.1455	10.2569	4.1793	2.8696	10.7425
Min.	-22.2937	-27.7698	-18.4802	-15.7224	-12.5124	-8.6797	-8.2701	-5.203	-2.0187	-13.9303
Std. Sap.	3.6008	4.1622	2.9633	3.5053	2.6827	2.0466	1.8031	0.9891	0.352	2.3541
Çarpıklık	-0.3506	0.1486	-0.7062	-0.2854	0.0458	0.5323	1.0247	-0.0386	0.9344	0.2001
Basıklık	7.3014	17.8816	7.5987	4.5646	7.6071	6.1547	9.3976	5.9295	14.0947	5.3025
Jarque-Bera	629.16	7338.83	766.62	91.88	703.38	367.21	1494.92	284.47	4193.16	180.91
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Gözlem	795	795	795	795	795	795	795	795	795	795

Literatürde yoğun olarak kullanılan Aumented Dickey- Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenlere ilişkin birim kök testlerin sonuçları Tablo 2 'de verilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

Hisse Senedi Piyasası				
	Aumented Dickey- Fuller (ADF)		Phillips-Perron (PP)	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Brezilya	-10.8081*	-10.8033*	-30.7042*	-30.6860*
Rusya	-6.8028*	-6.7928*	-27.0900*	-27.0753*
Hindistan	-11.2427*	-11.2550*	-26.9073*	-26.9004*
Çin	-14.0024*	-13.9971*	-27.1085*	-27.0977*
Güney Afrika	-7.5376*	-7.6873*	-31.2432*	-31.3430*
Döviz Kuru				
Brezilya	-14.4003*	-14.5378*	-29.1125*	-29.1893*
Rusya	-7.6327*	-7.6604*	-26.4969*	-26.4802*
Hindistan	-17.7139*	-17.7192*	-25.1881*	-25.1850*
Çin	-9.1806*	-9.4625*	-26.9889*	-26.7861*
Güney Afrika	-21.9918*	-21.9837*	-28.6180*	-28.6056*
Kritik Değerler				
1%	-3.4384	-3.9697	-3.4384	-3.9697
5%	-2.8650	-3.4155	-2.8650	-3.4155
10%	-2.5687	-3.1300	-2.5686	-3.1300

Not: *, **, ***, sırasıyla %1, %5, %10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Yapılan ADF ve PP testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre tüm değişkenlerin getiri serisinin % 1 kritik değere göre seviyede durağan oldukları yani birim kök içermedikleri tespit edilmiştir. Yapılan ADF ve PP testlerinin sonuçlarının birbirlerini desteklediği görülmektedir.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-15421.39295	NA	62149.83	39.41607	39.47563*	39.43898*
1	-15313.68543	212.3888	60939.36	39.39639	40.05149	39.6483
2	-15211.89516	198.1205	60668.02*	39.39181*	40.64246	39.87274
3	-15138.80148	140.3996	65002.67	39.46054	41.30674	40.17048
4	-15053.50401	161.6621	67526.99	39.49809	41.93984	40.43705
5	-14976.96771	143.1024	71761.51	39.55803	42.59532	40.726
6	-14921.56446	102.1741	80525.8	39.67194	43.30478	41.06893
7	-14845.85621	137.6865	85837.59	39.73399	43.96237	41.35999
8	-14771.19869	133.8687	91800.86	39.79872	44.62265	41.65373
9	-14704.32413	118.2048	100218.8	39.88333	45.30281	41.96736
10	-14642.71779	107.3193	110977.3	39.9814	45.99642	42.29444
11	-14562.92203	136.9674	117414	40.03301	46.64358	42.57506
12	-14480.17903	139.9128*	123411.1	40.07709	47.2832	42.84815

İlgili kriter tarafından belirlenen en uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Getiri serileri için uygun gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla yapılan analizde; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ülkelerinin döviz kuru ve hisse senedi piyasalarına ait uygun gecikme uzunluğu AIC bilgi kriterine göre 2, SIC bilgi kriterine göre 0, HQ bilgi kriterine göre ise 0 olarak tespit edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu için AIC bilgi kriteri esas alınarak model tahminlemesi yapılmıştır.

Tablo 4. Döviz Kurundan → Borsaya Doğru Getiri ve Volatilite Etkileşimi

Brezilya		Rusya		Hindistan		Çin		Güney Afrika			
Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)		
Ortalama Denklemi											
R Sabit	0.2426 (1.5270)	R Sabit	0.2905 (2.2459)**	R Sabit	0.2467 (1.7157)***	R Sabit	0.0237 (0.1641)	R Sabit	0.1715 (1.8979)*		
R Brezilya, Brezilya	-0.0573 (-3.1730)***	R Rusya, Rusya	-0.0549 (-3.1606)***	R Hindistan, Hindistan	0.1290 (5.7757)***	R Çin, Çin	0.1131 (5.2940)***	R Güney Afrika, Güney Afrika	-0.1006 (-3.6531)***		
R Brezilya, Brezilya Döviz	0.0446 (0.8660)**	R Rusya, Rusya Döviz	-0.0287 (-0.3559)**	R Hindistan, Hindistan Döviz	0.1901 (2.0134)**	R Çin, Çin Döviz	0.1861 (1.4327)	R Güney Afrika, Güney Afrika Döviz	-0.0680 (-2.1260)		
K 2008	1.1177 (2.1642)**	K 2008	0.9869 (2.8441)***	K 2008	1.6367 (4.8501)***	K 2008	0.4090 (1.2189)	K 2008	0.8280 (5.0522)***		
Varyans Denklemi											
α Sabit	1.5271 (47.6610)***	α Sabit	1.5625 (48.7921)***	α Sabit	-0.0777 (-3.8201)***	α Sabit	-0.0401 (-23.7156)***	α Sabit	0.4329 (16.2957)***		
α Brezilya, Brezilya	0.7710 (-7.4229)***	α Rusya, Rusya	0.4781 (15.0590)***	α Hindistan, Hindistan	0.2891 (21.4149)***	α Çin, Çin	0.1408 (16.9074)***	α Güney Afrika, Güney Afrika	0.2355 (14.9641)***		
α Brezilya, Brezilya Döviz	0.4078 (7.9890)***	α Rusya, Rusya Döviz	-0.3784 (-7.3502)***	α Hindistan, Hindistan Döviz	-0.0478 (-2.9157)***	α Çin, Çin Döviz	0.0573 (5.6224)***	α Güney Afrika, Güney Afrika Döviz	-0.0853 (-3.1894)***		
δ1	-0.0481 (-0.1933)	δ2	-0.2431 (-0.8420)	δ3	-0.1981 (-2.6530)***	δ4	0.1599 (1.5116)	δ5	-0.5316 (-2.2970)**		
γ1	0.3369 (30.6931)***	γ2	0.2545 (18.8441)***	γ3	0.8350 (94.2172)***	γ4	0.9707 (141.2070)***	γ5	0.6683 (15.8530)***		
Tanı Testleri											
LB-Q (12)	17.3590 (0.1366)	LB-Q (12)	20.0887 (0.0654)	LB-Q (12)	13.9272 (0.3054)	LB-Q (12)	4.0528 (0.9828)	LB-Q (12)	13.8528 (0.3102)		
ARCH-LM (12)	19.9427 (0.0682)	ARCH-LM (12)	12.3174 (0.4205)	ARCH-LM (12)	20.8679 (0.0535)	ARCH-LM (12)	6.3382 (0.8981)	ARCH-LM (12)	18.0893 (0.1130)		
Anlamlılık düzeyi için; ***%1, **%5, %10 temsil etmektedir.						Tablodaki Kısaltmalar					
						R: Getiri		α: Volatilite		LB-Q: Otokorelasyon Testi	
						γ: Volatilite Kalıcılığı		δ: Asimetri etkisi		ARCH-LM: Değişen Varyans Testi	

Brezilya borsası kendi gecikmeli getirilerinde etkilendiği gibi Brezilya döviz kurunun gecikmeli getirilerinden de etkilenmektedir. bu etkileşim pozitif yönlü olduğu görülmektedir. K 2008 (2008'deki küresel kriz) Brezilya borsasının getirilerini etkilediği görülmektedir. Varyans denkleminin sonuçlarına göre Brezilya borsası kendi gecikmeli şoklarının yanı sıra Brezilya döviz kurunun gecikmeli şoklarının da etkisinin altında kalmaktadır. Bu etkilerin pozitif yönlü olduğunu söylemek mümkündür. γ_1 terimine göre Brezilya borsasında meydana gelen şokların kalıcı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca modelde otokorelasyon ve ARCH etkisi sorununun olmaması, modelde elde edilen bulguların güvenilir olduğunu göstermektedir. Rusya borsasının mevcut haftanın getirileri bir önceki haftanın Rusya döviz kurundan etkilenmekte bu etki negatif yönlü, aynı zamanda Rusya borsası K 2008 Brezilya borsasının getirilerini etkilemektedir. Rusya borsası, Rusya döviz kurunun bir gecikmeli şoklarından etkilenmekte, etkinin yönü negatif olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda Rusya borsasında meydana gelen dalgalanmaların kalıcı olduğu anlaşılmaktadır. Modelde otokorelasyon etkisi olmadığı gibi ARCH etkisine de ulaşılmamıştır. Hindistan borsası bir önceki haftanın gecikmeli getirilerinden etkilendiği gibi döviz kurunun gecikmeli getirilerinden de pozitif yönlü olarak etkilenmektedir. Ayrıca Hindistan borsasının getirileri K 2008'den etkilendiği tespit edilmiştir. Varyans denkleminde elde edilen sonuçlara göre Hindistan borsasının kendi gecikmeli şoklarından etkilenmekle birlikte döviz kurunun bir hafta gecikmeli şoklarından da negatif yönlü etkilendiği sonucu elde edilmiştir. Hindistan borsasından ortaya çıkan negatif bilgi şokları pozitif bilgi şoklarından daha etkindir. Ayrıca Hindistan borsasında meydana gelen şokların kalıcı ve etkisinin uzun süre hissedildiği sonucuna varılmıştır. LB-Q ve ARCH-LM test istatistiklerinin % 5'ten büyük olmasından dolayı modelde otokorelasyon etkisi ve ARCH etkisi bulunmamıştır. Çin borsası kendi gecikmeli getirilerinden etkilenirken, döviz kurunun gecikmeli getirilerinden etkilenmemektedir. Aynı zamanda 2008 küresel krizin Çin borsasının üzerinde etkileri olmadığı saptanmıştır. Ancak Çin borsası kendi gecikmeli şoklarından etkilendiği gibi döviz kurunun gecikmeli şoklarından da etkilenmektedir. Çin borsasında meydana gelen dalgalanmaların kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre devam ettiği söylenebilir. Güney Afrika borsası kendi gecikmeli getirilerinden etkilenirken, döviz kurunun gecikmeli getirilerinden etkilenmemektedir. Güney Afrika borsasının getirilerini etkileyen bir diğer faktör ise 2008'deki küresel krizdir. Fakat Güney Afrika borsası kendi gecikmeli şoklarından etkilendiği gibi döviz kurunun gecikmeli şoklarından da negatif yönlü olarak etkilenmektedir. Güney Afrika borsasında ortaya çıkan negatif bilgi şokları etkindir. Güney Afrika borsasında meydana gelen dalgalanmaların kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre devam ettiği söylenebilir. Modelde otokorelasyon ve ARCH etkisine rastlanmamıştır.

Tablo 5'te Brezilya döviz kurundan Brezilya borsasına doğru getiri ve volatilite etkileşimini açıklamak amacıyla yapılan VAR-EGARCH modeli sonuçlarına göre; Brezilya döviz kurundan Brezilya borsasına doğru getiri etkileşimi bulunmaktadır. Bu etkileşim pozitif yönlü gerçekleşmektedir. 2008'deki küresel krizin Brezilya döviz kurunun getirileri üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır. Volatilite etkileşimini açıklayan varyans denklemine göre; Brezilya döviz kuru hem kendi gecikmeli şoklarından etkilenmekte hem de borsasının gecikmeli şoklarından negatif yönde etkilendiği bulgusuna rastlanmıştır. Brezilya döviz kurunda meydana gelen pozitif bilgi şokları negatif bilgi şoklarından daha etkin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca meydana gelen şoklar kalıcı olduğundan etkisi de uzun süre devam etmektedir. Elde edilen modelde otokorelasyon ve ARCH etkisine rastlanmamıştır. Rusya döviz kuru kendi bir gecikmeli getirilerinden etkilendiği ancak Rusya borsasının gecikmeli getirilerinden etkilenmediği sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda 2008'deki küresel krizin Rusya döviz kuru üzerinde bir etkisi olmadığı elde edilen bir diğer bulgudur. Rusya döviz kuru bir önceki hafta meydana gelen şoklarından etkilendiği gibi Rusya borsasında meydana gelen bir gecikmeli şoklardan da etkilenmektedir. Rusya döviz kurunda negatif bilgi şokları etkin, meydana gelen şokların kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre devam ettiği söylenebilir. Modelde LB-Q ve ARCH-LM testleri incelendiğinde otokorelasyon ve ARCH etkisi bulunmamıştır. Hindistan borsasında döviz kuruna doğru getiri etkileşimi bulunmamakta, fakat 2008'deki küresel krizin Hindistan döviz kurunu etkilediği tespit edilmiştir. Varyans denklemine göre Hindistan borsası ile döviz kuru arasında volatilite etkileşiminin olduğu söylenebilir. Hindistan döviz kurunun asimetric bir yapı sergilememektedir. Hindistan döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların kalıcı olduğu ve etkisinin uzun süre piyasada devam ettiği söylenebilir. Elde edilen modelde otokorelasyon sorununa ulaşılmadığı gibi ARCH etkisi de söz konusu değildir.

Tablo 5. Borsadan → Döviz Kuruna Doğru Getiri ve Volatilite Etkileşimi

Brezilya		Rusya		Hindistan		Çin		Güney Afrika			
Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)	Değişken	Katsayı (T İstatistiği)		
Ortalama Denklemi											
R Sabit	-0.0105 (-0.0759)	R Sabit	-0.0520 (-1.0924)	R Sabit	0.0041 (0.1628)	R Sabit	0.0000 (0.1249)	R Sabit	0.0839 (1.2048)		
R Brezilya Döviz, Brezilya	0.0349 (1.9309)*	R Rusya Döviz, Rusya	0.0071 (0.3924)	R Hindistan Döviz, Hindistan	0.0000(-0.0046)	R Çin Döviz, Çin	0.0000 (0.2013)	R Güney Afrika Döviz, Güney Afrika	0.0165 (3.3438)***		
R Brezilya Döviz, Brezilya Döviz	-0.0533 (-1.2557)	R Rusya Döviz, Rusya Döviz	0.0784 (3.6251)***	R Hindistan Döviz, Hindistan Döviz	-0.0188 (-1.6758)*	R Çin Döviz, Çin Döviz	0.0886 (2.8414)***	R Güney Afrika Döviz, Güney Afrika Döviz	0.0174 (0.6198)		
K 2008	-0.6538 (-3.3568)***	K 2008	-0.3532 (-1.3685)	K 2008	-0.1569 (-2.7921)***	K 2008	-0.0012 (-0.1311)	K 2008	-0.6246 (-2.6243)***		
Varyans Denklemi											
α Sabit	-0.0680 (-3.1312)***	α Sabit	-0.0133 (-0.5963)	α Sabit	-0.1065 (-5.1979)***	α Sabit	-0.7852 (-37.1265)***	α Sabit	0.2834 (12.7807)***		
α Brezilya Döviz, Brezilya	-0.0478 (-2.6890)***	α Rusya Döviz, Rusya	0.0706 (3.8520)***	α Hindistan Döviz, Hindistan	0.1080 (4.7161)***	α Çin Döviz, Çin	0.2074 (15.5050)***	α Güney Afrika Döviz, Güney Afrika	0.2000 (11.2319)***		
α Brezilya Döviz, Brezilya Döviz	0.0195 (1.7592)*	α Rusya Döviz, Rusya Döviz	0.2413 (23.5452)***	α Hindistan Döviz, Hindistan Döviz	0.2060 (9.0541)***	α Çin, Çin Döviz	0.4888 (23.2891)***	α Güney Afrika, Güney Afrika Döviz	0.0934 (7.5360)***		
δ_1	3.4494 (18.8355)***	δ_2	-0.7068 (-6.8012)***	δ_3	-0.0505 (-0.6827)	δ_4	-0.2833 (-3.5512)***	δ_5	0.1049 (0.8956)		
γ_1	0.9329 (63.8355)***	γ_2	0.9786 (165.9276)***	γ_3	0.9717 (153.3122)***	γ_4	0.9515 (110.5131)***	γ_5	0.6542 (47.6599)***		
Tanı Testleri											
LB-Q (12)	12.7335 (0.3887)	LB-Q (12)	18.4851 (0.1017)	LB-Q (12)	24.8829 (0.0154)	LB-Q (12)	22.7566 (0.0299)	LB-Q (12)	19.0575 (0.0876)		
ARCH-LM (12)	21.1049 (0.0489)	ARCH-LM (12)	6.1555 (0.9080)	ARCH-LM (12)	5.2789 (0.9480)	ARCH-LM (12)	8.4622 (0.7480)	ARCH-LM (12)	19.2430 (0.0828)		
Anlamlılık düzeyi için; ***%1, **%5, *%10 temsil etmektedir.						Tablodaki Kısaltmalar					
						R: Getiri		α : Volatilite		LB-Q: Otokorelasyon Testi	
						γ : Volatilite Kalıcılığı		δ : Asimetri etkisi		ARCH-LM: Değişen Varyans Testi	

VAR-EGARCH modelindeki ortalama denklemi sonuçlarına göre Çin döviz kurunun getirileri sadece kendi gecikmeli getirilerinden kaynaklanmaktadır. Fakat K 2008 Çin döviz kurunun getirileri üzerinde etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Varyans denklemine göre Çin döviz kurundaki şoklar kendi gecikmeli şoklarının yanı sıra Çin borsasının gecikmeli şoklarından da pozitif yönde etkilenmektedir. Çin döviz kurunun asimetrik bir yapı sergilemesinin yanı sıra negatif bilgi şokların pozitif bilgi şoklarından daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Çin döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar kalıcı ve etkisi uzun süre devam etmektedir. LB-Q ve ARCH-LM test istatistiklerinin % 5'ten büyük olmasından dolayı modelde otokorelasyon problemi ve ARCH etkisi sorununa ulaşılmamıştır. Böylece kurulan modelin güvenilir olduğu söylenebilir. Güney Afrika borsasının mevcut haftanın getirileri döviz kurunun bir sonraki haftanın getirilerini pozitif yönde etkilemektedir. Aynı zamanda 2008 küresel kriz Güney Afrika döviz kuru üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Güney Afrika döviz kuru ile borsası arasında getiri etkileşimi olduğu görülmektedir. Volatilitayı açıklayan varyans denklemine göre Güney Afrika döviz kuru kendi gecikmeli şoklarından etkilenmesinin yanı sıra Güney Afrika borsasının da gecikmeli şoklarından pozitif yönde etkilenmektedir. Güney Afrika döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar kalıcı olduğu söylenebilir. Modelde otokorelasyon sorununa ve ARCH etkisine ulaşılmamıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmada BRCIS ülkelerinde döviz kuru ve borsa arasındaki getiri ve volatilitate etkileşimi araştırılmıştır. Çalışma 04.01.2004 – 29.12.2019 dönemine ait haftalık veriler ile gerçekleştirilmiştir. VAR-EGARCH modelinin yardımıyla analizler yapılmıştır.

Yapılan VAR-EGARCH modeli sonucuna göre Brezilya döviz kuru ile borsası arasında çift yönlü getiri ve volatilitate etkileşimi gerçekleşmektedir. Brezilya borsası ile döviz kurundan meydana gelen dalgalanmalar kalıcı ve etkisi uzun süre devam etmektedir. Hindistan döviz kuru Hindistan borsasına doğru tek yönlü getiri etkileşimi bulunmaktadır. Tek yönlü getiri etkileşimi olan bir diğer ülke ise Çin borsasında döviz kuruna doğru gerçekleşmektedir. Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika döviz kurları ile borsaları arasında çift yönlü volatilitate etkileşimi bulunmaktadır. Hindistan borsası, Güney Afrika borsası, Rusya döviz kuru ve Çin döviz kurunda ortaya çıkan negatif bilgi şokları pozitif bilgi şoklarına göre daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Brezilya döviz kurunda ise pozitif bilgi şokları daha etkindir. 2008'deki küresel krizin etkilerini tespit etmek amacıyla modele eklenen kukla değişkenler sonucunda; 2008'deki küresel krizin Brezilya borsası, Rusya borsası, Hindistan borsası, Güney Afrika borsası, Brezilya döviz kuru, Hindistan döviz kuru ve Güney Afrika döviz kuru getirilerini etkilediği saptanmıştır. Fakat Çin borsası, Rusya döviz kuru ve Çin döviz kuru getirileri üzerinde anlamlı etkisi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak BRICS ülkelerinin döviz kuru ile borsaları arasında genel olarak getiri ve volatilitate etkileşimi olduğu tespit edilmiştir. Literatürde borsa ile döviz kuru etkileşimi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde genel olarak elde edilen sonuçların bu çalışmalarla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Kanas (2003), Yang ve Dong (2004), Adjasi vd. (2008), Beer ve Hebein (2008), Walid vd. (2011), Rehman (2014), Chkili ve Nguyen (2014), Mouna ve Anis (2015), Sichoongwe (2016), Kennedy ve Nourizad (2016) ve Panda ve Thiripalraju (2018) literatürdeki bu çalışmalar örnek gösterilebilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulguların, finansal piyasaların globalleşmesinden dolayı finansal piyasalar arasındaki etkileşimin artması tezini desteklediği görülmektedir. Finansal piyasaların temel aktörleri olan borsa ve döviz kurunda meydana gelen şokların diğerini de etkilemektedir. Bu nedenle elde edilen getiriler paralellik göstermektedir. Bu çalışmada ele alınan ülkelerin hepsi gelişmekte olan ülke olmasının etkileşimi arttırdığı unutulmamalıdır. Bu doğrultuda hem bireysel yatırımcıların hem de kurumsal yatırımcıların yatırım kararları almaları sırasında veya uluslararası portföyler oluştururken ülkeler arasındaki etkileşime dikkat etmeleri faydalı olacaktır. Böylece risk durumunu minimize edecekler ve sağlıklı bir portföyün oluşturulmasına zemin hazırlayacaklardır. Aynı zamanda piyasa düzenleyicilerinin bunu göz ardı etmemeleri, onların daha doğru kararlar almalarını sağlayacaktır. Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları birlikte alınarak analizler yapılması da yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Adjasi, C., Harvey, S. K. ve Agyapong, D. A., (2008). Effect of Exchange Rate Volatility on the Ghana Stock Exchange, *African Journal of Accounting, Economics, Finance and Banking Research*. 3(3), 28-47.
- Aygören, H. (2005). İMKB’de Oynaklık Tahmini Üzerine Bir Çalışma. *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 25, 200-206.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz Kuru ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(2), 1 – 14.
- Beer, F. ve Hebein, F., (2008). An Assessment of the Stock Market and Exchange Rate Dynamics in Industrialized and Emerging Markets. *International Business and Economics Research Journal*. 7(8), 59-70.
- Chkili, W. ve Nguyen, D. K. (2014). Exchange Rate Movements and Stock Market Returns in a Regime-Switching Environment: Evidence for BRICS Countries. *Research in International Business and Finance*. 31, 46-56.
- Değirmencioğlu, N. ve Abdioğlu, Z. (2017). Finansal Piyasalar Arasındaki Oynaklık Yayılımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 54, 104-125.
- Gök, İ. Y. (2013). Türkiye ve AB Pay Piyasaları Arasında Getiri ve Volatilite Yayılımı: Çok Değişkenli VAR-EGARCH Modeli ile Ampirik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*.
- Kabıgting, L.C. ve Hapitan, R.B., (2011). ASEAN5 Stock Markets, Currency Risk and Volatility Spillover. *Journal of International Business Research*. 10, 63-84.
- Kanas, Angelos (2003), Volatility Spillovers Between Stock Returns and Exchange Rate Changes: International Evidence, *Journal of Business Finance & Accounting*, 27(3-4), 447-467.
- Kennedy, K. ve Nourizad F. (2016), Exchange Rate Volatility and its Effect on Stock Market Volatility. *International Journal of Human Capital in Urban Management*, 1(1), 37-46.
- Koutmos, G. (1996). Modeling the Dynamic Interdependence of Major European Stock Markets. *Journal of Business Finance & Accounting*. 23(7), 975-988.
- Koutmos, G. and Booth, G. G. (1995). Asymmetric Volatility Transmission in International Stock Markets. *Journal of International Money and Finance*. 14(6), 747-762.
- Mikhaylov, A. Y. (2018). Volatility Spillover Effect between Stock and Exchange Rate in Oil Exporting Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*. 8(3), 321-326.
- Mlambo, C., Maredza, A. ve Sibanda, K. (2013). Effects of Exchange Rate Volatility on the Stock Market: A Case Study of South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 14(4), 561-570.
- Mouna, A. ve Anis, J. (2015). Market, Interest Rate, and Exchange Rate Risk Effects on Financial Stock Returns During the Financial Crisis: AGARCH-M Approach. *Cogent Economics & Finance*. 4(1), 1-16.
- Mouna, A. ve Anis, J. A. (2015). Market, Interest Rate, and Exchange Rate Risk Effects on Financial Stock Returns During the Financial Crisis: AGARCH-M Approach. *Cogent Economics & Finance*. 4(1), 1-16.
- Muhammad, N. ve Rasheed, A.(2004). Stock Prices and Exchange Rates: are They Related? Evidence from South Asian Countries. *Pakistan Development Review*. 41(4), 535-549.
- Naik, P. K. ve Padhi, P. (2015). Examining the relationship between Trading Volume and Equity Market Volatility: Evidence from BRIC Countries. *Global Business Review*. 16(5), 1- 22.
- Panda, P. ve Thiripalraju, M. (2018). Return and Volatility Spillovers Among Stock Markets: BRICS Countries Experience. *Afro-Asian J. Finance and Accountin*. 8(2), 148-166.
- Perera, H. A. P. K. (2016). Effects of Exchange Rate Volatility on Stock Market Return Volatility: Evidence from an Emerging Market. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. 5(1), 1750 – 1755.
- Rehman, M. (2014). Relationship Between Stock Market Volatility and Exchange Rate Volatility. *Pakistan Business Review*. 16(1), 34-52.
- Salam, W. (2014). Relationship Between Stock Market Volatility and Exchange Rate: A Study of KSE. *Journal of Public Administration, Finance and Law*. 5, 62-72.
- Sichoongwe, K. (2016). Effects of Exchange Rate Volatility on the Stock Market: The Zambian Experience. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 7(4), 114-119.

Walid,C., Chaker, A., Masood, O. ve FRY, J. (2011). Stock Market Volatility and Exchange Rates in Emerging Countries: A Markov-State Switching Approach. *Emerging Markets Review*. 12, 272–292.

Yang, S. Y. ve Dong, S. C. (2004). Price and Volatility Spillovers between Stock Prices and Exchange Rates: Empirical Evidence from the G-7 Countries. *International Journal of Business and Economics*. 3(2). 139-153.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.09.2021 ✓Accepted/Kabul:04.11.2021

DOI:10.30794/pausbed.993857

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gül, S. ve Bektaş, S. (2022). "Türkiye'de Faaliyet Gösteren Konvansiyonel Bankaların Finansal İstikrar Performanslarının Finansal Sağlamlık Göstergeleri ile Değerlendirilmesi: ENTROPİ ve ARAS Yöntemleri İle Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 553-572.

TÜRKİYE'DE FAALİYET GÖSTEREN KONVANSİYONEL BANKALARIN FİNANSAL İSTIKRAR PERFORMANSLARININ FİNANSAL SAĞLAMLIK GÖSTERGELERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ: ENTROPİ VE ARAS YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ

Semih GÜL*, Selahattin BEKTAŞ**

Öz

Finansal istikrar, genel olarak finansal piyasalardaki temel işlevlerin yerine getirildiği durumdan finansal krizlerin olmadığı durumlara kadar geniş bir yelpazede tanımlanmaktadır. Bankalar finansal sistem içerisinde en büyük paya sahip olan kurumlar olarak göze çarpmaktadır. Türkiye'de bankaların toplam sektör içindeki payının %84 olduğu düşünüldüğünde, özellikle sektör içerisinde ağırlığı olan büyük bankaların finansal performansları, finansal istikrar üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Bu durumdan hareketle bu çalışmanın amacı, Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan ve aktif büyüklüğü bakımından sıralanan ilk 10 ticari bankanın 2010-2020 dönemleri arasındaki finansal istikrar performanslarını finansal sağlamlık aracılığı ile ölçmek ve değerlendirmektir. Çalışmada performans kriteri olarak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından oluşturulan finansal sağlamlık göstergelerinden 8 alt değişken seçilmiştir. Analizde Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden ENTROPİ ve ARAS yöntemleri bütünlük olarak kullanılmıştır. Finansal sağlamlık göstergeleri ile yapılan analiz sonuçlarına göre, finansal istikrar performansı bakımından en başarılı ilk üç banka sırasıyla, Halk Bankası, Ziraat Bankası ve Garanti Bankası olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal İstikrar, Finansal Sağlamlık, Performans, Entropi, Aras.*

EVALUATION OF FINANCIAL STABILITY PERFORMANCES OF COMMERCIAL BANKS OPERATING IN TURKEY WITH FINANCIAL SOUNDNESS INDICATORS: ANALYSIS WITH ENTROPY AND ARAS METHODS

Abstract

Financial stability is generally defined in a wide range from the situation in which the basic functions in the financial markets are fulfilled to the situations where there are no financial crises. Banks stand out as the institutions that have the largest share in the financial system. Considering that the share of banks in the total sector in Turkey is 84%, the financial performances of especially large banks that have a weight in the sector can have a direct impact on financial stability. Moving from this situation, the aim of this study is to measure and evaluate the financial stability performances of the top 10 commercial banks operating in the Turkish banking system, ranked in terms of asset size, between 2010 and 2020, through financial soundness. As performance criteria in the study, 8 sub-variables were selected from the financial soundness indicators created by the Central Bank of the Republic of Turkey. In the analysis, ENTROPY and ARAS methods, which are among the Multi-Criteria Decision Making methods, were used in an integrated manner. According to the results of the analysis made with financial soundness indicators, the top three banks in terms of financial stability performance were determined as Halk Bank, Ziraat Bank and Garanti Bank, respectively.

Key Words: *Financial Stability, Financial Soundness, Performance, Entropy, Aras.*

*Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, BURSA. e-posta:semihgul@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8446-1565>)

**Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, BURSA. e-posta:selahattinbektas@uludag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6285-8318>)

GİRİŞ

Yirminci asrın son çeyreğine damgasını vuran ve en göze çarpan olaylardan biri, finansal sistemlerde ortaya çıkan modernleşme ve serbestleşme hareketleridir. Finans sektöründe meydana gelen değişimler, bilişim ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan ilerlemeler ve küreselleşmeyle birlikte coğrafi sınırların ortadan kalkması, finansal araçların giderek karmaşık hale gelmesine ve çeşitliliğin artmasına sebep olmuştur (Rosengren, 2000: 117; TCMB, 2015:1). Bu sürece yaygınlığı artan finansal krizlerin eşlik etmesi ve bu krizlerin ortaya çıkardığı yüksek maliyetler, finansal sistemin bir bütün olarak risk altında olduğu kaygısını ortaya çıkarmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi ile, krize sebebiyet veren faktörlerin finans sektöründeki denetimsiz yapıdan ve kural dışı uygulamalardan kaynaklandığı anlaşılmıştır (TCMB, 2014: 2).

Finans sektöründe başlayan krizin ekonomik aktivite üzerinde ciddi tahribatlar yaratması, krizin yüksek maliyetlere sebep olması ve fiyat istikrarının finansal istikrarı temin etmemesi sebebiyle, finans sisteminin geneline ilişkin proaktif tedbir ve düzenlemelerin önünü açmıştır (Hahm, J. vd, 2012: 8-10).

Finansal istikrar, genel itibariyle finansal sistemde ortaya çıkabilecek ve finansal sistemin düzenini bozabilecek ani durumlar karşısında ekonominin dayanıklılığı olarak tanımlanmaktadır. (TCMB, 2021). Sağlıklı ve güçlü bir finansal sistem, riskleri dengeli bir biçimde dağıtarak, menkul kıymet işlemlerini ve ödemelerini güvenli bir biçimde yerine getirerek, ekonomik aktiviteye ve refah seviyesine katkıda bulunmaktadır. Söz konusu katkıların temin edilmesinde reel sektör ile finans sektörü arasındaki bağlantıyı sağlayan kurumlar ön plana çıkmaktadır. Bu kurumlar arasında finansal piyasaların temel bileşeni olan bankacılık sektörü, finansal sistem içerisinde önemli bir yere sahiptir (Koşaroğlu, 2020:407).

Bankalar, bir ekonomide tasarruflar vasıtasıyla oluşan fonların verimli yatırımlara aktarılmasında finansal aracılık işlevlerini yerine getiren en büyük kesim olarak önemli bir yere sahiptir (TCMB, 2015: 20; Yiğitbaş, 2012: 14). Bankaların aracılık fonksiyonundaki aksamalar, finansal sistemde istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. Bankacılık sektöründe meydana gelen bir kriz, finansal sistemin bütününe ve reel ekonomiye sirayet ederek, yerel ya da küresel çapta bir krize dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, bankacılık sektörü ve sektör içerisinde ağırlığı olan büyük bankaların finansal sağlamlığının ölçülmesi, çeşitli riskler karşısında etkili tedbirler alınmasını sağlamakta ve finansal sistemin sağlamlığına katkıda bulunmaktadır.

Türkiye’de Mart 2021 itibariyle toplam 54 tane banka faaliyet göstermektedir. Söz konusu bankaların 34’ü mevduat, 14’ü kalkınma ve yatırım, 6’sı da katılım bankasıdır. Türkiye’de finansal kuruluşlar aktif büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde, bankaların toplam sektör içindeki payı %84 oranındadır (TBB, 2020).

Bu çalışmanın amacı, Türk bankacılık sisteminde faaliyette bulunan ve aktif büyüklüğüne göre sıralanan ilk 10 bankanın 2010-2020 yılları arasındaki finansal istikrar performanslarını, finansal sağlamlık aracılığı ile ölçmek ve değerlendirmektir. Çalışma kapsamında Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede çalışmada belirlenen göstergelerin ağırlıklandırılmasında ENTROPİ yöntemi, performans değerlendirilmesinde ise ARAS yöntemi kullanılmıştır. Bu iki yöntemin beraber ele alındığı entegre (bütünleşik) metot ile yapılan çalışmalara literatür kapsamında rastlanılmamıştır. Ayrıca literatüre bakıldığında bankaların finansal sağlamlık göstergeleri ile finansal istikrar özelinde bir performans değerlendirmesine de rastlanılmamıştır. Dolayısı ile bu çalışmanın gerek konu gerekse de yöntem açısından alanında literatüre özgün bir nitelik kazandıracağı ve katkı sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın giriş bölümünü takiben birinci bölümde finansal istikrar ve finansal sağlamlık kavramlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, çalışmanın ilgi odağı olan finansal performans hakkında yapılan özet literatüre değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde veri seti, yöntem ve araştırma bulgularının sonuçları yer almaktadır. Son bölümde ise çalışmanın sonuç bölümü bulunmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomi-Finans literatüründe finansal istikrarın tanımı hususunda uzlaşılmış ve kullanılan tek bir finansal istikrar tanımı bulunmamaktadır (Issing, 2003:1). Finansal istikrar kavramı daha çok farklı yaklaşımlar çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, bazı yaklaşımlar kavramı, doğrudan finansal istikrar üzerinden tanımlarken, diğer yaklaşımlar ise kavramı, finansal istikrarın karşıt nosyonu olan finansal istikrarsızlık üzerinden tanımlamaktadır (Borio ve Drehmann, 2009:4; Aktaş, 2011:6).

Ekonomi-Finans literatüründe söz konusu kavramın istikrar üzerinden tanımları incelendiğinde, Schinasi (2004:8) finansal istikrar kavramını " Bir finansal sistem; beklenmeyen ve olumsuz olaylar neticesinde veya sistemin içerisinde kaynaklanan finansal oynaklıkları, dağıtma ve ekonomik performansı yükseltme kapasitelerine sahip ise, istikrar aralığındadır." şeklinde ifade etmektedir. İlgili tanıma göre finans sistemi söz konusu koşulları sağladığı takdirde istikrarlı sayılmaktadır. Finansal istikrar kavramını benzer yaklaşım çerçevesinde ifade eden Hunter vd. (2005:12)’e göre finansal sistem, bünyesinde yer alan tüm riskleri yeterli bir

biçimde tanımlarsa, doğru bir biçimde fiyatlırsa ve etkili bir şekilde yönetirse, finansal sistemin istikrarından söz edilebilmektedir. Andrew Crockett (1997: 9-10) finansal istikrar kavramını, finansal piyasaların istikrarı ve bu kurumların istikrarı çerçevesi şeklinde ele almaktadır. Crockett'e göre, finansal piyasaların istikrarı ile finansal sistemde faaliyette bulunan bireylerin güvenilir bir şekilde işlem yapabilmeleri ima edilmektedir. Finansal sistemde yer alan kurumların istikrarı ile bu kurumların yaptıkları sözleşmelere dayalı zorunluluklarını güven içinde karşılaması kastedilmektedir.

Literatürde finansal istikrar kavramının finansal istikrarsızlık üzerinden yapılan tanımları incelediğimizde; finansal istikrarsızlık kavramının finansal kriz ile ilişkilendirildiği, ya da finansal piyasalarda meydana gelen sorunların reel ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratması şeklinde değerlendirildiği görülmektedir (Varlık, 2018:12).

Davis (2003), finansal istikrarsızlık kavramını finansal kriz riskinin yükseldiği bir durum olarak tanımlamaktadır. Mishkin (1997: 62), finansal sistemde oluşacak şok durumlarının bilgi akışına zarar vermesi ve böylece finansal sistemde bulunan fonların üretken yatırımlara dönüştürülememesi durumunu finansal istikrarsızlık olarak tanımlamaktadır. Söz konusu tanımdan hareketle finansal sistemin aracılık rolüne vurgu yapılarak, finansal istikrarsızlığın sebebi bilgi asimetrisine bağlanmıştır.

Ferguson (2002)'ye göre, finansal istikrarsızlık üç temel kriter üzerinden tanımlanmıştır: (i) varlık fiyatlarında büyük ölçüde sapmaların yaşanması, (ii) finansal piyasaların işleyişinde ve kredi kanallarında bozulmaların olması, (iii) toplam harcama miktarının ekonominin üretim kapasitesinden büyük ölçüde saptmaya uğramasıdır.

Yukarıdaki tanımlar topluca değerlendirildiğinde, finansal istikrar; finansal sistemin beklenmeyen şoklar karşısında yüksek derecede esneklik göstermesi ve bunun sonucunda temel makroekonomik fonksiyonların etkin bir biçimde yerine getirilmesi durumu olarak ifade edilebilir.

Finansal istikrara ilişkin göstergelerin tespit edilmesi ve ölçülmesi de tanımlanması kadar zor bir süreçtir. Finansal istikrar üzerinde uzlaşmış işlevsel bir tanım olmadığı gibi, finansal istikrarı yansıtan küresel bir gösterge seti de bulunmamaktadır. Finansal sistemde yaşanan gelişmelerin dinamik bir yapıya sahip olması ve ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi, finansal istikrara ilişkin göstergelerin tespit edilmesini ve ölçülmesini zorlaştırmaktadır (Tiryaki, 2012:43, TCMB, 2015:6).

Finansal sistem, bünyesinde karmaşık bir yapı bulundurması sebebiyle finansal istikrarın takip edilmesi, ayrıntılı bir tahlil sürecini gerektirir (Schinasi, 2005: 3). Bu bağlamda finansal istikrar, finansal sistemde bulunan birimlere bağlı olduğu için, finansal kurumların sağlamlığı, finansal piyasaların durumu ve finansal altyapıda oluşacak verimlilik, finansal istikrarı etkilemektedir (Fell ve Schinasi, 2005: 106).

Bu doğrultuda, finansal istikrar analizlerinde; finans sisteminde yer alan kurumların ve finansal piyasaların takip edildiği, teknik altyapının gözetildiği, kontrol altında tutulduğu bütüncül bir çerçeve bulunmalıdır (Schinasi, 2005: 7). Bu sebeple finansal istikrarın ölçülmesinde, finansal sistemin unsurlarını yansıtan, göstergelere gereksinim duyulmaktadır (Van den End, 2006: 4). Bu bağlamda, günümüzde finansal istikrar analizleri için geliştirilen çok farklı yapılar, yöntemler ve göstergeler bulunmaktadır.

Finansal istikrarın ölçülmesinde kullanılan yöntemler ve göstergeler; erken uyarı sistemleri, stres testi analizleri, vektörel oto-regresyon modelleri, piyasa verilerinden elde edilen göstergeler, makro gösterim yaklaşımları ve finansal sağlamlık göstergeleri şeklinde sıralanabilmektedir.

¹Finansal sağlamlık göstergeleri, bahsi geçen analiz ve yöntemlerin en önemlileri arasında yer almaktadır (Gadanez ve Jayaram, 2008: 366). Çalışma kapsamında finansal sağlamlık göstergelerinden yararlanılacaktır.

Finansal sağlamlık göstergeleri gerek finans kurumlarının gerekse de finans kurumlarının faaliyet gösterdiği piyasaların sağlığını ve sağlamlığını takip etmek amacıyla tasarlanan göstergelerden oluşmaktadır (Sundararajan vd., 2002: 2). Söz konusu göstergeler, finans sisteminde meydana gelebilecek finansal riskleri ve kırılmalıkları analiz etmek nedeniyle daha iyi veri ve göstergelere duyulan gereksinimden ortaya çıkmıştır (Jose and Georgiou, 2009: 277).

Bu bağlamda, finansal sağlamlık göstergeleri ile hem finansal sistemin istikrarının sürdürülmesi hem de olası istikrarsızlık durumlarından ivedi bir biçimde çıkılması için sistemin güçlü-zayıf yönlerini tespit etmek ve değerlendirmek mümkün olmaktadır (Gersl and Hermanek, 2006: 69).

Bu çerçevede IMF Yönetim Komitesi tarafından yapılan çalışmalar neticesinde 2001 yılında finansal istikrarı gözetmek için kullanılacak finansal sağlamlık göstergeleri kümesi hazırlanmıştır (IMF, 2001a). IMF aynı yıl finansal sağlamlık göstergeleri ile beraber gözlenmesi gerekli olan makro göstergeleri de yayımlamıştır (Gençay, 2007:

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gül, 2019: 24-40).

27). Çalışma kapsamında IMF tarafından yayımlanan ve mevduat kabul eden kuruluşlar için on iki göstereyi içeren, temel finansal sağlık göstergelerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: IMF Finansal Sağlık Göstergeleri

(Temel Set)	
Mevduat Kabul Eden Finansal Kuruluşlar	
Sermaye Yeterliliği	Yasal Özkaynak / Risk Ağırlıklı Varlıklar Birinci Kuşak Sermaye / Risk Ağırlıklı Varlıklar Net Takipteki Alacaklar / Sermaye
Varlık Kalitesi	Takipteki Alacaklar / Toplam Krediler Kredilerin Sektörel Dağılımı
Gelir ve Karlılık	Net Kâr / Toplam Aktifler Net Kâr / Özkaynaklar Faiz Marjı / Toplam Gelir Faiz Dışı Giderler / Toplam Gelir
Likidite	Likit Varlıklar / Toplam Aktifler (Likit Varlık Oranı) Likit Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler
Piyasa Riskine Duyarlılık	Yabancı Para Net Açık Pozisyon / Sermaye

Kaynak: IMF, <https://www.imf.org/external/np/sta/fsi/eng/fsi.htm> (10.08.2021).

TCMB tarafından 2005 yılı itibarıyla bankacılık sektörünün finansal sağlığını ve kırılmasını genel hatları ile belirlemek ve izlemek amacıyla seçilmiş bazı rasyolardan yararlanılarak bir finansal sağlık endeksi oluşturulmuştur (TCMB, 2005: 132). Finansal sağlık endeksinin oluşturulmasında; aktif kalitesi, likidite, kur riski, karlılık ve sermaye yeterliliği endekslerinden oluşan beş alt endeks bulunmaktadır. TCMB tarafından 2006 yılında finansal sağlık endeksinin oluşturulmasında kullanılan bu beş alt endekse faiz riski endeksi de ilave edilmiştir (TCMB, 2006: 112). Endeks hesaplanırken yararlanılan göstergelere dair detaylı bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: TCMB Finansal Sağlık Alt Endeksleri

	Göstergeler	Endekse Etkinin Yönü	Ağırlık
Aktif Kalitesi	Brüt Takipteki Alacaklar / Brüt Kredi	Negatif	0,33
	Net Takipteki Alacaklar/ Özkaynaklar	Negatif	0,33
	Duran Aktifler/Toplam Aktifler	Negatif	0,33
Likidite	Likit Aktif / Toplam Aktif	Pozitif	1,00
Kur riski	Bilanço İçi Yabancı Para Pozisyonu / Özkaynaklar	Negatif	0,50
	Yabancı Para Net Genel Pozisyonu / Özkaynaklar	Negatif	0,50
Faiz riski	(1 Aya Kadar Faize Duyarlı TP Cinsi Aktifler – 1 Aya Kadar Faize Duyarlı TP Cinsi Pasifler) / Özkaynaklar	Negatif	0,50
	1 Aya Kadar Faize Duyarlı YP Cinsi Aktifler – 1 Aya Kadar Faize Duyarlı YP Cinsi Pasifler) / Özkaynaklar	Negatif	0,50
Karlılık	Net Kâr / Toplam Aktif	Pozitif	0,50
	Net Kâr / Özkaynaklar	Pozitif	0,50
Sermaye Yeterliliği	Serbest Sermaye/ Toplam Aktif	Pozitif	0,50
	Sermaye Yeterliliği Rasyosu	Pozitif	0,50

Kaynak: (TCMB, 2010: 81).

Ülkemizde finansal sektörün geliştirilmesinden, finansal piyasalardaki güven ortamının tesis edilmesinden ve yatırımcıların haklarının korunmasından sorumlu yasal kurum olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) da banka sektörüne ait finansal sağlık göstergelerinin bulunduğu ve çeyreklik dönemlerde çıkarılan Finansal Piyasalar Raporu’nu paylaşmaktadır.²

BDDK, Finansal Piyasalar Raporu’nda ayrıca bankacılık sektörüne ait göstergelerden oluşan ve bankacılık sektörünün performansını analiz etmek amacıyla “Bankacılık Sektörü Performans Endeksinde³” de yer vermektedir. İlgili endeks, likidite, özkaynak, kur riski, kârlılık ve aktif kalitesi olmak üzere beş temel başlık altında sıralanıp, bileşik bir endeks değeri hesaplanmaktadır (Tiryaki, 2012: 50).

² Ayrıntılı bilgi için bkz. (BDDK, 2010: 16).

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. (BDDK, 2004: 35).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde Türk bankacılık sisteminde faaliyette bulunan bankaların, performanslarının ölçülmesine ve değerlendirilmesine yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Çeşitli yöntemler çerçevesinde yapılmış olan bu çalışmalardan derlenen özet bilgiler, Tablo. 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Literatür Özeti

Yazar/Yıl	Amaç ve Kapsam	Yöntem	Bulgular
Çetin ve Bitirak (2010)	Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren özel bankalar ile katılım bankalarının 2005:12–2007:12 dönemindeki finansal performanslarının sıralanması amaçlanmıştır.	AHS	Analiz sonuçlarına göre, ticari bankalardan Akbank, katılım bankalarından Bank Asya, finansal açıdan en başarılı performansı gösteren bankalar olmuşlardır.
Çağıl (2011)	Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 24 bankanın 2006-2010 dönemindeki finansal performanslarının sıralanması amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 10 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	ELECTRE	Analiz sonuçlarına göre, finansal açıdan en iyi performansı gösteren banka, Türkiye İş Bankası A.Ş., olmuştur.
Ecer (2013)	Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 11 özel bankanın 2008-2011 dönemindeki finansal performanslarının sıralanması amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 12 adet alt göstergeden yararlanılmıştır	GİA	Analiz sonuçlarına göre, Garanti Bankası, finansal açıdan en iyi performansı gösteren banka olarak tespit edilmiştir.
Güneysu vd. (2015)	Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 31 ticari bankanın 2010-2014 dönemleri itibarıyla finansal performanslarının sıralanması amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 16 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	AHS ve GİA	Analiz sonuçlarına göre, finansal açıdan en iyi performans gösteren banka, T.C. Ziraat Bankası olmuştur.
Çalışkan ve Eren (2016)	Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve aktif büyüklüğü bakımından sıralanan ilk 20 bankanın 2010-2014 dönemleri arasındaki finansal performansın değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 10 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	AHP ve PROMETHEE	Analiz sonuçlarına göre, kamu bankaları arasındaki en iyi performans, T.C. Ziraat Bankası'na aitken, özel bankalarda en iyi performans, Akbank T.A.Ş.'ne aittir.
Akçakanat vd. (2017)	Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 26 adet küçük, orta ve büyük ölçekli bankanın 2002-2017 yılları arasındaki finansal performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 6 adet alt göstergeden yararlanılmıştır	ENTROPİ ve WASPAS	Analiz sonuçlarına göre, büyük ölçekli bankalarda T.C. Ziraat Bankası, orta ölçekli bankalarda Finans Bank, küçük ölçekli bankalarda Anadolu Bank finansal açıdan başarılı performansı sergileyen bankalar olmuşlardır.
Atukalp (2018)	Borsa İstanbul Banka Endeksinde bulunan 9 adet mevduat bankasının 2010-2016 dönemleri itibarıyla finansal performansların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 10 adet alt göstergeden yararlanılmıştır	MULTİ-MOORA	Analiz sonuçlarına göre, finansal performans açısından en başarılı banka Akbank olmuştur.
Uludağ ve Ece (2018)	Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 28 mevduat bankasının 2006-2016 yılları arasındaki finansal performanslarının sıralanması amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak 49 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	TOPSIS	Analiz sonuçlarına göre, Bank Mellat finansal açıdan en başarılı banka olarak tespit edilmiştir.
Ayçin (2018)	Borsa İstanbul'da (BİST) menkul kıymet yatırım ortaklıkları endeksinde bulunan 9 adet işletmenin 2018 yılı itibarıyla finansal performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	ENTROPİ ve GİA	Analiz sonuçlarına göre finansal açıdan en iyi performansı gösteren birinci şirket İş Yatırım Ortaklığı, ikinci şirket Atlas Menkul Kıymetler Yatırım Ortaklığı, üçüncü şirket, Oyak Yatırım Ortaklığı olmuştur.
Topak ve Çanakçıoğlu (2019)	Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan ve aktif büyüklüğüne göre sıralanan en büyük 11 bankanın 2017 yılı itibarıyla finansal performanslarının değerlendirilmesi	ENTROPİ ve COPRAS	Analiz sonuçlarına göre, finansal performans açısından en başarılı banka, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olmuştur.

	amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 9 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.		
Akbulut (2019)	Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren İş Bankası'nın 2009-2018 yılları için finansal performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 10 adet alt göstergeden yararlanılmıştır	CRITIC ve EDAS	Analiz sonuçlarına göre, İş Bankası finansal açıdan en başarılı performansı 2009 yılında gösterirken, en düşük performansı 2018 yılında göstermiştir
Ünal (2019)	Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve aktif büyüklüğü açısından ilk 4 sırada bulunan özel bankaların 2014-2018 dönemleri itibariyle performans değerlendirmesi amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 9 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	SD ve WASPAS	Yapılan analiz sonucunda Akbank T.A.Ş, finansal açıdan en başarılı banka olarak bulunmuştur.
Işık ve Ersoy (2020)	Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 8 adet özel sermayeli ticari bankanın 2015-2018 dönemleri itibariyle faiz gelirleri ile faiz giderlerine göre performanslarının sıralanması amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 7 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	CRITIC VE EDAS	Analiz sonuçlarına göre, finansal performans açısından en başarılı banka, Akbank olmuştur.
Selimler ve Karadağ (2020)	Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye olan 19 ülkenin 2018 dönemi için finansal sağlık göstergelerine göre performanslarının sıralanması amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 12 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	ENTROPİ VE EDAS	2018 yılında finansal sağlık açısından en başarılı ülke, Romanya iken, Türkiye 7. sırada yer almıştır.
Ayçin ve Güçlü (2020)	Borsa İstanbul (BIST) ticaret endeksinde işlem gören 17 işletmenin 2018 yılının 3. Çeyreğine ilişkin finansal performanslarının sıralanması amaçlanmıştır.	ENTROPİ ve MAIRCA	Analiz sonuçlarına göre finansal performansı en yüksek olan işletme, MİLPA Ticari ve Sınai Ürünler Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş olmuştur.
Kaygusuz vd. (2020)	Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren ve aktif büyüklüğüne göre sıralanan ilk 10 bankanın 2008-2017 yılları için finansal performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 17 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	TOPSIS	2008-2017 yılları itibariyle finansal performans açısından en başarılı banka, Denizbank A.Ş. olmuştur.
Yetiz ve Kılıç (2021)	Türk bankacılık sisteminde faaliyette bulunan 15 mevduat bankasının 2015-2019 yılları için finansal performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 13 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	VIKOR	2015, 2016, 2017 yılları itibariyle finansal açıdan en iyi performans gösteren banka, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. olurken, 2018, 2019 yılları itibariyle en iyi performans gösteren banka, ING Bank A.Ş. olmuştur.
Bektaş (2021)	Türk bankacılık sisteminde faaliyette bulunan 6 katılım bankasının 2018-2019 dönemleri için finansal performansa göre sıralanması amaçlanmıştır. Performans kriteri olarak, 6 adet alt göstergeden yararlanılmıştır.	ENTROPİ ve MAIRCA	2018 itibariyle finansal performans açısından en başarılı banka, Ziraat Katılım Bankası olurken, 2019 yılında en başarılı banka, Kuveyt Türk Katılım Bankası olmuştur.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı ve Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren ve aktif büyüklüğü bakımından sıralanan ilk 10 ticari bankanın 2010-2020 dönemleri arasındaki finansal istikrar performanslarını, finansal sağlık aracılığı ile ölçmek ve değerlendirmektir. Çalışmada finansal sağlık göstergeleri ile performans odaklı bir sıralama yapabilmek için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) metotlarından olan ENTROPİ ve ARAS yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB) verilerine göre Türkiye'de Mart 2021 itibariyle bankacılık hizmeti gösteren toplam 54 banka bulunmaktadır. Çalışma kapsamında analize dahil edilen bankalar ise, aktif büyüklüğü açısından sıralanan ilk 10 ticari bankayı kapsamaktadır. Çalışma kapsamına giren bankalar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: 31.03.2021 İtibarıyla Analiz Kapsamına Dahil Olan Karar Birimleri (Ticari Bankalar)

K1	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	997.856 (Milyon TL)
K2	Vakıflar Bankası T.A.O.	720.729 (Milyon TL)
K3	Halk Bankası A.Ş.	692.884 (Milyon TL)
K4	İş Bankası A.Ş.	630.846 (Milyon TL)
K5	Garanti Bankası A.Ş.	515.336 (Milyon TL)
K6	Yapı ve Kredi Bankası A.S.	504.877 (Milyon TL)
K7	Akbank A.Ş.	481.131 (Milyon TL)
K8	QNB Finans Bank A.Ş.	249.727 (Milyon TL)
K9	Türk Exim Bank A.Ş.	237.062 (Milyon TL)
K10	Deniz Bank A.Ş.	216.177 (Milyon TL)

Analiz kapsamında olan bankalar arasında aktif büyüklüğü bakımından dokuzuncu sırada yer alan Türk Eximbank analiz dışında tutulmuştur. Eximbank'ın kalkınma ve yatırım bankası olarak farklı bir grupta yer alması ve işleyişinin farklı olması analiz dışı bırakılmasını gerektirmiştir. Dolayısı ile çalışmanın analizinde 2010-2020 dönemi için 9 banka ile devam edilecektir.

Çalışmada 2010-2020 dönemi için derlenen veri setiyle elde edilen analiz sonuçları tablolar şeklinde karşılaştırılarak gösterilmiştir. Analiz için derlenen veri seti BDDK, TBB ve analiz kapsamına dahil edilen ticari bankaların yıllık faaliyet raporlarından elde edilen ikincil kaynak verilerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada analize dahil olan ticari bankaların finansal sağlık performanslarının ölçülmesinde ele alınan kriterler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) düzenlediği finansal sağlık endeksinden seçilmiş bazı rasyoları (oran) kapsamaktadır. Çalışmada yapılacak olan analiz için söz konusu finansal sağlık endeksinden verilerine ulaşılan sekiz finansal sağlık rasyosu kullanılmıştır. Bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan rasyolar aşağıda Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Analizde Kullanılan Finansal Sağlık Rasyoları

Brüt Takipteki Alacaklar/Brüt Krediler
Duran Aktifler/Toplam Aktif
Likit Aktifler/Toplam Aktif
Bilanço İçi Yabancı Para Pozisyonu/Öz kaynak
Net Kâr/Toplam Aktifler
Net Kâr/Toplam Öz kaynak
Serbest Sermaye/Toplam Aktifler
Sermaye Yeterliliği Rasyosu

Kaynak: BDDK, TBB ve İlgili Bankaların Yıllık Faaliyet Raporları.

Karar Birimlerinin (bankaların) seçilmesinde kriter yönlerinin, yapılacak analiz için çok önemli etkisinin olması sebebiyle, belirlenen 8 kriterden 3 tanesinin yönü minimizasyon (maliyet) yönlü olarak belirlenirken, kalan 5 tanesinin yönü ise maksimizasyon (fayda) yönlü olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu kriter yönleri finansal sağlık yönlerine etki bakımından aynı minvalde (yakınlık derecesi bakımında) belirlenmiştir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada Entropi ve Aras yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada Entropi yönteminin tercih edilme sebeplerine bakıldığında; literatürde bu yöntemin kriter belirlemede en fazla tercih edilen yöntem olması ve objektif kriter belirleme yöntemi olarak kullanılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada ilgili literatüre sadık kalarak, kriter ağırlığı belirlemede objektif bir yöntem olan Entropi metodu kullanılmıştır. Nihai performans analizi ve sıralamasının yapılması hususunda Aras yönteminin seçilmesindeki sebepler ise; diğer ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak karar birimlerinin performans seviyelerini belirlemesi, her bir karar alternatifinin de ideal alternatif oranlarını hesaplaması ve son zamanlarda literatürde sıklıkla kullanılmasıdır. Çalışmanın kısıtı ise, toplamda on iki tane orandan oluşan finansal sağlık göstergelerinden sekiz tanesinin 2010-2020 dönemi için analize dahil edilmesi şeklinde ifade edilebilir.

3.2.1. Entropi Yöntemi

1865 yılında literatüre giren Entropi terimi, evrende rassal (rast gele) olarak doğal düzen içinde olan bütün sistemin ileri bir zamanda dağılması, değişmesi, düzenini kaybetmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Sonrasında Shannon, Entropi terimini "kesikli olasılık saçılımı" adı altında belirterek, bir belirsizlik ölçütü şeklinde ifade etmiştir (Bektaş, 2021: 124; Zhang vd.,2011: 444; Ayçin ve Orçun, 2019: 181).

ÇKKV’de kriterlerin ağırlıklarının tespitinde kullanılan metotlar, kendi aralarında objektif ve sübjektif diye ikiye ayrılmaktadır. Objektif metot grubunda olan Entropi metodu, kriter ağırlıklarını ortaya çıkarmada tek bir karar matrisi ile ağırlık belirlemesinin (hesaplaması) yanı sıra, sübjektif hiçbir kritere ihtiyaç duymamasından dolayı literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. Söz konusu yöntemin uygulama adımları beş bölümden oluşmaktadır (Bektaş, 2021: 125; Wang ve Lee, 2009: 982; Erol ve Ferrell, 2009: 1196-1197).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması: Matris oluşturulurken ilk aşamada x_{ij} değerlerinden meydana gelen ve D ile belirtilen karar matrisinin elde edilmiş biçimi (eşitlik 1)’de gösterilmektedir.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik (1)’de bulunan x_{ij} değerleri, j. değerlendirme ölçütüne göre i. alternatifi aldığı değerleri ifade etmektedir. (i, karar alternatifi sayısı $i = 1, 2, \dots, m$; j ise değerlendirme kriteri sayısı $j = 1, 2, \dots, n$ sayısı).

2. Aşama: Karar problemlerinde bulunan farklı birimlere sahip kriterlere yönelik değerler normalizasyon işlemine tabi tutularak [0,1] aralığında değer alacak biçimde dönüştürülmelidir. Normalizasyon işlemini gerçekleştirmek için eşitlik 2’den yararlanılmaktadır.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j \quad (2)$$

Eşitlik (2)’de yer alan p_{ij} : değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifi aldığı normalize değeri göstermektedir.

3. Aşama: Kriterlere Yönelik Entropi Değerlerinin her bir değerlendirme kriterine ilişkin oluşturulan entropi değerleri eşitlik (3)’te verilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Eşitlik (3)’de bulunan k değeri $k = (\ln(m))^{-1}$ şeklinde tanımlanan sabit bir katsayıyı ifade eder ve $0 \leq e_j \leq 1$ olacak şekilde değer alır. e_j değeri, j. kriterinin belirsizlik ölçüsüne ya da farklı bir tabirle Entropi değerine karşılık gelmektedir.

4. Aşama: Farklılaşma Derecelerinin Tespit edilmesi: Söz konusu aşamada, bir önceki aşamada bulunan Entropi değerlerinden yararlanılarak, farklılaşma derecelerini (degree of diversification) ifade eden d_j değerleri her bir kriter için Eşitlik (4)’de gösterildiği biçimde hesaplanmaktadır.

$$d_j = 1 - e_j \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

5. Aşama: Entropi Kriter Ağırlıklarının oluşturulması: Yöntemin son aşamasına gelindiğinde, kriterlerin ağırlık değerlerinin (w_j) hesaplanması için; her bir kriterin farklılaşma derecesi toplam farklılaştırma derecesine oranlanması gerekmektedir. Hesaplamaya ilişkin formül Eşitlik (5)’de gösterilmektedir.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (5)$$

3.2.2. Aras Yöntemi

Bu yöntem (ARAS-Additive Ratio Assessment Method), Zavadskas ve Turskis’in 2010’da literatüre kazandırdığı bir ÇKKV metodudur (Zavadskas ve Turskis, 2010). Bu metot, karar birimlerinin performans seviyelerini belirlemesinin yanı sıra her bir karar alternatiflerinin ideal alternatif oranını da göstermektedir (Dadelo vd., 2012: 68). Bir örnek yardımıyla açıklamak gerekirse, kriter değerlerinin 100 olduğu varsayımı altında, kriterlere göre değerlendirmede karar alternatiflerindeki en büyük skorun 90 olduğu varsayımı altında, kriterin optimallik değeri 90 değerini almaktadır. Bu özellik sayesinde diğer ÇKKV ler içinde farkını koyan ARAS metodu, oransal derecelendirme anlamında en uygun metot olarak ifade edilebilmektedir (Ecer, 2016: 32; Arsu, 2021: 21). ARAS metodunun uygulama aşaması beş adımda gerçekleşmektedir (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163-165; Ecer, 2019: 373-374).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması

ARAS yönteminin ilk aşamasında, karar probleminde ait karar alternatifleri ve bu alternatifleri değerlendirirken dikkate alınacak değerlendirme kriterleri belirlenir. Daha sonra karar alternatiflerin kriterlere göre skorlarını gösteren karar matrisi Eşitlik (1)'deki gibi oluşturulur. ARAS yönteminde diğer ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak, başlangıç karar matrisinde her bir kritere ait optimal değerlerden oluşan bir satır yer alır.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1, \dots, m; \quad j = 1,2, \dots, n \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de gösterilen matriste yer alan değerlere ilişkin tanımlamalar şöyledir:

m, karar alternatif sayısı

n, değerlendirme kriter sayısı

x_{ij} , j. kritere göre i. karar alternatifinin performans değeri

x_{0j} , j. kriterin optimal değeri

Karar probleminde yer alan bir kritere ilişkin optimal değer bilinmiyorsa bu optimal değer, kriterin fayda yönlü olması durumunda Eşitlik (2), maliyet yönlü olması durumunda ise Eşitlik (3) kullanılarak hesaplanır.

$$x_{0j} = \max_i x_{ij} \quad (2)$$

$$x_{0j} = \min_i x_{ij} \quad (3)$$

2. Aşama: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar problemlerinde dikkate alınan kriterlere ilişkin değerler farklı ölçeklerde veya farklı birimlerde olabilmektedir. Dolayısıyla bu aşamada farklı birimlere sahip kriterlere ilişkin değerler, normalizasyon işlemiyle [0,1] aralığında değer alacak şekilde standart bir hale getirilmelidir. Normalizasyon işlemi gerçekleştirilirken, fayda yönlü kriterler için Eşitlik (4), maliyet yönlü kriterler için Eşitlik (5)'ten yararlanılmaktadır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (4)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i=0}^m 1/x_{ij}} \quad (5)$$

Eşitlik (4) ve (5)'ten yararlandıktan sonra elde edilen değerlerden oluşan normalize karar matrisi Eşitlik (6)'da gösterilmiştir.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{01} & \bar{x}_{02} & \dots & \bar{x}_{0n} \\ \bar{x}_{11} & \bar{x}_{12} & \dots & \bar{x}_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \bar{x}_{m1} & \bar{x}_{m2} & \dots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1, \dots, m; \quad j = 1,2, \dots, n \quad (6)$$

3. Aşama: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu aşamada bir önceki aşamada normalize edilmiş karar matrisi, uzmanlardan alınan görüşler ya da karar verici tarafından belirlenen subjektif görüşler doğrultusunda saptanan kriter ağırlıkları (w_j) dikkate alınarak ağırlıklandırılmaktadır. (w_j) değerleri 0 ile 1 arasında değer almalı ve kriter ağırlıklarının toplamı Eşitlik (7)'de gösterildiği üzere, 1 olmalıdır.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (7)$$

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra, normalize karar matrisindeki değerler kriter ağırlıkları ile çarpılarak, ağırlıklandırılmış normalize karar matrisine ilişkin değerler (\hat{x}_{ij}) elde edilmelidir. Eşitlik (8)'den yararlanılarak bu işlem yapılır.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} \cdot w_j \quad (8)$$

Eşitlik (8) yardımıyla hesaplanan ağırlıklandırılmış normalize karar matrisine ilişkin değerler kullanılarak, ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Eşitlik (9)'da gösterildiği gibi elde edilir.

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \hat{x}_{02} & \dots & \hat{x}_{0n} \\ \hat{x}_{11} & \hat{x}_{12} & \dots & \hat{x}_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \hat{x}_{m2} & \dots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1, \dots, m; \quad j = 1,2, \dots, n \quad (9)$$

4. Aşama: Optimallik Fonksiyonunun Hesaplanması

Eşitlik (9)'da gösterilen ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi dikkate alınarak, Eşitlik (10)'dan yararlanarak her karar alternatifi için optimallik fonksiyon değerleri hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \quad i=0,1,\dots,m; \quad j=1,2,\dots,n \quad (10)$$

Eşitlik (10)'da yer alan S_i , i. karar alternatifinin optimallik fonksiyonudur. Bir karar alternatifinin S_i değeri ne kadar büyükse, o karar alternatifi o kadar iyidir. Çünkü hesaplama süreci göz önünde bulundurulduğunda S_i , nihai sonucu etkileyen X_{ij} ve W_j değerleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle optimallik fonksiyon değeri (S_i) en büyük olan karar alternatifi daha etkin bir alternatiftir.

5. Aşama: Fayda Derecesinin Hesaplanması ve Nihai Sıralama

Yöntemin son aşamasında, fayda derecesi (K_i) hesaplanarak nihai sıralama elde edilecektir. Fayda derecesi, bir karar alternatifinin optimallik fonksiyon değeri ile en iyi alternatifin optimallik fonksiyonu değerinin oranlanması ile bulunur. Fayda derecesi Eşitlik (11) yardımıyla hesaplanır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \quad i=0,1,\dots,m \quad (11)$$

[0,1] aralığında değer alan (K_i) oranları kullanılarak, alternatiflerin fayda fonksiyonu değerlerinin göreceli etkinliği hesaplanmaktadır. Hesaplanan değerleri büyükten küçüğe sıralayarak, karar alternatiflerinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.3. Analiz Sonuçları (Bulgular)

Bu kısımda ÇKKV yöntemleriyle finansal performans analizini gerçekleştirebilmek için ÇKKV yöntemlerinin bir parçası olan karar matrisi belirlenmiş, ENTROPİ ve ARAS metotları için aynı karar matrisi kullanılmıştır. İlgili karar matrisi çalışma kapsamında on yıllık (2010-2020) bir periyodu kapsadığı için, her yıl ayrı ayrı oluşturulup her iki analizde de ayrı ayrı hesaplanacaktır.

İlk olarak Entropi yöntemi on yıl için ayrı ayrı hesaplanıp, her yıl için kriterlerin önem ağırlık skorları hesaplanmıştır. Sonrasında hesaplanan kriter ağırlıkları, Aras yönteminde kullanılmak üzere ayrı ayrı on yıl için performans sıralaması yapılırken kullanılmıştır. Aşağıda Tablo 6'da Entropi yöntemiyle 2010-2020 periyodu kapsamında hesaplanıp ve Aras yönteminde kullanılan kriterlerin önem ağırlık dereceleri gösterilmiştir.

Tablo 6: Entropi ile hesaplanan Kriterlerin Önem Ağırlık Dereceleri

2010	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,0840	0,1095	0,0479	0,6480	0,0146	0,0303	0,0594	0,0063
	3	2	5	1	7	6	4	8
2011	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1268	0,1040	0,0332	0,6403	0,0222	0,0247	0,0444	0,0045
	2	3	5	1	7	6	4	8
2012	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1601	0,1783	0,0280	0,5320	0,0168	0,0266	0,0523	0,0058
	3	2	5	1	7	6	4	8
2013	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1657	0,1199	0,0145	0,5139	0,0556	0,0451	0,0800	0,0055
	2	3	7	1	5	6	4	8
2014	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1335	0,1153	0,0263	0,5635	0,0322	0,0146	0,1063	0,0082
	2	3	6	1	5	7	4	8
2015	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1313	0,1208	0,0204	0,5030	0,0421	0,0369	0,1435	0,0019
	3	4	7	1	5	6	2	8

2016	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1221	0,1476	0,0182	0,4867	0,0283	0,0128	0,1787	0,0056
	4	3	6	1	5	7	2	8
2017	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1282	0,1420	0,0087	0,4428	0,0338	0,0109	0,2227	0,0109
	4	3	8	1	5	6	2	7
2018	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,0965	0,2127	0,0432	0,4505	0,0556	0,0243	0,1066	0,0106
	4	2	6	1	5	7	3	8
2019	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,0967	0,2103	0,0663	0,2074	0,1373	0,0826	0,1872	0,0122
	5	1	7	2	4	6	3	8
2020	Brüt Takipteki alacaklar/ Brüt Krediler	Duran Aktif/Toplam Aktif	Likit Aktif/Toplam Aktif	Bilanço içi Yabancı Para Pozisyonu/ Öz kaynak	Net Kâr/Toplam Aktif	Net Kâr/Öz kaynak	Serbest Sermaye/Toplam Aktif	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
Wj	0,1231	0,3081	0,0252	0,1524	0,1083	0,0810	0,1919	0,0100
	4	1	7	3	5	6	2	8

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Entropi yöntemiyle hesaplanan kriterlerin önem ağırlık derecelerine bakıldığında incelenen periyot (2010-2020) kapsamında, 2010-2018 yılları arasında önem sırası bakımından ilk sırada olan kriter “Bilanço İçi Yabancı Para Pozisyonu/Öz kaynak” olurken, 2019-2020 yıllarında ise ilk sırayı “Duran Aktif/Toplam Aktif” oranının aldığı tespit edilmiştir.

Yine aynı analiz sonuçlarına bakıldığında “Sermaye Yeterliliği Rasyosu” 2017 yılı hariç analizdeki diğer tüm yıllarda sekizinci sırada yani en az öneme sahip konumda olduğu hesaplamadan çıkarılan diğer bir sonuç olarak bulgulanmıştır.

Entropi değerleri yani kriterlerin önem ağırlık dereceleri belirlenip sıralandıktan sonra, finansal sağlamlık performansının ölçüm analizinin ilk kısmı tamamlanmış olup, çalışmanın ikinci kısmı olan finansal sağlamlık performansı sıralaması analizine geçilmiştir. Burada Aras yöntemiyle dokuz bankanın performansı, belirlenen kriter ağırlıklarının da entegre edilmesi ile hesaplanacak ve sıralanacaktır.

Analizin ikinci aşamasının ilk adımı karar matrisinin belirlenmesi olup bir önceki kısımda Entropi yönteminde kullanılan karar matrisi kullanılmıştır.

Aras yönteminin uygulanmasında eşitlik [1-5]’teki adımlar izlenerek gerekli hesaplamalar yapıldıktan sonra, analizin amacı olan, bankaların finansal istikrar performanslarının finansal sağlamlık göstergeleri ile analizinin nihai sonucuna ulaşılmıştır.

Aşağıda Tablo 7’de ve Tablo 8’de de görüldüğü üzere 2010-2020 dönemi için analiz kapsamına giren söz konusu ticari bankaların finansal istikrar performansları finansal sağlamlık skorları yıl yıl tespit edilmiştir. Sonrasında ise performans skorları, aldıkları derecelere (puan) göre sıralanmıştır.

Analizin bu kısmından sonra bankaların bireysel bazda on yıllık ortalama performans durumlarının hesaplanma aşamasına geçilmiştir. Entropi ve Aras yöntemi ile elde edilen nihai on yıllık performans skorlarının ortalamaları her bir karar birimi için ayrı ayrı yıl yıl hesaplanmış ve sıralanmıştır. Bu analizin sonuçları ise Tablo 9 ve Tablo 10’da karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Yapılan analiz sonucuna göre 2010-2020 dönemi kapsamında on yıllık bireysel istikrar performanslarının ortalamasına bakıldığında performans bakımından en iyi olan banka, Halk Bank olarak tespit edilmiştir. Analiz için yapılan hesaplama sonucuna göre 2010-2020 dönemi kapsamında 10 yıllık bireysel performanslarının ortalamasına bakıldığında performans bakımından en kötü olan banka Deniz Bank olarak tespit edilmiştir.

Hesaplama sonucuna göre 2010-2020 dönemi kapsamında on yıllık bireysel istikrar performanslarının ortalamasına bakıldığında performans bakımından ikinci sırada ise Ziraat Bankası olarak belirlenirken, üçüncü olarak performansını ortaya koyan banka Garanti Bankası olarak bulgulanmıştır.

Tablo 7: Aras Yöntemi ile Bankaların Performans Sıralama Sonuçları

Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri				Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri				Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri			
2010	Si	Ki	Sıralama	2011	Si	Ki	Sıralama	2012	Si	Ki	Sıralama
K1	0,0771	0,2430	2	K1	0,1186	0,5425	3	K1	0,1273	0,6351	2
K2	0,0638	0,2012	3	K2	0,1870	0,8549	1	K2	0,0805	0,4018	6
K3	0,0529	0,1668	5	K3	0,0823	0,3765	4	K3	0,1514	0,7555	1
K4	0,0433	0,1365	6	K4	0,0692	0,3164	5	K4	0,1032	0,5150	4
K5	0,2936	0,9253	1	K5	0,1761	0,8053	2	K5	0,1000	0,4988	5
K6	0,0373	0,1175	7	K6	0,0314	0,1437	8	K6	0,0505	0,2517	7
K7	0,0581	0,1832	4	K7	0,0550	0,2513	6	K7	0,1088	0,5427	3
K8	0,0307	0,0967	8	K8	0,0296	0,1351	9	K8	0,0383	0,1909	9
K9	0,0258	0,0815	9	K9	0,0321	0,1468	7	K9	0,0397	0,1979	8
Optimal Değer	0,3173	1,000	***	Optimal Değer	0,2187	1,000	***	Optimal Değer	0,2004	1,000	***
Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri				Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri				Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri			
2013	Si	Ki	Sıralama	2014	Si	Ki	Sıralama	2015	Si	Ki	Sıralama
K1	0,1456	0,7630	2	K1	0,1470	0,6431	2	K1	0,2038745	0,9003686	1
K2	0,1486	0,7785	1	K2	0,0733	0,3206	4	K2	0,090819	0,4010828	4
K3	0,0898	0,4707	4	K3	0,1913	0,8369	1	K3	0,1188086	0,5246929	2
K4	0,0859	0,4502	6	K4	0,0720	0,3149	5	K4	0,0628706	0,2776545	6
K5	0,1168	0,6121	3	K5	0,0686	0,3002	6	K5	0,0765927	0,3382556	5
K6	0,0550	0,2882	7	K6	0,0589	0,2577	7	K6	0,0498869	0,2203149	7
K7	0,0894	0,4684	5	K7	0,0889	0,3889	3	K7	0,1023754	0,4521195	3
K8	0,0436	0,2283	8	K8	0,0373	0,1630	8	K8	0,0364634	0,1610331	8
K9	0,0344	0,1801	9	K9	0,0340	0,1488	9	K9	0,0318744	0,1407666	9
Optimal Değer	0,1909	1,000	***	Optimal Değer	0,2286	1,000	***	Optimal Değer	0,2264345	1,000	***

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Tablo 8: Aras Yöntemi ile Bankaların Performans Sıralama Sonuçları (Devamı)

Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri				Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri				Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri			
2016	Si	Ki	Sıralama	2017	Si	Ki	Sıralama	2018	Si	Ki	Sıralama
K1	0,1164	0,5698	4	K1	0,1314	0,6393	2	K1	0,1052	0,4917	2
K2	0,1205	0,5899	3	K2	0,0984	0,4785	3	K2	0,0953	0,4455	3
K3	0,1578	0,7724	1	K3	0,1720	0,8365	1	K3	0,1908	0,8923	1
K4	0,0674	0,3299	6	K4	0,0687	0,3344	6	K4	0,0596	0,2788	7
K5	0,0738	0,3614	5	K5	0,0846	0,4116	5	K5	0,0783	0,3659	5
K6	0,0538	0,2632	7	K6	0,0525	0,2553	7	K6	0,0626	0,2927	6
K7	0,1264	0,6189	2	K7	0,0971	0,4722	4	K7	0,0798	0,3733	4
K8	0,0409	0,2001	8	K8	0,0492	0,2392	8	K8	0,0587	0,2744	8
K9	0,0387	0,1895	9	K9	0,0406	0,1974	9	K9	0,0559	0,2613	9
Optimal Değer	0,2043	1,000		Optimal Değer	0,2056	1,000		Optimal Değer	0,2139	1,000	
Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri				Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Dereceleri							
2019	Si	Ki	Sıralama	2020	Si	Ki	Sıralama				
K1	0,1071	0,7111	3	K1	0,1063	0,6692	2				
K2	0,0873	0,5792	6	K2	0,1287	0,8101	1				
K3	0,0831	0,5517	8	K3	0,1010	0,6356	4				
K4	0,0870	0,5773	7	K4	0,0720	0,4533	8				
K5	0,1125	0,7467	2	K5	0,1042	0,6554	3				
K6	0,0903	0,5992	5	K6	0,0873	0,5494	7				
K7	0,1145	0,7598	1	K7	0,0966	0,6079	5				
K8	0,0937	0,6220	4	K8	0,0924	0,5814	6				
K9	0,0739	0,4906	9	K9	0,0525	0,3302	9				
Optimal Değer	0,1507	1,000		Optimal Değer	0,1589	1,000					

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Tablo 9: Ortalama Performans Sonuçları 10 yıllık Karşılaştırmalı

K1		K2		K3		K4		K5	
2010	0,2429795	2010	0,2012047	2010	0,1667582	2010	0,1365349	2010	0,9253392
2011	0,542477	2011	0,8548523	2011	0,3765213	2011	0,3163881	2011	0,805259
2012	0,635071	2012	0,4017557	2012	0,755464	2012	0,5150144	2012	0,4988187
2013	0,7629708	2013	0,7784503	2013	0,4707267	2013	0,4501509	2013	0,6120635
2014	0,6431001	2014	0,3206211	2014	0,8368596	2014	0,3149227	2014	0,3002145
2015	0,9003686	2015	0,4010828	2015	0,5246929	2015	0,2776545	2015	0,3382556
2016	0,5698066	2016	0,5899291	2016	0,7724394	2016	0,3298847	2016	0,3614407
2017	0,6392746	2017	0,4785341	2017	0,8365338	2017	0,3343643	2017	0,4116201
2018	0,4917144	2018	0,4454834	2018	0,8922733	2018	0,278779	2018	0,3658898
2019	0,7111	2019	0,5792	2019	0,5517	2019	0,5773	2019	0,7467
2020	0,6691957	2020	0,810088	2020	0,6356092	2020	0,4532897	2020	0,6554426
Ortalama	0,6189133	Ortalama	0,5328365	Ortalama	0,6199596	Ortalama	0,3622075	Ortalama	0,5473696
K6		K7		K8		K9			
2010	0,1175301	2010	0,1832097	2010	0,0966916	2010	0,0814517		
2011	0,143693	2011	0,2512833	2011	0,1351186	2011	0,1467889		
2012	0,2517354	2012	0,5427379	2012	0,1908898	2012	0,1978853		
2013	0,2881531	2013	0,468387	2013	0,2283399	2013	0,1801091		
2014	0,2576661	2014	0,3888747	2014	0,1630257	2014	0,1488091		
2015	0,2203149	2015	0,4521195	2015	0,1610331	2015	0,1407666		
2016	0,263201	2016	0,618924	2016	0,200078	2016	0,1895435		
2017	0,2553373	2017	0,472153	2017	0,2391664	2017	0,1974076		
2018	0,2926627	2018	0,3733081	2018	0,2743533	2018	0,2612672		
2019	0,5992	2019	0,7598	2019	0,6220	2019	0,4906		
2020	0,5493824	2020	0,6079023	2020	0,5814023	2020	0,3301544		
Ortalama	0,294446	Ortalama	0,4653338	Ortalama	0,2629189	Ortalama	0,2149814		

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

Tablo 10: 10 yıllık Ortalama Performans Skorlarının Sıralaması

Karar Birimleri	Ortalama	Sıralama
K1	0,6189133	2
K2	0,5328365	4
K3	0,6199596	1
K4	0,3622075	6
K5	0,5473696	3
K6	0,294446	7
K7	0,4653338	5
K8	0,2629189	8
K9	0,2149814	9

Kaynak: Kendi Hesaplamalarımız.

SONUÇ

Bu çalışmada Türk bankacılık sisteminde faaliyette bulunan ve aktif büyüklüğü bakımından sıralanan ilk 10 ticari bankanın finansal istikrar performanslarının, finansal sağlık göstergeleri aracılığıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada finansal sağlık performansını ÇKKV yöntemlerinden Entropi ve Aras yöntemleri entegre (bütünleşik) tabanlı olarak kullanılıp, bir performans analizi sıralaması yapılmıştır. Burada TCMB finansal sağlık göstergeleri referans alınarak söz konusu göstergelerden sekiz tanesi seçilmiş ve 2010-2020 dönemi için on yıllık verilerle hesaplamalar yapılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında elde edilen verilerle derlenen karar matrisi hazırlanarak kriterlerin önem ağırlıkları on yıl için ayrı ayrı hesaplanmış ve sıralanmıştır. Elde edilen kriterlerin önem ağırlıkları ile Aras yönteminde kullanılmak suretiyle analizin ikinci kısmına geçilmiş ve karar birimlerin (bankaların) finansal sağlık performansının analizi aşamasına geçilmiştir. Optimal dereceler belirlendikten sonra, Aras yönteminin uygulama adımları takip edilerek yapılan analiz neticesinde elde edilen skorlarla bankaların finansal sağlık performansları ortaya konulmuştur.

Buna göre çalışmadan elde edilen sonuçlar ışığında 2010 yılında finansal sağlık açısından ilk sırada Halk Bankası yer alırken, son sırada Deniz Bank yer almaktadır. 2011 yılına bakıldığında finansal sağlık bakımından birinci sırayı Vakıflar Bankası alırken, son sırayı, QNB Finans Bank almıştır. Bir sonraki dönem olan 2012 yılının sonuçlarında ise, finansal sağlık açısından ilk sırada Halk Bankası bulunurken, son sırada ise, QNB Finans Bank'ın bulunmaktadır.

2013 yılında hesaplanan analiz sonuçlarına göre finansal sağlık bakımından birinci sıra Vakıflar Bankası'na ait iken, son sıra ise Deniz Bank'a aittir. 2014 yılındaki analiz sonuçlarına göre ise, finansal sağlık açısından birinci banka Halk Bankası olarak tespit edilirken, son sıradaki banka ise Deniz Bank olarak saptanmıştır. 2015 yılı analiz sonuçlarına bakıldığında, finansal sağlık bakımından birinci banka Ziraat Bankası iken, sonuncu olan banka ise Deniz Bank olarak bulunmuştur.

2016 yılına gelindiğinde ise finansal sağlık skorlarının yansıttığı sonuç açısından, birinci sırayı Halk Bankası alırken sonuncu sırayı Deniz Bank almıştır. 2017 yılındaki analiz sonuçlarına göre, finansal sağlık açısından Halk Bankası, en iyi performansı sergileyen banka olurken, Deniz Bank en kötü performansı göstermiştir. 2018 yılına bakıldığında finansal sağlık bakımından en başarılı banka Halk Bankasının olurken, Deniz Bank ise, en başarısız banka olarak tespit edilmiştir.

2019 yılının hesaplama sonuçlarına bakıldığında, finansal sağlık bakımından birinci sırada yer alan banka Akbank olarak bulgulanırken, son sıradaki banka ise Deniz Bank olarak bulunmuştur. 2020 yılının analiz sonuçlarına bakıldığında finansal sağlık açısından ilk sırada Vakıflar Bankası yer alırken, son sırada ise Deniz Bank yer almıştır.

Bu bulgular ışığında analiz kapsamına giren bankaların 2010-2020 dönemi için hesaplanan finansal sağlık skorlarının 10 yıllık ortalama değerleri hesaplanmıştır. Ortaya çıkan karşılaştırmalı analiz sonuçları Tablo 9 ve Tablo 10'da gösterilmiştir.

Yapılan analiz sonucuna göre, 2010-2020 dönemi itibarıyla on yıllık bireysel performanslarının ortalamasına bakıldığında, finansal sağlık bakımından en başarılı performansı gösteren ilk üç banka sırasıyla Halk Bankası, Ziraat Bankası ve Garanti Bankası olarak saptanmıştır. 10 yıllık ortalama bireysel performans sıralamasında finansal sağlık açısından dördüncü sırayı Vakıflar Bankası, beşinci sırayı Ak Bank, altıncı sırayı İş Bankası yedinci sırayı Yapı ve Kredi Bankası sekizinci sırayı QNB Finans Bank, son sırayı ise Deniz Bank almıştır.

Genel olarak bakıldığında ise Aras yönteminden çıkan sonuçlardan da anlaşılacağı üzere 2010-2020 dönemi için analiz edilen bankalar arasından finansal sağlık performansı en iyi olan banka, Halk Bankası olarak belirlenirken, finansal sağlık performansı en kötü olan banka ise Deniz Bank olarak belirlenmiştir. Burada bireysel ortalama performans analizi kapsamında elde edilen bulgular, Aras yöntemine ait sonuçların bir sağlaması konumundadır.

Bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılan tarafları; banka performans değerlendirmelerinde on yıl gibi (2010-2020) uzun bir periyodu kapsamaması, banka performanslarını finansal sağlık göstergeleri üzerinden analiz etmesi ve araştırma kapsamında kullanılan değişkenleri bütünlük/entegre (Entropi- Aras) bir yöntem aracılığı ile incelemesidir. Bu bağlamda söz konusu çalışmanın, bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutacağı ve literatürdeki boşluğa katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca gelecekte yapılacak çalışmalarda, gerek kullanılacak veri setlerinin, gerek incelenecek dönemlerin, gerekse de tercih edilecek ÇKKV yöntemlerinin farklılaşması, farklı sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, O. (2019). Critic ve Edas Yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009- 2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 249-263
- AKÇAKANAT Ö., EREN H. AKSOY, E. ve ÖMÜRBEK V. (2017). Bankacılık Sektöründe Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2): 285-300.
- AKTAŞ, C. (2011). *Finansal İstikrar Analizi Bağlamında Türkiye İçin Finansal İstikrar Endeksi Önerisi*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Arzu, T. (2021), "Finansal Performansın Entropi Tabanlı Aras Yöntemi ile Değerlendirilmesi: BİST Elektrik, Gaz ve Buhar Sektöründeki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 15-32.
- ATUKALP, E. M. (2018). *Bankaların Finansal Performansının MULTİ-MOORA Yöntemi ile Analizi*. 1. Uluslararası Bankacılık Kongresi Bildiriler Kitabı, 4-5 Mayıs Ankara.:67-78.
- Ayçin, E. & Güçlü, P. (2020). BİST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 287-312.
- Ayçin, E. (2019). BİST Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları Endeksinde (XYORT) Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve Gri İlişkisel Analiz Bütünleşik Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (2), 595-622.
- Ayçin, E.; Orçun, Ç. (2019), "Mevduat Bankalarının Performanslarının entropi ve Mairca Yöntemleri ile Değerlendirilmesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 175-194.
- BDDK (2004). Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu (Ekim 2004), https://www.Bddk.Org.Tr/Websitesi/Turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/1497bankacilik_Sektoru_Degerlendirme_Raporu_Ekim_%202004.
- BDDK, (2010), "Finansal Piyasalar Raporu", Sayı: 17, Mart 2010. <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/388?ekId=397> Erişim Tarihi:10-08-2021.
- Bektaş, S. (2021), "Entropi ve Mairca Yöntemleriyle Türk Katılım Bankalarının Finansal Performans Sıralaması", *International Journal of Social Inquiry*, 14(1), 113-144.
- BORIO C., DREHMANN M., (2009), Towards an Operational Framework for Financial Stability: "Fuzzy" Measurement and its Consequences, BIS Working Papers, No 284, June 2009, Sf. 1-32
- CROCKETT A, (1997), "Why is Financial Stability a Goal of Public Policy: Maintaining Financial Stability in a Global Economy", *Federal Reserve Bank of Kansas City*,
- ÇAĞIL, G. (2011). *2008 Küresel Kriz Sürecinde Türk Bankacılık Sektörünün Finansal Performansının ELECTRE Yöntemi ile Analizi*. Maliye Finans Yazıları, 25(93): 59-86
- ÇALIŞKAN, E. ve EREN, T. (2016). Bankaların Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(2): 85-107.
- ÇETİN, Cüneyt Ali; BITIRAK, Anıl (2010). "Banka Karlılık Performansının Analitik Hiyerarşi Süreci ile Değerlendirilmesi: Ticari Bankalar ile Katılım Bankalarında Bir Uygulama". *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2) 75-92.
- Dadelo, S.; Z. Turskis, E. K.; Zavadskas, R. Dadeliene (2012), "Multiple Criteria Assessment of Elite Security Personal on The Basis of ARAS and Expert Methods", *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 46(4), 65-68.
- Ecer, F. (2016), "Aras Yöntemi Kullanılarak Kurumsal Kaynak Planlama Yazılımı Seçimi", *Journal of Alanya Faculty of Business, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 89-98.
- Ecer, F. (2019), "Özel sermayeli Bankaların Kurumsal sürdürülebilirlik Performanslarını Değerlendirmeye Yönelik Çok Kriterli Bir Yaklaşım: Entropi ve Aras Bütünleşik Modeli", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 365-390.
- ECER, Fatih (2013). Türkiye'deki Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: 2008-2011 Dönemi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2),171-189
- Erol, I.; Ferrell, W.G. (2009), "Integrated Approach for Reorganizing Purchasing: Theory and a Case Analysis on a Turkish Company", *Computers & Industrial Engineering*, 56(4), 1192-1204.
- EŞSİZ, F. P. (2017). Finansal İstikrar ve Makro İhtiyati Politikalar Üzerine Bir Değerlendirme, *JEBPIR*, 35-63
- FELL, J. and SCHINASİ, G. (2005). Assessing Financial Stability: Exploring The Boundaries Of Analysis. *National Institute Economic Review*, No: 192, 102- 117
- GADANEZ, B. ve JAYARAM, K. (2008). "Measures Of Financial Stability—A Review". *Irving Fisher Committee Bulletin*, 31: 365-383.
- GENÇAY O., *Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Değerlendirmesi*, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Şubat 2007, Ankara
- GERSL, A.ve HERMANEK, J. (2006) "Financial Stability Indicators: Advantages and Disadvantages of Their Use in The Assesment of Financial System Stability", *CNB Financial Stability Report*.

- GÜL, S. (2019). *Finansal İstikrarın Sağlanmasında Finansal Regülasyonun Rolü: Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme (1980-2017)*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNEYSU, Y. ER, B. ve AR, İ. M. (2015). Türkiye'deki Ticari Bankaların Performanslarının AHS ve GİA Yöntemleri ile İncelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, (9): 71-93
- Hahm, J. Vd., *Macroprudential Policies İn Open Emerging Economies*, (2012), *NBER Working Paper*.
- HAHM, J., M, F.S., Shin, H.S. ve Shin, K. (2012). *Macroprudential Policies in Open Emerging Economies*. *NBER Working Paper*. No 177780
- HUNTER, Li; ORR, A., WHITE, B. (2005), "Towards a Framework for Promoting Financial stability in New Zealand", *Rezerv Bank of New Zealand Bulletin*, Vol.69, No.1
- IMF. (2001a). *Financial Soundness Indicators: Policy Paper*. Erişim: 10 Ağustos 2021. <http://www.imf.org/external/np/mae/fsi/2001/eng/pp.pdf>
- IŞIK, Ö. & ERSOY, E. (2020). Özel Sermayeli Mevduat Bankalarında Faiz Gelir ve Giderlerine Dayalı Performans Analizi: CRITIC ve EDAS Yöntemleri ile Bir Uygulama. Karaca, S.S. ve Demireli E. (Yay. haz.), *Finans Teorisine Uygulamalı Katkılar -2 içinde* (s. 69-89). Ankara: Ekin Yayınevi
- JOSE, S. A., & GEORGIU, A. (2009). Financial Soundness indicators (FISs): Framework and Implementation. *IFC Bulletin 31, Measuring Financial Innovation and Its Impact*. Basel, BIS, s.277-282
- KAYGUSUZ, M., ERSOY, B., BOZDOĞAN, T. (2020). CAMELS Değerlendirme Sistemiyle Bankaların Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 68-95.
- LARGE, S. A., (2003), "Financial Stability: Maintaining Confidence in a Complex World", *Financial Stability Review*, London: Bank of England, Aralık, ss. 170-74
- ROSENGREN, E. S. (2000), "Modernizing Financial Regulation: Implications for Bank Supervision", *Journal of Financial Services Research*, No:17.
- SCHINASI, J. G. (2004), Defining Financial Stability, *IMF Working Paper*, WP/04/187, October 2004, Sf. 6-12
- SCHINASI, J. G. (2005), "Preserving Financial Stability", *IMF Economic Issues*, No 36,
- SELİMLER, H. ve KARADAĞ, M. (2020), Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Mevduat Kabul Eden Kuruluşların Finansal Sağlamlık Göstergelerinin Entropi ve Edas Yöntemi ile Değerlendirilmesi, *Florya Chronicles of Political Economy*, 6(1), 79-111
- SUNDARARAJAN, V., ENOCH, Charles, S. J., Armida and other. (2002). Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices, *IMF Occasional Paper*, No:212
- TCMB (2005). Finansal İstikrar Raporu (Ağustos 2005), Sayı:1, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2f4d8ddf-27bf-4721-8396-88a745b7ec17/Fir_TamMetin.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-2f4d8ddf-27bf-4721-8396-88a745b7ec17-m3fBblz Erişim Tarihi: 09.08.2021
- TCMB (2006). Finansal İstikrar Raporu (Haziran 2006), Sayı:2, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3e60322c-4237-40ef-932f-6ee5cf555dac/Fir_TamMetin2.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-3e60322c-4237-40ef-932f-6ee5cf555dac-m3fBbIA Erişim Tarihi: 09.08.2021
- TCMB (2010). Finansal İstikrar Raporu (2010, Mayıs), Sayı:10 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c7469f86-3508-4176-8a57-8e6eb3272dcf/Fir_TamMetin10.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-c7469f86-3508-4176-8a57-8e6eb3272dcf-m3fBbSy Erişim Tarihi: 09.08.2021
- TCMB (2015), "Türkiye'de Finansal İstikrar Gelişmeleri, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/dc3570d0-3eeb-4393-9c4d75d7e066c5f2/TCMB_KITAPCIK_2014.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-dc3570d0-3eeb-4393-9c4d-75d7e066c5f2-m5lk2Kv Erişim Tarihi: 10.07.2021
- TCMB, (2021), Finansal İstikrar, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Finansal+Istikrar/> Erişim Tarihi: 10.07.2021

- TCMB, (2014), Bülten, “Makro-ihiyati Politikalar ve Araçlar”. Sayı. 35
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/77402706-96b8-4359-b59a-47ef0e01e23c/BULTEN35.pdf?MOD=AJPERES> Erişim Tarihi: 12.07.2021
- TİRYAKİ, G. (2012). *Finansal İstikrar ve Bankacılık Düzenlemeleri (1990-2010 Türkiye Tecrübesi Işığında)*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
- TOPAK, M. S. ve ÇANAKÇIOĞLU, M. (2019). Banka performansının ENTROPİ ve COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, 29(154), Türkiye Bankalar Birliği [TBB]. (2020). Bankalarımız 2020
https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7766/Bankalarimiz_2020.pdf Erişim Tarihi: 14.08.2021
- ULUDAĞ A. S. ve ECE, O. (2018). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(637): 49-80.
- ÜNAL, E. A. (2019). Özel Sermayeli Ticari Bankalarının Finansal Performansının SD ve WASPAS Yöntemleri ile Ölçümü. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 384-400
- VAN den END, J. W. (2006). Indicator and Boundaries of Financial Stability. De Nederlandsche Bank, Working Paper No. 97
- VARLIK, S. (2008), *Finansal İstikrarın Sağlanmasında Merkez Bankasının Rolü: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı
- Wang, T. C.; Lee, H. D. (2009), “Developing a Fuzzy TOPSIS Approach Based on Subjective Weights and Objective Weights” *Expert System with Applications*, 36(5), 8980-8985.
- WELLINK, N., (2002), “Current Issues in Central Banking”, *Oranjestad: Central Bank of Aruba*, November 14
- YETİZ, F ve KILIÇ, Y. (2021), Bankaların Finansal Performansının VIKOR Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 151-164
- YİĞİTBAŞ, Ş. B. (2012), *Bankaların Kredi Verme Davranışı Üzerine Asimetrik Bilginin Etkisi ve Reel Sektör*. Ankara: G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.f.
- Zavadskas, E. K.; Z. Turskis, (2010), “A New Additive Ratio Assessment (ARAS) method in Multicriteria Decision Making”, *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.
- Zhang, H.; Gu, C.-L., Gu, L.-W., Zhang, Y. (2011), “The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy- A Case in the Yangtze River Delta of China”, *Tourism Management*, 32(1), 443-451.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.03.2021 ✓Accepted/Kabul:17.10.2021

DOI:10.30794/pausbed.893915

Derleme Makalesi/Review

Gül, M. (2022). "Göç Sürecinde Erken Yaşta Evlilikleri Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Çocuklar Özelinde Düşünmek", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 49, Denizli, ss. 573-588.

GÖÇ SÜRECİNDE ERKEN YAŞTA EVLİLİKLERİ TÜRKİYE’DE YAŞAYAN SURIYELİ ÇOCUKLAR ÖZELİNDE DÜŞÜNMEK

Meryem GÜL*

Öz

Çocuğun yüksek yararı ve insan hakları bakımından zarar verici uygulamalar olan erken yaşta evlilikler günümüzde dünyada ve Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle özellikle kız çocuklarını etkileyen bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Göç, erken evlilikler açısından çeşitli riskler barındıran bir süreçtir. Erken yaşta evlilikler, Türkiye'nin iç ve dış göç deneyimlerinde karşı karşıya kaldığı bir sorun alanıdır. Türkiye’de erken yaşta evlilikler, son dönemde geçici koruma altında yaşayan Suriyelilerle gündeme gelmiştir. Suriyeli çocuklar göç öncesi güvensiz savaş ortamında, göç yolculukları sırasında ve göç sonrasında göç ettikleri ülkelerde erken yaşta evlendirilebilmektedirler. Göç sürecinde erken yaşta evlilikler; çocukların güvenlik, sağlık ve eğitim gibi temel haklarını tehdit etmektedir. Bu çalışmada, erken yaşta evlilik olgusu Türkiye’ye göç eden geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler özelinde toplumsal cinsiyet perspektifi ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Erken yaşta evlilik, Göç, Suriyeli çocuklar, Toplumsal cinsiyet.*

THINKING OF EARLY MARRIAGES ON MIGRATION PROCESS, SYRIAN CHILDREN LIVING IN TURKEY IN PARTICULAR

Abstract

Early marriages, which are harmful practices in terms of human rights and the best interests of children, still exists today as a problem affecting girls in particular because of gender inequality in the world and Turkey. Migration is a process that carries various risks in terms of early marriages. Early marriages are a problem that Turkey faces in its internal and external migration experiences. Early marriages in Turkey have recently come to the fore with Syrians living under temporary protection. Syrian children can be forced to marry at an early age in the insecure war environment before migration, during their migration journey and in the countries they migrated to after migration. Early marriages in the migration process; It threatens the fundamental rights of children such as security, health and education. In this study, the phenomenon of early marriage has been evaluated with a gender perspective for Syrians under temporary protection who migrated to Turkey.

Keywords: *Early marriage, Migration, Syrian children, Gender.*

*Sosyal Hizmet Uzmanı, Uşak Üniversitesi; Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, ANKARA.
e-posta: meryemgul92@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5451-2349>)

1. GİRİŞ

Erken yaşta evlilikler günümüzde çocukları birçok yönden olumsuz etkileyen zarar verici uygulamalar olarak varlığını sürdürmektedir. Erken yaşta evliliklerden genellikle çocuk gelin, çocuk evliliği gibi adlandırmalarla söz edilmektedir. Çocuk evliliği, taraflardan en az birinin 18 yaşında olduğu iki kişinin birliğini (AKPM, 2005); erken yaşta evlilik ise, evlilik kurumunun getirdiği sorumluluğu henüz üstlenemeyecek yaşta olan kişilerin evliliğini (BMGK, 2012) ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler, bu evlilikler ile ilgili yapmış olduğu tanımlamaya zorla evlendirmeleri de dâhil etmiş ve kavramı ‘çocuk yaşta, erken ve zorla evlilikler’ şeklinde kullanmıştır.¹ Bu çalışmada ise, evlilik olgusunun yetişkinlerin dünyasına ait olduğu düşünüldüğünden, ‘çocuk’ ve ‘evlilik’ kavramlarının birlikte kullanılmaması tercih edilmiş ve çalışma kapsamında taraflardan birinin 18 yaşın altında olduğu evlilikler ‘erken yaşta evlilik’ olarak ifade edilmiştir. Bireyin çocukluk döneminde olduğu veya 18 yaşının üstünde olup fiziksel, psikolojik, duygusal, cinsel gelişim düzeyi ya da yaşam fırsatları ile ilgili bilgi eksikliği nedeniyle evliliği onaylamaya hazır olduğu her iki durumda da gerçekleştirilen evlilikler, evliliklerin tam ve serbest irade ile yapılması gerekliliğinden hareketle insan hakları ile örtüşmemektedir.²

Erken yaşta evlilik; eşitsiz cinsiyet ilişkilerinin hakim olduğu toplumlarda kız çocuklarını daha fazla etkileyen cinsel, duygusal ve fiziksel bir istismar türüdür. Kız çocukları erkeklere göre altı kat daha fazla bu sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Çocukların sınıfsal konumu da erken yaşta evlilikler bakımından risk faktörlerindedir. Kız çocukları içerisinde yoksul kız çocukları erken yaşta evliliklerden daha çok etkilenmektedir. Bu sorun, kız çocuklarının eğitim ve kariyer beklentilerini ciddi şekilde kesintiye uğratmakta, güçlenmeye ihtiyaç duydukları dönemde gelişimsel ve yaşam becerileri kazanmalarının önüne geçmektedir (UNICEF, 2019: 32).

Erken yaşta evlilikleri önlemeye yönelik evrensel çabalara rağmen büyük olasılıkla gelişmekte olan ülkelerdeki (Çin hariç) her üç çocuktan birinin on sekiz yaşından önce, her dokuz kız çocuğundan birinin on beşinci doğum gününden önce evlenmiş olacağı ön görülmektedir. Çocukların çoğu yoksul ve düşük eğitim düzeyine sahiplerdir ve genellikle kırsal alanda yaşamaktadırlar. 2010 yılında 20-24 yaşları arasındaki 67 milyon kadının erken yaşta evlendiği bilinmektedir. Erken yaşta evlenen kadınların yarısı Asya’da, beşte biri Afrika’da yaşamaktadır. Mevcut eğilimlerin devam etmesi halinde önümüzdeki on yılda; her yıl 18 yaşın altındaki 14. 2 milyon kız çocuğunun evlenmiş olacağı tahmin edilmektedir (Loaiza ve Wong, 2012: 10).

Erken yaşta evliliklerin doğurduğu sonuçlar; kız çocuklarının eğitim seviyelerinin düşmesi, çalışma yaşamına dâhil olmalarının engellenmesi, toplumda güçlü bireyler olarak var olmalarını sağlayan sosyoekonomik özgürlüklerinin kısıtlanması ve sağlıklı bireyler olarak yaşamalarını sürdürememeleridir. Erken yaşta evlilikler, hem bir çocuk hakkı ihlali hem de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kız çocuklarının güçlenmelerinin önünde engeldir (UNFPA, 2020: 6;11).

Ortak bir geçmişe sahip olmadığı ve yeterince tanımadığı kişilerle aile baskısı yoluyla zorla evlendirilen kız çocukları evliliğe uyum sağlayamamaktadırlar. Bu tür evlilikler kadına yönelik şiddet, istismar gibi çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir (Yılmaz, 2009: 230). Soylu ve Ayaz (2013: 139)’a göre, erken yaşta evliliklerin getirdiği sorunlar ilerleyen süreçte kadınların ruh sağlığı ile ilgili intihar girişimleri gibi sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır.

Erken yaşta evlilikler; eğitim hakkı, sağlık hakkı başta olmak üzere çocuk hakları ve çocuğun yüksek yararı bakımından oldukça risklidir. Bu düşünceye karşı çıkan kültürel görecelilik yaklaşımına göre ise, insan hakları Batı Avrupa’da özgür irade ve akla vurgu yapan Aydınlanma Felsefesinin etkisi altında gelişmiştir. İnsan haklarının evrenselliği iddiası Batı kültürünün kendi kültürünü diğer kültürlerle dayatma çabası ve Batının hukuk

1 Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evliliklerin Önlenmesine Yönelik Birleşmiş Milletler Ortak Programı

2 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi - Madde 16

Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi - Madde 16

BM Evliliğe Rıza Gösterilmesi, Asgari Evlenme Yaşı ve Evliliğin Tesciline Dair Sözleşme - Madde 1

Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme - Madde 1; 2

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme - Madde 10

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme - Madde 23

CEDAW Komitesi Genel Tavsiye Kararları (29 sayılı Tavsiye Kararı) - Madde 21

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi - Madde 36

alanında yayılmacılığının bir ürünüdür. Kültürel görecelilik anlayışı ise, her kültürün kendine özgü ahlaki kod ve standartlarının olduğu düşüncesi ile evrensel standartları reddetmektedir (Pekel, 2019: 111;114;116).

Kültürel görecelilik bakışı ile kültürü yüceltmek ve insan haklarını ikinci planda tutmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İnsanların ortak bir özü olduğu anlayışından hareket eden insan doğası kavramına göre, insan ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan haklar (Pekel, 2019: 113;116) herkes için eşit olmalıdır. Bu doğrultuda; erken yaşta evliliklerin gelenek, görenek, toplumsal yapı ile gerekçelendirilmesi kabul edilemez. Erken yaşta evlilikler ile ilgili tartışmalardan biri de bu evliliklerin hegemonik kültüre göre geride kalmış ve zayıf olarak nitelendirilen (veyahut damgalanan) etnik azınlık kültürlerin bir parçası olduğu kabulüdür (Volpp, 2000: 94). Örneğin; Türkiye’de erken yaşta evlilikler genellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesine, Romanlara ve son dönemde Suriyelilere atfedilmektedir (Sözer, 2020).

2011 yılında Suriye’de başlayan savaş sonrasında birçok Suriyeli Türkiye’ye göç etmiştir. Türkiye’ye yönelik göçün başladığı ilk dönemde Suriyeliler Türkiye’de savaş bitince ülkelerine geri dönecekleri düşünülen ‘davetsiz misafirler’ olarak görülmüşlerdir (Kap, 2014). Ancak, göç tek yönlü bir yolculuktur ve genellikle geri dönecek bir yuva yoktur (Hall, 1987; akt. Chambers, 2019: 23). Türkiye’de son yıllarda yaşanan gelişmeler Suriyelilerin kalıcı olmalarına işaret etmektedir. Suriye’den Türkiye’ye göçün üçüncü döneminde politika ve uygulamalar entegrasyon yönündedir (Şimşek ve İçduygu, 2016: 61). Suriyeliler yeni toplumda enformal ağlar ve sosyal sermaye (Castles ve Miller, 2008: 37) geliştirmek isteyebilirler. Evlilik, yeni topluma uyum ve ana akım toplum ile azınlık toplum arasında yakın ilişkilerin geliştirilmesi bakımından önemlidir (Erdoğan, 2019). Ancak, bu amaçla, erken yaşta evlilikler araçsallaştırılabilir. Evliliğin iki toplum arasında köprü oluşturacak bir kurum olarak görülmesi yetişkin, resmi ve her iki tarafın da gönüllü olduğu evliliklerde söz konusu olmalıdır. Ayrıca; ailelerin geri dönme düşüncesi ile yeni ülkeye uyum sağlayamamaları, iç grup olarak kapanmaları gibi nedenlerle Suriyeli aileler arasında erken yaşta evlilik de söz konusu olabilir.

Suriyelilerin entegrasyonuna dair araştırmalarda ve politika belgelerinde erken yaşta evlilikler konusunda yüzeysel bir şekilde yer verilmiştir. Genellikle, sorunun varlığı kabul edilmiş ancak yeterli düzeyde ele alınmamış ve çözüm stratejilerine yer verilmemiştir. Buradan hareketle; Suriye’de savaşın başladığı 2011 yılından günümüze erken yaşta evlilikler Türkiye’ye göç eden Suriyeli çocuklar özelinde eleştirel bir perspektifle toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde ele alınmıştır.

2. TÜRKİYE’NİN ZORUNLU GÖÇ VE ERKEN YAŞTA EVLİLİKLER İLE İLGİLİ DENEYİMLERİ

Öteden beri erkeklerin olagelen Dünyada (Beauvoir, 1993: 67), toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle erken yaşta evliliklerden kız çocukları daha fazla etkilenmektedir. Türkiye, 2020 yılı toplumsal cinsiyet eşitliği endeksinde 153 ülke arasında 130. sırada bulunmaktadır (WEF, 2020). 2019 yılı insani gelişme endeksinde ise, 189 ülke arasında 54. sırada yer almıştır (UNDP, 2020). Ayrıca, Türkiye aile içi cinsiyet ayrımcılığında OECD ülkelerinin oldukça gerisindedir ve OECD ülkeleri içerisinde aile içerisinde cinsiyet ayrımcılığının en çok görüldüğü, Meksika ve Kolombiya’dan sonra, üçüncü ülkedir (OECD, 2019).

Türkiye’de resmi evlenme yaşı giderek yükselmektedir. 2019 yılında ortalama ilk evlenme yaşı kadınlarda 25,0 erkeklerde 27,9’dur (TÜİK, 2019a).³ Türkiye’de genç nüfusta yasal medeni duruma bakıldığında ise cinsiyetler arasında önemli farklılıklar olduğu karşımıza çıkmaktadır. Erkek genç nüfusun 2019 yılında %95,8’inin hiç evlenmemiş, %4,1’inin resmi nikâhla evli, %0,1’inin boşanmış iken; genç kadın nüfusun %82,7’sinin hiç evlenmemiş, %16,8’inin resmi nikâhla evli, %0,5’inin ise boşanmıştır (TÜİK, 2019b).

Türkiye’de Evlilik Tercihleri Araştırmasına göre; 1980’li yıllardan günümüze gelindiğinde bireyler giderek daha ileri yaşlarda evlenmekte, yakın sosyal çevresi dışından kişilerle evlenmekte ve evlilik kararını genellikle kendileri almaktadırlar (ASPB, 2015). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasına (HÜNEE, 2018: 46) göre, 25-49 yaş aralığındaki kadınların yarısı, bu yaş aralığı için genel ortalama evlenme yaşı olan 21.4’ten önce evlenmiştir. Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması; eğitim seviyesi düşük olan kız çocuklarının daha erken yaşta evlendiğini ortaya çıkarmıştır. Refah seviyesi en yüksek olan kadınlarda erken yaşta evlilikler en az düzeyde görülmektedir. Erken yaşta evliliklerin %20’si, 18 yaş üstü evliliklerin %6’sı kız çocuklarının kendi kararları olmaksızın gerçekleştirilmiştir;

3 Erken yaşta kız çocuklarının evlendirilmesinde birinci sırada Ağrı, ikinci sırada Muş, 3. sırada Kars yer almaktadır.

evliliklerin %13'ünde evlilik şartının sağlanması için kız çocuklarının yaşı büyütülmüştür. Erken yaşta evliliklerde akraba evlilikleri, çiftler arasındaki yaş farkı, başlık parası 18 yaş üstü evliliklere göre daha yüksektir (HÜNEE, 2015: 77).

Türkiye'de erken yaşta evliliklerin önlenmesi ve azaltılmasında kaydedilen gelişmelere rağmen bu sorunun halen varlığını sürdürmesinin nedenleri; aile yoksulluğu, küçük kırsal ve merkezden uzak yerleşim yerlerinde yaşama nedeniyle sosyalleşme olanaklarının baskıcı ve sınırlı olması, dini uygulamaların farklı yorumlanması, gelenekler, kız çocuklarına atfedilen değer, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi birbirini pekiştiren ve birbiri ile iç içe geçmiş etmenlerdir (UNFPA, 2020: 6;11).

Türkiye'de erken yaşta evliliklerde aile faktörü de önemli ölçüde etkilidir. Toplumsal cinsiyet normları bebeklikten itibaren aile içerisinde öğrenilmektedir. Kağıtçıbaşı ve Ataca (2005: 317); çocuğa ebeveynleri tarafından verilen değer türlerini ekonomik, psikolojik ve sosyal değer olmak üzere üç değer grupta ele almıştır. Ekonomik değer; çocukların genç ve yetişkin olduğunda aileye sağladıkları maddi yarar anlamına gelmektedir. Psikolojik değer; ebeveyn olmanın getirdiği gurur, mutluluk, başarı elde etme gibi duygusal kazanımlardır. Sosyal değer, çocuk sahibi olmanın getirisi olan toplumsal olarak kabul görme ile ilgilidir. Kız çocuklarının sosyal değeri namus ve evlilik gibi kavramlar çerçevesinde şekillenmektedir.

2. 1. Göç Sürecinin Erken Yaşta Evliliklere Etkileri

Zorunlu göçlerde; göç öncesi dönemde savaş gibi zorlu koşullarda, göç yolculuklarının güvenliği tehdit eden ortamında ve göç sonrasında gidilen ülkede yaşamında inşasında karşılaşılan en önemli sorunlardan biri erken yaşta evliliklerdir. AKPM (2005)'nin Tavsiye Kararları içerisinde Madde 2 ve Madde 3'te göçlerin erken yaşta evlilikler için riskli olduğu ifade edilmiştir.⁴

Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar yerinden edilmede etkilenen ve acil öncelikleri olan nüfus gruplarıdır. Çocuklar ve kadınlar zorla çalıştırılma, cinsel şiddete ve insan ticaretine maruz bırakılma gibi sorunlarla daha fazla karşı karşıya kalmaktadırlar (Mooney, 2005; akt. Bartram vd., 2017: 124). Kız çocukları, hem çocukluk döneminde olmaları hem de toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedenleriyle birbiri ile iç içe geçmiş kesimsel sorunları deneyimlemektedirler. Polat (2007: 89)'a göre, çocuklar göç kararında etkili değildir ve istemsiz göç etmelerinden dolayı göçlerde riskli konumda olabilirler. Göç sürecinde çocuklar; çeşitli vaatlerle kandırılmakta, göç yolculuğunda istemedikleri işlerde çalıştırılmakta ve erken yaşta evlendirilebilmektedirler. Erken yaşta para karşılığında evlendirilen çocuklar cinsel sömürüye, gebelik riskine açık olup; eğitim, sağlık gibi temel hakları ihlal edilmektedir (Atasü-Topçuoğlu, 2014: 97).

Kadınların yaşamın her alanında görünür olmamaları ve ikincil konumda olmaları gerçekliği göç süreçlerine de yansımıştır. Kadınlar göçlerde bağımlı bireyler olarak aile içerisindeki eş, anne, genç kız gibi konumlarına göre değerlendirilmektedirler. Göçte kadınlar şiddete karşı daha incinebilir olmakta, daha fazla ayrımcılıkla karşılaşmakta ve hizmetlere daha sınırlı erişim sağlamaktadırlar. Ayrıca, göçlerde kadınların bakım veren olarak rolleri de artmaktadır. Kadınları göç eden eşi takip eden ve göçe katkı veren pasif özneler olarak konumlandırılan göç kuramları da kadınların göçlerdeki ikincil konumunu pekiştirmiştir (Buz, 2007: 38;39). Castles ve Miller (2008: 12-13) ise; göçün kadınlaştığını, küresel göç tarihinde cinsiyet farklılıkları önemli bir yer tutsa da 1960'lardan günümüze kadar kadınların rollerinin dönüştüğünü, çağdaş göçlerde kadınların görünürlüğünün arttığını ifade etmişlerdir. Kadınların konumundaki iyileşmelere rağmen erken yaşta evlilikler bölgesel, mezhepsel ve etnik farklılıkların etkili olduğu ancak en temelde cinsiyet faktörünün etkili olduğu bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir (Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012: 134).

Yapılan araştırmalar göçün küresel boyutta kız çocuklarında erken yaşta evlilik riskini arttırdığını ortaya koymaktadır. Uganda'da bir mülteci kampında gerçekleştirilen araştırmada, ülkede yaşanan çatışma sonrasında aile yapısının zayıflaması ile birlikte resmi olmayan erken yaşta evliliklerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu evliliklerin nedenleri yoksulluk, ailelerin parçalanması, eğitim eksikliği (okula erişimin olmaması), dil sorunları

⁴ Meclis, sorunun esas olarak göçmen topluluklarında ortaya çıktığını ve öncelikle genç kadınları ve kızları etkilediğini gözlemlemektedir (Madde 2). Göçmen toplulukların kültür ve geleneklerine saygı kisvesi altında, her mağdurun temel haklarını ihlal etmelerine rağmen zorla evliliklere ve çocuk yaşta evliliklere tolerans gösteren yetkililer vardır (Madde 3).

gibi sorunlardır. Araştırmaya katılanlar; kız çocuklarının yoksul ailelerine yardım edebilmek için ileri yaştaki erkeklerle gayri resmi olarak evlendirildiklerini, bu evliliklerin erken ebeveynliğe yol açtığını ve kız çocuklarının resmi evlilik beklentileri olmadığını ifade etmişlerdir. Savaş ve çatışma sonrasında ailelerin parçalanması; aile üyelerinin travma, alkolizm, intihar gibi sorunlar yaşamaları nedenleriyle çocuklar duygusal ve diğer alanlarda destek görmek beklentisiyle evliliğe yönelmişlerdir veya sürüklenmişlerdir. Güvenlik problemleri, insan ticareti ve cinsel şiddet gibi riskler gerekçe gösterilerek kız çocukları eğitimden yoksun bırakılmış ve evlilik makul bir çözüm yolu olarak sunulmuştur (Schlecht vd., 2013).

2014 yılında Lübnan'ın Bekaa Vadisinde Al Marj Bölgesinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre; çatışma ve zorla yerinden edilme sonucunda artan güvenlik ihtiyacı ve kötüleşen ekonomik koşullar erken yaşta evliliklerin artmasına neden olmuştur. Evliliklerin diğer nedenleri; savaş ve yerinden edilmenin güvensizlik ve kırılabilirlik duygusu ile gerçek ve algılanan taciz riskini arttırmasıdır (Mourtada vd., 2017).

Ürdün ve Lübnan'da yaşayan Suriyeli çocuklarda erken yaşta evliliklerin sağlık ve sosyal boyutlarını ele alan bir araştırmaya göre her iki ülkede de erken yaşta evliliklerde itici faktörler; gelenek, onur, ekonomi, koruma ve korkudur. Şiddet ve yerinden edilme bu evliliklerin çocukların rızası olmaksızın gerçekleşmesine neden olmuştur (Arab ve Sagbakken, 2019).

Lübnan'da bir araştırma kapsamında Suriyeli mülteci kampında erken yaşta evlendirilen kız çocukları ve anneleri ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma bulguları; kız çocuklarının karma eğitim nedeniyle eğitimden alıkonuldukları ve erken yaşta aileleri tarafından Suriyeli akrabalarının çocukları ile istemedikleri halde evlendirildiklerini ortaya koymaktadır (Dube vd., 2019).

2. 2. Türkiye'nin Göç Deneyimlerinde Erken Yaşta Evlilikler

Türkiye'de iç ve dış göçlerde erken yaşta evliliklerin görünümü farklılaşmaktadır. 1980'li yıllarda kentleşme ile birlikte ülke içerisinde kırdan kente göç artmıştır. İç göçlerde kırsal kesimdeki eğitim, sağlık, iş imkanlarının yetersizliği, ekonomik sorunlar gibi unsurlar kırdaki itici faktörleri; eğitim-sağlık imkanları, iş bulma hayali, daha iyi bir yaşam arzusu, modern yaşama özlem gibi unsurlar kentteki çekici faktörleri oluşturmuştur. İtici ve çekici faktörler arasındaki ilişkiyi büyük kentlere gününbirlik ulaşım imkanının bulunması, akrabalık ve hemşehrlik bağları, teknolojik gelişmelerle birlikte haberleşme olanaklarının artması gibi iletici unsurlar sağlamıştır. İç göçlerde evlilik de iletici faktörlerden biri haline gelmiştir. Bu evlilikler, genellikle kırdan yaşayan çocukların daha iyi bir yaşam sürmek amacıyla kentte görece iyi yaşam koşullarına sahip akrabaları ile evlendirilmesi ve evlenme sonrasında kırdan yaşayan çocuğun kente göç etmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Yılmaz, 2009: 222).

İç göçlerde para karşılığında yapılan evlilikler de yaygındır. Kız çocuklarının para karşılığında evlendirilmesi ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde görülmekle birlikte günümüzde kırdan kente göçün artması ve kırsalda yaşanan dönüşüm sonucunda başka bölgelere de yansımıştır. Kırsal alanlarda yaşayan kız çocukları para karşılığında evlendirilerek kente göçe zorlanmaktadır. Ayrıca, bu evlilikler belirli kimseler aracılığıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin; Eskişehir'de kırsal alanlarda yapılan bir araştırmaya göre, bazı kişiler aracılığıyla Eskişehir'de yaşayan erkeklerle Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan kız çocukları evlendirilmektedir. Süt parası dolandırıcılığı olarak da bilinen bu uygulamaya, genellikle Eskişehir'de yaşayan eşi vefat etmiş erkeklerin evlendirilmesinde başvurulmaktadır. Küçük yaşta olan ve eğitimden yoksun bırakılan kız çocukları bu evliliklerde isteksiz olmaktadır. Kız çocuklarının aile yapılarına bakıldığında ise ağırlıklı olarak tek ebeveynli, hastalık öyküsüne sahip, düşük sosyoekonomik düzeyde ailelere sahip oldukları görülmektedir (Günay ve Boz, 2015). Görüldüğü gibi, kız çocukları iç göçlerde evlilik adı altında insan ticaretine maruz bırakılmaktadır.

Erken yaşta evlendirilen ve kırsal alandaki yaşamlarından, ailelerinden, kültürlerinden koparak büyük şehirlere göç eden kız çocukları kente geldiklerinde eğitime devam edememe, sosyal destek yoksunluğu, kent yaşamına adaptasyon gibi uyum sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca, evlendiği kişinin ailesi ile birlikte yaşama geleneği de yaygındır. Eşi ve ailesinin aldığı kararlar doğrultusunda yaşayan kız çocukları kendi yaşamlarında dair söz hakkına sahip olamamaktadırlar (Sabancı Vakfı, 2012: 2). Buradan hareketle, evlilik ve kırdan kente göç

ile birlikte kız çocuklarının kendi hayatlarının öznesi değil nesnesi konumunda olmaya itildikleri söylenebilir. Tatlıcıoğlu (2019); çocuğun iyi olma halinin ekonomik durum, barınma, sağlık, eğitim gibi nesnel tanımlamaların ötesinde çocuk katılımını da içermesi, çocuğun yaşamına ve iyi oluş haline dair öznel tanımlamaları da kapsamı gerekliliğinin altını çizmiştir.

Kırdan kente göçe benzer şekilde, kız çocukları erken yaşta evlendirilerek farklı bir ülkeye de göç edebilmektedirler. İkinci Dünya Savaşından sonra, özellikle 1955-1975 yılları arasında dış göç kamusal bir politikaya dönüşmüştür. İkili anlaşmalar ile gerçekleştirilen bu göç türü özellikle Avrupa'daki endüstrileşmiş ülkeler tarafından başvurulan bir yöntem olmuştur (Abadan-Unat, 1977: 107-108;112). Bu dönemde Türkiye'den de birçok işçi ekonomik göçmen olarak başta Almanya olmak üzere Avrupa'da farklı ülkelere göç etmiştir. Söz konusu göçmenler çocuklarını genellikle Türkiye'deki yakınlarının çocukları ile evlendirmeyi tercih etmişlerdir (Yılmaz, 2009: 224). Bu evliliklerde savunmasız, itaatkar, gözü açılmamış, ev işlerinden anlayan, en önemlisi de yurt dışında ülkelerinin kültürel yapısını sürdürmesi beklenen kız çocukları tercih edilmektedir. Söz konusu evlilikler aynı zamanda Avrupa'da asimilasyona direnmenin bir aracı, ana akım kültür karşısında kendi kültürünü korumanın bir yolu olarak da görülmektedir. Bunun yanında, Avrupa'da Türkiye'den göç eden aileler arasında çocukların evlendirilmesi yaygındır. Aileler göç ile gittiği Avrupa'nın Türkiye'den daha farklı bir toplumsal yapıya sahip olduğundan çocuklarının bu yapıya uyum sağlayarak kendi kültürlerinden kopacağı düşüncesi ile kız çocuklarını erken yaşta evlendirebilmektedirler (Sabancı Vakfı, 2012: 3). Abadan-Unat (1977)' in araştırmasına göre; evlilik sonrasında yurt dışına giden çocuklar küçük yaşta olma, aile sosyal destek yoksunluğu ve farklı bir kültürle karşılaşma nedenleriyle çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Avrupa'ya göç eden kadınlarda erkeklere göre daha fazla yalnızlık gözlemlenmiştir. Erkeklerin %80'i grup dayanışmasını olumlu nitelendirirken, kadınlarda bu oran % 65'tir. Evlilik yolu ile göç eden ve iş gücü piyasasında yer alan kadınların bir bölümü özel alandan kamusal alana yer değiştirme, sosyoekonomik gelişme, kentleşme, kültürel temaslar, akültürasyon süreçleri ile birlikte geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürürken; kentli köylü kalan ve geleneksel yapıyı Avrupa'da sürdüren kadınlar da olmuştur. Erken yaşta evlendirilme yoluyla Avrupa'ya göç eden kız çocuklarının ataerkil toplum yapısından anonim bir topluma geçişi yabancılaşmaya da neden olmaktadır.

2006 yılında Uçan Süpürge Vakfı tarafından Ankara Büyükelçiliği ve Almanya Dışişleri Bakanlığının destekleriyle 'Erken Evlilikler' adlı bir proje hayata geçirilmiştir. Türkiye toplumunda erken yaşta evliliklere dair genel algı söz konusu evliliklerin belli bölgelerde gerçekleştiği yönündedir. Bu proje kapsamında yürütülen araştırma ise, erken yaşta evliliklerin İç Anadolu Bölgesi'nde de var olan bir gerçeklik olduğunu ortaya çıkarmıştır. Proje kapsamında Kırıkkale ve Yozgat illerinde yapılan alan araştırmasında, Avrupa ülkelerinde yaşayan göçmenlerin Türkiye'ye geliş nedenlerinden birinin çocuklarını evlendirmek için uygun adaylar bulmak olduğu ortaya çıkmıştır (Uçan Süpürge Vakfı, 2018: 5).

Türkiye'de iç göçlere ve Avrupa'ya ekonomik nedenlerle yapılan dış göçlere konu olan erken yaşta evliliklerin neden ve sonuçları zorunlu göçlerde farklılaşabilmektedir. Türkiye'de 2010 yılında 1.4 milyon olan uluslararası göçmen stoğu 2019 yılı sonunda 5.9 milyona ulaşmıştır (IOM, 2019). Yer değiştiren nüfusun büyük bir bölümünü Suriyeliler oluşturmaktadır. Türkiye'de resmi olarak kayıtlı olan Suriyelilerin sayısı 3.638.104 milyondur (GİGM, 2020). Bunun yanı sıra, son yıllarda farklı ülkelerden göçmenler Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak da kullanmaktadır. Türkiye, göç alan bir ülke olmasının yanı sıra transit ülke olarak da önemli bir konuma sahiptir (Şimşek ve İçduygu, 2017: 7). Suriye kaynaklı göç akımının etkisiyle bölgedeki diğer ülkeler gibi Türkiye'de de erken yaşta evlilikler giderek artmaktadır (Ak ve Aslan, 2020: 1168). Türkiye'de erken yaşta evlilikler özellikle mülteci toplulukları arasında yaygın olarak görülen bir olgu ve cinsel istismarın bir biçimi olarak (Karataş vd., 2020: 109) gündeme gelmektedir.

2. 3. Suriye'den Türkiye'ye Yönelik Zorunlu Göç Sürecinde Erken Yaşta Evlilikler

2019 yılı itibarıyla Türkiye'de çocuk nüfusu 22.876.798'dir. Çocukların genel nüfus içindeki oranı %27,5'dir (TÜİK, 2019c). Türkiye'de yaşayan Suriyeli çocukların sayısı ise, cinsiyet ve yaş özelliklerine göre Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli çocukların yaş ve cinsiyet özellikleri

	Erkek	Kadın	Toplam
0-4 yaş	261.977	256.724	518.701
5-9 yaş	275.374	356.495	531.869
10-14 yaş	214.107	187.399	401.506
15-18 yaş	152.419	123.977	276.396
	903.877	824.613	1.728.472
Kaynak: GİGM, 2020			

ÇHKP (2016)'nin Toplum Gözüyle Mülteci Çocuk Araştırmasına göre, Türkiye'de yaşayan Suriyeli çocukların sorunlarının %46'sı eğitim, %16'sı açlık, %7'si sağlık, %7'si barınma ve %24'ü diğer sorunlardır. Sarvan ve Efe (2019), bu sorunlara ek olarak Suriyeli çocuklarda evlilik ve işçilik sorunlarından söz etmişlerdir. Türkiye'ye zorunlu göç eden Suriyelilerin sayısal büyüklüğü ve Suriye'nin Türkiye'ye benzer şekilde ataerkil cinsiyet rejimine sahip bir ülke olması, zorunlu göçün beraberinde getirdiği olumsuz sosyoekonomik koşullar ile birleşip; Suriyeli kız çocukları ile yerleşik toplumun üyesi erkekler arasındaki evlilikleri arttırmaktadır. Türkiye'de yaşayan Suriyeli ailelerde eğitime devam edemeyen kız çocuklarının evlendirilmesi olağan görülmektedir (Hopancı vd., 2019: 14). Bu evliliklerde Suriye kültüründe erken yaşta evliliklerin normal olarak algılanması da etkili olmaktadır (Şenol ve Dinç, 2016).

Suriye toplumunda kadınların aile yaşamı, çocuk sahibi olma, boşanma gibi konularda sınırlı söz hakkı bulunmaktadır (Çelik ve Vural, 2018: 344). Toplumsal normlar ve gelenekler kadınların yaşamında etkilidir. Toplumsal normlar kırsal-kentsel alana, etnik kökene, dine göre değişiklik gösterse de genellikle kadınlar toplumsal yaşamda ikinci plandadır. Kadınlar aile için onur veya utanç kaynağı olarak görülmektedirler. Gelenek görenek anlamında en büyük baskı ailede gerçekleşmektedir. Kadınlar ve genç kızlar, erkek aile üyeleri ile aralarındaki ayrımcılıktan dolayı toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı şiddete maruz kalmaktadırlar. Suriyeli genç kızların çoğu eğitimden yoksun olup erken yaşta evlendirilmektedirler (Habib, 2018: 3-4). Suriye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair göstergeler de ataerkil yapı hakkında fikir vermektedir. Suriye, 2020 yılı toplumsal cinsiyet eşitliği endeksinde 153 ülke arasında 150. sırada olup sondan dördüncüdür (WEF, 2020). 2019 yılı insani gelişme endeksinde Suriye, 189 ülke arasında 152. sırada yer almıştır (UNDP, 2020).

Suriye hukukunda evlenme ile ilgili hususlar, 1953 yılında Suriye Kişisel Durum Kanununa (*Syrian Personal Status Law-SKDK*) göre düzenlenmiştir. SKDK'nin 11. ve 12. Maddesine göre, Suriye'de evlilikler resmi ve dini olarak iki biçimde kurulabilmektedir. Evliliğin geçerli olarak kurulması için Müslümanlar için iki şahit huzurunda gerçekleşmesi, Hristiyanlar için bir rahip tarafından onaylanmış olması yeterlidir. Evliliğin kurulmasında mahkeme tarafından onaylanması zorunlu olmayıp, evlilik gerçekleştirildikten sonra mahkemede onaylatılabilmektedir. Dini olarak geçerli bir evlilik ile resmi bir evlilik arasındaki temel fark evliliğin hükümleri bakımından ortaya çıkmaktadır. Yalnızca resmi bir evliliğin varlığı halinde miras ve nafaka gibi evlenmeye bağlı haklar yasal yollarla talep edilebilmektedir (Carlisle, 2008; Berger, 1997; akt. ASPB, 2016: 40-41).

SKDK'nin 15. Maddesine göre, evlilik için akıllı ve ergenlik çağına girilmiş olunması şarttır. Evlenme yaşı; erkeklerde 18, kadınlarda 17'dir. Ancak, SKDK'nin 18. Maddesine göre "15 yaşını doldurmuş erkek çocuklar ile 13 yaşını doldurmuş kız çocukları ergenlik çağına eriştiklerini bildirmeleri ve evlenme talebinde bulunmaları; hâkim tarafından iddiaların doğruluğu ile bedenen evliliği kaldırmayacağına kanaat getirilse yapılmış veya yapılacak olan dini (örfi) evlilik, çocuğun babası veya büyük babasının rıza göstermesi halinde onaylanabilmektedir. 13 yaşının altındaki kız çocukları ve 15 yaşının altındaki erkek çocuklarının dini nikâh ile evlilikleri ise hukuken yok sayılmayıp, hukuki sonucu iptal edilebilirliktir."⁵ (Karataş, 2020: 54-55).

5 SKDK Madde - 48/2'ye göre Suriye hukukunda, sadece, bir Müslüman ile bir gayrimüslim arasında yapılan evlilikler yok hükmünde kabul edilmektedir. SKDK Madde - 51/2'e göre Suriye hukukunda, mehir ödemesi, kardeşler arası evlilik yaşağı ve boşanma veya ölüm halinde kadının şiddet müddetine ilişkin hükümler de bulunmaktadır. Bunlar dışında, bir kadın ve erkeğin evlenme iradeleri tam ise ve mehir ödenmişse, evliliğin hükümsüzlüğüne yol açacak herhangi bir sebep düzenlenmemiştir (Karataş, 2020: 55).

Erken yaşta evliliklerin Suriye’de savaş öncesinde de yaygın olduğu ve çatışmadan önce 20-25 yaş arası Suriyeli kadınların %13’ünün 18 yaşından önce evli olduğu bilinmektedir (Bailey-King, 2018). Bütün savaşlarda kadınlar savaş suçlarının kurbanı olmaktadır (Donovan, 2019: 122). Savaş sonrasında Suriyeli kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmelerinin nedenleri ailelerin kız çocuklarını koruma düşüncesi, eğitime erişimin olmaması ve bu evliliklerin savaş koşullarında araçsallaştırılmasıdır. Suriyeli aileler bakım gereksinimlerini karşılayamamak, güvenlikleri konusunda kaygılara sahip olmak gibi gerekçelerle kız çocuklarını gözden çıkararak evlendirme yoluna gidebilmektedirler. Bazı aileler, evliliğin kız çocuklarını zarar görmekten koruyabileceği ve onlara bir düzeyde finansal istikrar sağlayabileceğini düşünmektedirler. Eğitim, kız çocuklarını erken yaşta evliliğe karşı korumanın temel yoludur. Ancak, çatışma kız çocuklarını okuldan uzaklaştırmakta ve onları daha yüksek risk altında bırakmaktadır. Suriye Savaşı yaklaşık 2 milyon çocuğun ve ergenin okullaşmasına engel olurken, 1.3 milyon çocuk da okulu bırakma riski altındadır. Erken yaşta evlilikler çatışmalarda bir savaş silahı olarak da kullanılabilir. Bazı raporlar Suriye ve Irak’taki silahlı grupların erken yaşta evlilikleri ve cinsel şiddeti; halkı panikletmek, sindirmek ve yerlerinden etmek için savaş silahı olarak kullandıklarını göstermektedir. Suriye iç savaşında cinsel şiddet de yaygın olduğundan ve bazı aileler erken yaşta evlilikleri risk altındaki kız çocuklarını cinsel şiddetten koruma yolu olarak görmektedirler (Bailey-King, 2018).

Erken yaşta evlilikler Türkiye’ye göç eden Suriyelilerde de görülmektedir. Suriyeli aileler ekonomik yüklerini azaltmak, çocuklarının ‘başını sokacak bir evinin olması’, çocuklarının namus ile ilgili sorun yaşamaması gibi nedenlerle kız çocuklarını erken yaşta ana akım toplumda yer alan kişilerle evlendirebilmektedirler (Şenol ve Dinç, 2016). Ayrıca; yerel toplumla yakın sosyal ilişkiler geliştirme isteği ve erken yaşta evliliklerin Suriye’de normal kabul edilmesi bu evliliklerin nedeni olabilir. Refakatsiz çocuklar başta olmak üzere göç sırasında çocuklar insan ticaretine maruz kalabilmektedirler. Kız çocukları insan ticaretçileri tarafından para karşılığında evlilik görüntüsü altında ikinci ya da üçüncü eş olarak ana akım toplumun erkek üyeleri ile evlendirilmektedirler. Bununla birlikte, Suriyeli aileler savaş ve göçün getirdiği zorlu koşullar nedeniyle kız çocuklarını Suriyeli yakınları ile de evlendirebilmektedirler.

Bu noktada, Suriye’de yapılan evliliklerin Türkiye’de geçerli olup olmadığı hususu üzerinde durulması gereken bir konudur. Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hakkında Kanunun (2007) 13. Maddesine göre “*evlenme ehliyeti ve şartları, taraflardan her birinin evlenme anındaki millî hukukuna tâbidir. Evliliğin şekline yapıldığı ülke hukuku uygulanır. Evliliğin genel hükümleri, eşlerin müşterek millî hukukuna tâbidir.*” Bu doğrultuda; Suriye’de dini olarak yapılmış ve sonrasında mahkemede tescil edilmiş bir evliliğin, Türkiye’de geçerli olduğu düşünülebilir. Diğer yandan, evlenme ehliyeti kamu düzeni müdahalesine uğrayabilecek bir alandır. Kanunun 5. Maddesinde yer alan “*yetkili yabancı hukukun belirli bir olaya uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine açıkça aykırı olması hâlinde, bu hüküm uygulanmaz; gerekli görülen hâllerde, Türk hukuku uygulanır*” hükmü bu evliliklerin doğrudan Türkiye’de geçerli kabul edilmeyeceğini ve mahkemelerce kamu hukukuna uygunluk değerlendirmesine tabi tutulacağını düşündürmektedir. Suriye hukukuna göre geçerli olan ve Suriye’de gerçekleştirilen taraflardan birinin 15 yaşının altında olduğu evlilikler kamu düzenine aykırılık nedeniyle Türkiye’de geçerli kabul edilmeyebilir (ASPB 2016: 48 ve Karataş 2020: 76). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda (2013), Suriye’de yapılan evliliklerin Türkiye’de geçerliliği ile ilgili bir hüküm bulunmazken, Kanunun 34. Maddesinde çok eşliliğe vurgu yapılmıştır. Kanunda “*vatandaşı olduğu ülkenin hukukuna göre birden fazla eş ile evlilik hâlinde, eşlerden yalnızca birine aile ikamet izni verileceği*” belirtilmiştir.

Suriye’nin ataerkil toplum yapısı, dini nikâh uygulaması, evlenme yaşının kız çocuklarında 13 olması; savaş ve göç sürecinin getirdiği zorluklar ile birleştiğinde erken yaşta evlilikler açısından riskli bir tablo ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, Tablo 2’de görüldüğü gibi sınır illerde 2015 yılından 2019 yılına gelindiğinde kadınlarda ve erkeklerde ilk evlenme yaşı artmış olsa da, hem 2015 hem 2019 yıllarında kadınlarda ilk evlenme yaşı Türkiye ortalamasının altındadır. Ayrıca, Türkiye’de yerel düzeyde kadının güçlenmesi sıralamasına 81 il içerisinde Kilis 61., Hatay 44., Gaziantep 71. ve Şanlıurfa 68. Sıradadır (Kavas, 2018). Buradan hareketle, Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bu illerin, Türkiye ortalamasına göre ataerkil yapının daha fazla işlediği iller olduğu söylenebilir. Suriyelilerin Türkiye’de kadınların daha güçsüz konumda olduğu ve daha düşük yaşlarda evlilik yaptığı illerde yaşamaları her iki toplumda da erken yaşta evliliklerin normalleşmesi bakımından risklidir.

Tablo 2. Türkiye’de Suriyelilerin Yoğun Olarak Yaşadığı İllerde Ortalama İlk Evlenme Yaşı

	2015		2019	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Kilis	26.1	22.2	26.4	23.0
Hatay	27.9	23.9	28.0	24.4
Gaziantep	26.1	22.7	26.5	23.2
Şanlıurfa	25.7	23.0	26.0	23.3
Türkiye	27.5	24.4	27.9	25.0
Kaynak: TÜİK, 2019d				

Suriyeliler ile Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları Arasındaki Evlilik İlişkileri Araştırması’na göre Suriyeli aileler kız çocuklarını 18 yaşının altında evlendirme eğilimindedirler. Evlilikler genellikle 16-18 yaş arasında gerçekleşmekte olup daha düşük yaşlarda bu oran azalmaktadır. Ailelerde özellikle ergenliğe ulaşmış kızların evlendirilmezse ‘başıboş kalacağı’ ve ‘kötü duruma düşeceği’ endişesi hakimdir. Kız çocuklarının okullaşmasının önündeki engeller; aileleri tarafından desteklenmemeleri ve ekonomik yetersizliklerdir. Kız çocukları çocukluktan itibaren birer birey olarak değil eş olarak yetiştirilmektedirler. Annelerin birçoğu bu durumun mağduru olduğundan kız çocuklarının evlendirilmesini istemese de hanede söz sahibi olmamaları nedeniyle bu evliliklere engel olamamaktadırlar. Bu araştırma sonuçlarına göre evliliklerin nedenleri özetle şu şekildedir (ASPB, 2016):

- Eğitimsizlik
- Kültürel değerlerin, kalıpyargıların ve alışkanlıkların yaygın olduğu bölgelerde aşiret ve töre gibi geleneksel olguların önemli kabul edilmesi
- Bazı bölgelerde kadınların söz hakkının daha az olması
- Kadınların yasal haklarına yönelik farkındalığının düşük olması
- Kadınların iradelerini ve haklarını kullanabilecek koşullara sahip olmamaları
- Erken yaşta evliliklerin dini referanslar çerçevesinde meşru kılınmaya çalışılması
- Ailelerin başlık parası almak veya ekonomik giderlerini azaltmak istemeleri
- Çocukların evli kişileri rol model almaları
- Çocukların eğitim ve çalışma hayatına dahil olma yolu ile elde edilmesi mümkün olmayan koşulları evlilik yolu ile elde etme arayışları

AFAD’ın kamp içi ve kamp dışında yaşayan Suriyeli kadınlarla gerçekleştirdiği araştırmaya göre; eğitim seviyesi yükseldikçe evli kadın oranı azalmaktadır. Suriyeli kadınların %20.9’u okur yazar değil, %7.9’u okur yazar, % 35.1’i ilkokul mezunu, %19.8’i ortaokul mezunu, %10’u lise mezunu ve %6.2’si üniversite ve üzeri mezundur. 15-18 yaş arası Suriyeli kız çocuklarının yaklaşık %15’i evlidir (AFAD, 2014). Sallan-Gül ve Türkmen (2019), Suriyeli çocuklarla gerçekleştirdikleri araştırmada çocukların eğitim süreçlerinin dışında kalmalarının erken yaşta evliliklere yol açtığını vurgulamışlardır. Araştırmaya katılan çocuklar eğitimsizliği mesleksizlikle ilişkilendirmiş ve simsiyah bir gelecek olarak tanımlamışlardır.

MAZLUMDER (2014)’in saha araştırmasına göre, savaş sonrasında göçle birlikte Suriyelilerle evlilik adı altında insan ticareti artmış ve bir istismar alanı haline gelmiştir. Türkiye’deki erkeklerin Suriyeli kadınlar ile evlendirilmesi gelir getiren bir sektöre dönüşmüştür. Özellikle sığınmacıların yoğun olduğu Antep, Hatay, Kilis, Şanlıurfa ve Batman illerinde daha yaygındır. Bu evliliklerde genellikle 15-20 yaş arası kız çocukları tercih edilmektedir. Araştırma raporunda kız çocuklarının evlenmek isteyen kişilere Suriye sınırında, Türkiye’de kamplarda veya kamp dışı alanlarda gösterilmesi gibi uygulamalardan söz edilmektedir. Bu evlilikleri tercih eden erkekler genellikle sınır illerinde yoğunlaşmakla birlikte Türkiye’nin her bölgesinden olabilmektedir.

Polis Akademisi Suç Araştırmaları ve Kriminoloji Araştırma Merkezi tarafından Antalya’da, 11-13 Aralık 2015 tarihlerinde gerçekleştirilen sempozyumda Türkiye’deki Suriyeli mülteci kız çocuklarının maruz kaldığı cinsel istismar konusu üzerinde durulmuştur. Kamp içinde ve dışında Suriyeli kız çocuklarının insan ticareti riski ile karşı karşıya olduğu, kuma olarak imam nikahı ile evlendirildiği ve bu evliliklerde yaş alt sınırının 11-12’ye düştüğü, nikah görüntüsü verilerek insan ticareti yapıldığı, kız çocuklarının zorla çalıştırıldığı ve fuhuşa zorlanarak meta haline getirildiği tartışılmıştır (Türkyay, 2016: 72).

Kilis, Hatay ve Şanlıurfa’da yerleşik toplum üyesi kadınlar eşlerinin ikinci eş olarak Suriyelilerle evlenmesi nedeniyle eşlerini kaybetme korkusu yaşamakta ve Suriyeli kadınları suçlamaktadırlar. Kilisli kadınlar Suriyeli kadınlarla bu evliliklerinin artmasını Suriyeli kadınların genç ve bakımlı olmasına, evliliğe istekli olmalarına ve ailelerin evlilik için taleplerinin olmamasına bağlamaktadırlar. Az sayıda kişi tarafından evliliklerde erkeklere istismar temelinde sorumluluk yüklenmektedir (Orhan ve Gündoğar, 2015: 16). Küçükşen (2017: 2407), yaşanan bu gelişmeleri ‘Suriyeli gelin meselesi’ olarak ifade etmiştir.

UNFPA (2020: 73-74), tarafından Türkiye’nin yedi bölgesinde toplamda 83 kişiye ulaşılarak gerçekleştirilen araştırmada; erken yaşta evliliklerin bir nedeni de doğal afetler ve savaş olarak saptanmıştır. Göç sürecinde kız çocuklarının korunması gereken kimseler olarak düşünülmesi, yoksullukla baş etme, yerel toplumla akrabalık ilişkisi kurma isteği gibi nedenlerle evlendirildikleri ortaya konulmuştur. Özellikle; Şanlıurfa, Mersin ve Hatay’da yaşayanlar bu sorunun yaygın olduğunu ifade etmişlerdir.

3. GÖÇ VE ERKEN YAŞTA EVLİLİKLER İLE İLGİLİ FARKLI ÜLKE ÖRNEKLERİ

Savaş ve çatışma genellikle erken yaşta evliliklerin artmasına neden olsa da aksi yönde olumlu örnekler de rastlanabilmektedir. Örneğin; 2012-2014 yılları arasında Nepal’de Butan Krallığı vatandaşı mültecilerin yaşadığı mülteci kapmında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre; UNHCR tarafından kamplarda uluslararası normların öğretilmesi ve 18 yaşının altında yapılan evliliklerde yeniden yerleşmeye izin verilmemesi erken yaşta evliliklerin azalmasını sağlamıştır (Neikirk, 2017).

2019 yılında toplamda 6.6 milyon Suriyeli 126 ülke tarafından kabul edilmiştir. Suriyelilerin %83’ü bulunduğu bölge içerisinde komşu ülkelerde yaşamaktadır. Türkiye 3.6 milyon ile en fazla sayıda Suriyelinin yaşadığı ülkedir. Türkiye’den sonra en fazla Suriyeli kabul eden ülkeler sırasıyla Lübnan (910.600), Ürdün (654.700), Irak (245.800) ve Mısır (129.200) olmuştur. Suriyelilerin bölge dışında en fazla göç ettiği destinasyon ise Avrupa’dır. Avrupa’da en fazla Suriyelinin yaşadığı ülkeler Almanya (572.800) ve İsveç (113.400)’tir (UNHCR, 2019: 20).

Avrupa ülkelerinde göç ile birlikte erken yaşta evlilik vakalarının artması karşısında bazı politikalar geliştirilmiştir. Göçün kaynağı olan ülkelerin yasalarına ve kültürüne göre gerçekleştirilen erken yaşta evliliklerin milletlerarası özel hukuk doğrultusunda onaylanıp onaylanmayacağı bazı ülkelerin gündeminde yer almıştır. Göç ile karakterize olan erken yaşta evlilikler karşısında izlenen politikalarda süreç içerisinde yaşanan gelişmelerle birlikte değişikliklere de gidilmiştir.

Almanya’da 1 Ocak 2015 yılında kabul edilen Göçün Yönlendirilmesi, Sınırlandırması ve Avrupa Birliği Vatandaşları ile Yabancıların İkametlerinin ve Entegrasyonunun Düzenlenmesine İlişkin Kanun çerçevesinde; AB üyesi olmayan ülkelere gelen eşlerin 18 yaşını doldurmuş olmak ve Almanca dil becerilerini kanıtlamış olmak şartlarını sağlamaları durumunda Almanya’ya girişlerine izin verileceği belirtilmiştir (Alperen ve Yaprak, 2019: 83). Almanya’da evli göçmen kız çocuklarının artan ölçüde varlığı kamuoyunda tartışmalara yol açmış ve Çocuk Evlilikleriyle Mücadele Yasasının çıkarılmasını beraberinde getirmiştir. Bu yasanın ortaya çıkmasında Almanya’da yaşanan bir vakaya kamuoyunun tepkisi etkili olmuştur. Vakayı özetlemek gerekirse, 2015 yılında her ikisi de Suriye vatandaşı olan 14 yaşındaki bir kız çocuğu ve kendisinden 7 yaş büyük olan kuzeni ülkelerinden ayrılmadan önce evlenmişler ve sonrasına Almanya’ya göç etmişlerdir. Almanya’da bir süre sonra kız çocuğu Alman Gençlik Dairesi (Jugendamt) tarafından refakatsiz mülteci kız çocukları için oluşturulan barınma birimine yerleştirilmiştir. Bu noktada yasal bir dikotomi doğmuştur; Jugendamt’in buna yetkisi olup olmadığı ve kız çocuğunun ikamet yerine karar verip veremeyeceği. Çocuğun evli olması durumunda Jugendamt’in vasi olarak hakları sınırlı olup ikamet yeri ve eşi ile temasını belirleme yetkisine sahip değildir. 2016 yılı Haziran ayında 15 yaşına gelen kız

çocuğu ile ilgili davada Bamberg Yüksek Bölge Mahkemesi (BYBM) Suriye yasalarına göre yapılan evliliğin Almanya’da geçerli olduğuna karar vermiştir. Bu karar Almanya’da erken yaşta evlilikleri yasallaştıran kötü bir karar olarak tepki çekmiş ve kamuoyunda şiddetli tartışmaya yol açmıştır. Bu gelişmeler üzerine Almanya Federal Adalet Bakanlığı erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele etmeyi amaçlayan bir yasa tasarısı hazırlamış ve yasa 22 Temmuz 2017’de yürürlüğe girmiştir (Dethloff, 2018: 302-303; 308). Almanya’da BYBM’nin kararı ile evliliğin geçerliliğinin kabul edilmesi basına devlet onaylı yasal taciz olarak olarak yansımıştır (BBC News, 2016).

Hollanda İltica Servisi’nin verilerine göre, Hollanda’da yaşayan Suriyelilerde Temmuz 2014-Şubat 2016 arasında, en küçüğü 14 yaşında olmak üzere, yaklaşık 210 erken yaşta evlilik vakasının olduğu kaydedilmiştir. Eylül 2015 - Ocak 2016 arası dönemde, en küçüğü 14 yaşında olmak üzere erken yaşta evlenen 60 kız çocuğu Hollanda’ya gelmiştir. Erken yaşta evliliklerin söz konusu olduğu 10 aile birleşimi için daha başvuru yapılmıştır (Wijffelman, 2017: 104-105).

Danimarka basınına yansıyan bir haber de Suriyelilerde erken yaşta evliliklerle ilgili fikir sunmaktadır. Entegrasyon Bakanı Inger Stojberg, bir inceleme sırasında barınma alanlarında kendilerinden yaşça oldukça büyük erkeklerle birlikte yaşayan sığınmacı kız çocuk vakaları tespit edilmesiyle bu vakaların asla kabul edilemeyeceğini ve harekete geçileceğini ifade etmiştir. Sonrasında taraflardan birinin 18 yaşın altında olduğu⁶, durumlarda tarafların hiçbir şekilde birlikte yaşamasına izin verilmemesine karar verilmiştir. Bununla birlikte, bu karar doğrultusunda ayrı yaşamak zorunda kalan 18 yaşın altındaki iki göçmenin intihar girişiminde bulunması milletvekili Josephine Fock tarafından gündeme getirilmiş ve politika değişikliğine gidilmiştir. Danimarka Göçmenlik Servisi Danimarka’nın ayrı yaşam alanları uygulanmasının Çocuk Hakları Sözleşmesini ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) özel ve aile hayatı ile ilgili 8. Maddesini⁷ ihlal edeceği sonucuna varmıştır (BBC News, 2016).

İsviçre’de 1 Temmuz 2013 tarihinde Zorla Evliliklere Karşı Tedbirler Hakkında Federal Kanun (*Bundesgesetz über Massnahmen gegen Zwangsheiraten*) kabul edilmiştir. 18 yaşın altında gerçekleştirilen evlilikler kamu düzenine aykırılık değerlendirmesi yapılmaksızın zorla evlilik kabul edilmiştir. İsviçre Medeni Kanununda; evlenme yaşı olan 18 yaşının altındakilerin, yasal temsilci izniyle evlenmelerini mümkün kılan hüküm yürürlükten kaldırılmış ve bu evlilikler yok sayılmıştır (Karataş, 2020: 32-37).

İsveç’te Göçmenlik Bürosu tarafından 2016 yılında çoğu Suriye, Irak ve Afganistan’dan gelen 132 göçmen kız çocuğunun evli olduğu, gerçek sayının ise bunun oldukça üstünde olduğu açıklanmıştır. İsveç’te 18 yaşının altında yapılan evlilikler yasak olsa da reşit olmayan yabancılar tarafından gerçekleştirilen evlilikler gerçekleştirildikleri ülkelerde yasal ise tanınmaktadır. GAPF⁸ nin kurucusu, İsveç’te reşit olmayanların gerçekleştirdiği bütün evliliklerin yapılacak politika değişikliği ile geçersiz kılınacağını ifade etmiştir. Ayrıca, İsveç’in bu evliliklere izin vermeyeceğini ve kız çocuklarını koruyacağını göstermesiyle birlikte, zorla evlendirilen kız çocuklarının eşlerinin yanında olmak istemeyeceklerini belirtmiştir. Ulusal Sağlık ve Refah Kurulu tarafından yapılan bir araştırmaya göre, İsveçli yetkililerin erken yaşta ve evli olan kız çocuklarını nasıl destekleyeceklerine karar vermede güçlüklerle karşılaştığı ortaya çıkmıştır. Rapora göre, İsveç’te kız çocuklarının çocuk sahibi olması durumunda sosyal hizmetler eşinden ayrı olması daha iyi olabilecek genç annenin refahı ile çocuklarının her iki ebeveynle birlikte olma ihtiyacı arasındaki etik ikileme denge kurmada zorlanmaktadırlar. Raporda ayrıca, kız çocuklarının İsveç’e yeni geldiğinde güvenli bir sığınak olduğunu düşündükleri yer olan eşinin yanından kendi iradelerine aykırı olarak devlet koruması altına alınmaları durumunda ikincil travmaya maruz kalmaları riskinin altı çizilmiştir (Batha, 2018).

Bu örneklerden hareketle mülteci ve sığınmacılarda erken yaşta evlilik konusunun Avrupa ülkelerinin gündeminde olduğu söylenebilir. Avrupa ülkelerinde yaşanan bu gelişmeler ve yapılan politika değişikliklerinin amacı insan haklarını korumak olabileceği gibi, bu evliliklerin ulus devletin ötekisi olan ve hegemonik kültüre göre geride kalmış olarak nitelendirilen kültürlere atfedilen uygulamalar olarak sunulması da olabilir.⁹

6 Danimarka’da yasal evlilik yaşı 18’dir.

7 AİHS Madde 8 - Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir

8 İsveç’te namusu gerekeç göstererek gerçekleştirilen istismara karşı kampanyalar yürütmek üzere kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür

9 Giriş bölümüne bakınız.

Göç ve erken yaşta evlilikler sorunu Avrupa ülkelerinin yanı sıra klasik göç ülkeleri ABD ve Kanada'nın gündeminde de yer almıştır. ABD Göçmenlik ve Vatandaşlık Yasasına göre, bir kişinin küçük yaşta olan eşi için ABD'ye vize başvurusu yapmasında asgari yaş şartı bulunmamaktadır. ABD Vatandaşlık ve Göçmenlik Hizmetleri sözcüsü, yapılacak politika değişikliği ile vize başvurularının değerlendirilmesinde başvuru sahiplerinin evlendiklerinde kaç yaşında olduğunu ve evliliğin menşei ülke yasalarına uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediğinin değerlendirileceğini vurgulamıştır. Unchained At Last adlı kadın hakları savunuculuk örgütüne göre ABD'de 2007 - 2017 yılları arasında eş veya nişanlı olanlar için 8,600'den fazla onaylanmış vize başvurusu çocukları (%95'i kız çocukları) içermektedir (Ingber, 2019).

Kanada'da Quebec eyaletinde asgari evlilik yaşı ebeveyn izni ile 16'dır. 8 Haziran 2016'dan sonra Quebec'te gerçekleşen evliliklerde eşlerden biri veya her ikisinin 16-18 yaş aralığında olması durumunda evliliğin Quebec'teki bir mahkeme tarafından onaylanması gerekmektedir. Evliliğin göçmenlik nedeniyle tanınmasında ise başvuruda bulunan her iki eşin de en az 18 yaşında olması gerekmektedir. Erken yaşta evliliğin gerçekleştiği yer ve tarih yasal olarak geçerli olabilirken, 18 yaşın altındaki eşler aile sınıfının üyesi olarak kabul edilmemektedirler. Reşit olmayan eş ancak 18 yaşını doldurduğunda aile sınıfının bir üyesi olarak onaylanmaktadır (Government of Canada, 2020).

4. SONUÇ YERİNE

Göç süreci; göç öncesi dönem, göç yolculuğu ve göç sonrası dönem olmak üzere her üç aşamada göçe eşlik eden sosyal sorunlar doğurmaktadır. Göçler; özelde de zorunlu göçler, göç sürecinde karar verici konumda olmayan ve pasif özne olarak konumlandırılan çocuklar açısından daha tehlikeli hale gelmektedir. Çocukların; özelde de kız çocuklarının göç sürecinde karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri de erken yaşta evliliklerdir. Çocukların temel hakları ve yüksek yararı ile örtüşmeyen erken yaşta evlilikler göç ile karakterize olduğunda daha riskli olabilmektedir. Çocukların gelişimsel süreçlerini olumsuz etkileyen, çocuk hakları ve çocuğun yüksek yararı ile örtüşmeyen erken yaşta evlilikler Türkiye'de son dönemde ağırlıklı olarak Suriyelilerle gündeme gelmektedir. Söz konusu evlilikler; Suriyeliler arasında gerçekleştirilebileceği gibi Suriyeli kız çocukları ile ana akım toplumun üyesi erkeklerin evlenmesi şeklinde de olabilmektedir. Erken yaşta evlilik olgusunu Suriye kültürüne özgü olarak ele almak ve Türkiye'de azınlık bir gruba atfetmek de tehlikeli olacaktır. Erken yaşta evliliklerin hem yerleşik toplum hem Suriyelilerde çocuklar açısından doğurabileceği riskler temelinde düşünülmesi önemlidir.

Zorunlu göçlerde çocuklar ekonomik yoksunluk, güvenlik sorunları gibi nedenlerle aileleri tarafından evlendirilmekte veya evlilik görüntüsü altında insan ticaretine maruz bırakılmaktadırlar. Gerek göç öncesi savaş nedeniyle eğitimden yoksunluk gerekse göç edilen ülkenin dilini bilmemek gibi engeller nedeniyle eğitime erişememek de erken yaşta evlilikler açısından risk oluşturmaktadır. Erken yaşta evlilikler; adölesan gebeliklerine, cinsel sağlık sorunlarına, gelişimsel sorunlara neden olabilir. Bunun yanında henüz evliliğin sorumluluğuna hazır olmayan çocuklara yetişkin rollerinin yüklenmesi göç deneyimi ile birleştiğinde post travmatik stres bozukluğu, uyum bozukluğu gibi psikopatolojilere neden olabilir. Bu nedenle konuya dair üretilecek çözümler çocukların bugünü ve geleceği için oldukça önemlidir.

Suriyeliler her ne kadar savaşın ilk başladığı 2011 ve takip eden yıllarda Türkiye'de misafir olarak algılsa da günümüze gelindiğinde politikalar kalıcı olacakları ve entegrasyon yönündedir. Çocukların geleceği açısından erken yaşta evliliklerin önlenmesi, koruyucu-önleyici çalışmaların yapılması, bilinç yükseltme çalışmalarının yapılması, konuya özgü politika ve uygulamaların üretilmesi ve hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yapılacak çalışmalarda; öncelenmesi gereken alan eğitimidir. Erken yaşta evliliklerin önlenmesinde barınma, güvenlik gibi ihtiyaçlar karşılandıktan sonra ilk sırada eğitim gelmektedir. Başta dil eğitimi olmak üzere eğitimin çocukların güçlenmesinde önemli rol oynadığı yadsınamaz. Eğitim, özellikle kız çocuklarının geleceğinde evlilik dışında yaşam seçenekleri oluşturmaktadır. Sağlık da öncelenmesi gereken konular arasındadır. Bununla birlikte, on beş yaşın altında olup Suriye'de gerçekleştirilen evliliklerin Türkiye'deki yasal olarak kabul edilmemesine dair net bir yaklaşım sergilenmelidir. Çocuklarla doğrudan çalışmanın yanı sıra aileleri ile çalışmak büyük önem arz etmektedir. Suriyeli ailelerin istihdam, sosyal yardım gibi kaynaklarla buluşturulması ekonomik gerekçelerle zorla evlendirmeleri önlemede etkili olabilir. Yapılacak çalışmalar ailenin yanı sıra çocukların bağlı oldukları sosyal çevrede yer alan birey ve sistemlere yönelik de olmalıdır. Erken yaşta evliliklerin önlenmesine dair pratik öneriler önemli olmakla birlikte en temelde yapılacak bütün çalışmalarda öncelikle çocukların çocuk olarak görülmesi

gerekmektedir. Çocukların yetişkin rollerini karşılama beklentisiyle erken yaşta evlilikleri normalleştiren anlayış ve özellikle kız çocuklarını güçsüzleştirerek riske açık hale getiren toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1977). Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi. *Amme İdaresi dergisi*, 10(1), 106-132.
- AFAD. (2014). *Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar*. Ankara: Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- Ak, E. Y. ve Aslan, E. (2020). Göçmen Kadınların Erken Yaşta Evlilik Konusundaki Görüşleri: Kalitatif Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 1167-1174.
- AKPM. (2005). *Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi*. 13.01.2021 tarihinde Forced Marriages and Child marriages: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17379&lang=en> adresinden alındı.
- Alperen, A. ve Yaprak, A. (2019). Almanya'da Türklere Yönelik Uygulanan Entegrasyon Kursları Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Turkic World Tourism Studies*, 4(1), 78-95.
- Arab, R. E. ve Sagbakken, M. (2019). Child Marriage of Female Syrian Refugees in Jordan and Lebanon: A Literature Review. *Global Health Action*, 12(1), 1-12.
- ASPB. (2015). *Türkiye'de Evlilik Tercihleri Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- ASPB. (2016). *Suriyeliler ile Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları Arasındaki Evlilik İlişkileri Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Atasü-Topçuoğlu, R. (2014). Hayatı Değiştirmek İçin Yola Çıkanlar-Yola Çıkınca Değişen Hayatlar: Bir Müracaatçı Grubu Olarak Göçmen Çocuklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(1), 89-107.
- Bailey-King, E. (2018). *Child Marriage And The Syrian Conflict: 7 Things You Need To Know*. 17.01.2021 tarihinde Girls Not Brides: <https://www.girlsnotbrides.org/child-marriage-and-the-syrian-conflict-7-things-you-need-to-know/> adresinden alındı.
- Bartram, D., Poros, M. V. ve Monforte, P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar* (I. A. Tuncay, Çev.) Ankara: Hece Yayınları.
- Batha, E. (2018). *Child Bride Refugees Spur Sweden to Tighten Marriage Law*. 11.01.2021 tarihinde REUTERS: <https://www.reuters.com/article/us-sweden-childmarriage-law-idUSKCN1MY01J> adresinden alındı.
- BBC News. (2016). *Migrant Child Brides Put Europe in a Spin*. 12.01.2021 tarihinde Europe Migrant Crisis: <https://www.bbc.com/news/world-europe-37518289> adresinden alındı.
- Beauvoir, S. D. (1993). *Kadın: İkinci Cins Genç Kızlık Çağı*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- BMGK. (2012). *Birleşmiş Milletler Genel Kurulu*. 15.01.2021 tarihinde The Child Girl: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_66_140.pdf adresinden alındı.
- Buz, S. (2007). Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-49.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünya'da Uluslararası Göç Hareketleri*. (B. B. Uğur ve A. İbrahim, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chambers, I. (2019). *Göç, Kültür, Kimlik*. (İ. Türkmen ve M. Beşikçi, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, İ. A. ve Vural, F. (2018). Suriyeli Mülteci Kadınların Kuma Dramı: Kilis İli Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 342-382.
- ÇHKP. (2016). *Toplum Gözüyle Mülteci Çocuk Araştırması*. İstanbul: Çocuk Haklarını Koruma Platformu.
- Dethloff, N. (2018). Child Brides on The Move: Legal Responses to Culture Clashes. *International Journal of Law, Policy and The Family*, 32, 302-315.

- Donovan, J. (2019). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*. (B. Aksu, A.-G. Meltem ve S. Fevziye, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dube, A., Bartels, S. A., Michael, S. ve Michaelson, V. (2019). Positive Worry and Negative Hope: Paradoxical Perceptions of the Experiences of Syrian Refugee Girls in Lebanon. *Journal of International Humanitarian Action*, 4(8), 4-15.
- Erdoğan, M. M. (2019). *Suriyeliler Barometresi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- GİGM. (2020). *Geçici Koruma İstatistikleri*. 07.01.2021 tarihinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden alındı.
- Government of Canada. (2020). *Processing Spouses and Common-Law Partners: Assessing the Legality of a Marriage*. 11.01.2021 tarihinde <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/operational-bulletins-manuals/permanent-residence/non-economic-classes/family-class-determining-spouse/legality.html> adresinden alındı.
- Günay, S. ve Boz, E. (2015). Süt Parası Karşılığında Eskişehir'e Gelin Göçü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 476-485.
- Habib, N. (2018). *Gender Role Changes and Their Impacts on Syrian Women Refugees in Berlin in Light of the Syrian Crisis*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Hopancı, S., Koç, F. ve Özkoçak, V. (2019). Erken Yaşta Evlendirilmiş Suriyeli Çocuklar. *Researcher: Social Science Studies*, 7(4), 10-22.
- HÜNEE. (2015). *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- HÜNEE. (2018). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Ingber, S. (2019). *U.S. Agency Tightens Immigration Rules To Spotlight Child Marriage*. 01.04. 2021 tarihinde NPR: <https://www.npr.org/2019/02/15/695190681/u-s-agency-tightens-immigration-rules-to-spotlight-child-marriage> adresinden alındı.
- IOM. (2019). *Migration Data Portal*. 01.02.2021 tarihinde International Organization for Migration: https://migrationdataportal.org/?i=stock_abs_&t=2019&cm49=792 adresinden alındı.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Ataca, B. (2005). Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait From Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 54(3), 317-337.
- Kap, D. (2014). Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları. *Akademik Perspektif*, 30-35.
- Karataş, A. E. (2020). Geçici Koruma Altındaki Suriye Vatandaşlarının Çocuk Yaşta Evliliklerinin Mukayeseli Hukuka ve Türk Hukukuna Göre Geçerliliği. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(1), 21-81.
- Karataş, K., Aslan, H., Öztürk, A. B. ve Albayrak, H. (2020). Cinsel İstismara Maruz Kalan Türk Vatandaşı ve Mülteci Çocukların Durumu. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 107-132.
- Kavas, A. (2018). *Karşılaştırmalarla 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*. Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Küçükşen, K. (2017). Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2399-2413.
- Loaiza, E. ve Wong, S. (2012). *Marrying Too Young: End Child Marriage*. New York: UNFPA.
- MAZLUMDER. (2014). *Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu*. İstanbul: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği.
- Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hakkında Kanun. (2007). Ankara: Resmi Gazete.
- Mourtada, R., Schlecht, J. ve DeJong, J. (2017). A Qualitative Study Exploring Child Marriage Practices Among Syrian Conflict-Affected Populations in Lebanon. *Conflict and Health*, 11(27), 54-65.

- Neikirk, A. M. (2017). A Moral Marriage: Humanitarian Values and the Bhutanese Refugees. *Journal of Refugee Studies*, 31(1), 63-81.
- OECD. (2019). *Discriminatory in the Family*. 01.10.2021 tarihinde Discriminatory Family Code: <https://data.oecd.org/inequality/discriminatory-family-code.htm> adresinden alındı.
- Orhan, O. ve Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Pekel, A. (2019). İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Göreceliklik. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(96), 111-118.
- Polat, G. (2007). İç Göçün Çocuk Ruh Sağlığına Etkisi ve Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(1), 89-106.
- Sabancı Vakfı. (2012). *Çocuk Evlilikleri ve Göç*. İstanbul.
- Sallan-Gül, S. ve Türkmen, E. (2019). Türkiye'de Eğitimin Dışında Kalan, Hayallerin Uzağına Düşen Suriyeli Mülteci Çocuk Olmak. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3(2), 114-131.
- Sarvan, S. ve Efe, E. (2019). Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 55-62.
- Schlecht, J., Rowley, E. ve Babirye, J. (2013). Early Relationships and Marriage in Conflict and Post-Conflict Settings: Vulnerability of Youth in Uganda. *Reproductive Health Matters*, 21(41), 234-242.
- Soylu, N. ve Ayaz, M. (2013). Adli Değerlendirme İçin Yönlendirilen Küçük Yaşta Evlendirilmiş Kız Çocuklarının Sosyodemografik Özellikleri ve Ruhsal Değerlendirmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14(2), 136-144.
- Sözer, H. (2020). Bir Çocuk İstismarı Formu Olarak Çocuk Evlilikleri: Kültüre Sığınmanın Sınırları. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 157-191.
- Şenol, D. ve Dinç, A. (2016). Türkiye'nin Suriyeli Çocuk Gelinleri: Sosyolojik Bir Değerlendirme. İçinde, *Suriyeli Çocuklarla El Ele Uluslararası Göç ve Çocuk Sempozyumu*. Üsküdar Üniversitesi. İstanbul.
- Şimşek, D. ve İçduygu, A. (2016). Syrian Refugees in Turkey: Towards Integration Policies. *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 59-69.
- Şimşek, D. ve İçduygu, A. (2017). Giriş: Uluslararası Göç, Politika ve Güvenlik. *Toplum ve Bilim*(140), 6-10.
- Tatlıcıoğlu, O. (2019). Suriyeli Çocukların İyi Olma Hallerinin İncelenmesi: Altındağ Örneği. *Yayımlanmış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- TÜİK. (2019a). *Evlenme Boşanma İstatistikleri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2019b). *İstatistiklerle Gençlik*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2019c). *İstatistiklerle Çocuk*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2019d). *İllere Göre Ortalama İlk Evlenme Yaşı*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türkay, M. (2016). Çocukların Sorunları. TTB içinde, *Savaş, Göç ve Sağlık* (s.71-75). Ankara: Türk Tabipleri Birliği.
- Uçan Süpürge Vakfı. (2018). *Türkiye'de Erken Yaşta ve Zorla Evliliklerle Mücadelede STK'larla İşbirliğinin Arttırılması Atölyesi*. Ankara.
- UNDP. (2020). *Human Development Reports*. New York: United Nations Development Programme.
- UNFPA. (2020). *Çocuk Yaşta Erken ve Zorla Evliliklerin Sağlık Riskleri ve Sonuçlarına Çok Sektörlü Yaklaşım*. Ankara: United Nations Population Fund.
- UNHCR. (2019). *Global Trends for Displacement*. Copenhagen: United Nations High Commissioner for Refugees.
- UNICEF. (2019). *For Every Child, Every Right: The Convention on the Rights of the Child at a Crossroads*. New York.
- Volpp, L. (2000). Blaming Culture for Bad Behavior. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 12(1), 89-116.
- WEF. (2020). *Global Gender Gap Report*. Geneva: World Economic Forum.
- Wijffelman, A. (2017). Child Marriage and Family Reunification: An Analysis under the European Convention on Human Rights of the Dutch Forced Marriage Prevention Act. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 35(2), 104-121.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013). Ankara: Resmi Gazete.

Yılmaz, C. (2009). Türkiye’de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Faktörlerden Biri; Evlilik Yoluyla Göç. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(21), 221-232.

Yüksel-Kaptanoğlu, İ. ve Ergöçmen, B. (2012). Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 128-161.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).